ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

تۈندىكى چاقماق

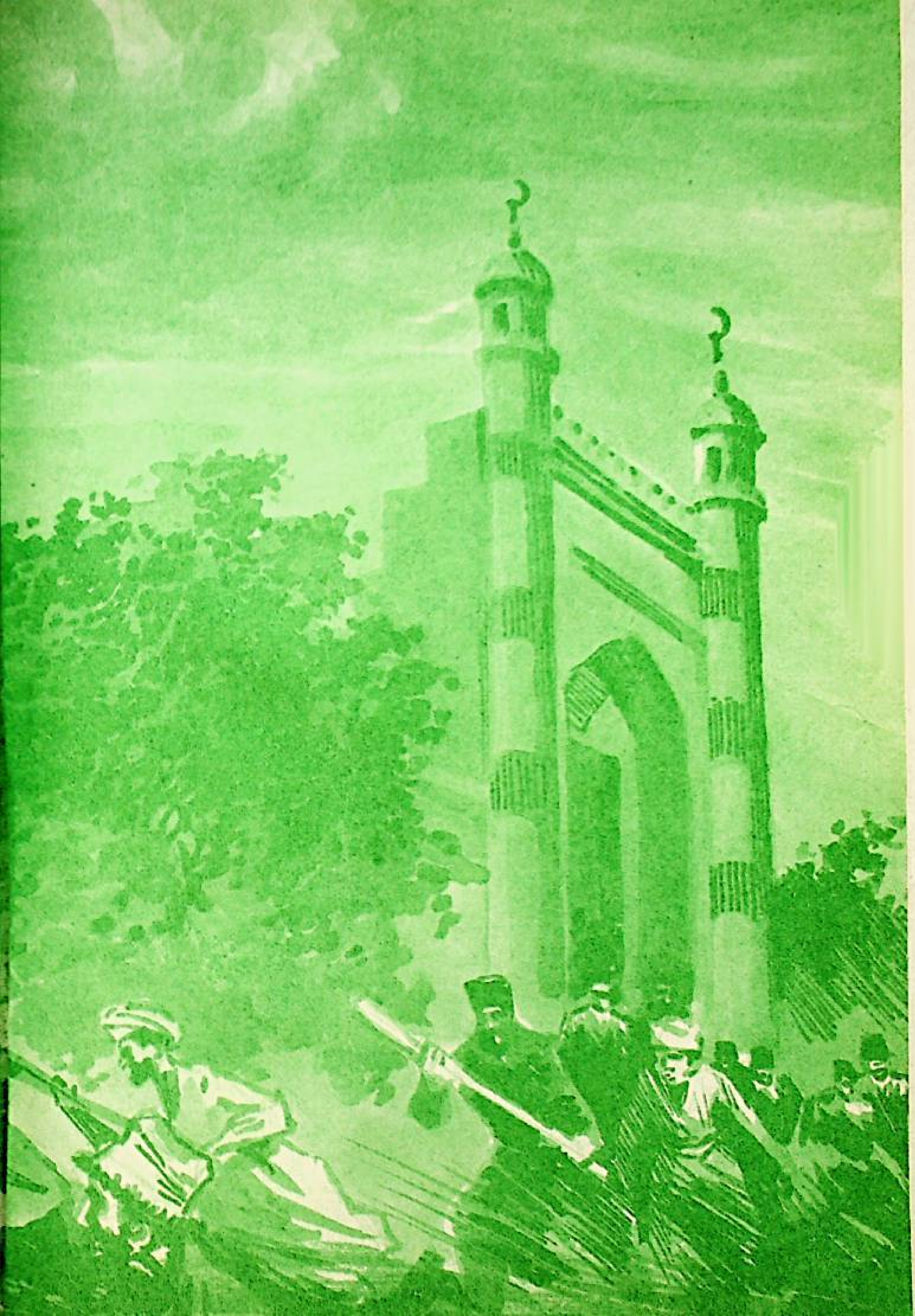

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

تۇنجىكى چاقماق

تەھرىرى: قاھار جىلىل

مەسئۇل تەھرىرى: غوجاخۇن خۇداۋەردى

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

كىرىش سۆز ئورنىدا

ئالتە - يەتتە ياش چاغلىرىم بولسا كېرەك، بىر قىشلىقى بىر كېچىدىلا تۆت ئىلىك قېلىنلىقتا قار ياغدى. قار — نۇ قىشتىن بۇ قىشقىچە كەمدىن كەم قار چۈشىدىغان يۇرتىمىزنىڭ بالىلىرى ئۈچۈن ئاز ئۇچرايدىغان كۆڭۈللۈك بىر ئەمەك ھېسابلىناتتى. خېلى بۇرۇن تەييارلاپ قويغان قىسماقنى قارلىرى ئۇدۇللۇق ئېرىپ تۇرىدىغان كۆللۈكلەرگە كۆمۈپ قويۇپ، تامنىڭ ياكى قېرى سۆگەتنىڭ دالدىسىدا مارىلاپ ئولتۇرۇش، ئۇچۇپ كەلگەن ۋە كەتكەن، كۆللۈككە چۈشكەن ۋە يەمچۈككە يېقىنلاشقان ئاق قۇشقاچلارنى ھاياجانلىنىپ تۇرۇپ كۆزىتىش نېمىدېگەن قىزىقارلىق - ھە؟

مېنىڭ قىسمىقىم يوق ئىدى. باشلانغۇچ كوپېراتسىيىنىڭ داغدۇغىلىرى بىلەن بېشىنى ئالالماي ۋاتقان دادامنىڭ ماڭا قىسماق ياساپ بەرگىلى چولىسى تەگمەيتتى. بىلەتتىمكى، ئاداشلىرىمنىڭ قىسماقلىرىنى ئۇلارنىڭ ئاقساقال بوۋىلىرى ئېبدىتەلاپ تەييارلاپ بېرەتتى. ھەتتا قىسماقنى قانداق نىقابلاش، يەمچۈكنى قانچىلىك چېچىش، سەگەك ئاق قۇشقاچنى قانداق ئالداش ھۈنەرلىرىدە نەۋرىلىرىگە نەق مەيداندا يېتەكچىلىك قىلاتتى. مەن ئەقىللىق، مېھرىبان بوۋىلىرى بىلەن پەخىرلىنىپ،

تۇتۇۋالغان قۇشقاچلىرىنى يېڭىگە سولاپ شوخلۇق قىلىدىغان ئاداشلىرىمنى تولىمۇ بەختلىك دەپ ھېسابلايتتىم، ئۇلارغا كۆزلىرىمنى مۆلدۈرلىتىپ ھەۋەس قىلىشتىن ئۆزگە ھېچبىر ئامالىم يوق ئىدى.

بىر كۈنى ئۆيگە سالپايغان ھالدا قايتىپ كىرىپ، كۈلۈڭغا پۇتۇمنى تىقىپ ئوت سىنغاچ، دادام ئىبراھىمئاخۇندىن سورىدىم:

— دادا، مېنىڭ نېمىشقا بوۋام يوق؟

دادام بۇ سوئالىمغا جاۋاب بەردى:

— بوۋاڭ قازا قىلىپ كەتكەن ئوغلۇم، شۇڭا سېنىڭ بوۋاڭ يوق.

— ئۇ قاچان قازا قىلغان، دادا؟

— قىرىق نەچچە يىل بۇرۇن.

— نېمە بولۇپ قازا قىلغان؟

— ئابلىزقارىنىڭ كۆلى بېشىدىكى جەڭدە قازا قىلغان، ئۇ چاغدا مەن 14 ياشتا ئىدىم...

دادام غېرىبسىنىپ قالغىنىمنى تۇيغان چېغى، شۇ ئاخشىملا باشمالتاق تومۇلۇقىدىكى بىر تال ئانار شېخىنى قوقاسقا پۇچىلاپ ئېكىپ، قوشنىمىزدىن ئىككى غېرىچ زەي تىلەپ قىسماق ياساپ بەردى. مېنى قىزىقتۇرغان قار ئەتىسىلا ئېرىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن، بوۋام بولمىسىمۇ، قىسمىقىم بارلىقىنى يەتكۈچە كۆز-كۆز قىلىۋېلىشقا ئۈلگۈردۈم.

دادام ۋەقەخۇمار، ئوقۇمۇشلۇق كىشى بولغاچقا، كېيىنكى كۈنلەردە ئۆيىمىز تۇرۇشلۇق سېرىق مەھەللىسى بىلەن بىر چوڭ زاراتگاھلىق ئارقىلىقلا ئايرىلىپ تۇرىدىغان توغرىقبېغىل مەھەللىسىدىكى كۆل بېشىدا قاچانلاردۇر بولۇپ ئۆتكەن جەڭ ھەق-

قىمدە خىيالى بىرنېمىلەرنى ئېيتىپ بەردى. بىراق، يېشىم كىچىك، ئەقلىم كالتە بولغانلىقتىنمۇ، بۇ ۋەقەلەرنى بىر رىۋايەتكە قىياس قىلىپ، ئاڭلاپلا قويغان بولدۇم.

مەكتەپكە كىردىم، ساۋاتىم چىقىپ، ئەقلىمگە ئانچە-مۇنچە ئەقىل قوشۇلدى. قىشنىڭ ئۇزۇن ئاخشاملىرى دادام قۇرداشلىرى بىلەن ئەدەبىيات ۋە تارىخ كىتابلىرىنى ئوقۇپ، سۆھبەت قۇرغاندا قۇلاق موللىسى بولۇپ، ئۇلارنىڭ سۆھبەتلىرىنى تىڭشىدىم، دەرسلىكلەرنىڭ قىزىقتۇرۇشى ۋە ئائىلىۋى مۇھىتنىڭ تەسىرىدە قولۇمغا چۈشكەنلىكى كىتابنى ئوقۇيدىغان بولدۇم. دادامنىڭ سۆھبىتى ۋە ئاللا ئۇزۇن ئۆمۈر بەرگەن مەھەللە مويسىپىتلىرىنىڭ گەپلىرىدىن «ئابلىزقارىنىڭ كۆلى بېشىدىكى جەڭ» توغرىسىدا يەنە بەزى يېڭى پاراڭلارنى ئاڭلىدىم. شۇنىڭ بىلەن «بۇ جەڭ زادى قانداق جەڭدۇ، كىملەر بىلەن كىملەر جەڭ قىلغاندۇ» دېگەن سوئاللار بىئىختىيار كاللامغا كىرىپ كەلدى.

تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ يېزىغا قايتقاندىن كېيىن ماڭا دېھقانلار بىلەن ۋاستىسىز ۋە كەڭ ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى. ئەمگەك ئارىلىقلىرىدا، دەم ئېلىش كۈنلىرىدە دەپتەر-قەلىمىمنى كۆتۈرۈۋېلىپ شۇ چاغلاردا ھايات ياشاۋاتقان «تىرىك تارىخ»لاردىن ھېلىقى «جەڭ» ھەققىدە سۈرۈشتۈرۈشكە كىرىشتىم، ھېلىمۇ سېدە ۋە بىھى دەرەخلىرى بىلەن قورشىلىپ تۇرغان «ئابلىزقارىنىڭ كۆلى» بېشىغا بېرىپ، خارابە ئىزلىرىغا ئۇزاقتىن ئۇزاق تىكىلدىم، تارىخنىڭ يوقالغان سەھىپىلىرىنى ئاقتۇردۇم.

بىراق، ئۇ چاغلاردا «ئابلىزقارىنىڭ كۆلى» بېشى ئۆز قىياپىتىنى تامامەن ئۆزگەرتكەن، كۆل بېشىدا يېڭى ھۆكۈمەت

ئېشخانىلىرى پەيدا بولغان، پەقەت ئۆتمۈشتىن دېرەك بەرگۈچى يوغان كۆللا ئۆز پېتى ساقلىنىپ قالغانىدى.

بىلگەن ۋە ئىگىلىگەن تەپسىلاتلىرىم شۇنى چۈشەندۈرەتتىكى، ئۇ يەردە بولغان جەڭ — ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ، شۇنداقلا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆز تۇپرىقىنى، ئۆز ئىززەت - ھۆرمىتىنى قوغداش يولىدا ئېلىپ بارغان جەسۇرانە كۈرەشلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ كۈرەش مەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىمىز، مېنى بېقىپ چوڭ قىلغان خەلقىمىز شان - شۆھرەتلەر ئاتا قىلغان بىر شانلىق سەھىپە ئىدى.

1977 - يىلى يازدا، خىزمەت قىلىۋاتقىنىمغا ئەمدىلا بىر يىل بولغان ئۈرۈمچىدىن يۇرتۇم چېرىيىگە كاماندىروپكىغا باردىم ۋە مەرھۇم دادام بىلەن بىللە يۈرۈپ، ئەستىن كۆتۈرۈلۈپ كېتەي دېگەن تارىخنى يېڭىباشتىن يادلاپ، خاتىرەمگە ئولتۇرغۇزدۇم، قىسقىغىنا بىر ئاي ۋاقىتتىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ داشۆدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا ئۆگەنگەن، توپلىغان، رەتلىگەن ماتېرىياللىرىم ئاساسىدا ئىسپاتلاش خاراكتېرلىك قايتا تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم. چېرىينىڭ شۇ تارىخىي ۋەقە يۈز بەرگەن چاغدىكى مەمۇرىي ئەھۋالىنى كۆرسىتىدىغان ماشىستابلىق رەڭلىك خەرىتىدىن ئۈچنى ئىشلەپ چىقتىم، شۇ يىلىلا تۇنجى ئەمگىكىم — كىنو سىنارىيىسى «يىپەك ۋادىسىدا كارۋان» يېزىلىپ چىقتى. بۇ سىنارىيە تارىخقا مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن مۇئامىلە قىلغۇچىلارنىڭ ئەسەرنىڭ باش قەھرىمانىنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدىكى يولسىز تەلەپلىرى ۋە مېنىڭ بۇ تەلەپنى رەت قىلىشىم ئارقىسىدا ئېكرانغا چىقىرىلىشتىن مەھرۇم بولغان بولسىمۇ، لېكىن سىنارىيىنىڭ يېزىلىشى ماڭا ئەڭ مۇھىم بەدىئىي مەشىق بولۇپ قالدى. ۋەقە ئۈستىدە ئىزدىنىشتىن، ۋەقە-

نىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشىنى تەھلىل قىلىشتىن ئەسلا توختاپ قالمىدىم.

«چىرىيە ۋەقەسى» دېيىلگەن بۇ ۋەقە يېرىم ئەسىردىن بۇيان دەرۋەقە، نۇرغۇن رەسمىي ۋە غەيرىي رەسمىي تارىخىي ئەسەرلەردە تولا قەيت قىلىندى. چەت ئەل تارىخچىلىرىمۇ بىلگەنلىرىنى يازدى، مەملىكىتىمىز تارىخچىلىرىمۇ بۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك كۆرىشىنى ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي ماختاشتى.

لېكىن، كۆپىنچە تارىخچىلارنىڭ، شۇنداقلا بەزى نوپۇزلۇق كىشىلىرىمىزنىڭ بۇ ۋەقەنىڭ «باش قەھرىمانى» توغرىسىدىكى مەلۇماتلىرى مىنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇردى. بەزىلەر ھەتتا ئاغدۇرمىچى كۈچلەر بىلەن تىغمۇ تىغ كۆرەش ئېلىپ بارغان سۆپۈرگەئاخۇننىڭ نامىنى تىلغا ئېلىپمۇ قويمىدى. تىز پۈكمەس يەرلىك خەلقنىڭ تارىخىي رولىنى زۆرۈرىي ئەھمىيەتتىن مەھرۇم قىلدى، ۋەتەننىڭ غەربىي تېررىتورىيىسىنىڭ پۈتۈنلۈكىنى قوغداش تۆھپىسىنى (باشقا بەزى تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ تۆھپىسىنى قوشۇپ تارتىپ كەلگەن ئىككى-ئۈچ ھەربىي سەركەردىگە ۋە باشقىلارغا مەنسۇپ قىلىۋەتكەندەك) چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنىڭ خوتەندىكى قالدۇق قىسىملىرىغا تېگىشلىك نىسىۋىسىدىن نەچچە باراۋەر ئارتۇق مۇبالىغە بىلەن قوشۇپ تەقدىم قىلىۋەتتى.

بىراق، يېزىۋاتقىنىم بىر ئەدەبىي ئەسەر بولغىنى ئۈچۈن، بۇ ئەسەردە «چىرىيە ۋەقەسى»نى ئۆز رېتى، ئۆز ئەينى بىلەن بايان قىلىپ، تارىخنى ئويۇنچۇق ئورنىدا كۆرىدىغان ھېلىقىدەك كىشىلەر بىلەن زاكۇنلاشماقچى ئەمەسمەن. مۇددىئانى پەقەت تارىخىي رېئاللىق سەھنىسىدىن ئورۇن ئالغان ياخشى-يامان قەھرىمانلىرىمىزنىڭ ئىختىيارىغا ۋە ئەقىللىق كىتابخانلىرىمىزنىڭ تەپەككۇرىغا تاپشۇرىمەن. مۇبادا تارىخىي چىنلىققا ئارتۇقچە

ئەھمىيەت بېرىپ، ئەسەر بەدىئىيلىكىگە سەل قارىغان ياكى بۇنىڭ ئەكسىچە يول تۇتقان مەقسەتتىن تاشقىرى نۇقسانلىرىم سېزىلسە، كىتابخانلىرىم تۈزىتىش كۆزى بىلەن قاراپ، ئەپۇ خىسلەتلىرى بىلەن پېقىرنى رازى قىلار دېگەن ئۈمىدتىمەن.

— ئاپتوردىن

مۇندەرىجە

بىرىنچى بۆلۈم ئىقابىلىق مېھمان

1. سىرلىق «تاۋاپچى» 3
2. «تاۋاپچى» كەلگەن يول بىلەن 14
3. ئاچلار ۋە توقلار ئارىسىدا 24
4. ساھىبخانىنىڭ ھۇزۇرىدا 40
5. باش ئاغرىقى 47
6. ھاجىمىنىڭ سېخىيلىقى 56
7. توسما بېشىدىكى جېدەل 67
8. خاسىيەتلىك يامغۇر 81
9. يۇرت قازىسى ھۆكۈم قىلىدۇ 90
10. بازار بېگى — نادىرخان 107
11. تىبەرىكلىك ھويلا 124
12. خالىس زاراخەتمە 140
13. «كۆيئوغۇل» بىلەن سۆھبەتلەر 158
14. كۆز كەلدى 167

ئىككىنچى بۆلۈم يوشۇرۇن قىلتاق

15. قورقۇنچلۇق چاغلار 187
16. «چېرىك كەلدى» 201
17. غەلىتە پاشپاناھلىق 217

18. ساداققا چۈشكەن ئوق 236
19. سۈرۈك مەزگىلدىكى سورۇقچىلىق 243
20. تور يېيىلماقتا 257
21. «دۆلەت قۇشىمۇ ياكى قۇزغۇنمۇ» 273
22. «قارچىغا» ھەققىدە پاراڭ 288
23. «چەككە چىكىلدىماڭ» 305
24. كېيىنكى ۋەقەلەر 330
25. كارۋان قايتىپ كەلدى 357

ئۈچىنچى بۆلۈم غەزەپ تاشقىنى

26. قانلىق پەيشەنبە 387
27. تۆلكە يولۋاسنىڭ پېيىدا 408
28. چۆلدىكى توغراق 421
29. ۋەھىمىلىك بىر پاي ئوق 441
30. سەكرات پەيتىدىكى پەم 461
31. قەسەمخور يەنە قەسەم قىلماقتا 481
32. قان ياشلىق شىكايەت 497
33. قەپەستىكى مەھبۇس 514
34. «يۇرت بىزنىڭ، ھەقىقەت بىزنىڭ» 532
35. ئەلچىگە «ئۆلۈم» 547
36. غەزەپ يالقۇنى 564
37. «ئاھ خۇدا، بىزنى نېمىدەپ...» 585

خاتىمە 608

نىقابلىق مېھمان

ئۇ ھىيلە-مىكىر تەدبىرىگە قەدەم قويۇپ، مەككارلىق تۇزاقلىرىنى يېيىپ، يالغانچىلىق ئورۇق دانلىرىنى چېچىپ... مۇراد-مەقسەت گۈلشىنىگە تەسەۋۋۇر جىلۋىسىنى كۆردى. شۇئان بېشىنى ئاستان كۆتىرىپ، نۇسرەت قىياپەتلىك قوشۇنلىرىغا نەزەر سالدى-دە: دەراستە-لىنىپ تەييار بولغۇچىلار، مازارى شى-رىپ زىيارىتىگە بارىمىز!» دەپ ئالىيپەرمان قىلدى.

موللا مۇسا سايرامى: «تارىخىي ھەمىدى» دىن

1. سىرلىق «تاۋاپچى»

مىلادى 1911 - يىلى ياز ئايلىرىنىڭ باشلىرى، تەكلىما- كان دەشتىنىڭ جەنۇبىي گىرۋىكى بىلەن كۇئېنلۇن تېغىنىڭ ئېتىكى ئارىسىغا يېيىلغان چىرىيە بوستانلىقى ئۆز تارىخىدىكى ئەڭ ئېغىر، مۇسىبەتلىك كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈرمەكتە ئىدى. ئاسمان - زېمىن ئارىسىدىكى جىمى نەرسىنى «لاپ» قىلىپ ئوت ئالدۇرۇۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا قىزدۇرۇپ تۇرغان قۇياشنىڭ رەھىمسىز تەپتى تىنىمسىز غۇرقىراپ تۇرىدىغان شامالغا قوشۇلۇپ، تاغ تەرەپكە كېچە - كۈندۈز ئۇرۇپ تۇرسىمۇ، يىگىرمە نەچچە مىڭ چاڭقاق ئادەم تۆت كۆزى بىلەن تەلمۈرۈۋاتقان دەريادا كۆز يېشىچىلىكمۇ سۇ كۆرۈنمەيتتى. يىراقتا، ئاپئاق بۇلۇتلار ئارىسىدا بېشىغا قېتىق تۆكۈۋېتىلگەندەك ئاقىرىپ تۇرغان تاغ چوققىلىرى كۆز ئالدىدا يۈز بېرىۋاتقان پاجىئەنى تاماشا قىلىۋاتقان تاش يۈرەك، مۇز تەلەت ئادەمدەك، مەمەدانە قىياپەتتە گىدەيگەندى. ئاخىرقى نەپەسلىرىنى تۇپلاپ، نالە- پەرياد ئىچىدە دۇئا - تەلەپ قىلىۋاتقان تەشنالارنىڭ يېلىنىپ، يالۋۇرۇشلىرىمۇ ياكى تەبىئەتكە زىنھار تەسىر قىلالمايتتى. مەشھۇر يادىچىلارنىڭ يادا تاشلىرىنى① كۆز يېشى

① يادىچىلار ۋە يادا تېشى - كارامەت كۆرسىتىپ، يامغۇر ياغدۇرىدى- غانلار ۋە ئۇلارنىڭ كارامەتلىك تېشى ئەل ئىچىدە «يادىچى» ۋە «يادا تېشى» دېيىل- ىدۇ. تۈركىي خەلقلەرنىڭ بۇ قەدىمىي كارامىتى خوتەن تاغلىقلىرى ئارىسىدا تاكى ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە. موللا مۇسا سايرامىنىڭ «تارىخىي ئەمنىيە» دېگەن ئەسە- رىدە بۇ ھەقتە مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن:

«... ياپەسىنىڭ ئەۋلادى ناھايىتى تېز كۆپەيدى، ئەمما سۇ بار يەردە ئوت

بىلەن ئەملەپ تۇرۇپ ئوقۇغان مۇناجاتلىرى، كارامەتچىلەرنىڭ كارامەتلىرى ئۆز كۈچىنى يوقاتقانىدى.

سۇ... سۇ... سۇ...

باش ئەتىيازدا بىر ئاش پىشىم پۇرسەتتە تاسادىپىي يېغىپ ئۆتكەن قارا يامغۇرنىڭ شەپقىتى بىلەن كۆكلىگۈالغان زىرائەتلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى يەر بېتىگە باغرىنى يېيىپ، چوغ ئۈستىگە تاشلانغاندەك تولغىناتتى. زىمىستان قىشنىڭ سوغۇقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ، باش باھاردىلا بىخ يېرىپ چىققان، ئەمدىلىكتە بولسا ئوتقاش بىلەن كۆيدۈرگەندەك قۇرۇۋاتقان دەرەخ يوپۇرماقلىرى سەكراتقا چۈشكەن چاغدىكىدەك شىۋىرلايتتى. ياز كىرگەندىن بېرى سۇ دىدارىنى كۆرمىگەن ئېرىق ئىچى قۇلاققا ئاڭلانغۇدەك شىتىرلاپ يېرىلاتتى. تەكلىماكان بويلاپ قوزغىلىپ تۇرىدىغان سېرىق بورانغا قوشۇلۇپ كۆك قەھرىگە ئۆرلىگەن قۇم دانىچىلىرى يۇرت ئاسمىنىغا كىپەكلا توختاپ قالاتتى-دە، خالىغان چېغىدا يەر يۈزىگە تاشلىنىپ، يېشىل

يوق، ئوت بار يەردە مۇز يوق، تەڭلىكتە قالدى. بۇ ئەھۋالنى ئاتىملىرى نوھ ئەلەيھىسسالامغا ئەرز قىلدى. نوھ ئەلەيھىسسالام تەڭرىنىڭ دەرگاھىغا ئىلتىجا قىلدى. ئىلتىجاسى ئىجابەت بولۇپ، جەبرائىل ئەلەيھىسسالامدىن ئىسمى ئەزەم (ئۇلۇغ ئىسىملار)نى ئەۋەتتى. بۇ ئىسمى ئەزەمنى تاشقا ئويۇپ ياپەسكە بەردى. قاچان خالىسا شۇ چاغدا يامغۇر ياغاتتى. بۇ تاشنى ئەرەب تىلىدا «ھەجرۇل مەتەر» دەيدۇ. تۈرك تىلىدا «يادا تېشى» نامى بىلەن مەشھۇر، بۇ تاش ياپەسكە تەۋە زېمىندا كارغا كېلىدۇ. سامغا تەۋە بولغان ئەرەبىستان زېمىنىدا كارغا كەلمەيدۇ.»

ئەرەب ساياھەتچىسى تەمىم ئىبنى بەھىرنىڭ IX ئەسىرنىڭ 20-يىللىرىدا ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ پايتەختىگە قىلغان سەپىرىدە يازغان خاتىرىسىنىڭ 14-بۆلىكىدە: «بۇ تۈركىي خەلقلەرنىڭ دۆلىتىدىكى بىر غەلىتە ئىش شۇكى، ئۇلارنىڭ بىر مۆجىزە يادا تاشلىرى بولۇپ، ئۇلار شۇ تاشلىرى بىلەن ئۆزلىرى خالىغان چاغدا قار-يامغۇر ياغدۇرار ئىكەن، ھاۋانى ئۆزگەرتەر ئىكەن، بۇنداق تاش توغرىسىدىكى رىۋايەت ئۇلارنىڭ ئىچىدە ناھايىتى كەڭ تارقالغان بولۇپ، ئۇنى ھەممە ئادەم بىلەر ئىكەن، تۈركىي خەلقلەر ئىچىدە ١ ئۇنى ھېچكىمۇ ئىنكار قىلالماس ئىكەن، بۇ تاشلار پەقەت توققۇز ئوغۇزلار خانىغىلا مەنسۇپ بولۇپ، باشقا خانلارنىڭ ھېچقايسىدا يوق ئىكەن» دېيىلگەن.

هاياتلىق جىسمىدىن ئاداققى نەمنى سۇمۇرۇۋېلىشاتتى. كەنت ياقىسىدا ئۇ يەر-بۇ يەرگە تاشلاپ قويۇلغان دۆۋىلەرگە ياكى قۇملۇقتا چۆككەن تۆگىلەرنىڭ لوكىسىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بارخانلار خۇددى غايىب قول بىلەن پىشاڭ سېلىپ كۆتۈرگەندەك قوزغىلىپ، سىلجىپ تۇراتتى. تەھدىت بىلەن قىستاپ كېلىۋاتقان بۇ سىرلىق ئەجدىھا ئېتىزلىقلارنى، دەل-دەرەخلەرنى دەم تارتىپ، ئېكىنزارلىق ئورنىدا يېڭى-يېڭى باياۋاننى پەيدا قىلاتتى.

سۇ... سۇ... سۇ...

زاۋالىغا كۆزى يەتكەن، ئۇششۇك ھەرىسىدەك غالجىرلاشقان چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ زۇلمى ۋە بەگلەرنىڭ قاقشاتقۇچ ئالۋان-ياساقلىرى ھەممىنى ھالدىن كەتكۈزگەن، گۆردىن ئېچىۋالغان مۇردىغا ئوخشاپ قالغان يېتىملارنىڭ چىرايىدىن ئۆتۈپ كەتكىنىگە ئالتە ئاي بولغان ئاغرىق-سىلاقنىڭ① ئالاق-

① ئاغرىق-سىلاق — مىلادى 1910-يىلىنىڭ ئاخىرى ۋە 1911-يىلىنىڭ باشلىرىدا خوتەن ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى ئىلچى، لوپ، كېرىيە ناھىيىلىرىدە تارقالغان دەھشەتلىك جۇما كېسىلى. بۇ يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئامارىتى ئايرىم جايلاردا ھەتتا 1912 — 1913-يىلغىچە داۋام قىلغان. ئەينى ۋاقىتتا يۇقىرىقى ئۈچ ناھىيىدىكى مىڭدىن ئارتۇق چەت ئەل سودىگەرلىرى (بۇنىڭ ئىچىدە ھىندى، ئاۋغانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى سودىگەرلەر 510، روسىيە تەۋەلىكىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا سودىگەرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان روسىيە سودىگەرلىرى 704 ئەتراپىدا) بۇ كېسەللىك دەھشىتىدىن قورقۇپ چارروسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى ئارقىلىق قەشقەر دوتيىدىن جىددىي تەدبىر قوللىنىشنى تەلەپ قىلغان. ئاخىردا بۇ تەلەپ مەركىزىي ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىنغان، ئۆلكە تەرىپىنىڭ ھۆكۈمەتكە يوللىغان مەلۇماتىدا: «ئىلچى ئامبىلى شى ۋېنگاۋ، كېرىيە ئامبىلى يىڭ بىنجىن، لوپ ئامبىلى گۇي فېڭلەر ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئاشۇ ناھىيىلەردىكى پۇقرالاردىن ۋابادا ئۆلگەنلىرى كۆپ بولغاندا بىرنەچچە ئون مىڭ، ئاز بولغاندىمۇ نەچچە مىڭغا يەتكەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى...» دېيىلگەن، تاشقى ئىشلار ۋازارىتىنىڭ تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئاندىن ھەرىكەتلىنىشكە مەجبۇر بولغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كېسەل بىلەن ئۆلىدىغانلار ئۆلۈپ بولغاندا ئاندىن گاۋجۇنىڭ قاتارلىق ئۈچ

زادىچىلىكى تېخى ئۆچمىگەن، قېپىدىن چىقىپ كەتكەن يۈرەكلەر ئېزىغا چۈشمىگەن، جانجىگەر قېرىنداشلىرىنى كۆمۈپ قويۇپ جۇدالىق دەردىدە دەرماندىن كەتكەنلەر ئەمدى تەقدىرنىڭ ئىككىنچى پەشۋاسى ئاستىدا مېجىلىپ، ھايات ـ مامات سىزىقى ئۈستىدە جان تالاشماقتا ئىدى.

يۇرتنىڭ تۇپرىقى ۋە ئاسمىنى تەشنالىقتىن چاك ـ چاك يېرىلغان لەۋلەرگە ئايلىنىپ «سۇ ... سۇ» دەپ مىدىرلايتتى. پۈتكۈل تەبىئەت نامايەندىلىرى قۇرۇپ كەتكەن تىلدەك ساڭگىلىغانىدى.

سۇ نەدە؟ ھاياتلىقنىڭ شەربىتى، ئۆلۈۋاتقان دۇنيانىڭ شىپاسى بولمىش سۇ نەدە؟

«چېرىيلىك بول، چېرىيدە تۇرما» دېگەن ئاتا ۋەسىيەتلىرىنى قايتىلاپ يادىغا ئېلىشقان بەزى كىشىلەر يالغۇز جېنىنى ئېلىپ بېشى قايغان، پۈتى تايغان تەرەپلەرگە پىتىراپ كېتىشتى. ئاتا ـ بوۋىلىرى قەدىمدىن تارتىپ تىرىكچىلىك قىلىپ كەلگەن، قان ـ تەرلىرى بىلەن بىنا قىلغان بۇ ئەزىز يۇرت مۇستەھكەم رىشتىگە ئايلىنىپ، يەنە نۇرغۇن يۈرەكلەرنى ئۆزىگە باغلاپ قېلىۋەردى. ئەجدادلىرىنىڭ چېرىغىنى ئۆچۈرگۈسى كەلمىگەنلەر، قېرىنداشلىرىنىڭ غېرىبانە قەبرىسىنى ئەگىپ يۈرگەنـ

تېۋىپىنى تۆت ھارۋا كۆممىلاچ دورا بىلەن خوتەنگە ئەۋەتىشكە مەجبۇر بولغان. بۇ تېۋىپلار ۋە دورىلار ئۈرۈمچىدىن خوتەنگىچە بولغان 60 ئۆتەڭنى بېسىپ، ئۈچ ئايدا ئاران خوتەنگە يېتىپ كەلگەندە كېسەللىك بەرلىك تېۋىپلارنىڭ داۋالىشى ۋە تەبىئىي سەۋەپ بىلەن تىزگىنلىنىپ بولغان. ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتىنىڭ «ئادەم كەرچىلىكى»نى ئەكەلگەن بۇ ئۈچ تېۋىپ ھەر ئايلىقىغا 80 سەردىن قەشقەر تىزمىسى ئېلىپ ئالتە ئاي لاغايلاپ يۈرۈپ، كېسەلنىڭ تىزگىنلەنگەنلىكىنى تۆھپە دەپتىرىگە يېزىپ كېتىپ قېلىشقان.

لەر ئىمدىنىدۇر ئۆمىدلىنەتتى، گويا ئىمامى جەئفەر تەيرانغا①
شاخ يېرىپ تۇرۇپ قىلغان ئەرزلىرى قوبۇل كۆرۈلۈپ، ۋاپا-
سىز تەبىئەت ۋە توخسۇنى توشقان مۇشتۇمزورلار جازالىن-
دىغاندەك ياكى بولمىسا ئىمامى مەھدى ئاخىر زامان② تىرىلىپ
قوپۇپ، ئوتلۇق دېمى بىلەن تىكىلىك تاغلىرىنى③ ئېرىتىپ، تەشنالىق
ئىسكەنجىسىدە قالغان بۇ زېمىنغا سۇ باشلاپ كېلىدىغاندەك
تاتلىق تەمەدە يۈرەتتى...

ئۇنۇگۈن گۈگۈم بىلەن تەڭ ھۇۋۇلاشقا باشلىغان بوران
كۈن ئۆرلىشى بىلەن تەڭلا پەسكويغا چۈشۈشكە باشلىدى.
بامداتقا ئۈلگۈرگەن ئىككى مېيتىنىڭ نامىزىنى ئۆزىتىپ بولۇپ،
مەسچىتتىن كېيىنىرەك قايتىشقان جامائەت تاختا كۆۋرۈك بېشىغا
كەلگەندە، ئېرىقى كوچىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان سۇپۇرگە ئاخۇن
مىراب بېگى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

— جامائەت، — دېدى مىراب بېگى ئېرىقى مەھەللىدىكى

---

① ئىمامى جەئفەر تەيران— «تەيران» — ئەرەبچىدە «ئۇچقان» دېگەن سۆز بولۇپ، «ئىمامى جەئفەر تەزكىرىسى»دە ئىمامى جەئفەرنى «ئۇچۇپ كەلگەن ئادەم» دەپ كۆرسەتكەن. «مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئەسەبنامىسى» دېگەن كىتابتا قەيت قىلىنىشىچە، ئىمامى جەئفەر ھىجرىيىدىن 33 يىل بۇرۇن سۈرىيىنىڭ غەسسا دېگەن يېرىدە تۇغۇلۇپ، ھىجرىيىنىڭ 3 - يىلى شامنىڭ قۇددۇس شېرىپ شەھرىدە ۋاپات بولغان. بەزىلەر ئۇ شېھىت بولغاندىن كېيىن ئۇچۇپ كېلىپ، چىرىيىنى ماكان تۇتقان، دەپ، بۇ مازارنى تاۋاپ قىلىشىدۇ. بۇ مازار چىرىيە ناھىيىسىنىڭ مازار كەنتىدە.

② ئىمامى مەھدى ئاخىر زامان— ئەسلى ئىسمى ئەبۇلقاسىم مۇھەممەد بىننى ھەسەن ئەسكەرى. مىلادى 875 - يىلى باغدادتا دۇنياغا كەلگەن. مىلادى 892 - يىلى تۇشتۇمتۇت غايىب بولغان. ئۇ ئاخىرزامان قوزغۇلۇرغۇچىسى سۈپىتىدە ئەل ئاغزىدا (بولۇپمۇ شىئە مەزھىپىدىكىلەر ئاغزىدا) مەشھۇردۇر. بەزىلەر ئۇنىڭ قەبرىسى چىرىيە ناھىيىسىنىڭ چاقار يېزىسىدا دەپ قارايدۇ ۋە ئۇ يەردىن ئېقىپ ئۆتىدىغان چىرىيە دەرياسىنىڭ بويىدىكى مازارنى نىشان قىلىپ كۆرسىتىدۇ.

③ تىكىلىك تاغلىرى— كوئېنلۇن تېغىنىڭ چىرىيىگە يېقىن يېرىدىكى بىر ئاساسىي چوققا. دېڭىز يۈزىدىن 5466 مېتىر ئېگىز.

ئىسسىقاخۇننىڭ سەكراتقا چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئېيتقاندىن كېيىن سۆزىنى يۆتكەپ، — مازار غوجام ئاھمىزغا يەتكەن ئوخشايدۇ، تاڭ ئاتارغا يېقىن چۈشۈمدە مۇنداق بىر ئىش ئايان بولدى، بىر ئاقساقال كىشى پېقىرغا: «قالماقدۆڭ يېنىدىكى بۇلاقنى قاز، ئۆستەڭ ئال!» دەپلا غايىب بولدى. يەنە بۇلاقتىن سۈزۈك سۇنىڭ بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىققان ئۈنىنىمۇ ئاڭلىدىم!

بۇ خەۋەر جامائەتنى خۇددى قاينامدا ئېقىپ كېتىۋېتىپ ئۈشتۈمتۇت قىرغاققا چىقىپ قالغاندەك ھاياجانلاندۇرۇۋەتتى.

— بۇ، ياخشىلىقتىن بېشارەت.

— مازار غوجام ئەھلى مۇسۇلمانلارغا قىلىدىغان ئىلتىپاتىنى ئاۋۋال چۈشىدە ئايان قىلارئىمىش، مىراب بېگىم، ئاللاتائالامۇ «يارىتىشتا مەن ياراتتىم، يارىلىشىڭ ئۆزۈڭدىن» دېگەنىكەن. ئەزرائىلنى كۈتۈپ تۇرماي، قۇربىتىمىزنىڭ يېتىشىچە سەۋەب قىلىپ باقىلى. مازار غوجامنىڭ بېشارىتى بەرھەق!

سەككىز غۇلاچ چوڭقۇرلۇققا قېزىلغان مۇزخانىدىكى مۇزلارمۇ ئېرىپ كېتىۋاتقان ئىسسىقتا تېخىچە قىشلىق چاپان، كونا چورۇق، تېرە تەلپەك كىيىپ يۈرگەن كىشىلەرگە بىردىنلا جان كىرىپ قالغاندەك، توپا باسقان چىرايلىرىدا ئۈمىد نۇرى جىلۋىلەندى.

جامائەتنىڭ مازار غوجامنىڭ «بېشارىتى»نى ھېچ ئىككىلەنمەيلا قوبۇل قىلغانلىقىدىن ئەجەبلەنگىلىمۇ بولمايتتى. چۈنكى، تۇزلۇق سايغا تۇز كولىغىلى بېرىپ-كېلىپ تۇرىدىغان ھەربىر كىشى قالماقدۆڭ يېنىدىكى كەمگىز ئۆرۈنچىلىك يەرنىڭ يىل بويى ياشلانغان كۆزدەك نەملىشىپ، لۆمشىپ تۇرىدىغانلىقىنى تالاي قېتىملاپ كۆرۈشكەندى.

بۇلاق ۋە ئۆستەڭ ھەققىدىكى ئۈمىدلىك خىيال مىراب بېگىمنىڭ چۈشىدە ئايان بولغان بېشارەتمۇ ياكى ئۇ ئۆز ئالدىغا

ئويلاپ تاپقان چارىمۇ، بۇنىڭ بىلەن ھېچكىم ھېسابلىشىپ ئولتۇرمىدى. ئېغىزدىن-ئېغىزغا كۆچۈپ، پۈتكۈل كەنتنى ئارىلاپ چىققان بۇ خەۋەر نۇرغۇن پىدائىيلارنى جەلپ قىلىپ، چۈشكۈنلۈك تۇمانى بىلەن قاپلانغان كۆڭۈللەردە ئۈمىد شامىنى ياندۇردى. چۈشكە يېقىن ئىشنىڭ ئېپى-جېپىنى بىلىدىغان كىشىلەرنىڭ بىر توپى سۇپۇرگەتاخۇننىڭ باشلامچىلىقىدا قالماق-دۆڭ تەرەپكە قاراپ يول ئالدى.

دەريا قىنىنىڭ شەرقىي يامىزىلىغا يانداشقان قالماقدۆڭ مەھەللىگە ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى. دەريا بويىغا تاشلاپ قويغان تەلپەك قېلىپىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ دۆڭدە تۇرۇپ قارىغاندا، كەنت دەرەخزارلىقلىرىنى خېلى ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى. دەريا قىنىغا سانگىلاپ تۇرغان قىسمى قاتتىق سېغىز تاشتىن تۈزۈلگەن بۇ «تەلپەك قېلىپى» نىڭ چوققىسىدا گۈللەپ تۇرغان چوڭ بىر توپ يۇلغۇن خۇددى دۇبۇلغىنىڭ پوپۇكىگە ئوخشايتتى. قايسى زاماندا كولانغانلىقى نامەلۇم بولغان قىزىل توپىلىق ئوچاقلار، سېرىق توپىسى كەتمىگەن گۈلخان ئىزلىرى دۆڭ باغرىدا ئوچۇق كۆرۈنەتتى. ئىلىشىپ كەتكەن مورا ئىزناسى قانداقتۇر بىر رىۋايەتنى ھەقىقەتكە ئايلاندۇرماقچى بولۇپ، تامغا يۆلىنىپ خىيال سۈرۈۋاتقان ئادەمدەك تىك تۇراتتى.

چولاق كەتمەنلەرنى، ئۇپراپ بۇقىنىڭ ماڭلىيىدەك بولۇپ قالغان جوتۇلارنى كۆتۈرگەن كىشىلەر ھايال ئۆتمەي بۇ يەردە پەيدا بولۇشتى. ئۇلار ئەتراپقا تارىلىپ يەر شەكلىنى پىششىق كۆزەتكەندىن كېيىن ئىككى توپقا بۆلۈندى-دە، بىر توپى بۇلاق كۆزىنى ئېچىشقا قالدى. يەنە بىر توپى سۇپۇرگە-تاخۇنغا ئەگىشىپ، دەريا قىنىنى بويلاپ سايغا چىقىشتى. ئۇلار ئۆز تەجرىبىسى بويىچە بۇلاق كۆزىدىن ھېچ بولمىغاندا بىر تۈگمەنلىك سۇ چىقىرالىشىغا ئىشەنگەن، بۇلاق ئورنىدىن

كولىغان كىچىككىنە ئورەككە يىغىلغان سۈزۈك سۇ بۇ ئىشەنچى-نى ئىسپاتلىغانىدى. بۇلاق سۈيى تاغدىن ساقىپ كېلىپ دۆڭ يېنىدا بوران ھەيدەپ كەلگەن قۇملارغا سىڭىپ كېتىۋاتقان سۇ بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ دەرياغا باشلانغان تەقدىردىمۇ، چاڭقاق ئېتىزلارغا يېتىپ بارالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. دەريا قىنىغا تولۇپ تۇرغان كۆچمە قۇملار، قىزىپ ئوت بولۇپ كەتكەن قورام تاشلار، تۇزلۇق چۆكمىلەر تۆت تۈگمەنلىك سۇ بولسىمۇ سۈمۈرۈپ ئۆلگۈرەتتى. سۇدىن نەپ ئالماق ئۈچۈن، دەريا قېشىغا يانداپ ئۆستەڭ ئالماي بولمايتتى.

دېھقانلار يۈرەكلىرىدە خۇددى سۇغا قانغان مايسىدەك كۆكلەۋاتقان ئۈمىدىنى ئۆمرىنىڭ تەگىدىن تولىسىنى سۇ بىلەن ھەپىلىشىپ ئۆتكۈزگەن، ئەمدىلىكتە 49-50 ياشلارغا تاقاپ قالغان مىراب بېگىگە باغلاشقانىدى. مىراب بېگى دېھقانلارنى ئەگەشتۈرۈپ، دەريا قاسىنىقىنى بويلاپ كەڭ كەتكەن سايغا چىقىپ كەلدى - دە، بوي جەھەتتىن ئانچە پەرق قىلمايدىغان كىشىلەردىن بەش - ئالتىنى تاللاپ، ھەر 100 قەدەمدە بىردىن تۇرغۇزدى. تەلپىكىنى پۇلاڭلىتىپ ئۇلارنى بىر تۈز سىزىق ئۈس-تىگە كەلتۈرگەندىن كېيىن، سايدا ئوڭدىسىغا يېتىپ جۈپلەنگەن پۇتىنىڭ ئۇچىغا قاراپ سول كۆزىنى قىستى. قاتار تۇرغانلارنى نېرى - بېرى قىلىپ يۈرۈپ ئۆستەڭ ئىزىنى بېكىتتى. ئوڭ كۆزىنىڭ كۆرۈش سىزىقى بىلەن پۇت بارماقلىرىنىڭ ئۇچىنى بىر-لەشتۈرۈپ، قەيەرنىڭ قانچىلىك كولىنىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى.

كۈن ئېگىلىشى بىلەن تەڭ، غەرب تەرەپتىن ئاسمان - پەلەك توپا توزىتىپ كەلگەن قۇيۇن ئۇلارنىڭ ئىشىغا كاشىلا تۇغدۇردى. بىر ئۇچى سارغىيىپ تۇرغان كۆك قەھرىگە، بىر ئۇچى

قىزىپ كەتكەن يەر بېتىگە تۇتاشقان بۇ قۇيۇن غۇررەكتەك①
تېز پىرقىرايتتى. يىلتىزى ئۈزۈلگەن قامغاقلار قۇيۇننى دەۋر
قىلىپ دومىلايتتى. قۇيۇن مەركىزىگە كىرىپ قالغانلىرى بولسا
خۇددى قانات چىقارغاندەك تېزلىك بىلەن ئاسمانغا ئۆرلەيتتى-دە،
يۇقىرى بېسىملىق هاۋا ئېقىمىنىڭ زەربىسى بىلەن كۆكۈم-
تالقان بولۇپ، يەرگە قار ئۇچقۇنلىرىدەك تاشلىناتتى.

قۇيۇن ئۆتۈپ كەتتى. قۇيۇن ئۇچۇرۇپ كەتكەن تەلپە-
كىنى ئەكىلىۋاتقان ئابدۇللا قولى بىلەن ئىلچى② يولنى
كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— قاراڭلار، ئاۋۇ دۆڭنىڭ كەينىدىن بىر ئادەم چىقىپ
كېلىۋاتىدۇ - يا؟ — دېدى.

سۇپۇرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ هەمراهلىرى ئۇ كۆرسەتكەن
تەرەپكە قاراشتى.

دېگەندەك، خېلىدىن بېرى رەۋەندىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈل-
گەن، قۇم كۆمۈپ كېتەي دەپ قالغان كارۋان يولىدا كېلى-
ۋاتقان ئېشەكلىك ئادەم بارغانسېرى يېقىنلاۋاتاتتى.

يولۇچى ئۇلارنىڭ يېنىغا يېتىپ كېلىپ سالپاڭ قۇلاق
ئېشىكىنى هېچ كۆچىمەيلا توختاتتى. بىنەملەردە ئۆسكەن
چاتقاللاردەك گىجەكلىشىپ كەتكەن چاچ - ساقاللىرى
ئارىسىدىن چاڭ باسقان قىزىلكوس يۈزى ئاران كۆرۈنۈپ
تۇرغان بۇ ئادەم كەم دېگەندە 45—55 ياشلاردا ئىدى. بېشىدىكى
ئۇچلۇق كۇلاهى، ئۇچىسىدىكى قۇراق جەندىسى، ئۇچى ئاسمان-
غا قاراپ تۇرغان كەشى ئۇنى خېلى سېھىرلىك قىلىپ كۆر-

---

① غۇررەك — ياڭاق بىلەن ياسىلىدىغان باللار ئويۇنچۇقى. بىر ياڭاق ئۈستىگە چاپلاشتۇرۇلغان، ئوق بىلەن بەنت قىلىنغان يەنە بىر ياڭاق ئۆز ئىنېر-رتسىيىسى بىلەن تېز پىرقىرايدۇ.

② ئىلچى — خوتەن شەهرىنىڭ بىر خىل ئاتىلىشى.

ستەتتى. يوغان بېشى ۋە تۈكلۈك قېشى بىلەن نىسبەتلەشتۈرگەندە، چوڭ قاپاقلىرى ئويۇپ قويغان كىچىككىنە تۆشۈككە ئوخشاپ كېتىدىغان كۆزلىرى خۇددى چاشقان مارىلاۋاتقان مۆشۈكىياپىلاقنىڭ كۆزىدەك توختىماي ھەرىكەتلىنىپ تۇراتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مۇسۇلمانلار، — يولۇچى ئېشەكىدىن چۈشمەيلا ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى، — ئىمامىي جەئفەر تەيران غوجامنىڭ مازارى مۇشۇ يۇرتتىمۇ؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئابدۇللا ئالدى بىلەن سالام ياندۇرۇپ، — مازار غوجام مۇشۇ يۇرتتا.

يولۇچىنىڭ چىرايىدا بىلىنەر - بىلىنمەس ھاياجان ئەكس ئەتتى. كۆزلىرى بارغانسېرى كىچىكلەپ، نەزەرى بىر نۇقتىغا جەملەندى:

— خۇداغا مىڭ قەتلە شۈكرى، پېقىرنى ئاخىر مازار غوجامنىڭ ۋەسلىگە يەتكۈزىدىغان بولدى. باللىرىم، سۆيۈكلار بولسا، بىر ئوتلام ئىچىۋالسام، خۇدا سىلەرگە رەھمەت قىلسۇن.

يولۇچىنىڭ كۆزى بېلىگە ئېسىلغان قاپاقتا تىكىلگەنلىكىنى كۆرگەن ئابدۇللا ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى شۇ زامانلا بەجا كەلتۈردى.

چاپاق باسقان كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ تۇرغان چامبۇل ئېشەككە ۋە قاپاقتىن بۇلدۇقلىتىپ سۇ ئىچىۋاتقان يولۇچىغا ئېچىنغۇسى كەلگەن سۇپۇرگە ئاخۇن سورىدى:

— مېھمان، بەك يىراقتىن كەلگەن ئوخشايدىلا، ھېلىمۇ ئۇچالىقنىڭ، تىنالىقنىڭ دەرمانىنى قۇرۇتىدىغان بۇ دەشتتىن سالامەت ئۆتۈۋاپتىلا.

— بۇ، ئاللانىڭ ئىرادىسى، — دېدى يولۇچى گۆشلۈك

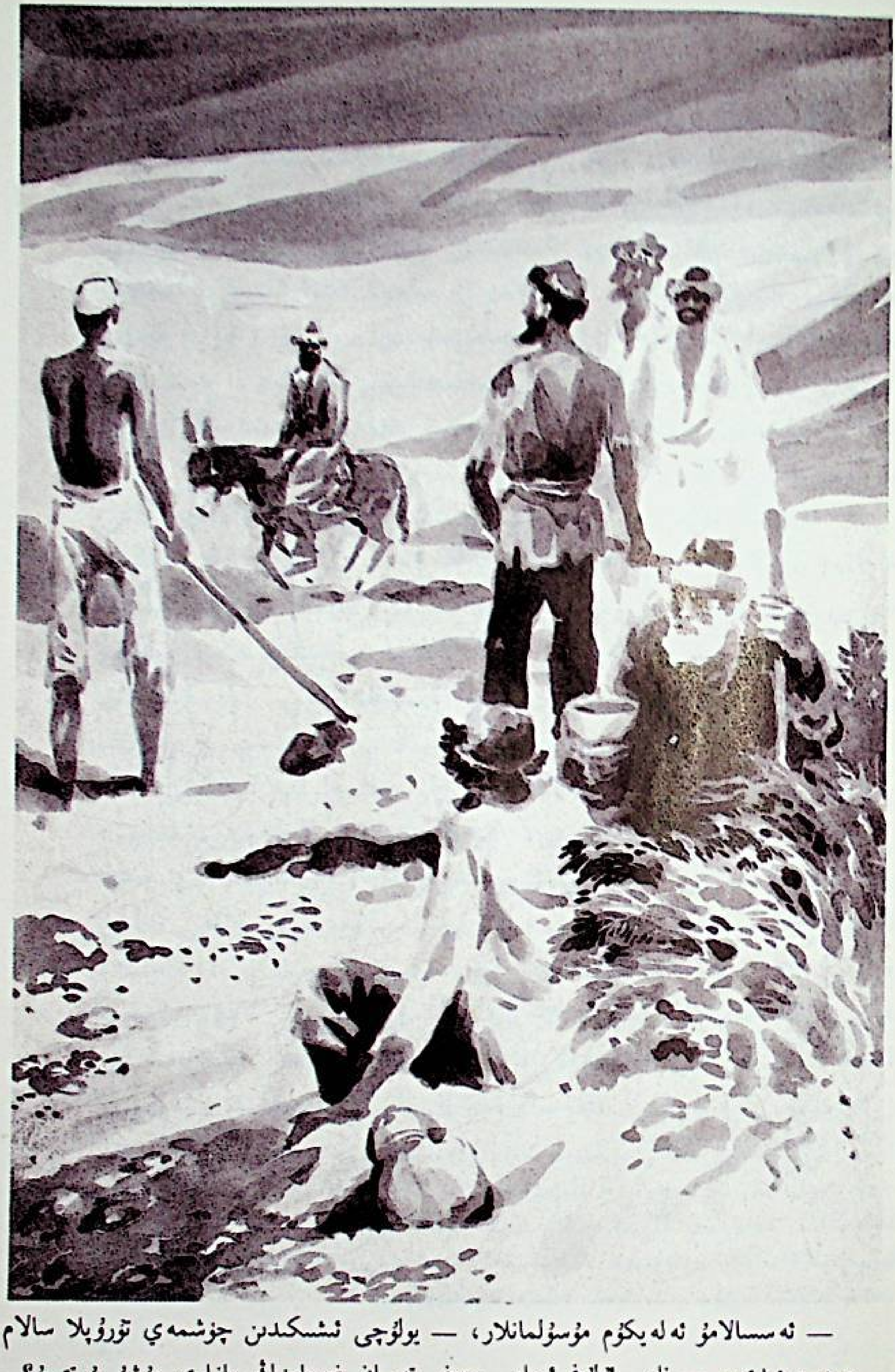

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مۇسۇلمانلار، — يولۇچى ئىشىكدىن چوشمەي تورۇپلا سالام بېرىپ دېدى، — نامى ئۇلۇغ ئىمامى جەفەر تەيران غوجامنىڭ مازارى مۇشۇ يۇرتتىمۇ؟

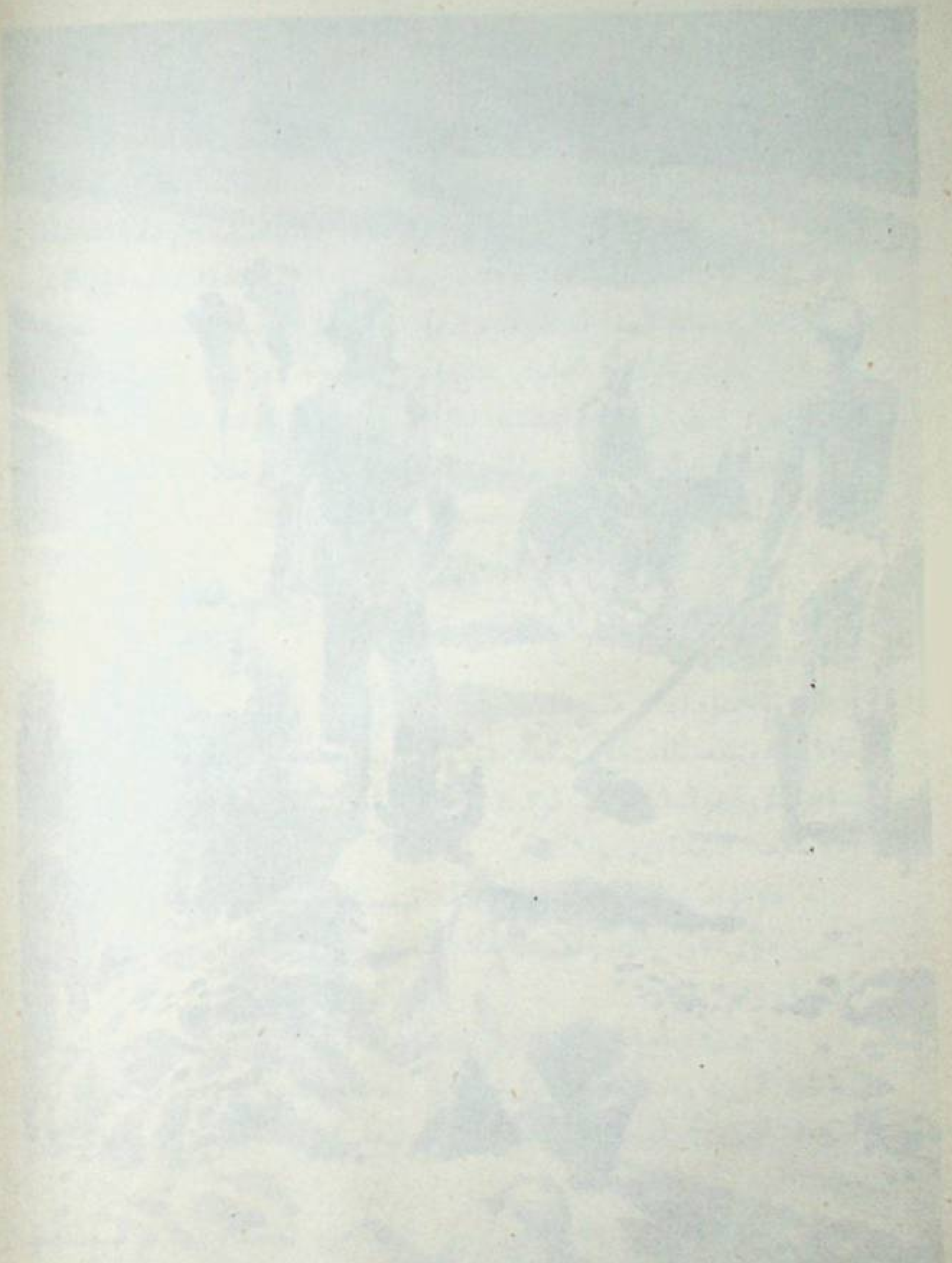

قولىنىڭ كەينىنى بىلەن ئاغزىنى ئېرتۈۋېتىپ، — پېقىر بىر جاھانكەزدى ئادەم، ئاللا ۋە ئۇنىڭ بەندىلىرىنىڭ ئىشقىدا مۇشەققەت داۋىنىدىن ئاتلاپ، رىيازەت دەشتىسىنى كېزىپ يۈرۈۋېتىمەن. مانا ئەمدى ئىمامى جەئفەر تەيران غوجام، ئىمامى جەئفەر سادىق پاشاھىم① بىلەن دىدارلىشىش ئىشقىدا مۇشۇ يۇرت تەرەپكە يول ئالغىنىمدىن بېرى، تۆت كۈن تېنەپ يۈرۈۋېتىمەن. ئاللا ئۆز بەندىسىنى كۈلپەت دەشتىدە مانا مۇشۇنداق سىنايدىكەن، ئاخىر ئەۋلىيالىرىمىزنىڭ روھى مەدەت قىلىپ قاراركاھىمغا يېقىنلاشتىم.

ئۇنىڭ كۆزىدىن سىرغىپ چۈشكەن ئىككى تامچە ياش قاپاققا چاپلىشىۋالغان پاقىدەك كەڭ ۋە قىسقا بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ بۇرۇتى ئارىسىغا كىرىپ غايىب بولدى. بېشىغا كەلگەن مالامەت دەستىدىن دىلى ئاللاغا يېقىنلىشىپ، كۆزى يىغىغا ئۆگىنىپ قالغان دەردمەنلەر ئېسىلىۋاتقان ئۆپكىسىنى ئاران تەسلىكتە بېسىپ ساغرىسىغا ئېسىلغان ساپايىنى شىرتىلداتقىنىچە يىراقلىشىۋاتقان ئېشەكىنىڭ قارىسىغا قاراپ قېلىشتى.

بۇ ئاداشقان «تاۋاپچى» كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقىچە 10 مىڭ قەدەم، ئوغرىقارىشتىن مازار كەنتىگىچە 15 مىڭ قەدەم كېلىدىغان بۇ يۇرتنىڭ كوچا - كويلىرى بىلەن بەش قولدەك تونۇش ئىدى. ئۇ، دوقمۇشقا يېتىپ كەلگەندە ھېچ تېڭىرقىمايلا كېرەكلىك يولغا بۇرۇلاتتى. ئادەم ئانچە ئاياغ باسمايدىغان بوشلۇقلارغا تاشلانغان تاپلار ئۈستىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرغان قاغا - قۇزغۇنلارغا، كۈنچىقىش تەرىپى

① ئىمامى جەئفەر سادىق — ئىمام مۇھەممەد باقىرنىڭ ئوغلى، مىلادى 702 - يىلى مەدىنە شەھىرىدە تۇغۇلغان، مىلادى 765 - يىلى يەنە مەدىنە شەھىرىدە ئالەمدىن ئۆتۈپ، ئاتىسىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنغان. لېكىن بەزىلەر ئۇنى شىنجاڭدا ۋاپات ئەتكەن دەپ ھېسابلاپ، ھازىرقى نىيە ناھىيىسىدىكى ئىمام جەئفەر سادىق مازىرىنى زىيارەت قىلىپ ئۇلۇغلايدۇ.

ساپسېرىق قۇملار بىلەن تا ئۆگزىلىرىگىچە تىرىلىپ تۇرغان ۋەيرانە ئۆيلەرگە، چىغىرىقى غىچىرلاپ ئايلىنىۋاتقان قۇدۇق بېشىغا توپلىنىۋېلىپ، مىننەتخور تەقسىماتچى بولۇپ بېرىۋاتقان سۇنى سوغىلىرىغا، قاپاقلىرىغا بىر نوگاي-بىر نوگايدىن قاچىلاۋاتقان ئالامانغا قىزىقىش نەزىرىدە قاراپ قوياتتى.

ئۇ توغرىقبېغىل مەھەللىسى بىلەن سېرىق مەھەللىسىگە ئايرىلىدىغان يول ئاغزىغا كەلگەندە، كۆكۈيۈن بىلەن ھەپىلىشىپ كېلىۋاتقان ئېشىكىنىڭ بېشىنى ئىككىلەنمەيلا توغرىقبېغىل يولىغا بۇرىدى. بىر چۆگۈن قاينىغان پۇرسەتتە ماڭغاندىن كېيىن، بېھى دەرەخلىرى ۋە سۇۋادان تېرەكلەر بىلەن قور-شالغان ھەشەمەتلىك قەسىرنىڭ ئۆگزىسىدە بىراۋنى تەستەكلە-ۋاتقاندەك شەپە چىقىرىپ لەپىلدەۋاتقان ئاق ئەلەمنى① كۆرگەندە، تۇنجى قېتىم مەسچىدى ھەرەمنىڭ قۇببىسىنى كۆرگەن تاۋاپچىدەك خۇشال بولۇپ كەتتى. قاڭالتىر بىلەن چەمبەرلەنگەن قارا دەرۋازىنىڭ ئېغىر قاناتلىرى ھاۋا گۈلدۈر-لىگەندەك شەپە چىقىرىپ ئېچىلدى. ئۆزىگە جەننەتتى مەئۋا-نىڭ ئىشىكى ئېچىلغاندەك ھېس قىلغان يولۇچى ئېشىكىنى باغلاشنىمۇ ئۇنتۇدى-دە، دەرۋازا ئىچىگە ئۆزىنى ئالدى.

2. «تاۋاپچى» كەلگەن يول بىلەن

«قالماقدۆڭدىكى بۇلاقتىن سۇ چىقىپتۇ» دېگەن خەۋەر خۇددى چاقماق سۈرئىتىدە ئۇچىدىغان قاناتلىق قۇشقا ئوخ-شاش، پۈتۈن كەنت ئاسمىنىنى كېزىپ چىقتى. دەسلەپتە

① ئاق ئەلەم — ئۆز ۋاقتىدا 100 يامبۇ بايلىققا ئىگە بولغان بايلار بايلىقىنى كۆز-كۆز قىلىش مەقسىتىدە تۈڭلۈكىدىن ئاق ئەلەم چىقىراتتى.

بىر تۈگمەنلىك دېيىلگەن سۇ ئەمدى كىشىلەر ئاغزىدا تۆت تۈگمەنلىككە، ھەتتا ئالتە تۈگمەنلىككە يەتتى. قىيامەت ۋەھىمىسىدە كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقان پۇقرالار ئاشۇ بۇلاق سۈيىدىن قېنىپ ئىچىپ، تەشنا يۈرىكىنى سەگىتكەندەك جانلىنىپ قالدى. ئىككى ئادەم ئۇچرىشىپ قالسىلا، مۇشۇ خوش خەۋەر ئۈستىدە سۆزلىشەتتى، ھەتتا تىلسىزلارمۇ چۈشەنگىلى بولمايدىغان ئىما-ئىشارەتلەر بىلەن ئۆز خۇشاللىقىنى ئىزھار قىلىشاتتى. ئاخىرەتلىكنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپ قويغان قېرىلارمۇ كېچە-كۈندۈز دېگۈدەك جايىنامازدىن چۈشمەي، ساقاللىرى نەملەشكۈچە يىغلاپ، سېخىي ئاللانىڭ بۇ ھىممىتىگە ھەشقاللا ئېيتاتتى. شەربەت تېمىپ تۇرىدىغان شېرىن مېۋىلەرنى بېرىدىغان دەرەخلىرىنىڭ ئەمدى نابۇت بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن دېھقانلار قالماقدۆڭ ئۆستىڭىنىڭ پاتراق پۈتۈشىنى زارىقىپ كۈتمەكتە ئىدى.

قالماقدۆڭدىكى بۇلاقتىن سۇ چىقىش ئېھتىمالىنىڭ بارلىقى ۋە مىراب بېگى باشلىق بىر توپ پۇقرانىڭ قالماقدۆڭگە ئاتلانغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر يۇرت بېگى① ئابلىزقارىنىڭ قۇلىقىغىمۇ يېتىپ كەلدى. ئۇ، ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ،

① بەگ — چيەنلۇڭ خانىنىڭ 24-يىلى (مىلادى 1759-يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ئۇيغۇرلار رايونىدىكى ھاكىمبەگلىك تۈزۈمىنى داۋاملىق يولغا قويغان. لېكىن ئۇيغۇر بەگلەر ۋەكىللىكىدىكى يەرلىك كۈچلەرنىڭ بارغانچە زورىيىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرىگەن چىڭ ئەمەلدارلىرى — لى سىجىڭ، ناپەنچىڭ بەگلىك تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇيغۇر بەگلەرنىڭ ھوقۇقىنى ئاجىزلاشتۇرۇش توغرىسىدا مەركىزىي ھۆكۈمەتكە ھەدەپ مەلۇمات يوللىغان. گۇاڭشۈينىڭ 6-يىلى (مىلادى 1880-يىلى) زوزوڭتاڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن مەمۇرىي ئاپپارات تەسىس قىلىشنىڭ لايىھەسىنى ئىشلەپ چىققان. شۇنىڭ بىلەن، گۇاڭشۈينىڭ 10-يىلى (مىلادى 1884-يىلى) شىنجاڭدا ئۆلكە تەسىس قىلىنىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدا ھاكىم بەگلىك ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ۋىلايەت، ئوبلاست، مەھكىمە، ناھىيە قۇرۇلغان. ئەسلىدىكى بەگلەرنىڭ ئەمەلىنى ئېلىپ تاشلاپ، جەرىكە

ئاخىر بۇ ئىشنىڭ ئۆزىگە قىل چاغلىق زىيان كەلتۈرمەيـ
دىغانلىقىنى بىلدى. «قازاندا بولسا، چۆمۈچكە چىقىپتۇ»
دېگەندەك، سۇ تېپىلىپ قالسا، دېھقانلاردىن ئالىدىغان ئالۋانـ
ياساقمۇ كەم قالدۇرۇلماي يىغىۋېلىناتتى. تىلخەت ۋە ئىبقىـ
قەغەز، قارىسى سىياھ بىلەن توشۇپ تۇرغان قازناقمۇ نەق
بايلىق بىلەن تولدۇرۇلاتتى. زامان ـ زامانلاردىن بېرى ئۆز
جەمەتىنىڭ ئىلكىگە توپلانغان يەرلەرمۇ ئاق تاشلىنىپ قالمايتـ
تى. توسۇن ئاتتەك، پات ـ پات مۆكۈپ تۇرىدىغان پۇقرانى
سۇدىن ئىبارەت بۇ مۇستەھكەم ئارغامچا بىلەن ھاكىمدارلىق
قوزۇقىغا باغلاپ تۇرغىلى بولاتتى.

ئۇ بىر ـ ئىككى مۇلازىمىنى قالماقدۆڭگە ئەۋەتىپ
خەۋەرنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلىغان كۈنىلا جىددىي كېڭەش
ئۆتكۈزۈپ، بۇلاق كۆزىنى كولاش ۋە ئۆستەڭ چېپىش ئىشىنى
ئۆز قولىغا ئالىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇ، ھۇزۇرىدا ئىككى
كۈن مېھمان بولۇپ كەتكەن قەدىناس بۇرادىرى — «تاۋاپچى»
نىڭ ئاقىلانە مەسلىھەتىگىمۇ ئۇيغۇن ئىدى.

بۇ جاكار جۈمە نامىزىدىن كېيىن غوجىدار جاپپار
موللا ئارقىلىق كەنتتىكى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە
بولغانلارنىڭ ھەممىسىگە ئۇقتۇرۇلدى. قىيامەت نەغمىسىنى چېـ
لىپ ئۇۋۇسىدىن چىققان جەددالدەك پىتىراشقان يوزبېشى،
ئونبېشىلار ئۇرە تۇرالايدىغان چوڭلارنىڭ، كەتمەن تۇتاـ
لايدىغان كىچىكلەرنىڭ ھەممىسىنى ھاشارغا ھەيدەشكە باشلىدى.
ياشاش ئۈمىدىنى قالماقدۆڭگە باغلىغان پۇقرالار ئۆزلىرى
كۆنۈپ كەتكەن تىل ـ ئاھانەتلەرنى كۆڭلىگە ئېلىپمۇ كەتـ

قالپاقلىرىنى ۋە تەممناتىنى ئىسمەن ساقلاپ قالىدۇ. بىراق دەھەرقايسى كەنتلەر
ۋە چەت ـ ياقا، يىراق رايونلاردا بولسا، ئىلگىرىكى بار بەگلەر ۋاقتىنچە ئىشقار ـ
تىلىشقان، كەم بولسا تولۇقلانمىغان.

ـەي ھاشارچىلار قاتارىغا قوشۇلۇشتى.

بىراق، قۇرۇق ئاغار ئۆرە تۇرمىغاندەك، ئاغرىق-سىلاق ۋە ئاچلىق ئازابىدىن دەرمانىدىن كېتىپ، قۇرۇق قاقشال بولۇپ قالغان ھاشارچىلار پاتلا ھالسىزلىنىشقا باشلىدى. ئوتتەك قىزىتىۋاتقان قۇياش جەزىرىدە خۇددى چۆمۈلىدەك مىدىرلاۋاتقان يالىڭاچ كىشىلەرنى ئۆز تەپتى بىلەن قىيناپ يەتتى. تىلىم-تىلىم بولۇپ كەتكەن ئاپانلار زىختەك قىزىق ئۆچلۈق تاشلار ئۈستىدە چېكىم-چېكىم قان داغلىرىنى قالدۇراتتى. مۇستەھكەم ئۇيۇل تاش ئۈستىدىن قاڭقىغان جوتۇ، پەيلىرى بۆرتۈپ چىققان بۇلجۇڭ گۆشلەرنى سىقىرىتىپ، ئۆگىلەرنى ئاجرىتاتتى. كەنتتىن سوغا بىلەن كۆنگە ئۈچ قېتىم كەلتۈرۈلىدىغان قۇدۇق سۈيى ئادەم بېشىغا بىر جامدىنلا تارقىتىلاتتى. نامازخانلار پەقەت توپا تەرەت بىلەنلا پەرھىزنى ئادا قىلىشاتتى. داش قازاندىن تېگىدىغان بىر چۆمۈچ ئوماچ موزايلىق كالىغا بېرىلىدىغان ئاداپتەك سۈيۈق ئىدى. تەلەتتىن تەرسالىق يېغىپ تۇرىدىغان خاتىپ بەگزادە ۋە ئۇنىڭ ئىككى-ئۈچ يىگىتى قوپۇرۇلۇۋاتقان قاشتىن ئانچە يىراق بولمىغان جايدىكى ئۈچ تەرىپى توسۇلغان سايىۋەن كەپىدە راھەتلىنىپ راخاپ ئىچكەچ، ھاشارچىلار ئۈستىدىن نازارەت قىلاتتى. خاتىپنىڭ كۆز ئىشارىسىنى قەغەزگە پۈتكەن پەرماندەك چۈشىنىدىغان يىگىتلەر پات-پاتلا كەپىدىن ئېتىلىپ چىقاتتى-دە، «ئىش بېشىدا سۇسلۇق قىلدىڭ» دەپ كىشىلەرنىڭ تىللاپ كېتەتتى.

ھەي، مەن نېمە قىلىپ قويدۇم؟ — دەپ ئويلايتتى پېژغىرىم ئاپتاپتا ھاشارچىلار بىلەن جوتۇ چېپىۋاتقان مىراب بېگى چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويۇپ، — گەپنى مەن چىقارمىغان بولسام، بۇ بىچارىلەر مۇشۇنداق كۈنگە قالار-

ممدى - ھە!

بىراق، ھېچكىم بۇ ئاقىۋەتلەر تۈپەيلى ئۆزىدىن ئاغرىنـ
مايدىغانلىقى ئۇنىڭغا مەلۇملۇق ئىدى. دەسلەپىدە ئۇ، بۇ
ئىشقا پەقەت ئەل - يۇرت غېمى بىلەنلا تەۋەككۇل قىلدى.
ھەممە مەئىشەتلىرى ئېشىپ - تېشىپ تۇرغان ئابلىزقارىنىڭ
ئۆلۈم گىردابىغا بېرىپ قالغان پۇقرالارنىڭ ئاھ-ۇ زارى
بىلەن كارى بولمىغانلىقى ئۇنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرگەنىدى.
بۇ ئىشقا بەل باغلىغاندا، باغدا شاپتۇل پىشقاندا ئوغرىنىڭ
تاغدىن چۈشىدىغانلىقىنى كىم ئويلىغان؟

سۇپۇرگەئاخۇن بولجۇڭ گۆشلىرى بۇقىنىڭ گەدىنىدەك
تۇرۇلگەن قوللىرى بىلەن جوتۇنى شۇنچىلىك غەزەپ
بىلەن چاپماقتا ئىدىكى، قولىقىغىچە پاتقان جوتۇ ئالتە
كەتمەن كەلگۈدەك شېغىلنى بىر يولىلا قومۇرۇپ چىقاتتى.
دىلى سۇنۇق بولغاچقىمۇ ياكى لەۋلىرىنى مىدىرلاتقۇدەك
ھالى قالمىغانلىقتىنمۇ ھېچكىمگە گەپ قىلمايتتى،
بۇ ھال سۇپۇرگەئاخۇنغا خىيال كەپتىرىنى كەچۈرمىشلەر
ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلدۇرۇشقا ئىمكان بېرەتتى.

بوي - بەست جەھەتتە تۆگىنى، كۈچ - قۇۋۋەتتە بۇقىنى
ئەسلىتىدىغان قارامتۇل يۈزلۈك، قويۇق ساقاللىق، قوي كۆز-
لۈك بۇ كىشى تەكلىماكان دەشتى بىلەن تۇتىشىدىغان
توپا مەھەللىسىدە ھال - كۈنى يامان ئەمەس ئائىلىدە تۇغۇ-
لۇپ چوڭ بولدى. بىنا بولغاندىن باشلاپلا قۇم - بوران
بىلەن ئېلىشىپ كەلگەن بۇ مەھەللە ۋە ئائىلە مۇھىتى
ئۇنىڭغا كەسكىن مىجەز ۋە ئېغىر - بېسىقلىقنى بەخش ئەتتى.
دادىسى نەزەرغوجا ئىگىلىككە پىششىق ۋە تىرىشچان ئادەم
ئىدى. ئىلگىدىكى تېرىلغۇ يەرلىرىمۇ ئاچ يولۋاسنىڭ ئاغزى-
دىن گۆش تارتىۋالغاندەك جاسارەت بىلەن قوملۇق ئارىسىدىن

ئۆزلەشتۈرۈلگەن يەرلەر ئىدى. سۈپۈرگەئاخۇن مەدرىستە ئوقۇۋاتقىنىدا دادىسى قۇدۇق كۆمۈرۈلۈپ چۈشكەن سەۋەب بىلەن قازا تاپتى. ئارقىدىنلا ئانىسىمۇ كېتىپ قالدى. تىكەن-دەك قالغان بۇ يالغۇز ئوغۇل ئوقۇشنى توختىتىپ، ئائىلە ئىگىلىكىنى قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ كامالەتكە يەتكەن بىلىملىك ئادەم بولۇش ئارزۇسىنى ئاخىر ئىگىلىكنى داۋاملاشتۇرۇش زۆرۈرىيىتى بېسىپ چۈشتى. ئەگەر ئۇ ئۆز دائىرىسىنى داۋاملىق كۆكەرتىپ، دەل-دەرەخ تىكمىسە، بوران ئېغىزىدىكى مەۋجۇت ئىھاتە ۋەيران بولۇپ كېتىپ، پۈتۈن يۇرت بېشىغا كېلىدىغان خەۋپنىڭ ھەسسىلەپ كۈچىيىشى تۇرغان گەپ ئىدى.

بىراق، ئۇ ئۇزۇن ئۆتمەي سۇنىڭ پۈتكۈل مەۋجۇداتلار ئالەمدىكى تۇتقان ئورنىنىڭ مۇھىملىقىنى تېخىمۇ ئوبدانراق چۈشەندى. بولۇپمۇ ياز كۈنىلا كېلىدىغان تاغ سۈيىگە-قاراشلىق بولغان بۇنداق يۇرتتا، سۇنىڭ قىممىتى قان بىلەن باراۋەر تۇختايتتى. سۈپۈرگەئاخۇن ئورتاقچىلار بىلەن بىللە ئىككى قىش ئېتىشىپ، سۇنىڭ ئۈستىدىكى كۆپۈكتەك كۆچۈپ تۇرىدىغان بارخانلار ئارىسىدىن ئۆتىدىغان كاڭكال ئۈستىڭنى كېڭەيتىپ، توپا كەنتىگە تېخىمۇ كۆپ سۇ ئەكەلدى، بۇ سۇ بىلەن بوستانلىق تەرەپكە كۆچۈپ تۇرىدىغان قۇم يولىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. ئەسىرلەر داۋامىدا قاغجىراپ ياتقان چۆلدە يۇل-غۇن، يانتاق، توغراق، قامغاق دېگەندەك گىياھلار ئۈنۈپ چىقىپ، كۆچمە قۇملار ئارىسىغا مۇستەھكەم يىلتىز تارتتى. سۈپۈرگە-ئاخۇننىڭ نامىمۇ يۇرت ئەھلىگە تونۇش بولۇپ كەتتى...

مانا ئەمدى ئۇنىڭ بۇ يۇرتنىڭ مىراب بېگى بولۇپ قالغىنىغا تۆت يىل تولاي دېدى. يېشىمۇ ئۆلگىيىپ قاپلانىڭ-كىدەك يوغان بېشىدىكى قويۇق چاچلىرى ئارىسىدا ئاندا-ساندا

ئاق كۆرۈنۈپ قالدى. ئۇ، ھاياتلىق تەقدىرى شۇ بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان ئەل - يۇرت ئۈچۈنلا كۆزگە كۆرۈنۈپ قالغان ئىگىلىكىنى رەپىقىسى چىنارئايىمغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، بۇ مۇشەققەتلىك ئەمەلنى ئۆز زىممىسىگە ئالغانىدى.

ئارامخۇدا تۇرمۇشىدىن ۋاز كېچىپ، جەبىر - جاپانى ئىزدەپ تېپىۋالغىنى ئۈچۈن تەقدىر ئۇنىڭدىن ئاغرىنىپ قالدىمۇ - نېمە، سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆرگەن ئەزىيەتلىرىمۇ ئاز بولمىدى، ئاغرىق - سىلاقتا بىرەھىم قىممەت ئىككى ئوغلىنى ئۇ ئالەمگە ئەكەتتى. ئۇ يامغۇردەك ياش تۆكتى، نېمە گۇناھ قىلغىنىغا ئۆزىنى مۇنچە دەھشەتلىك جازالايدىغانلىقى توغرىسىدا تەقدىرگە سوئال قويۇپمۇ باقتى. ئاخىرىدا، ئۆي-ئۆيلەپ قىرىلىپ كېتىۋاتقانلارغا قاراپ، يەنە تەقدىرگە تەن بەردى - دە، ساق قالغانلارنىڭ تەقدىرى يولىدا باش قاتۇرۇشقا باشلىدى.

بۇ يىل ئەتىياز كېلىشى بىلەنلا ئۆرۈكلەر تولۇق چېچەكلىدىيۇ، ئالا قۇرت ۋە بوران ئاپىتى بىلەن چېچەكلەر توزۇپ، غورىلارنىڭ تېگى دىگۈدەك تۆكۈلۈپ كەتتى، نەچچە ئون يىل مابەينىدە يېتىشتۇرۇلگەن ئۈجمە، ياڭاق دەرەخلىرىمۇ يېرىم قاقشال بولۇپ قالدى. بىر ئامال بىلەن تېرىۋېلىنغان زىرائەتلەرگە ھەتتا يېيىق سۇيىمۇ بېرىلمىدى. ئەل ئۆمرىدە كۆرمىگەن قۇرغاقچىلىق پۇقرالارنىڭ ئىلىكىنى قۇرۇتىدىغان دەرىجىگە يېتىپ باردى، يۇرت پۇقرالىرى خۇددى خۇداغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىدىغان سۇپۇرگەئاخۇن راستىنىلا قۇرۇق ئۆستەڭگە مىراب بولۇپ قالدى...

قايسىبىر كۈنى ئۇ يېقىن سىردىشى سەپەر بوۋاينىڭكىگە باردى. ئۇ مىراب بولغان يىلى كۆزدىلا تاسادىپىي سەۋەب تۈپەيلى، ئاۋۋال بۇ بوۋاي بىلەن، كېيىن ئۇنىڭ

ئوغلى ئابدۇللا بىلەن دوستلىشىپ قالغانىدى. بىرەر نەرسىدىن ئىچى پۇشسىمۇ ياكى خۇشال بولسىمۇ، كۆڭلى بوۋاينى تارتىپ قالاتتى-دە ئاياغلىرى ئىختىيارسىز مۇشۇ ياققا سۆرەيتتى. مىجەزى چۇس بولغىنى ئۈچۈنمىكىن، بەزى كىشىلەر بۇ بوۋاينىڭ ئەسلىدىكى «چاققان» دېگەن لەقىمىنى قايرىپ قويۇپ «سەپەر سەپرا» دېيىشكە ئۆگىنىپ كەتكەن، لېكىن ئۇ كاج، تەرسا بولغىنى بىلەن، بەكمۇ ئاق كۆڭۈل، تەدبىرلىك، مۇڭداشقاق ئادەم ئىدى.

قالماقدۆڭدىكى بۇلاق توغرىسىدىكى گەپمۇ ئۆتكەن قېتىمقى بىر پاراڭ ئارىسىدا چىقىپ قالغانىدى. بوۋاينىڭ ئېيتىشىچە، بۇ گەپ قالماقلار زامانىسىغا چېتىشلىق ئىكەن. زامانىسىدا، ئۆز توپىدىن ئايرىلىپ، ئادىشىپ قالغان بىر توپ قالماق لەشكەرلىرى ھازىرقى قالماق دۆڭگە كېلىپ چۈشۈپتۇ. ئۇلار ناتونۇش بولغان يۇرتنى بېسىۋېلىشقا پېتىنالماپتىمۇ پۇقرالارغا خېلى ئېغىر تەلەپلەرنى قويۇپتۇ. بۇ تەلەپلەرنى ئورۇنداشتىن باش تارتقان خالايىق ئاخىر بىر يولباشچىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن، قالماقلارنى ھەيدىۋەتمەكچى بولۇپ تەييارلىنىپتۇ. قالماقلار پۇقرالارنىڭ بۇ نىيىتىنى تۇيۇپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلىدىكەن. ئاخىر قېچىش ئالدىدا نەچچە ئون تۆگىدە يۈك تۇشۇپ كەپتۇ-دە، يۇرت ئەھلىدىن ئەبەدىيلىك ئۆچ ئالماقچى بولۇپ دۆڭ يېنىدىكى بۇلاق كۆزىنى يۈك بىلەن ئېتىپ تاشلاپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ، چىرىيە كەنتىدىكى سۇ مەنبەسىنىڭ بىر قىسمى ئۈزۈلگەنىكەن.

بۇ رىۋايەت شۇ كېچىسىلا، يۇرتنى ۋە يۇرداشلىرىنى ئاپەت بالاسىدىن قۇتقۇلدۇرۇۋېلىشنىڭ چارىسى ئۈستىدە كېچە-كۈندۈز باش قاتۇرۇۋاتقان مىراب بېگىنىڭ چۈشىدە ئايان بولغانىدى...

ھاشارچىلارغا خۇدانىڭ رەھمى كەلدى بولغاي، كەچ كىرىشى بىلەنلا ھاۋا خېلى سالقىنداپ قالدى. كۈنپېتىشتىن چىققان شامال سايدىكى قامغاقلارنى دومىلىتىشقا، قاشقا دۆۋىلەنگەن شېغىل ئارىسىدىكى توپىلارنى ئۇچۇرۇشقا باشلىدى. كۈنچىققاندىن بېرى كاۋاپ بولۇپ كېتىشتىن ئەنسىرەپ، ئۆۋىلىرىدا ياتقان پاتىمچۇقلارمۇ بېشىنى چىقىرىپ، ئاپئاق پوكانلىرىنى تىترىتىشىپ، تېز-تېز نەپەس ئالدى.

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئىلتىماسى بىلەن بىر پەس ئارام ئېلىشقا رۇخسەت قىلىنغان ھاشارچىلارنىڭ بەزىسى قورام تاشلارغا بېشىنى قويغىنىچە ئوڭدىسىغا ياتاتتى. بەزىلىرى قاش يانتۇلۇقىدا سۇنايلىنىپ يېتىشاتتى.

كولدۇڭ ... كولدۇڭ ... كولدۇڭ...

ئۇتلۇق شامال ئەكەلگەن كولدۇرما ئاۋازى ئانچە جاراڭلىق بولمىسىمۇ، لېكىن ھاشارچىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىماي قالمىدى. ئۆستەڭ ئىچىدە ياتقانلار قاش ئۈستىگە چىقىپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشتى. قاشنىڭ كەينىدە ئارام ئېلىۋاتقانلار قاشنىڭ ئالدىغا ئۆتۈشتى.

— ھوي، بۇ رەۋەندىلەر قەيەردىن كەلگەندۇ؟

— قۇلاق سالسىلا، رەۋەندىنىڭ كولدۇرمىسى بۇنداق بوم چىقامدۇ؟

— تولا تالاشماڭلار، بۇ تۆگە كارۋىنىنىڭ كولدۇرمىسى!

ئاۋاز ئېگىزرەك بىر دۆڭنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقاچقا، ھەركىم ھەرنېمىدەپ قىياس قىلىشىۋاتاتتى. تالاش-تارتىش تۈگىمەيلا، دۆڭنىڭ كەينىدىن ئېشەكلىك مەتە①نىڭ، ئاندىن كېيىن بىرىنچى تۆگىنىڭ، ئىككىنچىسىنىڭ... بېشى كۆرۈندى.

---

① مەتە — تۆگە يېتىلەش (قىسمەن تۆگە بېقىش) بىلەن مەخسۇس شۇغۇللىنىدىغانلار مەتە دېيىلىدۇ.

كارۋان ئۆستەڭ ئېشىغا 30 قەدەم كېلىدىغان يەردىن ئۆتۈشكە باشلىدى.

— بىر ... ئىككى...

ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنى ئون تۆگىلىك كارۋان ئىدى. يۈك ئارتىلمىغان بىرىنچى ۋە ئىككىنچى تۆگىلەردە قاسقاندەك يوغان سەللە ئورىغان، كىمخاب گۈللۈك سېغىزرەڭ پەرىجە كىيگەن سالاپەتلىك كىشىلەر ئولتۇراتتى. تۆگىلەرگە ئارتىلغىنى يوغان ساندۇقلار ۋە تايلانغان ئاللىنېمىلەر ئىكەنلىكى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ھاشارچىلار ئارىسىدا يەنە غۇلغۇلا باشلاندى:

— بۇ گالۋاڭ سودىگەرلەر نېمىدەپ كېلىدىكىنە بۇ يۇرتقا، يا پۇقرانىڭ يانچۇقىدا پۇل - پىچەكنىڭ تايىنى بولمىسا؟

— كەلسە كەلمەمدۇ، بىزنىڭ نېمە چاتىقىمىز!

— بەلكى كىرىيە تەرەپكە ياكى چەرچەن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتسە كېرەك. ئۇ يەرلەردە خەقلەر خېلى باي دەيدۇ.

......

— تۇرۇڭلار، تۇرۇڭلار، نامازشامدىن بۇرۇن بۆلۈپ بەرگەن چامىنى تۈگەتمىسەڭلار بولمايدۇ!

ھاشارچىلار نازارەتچىلەرنىڭ ھەيۋىسى بىلەن كولدۇرمىلىرىنى كولدۇرلىتىپ، ئۇزاپ كېتىۋاتقان كارۋاندىن كۆزىنى ئۈزمەي كەينىچە - يېنىچە مېڭىپ ئىش ئورۇنلىرىغا باردى - دە، سايمانلىرىنى ئېلىشتى.

قاش ئۆستەڭ قولىنى ئارقىسىغا تۇتقان پېتى قاراپ تۇرغان مىراب بېگى كارۋاننىڭ كىرىيە يولىغا ئەمەس، بەلكى ئاق ئەلەملىك قەسىر تەرەپكە قايرىلغانلىقىنى ئېنىق كۆردى - دە، ئابلىزقارىنىڭ نەچچە كۈنلەردىن بېرى كاتتا مەركە ئۆتكۈزىدىغاندەك ھازىرلىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئېسىگە ئالدى.

3. ئاچلار ۋە توقلار ئارىسىدا

كەچ. ئابلىزقارىنىڭ توغرىقبېشىل كۆلى بويىغا جايلاشقان ھەشەمەتلىك قەسىرىسى ھېيت تەنتەنىسىگە چۆمۈلگەن. ئېگىز سېپىلنىڭ ئىچى ساپال چىراغ ۋە رۇس شاملىرى بىلەن يورۇپ تۇراتتى. يىلىغا ئاران ئىككى-ئۈچ قېتىملا ئېچىلىدىغان ياسىداق مېھمانخانا كۆزنىڭ يېغىنى يېگۈدەك دەرىجىدە بېزەلگەن، تۇخۇم ئېقى ۋە تۇزغاقتا يۇغۇرۇلغان لاي بىلەن سۇۋالغان گەج نەقىشلىك تاملار، گۈللۈك دېرەۋزىلەر تورۇسقا ئېسىلغان پانارنىڭ يورۇقىدا جۇلالىنىپ تۇراتتى. تام بويلىتىپ سېلىنغان كۆرپىلەردە ماھۇت ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان مېھمانلار، ھۆل-قۇرۇق مېۋىلەرنى يېيىشكەچ پاراڭلاشماقتا ئىدى.

نىياز لەۋلىرىنى يېيىپ تۇرغان ئىنچىكە بۇرۇتىنى سىيلاپ تۇرۇپ ئۆز تەرەپ مېھمانلارنى كۆز ئىشارىسى بىلەن دىققەتكە چاقىرغان ئابلىزقارى تۆردە ئولتۇرغان مېھمانغا قارىتىۋالغاندىن كېيىن سۆز باشلىدى:

— بۈگۈن سېيت ھاجىم ۋە قەدىناسىمىز ھاپىز مەخسۇم ئۇلۇغ ئاقپاشانىڭ① بىزدەك ئاجىز پۇقرالارغا ئەۋەتكەن

---

① ئاقپاشا — نىكولاي II، يەنى ئالېكساندىر III نىڭ چوڭ ئوغلى، چار-روسىيىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر پادىشاھى. ئۇ 1894-يىلدىن 1917-يىلغىچە پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇرۇش جەريانىدا ئۇرغۇن ئەسكىلىكلەرنى قىلغان، پېتەربۇرگ ئىشچىلىرىنىڭ 1905-يىل 1-ئاينىڭ 9-كۈنىدىكى نامايىشىنى قانلىق باستۇرغان، 1906-يىل 6-ئاينىڭ 3-كۈنى دۆلەت دۇماسىنى تارقىتىۋېتىپ، دۇما تەركىبىدىكى سوتسىيال دېموكرات ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىنى قولغا ئالغان، سىرتقا قارىتا كېڭەيمىچىلىك، ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللانغان، فېۋرال ئىنقىلابىدىن كېيىن قولغا ئېلىنىپ، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ئېتىپ تاشلانغان. ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى بىر قىسىم مۇسۇلمان مىللەتلەر ئۇنى «ئاقپاشا» دەپ ئاتىغان.

سالامىنى ئېلىپ مۇبارەك قەدەملىرىنى بۇ يىراق قۇملۇقتىكى
يۇرتىمىزنىڭ ئەرزىمەس تۇپرىقىغا باستى، بۇ قىممەتلىك
قەدەمنىڭ قەدرى بىلەن بېشى ئاسمانغا تاقاشقان پېقىر ئەزىز
مېھمانلىرىمغا بۇرادەرلىك ھۆرمىتىمنى بايان قىلىمەن!

سورۇنغا تەكلىپ قىلىنغان مىڭبېشى ۋە يۈزبېشىلەر ئاب-
لىمزقارىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، يادىغا يەتكەن، تىلىغا كەل-
گەن ياخشى سۆزلەرنى قىلىشتى، يارىتىلىشتا ئىنساندا بولىدىغان
كۆرۈمسىزلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز جىسمىغا جەملىۋالغان جاپ-
پار موللا سىم ساقىلىنى تىترىتىپ تۇرۇپ بارىكاللا قىچقاردى.

— ئاللانىڭ بۇگۈنكى قۇتلۇق كۈنىدە، — دەپ سۆز باش-
لىدى سېيىت ھاجى قاتار كەتكەن ئالتۇن چىشلىرىنى پارقىرى-
تىپ تۇرۇپ، — ئاللانىڭ قۇدرىتى ۋە ئاقپاششانىڭ دۆلىتىدە،
پايىۋ - قەدىمىمىز يېپەك، قاشتېشى، ئېسىل گىلەملىرى بىلەن
داڭ چىقارغان بۇ يۇرتنىڭ بېگى ئابلىمزقارىنىڭ بوسۇغىسى-
سىغا يەتتى. ھالا بۇگۈنكى كۈندە، خاقانى چىندىن نۇسرەت
قىچىۋاتىدۇ. بۇ يۇرتمۇ ھۆكۈمەتسىزلىك قىسمىتىگە گىرىپتار
بولغۇسى. شۇ ۋەجىدىن، ئۇلۇغ ئاقپاششايىم ئىگە - چاقىسىز
قالمىش پۇقرالارغا ئۆز بىساتىدىن كارۋان ئەۋەتتى. بىزمۇ
رايىش بۇرادىرىمىز ئابلىمزقارىنىڭ قەسرىدىن پاناھ تاپ-
تۇق، شۇڭا، ئاقپاششا ئېلىنىڭ ئەرزىمەس ماللىرىدىن راس-
لانغان ئاددىي سوۋغىمىزغا بۇرادىرىمىزنىڭ ئىلتىپات قىلىشىنى
تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنىمەن.

يېنىك يۆتەل ئاۋازى بىلەن تەڭ، ھاپىز مەخسۇم سوۋ-
غات بىلەن تولۇپ تۇرغان ئالتە چوڭ پەتنۇسنى ئارقىمۇ
ئارقىدىن داستىخان ئۈستىگە قويدى.

نەپىس ئىشلەنگەن چىنە - چەينەك، رەڭمۇرەڭ تاۋار -
دۇردۇن، زەر باسقان قوش - قوش كىمخاب تون، كالۋاتون

قوشۇپ توقۇلغان ياغلىق قاتارلىقلار سورۇن ئەھلىنىڭ كۆزىدىن ئوت چاقنىتىۋەتتى. خۇشاللىقىدىن ئاغزى يۇمۇلماي قالغان ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا بېرىپ قول قوشتۇرۇپ تۇرۇپ ھەشقاللا ئېيىتتى-دە، پەتنۇسلارنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ، ئاشقا تەلپۈنگەن ئاچتەك تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان ئوغلى خاتىپقا تۇتقۇزدى.

قويۇق دامان ساقىلىنى توختىماي سىيلاۋاتقان سېيىت ھاجى بۇ كۆرۈنۈشلەرنى كۆلۈمسىرىگىنىچە كۆزىتىپ ئولتۇراتتى. پارقىراپ تۇرغان چوڭ-چوڭ كۆزلىرىدىن مەسخىرە ياكى رازىمەنلىكنى بىلگىلى بولمايدىغان بىر خىل ئالامەت ئەكس ئېتەتتى، پەرىجىنىڭ ۋال-ۋۇل قىلىپ چاقناۋاتقان زەر ياقىسى بىلەن ھەدەپ ئۆزىنى يەلپۈيتتى. كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇرىدىغان چوڭ قۇلاقلىرى بىر ئەر شەپىنى سەزگەن سەزگۈر ئاتنىڭ قۇلىقىدەك دىڭ تۇراتتى. پېشانىسىدىكى سۇس ئۈچ تال قورۇق گاھ تارىيىپ، گاھ كېڭىيەتتى. ئايالارنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئىنچىكە، ئۇزۇن قاشلىرى توختىماي لىكىلدايتتى. ئوڭ يېنىدا قوللىرىنى يوتىسىغا تاشلاپ يۈكۈنگەن پېتى ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمغا نېمىلەرنىدۇ پىچىرلىغانلىرىدا بوغداي ئۆڭلۈك چىرايىدىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان قىزغۇچ لەۋلىرى كىشىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزۈۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

— قېنى، ئەزىز مېھمانلار، ئاشقا بېقىشسىلا، پاقلان گۆشى دېگەننىڭ ھېچقانداق مۇزەررىتى يوق،— دېدى ئابلىزقارى ئۇزۇن، ئىنچىكە قوللىرىنى كېرىپ تۇرۇپ.

— ئالدى بىلەن مۆھتەرەم ھاجىم قول سېلىپ بەرسۇن،— دادىسىنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلىدى خاتىپ بەگزادە.

سېيىت ھاجى ھېچبىر تۇزۇت قىلمايلا جۈپلەنگەن بار-

ماقلىرى بىلەن پاقلان گۆشىنى ئالدىغا چۆشۈردى - دە، پولۇنى قوزا بېشى قىلىپ ئاغزىغا ئاتتى.

— قارىم ... قارىم ...

مۇلازىم قىيا ئېچىلغان ئىشىككە سەللىلىك بېشىنى تەستىلىكتە پاتۇرۇپ تۇرۇپ بىرقانچە قېتىم چاقىرىپ باققان بولسىمۇ، سۆزىگە ھېچكىم قۇلاق سالمىدى. ئۇ پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ مېھمانخانىغا كىرىپ كەلدى - دە، پۈتۈن دىققىتى بىلەن پولۇغا بېرىلگەن ئابلىزقارىغا ئېگىلىشىپ تۇرۇپ:

— سۇپۇرگە مىراب بېگىم كەپتىكەن، ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشىدىغان زۆرۈر ئىش بار ئىدى، دەيدۇ، — دېدى.

— زۆرۈر ئىش؟ — ئابلىزقارى گۆش چاينىشتىن توختىدى - دە، مۇشتۇمدەك كۆپۈپ تۇرغان ئاغزى بىلەن مۇلازىمغا ئىشارەت قىلىپ — ھە، چۈشەندىم، چۈشەندىم، زۆرۈر ئىش بار دېگىنى يالغان. بۇرنىغا پولۇنىڭ ھىدى پۇرىغان گەپ! كىرسۇن، كىرسۇن، مېھمانلىرىم بىلەن كۆرۈشۈپ كۆزىنى ئاچسۇن، قارنىنى تويغۇزۇۋالسىمۇ ئەجەب ئەمەس! — دېدى.

مۇلازىم «خوش - خوش» دېگىنىچە چىقىپ كەتتى، ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە قايتىپ كىرىپ ئابلىزقارىغا مەلۇم قىلدى:

— كىرگىلى ئۇنىمىدى، سىلىنى چىقسا دەيدۇ.

— بۇ گەپچە مىراب بېگىنى تەكلىپ قىلغىلى ئۆزۈم چىقسام بولىدۇكەن — دە!

خوجايىنىنىڭ چاچراپ چىققۇدەك چەكچەيگەن كۆزلىرىدىن قورقۇپ كەتكەن مۇلازىم «يوقسۇ، يوقسۇ» دېگەچ كەينىگە داجىۋىدى، ئابلىزقارى ئۇنى بىر ئىشارەت بىلەنلا توختىتىۋېلىپ دېدى:

— مىراب بېگىگە ئېيتىپ قوي، كىرسە تولا ئۆزۈڭ قىل-

ماي كىرسۇن، بولمىسا ئەتە كەلسۇن.

— خوش ... خوش...

مۇلازىم چىقىپ كەتتى، ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ پاراڭ ۋە ئاش بىلەن بولۇپ كېتىپ مۇلازىم بىلەن قىلىشقان گەپلىرىگە دىققەت قىلمىغانلىقىغا ئىشەندى-دە، كۆڭلىنى تىنىدۇرۇپ لېگەنگە قول ئۇزاتتى.

مېھمانلار ھەددىدىن تاشقىرى ئېچىرقاپ كەتكەنمۇ ياكى پولۇ بەك تېتىپ كەتكەنمۇ، داستىخان ئەھلى ئۆز ئىشتىھاسى بىلەنلا ئاۋارە ئىدى. قول ئىشارىسى بىلەن ئارىلاپ خوش ئېيتىشكەندىن ئۆزگە، ھېچكىم بىر ئېغىز زۇۋان سۈرمەيتتى، پەقەت تومۇز ئىسسىقتا قوش سۆرەۋاتقان كالىدەك پۇشۇلدىغان ئاۋازلا جىمجىتلىقنى بۇزاتتى. كىمدۇر بىرى بارماقلىرىغا چاپلىشىپ قالغان گۈرۈچنى شورىغاندا، ئۈشتەك چالغاندەك شەپە چىقىراتتى. لېگەنلىرىنى بۇرۇنراق قۇرۇقداپ بولغانلار تازا سوزۇپ كېكىرىۋالغاندىن كېيىن، مۇشۇ نېمەتكە ئېرىشتۈرگەن ئاللاغا شۈكرىلەر ھەدىيە قىلاتتى.

— ئەسسالامۇلەيكۇم!

ئابلىزقارى لېگەندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۆرە تۇرغان مىراب بېگىگە قارىدى، ئارقىدىنلا، بوسۇغا تېشىدا تۇرغان ئابدۇللاغا كۆزى چۈشۈپ، خۇپسەنلىك بىلەن:

— ھوي، رەھمەت، ئىشىكنى يېپىۋەت، ئۆيگە چىۋىن كىرىپ قالمىسۇن! — دېدى.

ئىشىك مۇشۇك مياڭلىغاندەك غىچىرلاپ يېپىلدى، مىراب بېگىمنىڭ ئابلىزقارىنىڭ ئابدۇللا چاقىقانغا قىلغان بۇ مۇئامىلىسىگە ئىچ-ئىچىدىن ئاچچىقى كەلدى ۋە ھەدەپ ئۆز يېنىدىن يەر كۆرسىتىۋاتقان ئابلىزقارىغا پەس ئاۋازدا:

— قارىم، سىرتقا چىقامدىكىن دېسەم چىقمىدىلا، مەسلە-

ھەتلىشىدىغان زۆرۈر ئىش بار ئىدى، بىر ئېغىز گەپ بىلەن جاۋاب بېرىدۇ ەتىسىللا مەنمۇ قالماقدۆڭگە قايتىپ كېتەتتىم. — دېدى.

— نېمە ئىش؟

مىراب بېگىنىڭ ۋاقىتسىز كېلىپ ئاۋارە قىلغىنىغا نارازىلىقى بىلىنىپ تۇرغان ئابلىزقارى ئۇنى دەرپەردىنىڭ كەينىگە تارتىپ سورىدى.

— پۇقرالارنىڭ يېمەك-ئىچمىكى ئۈزۈلۈپ قالدى، ئىزداھام...

— ۋاي، شۇنچىلىك گەپمىدى،— دېدى ئابلىزقارى ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ،— بۇنىڭغا ئەتە بىر نېمە دېسەكمۇ بولىدۇ ئەمەسمۇ، ھاشارچىلار ئاچ قالغانغا ئۆلۈپ كېتىدىغان شۇنچە نازۇك ئادەملەرمىدى؟! ئاچلىقتا ئۆلىدىغان ئىش بولسا، ھېلىغىچە نەچچە ئۆلۈپ، نەچچە تىرىلەر ئىدى!

— بۇ، نېمە دېگەنلىرى؟— دېدى ھەيران قالغان مىراب بېگى ئۇنىڭ بىلىكىنى قاماللاپ ئۆلگۈرگەن قولىنى بوشىتىۋېتىپ.

— يۇرسىلە، تولا تۇزۇت قىلماي، بۇنداق ئەزىز مېھمانلار بىلەن ھەمداستىخان بولىدىغان پۇرسەت كۆندە تېپىلەۋەرمەيدۇ...

سۇپۇرگەئاخۇن ئاللىقاچان دەرپەردە ئارقىسىدىن چىقىپ مېھمانلارغا يۈزلىنىپ قالغانىدى. ئۇ قوللىرىنى يالىغاچ، ئۆزىگە تىكىلگەن مېڭىبېشلارنىڭ سالاسى بىلەن ئابلىزقارىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

مىراب بېگىنىڭ قولىغا سۇ بېرىشكە ئىشارەت قىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئابلىزقارى ناتونۇش مېھمانغا قىزىقسىنىپ قاراپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجىنى تونۇشتۇردى:

— بەزمىمىزنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالغان بۇ مۆھتەرەم، بۈيۈك ئاقپاششا ئېلىنىڭ سودا ئاقساقىلى سېيىت ھاجىم جانابلىرى بولىدۇ، مانا بۇ مۆھتەرەم، قەدىناس بۇرادىرىمىز ھاپىز

مەخسۇم...

ئۇ چوكىدەك ئۇزۇن كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى مىراب بېگىگە چىنەپ تۇرۇپ تونۇشتۇرۇشنى داۋام قىلدى:

— بۇ ھۆرمەتلىك مېھمان — يۇرتىمىزنىڭ تەدبىرلىك مىراب بېگى سۈپۈرگەئاخۇن، پېقىرنىڭ باغ - ۋارانلىرى، ئېتىز- قىرلىرى بېگىمىنىڭ ھىممىتى بىلەن كۆكلەيدۇ.

ئۈچ كىشى كۆلۈمسىرىگەن پېتى باشلىرىنى سەل ئېگىپ سالام بېرىشتى، مىراب بېگى بىلەن ھاپىز مەخسۇمنىڭ كۆزلىرى ئۇچراشقاندا بولسا، غەلىتە ھال سادىر بولدى. ئىككى تەرەپنىڭ نەزەرى خۇددى بىر - بىرىنى قويۇۋەتكۈسى كەلمىگەن چېلىش- چىلاردەك بىر پەس گىرەلەشتى، چوڭ - چوڭ ئېچىلغان، ھەي- رانلىق تېپىپ تۇرغان كۆزلەر پەقەت ھاپىز مەخسۇمنىڭ يول بېرىشى بىلەنلا تىكىلگەن نۇقتىلىرىدىن ئايرىلدى...

دەرۋازا پەشتىقىدا تاقەتسىزلىنىپ ئولتۇرغان ئابدۇللا چىقىپ كېلىۋاتقان سۈپۈرگە ئاخۇننىڭقارىسىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭ ئالدىغا باردى:

— قانداق بولدى بېگىم، قارىم باش لىڭشىتتىمۇ؟

— ......

سۈپۈرگەئاخۇن قولىنى ھەمراھىنىڭ مۈرىسىگە تاشلىدىيۇ، بىر ئېغىزمۇ ئۈنچىقمىدى. ئۇنىڭ ئەلەملىك پۇشۇلدىشىدىن، كۆزلىرىنىڭ پارقىرىشىدىن ئابدۇللا ھەممىنى چۈشەنگەنىدى. ئۇ ئالدىراپ سورىدى:

— ھەي، بىچارە ھاشارچىلارغا ئۇۋال بولىدىغان بولدى، ئەمدى قانداق قىلىمىز بېگىم؟

— قانداق قىلاتتۇق، ئەتە كۈن بىلەن تەڭ يەنە كېلىمىز، ئابلىزقارى ھاشارچىلارغا ۋەدە قىلغان تېرىقنىڭ تېخى يېرى- مىنىمۇ بەرگىنى يوق، ئەگەر ئۇ لەۋزىدە تۇرمىسا...

— لەۋزىدە تۇرمىسا ئىش قىلغىلى ئۇنىمايلى، ئۇستەڭنى ئانىسغا چاپتۇرسۇن بۇ كاپىر!

مىراب بېگى ئاي قاراڭغۇسىدا سوغۇق كۈلۈپ قويدى ۋە بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ:

— قارا سېنىڭ كىچىك بالىدەك گەپ قىلغىنىڭنى، پىتىنىڭ ئاچچىقىدا چاپاننى ئوتقا سالغىلى بولامدۇ، ئاشلىقنىمۇ ئالمىز، ئۇستەڭنىمۇ چاپمىز!

ئۇلار قاپقاراڭغۇ كوچىدا يانمۇيان كېتىپ باراتتى. ئاسماندا غۇۋا پارقىراۋاتقان ئاندا-ساندا يۇلتۇزدىن ئۆزگە ھېچقانداق يورۇق كۆرۈنمەيتتى. مولچىلىق يىللىرىدا بولىدىغان كەچلىك قايناق ھايات قەيەرلەرگىدۇر غايىب بولغان، نە بالىلارنىڭ قىقاس-چۇقانلىرى، نە ئۆي ھايۋانلىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلانمايتتى. لەھەتتەك جىمجىتلىققا چۆمگەن قاراڭغۇ ئاخشام كۆڭۈللەرگە قورقۇنچ سالاتتى.

ھۇق... ھۇق... ھۇق...

يېقىنلا بىر يەردە بىر ھۇقۇش ھۇۋلىۋىدى، يول بويىدىكى قېرى سۆگەتتىن، ئەجدىھانىڭ ئاغزىدەك قارىيىپ تۇرغان تېرەك كامىرىدىن، مەسچىت يېنىدىكى قاقشال سېپىدىن شۇنىڭغا ئوخشىغان ئاۋازلار تەڭلا كۆتۈرۈلدى. قۇلىقىغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىنىۋاتقان بۇ سەت ئاۋازغا چىداپ تۇرالمىغان مىراب بېگى ئېرىق بويىنى سىيلاشتۇرۇپ يۈرۈپ بىر تال داڭگال تېپىۋالدى-دە، قېرى سۆگەتكە قارىتىپ كۈچ بىلەن ئاتتى.

— بىلىۋاتامسەن ئابدۇللا، — دېدى ئۇ قولىنى قېقىۋەتكەندىن كېيىن، — كەنتىمىزدە ھۇقۇشلار بارغانسېرى كۆپىيىۋاتىدۇ، بۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس.

— نېمىشقا ئۇنداق دەيدىلا بېگىم؟

— ھۇقۇش قەيەرگە ئۇۋا سالسا، شۇ يەر چۆل قالىدۇ. داداڭدىن

ئاڭلىمىغانمۇ، ھۇقۇش دېگەن شۇملۇقنىڭ ئەلچىسى، ئۇ ھەر قېتىم «ھۇق» دېگەندە ئاغزىدىن بىر تامچە قان ئېتىلىپ چى-قارتىمىش. يەنە بىر قېتىم «ھۇق» دېگەندە قان يەنە ئاغزىغا كىرىپ كېتەرتىمىش، ئالىمادىس قاننى يۇتۇۋالالمىسا...

— ئۇلۇغ خۇدا ئۆزى ساقلىسۇن.

ئۇلار پاراڭ بىلەن بولۇپ كېتىپ سۈپۈرگەئاخۇننىڭ ئۆيىگە بارىدىغان كوچا ئاغزىدىن ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى سەزمەي قېلىشتى.

— بېگىم، توپا يولىدىنمۇ ئۆتۈپ كېتىپتۇق، ئەمدى كەينىلىرىگە يېنىپ يۈرمىسىلە، بۇگۈن ھاشارچىلار قېشىغا قايتى-مايدىغان بولغاندىكەن، بىزنىڭ ئۆيدىلا قونۇپ قالساق قانداق؟— دېدى ئابدۇللا ئۆتۈنۈش ئاھاڭى بىلەن.

سۈپۈرگەئاخۇن يەنە بەس - بەس بىلەن ھۇۋلاشقا باشلى-غان ھۇقۇشلارنى تىللاپ قويغاندىن كېيىن، بېشىنى لىڭشىتىپ رازىلىق بەردى.

ئۇلار تالدىن توقۇلغان ھويلا ئىشىكىنى شەپىسىزلا ئېچىپ ئۆيگە كىرىپ كەلگەندە، ئابدۇللانىڭ ئىككى بالىسى كۆزلى-رىنى ئۇۋۇلىغىنىچە بۆزچىلىك دۇكىنىدا ماتا توقۇۋاتقان بوۋى-سىنىڭ يېنىدا شۈمشەرىشىپ ئولتۇراتتى.

ئالتە - يەتتە ياشلارنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان قوشكېزەك ئاكائۇكىلار ئاپاغ تىۋىشى بىلەن تەڭ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى -دە، ئۆيىنى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك يىغا - زار قىلىشىپ، دادىسىنىڭ قۇچى-قىغا ئۆزلىرىنى ئاتتى. ئابدۇللا سەبىي تۈرۈپلا تۇرمۇش ئازا-بىنىڭ قايىنمىغا چۆشۈپ جۇدەپ كەتكەن بالىلىرىنىڭ پېشا-نىسىگە سۆيۈپ قويدى.

— قارچىغىلىرىم، ھېلىغىچە ئۇخلىماپسىلەرغۇ؟

— بوۋام مۇشۇك بىلەن چاشقاننىڭ ھېكايىسىنى دەپ

بەردى!

ھەسەن بىلەن ھۆسەن تالىشىپ تۇرۇپ جاۋاب بېرىشتى.

— ھېكايىگە مەلىكە قىلىپ تۇرمىسام، قورسىقىمىز ئېچىپ كەتتى دەپ غەلۋە قىلغىنى قىلغان بىچارىلەر،— دېدى سەپەر بوۋاي بۆز توقۇۋېتىپ.

دۇكاننىڭ قېشىغىلا تاشلاپ قويۇلغان تېرىدىن ئورۇن ئېلىشقان ئابدۇللا بىلەن سۇپۇرگەئاخۇن بەللىرىدىكى تۈگۈكلۈك زاغرىنى ئېلىپ باللارغا بۆلۈپ بەردى. دادىسىغا تەلمۈرۈپ، ئۇ يەر-بۇ يېرىنى ئاختۇرۇشقا باشلىغان باللار خۇددى ئانىسى ئەكەلگەن كېچىككىنە يەمگە ئېرىشكەن قۇش باللىرىدەك خۇشال بولۇشۇپ كەتتى-دە، قېتىپ تاشتەك بولۇپ كەتكەن زاغرىنى ناۋات چايناۋاتقاندەك كاراسلىتىپ يېگىلى تۇردى.

ئاغرىق-سىلاقتا ئانا مېھرىدىن ئايرىلغان باللار تەقدىر تۈگمىنىنىڭ بالايى گەردان تاشلىرى ئارىسىدا چوڭلار بىلەن ئوخشاشلا يانجىلغانىدى. بىر يىلدىن بېرى بىر قېتىممۇ تويغۇدەك تاماق يېمىگەن بۇ يېتىملار كونا لاتا بىلەن ئوراپ قويۇلغان قاقشالغىنىلا ئوخشاپ قالغان، تۇزۇك چاچ چىقمايۋاتقان باشلىرى ئورۇقلاپ چوكىدەك بولۇپ قالغان پاچاقلىرىغا ماس كەلمىگەن ھالدا يوغان ئىدى. بوۋىسىنىڭ جېنىدىن ئارتۇق كۆرۈپ پەرۋىش قىلىشلىرىمۇ، ئابدۇللانىڭ ئاچ قالغىنىغا قارىماي يېگۈزۈشلىرىمۇ تەنلىرىگە ئەت قوندۇرۇشقا ئاماللىسىز ئىدى، چىرايىدا كۈلكە كۆرۈنگەن چاغلاردا بولسا، پىچاقنىڭ بىسىدەك چىقىپ قالغان قاڭشىرىنىڭ ئىككى تەرىپىدە، ئۈچۈۋاتقان چوغدەك پارقىراپ تۇرغان گۆنسىز كۆزلىرىنىڭ ئەتراپىدا يىپ سۆرىگەندەك ئۇششاق قورۇقلار پەيدا بولاتتى. قاتتىق زاغرىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن غاجىلاۋاتقان باللارغا قارىغىنىدا، مىراب بېگىنىڭ يۈرىكى يىڭنە سانجىغاندەك ئېچىشىپ كەتتى، ئاغزىدىن ئۇغۇز سۈتىنىڭ

پۈرىقى كەتمىگەن بۇ سەبىي يېتىملارغا كەلگەن كەلگۈلۈكتىن كۆزىگە ياش قاپلاشتى. بۇ سەبىي جانلارغا ئىچى ئاغرىمىغان رەھىمسىز، تاش يۈرەك تەقدىرنى ئىچىدە يۈزمىڭنى تىللىدى.

دېمىسىمۇ، ئاشۇ تاش يۈرەك تەقدىر بۇ مۆمىن دېھقان ئائىلىسىگە ئەزەلدىن ئوڭ كۆزىدە قارىمىغان، نەسەبىنى سۈرۈشتۈرگەندە، ئەۋلادمۇ ئەۋلاد مۇشۇ يۇرتتا تەر تۆكۈپ كەلگەن بۇ ئائىلىنى تا ھېلىغىچە كۆك نامرات ھالىتىدە تۇتۇپ كەلگەنىدى. سەپەر بوۋاينىڭ چەپ قولى ئۇ يىگىت ۋاقتىدا خوتەن پادىشاھى ھەبىبۇللاخان غوجىغا① قىلىنغان سۇيىقەستكە قارشى ئىلچىگە ئاتلانغانلار سېپىنىڭ ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقىنىدا ئازراق زەخىم يېگەن، قىرىق نەچچە مىڭ شېھىتنىڭ ئارىسىدىن ئۆمەلەپ قوپۇپ يۇرتىغا قايتقان يىلى ئۆيلىنىۋالغان. ئارىدىن ئون نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئاندىن ئوغلى ئابدۇللا جاھانغا كۆز ئاچقانىدى. كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ يېشىنىڭ ئۇلغىيىپ قالغىنىغا قارىماي، مەھەللىدىكى ئىسمايىل چەكمەنگە شاگىرتلىققا كىرىپ، شايىچىلىقنى، بۆزچىلىكنى ئۆگىنىۋالدى. دۇكان ئايرىپ چىققاندىن كېيىن، توقۇغان رەختلىرى خېلىلا بازار تاپتى. بار-يوقى ئىككى ئېتىز يېرىگە تېرىغان كېۋەز ھوسۇل بەرگەندە، كاسىنە ھۈنەر قىلدى. بولمىسا بۇيرۇتما ئىش بىلەن مەشغۇل بولدى. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان ماتا شۇنچىلىك پىششىق ئىدىكى ئۈستىدە سۇ توختايتتى، توقۇغان تاللىرىنى ئۆزى ئۇشتە قىلىپ ئاندىن بازارغا سالاتتى. پۇقرالار: سەپەر

① ھەبىبۇللاخان غوجا — مىلادى 1864- يىلى كۇچا شەھىرىدە كۆتۈرۈلگەن راشىدىنخان خوجا باشلىق مۇسۇلمانلار قوزغىلىڭىنىڭ تۈرتكىسىدە خوتەندە ئىسلام ئېچىپ، پادىشاھ بولغان موللا ھەبىبۇللا مۇپتى ھاجى. خوتەن مۇسۇلمانلىرى ئۇنى «ھاجى ئاتام»، «ھاجى پادىشاھىم» دەپمۇ ئاتىغان. 1866- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەدۆلەت تەرىپىدىن سۇيىقەست بىلەن قەتل قىلىنغان.

سەپرا توقۇغان تۆت تەپكىلىك چەكمەندە تىكىلگەن چاپان 20 يىل چىدايدۇ، دېيىشەتتى.

ھۈنەردىكى ئۇستىلىق، دىلىدىكى پاكلىق ئۇنىڭ ئىناۋىتىنى ئۈستۈن قىلدى. مەھەللىدىكىلەرنىڭ قايسىبىرى مەسلىھەتكە موھتاج بولسا ئۇنىڭ ئىشىكى ئالدىدا پەيدا بولاتتى، قايسىبىر پېقىرنىڭ ئۆيىدە ئۆلۈم ـ يېتىم بولۇپ كېپەنلىككە قۇربى يەتمىسە، ئۇنىڭ ئالدىغا كېلەتتى ـ دە، كېلەر جۈمەدىكى بازارغا ئاتالغان ماتاغا ئېرىشىپ، بوۋاينىڭ شەپقىتى ئۈچۈن دۇئا قىلىپ قايتاتتى.

ئون يىل ئالدىدا يۈز بەرگەن بىر كېلىشمەسلىك سەپەر بوۋاينى بۇ ھۈنەردىن قول ئۈزۈشكە قەسەم قىلدۇردى. ئۇ ئابلىزقارىنىڭ ھاپىز بۆزچى دەيدىغان بىر ئادەم بىلەن شېرىكلىشىپ ئەندىجان تەرەپلەرگە ماتا چىقىرىپ، پۇل تېپىۋاتقان چاغلىرى ئىدى. ئابلىزقارى يېزىدىكى پۈتۈن بۆزچىلەرگە ئىش تارقىتىپ بېرەتتى. بىر كۈنى غوجىدار جاپپار موللا سەپەر بوۋاينىڭگە توقۇلغان ماتالارنى ئەكىتىپ كەلدى. ئۇ 45 قەرى① ماتانى كۆرۈپلا: «ساڭا بېرىلگەن ئۆرۈش يىپ 50 قەرى ئىدى، بەش قەرى ماتانى نېمە قىلدىڭ؟» دەپ ۋارقىرىغىلى تۇردى. بوۋاي ئۆرۈشنىڭ پاتلاش ۋە توقۇلۇش داۋامىدا قىسقىرايدىغانلىقىنى، 50 قەرى ئۆرۈشتىن 45 قەرى ماتا چىقىدىغانلىقىنى ھەرقانچە قىلىپمۇ چۈشەندۈرەلمىدى. ئاخىرىدا ئۇ يازلىق كىيىم ـ كېچەككە ئاتاپ ساقلاپ قويغان ماتاسىدىنمۇ ئايرىلىپ قالدى ـ دە، «مۇكىنى ئىككىنچى قولۇمغا ئالىدىغان بولسام، 30 پارە قۇرئان جىمىنى تۇتسۇن» دەپلا قەسەم قىلىۋەتتى...

① قەرى — خوتەندە ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى. ئۇز ۋاقتىدا مەشۇت توقۇلىملىرىنى گەز بىلەن، پاختا توقۇلمىلىرىنى قەرى بىلەن ئۆلچەيتتى.

دادىسىنىڭ يەنە ماتا توقۇغىلى تۇرغىنىنى كۆرگەن ئابدۇللا ھەيرانلىقىنى زادىلا باسالمىدى. ئۇ ئەسلىدە دادىسىنىڭ قەسىمىنى يادىغا سېلىپ، كونا يارىسىنى قوزغىماقچى ئەمەس ئىدى. بىراق ئاغزىدىن گەپنىڭ قانداق چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى:

— دادا، ئۆلۈشكۈن تېخى ھېچ گەپ يوق ئىدىغۇ، كىمنىڭ ئىشى بۇ؟

سەپەر بوۋاي تۈت-بەش مۇكا ئېتىۋەتكەندىن كېيىن، دېدى، — يەرنىڭ تېگىدىن چىققاندەك پەس ئاۋاز بىلەن:

— كىمنىڭ بولاتتى، ئابلىزقارىنىڭ! — دېدى.

— بۇ... بۇ...، — ئابدۇللا ئاچچىقلانغانلىقىدىن ئۆرە تۇرۇپ كەتتى-دە، ئىككى قەدەم كەڭلىكتىكى ئاراشتا ئۇيان-بۇيان ماڭغاندىن كېيىن، — 30 پارە قۇرئاننى تۇتۇپ تۇرۇپ قىلغان قەسىمىڭىزنى ئۇنتۇدىڭىزمۇ دادا، بۇ گۇناھ ئەمەسمۇ؟ ھەي... دېدى.

بوۋاي تەپكە بېشىنى توختاپ، ئېتىۋاتقان مۇكىسىنى دەپتىنە ئالدىغا تاشلىدى-دە، گۇناھكارلاردەك بېشىنى ئەگدى.

تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ ئىشنىڭ تېگى-تەكتىگە يېتەلمىگەن مىراب بېگى قوپاللىق قىلغىنىنى ئەيىبلىگەندەك، ئابدۇللاغا ئالىيىپ قويدى.

بىراق، ئابدۇللا ئاسانلىق بىلەن ئاچچىقىدىن يانىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئۇ لەۋلىرىنى يالىشىپ، بولۇۋاتقان كۆڭۈلسىزلىككە ئىتىراز بىلدۈرگەندەك، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تۇرغان بالىلىرىنى بىر تەرەپكە ئىتتىرىۋەتتى-دە، دۇكاننىڭ يېنىغا كېلىپ، پەركاغا قولىنى قويغىنىچە يەنە ئەزۋەيلەپ كەتتى:

— خۇدادىن قورقساق بولمامدۇ، قۇرئاندىن قورقساق

بولمامدۇ، يەنە كېلىپ ئاشۇ ئۆلگۈر ئابلىزقارىنىڭ ئىشى...

سەپەر بوۋاي تۆرگىگە تايىنىپ، ھالسىرىغان ئاياغلىرىنى تەپكە ئۆرىسىدىن تەسلىكتە چىقاردى-دە، دەلدۈگىنىپ ئۆرە بولدى. ئۇنىڭ قارىيىپ تۇرغان يۈز مۇسكۇللىرىنىڭ تىترەشكە باشلىغىنى بىلىنىپ تۇراتتى. قىزىرىپ، ئىششىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن تۆكۈلگەن ئىككى تامچە ياش ئاقىرىپ كەتكەن بۇرۇتى ئۈستىدە توختاپ قالدى.

— گۇناھ بولىدۇ دېدىڭمۇ؟ مەن تۇغۇلۇشتىنلا گۇناھكار، — ئۇ ئوغلى تەرەپكە دېۋەيلەپ كېلىۋېتىپ دېدى. — كۆزۈڭنى ئېچىپ قاراپ باق، ماۋۇ نارەسىدە باللار نېمە گۇناھ قىلغان؟ ئۇلار نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتىدۇ؟ مەن قەسەمنى بۇزدۇم، ئۇلۇغ پەرۋەردىگار ئالدىدا گۇناھ قىلدىم. ئاللانىڭ قانداق جازالايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىمەن، بىر پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلاپ قالدى، ئاللانىڭ دەرگاھىغا كېتىدىغان ۋاقتىم ئاز قالدى، مۇشۇ يېتىملەر بولسىمۇ كۈنىنىڭ سېرىغىنى كۆرسۇن دېدىم!

بوۋاي سۆزلىگەنسېرى بەزگەكتەك تىترەيتتى. ئۇنىڭ كۆزى ياش پەردىسى بىلەن تامامەن توسۇلغان بولسا كېرەك، سىيلاشتۇرۇپ يۈرۈپ ئوغلىنى تېپىۋالدى-دە، ئۇنىڭ مۈرىسىدىن تۇتۇپ سىلكىپ تۇرۇپ گېپىنى داۋام قىلدى:

— قەسەمنى بۇزۇش بىر مۆمىن بەندىگە شۇنچە ئاسانمۇ؟ پەقەت بىگۇناھ نەۋرىلىرىمنى دەپلا ھەممىگە چىدىدىم، بىلەمسەن؟!...

قوشنىلىرىدىن: ئابلىزقارى ماتا توقۇتۇشقا يىپ تارقىتىۋېتىپتۇ، ئۇن قەرى ماتاغا بىر جىڭ تېرىق بېرىدىكەن، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغان دادىسىنىڭ بىرمۇنچە باش قاتۇرۇشتىن كېيىن ئاخىر قەسەمنى بۇزۇش نىيىتىگە كەلگەنلىكىنى، قەسىرگە بېرىپ يېلىنىپ-يالۋۇرۇپ يۈرۈپ 30 قەرىلىك ماتاغا

يېپ ئالغانلىقىنى، نەۋرىلىرىمنى بۇرۇنراق تويغۇزىمەن دەپ كۆزىنىڭ ئاچمىزلىقىغا قارىماي كېچىلەپ دۇكاندا ئولتۇرغانلىقىنى بىلگەن ئابدۇللا ئۆپكىدەپ تۇرۇپ دادىسىنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى. بۇ تاسادىپىيلىقتىن چۆچۈگەن بالىلارمۇ خۇددى سادىسىن ئۈركۈگەن چۈجىلەردەك، قىقىراشقىنىچە بوۋىسى بىلەن دادىسىنىڭ ئارىسىغا قىسىلدى.

ئۇلارنى بەزلەشكە تۇتۇنغان سۈپۈرگەئاخۇنمۇ يۈرىكىنىڭ مۇجۇلۇپ ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى سەزدى. خېلىدىن بېرى ياشلىنىشقا باشلىغان كۆزى تۇز قويغاندەك ئېچىشىپ كەتتى. شۇ تاپتا، ئۈچ ئەۋلادنىڭ يىغا-زارىغا ئاسمان كۆمتۈرۈلۈپ، يەر-زېمىننىڭ كۆكۈم-تالقان بولمىغىنىغا ئۇ ھەيران ئىدى...

ئۇزۇن ئۆتمەي، كۆزلەرنىڭ يېشى قۇرۇشقا، يۈرەكلەرنىڭ رىتىمى ئىزىغا چۈشۈشكە باشلىدى. سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن ئابدۇللا بىردىن بالىنى تىزىغا ئولتۇرغۇزۇپ، بوۋاي ئولتۇرغان كىگىزگە يۆكۈنۈشتى.

— كەمبەغەلنىڭ سۆيى چىشقا داۋا، دەپتىكەن مىراب بېگىم، ئۆز بولغاندىكىن بىر قاچا سوغۇق سۇ بولسىمۇ قوياي،— دېدى سەپەر بوۋاي سۈپۈرگەئاخۇنغا ئىلتىپات كۆرسىتىپ.

— يوقسۇ، يوقسۇ.

سۈپۈرگەئاخۇن ئادىتى بويىچە نوگاينى ئىككى قوللاپ ئالدى-دە، سۇنى غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋېتىپ:

— ئىنىم ئابدۇللا، قايسى كۈنى قالماقدۆڭدە ئۇچرىغان ئاۋاپچى يادىڭىزدىمۇ؟ — دېدى.

ئابدۇللا دەرھال جاۋاب بەردى:

— يادىمدا، قانداق، بۇنى سوراپ قالدىڭىزغۇ بېگىم؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئېڭىكىنى تۇتۇپ خىيال سۈرۈۋالدى-دە،

— بايا ئابلىزقارىنىڭ مېھمانلىرى ئارىسىدا ئۇنى كۆر-گەندەك قىلدىم، — دېدى.

— ئـۇۋا دېسىلە بېگىم، ئۇنداق جولدۇر كىيىپەن ئادەمنى ئابلىزقارى مېھمانخانىسىغا يولاتماق تۇگۇل، بوسۇغىسىدىنمۇ ئاتلاتمايدۇ.

— ئۇ تېخى تۇردە، سېيىت ھاجى دېگەننىڭ يېنىدىلا ئولتۇرۇپتۇ، ئىسمىنى ھاپىز مەخسۇم دېدىمۇ نېمە خۇدايىم، سالاپىتىنى دېمەمسەن تېخى، سۆلتىنى ئۈچ ئات قوشقان مەپىمۇ تارتالمايدۇ.

نەۋرىلىرىنىڭ بېشىنى سىيلاپ ئولتۇرغان سەپەر بوۋاي سەگەكلەشتى ۋە سورىدى:

— بېگىم، ھاپىز مەخسۇم دەمدىلا؟ ھاپىز دېسىلە بىر ئىش يادىمغا يېتىۋاتىدۇيا! مەسىلەن، چىرايى قانداقراق ئىكەن، بۇرنىنىڭ يېنىدا بىر تاتۇق بارمۇ؟

— ھەي دادا، نەدىكى گەپلەرنى قىلىپ يۈرىسىز، خۇدا-نىڭ بەندىلىرى ئارىسىدا تاتۇقى بار ئادەملەر ئازمىدى، مانا مېنىڭ...

سۆپۈرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ سۆزىنى قول ئىشارىسى بىلەن ئۈزۈپ تاشلىدى، بوۋاينىڭ كۆزىدىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ:

— دۇرۇس... دۇرۇس... ئۇنىڭ سول يۈزىدە يارماقچىلىق تاتۇق بار. ئۇ بۇرۇتىنى شۇ تەرەپكە تالا پىلا ئولتۇرىدىكەن دېدى،—

— بۇرنى ئۈتۈكچىنىڭ كۈۋىسىغا ئوخشامدۇ؟

— دۇرۇس... دۇرۇس...

— بويى بىزنىڭ ئابدۇللانىڭ بويىچىلىك بارمۇ؟

— دۇرۇس... دۇرۇس...

ئارىدا بىر پەس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئىككىيـ-

لەنىنىڭ سۆھبىتىدىن ھەيرانلىق ھېس قىلغان ئابدۇللا جىمـ-
جىتلىقنى بىرىنچى بولۇپ بۇزدى:

— ئۇ ھېلىقى چاغدا نېمىشقا راست گەپ قىلمىغاندۇ
ئەمىسە، بىر كۈن تاۋاپچى مەن دەپ يۈرسە، بىر كۈن ھۆر-
مەتلىك مېھمان بولۇپ تۆردە ئولتۇرسا... ھەي... مەن
ھېچنېمىنى ئۇقمىدىم.

— ئاكا، سىلى ئۇنى كۆرگەنمۇ؟ قانداق ئادەم ئۇ؟

— بېگىم، بۇنى بىر دېمىسىلە، ئۇ ئادەم بىر مەرەز، نا-
ئەھلى، ئاقپاشانىڭ قېشىدىن كەلدىم دەمدۇ، كۆك پاشانىڭ
قېشىدىن كەلدىم دەمدۇ، ئىشقىلىپ زولۇكتەك بىر نېمە.

— ھەي... — دېدى سوپۇرگەئاخۇن مۇشتۇمى بىلەن
ئالقىنىغا ئۇرۇپ قويۇپ، — تېپىشماقتەك ئىش بولۇۋاتىدۇغۇ بۇ
جاھاندا، ھېچ ئەقلىم يەتمەيۋاتىدۇيا، بۇ كارۋانغا...

4. ساھىبخانىنىڭ ھۇزۇرىدا

يۇرت جامائىتى ئارىسىدا ئابلىزقارىغا قاراشلىق بولغان
بۇ قەسىرنىڭ قايسى زاماندا ۋە كىم تەرىپىدىن بىنا قىلىنـ-
غانلىقى توغرىسىدىكى تەپسىلاتنى بىلىدىغانلار ئىنتايىن ئاز.
بەزىلەر ئۇزۇن ساقىلىنى شاھىت قىلىپ تۇرۇپ: «ئەقلىمگە
كەلگەندىمۇ مۇشۇ پېتى ئىكەن» دېسە، يەنە بەزىلەر: «يەر
يېرىلغان يىلى تاغ تەرەپكە 05 قەدەم كېڭەيتىلگەن»
دەيدۇ. يەنە بەزىلەر: «خاتىپ بەگزادىنىڭ تويىنى قىلغان
يىلى قەسىر سېپىلى بىر ئادەم بويى ئېگىزلىتىلگەن» دەپ
گۇۋاھلىق بېرىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى راست بولغاندىمۇ، كې-
يىنكى گەپلەر، جەددى-جەمەتىنىڭ قىساسنامىسى ياكى ئائىلە

لەسەپنامىسى ھەققىدە يازما يادىكارلىق قالدۇرۇشقا ئادەتلەنمە-
گەن قوۋمىنىڭ بىر ئەزاسى بولغان ئابىلىزقارىمۇ بۇ ھەقتە
ھېچنېمە بىلمەيدۇ. ئۇنىڭ سەككىز ياشقا كىرگەندە خەتنىسى-
نى بەگ ئىچكىرى قىلىۋەتكىنى ئۈچۈن بىر ئاي ئاغرىق تارتىپ
ئىشتانسىز يۈرگەندىن باشلاپ ئەقلىنى بىلگەنلىكىنى ئۆزى
ھېكايە قىلىپ يۈرگىنىگە قارىغاندا، قەسىرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنىمۇ
شۇ چاغدىن باشلاپلا ھېس قىلغان بولۇشى تۇرغانلا گەپ.
بىراق، قەسىرنىڭ قەدرى ئۇنىڭغا پەقەت مەرھۇم دادىسى ئېلى-
ياس بەگ جەھەننەمگە سەپەر قىلغاندىن كېيىنلا ئۆتۈلگەن.
مىراسقا تولۇق ۋارىسلىق قىلىش سەۋداسى يۈرىكىگە ئورناش-
قاندىن باشلاپ، قەسىردىكى ھۇجرا سانىنى، مال-مۈلۈك،
بىساتلارنى دەپتەرگە ئولتۇرغۇزغان، تۆت قېتىم ئەرگە تەگكەن
ئاچىسىنى مىراستىن مەھرۇم قىلىش مەقسىتىدە ئاتىسىنىڭ ئۇنى
تۆت قېتىم ئەرگە بېرىش ئۈچۈن خەجلىگەن پۇلىنىڭ ئۇنىڭغا
تېگىشكە تېيىن قىلىنغان مىراسقا تەڭ تۇرىدىغانلىقى توغرىسىدا
كىرىيە ئامبىلىغىچە① دەۋا قىلغانىدى.

بۇ كاتتا قەسىرنى ئەتراپلىق كۆزەتكەن كىشى قەسىرنى
پىلانلىغان ئۇستىنىڭ ئەقلىگە ھەيران قالىدۇ. جايلاشقان ئورنى
جەھەتتىن، ئۇ يۇرتنىڭ دەل كىندىكىگە توغرا كېلىدۇ، كۆلى-

---

① كىرىيە ئامبىلى — چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شىنجاڭنى بىرلىككە كەل-
تۈرۈپ 33 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، يەنى چيەنلۇڭ خانىنىڭ 57-يىلى (مىلادى 1792-
يىلى) 3-ئايدا چىڭ ئەمەلدارى لى سىجىڭ شىنجاڭدا ھاكىم بەگلىك تۈزۈمىنى
ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكىگە ئوخشاش ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە
تەسىس قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكى ئۈستىدە مەركىزىي ھۆكۈمەتكە يوللىغان مەلۇماتنامە-
سىدە: «كىرىيە شەھىرىنىڭ 4-دەرىجىلىك ھاكىم بېگى مۇھەممەت نەزەر ئۆز مەن-
پەئەتىنى كۆزلەپ، قول ئاستىدىكى مىڭبېشىلارغا يول كۆرسىتىپ، ئامبىلغا ئائىلە كۆچۈر-
مەكچى بولغان. يەنە بەگ ئالىم خوجا پۇقرالاردىن ھەر خىل باھانە بىلەن
2000 توپتىن ئارتۇق ماتا يىغىۋالغان» دەپ يازغان. شۇنىڭ بىلەن گۇاڭشۈي خانى-
نىڭ 10-يىلى (مىلادى 1984-يىلى) ھاكىم بەگلىك تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇ-

مى ئۇن مودىن ئاشىدىغان مېۋىلىك باغ قەسىرنىڭ ئەتىگەن-دىن كەچكىچە كۈن چۈشۈپ تۇرىدىغان جەنۇب تەرىپىگە بىنا قىلىنغان. باغ بىلەن قەسىر ئوتتۇرىسىدىن توغرىقېغىل ئۆستەڭى كېسىپ ئۆتىدۇ. كۈن چۈشمەيدىغان تەرەپكە بولسا، ئىككى مو كەلگۈدەك كۆل قېزىلىپ، ئەتراپىغا قويۇق بېھى دەرىخى قويۇلغان. ئىككى قۇببىلىق دەرۋازا ئالدىدىن بازارغا ئۇدۇل بارغىلى بولىدىغان چوڭ يول ئۆتىدۇ. يولنىڭ قەسىر دەرۋازىسىغا روبىرو تۇرىدىغان ئۇ تەرىپىدە تۆپتۈز كەتكەن مۇنبەت ئېتىزلار بار. ئابلىزقارىغا ئاتا-بوۋىسىدىن مىراس قالغان بۇ يەرنىڭ بىر تەرىپىگە جامائەتتە ئەڭ كۆپ بولغان ئاق مەسچىت جايلاشقان.

بايا قەيت قىلغىنىمىزدەك، ئىككى ئادەم ئېگىزلىكىگە باراۋەر كېلىدىغان سېپىل بىلەن قورشالغان قەسىر ئىچىمۇ ئۆزگىچە بىر دۇنيا. پەقەت تەبىئىي ئېگىزلىكنىڭلا مەدىتى بىلەن ئۆرە تۇرىدىغان تىمپىك ئۇيغۇر پومپىشچىكلىرىنىڭ ئۇۋىسى بولغان بۇ دۇنيا ئوتتۇرا ئەسىر بىناكارلىقىنىڭ چوڭ مۇزېيىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. يەر يۈزىدىن ئىككى قەدەم كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدىغان بەش باسقۇچلۇق پەلەمپەيدىن كىرگەن كىشى قويۇق ئۈزۈم باراڭلىرى بىلەن پۈركەنگەن ئۇزۇن كارىدورغا دۈچ

لوپ ناھىيە تەسىس قىلىنغاندا كىرىيىدىمۇ پۈتۈن شىنجاڭدا بىرىنچى تۈركۈمدە تەسىس قىلىنغان توققۇز ناھىيىنىڭ بىرى سۈپىتىدە ناھىيە تەسىس قىلىنغان. سۇلتان سەئىدخان زامانىسىدىن باشلاپ، تاكى لوپ (1902-يىلى ناھىيە بولغان)، چىرىيە (1929-يىلى ناھىيە بولغان)، نىيە (1951-يىلى ناھىيە بولغان)، چەرچەن (1914-يىلى ناھىيە بولغان) ناھىيىلىرى رەسمىي ناھىيە قىلىپ تەسىس قىلىنغىچە بولغان ئارىلىقتا يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن تاكى چەرچەنگىچە بولغان كەڭ زېمىن كىرىيىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيىسى بولۇپ ھېسابلىناتتى. ھازىرقى چىرىيە ناھىيىسىمۇ 1929-يىلغىچە كىرىيە ناھىيىسىگە قاراشلىق بىر مۇھىم بازار، چوڭ كەنت ئىدى. دەۋا-دەستۇر ئىشلىرىمۇ كىرىيىدە قارىلاتتى.

كېلىدۇ. سول قول تەرەپكە تامغا يۆلەپ سېلىنغان قازناق تام تېشىدىغان ئوغرىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن يۇلغۇن بىلەن ۋەدەك قىلىپ ياسالغان. قازناق ئالدىدا قالايمىقان تاشلاپ قويۇلغان مەدەك تاغارلىرىنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئاتخانا ۋە سامانلىق بار. ئاتخانا ئۈستىگە ئۈستى - ئۈستىلەپ دۆۋىلەنگەن بېدە پىچىنى يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۆز رەڭگىنى يوقاتقان، خوجايىن بەلگىلەپ بەرگەن نورمىسىدىن تاشقىرى ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيدىغان ئاتلارمۇ بۇ قالدۇق بېدىلەرگە كۆز قىرىنى سالمايدىغان بولۇپ قالغان.

نەچچە ئەۋلاد قوشقاچنى ئۆز پاناھىدا يېتىشتۈرگەن قاپقارا كامارلار بىلەن ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن مالايلار ئۆيى ئاتخانىغا تۇتاش سېلىنغان. باراڭ كارىدورىنىڭ بىر بېشىدا قەسىر جەمەتىنىڭ ئۆيى بار، ئادەتتىكى مېھمانلار ئۈچۈن مېھمانخانا ۋە ياتىدىغانلار ئۈچۈن ياتاق ئورنىدا خىزمەت قىلىدىغان بۇ ئۆيلەرنىڭ دېرىزىسى جەنۇب تەرەپكە قارايدۇ، بۇ يۇرتتا كەمدىن كەم تېپىلىدىغان پىششىق خىشتا سېلىنغان بۇ ئۆيلەرنىڭ ئالدى توخۇلار دانلاپ يۈرىدىغان بىر سەينادىن ئىبارەت. تۇغمىغان كۈنلىرى خوجايىنىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە تېگىشلىك داندىن مەھرۇم قىلىنىدىغان توخۇلار دائىم بۇ سەيناغا كېلىپ، ئۆتكۈر تىرناقلىرى بىلەن تاتلاپ، ئۇ يەرنى خۇددى ئاختامىلىققا ئوخشىتىپ قويىدۇ. ئابلىزقارى بۇ ھالنى كۆرۈپ قالغان كۈنىلا، ئائىلە ئەزالىرى توخۇ گۆشى يېيىش پۇرسىتىگە ئىگە بولىدۇ.

تال بارىڭنىڭ ئوڭ تەرىپى يەنە باشقا بىر دۇنيا. ئۇ يەردە بۈك - باراقسان ئۆسكەن بېھى، ئالما، ئەينۇلا دەرەخلىرى ئارىسىدا ئىككى مېھمانخانا قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. قەسىر ئۆز قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن سېلىنغان بۇ مېھمانخانىلارغا

ئابلىزقارىنىڭ يۈرەك قېپى ئاز سىڭگەن. بولۇپمۇچوڭ مېھمانخانىغا كەلگەندە ئۇ بىراقلا قولى ئوچۇق كىشىگە ئايلىنىپ كەتكەن.

ئېيتىپ كەلسەك قىزىق، توققۇز - ئون يىللار ئالدىدا ھاپىز مەخسۇم بىلەن ھەمكارلىشىپ يۈرۈشتۈرگەن ماتا سودىسى تازا پايدا بەرگەن يىللاردا ئاتىسى زامانىدىكى تۆگەخانىنىڭ ئورنىغا سېلىنغان بۇ مېھمانخانا، ھازىر يەنە سېيىت ھاجى بىلەن ھاپىز مەخسۇمنىڭ تۇرالغۇسى بولۇپ قالغانىدى. قەشقەر خوجايىنىنىڭ نەزەرىدە تېپىلغۇسىز ئادەملەردىن ھېسابلىنىدىغان بۇ مېھمانلار بۇ يەردە شاھانە نېمەتلەر بىلەن كۆتۈلۈۋاتقىلى 20 كۈن بولۇپ قالدى. كەلگەن كۈنىلا قايتىپ كەتكەن كارۋاندىن چۈشۈرۈۋېلىنغان ساندۇقلار مۇشۇ مېھمانخانىنىڭ بىر تەرىپىدە تۇراتتى. ئۇنىڭ ئىچىدە زادى نېمىلەرنىڭ بارلىقى ھەر كۈنى كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا نەچچە قېتىم قاراپ ئۆتىدىغان ئابلىزقارى ئۈچۈنمۇ بىر تېپىشماق ئىدى. سېيىت ھاجىمۇ بۇ ساندۇقلارغا بولغان نازارىتىنى بوشاشتۇرماسلىق ئۈچۈن ئەتەي شۇنداق قىلغانىدەك، ئەتىگەندىن كەچكىچە مېھمانخانىدىن چىقمايتتى. كۈن بويى جايىنامازدىن چۈشمەي ئولتۇرۇشى ھەرقانداق بىر خۇداكۆي مۇسۇلماننى تەسىرلەندۈرمەي قالمايتتى. پەقەت ھاپىز مەخسۇملا ھەر كۈنى دېگۈدەك تاشقىرىدا يۈرەتتى. بامدات نامىزىدا ئاق مەسچىتتە بولسا، پېشىن نامىزىدا ئوغرىئېرىق مەسچىتىدە پەيدا بولاتتى. جۈمە نامىزىدىن يانغان كىملەردۇر بىلەن ئۇزۇن-ئۇزۇن پاراڭلىشاتتى. يۇرت بازىرىغا بارغاندا بولسا، ئۆزىگە ھېچكىمنى ھەمراھ قىلمايتتى. بىرەر مۇلازىمنى ياكى ئوغلىنى قوشۇپ قويماقچى بولغان ئابلىزقارىغا مەيدىسىگە ئۇرۇپ قويۇپ:

— ئەنسىرىمىسىلە بۇرادىرىم، كۆزۈم تېگىپ قويۇلغان تەقدىردىمۇ قەسىرلىرىدىن ئەندىجانغىچە ئارىلاپ چىقالايمەن، — دەپ جاۋاب بېرەتتى.

دېمىسىمۇ، ئۇ شۇنداق قىلالايتتى. بۇ قېتىم تاۋاپ قىلغۇچىلاردەك قىياپەت بىلەن كونا بۇرادىرىنى چېكىپ كۆرگىلى كەلگەندە ئۆزىنى يەنە بىر قېتىم سىناپ كۆرگەن، بۇ يۇرتقا كىرىپ كەلگەن كۈنىلا بۇ يەردە ئۆزى ئايرىلغان يىللاردىن بېرى، خارابىلىشىشتىن ئۆزگە ھېچقانچە ئۆزگىرىش بولمىغىنىغا ئىشەنگەنىدى.

ئۇن يىل مۇقەددەم، ئۇ تاسادىپىي سەۋەب بىلەن ئىلچى شەھىرىدە ئابلىزقارىغا يولۇقۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ ھىمايىسىدە بۇ يۇرتقا كەلگىنىدە ئىككى تاغ كەنتىنى ۋە ئۈچ يېزىنى قويماي ئارىلاپ چىققان. ئۆمرىدە بازار يۈزى كۆرمىگەن نادان، گول چارۋىچىلارنىڭ يۇڭ-تېرىسىنى ئەرزىمەس قايچا، پىچاقلارغا تېگىشىپ، يىراق-يىراقلارغىچە توشۇغان. گۇلاخما يېزىسىنىڭ پاختىسى بىلەن چىرىيە يېزىسىنىڭ پىلىسىدىن تاكى ئورۇنبورگلارغىچە كارۋان ماڭدۇرغان. ماتا سودىسى بىلەن تاشكەنت بازىرىدا يۈز تاپقانىدى. يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ سودىدىن ئالىدىغان بېجىنىڭ ئۆسۈپ كېتىشى ۋە پۇقرالارنىڭ كۆزى ئېچىلىپ قېلىشى تۈپەيلى ئايرىلىشقا مەجبۇر بولغان بۇ يۇرت شۇنچە يىللاردىن بېرى يادىدىن زادى چىقىپ كەتمىگەنىدى.

بۇ قېتىم ئۇنىڭ سودا ئاقساقىلى سېيىت ھاجىغا ھەمراھ بولۇپ بۇ يۇرتقا كېلىشىدىكى مەقسەت ئاللادىن ئۆزگە، پەقەت ئىككىلا ئادەمگە ئايان ئىدى. بۇ ئىككى ئادەم بولسا ئاخشاملىرى ئەل ئايىغى بېسىققاندىلا مەقسەتلىرى ئۈستىدە مەسلىھەت قىلىشاتتى.

تومۇز بولۇشىغا قارىماي مەھكەم يېپىلغان مېھمانخانا ئىشىكى ئاستا چېكىلدى. تەسۋى سىيرىگەچ پاراڭلىشىۋاتقان ئىك-

كى مېھمان ئىجازەت بەرگەندىن كېيىنلا يوسۇفىدا بىر ئەركە-
شى پەيدا بولدى. ئىككى ئىززەتلىك مېھمىنىنىڭ دىۋانە سۆ-
پەت دەۋرىش بىلەن قەدىناسلاردەك قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەنلىك-
كىدىن ھەيرانلىق ھېس قىلغان ئابلىزقارى دەرۋىشنى دەرۋازا
تۈۋىدىن ئىككى قېتىم ھەيدىۋەتكىنىگە پۇشايمان قىلىپ، لې-
ۋىنى چىشلىگەن پېتى قېتىپ قالدى.

— قارىم، ئىلتىپات قىلىپ، غىزا كەلتۈرۈلسە.

ئۇلارنىڭ سۆھبىتى ئابلىزقارىنىڭ پۈكلىنىپ تەزىم قى-
لىپ چىقىپ كېتىشى بىلەن تەڭلا باشلاندى. ئۈچ باش بىر
پەلەكنىڭ خەمەكلىرىدەك بىر يەرگە كەلدى.

— پېقىر تولىمۇ ئەنسىرەپ قالدىم، يولدا بىرەر ئىش
كۆرۈلمىگەندۇ؟

— يوقسۇ، ھەممە قورۇلدىن توسالغۇسىز ئۆتتۇم، خۇداغا
شۈكرى.

— كونسۇلدىن تاپشۇرۇق بارمۇ؟

— بار... بار...

39 — 40 ياشلاردىكى پاكار، قارامۇتۇق كەلگەن دەرۋىش
دوپپىسىغا يۆگەلگەن كىرلاش ماتا ئارىسىدىن تۆت ئىلىك
قىلىپ قاتلانغان بىر خەتنى چىقىرىپ سېيىت ھاجىغا ئىككى
قوللاپ ئۇزاتتى. روجەكنى ھىم ياپتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن،
خەتنى ئوقۇشقا باشلىغان سېيىت ھاجىنىڭ چىرايىدىكى تې-
يىمىز قورۇقلار كېڭىيىشكە، كۆزلىرى كىچىكلەشكە باشلىدى. ئۇ-
نىڭ پادىشاھ زىياپىتىگە باغاق تاپشۇرۇۋالغاندەك ھاياجانلىنى-
ۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپلا تۇراتتى.

— قانداق، يەنە يېڭى گەپلەر بارمۇ؟— سورىدى سېيىت
ھاجى دەۋرىشكە يەنىمۇ يېقىنلىشىپ.

— كونسۇل ئەپەندىم ھەممە گەپنى خەتكە يازدىم دېدى،—

دەپ جاۋاب بەردى دەرۋىش.

— كونسۇل يەنە نېمىلەرنى بۇيرۇپتۇ؟

ھاپىز مەخسۇمنىڭ سوئالىغا سىپىت ھاجى قىسقىلا جاۋاب بەردى:

— «ئۆزۈمنى يە، سېپىنى سورىما» دەپتىكەن، ئىشقىلىپ سودا ئاقساقىلى دېگەن گۇۋاھنامە قولىمىزدا، قالدى گەپ كېيىن...

ئۇلار شۇ ئولتۇرۇشىدا ناماز شامنىمۇ قازا قىلىشتى، ئابلىزقارىنىڭ قاشاڭ توخۇلىرى چىللاشقا باشلىغاندىلا دەرۋىشنى يولغا سېلىپ بولۇپ، ماۋۇق ياستۇققا باش قويۇشتى.

5. باش ئاغرىقى

بۇنىڭدىن بەش يىل بۇرۇن ئابلىزقارى قانداقتۇر زورۇرىيەت بىلەن كىرىيىلىك بىر بەگنىڭ سارەك قىزىنى كىچىك خوتۇنلۇققا ئالغان كۈنىلا بۇ قەسىردە قىيامەت قايىم بولغانىدى. ھەنىپە خېنىم ئىبرى شىپى كەلتۈرگەن ھەرقانداق سەۋەبنى قوبۇل قىلمىدى. ئۇ، نىكاھ ئوقۇلۇۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە بېسىپ كىرىپ ھېلىقى بەگ بىلەن ئابلىزقارىنىڭ جەددى - جەمەتىگىچە چىشلەپ تارتىپ شۇنچىلىك تىللىدىكى، قىز يەڭگىسى بىلەن ئاخۇنۇمنىمۇ قېچىپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇشتى. كىچىك خوتۇن ئابلىزقارىنىڭ ئەمرىدە بىرەر يىل تۇرا تۇرمايلا سەۋەبسىز قازا قىلدى. بىراق، زىيان ئابلىزقارىغا بولدى. ھەنىپە خېنىم ئۇنىڭ گەجگىسىگە شۇنداق مىندىكى، كۆرگۈلۈكىنى كۆرسىتىپ، قولىدىكى قورچاققا ئايلاندۇرۇپ قويدى. خوتۇنىنىڭ سىزغان سىزىقى ئۇنىڭغا بەش ۋاخ نامازدىنمۇ بەكرەك پەرز ئىدى.

ئابلىزقارى، ھەنىپە خېنىمنى نىكاھىغا ئالغىلى 25 يىل بولدى. ئۇ تويدىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەي، بۇرۇنقى ياۋاش، مۇلايىم خوتۇنى مەسئۇدەخاننىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈمىگە ئېچىنىپ پىنھان كۆز يېشى قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بولغۇلۇقنىڭ بولغانلىقىنى پاتلا ھېس قىلغانىدى. ھەنىپە خېنىم ئۇنداق - مۇنداق ئادەمنىڭ قىزى ئەمەس ئىدى. خالىغان ۋاقتىدا تالاق قىلىۋېتىش ئۇنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى. تۇنجى خوتۇنىدىن بولغان قىزى بۇۋىمەريەمخاننىڭ 26 ياشقا كىرگەندىمۇ ئولتۇرۇپ قېلىشىنى مۇشۇ خوتۇنىنىڭ ھازازۇللۇقىدىن كۆرەتتى. ئۆگەيىنىڭ ئۆگەي ئانىدىن خورلىنىشى ئادەتتىكى ئىش، ئۇنىڭغا ئابلىزقارىمۇ ھېچقانچە ئىچ ئاغرىتىپ كەتمەيتتى. بىراق، ئۇنى ئادەتتىكى پوقراغا بېرىشكە ئۇنىڭ ئابرويى يول قويمايتتى. يېقىنقى كۈنلەردە ھەنىپە خېنىمنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى نادىرخان بازار بېگى قۇدا چۈشكەن بولسىمۇ، ئابلىزقارى قۇربىنىڭ يېتىشىچە كەينىگە سۈرۈپ كېلىۋاتاتتى. چۈنكى بۇ ئەقىلنىڭ ئۇنىڭغا خوتۇنى تەرىپىدىن ئۆگىتىلگەنلىكى، كۈيئوغۇلغا بېرىلىدىغان بىساتنىڭ ئاز بولمايدىغانلىقى، ئۆزىگە ئالىمادىس قازاۋۇ قەدەر يېتىپ قالا، پۈتۈن ئىگىلىكىنىڭ ئاچا - ئىنى ئىككىسىنىڭ بولۇپ كېتىدىغانلىقى روشەن ئىدى. شۇڭا، ئۇ ئۆتكەن ئايدا چاپپارموللىغا: «بۇۋىمەريەم خېنىمغا بېلى باغلاقلىق سوپۇرگە بولسىمۇ مەيلىدى»، ... — دەپ زارلىنىپ بەردى.

بۈگۈنكى دەتالاش يەنە مۇشۇ ئىش ئۈستىدىن باشلاندى.

سېيىت ھاجىنىڭ ئۆزى كۆرمىگەن، ئاڭلىمىغان قانداقتۇر شەھەرلەر، مال - دۇنياسىنىڭ ھەددى - ھېسابى يوق بايلار ھەققىدە ئېيتقانلىرىنى خۇددى چۆچەك ئاڭلاۋاتقان بالىدەك ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ خاس دېدىكىنى

كۆرۈپلا ئورنىدىن چاچراپ تۇردى ۋە ھەنىپە خېنىمنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ سورىدى:

— قىچقىرتىپتىكەنسىلە، بىرەر زۆرۈر ئىش بارمىدى؟

قوتاز قۇيرۇقىدىن قىلىنغان يەلپۈگۈچتىن كەلگەن سالقىن شامالدىن ھۇزۇرلىنىپ، قاتمۇقات كۆرپىلەر ئۈستىدە سۇنايلىنىپ ياتقان ھەنىپە خېنىم ئاراشتا ئۆزىگە تەلمۈرگىنىچە ئۆرە تۇرغان ئېرىگە قاراپمۇ قويمىدى. ئۇنىڭ بىلىنەر - بىلىنمەس چېچەك ئىزى بىلەن قاپلانغان، قاش - كىرپىكىنىڭ تايىنى يوق، ئادەمنىڭ تىزىغىلا ئوخشايدىغان چىرايىدىن مۇز يېغىپ تۇراتتى. تام تۆشۈكىدەك يۇمىلاق كۆزلىرى قەيەرلەرگىدۇ تىكىلگەن. دورداي كالپۇكلىرى سۈيدۈك پۇرىغان ئېشەكنىڭ كالپۇكلىرىدەك غەلىتە بىر تۇستە پۇرۇلگەنىدى. قوناق سوقىدىغان غۇلدىغا ئوخشاپ كېتىدىغان دىقماق قوللىرى كۆكسىدە گىرەلەشكەن، سامان تىقىلغان 20 چارەكلىك تاغارنى ئەسلىتىدىغان تېنى دۇخاۋا تاشلىق كۆرپىلەر ئۈستىدە خۇددى نورمىدىن زىيادە يۈك بېسىلغانلىقتىن چۆكۈپ كېتىۋاتقان قېيىققا ئوخشايتتى.

25 يىللىق خوتۇنىنىڭ مىجەزىنى ئۆزىنى بىلگەنىدەك بىلىدىغان ئابابەزقارى قىپقىزىل گىلەم سېلىنغان سۇپىغا چىقىپ، دېدەكتىن يەلپۈگۈچنى تارتىۋېلىپ خوتۇنىنى يەلپۈپ تۇرۇپ يەنە سورىدى:

— تاۋىڭلار يوقمۇ - نېمە؟ تېۋىپ چاقىرتقۇزايمۇ، ئەۋرىشىم شەربىتى خېلى مەنپەئەت قىلغاندەك قىلىۋىدى.

ھەنىپە خېنىم ئېشەك يۇمىلىغاندەك يۇمىلاپ، زەدىۋاللىق تامغا يۆلەندى ۋە:

— سىلىدىن بىر گەپنى سورايمەن، تولا ئىنجىقلىماي راستىنى دەڭلا، — دېدى تۇيۇقسىز بويىنى يوق قاپاقتەك بې-

شىنى بۇراپ.
— ھەي خوتۇن، مەن سىلىگە قاچان يالغان ئېيتقان...
— ھېلى ئۆزۈڭلە ئۆمرۈڭلىدە يالغان ئېيتمىغانمۇ، — ھەنىپە خېنىم قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك پىخىلداپ كۈلدى، — ھېلىقى مېڭىسىنى قاغا چوقۇلىۋالغان ساراڭنى ئالغاندا يالغان ئېيتقانلىقىڭلىنى ئۇنتۇپ قالدىڭلىمۇ، ئاغزىڭغا توپا سۇۋۇغىنىنى، ماۋۇ داپ يۈزنىڭ!
ئابلىزقارىنىڭ زۇۋانى تۇتۇلدى. ئاغزىدىن ھى... ھى... دېيىشتىن ئۆزگە زۇۋان چىقمىدى.
— ماڭا قاراڭلا، ياردىن ئۆچتى، قانىتى سۇندى، دەپ تولا ئەزمىلىك قىلماي توغرىسىنى دەڭلا، سېيىت ھاجىم ھېلىقى ئەر ياراتمىغان قىزىڭلىنى نېمە قىلماقچىكەن؟
ئابلىزقارى سەگەكلەشتى. يەلپۈگۈچنى يېنىغا تاشلاپ قويدى-دە، خوتۇنى تەرەپكە سۇرۇلدى:
— نېمە قىلماقچىكەن دېدىڭلىمۇ؟
— تولا خۇپسەنلىك قىلماڭلا، سېيىت ھاجىم بۇۋىمەريەمنى باغدا چۆگىلىتىپ يۈرگەندە كۆزۈڭلىگە بىر نېمە كىرىپ كەتمىگەن بولغىيدى!
— تۇۋا دەڭلا، ئۇنداق ئىش بولمىغاندۇ خوتۇن، بۇ دېدەكلەرنىڭ ياكى مالايلارنىڭ تاپقان يالغان-ياۋىداق گېپىدۇ...
ھەنىپە خېنىم دىمىقىدا پىننە سورۇپ قويدى-دە، ئېرىنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ:
— يالغان-ياۋىداق دەيدۇ تېخى ماۋۇ ئاۋلاق، مانا مۇشۇ كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، مانا مۇشۇ كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، — دېدى كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى كۆزىگە كىرىپ كەتكۈدەك چىناپ تۇرۇپ.
خوتۇنىنىڭ بۇ سوئال-سورىقىدىن بەك چېكىنىۋالغاندەكلا گاڭگىراپ قالغان ئابلىزقارى تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادى-

— سىلەدىن بىر گەپنى سورايمەن، تولا ئىنجىقلىماي راستىنى دەڭلار، — دېدى ئۇ ئىرىگە، بويىنى يوق قاپاقتەك يوغان بېشىنى بۇراپ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ھۈمىيىپ.

ﻐﺎ كەلتۈردى. قايسى كۈنى ئۇ مالايلارنى ئىشقا سېلىشنىڭ ئېپىنى مېھمانلار ئالدىدا ھۆرمەتسىزلىك بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، بىر لېگەن پولۇ ۋە بىر ئاياق قېتىقنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا قىزى ئارقىلىقلا كىرگۈزگەندى. ئۇ، نېمە ئىش بىلەندۇ قىزىنىڭ ئارقىسىدىنلا مېھمانخانىغا كىرىپ قالدى ۋە سېيىت ھاجى بىلەن قىزىنىڭ بىر ئوبدان پاراڭ سېلىشىۋاتقىنىغا كۆزى چۈشۈپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ چىقىپ كەتكەنىدى.

— قانداق، دېمىگىلار ئىچىڭلىكە چۈشۈپلا كەتتىمۇ، — دېدى خىيالغا پاتقان ئېرىنىڭ پېشانىسىدىن نوقۇپ قويۇپ ھەنىپە خېنىم،— راست دەپتىمەنمۇ؟

— راست... راست...

ئابلىزقارى كۆزىنى بىر نۇقتىدىن يۆتكىمەي تۇرۇپلا جاۋاب بەردى. ھەنىپە خېنىم تۇيۇقسىز چاقۇاقاپ كەتتى:

— بوينىڭلىنىڭ تۆپىسىدىكى قاپاقمۇ ياكى كاللىمۇ؟ بۇنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆردىڭلىمۇ، — يوقمۇ؟ سېيىت ھاجىم ئۇرا تۆۋى قىزىڭلىنى كىچىك خوتۇنلۇققا سوراپ قالسا، نېمە دېگۈلۈك ئەمدى؟

— شۇنداقمۇ بولارمۇ؟

— مانا... مانا...، دېمىدىمۇ، كاللاڭلا ھېچنېمىگە ئىشلىمەيدۇ سىلىنىڭ، شۇنداق بولمايچۇ؟!

ئېرىنىڭ تۇيۇقسىز قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشى خوتۇنىنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئابلىزقارى ئورنىدىن تۇرۇپ بېلىنى تۇتقىنىچە ئۆينى بىر ئايلىنىپ چىقتى - دە، ھاياجىنىنى ئاران بېسىپ تۇرۇپ:

— ئۇنداق بولسا، ئىشىمىزنىڭ ئوڭدىن كەلگىنى خوتۇن، ھاجىم ئېغىز ئاچقان ھامان ئىككى يېنىمىزغا قارىمايلا ماقۇل دەيمىز - دە! — دېدى.

ئېرىنىڭ ئويلىمىغان يەردىن قىلغان بۇ سۆزى كاللىنىڭ
قېرىنىدەك لىغىرلاپ تۇرغان يوغان كۆكسىنى ئاران كۆتۈرۈ-
ۋاتقان ھەنىپە خېنىمنى ناھايىتى تېزلا ئاياغقا تۇرغۇزدى.
ئۇ ئاچچىقىدا يەرگە ئىككىنى تەپتى، ئېرىنىڭ ئالدىغا دېۋەي-
لەپ بېرىپ ياقىسىدىن «كاپ» قىلىپ ئالدى:
— ھىم، نىيىتىڭ شۇمىدى سەن پوق ساقاللىڭ!؟ قى-
زىڭغا ئەر چىقماي، ئەر جانىپىدىن كۆزى تۆت بولغاندا، ۋاي
نادىرخانغا ئۇنى دەيلى، بۇنى دەيلى، دەپ قۇلاق ئۇردۇڭ.
مەن مەيلى، ئەرسىزنى ئەرلىك قىلىپ ئاز - تولا ساۋاب تاپسام
ئەجەب ئەمەس، دەپ ئۇنى باشلاپ كەلسەم بوسۇغاڭدىن ئات-
لاپ بولغۇچە ئۇنداق كويىڭ ئوغلۇم، بۇنداق كويىڭ ئوغلۇم دەپ
ئاغزىڭ قۇلىقىڭغا يەتتى. مېھرى ھەققىڭگە ھېسابلاپ بەرگەن
بەش تۆگە بىلەن بىر مالايىڭمۇ ئوك سالدىڭ، توي كۈنىگە
ئاز قالغاندا، ئەمدى ئاغزىڭغا توپا سوۋامسەن ۋاپاسىز!؟...
خوتۇنى ئۇنىڭ ياقىسىدا گۈلەڭگۈچ ئوچماقتا ئىدى. چى-
رايى توپىدەك تاتىرىپ كەتكەن ئابلىزقارى نېمە دېيىشىنى
بىلمەي دۇدۇقلايتتى.
— تۆگىلەرنىمۇ سېتىپ خەجلەپ بولدۇڭ، ئەمدى قۇسە
تۆگىلەرنى! بىلەمسەن، ئۇ كام نادىرخان دېگەن دادامنىڭ بىر
تۇغقىنىنىڭ ئوغلى جۇمۇ!
خوتۇنىنىڭ دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى راست ئىدى. ئۇ خو-
تۇنى مۇشۇنچە بىشەملىك قىلغاندا باش - كۆزىنى لەختە - لەخ-
تە قان قىلىۋېتىشى ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى، ئۆزىنىڭ كۈچى
يەتمىسە، ئۆزىگە سادىق مالاي رەھمەتنى ياردەمگە چاقىرغان-
مۇ بولاتتى. بىراق، خوتۇنى مەيدىسىگە ئۇرغاندەك ئۇنىڭ دا-
دىسى كىرىيىدىكى ئەڭ چوڭ بايلارنىڭ بىرى، تەسىرى جەھەت-
تىن ئالغاندا، ئابلىزقارى ئۇنىڭ ئالدىدا ھېچ نەرسىگە ئەر-

زىمەيتتى. ئەگەر بۇ جېدەلنى زىخمۇ كۆيمەيدىغان، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان چارە بىلەن بېسىقتۇرمىسا، خوتۇنىغا بىر نەۋرە تۇغقان كېلىدىغان نادىرخان بازار بېگى ئادەملىرىنى باشلاپ كېلىپ، مىجمىقنى چىقىرىۋېتىشى تامامەن مۇمكىن ئىدى.

— هوي خوتۇن، خاپا بولماڭلار، مېهمانلار ئاڭلاپ قالسا سەت بولىدۇ، ئۇلار تېخى سىلىگە نۇرغۇن سوۋغا-سالاملارنى تەييارلاپتۇ، ئۇلارنى رەنجىتمىگىنىمىز دۇرۇسمىكىن...

ئابلىمزقارى خوتۇنىغا قانداق تاقابىل تۇرۇشنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ «ئۇستىرا كاپقا ئولتۇرىدۇ، خوتۇن لاپقا» دېگەن تەمسىلنى ئوبدان بىلگەچكە، خوتۇنىنىڭ ئاغزىغا يەنە لاتا-پۇتا بىلەن ئۇردى-دە، يار كەتكەن ئۆستەڭنى پاخال بېسىپ توختاتقاندەك، ئۇنىڭ ئاغزىنى ئەيۋەشكە كەلتۇردى. شۇنىڭ بىلەن كۆڭلىدە ئۆز مەقسىتىگە داۋاملىق يول ئېچىش ئىشەنچى تۇغۇلدى.

— ماڭا قاراڭلا خوتۇن، كونىلاردا «ئېشەكنىڭ ساغرىسىغا ئاپتاپ چۈشسە، قولۇڭنى قاقلا» دېگەن بىر گەپ بار. ئەتە-ئۆگۈن جاهان نېمە بولىدۇ، بۇنى هېچكىم بىلمەيدۇ. سېيىت هاجىم هازىرقى هۆكۈمەتنىڭ لىگىشىپ قالدى، دەۋاتىدۇ. ئالىمادىن بېشىمىزغا كۈن چۈشسە، مۇرەببە بولىدىغانغىمۇ ئادەم لازىم. سېيىت هاجىم ئۇنداق-مۇنداق ئادەم ئەمەس، نىكنەيىنىڭ (نىكولاينىڭ دېمەكچى) سودا ئاقساقىلى، قول ئىلكىدىمۇ بار، بۇ هۆرمەتلىكنىڭ نەزەرى قىزىمىزغا چۈشۈپ قالدى دېگەن گەپ، بېشىمىزغا دۆلەت قۇشى قوندى دېگەن گەپ. ئۇ چاغدا سىلى سېيىت هاجىمنىڭ قېيىن ئانىسى بولىسىلە ئەمەسمۇ؟

ئېرىنىڭ ياقىسىدىن قولىنى بوشىتىپ پەسكويغا چۈشكەن هەنىپە خېنىم ئەمدى ئېرىنىڭ گەپلىرىگە ئەستايىدىل قۇلاق سېلىشقا باشلىدى.

— بىر تېخى ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ يېۋاتىمىز خوتۇن، سېپىت هاجىم قىزىمىزنى يارىتامدۇ ـ ياراتمامدۇ، بۇ تېخى بىر گەپ.

— هوي ئادەم، بۇ نېمە دېگىنىڭلا؟ — ھەنىپە خېنىمنىڭ غەلۋىرنىڭ شىرىسىدەك چوقۇر يۈزىدە دانە ـ دانە تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى، — مەن تېخى سىلىگە مېھمانلاردىن بىرەر بېشارەت بولدىمىكىن دەپتىمەن، هاجىم قىزىمىزنى ياراتمايمۇ قالارمۇ؟

— كېسىپ بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ خوتۇن، سىلى مۇشۇنداق سوقۇشۇۋەرسەڭلە، مېھمانلار ئاڭلاپ قالسا، بۇلار بەك نادان ئىكەن، دەپ قىزىمىزنى ياراتماي قېلىشى ئېھتىمال.

ھەنىپە خېنىم ئۆزىنىڭ بىشەملىكىنى يۈزىگە سىلىپ ئۇستۈنلۈكنى ئېگىلىمەكچى بولغان ئېرىگە يەنە دومسايدى ـ دە:

— بوپتۇ يارىتمىسا، توشۇكى بار مونچاق يەردە قالماپتۇ دەپتىكەن. نادىرخانغا تويىنى قىلىپ قويايلى ئەمىسە! — دېدى.

— يوقسۇ... يوقسۇ... يوقسۇ، — ئابلىزقارى ئىككى ئالقىنى ئالدىغا سوزۇپ ۋەزىيەتنى ئوڭشىۋېلىشقا ئالدىرىدى، — قىزىمىزنى يارىتىدىغانلىقىدا گەپ يوق، سەمىڭلىگە سېلىپ قوياي، مېھمانلار ئالدىڭلىغا سوۋغاتنى كۆتۈرۈپ كىرگەندە قىزىمىز يېنىڭلىدا بىللە بولسۇن، ئوقتۇڭلىمۇ؟...

ھەنىپە خېنىم بارمىقى بىلەن ئېگىكىنى تىرەپ تۇرۇپ تازا بىر ئويلىنىۋالدى ۋە دانە ـ دانە قىلىپ:

— سېپىت هاجىم «ئېشىكىم ئۆستەڭدىن ئۆتكۈچە» دېگەندەك، قىزىمىزنى ئەمرىگە ئېلىپ بولۇپلا بىزنى تاشلىۋەتسىچۇ؟ — دېدى.

— ھەي، نېمىلەرنى ئويلاپ كەتتىڭلە، — ئابلىزقارى كۆلۈپ تۇرۇپ قولىنى چۈشىن ئۇر كۆتكەندەك پۇلاڭلاتتى، — تاشلىۋېتىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ۋاپا قىلغاندىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ

قىلىدۇ، ھېلى ھاجىمنىڭ ئېيتىشىچە، بىزنى تېخى ئاقپاششاغا پۇقرا قىلىپ قويىدىغاندەك.

— نېمە دېدىڭلار؟ — ھەنىپە خېنىم ئېرىنىڭ گېپىنى چۈشەنمىگەندەك كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ تۇرۇپ سورىدى، — يەنە بىر دەڭلا؟

— بىزنى نىكىنەي پاششاغا پۇقرا قىلىپ قويغۇدەك.

— نىكىنەي دېگىنىڭلار كىم ئۇ، ئۇنىڭغا پۇقرا بولسا نېمە بولغۇدەك؟

— ھەي، تولىمۇ كوچىلاپ كەتتىڭلا، بىر يىلى تېرە سېتىۋالغىلى كەلگەن سېرىق چاچ، كۆزى ئۇسىمدەك كۆك بىر كىشىنى كۆرگەنمىدىڭلا؟

— كۆرگەن ... كۆرگەن، نىكىنەي دېگىنىڭلار شۇمىدى، ۋاي قوۋۇرغامەي، ئۇنداق كىشىگە پۇقرا بولۇپ نېمە كەپتۇ؟

— ئۇنىڭغا ئەمەس، ئاشۇنداق تائىپىنىڭ بىر پادىشاھى بار، شۇنىڭغا پۇقرا بولىدىكەنمىز. ئۇنىڭغا پۇقرا بولۇپ قالساق، كۆنىمىز تۇغدى دېگەن گەپ، خەقنىڭ ئالدىدا بېشىمىز ئېگىز بولىدۇ، گېپىمىزنىڭ تورى بولىدۇ، خاقانى چىنىغا باجمۇ تۆلىمەيمىز، ئەندىجان، نامانگان دېگەن يەرلەرگە كارۋان-كارۋان مال ماڭغۇزۇپ تۇرىمىز. ھەي ئۇ چاغدا...

— ھە، ئۇ چاغدا نېمە؟ — ھەنىپە خېنىمنىڭ چىرايى يەنە جىددىي تۈس ئالدى، قوشۇمىلىرىدىكى قورۇقلار كۆپەيدى، — گېپىڭلىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋەتتىڭلىغۇ، ئۇ چاغدا مېنى قويۇپ بېرىپ، ئۇ يەردىن خوتۇن ئالاي دەمسىلە؟

— يوقسۇ ... يوقسۇ، نەدىكى گەپلەرنى قىلىپ يۈرىسىلەر خوتۇن. بىز 25 يىل ئۆي تۇتقان تۇرساق، يەنە نېمىدەپ ...

ھەنىپە خېنىم چوڭ تىنىپ قويدى. يۈرىكى جايىغا

چۈشتى بولغاي:

— ئۇ چاغدا قەيەرگە بارساڭلار مېنى بىللە ئېلىپ بارىسىلەر جۇمۇ، مېنىڭ ئۈستۈمگە ھېلىقى سارائىنى ئالغان ئادەمنى ھەر نېمە دەپ بولمايدۇ، — دېدى نازلانغان ھالدا.

— كۆڭلۈڭلىنى توق تۇتۇڭلار، تاۋار-دۇردۇنلارغا كۆمۈۋەتمىسەم ھېساب ئەمەس!

ھەنىپە خېنىمنىڭ كۆزىگە ئېرى بىراقلا بەشقول ئېگىزلەپ قالغاندەك كۆرۈندى. ئۇ ئىچ-ئىچىگە پاتماي كەتكەن خۇشاللىقىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن قەستەن يۆتىلىپ قويىدى ۋە:

— سىلىگە شۇنىمۇ دەۋالاي، بايام مېھمانلار ماڭا سوۋغا تەييارلاپتۇ دېدىڭلىغۇ، بىر-ئىككى كۈنگىچە بىر گەپ بولمىسا ئۇلارنىڭمۇ، سىلىنىڭمۇ گېپىڭلىگە ئىشەنمەيمەن جۇمۇ، ئۇ چاغدا ئۇكام نادىرخاندىن قانداق قۇتۇلغىنىڭلىنى بىر كۆرەي، — دېدى.

— ھەي، ئۇلار بەرمىسە ئۆزۈم ئېلىپ بېرەمەن، قانچە پۇل كەتسىمۇ، مەيلى.

— گېپىڭلىدە تۇرۇڭلار جۇمۇ!

6. ھاجىمنىڭ سېخىيلىقى

ئۈستى قۇملۇق، ئاستى تاشلىق چۆلدىن ئۆستەڭ ئېلىش ئىشى كىچىكىدە ئانىسىنىڭ ئەمچىكىنى قاتتىق چىشلەپ قويغان ياكى ئاللانىڭ قارغىشىغا ئۇچرىغانلار ئۈچۈن جازا تەرىقىسىدە يارىتىلغان مېھنەت بولسا كېرەك. بولۇپمۇ تومۇز كۈنلىرىدە مۇنداق مېھنەت بىلەن مەشغۇل بولغۇچىلار ئۆلمەي تۇرۇپلا دوزاخ ئازابىغا دۇچار بولىدۇ. بىر كەتمەن قۇمنى تەسلىكتە تارتىۋالساڭ، ئۇنىڭ ئورنىنى سۇدەك ئېقىپ چۈشكەن ئالتە كەتمەن

قۇم تولدۇرۇپ ئۈلگۈرىدۇ. شېغىل، تاشلار ئۇچاقتىن ئەمدىلا ئېچىۋالغان تۇخۇمدەك قىزىپ كېتىدۇ. پېشانەڭدىن تۆكۈلگەن تەرلەرنى «پاژ» قىلىپلا ھورغا ئايلاندۇرۇۋېتىدىغان قورام تاشلارنى خۇددى مەشنى قۇچاقلىغاندەك قۇچاقلاپ قاشقا ئالسەن. مۇشۇنداق چاغدا كۆتۈرۈلگەن شامال ئۇچاقتىن ئېتىلىپ چىققان يالقۇندەك يۈز-كۆزلىرىڭنى كۆيدۈرۈپ ئۆتىدۇ. كۆزلىرىڭگە قۇم تىقىپ، ئېچىشتۇرۇۋېتىدۇ. چىشلىرىڭ تېرىدىق چايىنىغاندەك غۇچۇرلايدۇ...

قالماقىدۇك ئۆستىڭدە جان تالىشىۋاتقانلار كەنت تەرەپكە كۈنسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇن نەچچە كۈن كولانغان بۇلاقتىن ئېتىلىپ چىققان ئىككى تۈگمەنلىك سۇ يېڭى ئېلىنغان ئۆستەڭگە سىڭىپ كېتىپ، بىر تۈگمەنلىكلا قالغان بولسىمۇ، ئىشقىلىپ ھاشارچىلار ئارقىسىدىن خۇددى كۈچۈكتەك ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى. مەھەللىدىن كەلتۈرۈلگەن، خاتىپ بەگزادىنىڭ تەقسىماتىغا قاراشلىق بولغان ئازغىنە سۇ بىلەن يۈرىكىنى نەملەپ تۇرغان ھاشارچىلار ئەمدى تەشنالىقتىن قىينالمايدىغان بولدى. ئەمما، ئېغىر ئەمگەكتە خوراۋاتقان دەرمانلىرىنى تولدۇرۇشقا ئىمكان بەرمەيۋاتقان ئاچلىق ئۇلارنىڭ بېشىدا خۇددى جان ئالغۇچى ئەزرائىلدەك ھەر ۋاقىت ئەگىپ يۈرەتتى. مىراب بېگى بىلەن ئابدۇللا چاققاننىڭ ئابلىزقارىنىڭ چاڭگىلىدىن يۇلۇۋالغان ئاشلىقى ھەر بىر ھاشارچىنىڭ بىر ۋاخلىقىغا ئاران يېتەتتى. ئەتىگەندە مىتە چۈشۈپ كەتكەن گۈلە ياكى قاغا جىگدىسى سېلىپ ئېتىپ بېرىدىغان داشقازان ئۇمىچىدىن ئۆزگە، پەقەت كەچ كىرگەندىلا بىر ئادەمگە بىر ئۇچۇمدىن كېپەك ئارىلاشتۇرۇلغان قوناق ئۇنى بۆلۈپ بېرىلەتتى. ھەركىم ئۆز ئاياقلىرىدا خېمىر يۇغۇراتتى-دە، تەمەچ تېرىپ كېلىپ ئوت يېقىپ، كۆمەچ كۆمۈش-

كە باشلايتتى. غولدۇرلاۋاتقان قورساق ۋە خوراۋاتقان دەرمان كۆمەچىنىڭ ۋايىغا يېتىپ پىششىغا يول قويمايتتى. ھاشارچىلار كۆل ئارىسىدا ئەمدىلا قېتىشىشقا باشلىغان ئاپقارا خېمىرنى ئۈچ-تۆت يالماپلا يۇتۇۋېتىشەتتى. ئاپتاپتا كۆيۈپ، چۆچۈلگە ئوخشاپ قالغان كىشىلەر ئارىسىدا ئىشلەۋېتىپ تۇيۇقسىز يىقىلىپ قالىدىغانلارمۇ بولاتتى.

— خالايىق، يەنە ئىككى كۈن چىداشلىق بېرىڭلار! ئۆستەڭ مەھەللە ئېرىقىغا تۇتاشقان كۈنى ھەممىڭلارغا ھېيت بولىدۇ، — دەيتتى قاشتىكى سايىۋەن ئاستىدا ئولتۇرغان خاتىپ سىرلىق كۈلۈمسىرەپ.

خاتىپ بەگزادىنىڭ مۇتتەھەملىكىنى بىلىدىغان كىشىلەردىن ئۇنىڭدىن قورقمايدىغىنى يوق ئىدى. ئۇ ئادەتتە مەيلى ئاتلىق سەپەرگە چىقسۇن، ياكى پىيادە بولسۇن چوڭ بارماق تومۇلۇقىدىكى قامچىسىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرەتتى. «خاتىپ بەگزادە ئۇخلىغاندىمۇ قامچىسىنى تەكىيە ئاستىغا قويۇپ ئۇخلارئىمىش» دېگەن گەپلەرنىڭ تارقىلىپ يۈرۈشىمۇ بىكار بولمىسا كېرەك، غىزا يېگەندىمۇ ئوڭ قولىغا قوشۇق ئالسا، سول قولى قامچە تۇتۇش ئىشىنى بېجىرەتتى. قارامتۇل، دىقماق، بۇرۇتىنى قولىقىغىچە يەتكۈزۈپ قويۇۋەتكەن بەگزادىنى كۆرگەن بالىلار خۇددى ئۈركۈگەن قۇشقاچلاردەك پىنھان جايلارغا مۆكۈشەتتى. ئېگىز قاسقانلىق قارابوز يازلىق تەلپەكنى قىشىنى باستۇرۇپ كىيىپ، سەل كالتىراق تىكىلگەن بەقەسەم يەكتىكى ئۈستىدىن يېڭىچە باغلانغان كەشتىلىك ياغلىقتا ئىككى غېرىچ كېلىدىغان خەنجەر غىلىپىنى ئېسىپ يۈرگىنى ئۈچۈنمىكىن، كىشىلەر ئۇنىڭ ئارقىسىدىن «ھەزلەك بايۋەچچە» دەپمۇ تىللىشاتتى.

مەئىشتى ئېشىپ-تېشىپ تۇرغان ئائىلىدە چوڭ بولغان خاتىپ بەگزادە كىچىكىدىمۇ ئۇششۇق، مۇتتەھەم ئىدى. ئۇ

يوقۇللارنىڭ باللىرىنى تۇتۇۋېلىپ ھەرە ئۇۋىسى ئالدىغا باشلاپ باراتتى-دە، قولىغا بىر تاياقنى تۇتقۇزۇپ، ھەرە كۆنكىنى كوچىلاپ بېرىسەن، دەپ تۇرۇۋالاتتى. بۇنىڭغا ئۇنىمىغان باللارغا ئېسىلىۋېلىپ زادى قويۇپ بەرمەيتتى. باللارنىڭ ئاتا-ئانىسىمۇ ئۇنى ھېچنېمە قىلالمايتتى. ئىلاجسىز قالغان باللار ئاخىر ماتا كۆڭلىكىنىڭ پېشى بىلەن يۈز-كۆزىنى يېپىپ، ھەرىنىڭ ئۇۋىسىغا ياغاچ تىقاتتى. تىنچ تۇرمۇشىنىڭ بۇزۇپ تاشلانغىنىغا غەزەپلەنگەن ھەرىلەر جان-جەھلى بىلەن ئۇچۇشۇپ چىقاتتى-دە، باللارنىڭ كەلگەنلا يېرىگە زەھەرلىك نەشتىرىنى سانجىيتتى. قاش-كۆزى ياڭاقتەك-ياڭاقتەك ئىششىپ چىققان باللار جان ئاچچىقىدا چىرقىرايتتى، يۇمىلايتتى. دەرەخنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىپ تاماشا كۆرۈۋاتقان خاتىپ بولسا، ئۇچەيلىرى ئۈزۈلگۈدەك كۈلۈپ مەززە قىلاتتى...

بىر كۈنى يېشى خاتىپتىن چوڭراق بولغان ئىككى بالا ئۆچ ئالماقچى بولۇپ، قەسىرنىڭ كەينىدە ئۇخلاپ قالغان خاتىپنى ئاستا كۆتۈرۈپ بىر كونا تاملىقتىكى ھەرە ئۇۋىسىنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ قويۇپتۇ. ئۇنى سېرىق ھەرە ئەمەس، بەلكى قارا ھەرە چېقىۋاپتۇ-دە، ئۇنىڭ يۈزىنى مۇشتتەك ئىششىتىۋېتىپتۇ. تېۋىپلار تۈز لېيى سۈركەپ، سىركە ئىچكۈزۈپ ئامال قىلىپ باققان بولسىمۇ، ئىششىق زادى يانغىلى ئۇنىماپتۇ. نامرات باللارنىڭ ئۆچى بولغان ئاشۇ ھۆررەك ھازىرمۇ ئۇنىڭ يۈزىدە چاپلىشىپ قالغان ئىشەك تېزىكىدەك كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى.

خاتىپ بەگزادە ھەنىپە خېنىمنىڭ بىردىنبىر يالغۇز ئوغلى بولغاچقىمۇ، پەۋقۇلئاددە ئىمتىيازغا ئىگە ئىدى. ئۇ، 17 يېشىدا بىر قېتىم ئۆيلەندى. خوتۇنى تۇغۇتتا قازا قىلغاندىن كېيىن، ئاتا-ئانىسىنىڭ يەنە ئۆيلەپ قويۇش توغرىسىدىكى گەپلىرىگە پىسەنت قىلىپمۇ قويمايدىغان بولۇۋالدى. ئۇ توزغا

كۆنگەن ئىتتەك، بىچارە پۈتقۇلارنىڭ قىزلىرىنى بوزەك قىلىپلا يۈرەتتى. بىرەر قىزغا كۆزى چۈشۈپ قالدىمۇ، كانىدەك چاپلىشاتتى-دە، ئاياغئاستى قىلماي قويمايتتى. بەزىدە يۇرت ئارىلاپ قەيەرلەرگىدۇر كېتىپ قالاتتى، بىر چاغلاردا قاپىقى كۆكەرگەن ياكى پۇت-قولى سۇنغان هالدا قايتىپ كېلەتتى. ئاپارغان پۇل-مېلىنى تاۋكادا ئۇتتۇرۇۋېتىپ سولىشىپ يېنىپ كەلگەن چېغىدىلا، قولىقى ئانچە-مۇنچە يۇمشاپ قالاتتى. بۇ قېتىم دادىسى ئۇنى ئۆستەڭگە نازارەتچىلىككە ئەۋەتكەندىمۇ ئۇنىڭغا نۇرغۇن پۇل ۋەدە قىلغانىدى.

كۈن غەربكە ئېگىلگەن چاغ. ئوچۇق ئاسماندا بىر پارچىمۇ بۇلۇت يوق. تۇخۇم كۆمسە پىشقۇدەك قىزىپ تۇرغان سايدا شەيتان سۆيدۈكىدىن ئۆزگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. ئۆستەڭنى كەنت ئېرىقىغا ئۇلاشقا 20 غۇلاچچە قالغان، تۆمۈرچى قادىرئاخۇن قاقراشقا قۇرۇۋالغان ئوچىقىدا ئوچقۇن چاچرىتىپ ئۇچى قايرىلغان جوتۇلارنى، چولاق كەتمەنلەرنى بولقىسىنىڭ زەربى بىلەن تۈزلىمەكتە. تۆمۈر تۆمۈرگە سوقۇلغاندا چىقىدىغان يېقىمسىز ئاۋاز چۆل قوينىدا جاراڭلىماقتا ئىدى. سۈپۈرگەئاخۇن مىستەك پارقىراپ كەتكەن قولىدىكى ئېغىر بازغان ئارقىلىق، ئۆستەڭنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا چوقچىيىپ تۇرغان يوغان قارا تاشنى جاھىللىق بىلەن كۆچەپ پارچىلىماقتا ئىدى. بازغان زەربىسىدە يالت-يۇلت ئۇچقۇن چىقىرىپ كۆيگەن تاشنىڭ پۇرىقى بۇرۇننى ئېچىشتۇراتتى. قارىيىپ، كۆيۈپ كەتكەن دۈمبىسىدىن خۇددى ماتا خالتىغا ئېلىنغان قېتىقنىڭ سۈزمە سۈيىدەك تەپچىپ چىققان تەرلەر ئومۇرتقىسىنى بويلاپ سىرغىيتتى-دە، تاپىنى ئاستىدىكى شېغىلنى ھۆل قىلاتتى.

مەھەللە تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن ئاسمان-پەلەك بوخوناق

ئارىسىدا تامدەك مەزمۇت قاشقا ئاتقا مىنگەن غوجىدار كۆرۈندى. ئۇ تۇياقلىرى يەرگە تەگمەي چېپىۋاتقان ئاتقا مەددىپ قامچا ئۇرغان پېتى كەپە يېنىغا كەلدى-دە، ئېتىنى يىگىتلەرنىڭ بىرىگە تۇتقۇزۇپ قويۇپ، خاتىپقا بىر نېمىلەرنى پىچىرلىغىلى تۇردى. قارىماققا ئۇ مۇھىم بىر ئىش بىلەن كەلگەندەك قىلاتتى. ئۇ خاتىپ قېشىدا كۆپ ھايال بولمىدى. چاپچىپ تۇرغان قاشقىغا ئۆزىنى تاشلىدى-دە، قانداق كەلگەن بولسا، شۇنداق قايتىپ كەتتى.

ھاشارچىلار ئۇقتەك كېلىپ، ئۇقتەك قايتقان چاپپارمولىلىغا ۋە ئۇلارنىڭ بىر نېمە دېيىشمىشلىرىگە ئانچە دىققەت قىلىپ كەتمىدى. ئۇلارنىڭ كۆتۈدىغىنى كۈن ئولتۇرۇپ، ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلاشقا باشلىغاندا ئاندىن يېتىپ كېلىدىغان ئىشنى يىغىش ۋاقتى ئىدى. ئۇلارنىڭ يەردىن باش كۆتۈرسىلا قارايدىغىنى ئاسمان گۈمبىزىدە ھارغىنلىق يەتكەن تۆگىدەك ئاستا سىلجىۋاتقان قۇياش ئىدى. ئۇلارنىڭ قۇياشنىڭ بويىنىغا سالما تاشلاپ، ئۇپۇق تەرەپكە سۆرەپ، يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئەڭ چوڭ قۇم دۆڭىگە چاپلىۋەتكۈسى كېلەتتى. بار مالامەت قۇياشتىن كېلىۋاتقاندەك، ھوممىسى قاراپ قويىدىغانلارمۇ بار ئىدى.

چاپپار موللىنىڭ قارىسى يوقار-يوقىمايلا خاتىپ ۋە ئۇنىڭ خاس يىگىتلىرى كەپىدىن يىتىراپ چىقىشتى ۋە ھاشارچىلارنى ئالدىرىتىشقا باشلىدى.

خاتىپ ئۆكۈزنىڭ گەدەن تېرىسىنىڭ تاسمىسىدىن ئۆرۈلگەن، ئۇپراپ پارقىراپ كەتكەن قامچىسىنى كىملەرنىڭدۇ قۇلاق تۈۋىدە قارسىلدىتىپ تۇرۇپ:

— كۆزلىرىڭ ئېچىلىپ قالىدىغان بولدى سەن نادانلارنىڭ، ئاقپاشىشا ئېلىدىن كەلگەن سېپىت ھاجىمنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە نېسىپ بولۇشىدىغان بولدۇڭ، ئوبدان ئىشلەش جۇمۇ! —

دەپ ۋارقىرىدى.

مەھەللە تەرەپتىن كۆرۈنگەن ئالىمان بىر پەستىلا ئۆستەڭ بويىغا يېتىپ كەلدى. بۇلار سېيىت ھاجى، ھاپىز مەخسۇم ئابلىزقارى، جاپپار موللا قاتارلىقلار ئىدى. رەھمەت سېيىت ھاجىنىڭ بېشىغا سايىۋەن تۇتقانىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم پۇقرالار!

ئاتتىن چۈشۈپ قاش ئۆستەڭگە كەلگەن سېيىت ھاجى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ ھاشارچىلارغا سالام بەردى. ئاغزىنى مىدىرلاتقۇچىلىك دەرمانى قالمىغان ئىشلەمچىلەر سېيىت ھاجىنىڭ سالامىغا جاۋاب بېرەلمىدىمۇ ياكى بۇ سالامنى ئىلىك ئالغۇسى كەلمىدىمۇ، ئەيتاۋۇر تۇتۇنغان ئىشى بىلەن مەشغۇل بولۇۋەردى. پەقەت خاتىپلا قامچىسىنى بېلىگە قىستۇرۇپ قويۇپ، ئىككى قولىنى سىزغانچە سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا دوگغاسلاپ باردى. مىراب بېگى ئەدەب يۈزىسىدىنلا سالامغا سالام قايتۇردىيۇ، قول بەرمىدى. ئۇنىڭ كۆزى سېيىت ھاجىنىڭ ئارقىسىدا ئېسىل باھالىق كىمخاب تون كىيگەن ھالدا گىدىيىپ تۇرغان ھاپىزدىن ئۈزۈلمەيتتى. نېمىلەرنىدۇ ئويلاپ، ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا ئانچە زەن قويمايتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم جامائەت! — ئابلىزقارى يۇمۇلۇپ گازىردەك قالغان پىت كۆزلىرىنى ئالقىنى بىلەن ئاپتاپنىڭ چېقىشىدىن توسۇپ تۇرۇپ، ھاشارچىلارنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا دېدى، — بۈگۈن ھۆرمەتلىك تۆرەم سېيىت ھاجىم بىلەن ھاپىز مەخسۇم ئىسسىقنى ئىسسىق، چۆلنى چۆل دېمەي قېشىڭلارغا كېلىپ، ھەرقايسىڭلارغا مۇبارەك نەزەرىنى سالدى. قېنى، ئوبدان ئىشلەڭلار، ھاجىم پۇقرالىرىمىزنىڭ كارامىتىدىن سۆيۈنسۇن!

ئۇ ئارقىدىنلا سېيىت ھاجى تەرەپكە بۇرۇلدى - دە:

— مانا بۇ پېقىرنىڭ يۇرت ئەھلىگە باشچىلىق قىلىپ

يۈركۈزگەن ئىشىم، — دېدى.

سېيىت ھاجى ئۆستەڭ قېشى بىلەن ھاشارچىلار قاتارىنى كۆزىدىن كەچۈرۈۋېتىپ، ئۈنلۈك قىلىپ:

— ئوبدان، ئوبدان، تولىمۇ بەلەن ئىش بوپتۇ قارىم، ھىممەتلىك يۇرت بېشى ھەر زامان پۇقرالىرىغا ئاتىدارچىلىق قىلىدۇ، بۇ بۇرۇن ئۆتكەن ئادىل پادىشاھلىرىمىزدىن قالغان ئۇدۇم! — دېدى.

«ۋايجان! ...»

تۇيۇقسىز ئاڭلانغان ئەنسىز ئاۋاز سېيىت ھاجىنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇنىڭ تۆت قەدەم نېرىسىدا ئىككى تاش ئارىسىدا قالغان قولىنى چوغ تۇتۇۋالغاندەك سىلكىۋاتقان ھىممىت قاشقا ئىڭرىماقتا ئىدى. قاپقارا قان ئۇيۇپ قالغان بارمىقىنى دەم ئاغزىغا سېلىپ شورايتتى، دەم دۇتار چېلىۋاتقاندەك سىلكىيتتى. 45 ياشتىن ھالقىپ قالغان بۇ كىشىنىڭ ھالى يامان ئىدى. تولا ئىشلەتكەن تۇلۇمدەك كىرلىشىپ، پارقىراپ كەتكەن تېرىسىنى پۇرچاقتەك-پۇرچاقتەك تەر قاپلىغانىدى. قارىمتۇل چىرايى بىلەن روشەن سېلىشتۇرما بولۇپ ئاقىرىپ كەتكەن ساقال-بۇرۇتى تىنىمسىز تىترەيتتى.

— ھاي ... ھاي، بەگزادەم!

سېيىت ھاجىنىڭ ھېلىلا كۈلكە يېغىپ تۇرغان چىرايى بىردىن جىددىي تۈس ئالدى. ئالدىغا ئىككى قەدەم چامدىدى-دە، ھىممىت قاشقىنى نوقۇش ئۈچۈن قامچا كۆتۈرگەن خاتىپنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ، سىلكىۋەتتى.

— بۇ ... بۇ، — ئۆمرىدە قىلىمەن دېگەن ئىشىنى تۇنجى قېتىم قىلالماي قالغان بەگزادە نېمە قىلارىنى بىلمەي ئۆزىنى ئاقلىدى، — بۇ بەك ھېلىگەر ئادەم...

سېيىت ھاجى «توۋا، توۋا» دېگىنىچە توختىماي ياقى-

سىنى چىشلەيتتى. ئۇ، ئوغلىنىڭ گۇناھىنى دادىسىنىڭ يۈزىگە سالماقچى بولغاندەك، ئابلىزقارىغا قاراپ بېشىنى چايقاپ قويۇپ:

— ئاللا ئۆز بەندىسى ئۈچۈن غەرەز ئۇقتۇرسۇن دەپ تىل ئاتا قىلغاندۇر، مۇسۇلمان بەندىنىڭ جىسمىنى بۇنداق قامچا بىلەن ئازابلاش ھاكىملار ئۈچۈن چوڭ گۇناھ، ھەدىستە قۇللارنى ئازابلىماسلىق ۋەجىدىن ئۇلۇغلىرىمىز نېمە دېگەن؟ — دېدى.

ئابلىزقارى جاۋابتا تۇتۇلدى - دە، «ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە، ئۇر توقۇمىنى» دېگەندەك، ئاچچىقىنى ئوغلىدىن چىقاردى:

— يەنە نېمىگە قامچاڭنى كۆتۈرۈپ تۇرىسەن، ھاجىمنىڭ گېپىنى ئاڭلا!

خاتىپ دادىسىغا يېۋەتكۈدەك ئالىيىپ قويدى - دە، قېيىدىغان پېتى بىرىپ بىر تاش ئۈستىدە ئولتۇردى. ئۇنىڭ ھەربىر ھومىيىشىدىن ئابلىزقارى ئەندىشە ئىچىدە تىترەيتتى. ئوغلىنىڭ جامائەت ئالدىدا ئۆزىگە يېنىشىدىن ئەنسىرەيتتى.

— داد تەقسىرىم! داد!

ئاغرىق ئازابى ۋە خاتىپ بايۋەچچىنىڭ ئاھانىتى تۈپەيلى تاشاي دەپ يەنە سىگىپ كەتكەن ياش ھىممەت قاشقىنىڭ كۆزىنى قايتا تولدۇردى - دە، تېشىپ چىقتى. ئۇ بېشىغا توپا چاچقان پېتى سېيىت ھاجىنىڭ مەسىلىك ئايىغىغا يىقىلدى. بۇ بىچارە ھاشارچىنىڭ ئېچىنىشلىق ئاۋازى تەسىر قىلدىمۇ - نېمە، سېيىت ھاجى كۆزىگە ياش ئالدى ۋە دەرھال ئېگىشىپ، داد ئېيتقۇچىنى يۆلەپ تۇرغۇزدى:

— ئاللاغا شۈكرىكى، ئۇ بىزگە پاختىدەك يۇمشاق كۆڭۈل، ھەرنە دەردكە دەرمان بولغۇدەك تاقەت بەخش ئەتكەن، ھەرقانداق دەردىڭىز بولسا ئېيتىڭ، ئادالەت تارازىسى ھەق بىلەن ناھەق ئالدىدا سەزگۈردۇر.

ئابلىزقارى، خاتىپ بەگزادە ۋە جاپپار موللار «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق» دېگەندەك، كۆز بېقىشىۋالدى. ھېلىغىچە بولقىسىنى تاشلىماي تۇرغان قادىر تۆمۈرچىمۇ سۇپۇرگە مىراب بېگىنىڭ ئىشارىسى بىلەن پىچىرلىشىۋاتقان ھاشارچىلار توپى ئارىسىغا كەلدى.

— ھۆرمەتلىك تۆرەم، — دېدى ئۆپكىدەپ تۇرۇپ ھېمىت قاشقا، — مۇسۇلمان بەندىگە ئىچ ئاغرىتىدىغان رەھىمدىل تۆرىنى ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم كۆرۈپ تۇرۇۋېتىمەن. تەۋەككۇل قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا ئىككى ئېغىز دەردىمنى ئېيتىشقا رۇخسەت بولارمىكىن؟

ھېمىت قاشقا پۈتۈن جاسارىتىنى توپلاپ سۆزلىمەكتە ئىدى. ئىختىيارىمدىن تاشقىرى قورقۇپ قېلىپ، پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويماي دېگەندەك، ئۆڭسۈلى قاچقان ئابلىزقارىغا قارىماسلىققا تىرىشاتتى. ئۇ سېيىت ھاجىنىڭ رۇخسىتى بىلەن ياش تۆكۈپ تۇرۇپ ئەرزىنى بايان قىلدى:

— مانا كۆرۈپ تۇرۇپلا تۆرەم، بىز بۇ چۆلدە ئۆستەڭ چېپىۋاتقىلى بىر ئايغا يېقىنلىشىپ قالدى، پۇقرانىڭ ئىلكىدە يېگۈدەك ھېچنېمە يوق. قازناقلىرىدا ئاشلىق-دان سېسىپ ياتسىمۇ، قارىمىنىڭ بىزگە رەھمى كەلمىدى. مىراب بېگىم بار-يوق بىساتى بىلەن دەردىمىزگە ئاز-تولا دەرمان بولدى. ئۆزلىرىنى ئادالەتنىڭ ھىمايىچىسى سۈپىتىدە ساۋابلىق ئىش قىلىپ، دەردىمىزنى ئاز-تولا يەڭگىللىتەرمىكىن دېگەن ئۈمىدتىمەن. بىز ئۇنتۇپ قالساق، خۇدا ئۇنتۇماس.

خۇددى تۇتقاقلىق كېسىلى تۇتۇپ قالغاندەك تىترەۋاتقان خاتىپقا كۆزى چۈشكەن ئابلىزقارى ئوغلىغا قاراپ، قاپىقىنى تۈرۈپ قويدى.

پۇقرالارنىڭ يۈرىكىنىڭ تامامەن ئېزىلىپ تۈگىمىگەنلى-

كىگە ئىشەنگەن مىراب بېگى ئادەتتە ئايىغىدا چۈمۈلە ئۆلمەيدىغان ھېمىت قاشقىنىڭ جاسارىتىگە ئىچ-ئىچىدىن قايىل بولماقتا ئىدى.

سېيىت ھاجى پەرىجىسىنىڭ يېڭى بىلەن كۆزىنى سۈرتۈپ قويۇپ:

— مۇسۇلمان ھاكىمدارنىڭ مۇسۇلمان بەندىگە كۆيۈنۈشى توغرىسىدا قۇرئان كەرىمدىمۇ ئايەت نازىل بولغان. ھالا بۈگۈنكى كۈندە، مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمنىڭ ھالىنى كۆرۈپ، كۆڭلۈم بۇزۇلدى. ئاللا دىلىمغا خەير-ساخاۋەت نىيىتىنى سالدى، شۇل ۋەجىدىن، ئۇلۇغ ئاقپاشا ھۇزۇرىدىن ئەۋەتىلمىش كارۋىنىمنىڭ كىرىمىدىن كىشى بېشىغا ئۈچ تەڭگىدىن زاكات بېرىمەن ۋەھەمدە پۇقرا دەردىنى ئۆز ۋاقتىدا بايان ئەتكەن بۇ مويسىپىتغا بەش تەڭگە ئىنئام قىلىمەن، بۇ تەڭگە بۈگۈنچە زىممەمدە قەرز.

ئابلىزقارىنىڭ بېشىنى بېسىپ تۇرغان تۈگمەن تېشى يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇ، كۈلكە ئۆچكىنىگە خېلى زامانلار بولغان چىرايلاردا كۆتۈرۈلگەن كۈلكىلەرنى كۆرگۈسى كەلمىگەندەك، پۇقرادىن نەزەرىنى يۇلۇۋالدى-دە، سېيىت ھاجىنىڭ سايۋىنى ئاستىغا ئۆزىنى ئېلىپ قول كۆتۈردى:

— ساخاۋەتلىك تۆرەم سېيىت ھاجىمغا ئاللا رەھمەتلەر قىلسۇن، ئامىن...

ھاياجانلىنىشقا باشلىغان ھاشارچىلار دۇئاغا قول كۆتۈردى. ھاپىز مەخسۇمنىڭ چىرايىدىن قانداقتۇر بىر سىرلىق تارىخ كىتابىنى ئوقۇۋاتقاندەك كۆزىنى ئۈزمەي تۇرغان سوپۇرگە مىراب بېگىمۇ قول كۆتۈردى. كۆز يېشىنى ھېلىغىچە توختىتالمايۋاتقان ھېمىت قاشقا قولىنى ئەڭ كېيىن چۈشۈردى.

7. تۇسما بېشىدىكى جېدەل

«ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر...»

چولاق مۇئەززىننىڭ لاۋۇلداپ ئوت كۆيۈۋاتقان پېچ ئۇرخۇ-نىدەك قىزىپ كەتكەن ئەزانخانىدا تۇرۇپ تــوۋلىغان ئاۋازى شۇنچىلىك سوزۇك ۋە مۇڭلۇق ئىدىكى، ئۇ ئاۋاز تىترەپ تۇر-غــان ھــاۋا ئېقىمى بىلەن قوشۇلۇپ، دولقۇنلىنىپ يىراق - يىراقلارغا تارــلاتتى - دە، ئۆزىنىڭ مۇقەددەس بۇرچىنى ئادا قىلىشقا دەۋەت قىلىنىۋاتقانلىقىنى بىلىدىغان ھەربىر مۇسۇلمان-نىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالاتتى.

مۇشۇ كۈنلەردە ئاللاغا بولغان ئېتىقادلا چىرىيە پۇقرالىرى-نىڭ بىردىنبىر مەنىۋى ئوزۇقى ئىدى. ئۇ يۈرەكلەر قېتىغا بار-غانچە چوڭقۇر يىلتىز تارتىۋاتاتتى، يورۇق دۇنيا بىلەن ۋىدا-لىشىش مىنۇتلىرىنىڭ قورقۇنچى بىلەن تىترەۋاتقان جانلارغا تەسەللى ئىدى، دەرد - ئەلەم دەشتىدە تېنەپ يۈرگەنلەرگە بول-ـا، ئۇندە يانغان چىراغتەك ئۈمىد ئىشارىسى قىلاتتى. تەبىئەت ئاتا قىلغان خالىس نېمەتتىن ياكى ئۆز ئەمگىكىنىڭ مېۋىســ-دىن مەھرۇم قالــغــانــدا، بــەندىلەرنىڭ ئېتىقاد تارازىسىدىكى ئاللا ۋە ئالــلا بۇيــرۇغــان پەرزنىڭ سالــمىقى ھەممىنى بېسىپ چۈشسە كېرەك، ئۆمرىدە پېشانىســى توپا، تېنى تەرەت كۆر-مىگەن بىنــامازلارمۇ بۈگۈنكى كۈندە توۋا ئىستىغپارنى قول-دىن بەرمەيدىغان ئەڭ مۆمىن مۇخلىسلاردىن بولۇپ قالغانىدى.

مەسچىتنىڭ ئىككى سەيناسى ئىككىنچى ئەزان چىقماي تۇرۇپلا شام تىكلىگەندەك زىچ تۇرغان نامازخانــلار بىلەن تولۇپ كەتتى. قىبلەتامنى ئويۇپ ياسالغان نەقىشلىك مېھراب كۆچلۈك ماگنىت تاشقا ئوخشاش، جامائەتنىڭ مەنىۋى رىشتى-

سىنى ئۆزىگە مەھكەم باغلاپ تۇراتتى. كىملەردۇر مېھرابقا يېقىنلىشىش ئۈچۈن كىشىلەر توپىنى يېرىپ، ئالدىنقى سەپ ئارىسىغا شىنادەك قىسىلاتتى، كىملەردۇر دۇرۇت ئوقۇغاچ، مېھراب تەرەپكە قاراپ قوياتتى.

پېشىن نامىزىغا مۇنچىلىك كۆپ جامائەتنىڭ يىغىلىشى خېلىدىن بېرى تېخى تۇنجى قېتىم ئىدى. بىر ئايدىن بۇيان سايدا يۇرۇپ توپا تەرەت بىلەنلا ناماز ئۆتىگەنلەرنىڭ ئېتىقادى مەسچىت ۋە جامائەت سېغىنغانلىقى ئۈچۈنمۇ ياكى بۈگۈنكى نامازدا بىرەر خىسلەت بارمۇ، بىلگىلى بولمايتتى. ئىشقىلىپ ھاشاردىن ئازاد قىلىنغانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك سەپتە ئىدى.

«لائىلاھە ئىللاللاھۇ، لائىلاھە ئىللاللاھۇ...»

بەكمۇ قائىدىلىك ۋە جاراڭلىق تەكبىر پۈتۈن ئىخلاسىنى ئىمامغا ئاتىۋەتكەن نامازخانلارنىڭ قەلبىدە ھاياجان قوزغىدى. بۇ مەسچىتتە تۇنجى قېتىم ياڭرىغان بۇ جەزبىلىك تەكبىر ئېيتقۇچى ئىمامنىڭ رۇخسارىنى كۆرۈش ئارزۇسى، ئاللادىن باشقا ھېچكىمنى يادىغا كەلتۈرمەسلىك قەيت قىلىنغان ناماز قائىدىسىنى بۇزۇشقا مەجبۇر قىلدى. پۈتۈن بار - يوقىنى دىننى ئىسلامغا بەخشەندە قىلغانلىقىنى ئىپادە قىلىپ، باش ئېگىپ تۇرغانلارنىڭ بەزىسى كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا مېھراب تەرەپكە قاراشتى، بەزىلەر يېنىدا تۇرغانلارنى «بۇ نېمە كارامەت» دېگەندەك ئاستا جەينەكلەپ قويۇشتى. رەسۇل ئىمامنىڭ چىلگىدەك پوقىقىنى تىترىتىپ تۇرۇپ قىلغان قىرائىتىگە كۆنۈپ كەتكەن جامائەتنىڭ ھەرقاندىقى بۈگۈنكى خۇش ئاۋاز ئىمامنىڭ كىملىكىنى بىلگۈسى كېلەتتى.

قالماقىدۇڭ ئۈستىگىدىن كەلگەن ھاشارچىلار تىترەپ تۇرغان ئاۋازى بىلەن: «سېيىت ھاجىم» دېيىشتى. سېيىت ھاجىنى تونۇمايدىغانلار بولسا، ئۇنى تونۇيدىغانلارغا ھەۋەس قىلىشتى.

دېمىسمۇ، سېپىت ھاجىنىڭ قىرائىتى ۋە تەلەپپۇزى ھەرقانداق سادىق مۇسۇلماننىڭ يۈرەك بېغىشىغا تەگكۈدەك جەلپكار ئىدى. ئۇنىڭ مېھرابتىكى سالاپىتى رىۋايەتلەردىكى تەقۋادار ئەۋلىيانى ئەسلىتەتتى. بېشىدىكى يەتتە ئورام قىلىپ يۆگەلگەن سۈس ھاۋارەڭ سەللىسى سۆلىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇراتتى. ئىنچىكە كۆكۈچ يوللۇق، ئاق تەگلىك پەرىجىسى ئىسكىلاچ مەسىنىڭ تومشۇقىنى يېپىپ تۇراتتى. چىرايىدىن چىقىپ تۇرغان مۆمىنلىك ۋە ئىخلاسمەنلىك ئالامەتلىرى ئوقۇۋاتقان سۈرە ئاھاڭىغا شۇنچىلىك ماسلىشاتتىكى، كىشىگە خۇددى ئاللانىڭ بەندىلەرگە بولغان مېھىر-شەپقىتى ۋە بەندىلەرنىڭ ئاللاغا بولغان رەھمىتى ئىمامنىڭ ۋاستىسى بىلەن بىر-بىرىگە يەتكۈزۈلۈۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

ئىمام ئادەتتىكىدىن ئۇزۇن داۋام قىلغان دۇئادىن كېيىن، ئاللادىن بەندىلەرگە شاپائەت تىلەپ، قول كۆتۈردى. ئۇنىڭ جۇپلەنگەن ئالقانلىرىنىڭ بارماقلىرى كۆرسەتكەن يۆنىلىشكە تىكىلگەن كۆزلىرى بىر نۇقتىغا قادالغان ۋە نەملەنگەنىدى.

ناماز تەنتەنىسىدىن خالاس بولۇپ، ئاللا بىلەن ئۆزلىرى ئارىسىدا تۇرۇۋاتقان بۇ خالىس زاتىنىڭ دىدارىنى كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن پۇرسەت تاپقانلار مۇنبەر ئالدىدا ئۆزلىرىگە تونۇشلۇق بولغان ئابلىزقارىنى كۆرۈشتى. ئۇنىڭ بېشى ئاران كۆتۈرۈپ تۇرغان يوغان سەللىسى بىر مۆمىن نامازخاننى ئەسلەتسە، زەر جىيەكلىك پەرىجىسى ئۇنى بايۋەچچە سودىگەرلەرگە ئوخشىتىپ قويغان. پەرىجىسىنىڭ ئۇزۇن يەڭلىرى بارماقلىرىنى تاكى تىرناقلىرىغىچە يېپىپ تۇراتتى. ئۇنى كىچىكىدىن باشلاپلا بىلىدىغان قېرىلارنىڭ: «ئابلىزقارى مانجۇلار بىلەن ئۇلپەت بولۇشۇپ يۈرۈپ، چىرايى بارغانسېرى مانجۇغا تارتىپ كېتىۋاتىدۇ» دېيىشلىرىمۇ بىكار ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ سانىۋالغۇدەك بىرقانچە تال تۈكتىن ئىبارەت سىم

بۇرۇتى ۋە ياپما قاپىقى شۇ تاپتا ئۇنى راستتىنلا مۇسۇلمانچە كىيىنىۋالغان مانجۇدەك كۆرسەتتەتتى.

ئۇ كېلىنى قىرىپ يۆتىلىپ قويدى - دە، يېڭى ئىمامنىڭ تەرىپىنى قىلىشىپ سەپنى بۇزۇشىمۇ ئۇنتۇپ كەتكەن جامائەتنى تىنچلاندۇردى.

— ئى جامائەت، ئى ئاللانىڭ مۆمىن بەندىلىرى، — دېدى ئۇ، ھەربىر ئېغىز سۆزىدىن كېيىن سېيىت ھاجىنىڭ كۆزىگە بىر قېتىم قاراپ، — بۈگۈن يەر - جاھاننى تىترەتكۈچى ئاقپاشا مەملىكىتىنىڭ ئەتىۋارلىق مۆتىۋەرى سېيىت ھاجىم ئۇلۇغ پېشىن نامىزىنى بىز بىلەن بىللە ئوقۇدى. تۆرەمنىڭ مېھرابىمىزغا باسقان قۇتلۇق قەدىمىگە دۇئا قىلايلى، ئامىن!

— ۋاھ، ئۇ تەرەپلەردىمۇ مۇشۇنداق كامىل موللا چىقىدىكەن - ھە؟

— ئاقپاششا دېگەن قانداق تائىپەدۇ؟

— قانداق تائىپە بولاتتى، بىر چاغلاردا تېرىپۇرۇشلۇق قىلىپ يۈرگەن ئادەملەرچۇ!

ئەڭ ئالدىدىكى سەپتە ھېلىغىچە ئۈندىمەي تۇرغان ھاپىز جامائەتنى دىققەتكە چاقىردى. ئابلىزقارى سۆزىنى ئۇلىدى:

— ئەمدى، ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن ماقۇل كۆرۈلگەن بىر ئىشتىن جامائەتنى خەۋەردار قىلماقچىمەن، يەنى دىنىي ئىسلامنىڭ مەربىيەت ئوچىقى بولغان بۇخارائى شەرىپتە تەلىم ئالغان، تەكتى - زاتى سەئىد ئەۋلادى ① بولمىش سېيىت ھاجى تۆرەمنى مەسچىتىمىزنىڭ ئىماملىقىغا تەكلىپ قىلدۇق، كەمىنە، مەسچىت قوۋمىنىڭ بۇ زاتقا ئىقتىدا قىلىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ.

ھايات يىلتىزىنىڭ قۇرۇپ كەتمەسلىكىنى كاپالەتلەندۈرگۈچى سۇنىڭ كەنت بوسۇغىسىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئۇلۇغ ئەۋلىيا-

① نەسەب جەھەتتە مۇھەممەت مۇستاپاغا تۇتىشىدىغانلار «سەئىد» دېيىلىدۇ.

ئەنبىيالارنىڭ شەپقىتى بىلەن ئاشكارا بولغان كارامەت دەپ خۇشال بولۇشقان پۇقرالار بۇ خۇش خەۋەرنىمۇ ھاياجان ئىچىدە تۇرۇپ ئاڭلاشتى. رازىمەنلىك كۆز ئىشارىسى بىلەن بىر - بىرىنى تەبرىكلەشتى. ئۇلار بۇنداق ئۇلۇغ ئىمامنىڭ مەسچىتتە پەيدا بولۇشى بىلەن بارلىق گۇناھى كەبىرلەر كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ ۋە ئاللا ئاشۇ گۇناھى كەبىرلەر تۈپەيلى بەندىلەرگە ئەۋەتكەن ئازاب - ئوقۇبەت ئەمدى ئاخىرلىشىدۇ، دەپ ھېسابلاشتى.

— كۆرۈۋاتامسىلەر جامائەت، — دەيتتى ھىممەت قاشقا خۇشاللىق ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، يېنىدىكىلەرنى نوقۇپ تۇرۇپ، — يۇرتىمىز ئۇلۇغ بىر زاتقا يېتىشتى، ئۇ راستتىنلا ئەھلى ئىلمى، ئاق كۆڭۈل، پۇقراپەرۋەر ئادەم ئىكەن دېمىدىمۇ، ئۇنىڭ ئۇلۇشكۈنكى سېخىيلىقى تېخى يادىڭلاردا باردۇر...

جامائەت ئارىسىدا بۇ ئومۇمىي ھاياجاننىڭ تېشىدا تۇرغۇچى بىر كىشى — پەقەت رەسۇل ئىمام ئىدى. 54-55 ياشلاردىكى بۇ كىشى جامائەتنىڭ سۆزىگىمۇ قوشۇلمايتتى. ئۆزى ئون نەچچە يىلدىن بېرى ئەسىرلىشىپ كېلىۋاتقان، ئەمدىلىكتە باشقىلارغا مەنسۇپ بولۇپ قالغان مېھرابتىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى. ئۈچكە ساقاللىق، يۇمىلاق يۈزلۈك، پوكىنىدا يارىشىقى بار، پاكارغىنا كەلگەن بۇ ئادەم بىرلا دەتتىكام بىلەن جىمى بىساتىدىن ئايرىلىپ قالغان تەۋەككۈلچىدەك مەيۈس ۋە غەمكىن ئىدى.

ئۇ ئۆزىگە تاسادىپىي ئۇرۇلغان تەستەكتەك تەسىر قىلغان ھۆكۈمگە قارشى چىقسۇنمۇ؟ ياكى ئەل - جامائەت ئالدىدىكى ئىززەت - ھۆرمىتىدىن مەھرۇم قىلغان يېڭى ئىمامغا ئېتىراز بىلدۈرسۇنمۇ؟ ياق، ئۇنىڭدا مۇنداق جۈرئەت، مۇنداق قۇدرەت يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئىمامەتچىلىك قىلىشىغا ئابلىزقارى ئۆز ۋاقتىدا ئاز كۈچ چىقارمىغان. دىنىي ئەھكاملارغا ئۆزىدىن پىششىق بولغان بىرقانچە رەقىبلىرىنىڭ زەربىسىدىن پە-

قەت ئابلىزقارىنىڭ باشپاناھلىقى بىلەنلا غالىپ كەلگەن. ئىمام بولغۇچى كىشى دىنىي ئىسلامغا چىن دىل بىلەن ئىخلاس قىلىپ، مال - دۇنيانىڭ قىزىقتۇرۇشىدىن ئۆزىنى تارتىشى لازىم ئىدىيۇ، لېكىن ئۇ بازاردا ئاچقان دۇكىنى ئارقىلىق ئانچە - مۇنچە ئوقەتمۇ قىلاتتى. تاپقان پايدىسىنىڭ بىر بۆلىكى ئابلىزقارىنىڭ چۆنتىكىگە كىرىپ كەتسىمۇ، ئۆزىگە تەۋە نېسىۋىدىن، مەئىشىتىدىن رازى ئىدى. يۇرتتىكى توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىملاردا تۆر ئۇنىڭغا تەئەللۇق ئىدى. ئانچە - مۇنچە كېلىپ تۇرىدىغان سەدىقە، ناماز ھەققىدە ئۇنىڭ چوڭ ھەسسى بولاتتى. ئەمدى ئۇيلىمىغان يەردىن ھەممىدىن قۇرۇق قالغانلىقىنى بىلگىنىدە، ئۇنىڭ بەدىنى يېنىك تىترەشكە باشلىدى. جامائەتكە كەلسەك، ئۇنىڭغا سايىدەك ئەگىشىپ يۇرىدىغان ئابلا مىتە ۋە روزىئاق باشلاردىن ئۆزگە ھېچكىم ئۇنىڭ تەرىپىنى ئالماسلىقى مۇمكىن ئىدى. بەزىلەرنىڭ ئۆزىگە ئاڭلىتىپ تۇرۇپ: «قورسىقىدا ئۇمىچى يوق بۇ پوقاق نېمىسىگە ئۆزىنى ئىمام دەپ يۇرىدىغاندۇ» دېگەنلىكىنى ئۇ يەنە بىر قېتىم يادىغا ئالدى. دېمىسىمۇ، مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا ئىلىم بارىدىن ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىگەن بۇ چالا موللا بىرقانچە قېتىم قۇرئانغا خاتا مەنا ئېيتىپ كۈلكىگە قالغانىدى. ئۇنىڭ ئايالىرىنىڭكىدەك ئىنچىكە چىقىدىغان ئاۋازى جامائەتنى شۇنچىلىك بىزار قىلاتتىكى، ئۇلار ناماز تۈگىمەستىنلا مەسچىتتىن قېچىپ كەتكۈدەك بولاتتى. ئۇ، مۇشۇ تاپتا سېيىت ھاجىنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرگۈدەك بولغان جامائەتكە ۋە يېڭى ئىمامغا تەلمۈرۈپ، ئاغزىنى ھاڭ ئېچىپ تۇرۇشقان ئابلا مىتە بىلەن روزى ئاق باشقا كۆزى چۈشكەندە، ئىچىدە بىر خۇمدانىنىڭ ئوتى كۆيۈۋاتقاندەك ئازابلىنىپ كەتتى. سېيىت ھاجى بىلەن ئۈزەڭگە سوقۇشتۇرۇشقا ئۇ ئاجىز ئىدى. ئۇ:

قېنى، كېيىن قاراپ باقارمىز، دەپ ئويلىدى-دە، «ئىلاج-كامىنىڭ ئۆيى يىراق» دېگەندەك، چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويدى.

— دەۋا-دەستۇرلەرنى سوراش خىزمىتى ئەسلىدىنلا ئادىل، لىللا بىر مۇتىۋەرگە تەئەللۇق بولۇشى كېرەك ئىدى، قۇتلۇق سائەتكىم، بۇ بوشلۇق ھەم مۇھتەرەم ھاجىم بىلەن تولدۇرۇلغۇسى...

ئابلىزقارىنىڭ ۋەزى تۈگىمىگىلا جامائەت ئارىسىدا يەنە ھاياجانلىق پىچىرلاشلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. مانجۇلارنىڭ ۋە مانجۇلارنىڭ تاپىنىنى يالايدىغان ئابلىزقارىنىڭ شەرىئەت قائىدىسىنى خالىغىنىچە ئاياغ ئاستى قىلىپ يۈرگۈزگەن ئادالەتسىزلىكىدىن جاق تويغان پۇقرا ئۆز دۇئالىرىنىڭ ئىجابەت بولغانلىقىغا ئەمدى چىنپىششىق ئىشەنگەنىدى. قاچاندۇ بىر چاغلاردا ناتوغرا ھۆكۈمىنىڭ قۇربانى بولغانلار، ناھەق ئۆلگەنلەر ئەمدى تىرىلىپ قوپىدىغاندەك، ئادالەت قۇياشى پارلاپ، پۈتكۈل ناھەقچىلىكنى كۆيدۈرۈپ تاشلايدىغاندەك كۆز يېشى قىلىشىۋاتاتتى، بەزىلەر ھەتتا مۇشۇنداق ئادىل كىشىنى يۇرتقا باشلاپ كېلىپ، ئەدلى-ئادالەت ئورنىتىۋاتقان ئابلىزقارىنىڭ ھەممە ئەسكىلىكىنى بىراقلا كەچۈرۈم قىلىپ، ئۇنىڭغا تېخىمۇ چوڭ نۇسرەت تىلەشكە رازى ئىدى.

شۇ ئەسنادا مېھراب ئالدىدا تۇرغان سېيىت ھاجى تەنتەنىلىك قىياپەتتە سەللىسىنى رۇسلاپ، پەرىجىسىنىڭ ياقىسىنى تۈزەشتۈرۈپ قويدى، ئابلىزقارىغا، ئاندىن جامائەتكە چوڭقۇر ئېگىلىپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن، قورۇنغاندەك قىياپەتتە:

— رەببىمنىڭ مەرھەمىتىگە مىڭ شۈكرىكىم، پېقىر بۈگۈن يۇرت كاتتىسى ئابلىزقارىمنىڭ دەۋىتى بىلەن ئاق

مەسچىتنىڭ ئىماملىقىنى زىممەمگە ئالدىم. بۇ دەۋەتكە ئۆزرە قويۇشقا دىنىي ئىسلام ئالدىدىكى مەجبۇرىيىتىم يول قويمىدى. بىراۋنىڭ ياخشى تەكلىپىگە رازىلىق بىلدۈرۈش، ساۋابلىق ئىشتىن باش تارتماسلىق بىزگە ئۇلۇغلىرىمىزدىن قالغان مىراس، شۇ ۋەجىدىن، دىنىي قېرىنداشلىرىمىزنىڭ خىزمىتىگە ھازىر بولدۇم،— دېدى.

سېيىت ھاجى ئۇنىڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، جامائەتكە قايتا تەزىم قىلغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئەپسۇسكى، كاپىرلارنىڭ ھاكىملىقى ۋە قاراسىپەچلەر①نىڭ مالىمانى پۇقرانى ئەندىشىگە سېلىپ تۇرۇپتۇ. پېقىر يۇرت پۇقرالىرىنى ئىمىنلىك، ئىناقلىققا باشلاش يولىدا بېش قاتۇرماقتىمەن. بۇ يەردىمۇ ئاقپاشىا يېرىدىكىگە ئوخشاش تەرتىپ-قائىدە ئورنىتىشقا، ئاۋاتلىق، مەمۇرچىلىق بەرپا قىلىشقا...

پاساھەتلىك جۈملىلىرى بىلەن ئاۋام رايىنى ئۆزىگە قاراتقان سېيىت ھاجى كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ، بار ئىشتىياقى بىلەن سۆزلەۋاتقان بولسىمۇ، مەسچىت تېمىنىڭ سىرتىدا دۈپۈرلىگەن تۇياق ئاۋازىنى سەزمەي قالمىدى. دەرۋازا ئالدىدا شۇم خەۋەر ئەكەلگەن ئەلچىدەك جىددىي تۈس ئالغان جاپپار موللا ۋە ھېلىلا سۇدىن چىققاندەك تەرلەپ

① قاراسىپەچلەر — بۇ پارىچە «سىرپۇشە» (ياغلىق، يايقۇچ رەخت) «سىرپېچ» (ئىسلام دىنىدىكى ئەرلەرنىڭ بېشىغا ئورايدىغان ياغلىقى) دېگەن سۆزلەردىن ئۆزگەرگەن بولۇپ، «قارا ياغلىقلىقلار» دېگەن مەنىدە قوللىنىلغان، كېلاۋخۇي (قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى)غا قاتناشقانلارنىڭ يەرلىك تىلدا ئاتىلىشى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ خان زامانىدا خەلق ئىچىدە پەيدا بولغان بۇ مەخپىي تەشكىلات ۋەيران بولغان دېھقانلار، ئىشسىز قولھۈنەرۋەنلەر، كونا ھەربىيلەر تەرىپىدىن قۇرۇلغان بولۇپ، شيەنفېڭ، تۇڭجى خان يىللىرىدا ئەڭ روناق تاپقان. بۇ تەشكىلاتنىڭ تەزالىرى گۇاڭشۈي خان زامانىدا ياقۇپبەگكە جازا يۈرۈشى قىلغان زوزۇڭتاڭ ئارمىيىسى بىلەن شىنجاڭغا كىرگەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئارمىيىسى ياقۇپبەگنى يوق

كەتكەن قولا ئات كۆرۈنگەندە بولسا، سۆزىدىن توختاپ، جاپپار موللىدىن كۆزىنى ئۈزمەي ۋاتقان ئابلىزقارىغا مەنىلىك قاراپ قويدى.

جاپپار موللا كونا تام يىقىلغاندەك «گۈپ» قىلىپ ئاتتىن چۈشتى - دە، تىزگىنىنى تاشلاپ، مەسچىتكە كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قىزىلكۈس چىرايى تېخىمۇ قىزىرىپ كەتكەن بولۇپ، ئىلمەك بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىگە يىغىلغان تەر دانىچىلىرى خۇددى ھىندى خوتۇنلىرىنىڭ بۇرۇن مونچىقىدەك پارقىرايتتى. سەللىسىنىڭ چۇۋۇلۇپ كەتكەن پەتتاسى دۈمبىسىدە ئۇچۇپ يۈرەتتى. يۇرتنىڭ ئېسىل شايىسىدىن تىكىلگەن ئاق يەكتىكىنىڭ پەشلىرى خۇددى جەڭدە يېڭىلگەنلەر كۆتۈرگەن ئاق ئەلەمگە ئوخشاش لەپىلدەيتتى. ئاغزىنى ئاپتاپتا قالغان بېلىقتەك ئېچىپ ھاسىرىشىغا قارىغاندا، كىشىگە ئات ئۇنى ئەمەس، بەلكى ئۇ ئاتنى كۆتۈرۈپ كەلگەندەك تەسىراتنى بېرەتتى.

ئۇ جامائەتنىڭ چەكچىيىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن چاچراپ تۇرغان ھەيرانلىق نۇرلىرىنىڭ نازارىتىدە سەپ ئارىسىدىن يول ئېچىپ مېھرابنىڭ ئالدىغا كەلدى - دە :

— يامان... يامان بولدى، — دېگەن گەپنى ئاغزىدىن

قىلىپ، شىنجاڭنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن قوشۇن قىسقارتقاندا، بەزى گېلاۋخۇيچىلار ئىچكىرىگە كەتكەن، بەزىسى شىنجاڭدا قېلىپ يەرلىككە ئۆزلەشكەن، ھەتتا بەزىلىرى ئەمەلدارمۇ بولغان. ئېيتىلىشىچە، خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل، قىرغىزلار ئارىسىدىمۇ بەزى كىشىلەر گېلاۋخۇيغا قاتنىشىپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئۆزئارا ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بارغان. ئۇز ۋاقتىدا گېلاۋخۇي پائالىيىتى نىسبەتەن بەكرەك جانلانغان خوتەندە بۇ تەشكىلاتقا قاتناشقان ئۇيغۇرلار باشقىلاردىن پەرقلىنىش ئۈچۈن، سەللىسىنىڭ ئالدى تەرىپىگە بىر پارچە قارا لاتا قادىۋالغان، شۇڭا، يەرلىك كىشىلەر ئۇلارنى «قاراسېپچىلەر» دەپ ئاتىغان. كېيىنكى بىرقانچە قېتىملىق تارىخى ۋەقەلەردىن قاراسېپچى ئاقاش ئارقىلىق ئۆزلىرىنى ئوخشىمىغان پىكىردىكىلەردىن پەرقلەندۈرگەن ئەھۋاللارمۇ بولغان.

ئاران چىقىرالىدى.

قارا يامغۇردا قالغان يولۇچىدەك چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەن ئابلىزقارى نېمىنىڭ يامان بولغانلىقىنى كوچىلاپ ئولتۇرمىدى. ئۇ، سېيىت ھاجىنىڭ قولىقىنى يالىغۇدەك بولۇپ بىرنېمىلەرنى پىچىرلىدى ۋە «يامان بولدى» دېگىنىچە ئەرۋاھى ئۇچقان ھالدا تاشقىرىغا قاراپ يول ئالدى. سەپنىڭ ئالدىدىن ئايرىلىپ چىققان ئۈچ-تۆت كىشىمۇ دان تەمەسىدە مېكىيانىنىڭ كەينىگە ئەگەشكەن چۈجىلەردەك ئۇنىڭ كەينىدىن يۈگۈرۈشتى. ئابلىزقارىنىڭ كېپىشىنى سېيىۋېلىشنىمۇ ئۇنتۇپ مەسچاق چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن سېيىت ھاجى چاتاقنىڭ تېگى-تەكتىنى بىلىدىغاندەك نېمىنىدۇر غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىغان جامائەتنى سەپراس بولۇشقا چاقىرىپ، قايسىبىر ئايەتكە مەنە ئېيتىشقا باشلىدى. بىراق، سەپ ئارىسىدىكى بوشلۇق بارغانسېرى كۆپەيگىلى تۇردى.

— سۇ كەلدى... سۇ كەلدى...

ئېگىز ئۆستەڭدىن سۇ كېلىدىكەن دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاشقان كەنت ئەھلى قىممەتلىك مېھمىنىنىڭ ئالدىغا چىققاندەك، كەنت ئاغزىغا خېلى بۇرۇنلا جەم بولۇشقان، ئەمدىلىكتە بولسا، تەشنا يەر بېتى بىلەن سۆيۈشۈپ، ئۇزاق مۇددەتلىك جۇدالىقتىن قۇتۇلغان ئاشىقتەك ۋىلىقلاپ كۈلۈپ ئېقىۋاتقان سۇ بىلەن بىللە يۈگۈرۈشۈپ كېلىشمەكتە ئىدى. قىن-قىنىغا پاتماي كەتكەن جۇلدۇر كېپەن باللار مىرابلارنىڭ تارلىق قىلىپ ھەيدىشىگە قارىماي ئېرىق ئىچىگە چۈشۈۋالاتتى-دە، سۇنىڭ ئالدىدا قاچقىنىچە «كۈچۈكۈم، كۈچۈكۈم» دەپ سۇرەن سېلىشاتتى. پۇچقاقلىرىنى تىزىغىچە تۈرۈپ خۇددى بورانلىق ھاۋادا سۇ تۇتۇۋاتقان سۇچىلاردەك ۋارقىرىشىپ كېلىۋاتقان

ئەركەكلەر سۇ يولىدىكى كىچىككىنە توسالغۇلارنىمۇ كەتمەن-
لىرى بىلەن يوق قىلىشاتتى.
— قېنى ئابدۇللا ئۇكام، ماۋۇ چاشقان تۆشۈكىنى
ئېتىۋەتكىنە!
— بۇ قاش بەك دوش تۇرىدۇ، چىڭدىۋەتمىسەك سۇ
قاچىدۇ، قېنى ئۈستىگە چىقىپ تازا دەسسىۋەت!
— بۇ قاشقا تۆت كەتمەن توپا سېلىۋەتسىلە، ئاكا!
بىر ئايلىق ھاردۇقىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كەتكەن سۇ-
پۇرگە مىراب بېگى چوڭ قوشۇنغا باشچىلىق قىلىۋاتقان ئەس-
كەر بېشىدەك ئالدىراش ئىدى. بىر تامچە سۇ ئىسراپ بولۇ-
شى مۇمكىن بولغان ھەرقانداق يوشۇرۇن يوچۇقمۇ ئۇنىڭ
دىققىتىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. يۈگۈرگەندە بولسا، پاقال-
چىقىدىكى ئۇزۇن تۈكلەرگە چاپلىشىپ قېتىپ كەتكەن لاي
دانىچىلىرى بېزەك مارجانلىرىدەك پىلدىرلايتتى. بۆژغۈن چاچ-
رىتىپ ئېقىۋاتقان سۇ ئۆزىنى چوڭقۇر يەر قاتلاملىرىدىكى
زۇلمەتلىك دۇنيادىن يورۇقلۇققا باشلاپ چىققۇچىنىڭ شەنىگە
تەشەككۈر ئېيتقاندەك، توختىماي شارقىرايتتى. ئېتىزلىقلارغا
پاتراق يېتىپ بېرىپ ئۆز شەپقەتچىلىرىنىڭ دەرد يارىسىغا
مەلھەم بولۇپ قۇيۇلۇش ئۈچۈن ئالدىرايتتى.
بىراق، شوخ سۇ مەھەللە ئىچىگە يېتىپ كېلىپ، چوڭ
توسمىغا دۇچ كەلدى ۋە ناخشىسىنى توختىتىپ، كەينىگە
ياندى. سۇ بىلەن تەڭ چېپىپ كېلىۋاتقان باللارمۇ، ھايات
دەرىخىنىڭ قايتا كۆكلىشىگە ئىشىنىپ كۆڭلىنى تىنچىتقان
كىشىلەرمۇ توسما بېشىغا كېلىپلا توختاپ قېلىشتى. ئۇلار
كۆردىكى، ئۆستەڭ سۈيىنى ئابلىزقارىنىڭ ئېكىنزارلىقىغا
باشلايدىغان توسما بېشىدا تەلپىكىنى كۆزىگە تاشلىغان خا-
تىپ بەگزادە خۇددى يول توسقان ئېيىقتەك ئۈگدىسىغا

ياتاتتى. گىرەلەشكەن قوللىرى گەجگىسىگە قويۇلغانلىقتىن،
بېشى سەل كۆتۈرۈلگەن، مەڭگەشتۈرۈلگەن پۇتلىرى يىغىلغان
ئىدى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتىدىن مۇغەمبەرلىك ۋە ھېچنېمىنى
كۆزگە ئىلمايدىغان مۇتتەھەملىك چىقىپ تۇراتتى. تۇسمىنىڭ
يەنە بىر بېشىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرغان جاپپار موللا ئاۋامغا
قاراپ مەنسىتمەسلىك كۈلكىسىنى كۈلمەكتە ئىدى. گۈللۈك
شايى ياغلىقىنى ساغرىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ باغلاشقان ئۈچ-
تۆت كىشى تۇسما بېشىدا لاغايلاپ يۈرۈشەتتى.

چۇۋا-چاتقاللارنى ئېقىتىپ كېلىۋاتقان ئىككى تۈگمەنلىك
سۇ تۇيۇقسىز زەربىگە دۇچ كەلگەندەك تۇسمىغا ئۇسۇپ كەينىگە
ياندىيۇ، ئۆستەڭنى تولدۇرۇشقا، ئابلىزقارىنىڭ تېرىلغۇسىغا
تۇتىشىدىغان ئېرىققا ئېقىشقا باشلىدى. تىرىكچىلىك ئۈمىدىنىڭ
يوققا چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن پۇقرالار چۆل-جەزىرىدە چەك-
كەن چىدىغۇسىز رىيازەتلىرى، تۆككەن قان-تەرلىرى ئۈچۈن
قاتتىق ئېچىندى. پارتلاش ئالدىدىكى ۋولقاننىڭ كۈچلۈك زىلزىلى-
سىدەك تىترەپ تۇرغان ۋۇجۇدىنى زورىغا باستى. جەڭ ئېتىدەك چاپ-
چىپ تۇرغان غەزىپىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. پەقەت چىشلىرىنى غۇچۇر-
لىتىپ، مۇشتلىرىنى تۈگۈپ، تۇسما بېشىدىكى نائىنساپلارغا قاراپ
ھومىيىشتى. بۇ، زۇلۇم زىنقى بىلەن يۈرەك-باغرى داغلانغان،
ئەركى ئاسارەت زەنجىرى بىلەن چىرماپ تاشلانغان بىچارە كە-
شىلەرنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئەڭ چوڭ نارازىلىق شەكلى ئىدى.

شۇنداقمۇ ھاللار بولىدۇكى، ئەركىنلىك دېگەن ئۇقۇم-
نىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بىلمەستە، ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەش
دېگەن ئىرادىمۇ بولمايدۇ. كىمىكى ئەركىنلىكنىڭ تەمىنى
تېتىپ بىلمىگەنىكەن، ئۇ ئەركىنلىكنىڭ نېمىلىكىنى ئۇق-
مايدۇ، ھەتتا، پېقىرلارغا بېرىلىدىغان ئەركىنلىك دېگەن
نەرسە مەۋجۇت ئەمەس، دېگەن ئەخمىقانە تەبىرگە ئىشىنە-

دۇ. تەقدىردىن ئۆزىگە تەقسىم قىلىنغىنى قۇللۇقتىن باشقا نەرسە بولمايدىغانلىقىغا ئۆز ئىختىيارى بىلەن چىنپۈتتىدۇ. ئازغىنا نېسىۋىگە شۈكرى - قانائەت قىلىپ، زوراۋانلارغا ھومىيىپ قاراشتىنمۇ ئەيمىنىدۇ. ئەركىنلىك شۇنداق بىر مېۋىكى، ئۇنى تىكەنلەر ئارىسىدىن ئۈزۈۋېلىپ، تەمىنى بىر قېتىم تېتىپ كۆرگەنلەر ئۇنى ئۆمۈرۋايەت قوغلىشىدۇ. بىراق، بۇنداق مېۋىنى ئارزۇ قىلىشتىنمۇ قورقىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغان پۇقرالار يەنە ئادىتى بويىچە ئۈمىد كۆزلىرىنى سۇپۇرگە مىراب بېگىگە يۆتكەشتى.

سۇپۇرگە مىراب بېگى پۇقرادىكى بۇ ئىللەتلەر تۈپەيلى ئۇلاردىن خاپا بولمايتتى. بەلكى بۇ ئالامەتلەرنى ئىللەت دەپمۇ ھېسابلىمايتتى. چۈنكى، ئۇ مۇشۇ پۇقرالار بىلەن بىر زېمىندا تۇغۇلۇپ، بىللە چوڭ بولغان. ئۇلارنىڭ بېشىغا نېمە كۈنلەر كەلگەنلىكى ئۇنىڭغا ئاپتاپتەك روشەن ئىدى. ئەركىنلىك مېۋىسىگە قول ئۇزاتقانلارنىڭ قولى، مۇشتۇمزورلارغا تىل تەگكۈزگەنلەرنىڭ تىلى كېسىلگەنلىكىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى. بىر چاغلاردا يانغىن كەبى يالقۇنجاپ جاھالەت ئارىسىغا زىلزىلە سالغان بەھەيۋەت چوغمۇ ھازىر كۈل ئاستىدا قالغاندەك بارغانسېرى كىچىكلەپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە كۆمۈلۈپ ياتاتتى. سۇپۇرگە مىراب بېگى بۇ چوغنى مەدەت شامىلى بىلەن يالقۇنجىتىشقا بەل باغلىدى. ئۇ كەتمىنىنى ئۆشنىسىگە سالغان پېتى سالماق قەدەم بىلەن توسما ئۇستىگە چىقتى، ئۆزىگە چەكچىيىپ قاراپ تۇرۇشقان يالاقچىلار ئارىسىدىن ئۆتۈپ، ئۇدۇل خاتىپ بەگزادىنىڭ يېنىغا باردى - دە، يەرگە غەزەپ بىلەن بىرنى تەپتى.

خاتىپ بەگزادە كۆزىنى ئېچىپ ئالدىدا تۇرغان كىشىنىڭ مىراب بېگى ئىكەنلىكىنى تونۇپ، پەرۋاسىز قىياپەتتە سورىدى:

— نېمە گەپ مىراب بېگى، ئېرىقىمىزغا سۇ چىقتىمۇ؟

— بەگزادەم، — دېدى مىراب بېگى دانە - دانە قىلىپ، — ئورۇنلىرىنى يۆتكەپ ئالدىن ئۇخلىسىلا بولارمىكىن، بولمىسا سۇغا غەرق بولۇپ كېتىدىلا!

— هە؟ مەن سۇغا غەرق بولامدىكەنمەن تېخى، چاقچاق قىلىپ ئارامىمنى بۇزمىسىلا مىراب بېگى.

مىراب بېگىنىڭ باشلامچىلىقىدا ئۈممىد چوغى قايتا يالقۇنلىغان كىشىلەر توسما يېنىغا توپلىنىشقا باشلىدى.

— قانداق قىلىشماقچى سەنلەر، توسمىغا بىر كەتمەن سېلىپ باق قېنى، ئۇن جېنىڭ بولسىمۇ بىرىنى قويمايمەن!

ئەھۋالنىڭ ئۆزىگە پايدىسىز بولۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن بايۋەچچە: «قورققان ئاۋۋال مۇشت تەگلەپتۇ» دېگەندەك جامائەتكە ھۆركىرىگەندىن كېيىن، يانداقچىلىرىغا «تەييار بو- لۇش» دېگەن مەنادا قاراپ قويدى.

— بوپتۇ ئەمىسە، ھۆرمەتسىزلىك قىلدى، دەپ ئاغ- رىنىپ يۈرمىسىلە!

سۇپۈرگەئاخۇن كىشىلەر توپىغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى - دە، ئابدۇللا چاققانغا ئىشارەت قىلدى. ئىككىيلەن كەتمىنىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ توسمىغا چاپتى. خاتىپ- نىڭ يىگىتلىرى ئوقتەك ئېتىلىپ كېلىپ، ئابدۇللاغا يېپىشىپ بول- غۇچە نەملىشىپ ھالسىزدەك تەييار بولۇپ قالغان توسما بىردىنلا يار ئالدى. 200 قەدەم نېرىسىغىچە چىڭقىلىپ تۇرغان سۇ توسمىنى كەسكەندەك يېرىپ ئۆتۈپ، كەلكۈن كەبى شارقىراپ ئېقىشقا باشلىدى. شىددەتلىك كېڭىيىۋاتقان يار كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە توسمىنىڭ يوغان بىر پارچىسىنى يىقىتىپ، پۇقرانىڭ جۇرئىتىنى كەم ساناپ، چارپاقىدەك كېرىلىپ ياتقان بەگزادە بىلەن قوشۇپ لاي سۇغا ئاغدۇردى. «ۋايجان»

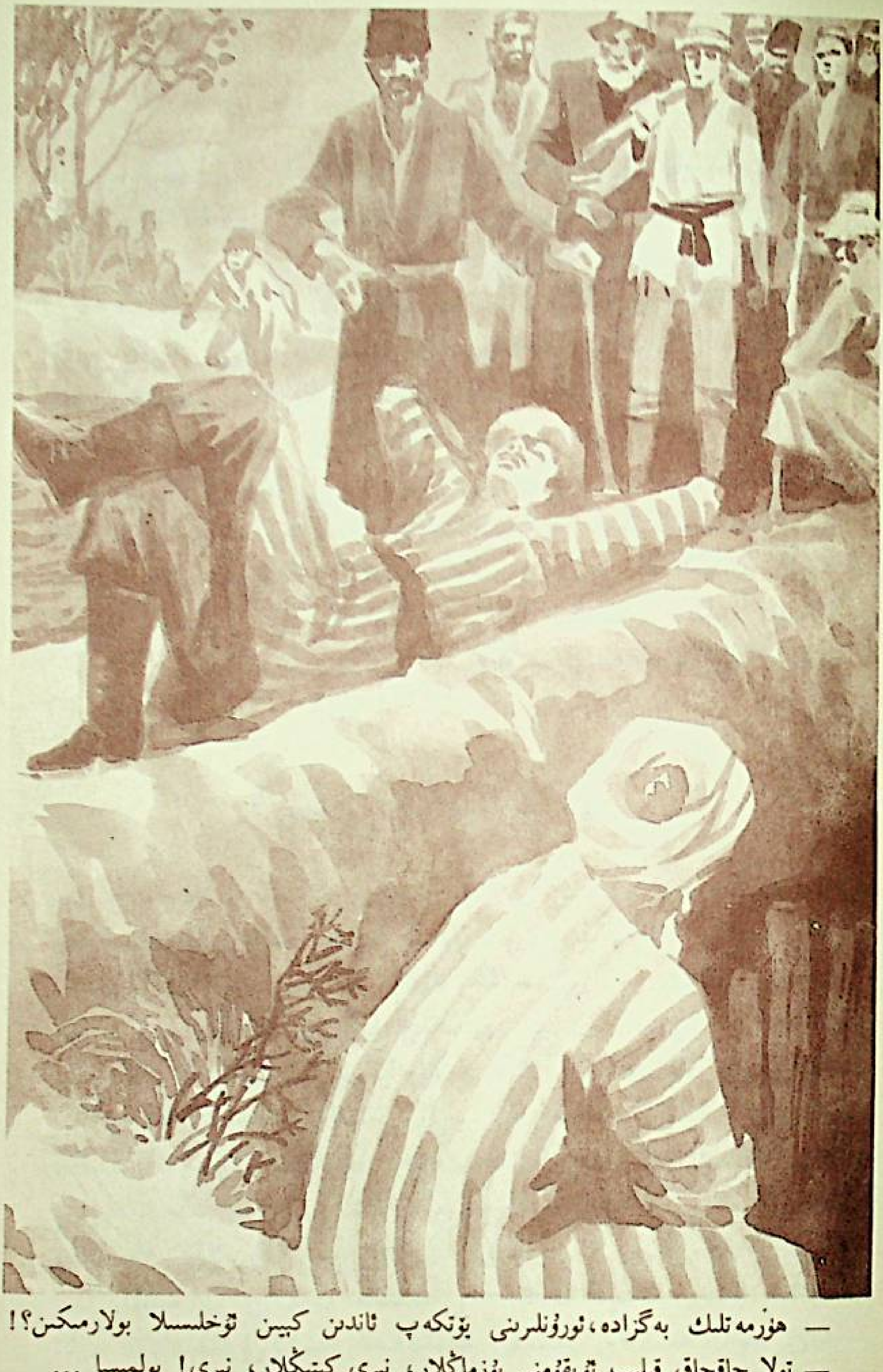

— ھۆرمەتلىك بەگزادە، نورۇنلىرنى يۆتكەپ ئاندىن كيىن ئۆخلىسىلا بولارمىكىن؟!
— تولا چاقچاق قىلىپ ئويقۇمنى بۆزماڭلار، نېرى كېتىڭلار، نېرى! بولمىسا ...

دېيىشكەن بۇ ئۆلگۈرەلمىگەن خاتىپ دوغاپتەك لاي سودىن بىر دەم قولـلىرىنى، بىردەم ئاياغلىرىنى چىقىرىپ پۇلاڭلاتقانچە تۆ-ۋەنگە قاراپ ئېقىپ كەتتى.

— قۇتۇلدۇرۇڭلار... قۇتۇلدۇرۇڭلار...

ئورىغا چۈشكەن تونگۇزدەك تېپىرلاۋاتقان جاپپار موللا ئادەملىرىنى ئېقىن بويلاپ يۈگۈرۈشكە، بەگزادىنى سۇزۇۋېلىشقا ئالدىراتتى، ئۆزى بولسا، قولا ئاتقا سەكرەپ مىنىپ مەسچىت تەرەپكە قاراپ چاپتى. بىردەمدىن كېيىن بېشىغا يېڭى بىر كېلىشمەسلىكنىڭ كېلىدىغانلىقىنى پەملىگەن پۇقرالار بەگزا-دىنىڭ كۆلكىلىك ئەپتىنى تاماشا قىلىشنى تاشلاپ، ئېتىز بېشىغا كېتىپ قېلىشتى. چۈنكى ئۇلار بۇ سۇنىڭ ئۆز ئېلكىدە ئانچە ئۇزۇن تۇرالمايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

8. خاسىيەتلىك يامغۇر

بەندە جۇملىسىدىن بولغان ھېچبىر ئىنسان ئادەمزات تا-رىخى بىلەن تەڭ ياشاش ئىمتىيازىغا ئېرىشەلمىگىنى ئۈچۈنمىكىن، چىردىيە دېگەن بۇ يۇرتنىڭ ئاۋات قىلىنىش تارىخى ئۈستىدە ئىشەنچلىك بىرنېمە دېيەلەيدىغان بىرەرمۇ شاھىت يوق. پە-قەت يۇرت ئۆلىمالىرى ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەرلا بۇ جاي-نىڭ بىنا بولۇش تارىخىنى يىراق ئىسلام جاھاتلىرىغا باغلاپ بايان قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ دەللىلىشىچە، ئەرەبلەر زېمىنىدا ئىسلام ئۈچۈن بولغان جاھاتلارنىڭ بىرىدە، ئىمامى جەئفەر تەيران كاپىر لەشكەرلىرى تەرىپىدىن شېھىت قىلىنىپتۇ. ئاللانىڭ ئىل-تىپاتى بىلەن شاھادەتلىك دەرىجىسىگە يەتكەن بۇ ئىمام تې-نىدىن جۇدا قىلىنغان بېشىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپتۇ-دە، «يا-

چىرا، يا كېيىيا» دەپ بىرلا نەرە تارتىپ، كۆك قەھرىگە قاراپ
ئۇچۇپتۇ. ئۇچۇپتۇ، ئۇچۇپتۇ، ئاخىر چىرىيە ئاسمىنىغا كەلگەندە
تۆۋەنگە نەزەر تاشلاپتۇ، تېخى جەزىرە پېتى تۇرغان بۇ جاي
ئۇنىڭ خاھىشىغا خوپ كەپتۇ - دە، يەرگە چۈشۈپتۇ، ئارىدىن
خېلى چاغلار ئۆتۈپتۇ، ئىمامى جەئفەر تەيرانىنىڭ ئىز - دېرىد-
كىنى قىلىپ يولغا چىققىنىغا نەچچە يىل بولغان جەڭچىلەر
مۇشۇ يەرگە يېتىپ كەپتۇ ۋە ئۆز ئىمامىنىڭ جىسمىنى
تېپىپ، مۇڭلۇق مەرسىيەلەر ئوقۇپ دەپنە قىپتۇ. نىشانە ئۈ-
چۈن تۇغ - ئەلەملەرنى قاداپتۇ. لېكىن، بۇ كىشىلەر ئۇلۇغ
ئىمامىنىڭ قەبرىسىنى تاشلاپ كەتكۈسى كەلمەي، مۇشۇ يەردە
تۇرۇپ قاپتۇ، قەبرە ئەتراپىدىكى بىنەملەرنى ئۆزلەشتۈرۈپ
مەئىشتى ئۈچۈن ئىمكانىيەت ھازىرلاپتۇ، بارا - بارا ئادەملەر
كۆپىيىپتۇ. مازارنى مەركەز قىلىپ كېڭىيىۋەرگەن زېمىن ئا-
خىر يۇرت بولۇپ ئاۋاتلىشىپتۇ. چىرا دېگەن ناممۇ ئىمامى
جەئفەر تەيرانىنىڭ ئۇچۇش ئالدىدا تارتقان نەرىسىگە تەقلىد
قىلىپ قويۇلغانىكەن.

ئۆلىمالارنىڭ بۇ رىۋايەتكە باھا بېرىش يەنىلا بىر قى-
يىن مەسىلە. مەيلى بۇ جاي يۇقىرىقى سەۋەب بىلەن بىنا
قىلىنغان بولسۇن، ياكى دۇنيادا ئادەمزات ئاپىرىدە بولۇش
بىلەن تەڭلا پەيدا بولغان بولسۇن، بۇ يۇرتنىڭ ناھايىتى قە-
دىمىيلىكىدە گەپ يوق. زامانىي ئاۋۋالدىلا ئۇزۇتتات، دەندەن
ئۆيلۈك دېگەن ناملار بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن بۇ دىيارنىڭ
نامى ئىسلام تارىخىغا چېتىشلىق رىۋايەتلەردە يەنە باشقا نام-
لار بىلەنمۇ كۆزگە چېلىقىدۇ. ئۆز زامانىسىدىكى ئاكا - ئۇكا
يېتەكچىلەر — چۇقتارەشىد ۋە نۇقتارەشىدلەر تەرىپىدىن شېھىت
قىلىنغان قاراخانىلارنىڭ ئىسلام ئاچقۇچى باھادىرلىرىنىڭ قەبرە-
زىيارەتگاھىمۇ بۇ يۇرتتا ئاز ئەمەس.

تەزكىرە ۋە رىۋايەتلەردە قەيت قىلىنىشىچە، سۇلتان سۇ-تۇق بۇغراخان قەشقەردە ئىسلام ئىچىپ 40 يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۇنىڭ ۋارىسلىرى خوتەنگە كىرىشكە مۇۋەپپەق بوپتۇ. دە-ۋەتچى قوشۇن خوتەن لەشكەرلىرىنى تاغ تەرەپكە سۈرۈپ تاكى چىرىيە زېمىنىغا قەدەر قوغلاپ بېرىپتۇ. بىر كۈنى ھېرىپ-چار-چىغان ئىسلام لەشكەرلىرى تاغ ئارىسىغا چۈشكۈن قىلىپ شېرىن ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. بۇ ئەپلىك پۇرسەتتىن پەم بىلەن پايدىلان-ماقچى بولغان چۇقىتارەشىمدلەر ئۆز قوشۇنى ئىچىدىن چېۋەر سېھىرگەردىن ئىككىنى تالىلاپ ئۇلارنىڭ ئارى-سىغا ئەۋەتىپتۇ. بۇ سېھىرگەرلەر سېھىرىي جادۇدا كامالەتكە يەتكەنلەر ئىكەن. ئۇلار جۇۋىلىرىنى تەتۈر كىيىپ، ئىت سۇ-رىتىگە كىرىپتۇ -دە، شېرىن ئۇيقۇدا ئۇخلاۋاتقان ئىسلام قوشۇنى ئارىسىغا سۇقۇنۇپتۇ. ئۇلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولماپتۇ. بۇ ئىككى سېھىرگەر چېدىر-بارگاھلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ، يانىڭ كىرىچىنى، ئىگەرنىڭ ئۈزەڭگىسىنى ئۈزۈپ تاش-لاپتۇ، يا ئوقلىرىنى سۇندۇرۇپ تۆكتىپتۇ. قىلىچ-شەمشەرلەرنى دەرياغا تاشلاپتۇ.

ئەتىسى سەھەردە خوتەن لەشكەرلىرىنى قوغلاشنى داۋام-لاشتۇرماقچى بولغان قوشۇن، ئاتقا مىنىمەن دېسە، ئاتتىن يى-قىلىپتۇ، يانى قولىغا ئالسا، كىرىچى ئۈزۈك تۇرغۇدەك، ئوق ۋە نەيزىلىرىمۇ قولىغا چىقماپتۇ. بۇ ھالدىن خەۋەر تاپقان خو-تەن لەشكەرلىرى ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئالدىدا كەتكەن بىر توپى-نىڭ كەينىدىن ئىز بېسىپ قوغلاپ، چىرىيە يېزىسىنىڭ ساي-باغ كەنتىگە يېتىپ كېلىپ قارىغۇدەك بولسا، ئىسلام لەشكەر-لىرى ناماز ئۆتىگىلى سەپتە تۇرغانىكەن. ئۇلار ئارقا سەپ-تىن دەسلەپ قىلىپ قەتل-قىرغىن باشلاپتۇ. ئىسلام ئىمام-لىرى مۇقەددەس نامازنى قازا قىلىشتىن ھەزەر ئەيلەپ، سەپنى

زادىلا بۇزماپتۇ. ئالدىنقى سەپتە تۇرغان تۆت ئىمام① «ئا-
مىن» دەپ دۇئاغا قول كۆتۈرگەندە ئۇلارنىڭ بېشىغىمۇ قىلىچ
چۈشۈپتۇ. ئۇلار «لائىلاھە ئىللاللاھۇ» دەپلا قان ئارىسىغا يىق-
ىلىپتۇ. قارا خانىلار لەشكەرلىرىنىڭ خوتەن دىيارىغا ئىككىنچى
قېتىم يۈرۈش قىلغىنىدىن بۇيان يۈز بەرگەن بۇ دەھشەتلىك
پاجىئە ئاياغلىشىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۆزىنى ئوڭشاپ ئۈلگۈر-
گەن ھېلىقى قوشۇن بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ، جەڭ مەيدانىدا!
جانبازلىق كۆرسىتىپ خوتەن لەشكەرلىرىنى يېڭىپتۇ. تۆت ئى-
مامنىڭ بېشى بىلەن تېنىنى توغرىلاپ شېھىت بولغان يېرىگە
دەپنە قىلىپ، مۇقىم شەيخ ۋە ۋەخپىلەرنى قالدۇرۇپ كەتكە-
نىكەن. ئاشۇ شەيخ ئەۋلادلىرى چىرىيىنىڭ سايىباغ ۋە ئىمام-
لىرىم كەنتلىرىنى بەرپا قىلغانىمىش.

ئىشقىلىپ، بۇ يۇرتنىڭ ئاۋات قىلىنىش تۆھپىسى كىمنىڭ
ھېسابىغا يېزىلمىسۇن، يەرلىك خەلق كوئېنلۇن تېغى بىلەن
تەكلىماكان بارخانلىرى ئارىسىدىكى بۇ گۈزەل، باي يۇرتنى
ئۆز قان - تەرى بەدىلىگە قۇرۇپ چىققان.

خۇدانىڭ رەھمى كېلىپ يامغۇر ياغدۇرۇپ بەرگەن ياكى
تېكىلىك تاغلىرىنىڭ مۇزلۇقلىرىدىن تاغ سۈيى ئەۋەتكەن يىل-
لىرى جەننەتتىنمۇ چارا بولغان بۇ باغۇ بوستانلىقتا يېتىلگەن
ھەر خىل مېۋىلەردىن شېكەر تامىدۇ. «سۇ بولسىلا، ئالتۇن
تېرىسىمۇ ئۈنىدۇ» دېيىلىدىغان مۇنبەت تۇپرىقىدىن يەنە ۋېل-
ىدىغان دان نە - نەلەرگە توشۇلىدۇ. ئىشچان ۋە باھىر خو-
تۇن - قىزلىرى باققان پىلىدىن چىقىرىلغان ئاپئاق شولىدەك
مەشۇتلارنىڭ داڭقى ھەممە يەرگە مەشھۇر. ئەقەللىسى، قولى

① تۆت ئىمام — ئىسلام سەركەردىلىرى. ئۇلار ئىمامى نەسىرىددىن، ئىمامى مۇ-
ئىدىن، ئىمامى زوھرىددىن، ئىمامى ئەۋەمىددىنلاردۇر. يۈسۈپ قىدىرخان بۇ تۆت
ئىمامنى زور قوشۇن بىلەن خوتەن بۇددىستلىرىنى ئۇستىگە ئەۋەتكەن.

ئەپچىل قىرەمچىلارنىڭ ھۈنەرىنىڭ جەۋھىرى بولغان ياغاچ قو-
ھۇق تاكى مەككە مۇكەررەم ۋە مەدىنە مۇنەۋۋەرلەرگىچە تې-
لىپ بېرىلىدۇ، چىرىيە كەنتىنىڭ ئانار، گىلە-قاقلىرى، گۈ-
لاخما ① كەنتىنىڭ پاختىسى، دامكۇنىڭ ② بۇغدىيى، چاقارۋە
نۇرى ③ كەنتلىرىدىن كەلتۈرۈلىدىغان چارۋا مەھسۇلاتلىرى ئىل-
چى، كېرىيە بازارلىرىدىكى بازىرى چاپ-چاپ ماللاردىن بو-
لۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئىمامەلىرىمدىكى ئالتۇن، قاشتېشى كانلىرىغا
نى-نى سودىگەرلەر كۆز قىزارتىشىدۇ.

ھالبۇكى، ئاتلىق نەرسىنىڭ ھەددىنى ئېلىپ قالغان ھاشار
چۇمۇلىلىرى نە-نەدىن كېلىپ ھەسەلگە ياماشقاندەك، چاققاق
ھەرىلەر پېشىپ قىيامىغا يەتكەن ئۆزۈمگە ئېتىلغاندەك، بۇ
يۇرتنىڭ ئېسىل ماللىرىغا شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ يۈرگەنلەر بۇ
دىيارغا نۆۋەتلىشىپ دېگۈدەك چاڭگال سېلىپ، ئادەملىرىگە زا-
دىلا خۇۋلۇق كۆرسەتمىدى. ياۋاش ۋە تۇغرىلىقنى ئۆزىگە
ھەمراھ قىلغان خەلق تۇغۇلۇشىدىنلا قۇل بولۇپ تۇغۇلغاندەك،
ئۇزاق تارىختىن بۇيان ئۆز ئىشىنى ئۆز ئالدىغا جوگىتۇرۇشنىڭ

---

① گىلاخما — چىرىيە بازىرىدىن پىيادە ئۈچ سائەتلىك مۇساپىدە. چىرىيىگە
قاراشلىق بۇ يېزا، پارچە، «گۈلخۇمار»، «گۈلئەنبەر» دېگەن سۆزلەردىن ئۆزگەر-
گەن دېگۈچىلەرمۇ بار. پاختىسى ھازىرغىچە داڭلىق.

② دامكۇ — چىرىيە بازىرىدىن پىيادە بەش سائەتلىك مەنزىلدىكى بىر يې-
زا، شەرقىي كېرىيىگە تۇتىشىدۇ. بەزىلەر بۇ يېزىنىڭ نامىنى پارس تىلىدىكى
«دامكوھ» دېگەن سۆزدىن كەلگەن دەپ ئىزاھلايدۇ. «دامكوھ» پارسچە، «تاغ باغرى-
دىكى يۇرت» دېگەن مەنىدە ئىمىش.

③ چاقار، نۇرى كەنتلىرى — كونىلىقنىڭ تېخى ئارىسىدىكى ئىككى كەنت، چى-
رىيىگە قاراشلىق، بۇ يەردىكى ئاھالە يېرىم چارۋىچىلىق، يېرىم دېھقانچىلىق
بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

تەممىنى بىر قېتىممۇ تېتىيالمىدى. ئەل سۇلتان سەئىدخان①
دەۋرىدە ئالۋان - ياساقتىن بىر مەزگىل خالاس بولۇۋىدى،
مەڭزىگە شۇ ھامانەم قان يۈگۈردى. بىراق، ئەمدىلا مەشھۇر
گۈلاخما ئۆستىڭىنى② چېپىپ، ئۆتەڭ - راباتلارنى بەرپا قىلىپ
تۇرۇۋىدى، جۇڭغارلارنىڭ ۋەھشىيلىكى ھاكىمىيەت ئاسمىنىدىن
ئادالەت قۇياشىنى ئۆچۈردى. ئارقىدىنلا مانجۇلارنىڭ ھۆكۈمە-
رانلىقى زۇلۇم تېغىنى يۇرت ئەھلى ئۈستىگە يىقىتتى. ئۇنىڭ-
دىن كېيىن تىلى شېكەر، دىلى زەھەر نىياز ھېكىم بەگ-
نىڭ③ ئىككى يۈزلىمىلىك سىياسىتى پۇقرانى ئۆلۈم گىردا-
بىغا قىستاپ كەلدى. خەلق غەزەپتىن نەرە تارتتىيۇ، يەنە
بىردىن قۇتۇلۇپ، بىرىگە تۇتۇلدى. چىرايىدىن كۈلكە ياغدۇرۇپ
ياكى قانلىق قىلىچىنى ئوينىتىپ كېلىدىغان ھەرقانداق باسمىچىغا
يۇرت تەقدىرىنىڭ تىزگىنىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ بېرىشكە
ئۆگىنىپ كەتكەن ئابىلىزقارى ۋە ئۇنىڭ لەنىتى ئەجدادلىرى
مانجۇلارنىڭ قامچىسى بىلەن ئەل تېنىدە يېپىگىدىن يېڭى جا-
راھەت ئوچاقلىرىنى پەيدا قىلىپ تۇردى. ئۇلارنىڭ نەزەرىدە
قويىنىڭ قوزىسىدەك ياۋاش، ئەيلىگەن تېرىدەك يۇمشاق دەپ
قارىلىپ كەلگەن پۇقرا بەزىدە ئۇنىڭ زومىگەرانە قىلمىشلىرىغا
قارشى مۇشت كۆتۈردى. لېكىن، بۇنداق مۇشت كۆتۈرۈش چەمبەر-

① سۇلتان سەئىدخان — تارىختا مەشھۇر سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تۇنجى سۇل-
تانى، تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ يەتتىنچى ئەۋلادى. ئۇ مىلادى 1514 - يىلى يەكەن
خانلىقىنى قۇرۇپ، مىلادى 1533 - يىلى تىبەتكە قىلغان يۈرۈشىدە كېسەللىك سە-
ۋەبى بىلەن قازا تاپقان. يەكەندىكى «ئالتۇنلۇق» ئۇنىڭ قەبرىستانلىقى.

② گۈلاخما ئۆستىڭى — بەزى تارىخىي ھۆججەتلەردە بۇ كەنت سەئىدىيە خان-
لىقى دەۋرىدە راسا ئاۋۇتىغا كەلگەن دېيىلگەن. گويا گۈلاخما ئۆستىڭىمۇ شۇ دەۋردە
قېزىلغان.

③ نىياز ھېكىم بەگ — يەكەندە تۇغۇلغان، مەنچىڭ زامانىسىدە مەھرەم، ئۆتەڭ-
چى جەرىكىلىك ئىشىك ئاغا قاتارلىق مەنسەپلەردە بولغان. بەدۆلەت خوتەننى
ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، خوتەن ھاكىمى بولۇپ تەيىنلىنىپ، قىلمىغان ئەسكىلىكى
قالمىغان. ئۇ ساتقۇنلۇق، مۇناپىقلىق بابىدا ئەبەدىلئەبەد ئىبرەتلىك شەخس.
ئاخىردا ئەسكىلىكىگە لايىق ئىت ئۆلۈمدە ئۆلگەن.

چاس باغلىۋېتىلگەن ياكى تۆمۈر قەپەسكە بەند قىلىنغان يولۋاسنىڭ رەقىبىگە خىرىس قىلغىنىغا ئوخشايتتى. يولۋاس قانچە خىرىس قىلغىنى بىلەن ئاسارەتلىك زەنجىر - كىشەننى ئۈزۈپ تاشلاشقا ئاجىز ئىدى.

زامانلارنىڭ سۈرۈلۈشى بىلەن، مازار - ماشايىخلارغا سىغىنىپ، شاخ يېرىپ، ياغ پۈرۈتۈپ، ئەۋلىيا - ئەنبىيالاردىن مەدەت تىلەپ، نەتىجىسىز ئۈمىد بىلەن ئۆتۈشكە ئۆگىنىپ قالغان پۇقرالارنىڭ بىرنەچچىسى بۈگۈن يەنە نامازشام باھانىسىدە ئىمامى جەئفەر تەيران مازىرىدىكى چوڭ مەسچىتكە جەم بولۇشتى. قىيامەت ئازابىنى تارتىپ باشلاپ كەلگەن سۈيىنىڭ ئابلىزقارىنىڭ تېرىلغۇسىغا قايرىلىۋېلىنغانلىقى، «بەگزادىنى ئۇردى» دېگەن گۇناھ ئارتىلىپ، قېرىندىشى ئابدۇللانىڭ تۇتۇپ كېتىلگەنلىكى ئۇلارغا قاتتىق ئەلەم قىلغانىدى.

جامائەت نامازدىن يانغاندا يەر - جاھان زۇلمەت ئىچىگە غەرق بولغان، ئەتراپ ماتەم قايغۇسىغا چۆمگەندەك جىمجىت ئىدى. نە ئەۋلىيا كۆلىدىكى پاقىلارنىڭ كوركىراشلىرى، نە تومۇزغىنىڭ چىرىلداشلىرى ئاڭلانمايتتى.

ئۇلار بىردىن، ئىككىدىن بولۇپ سومە يېنىدىكى شاخ تاشلاپ تۇرغان چوڭ يۇلغۇننىڭ تۈۋىگە كېلىشتى - دە، قۇم تۇمانلىرى ئارىسىدا غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرغان يېڭى ئايغا قاراپ دۇئا قىلىپ بولۇپ، كۈندۈزلۈك ھارارىتى تېخى يانمىغان كۆك توپا ئۈستىگە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى.

مازارنىڭ كېچىلىك مەنزىرىسى كىشىنى ئەيمەندۈرگۈدەك سۈرلۈك ئىدى. سومەنىڭ قۇببىسى ئۈستىگە ئورنىتىلغان قاڭالتىر ھىلال ئاينى باۋغانسېرى چوڭقىيىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. بىر - بىرىدىن بوي تالىشىپ بەس - بەس بىلەن ئۆرلەۋاتقاندەك تىك تۇرغان شەددىلەر ئادالەت يولىدا كۆتۈرۈل-

گەن نەيزىلەردەك كۆك قەھرىگە ھەيۋە سالاتتى. رىۋايەتتىكى غازاتچىلار ئەلەمدارى ئىمامى جەئفەر تەيراننىڭ ھۆرمىتىگە ۋە خاتىرىسىگە ئورنىتىلغان نەچچە ئونلىغان ئەلەملەر تۇرۇپ-تۇرۇپ شاخ ئۇشتىقاندەك قارسىلداپ ئاۋاز چىقىراتتى. مۆگۈلانغان قەلبلەردىن ئېتىلىپ چىققان نەپرەتنى سىيا قىلىپ قەغەز يۈزىگە چۈشۈرۈلگەن يۈزلىگەن ئەرزنامىلار خاسىيەتلىك يۇلغۇن شاخلىرىدا ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى. يۇلغۇن ئەتراپىدا ئۆسۈپ كەتكەن قومۇشلار گويا بۇ خىسلەتلىك دەرەخنى ئۆز ھىمايىسىدە ساقلايدىغانلىقى ھەققىدە قەسەم ئىچىۋاتقاندەك ياكى بۇ ئەۋلىيا تىككەن يۇلغۇننىڭ بارلىق خاسىيەتلىرىنى بىچارە دەۋاگەر تاۋاپچىلارغا بايان قىلىپ بېرىۋاتقاندەك، ئاستا شىۋىرلايتتى. مازار غوجامنىڭ يېشىل يوپۇقلۇق قەبرىسىنى قورشاپ تۇرغان سۈپەنى مەركەز قىلىپ يىراقلارغا سوزۇلغان قەبرىلەر قاتار چۆكتۈرۈلگەن بىھېساب تۆگىلەردەك غۇۋا كۆرۈنەتتى. كېچىككىنە تىۋىشمۇ، ئۆزىنى مازار غوجام بىلەن مۆگۈدىشىۋاتقان ھالەتتە ھېس قىلىۋاتقان تاۋاپچىلارنىڭ دولقۇنسىز سۈدەك تىنچ تۇرغان كۆڭلىگە ئارتۇقچە ۋەھىمە بولۇپ تۇيۇلاتتى. ھېسابسىز نامازخانلار پىچىرلاپ دۇرۇت ئوقۇۋاتقاندەك سادا بېرىۋاتقان تېرەك ياپراقلىرىنىڭ يېنىك شىلدىرلاشلىرى يۇلغۇن تۈۋىدىكىلەرنى خىيالىي دۇنيانىڭ ئەڭ ئېچكىرىسىدىكى سىرلىق سارايلارغا باشلاپ بارماقتا ئىدى.

دۇئا-تەكبىردىن كېيىن، ئۇلار ئويۇشۇپ كەتكەن ئاياغلىرىنى تۈزلەشتى-دە، كېلىشىۋالغانلىرى بويىچە ئەرز-دادقا كىرىشتى. ياشتا چوڭراق بىرى ئەرزنامىسىنى بىر ئامال قىلىپ، يۇلغۇننىڭ خېلى ئېگىزدىكى بىر شېخىغا ئىلىندۇردى-دە، يامغۇردەك ياش تۆكۈپ تۇرۇپ بىر شاخنى «شارت» قىلىپلا يېرىۋەتتى. بۇ يەردە ئۆزلىشىپ كەتكەن ئادەت بويىچە، مازار

خوجامغا ئەرز سۇنۇپ، خاسىيەتلىك يۇلغۇننىڭ بىر تال شې-
خىنى بېرىۋەتسە، ئەرز قىلغۇچى ئاشۇ شاخنىڭ قۇرۇپ كې-
تىشىگە ئەگىشىپ، قان قۇسۇپ ئۆلىدۇ، دەپ قارىلاتتى. ئەگەر ئەرز
قىلغۇچىنىڭ ئەرزى راست بولمىسا ياكى تۆھمەت بولۇپ قالسا،
بۇنداق ئەرز مازار غوجامنىڭ قوبۇلىغا ئېرىشمەيلا قالماي، بەل-
كى شاخ يىرغۇچىنىڭ ئۆزى شاخ بىلەن تەڭلا تۈگىشىدۇ،
دېيىلەتتى. شۇ ۋەجىدىن ئەرز قىلىپ شاخ يىرغۇچىلارمۇ ئۇلۇغ-
لارنىڭ قارغىشىغا كەتمەسلىك ئۈچۈن، ئاسانلىقچە شاخ يىر-
مايتتى. مۇشۇ مىنۇتتىكى شاخ يىرغۇچىلار ئەرزىنىڭ ئۆزگە
يېنىپ قېلىشىدىن قىلچە ۋاھىمە يېمەيتتى. شۇڭا، ئۇلار ئابلىز-
قارىنى ئەڭ يامان قارغىشلار بىلەن قارغىدى. مۇرىتلىرىنىڭ
بېشىنى سىيلاپ، ئاھىغا يەتكۈچى مازار غوجىدىن كۇپۇرلۇق
يولىنى تۇتقان، ئەلنى قان يىغلاتقان ئابلىزقارىنى قاتتىق جازالاپ،
ئەتىنى ئېلىپ بېرىشنى، يوقسۇللارنىڭ كۆز ئالدىدىلا جەھەننەمگە
راۋان قىلىشنى ئۆتۈنۈشتى.

جىمى ئەس-يادىنى جەم قىلىپ، بېشىغا كەلگەن كۈل-
پەتتىن ھەق ئالدىدا دەرد تۆكۈپ، تېۋىنىۋاتقان بۇ كىشىلەر
تەبىئەت قوينىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى دەماللىققا ھېس قىلال-
مىدى. تاغ تەرەپتىن ئۆرۈلۈپ كەلگەن قارا بۇلۇت بىردەمدىلا
ئاسمان گۈمبىزىگە يېيىلىپ ئۈلگۈردى. قارا بۇلۇتلارنىڭ باغ-
رىنى غايەت زور شەمشەردەك ئاق ئىككى پارچىغا بۆلۈپ ۋا-
للىداپ ئۆتكەن چاقماق زىلزىلىسىدىن كېيىن، ئۇلار ئۇلۇغ
مازار بىلەن بىر تەن، بىر جان بولۇپ كەتكەن روھىنى قايتۇ-
رۇۋېلىپ، سەزگۈسىنىڭ كۈچلۈك ئىنكاسى ئالدىدا بىردىنلا
تىز چۆكتى-دە، خۇشاللىقىدىن ۋارقىراپ كېتىشتى:

«يام... يام... يامغۇر...»

«يامغۇر ياغدى... يامغۇر ياغدى...»

ئۇلار چىن ئىخلاسى بىلەن قىلغان دۇئا-تەلەپنىڭ ئاللا تەرىپىدىن شۇنچىلىك چاپسان ئىجاۋەت قىلىنغانلىقىغا ئىچ-ئىچى-دىن خۇشال بولۇشتى. تۈنجى تامچە يامغۇر سۈيى تەلەيلىك دۇئاگۇيلارنى خۇددى زەمزەم سۈيى بىلەن يۇغاندەك جانلان-دۇرۇۋەتتى. پەرىشتىلەر ئاسمان دەرياسىنىڭ تۈگمىسىنى بىردىن-لا ئېچىۋەتكەندەك شارقىراپ چۈشۈۋاتقان يامغۇر ئۇلارنىڭ دىللىرىنى كۆلدۈردى. ئۆز ئىلتىجاسىنى ئۇلۇغ زاتنىڭ نەزە-رىدىن ئۆتكۈزۈپ، يۇرتقا ئەڭ كېرەكلىك چاغدا يامغۇر ياغ-دۇرالىغىنىغا چەكسىز پەخىرلىنىۋاتقانلار مازارغا قىسقا ۋە سە-مىمىي دۇئالىرىنى تەقدىم قىلدى-دە، بۇ بەرىكەتتىن، بۇ ھايا-جانلىق مىنۇتلاردىن يۇرتداشلىرى بىلەن تەڭ بەھرىمەن بولۇش ئارزۇسىدا مەھەللە تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشتى. ئۇلار يىقىلىپ، قوپۇپ دېگۈدەك يۈگۈرۈپ كېلىۋېتىپ، يوقىلىپ كەتكىنىگە خې-لى زامانلار بولغان كۈلكە ئاۋازىنى ئاڭلاشتى. مەھەللىدىكىلەر ئىشىكلىرىنى تاراقلىتىپ ئېچىپ، ئۆيلىرىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقاتتى-دە، يامغۇر گويا ئۆزىنىڭ ئۆگزىسىغىلا ياغقاندەك، قوشنىلىرىغا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈشەتتى. بەزىلىرى ئاياق بولام-دۇ، كاساڭ بولامدۇ كۆتۈرۈپ چىقىپ يامغۇر سۇلىرىنى تول-دۇرۇشاتتى. مەھەللىگە خۇددى كەلكۈن باستۇرۇپ كېلىۋاتقان-دەك بىر-بىرىنىڭ ئىسمىنى چاقىرىشىپ، چۇقان كۆتۈرەتتى. بۇ يامغۇر كىشىلەرنى ھاياتلىقنىڭ داۋاملىشىدىغانلىقىدىن ئۈ-مىدلەندۈرگەن خاسىيەتلىك يامغۇر ئىدى...

٩. يۇرت قازىسى ھۆكۈم قىلىدۇ

تۈنۈگۈن جاپپار موللىنىڭ مەلۇماتى بىلەن ئۇن نەچچە يىگىتنى ئەگەشتۈرۈپ، سۇ جېدىلى يۈز بەرگەن تۇغان بېشى-

غا يېتىپ كەلگەن ئابلىزقارى يۈزبەرگەن ۋەقەنى كۆرۈپ، ھوش-كاللىسىدىن كەتتى. ئۇ بەگزادىسىنى ئېقىمنىڭ خېلى تۆۋە-نىدىكى لاي ئارىسىدىن تارتىۋالغاندىن كېيىن، تۇغانىنى يەنە توسقۇزۇپ، سۇنى ئۆز يېرىگە بۇردى. ئارقىدىنلا بەخىرامان سۇ تۇتۇۋاتقان ئابدۇللانى تۇت دېسە، تۇت دەپ، قولىنى مەھكەم باغلاتقۇزدى-دە، ئات ئالدىغا سېلىپ كېلىپ، ئاتخانا يېنىدىكى ھەپىسگە قامىۋەتتى.

ھەي، مىراب بېگىم بولغان بولسا، بۇ قانخور بۇنچە ھەددىدىن ئاشالماس ئىدى، دەپ ئويلىدى ئابدۇللا ۋەقە يۈز-بەرگەندە سۇپۇرگەئاخۇننىڭ سۇنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمىغا كېتىپ قالغىنىنى يادىغا ئېلىپ.

تۈنۈگۈن كەچ ئېچىرقاپ كەتكەن چىلبۆرىدەك ۋەھشىي-لەشكەن خاتىپ ھەپىسگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇنى قوللىرى تېلىپ كەتكۈچە ئۇردى. كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسەتمىسەم ئۇنداقچى بولۇپ كېتەي، بۇنداقچى بولۇپ كېتەي، دەپ بىرمۇنچە پو-پوزا قىلدى. قول-پۇتى چۈشەلگەن ئابدۇللا باش-كۆزىگە قارا يامغۇردەك تېگىۋاتقان تاياققا لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ چىدىدى-يۇ، ئۇنىڭ پوپوزىسىغا دىققەت قىلمايمۇ قالمىدى. ئۇ خاتىپنىڭ مىجەزىنى خېلى ئوبدان چۈشىنەتتى. ئۇنىڭ ھەرقانداق يامان-لىقتىن باش تارتمايدىغان، قان تۆكۈپ، جان ئېلىشنى بىر قۇش-قاچنىڭ بېشىنى ئۈزگەندەكمۇ كۆرمەيدىغان بىر ئۇششۇق ئە-كەنلىكىنى بىلەتتى. بىراق، ئۇنىڭ جىمي ئەس-يادى يېشى خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغان دادىسى ۋە بىرجۈپ نارەسىدە بالىسىدا ئىدى. ئەگەر ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى بولۇپ قالسا، ئۇلار نېمە يەپ جان باقار؟ يەنە قانداق سو-رۇقچىلىقلارنى تارتار؟ ئابدۇللانىڭ پەرزەنتلىرىنى ئانا مېھرىدىن مەھرۇم قىلغان، بۇ ۋەيرانە ئائىلىگە يەتكۈچە دىشۋارچىلىق ئەكەلگەن تەقدىرنىڭ يەنە تاش يۈرەكلىك قىلىپ، ھايات

قالغانلارنى قايتا ئازابقا دۇچار قىلىشىغا زادىلا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى.

ئابدۇللا: «ئەتە ئەتىگەندە چېنىگنى جەھەننەمگە يوللىمىسام خەپ» دەپ قەسەم ئىچىپ چىقىپ كەتكەن خاتىپنىڭ ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بولۇپ قالغىنىغا قارىماي ئۆزىنى كۆرسەتمىگىنىگە ھەيران بولۇپ تۇرغاندا، سىپىت ھاجىنىڭ ھۇجرىسىدا دەل مۇشۇ ئىش ئۈستىدە پاراڭ كېتىپ باراتتى.

— بايۋەچچىنى ئابدۇللاغا چېقىلماسلىقتا كۆندۇردۇقمۇ قارىم؟ — دەپ سورىدى سىپىت ھاجى ئۆزىنىڭ قارشىسىدا خۇددى نامازدا ئولتۇرغان مۇخلىستەك يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئابلىزقارىغا قاراپ.

— كۆندۈرمەمدىغان ھاجىم، كۆندۈرمەمدىغان، دەسلىپىدە نەسىھەت قىلىۋىدىم، مېنى پوش دېدى، ھەزرەتلىرىنىڭ خاھىشىنى تىلغا ئېلىۋىدىم، بىر ئاز بېسىققاندەك بولدى.

— بېسىققاندەك قىلدىمۇ ياكى دېگىنىمدەك قىلىدىغان بولدىمۇ؟

ئابلىزقارى سىپىت ھاجىنىڭ تۈيۈقسىز كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ئۆزىگە قادالغانلىقىنى كۆردى، گۆپۈلدەپ ئۇرۇشقا باشلىغان يۈرىكى ئۈستىگە قوللىرىنى جۈپلەپ قويۇپ، دەرھال جاۋاب بەردى:

— ئۆزلىرى دېگەندەك قىلماسلىقتا پېقىرنىڭ ۋە ئەۋلادىمنىڭ ھەددى ئەمەس ھاجىم، كۆرسەتمىلىرى بىر ئۆچۈن تولىمۇ قىممەتلىك...

سىپىت ھاجىنىڭ كۆزلىرى يەنە يۇمۇلدى. ئۇنىڭ بارماقلىرى سەدەپ ئۇرۇقلارنى بىر-بىرلەپ ئۆتكۈزەتتى. قايسىدۇر بىر ئۇرۇق تەقدىرى شەرىئەت تارازىسىدا ئۆلچىنىۋاتقان گۇناھكاردەك، نازۇك بارماقلار ئارىسىدا توختاپمۇ قالاتتى. بەزىدە

بولسا، تۆت-بەش بىر بولۇپ، تەقدىرى ساناددىكى يۈزلەنگەن
كىشىلەردەك بىر يولدىلا ئۆتۈپ كېتەتتى. يەنە قايسىدۇر بىر
ئۆرۈق قاراۋۇلنىڭ رۇخسىتى بىلەن قورۇلدىن ئۆتكۈزۈلگەن،
ئەمما قانداقتۇر بىر گۇمان تۈپەيلى، يەنە كەينىگە ياندۇ-
رۇپ كېلىنگەن تەتۈر پېشانە يولۇچىدەك، ئەسلى ئورنىغا
قايتۇرۇلاتتى. ئۇستازىدىن ساۋاق ئېلىۋاتقان ئىستانەتمەن تالىپ
سىياقىدا ئەدەب ساقلاپ ئولتۇرۇۋاتقان ئابىلىزقارى ئۆمرىدە
مۇنداق تەسۋىنى ۋە مۇنداق تەسۋى سىيرىغۇچىنى كۆرمىگەن-
دەك ياكى بارماق ئارىسىدىن ئۆتۈۋاتقان ئۆرۈق بىلەن تەقدىرىگە
پال ئېچىۋاتقاندەك، ھەربىر ئۆرۈققا مىختەك قادالماقتا ئىدى. ئۇ
مەلۇم بىر ئۆرۈقنى ئۆزىگە قىياس قىلاتتى-دە، شۇ ئۆرۈق-
نىڭ بارماقلار ئارىسىدىن قانداق ئۆتىدىغانلىقىنى كۆزىتەتتى.
بۇ ئۆرۈق ھېچ قارشىلىقسىز ئۆتۈپ كەتتىمۇ، ئۇنىڭ يۈرىكى
ھاياجان بىلەن دۈپۈلدەشكە باشلايتتى. ئەگەر بارماقلار ئارىسى-
دا توختاپ قالسا، خۇددى ئەزرائىلدىن بېشارەت كەلگەندەك
ۋەسۋەسىگە چۈشەتتى. كەينىگە قايتۇرۇلغاندا بولسا، پۈتۈن
ۋۇجۇدى دوزاختا سۆرەپ كېتىلىۋاتقان گۇناھكارنىڭكىدەك تىت-
رەشكە باشلايتتى.

كۈنلەر ئۆتكەنسېرى، ئابىلىزقارىنىڭ ئەۋلىيا سۈپەت بۇ
كىشىگە بولغان ئېتىقادى بارغانچە كۈچلىنىپ بارماقتا ئىدى.
بولۇپمۇ ئۇ يۇرت ئۆلىمالىرى بىلىپ-بىلمەي ئوتتۇرىغا تاشلى-
غان قىيىن مەسىلىلەرگە ھېچ توختاپ قالماي جاۋاب بېرىپ،
قۇرئان ئايەتلىرى ۋە ھەر خىل نۇسخىدىكى ھەدىسلەردىن ئا-
ساس كۆرسىتىپ جامائەتنى ھەيران قالدۇرغاندا بولسا، ئۇنى
تەڭداشسىز ئەللامە قىياپىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى.
12 ۋاخ، 24 سائەتنىڭ تولىسىنى ئىستىقامەت بى-
لەن ئۆتكۈزۈپ، تەسۋىنى قولىدىن چۈشۈرمىگىنىگە قاراپ، ئۇ-

نىڭ سەئىد ئەۋلادى ئىكەنلىكىگە قىلچە شەك كەلتۈرمەيتتى. تېخى يېقىندا ئۇ تىرىلگەن ئاخىرقى زامان پەيغەمبىرىنى چۈشىدە كۆرگەندە، ئۇ زاتنى سېيىت ھاجىنىڭ قىياپىتى بىلەن كۆرگەندى.

ئابلىزقارى مېھمىنىنىڭ ئىلمىگىمۇ، مال-دۇنياسىغىمۇ ھەۋەس قىلاتتى. بۇ تەڭداشسىز مېھمان ئۆز ھۇزۇرىغا ئاياغ باسقان مىنۇتتىن ئېتىبارەن، ئادەمگەرچىلىكتە چاندۇرۇپ قويۇشىدىن ھەر ۋاقىت ئەندىشە قىلىپ كەلدى. دەرۋازا ئالدىغا كەلگەن ئابدالغا بېرىلىدىغان بىر بۇردا نان ئۈچۈنمۇ ئۆز تەستىقىنى مىزان قاتارىدا ئۆزلەشتۈرگىنىگە قارىماي، تاغلارغا ئادەم ئەۋەتىپ ئۇلاي، كەكلىك گۆشلىرىنى كەلتۈردى. مېھمىنىنىڭ يېڭى گۆش يېيىشكە ئادەتلەنگەنلىكىنى ئۇققۇۋالغاندىن كېيىن، ھەر ۋاخ غىزاغا بىردىن پاقلان سويۇشقا رۇخسەت قىلدى. ئاتايىن ئۈچ چارەك ياڭاق مېغىزىدا ياغ تارتتۇرۇپ، پولۇغا تەم كىرگۈزدى.

ئابلىزقارى ئەھلى ئىلمى كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنىلا ئېسىل نازۇ نېمەتلەر بىلەن بېقىۋېرىدىغان ئادەم ئەمەس. مەنپەئەت ئېلىش ئۈچۈن تېرىققا ئۇشكە قويىدىغان، پاختىدىن پېلىك ئېشىپ تامغا قاقىدىغان بۇ كىشى مەيلى نېمە ئىش قىلمىسۇن، ئالدى بىلەن تۆلەيدىغان بەدىلى ۋە تاپىدىغان پايدىسى ئۈستىدە چوت سوقۇپ ئاندىن رەسمىي بىر قارارغا كېلەتتى. يوقىتىدىغىنىدىن ئېرىشىدىغىنى كۆپ بولىدىغانلا بولسا، ھەرقانداق مۇئامىلىدە قولى ئۇچۇق ۋە مەرد ئادەم بولۇپ قالاتتى. بەدەلدىن پايدا ئاز بولۇپ قالىدىغانلىقىغا كۆزى يەتسە ياكى بەدەل بىلەن پايدىنىڭ تەڭلىشىپ قېلىش ئېھتىمالىنى سېزىپ قالسا، ئىلىم-بىلىم ئىشىدىلا ئەمەس، ئادەمگەرچىلىكتىمۇ قۇشقۇنغا ئۇلتۇرۇۋېلىپ بىر قەدەممۇ ئالدىغا

سىلچىمايتتى. ئەسسالامۇئەلەيكۇم دەپ كەلگەنلا مېھمانىنى سېيىت ھاجىنى باققاندەك بىقۋەرگەن بولسا، ئىلگىرىكى مۇشۇنچە كەڭ ئېگىلىك ۋە مال - دۇنيا ئاللىبۇرۇن تۇزۇپ تۈگمەسمىدى؟

ئۇ، ئىككى ئاشنىڭ ئارىسىدا قالغان چېغىدا ئاسماندىن چۈشكەندەك يېتىپ كەلگەن بۇ خۇدايى مېھمانىنى ئاللانىڭ رەھمىتى ۋە مەرھەمىتى دەپ ھېسابلايتتى. مۇشۇنداق كاتتا ئادەمنى ئۆزىگە تونۇشتۇرغىنىنىڭ، ھۆزۈرىغا باشلاپ كەلگىنىنىڭ ھەشقاللىسى سۈپىتىدە، ئۇن نەچچە يىل ئالدىدا ھاپىزنىڭ گەدىنىدە قالغان 300 تەڭگىلىك ھەققىنى بىر ئېغىزمۇ تىلغا ئالمىدى. بەلكى بۇ كونا چوپچەتكە ئىچىدە يەنە 1000 تەڭگىلىك تەشەككۈر بىلدۈردى.

مانا ئەمدى ئۆز نامى سېيىت ھاجىنىڭ نامى بىلەن قوشۇلۇپ، يىراق - يىراقلارغا پۇر كەتتى. بۇ ئۇلىماغا قول بېرىشكە ئاقاق - ئۆرۈش كېلىپ تۇرىدىغانلار ئالدىدا ئابرويىمۇ بىردىنلا ئۆسۈپ كەتتى. گەپ ئاڭلىماس بولۇپ قالغان مالايلارمۇ يېنىدىن ئۆتسە توققۇز تەزىم بىلەن ئېگىلىپ ئۆتىدىغان بولدى. ياغاچقۇلاق، بەڭباش ئوغلىمۇ خېلى ياۋاشلاپ قالغاندەك بىلىندى.

ئىككى - ئۈچ ئايدىن بېرى، ئۇنىڭ كۆڭلى ئارقىمۇ ئارقا ئاڭلىنىۋاتقان بەزى كۆڭۈلسىز خەۋەرلەر تۈپەيلى غەش بولۇپ تۇراتتى. «نۇرغۇن ئادەملەر ھۆكۈمەتكە قارشى كۆتۈرۈلۈپتۇدەك»، «ئىلچى بىلەن كىرىيىدە قاراسىپەچلەر كۆپىيىۋېتىپتۇدەك»، «بۇ يەردىن پالانى قاراسىپەچلەرگە بولۇشۇپتۇ، بولۇشۇپ پۇستانى دەپتۇ»، «ھۆكۈمەت يىقىلغۇدەك» دېگەن خەۋەرلەر قۇلاق تۈۋىگە ئارقىمۇ ئارقا ئۇرۇلغان مۇشتتەك، تېنىگە تىترەك ئولاشتۇرماقتا ئىدى.

ئۇ، مانجۇلاردىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىنكى كۈنلىرىنى تەسەۋۋۇر قىلىشتىن قورقاتتى. ئۆزىنى باراقسان دەرەخ سايىسىدە كۆكلىگەن بىر تال چۆپكە ئوخشىتاتتى ۋە دەرەخ ئۆرۈلسىلا، قۇرۇپ كېتىدىغانلىقىغا كۆزى يېتەتتى.

ئۇنىڭ تېخى يادىدا، نىياز ھېكىمبەگ ۋە بىلىك بەچچىلەرنى ھەيدىۋەتكەن مانجۇلار ھېلىمۇ ياخشى، دادىسىنىڭ يۈزىنى قىلدى. ئاتا - بالا ئىككىيلەننىڭ ئۆز ۋاقتىدا نىياز ھېكىم بەگ بەرگەن ئەمەل بىلەن خۇدىنى يوقىتىپ، مانجۇلار ئۇنداقچى، مانجۇلار مۇنداقچى، ... دەپ يۈرگەنلىكىنى تەرگەپ ئولتۇرمىدى.

ئۆزىگە تېخى مۇئاۋىن يەتتىنچى جەرىكىلىك① بەگ مەرتىۋىسىنى بېرىپ، قەشقەرگىچە كېڭەشكە چاقىردى. ئۇ، مانجۇلار ھەدىيە قىلغان ئۇزۇن دۇردۇن پەرىجە ۋە پەيلىك تەقيىنى كىيىپ، ساقال - بۇرۇتىنى تامامەن قىرىپ تاشلاپ، مەرتىۋە مۆھۈرىنى كاتتا زىننەتلەنگەن تەختىراۋانغا ئېلىپ يۇرتمۇ يۇرت كۆز - كۆز قىلىپ يۈرگەندە ئۆزىنى ھەقىقەتەن ئامەتلىك، تەڭدىشى يوق زات، دەپ ھېسابلىدى. شۇنىڭدىن كېيـ

① جەرىكە — ئەمەل دەرىجىسى نامى. ئەمەل دەرىجىسىنى جەرىكە بىلەن پەرقلەندۈرىدىغان بۇ تۈزۈم ئەڭ دەسلەپتە ۋېي، جىن سۇلالىلىرىدىن باشلاپ قوللىنىلىشقا باشلىغان، لېكىن ئۇ چاغلاردا بىرىنچى جەرىكىدىن باشلاپ، توققۇزىنچى جەرىكىگىچە بولغان بۇنداق دەرىجىلەرنىڭ يەنە ھەربىرىدە رەسمىي ۋە مۇئاۋىن دېيىلىدىغان ئىككى دەرىجە بولاتتى. پەقەت مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرىگە كەلگەندىلا ئەمەل دەرىجىسىدىكى رەسمىي ۋە مۇئاۋىن دېيىلىدىغان مۇرەككەپلىك تۈزىتىلىپ، بىرىنچى جەرىكىدىن توققۇزىنچى جەرىكىگىچە بولغان دەرىجىلا ساقلاپ قېلىنغان، بىرىنچى جەرىكە ئەڭ چوڭ، توققۇزىنچى جەرىكە ئەڭ كىچىك ھېسابلانغان. دەرىجىگە ئېرىشكەن ئەمەلدارلارنىڭ پەرىجىسىگە ئېسىلىدىغان مونچاقتىن باشلاپ، دەرۋازا ئالدىغا ئورنىتىلىدىغان شىر ھەيكىلىنىڭ ياپلىسىدىكى تۈگۈنچەكلەرگىچە جەرىكە بويىچە ئۆلچەم قويۇلغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ۋىلايەت، ئوبلاست دەرىجىلىك ئامەلدارلار تۆتىنچى جەرىكىلىك، ناھىيە دەرىجىلىك ئەمەلدار يەتتىنچى جەرىكىلىك بولاتتى. ئايرىم يۇرتلارنىڭ بەگلىرىمۇ يەتتىنچى جەرىكىگە ئېرىشەلەيتتى.

يىن مانجۇلارغا ۋاپا يۈزىسىدىن ساداقەت كۆرسىتىپ، مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرمەكچى بولدى، يۈزبېشىدىن مىڭبېشىغىچە بولغان ئەمەلدارلارغا مانجۇچە پەرىجە كىيىشنى، ئۆزى بىلەن كۆرۈشكەندە بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇشنى بۇيرۇدى. چۆنتەكتىدىن ئاشقان باج-خىراجنى ۋاقتى-قەرەلىدە يوللاپ تۇردى ...

مانا ئەمدى ئۇ ھېلىقى ۋەھىمىدىن قۇتۇلدى. سېيىت ھاجى كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا تەقىيە ۋە پەرىجىنى چۆرۈپ تاشلاپ، ئۈستىگە بىرقانچىنى دەسسىدى، بېشىغا سەللە قوندۇردى. ئىنئام ئالغان تونىنى كىيىپ، تون ئىچىدىن بېلىنى باغلىدى، مانجۇلاردىن ئىبارەت كونا تاغ ئۆرۈلۈپ كەتتىمۇ، يەنە بىر يېڭى يۆلەنچۈك تاغ تېپىلدى...

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ تەسۋى سىيرىشىدىن لەززەتلەنمەكتە ۋە كارامەت كۆرمەكتە. ئۇنىڭ يۈز-كۆزلىرىگە خۇددى مەشۇقىنىڭ دىدارىغا تويمىغان ئاشىقتەك ھېرىسمەنلىك بىلەن سەپالماقتا ئىدى.

لېكىن، ئۇ سېيىت ھاجىنىڭ مىجەزىدىكى كىچىككىنە بىر سىرنى زادىلا چۈشىنەلمەيۋاتاتتى، يەنى، يۇقىرى ئابرويغا، ئىسىل نەسەبكە، دەپىي-دۇنياغا ئىگە بۇ زاتنىڭ ئېلىپنىڭ سۇنۇغىنى ئۇقمايدىغان قارا قورساق پۇقرانىڭ سالىمىنى ئېلىك ئېلىپ، سالام قايتۇرغىنى كالىلىسىدىن ئەسلا ئۆتمەيتتى. ھېلىقى كۈنى بۇ ھۆرمەتلىك مېھمان ھارامزادە ھاشارچىلارغا تەڭگە ئىنئام قىلغاندا تۇغۇلغان بۇ تېپىشماق ئۇنىڭ كۆڭلىدە تاكى بۈگۈنگىچە يېشىلمىگەنىدى.

ئۇ، تۈنۈگۈن ئوغلىنى سوغا باستۇرۇۋەتكەن، يەنە كېلىپ ھەددىدىن ئېشىپ تۇغانىغا كەتمەن سالغان ئابدۇللانى تۇتۇپ كېلىۋىدى، سېيىت ھاجى ئانچە كايىپ كەتمىدى،

پەقەت «جاراھەتلەندۈرۈپ، ئىشنى بۇزماڭلار، پۇقرالاردىن بىرەر يېرىمى تۇتقۇننىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىپ كەلسە، مەن بىخەۋەر قالماي» دېگەننى ئالاھىدە تاپىلىدى. مانا بۇ بىر قاتار چۈشىنىكسىز ئالامەتلەر ئۈستىدە كاللا قاتۇرۇپ مېڭىسىنىڭ قېتىقى چىقىپ كېتەي دېگەن بولسىمۇ، ئۇ ھېچبىر نەتىجە چىقىرالمىدى. ئاخىرىدا ئۆزىگە ئۆزى مەدەت بېرىپ، يۈرىكىنى توختاتتى - دە، تەۋەككۈل قىلىپ سېيىت ھاجىدىن توغرىدىن توغرا سوراپ كۆرمەكچى بولدى.

— ھۆرمەتلىك تۆرەم، مالال كەلمىسە ھەزرەتلىرىدىن سورايدىغان كىچىككىنە بىر گېپىم بار ئىدى.

— ......

سېيىت ھاجى روھ بىلەن تەنھا سۆھبەت قۇرۇۋاتقاندەك ياكى ساھىبخانىنىڭ ئىلتىماسى قۇلىقىغا كىرمىگەندەك، خېلىغىچە ئۈنچىقمىدى. لەۋلىرى تۈگىمەس دۇرۇتنىڭ ئاخىرىغا چىقالمايۋاتقاندەك مىدىرلاۋەردى.

مېھمانخانا ئىشىكىنىڭ تۇيۇقسىز ئېچىلىشى، ئورۇنسىز ياكى قاملاشمىغان سوئال قويۇپ سالدىممىكىن دېگەن دەرگۇمان بىلەن دەككە - دۇككىدە تۇرغان ئابلىزقارىنى بىردىنلا چۆچۈتىۋەتتى. ئۇ بەخىرامان تەسۋى سىيرىۋاتقان مېھمىنىنىڭ چىرايىغا ئەيمىنىش نەزەرى بىلەن قارىۋالغاندىن كېيىن كەينىچە سۈرۈلۈپ، پەگاھقا چۈشتى - دە، چۈشىنىكسىز بىر نېمىلەرنى پىچىرلاۋاتقان رەھمەتنى شەرەت قىلىپ، تاشقىرىغا چىقتى.

كۆردىكى، دەرۋازا بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ، ھويلىغا كىرىپ بولغان بىر توپ پۇقرا مېھمانخانا ئىشىكىگە كۆز تىكىپ غەلىتە بىر قىياپەتتە تۇرۇشاتتى. بۇلار سوپۇرگە ئاخۇننىڭ مەسلىھەتىگە لايىق، يۇرت «قازىسى» ئالدىغا ئەرزگە كەلگەنلەر ئىدى. ئابلىزقارىنى بىر قاراشتىلا تەرگە چۆمۈلدۈرگىنى

يالاڭ يەكتىكى ئۈستىگە باغلانغان ياغلىقىغا قوللىرىنى قويۇپ، لېۋىنى چىشلەپ، ھەيۋە بىلەن تۇرغان سۈپۈرگە مىراب بېـ گى بولدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىمۇ چاڭگال سالماقچى بولغان ئولـ جىنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى سەگەكلىك بىلەن پايلاپ تۇرغان قارچىغىنىڭ كۆزلىرىدەك پارقىرايتتى. پۈتۈن بەستى بىلەن يارىمىغان توغراق كۆتىكىنى ئەسلىتىدىغان قادىر تۆمۈرچىنىڭ بازغاندەك مۇشتلىرى بارغانچە چوڭىيىپ كېتىۋاتقاندەك كۆـ رۈنەتتى. قوللىرىنى كەينىگە تۇتقىنچە مەنسىتمەسلىك نەزەرى بىلەن قاراپ تۇرغان ھېمىت قاشقىنىڭ كۆزلىرىدىن مەسخىرە كۈلكىسى ئۇچۇپ چىقىۋاتقاندەك قىلاتتى.

ئەگەر توپ ئىچىدە سۈپۈرگە مىراب بېگى بولىغان بولـ سا ئابلىزقارى ئۇلارنى ئەلۋەتتە ناھايىتى ئوڭايلا ھەيدەپ چىقارغان بولار ئىدى. ئىلدىمۇ، كۈچتىمۇ مىراب بېگىگە تاـ قابىل تۇرغۇدەك ئىقتىدار يا ئۆزىدە، يا بىرەر مۇلازىمىدا يوق ئىدى. بىراق، نەزەرىدىكى بۇ ئۆكتىچىلەرنىڭ بۇ قەسىرـ گە نېمە ۋەجىدىن قەدەم باسقانلىقىنى ئوبدان بىلىسىمۇ، ئۇـ لارنىڭ مۇنچىلىك سۈر بىلەن كېلىشىنى ئويلاپمۇ كۆرمىگەنىـ دى. «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟»

ئابلىزقارى بىرەر قارارغا كېلىپ بولغۇچە، كەينىدىن ئاۋاز كەلدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم مۇسۇلمانلار...

ئالدى بىلەن ھېمىت قاشقا، ئاندىن كېيىن سۈپۈرگەـ ئاخۇن مېھمانخانا ئالدىغا چىقىپ تەسۋى سىيرىگەچ تۇرۇپ ساـ لام بەرگەن سېيىت ھاجىنىڭ سالامىنى مۇنداقچىلا ئىلىك ئېـ لىپ قويدى.

سېيىت ھاجى سالماق قەدەم تاشلاپ، شۈمشەرەپ تۇرغان ئابلىزقارىنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە:

— مېھمانغا قانداق ئەدەب كۆرسىتىلىدىغانلىقى ئەسلىرىدىن چىقىپ قالدىمۇ قارىم، قېنى، مېھمانلار مېھمانخانىغا ئىلتىپات قىلسۇن، — دېدى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

— لەببەي!...

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ گېپىنى ئاڭقىرالمىغاندەك خۇپسەنلىك بىلەن يېنىشلاپ سورىدى - دە، نېمىدىندۇر بىشارەت بەرمەكچى بولۇپ، چورۇق، كونا كەش كىيگەن ئاياغلارغا قاراپ تۇمشۇقىنى ئۇشلاپ قويدى.

سېيىت ھاجىنىڭ ئەمدى ئابلىزقارى بىلەن كارى بولمىدى. ئۇ تەسۋىنى بىلىكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىپ پۇقرالار ئالدىغا كەلدى - دە، سۇپۇرگەئاخۇندىن باشلاپ، ھەممەيلەنگە قول بەردى.

— قېنى مۇسۇلمانلار، مېھمانخانىغا مەرھەمەت قىلىشسىلا، — دېدى ئۇ ھەربىرەيلەنگە ئايرىم - ئايرىم ئىلتىپات كۆرسىتىپ.

كەلگەنلەر سېيىت ھاجىنىڭ گېپىنى خاتا ئاڭلاپ قالدۇقمۇ نېمە دېگەندەك بىر - بىرىگە قارىشىۋالدىيۇ، ھېچكىم ئالدىراپ قەدەم تاشلىمىدى.

— قېنى مىراب بېگى، ئىلتىپات قىلسىلا.

كىشىلەر، سۇپۇرگەئاخۇنغا ئەگىشىپ ئورنىدىن قوزغالدى ۋە تەسەۋۋۇرىدىنمۇ زىيادە بېزەلگەن مېھمانخانىغا كىرىپ، پۇتلىرىنى قېقىشقا ئۈلگۈرمەيلا قىپقىزىل گىلەملىك سۇپىغا چىقىپ، دۇئاغا قول كۆتۈردى.

پۇقرالار گىلەمگە ئەمەس، بەلكى يۈزىگە ئاياغ باسقاندەك پۇچۇلىنىپ كىتىۋاتقان ئابلىزقارى، سېيىت ھاجىدىن تەپتارتمىسا ئىدى، ئۆزىنى چاغلىمايدىغان بۇ جۇندەكلەرنى يۈزمىگىنى تىللاپ، كۆتىگە تېپىپ قوغلىۋەتكەن بولاتتى. مۇشۇ تاپتا، يۇمشاق كۆرپىلەر ئۈستىگە چۈشكەن چاڭ - توزان خۇددى كۆز قارىچۇقىغا قونغاندەك، كۆزىنى ئېچىشتۇرماقتا ئىدى.

ئابلەزقارى دۇئادىن قول چۈشۈرگەن سېيىت ھاجىنىڭ تۆۋەندىن ئورۇن ئالغانلىقىنى كۆرگەندە زادى چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ سېيىت ھاجىلا ئەمەس، ئۆزىنىڭمۇ ھاقارەتكە ئۇچراۋاتقانلىقىنى بىلدى - دە، چاقچاقانلىق بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ھاجىم، بۇ نېمە قائىدىلىرى، ئۇلۇغنىڭ پەگاھدا، ئاۋامنىڭ تۆردە ئولتۇرغىنى نەدە بار؟ — دېدى.

سېيىت ھاجى ھېچ ئىش بولمىغاندەك كۈلۈمسىرەپ قويدى - دە

— ھېچ ۋەقەسى يوق، ھەممىمىز بىر دىنىي قېرىنداش، — دېدى.

— بۇ ... بۇ ... بۇنداق بولسا ...

سېيىت ھاجى تۆردە ئولتۇرۇپ، بىر - بىرىگە كۆز بېقىشىپ پىچىرلىشىۋاتقان پۇقرالارغا قاراپ قويۇپ كېيىنىنى داۋام قىلدى:

— مەشھۇر ئۆلىما قازى ئىيازنىڭ «شىفا» دېگەن كىتابىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆز ساھابىلىرىگە: «مەنمۇ بىر بەندە، يېمەك - ئىچمەكتە، ئولتۇرۇپ - قوپۇشتا سىلەر بىلەن ئوخشايمەن» دېگەنلىكى قەيت قىلىنغان، رەسۇلىللا شۇنداق دېگەن ۋە شۇنداق قىلغان يەردە، سىلى، بىز يەنە قانداق قىلماقچىدۇق!

ئاغزىغا تەستەك تەگكەندەك زۇۋانى تۇتۇلغان ئابلىزقارى ئادەتتە ئالدىدىن توغرا ئۆتمەيدىغان پۇقرالار ئالدىدا شۇنچىلىك ئوسال ئەھۋالغا چۈشتىكى، سىم بۇرۇتلىرى كامار ئىزدەۋاتقان چاشقاننىڭ بۇرۇتىدەك قىمىرلاپ، قۇلاقلىرى خورازنىڭ تاجىسىدەك قىزىرىپ كەتتى. ئۇ نېمە دېيىشىنى بىلمەي، پەگاھدا تۇرۇپ، بىر پەسكە گاڭگىرىدى - دە، ئۆزىنى ئاران قولغا ئېلىپ: «ئېيتقانلىرى دۇرۇس، دۇرۇس» دېگىنىچە سۇپىنىڭ لېۋىدە يىڭنە ئۈستىگە ئولتۇرغاندەك ئولتۇردى.

سېيىت ھاجىنىڭ ئىشارىتى بىلەن تۆردىكىلەرگە داستى-

خان كەلتۈرۈلدى. دۇئادىن كېيىن سېيىت ھاجى مىراب بې-
گىگە قاراپ:

— ھەرقايسىلىرىنىڭ پايۇ قەدەملىرى ھۇزۇرىمىزغا يەتكىنى سەۋەبلىك بەكمۇ خۇشال بولدۇم، بىلمىدىم، قېرىنداشلىرىمىز پېقىرنى نېمە خىزمەتكە بۇيرۇيدىكىن؟

ھېلىغىچە ئۆز تۇغقىنىنىڭ ھۇزۇرىدىكىدەك بەھۇزۇر ئولتۇرۇۋاتقان ھىممەت قاشقا تۆمۈرچىنىڭ تىزىنى بېسىپ قويغىنىغىمۇ پەرۋا قىلماي، ئالدى بىلەن سۆز قىلدى. ئۇ سېيىت ھاجىغا چىن كۆڭلىدىن قايىل ئىدى. ئاجىزلارنى يۆلەپ، ئادالەتنى ئەۋج ئالدۇرىدىغان بۇ ئاق كۆڭۈل ئۆلىماغا سادا كۆڭلىنىڭ تۆرىدىكى ھۆرمەت تەختىدىن ئورۇن بەرگەنىدى. يەنە قېرىندىشى ئابدۇللانىڭ خۇددى قالماقدۇك ھاشىرىدىكىگە ئوخشاش، ئۆزىنىڭ شەخسەن تىرىشچانلىقى بىلەن قويۇپ بېرىلىشىنى خالايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ سېيىت ھاجىنى ماختاپ ئۇچۇرىدىغان يېڭى بىر دەسمايىگە ئىگە بولاتتى.

ئۇ چورۇق تارتىۋالغان ئاياغلىرىنى ئازراق تۈزلەپ، ئۇيۇشۇپ كەتكەن تىزىغا دوك-دوك ئۇرۇپ قويۇپ، قوشنىلىرىغا گەپ قىلىۋاتقاندەك تەلەپپۇزدا دېدى:

— تۈنۈگۈن ھۆرمەتلىك قارىم كىچىككىنە ئاچچىقنىڭ كەينىگە كىرىپ ئابدۇللائاخۇننى تۇتۇپ ئەكەلدى. بۇ ئىش بەلكىم ئۆزلىرىنىڭ سەمىگىمۇ يەتكەندۇ دەپ ئويلايمىز، ئەمدى ... بۇ يېتىمنىڭ بىر پۈتى گۆرگە ساڭگىلاپ قالغان دادىسى، ئىككى نارەسىدە بالىسى قانداقمۇ قىلار، دەپ قالدۇق...، — دېدى.

— ئابلىزقارىم ئۆزلىرىنى يۇرتىمىزنىڭ قازىسى دەپ جاكارلىغىنىنى يادىمدا، — دېدى پۇقرالارنىڭ دەۋىتى بىلەن ھىممەت قاشقىنىڭ سۆزىنى تولۇقلىماقچى بولغان مىراپ بېگى كەسكىن ئاھاڭدا، — ھەرقايسىلىرىغا مالال كەلمىسە، قىلغۇلۇقنى كىم

قىلغانلىقىنى ئايرىپ بېرىشىدۇ. «سەن تاز دېگۈچە، مەن تاز دەۋالاي» دېگەندەك، سەۋەنلىك بەگزادىدە تۇرۇپ، ئابدۇللا- ئاخۇنغا ئازار بەرسەك ئانچە دۇرۇس بولماسمىكىن؟!

— شۇنداق... شۇنداق...

— مىراب بېگىم دۇرۇس دەيدۇ...

ئولتۇرغانلار خامانغا چۈشكەن قۇشقاچتەك تەڭلا ئېغىز ئېچىپ، سۆپۈرگەئاخۇننىڭ كېيىنكى قوۋۋەتلىگىلى تۇردى.

ئابلىزقارى ھېلى ئۇ ساغرىسىنى، ھېلى بۇ ساغرىسىنى مىدىرلىتاتتى، ئېڭىكىنى تىرەپ تۇرغان قولىنى ھەدەپ ئالماشتۇراتتى. بىر سېيىت ھاجىغا، بىر تۆردىكىلەرگە قاراپ، ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن گەپنى يۇتۇۋېتەتتى.

سېيىت ھاجى ئابدۇللانىڭ قىسمىتى توغرىسىدىكى گەپنى ئاڭلاپلا خۇددى كۆتمىگەن بىر كۆڭۈلسىزلىك يۈز بېرىپ قال- غاندەك ئەندىكتى. چىرايىدىن كۆلكە ئۆچۈپ، جىددىي تۈس ئالدى. ئابلىزقارىنىڭ كېيىنكىسىنى بىر قۇر تەكشۈرۈپ باقماق- چى بولغاندەك، ئۇنىڭ بەستىگە باشتىن-ئاخىر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ، كۆزىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا قادالدى ۋە:

— ھە، مۇشۇنداق ئىش يۈز بەردىما تېخى؟— دەپ سوردى.

— يوقسۇ... يوقسۇ... ھېلىقى...، — ئۇ سېيىت ھاجىنىڭ ھېچنېمە ئۇقماس قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ئۆزىدىن مۇنداق سوئال سوراۋاتقانلىقىنى زادىلا چۈشىنەلمىدى. ئۇ دۇدۇق- لىغاچ، بۇ خۇپسەنلىكنىڭ تەكتىدە ئۆزى بىلمەيدىغان مۇ- ھىم بىر مەقسەت بولسا كېرەك، دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆت- كۈزدى-دە، مۇقامىنى ئۆزگەرتىپ، قويۇلغان سوئالغا نەق جاۋاپ بەردى، — شۇنداق تەقسىر، شۇنداق.

سېيىت ھاجى «ھېم» دەپ قويۇپ، بىر چوڭ تىن ئېلىۋالدى، بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ سورىدى:

— ئابدۇللائاخۇن ھازىر قەيەردىكىن، ئۇ رىيازەت چېكىپ قالمىغاندۇ؟

— يوقسۇ ... يوقسۇ ...

سېيىت ھاجىنىڭ تۇتقۇنىدىك ئوبدانلا ئەدەبلەنگەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، يەنە رىيازەت چەككەن - چەكمىگەنلىكىنى سورىغىنىغا قاراپ، ئابلىزقارى خېلى سەگەكلىشىپ قالدى. بۇ ئەزىز مېھمىنىنىڭ ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە ئەقىللىق، چوڭقۇر پىكىرلىك ئىكەنلىكىگە يەنە بىر قېتىم قول قويدى. ئەسلىدە ئۇ بەگزادىسىگە ئۇۋال قىلمىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئابدۇللانى يەتكۈچە قارىلاپ، ئۆز گېپىنى يورغىلاتماقچى، پۇقرالار ئالدىدا بەگلىك ھەيۋىسىنى تازا بىر كۆرسىتىپ قويماقچى بولۇۋىدى، ئەمدى بۇ نىيىتىدىنمۇ يېنىپ قالدى. مېھمىنىنىڭ كۆزىگە قاراپ يول تۇتۇشىنىڭ ئۆزىگە زىيان ئەكەلمەيدىغانلىقىنى بىلدى.

— توۋا ... توۋا، — دېدى سېيىت ھاجى يەكاھدا قولىنى كەينىگە تۇتۇپ مېڭىپ يۈرۈپ، — دۇنيادا مۇشۇنداق ئىشلارمۇ بار ئىكەن، قاراپ تۇرۇپ بىر مۇسۇلماننى قوشنى قەپەسكە، ھايۋاننى ئېغىلغا بەند قىلغاندەك بەند قىلغانمۇ بارمۇ؟

تۆردە ئولتۇرغانلار سېيىت ھاجىنىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن گەپ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بىر - بىرى بىلەن كۆز بېقىشۋالدى. پۈت - قوللىرىنى ئىختىيارىغا قويۇۋېتىپ، «مەن نېمە دېگەنىدىم» دېگەندەك مەغرۇر نەزەردە ھەممىيلەنگە بىرمۇبىر قاراپ چىققان ھېمت قاشقا قوللىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ، سېيىت ھاجىنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلىدى:

— شۇنى دېمەمدىغان، بىر بەندىنى قۇربانلىق قىلىدىغان

قوينىڭ پۆتىنى چۆشكەندەك چۆشەپ، ئېشەك سولاپ قويغانـ
دەك سولاپ قويسا، ئاللا كۆتۈرمەيدۇ ـ دە!
سۆپۆرگـەئاخۇن كۆپ گەپ قىلمىدى. پـەقەت ئارىلىققا
جىمجىتلىق چۆشكەندىلا:
ــ ھاجىمنىڭ مەرھەمىتى بىلەن قېرىنـدىشىمىزنـى بىللە
ئەكـەتىشكـە مۇمكىن بولارمىكىن؟ ــ دېدى.
ھەرە چېقىۋالغاندەك تولغىنىپ كەتـكـەن ئابلـىزقارى
مىراب بېگىگە نېمىدۇر دېمەكچى بولۇپ تەمشىلىۋىدى، سېيىت
ھاجىنىڭ كۆزى بىلەن بىلدۈرگەن تەقىبىگە دۇچ كەلدى.
ــ قارىم، ــ دېدى سېيىت ھاجى ئابلىزقارىـنى ئىشارەت
بىلەن ئۆزىگە قارىتىپ، ــ يۇرت ـ جامائەتنىڭ دەۋا ـ دەستۇرلىرىـ
نى كىم سورايدۇ؟
ئۇ قان تەپچىپ تۇرغان بارماقلىرى بىلەن ساقىلىنى سىيلىغاچ،
بېشىنى قىيـشاتقىنچە ئابلـىزقارىـغا تىكىلدى. كۆلۈمسـ
رەپ قارىدى.
ــ يۇرت قازىسى... يۇرت قازىسى سورايدۇ!
ــ يۇرت قازىسى كىم؟
ــ ئەلۋەتتە ئۆزلىرى، ئەلۋەتتە ئۆزلىرى...
ــ ئەھۋال ئۇشبۇ تەرىقىدە ئىكەن، بۇ دەۋاغا پېقىر ھۆـ
كۈم قىلسا بولارمۇ؟
ــ ئەلۋەتتە بولىدۇ، ئەلۋەتتە بولىدۇ.
سېيىت ھاجى ئىمتاسىلىققا چۆمگەن مېھمانخانىدا سەلـ
لىسىنى تۈزلەپ كىيىپ، تونىنىڭ ياقىسىنى ئەمكىن ھەرىكەت
بىلەن تۈزەشتۈردى ـ دە، يېنىك قەدەم تاشلاپ تۆرگە ئۆتۈپ،
مىراب بېگى بىلەن ھىممەت قاشقىنىڭ ئارىسىدىن ئورۇن ئالدى، دۇئا
قىلغاندىن كېيىن گېلىنى ياساپ، تەنتەنىلىك سۈرەتتە جاكارلىدى:
ــ مۆمىن مۇسۇلمان سەپەرئاخـۇن چاققان ئوغـلى ئابـ

دۇللائاخۇن بىگۇناھ بولغانلىقى سەۋەبلىك ئۆز ئەركىگە قايتۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭغا ئازار بەرگەن بەندە بىر ياۋاش مۇسۇلماننى ئەركىدىن مەھرۇم قىلىنغىنىغا چىن كۆڭلىدىن پۇشايمان يەپ، خۇدا ئالدىدا تۇۋا قىلغاي، ئامىن!

قازىنىڭ قازى بولغاندىن بېرىقى تۇنجى ھۆكۈمى ھەممەيلەنگە يېقىپ كەتتى. ئۇتتۇقلۇق دەۋادىن خۇرسەن بولۇپ، قېرىنداشنى سېغىنغان كۆزلىرى ئىشىككە تىكىلدى.

— ھەرقايسىلىرىغا خوپ چۈشسە، — دېدى سېيىت ھاجى پۇقرالارنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەنگەندەك، — ئابدۇللائاخۇن ناھەق-نارۋا بەند قىلىنغانلىقى ۋەجىدىن پەرز نامىزىنى قازا قىلدى. بۇ قازانىڭ قەرزى ئەلۋەتتە پىرىنىڭ بويىندا. يۇرت قازىسى بولۇپ تۇرۇقلۇق، تۇنۇگۈنكى بۇ كېلىشمەسلىكتىن بىخەۋەر قاپتىمەن. بولمىسا، ئابدۇللائاخۇن بۇنداق سورۇقچىلىقنىمۇ تارتماس ھەم نامىزىمۇ قازا بولماس ئىدى. ھېلىھەم خۇداغا شۈكرى، بۇ ئىش ھەرقايسىلىرىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەن سەممىمىزگە يەتكەچ، ئۇلۇغ ئىگەم بىزنى ئارتۇقچە سەۋەنلىكتىن ساقلاپ قالدى. مۇبادا قازا ئادا قىلىنمىسا، قادىر ئاللا ئالدىدا ھەممىمىز پاسىق گۇناھكار بولىمىز. مۇنداق بولسۇن، ھەرقايسىلىرى خاتىرجەم قايتىپ تۇرۇشسىلا، ئابدۇللائاخۇن ناماز ئەسرىنى بىز بىلەن بىللە ئوقۇسۇن، نامازدىن كېيىن تۇۋا-ئىستىغپار قىلىپ، ئۆزرىمىزنى بىلدۈرەيلۇق، ھۆرمەتلىك ئىنىمىزنى ئۆزىمىز يولغا سېلىپ قويايلۇق.

بەزىلەرنىڭ يۈرىكى سېيىت ھاجىنىڭ تاتلىق سۆزى بىلەن خۇددى قىزىق چايغا سېلىنغان قەنتتەك ئېرىپ كەتتى. ئابدۇللانى پاتراق يولغا سېلىپ قويۇشنى ئۆتۈنگەندىن كېيىن، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

سېيىت ھاجى ھەممىيلەنگە ئامانلىق-ئاسايىشلىق تىلەپ دۇئا بەردى-دە، ئۇلارنى ئۇزىتىپ دەرۋازا ئالدىغىچە چىقتى.

10. بازار بېگى نادىرخان

خاتىپ ھۇجرىسىدا پىچۇۋېتىلگەن بۇقىدەك ھۆركىرىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ يەل توشقۇزۇلغان تۇلۇمغا ئوخشاپ كېتىدىغان تېنى كېزىك ھارارىتىدە قىينىلىۋاتقان بىتاپىنىڭكىدەك لاغىلداپ تىترەيتتى. گۆرەن تومۇرلىرى كەكە سېپىدەك بۆرتۈپ چىققان، يۈزىدىكى ھېلىقى ھۆررەك چىقىلىپ تۇرغان يۈز مۇسكۇللىرى بىلەن كىرىشىپ كەتكەنىدى. خەنجىرنىڭ مۇڭگۈز سېپىنى شۇنچىلىك قاتتىق سىققان ئىدىكى، تومۇ-تومۇ بارماقلىرى خۇددى بەش تال قىزىلمۇچتەك قىزارغان، پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرى نېمە قىلارىنى بىلمەي، بىلىدىغانلىكى تاتلىق سۆزلىرى بىلەن يالۋۇرۇۋاتقان دادىسىغا قادالغانىدى.

— سەۋر قىل، سەۋر قىل دەيدىلا، قانداقمۇ سەۋر قىلىمەن؟ ئىككىڭلار بېشىڭلىنى بىر يەرگە قىلىۋېلىپ كۇسۇرلاشقىنىڭلار، كۇسۇرلاشقان، قەستىڭلار مەندىمىدى-يا؟ بولدى، مېنى قويۇۋەتسىلە، ئابدۇللا دېگەن بىر نېمىنىڭ تېرىسىنى تەتۈر سويۇۋېتىمەن، بېشىمنى ئېلىپ يۇرتتىن چىقىپ كېتىمەن. ئەمدى بۇ ئۆيدە تۇرغۇچىلىكىم قالمىدى. ئۇرنۇمغا سېيىت ھاجىنى بالا قىلىۋالارلا!

— ھوي ئوغلۇم، خۇش بولۇپ كېتەي، ئاغزىڭنى يىغىشتۇر، ھاجىم ئاڭلاپ قالسا، سەت ئەمەسمۇ؟

ئەسلىدە، تۇنۇگۇن ئابدۇللانى ئاتىنىڭ ئالدىغا سېلىپ كېلىپ بىر ھازا دۇمبالىغاندىن كېيىن، ھېرىپ كەتكەن بەگ

زادىنىڭ نەششە خۇمارى قوزغالغانىدى. ئۇ قامچىسىنى تاشلىماي تۇرۇپ «رەھمەت!» دەپ ۋارقىرىدىيۇ، دادىسى بىلەن تۈزگەن ئاغزاكى كېلىشىمى يادىغا يېتىپ، «لەببەي بېگىم!» دەپ قول باغلاپ تۇرغان رەھمەتنى يەنە قايتۇرۇۋەتتى.

بۇ قەسىرگە جايلاشقاندىن كېيىنكى ئۈچىنچى كۈنى بولسا كېرەك، پاراڭ ئارىلىقىدا سېيىت ھاجى بىردىنىلا سەگەكلەشتى-دە، بۇرۇن تۆشۈكىنى كېڭەيتىپ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ، نېمىنىدۇر پۇرىغاندىن كېيىن ئابلىزقارىدىن:

— بۇ، نېمىنىڭ پۇرىقى تەقسىر، ئەجەب يات پۇرايدۇغۇ، — دەپ سورىدى ئەجەبلەنگەن ھالدا.

— ھى... ھى...، — دېدى ئابلىزقارى ھېچقانداق يات پۇراقنى سەزمىگەندەك، — مالايلارغا ئەخلەتلەرنى كۆيدۈرۈۋېتىڭلار دېۋىدىم، ئېھتىمال قۇيىقا پۇرىقىدۇر-يا بولمىسا كۆيگەن توخۇ پوقىنىڭ ھىدىدۇر.

بۇ گەپكە سېيىت ھاجى ئانچە ئىشىنىپ كەتمىدىمۇ، مەنىلىك كۈلۈپ قويدى.

ئابلىزقارى بىر ئىشنى باھانە قىلىپ، سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىدىن يېنىپ چىقىپ، ئۇدۇل ئوغلىنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى. خاتىپ ھۇجرىدا يەنە بىر ھەقەمسايىسى بىلەن تەكىيەگە يۆلەنگىنىچە تازا مەززە قىلىۋاتقانىكەن.

ئابلىزقارى ئوغلىنى نەششە چەكمەسلىككە كۆندۈرمەكچى بولدىيۇ، لېكىن كېپىنى زادىلا ئۆتكۈزەلمىدى. ئاخىردا كونا چارىسىنى ئىشقا سېلىپ ئازراق چىقىم تارتتى-دە، خاتىپنى نەششىنى ھۇجرىسىدا ئەمەس، بەلكى خالىي بىر جايدا چېكىشكە ئاران ماقۇل كەلتۈردى. شۇنىڭدىن باشلاپ خاتىپ خۇمارى تۇتقاندا ياكى بازاردىكى نادىرخانىڭگە كېتەتتى، ياكى باغنىڭ ئىچكىرىسىدىكى لەمپە ئاستىغا باراتتى.

تۈنۈگۈن ئۇ يەنە بازار بېگى نادىرخان بايۋەچچىنىڭ ھوزۇرىغا كەلگەن ۋە سەيخانە مەجلىسى قۇرۇپ، تاڭ ئاتقۇزغان، قەسىرگە قايتىپ كېلىپلا ئانىسىدىن ئابدۇللانىڭ قويۇۋېتىلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، دادىسى بىلەن ھېساب-كىتاب قىلىشنى باشلىۋەتكەنىدى.

ئابلىزقارى ئىشىكتە قاراپ بەدىنى ئولجىغا ئېتىلغان قاپلاندەك ئاشلانغان ئوغلىنى قۇچاقلاپلا تۇتۇۋېلىپ:

— جېنىم ئوغلۇم، سەۋر قىل، «سەۋر قىلساڭ، غورىدىن ھالۋا پۈتەر» دەپتىكەن، ھازىرچە بۇ دەردنى ئىچىمىزگە يۇتماقتىن ئۆزگە ئامال يوق، — دەپ يالۋۇرغىلى تۇردى.

دادىسىنىڭ كۆزلىرى نەملىشىۋاتقانلىقىنى، قىياپىتىنىڭ بەكلا بىچارىلىشىپ كەتكىنىنى كۆرگەن خاتىپ سەل-پەل يۇمشىغاندەك بولدى-دە:

— دادا، ئويلاپ باقسىلا، نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ بۇ جاھاندا؟ پۇقرالار ئىستانەتتىن باش تارتسا، خوجايىنىنى لايىغا مىلەپ بوزەك قىلىشقىچە بېرىپ يەتسە، سېيىت ھاجى ئاش-تۈزىمىزنى يەپ تۇرۇپ، يەنىلا ئاشۇلارنىڭ كەتمىنىنى چاپسا...، — دېدى.

— ئوغلۇم، بۇنى بىر دېمەي قوي، — دېدى ئابلىزقارى ئوغلىنى ئاچچىقى يېنىپ قالدى دەپ ئويلاپ، — پۇقرا دېگەن ئەبگارلار مۇشۇ كۈنلەردە راستتىنلا ھەددىدىن ئېشىۋاتىدۇ، لېكىنزە، ئۇلار چوڭچۇرىنى خام ساناشمىسۇن!

ئۇ پۇقرالارنى يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ تىللاۋاتقاندەك بىر ھازا قايىنىدى، ئۇلارنىڭ مېھمانخانىدا ئەيمەنمەي كىرىلىپ ئولتۇرۇشقانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

كىم بىلسۇن، خاتىپ دادىسىنىڭ ئاھ ئۇرۇپ تۇرۇپ سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى ئاڭلاپ، يەنە چىچاڭشىشقا باشلىدى، ئۇ ئەمدىلا غىلاپقا كىرگەن خەنجىرىنى يەنە سۇغۇردى.

— دادا، مېنى قويۇۋەتسىلە، مەن بۇ جۇڭدەكلەرنىڭ بۇنـ
داق ئۇششۇقلۇقىغا چىداپ تۇرالمايمەن، ياكى ئابدۇللانى بوغۇز-
لاپ، مېڭىسىدە ئۆتۈكۈمنى ياغلايمەن، يا سېيىت ھاجىنى
كەلگەن يېرىگە قوغلىۋېتىمەن!

ئابلىزقارى ئاللىقاچان ئەيۇەشكە كەلگەن ئوغلىنى ئىك-
كى ئېغىز ھەسرەت چېكىش بىلەن قايتا قوزغىتىپ قويغانلىـ
قىنى بىردىنلا پەملەپ، چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمۈلدى. ئوغـ
لىنىڭ مۇشۇ ئاچچىقىدا بىرەر پالاكەت تېرىپ قويۇشىغا كۆزى
يەتتى.

— ئاچچىقىڭغا ھاي بەر، بالام، — دېدى ئۇ تەلەپپۇزىنى
ئۆزگەرتىپ، — بىز تاش سانىغىنىمىز بىلەن سېيىت ھاجىم قوم
سانايدۇ، ئۇ بىزگە يامانلىق كۆزلىمەيدۇ، قاغا قاغىنىڭ كۆزىـ
نى چوقۇغان نەدە بار؟

— دادا، سىلىزە بۇ يۇرتتىن چىقىپ باقمىغان ئادەم، بۇنـ
داق ئادەملەر بەك قۇۋ كېلىدۇ، ئولتۇرغىلى سوپا بەرسەك،
كېيىن ھۆججەت چىقارمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. مۇبادا سىلى
يۈز كېلەلمىسىلە ماڭىلا قويۇپ بەرسىلە، ئۇنى ئۆزۈم ھەيدىـ
ۋېتىمەن. ئىككى قوچقارنىڭ بېشى بەرىبىر بىر قازانغا
سىغمايدۇ!

ئوغلىنىڭ يەنە تۇتقاقلىق كېسىلى قوزغالغان كىشىدەك
جالاقلاپ تىترەشكە باشلىغىنىنى كۆرگەن ئابلىزقارى بۇ ئا-
لامەتلەرنىڭ نېمىگە ئاپىرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلگەچ،
قايسىبىر مانجۇ ئەمەلدارى ھەدىيە قىلغان كەشتىلىك تاۋار
ھەمىيىنىنى شاراقلىتىپ قويۇپ، نەسىھىتىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئوغلۇم، سەنمۇ ئاڭلىغانسەن، ھۆكۈمەت پات يېقىندا
يىقىلغۇدەك، شۇنداق ئەھۋال سادىر بولسا، يۆلەنگەن تېغى-
مىزدىن ئايرىلىپ قالىمىز. شۇڭا ھازىردىن باشلاپ سېيىت

هاجىمنىڭ پېشىنى تۇتمىساق بولمايدۇ. قەسەمبىللا ئۇنىڭدىن بىرگە يامانلىق كەلمەيدۇ، تۈۋرۈكسىز لاپاس ئۆرە تۇرمىغىنىدەك، بىزمۇ تايانچىسىز ئۆرە تۇرالمايمىز بالام...

بۇ گەپلەرنىڭ بىر ئېغىزىمۇ خاتىپنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. ئۇنىڭ كۆزى ھەمميانغىلا تىكىلگەنىدى. ئۇ:

— مېنىڭ كىمنىڭ يىقىلىپ، كىمنىڭ تىرىلىشى بىلەن كارىم يوق، قېنى، پۇللىرىنى چىقارسىلىچۇ، ماڭا بىردەملىك بولسىمۇ كۆڭۈل خۇشلۇقى ئەۋزەل، — دېدى ۋە دادىسىنىڭ يېشىشىگىمۇ تاقەت قىلالماي، ھەمميانىنى تارتىپلا يۇلۇۋالدى.

— بۇ... بۇ... بۇ...

ئابلىزقارىنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ، قوللىرى ھاۋادا ئېسىلىپلا قالدى. ئۇ، لىق تەڭگە قاچىلانغان ھەميان ئەمەس، بەلكى يۈرىكى سۇغۇرۇۋېلىنغاندەك ھېس قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ بالايىئاپەتتىن قۇتۇلدۇرغان خۇداغا ئىچىدە شۈكرىلەر ئېيتتى.

ئات باقار بىر نەرە بىلەن تۈكلىرى پارقىراپ تۇرغان قاراشەھەر ئارغىمىقىنى تەييار قىلدى. بىر ھەميان پۇل بىلەن يۈرىكىگە يۈرەك قېتىلغاندەك جانلىنىپ كەتكەن خاتىپ بەگزادە سېيىت ھاجى تۇرىدىغان مېھمانخانا تەرەپكە ھومىيىپ قاراپ قويدى-دە، ئۈزەڭگىگە پۇتىنى ئېلىپ، چاپچىپ تۇرغان ئاتقا قامچا ئۇردى. قەسىر دەرۋازىسىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىققان ئات ئاسمان-پەلەك بوغۇناق ئۆرلىتىپ، بازار يولىغا قاراپ راۋان بولدى.

ئابلىزقارىنىڭ ئاتا جەمەت پۇشتىنىڭ بۇ قەسىرنى ئاۋات بازارغا ئەمەس، بەلكى بازارغا ئىككى پوتەي كېلىدىغان يەرگە بىنا قىلغانلىقى ھېچكىمنىڭ ئەقلىگە سىغمايتتى. ئەمەل ۋە مال-دۇنيا يېقىدىن ئالغاندىمۇ، ئۇ قەسىر ئىمارىتىگە بازارنىڭ قاق ئوتتۇرىسىنى ئىگىلىيەلىشى مۇمكىن

ئىدى. بازارنى ھازىرقى قەسىر ئەتراپىغا يۆتكەپ كېلىشىمۇ ھەم قولىدىن كېلەتتى. بەزىلەر ئابلىمىزقارىنىڭ بۇۋىسىنىڭ باشقىلارنىڭ بۇ توغرىدىكى مەسلىھەتىگە قارىتا قىستىلا قىلىپ «پۇل بولسا، جاڭگالدا شورپا» دەپ جاۋاب بېرىپتىكەن، دېيىشىدۇ. «ئورتاقچىلىرىم نازارىتىمنىڭ تېشىدا قالمىغىنى ياخشى» دەپتىكەن، دېگەن گەپمۇ بار.

ئىشقىلىپ، ئۆز تۇرالغۇسىنى ئۆزىگە تەئەللۇق تېرىلغۇ ئەتراپىغا قۇرۇش، يەر دېسە جان بېرىدىغان يەر ئىگىسىنىڭ ئەقلىگە سىغىدۇ. چۈنكى، قەسىردىن تارتىپ تاكى يۇرت بازىرىغىچە بولغان تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئابلىمىزقارىغا قاراشلىق، بۇ يەرلەردە ئورتاقچىلىق قىلىپ، جېنىنى جان ئېتىدىغان پۇقرالارمۇ ئابلىمىزقارىغا قاراشلىق. ئۇنىڭ بازار ئىچىدىمۇ ۋەكالەتخانىلىرى، سودا دۇكانلىرى يوق ئەمەس، بازاردىن تېگىدىغان نەپمۇ ئوخشاشلا چۆنتىكىگە كىرىۋېرىدۇ. ئۆزىنى بۇ يۇرتنىڭ ئالاھىدە خوجايىنى دەپ قارايدىغان خاتىپمۇ ھەممىنى بىلىدۇ. ئۇ، ئادەتتە ئېلىپنى چوماق دېيەلمەگىنى بىلەن، خوجايىنلىقنىڭ پەيزىنى سۈرۈشكە ئۇستا. ئادەتتە كوچىغا چىققىنىمۇ، ئاتنى بەيگىگە چاپتۇرغاندەك چاپتۇرىدۇ، قامچىسى قولىدا توختىماي ئوينايدۇ. ئۇ، كۆتەكتەك مەزمۇت ۋە سالاپەتلىك يىگىتلىرى ئارىسىدا ئۆزىنى زىيارەتكە كېتىپ بارغان پادىشاھدەك ياكى شەھەر ئالغىلى كېتىپ بارغان سەرداردەك كاتتا چاغلايدۇ. ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى نەرسىنى ئادەم ياكى ھايۋان دەپ ئايرىپ ئولتۇرماي چەيلەشتىنمۇ يانمايدۇ. كوچىدا بوغۇناق كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرگەنلا كىشى خاتىپنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى پەملەيدۇ-دە، ئۆزىنى چەتكە ئالىدۇ. دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان بەختسىزلىكلەر سەۋەبىدىن يۇرەككىمالدى بولۇپ كەتكەن ئاتا-ئانىلار

باللىرىنى كوچا بويىدا ئويناشتىن چەكلىشىدۇ.

خاتىپ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى ئۇۋۇ قورشىغاندەك «ھايت-ھۇيت» قىلىشىپ، توغرىسىغىل يولىدىن چىقىپ كېلىشتى-دە، كۆپۈك پۈركۈپ چىپىۋاتقان ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بازارنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە بۇراشتى.

يازنىڭ مەمۇرچىلىق بولىدىغان پەسلى بولۇشىغا قارىماي، ئاۋاپچىسىز مازاردەك چۆلدەرەپ قالغان بازار زاتىل كېسىلىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئازابى تۇپەيلى يىقىلىپ، بېشىنى پاختىلىق قوملۇقىغا، ئايىغىنى چىغلىقئېرىق مەھەللىسىدىكى سازلىقتا قويۇپ سوزايلىنىپ ياتقان گىگانت يېتىمچىغا ئوخشايتتى. بۇ يېتىمچىنىڭ چوۋۇلغان پوتىسىدەك سوزۇلۇپ تۇرغان مەخمەل ئۆستىگىدە ئېقىۋاتقان ئازراق دۇغ سۇ ئاچكۆز قوملارنىڭ سۈمۈرۈپ كېتىشىدىن ياكى رەھىمسىز قۇياشنىڭ پارلاندۇرۇۋېتىشىدىن قۇتۇلماقچى بولغاندەك، شىمال تەرەپكە جۆنىشەتتى.

ئۆستەڭدىكى چوڭ تاختا كۆرۈك ئەتراپىغا بالىخانىلىق ۋە بالىخانىسىز ئاشپۇزۇللار جايلاشقان. ئۆز ۋاقتىدا ئىشىكنىڭ ئالدىغا چىقىۋېلىپ چىرايلىق قوشاقلار بىلەن خېرىدار چاقىرىدىغان ئاشپەز خوجايىنلارنىڭ ياڭراق، كۈلكە جاراڭلاپ تۇرىدىغان ئاۋازى قەيەرگىدۇر يوقالغانىدى. خېرىدارلارنىڭ چۇقان-سۈرەنلىرىمۇ ئاڭلانمايتتى. ياغ تەپچىپ تۇرىدىغان گۆش گىردىلەر، گىردىلەر تىزىلىدىغان پەشخۇنلار ئەمدىلىكتە قاغجىراپ ياتاتتى. پەقەت دەسمايىسىدىن ئايرىلمايدىغانلارنىڭلا مورىسىدىن ئۆرلەۋاتقان ئاق ئىس ئۇدۇل ئاسمانغا ئۆرلەپ، ئۆزىنى يىراق يۇرتلارغىچە بېرىپ كۆز-كۆز قىلماقچىدەك، بۇلۇتلارغا قوشۇلاتتى. بىكارچىلىق دەستىدىن زېرىكىپ يېڭى ئەرمەك ئىزدەيدىغان، چاي ئۇتلىغاچ تەۋكە تۇزۇپ ئوشۇق ئاتىدىغان بىكارچى بايۋەچچىلەرلا بۇنداق ئاشپۇزۇللارغا كىرىپ-چىقىشاتتى.

تاختا كۆۋرۈكنىڭ 30 قەدەم نېرىسىدىن باشلىنىدىغان
دۇكانلار قاتارى تاكى كونا جۇۋا دەپ ئاتىلىدىغان توپىلىق
مەيدانغىچە سوزۇلاتتى. ئەمدىلىكتە، بۇ دۇكانلارنىڭ كۆپىنچىسى-
دە تىجارەت توختىتىلغان. كۆز چېقىپ تۇرىدىغان ھىندى، پەرەڭ
گەزلىمىلىرى كۆرۈنىدىغان كۆزنەك ھازىر تۆت قول قېلىنلىقى-
دىكى تاختايلار بىلەن توسۇۋېتىلگەنىدى. دۇكانلارنىڭ ئالدىغا
خېرىدارلار ئەمەس، بەلكى دان تاتىلاپ يۈرگەن توخۇلار ۋە
قورساقلىرىنى يەرگىچە ساڭگىلىتىپ، بىر پارچە سۆڭەكنىڭ ئىش-
قىدا سارىڭ بولغان لالما قانجۇقلار كۆرۈنەتتى. يۇقىرىلارغا كۈن-
دە لازىم بولۇپ تۇرىدىغان لاۋازىمەتلىكلەرنىڭ تىجارىتى يۇرت
بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان سودىگەرلەرنىڭ ۋە بىرقانچە
ئافغان، ھىندىلارنىڭ دۇكىنىدىلا يۈرۈشەتتى.

ئىككى تەرىپىگە ئۆگزىلىرى تۇتىشىپ كەتكەن چوڭ-كىچىك
دۇكانلار جايلاشقان تار يولنىڭ بىر بېشىدا كونا جۇۋا مەيدانى
سوزۇلۇپ ياتاتتى. نامى ئانچە چىرايلىق ئاڭلانمىغىنى بىلەن،
چىرىيە بازىرىنىڭ كۆزى ھېسابلىنىدىغان بۇ توپىلىق مەيدان
تىجارەتچىلەرنىڭمۇ، خېرىدارلارنىڭمۇ، زېرىككەنلەرنىڭمۇ، تې-
رىككەنلەرنىڭمۇ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىدىغان جاي ئىدى. يىل
ئوبدان كەلگەندە، دائىرىسى ئۈچ-تۆت مو كېلىدىغان مەيدان-
نىڭ توپا يولى تەرىپىدە ئاشلىق بازىرى قىزىپ كېتەتتى. تاغ
يولىغا تۇتىشىدىغان يېرىگە مال بازىرى جايلاشقان، يەنە بىر
تەرىپىدە بولسا، گۆلە-قاق، تۇز بازىرى بولاتتى، ئۇنىڭ يېنى-
دىرەك كەپتەرۋازلار ئېلىم-بېرىم ئىشلىرىنى بېجىرىشەتتى. مەي-
داننىڭ يەنە بىر يېرىگە تەلپەكسازلارنىڭ، دوپپا-تۇماقچىلارنىڭ
جاھازلىرى جايلاشقان. بۇ سودا-سېتىق مەركىزى ھېيت-ئا-
يەملەردە يەنە باشقىچە تۈس ئالاتتى. مەيداننىڭ ئوڭ تەرىپى-
دىكى ئېگىز ئۆگزىلەرنىڭ بىرىگە ناغرا-سۇنايچىلار جايلىشاتتى-

دە، ئەتىگەندىن باشلاپلا ئۇقام پەدىلىرىنى چاك كەلتۈرۈۋېتەتتى. ھېيتلىق كىيىملىرىنى كىيىپ ياسىنىشقان قىز-چوكانلار مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورنىتىلغان ئېگىز چاقپەلەكنىڭ ئارغامچىلىرىغا ئېسىلاتتى-دە، زەبەردەس يىگىتلەرنىڭ ئىرەجەپ تورۇپ پىرقىرىتىشى بىلەن كۆككە ئۆرلەيتتى. تال-تال قىلىپ ئۆرۈلگەن چاچلىرىنى ۋە رەڭمۇرەڭ كۆڭلەك، ياغلىقلىرىنى يەلپۈلدىتىپ، ئاسماننىڭ قەھرىدە ئۇچۇۋاتقان قىزلارنىڭ ئەندىشىلىك قىقاس-سۈرەنلىرى چاقپەلەك چۆرىگۈچى يىگىتلەرنىڭ ھەھۇلىرى بىلەن قوشۇلۇپ خۇشاللىق تاشقىنىدەك گۈرۈلدەيتتى. چاقپەلەكنىڭ يېنىغا ئورنىتىلغان چوڭ كاجۇۋىلاردا پىرقىراۋاتقان باللار بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر تۆۋەنلەپ، قارلىغاچتەك پەرۋاز قىلىشاتتى.

بۇ يۇرتتا ئانچە-مۇنچە پەيدا بولۇپ قالىدىغان سېھىرگەر، دارۋازلارمۇ مۇشۇ مەيداندا ئۆز ماھارەتلىرىنى نامايان قىلاتتى. پەقەت يۇرتتا ئەمىنلىك ۋە پۇقرا توقلا بولىدىكەن، كونا جۇۋامەيدانى پۈرۈقلاپ قايناۋاتقان ھاياتلىق قازىنىدەك، بىردەممۇ تىنچىمايتتى.

بىراق، بۇ كۈنلەردە يېقىن-يىراقتا نامى بار بۇ مەيدان بەئەينى خادىسىز گۆرىستانلىقتەك. قەبرىسىز مازاردەك خارابلىشىپ كەتكەنىدى. ئۆتكەن يىلقى دەھشەتلىك ئاغرىق-سىلاق بىلەن تەڭلا باشلانغان ماتەم قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەكلا، بۇ مەيداندىن كۈلكە ۋە ھايات ئالامەتلىرىنى يوقاتتى.[3] ئاغرىق-سىلاق بىلەن پۈكلەنگەن گەۋدىسىنى تۆپىلەپ ئاچلىق تېغى يانجىۋەتكەن قىسمەن پۇقرالارنى قورساق ۋە جان ھەلەكچىلىكىدىن ئۆزگە قىزىقىشتىن مەھرۇم قىلغانىدى. مەيداننىڭ ئەتراپىدىكى سۈزۈك سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان چوڭقۇر ئېرىقلارمۇ ھازىر بوران ئۇچۇرۇپ كەلگەن قۇملار بىلەن تىنى-

دۇرۇلغان، يېرىم قاقشال بولۇپ قالغان سەگۇ تېرەكلەرنىڭ يىلتىزى ئۇزۇن يىللىق مۇمىيانىڭ بىلەكلىرىدەك ئۈچۈق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ناغرا-سۇناي چالىدىغان ئۆگزىنىڭ يېنىدىكى ئېگىز چېقىر ئۈجمىنىڭ بۆرتۈپ چىققان يىلتىزلىرى نامسىز يولۇچىنىڭ قۇملۇقتا قالغان سۆڭىكىدەك ئاقارغان، ئۇنىڭ ئەتراپىدا جاراڭلىق، شوخ مۇقام پەدىلىرى ئەمەس، بەلكى قاغىلارنىڭ قاقىلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

مەيداندىن قاپاق ۋە چۆگۈنلىرى بىلەن مەخمەل ئۆستىڭىدىن سۇ ئەكېلىۋاتقانلار ۋە ئېشەكلىرىگە سوغۇق قۇدۇق سۇلىرى ئاچىلانغان يوغان سوغىلارنى ئارتىپ، سۇ سېپىپ يۈرگەنلەر ئۆتۈپ قالمىسا، جان ھەلەكچىلىكىدىن ئۆزگە زۆرۈرىيەت بىلەن ھېچكىم بۇ يەرگە يولىمايتتى. قوقاستەك ئېقىپ، توزۇپ تۇرىدىغان بىر غېرىچ قېلىنلىقتىكى قوم مەيدان يۈزىنى بەئەينى باياۋانغا ئوخشىتىپ تۇراتتى. بىر چاغلاردا سەبىي قىزلارنى پىرقىرىتىپ، ئۇلارنىڭ ھېيتلىق ھاياتىغا خۇشاللىق بەخش ئەتكەن چاقپەلەك مومىسى بىر چەتتە پاچاقلىنىپ ياتاتتى. ھېيتلىق ئالغان باللارنىڭ قوڭغۇراق ئاۋازىدەك زىل كۈلكە-چۇقانلىرى قەيەرلەرگىدۇ سىڭىپ كەتكەن. يۈزگە پالتا سالغاندەك تىلىم-تىلىم يېرىلىپ كەتكەن كاجۇۋا ئۆز مېھمانلىرىنىڭ كۈلكىسىنى سېغىنغاندەك، ئاپتاپتا قاقلىنىپ تۇراتتى.

تارازىچىلارنىڭ توقلۇقىنى، باياشاتلىقىنى نامايان قىلىدىغان «بىر چارەك، ئىككى چارەك» دەپ ۋارقىراشلىرى خۇددى تاڭ ئالدىدىكى چۈشتەك يوقالغانىدى. ئاچلىق دەردىدىن ئۆلەر ھالغا كەلگەنلەر بازارغا ئەمەس، بەلكى يەر ئىگىلىرىنىڭ، بايلارنىڭ ئىشىكى ئالدىغا بېرىپ، تىلەمچىلەردەك تەلمۈرۈشەتتى. بازار ئاشۇلارنىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىسى ئالدىغا كۆچكەن، بۇنداق بازارلاردا كۈلكە ئەمەس، يىغا-زار، ئاھ-پەرياد ھۆكۈمران ئىدى.

خاتىپلار قوْرغاق كوچىلارنى بىسىپ كىيگەن پىتى توپا يولى ئاغزىدىكى كاتتا جامەنىڭ ئالدىدا يىغىلىپ قالغان نامازخانلار توپى ئارىسىنى يىرىپ ئۆتتى - دە، جامەگە ئانچە ئۇزاق بولمىغان جايدىكى چوڭ سارايىنىڭ جەنۇبقا قاراپ تۇرىدىغان دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەتتى.

مەخسۇم ھاجىنىڭ سارىيى دىيىلسە، چوڭ - كىچىك ھەممە كىشى بىلىدىغان بۇ كارۋان سارىيى چىرىيە بازىرىدىكى ئەڭ چوڭ ساراي بولۇپ ھىسابلىناتتى. دەرۋازىدىن كىرىپلا ئوڭ قولغا بۇرۇلسا، پىشايۋانلىق مىھمانخانىغا ئۆتكىلى بولىدىغان مەخسۇس ئىشىك كۆزگە چىلىقاتتى. ھازىر بازار بىگى نادىرخان بايۋەچچىگىلا قاراشلىق بولغان بۇ مىھمانخانىنى سارايىنىڭ باشقا قىسىملىرىدىن ئايرىپ تۇرىدىغان تورۇسقا تۇتاش رىشاتكىنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئۆتكەن - كەچكەنلەرگە ئىجارە بىرىلىدىغان ھۇجرىلار جايلاشقان. سىلىنغىنىغا 40-50 يىل بولغان ھۇجرىلارنىڭ تاملىرى سويۇلغان، كىشەكلىرى ياكى ئىشىكلىرى ئۆز شەكلىنى يوقىتىشقا باشلىغانىدى. ھۇجرىلارنىڭ قارشى تەرىپىدە سەينا، سەينانىڭ بىر تەرىپىدە ئەللىكچە تۆگە سىغىدىغان ئىگىز تۆگىخانا تۇراتتى. تۆر تەرىپىدە بولسا ئۆگزىسىگە پىچەن دۆۋىلەنگەن ئاتخانا بار ئىدى.

خاتىپ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى ئالدىلىرىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن خىزمەتكارلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، ئاتخانىغا ئەۋەتتى - دە، مەخسۇس ئىشىك بىلەن بازار بىگىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ كىتىنىشتى.

خاتىپقا ناتونۇش بولغان سودىگەر قىياپىتىدىكى يىشى توختالغان بىر كىشى بىلەن بارماقلىرىنى ئىگىپ تۇرۇپ قىزغىن پاراڭلىشىۋاتقان نادىرخان بايۋەچچە خاتىپنىڭ سالىمىنى خۇش ياقمىغان تەرىزدە ئىلىك ئالدى. ئۇ، ئورنىدىن قوزغالمايلا

خاتىپقا چەپ مورىدىكى كۆرپە ئۈستىدىن ئورۇن كۆرسەتتى. ئۇنىڭ قارشىدىن ۋە سۈس تەكەللۇپىدىن «بۇ يەردىن كەتكىنىڭگە ئۇزۇن بولماي تۇرۇپ، يەنە نېمىشقا كەلدىڭ» ياكى «ناقولاي چاغدا كەلگىنىڭنى قارا» دېگەندەك مەنا چىقىپ تۇراتتى.

ئۇلارنىڭ پارىڭى قايناپ تۇرغان قازاننىڭ ئوتىنى تارتىۋەتكەندەكلا جىمىپ قالدى. نادىرخان بايۋەچچە خاتىپ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرىگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى-دە، ئۇلارنىڭ بۇ يەردىن پات قوزغالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، ھېلىقى كىشىگە نائىلاج ئىجازەت بەردى. ئۈچ بارمىقىنى ھېلىغىچە بېسىپ تۇرغان ئۇ كىشى خاتىپقا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا بەداشقان قۇرۇپ كېرىلىشىپ ئولتۇرغان يىگىتلەرگە بىر قۇر قاراپ قويدى. ئېشىغا توپا چاچقان بۇ بىشەملەرگە ئالىيىپ «ئالە شەھەرىڭنى» دېگەندەك، تېز-تېز قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەتتى.

بازار بېگى خاتىپ بىلەن تەڭ دېمەتلىكتەك كۆرۈنگىنى بىلەن، 30 ياشتىن ھالقىغان كىشى ئىدى. يەل بەرگەن تولۇمدەك سېمىز، ئاقپىشماق، ئىنچىكە، ئۇزۇن بۇرۇتىنى سىلاپلا تۇرىدىغان چېقىر كۆزلۈك بازار بېگى تام-تورۇسقا قارىغىنىچە بىپەرۋا ئولتۇرغان ئاغىنىسىغا يېڭىباشتىن ئىلتىپات كۆرسەتكەندەك، ئاستا قىمىرلاپ قويدى ۋە ئۇنىڭغا «نېمە خىزمەت» دېگەندەك تىكىلدى.

تۆت-بەش يىل مابەينىدە، ئۇتتۇرۇپ قويغان سەۋەبلىك بىرنەچچە قېتىم قىزىرىشىپ قالغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قوناقچىلىك نەششە تاپسىمۇ بىر-بىرىنى سېغىنىدىغان بۇ ئۇلپەتلەر مىجەزلىرىنى ئوبدانلا چۈشىنىشەتتى. شۇ تاپتا نادىرخان بۇ ئاغىنىسىنى قوغلاپمۇ قوغلىۋېتەلمەيتتى. تىللاپمۇ گەپ ئۆتكۈزەلمەيتتى. خاتىپمۇ بازار بېگىنى بەزدەك بېزىرىپ ئولتۇرۇۋېرىپ ئەيۋەشكە كەلتۈرۈشنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا ئۇ:

— ئاغىنە، قولۇمغا مەكىتنىڭ چۈشۈپ قالدىمۇ، كۆڭلۈم سېنىلا ئارتىدىكەن، — دېدى ۋە تۇردى بوۋا دەيدىغان بەتبەشىرە يىگىتكە كۆز ئىشارىسى قىلدى. يىگىت كاۋا چېچەكى رەڭلىك يۇڭ پوتىسىنى ئالدىرىماي يەشتى، قاقچىلىك نەشىنى چىقىرىپ، ھەربىر بارمىقىنىڭ ھەرىكىتىنى ناھايىتى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ تۇرغان نادىرخانغا ئۇزاتتى.

نادىرخان كۆكۈچ نەشىنى يىگىتنىڭ قولىدىن خۇددى ھەدىيە ئالغان مالايدەك ھۆرمەت بىلەن ئالدى، ئۇنى بۇرنىغا يېقىن ئەكىلىپ پۇرىقىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن سۇمۇرۇشكە باشلىدى ۋە ھاياجان بىلەن:

— راستىنلا مەكىتنىڭكى ئىكەن، راستىنلا...، — دەۋەتتى.

مەكىت نەشىسى خۇمارلىق نەشىكەشلەر ئارىسىدا ئالتۇن باراۋىرىدە ھېسابلىناتتى. بۆشۈكىدىنلا چىلىم كۆتۈرۈپ قوپقان بۇ بايۋەچچىلەر مەكىت نەشىسىنىڭ تەمىنى ئاللىبۇرۇنلا تېتىپ ئۈلگۈرگەن. ئەمما، يېقىنقى يىللاردىكى مالىمانچىلىق، يولنىڭ خاتىرجەمسىزلىكى بىلەن، بۇنداق ئەتىۋار نەشىدىن ھۇزۇرلىنىش ئۇلارغا نېسىپ بولمايۋاتاتتى. ئۇلار ئادەتتە چېكىپ يۈرگەن نەشە نەشىكەشلەرنىڭ پىرى ھېسابلىنىدىغان باۋۇدۇن بەگنىڭ قولىدىن چىققانلىقىغا قارىماي، رەڭگى تۆگە قۇمىلىقىدەك قارا ئىدى. كۆز كۆنلىرى نەشە كەندىرىنىڭ يۇمران يوپۇرماقلىرىنى ئۈزۈۋېلىپ شەبنەمدە نەملەپ، سايىدا ئۈچ-تۆت كۈن قۇرۇتقاندىن كېيىن سوقۇپ ئەگلەكتىن ئۆتكۈزۈلۈپ، ئۆچكە مېيى بىلەن قازاندا قورۇلىدىغان، قولدا ياكى ئاياغنىڭ پېتىكى ئاستىغا سىلىنىپ، مىجىقلىنىپ پىشۇرۇلۇپ ياسالغان بۇنداق نەشە كەندىر كۆنجۈرىسىدەك سېسىق پۇرايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، چىلىم سەيخانىسىغا كۆپرەك چوغ قويۇلمىسا ئاسانلا ئۆچۈۋالاتتى. كەيپ تارقالغاندىن كېيىنلا باش ئاغرىتاتتى. مەكىت نەشىسى

بولسا، زۇرۇرىيەتتىن تاشقىرى پۇراقلاردىن خالىي بولۇپ، شۇن-چىلىك خۇش كەيىپ قىلاتتىكى، ھۇزۇرلانغۇچى ئۆزىنى پاختىدەك يەڭگىل، پەرىشتىدەك ئۇچقۇر ھېس قىلىپ، ئەرشىئەلادا خىيالەن پەرۋاز قىلاتتى.

نادىرخان بازار بېگى ئالقىنىدىكى نەشىگە گۆھەرنىڭ راست - يالغانلىقىنى ئايرىماقچى بولغان سەررەپتەك ئىخلاس بىلەن تىكىلىپ قاردى. كۆزلىرى چوڭ - چوڭ ئېچىلىپ، ساغىرىپ كەتكەن لەۋلىرى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترىدى. گۆش گىردىدەك كۆپۈپ تۇرغان ئىككى قوۋۇزى تېخىمۇ كۆبجۈشكە باشلىدى.

— قېنى بەكرى سەن، چىلىم كەلتۈر! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ماتا يىرتقاندەك سەت چىقىدىغان ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، — سەيخانىنى قىرىۋەت، چىلىمنىڭ سۈيىنى يەڭگۈشلە، ئۆرۈك ئوتۇننىڭ چوغىنى تەييارلا، — دەپ بۇيرۇق قىلدى ئۇ ئاخىردا.

ئالتۇندەك ساغىرىپ كەتكەن نەقىشلىق نەيچە چىلىم قولدىن قولغا ئۆتۈشكە باشلىدى. مېھمانخانا ئىچى يېڭىلا ئوت تۇتاشتۇرۇلغان تونۇر ئىچىدەك قويۇق دۈت بىلەن قاپلانغانىدى. چىلىمچى بەكرى تام بويلىتىپ قويۇلغان تەكىيىلەرگە يېرىم يانپاشلىغان بەگلەر ئارىسىدا موكىدەك قاترايتتى، كىمدۇ چىلىم ئۆز ئىلكىدە تۇرغان قىسقا ۋاقىتتىن تولۇقى بىلەن بەھر ئېلىش ئۈچۈن شۇنچىلىك قاتتىق شورايتتىكى، قايناۋاتقان چۆگۈندەك پۇرۇقلاۋاتقان ئاچچىق سۇ بوغۇزىنى كۆيدۈرگەندىلا ئاندىن تەلمۈرۈپ تۇرغان بىرىگە چىلىمنى بېرىۋېتىپ، ئىچ - قارنى يېنىپ چىققۇدەك يۆتىلىپ، قېي قىلاتتى. كىمدۇتۈتۈن تۆشۈكىنى قويۇۋەتمەيتا نەپسى يارىبەرگۈچە، ئۆپكىسى تولغۇچە سۈمۈرەتتى - دە، چىلىمنى دىر - دىر تىترىتىۋېتەتتى.

بەكرى سەيخانىنى ئىككى ئۈچ قېتىم تولدۇردى، سېرىق

ئاماكا بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ سېلىنىدىغان نەشە قوناقتەك، بۇغ-
دايدەك ئۈزۈلۈۋېرىپ، ئاخىر تۈگىدى. يەكمۇ يەك بەل تۇ-
تۇشقان ياكى بىر مەيدان كەسكىن ئېلىشىشتىن قايتىپ كەلگەن
لەشكەرلەردەك سۇنايلانغان كىشىلەرنىڭ كۆزلىرى ئەمدىلا جېنى
چىققان بۇقىنىڭ كۆزىدەك ئالىيىشقا باشلىدى. ئادەتتە مەكىت
نەشىسىنىڭ كارامىتىنى بىلمەيدىغان، نېرۋىلىرى باۋۇدۇن بەڭ-
گىنىڭ كۈچسىز نەشىسىگىلا ئۆگىنىپ كەتكەن يىگىتلەرنىڭ
ئاغزىدىن شۆلگەي ئېقىتىشىپ، تورۇسقا قادالغىنىچە يېتىشىۋات-
قىنىنى كۆرگەن خاتىپ، بەكرى كەلتۈرگەن بىر چىنە دوغاپنى
گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋەتتى-دە، دادىسى بەرگەن ھەممە پۇلنى
دو تىكىپ قولغا كەلتۈرگەن نەشىنى بازاربېگى بىلەن ئور-
تاقلاشماقچى بولغانلىقىنىڭ مەقسىتى ئۈستىدە ئېغىز ئېچىش
پەيتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى.

ئۇ كەسلەنچۈكتەك سۆرۈلۈپ بازاربېگىنىڭ يېنىغا كەلدى،
خۇمالاشقان كۆزلىرى بىراقلا باشقا بىر تۈسكە كىردى. گەپنى
ئەگىتىپ يۈرمەيلا سېيىت ھاجىنىڭ ئۆز ئۆگەي ئاچىسى
بۇۋىمەريەم خېنىمنى ئەكىپ يۈرگەنلىكىنى، دادىسىنىڭ كۆڭلىگە
نېمىلەرنى پۈككەنلىكىنى بىراقلا ئېيتىۋەتتى.

خاتىپ مال-دۇنيا ۋە نام-ئەمەل بارىدا كىرىيە دىيارى
بويىچە يۇقىرى ئورۇندا تۇرىدىغان باينىڭ ئوغلى نادىرخان
بايۋەچچىنىڭ ئاستىغا قوپارغۇ سېلىپ، كۆڭلىگە كۈندەشلىك
ئوتىنى يېقىش ئارقىلىقلا يالاڭتۆش پۇقرالارنىڭ خورىكىنى
ئۆستۈرۈپ قويغان سېيىت ھاجىدىن، ئەجدادىدىن قالغان
ئىززەت-ئابرويىنى بىر كەلگۈندىنىڭ رايى بىلەن خاراب قىلى-
ۋاتقان «كەم ئەقىل» دادىسىدىن دەھشەتلىك تۈردە ئۆچ
ئالماقچى، ھېچ بولمىسا ئېسىدە قالغۇدەك چۆچۈتۈپ قويماقچى
ئىدى. كۆزىگە جىندىنمۇ سەت كۆرۈنىدىغان ئۆگەي ئاچىسىنىڭ

كىمگە ياتلىق بولۇشى ئۇنىڭ ئۈچۈن بەرىبىر بولسىمۇ، بىراق، ئانىسىنىڭ ئۆگەتكەن ئەقلى بىلەن ئۇ، بۇ يولنى تاللىۋالغانىدى.

نادىرخان بازار بېگى ھېلىلا سۇ كېچىپ كەلگەن ئىتتەك بىرلا سىلكىنىدى ـ دە، مەستلىكىدىن يېشىلدى. كىرپىكسىز كۆزلىرىگە جان كىرىپ مىدىرلاشقا باشلىدى. قوشۇمىسىنى شۇنداق تۈرۈپ، قولىغا ئايىنىپ ئامغا يۆلەندى، كۆزلىرىنى خۇمالاشتۇرۇپ، مەسخىرە قىلغاندەك كۈلۈمسىرەپ تۇرغان خاتىپنىڭ ياقىسىدىن كاپلا قىلىپ تۇتۇۋالدى.

خاتىپنىڭ ئانىسى ھەنىپە خېنىم بىلەن نەۋرىلىك تۇغقان كېلىدىغان نادىرخان بايۋەچچە مەيلى دەپئى دۇنيا، نامەنسەپ، يۈز-ئابروي يېقىدىن بولسۇن، ئۆزىنى خاتىپتىن نەچچە دەرىجە ئۈستۈن چاغلايتتى. «كىشى يۇرتىدا يالغۇزلۇق تارتىپ قالغان» ئاچىسى ھەنىپە خېنىمنىڭ مەسلىھەتى ئارقىسىدا، دادىسى مەخسۇم ھاجى كىرىيە ئامبىلىغا ئۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملارنى شۇڭغۇتۇپ، ئۇنى چىرىيە بازىرىغا بازاربېگى قىلىپ تەيىنلەتكەنىدى. بۇنداق بولۇشىدا ھەنىپە خېنىمنىڭمۇ، مەخسۇم ھاجىنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا كۆزلىگەن مەقسەتلىرى بار ئىدى. ئەگەر نادىرخان بۇ يۇرتتا بازاربېگى بولۇپ تۇرسا، ھەنىپە خېنىمنىڭمۇ يۈرىكى توم بولاتتى. مەخسۇم ھاجىمۇ چىرىيىنىڭ تىجارەت ئىشلىرىنىڭ تىزگىنىنى ئۆز ئىلكىدە تۇتالايتتى. تەدبىر جەھەتتە يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھەنىپە خېنىم ئۆتكەن يىلى ئۆيىگە قايتقاندا مەخسۇم ھاجىنىمۇ، نادىرخان بايۋەچچىنىمۇ ئابلىزقارىغا قۇدا بولۇش توغرىسىدا يول كۆرسەتتى. بۇ گەپ ئابلىزقارىنىڭ كەلگۈسى مىراسىغا كۆزى تىكىلگەن ۋە بەشىنچى خوتۇننى تېتىپ كۆرۈش كويىدا يۈرگەن بايۋەچچىگە قېرى كالىغا پىچاق ياققاندەك يېقىپ كەتتى ـ دە، ئۇزۇن ئۆتمەي داستىخان ئۈچۈن بىرقانچە جانۋاردىن ۋاز كېچىپ، قەدا چۈشكەن بولدى. پەقەت

مەخسۇم ھاجىنىڭ بىر يىلدىن بېرى «سەكراتتا ياتقانلىقى»لا تويى مەرىكىسى ئۆتكۈزۈشكە كاشىلا تۇغدۇرۇپ تۇرۇۋاتاتتى.

— ھۇ بەڭگە، — دېدى بازاربېگى خاتىپنىڭ بوغۇزىنى تېخىمۇ چىڭ بوغۇپ، — ھەرقايسىڭ تېخى مېنى كۆزۈڭگە ئىلمىدىڭمۇ، سەنلەرنىڭ ياخشى نېمىلەر ئەمەسلىكىڭلارنى بۇرۇنلا پەملىگەنىدىم...

خاتىپ بازاربېگىنىڭ قولىغا ئېسىلغانچە كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى، ئۇ ئۇنىڭ ھازىرلا پەسكويىغا چۈشىدىغانلىقىنى بىلەتتى.

ھۆركىرىگەن ئاۋازدىن ھوشىغا كېلىشكەن يىگىتلەر قانداقتۇر بىر مەخلۇقنىڭ قولى خوجايىنىنىڭ كېلىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى-دە، يىقىلىپ-قوپۇپ قوللىرىنى ئۆتۈكلى-رىنىڭ قونچىغا ئۇزىتىشتى. ئۇزۇن ئۆتمەي سىياسەت قىلغۇچى-نىڭ بازاربېگى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، تۇرغان يېرىدە قېتىپلا قېلىشتى.

بازاربېگىنىڭ قول پەيلىرى بارا-بارا بوشاشتى. بار-ماقلىرى خاتىپنىڭ ياقىسىدىن ئاجرىدى. ھېلىغىچە كۈلۈمسىرەپ تۇرغان خاتىپ بەقەسەم تونىنىڭ ياقىسىنى قېقىشتۇرۇپ پۇرلەش-كەن يېرىنى تۈزىۋەتتى-دە، بازاربېگىگە:

— كېپىمنىڭ مەنىسىگە چۈشەندىڭمۇ ئاغىنە، بىلسەڭ ساڭا پايدىلىق گەپ قىلىۋاتىمەن، تىكەننى كىرگەن يەردىن ئالماي، ئەجەب سىقىپ كەتتىڭغۇ ياقامنى؟ — دېدى.

نادىرخان بايۋەچچە خاتا قىلىپ قويغىنىنى تەن ئالمىدى. ئۇنىڭ پۈتكۈل جىسمىغا تىترەك ئولاشتى.

— خەپ، توختاپ تۇرۇش، كۆرگۈلۈكۈڭنى بىر كۆرسەتمىسەم!

11. تېرەكلىك ھويلا

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، قەدىمىي غەربىي دىياردىكى 36 بەگلىكنىڭ بىرى بولغان چىرىيە بوستانلىقى ئۆز ۋاقتىدا چىدىر ۋە باشقا ھەرخىل ناملاردا ئاتىلىپ، تەكلىماكان دەشتىنىڭ خېلى ئىچكىرىسىگە جايلاشقانىكەن. بۇ قەدىمىي بوستانلىقنىڭ قانداق سەۋەبلەر بىلەن ھازىرقى ئورنىغا، يەنى چىرىيە دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا قاراپ 70 نەچچە كىلومېتىر سۈرۈلگەنلىكى توغرىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرىدۇ:

كىتابىمىزدىكى ۋەقەلەر يۈز بېرىۋاتقان دەۋردىن بىرمىڭ نەچچە يۈز يىللىچە بۇرۇن تەكلىماكاندىكى چىرىيە بوستانلىقى پايانسىز كەتكەن كۆككۆلمەيدان بولۇپ، چىرىيە دەرياسى، چاقار دەرياسى ۋە ئۇلۇغساي دەرياسىنىڭ ئەلۋەك سۈيى مول ھوسۇللۇق ئېكىنزارلىقلارنى، باغ-ۋارانلارنى سۇغىرىپ تۇرىدىكەن. گىرەلىشىپ كەتكەن ئېرىق-ئۆستەڭلەر تا ئوپۇق سىزىقىغىچە يېتىپ بارىدىكەن. باراقسان ئۈجمە يوپۇرماقلىرى بىلەن يېتىشتۈرۈلىدىغان پىلە ۋە مەشۇتلەر، جەننەت مېۋىلىرىدەك شېرىن مېۋىلەر يىراق-يىراقلارغا توشۇلۇپ تۇرىدىكەن. ئاسىيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرگە ۋە ئىچكى جۇڭگو تۆزلەڭلىكىگە قەرەللىك ۋە قەرەلسىز قاتناپ تۇرىدىغان سودا كارۋانلىرى بۇ يۇرتنىڭ يىپەك گەزلىملىرىنى، ئەلتىرلىرىنى، قۇرۇق يېمىشلىرىنى، پاختىلىرىنى جاھانغا تونۇتۇپ، خۇش پۇراق ماتېرىياللار، ئۈنچە-مەرۋايىت، چىنە-قاچا ۋە ئۆي جابدۇقلىرىنى ئەكىلىدىكەن. ئالاھىدە گېئوگرافىك ئورۇن ۋە يولنىڭ يىراقلىقى بۇ يۇرتنى دۈشمەنلەرنىڭ يامان نەزەرىدىن ساقلاپ تۇرىدىكەن.

«ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ، ئون بەشى يورۇق» دېگەندەك، كۆللەرنىڭ بىردە كۆتۈلمىگەن ئاپەت توساتتىن بۇ يۇرتقا خىرىس قىپتۇ، كۈنپېتىش تەرەپتىن بېسىپ كەلگەن قاراڭغۇلۇق قۇياش يۈزىنى قارايتىپتۇ. ئاسمان كۆمبىزى قازاننىڭ تېگىدەك قارىيىپ، دەھشەتلىك بوران كۆتۈرۈلۈپتۇ. ئارقىدىنلا قۇم يامغۇرى يېغىپ، ئېكىنزارلىقلارنى، باغۇ بوستانلارنى كۆمۈشكە باشلاپتۇ. پۇقرالار بۇ بوراننى ئۆتۈپ كېتەر دەپ كۈتۈشۈپتۇيۇ، ساپسېرىق قۇم ھوشۇقلىرىغىچە ئۆرلە، ؛ ئىشىكلىرىنى كۆمۈپ، يوللارنى چۆلگە، تۈزلەڭلەرنى دۆڭگە ئايلاندۇرۇپتۇ.

قىيامەت قايىم بولۇپ، بېشىغا ئاپەت كەلگەنلىكىنى بىلگەن خالايىق جان قايغۇسىغا چۈشۈپ، دۇئا تەلەپ قىلىپ بېقىپتۇ، نالە-زار قىلىشىپ، ئۆيدىكىلەر تالاغا، تالادىكىلەر ئۆيلىرىگە يۈگۈرۈشۈپتۇ. قىيا-چىيا ساداسى پەلەككە يېتىپ، ۋەھىملىك ئاۋازلار ئەرشئەلاغا ئۆرلەپتۇ.

يۇرتتا كۆپنى كۆرگەن، جاھاننىڭ ئىسسىق-سوغۇقىنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن، يېشى يۈزلەردىن ھالقىغان بىر ھۆرمەتلىك موسىپىت بار ئىكەن، يۇرت ئەھلىنىڭ تويىمۇ، ماتەمىمۇ ئۇنىڭ مەسلىھەتىسىز ئۆتمەيدىكەن. خالايىق ئاخىر ئاسمانغا قاراپ، قارا بۇلۇتلارغا سەپسېلىپ، قارا بوراننىڭ گۈرۈلدىشىنى ئاڭلاپ تەپەككۇر ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلىۋاتقان بۇ ئەۋلىيا سۈپەت موسىپىتنىڭ ئالدىغا كەپتۇ-دە: «ھۆرمەتلىك بوۋا، سەن يۇرتىمىزنىڭ تۈۋرۈكىسەن، بوۋىمىزنىڭ بوۋىسى، ئەقلىمىزنىڭ كۆزىسەن، نېمە قىلساق قىل، بىزنى بۇ بالادىن قۇتۇلدۇر، بۇ كويىقاپتىن خالاس قىل» دەپ ئىلتىماس قىلىشىپ، ئايىغىغا يىقىلىپتۇ.

موسىپىت تەقدىرىنىڭ تىزگىنىنى ئۆزىگە باغلىغان يۇرت

چوڭلىرىغا، پۇقرالارغا خىتاب قىلىپ

— بالىلىرىم، بۇ قارا بوران ياكى ئۈچ كۈندە، ياكى يەتتە كۈندە توختايدۇ، يەتتە كۈندىمۇ توختىمىسا 41 كۈندىن كېيىن ئاندىن توختايدۇ. مانا ئۈچ كۈن بولدى، بۇ ئاپەت ئۆتۈپ كېتىدىغاندەك ئەمەس، مەسلىھەت مەندىن، ھەرىكەت سىلەردىن. ھەركىم ئۆز جېنىنى ئۆزى جايلىسۇن، شۇ ھامان ئۆيدىكىلەر تالاغا چىقىڭلار، 40 كۈنلۈك ئوزۇق ۋە 45 كۈنلۈك سۇنى دۈمبەڭلەرگە تېڭىڭلار، ھويلاڭلارغا يەتتە غۇلاچ ئېگىزلىكتە موما تىكلەڭلەر، بۇ مومىنى كېچە-كۈندۈز توختىماي چۆگىلەڭلەر، كىمىكى مەن دېگەندەك قىلمىسا، ئەجەل شەربىتىنى ئىچىشكە تەييارلانسۇن، تىرىك قالارمەنمىكىن، دەپ خام-خىيال قىلمىسۇن،—دەپتۇ.

جامائەت بۇ مويسىپىت ئالدىدا «خوپ» دېيىشىپتۇيۇ، بەزىلىرى: بۇ ئالجىغان بوۋاي ئاغزىغا كەلگەننى جۆيلۈيدۇ، بىزنى ئەخمەق قىلىپ خامانغا قاتقان ئېشەكتەك چۆگىلەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپتۇ ۋە ئۆيلىرىگە كىرىپ خاتىرجەم يېتىشىپتۇ. باي، دۆلەتمەن كىشىلەر ئۆي بىساتلىرىغا، ئالتۇن-كۈمۈشلىرىگە، روزىغارلىرىغا قىيماي، ئۆيلىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەپتۇ.

مويسىپىتنىڭ راست سۆزلەيدىغانلىقىغا چىنپۈتىدىغان، ئۇنىڭغا ئىخلاس قىلىدىغانلار ھويلىسىغا، تالا-تۈزگە موما قاداپ توختىماي چۆگىلەشكە باشلاپتۇ. تىمەنلىرى ئاجىزلارنى يۆلەپتۇ، ھارمىغانلار ھارغانلارنى يۈدۈپتۇ، قورسىقى ئاچسا دۈمبىسىدىكى خالتىلىرىدىن نان ئېلىپ غاجىلىشىپتۇ، ئۇسسا قاپاقلىرىدىكى سۇنى تېجەشلىك بىلەن ئوتلاپتۇ.

ئاخىر ھېلىقى مويسىپىتنىڭ دېگىنى راست بولۇپ چىقىپتۇ، ئاردىن 41 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن قارا بوران توختاپ، كۆك ئاسمان ئۆز رۇخسارىنى كۆرسىتىپتۇ. قۇياشمۇ

يەر-جاھاننى يورۇتۇپتۇ. چۆكمىلەۋاتقانلار قارىسا ئۆزلىرى ئېگىز-ئېگىز قۇم دۆۋىلىرىنىڭ ئۈستىدە دۆگدىسىن بىر غولاچ چىقىپ تۇرغان موما ياغاچنى تۇتۇپ تۇرغۇدەك. پۈتكۈل يۇرت مىقياسىدا ياكى يېشىللىقتىن، ياكى دەل-دەرەختىن، ئۆي-ئىمارەتتىن ئەسەر قالماپتۇ. ھۇرۇنلۇق قىلغانلار مال-دۇنيالىرى بىلەن بىللە نەچچە غولاچ قۇم ئاستىغا كۆمۈلۈپتۇ.

قىيامەتتىن بەتتەر بۇ قارا ئاپەتتىن ئامان قالغانلار تەلىيىنىڭ ئوڭلۇقىدىن زىيادە خۇشال بولۇشۇپتۇيۇ، مېھرىبان قولۇم-قوشنىلىرىدىن، ئۆي بىساتلىرىدىن، يۇرت-خانىمانلىرىدىن مەھرۇم بولغىنىغا كۆڭلى بۇزۇلۇپ، دادلىشىپتۇ. ئەمدى قەيەرگە بېرىپ، قەيەردە تۇرۇشقا ئەقلى يەتمەي، يەنە ھېلىقى مويسىپىتنى ئىزلەپ، دۆڭمۇ دۆڭ، چوڭقۇرمۇ چوڭقۇر يۈگۈرۈشۈپتۇ. ھېچكىم مويسىپىتنىڭ ئۆيىنىڭ ئورنىنى قىياس قىلالماپتۇ. تىرىك قالغانلار ئارىسىدىنمۇ تېپىلماپتۇ. ئاخىر ياشىنىپ ھاسىغا چۈشۈپ قالغان كىشىنىڭ قىرىق نەچچە كېچە-كۈندۈز موما چۆكمىلەشكە چامى يەتمەيدىغانلىقىنى بىردىنلا يادىغا ئېلىشىپ، كۆڭۈل يارىسى ئەدەبتۇ، يىغلاپ يېشى قۇرۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە يەنە ياش قاپلىشىپتۇ.

شۇ ئارىدا ئۇلار بارخاننىڭ ئۈستىدە كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان بىر چۆل توشقىنىنى كۆرۈپ قاپتۇ. بۇ توشقان تېگىرقىغان توپقا قاراپ ئىشارەت قىلغاندەك، ئالدى ئاياغلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپتۇدە، بارخانلارنى ئارىلاپ، كۈنچىقىشقىمۇ ئەمەس، كۈنپېتىشقىمۇ ئەمەس، قانداقتۇر بىر تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈپتۇ. كۆز يېتىم يەرگە بېرىپ يەنە تەرەپلەرنى پەرق ئېتىشتىن مەھرۇم بولغان توپقا قاراپ ئىشارەت قىلغاندەك بولۇپتۇ، يولىنى يەنە داۋاملاشتۇرۇپتۇ.

جامائەت ئارىسىدا ياشتا چوڭراق بىر ئەركەك بار ئىكەن.

ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ھېلىقى دانا مويسىپىت بىلەن داۋاملىق ئۈلپەت بولۇپ، مۇڭدىشىپ تۇرىدىكەن. ئۇ توشقاننىڭ سىرلىق ئىشارىتىنى چۈشەنگەندەك بولۇپتۇ، بۇنىڭدا بىر كارامەت بار دەپ ھېسابلاپ، جامائەتكە «توشقان ماڭغان يول بىلەن مېڭىۋېرەيلى» دېگەن مەسلىھەتنى بېرىپتۇ. بۇ تەكلىپ جامائەتكىمۇ خوپ كەپتۇ. ئۇلار: «يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆلەيلى، بېشىمىزغا كەلگەننى كۆرەرمىز» دېيىشىپ، توشقان بىلەن قارا كۆرۈنۈش ئارىلىق قالدۇرۇپ يولغا راۋان بوپتۇ.

ئىلگىدە ئاشقان بەش كۈنلۈك سۇ ۋە بەش كۈنلۈك ئوزۇق تۈگىگەن كۈنى چىڭقى چۈش مەزگىلىدە ئون جېنىنىڭ بىرى قالمىغان بۇ توپ ئاندا-مۇندا توغراق ۋە قومۇشلار بىلەن قاپلانغان بىر يەرگە يېتىپ كېلىشىپتۇ. ھايال ئۆتمەيلا، بۇ يەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىدىكى يۇرتىغا ئېقىپ بارىدىغان چىرىيە دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى ئىكەنلىكىنى بىلىۋاپتۇ.

ئوزۇق-تۈلۈك ۋە سۇ تۈگەپ، ھېرىپ مادارى قالمىغاچقا، ئۇلارنىڭ سەپەرنى يەنە داۋاملاشتۇرۇشقا كۆزى يەتمەپتۇ، لېكىن، بۇ يەردە قومۇش يىلتىزى كولاپ يەپ، ياۋا ھايۋان تۇتۇپ ئوزۇقلىنىپ كۈن ئۆتكۈزگىلى بولىدىكەن. بۇنداق كۈننىڭ ئۇزاققا بارمايدىغانلىقىمۇ ئۇلارغا ئايان ئىكەن.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئاچارچىلىق دەستىدىن ئۆلۈم-يېتىم كۆپىيىشكە باشلاپتۇ. ئۆۋلايدىغان ھايۋانلارمۇ ئۆلگىنى ئۆلۈپ، قاچىدىغىنى قېچىپ بوپتۇ. ئاشلىق بولمىسا ھەممەيلەننىڭ قىرىلىپ تۈگەيدىغانلىقىنى بىلگەن ھېلىقى كىشى مويسىپىت ئۈلپىتىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە خالتىسىغا سېلىۋالغان ئۈچ-تۆت ئوچۇم دانىنى كۆپچىلىك ئالدىغا قويۇپتۇ-دە، ئۇلارغا قاراپ:

— «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دەپتىكەن، يۈرۈڭلار، زىرائەت تېرىشقا سۇ ئىزدەيمىز، — دەپ قىرانلىق دەۋرىگە يەت-

كەن بىرقانچە كىشىنى ئەگەشتۈرۈپ توغراقلىقتا راۋان بوپتۇ. بىراق، دەريا قىنى تۈم بىلەن تولۇپ كەتكەنىكەن. ئۇلار مېڭىۋېرىپتۇ، مېڭىۋېرىپتۇ، بىرتامچە ـ ۋىسۇ ئۇچرىتالماپتۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگەھەر قايسىسى ھەر تەرەپكە كېتىپ، يولدىن ئادىشىپتۇ. لېكىن باشلامچى كىشى زادى ئۈمىدسىزلەنمەپتۇ، ھەر قېتىم نەمجان ھالەتتىكى يۇرت ئەھلىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسە، ئۇنىڭغا بىر ئۇلۇش دەرمان قوشۇلىدىكەن، ئاپەت ئاغزىدىن قۇتۇلغان يۇرتداشلىرىنىڭ بۇ دۇنيادىن ئىز ـ دېرەكسىز يوق بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى ئويلىسا، ئۆز بۇرچىنىڭ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلىدىكەن.

ئۇ ئەقلىي بېشارەت بەرگەن، كۆڭلى تارتقان تەرەپكە قاراپ يولىنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىپتۇ. ئۆچكە تېرىسىدىن قىلىنغان چورۇقى تىتىلىپ كەتسە، يالىڭاياق مېڭىپتۇ، ھاسىسى كاردىن چىققىسا ئۆمىلەپتۇ. ئارىدىن ئىككى كېچە ـ كۈندۈز ئۆتكەندىن كېيىن ئاپئاق قار بىلەن قاپلانغان كوئېنلۇن تېغىنىڭ ئېتىكىگە يېتىپ كەپتۇ. ئۇ كۆزىدىن تارام ـ تارام ياش تۆكۈپ تۇرۇپ تاغقا خىتاب قىپتۇ:

«ئى ئاتىمىز كوئېنلۇن، ئانىمىز كوئېنلۇن، باغرىڭدىن ئەۋەتكەن شەربىتىڭ بىلەن چۆلنى باغ قىلدىڭ، بىزنى بار قىلدىڭ. بىز ـ سېنىڭ پەرزەنتلىرىڭ، سېنى ئېمىپ چوڭ بولدۇق، ھىممىتىڭ بىلەن ئاۋۇدۇق. ساڭا ھەرچاغ تەشەككۇر ئېيىتىپ، ساڭا چىن كۆڭلىمىزدىن سېغىنىۋاتقان كۈنلەردە تەقدىر بىزگە ئاپەت ئەۋەتتى. يۇرتىمىزدىن ئايرىلدۇق، خانىۋەيران بولدۇق، جېنىمىز بوغۇزىمىزغا كەلگەندە يەنە سەندىن شەپقەت تىلەيمىز، سەندىن كەۋسەر سورايمىز، ھىممىتىڭنى بىزدىن ئايىما، بىزگە سۇ بەر، ئۆزۈڭ كۆكلەتكەن، چېچەكلەتكەن، مېۋىگە كىرگۈزگەن ھايات دەرەخىمىز نابۇت بولمىسۇن، يۇرتىمىز نامۇنشانسىز، تۇپرىقىمىز ئادەمسىز قالمىسۇن، بىزگە سۇ بەر، بىزگە

كەۋسەر بەر!»

شۇ ھامان يالت-يۇلت قىلىپ چېقىن چېقىلىپتۇ، ھاۋا دەھشەتلىك گۈلدۈرلەپ، بۇلۇتلار بىر-بىرى بىلەن ئۇسۇشۇپتۇ. كوئېنلۇن تېغىنىڭ تىكىلىك چوققىسى ئورنىدىن قوزغالغاندەك بوپتۇ. ئۇ كىشى لەرزىگە كەلگەن ۋۇجۇدىنى توختىتىۋېلىپ، تىلاۋەتتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆزىنى ئاچقۇدەك بولسا، ئالدىدا تاغ قىياپەتلىك، چىرايىدىن كۆكلەم ئاپتىپىدەك نۇر يېغىپ تۇرغان بىر ئاقساقال تۇرغۇدەك. بۇ ئاقساقال بىر قارىسا تاغقا، بىر قارىسا ئۆزىنىڭ ھېلىقى ئۈلپەتدىشىغا ئوخشاپ كەتكۇدەك. بۇ ئاقساقال ئۆز ھاسىسىنى ياشانغان كىشىگە ھۆرمەت بىلەن تەگلەپتۇ ۋە:

«بۇ ھاسىنىڭ بىر ئۇچىنى تۇتۇپ، بىر ئۇچىنى يەردىن ئۈزمەي قېرىنداشلىرى تۇرغان يەرگە قاراپ مېڭىۋەرسىلە، ئاگاھ بولسىلاكى، زىنھار كەينىلىرىگە قايرىلمىسىلا، ئىلتىجالىرى ئىجاۋەت بولغۇسىدۇر»، — دەپ چېقىن شولىسى ئارىسىدا كۆزدىن غايىب بوپتۇ.

تىلاۋەت قىلغۇچى: «بۇ، نېمە كارامەت» دەپتۇ، ھەيرانلىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ، ھاسا بىلەن يەر يۈزىنى سىزغىنىچە، قېرىنداشلىرى قالغان يەرگە قاراپ مېڭىۋېرىپتۇ.

ئۇ ئىككى كېچە-كۈندۈزدە ئەمەس، بەلكى ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىتتىلا قېرىنداشلىرىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپتۇ. قېرىنداشلىرى تۇرغان يەرگە كەلگىلى ئازلا قالغاندا، شەيتان ۋەسۋەسىسىگە بېرىلىپ، «كەينىمدە نېمە باردۇر؟» دېگەن خىيال بىلەن كەينىگە قاراپتۇ.

قارىسا، خىسلەتلىك ھاسىنىڭ ئىزى تەگكەن يەر چوڭ دەرياغا ئايلىنىپ، بۇ دەريادا ئۆركەشلەپ ئاققان سۇ ھاسىنىڭ ئۇچىنى سۆيۈپ كېلىۋاتقۇدەك. بىراق، ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىشى بىلەن تەڭلا، دەريانىڭ سۈيى كەلگەن يېرىدىلا توختاپ

— ئی ئاتىمىز كوئېنلۇن، ئانىمىز كوئېنلۇن، بىزگە سۇ بەر، بىزگە كەۋسەر بەر، هايات دەرىخىمىز ۋاقىتسىز نابۇت بولمىسۇن، تۇپرىقىمىز ئادەمسىز قالمىسۇن! ...

قاپتۇ. بۇ كىشى ئاگاھنى قولىقىدا ساقلىمىغىنى ئۈچۈن ئۆزىنى كايىپتۇ، ھاسىنى يەنە سۇرەپ بېقىپتۇ. دەريا سۈيى قايتا ئاقماپتۇ. كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىماي يەنە بىر ئاز ماڭغان بولسا، دەريا سۈيى مۇنبەت تۇپراقلىق يەرگە ئېقىپ كېلەتتىكەن.

بۇ كىشى ئارتۇقچە ئاھ ئۇرۇشنىڭ پايدىسى يوقلۇقىنى بىلىپ، قېرىنداشلىرىنى دەريا سۈيى ئېقىپ كەلگەن يەرگە كۆچۈرۈپ كەپتۇ. زىرائەت تېرىپ، شۇ يىلىلا ھوسۇل ئاپتۇ، مال-ۋارانلار ئاۋۇپ، ئادەملەر كۆپىيىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يېڭى بىر يۇرت پەيدا بوپتۇ. كېيىنكى كۈنلەردە بۇ يۇرتنىڭ ئەسلى نامى «چىبدىر» دېگەن سۆزنىڭ ئاخىرىغا «ماكان»، «يەر» دېگەن مەنىنى بىلدۈرگۈچى «يە» قوشۇمچىسى ئۇلىنىپ، «چىبدىرىيە» دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ. زامانىنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، بۇ يۇرت نامى «چىرىيە» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ قالغانىمىش...

بەزى كىشىلەر «رىۋايەت دېگەن بەربىر رىۋايەت» دېيىشىدۇ، لېكىن رىۋايەتنىڭ ئاساسسىز پەيدا بولۇپ قالمايدىغانلىقىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، نۇرغۇن كىشىلەر مىراب بېگى سۇپۇرگە ئاخۇننى تاغدىن سۇ ئەكەلگەن ھېلىقى كىشىنىڭ ئەۋلادى دەپ ھېسابلايدۇ. ئۇلارنىڭ دەلىللىشىچە، ئۆز ۋاقتىدا بۇ كىشى خىزىر ئىنئام قىلغان خىسلەتلىك ھاسىنى سۇ توختىغان يەرگە سانجىپ قويغانىمىش، بۇ ھاسا كۆزنى يۇمۇپ-ئاچقۇچە يوپۇرماق چىقىرىپ يوغان بىر توپ تېرەككە ئايلانغانىمىش، بۇ كىشى يۇرتنى ۋە يۇرت جامائىتىنى قۇتۇلدۇرغان خىزىرنىڭ ھۆرمىتى ۋە خىسلەتلىك ھاسىنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن شۇ تېرەك ئەتراپىغا تام قوپۇرۇپ، ھويلا ئارام قىلغانىكەن، دېيىشىپ سۇپۇرگە ئاخۇننىڭ ھويلىسىدىكى يەتتە ئادەمنىڭ قۇچىقى يەتمەيدىغان، سايىسى ئۈچ مو يەرگە چۈشىدىغان تېرەكنى

پاكىت قىلىپ كۆرسىتىدۇ.

نېمىلا بولمىسۇن، ئاشۇنداق بىرتوپ تېرەكنىڭ سۇپۇرگە مىراب بېگنىڭ ھويلىسىدا ھېلىمۇ قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇۋاتقىنى راست. سۇپۇرگەئاخۇن كىچىك ۋاقتىدىلا بۇ تېرەكنىڭ قاچان تىكىلگەنلىكى ھەققىدە دادىسىدىن، بوۋىسىدىن سوراپمۇ كۆرگەن. بىراق ئۇلار: «بىز تۇغۇلساق مۇشۇ پېتى تۇرغانىكەن» دېگەندىن ئۆزگە ھېچنېمە دەپ بېرەلمىگەن. دېمىسىمۇ، پەسىللەرنىڭ قاقشاتقۇچ ئىسسىق-سوغۇقىغا، خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى تەكلىماكان تەرەپتىن ئۇرۇپ تۇرىدىغان قۇم ئارىلاش بوراننىڭ زەربىسىگە چىداشلىق بېرىپ كەلگەن بۇ تېرەك — ئۇزاق ئۆتمۈشنىڭ شاھىتى، ئىنسانلار ئارىسىدىكى جاپا ۋە خۇشاللىقنىڭ گۇۋاھچىسى سۈپىتىدە تارىخ بىلەن تەڭ ياشىغان گىگانت ئادەمدەك كۆكرەك كېرىپ تۇراتتى. نامرات دېھقاننىڭ ياغ كۆرمىگەن قولىدەك يېرىلغان قوۋزاقلىرى دەرەخ غولىغا ياماشقان مىڭلىغان بوغما يىلاندەك تولغۇما ھاسىل قىلىپ يۇقىرىغا ئۆرلەيتتى. ئۇ يەر-بۇ يەردىن قايناپ چىققان ئۆسمىلەر تېرەك شېخىغا ئېسىپ قويغان قالقانلاردەك تومپىيىپ تۇراتتى. ئاچماقلاردىن بۆرتۈپ چىققان ياپىلاق پۇرلار تۇۋرۇككە قېقىلغان، ياغلىشىپ كەتكەن چىراغپايلارغا ئوخشايتتى. بوران زەربىدىن چۈرت ئۈزۈلگەن شاخلارنىڭ ئورنىدىن ئۆسۈپ يېتىلگەن يېڭى نوتىلار توپا ياغدۇرۇپ تۇرىدىغان ئاسماننىڭ دەل كۆكسىگە نىشانلانغان نەيزىدەك بوي تارتىپ ئۆسمەكتە ئىدى. يەرگە تۆمۈر سىمدەك ياكى پەي تاردەك مەزمۇتلىشىپ كەتكەن ئالقان چوڭلۇقىدىكى مىڭلىغان-ئونمىڭلىغان يوپۇرماقلار ئاجىز شامالدىمۇ شۇ قەدەر ھەيۋەتلىك سادا چىقىراتتىكى، بۇ سادا يەئەينى پۈتۈن يۇرت جامائىتىنىڭ ئاق مەسچىتتىكى پىچىرلاپ دۇرۇت ئوقۇشلىرىغا ۋە ئىسيان تەييارلاۋاتقان غايەت زور قوشۇننىڭ

چەك ئالدىدىكى شىۋىرلاشلىرىغا، قىلىچ بىلەشلىرىگە ئوخشايتتى. تېرەك غولىدىكى تونۇر ئاغزىدەك قارىسىپ تۇرغان كامارلار ئىنسانلار ئارىسىدىكى مۇشتۇمزورلارنىڭ چېكىدىن ئاشقان گۇناھى-كەبىرلىرى ئۈچۈن ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ، چەكچەي-گەن كۆزلەردەك ھەيۋەتلىك ئىدى.

خۇددى نەۋرىسىنىڭ نەۋرىسىنى كۆرگۈچە ياشاپ كېلىۋاتقان بىر بەۋاي بالا-ۋاقا، نەۋرە-چەۋرىلىرى بىلەن بىللە تۇرۇۋاتقاندەك، قېرى-ياش، چوڭ-كىچىك تېرەك ۋە باشقا ھەرخىل دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان بۇ بۆكلۈك ھويلىنىڭ دەرۋازىسى كۈنچىقىش تەرەپكە قارايتتى. دەرۋازىدىن كىرگەن ھەرقانداق كىشى يەتتە قەدەم ماڭا-ماڭمايلا ھېلىقى قېرى تېرەكنىڭ ئۇچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان يىلتىزلىرى ئارقىلىق يەرنى قامالاپ تۇرغان يوغان غولىغا دۈچ كېلەتتى-دە، تەبىئىي ھالدا بەزىلىرى ئوڭ تەرەپ، بەزىلىرى سول تەرەپ بىلەن ئايلىنىپ ئۆتكەندىن كېيىن، ئايۋاننىڭ پېشايۋان ئاستىدىكى ئىككى قاناتلىق ئىشى-كىنى كۆرەلەيتتى.

گۈگۈم. تاغ تەرەپتىن كەلگەن قوغۇشۇن رەڭلىك بۇلۇتلار بىلەن تەكلىماكان تەرەپتىن سۈرۈلگەن بوزمانانلار ئۈزئارا سىڭىشىپ، يەر-يۈزىگە سايە تاشلاۋاتقان چاغ.

ئەتىگەندىلا يېتىپ كەلگەن سەككىز تاشلىق سەل سۈيىنى تەقسىم قىلىپ بولۇپ قايتىپ كەلگەن سۈپۈرگە ئاخۇن ھارغىن تېنىنى سۆرەپ ھويلىسىغا كىرىپ كەلدى-دە، ئادىتى بويىچە قېرى تېرەكنى باشتىن-ئاخىر بىر كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن، كەتمىنىنى پېشايۋان ئاستىغا قويدى. مەھەللە بويىچە ئەڭ چوڭ ھېسابلىنىدىغان بەش جىڭلىق كەتمەن مىراب بېگىگە كېچە-كۈن-دۈز ھەمراھ ئىدى. ئۇ ئىشكتىن چىقىسىلا ئۇنى دولىسىغا سېلى-

ۋالاتتى. يول بويلىرىدا، ئېرىق بويلىرىدا سۇ بۇزۇپ كېتىش ئېھتىمالى بولغان جايدا توختاپ، ھېچ بولمىسا ئىككى-ئۈچ كەتمەن توپا تاشلاپ قوياتتى.

— ھارمىسىلا بېگىم!

كەتمەننىڭ «گۈپ» قىلغان ئاۋازىدىن ئېرىقنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى پەملىگەن چىنارئايىم ئايۋان ئىشىكى ئالدىغا چىقىپ مىراب بېگىدىن ھاردۇق سورىدى.

— ئىنشائاللا.

مىراب بېگى كۈندىن-كۈنگە ياداپ كېتىۋاتقان، چاچلىرىغا ۋاقىتسىز ئاق كىرىشكە باشلىغان كۆيۈمچان ھەمراھىغا كۈلۈمسىرەپ قويدى. ئۈستىبېشىنى يېشىپ، ئۆزىگە ئىچ ئاغرىتقاندەك قاراپ تۇرغان چىنارئايىمغا تۇتقۇزدى-دە، تەرەت ئېلىپ نامىزىنى ئوقۇۋالغاندىن كېيىن داستىخان ئالدىغا كېلىپ، بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى.

سۇپۇرگەئاخۇن بىلەن چىنارئايىم كۆيۈپ-پىشىپ 30 يىلغا يېقىن ۋاقىتنى ئىناقلىق ۋە مېھرىبانلىق ئىچىدە ئۆتكۈزدى. كىشىلەر ئۇلارنىڭ بىرەر قېتىممۇ سەن-پەن دېيىشىپ قالغىنىنى ياكى قىزىرىشقانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئەينى چاغدا توي بولۇشتىن بۇرۇن بۇ ئىككىيلەننىڭ يۈز كۆرۈشمىگىنى راست. بىراق، سۇپۇرگەئاخۇن دادىسىغا خۇداغا ئىشەنگەندەك ئىشەنگەچكە، ئېقى كىلىشىدىغان ئۆلپەتدىشىنىڭ قىزى چىنارئايىمنى خوتۇنلۇققا ئېلىپ بېرىش تەكلىپىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل كۆرگەن.

«ئوغلۇم، — دېگەنىدى ئۇ چاغدا دادىسى سۇپۇرگەئاخۇنغا، — راست گەپنى قىلسام، قۇدىمىز ئانچە باي ئادەملەردىن ئەمەس، لېكىن خۇداغا شۈكرى، باشقىلارنىڭ قولىغا قاراپمۇ قالمايدۇ، نىيىتى دۇرۇس، ھۆرمىتى زىيادە كىشى، چىنارئا-

يەنىمۇ پاھ دېگۈدەك چىرايلىق بالا ئەمەس. چىراي دېگەنگە سۇ قۇيۇپ ئىچكىلى بولمايدۇ، نىكاھ دېگەن ئۆمۈر سودىسى، ئىككىڭلار كېلىشىپ ئۆتسەڭلەرلا مەن رازى. بىزدىن كېيىن قالساڭلارمۇ ئۇ ساڭا ھەمقام بولالايدۇ!»

سۈپۈرگەئاخۇن تويى بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئايالىنىڭ ھەقىقەتەن كۆڭۈلدىكىدەك ئوبدان جورا ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئۇ، ئۆي ئىشىغا كەلگەندە ماھىر، ئاش-تاماققا ئۇستا، ئىگىلىككە كەلگەندە ئۆزىدىن قېلىشمايدىغان قولداش بولۇپ چىقتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ساۋاتلىق، بىلىمدان، خېلى-خېلى كىتابلار ئۈستىدە گەپ ئاچالايدىغانلىقى ئۇنىڭغا بەك يېقىپ كەتتى.

دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن سۈپۈرگەئاخۇنغا بىردىنبىر يار-يۆلەكتە بولغىنى يەنىلا چىنارئايىم بولدى. ئۇ ئېرىگە بەكمۇ كۆيۈنەتتى، ئۇششاق ئۆي ئىشلىرىدىن تارتىپ، ئىگىلىكتىكى چوڭ ئىشلارغىچە ئېرىگە ئاجايىپ توغرا مەسلىھەتلەرنى بېرەلەيتتى. ئەسلىدە، سۈپۈرگە ئاخۇن مىراب بېگى بولغاندىن كېيىن، ئائىلە ئىگىلىكىنى مەھەللە مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان يالغۇز ئوغلى مۇھەممەتئەلىگە تۇتقۇزماقچى بولغان. بۇنىڭدا ئايالىنىڭ كېسەلچان ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنىدى.

بىراق، چىنارئايىم ئېرىنىڭ بۇ قارىشىغا قوشۇلمىدى. ئۇ، ئوغلىنى قەشقەر مەدرىسىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىش، ئائىلە ئىگىلىكىنى بولسا، غوجىدار نىياز قول بىلەن بىللىلىشىپ ئۈستىگە ئېلىش پىكرىدە چىڭ تۇردى.

سۈپۈرگەئاخۇن ئايالىنىڭ ھەقىقەتەن قالتىس ئويلىغانلىقىغا ئىشەندى ۋە بۇ تەكلىپنى تارتىشمايلا ماقۇل كۆردى. مانا، ئەمدى ئوغلى قەشقەردە ئوقۇۋاتقىلى ئۈچ يىلدىن ئېشىپ قالدى. ئىگىلىكمۇ ئايالىنىڭ جان كۆيدۈرۈشى بىلەن بىر

ئۇبدان باشقۇرۇلماقتا ئىدى. ئۆزى پۇقرا ئۈچۈن كۆيىدى-پىشتى بولۇپ بېشىنى قاشلىغۇدەك پۇرسەت چىقىرالمىغان يەردە ئايالىنىڭ كېسەل تېنىنى سۆرەپ يۈرۈپ ئىگىلىكنى جوڭقۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەن مىراب بېگى مۇشۇنداق ھەمراھنى ئۆزىگە قوشۇپ قويغان رەھمەتلىك دادىسىغا ئىچ-ئىچىدىن شۈكرى-رەھمەتلەر ئېيتاتتى.

دادىسىدىن مىراس قالغاندىن بېرى بىر تال تۈۋرۈكى ياكى بىرەر تال ۋاسسى ئۆيان-بۇيان قىلىنىپ باقمىغان ئاسما ئايۋانىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئازادە، يورۇق خانە مەخسۇس سۈپۈرگەئاخۇن ئۈچۈنلا سەرەمجانلاشتۇرۇلغانىدى. سۈپۈرگەئاخۇن كەچلىك غىزادىن كېيىن خانىسىغا كىردى-دە، تام بويىلىتىپ ياسالغان ئويۇقتا تىزىلغان كىتابلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئالدى بىلەن قوتاز قۇيرۇقى يەلپۈگۈچ بىلەن كىتابلارنىڭ ئۈستىدىكى نېپىز بىر قەۋەت توپىنى قېقىۋەتتى ۋە ئەلشىر ناۋائىينىڭ «چاھار دىۋان» نى سۇغۇرۇۋېلىپ، تاختا ئۈستىگە قويۇپ، «فەۋائىدۇلكىبەر» دىۋانىنى ئاچتى.

دادىسىنىڭ كىتابخۇمارلىقى كىچىكىدىنلا ئۇنىڭغا ئۆز تەسىرىنى سىڭدۇرۇپ ئۈلگۈرگەن. ئۇنىڭ نەزەرىدە، خىزىردەك بىلەرمەن، پەرىشتىدەك مېھرىبان، ئاق كۆڭۈل، ھېسابلىنىدىغان دادىسى نەزەر خوجىكام مەھەللىدىكى بارماق بىلەن سانالغۇدەك ساۋاتلىق كىشىلەرنىڭ بىرى ئىدى. دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەندە، بولۇپمۇ قىشنىڭ ئۇزۇن كېچىلىرى ئۇ، مۇشۇ خانىدە تەكتۇشلىرى بىلەن كىتاب سۆھبىتى قىلاتتى. سۆھبەتداشلىرى ئارىسىدا ئورتاقچىلارمۇ، مالايلارمۇ، ئىمام-مۇئەززىنلەرمۇ بولاتتى. سۈپۈرگەئاخۇن يەتتە-سەككىز ياش چاغلىرىدىمۇ ئەنە ئاشۇنداق كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈپ، جەڭنامىلەر ۋەقەلىكلىرى ئارىسىغا شۇڭغۇپلا كې-

تەتتى. ئاتا - ئانىسىنىڭ ئەللەيلىرىگىمۇ، كوللاشلىرىگىمۇ ئۇنى-
مايتتى. قايسىبىر داڭلىق شەخسلەر، رىۋايەتلەردىكى قەھ-
رىمانلار ۋە مەشھۇر ۋەقەلەر ئۈستىدە بولغان تالاش - تارتىش-
لارنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلايتتى.

كېيىنچە، ئۇ مەھەللە مەكتىپىدە ئوقۇپ ساۋاتىنى چى-
قاردى، مەدرىستە ئوقۇپ بىلىمىنى چوڭقۇرلاشتۇردى. دادىسى-
دىن كېيىن قېلىپ ئىگىلىكتە مىراسخورلۇق قىلىپلا قالماي،
دادىسىنىڭ يۈز نەچچە پارچە كىتابىغىمۇ ۋارىسلىق قىلدى.

ئۇنىڭ كۆڭلى بولۇپمۇ «چاھار دىۋان» غا بەك يېقىن
تۇراتتى. كىتاب ئوقۇشقا چولىسى تەگمىگەن كۈنلىرىمۇ ئۇ-
نىڭ توپىسىنى قېقىپ، سارغىيىپ كەتكەن ۋاراقلىرىنى چېكىپ
قوياتتى.

قايسىبىر يىلى ئىلچىدىن كەلگەن بىر ئوقۇمۇشلۇق
ئادەم ئۇنىڭ ھوزۇرىدا مېھمان بولدى. سۆھبەت داۋامىدا ئۇ
گۈزەللىكتە تەڭدىشى يوق غەزەللەردىن بىرقانچىنى ئوقۇدى.
بۇ غەزەللەردىن ھوزۇرلىنىپ، قانغۇدەك زوق ئالغان سۈپۈرگە-
ئاخۇن بۇ غەزەللەرنىڭ مۇئەللىپىنى سوراپ قالدى.

ئۇ كىشى شېئىرىيەت ئىلمىنىڭ تەڭداشسىز ئۇستىسى، سۆز
سەنئىتىنىڭ كامالەتكە يەتكەن ئەللامىسى ئەلىشىر ناۋائىينىڭ ①
مۇبارەك نامىنى ئېغىزغا ئېلىپ ئۆتتى ۋە بۇ گۈزەل غە-

---

① ئەلىشىر ناۋائىي — ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر، مەشھۇر شائىر، ئاتاقلىق ئەرباب ئەلىشىر ناۋا-
ئىي مىلادى 1444 - يىلى 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ھىرات شەھىرىدە (ھازىرقى ئافغانىس-
تان تەۋەسىدە) دۇنياغا كېلىپ، 1501 - يىل 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى 60 يېشىدا يەنە
شۇ شەھەردە ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ «خەزائىنۇل مەئانى»، «دىۋان فانى»، بەش
پارچە يىرىك داستاندىن تۈزۈلگەن «خەمسە» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار. ئۇ يەنە داڭ-
لىق ئىلمىي، نەزەرىيىۋى ئەسەرلەردىن «تارىخىي مۇلكى ئەجەم»، «ھالەتى سەئىدھەسەن
ئەردەشىر»، «مەجەلىسۇن نەفائىس»، «لىسا نۇتتەيىر»، «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەيىن»،
«مىزانۇل ئەۋزان»، «سىراجىلمۇسلىمىن»، «مەھبۇبۇلقۇلۇپ» لەرنىڭ مۇئەللىپىدۇر.

زەللەرنى «چاھار دىۋان» دىن يادقا ئېلىۋالغانلىقىنى ئېيتتى.

بۇ مەشھۇر نام سۈپۈرگەئاخۇنغا بالىلىقىدىن باشلاپلا
تونۇش ئىدى. ئۇ، بۇ ئۇلۇغ شائىرنى چىن دىلىدىن ھۆرمەت-
لەيتتى، ئۆزىگە غايىبانە ئۇستاز بىلىپ، ئۆزىمۇ ئانچە-مۇنچە
قەلەم تەۋرىتەتتى.

سۈپۈرگەئاخۇن ئۇ كىشىدىن «چاھار دىۋان» نى قەيەر-
دىن تېپىش مۇمكىنلىكىنى سورىدى.

— بۇ كىتاب قىممەتتە ئالتۇنغا باراۋەر تۇرىدۇ، ئا-
ماندىكى زۆھرە يۇلتۇزىنى قولغا كىرگۈزمەكتىنمۇ قىيىن، —
دېدى ھېلىقى كىشى. سۈپۈرگەئاخۇن بىر كۆرۈپ
ئاشىق بولغان نازىنىننى ئىككىنچى قېتىم كۆرەلمى-
گەندەك، بۇ نازىنىننىڭ ئىشقىدا سەكپارە بولۇپ،
ئازاب چەككەندەك ئولتۇرۇپ كەتتى. بىراق ھېلىقى كىشى:

— ئاڭلىسام، ئىلچىدىكى زۇنۇن قارىم دېگەن كىشىدە
بۇ كىتاب بارئىمىش، زۇنۇنقارىم ئىلىم بىلەن ئانچە خۇ-
شى يوق، مال-دۇنيانىڭ كەينىگە كىرىپ كەتكەن ئادەم. ئەپ-
سۇسكى، ئۇ بۇخارادىن ئوقۇپ قايتقان بىر يېقىنى ھەدىيە
قىلغان بۇ كىتابنى پەقەت كۆز-كۆز قىلىش ئۈچۈنلا قولدىن
چىقارمايۋاتىدۇ، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن سۈپۈرگەئاخۇن ئۆزى كۆيۈپ قال-
غان مەشۇقىنىڭ كەينىگە چۈشكەن ئاشىقتەك، بۇ كىتابنىڭ
كەينىگە چۈشتى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىلچىدىكى ھېلىقى ئوقۇمۇشلۇق كى-
شىدىن خەۋەر كېلىپ قالدى. ئېيتىلىشىچە، زۇنۇنقارى، كىمى-
كى دەريا سۈيىنى دەريا قاسىنقىدىن يەتتە غۇلاچ ئېگىزلىككە
جايلاشقان 70 مو يەرگە چىقىرىپ بەرسە، شۇ 70
مو يەرنىڭ يېرىمىنى ھەدىيە قىلىمەن، دەپ جامائەت ئالدىدا

مەيدىسىگە ئۇرغانىكەن. پەرھات كەبى ھەقىقىي ئاشىق شېرىن سۇپەت مەشۇقىنىڭ ۋىسالى يولىدا بىستون مىساللىق مۇشەققەت تېغىنى يېرىپ، ئەھرىمەن دىۋىنىڭ ئۇۋىسىغا كىرىشتىنمۇ يانمايدۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان سۇپۇرگەئاخۇن خەۋەر كېلىپ ئەتىسىگىلا ئىلچىگە ئاتلاندى، زۇنۇنقارى بىلەن يۇرت قازىسىنىڭ گۇۋاھلىقى ئاستىدا توختام تۈزۈپ، ئىشقا كىرىشتى. دادىسىدىن ئۆگەنگەن ۋە ئۆزى توپلىغان تەجرىبە ئۇنىڭغا تازا ۋاقتىدا ئەسقاتتى. ئۇ ئوكدىسىغا يېتىپ پۈتىنىڭ ئۇچىغا قاراش چارىسى بويىچە، دەريا يامىزىلىدىن قىيپاش ئۆستەڭ ئېلىپ، ھېلىقى 70 مو يەرگە ئاخىر سۇ چىقاردى - دە، يەر ئىگىسىدىن 35 مو يەرنى ئۆزىگە ئايرىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. يەر دېسە جېنىنى بېرىدىغان زۇنۇنقارى تازا تەڭلىكتە قالدى، يەر ئەمەس، نېمە سورىسا شۇنى بېرىمەن دەپ يەنە مەيدىسىگە ئۇردى...

سۇپۇرگەئاخۇن چىنارئايىم دەملەپ يېنىدا قويۇپ قويغان چاينى بىر ئوتلىۋالدى - دە، «چاھار دىۋان» نى تولۇپ - تاشقان كۆچلۈك ھېسسىيات بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى:

كىمسە ھەرگىز كۆرمەدى چۈن ئەھلى دەۋراندىن ۋەفا،
ئۇلكى دەۋران ئافەتىدۇر نى تەمەئ ئاندىن ۋەفا.

جانۇ ئۆمرۇمدۇر ئۇل ئاي گەر بىۋەفا بولسا نىتاڭ،
قايدا كۆردىش كىمسە ھەرگىز ئۆمۇر ئىلە جاندىن ۋەفا.

گەر ۋەفا قىلساڭ ئېرۇر ئاندىنكى باردۇرسەن بەرى،
يوقسە كىم ئالەمدە كۆرمىش نەۋبى ئىنساندىن ۋەفا.

ۋەھكى، دەۋران ئەھلىدىن جۇز بىۋەفالىغ كۆرمەدىم،
ھەرنىچە كىم كۆردىلەر مەن زار ھەيراندىن ۋەفا.

چۈن ۋە فاگول بەرگى دەۋران باغىدا ئاچىلمادى،
بى جىھەتتۇر كىمىكى ئىستەر بۇ گۈلىستاندىن ۋەفا.

كىمكە كۆڭلىن كىمسەدىن ئىستەپ ۋەفا ئالدۇرماسۇن،
كىم ماڭا خۇد يەتمەدى ئۇل كۆڭلۈم ئالغاندىن ۋەفا.

ئەي ناۋائى گەر ۋە فاسىز چىقتى ئۇل سۇلتان ھۆسەيىن،
تاپتىڭ ئەلدىنكىم، تىلەرسەن ئەمدى سۇلتاندىن ۋەفا؟

مىراب بېگىنىڭ يۈرەك باغرىدىن ئېتىلىپ چىققان ئاۋاز ئۆيدىن ئايۋانغا، ئايۋاندىن تۈن قاراڭغۇلۇقىغا تارىدى. ئارقىدىنلا بۇ بوم ئاۋازغا چىنارئايىمنىڭ زىل ئاۋازى جور بولۇپ، يۈرەك نەغمىسىگە ئايلاندى. لېكىن بۇ نەغمە سادىسىدىكى مەردانىلىك چىقىپ تۇرغان خىتاب ئارىسىغا بىر خىل تىترەك، غەمكىن سادامۇ ئارىلاشقانىدى. بۇ ھويلىدىن، بۇ يۇرتتىن پەرۋاز قىلغان ھەرقانداق ساداغا 1000 يىللاردىن بېرى شاھىت بولۇپ كېلىۋاتقان قېرى تېرەك مىراب بېگىنىڭ ھېسسىياتىغا ئورتاقلاشقاندەك، زۇلمەت بىلەن بىر تەن بولغىنىچە سۈكۈت ساقلىماقتا ئىدى.

12. خالىس زاراخەتمە

پەيشەنبە كۈنى بامدات نامىزىدىن كېيىن يۇرت ئىچى خۇددى قىيان كېلىدىغاندەكلا ئۆرۈتۆپە بولۇشقا باشلىدى. بەزىلەر مەسچىتتىن چىقىپ ئۆيلىرىگە قايتىشقا ئۈلگۈرمەيلا، بەئەينى ئۆۋسى بۇزۇلغان چۈمۈلىلەردەك، مەھەللە-مەھەللىدىن، كوچا-كوچىلاردىن كېلىپ ئۇلۇغ يول بىلەن مازار

كەنتكە قاراپ كېتىۋاتقانلارنىڭ قاتارىغا قوشۇلۇپ كېتىشتى.

بەزىدە يول بىلەن، بەزىدە ئۆدۈل كەلگەنلا ئېتىزنىڭ قىرلىرى بىلەن مېڭىۋاتقانلار ئارىسىدا پۇقرالارنىڭ ھەرقايسى قاتلىمىدىكىلەرنىڭ ھەرقاندىقى تېپىلاتتى. خېلى ھاللىقلارمۇ، ئۆز ئىرىكچىلىكىدىن ئېشىنالمايدىغانلارمۇ، بۈگۈننى تاپسا ئەتەلىكى ئۈچۈن قايغۇرىدىغانلارمۇ بار ئىدى. ياشلار ياشانغانلارنى يۆلەپ، ئانىلار باللىرىنى يېتىلەپ، «ئاخىرقى نىشانغا قېنى كىم بالدۇر بارالايدۇ» دەپ بەسلەشكەندەك، بىر-بىرىدىن ئۆزۈپ كېتىشكە تىرىشاتتى. سەلدەك ئېقىپ كېتىۋاتقانلارنىڭ ئايىغىدىن توزۇغان توپا قۇرغاق ھاۋا بىلەن قوشۇلۇپ، بۇلۇتلارغا يېقىنلىشاتتى-دە، يەنە ئۆز ماكانىغا قىيمىغاندەك يەر يۈزىگە تاشلىنىپ، ساقال ئارتىپ قالغان قوناقلىقلارنى بوز رەڭ پەردە ئاستىغا يوشۇراتتى.

ئىككى-ئۈچ ھەپتىدىن بېرى يېغىپ ئۆتكەن بىرقانچە قېتىملىق ئۆتكۈنچى يامغۇر ۋە سۈپۈرگە ئاخۇن بولۇپ بەرگەن سەل سۈيىدە كۆكەرگەن ئوت-چۆپلەر بىلەن تويۇپ، ھارامزادىلىشىپ قالغان ئېشەكلەر قۇيرۇقلىرىنى خادا قىلىپ، جاھانى بېشىغا كىيىپ ھاڭرىشاتتى. ھۆرۈن توپاقلارغا مىنىپ ھەدەپ دىۋىنىپ كېتىۋاتقانلار ئارىسىغا شىنادەك قىستۇرۇلۇپ يول ئېچىپ، ئالدىغا ئۆتۈپ كېتەتتى. ئېشەكنىڭ سۆڭگۈچىگە قونۇپ ئولتۇرغان كەپىسىز باللار ئېشەكىنىڭ چاپقۇرلۇقىدىن پەخىرلىنىپ، توپاقلىقلارنى ۋە پىيادىلەرنى مازاق قىلغاندەك، ئېغىزلىرىنى پۇرۇشتۇرۇپ ھىجىياتتى.

كىملەردۇر كەلگەن يېرىدە ئولتۇرۇپ قالاتتى-دە، كەشلىرىگە توشۇپ كەتكەن قۇمنى تۆكۈۋېتىپ، ئۇزاپ كېتىۋاتقان توپقا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن جېنىنىڭ بارىچە يۈگۈرەيتتى.

«سىپىت ھاجىم ئىمامى جەنئەر تەيران مازارىدا كاتتا
زاراخەتمە ئۆتكۆزۈپ، دۇئا تەلەپ قىلغۇدەك» دېگەن خەۋەر
تارقالغان بىر ھەپتىدىن بېرى پەيشەنبە كۈنىنىڭ يېتىپ كې-
لىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتكەن بۇ كىشىلەر كۈتە-كۈتە
ئاخىر بۇ كۈنگە ئۇلاشقانىدى. توپنىڭ ئالدىنى تالىشىپ كې-
تىۋاتقانلار ئارىسىدا زاراخەتمىدە بېرىلىدىغان بىر ئاياق ئۇماچ
ۋە كىچىككىنە بىر پارچە كالا گۆشىنىڭ تەمەسىدە كېتىۋات-
قانلارمۇ يوق ئەمەس. ئىككى يىلدىن بېرى چىشى گىرىش قا-
رىسى كۆرۈپ باقمىغان، كېپەك ئۇمىچىدىن ئۆزگە
سىرىق قوناق ئۇنىدا ئېتىلگەن ئۇماچ ئىچىپ باقمىغانلارنى
بۇ تەمەيى ئۈچۈن ئەيىبكە بۇيرۇغىلىمۇ بولمايتتى.

ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ھېيت-بايراملىرىنى
شاد-خۇرام ئۆتكۆزۈپ، بىر نان تاپسا مېھمىنىنىڭ ئالدىغا ئا-
چىقىدىغان، بىر-بىرىدىن ھېچنېمىسىنى ئايىمايدىغان بۇ خەلق
ئىجتىمائىيلىقنىڭ ئەڭ يۈكسەك چوققىسىدا تۇرۇشقا ئادەتلەنگە-
نىدى. باش-كۆزى ھۆكۈمرانلارنىڭ قامچىسىدىن خالاس بولۇپ،
دۈمبىسى ئاپتاپ كۆرگەن، تەبىئەتنىڭ سېخىيلىقى بىلەن
يامغۇر يېغىپ، باياشات-مەمۇرچىلىق بولغان يىللىرى قۇربان
ھېيت، روزى ھېيتلىرىنى خۇشال-خۇرام ئۆتكۆزگەندىن ئۆزگە،
بارائەت كېچىسى تۈنەپ، خەتمىقۇرئان قىلىشاتتى. ياش
باللار قاپاق كۆيدۈرۈپ كېچىلىك سورۇن تۈزۈشەتتى، سەنئەت-
كارلار ئۆز ھۈنەرلىرىنى نامايىش قىلىشاتتى. كۆكلەم كېلىپ،
يەر-جاھان ئويغانغان ئايلاردا نورۇز بايرىمى ئۆتكۆزۈپ،
يېڭى ئېرىلغۇنى كۈتۈۋالاتتى. قۇملۇق ئارىسىغا جايلاشقان
لاچىن ئاتا پاشايىمغا بېرىپ، سەيلە قىلىشاتتى. جۈمە كۈنلە-
رى قاراباغ دەپ ئاتالغان مەيداندا ئوغلاق تارتىشىپ، چەۋەن-
دازلارنىڭ غەلىبىسىگە بارىكاللا ياغدۇراتتى. كۆز كۈنلىرى

قوناق ئاقلاۋاتقان مەزگىللەردە، خامان بەئەينى بىر سەنئەت سەھنىسىگە ئايلىناتتى. جوۋىنى تەتۈر كىيىپ، يۈزىگە نىقاب ئاقاپ ھەرخىل سۈرەتتە ياسانغان ئويۇنچىلار «غاز ئويۇنى»، «چىچىپ چۈمبۈس ئويۇنى» قاتارلىق ئويۇنلارنى ياسىشاتتى. ئويۇن كۆرگەچ، بىر ئاخشامدىلا بىر-ئىككى خاماننىڭ قونىقىنى ئاقلىۋېتەتتى.

خامان پەسلى ۋە قىش كېچىلىرى يۇرت راۋابچىلىرى «قويچى راۋىپى» دېيىلىدىغان ئۈچ تارلىق راۋاپلىرىنى چېلىپ بەيگىگە چۈشەتتى. ئۆزلىرى ئوقۇغان قوشاقلار، ئۆزلىرى ئىجاد قىلغان مۇزىكىلار بىلەن دەرد-مۇڭلىرىنى تۆكەتتى، مېھرىبانلىقىنىڭ، ۋاپادارلىقىنىڭ كۈيىگە كۆيلىشەتتى.

مەكتەپ باللىرىمۇ ساۋاقلىرىنى تۈگىتىپ بولۇپلا ئۇلۇغ يولنىڭ كەڭ يېرىگە جەم بولاتتى-دە، «كۆيەك توپ»، «چەۋگەن توپى»، «گاگا-چۈك» ئويۇنلىرىنى ئوينىشاتتى. ئۇلار ئارىسىدا تەپكۈچنى يەرگە چۈشۈرمەي يۈزنى تېپەلەيدىغان، ئارقىمۇ ئارقا 30 كالىلا چىقىرالايدىغان ماھىرلارمۇ بار ئىدى. ھەر كەچلىكى مەھەللە-مەھەللىلەرنى باللارنىڭ چۇقان-سۈرەنلىرى بىر ئالاتتى...

مانجۇلارنىڭ قانلىق قامچىسى، ئابلىزقارىنىڭ غالچىلىق مەنتىقىسى، تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن ئاغرىق-سىلاقنىڭ قورقۇنچى پۇقرانى بىر بۇردا نان ۋە جان قايغۇسىغا مەھكۇم قىلدى. بەخىرامان چۇرۇقلىشىپ، دانلىشىۋاتقان قۇشقاچ توپى ئارىسىغا مۈشۈك كىرىپ كەلگەندەك، قايناق سورۇنلارنىمۇ توزۇتەۋەتتى. سۇسىزلىق مەشرەپ ۋە باراۋەت ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىغان باغ-ۋارانلارنى سولدۇردى، تېرىلغۇلارنى ۋەيران قىلدى. كىشىلەرنىڭ يۈرىكى خۇددى مۇزخانىغا تاشلىۋې-

تىلگەن بىر پارچە گۆشتەك مۇزلاپ، ھېسسىياتتىن مەھرۇم بولدى. ئاتا-بوۋىلاردىن مىراس قالغان مۇقام ۋە خۇشاللىق ئۇچاقلىرى كۆكۆم-تالقان قىلىۋېتىلدى.

ناخشا بۆشۈكىگە بۆلۈنۈپ، مۇقام بىلەن ئەللەي ئېيتىپ چوڭ قىلىنغان كىشىلەر سورۇن سېغىنغانىدى. بۈگۈنكى سورۇندا پەقەت مۇڭلۇق قىرائەت ئاۋازى ۋە بىر قاچا ئوماچلا بولىدىغانلىقىنى، ھېچكىم مۇقام تولاپ، ناخشا ئېيتمايدىغانلىقىنى ئېنىق بىلىپ تۇرۇپمۇ ھەممەيلەن ئالغا ئىنتىلىشەتتى، بىر-بىرىدىن ئۆتۈپ كېتىشكە تىرىشاتتى.

كۆن نەيزە بويى ئۆرلىگەندە يۇرت جامائىتىنىڭ ئالدى ئىمامى جەئفەر تەيران مازارىنىڭ يېشىل كاھىشلار بىلەن زىننەتلەنگەن ھەيۋەتلىك دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلدى. تاغدىن شىددەت بىلەن ئېتىلىپ كەلگەن سەل سۈيى ئۆستەڭلەرگە، ئۆستەڭلەردىن ئېرىقلارغا بۆلۈنۈپ، ئاخىر ئېتىزلىقلارغا يېتىپ سىڭىپ كەتكەندەك، قەبرىلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ غايىب بولۇشتى.

بۇ مازار تولىمۇ كەڭ ۋە سۈرلۈك ئىدى. ئۈچ ھارۋا قاتارلىشىپ ماڭالىغۇدەك كەڭلىكتىكى دەرۋازىنىڭ ئىچكىرىسىدىن باشلىنىدىغان كۆك خىش ياتقۇزۇلغان يول تاكى 200 قەدەم نېرىدىكى چوڭ مەسچىتكىچە سوزۇلاتتى. يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئۆلگۈچىنىڭ سالاھىيىتىنى ئېنىق كۆرسىتىپ تۇرىدىغان چوڭ-كىچىك قەبرىلەرنىڭ بېشىغا قويۇلغان ئېگىز خادىلار يانغىن چۈشكەن ئورماندىكى قالدۇق دەرەخ غوللىرىدەك قويۇق ئىدى. بەزى خادىلار ئۇچىغا ئېسىلغان يوغان تولۇملارنى كۆتۈرەلمەي، دوك كىشىدەك ئېگىلىپ قالغان، بەزىلىرى زامان جاپاسىغا چىدىمىغان يېتىمچىدەك قاق بەلدىن سۇنۇپ، قويۇق يانتاق، قومۇشلار ئارىسىدا كۆمۈلۈپ ياتاتتى.

چوڭ دەرۋازا بىلەن مەسچىت ئارىسىدىكى 60 غۇلاچ ئەزانخانا بۇلۇتقا تاقىشىپ تۇراتتى. ئۇ ھۈنەردە كامالەتكە يەتكەن خارەتلەر ① تەرىپىدىن يوغان ياغاچلار بىلەن ئۈچ بۆلۈك قىلىپ ياسالغان بۇ ئەزانخانا يۇرت بويىچە ئەڭ ئېگىز قۇرۇلۇش بولۇپ ھېسابلىناتتى. ئادەتتە ناماز ئەزانلىرى مازار مەسچىتىنىڭ مۇناردا ئوقۇلاتتى. يۇرتنىڭ شۆھرىتىنى ئاشۇرۇپ تۇرغان ئەزانخانىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈنمۇ ياكى ھېيت نامىزىنىڭ ئۇلۇغلۇقى ئۈچۈنمۇ، ئىشقىلىپ، ھېيت نامىزىنىڭ ئەزىنىلا مۇشۇ ئەزانخانىدا ئوقۇلاتتى. يۇرتنىڭ ھەرقانداق يېرىدە تۇرۇپ قارىسىمۇ ئېنىق كۆرۈنىدىغان بۇ ئەزانخانىدا ئوقۇلغان ئەزاننى ۋە «شاپپا-شاپپاڭ» ساداسىنى ئېنىق ئاڭلىغىلى بولغاچقا، نامازغا كېلەلمىگەن ئاجىز-ئورۇقلار، قېرىساللار ئۆيىدە تۇرۇپمۇ ھېيت نامىزىنى مەسچىت جامائىتى بىلەن بىرلا ۋاقىتتا ئۆتىيەلەيتتى.

سەكراتقا چۈشكەن ھەممە ئادەم تىرىك قالغانلارغا ئۆز مېيىتىنى مۇشۇ مازاردا قويۇشنى ۋەسىيەت قىلىشنى ئۇنتۇمايدىغان ۋە ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى قازا تاپقانلارنىڭ مېيىتى قويۇلۇپ كېلىۋاتقان بۇ مازارنىڭ زاراتگاھلىقى 100 مودىن كەم ئەمەس ئىدى. يۇرت ئەھلىنىڭ ياكى ئاتا-ئانىسى، ياكى ئۇرۇق-تۇغقانلىرى، ياكى بالا-ۋاقىسىنىڭ قەبرىسى مۇشۇ زاراتگاھلىقتا بولاتتى.

ھۇۋلاۋاتقان ھۇقۇشلارنىڭ قورقۇنچلۇق ئاۋازى بېسىقىپ، ئۇيقۇسىدىن ئەمدىلا ئويغانغان زاراتگاھلىق بىردەمنىڭ ئىچىدە قارىقۇيۇق گەۋدىلەر بىلەن تولۇپ كەتتى. مۇڭلۇق قىرائەت ئاۋازى ئەتىگەنلىك قۇياش بىلەن بىر يۈزى يورۇپ تۇرغان قەبرىگاھلىقنى قاپلىدى. ئۆپكىدەپ يىغلىغان ئاۋازلار، دەمدەر ئۇنلىگەندەك تېلىقىپ قېلىشلار ماتەم سىمپونىيىسىگە ئايلىنىپ،

① خارەت — پارسچە «خەررات» دېگەن سۆز بولۇپ، ياغاچ ئىشىنى قىلغۇچى دېگەن مەنىدە، خوتەندە ياغاچچى مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ.

ھازا كەيپىياتنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى. قومۇش، يانتاق ياكى قەبرىگە چېچىلغان ئۇرۇقلاردىن ئۈنۈپ چىققان بۇغداي مايسىلىرىنىڭ تۆۋى ئىسسىق كۆز يېشى بىلەن نەملەندى. بولۇپمۇ، ئاغرىق - سىلاقتا قازا قىلغان جان-جىگەرلىرىنىڭ سىماسى تېخى كۆڭۈل دەپتىرىدىن ئۆچۈپ كەتمىگەن ھازىدارلارنىڭ يىغىسى زاراتگاھلىقنى زىلزىلىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى.

مەھەللىلەردىن كېلىۋاتقانلارنىڭ ئاياغ-ئۇچى تەڭشىلىپ بولغاندا، مەسچىت ئالدىدىكى بوز توپىلىق مەيداندا زاراخەتمە باشلاندى. جامائەت ئۆزلىرىدىن بۇرۇن يېتىپ كەلگەن سېيىت ھاجى، ئابلىزقارى، ھاپىز ۋە باشقا يۈزلۈكلەرنىڭ باشچىلىقىدا ئۈستىگە قۇرئان كەرىم قويۇلغان ۋاقىتلىق ئىشكتىن بىر-بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

مەيداننىڭ مەسچىتكە تۇتاش تەرىپىگە بەش ئۇچاق قېزىلىپ، ئۇچاققا كىرىيە قازانچىلىرىنىڭ ھەدىيەسى — بەش داش قازان ئېسىلغانىدى. قازانلاردا نوكچە ئالتۇندەك ساپسېرىق سەۋزە ۋە ئاپئاق گۈرۈچ پورۇقلاپ قايناپ تۇراتتى.

قۇرئانى كەرىم ئاستىدىن بىرىنچى بولۇپ ئۆتكەن سېيىت ھاجى كەينىگە ئابلىزقارى ۋە باشقا جامائەتنى ئەگەشتۈرۈپ قازان بېشىغا كەلدى-دە، ئايىقىنى چۆمۈچ تۇتۇپ تۇرغان ھىممەت قاشقىغا تەڭلىدى. بوز توپىلىققا سېلىنغان بورا ئۈستىگە بېرىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ «بىسمىللاھىررەھمانىر رەھىم» دەپ، قوشۇقنى ئاغزىغا ئاپاردى.

ئابلىزقارى ۋە ھاپىزلارمۇ قاتتىق بورا ئۈستىگە يۈكۈندى. يانلىرىدا ئولتۇرۇپ ئۈلگۈرگەن پۇقرالارغا توغرىدىن ئەندىشە قىلغاندەك قاراپ قويۇپ، چىرايىنى پۈرۈشتۈردى، قىزىق شويلا بوغۇزىدىن ئۆتە-ئۆتمەيلا يۆتىلىپ، ھاسىراپ كەتتى.

بۇ يۇرتنىڭ زاراخەتمىسىدە، ھەيلى ئۇ مازار ۋەخپىسىنىڭ كىرىمى بىلەن ئۆتكۈزۈلسۇن، ياكى باي، ئامراتلارنىڭ نامىدا ئۆتكۈزۈلسۇن، ئۇماچلا ئېتىلەتتى. ئۇماچ قايمىقى ئۈستىگە قۇلاقچىلىق كالا گۆشى تاشلىناتتى. بۈگۈنكى بۇ زاراخەتمە يۇرت ئەھلىنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن ھالقىپ كەتتى. شال تېرىلمايدىغان بۇ يۇرتتا، لوپ ياكى كىرىيە گۈرۈچى بىلەن ئوخشىتىپ ئېتىلگەن شويلا ھەممەيلەنگە تېتىدى.

زاراخەتمىدە شويلا مول ئىدى. ئۇزۇندىن بۇيان تاپسا تېرىق، تاپالمىسا كېپەك يەپ، بولمىسا گۈلە-قاق، كۆك باش بىلەنلا جېنىنى جان ئېتىپ كېلىۋاتقان كەمبەغەللەر بورىلاردا، مەسچىت تېمىنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپلا ئاش ئىچىشمەكتە ئىدى. نەچچە يۈز كىشىنىڭ ئاش سۈمۈرۈشلىرى نەچچە ئون كۆپ بىلەن دوغاپ پىشۇۋاتقاندەك تولىمۇ شەپىلىك ئاڭلىناتتى. دىمىق ئىسسىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېغىزنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان ئاش جامائەتنى چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمدۈرگەنىدى.

بىردەملىك ئالدىراشچىلىقتىن كېيىن جامائەتنىڭ قورسىقىمۇ، كۆزىمۇ تويدى. ئاغزىنى ماتا كۆڭلىكىنىڭ يەڭلىرى بىلەن سۈرتۈپ، تاۋۇز يۇتۇۋالغاندەكلا تومپىيىپ چىققان قورسىقىنى سىيلاۋاتقانلار ئابلىزقارىنىڭ ئۆزلىرىنى دىققەتكە جەلپ قىلىپ، دۇئاغا قول كۆتۈرگەنلىكىنى كۆردى.

— ئى، يۇرتىمىزنىڭ مۇسۇلمانلىرى، ئى، پېقىرلار، مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىغا بىساتىدىن نېسىۋە ئايرىپ، پىسسۇبىللا زاراخەتمە قىلىپ، يۇقىرا دىلىغا ئىمان، جىسمىغا قۇۋۋەت ئاتا قىلغان جانابىي سېيىت ھاجىمغا تەشەككۈر ئېيتىپ، ئۇنىڭ ھەققىگە دۇئا قىلايلى، ئاللاتائالا ئۇنىڭ بېشىدىن دۆلەت قۇشىنى يىراق قىلمىسۇن، نېسىۋىسىنى كەڭ قىلسۇن، ماللىرىغا بەرىكەت بەرسۇن، ئامىن!

مۇشۇ زاراخەتمىگە داخىل بولغانلارنىڭ كۆپىنچىسى چىرىيە بوسۇغىسىدا تۇيۇقسىز پەيدا بولغان سىيىت هاجى ۋە ئۇنىڭ كارۋىنىغىمۇ دەسلەپتە يۇرت قوينىغا بىر ئامال قىلىپ تۇمشۇقى-نى تىقىۋېلىپ، يېڭىدىن يېڭى بالايىئاپەتلەرنى باشلاپ كېلىدىغان، كۆزى ئېچىلغان پۇقرا تەرىپىدىن قوغلىۋېتىلگەن تەقدىرىدىمۇ توزىتىپ بولمايدىغان ۋەيرانچىلىق، يۇيۇپ چىقارغىلى بولمايدىغان داغ قالدۇرۇپ كېتىدىغان يات تائىپى-لەرگە قىياس قىلىپ، ئۆچمەنلىك نەزەرى بىلەن قاراشقان. ئۆچمەنلىك دېمىگەندىمۇ، ئۇنىڭ ياخشىلىق ئەكىلىدىغانلى-قىغا دەر گۇمان بولغان ئىدى. بىراق...

بىراق، قوي قوتىنىغا كىرمەكنى قەستلىگەن چىلبۆرە يىراقتىنلا خىرىس قىلىپ، هۇۋلاپ كەلمەيدۇ. تام تېشىدىغان ئوغرىمۇ پېشانىسىگە قاشقا چاپلاپ ياكى «مەن ئوغرى» دەپ جاكارلاپ ئاندىن ئوغرىلىققا تۇتۇش قىلمايدۇ. پەقەت مال ئىگىسىنىڭ بىخۇدلىشىشىنى كۈتىدۇ. يولۋاسمۇ خىرىس قىلىپ، چىشىنى كۆرسىتىشىنى بىچارە جانىۋار «ئۇ كۇلۇمسىرەۋاتىدۇ» دەپ چۈشەنگۈچە داۋام قىلىدۇ. ئادەملەرنىڭ قۇۋلىرىمۇ يىرتقۇچ هايۋانلاردىن قېلىشمايدۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىككى ئاياغلىق ئادەمزات بولۇشىغا قارىماي، تۆت ئاياغلىق هايۋانلار قوللىنىدىغان ۋاسىتىلەرنىڭ هەممىسىنى پىششىق ئىگىلى-گەن. تېخى قادىر ئاللا ئۇلارغا هايۋانلاردا بولمىغان زۇۋان ۋە هايۋانلاردىن ئۈستۈن ئەقىل-ئىدراك ئاتا قىلغان. هايۋا-نىي ۋەھشىيلىك ۋە ئادىمىي ئەقىل-زۇۋاننىڭ قوشۇلۇشىدىن پەيدا بولغان زىيادە قورقۇنچلۇق قۇۋلۇق ئۇلارغا يەنە ئۆز ئولجىسىغا قانداق مۇئامىلىدە بولۇشنى ئۆگەتكەن.

دانىيال خوجا، خوجا ئابدۇللا ئىشان ① ئاتا-بالا چىرىيىدە پەيدا بولغاندىمۇ ئۆزلىرىنى «بالا گەردان پىر» ② دەپ ئاتاپ، پۇقرا بېشىدىكى دەرد-گەلەمنى بىر سۈپكۈچ بىلەنلا يوق قىلىۋېتىدىغانلىقى توغرىسىدا كانىيى يىرتىلغۇچە جار سالغان، بۇ تەنتەنىلىك جاكارنىڭ تەسىرىدە ئۆزىنىڭ ئىقبال قۇياشىنى كۆرگەندەك ئېرىپ كەتكەن نۇرغۇن كىشىلەر بۇ كىشىلەرنىڭ ئايىغىغا باش ئۇرۇپ، مۇرىت بولغان. كېيىنچە ئۇلار ۋە ئۇلاردىن قالغان يەرلىك «ئىشان» لار پۇقرانى مەزھەب ۋە سۇلۇكلەرگە بۆلۈپ، «كوچانى سۇ خاراب قىلىدۇ، خوتەننى پىتنە» دېگەندەك، ئىزا تېرىپ، ئەل ئۆملۈكىنى ئىچكى جەھەت-تىن خورىتىشقا باشلىغاندىلا، پۇقرا ئۆزلىرىنىڭ نېمە قىلىپ قويغانلىقىنى ئازراق بىلىشكە باشلىغان. ئىشانلارنىڭ ئارقىسىدىن «خەپ» دەپ تىللاشقان.

قارايۈز ساتقۇن نىياز ھېكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ خوجىسى③

① خوجا ئىسھاقى ۋەلىينىڭ ئەۋرىسى ۋە ئوغلى. دانىيال خوجا مىلادى 1659-يىلى ھازىرقى سوۋېت ئۆزبېكىستاننىڭ خوجەنت رايونىدا تۇغۇلغان. ئاتا-بالا ئىككىسى 1683-يىللىرى ئەتراپىدا ئىلچى، چىرىيە تاتارلىق جايلاردا ھەرىكەت قىلغان. ئەينى چاغدا ئۇلارغا قول بېرىپ، پارتلاش خاراكتېرىدە كۆپەيگەن يەرلىك ئىشانلارنىڭ مازىرى ھازىر چىرىيە ناھىيىسىنىڭ ئىشانلىرىم كەنتىدە.

② بالا گەردان پىر — بالا-قازاغا مۇئەككەل پىر.

③ ئۇنىڭ خوجىسى — يەنى بەدۆلەت، ئەسلى ئىسمى مۇھەممەت ياقۇپ، 1819-يىلى تاشكەنت شەھرىنىڭ جەنۇبىدىكى پىسكەنت يېزىسىدا تۇغۇلغان. ئارمۇھەممەت قوشبېگى تاشكەنتكە ھاكىم بولغاندا ياقۇپبەگنىڭ ھەمشىرىسىنى ئۆز نىكاھىغا ئالغان. شۇ سەۋەب-تىن ئۇ دەسلەپتە يۈزبېشى، ھاكىم بولغان. 1864-يىلى 45 ياش ۋاقتىدا بۇزرۇك خوجا بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن. 1867-يىلى ياز كۈنلىرىگىچە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسىم جايلىرىنى قولغا كىرگۈزۈپ، «يەتتە شەھەر خانلىقى» نى قۇرۇپ، ئۆزىنى بەدۆلەت (بەخت-سائادەتلىك خان) دەپ ئاتىغان. ياقۇپبەگ چىڭ سۇلالى-سى ھۆكۈمىتى زو زۇڭتاڭ باشچىلىقىدا ئەۋەتكەن كۈچلۈك جازا قوشۇنىنىڭ زەربىسى ئاس-تىدا، 1877-يىلى تومۇز پەسلى رابىيەل ئەۋۋەلنىڭ ئاخىرقى يەكشەنبە كۈنى كورلىدا زەھەر ئىچىپ ئۆلگەن.

خوتەن پادىشاھلىقىنى فەتىھ قىلىشتىن ئىبارەت يامان غەرىزى-
نىمۇ كۆلكە ئارىسىغا يوشۇرغان ئىدى. ئۇلار دەسلەپتە ھەبى-
بۇللاخان خوجىنى «ھاجى ئاتام» دەپ ئاتىدى ۋە ئۇلى قىز-
ىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ، گۆر ئاغزىغا سۆرىدى. ئارقىدىنلا «ھا-
جى ئاتامنى تېپىپ بەر» دەپ ئىلچىگە كەلگەن نەچچە مىڭ
چىرىيىلىكنى بىر - بىرلەپ قىلىچتىن ئۆتكۈزدى. ئۆز پادىشاھى-
دىن، ئۆز ۋەتىنىدىن، قېرىنداشلىرىدىن ئايرىلغان خەلق زار-
زار يىغلىدىيۇ، كېيىنچە يات تائىپىلەر ئۆتكۈزگەن نەزىر
ئېشىنى ئىشتىھا بىلەن يەپ، ئۇلار سېلىپ بەرگەن مەسچىتلەردە
ئىستىقامەت قىلىپ ئولتۇرۇۋەردى.

بۇنداق نەزىر ۋە «خەير - ساخاۋەت» مۇ ئۇزاققا بارمى-
دى. پۇقرا ھېچبىر ئىنسان بالىسى كۆرمىگەن خورلۇقلارغا
دۇچار بولۇپ، ئەتىۋارلىق قىزلىرى نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئوردى-
سىغا ھەيدەپ كېتىلگەندىلا، ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ چىلبۆرىگە
دۇچ كەلگەنلىكىنى تۇيۇپ قېلىشتى - دە، يەنە «خەپ» دېيىشىپ،
لېۋىنى چىشلەشتى...

مانجۇلار يەنە قايتىپ كەلدى. ئالۋان - سېلىق ئازراق
يەڭگىللىۋىدى، پۇقرانىڭ بېشى ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولدى...

«ياز بار، قىش بار، ئالدىرىماڭ ئىش بار» دېگەندەك،
مانجۇلارمۇ قوتانغا كىرگۈچە يېيىشىپ كەلگەن قوي تېرىسىنى
بىر يىل ئۆتمەيلا چۆرۈپ تاشلىۋېتىپ، ئالۋان - سېلىقنى بولۇ-
شىغا ئېلىپ، ئەسلى قىياپىتىنى ئاشكارىلىدى...

ئاخىر، تالاي قېتىم يىرتقۇچ چىشلىرىنى كۆرسىتىپ،
خىرىس قىلىپ كېلىۋاتقان يولۋاسنى ھەجىيىۋاتىدۇ، دەپ
قاراپ، ئوچۇق تۇرغان قاپقانغا ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن دەس-
سەپ، يۈرەكتالدى بولۇپ قالغان پۇقرا سېيىت ھاجىنىمۇ مانا

شۇنداق «گۇمانلىق مېھمان» قاتارىدا كۈتۈۋالغانىدى. ئۇ-
نىڭ قالماقدۆك ھاشىرىدىكى سېخىيلىكى، ئابدۇللا چاققاننىڭ
ئۇتقۇندىن قويۇپ بېرىلىشى، ئازراق سۇنىڭ ئۆز ئىلكىگە
ئۆتۈشى، ياغلىما تىلدىن تۆكۈلگەن تەسىرلىك سۆزلەر ئاخىر
ئاۋار پەردىگە ئايلىنىپ، بۇ سودا ئاقساقلىنى بېزەپ، پۇقرا-
نىڭ كۆزىگە «ئىمامى جەئفەر تەيران تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن
بەخت ئەلچىسى» قىلىپ كۆرسەتمەكتە ئىدى. بۈگۈنكى كۈن-
گە كەلگەندە كۆز نۇرى ئېزىتقۇ تۇمانى بىلەن توسۇلغان،
ئېخى تۇنۇگۇنلا «يات تائىپىلەرنىڭ ئالدىمىغا تەممەت① چۈش-
مەيمىز» دەپ ئىمانىنى كېپىل قىلىپ قەسەم ئىچىشكەنلەرنىڭ
كۆپىنچىسى ئەمدىلىكتە ئابلىزقارى باشلاپ بەرگەن دۇئاغا
قول كۆتۈرۈپ، زاراخەتمە شوئىلىسى بىلەن نەملەنگەن ئاغزى
بىلەن يات تائىپىنىڭ «پۇقراپەرۋەر» ئەلچىسىگە ئاللادىن
نۇسرەت تىلىمەكتە ئىدى.

داق بورا ئۈستىدە ھېلىغىچە چىدام ساقلاپ، تەسۋى
سىيرىپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجى زاراخەتمە ئەھلىگە ئارتۇق-
چە ۋەز ئېيتىمىدى. ئۆزى تونۇيدىغان ۋە تونۇمايدىغان پۇقرالارغا
قايتا-قايتا كۆز سېلىپ، كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىنلا ئۇ، ئار-
تۇقچە ۋەز ئېيتىشنىڭ ئەمدى زۆرۈرىيىتى قالمىغىنىنى چۈشەن-
گەنىدى. ئۇ ئۆمۈرلۈك خۇسۇسىي مىزانى بويىچە، سۈكۈت
بىلەن يەتكىلى بولىدىغان مەقسەت ئۈچۈن بېشارەتنى، بېشارەت
بىلەن يەتكىلى بولىدىغان مەقسەت ئۈچۈن زۇۋاننى، زۇۋان
بىلەن يەتكىلى بولىدىغان مەقسەت ئۈچۈن زورلۇقنى ئىشقا سال-
مايتتى. مانا ئەمدى بىرقانچە تەڭگىلىك زاراخەتمە بېشارىتى
بىلەن مەقسەت ۋىسالىغا كۆزى يەتتى، خىيالىدىكى ئۇلۇغ مەن-

---

① تەممەت — يەرلىك شىۋە، ھەرگىز، ئەسلا، مۇتلەق، دىگەن مەنىلەردە ئىستې-
مال قىلىنىدۇ.

زىلگە ئېلىپ بارىدىغان داغدام يولغا ئۇلاشتى، قولىغا تۈكۈرۈپ، ئىشەنچ قامچىسىنى ئېگىز كۆتۈردى...

بىراق، ئۇنىڭ يۇمۇلغانىدەك تۇرغىنى بىلەن ھەممىنى كۆرىدىغان كۆزلىرى زاراخەتمە ئېشىغا دۈم چۈشكەن جامائەتنى بىرقانچە مەرتەم كۆزىتىپ چىقتى. قازان بېشى، بۇلۇڭ-پۇچقاقلارمۇ نەزەرىدىن چەتتە قالمىدى. ئۆلگەنلەر ھەققىدە خالىس دۇئا قىلغان بولۇپ، شېھىتلىكتىكى ھېسابسىز قەبرىلەرنىڭ ئالدى-كەينىنى ئارىلاپ بولغان ھاپىز مەخسۇممۇ شىكاردىن ئۆلجىسىز يانغان ئۇۋچىدەك سولىشىپ قايتىپ كەلدى ۋە خوجىسىغا مەنىلىك ئىشارەت قىلدى.

«ئۇلار نېمىشقا كەلمىگەندۇ؟»

سېيىت ھاجىمۇ، ھاپىز مەخسۇممۇ توپ ئارىسىدىن سۈپۈرگە مىراب بېگىنى ئىزدەيتتى. ئابدۇللا چاققاننىڭ، سەپەر بوۋاينىڭ، تۆمۈرچىنىڭ ئىز-دېرىكىنى قىلاتتى. كۆز قارىچۇقى تۈن قاراڭغۇلۇقىدا چاشقان مارىلاۋاتقان مۈشۈك-ياپىلاقنىڭ كۆز قارىچۇقىدەك توختاۋسىز مىدىرلايتتى.

ئۇلارنىڭ بۇ داغدۇغىلىق، «خالىس» زاراخەتمىگە داخىل بولماسلىقى سېيىت ھاجىنىڭ كۆڭلىدە پىشىپ كېلىۋاتقان پىلانىنى خېمىغا ياندۇرغىلى تۇردى. ئۆز ۋاقتىدا ئۇ ئابلىزقارىنىڭ ئوتقاشتەك قىزىل كىملەملىرىنى تەپتارتماي ئاياغ-ئاستى قىلىشقا پېتىنغان ئۇ «ئەلچىلەر»نى يادىدا مەھكەم ساقلاش ئۈچۈن دەپتىرىنىڭ باش داڭزىسىغا تىركەپ قويغان، يەتتە قات يەرنىڭ تەكتىدە يىلان كۆشىسە تۇيۇپ تۇرىدىغان، قىلنى 40 يېرىپ، 40 ئادەمنىڭ بويىنىنى باغلىيالايدىغان بۇ ئادەم تىزىملىكتىكىلەرنى كەلگۈسىدىكى كۈچلۈك رەقىبلىرى قاتارىدا كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن، ھاپىزنىڭ سەپەرچاققان توغرىسىدىكى ئۇزۇن ھېكايىسىنى يەنە بىر قېتىم تىڭشاپ، سۈپۈر-

كە مىراب بېگىنىڭ تېگىنى جەددى-پۇشتىغىچە قويماي سۈرۈشتۈرگەنىدى.

ئۇ، «جاھاندا بىر پارچە لوق گۆشنى كۆرۈپ تۇرۇپ، ئىندەككە كەلمەيدىغان قارچىغا يوق، نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ باش ئەگمەيدىغان پالۋان يوق» دېگەن گەپنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى، بۇ مەنتىقىسىنىڭ بۇدورام خاتا بولۇپ چىقىدىغانلىقىغا ھەم ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ئاخىرىدا ئۇ «ئۆزلۈكىدىن ئىندەككە كەلگەن» ھىممىت قاشقىدىن بېشىنى سىيلاپ، دۇئا بەرگەن بولۇپ، گەپ ئېلىپ باقتى. ئۇمۇ ھېچنېمە دەپ بېرەلمىدى.

ھەرقانداق يۇرتتا، ھەرقانداق تائىپە ئارىسىدا كۆڭۈلدىكىدەك ئۇنۇم بېرىپ كېلىۋاتقان چارىسىنىڭ نادان ئەل ئارىسىدا ئۆز كۈچىنى يوقاتقانلىقىدىن ھەيران بولغان ئاقساقال بېشىنى ئىختىيارسىز چايقاپ قويۇپ، تەسۋى مارجانلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن زاراخەتمىگە داخىل بولمىغانلارنىڭ جەمئىي 24 ئادەم ئىكەنلىكىنى ناھايىتى ئاسانلا ئىسپاتلاپ چىقتى.

پەسىل ھارۋىسىنىڭ ياز ۋە كۈز ئايلىرى پاسىلىدا چېپىپ كېتىۋاتقىنىغا قارىماي، مازار ئەزانخانىسىنىڭ ئۇچىدا تومۇز ئاپىتى بولۇپ تىكلەنگەن قۇياش تۆمۈرچىنىڭ كۆيۈكى پۈۋلىگەن يالقۇندەك، ئاتەش تەپتىنى چاچماقتا ئىدى. قىزىق شويلا ئىچىپ ئىسسىق باسقان كىشىلەر قاقىراپ ئىسسىقتا تۇرۇۋېرىپ زېرىكتى. ئابلىزقارىنىڭ ۋەز-نەسىھىتىنى ئاڭلاپ بولۇپ، ئادىتى بويىچە قۇلىقىنىڭ ئىختىيارىنى سېيىت ھاجىغا تاپشۇرۇشقانلار ئۆزىگە ئاش بەرگەن مۆتىۋەرنىڭ ئېشىنى يەپلا تىكىۋېتىشنى ئەخلاق مىزانىغا خىلاپ دەپ ھېسابلاشقان ۋە ھېچ بولمىغاندا ئۇنىڭ دېمەكچى بولغىنىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاش ئارقىلىق تەشەككۈرىنى ئىپادىلەش قارارىغا كېلىشكەنىدى.

سېيىت ھاجى بەش قازانغا تۆككەن گۆرۈچكە ئىچى ئاغرىغاندەك، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ تەسۋى سىيرىغىنى سىرىغانىدى. بۇ ھال جامائەتكە يەتكۈچە تەگلىك ئەكەلدى. بەزىلەر سېيىت ھاجىنىڭ ۋەزنىنى كۆتۈۋېرىپ تاملارغا ۋە تىرەكلەرگە يۆلەنگىنىچە ئۇيقۇغا كېتىشتى. بەزىلەر پوتىسىنىڭ ئۇچى بىلەن پېشانىسىدە پەيدا بولغان تەر تامچىلىرىنى سۈرتكىنىچە ئەسنەشكە، كېرىلىشكە باشلىدى. سېيىت ھاجىنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئېلىشقانلارمۇ سەللا مىدىرلىسا يەل قېچىپ ئويىتقا قالىدىغاندەك، قىمىر قىلىشقىمۇ پېتىنالمايۋاتاتتى.

«ئەنە كەلدى!»

«ئاتلىق كېلىشىۋاتىدۇ...»

سېيىت ھاجى كەينىگە بۇرۇلۇپ، دەرۋازا تەرەپكە قاراپ تەۋرىنىشكە باشلىغان جامائەتنىڭ پەس ئاۋازدا قىلىشقان گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئۈلگۈردى. ئۇيقۇدىن ئەمدىلا ئويغانغاندەك كۆزىنى ئاچتى، ئابلىزقارىنىڭ ياردىمىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، چاك توزىتىپ كېلىۋاتقانلار تەرەپكە قارىدى. ئۇ ئۆزىچە: سوپۇرگە مىراب بېگلەر كېلىۋاتسا كېرەك، دەپ ئويلىغانىدى.

بىراق، ئۇنىڭ قىياسى يەنە بىر قېتىم خاتا بولۇپ چىقتى. ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈۋاتقانلارغا قارىۋىدى، ساپلا تونۇمايدىغان ئادەملەر ئىكەن.

نادىرخان بازار بېگىنىڭ تۆت-بەش يىگىتىنىڭ ھەمراھلىقىدا تۈپنى يېرىپ، كۆزلىرى پىيالىنىڭ ئاغزىدەك چەكچىيىپ كەتكەن دادىسىغا قاراپ ئۇدۇل كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن خاتىپ «غىپ» قىلىپ، پۇقرالارنىڭ دالدىسىغا يوشۇرۇندى. پۇقرالارمۇ ئەزرائىل سۈپەت بازار بېگىنىڭ ۋاقىتسىز پەيدا بولۇشىدىن كىمگىدۇر كېلىشمەسلىك كېلىدىغىنىنى جەزملەشتۈرگەندەك، تىزلىكتە ھالقىسمان دائىرە تۈزۈپ، قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىشتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم بەگ جانابلىرى، — دېدى بازار بېگى ئابلىزقارىغا تەنە تەرىقىسىدە تەزىم قىلىپ تۇرۇپ، — بالا-چاقىلىرى، مال-دۇنيالىرى ئامانمىكىن!

بازار بېگىنىڭ كۈتمىگەن چاغدا پەيدا بولۇشىدىن خاۋاتىرلىنىپ قارا تەرگە چۆمۈلگەن ئابلىزقارى ئۇنىڭ تەنىسىنى چۈشەنمىدى بولغاي، چوڭقۇر تەزىمدىن يۈرىكى سۇ ئىچىپ، ئويلىمىغان يەردىن مازار تاۋىپىنى كۆڭلى خالاپ، ئەدەبكە ئۆگەنگەن بۇ بايۋەچچىگە سالام قايتۇردى:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئوغلۇم، قادىر ئاللاغا مىڭ قەتلە شۈكرىكى، پېقىرنىڭ بالا-چاقا، مال-دۇنياسىغا ئامانلىق ھەمراھدۇر، ئاللا ئۆز بەندىسىنى پاناھىدا ساقلايدۇ!

بازار بېگى دىمىغىنى قېقىپ قويۇپ، بارغانسېرى تارىيىۋاتقان بوشلۇقنى قولىنى كەينىگە تۇتقان پېتى بىر ئايلىنىپ چىقتى-دە، ئابلىزقارىنىڭ يېنىدا توختاپ، سالام-سائەتنى داۋاملاشتۇردى:

— ئەتىۋارلىق قىزلىرى بۇۋىمەريەم خېنىمغىمۇ ئامانلىق ھەمراھمۇ، تۆگە ۋە مالايلار تىنچلىقمۇ؟

ئابلىزقارىنىڭ يۈرىكى قارت قىلىپ قالدى. چىرايىدىن قان قېچىپ، پېشانىسىدە ئورناشمىغان تەر دانىچىلىرى قوشۇمىسىنى بويلاپ سىرغىپ، كۆز قۇيرۇقىغا كېلىپ توختىدى. بۇلجۇڭ گۆشلىرىنى تۇتۇپ تۇرغان پەيلەر ئىتائەتتىن باش تارتتى. يېقىندىلا تۇرغان مەسچىت قۇببىلىرى، ئەزەنخانا، ھەيۋەتلىك قارا تېرەكلەر ئۆزىنى مەركەز قىلىپ پىرقىراۋاتقاندەك ھېس قىلدى. چۈنكى ئۇ خېلىدىن بېرى كەم دىدار بولۇپ قالغان بازار بېگىنى بۇنداق ناقولاي پەيتتە كېلىپ قالار، دەپ خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەن، كۆنلەرنىڭ بىرىدە قويۇلۇپ قېلىشى مۇمكىن بولغان مۇنداق كەسكىن سوئالغا نېمىدەپ جاۋاب بې-

رىشنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. ئۇ جۈرئىتىگە مەدەت بېرىپ، ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى ئېيتىپ، ئارىنى بىراقلا ئوچۇق قىلىۋەتمەكچىمۇ بولدى. ئۇچىدا كەلسە بىر چارەك، تازا قىلسا چاي ئىچۈرگەندە ئەكەلگەن تۆكىلىرى بىلەن مالىيىنى ئەكىتەر، دەپمۇ ئويلىدى.

بىراق، ئۇ بىشەملىكتە ئۇچىغا چىققان، ئاسمانغا پىچاق ئاتىدىغان بۇ نوچىنىڭ مىجەزىنى بەش قولدەك بىلەتتى. چىشىغا سەللا تېگىپ قويسا چاۋىسىنى يۇرت جامائىتى ئالدىدا چىتقا يېيىپ، لەت قىلىشى، ھەتتا مۇشت كۆتۈرۈپ غوۋغا قوپۇرۇشى ئېھتىمالىغا يېقىن ئىدى. ئەگەر ھېچنېمە ئۇقمىغان، بىلمىگەن كىشى بولۇۋالسىچۇ؟

تار يولدا ئۇچرىشىپ قالغان رەقىبىنىڭ ئالدىدا دۇدۇقلاپ تۇرغان ئابلىزقارى نەزەرىنى ئۆزىنى يېۋەتكۈدەك گۈلىيىپ تۇرغان بازار بېگىنىڭ كۆزىدىن تەسلىكتە يۇلۇۋالدى — دە، مەدەت تەمە قىلىپ، سېيىت ھاجىغا تەلمۈردى.

سېيىت ھاجى بىللە دان تاتلاۋېتىپ، تويۇقسىز چوقۇشۇپ قالغان خورازلاردەك ئىرنەككە چىقىشقان بىر جۈپ رەقىب كۆز جىڭى قىلىشقان قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا ھاپىزنىڭ قولقىغا يېقىن كېلىپ ئىككىلا ئېغىز پىچىرلىشى بىلەن ھەممىنى چۈشىنىپ يەتتى. ئەھۋالنىڭ بەكمۇ جىددىيلىكىنى بىلىپ سالا قىلماقچى بولدى. ئۇ، بازار بېگىنىڭ نامىنى خېلى بۇرۇنلا ئاڭلىغان، ئۇنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغان داڭلىق بەڭگى ئىكەنلىكىنى بىلگەنىدى. سەللا بىخەستەلىك قىلىنسا، ئابلىزقارىغىلا ئەمەس، ئۆزىگىمۇ دەز كېتەتتى. بۇنداق چوڭقۇر دەزنى جايىغا كەلتۈرۈش ھېچكىمنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى. مۇبادا يامان نەتىجە پەيدا قىلىش ئېھتىمالى بولغان بۇ مۇناسىۋەت پايدىلىق تەرەپكە تۇغرىلانسا، كەلگۈسى ئۇچۇن يەنە

بىر داغدام يول ئېچىلاتتى.

— ئى، تەقۋادار مۇسۇلمانلار، — دېدى سېيىت هاجى تەسۋى تۇتۇپ تۇرغان قولىنى جامائەت تەرەپكە سوزۇپ، — ئاللا يولىدا قىلغان تائەت-ئىبادەتلىرىڭلارنى يۇرت كاتتىلىرىنىڭ پىنھانە سۆھبەتلىرىگە رۇخسەتسىز قۇلاق سېلىش گۇناھى بىلەن يوققا چىقىرىشنى خالامسىلەر؟

قورسىقى تويغاندىن كېيىن ئويۇن-تاماشا قىلىش، هېچ بولمىسا ئىت تالاشتۇرغان سورۇندا قىستىلىشىپ تۇرۇپ قىزىقچىلىق كۆرۈشكە ئادەتلىنىپ كەتكەن پۇقرالارنىڭ ئۆزلىرىگە زۇلۇم سالغۇچى كاتتىلارنىڭ قانداق ئېلىشىدىغانلىقىنى بىر كۆرۈپ قويغۇسى بار ئىدى. دىققەت-ئېتىبارنى ئابلىزقارى بىلەن كۆرەك بازار بېگىگە مەركەزلەشتۈرگەن كىشىلەر سېيىت هاجىنىڭ ئاگاهلاندۇرۇشىنى ئاڭلىمىدى. بۇ هال سېيىت هاجىنى تېخىمۇ ئۇنلۇكرەك ۋارقىراشقا مەجبۇر قىلدى.

— هەي ياغاچ قۇلاق بەندىلەر، — دېدى ئۇ بىرىنىڭ ئۈستىدىن بىرى ئارتىلىپ ئىككى رەقىبنى دەيدەيگە سېلىۋاتقاندەك پىچىرلىشىۋاتقان پۇقرالارغا قاراپ يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ، — ئۇلۇغ مازايى-ماشايىق تۇپرىقىدا تۇرۇۋاتقىنىڭلارنى بىلمەيۋاتامسىلەر؟ بىراۋنىڭ سۆھبىتىگە ئىجازەتسىز داخىل بولۇش ناشايان ئىشلار هېسابلىنىدۇ، بۇنداق ئۇلۇغ مازاردا ناشايان ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولغانلار روزى قىيامەتتە قارا يۈز قوپىدۇ، كېتىڭلار، ئۆيۈڭلارغا بېرىپ توۋا-ئىستىغپار قىلىڭلار!

ئۇنىڭ پۇقرالارغا شۇنچە چېچىلىپ، ئۇلارنى گۇناهى كەبىرەدە ئەيىبلىشى بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى تۇنجى قېتىم ئىدى.

يۇرت قازىسىنىڭ قىيامەت ئازابىدىن بېشارەت بېرىشى ۋە گۇناهلىق بولۇپ قېلىشىنىڭ قورقۇنچى بىلەن بىر قېتىملىق تاماشانىڭ بەهرىدىن مەھرۇم بولغان پۇقرالار ئۆكۈنۈش ئىچىدە

ئاستا-ئاستا تارقىلىشقا باشلىدى. كەشى بارلار پۇتىغا كەشىنى سېپىۋېتىپ، كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ قويىدى. ئىشەكلىكلەر مازار دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا ئىشەكلىرىگە مىنىۋېتىپ، زاراخەتمە بولغان يەردە ئالتە-يەتتە كالىلىنىڭ بىر يەرگە جەم بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈشتى.

مەھەللىگە قايتىۋاتقان جامائەت ئەمدى ئەتىگەندىكىدەك ئالدىرىمايتتى. ئۇلار ئابلىزقارى بىلەن بازار بېگى ئوتتۇرىدا شىپاسىز جاراھەتتەك قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن نىزانىڭ بارلىقىنى قىياس قىلىشاتتى. بەزىلەر ھېمىت قاشقىنىڭ سېيىت ھاجىنىڭ خۇداگويى، پۇقراپەرەس، ئاق كۆڭۈللۈكى توغرىسىدىكى قىزغىن سۆھبەتلىرىنى باش لىڭشىتىپ تەستىقلىشاتتى.

13. كويئوغول بىلەن سۆھبەتلەر

مازار مەيدانىدا قېقىپ قويغان قوزۇقتەك قېتىپ قالغان ئابلىزقارى «قاشاڭ» پۇقرالارنىڭ قارىسى مازار دەرۋازىسىدىن يوقالغاندىن كېيىنلا يۈرىكى ئىزىغا چۈشۈپ، چوڭقۇر تىن ئېلىۋالدى. ئۇ بايا يۈز بەرگەن قورقۇنچلۇق ھالەتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈۋىدى، تەنلىرى شۈركىنىپ كەتتى.

نېملا بولمىسۇن، ئۇ ئەھلى يۇرتنىڭ كۆزىچىلا رەسۋايى ئەزىم بولۇشتىن قۇتۇلغانىدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ يېنىدا «مۈشۈككە ئويۇن، چاشقانغا قىيىن» دېگەندەك، تاماشا كۆرۈشكە تەرەددۇت قىلغان پۇقرالارنى ۋاقتىدا ھەيدىۋېتىپ، ئۆزىنى قۇتۇلدۇرغان سېيىت ھاجى ۋە شىجائەت جەھەتتە بازار بېگىگە تەڭ كەلگۈدەك ئوغلى تۇرۇپتۇ. شۇ ۋەجىدىن ئۇنىڭ يۈرىكى بارغانسېرى چوڭىيىپ، ئاچچىقى ئۆرلەشكە باشلىغانىدى. بازار

بېگى بايېقىدەك ھۆرپەيسىلا، ئارىدىكى ئىشىنىڭ ئۆردىكىنى ئۇيان، غېزىنى بۇيان قىلىپ تاشلاپ، بازار بېگىنى كۆتمىگە نەچچىنى تېپىپ ھەيدىتۋېتەلەيتتى. خېلى كۈنلەردىن بېرى خورىكى ئۆسۈپ قالغان «قېپىن ئاتا» سىغا يۇرت جامائىتىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى تونۇتۇپ، گېزى كەلسە سېيىت ھاجىنىڭمۇ بۇرنىنىڭ بېزىنى ئېلىپ قويۇش پۇرسىتىنى كۈتۈپ كېلىۋاتقان بازار بېگى بۇگۈنكى زاراخەتمىنى غەنىيمەت بىلىپ، چاقماق تېزلىكىدە يېتىپ كەلگەنىدى. ئۆزى بىلەن ئۆزەڭگە سوقۇشتۇرۇشقا جۈرئەت قىلغان سېيىت ھاجىنىڭ سۆزى بۇنچىلىك ئىناۋەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئۇ نەدىن بىلسۇن، يۇرت جامائىتى قوغلىۋېتىلىپ، ھەيۋە كۆرسىتىش شارائىتى يوق قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا ئۆزەڭگىدىن چۈشمەيۋاتاتتى. بىر ئابلىزقارىغا، بىر سېيىت ھاجىغا قاراپ ھومىيىپ، جېدەل پىلتىسىگە ئاۋۋال ئۇلار تەرىپىدىن ئوت يېقىلىشىنى كۈتەتتى. جېدەل چوڭىغا چىقىپ قالسىمۇ، مانجۇلاردىن گۇمپا ئۆگەنگەن نادىرخاننىڭ ئابلىزقارىنىڭ ھەممە ئادىمىنى بىر پەشۋا بىلەنلا سۈۋارىسىغا ياتقۇزۇۋېتەلەيدىغىنىغا ئىشەنچىسى كامىل ئىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئوغلۇم...

ئىككى قولى بىلەن بېلىگە تايانغىنىچە، چېلىشتا ئۇتتۇپ چىققان پالۋاندەك جېدەل مارىلاپ ھۆرپىيىپ تۇرغان بازار بېگى ئاۋاز چىققان تەرەپكە قارىدى، كۈندىشى سېيىت ھاجىنى كۆرۈپ، «نەمدى نېمە دەيسەن؟» دېگەن قىياپەت بىلەن ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلدى. سالىمىنىمۇ ئىلىك ئالمىدى.

— باھادىر بازار بېگىنىڭ ۋەھەمدە بايلارنىڭ بېيى، مۇسۇلمانلارنىڭ كاتتىسى بولمىش مەخسۇم ھاجىمنىڭ داڭقىنى بۇ تەرەپلەرگە ئاياغ باسماستىنلا ئاڭلىغانىدىم. ئەپسۇسكى، تائەت-ئىبادەت ئىشقى تۈپەيلى زىيارەتلىرىگە مۇشەررەپ بولال-

مىدىم، بوسۇغىلىرى تاۋىپىنى بەجا كەلتۈرەلمىدىم. خۇداۋەندە كېرىمنىڭ خاسىيىتى بىرلە، ئۇلۇغ پەيشەنبە كۈنىدە مازايى-ماشايىقلارنىڭ تۇپرىقىدا ئۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقىنىم ئۈچۈن، ئۆزۈمنى پەخىرلىك ھېس قىلماقتىمەن.

خېلىدىن بېرى كۆزىنى يۇمۇپ تەسۋى سىيرىپ تۇرغان سېيىت ھاجى بازار بېگىنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۈلۈمسىرىدى، سۆز خالتىسىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، يۇقىرىقى تەسىرلىك جۈملىلەرنى سېخىيلىك بىلەن تۆكۈۋەتتى ۋە يەنە:

— ئاللا ئىگەم يەر-جاھاننى ياراتقاندا يەر بىلەن ئاسماننى، كېچە بىلەن كۈندۈزنى، ئاي بىلەن يۇلتۇزنى بىر-بىرىگە باغلىدى. سانسىز تائىپىلەر ئارىسىغا ئىسلام نۇرىنى چېچىپ، مۇسۇلمانلارنى قېرىنداش قىلدى. شۇل قېرىنداشلىق مېھرىنىڭ ئۆزىلا بىزنى ئۆچ-ئاداۋەت، نىزا-ئىختىلاپ ھاۋاسىنى سۈمۈرمەسلىككە دەۋەت قىلغۇچىدۇر. غەزەپ شەيتانىنىڭ ئازدۇرۇشىدىن ئاگاھ بولۇپ، ئۆزىگە ئۆزى ھاي بەرگەنلەرگە، دوستلۇق خاھىشى بىلەن قېرىنداشلىق رىشتىنى چىڭىتقانلارغا ئاللانىڭ ئۆزى شەپقەت قىلىدۇ... — دېدى.

بازار بېگى سېيىت ھاجىنىڭ يورۇش-تۇرۇشلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆرگەن چېغىدا كىمدۇ بىرىنىڭ: «تاڭ سەھەردىن نامازشامغىچە، نامازشامدىن تاڭ ئاتارغىچە تائەت-ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولىدىغان، مال-دۇنيا ھاۋايى-ھەۋەسىدىن خالىي ئەۋلىيا سۈپەت ئادەم ئىمىش» دېگەن جاۋابىنى خاتىپىنىڭ مەلۇماتى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ ئىچىدە سوغۇق كۈلۈپ قويغانىدى. ئەمدى ئۇ رەقىبىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۆمرىدە ئاڭلاپ باقمىغان مەنىلىك سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندا، يۈرىكىدە لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان كۈندەشلىك ئوتىنىڭ بەئەينى سوغۇق سۇ سەپكەندەك ئۆچۈۋاتقىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەيلا قالدى. دادى-

سنى ھۆرمەت بىلەن ئىغىزغا ئېلىشنى قويۇپ تۇرسۇن، ئۇ-
زىنىڭ نامىنى يۇرت كاتتىسى ئالدىدا كۆكلەرگە ئۇچۇرۇشى
ئۇنىڭ يۈرىكىگە تەسىر كۆرسەتمەكتە ئىدى.
بازار بېگى سېيىت ھاجىنىڭ ئىككى تال چوغدەك يېنىپ
تۇرغان كۆزلىرىگە سەپسالدى. تىلىنىڭ توغرا ۋە دىلىنىڭ دۇ-
رۇسلۇقىغا كېپىللىك بەرگەندەك پارقىراۋاتقان كۆزلەرنىڭ
ئىشەنچ نۇرلىرىنى چېچىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. بۇ كۆزلەرنىڭ
تېگىدىن خاتىپ ئېيتقاندەك، شەھۋانىيلىقنىڭ، شەھۋەتپەرەس-
لىكنىڭ ئىزناسىنىمۇ تاپالمىدى. ئۇ قوتاز قۇيرۇقىدەك پارقىراپ
تۇرغان ساقاللارغا سەپسالدى. بۇ ساقاللار ئىمان بىلەن يۇيۇپ،
تارالغاندەك بىلىندى. ئۇزىنى سەبىي چاغلىرىدا ئاڭلىغان رىۋا-
يەتلەردىكى ئەۋلىيا بوۋاينىڭ تىرىك سۈرىتى ئالدىدا تۇرغان-
دەك ھېس قىلدى-دە، ناماز سۈرىسىنىمۇ ئۇقمايدىغان توغما
نەشىكەشنىڭ چىلىم سەيخانىسىدەك ئىسلىشىپ كەتكەن يۈرىكى-
گە ئىسلام قېرىنداشلىقى تەسىرىنى كۆرسىتىپ، چەكچەيگەن
كۆزلىرىنى ئەسلىگە قايتۇرۇشقا، تۈگۈلگەن مۇشتلىرىنىڭ پەيلى-
رىنى بوشىتىشقا باشلىدى.
سېيىت ھاجى بازار بېگىنى بىر-ئىككى كەلىمە سۆز بى-
لەنلا قورالسىزلاندۇرۇپ، ئۇنىڭ جىسمىدا پەيدا بولغان ھەربىر
كىچىك ئۆزگىرىشلەرنىمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ تۇرۇپ،
ئابلىزقارىغا ئۇنىڭ ئېتىنى ئۆز قولى بىلەن يېشىپ كېلىشكە
ئىشارەت قىلدى-دە، بازار بېگىگە:
— ئوغلۇم، مازار-ماشايىقلارغا پەقەت دۇئا-تىلاۋەتلا
جايىزدۇر، بۇ خۇسۇسىي سۆھبەتنىڭ جايى ئەمەس، ھەرنە
گەپ بولسا قەسىرگە قايتىپ قىلىشايلى، قادىرئاللا دىلىمىزغا دوستە
لۇقنىڭ نۇرۇقىنى چېچىپ، بىخلاندۇرسا ئەجەب ئەمەس، — دېدى.
ئۇ سۆزلىگەچ، ئابلىزقارى يېتىلەپ كەلگەن تورۇق ئات-

نىڭ تىزگىنىنى بازار بېگىگە ئېگىلىپ تۇرۇپ تۇتقۇزدى، ئۈزەڭگىنى ئۇنىڭ ئايىغىغا توغرىلاپ بەردى.

تېخى ھېلىلا بىر-بىرىگە خىرىس قىلىشىپ كاپشىۋاتقان ئىتتەك، يەپ كېتىشىمۇ دەردى چىقمايدىغان رەقىبلەردەك خىرقىشىپ تۇرغانلار ئاتلىرىنى يورغىسىغا قويۇۋېتىپ، قىزغىن پاراڭ سېلىشقاچ قەسىرگە يېتىپ كېلىشتى-دە، ياسىداق مېھمانخانىنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئېلىشتى.

ئاتا مىراس قەسىرنىڭ ئاتا مىراس خوجىدارى بولغان جاپپار موللا يېڭى خوجايىنىنىڭ ئىشارىسىنى بىر قاراشتىلا چۈشەندى، ئابلىزقارىدىن سوراپ ئولتۇرمايلا ئىشارەتنىڭ مەنىسىنى ئاشپەز، قاسساپ ۋە چاكارلارغا ئۇقتۇرۇپ ئۈلگۈردى. تام بويىلىتىپ سېلىنغان كەڭ داستىخان ھەرخىل نازۇ نېمەت — كاۋاپ، مېۋە-چېۋىلەر بىلەن تولدۇرۇلدى. ئېچىرقاپ كەتكەن ھەمداستىخانلار پولۇغا تۇتۇش قىلىشى بىلەن تەڭلا، ئەقلى نەپسىدىن غالىب كەلگەن سېيىت ھاجى ئاستا تاشقىرىغا چىقتى-دە، رەھمەت ئارقىلىق ئابلىزقارىنى چاقىرتقۇزدى.

— پېقىر ئۆزلىرى بىلەن بازار بېگى ئارىسىدا قانداقتۇر بىر چىگىش مۇناسىۋەتنىڭ بارلىقىنى تۇيۇپ تۇرۇپتىمەن، — دېدى سېيىت ھاجى جىددىي يوسۇندا، — قارىغاندا ئۆزلىرىنىڭ تىلى تۇتۇقتەك قىلىدۇ، تەڭقىسلىقتىن قۇتۇلماق ئۈچۈن، يوشۇرۇن سىرلارنى يىپتىن-يىڭنىسىگىچە بىلىش زۆرۈردۇر. بۇ ھۆكۈمالارنىڭ كېسەلگە شەربەت بېرىشتىن بۇرۇن تومۇر تۇتۇپ، مىزاجىنى تولۇق بىلىشكە تىرىشقىنىغا ئوخشايدۇ.

— يوقسۇ... يوقسۇ...

سېيىت ھاجى سۆھبەتدىشىنىڭ كۆزلىرىگە تىك قارىدى ۋە:

— ئاغرىقنى يوشۇرساڭ، ئۆلۈم ئاشكارىدۇر! — دېدى.

— دەي دېسەم تىلىم كۆيىدۇ، دېمەي دېسەم دىلىم...

— دېمىسىلە تىلىمۇ كۆيىدۇ، دىلىمۇ كۆيىدۇ، ھەممىسى تۈگەيدۇ!

— ماقۇل... ئەسلىدە ئېمىدەپ پوق يېدىمكىن، خوتۇن كىشىنىڭ گېپىگە كىرىپ...

سېيىت ھاجى ئابلىزقارىنىڭ دۇدۇقلاپ تۇرۇپ ئېيتقانلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ، مۇلاھىزە يىپلىرى بىلەن چېتىپ كۆردى-دە، قانائەت ھاسىل قىلغاندەك بېشىنى لىڭشىتىپ كۈلۈمسىرىدى. سېيىت ھاجىدىن ئاڭلايدىغان ھەرقانداق قاتتىق تەنبىھنى بېشىنى ساڭگىلىتىپ تۇرۇپ «بىلمەسلىكتىم» دەپلا ئۆتكۈزۈۋېتىپ، باشقا كەلگەننى كۆرۈشكە تەييارلىنىپ تۇرغان ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ مۈرىسىگە شاپىلاقلاپ ئەركىلىتىشىدىن ھېچنېمە ئاڭقىرالمىدى، ئاغزىنى ئاچقان پېتى بىردەم مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى ۋە يوغان قەدەملەر بىلەن مېھمانخانىغا قاراپ ماڭغان سېيىت ھاجىنىڭ كەينىگە ئەگەشتى.

بازار بېگى پەر ياستۇققا يۆلىنىپ، گۈمبەزدەك كۆپۈپ چىققان قورسىقىنى سىيلاپ، موزاي مۆرىگەندەك كېكىرىۋەتكەندىن كېيىنلا داستىخان يىغىشتۇرۇلدى. سېيىت ھاجى سۆھبەت پەيتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى تۇيۇپ، ھېچنېمە ئۇقمىغان قىياپەتتە:

— پېقىرنىڭ قاشاڭ پىچاقتەك گاللىشىپ كەتكەن پىكرى ئىككى مۆتىۋەر ئارىسىدا قېرىنداشلىق مىزانىغا خىلاپ ئۇقۇشماسلىقنىڭ بارلىقىنى تۇيۇۋاتىدۇ، بۇ ھال ئۆمۈر بويى شەيتان ۋەسۋەسىسىنى ئىمان تىغى بىلەن يوق قىلىپ، ئاداۋەت ئورۇقىنى مۇھەببەت ئاتەشى بىلەن قۇرۇتۇپ كەلگەن پېقىرغا بىر يېڭى بۇرچىنى يۈكلىگەندەك تۇرىدۇ، پېقىرغا بۇ ئۇقۇشماسلىقنىڭ سەۋەبىنى بىلىش مۇمكىن بولارمىكىن؟ — دېدى موللىسىدىن ئەدەب يەپ ياۋاشلىشىپ قالغان تالىپتەك جىمجىت ئولتۇرغان بازار

بېگىگە قاراپ.

بازار بېگى ئۇڭايسىزلانغان قىياپەتتە تەۋرەپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— تەقسىر، ئابلىزقارىم بىلەن ئارىمىزدا ھېچبىر نىزا، خۇسۇمەت يوق دېسەك ئاللا ئالدىدا يالغانچى، قارا يۈز بولۇپ قالىمىز. شۇغىنىسى بۇ ئوقۇشىماسلىقنىڭ ھەزرەتلىرى ئالدىدا تىلغا ئېلىپ ئولتۇرغۇچىلىكى يوق، زادىلا يوق.

— بايۋەچچەم، دۇرۇس دېدىلە، دۇرۇس دېدىلە.

بايا گەپكە لوقما سالماسلىق توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇپ قويمىغىنىغا پۇشايمان قىلغان سېيىت ھاجى بازار بېگىنىڭ سۆزىنى ئۆزىچە تەستىقلاپ، ئىشنى بۇزۇۋاتقان ئابلىزقارىنى ئىشارەت بىلەن جىملەپ قويدى ۋە گېپىنى ئۇلىدى:

— ئېرىق كىچىك بولسىمۇ بەرىبىر دان، ئوقۇشۇلماسلىق كىچىك بولسىمۇ، بەرىبىر نىزا. كىچىك بولسىمۇ، چوڭ بولسىمۇ، قۇياش زۇلمەت كېچىنى يورۇتقاندەك، يورۇپ كەتكىنى تۈزۈك، شۇنداقمۇ بايۋەچچە؟

سېيىت ھاجىنىڭ ئارام بەرمەي قىستىشى بىلەن بازار بېگى بۇۋىسمەريەم خېنىمغا چاي ئېچۈرۈش ۋەقەسىدىن باشلاپ، داستىخان تاشلاپ قويغان تۆگىلەرگىچە ھەممىنى ئېيتىۋەتتى. بۇنى ئوچۇق ئېيتىشتىن مەقسەت بۇۋىسمەريەم خېنىمنىڭ «ئىگىسى بار» لىقىنى سېيىت ھاجىغا ئۇقتۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن ئىدى.

سېيىت ھاجى ئۇنىڭ بۈگۈنكى دەرغەزەپ بولۇشىنىڭ سەۋەبىنى سوراپ ئولتۇرمىدى. ئارىلىقتىكى جىمجىتلىقتىن پايدىلىنىپ، كۆزىنى يۇمۇپ، تەسۋىنى بىر قېتىم ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، غايىبتىن كەلگەن بېشارەتنى يەتكۈزۈۋاتقاندەك:

—ئادەمـزاتنىڭ جۇپ بولۇپ ئۆتۈشى ئادەم ئەلەيھىسسا-لام بىلەن ھاۋا ئانامدىن قالغان ئۇدۇم، مەخسۇم ھاجىمنىڭ ئوغلى بولمىش ئۆزلىرىنىڭ ئابلىزقارىمنىڭ قىزى بولمىش بۇۋىمەريەم خېنىم بىلەن باش قوشۇشلىرى ئاللاتائالا تەرىپىدىن لايىق كۆرۈلگەن ئىش، كۈن بىلەن ئاي بىر بۇرچىغا كەلگەن-دەك دۇرۇس ۋەقە. بىلمىدىم، ھەرقايسىلىرىنىڭ نىكاھ ئوقۇتۇپ، بىر تەكىيدگە باش قويماسلىقلىرىدىكى توسالغۇنېمىكىن؟ — دېدى.

—مۆرۋۋەتلىك ئاتام بىتاب بولۇپ يېتىۋاتىدۇ. يەنە، ئۆلىمالىرىمىز «يۇلتۇزلار ئۆز بۇرچىغا توغرا كەلمىگۈچە توي ھارام» دەپ پەتىۋا بېرىشتى.

بازار بېگى چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ تۇرۇپ ئېيتقان بۇ ئىككى توسالغۇ ئەمەلىيەتتە مەۋجۇت بولمىغان باھانە ئىدى. بىرەر قىز-چوكانغا كۆزى چۈشۈپ قالدىمۇ، ئۇ ئاتىسىنىڭ جان تالىشىۋاتقىنى بىلەنمۇ كارى بولماي، قىلىدىغىنىنى قىلىۋېرەتتى. ھېچقاچان ئۆلىمالاردىن پەتىۋا ئېلىپمۇ يۈرمەيتتى. پەقەت ھەيۋەتلىك قەسىر، نەچچە مىڭ مولۇق تېرىلغۇ، چاقار، نۇرى يايلاقلىرىدا يايلاپ يۈرگەن سان-ساناقسىز مال-ۋاران جانىپىدىنلا تاشلانغان داستىخان توي قىلسىمۇ، قىلمىسىمۇ ئۆز كۆچىنى يوقاتمايتتى.

— پاھ، — دېدى سېيىت ھاجى زوقلانغان قىياپەتتە، — نېمىدېگەن ۋاپادار ئوغۇل، نەقەدەر مەھكەم ئىسلام ئەقىدىسى!؟

ئۇ بىرلا ھەرىكەت بىلەن بازار بېگىنىڭ يېنىغا كەلدى-دە، ھاياجان بىلەن:

— ئاللا سىلىگە نۇسرەت ئاتا قىلسۇن ئوغلۇم، جاھان بۇزۇلغان، يامانلىق ئەۋج ئالغان، ئاتا بالىغا، بالا ئاتىغا باقمايدىغان بولۇپ قالغان بۇ زاماندا سىلىدەك تەقۋادار، ۋاپالىق مۇسۇلمانلىرىمىزنىڭ بولغىنى تولىمۇ كاتتا ئىش. ئابلىزقارىمنىڭ

سىلىدەك كۆيۈنۈغلى بولغىنى ۋەجىدىن بېشى ئاسمانغا تاقاشسىمۇ ھەقلىق. مۇنداق بولسۇن، مانابۇ ھاپىز مەخسۇم ئاق-پاشا ئېلىدىكى مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ئىلمىي نوجۇم بويىچە داڭ چىقىرىپ، شۆھرەت قازانغان. ئۇ ھەر كۈنى ھەر سائەتتە يۇلتۇزلارنى كۆزەتسۇن، قاچانكى ئۇلۇغلاردىن بىشارەت بولۇپ، مۇھەببەت يۇلتۇزى نىكاھ بۇرجىغا توغرىلانسا ئۆزلىرىگە خەۋەر قىلايلۇق، خۇدا ئۆمرۈمنى بەرسە تويلىرىنى قىممەت باھالىق سوۋغا بىلەن قۇتلۇقلايمەن، — دېدى.

سېيىت ھاجى ئۆز گېپىگە رازىمەنلىك بىلەن قۇلاق سېلىپ، بېشىنى لىڭشىتىپ ئولتۇرغان بازار بېگىدىن كۆزىنى يۆتكىمىدى-دە، ئابلىزقارىغا قاراپ:

— مۇبارەك بولسۇن قارىم، ئاللا دۇئالىرىنى ئىجاۋەت قىلىپ، مۇشۇنداق ئەخلاقلىق، ۋاپادار كۈيئوغۇلنى ئۆزلىرىگە نېسىپ قىپتۇ. ئاللا بۇيرۇغان چاغدا بۇلارنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويۇش مەقسىتىدە دەرھال توي تەييارلىقىغا كىرىشكەيلا، قىز بالىنى ھەمراھىغا ئىمانى ۋە ئىپپىتى بىلەن تاپشۇرۇش بىز ئاتا بول-غۇچىلارنىڭ زىممىسىدىكى قەرزدۇر. بۇۋىمەريەم خېنىم تەرەت-سىز يەرگە دەسسىمىگەي، كېچە-كۈندۈز ئاللا يولىدا ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولغاي...، — دېدى.

— دېگەنلىرى بەرھەق...بەرھەق...

ئابلىزقارىنىڭ دۇدۇقلىشى بىكار ئەمەس ئىدى. «سېيىت ھاجىم بىزنى ئەخمەق قىلىدۇ دېمىگەنمىدىم، مانا ئەمدى دېگە-نىم ئالدىمىزغا كەلمىدىمۇ» دەپ چالۋاقاۋاتقان ھەنىپە خېنىم كۆز ئالدىدا پەيدا بولغانىدى.

بازار بېگىنى خاتىپنىڭ ھەمراھلىقىدا يولغا سېلىپ قو-يۇپ قايتىپ كىرگەن ئابلىزقارى بوسۇغىدىن ئاتلا-ئاتلىمايلا سورىدى:

— ھۆرمەتلىك ھاجىم، قىزىمىزنى ئۆزلىرىگە تۇتقان تۇرساق، يەنە كېلىپ...

ئابلىزقارىنىڭ سۆزى تۈگىمەي تۇرۇپلا سېيىت ھاجى شۇنداق قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتىكى، پۈتۈن مۇسكۇللىرى لەرزىگە كېلىپ، كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى. سېيىت ھاجىنىڭ ئۆز ھۇزۇرىغا ئىلتىپات قىلغاندىن بۇيان، بۇنچىلىك ئېچىلىپ يېيىلىپ كۈلگىنىنى بىر قېتىممۇ ئاڭلاپ باقمىغان ئابلىزقارى بۇ كۈلكىدىن ھېچنېمە چۈشىنەلمىدى.

14. كۈز كەلدى

تەبىئەت، ئون سەككىزمىڭ ئالەم مىقياسىدا يەتتە ئىقلىمنى ئاپىرىدە قىلىپ، ئىقلىملار مىقياسىدىكى يۇرتلارغا مېۋىلىك دەرەخ تەقسىم قىلغاندا چىرىيىلىكلەرگە ئالاھىدە سېخىيلىق قىلغانمۇ، ئىشقىلىپ مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ كۆپلۈكى ۋە خىلمۇخىللىقىغا قاراپ، بۇ قەدىمىي بوستانلىقنى قورۇق تېمى ياكى چىتلىقى بولمىغان بىر چوڭ باغ دېيىشكە بولىدۇ. دەرەخلەر ئىچىدە ئۆرۈك دەرىخىنىڭ كۆپلۈكى كىشىنى ھەيرەتتە قالدۇرىدۇ. ھەر يىلى 3 - ئاينىڭ ئاخىرى ۋە 4 - ئاينىڭ باشلىرى توپا كەنتىنىڭ يېنىدا مارىلاپ تۇرغان بارخانلارنىڭ ئۈستىدە ياكى توزاقچى سېيىدا تۇرۇپ بۇ كەڭ باغقا نەزەر تاشلانسا، پۈتۈن يۇرت ئاپئاق ئۆرۈك چېچىكى بولۇپ كۆرۈنىدۇ. ئەقەللىسى كەپىسى ئالدىدا پۇت قويغۇدەكلا يېرى بولغان پېقىرنىڭمۇ بىرەر تۈپ ئۆرۈكى بولماي قالمايدۇ.

مېھنەتكەش پۇقرا بۇ زېمىندا ئۇزاق زامانلاردىن بېرى يېتىشتۈرگەن ئۆرۈك سورتلىرىنىڭ نامىنى ئاتاشقىمۇ خېلى ۋاقىت

كېتىدۇ. خوۋەينى ئۆرۈك، جانانى ئۆرۈك، خوندەك ئۆرۈك، مەگلىشاھ ئۆرۈك، ياغلىق ئۆرۈك، سىرلىق ئۆرۈك، قارا ياغلىق ئۆرۈك، ئاق ياغلىق ئۆرۈك، تاغ ئۆرۈكى، قۇشقاچ ئۆرۈك، تې-رىما خوۋەينى ئۆرۈك، كۆك ئۆرۈك، ئاق ئۆرۈك ... دېگەن سورتلار 5 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ، 8 - ئاينىڭ بېشىغىچە باغلاردا مەي باغلاپ تۇرىدۇ. چىرىيە ئۆرۈكىگە مەستلىكى كەل-گەن ياكى ئۆرۈك تەمىگە تارلىقى ئۇتقانلارنىڭ چىرىيىلىكلەرگە «ئاچچىق ئۆرۈك» دەپ لەقەم قويۇۋېلىشىمۇ بىكار ئەمەس.

چىرىيە ئۆرۈكى ئادەتتە كونا ئاشلىق خالتىسىنىڭ تېگى كۆرۈنۈپ قالغان، يېڭى ئاشلىق تېخى خامانغا چىقمىغان سېرىق-تال مەۋسۇمىدە سارغىيىشقا باشلايدۇ - دە، پۇقرالارنى قوشۇمچە يېمەكلىك بىلەن تەمىنلەيدۇ. كۆك غورا سېلىپ ئېتىلگەن ئۇماچ ياكى سىقماق ئاش ئاچچىق - چۈچۈك تەمى بىلەن كۆڭۈلنى كۆتۈرىدۇ. سارغايغان غورا سۇيۇقئاشقا ئالاھىدە تەم كىرگۈ-زۈۋېتىدۇ. شوخ باللار، كېلىنچەكلەر ئالتۇندەك سارغىيىپ يەرگە تۆكۈلگەن ئۆرۈكلەرنى قول سېۋەتلىرىگە تېرىۋالىدۇ - دە، ئۆگ-زىلەرگە يېيىپ، تومۇز قۇياشىنىڭ كۈچلۈك تەپتى بىلەن قۇرۇتىدۇ. قىزىل ياقۇتتەك پارقىراپ تۇرىدىغان گۈلىلەر يوغان-يوغان چۆراڭ سېۋەتلەردە ساقلىنىپ، گۈلە چىقمايدىغان يۇرت-لارغا توشۇلىدۇ ياكى زۆرۈر قوشۇمچە يېمەكلىكلەر قاتارىدا قىش بويى ئىستېمال قىلىنىدۇ.

ئاز كۆرۈلىدىغان قۇرغاقچىلىق ئاپىتىگە دۇچ كەلگەن چىرىيە پۇقرالىرى 1911 - يىلىنىڭ يېزىنى بۇ يىلقى كەم ھوسۇل ئۆرۈكىنىڭ ياردىمى بىلەن چىقىرىپ، كۆز كۈنلىرىگە ئۇلىشىۋالدى. 6 - ئايلارنىڭ ئاخىرلىرىدا يامغۇر ئوسسىغا تېرىلغان كۆممىقوناق بىر قېتىملىق يېيىق سۈيى بىلەنلا سارغىيىشقا باشلىدى. دان سۈيى بېرىلمىگەن، كېچىكىپ تېرىلغان بۇ كەن-

چى قوناقلار بېقىمسىز قالغان يېتىمچىدەك رەڭگىسى ۋە پاكار
ئۆسكەن، ئارىلاپ - ئارىلاپ ئۇتتقان چوڭ بارماق چوڭلۇقىدىكى
ساناقلىقلا دېنى بار باشاقلارنى تورغاي ئوڭدا يېتىپمۇ بىمالال
چوقۇلىيالايتتى.
خۇداغا شۈكرى، ئابلىزقارىنىڭ ئورتاقچىلىرىمۇ سېيىت
ھاجىنىڭ ئارىغا كىرىشى بىلەن شۇ يىلقى ئۇرۇقنى قەرز ئور-
نىدا گەدەنگە ئارتىش ھېسابىغا بىر - ئىككى ئاي يېگۈچىلىك
قوناققا ئېرىشتى. بىرەر يېرىم ئېتىزلىق يېرى بارلارمۇ
تۆت - بەش چارەك دان ئالالىدى. يوقرانىڭ تېنىگە ئانچە-
مۇنچە ئەت قونۇپ، ھەر كۈنى بامداتقا ۋە پېشىنغا ئۈلگۈر-
دىغان مېيىت نامىزىنىڭ سانىمۇ ئازىيىشقا قاراپ يۈز تۇتتى.
خارابىلىققا ئوخشاپ قالغان بازارمۇ ھاۋا - جا-
ھان ئىللىشى بىلەن تەڭلا ئۇچەكتىن چىقىپ، ئۆملەشكە
باشلايدىغان قۇرتلارغا ئوخشاش، بىلىنەر - بىلىنمەس جانلى-
نىشقا باشلىدى. پەشخۇنلاردا قۇيرۇق يېغىدا يېقىلغان گۆش
گىردىلەر كۆرۈنىسىمۇ، يۇزىگە پىياز، سىيادان سۈرتۈلگەن
ساپسېرىق قوناق زاغرىسى پەيدا بولدى. كونا جۇۋا مەيدا-
نىدىكى ئاشلىق بازىرىغا ئانچە - مۇنچە ئاشلىق كىرىپ تۇردى.
بىراق، بىر - ئىككى ئايغىلا پايلايدىغان بۇ ھال كۆزنىڭ
ئاپتىپىدەك ۋاقىتلىق ئىدى. يوقرا بېشىغا كەلگەن مالامەتلىك
كۈنلەر تېخى ئۆتۈپ كەتمىگەن، بۇ يىلقى قىش چىرىيە يوق-
رالىرى ئالدىدىكى پىلسىرات كۆۋرۈكىدىنمۇ خەتەرلىك بىر
ئۆتكەل ئىكەنلىكى ئۆز غېمىنى ۋە يوقرا غېمىنى يەيدىغان ھەر
بىر كىشىگە ئايان ئىدى.
ئۇنىڭ ئۈستىگە، قول ناغرىسىنى داڭگىرلىتىپ يۇرتمۇ
يۇرت ئارىلاپ يۈرىدىغان ئەخمەت قاداقچى ئەكەلگەن
«ھۆكۈمەت لەشكەرلىرى ئارىسىدىكى قارا سىپەچ دېگەن تائىپە

غەلىبىيان كۆتۈرمەكچى بولۇۋېتىپتۇدەك، ھۆكۈمەت پۇقرا ئارىسىدىن ئەسكەر تۇتىدىكەن» دېگەن خەۋەر ئەل بېشىغا يېڭى ئىستىما ئۇلاشتۇرۇپ، خېلىلا دەككە ـ دۈككە پەيدا قىلدى. دېمىسىمۇ، بىر چاغلاردا مانجۇلارنىڭ ئىلچىدىكى لەگزىسىدىن قېچىپ كەلگەن قادىر تۆمۈرچىنىڭ ھە ـ ھۇ دېيىشى بىلەن مانجۇلارغا، ئابلىزقارىغا ئۆزلىرىنى تازا بىر كۆرسىتىپ، «چوڭغا پىچاق سالغان سېرىقلىق»، «خۇدادىن قورقماس جېرىقلىق» دەپ نام ئالغان بازارغا تۇتاش ئىككى مەھەللە جامائىتى مانجۇلارنىڭ ئۆزىدىن ئۈچ ئالماي قويمايدىغانلىقىنى بىلەتتى.

ئۇيان ئايلىنىپ، بۇيان ئايلىنىپ ئابلىزقارىنىڭ قولىقىغىمۇ يېتىپ بارغان بۇ خەۋەر قەسىردە چوڭمۇ ئەمەس، كىچىكمۇ ئەمەس بىر پاتىپاراقچىلىق پەيدا قىلدى. ئۇ جاپىچار موللىغا ۋارقىراپ ـ جارقىراپ يۈرۈپ، سېلىپ تاشلىغىلى خېلى ئايلار بولغان پەيلىك تەقىي ۋە مانجۇچە تاۋار پەرىجىنى تاپتۇرۇپ تەييار قىلدى. ئىلچى، كىرىيىدە تۇرۇشلۇق دارىنلار چىرىيىمگە ئۆرۈك سەيلىسىگە كەلگەندە ۋە چوڭ مۇراسىملاردا كاناي ـ سۇناي چېلىپ، تەختىراۋان ئالدىدا كۆتۈرۈپ ماڭىدىغان ئەجدىھا سۈرەتلىك ئەلەمنى يۇيۇپ، دەزماللاتقۇزدى.

ئۇ ئىچكىرىدىن كەلگەن چوڭ ـ كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ ئەلنى ئىدارە قىلىش تەدبىرلىرىنى پىششىق ئۆزلەشتۈرگەچكىمۇ، قانداق ھۆكۈمەتكە قانداق مۇئامىلىدە بولۇشنى، قانداق چاغدا تۈگۈلۈۋېلىپ، قانداق چاغدا سوزۇلۇشنى ناھايىتى ئوبدان بىلەتتى. يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئەلەمنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمىگىچە، كونىسىدىن مېھرىنى ئۈزۈۋەتمەيتتى. نېمىلا بولمىسۇن، ئۆزىگە بىر يوشۇرۇن چېكىنىش يولى قالدۇرۇپ قوياتتى. يېڭى ھۆكۈمەت ئەل ـ يۇرتنى تىنچىتىپ، سەلتەنەت تەختىگە ئولتۇرغاندىلا ئۇنداق ـ مۇنداق كىشىلەرنىڭ ئىلكىدە تېپىلماي-

دىغان قىممەت باھالىق سوۋغىنى كۆتۈرۈپ بىرىپ، تەخت ئالدىدا تىز چۆكەتتى-دە، يىڭى ئەلەم ۋە يىڭى مۆھۈرگە ئىرىشەتتى.

سېيىت ھاجى ئاقپاشا ئىلىنىڭ سودا ئاقساقىلى سۈپىتىدە ھۇزۇرىغا قەدەم تەشرىپ قىلغاندا. دەسلەپتە ئۇ ناھايىتى سەزگۈرلۈك بىلەن مۇئامىلىدە بولدى. لىكىن، بۇ ئاقساقالنىڭ سوۋغا-سالىمى ۋە سۆھبىتى تەسىر قىلدىمۇ-ئىشقىلىپ، بىلىپ-بىلمەي ئۆز تىزگىنىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ، سىزغان سىزىقىدىن چىقمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئەمەلگە جەددى-پۇشتىدىن تارتىپ كانا مىسالى مەھكەم چاپلىشىپ كەلگەن بۇ كىشى ئەسلىدە ئۆزىنىڭ كىشىلەر كۆڭلىدىكى ئىككىنچى ھۆكۈمرانغا ئايلىنىپ قېلىشىنى مۇتلەق خالمايتتى. چالۋاقاپ جىنىنى ئالدىغان خوتۇنىمۇ، «قورسىقىدا ئۇمىچى يوق» ئوغلىمۇ بۇ ئاقۋەتتىن ئۇنى تالاي قېتىملاپ ئاگاھلاندۇرغان، لېكىن ئۇ يىلتىزى بولمىغان بىر كىشىنىڭ يۇرت ئەھلى ئارىسىدا شۇنچىۋالا تېزلىكتە ئىناۋەت قازىنىپ كېتىدىغانلىقىنى زادى ئويلاپ باقمىغانىدى. بېشىنى سىلىكۋېتىپ، ئۆز سالاھىيىتىگە نەزەر تاشلىغىنىدا، ۋاقتىنىڭ ئاللىقاچان كېچىككەنلىكىنى، ئىشىنىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى بىردىنلا ھېس قىلىپ يەتكەن ئابلىزقارى: «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق» دېگەن چىگىش مەسىلە ئۈستىدە نەچچە كېچە-كۈندۈز باش قاتۇرۇپ، ئاخىر سېيىت ھاجى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ، مانجۇلارنىڭ كەينىدىن قىلغان غەيۋەتلىرىنىڭ مانجۇلارنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، سۇنىڭ ئېقىشىغا، توكنىڭ يېتىمىشىغا قاراپ يول تۇتۇش قارارىغا كەلگەنىدى.

مېھمىنىنىڭ ئىختىيارىغا ئۆتۈپ كەتكەن ھۆكۈمرانلىق تىزگىنىنى قايتۇرۇۋېلىش ئارزۇسى كېچىدىمۇ غالىب كەلسە

كېرەك، بىرقانچە كۈندىن بۇيان ئۇ مانجۇلارنى چۈشەيدىغان بولۇپ قالدى. چۈشىدە ئۆزىنى مانجۇچە «يارىشىملىق» ئۇستىباش كىيىپ، كۆك ئەجدىھاغا مىنىپ كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتقان ھالدا كۆردى. بەزىدە قازا قىلغىنىغا خېلى زامانلار بولغان دادىسى تاۋار-دۇردۇن بىلەن بېزەلگەن تەختىراۋاندا ئولتۇرۇپ كۆزئالدىدا پەيدا بولاتتى-دە، بىردىنلا غايەت، زور ئەجدىھاغا ئايلىنىپ، كوھىقاپتەك يوغان ئاغزىدىن ئوت پۈركۈيتتى. ئۇ ئاتەشىن ئوت تەپتىدە ۋەيلۇن دوزاختا ئازابلانغاندەك ئازابلىنىپ، چۈشىدىن ۋارقىراپ-جارقىراپ ئويغىناتتى.

ئابلىزقارى سابىق ئىمام رەسۇلنى قەيەرلەردىنمۇ تېپىپ كېلىپ، قورئنى ئاچقۇزۇپ، چۈشىگە تەبىر تەلەپ قىلدى. ئىمام-لىق ئورنىدىن چۈشۈرۈۋېتىلگىنىگە قورسىقىدا غوم ساقلاپ يۈر-گەن رەسۇل چۈشكە تەبىر بېرىپ: «كىتابلاردا ئېيتىلىپدۇركى، ئەجدىھانىڭ ئوت پۈركىگىنى پادىشاھنىڭ سىياسەت قىلغىنى، پادىشاھنىڭ يېقىن كۈنلەردە باشلىرىدا غەزەپ قىلىچىنى ئوي-ناتمىقى بىگۇمان ئاقىۋەتتۇر» دەپ ئۇنى ھەۋشىدىن كەتكۈ-دەك قورقۇتۇپ، ئۆچىنى ئېلىۋالدى.

غوجىدار «مانجۇ ئەمەلدارلىرى كەلگۈدەك» دېگەن خەۋەرنى ئەكەلگەندە، ئۇ خوتۇنى بىلەن مۇھىم بىر ئىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىۋاتاتتى. ئۇ، جاپپار موللىنى خوتۇنى بار يەردە شۇم ئېغىزلىق قىلغىنىغا كايىپ، كۆتمىگە تەپكىلى تاس قالدى ۋە ئۇنى دەرھال ئىلچىگە ئاتلىنىپ خەۋەر ئوقۇپ كېلىشكە بۇيرۇدى.

— مانا...مانا، دېمىگەنمىدىم، مېنى خوتۇن كىشى دەپ گېپىمنى بىر پۇلغىمۇ ئالمايسىلەر، ئەمدى كۆرگۈلۈكلىرىنى تازا كۆرىدىغان بولدۇڭلار، خوپ بولدى، تازا خوپ بولدى!— دېدى خوتۇنى جاپپار موللىنىڭ قارىسى يوقىلىشىغىلا.

— ۋاي خېنىم، نېمىدىن قورقاتتۇق، — ئابلىزقارى يۈر-

كىمنى قىسىۋاتقان ئەندىشىسىنى يوشۇرۇپ تۇرۇپ، — سېيىت ھاجىدەك يۆلەنچۈك تاغ تۇرغان يەردە بىر تال سېرىق تۈكىمىزگە چېقىلالامتى ئۇلار! — دېدى.

— ۋاي قۇۋۇرغام، ۋاي قۇۋۇرغام، بېشىڭلىنى سىلىكۋېتىپ ئويلاپ بېقىڭلار، سېيىت ھاجىم يا ھۆكۈمەت بولمىسا، ھۆكۈمەت چوڭمۇ يا سېيىت ھاجىم چوڭمۇ؟ — دېدى ھەنىپە خېنىم تۇمشۇقىنى پۇرۇشتۇرۇپ تۇرۇپ.

ئۇنىڭ دېگىنى ئابلىزقارىغا بىر يېڭى گەپتەك تۇيۇلدى. خوتۇنى بىلەن كاجلارچە گەپ تالىشىپ، سېيىت ھاجىنىڭ مال - دۇنياسىنى، ئۇنىڭ قولىدىكى ئاقساقاللىق گۇۋاھنامىسىنى شىپى كەلتۈرگەن بولسىمۇ، خوتۇنىنىڭ بۇ گېپىنى زادى رەت قىلالمىدى - دە، ياۋاشلىق بىلەن ھەنىپە خېنىمدىن مەسلىھەت سورىدى:

— يات دېگەن بەرىبىر يات، ئۇنىڭ ئۈستىگە دوستىمىزدىن دۈشمىنىمىز كۆپ، مەسلىھەتنى ئۆز ئىچىمىزدە پىشۇرغىنىمىز تۈزۈك خوتۇن، «قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟ ئەمدى قانداق قىلىشلىق بۇ ئىشنى؟

ھەنىپە خېنىم ئۆز مەسلىھەتىگە قول باغلاپ تۇرغان ئېرىنى مەنسىتمىگەندەك سوغۇق كۈلۈپ قويدى - دە، ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا:

— ماڭا قاراڭلار ئادەم، پۇقرادىن يىغىپ ھۆكۈمەتكە ئۆتكۈزمىگەن يەتتە ئايلىق باج - خىراجنى تەق قىلىپ قويۇڭلار، پۇقرا بېشىغا چېچىپ، يەنە يىغىڭلار، ئۇلار كەلمەي قالسا، ئارتۇق دۇنيا باشنى يارماپتۇ، كېلىپ قالسا، راۋاق ئالدىدا قارىسى كۆرۈنگەن ھامان ئالدىغا ئاچىقىڭلار، ھۆكۈمەتكىمۇ باج - خىراج تۆلەيدىغان ئادەم كېرەك، ئەمەلدارلار ئالتۇن، قاشتېشىنى بەكمۇ ياقتۇرىدۇ. بۇنى ئۇنتۇپ قالماڭلار. دۇنيادا نەپسىگە

چوغ ئارتمايدىغان، قولى ئىچىگە ئېگىلمەيدىغان بەندە يوق! — دېدى.

خوتۇنىنىڭ پىلانى ئابلىزقارىغا تازا خوپ كەلدى. ھەر كېچىسى باش توخۇ چىللاپ، ئەل ئايىغى بېسىققاندىن كېيىن چاكارلارنى باشلاپ يۈرۈپ، باج - خىراجغا تۆلىنىدىغان مەنقۇلاتلارنى تەقلەشكە باشلىدى. ئەمدىلا تۆت - بەش چارەك قوناققا ئىگە بولۇشقان بىچارە پۇقرالار ئارىسىغا سىيلىق يىغقۇچىلارنى ئەۋەتتى. قەسىرگە ياندىشىپ تۇرىدىغان توغرىقئېغىل، سېرىق، جىرىق، جاي، توپا كەنتلىرىدىكى مەھەللىلەردىن ئەلياتقۇدىن تاڭ ئاتقۇچە ئىشىك قاققان شەپىلەر ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى.

ئەمما، شەنبە كۈنىگە تاڭ ئاتىدىغان كېچىسى زوھور ۋاقتىدا تەرەت سۇندۇرۇشقا چىققان سېيىت ھاجى ھويلىنىڭ مېھمانخانا تەرىپىدە يوغان بىر بوپىنى قوچاقلاپ كېتىۋاتقان ئابلىزقارى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئىككى كۈندىن بېرى ھەر كېچىسى ئاڭلىنىپ قالىدىغان غەلىتە تاراق - تۇرۇقتىن بىنورماللىق ھېس قىلىپ، تەئەججۈپلىنىپ يۈرگەن سېيىت ھاجى قەسىرگە كىرگەن ئوغرىمىكىن، دەپ گۇمانسىرىغان قارا گەۋدىگە سىنچىلاپ قارىدى. ئۇ ساھىبخانىنى خاتا كۆرمىگەنلىكىگە ئىشەنچ قىلغاندىن كېيىنلا تاپانچىغا ئۇزىتىلغان قولىنى ئاستا يىغىۋېلىپ، كۆز ئالدىدا بۇتتەك قېتىپ قالغان ئابلىزقارىغا تازا بىر سەپسىلىۋېلىپ، قەستەنگە سورىدى:

— ۋاي، قارىمغۇ بۇ، مەن تېخى تام تەشكەن ئوغرىمىكىن دەپ قاپتىمەن.

— قىممەت باھالىق جۇۋامغا كۈيە چۈشۈپ قاپتىكەن، قېقىۋېتەي دەپ ...، — دەپ جاۋاب بەرگەچ، تىترەپ تۇرغان قولى بىلەن بوپىنى «پوك - پوك» قىلىپ ئۇرۇپ قويدى ئابلىزقارى.

— ھە مۇنداق دېسىلە، — سېيىت ھاجى چاقچاق قىلغان-

دەك ئېدى، — كۆپرەك ئېھتىياتتا بولغايلا، كۆيە دېگەن يامان نەرسە...

— خوش... خوش...

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ گۇمان ئالمىغانلىقىغا ئىشەندى. تال باراڭلىرى كەينىدە مارىلاپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ مېھمانخانىغا كىرىپ كەتكىنىنى كۆرگەندىن كېيىنلا ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل بولىۋەردى. چېچەنلىكتە تۈلكىدىن كەم تۇرمايدىغان بۇ مېھمىنىنىڭ كۆزىگە توپا چېچىپ، ئالداپ كېتەلىگىنىگە ئىچىدە تەمەننا پەيدا قىلغان ئابلىزقارى يوشۇرۇن ئىشىنىڭ ئاللىقاچان ئاشكارا بولۇپ بولغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيۋاتاتتى.

تاڭ ئاتارغا تۇخۇ چىللىغاندا يېغىشقا باشلىغان سىم-سىم يامغۇر بىر ھەپتىدىن بېرى چىرىيە ئاسمىنىدىن كەتمەيۋاتقان سېرىق توپىنى ئۆزى بىلەن بىللە يەر يۈزىگە ئەچۈشتىدە، ئۆگزىلەرنى، دەل-دەرەخلەرنى كاكىل لاي بىلەن بىر قەۋەت سۇۋاق بەرگەندەك كۆمۈۋەتتى. تومۇزدا تويغۇچە سۇمۇرۇۋالغان ئىسسىقنى تارقىتىپ ئۈلگۈرمىگەن تۇپراققا چۈشكەن تامچىلار سۈت رەڭ قويۇق تۇمانغا ئايلىنىپ، ئۇپۇق بىلەن كەڭ ئاسمان ئارىسىنى تولدۇردى. كۇئېنلۇن تاغلىرى ئارىسىدىن سۆرمە رەڭلىك بۇلۇتلارنى ھەيدەپ كەلگەن سوغۇق شامال يەر بېتىگە قورسىقىنى سۈركىدى-دە، يەر ھارارىتىنى تۆۋەنلىتىپ، يىلنىڭ كىيىنىشكە ئۆگىنىپ كەتكەنلەرنىڭ تېنىنى تىكەنلەشتۈرۈۋەتتى. تاسادىپىي تۆۋەنلەپ كەتكەن كىلىماتقا دۇچ كەلگەن يوپۇرماقلار زىيادە يۈك يۈدۈۋالغان ھامالدەك ئېگىلىپ، بېشىنى سالغانىدى. تۈيدۇرماي يېتىپ كېلىدىغان كۈز ئايلىرىنىڭ سوغۇق شاملىنىڭ تەھدىدىنى ھېسابقا ئالماي، تېخى تۈنۈگۈنلا بىخ يېرىپ چىققان يېڭى يوپۇرماقلار يىگانىغۇچ قانىتىدەك ئې-

پىز، يۇمران جىسمى بىلەن پۇرلەشكەن قوقان قەغىزىدەك يىغى-لىپ، ئاۋازسىز داد-پەرياد سالماقتا ئىدى.

ئىلچى شەھىرىدە بىر ھەپتە تۇرۇپ، يامغۇر، تامچىلاشتىن بۇرۇن قايتىپ كەلگەن ھاپىز بىلەن كىرپىك قاقماي باش قاتۇرۇپ تاڭ ئاتقۇزغان سېيىت ھاجى بۇ كۈنكى بامدات نامى-زىنى مېھمانخانىدىلا ئوقۇۋالدى. لېكىن ئۇ «مۇساپىرلارغا ناماز سۈننىتى جايىز ئەمەس» دەپ بامداتنىڭ پەرزىنىلا ئادا قىلدى-دە، ئابلىزقارى ئەكىرگەن داستىخان ئالدىدا ناشتىغا ئولتۇردى.

ئابلىزقارى سېيىت ھاجى ياخشى كۆرىدىغان ھالۋا ۋە جىنەستە مۇراببالىرىدىن تەييارلانغان داستىخاننى يېيىۋېتىپ، قاپاقلىرى قانجۇقنىڭ يېلىنىدەك ساڭگىلاپ قالغان كۆزلىرىنى ئاستىرتىن سېيىت ھاجىغا تىكتى. سېيىت ھاجى ھەر كۈندىكىگە ئوخشاشلا قىپقىزىل جىنەستىنى ئاغزىغا سېلىپ، تامىقىنى قېقىپ تۇرۇپ يېيىشكە باشلىغاندىلا ئىنغاڭلاۋاتقان شاختىكى ئال-مىدەك پۇلاڭشىپ تىترەپ تۇرغان يۈرىكى چېپىپ كېلىۋېتىپ بىردىنلا يورغىسىغا چۈشكەن ئاتتەك، ئۆز رىتىمىغا قايتتى.

سېيىت ھاجى بۈگۈن تولىمۇ خۇشال كۆرۈنەتتى. بىر كې-چىدىلا ئون ياش ياشىرىپ قالغاندەك پېشانىسىدىكى ئۇششاق قورۇقلارمۇ تىندۇرۇلغان ئېرىقتەك يوقالغان، يۈزىمۇ ئەجىر قىلىپ سۈرتۈلگەن ئەينەكتەك نۇرلىنىپ كەتكەنىدى. چېكە چاچلىرى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن دامان ساقىلى خېنە قويغان-دەكلا پارقىراپ تۇراتتى. سەل-پەل قىزىللىق چېكىپ تۇرغان كۆز ئېقى بىلەن قورشالغان كۆز قارىچۇقى سۇ يېغىغا چىلانغان كۆمۈر پارچىسىدەك جۇلالىق ئىدى. ناشتا قىلىۋېتىپ، بىر ئېغىز گەپكە بىر ئېغىز چاقچاق قوشۇپ كۈلگىنىدە بولسا، جۇۋاننىڭ قايچىلىما يىپ بىلەن تېرىلگەن قېشىدەك ئىنچىكە، قارا قېشى سەكرەپ-سەكرەپ تۇراتتى.

تۇرۇپلا غايىب بولۇپ كېتىپ، ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولۇپ قالىدىغان ھاپىزمۇ باشقىچە خۇش خۇي، گەپدان بولۇپ كەتكەن. نەچچە ئايلاردىن بېرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن سېۋەتتەك تۇرىدىغان ساقىلىنى ئېدىتلاپ ياسىتىۋالغانىدى. ئۈستىدىكى نەمەنگان بەقەسەمدىن تىكىلگەن تونىغا ھەۋەس قىلغاندەك، يېڭىنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىنى ھېچ مەقسەتسىزلا چېكىپ قوياتتى. قانداقتۇر بىر ھاياجان ئارام بەرمەيۋاتسا كېرەك، گاھ ئورنىدىن تۇراتتى، گاھ بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى.

شۇ ئەسنادا، دەرۋازا ئالدىدا كىمنىڭدۇ رەھمەت بىلەن تاكاللىشىۋاتقان ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى.

— قاق ناشتىدا قارىمنى ئاۋارە قىلىشقا قانداق پېتىندىڭلار، كېتىڭلار، كېتىڭلار...

— ياخشىلىقچە خوجاڭغا خەۋەر قىل، بولمىسا ھېلى...

— خۇدا ئىشەككە بىلىپ تۇرۇپ مۈڭگۈز بەرمىگەنىكەن، مۇبادا ساڭا سامانلىقنىڭ ئاچقۇچى تېگىپ قالىدىغان بولسا، قانچىلىك نوچىلىق قىلارىدىڭ ئەخمەق!

— پۇقرانى كېچىلەپ ئاۋارە قىلسا ھېچ گەپ يوق، يەنە قارىمنى ئاۋارە قىلماڭلار، دەيسەنا، قوي سەندەك لالما ئىتنى!

— تولا ئىرچىلىق قىلىشما، پوكىنىڭغا بىر قويىمەن ھېلى!

قولاقلىرىنى دىڭگايتىپ، بولۇۋاتقان گەپ - سۆزلەرگە دىققىتىنى بۆلۈۋاتقان سېيىت ھاجى لىككىدە ئورنىدىن تۇردى - دە، ئابلىزقارىغا قاراپمۇ قويماي مېھمانخانىدىن چىقتى.

كۆردىكى، دەرۋازا ئالدىدا دېۋەيلىشىپ تۇرغانلار باشقا بىرى ئەمەس، بەلكى دەپتىرىگە نامى تىركەلگەن ھېلىقى كىشىلەر ئىدى. ئۇلار بامدات نامىزىدىن تاراپ، مەسچىت دەرۋازىسى ئالدىدا تۇرۇپ مەسلىھەتنى پىششۇرغاندىن كېيىن، ئۇن-

بېتى، يۈزبېشىلارنىڭ زۇلۇمىدىن نارازى بولۇپ، ئابلىزقارى بىلەن ھېسابلىشىشقا كەلگەنلەر ئىدى.

— ھە، نېمە ئىش بولدى؟ — سورىدى قولنى كەينىگە قىلىپ دەرۋازا بوسۇغىسىدا تۇرغان سېيىت ھاجى پۇقرالار بىلەن سالاملاشمايلا.

— «غوجامنىڭ قورسىقى توق، پۇقرا بىلەن ئىشى يوق» دېگەن گەپكە مەن چىنپۇتتۇم، — دەپ گەپ باشلىدى يېرىم كېچىدە مەڭلىك توخۇنىڭ ئېچىنىشلىق بولاڭ - تالاڭ قىلىنىشىغا شەخسەن شاھىت بولغان سوپۇرگە مىراب بېگى، — پۇقرالارنىڭ ھالى مۇشۇنداق تۇرسا، خەققە يەنە ئالۋان سېلىپ يۈرگىنى نېمىسى ئابلىزقارىمنىڭ، ھۆكۈمەتنىڭ تۆپە - تۆپىلەپ سېلىق يېغ دېگەن يارلىقى بولسا بىزگە كۆرسەتسۇن!

— مۇسۇلمانىنىڭ مۇسۇلمانغا ئىچى ئاغرىمىسا، ئەمدى بىزگە كىمنىڭ ئىچى ئاغرىيتتى؟

— مانا ماۋۇ دۈمبەمنى كۆرۈپ باقسىلا سېيىت ھاجىم، — دېدى مەڭلىك توخۇ شارتلا قىلىپ ماتا چاپىنىنى سېلىپ، — ئەگەر مىراب بېگىم ئونبېشىغا نەسىھەت قىلمىغان بولسا، تېرەمنى تەتۈر سويامتىكىنتاڭ؟

مەڭلىك توخۇنىڭ ئومۇرتقىسى مانا مەن دەپ چىقىپ قالغان، دۈمبىسىدىكى قامچا ئىزى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قامچا ئىزىنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدىن تەپچىپ چىققان قان ئىككى ئىلىك پەسكە سىرغىپ چۈشۈپ، قىزىل چوكىدەك قېتىپ قالغانىدى.

— قارىم، نېمە ئىش بۇ؟

سېيىت ھاجى دەرد ئېيتقۇچىغا ئىچى ئاغرىغاندەك ياقسىنى چىشلەپ ئۇھ تارتىپ قويدى - دە، كەينىدە قول باغلىغىنىچە شۈمشىيىپ تۇرغان ئابلىزقارىدىن يەنە سورىدى:

— بۇنىڭ ئۆزى زادى نېمە گەپ؟ كېچىسى جۇۋىلىرىغا چۈش-

كەن كۆيە سىلىنى ئوخلاتمسا، سىلى جۇۋا قېقىپ بىزنى ئوخلاتمسلا، ئۇنىبىشىلىرى سېلىق سېلىپ پۇقرانى ئوخلاتمسا.

— پۇقرالارنى كۈندۈزى ئۆيىدىن تاپقىلى بولمايدىكەن، شۇڭا...

— پۇقرالاردىن ۋاقتىنچە سېلىق يىغماسلىق ۋەجىدىن بەرگەن مەسلىھەتىم ئۆزلىرىگە ياقمىدىمۇ، قازناق قۇرۇقدىلىپ قالمىغاندۇ تېخى؟!

ئابلىزقارى بۇ سوئالغا مۇشۇ يەردىلا جاۋاب قىلىشنىڭ ئەپسىزلىكىنى ھېس قىلدى - دە، ئىنگىسگە بىر بۇردا نان تاشلاپ بېرەرمىكىن دەپ تەلمۈرگەن كۈچۈكتەك يېقىن كېلىپ پەس ئاۋاز بىلەن:

— بۇ توغرىدا پىنھان پاراڭلاشساق... ، — دېدى.

سېيىت ھاجى بىردىن - ئىككىدىن كېلىپ دەرۋازا ئالدىغا توپلانغان كىشىلەرگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى - دە، بېشىنى چايقىدى.

ئابلىزقارى ئاخىر جامائەت ئالدىدا ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى:

— ھۆرمەتلىك تۆرەم، پېقىرنىڭ بوينى قىلدا باغلاقلىق، سېلىق يىغماسلىققا ماڭىمۇ ئىلاج بولمىدى، ھېسابتا كەلسە، ئىككى كۆزنىڭ بىرىنى ئويغاي بولمايدىكەن.

— بۇنىڭ ۋەجى نېمىكىن؟

— ھۆكۈمەت سېلىق ئالغىلى يۇرتىمىزغا لەشكەر ئەۋەتكۈدەك، سېلىقنى ۋاقتىدا تاپشۇرمىساق ماڭىمۇ كۈن يوق.

ئابلىزقارى ھازىدار ئادەم يىغلىغاندەك بەكمۇ بىچارە قىياپەتتە سۆزلەيتتى. ھەدەپ ماڭقىسىنى تارتىپ، كۆزىنى ئۇۋۇلايتتى.

— ھە، مۇنداق گەپ ئىكەن - دە! — سېيىت ھاجى بۇ

خەۋەرنى ئەمدىلا ئاڭلاۋاتقان كىشىدەك دېدى، — بۇ چاتاقىراق
ئىش ئىكەن، قارىمىدىنىمۇ ئاغرىنغىلى بولمىغۇدەك...
سېيىت ھاجى لەسسىدە بولۇپ، بېشىنى چايقاپ قويدى.
سېيىت ھاجىنىڭ ھېسداشلىقىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن يۈ-
رىكى قامچا يېگەن تۇسۇن ئاتنىڭ تۇيىقى ئاۋازىدەك دۈپۈلدە-
گىلى باشلىغان ئابلىزقارى ئۆز - ئۆزىگە دېدى:
«ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق بۇ ئىشنى؟ بېشىمنىڭ ئىچىمۇ
قاتتى، تېشىمۇ...»
ئۇ مانجۇلارنىڭ «ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەن-
دەك، سېلىق، سوۋغا - سالامنى ئېلىپ بولۇپ، ئۆزىگە يۈز-
خاتىر قىلمايدىغانلىقىنى پەملىگەنىدى. مانجۇلارنىڭ ئۆزلىرى-
دىن يۈز ئۆرۈگەن ئەمەلدارنى قانداق ئەدەبلەيدىغانلىقى
ئۇنىڭغا خېلى روشەن ئىدى.
— قانداق قىلاتتۇق؟ ھۆكۈمەت كىشىلىرى كەلسە ھېچ-
كىم ئامان قالمايدۇ، «يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆل» دەيدىغان
گەپ بار، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ يۇر-
تىمىزغا قەدەم باستۇرمىساقلا بولىدۇغۇ.
يەڭلىرىنى شىمايلىشىپ تۇرغان بىرقانچە يىگىت قادىر
تۆمۈرچىنىڭ ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك تور بىلەن ئېيتقان بۇ
سۆزىگە ئاۋاز قوشۇپ، چۇقان كۆتۈرۈشتى.
— مانا بۇ ئوغۇل بالىنىڭ گېپى!
— باش ئېگىپ تۇرۇپ جان بەرگۈچە، ياقىلىشىپ تۇرۇپ
جان بېرىمىز!
— ياق... قەسرەمنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ئاغزىڭ-
لارغا كەلگەننى دەۋەمەڭلار، ماڭا بالا تېرىپ بېرەي دەمسىلەر؟!
قاراپ تۇرۇپ تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغان بىلەن بولمايدۇ، — دېدى
ئابلىزقارى پۇقرالارنىڭ ئاۋازىنى تۇسۇپ قالماقچى بولغاندەك

ئالقىنىنى ئالدىغا سوزۇپ.
— ئەمىسە قانداق قىلغۇلۇق؟
— ......
— ئەنە ئاۋۇ پۇقرالىرىمىز، ئابلىز قارىمىنىڭمۇ گېپى ئوخشاشلا دۇرۇس، — سېيىت ھاجى ھەر ئىككى تەرەپكە يان باسقاندەك خۇرسىنىپ قويۇپ، ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — كاپىر دېگەن تاش يۈرەك بىر تائىپە، لاي قورچاقنى خۇدا دەپ دەۋا قىلىدىغان بۇ بۇتپەرەسلەر دىنىي ئىسلام بىلەن ئەلمىساقتىن تارتىپ ئۆچمەنلىشىپ كەلگەن. شۇ ۋەجىدىن ئۇلۇغ ئىشانلىرىمىزنىڭ كالىلىسىنى كەسكەن، بەزىسىنى قەپەسكە سولاپ ئۆز يۇرتلىرىغا ئاپىرىپ ئۆلتۈرگەن. بۇ كاپىرلارنىڭ قەھر-غەزىپىدىن ئاللانىڭ ئۆزى ساقلىسۇن، ئۇلارنىڭ مۆمىن مۇسۇلمانلارنى تىرىك تۇرغۇزۇپ، تېرىسىنى تەتۈر سويۇپ، يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىپ يۇتۇۋەتكەنلىكىنى پېقىر تالاي قېتىملاپ كۆرگەنمەن. راستمۇ-يالغانمۇ، ئۇلارنىڭ ئاتلىرىمۇ ئادەم يەيدۇ، دەپ ئاڭلىدىم. ھاسىل كالام، كاپىرلار ئۆچ-ئاداۋەتنى نەزەرىدىن خالاس قىلمايدۇ ۋە ھەتتا نەۋرە-چەۋرىلىرىگە ۋەسىيەت قىلىپ قالدۇرىدۇ. سىلەر بىر چاغدا ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن ئىسيان-غەلىيان قىلدىڭلار، مانا ئەمدى ئۇلپان تاپشۇرۇشتىن باش تارتىپسىلەر، مانجۇلار بۇنى ئۇنتۇپ قالدى دەمسىلەر؟ ئۇلار كەلسە، ئالدىدا ئات بېشىدەك ئالتۇن قويساڭلارمۇ قىلىدىغىنىنى قىلىۋېرىدۇ، خوتۇن-قىزلىرىڭلارنى تارتىۋالىدۇ، بالا-چاقاڭلارنى كاۋاپ قىلىپ يەيدۇ، ئۆيلىرىڭلارغا ئوت قويىدۇ، يۇرتۇڭلارنى خانىۋەيران ئەيلەيدۇ، ئەركەكلىرىڭلارنى ئەسىر قىلىدۇ.

تۇپ ئىچى چۈشنى ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك سۈكۈناتقا چۆمدى، پەقەت سىم-سىم يىغلىغۇاتقان يامغۇرنىڭ يوپۇرماقلارنى تىترە-

تىشلا جىمجىتلىقنى بۇزاتتى.

— كىتابول بەھرى دۆھرىدە ئېيتىدۇركى، بۇ قىيامەت قايىم بولۇشىنىڭ ئالامەتلىرىدىن بىرى، يەجۇج - مەجۇجنىڭ① ئاشۇ كاپىرلار بولۇشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەستۇر، ئابلىزقارىم ئېيتقاندەك، تۇخۇم بىلەن تاشنى چاقمەن دېيىش ئاقىلانىلىق جۈملىسىدىن ئەمەس. مۇشت بىلەن مانجۇلارغا تەڭ كېلىش مۇتلەقا قۇرۇق خىيالدۇر...

— مەن ئۆتكۈر نەيزە سوقالايمەن، سوققان قىلىچلىرىمەمۇ تۆمۈرنى كېسىدۇ...

سېيىت ھاجى بىر قىسما كۆلۈپ قويۇپ تۆمۈرچى قادىردىن سورىدى:

— تەقسىر، قىلىچ بىلەن مىلتىققا، نەيزە بىلەن تەيپوغا تەڭ كەلگەن نەدە بار؟

— بىزگە مانجۇلارنىڭ قولىدا ئۆلمەكتىن ئۆزگە ئامال يوقمۇ ئەمدى؟

پۇقرا ئارىسىدىن كىمدۇر سوئال قويدى.

ئابلىزقارىغا ئەتىگەننىڭ سالقىن شامىلى تەسىر قىلدىمۇ، ياكى سېيىت ھاجىنىڭ دېگەنلىرى كۆڭلىگە قورقۇنچ سالدىمۇ، لاغىلداپ تىترەشكە باشلىدى. كىمدۇر بىرى ئېچىنىشلىق ئۇھ تارتىپ قويدى. ئابلىزقارىنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ كېلىپ، سېيىت ھاجىنىڭ سۆزى بىلەن جان قايغۇسىنى يۈكلەۋالغان پۇقرالارنىڭ ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. دېمىسىمۇ،

① يەجۇج - مەجۇج — «تارىخىي ھەمىدى» نىڭ ئىزاھاتىدا كۆرسىتىلىشىچە، يەجۇج - مەجۇج — ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشايدىغان، ئىنسانىيەتكە بالايى - قازا تۇغدۇرىدىغان ئەڭ قەدىمكى ئىككى بەدەۋى قەبىلە ئىكەن. قەدىمكى يەھۇدى ۋە خىرىستىيان رىۋايەتلىرىگە ئاساسلانغاندا، ئىسكەندەر زۇلقەرنەين (مىلادىدىن بۇرۇنقى 356 -، 323 - يىللى) ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا بىر سېپىل سوقتۇرۇپ، ئۇلارنى شۇ سېپىلغا بەند قىلىپ قويغانىكەن. ئۇلار بۇ سېپىلدىن چىققان كۈنى قىيامەت قايىم بولىدۇ دېگەن گەپلەر بار.

بۇنىڭدىن يەتتە يىل بۇرۇن مانجۇ لەشكەرلىرى بىلەن قىلىچ -
توقماقلارنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ جان تىكىپ ئېلىشقان بولسىمۇ،
نۇسرەتنىڭ ئۆزلىرىگە يار بولمىغىنى راست ئىدى. مانجۇلار تە-
رىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن، پالانغان، پالاققا بېسىلغانلارنىڭ داد-
پەريادى ھېلىمۇ قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلايتتى. ئاشۇ قەتلىئامنىڭ
مەنزىرىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنلەر ئۆزىنى توختىتالماي بۇ-
قۇلداپ يىغلىماسراشقا باشلىدى.

باياتىن بىرى بىرەر قىيىن سوئالغا جاۋاب ئىزدەۋاتقاند-
دەك، دەرۋازىنىڭ لەمپىسى ئاستىدا پېشانىسىنى تۇتقىنىچە خى-
يال سۈرۈپ تۇرغان سېيىت ھاجى بىردىن بېشىنى كۆتۈردى-
دە، ئابلىز قارىغا، ئاندىن پۇقرالارغا قاراپ:

— مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە بىر
ئاللانىڭ دەرگاھىدا بىللە ياشاپ، ئورتاق بىر ئاللاغا تېۋىنغۇ-
چى مۇسۇلمان مۇتلەق قاراپ تۇرالمايدۇ. بۈگۈنكى كۈندە
مۆمىن مۇسۇلمانلىرىمىزنىڭ بېشىغا كۈن چۈشۈپ، ھالى خاراب
تۇرۇپتۇ، پېقىرمۇ قېرىنداشلىرىمغا ئوخشاشلا ئازابلىنىۋاتىمەن،
يۈرىكىم ئېچىشىۋاتىدۇ. ئاللا ئەڭ شەپقەتلىك، ئاللا بەندىلىرىنى
ھىدايەت قىلغۇچىدۇر، ھىدايەت قىلغۇچىنىڭ بېشارىتى ۋە
مۇھەممەت مۇستاپانىڭ دەۋىتى دىلىمغا ئىسلام مۇرىتلىرىنى
پاناھىمغا ئېلىش نىيىتىنى سالدى. ئىسلامنىڭ ھەققى - مۇر-
مىتى، ئىسلام قېرىنداشلىقىنىڭ ئەھدى - پەيمانى بىلەن مۇش-
كۇلاتىڭلارنى ئاسان قىلىشقا ھەرقاچان تەييارمەن. قان تۆكۈش
ھارام قىلىنغان بۇ ئايدا قىلىچ - توقماق كۆتۈرۈشتىن ھەزەر
ئەيلەڭلار، خالساڭلار، ۋەھشىي چېرىكلەرنى ئىمان قۇدرىتى
بىلەن غال - غال تىترىتىشكە، ئالدىڭلاردا تىز پۈكتۈرۈشكە ئاما-
لىم باردۇر، ئاللانىڭ بىرلىكىگە ۋە ئىسلامنىڭ بەرھەقلىكىگە

ئىشىنىدىغانلار يېقىرىنىڭ لەۋزىگىمۇ ئوخشاشلا ئىشەنچ قىلغاي، ئامىن! — دېدى.

بەزىلەرنىڭ ئەندىشىسى يېنىكلىگەندەك بولدى. بەزىلەر سېيىت ھاجىنىڭ ۋەدىسىگە دەرگۇماندا بولۇشتى. بەزىلىرى ۋاقتى-سائىتى كەلگەندە ئۇنىڭ كارامىتىنى بىر كۆرۈپ باقماقچى بولدى.

شۇنداق قىلىپ پۇقرالار كەلگەن يولى بىلەن قايتىپ كېتىشتى.

ئىككىنچى بۆلۈم

يوشۇرۇن قىلتاق

تىشىپ تۇردى ياۋ كۆكسىنى نەيزىمىز،
لېكىن مەغلۇپ بولغۇزدۇق ھەممىنى،
نېمە پايدا بېرەر باتۇر غەيرىتى،
بەختى - تەلەيى ئاقامەت بەرمىسە،
توپىمىزدىن ھېچكىم ئامان قالمىدى،
ھەممىمىزنى قان ئەيلىدى تېگىپ ئوق،
ئاۋۋال ئۆزۈم باشقىدەك زىچ ئىدۇق،
كېيىن ئۆزۈم دانىسىدەك چېچىلدۇق،

شەيخ سەئدى: «گۈلىستان» دىن

15. قورقۇنچلۇق چاغلار

يۈرەك باغرىنى يېرىپ چىققان سۆيۈملۈك پەرزەنتلىرىنىڭ تىرىكچىلىكى ھەلەكچىلىكىدە سەھەر تۇرۇپ، كەچ ياتىدىغان جاپاكەش دېھقاندەك، باش باھار مەۋسۇمىدىن باشلاپ رېزىنكىدەك ئۈزۈلۈپ بارغان كۈندۈزلەردە پۈتۈن-سۈرۈك يەتتە ئاي رىيازەت چەككەن قۇياشقا ئەمدى ھاردۇق يەتكەندەك قىلاتتى. ئۇ تومۇز كۈنلىرىدىكى ئاسمان گۈمبىزىنى قاق يېرىپ ئۆتىدىغان يولىنى ئاستا-ئاستا ئۆزگەرتىپ، كۇئېنلۇن تاغلىرىنىڭ ئاقباش چوققىلىرىنى يانداپ ماڭىدىغان بولۇپ قالدى. كۆككە ئىنتىلىپ تۇرىدىغان بۇ چوققىلاردىكى مەڭگۈلۈك قار-مۇزلار ئۆزىگە يېقىنلاشقان قۇياشنىڭ ئەڭ قىزىق ھارارىتىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن سۈمۈرۈۋاتقاندەك قىلاتتى. چوققىلار ئارىسىدىن قۇتىراپ چىققان سوغۇق بۇلۇتلار ئادەمزاتتىن رەشك قىلىپ، بۇ ساھىبجامالنى تەبىئەت قۇچىقىغا قاراپ نازكەرەشمە قىلدۇرماسلىققا قەسەم ئىچكەندەك، قارا سايىسى بىلەن قۇياش يۈزىنى مۇتتەھەملەرچە قامال قىلاتتى.

بۇ يىللىقى كۈز يىللاردىكىدىن ئىلگىرى كەلدى. 10-ئاي كىرە-كىرمەستىنلا كەڭ تەبىئەتنىڭ ھۆسن-جامالىدا ئادەتتە ئۈششۈكتىن كېيىنلا پەيدا بولىدىغان ئالامەتلەر كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بۇ ھال قىرانلىق دەۋرىگە قەدەم قويمايلا مومايغا ئايلىنىپ كەتكەن قېرى قىزنىڭ قورۇق باسقان چىرايىغا ئوخشايتتى.

كەنجى تېرىلغان چىلگە قوناقلىرى شېخىدىن تارتىپ كۆتىكىگىچە يىغىشتۇرۇلۇپ بولغان دالا يالىڭاچلىنىپ قالغان،

ھەر يىلى ئالاھازەل 10-11 - ئايلاردا باشلىنىدىغان ئىزغىرىن شامال قىرلارنىڭ توپىسىنى سورۇپ، تاشلىنىپ قالغان قوناق غازاڭلىرىنى سۆرتوقاي قىلىپ قوغلاپ يۈرەتتى. شامال ئالدىدا تۈگۈلۈۋالغان كىرپىدەك دومىلاپ يۈرگەن قامغاقلار ئېرىق - ئازگاللارغا تىقىلاتتى - دە، بىر قات سېرىق توپا بىلەن دەپنە قىلىناتتى. ئاق يەر بىلەن بۇلۇتلۇق ئاسماننى تۇتاشتۇرۇپ پىرقىراۋاتقان قۇيۇن دالانى، مەھەللىلەرنى ئارىلاپ، ئۇچرىغان-لىكى نەرسىلەرنى ئەجدىھادەك يۇتۇپ كېتەتتى.

يىل بويى بىر قېتىممۇ قانغۇدەك سۇ ئىچەلمىگەن دەرەخ-لەرنىڭ يوپۇرماقلىرى مەزگىلىگە يەتمەي تۇرۇپلا سارغايماقتا ئىدى. تۇرۇپ - تۇرۇپ پەيدا بولۇپ قالىدىغان رەھىمسىز كۈز شامىلىنىڭ زەربى بىلەن بەرگىدىن ئاجراۋاتقان يوپۇرماقلار مۇئەللەقتە بىر پەس لەيلەپ تۇرغاندىن كېيىن، سۇسىز تۇپراقتىن رەنجىگەندەك يەرگە چۈشكۈسى كەلمەي، شامال كەينىگە ئەگىشىپ قەيەرلەرگىدۇر سەپەر قىلاتتى.

يۇرت بېگى، مىڭبېشى، يۈزبېشىلارنىڭ ئېكىنزارلىق، باغ-ۋارانلىرى ھېلىمۇ كۆكىرىپ تۇراتتى. بىر پارچە تۇپراق ئۈستىدىكى بۇ ئىككى دۇنيا روشەن سېلىشتۇرما سۈپىتىدە كۆزگە چېلىقىپ، تەقدىرنىڭ تەڭسىز قىسمەتلىرىنى ئاشكارا قىلاتتى.

«لەشكەرلىككە ئادەم تۇتىدىغان چېرىكلەر كەلگۈدەك» دېگەن گەپ بىر شۇمخەۋەرگە ئايلىنىپ، بۈگۈنى ئەتىسىگە كۆزى يەتمەيۋاتقان پۇقرالارنى ئەندىشە ئىچىگە ئىتتىرگەن بولسا، سېيىت ھاجىنىڭ قورقۇنچلۇق تەسۋىرى بىر دەمدىلا جىمى ئادەملەرگە ئاڭلىنىپ، يۇرت پايانىدا قارا قىيامەت مەنزىرىسىنى پەيدا قىلدى. چېك چېرىكلەرنىڭ رەھىمسىزلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن خەلقنى قىيامەت قورقۇنچىغا سېلىش ئۈچۈن، سېيىت ھاجىنىڭ ئۇ چېرىكلەر ھەققىدىكى تەسۋىرلىرىنىڭ ئونىدىن بىرىلا

يېتەرلىك ئىدى.

بۇ قېتىم چېرىق، توغرىقچىغىل، سېرىق، جاي مەھەللىسىدىكىلەرنىڭ كۆپى قادىر تۆمۈرچىنىڭ چېرىكلەر بىلەن تىغمۇ تىغ تۇتۇشۇش توغرىسىدىكى تەكلىپىگە قۇلاق سالمايلا قويدى. بەزى يېتىم ئوغۇل، تۇل خوتۇنلار ئۇنىڭ يۈزىدىن يۈزىگە: «بىر قېتىم قېتىقتا ئاغزىمىز كۆيگەن، تەقسىر، ئىشەكمۇ چېنىدا بىر قېتىم پۇتى سېيىلغان كۆۋرۈككە ئىككىنچىلەپ دەسسىمەيدۇ ئەمەسمۇ» دېيىشتى. ئابدۇللا چاققان، مەتقاسىم، تۇرسۇنمەت قاپاق، توختىمەت قۇتقۇ قاتارلىق ئون نەچچە ئادەمدىن باشقىسى ئوچۇقراق بىر گەپ قىلمىدى. خېلى جىگىرى بار دەپ ئىشەنگەنلەرمۇ: «قېنى قاراپ باقايلى، باشقا كەلگەندە باتۇر، دېگەن گەپ بار، ۋاقتى كەلگەندە ھەمۇ دېيىشمەيمىزمۇ» دەپ ئۆزىنى قاچۇردى. يېتەرلىك يۈلەككە ئېرىشەلمىگەن قادىر تۆمۈرچى ئاخىردا:

— ئىسىت، قويۇقلار سىلەرنى، مۇشۇ ھالىڭلارغىمۇ بېلىڭلارنى باغلاپ مەن ئەركەك دەپ يۈرۈپسىلەر، — دېدى ۋە بويىنىنى تولغاپ، پېشىنى قېقىپ كېتىپ قالدى.

چىرىيە خەلقى ئادەتتە سۇپۇرگە ئاخۇنغىمۇ، قادىر تۆمۈرچىگىمۇ «كۆپنى كۆرگەن، گەپ - سۆزلىرى ئىناۋەتلىك» دەپ ئىخلاس قىلىشاتتى. ئۆيىدە ماجىرا چىقسىمۇ، بىرەر ئىشقا دۇچ كەلسىمۇ ئۇلارنى ئىزدىشەتتى. نەسىھىتىنى مۆھۈردەك بىلىشەتتى. بۇ دورام بېشىغا جان قايغۇسى چۈشكەن پۇقرالار ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا چوت سوقتى. بەزىلەر، بەزىلەرنىڭ بۇ نۆۋەت سېيىت ھاجىغا تايىنىشتىن ئۆزگە يول يوقلۇقى توغرىسىدا دەلىل - ئىسپات كەلتۈرۈپ ئېيتقان ۋەزلىرىگە راستىنلا ئىشىنىپ قېلىشتى. يات يەردىن كەلگەن بولسىمۇ، بىرقانچە قېتىم ئاغزىدىن چىققان لەۋزىدە چىڭ تۇرۇپ، پۇقرا

ئەمىنلىكى يولىدا مۇسۇلمانچىلىقنى بەجا كەلتۈرگىنىنى شىپى كەلتۈرۈپ، بولغۇسى پالاكەتتىن قۇتۇلۇش ئۈمىدىنى سېيىت ھاجىغا باغلاشتى.

يەنە بەزىلەر، بالا - چاقىسىنى باشلاپ تەكلىماكان چاتقاللىقىغا يوشۇرۇنۇپ، مالىمانچىلىق بېسىققاندىن كېيىن قايتىپ كېلىپ تىرىكچىلىك قىلىشقا تەييارلاندى. كېچىلەپ ئورا كولاپ، بار ئاشلىقىنى كۆپلارغا قاچىلاپ كۆمۈپ تاشلىدى ياكى كاكىل لايغا قوشۇپ، تاملارغا سۇۋىۋەتتى. بۇ ئۇلارنىڭ دۈشمەنلىرىنىڭ كۆزىنى بوياشتىكى ياخشى چارىسى ئىدى. قىيامەت ئۆتۈپ كەتكەندە مۇبادا تىرىك قالسا، تامدىكى سۇۋاقنى سويىۋالاتتى - دە، سۇغا چىلاپ، كېرەكلىك دانىنى ئايرىۋالاتتى.

يامان يېرى شۇ بولدىكى، بۇ يىل كۆز كىرىشى بىلەن تەڭلا مەھەللىلەردىكى ئالما، ئامۇت دەرەخلىرى ئىككىنچى قېتىم چېچەكلەپ كەتتى. بۇ غەلىتە ھالدىن ھەيران قېلىشقان قېرىسالار ئۇقۇمۇشلۇق موللىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ، سەۋەبىنى ئۇقماقچى بولدى. موللىلارمۇ بوش كەلمىدى. ئۇلار قېلىن كىتابلىرىنى ۋاراقلاپ، ئۆتمۈشتىن، دىۋە - پىرىلەردىن شىپى كەلتۈرۈپ، بۇ ھادىسىنى شۇملۇقنىڭ، بالايىئاپەتنىڭ بەلگىسى، دەپ تەبىر بېرىشتى.

چىرىك بالاسىنىڭ دەككە - دۈككىسىدە قالغان خەلق ئىككىنچى كېچىنى كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ھەر ئۆيلۈك ئۆۋەت بىلەن بىردىن قېرىندىشىنى ئالا - تۈزگە چىقىرىپ، ھەر بىر شەپىگە ئىنچىكىلىك بىلەن قۇلاق سالدۇراتتى. بىر - بىرىگە رازىلىق بېرىشەتتى. ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى، ئۈركۈگەن توخۇلارنىڭ قانات قېقىپ قاقىلداشلىرى كېچە قوينىدا سۈر پەيدا قىلماقتا ئىدى.

خام لاي بىلەنلا قوپۇرۇلغان قىلىن تامنى ئويۇپ ياسالغان ئوچاقتا ئارىلاپ-ئارىلاپ تاشلانغان يۇلغۇن چاراسلاپ كۆيمەكتە، يۇلغۇن چوغىدىن ئېتىلىپ چىققان شولا خىلىدىن بىرى ياغسىز ياتقان ساپال چىراغنىڭ ئىشىنى قىلىپ، ئەل غېمى بىلەن بەند بولۇپ، خىيال سۈرۈۋاتقانلارنىڭ چىرايىنى يورۇتماقتا ئىدى.

ھاۋا ئانچە سوغۇق بولمىسىمۇ، قىلغىلى قىلىق تاپالمىغاندەك ئوچاقتا قولىنى پات-پات قاقلاپ ئولتۇرغان ئابدۇللا بۇ سۈكۈناتقا چىداپ تۇرالمىدى-دە:

— بېگىم، ئوتنىڭ ئېشىدا كۆيگۈچە ئىچىدە كۆيگەن ياخشى، قادىر ئاخۇن ئاكام دۇرۇس دەيدۇ، قورقۇنچاقلار قورقۇپ يېتىۋەرسۇن، جان بىر، قوۋۇرغا ئون سەككىز، قانچىمىز بولساق، شۇنچىمىز جەڭ قىلايلى. ئامان قالساق غازى بولىمىز، ئۆلسەك شېھىت! — دېدى

— ياقسام تۇتارمىكىن، كۆمسەم پىشارمىكىن، دەپ ئولتۇرساق ئىش تاڭ ئاتمايدۇ، — ئابدۇللانىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى قادىر تۆمۈرچى ئوت چوخچىلاۋاتقان شاخنى كۈلۈڭگە تاشلاپ قويۇپ، — چېرىكلەر ياۋاشنى بوزەك قىلىدىغان، ياماندىن قورقىدىغان خەق، ئون بەشلا ئادەم بولساق ئۇلارنىڭ ئوتتۇزىغا تېتىيتتۇق. ئۆزۈملا ئونىغا تېتىمسام قۇلىقىمنى چالمىدا كېسىپ بېرىمەن!

— مانا بۇ قويرۇقى بار ئۇقادىلىقنىڭ ئاتقان پورىنى قاراڭلار، — دەپ چاقچاق قىلدى سوپۇرگە ئاخۇن.

قادىر تۆمۈرچىنىڭ ئاتا-بوۋىسى ئۇقادى كەنتىدىن ئىدى. چېرىيىلىكلەر «ئۇ قادىلىقنىڭ قويرۇقى بار ئىمىش» دېگەن گەپكە ئىشەنگەچكە، سېرىق تەۋەسىگە كۆچۈپ كەلگىلى ئون نەچچە يىل بولغان بۇ تۆمۈرچى ھېلىمۇ «قويرۇقى بار ئۇقادىلىق» دېگەن لەقەمدىن قۇتۇلالمايۋاتاتتى. مىراب بېگى چاقـ

چاق بىلەن ھەمسۆھبەتلىرىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرگەندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— لەشكەر، تۇتقىلى كېلىدىغانلار سىلەر دېگەندەك ئازراق ئادەم بولسىغۇ بىر نۆرى ئىدى، ئەمما چېرىك دېگەنلەر ئىتنىڭ تۈكىدەك تولا، بىرى ئۆلسە ئونى كېلىدۇ، بىر يىلىمۇ شۇنداق بولغان، خېلى ئەركەك تۆكى بار كىشىلەرنىڭمۇ قورقۇپ، يۈرىكى سۇ بولۇپ كېتىپتىكەن.

سەپەر بوۋاينىڭ ئۆيى يەنە جىمجىتلىققا چۆمدى. ھېچنېمىدىن خەۋىرى يوق سۈت ئۇيقۇدا ئۇخلاۋاتقان ھەسەن بىلەن ھۆسەننىڭ تىنىقى بارغانسېرى ئۇلغايغىلى تۇردى. بايادىن بېرى ئۈندىمەي تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان بوۋاي گەپكە ئارىلاشتى. ئۇ:

— تىرىك كىشىگە غەپلەتتىن ئارتۇق ئۆلۈم يوق، يۇرتداشلار، مۇشۇ كۈنلەردە غەپلەتنى ئۆزىگە دوست تۇتتى، بېلىنى باغلىغانلارنىڭ ھەممىسى بىر نىيەتكە كەلگەن بولساق ئوبدان بولاتتى. ئىككىگە بۆلۈنگەن ئەلنى نەس باسىدۇ، ھېلىھەم قىلىچنى بىلەپ، نەيزىنى تەييار قىلىپ قويساق، لەشكەرنىڭ سانىغا قاراپ يول تۇتساق ئوبدانمىكىن؟ — دېدى.

— ھوي، بېشىمىزغا كۈن كەلگەندە سېيىت ھاجىم باشپاناھ بولالارمۇ، ئۇلۇشكۈنىغۇ گەپنى خېلى چوڭ قىلدى.

بۇ قادىر تۆمۈرچىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان باقىنىڭ ئۈنى ئىدى.

— گەپنى قىلماق ئاسان، ھۆددىسىدىن چىقماق تەس، — دېدى قادىر تۆمۈرچى ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ، — چېرىكلەرنىڭ مىلتىقى، تەيپوسى بار، سىلەر تەڭ كېلەلمەيسىلەر، دەيدۇ، ئۇنىڭ ياكى چېرىكلەرنىڭكىدىن چوڭراق قورالى بولمىسا، ياكى جىقراق ئادەمى بولمىسا، نېمە بىلەن باشپاناھ بولالايتتى. كۆڭلىمىزنى ياساپ قويغان بولماي.

باقى سەل ئالدىغا سۈرۈلۈپ سۆھبەتداشلىرىغا قاراپ:

— ئۇنىڭدا بىرەر ھېكمەت بولسا كېرەك، بولمىسا شۇنچە ۋالا يۈرەكلىك گەپ قىلالماستى، ئۆزىمۇ پۇقراپەرۋەر ئادەم ئىكەن، بۇ قېتىممۇ بىرەر چارە بىلەن چېرىكلەرگە تاقابىل تۇرالىسا ئەجەب ئەمەس، — دېدى.

سوپۇرگە مىراب بېگى يەنە خىيالغا پاتتى، ئۇ سېيىت ھاجىنىڭ ئېغىر - بېسىق، تەمكىن قىياپىتىنى، قالماقدۇك ھاشىرىدىن ئارتىپ ئابدۇللانى قويۇۋەتكۈچە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى بىرمۇ بىر كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. دېمىسىمۇ، ئۇ تاكى بۈگۈنكى كۈنگە كەلگۈچە ئابلىزقارىدەك ئەمەلدارلارنى چەكلىپىلەيدىغان ئادەمنى زادى كۆرۈپ باقمىغانىدى. ھەرقانچە ئىنچىكە ئويلىسىمۇ ئۇنىڭدىن بىرەر ئېۋەن تاپالمايتتى. ئىككى ھەپتە مۇقەددەم ئىمامى جەئفەر تەيران مازارىدا پەيدا بولۇپ قالغان بىر مۇساپىرنىڭ ھىممەت قاشقا، تۇرسۇن پالكۆزلەرگە: «چاقار تېغىدىكى ئىمامى مەھدى ئاخىر زامان تىرىلىپ قوپتى، ئۇ سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا، سىلەر ئۇنى ھەر كۈنى دېگۈدەك كۆرۈپ تۇرىسىلەر، ئۇ ئالدى بىلەن يۇرتۇڭلارنى، ئاندىن پۈتكۈل ئۇن سەككىزمىڭ ئالەمنى ھىدايەت قىلىدۇ» دېگەن گېپىنى سېيىت ھاجى بىلەن باغلاپمۇ كۆرەتتى.

بىراق، ئۇ يەنە سېيىت ھاجىنى ئەڭ قۇۋ ئالدامچىلاردىن بولۇپ قالمىسۇن يەنە، دەپمۇ ئويلايتتى. ئۆزىنى ھەر دائىم سەگەك تۇتۇشقا تىرىشاتتى. ئۇنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلگۈسى كېلەتتى. بەزىدە: «يات تائىپىلەرنىڭ ھەنىۋاسى يامان نىيەتلىكلەردىنمۇ ئەمەستۇ، ئارتۇقچە گۇمانخور بولۇپ قالدىممۇ، نېمە؟» دەپ ئۆزىگە ئۆزى سوئال قوياتتى.

ئۇ باقىنىڭ سۆزىگە ياكى ئۇنداق، ياكى مۇنداق دەپ جاۋاب بەرمىدى. سېيىت ھاجىنى ياخشىمۇ، يامانمۇ دېمىدى. مىراب

بېگى يەتتە ئۆلچەپ بىر كېسىدىغان، سۆنى كۆرمىگۈچە ئۆتتۈك سالمايدىغان كىشى ئىدى.

— مېنىڭ ساقلىم بىكارغا ئاقارغان ئەمەس، — سەپەر بوۋاي ئۇچى يوق يىپتەك كېچماچلىشىپ كەتكەن ساقلىنى تۇتاملاپ تۇرۇپ دېدى، — ھەرقايسىڭلاردىن قانچە ئون ئىشتاننى ئارتۇق يىرتقاندىمەن، كېيىنچە كېپىمنى دۇرۇس ئىككەن دەپ قالساڭلارمۇ قالارسىلەر، مەن ئۆمرۈمدە تىلى ھەسەلدەك تاتلىق نى - نى تائىپىلەرنى كۆرگەنمەن. سېيىت ھاجىغا ئارتۇقچە ئىشىنىپ كەتمەڭلار، «ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا، ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە» دەپ بىكار ئېيتمىغان كونىلار. ئۆزىمىزنىڭ جېنىغا ئۆزىمىز كۆيمىسەك كىم كۆيىدۇ؟ مەنمۇ بىر پۈتۈم كۆرگە ساڭگىلىغان ئادەم، تۆت كۈنلۈك ئۆمرۈم بارمۇ، بەش كۈنلۈكمۇ...

ئەلپازىدىن قارىغاندا، سەپەر بوۋاي مىراب بېگىنىڭ گەپ قىلماي ئولتۇرغىنىغا ئاچچىق قىلىۋاتاتتى. ئۇ ھاياجان بىلەن سۆزلەۋاتقاندا ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان تۈكۈرۈكى ئوت شولىسىدا دانە - دانە ئۈنچىلەردەك پارقىرايتتى. بىئارامىلىقنى ئىچىگە سىغدۇرالمايۋاتسا كېرەك، قادىر تۆمۈرچىمۇ بىردەم ئۇ پۇتىنى، بىردەم بۇ پۇتىنى بېسىپ ئولتۇرۇپ، شەلپەرنى كۆرۈپ غەزەپلەنگەن بۇقىدەك پۇشۇلدايتتى.

— ئابدۇللا.

— خوش، دادا!

— سەن مېنىڭ بالاممۇ؟

مىراب بېگىدىن تەپ تارتتىمۇ ياكى خىيالىنىڭ بىر بېشىغا چىقالمىدىمۇ، باياتىن بېرى بېشىنى ئىچىگە تىقىپ ئولتۇرغان ئابدۇللا دادىسىنىڭ يېنىغىراق سۈرۈلدى. غەلىتە سوئالغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىشىنى ئۇقمىغاندەك كاڭگىراپ قالدى. چۈنكى

ئۆزىنىڭ سەپەر چاققانىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىگە ئەزەلدىن كۆ-
مان قىلىپ باقمىغانىدى.

— كەپ قىل دەيمەن، زۇۋانىڭ نەگە كەتتى؟ سەن مېنىڭ بالاممۇ ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق دادا، شۇنداق.

— كات ساندۇقتىكى قىلىچىمنى ئېلىپ داتلىرىنى سۈرت، ئۈستىرىنىڭ بىسىدەك بولغۇچە بىلە، نەيزىنى ساپلاپ ئۆزۈڭ تۇت، ئۆز ۋاقتىدىمۇ بىر ئۆزۈم 15 چېرىككە تېتىغان مەن. ياشىنىپ قالغىنىم بىلەن بۇ زامانىنىڭ ياشلىرىدىن كەم تۇرمايمەن، ئاڭلىدىڭمۇ؟

— ئاڭلىدىم دادا، ئاڭلىدىم.

— ئەمىسە نېمىگە قاراپ ئولتۇرىسەن، قوپمامسەن ئورنۇڭدىن!؟

ئابدۇللا ئۈچۈپ قالاي دېگەن ئوتنى چۆرىدەپ ئولتۇرغانلارغا «دادامنىڭ مىجەزى شۇنداق، كۆڭلۈڭلارغا ئالمىساڭلار» دەپ ئەپۇ سورىغاندەك قاراپ قويۇپ، ئۆينىڭ قىبلە تېمىدا توپا بېسىپ ياتقان كات ساندۇق تەرەپكە مېڭىۋىدى، بوۋاي يەنە ئەسكەرتتى:

— كېپىمنى قۇلىقىڭدا مەھكەم تۇتۇپ، سېرىقتىكى ھاشىم قاغىنغا، تۇرسۇن تۆگىگە، قاسىم چىلانغا، كۆكمەتتىكى سادىرئاخۇن قاپاققا، مەنسۇر توقۇمغا خەۋەر قىلىۋەت، ماڭا بىر يولۇقسۇن، جەڭگە تازا يارايدىغان پالۋان يىگىتلەردە ئۇلار!

ئولتۇرغانلارنىڭ ئەس-يادى مۇشكۇل مەسىلە بىلەن بەند بولۇپ كەتمىگەندە ئىدى، پاراققىدە كۈلكە چىقىپ كەتكەن بولاتتى. بوۋاي ئېتىنى ئاتاپ ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى يەتمىشلەردىن ھالقىپ كەتكەن، نەۋرە-چەۋرىلىرىدىن، ھاسىسىدىن ئايرىلسا ھاجىتىدىن چىقالمايدىغانلار ئىدى. بۇلارنى

يىگىت دەپ ئالايىتتەن تىلغا ئالغىنىغا قارىغاندا، بوۋاي يىگىت چاغلىرىدىكى ۋەقەلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈۋاتقان بولسا كېرەك.

سۈپۈرگەئاخۇن بوۋاينىڭ كۆڭلىنى تامامەن چۈشىنەتتى. ئەمما، بۇ قېتىمقى ئىش ئۇنچىۋالا ئاددىي ئەمەس ئىدى.

ئۇ، ئىككى كۈندىن بېرى بايلار، ناھراتلار ئارىسىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلارنىڭ رايىنى تىڭ-تىڭلاپ باقتى. بەزىلەر سېيىت ھاجىنىڭ كاپالىتىگە ئېرىشىپ، قان تۆكمەي قۇتۇلۇش يولىغا كىرمەكچى بولۇشۇپتۇ. ئۇ، ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسلىتىپ، يات تائىپىلەرنىڭ قىلمىشىنى كۈچىنىڭ بارىچە سۆزلىگەن بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەرنىڭ: «سېيىت ھاجىم قىلغان لەۋزىدىن يېنىۋالغىنى، بىزنى ئالدىغىنى بارمۇ؟» دېگەن سوئالىغا كېسىپ بىر نېمىدەپ بېرەلمىدى، كۆڭلىنىڭ بىر بۇرجىكىدە ئەگىپ يۈرگەن يوشۇرۇن ئاپەتنىڭ سايىسىمۇ يوقالمىدى.

ئۇ ھەمسۆھبەتلىرىگە نېمىلا بولمىسۇن سەگەك تۇرۇش، كىم يېڭى خەۋەر ئاڭلىسا تېزلىكتە بىر-بىرىگە يەتكۈزۈش، پۇقراغا زىيان كەلتۈرىدىغان ھەرقانداق باشباشتاقلىقتىن ساقلىنىش توغرىسىدا تولۇق دەلىللەر بىلەن نەسىھەت قالدۇرغاندىن كېيىن بوۋاينىڭ ئۆيىدىن يېنىپ چىقتى ۋە غاز كوچىسىغا كەلگەندە قادىر تۆمۈرچى بىلەن خوشلىشىپ، چىملىق ئېرىقنى بويلاپ چوڭ يولغا چىقتى.

بۈگۈن ھاۋا خېلى ئوچۇق ئىدى. كەمتۈك ئاي يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان قۇم بارخانلىرى ئۈستىگە تىكلەپ قويغان ئورغاقتەك ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى. ئوچۇق ھاۋادا يەر يۈزىنى قانىغۇدەك كۆرۈۋالغۇسى كەلگەن مالائىكىلەرنىڭ كۆزلىرىدەك چاقناپ تۇرغان يۇلتۇزلار ئاسمان گۈمبىزىدە جىمىرلايتتى. ئاجىز شامالدا كۆتۈرۈلەلمىگەن لەگلەكتەك ئۇ يەر-بۇ يەردە ئۈزۈپ يۈرگەن

بۇلۇت پارچىلىرى ئېگىزرەك تېرەكلەرنىڭ شېخىغا تېگىپ پار-
چە-پارچە بولۇپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى.
هاۋانىڭ خېلى سوۋۇپ قالغىنىغا قارىماي كۈنىېرى كۆپىيىپ، پور تېرەكلەرنىڭ كامارلىرىغا ئۇۋا سېلى-
شىۋالغان ھۆقۇشلار ھۆكمەتكە چۈشكەن سوپىلاردەك بەس-
بەس بىلەن ھۇۋلىشاتتى.
دەل شۇ چاغدا، ئات تۇيىقىنىڭ دۈپۈرلىگەن ئاۋازى خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇننى بىردىنلا سە-
گەكلەشتۈرۈۋەتتى. ئۇ كۆردىكى، ئىككى ئات مېتالدىن قىلىنغان جابدۇقلىرىنى جاڭگىرلىتىپ، چوڭ يول بىلەن يېقىن-
لاپ كەلمەكتە ئىدى.
ئاتلىرىنى يورغىسىغا قويۇۋېتىپ، يانمۇ يان كېلىۋاتقان ئىككى يولۇچى چوڭ بىر توپ ئۈرۈك دەرىخىنىڭ ئىككى ئاچى-
مىقى ئارىسىدىن مارىلاپ تۇرغان سۈپۈرگەئاخۇننىڭ توت قەدەم نېرىسىدىن ئۆتۈپ كەتتى.
تۇن بالىسىدەك پەيدا بولغان يولۇچىلار بىر قاراشتىلا ئۇنىڭغا تونۇشتەك تۇيۇلدىيۇ، يۈزىنى كۆرۈشكە ئىمكان
بولمىدى. ئۇلۇغ تەرەپتىكىسى — گەپ-سۆز يوق مانجۇ ئىدى. ئۇنىڭ پەي قادالغان تەقيىسى، سەكىنىڭ بويىنغا ئېسىلغان
تاراڭگۇدەك پىلدىرلاپ تۇرغان بىر ئۆرۈم چېچى بۇنىڭغا ئۇ-
چۇق ئىسپات بولالايتتى. سول تەرەپتە ماڭغىنى سەللىلىك مۇسۇلمان بولۇپ، كىملىكىنى تەھقىقلەشتۈرمەك تەس ئىدى.
سۈپۈرگەئاخۇن يولۇچىلارنىڭ كىملىكى ئۈستىدە تولا ئويلىنىپ تۇرمىدى، لېكىن تەئەججۈپلىنىپ قالدى. «بۇ
مۇسۇلمان كىم؟ نېمە ۋەجىدىن بۇ مانجۇ ئەل ئۇيقۇغا كەت-
كەندە يۇرتقا كىرىپ كېلىدۇ؟»
ئۇ، بۇ يولۇچىلارنىڭ قايسى دەرۋازىغا كىرىپ كېتى-

دىغانلىقىنى بىلمەك بولۇپ، ئون قەدەم يەرگىچە يۈگۈرۈپ باردى. بىراق، ئات يەنىلا ئادەمدىن تېز ئىدى. ئۇلار تاختا كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ئۈچ يولنىڭ بىرىگە ئايرىلغاندىن كېيىن ئاندىن ئېلچى يولغا چۈشكەنلىكى ياكى سۇپۇرگەئاخۇن گۇمان قىلغان دەرۋازىغا ئاپىرىدىغان يولغا قايرىلغانلىقى ھەققىدە ئېنىق بىر نېمە دېگىلى بولاتتى.

سۇپۇرگەئاخۇن خېلى تىكىلىنىپ قالغان ھۆكەرگە قاراپ قىشنىڭ قىستاپ كېلىۋاتقانلىقىنى پەملىدى، كونا چاپان، ئەسكى تېرىلەرگە يۆگەنگەن ھالدا دىر-دىر تىترىشىۋاتقان سەبىي باللارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەچ، ئىشىكنى پەم بىلەن ئېچىپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسىگىنىچە ئايۋانغا كىردى.

«چىرىس» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا چىراغ يورىدى. قاراڭغۇدىن قىسىلغاندەك سۇكۇناتقا چۆمگەن ئايۋان ئۆزىنى ئاشكارا قىلدى. ئېرىنى كۈتۈپ كىرپىك قاقمىغان چىنارئايىمنىڭ گەۋدىسىنى چىراغپاي يېنىدا كۆرگەن سۇپۇرگەئاخۇن ئايالىنىڭ سالامىغا سالام ياندۇرۇپ بولۇپ، تونىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى-دە، سۇپىدىكى چىراغنىڭ يېنىغا يانپاشلىدى.

— تولا ئەنسىرەپ يۈرىكىم سۇ بولۇپ كەتتى، شۇنچىۋالا كەچ قالامدىغان، — دېدى چىنارئايىم چاي قۇيۇۋېتىپ.

— ئەنسىرەيدىغانغا مەن كىچىك بالا بولمىسام، ئۇخلاۋەرسىڭىز بولماتتى.

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ جاۋابىدىن چىنارئايىم ئېرىنىڭ كەيپى تازا جايىدا ئەمەسلىكىنى سەزدى ۋە چاندۇرماي:

— جاھان تىنچ ئەمەس، شۇڭا...، — دەپ ئېرىنى چاي ئوتلاشقا دەۋەت قىلدى. بۇرۇنقى چاغلاردا ئۇ ئېرى ئىشىكتىن كىرگەن ھامان ئانچە-مۇنچە ئەركىلىۋالاتتى. بەزىدە ئارىدا چاقچاقمۇ بولاتتى.

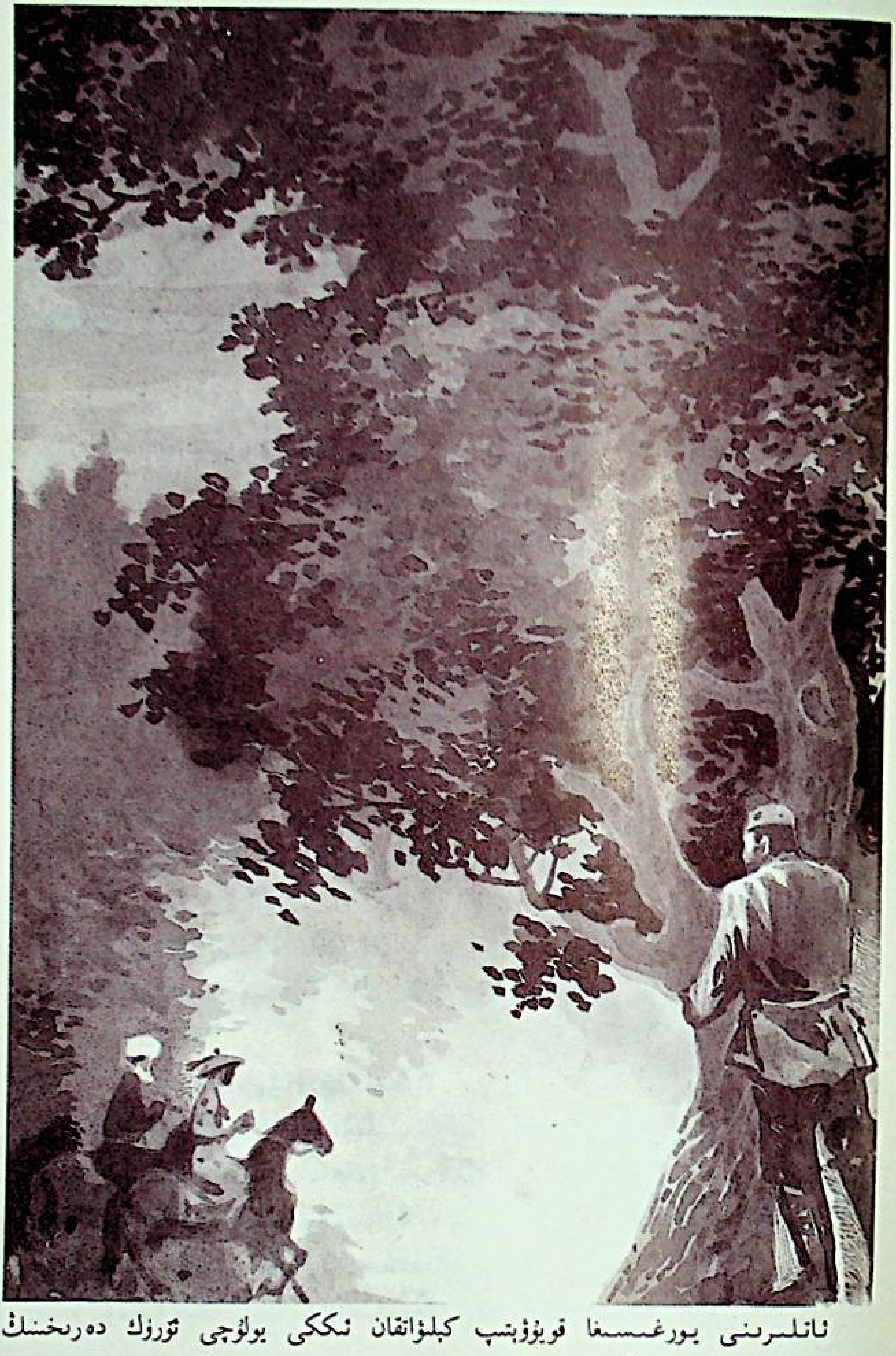

ئاتلىرىنى يورغىسىغا قويۇۋېتىپ كېلىۋاتقان ئىككى يولۇچى ئۆرۈك دەرىخىنىڭ
كەينىدە تۇرغان سوپۇرگە ئاخۇننىڭ ئۈت قەدەم نېرىسىدىن ئۆتۈپ كەتتى.

— كېلىمدىن بىر نەرسە ئۆتمەيۋاتىدۇ.

سۇپۇرگەئاخۇن زارلاندى ۋە چاينى بىرلا ئوتلاپ، پىيالىنى داستىخاننىڭ چېتىگە سۈرۈپ قويدى.

— مۇھەممەتئەلىئاخۇن بالامدىن خەت كەپتىكەن، ئۇنىڭ سالامەت تۇرغانلىقىدىن ئۆزلىرىنى خۇشال قىلىۋېتەي دەپ شۇئا ساقلاپ ئولتۇردۇم، بولمىسا...

— ھە، مۇنداق خۇش خەۋەرمۇ بارمۇ تېخى؟

سۇپۇرگەئاخۇن ئايالىغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى، چىنار-ئايىم ئۇزاتقان قەغەزنى تارتىپ دېگۈدەك ئالدى.

ئۇ تۇمارچىلاپ قاتلانغان خەتنى ئالدىراپ ئېچىپ، ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى قارا سىياھ بىلەن تاناپ تارتقاندەك تىلىك يېزىلغان خەتنىڭ قۇرلىرىدا يۈگۈرەيتتى. تۇرۇپ چىرايى باھار ئاسمىنىدەك ئېچىلىپ كېتەتتى، تۇرۇپ تۇتۇلاتتى. پېشانىسىدىكى چوڭقۇر قورۇق گاھ روشەنلىشىپ، گاھ تۇتۇقلىشاتتى.

ئۇ خەتنى ئىككى قېتىم ياندۇرمىلاپ ئوقۇغاندىن كېيىن، تاقەتسىزلىنىپ ئۇدۇل تۇرغان ئايالىدىن سورىدى:

— خەتنى ئوقۇپ چىققانسىز؟

— يوقسۇ، خەت ئۈستىگە سىلىنىڭ ئاتلىرى يېزىقلىق تۇرسا، مەن ئاچسام بولامدۇ؟ ئاتا-بالا ئارىسىدىمۇ بىر-بىرىگە دېيىشىدىغان گەپ بولىدۇ!

سۇپۇرگەئاخۇن خەتنى ئايالىغا ئۇزاتتى.

خەتتە مۇھەممەتئەلى سالامەتلىكىدىن ئۇچۇر بەرگەندىن كېيىن، قەشقەردە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەر ئۈستىدە توختالغانىدى. يېزىلىشىچە، قەشقەر قاراسىپەچىلىرى چىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى مەخپىي ھەرىكەت باشلاپ، پارىخور، جازانىخور، زۇلۇم-سىتەمخور ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرۈپ،

خەزىنىلەرگە ئوت قويۇپتۇ. پۇقرالار ئارىسىدا ھۆكۈمەتنىڭ جىنايىتىنى پاش قىلىپ، ئادالەت يولىدا كۆتۈرۈلۈشنى تەرغىپ قىپتۇ. بۇ قاراسپەچىلەرگە ھەمقام بولغانلار ئىچىدە يەنە مۇسۇلمان مۆتىۋەرلىرى ۋە پۇقرالىرىمۇ بار ئىكەن. ھالاك بولۇشىدىن قورققان ئەمەلدارلار ئۇ تەرىپى ئاقسۇ، كۇچادىن، بۇ تەرىپى يەكەن، خوتەندىن لەشكەر يۆتكەپ قەشقەردىكى قاراسپەچىلەرنى تىنچىتىش كويىغا چۈشۈپتۇ. قەشقەردىن ئۆزگە يۇرتلاردىكى چىڭ ئەمەلدارلىرىمۇ ساراسىمە ئىچىدە قاپتۇ. ئۇ يۇرتلاردىكى چىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدىمۇ قاراسپەچىلەرنىڭ ئادىمى بار ئىكەن.

خەتنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كاللىسىدا پەيدا بولغان تۇنجى سوئال: قەشقەردىكى چىڭ ئەمەلدارلىرى باشقا يۇرتلاردىكى لەشكەرلىرىنى قەشقەرگە يۆتكەپ جان قايغۇسىغا چۈشكەن تۇرسا، كىرىيىدىكى يۇرىكى قېپىدىن چىققۇدەك بولۇپ كەتكەن مانجۇلار يەنە نېمىدەپ چېرىيىگە لەشكەر ئەۋەتمەكچى بولغاندۇ؟ دېگەندىن ئىبارەت بولدى.

— مۇھەممەتئەلىئاخۇن بالام يالغان سۆزلىمەيدۇ،— دېدى چىنارئايىم ئېرىنىڭ خىيالغا پېتىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ،— بۇ ھۆكۈمەتنىڭ لىڭشىپ قالغانلىقى راستەك قىلىدۇ. مۇشۇنداق پۇرسەتتە كۆتۈرۈلۈپلا چىقساق بولمامتى؟ مەن جېنىمدا...

— سېيىت ھاجى پۇقرالارنى بەكمۇ قورقۇتۇۋەتتى. ئەمەلدە ھازىر بۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئۇنچىۋالا كۈچى يوق. ئۇ مەن پادىشاھ بولىمەن دەپ مەيدىسىگە مۇشتلاپتۇ، ھىممەت قاشقىغا نېمە بولىدىكىن، مۇشۇ كۈنلەردە ئۇ ئۆيىمۇ ئۆي يۈرۈپ سېيىت ھاجىنى ماختىغىنى ماختىغان. شۇنداق قىلىپ پۇقرالار

ھۆكۈمەتكە مۇشت ئېتىشتىن يالتىيىپ قالدى.

— پۇقرالارغا مۇھەممەتئەلى بالاينىڭ خېتىنى ئوقۇپ بەرسەك، ئۇلار ئىشىنەتتى، ئوغلىمىزنىڭ قانداق بالىلىقىنى پۈتۈن يۇرت بىلىدۇ.

— مانا ماۋۇ دۇرۇس گەپ بولدى!

سۈپۈرگەئاخۇن تىزىغا شاپىلاقلاپ قويۇپ، ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ۋە چىنارئايىمنىڭ قولىدا تۇرغان خەتنى قاتلاپ سەللىسىگە قىستۇرۇپ، ئىشىككە قاراپ ئېتىلدى.

— ھوي، بۇ ئادەمنى، تۇن ھەسسە بولۇپ قالغان تۇرسا، يەنە قەيەرگە باراتتىلا، ئەتىمۇ خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنىغۇ؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئايالىنىڭ گېپى بىلەن توختاپ قالدى ۋە يېنىپ كېلىپ سۈپىدا ئولتۇردى.

16. «چېرىك كەلدى»

ھەشمەتلىك بەگ قەسىرىسى بىلەن يۇرت بازىرىنى باغلاپ تۇرىدىغان چوڭ يولنىڭ ھەر ئىككىلا تەرەپكە ئىككى يېرىم پوتەي كېلىدىغان يېرىدىكى ئەگىمگە توغرىقبىغىل زاراتگاھلىقى جايلاشقان. كۈنىگە ئۈچ - تۆتتىن گۆر قېزىلىۋېرىپ يۇمشاپ كەتكەن قۇمساز توپىلىرى دائىم سوقۇپ تۇرىدىغان بوران ياكى شامالنىڭ زورى بىلەن ئۇدۇللۇق ئۇچۇرۇلۇپ، يوغان داش قازانغا ئوخشاپ قالغان بۇ زاراتگاھلىقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى گىرۋىكىدە ئېرىپ كېتىۋاتقان چاقماق قەنتكە ئوخشاش قىڭغايغان بىر ۋەدەكلىك ئۆي كۆرۈنىدۇ.

كاكىل لايلىرى ئاجراپ چۈشۈپ قىپقىزىل يۇلغۇنلىرى كۆرۈنۈپ، يېرىمىغىچە قۇم بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەن بۇ

بىر ئېغىز ۋەيرانە ئۆيدە ھەممىگە تونۇشلۇق شەخس نۇرەك باخشى تۇرىدۇ.

نۇرەك باخشى قىرىق بەشلەردىن ھالقىغان، ئوتتۇرا بوي، قارامتۇل ئادەم. ياماق ئۇستىگە ياماق چۈشۈپ كەتكەن كورەك جۇۋىنى قىشمۇ ياز ئۈچىسىدىن ئايرىماي يۈرىدىغان بۇ كىشىنىڭ قىياپىتى كىشىگە باقىي ئالەمدىن كەلگەن تىرىك مۇمىيانى ئەسلەتسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ زېرەكلىكى، چاققانلىقى، چەبدەسلىكى ئادەمنى راستتىنلا ھەيران قالدۇرىدۇ. چىرىيىدە كۆپ سانلىق پۇقرالارنىڭ لەقىمى ئۆز كەسپىگە ياكى ئالاھىدىلىكىگە ئۇيغۇن كەلمىگىنىدەك، نۇرەك باخشىمۇ باخشى ئەمەس، باخشىلىقتىنمۇ خەۋىرى يوق. چاقچاقلا كەلگەندە بولسا، مەيلى توغرىقېغىل مەھەللىسىدە بولسۇن، ياكى بۇ مەھەللىگە تۇتاش مەھەللىلەردە بولسۇن، ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان بىرەرى يوق. مۇبادا ئۇ تاۋاپ سەيلىسىدە ياكى جاراستاندا قويچى راۋابىنى چېلىپ قوشاق قاتىدىغان بولسا، يىغلاۋاتقانلار كۈلمەي، كۈلۈۋاتقانلار يىغلىماي مۇمكىن ئەمەس.

جىمىي جانلىقلار قۇياش تەپتىنى خالاپ قالىدىغان ئەتىياز ۋە كۈز پەسىللىرىدە، ئۇ ھاسىسىنى يېنىدا قويۇپ، تام تۈۋىدە ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرغان قېرىلار بىلەن ئۇزۇندىن-ئۇزۇنغىچە مۇڭداشسا، بەزىدە كۆيەك توپ ① ئويناۋاتقان يىگىتلەرنىڭ ئارىسىدا پەيدا بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭ قىزىق-قىزىق چاقچىقىغا ئۇچىل بولۇپ كېتىشكەن يىگىتلەر نۇرەك باخشىنى ئۆز ئارىسىغا سۆرەپ كىلىپ، ئانىقاق ساقلاتقۇزىدۇ.

① كۆيەك توپ — توم يىپ بىلەن يۈگەلىپ، رەڭلىك يىپ بىلەن كۆز چەكىرىپ تورلىنىپ، تىكىلىدىغان بىر خىل توپ. ئۇ، ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈنگەنلەر ئارىسىدا تاختاي بىلەن ئۇرۇپ ئوينىلىدۇ.

كۆيەك توپ ئويۇنى تۈگىسەن هامان بىرەرىنىڭ ئۆيىگە ئەكەتىشىدۇ.

كۆممىقوناق باشاقلىرى خامانغا يىغىلغان چاغ ئۇنىڭ ئەڭ ئالدىراش ۋاقتى ھېسابلىنىدۇ. كىمىكى نۇرەك باخشىنى خامىنىغا تەكلىپ قىلىپ كېلەلىسە، شۇ كىشىنىڭ خامىنىدىكى باشاق بىر ئاخشامدىلا سويۇلۇپ تۈگەيدۇ. ئۇنىڭ سىرلىق، قىزىقارلىق ھېكايە، رىۋايەتلىرىنىڭ جەلپ قىلىشى بىلەن خامانغا يىغىلغانلار ئۆزلىرىنىڭ قانچىلىك باشاق سويۇپ بولغانلىقىنى تۇيمايلا قالىدۇ.

بۇ ياۋاش، مۆمىن كىشىنىڭ ھېچقانداق كىرىمى يوقلۇقىنى بىلىدىغان ئاق كۆڭۈل خامان ئىگىلىرى ئۇنى قۇرۇق قايتۇرمايدۇ. ساپسېرىق قوناق ياكى تېرىق بىلەن تولدۇرۇلغان تەكچە چوڭلۇقىدىكى بوز خالتا ئالدىغا قويۇلغاندا، ئۇ گويا بۇ دانلارنى بىرەر ساخاۋەتچىدىن بىكارغا ئېلىۋاتقاندەك ياكى ھەدىيە تاپشۇرۇۋېلىۋاتقاندەك قايتا-قايتا رەھمەت ئېيتىپ، تەزىم قىلىدۇ، قولى ئوچۇق خامان ئىگىسىنىڭ بەختىنى تىلەپ، چىن كۆڭلى بىلەن دۇئا بېرىدۇ. قولى قىسقا، رىۋايەتخۇمار كىشىلەرمۇ نۇرەك باخشىنىڭ ياردىمىگە ھەر زامان مۇيەسسەر بولالايدۇ.

ئۇنىڭ ئۆتكۈر چاقچاقلىرىنى ھار ئېلىپ تە بولغان ياكى «پامىتە»① دە تەڭ كېلەلمىگەنلەر ئاغزىنى بۇزغانلىرىدا «پالاندى»، «مۇغا»② دېگەندەك ئاھانەتلىك سۆزلەرنى ئىشلەت-

① مىتە — بەرلىك شۇۋە، چاقچاق مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ.

② مۇغا — بىر خىل ياۋايى ھايۋان، كۆپىنچە بېدىلىكلەردە بولىدۇ، چېرد-بىلىكلەر ئارىسىدا «دامىكۇلۇقلار تارىختا ئۇرۇم، قۇرغاقچىلىق ئاپىتى تۈپەيلى ئاچ قېلىپ كۆچۈپ، ھازىرقى ئورنىغا كېلىپ قالغان، ئۆتمۈشتە قىشتا كۆچكە ئادەملىرى مۇغىغا ئايلىنىپ كېتەرتىمىش» دېگەن ئەپسانە تارقالغان. شۇڭا بەزىلەر دامىكۇلۇقلارنى چاقچاق قىلىپ «مۇغا» دېگەن لەقەم بىلەن ئاتاپمۇ قويىدۇ.

كەندىلا ئاندىن كىشىلەر نۇرەك باخشىنىڭ 19 - 20 يىللار بۇرۇن دامىمكۇ يېزىسىدىن بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەنلىكىنى يادىغا ئېلىشىدۇ. ئۇنىڭ سەرگەردان بولۇپ بۇ يەرگە كەلگەنلىكىنى ئۇنىڭ ھېلىغىچە ئۆيلەنمەي يۈرۈشى بىلەن باغلاپ قارايدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس. بەزىلەر بۇ توغرىدا: «نۇرەك باخشى يىگىتلىك چاغلىرىدا ناھايىتى قاملاشقان، راۋابنى بۇلبۇلدەك سايرىتىۋېتىدىغان بالا بولغاچقا، بىر باينىڭ قىزىغا يېقىپ قاپتىكەنمىش، ئۇمۇ باي قىزىنى ياقتۇرىدىكەنمىش. بىراق، ئۇلارنىڭ توي قىلىشىغا نۇرەك باخشىنىڭ يالغۇز ئانىسىمۇ، قىزنىڭ ئاتا - ئانىسىمۇ قوشۇلماپتۇدەك، ئاخىر باشقا بىر بايۋەچچىگە زورمۇزور ياتلىق قىلىنغان قىز توي ئاخشىمى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋاپتۇ. باي بۇ ۋەقەنى نۇرەك باخشى بىلەن باغلاپ، ئۇنى تازا دۇمبالاپ يېرىم ئۆلۈك قىلىپ تاشلىۋېتىپتۇ. ئۇ بىر كېچە - كۈندۈزدىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ، ئۆيىگە بارسا قېرى ئانىسى ئاللىقاچان جان ئۈزگەنىكەن. ئۇ ئاخىر ئانىسىنى دەپنە قىلىپ، يالغۇز بېشىنى ئېلىپ دامىكۇدىن چىقىپ كەتكەنىمىش» دېگەن گەپلەرنىمۇ قىلىشاتتى. بۇ گەپنىڭ راست - يالغانلىقىنى ئايرىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىنغان نۇرەك باخشى لەۋلىرىنى چىشلەپ قويۇپلا پېشىنى قېقىپ كېتىپ قالاتتى. ئۇ، دەسلەپتە بۇ يۇرتتا پەيدا بولغان چاغلىرىدا توختى غوجىكامنىڭ ئۆيىدە يېتىپ - قوپۇپ يۈرگەن، راۋاب چېلىپ، نۇرغۇن قىزىقارلىق ھەرىكەتلەرنى قىلالايدىغان ئاق ئۆچكىسىنى ئوينىتىپ تاپقان ئازراق كىرىمى بىلەن بۇ باققۇچىسى يوق قېرىنىڭ ۋە ئۆزىنىڭ تۇرمۇشىنى قامدىغان. توختى غوجىكام قازا قىلىپ، ئۇنىڭ روزىغارىغا يىراق تۇغقىنى ۋارىسلىق قىلغاندىن كېيىنلا، ئۇ زاراتكاھلىق يېنىدىكى ۋەدەكلىك ئۆيىنى سېلىۋالغانىدى.

ئۇ، بۇ يەردە تىكەندەك يالغۇز ئىدى. ئەجدادىدىن تارتىپ مۇشۇ يۇرتتا ياشاپ كەلگەن پۇقرالارنىڭ ئاتا-بوۋىلىرىدىن قالغان يەرلىرى بارا-بارا باي-بەگلەرنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ بولغان يەردە، بۇنداق «كەلگۈندى» ئالقانچىلىك تىرىلغۇ يەرگە ئېرىشەلسۇنمۇ؟

زامان كۈندىن-كۈنگە ئەسكىلىشىپ، يۇرت خارابىلىققا، پۇقرا نامراتلىققا يۈزلەندى. ئۇ يىلدىن بۇ يىلغىچە قۇرغاقچىلىق، تەڭسىزلىك ئاپىتىدىن قاقشاپ يۈرىدىغان دېھقانلارنىڭ خامىنىغا تۆت تاغارمۇ باشاق يىغىلمايتتى، كىشىلەر ئويۇن-تاماشا، قىزىقچىلىق دېگەنلەرنى ئۇنتۇپ كەتكەچكە، ئۇنىڭ كىشىنىڭ ئۈچەيىنى ئۈزگىدەك قىزىق چۆچەكلىرىنى، شوخ راۋاب پەدىلىرىنى ئاڭلايدىغانلار، ئەقىللىق ئۆچكىسىنىڭ راۋابقا كەلتۈرۈپ ئوينىغان ئۇسسۇلىنى، ئىككى ئاياغلىق ئۆرە تۇرۇشىنى تاماشا قىلىپ بىرەر يېرىم نان، بىرەر يارماق تاشلاپ بېرىدىغانلار يوقىلىشقا قاراپ يۈز تۇتتى. يەنە كېلىپ يېشىمۇ ئۇلغىيىپ قالدى.

تىرىكچىلىك ھەۋىسى، كۈننىڭ سېرىقىنى بىر كۈن بولسىمۇ كۆپرەك كۆرۈش ئارزۇسى كىشىنى ھەر كويلارغا سېلىپ، ھەر ئىشلارنى قىلىشقا مەجبۇرلايدىكەن.

نۇرەك باخشى قېقىلىپ-سوقۇلۇپ يۈرۈپ، ئاخىر تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قامداشنىڭ خېلى ئەپلىك بىر چارىسىنى تېپىۋالدى. ئۇ ئۆزىگە رەھمى كەلگەنلەرنىڭ كېچىسى بىكار تۇرىدىغان ئېشىكىنى سورىۋېلىپ، توزاقچى سېيىدىن توز توشۇپ كېلەتتى، ئەكەلگەن تۇزنىڭ يېرىمىنى ئېشەك ئىگىسىگە چۈشۈرۈپ بېرەتتى. قالغىنىنى ۋەيرانە ئۆيىنىڭ بۇرجىكىگە يىغىپ، بازار كۈنلىرى تۇز بازىرىغا ئاپىرىپ ساتاتتى، بەزىدە ساتىراشلىقمۇ قىلاتتى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ زاغرا بولسىمۇ ئاچ قالمايدىغان، ماتا كىيىمۇ يېلىڭ يۈرمەيدىغان بولدى، كۆرگەنلا كىشىگە ماختىنىپ، رەندىلەنمىگەن تاختايدەك قاتتىق مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ:

— چىرىيدە ئابلىزقارى ئەمەس، مەن چوڭ، ئىشەنمىسەڭلار ئويلاپ بېقىڭلار، پۈتۈن يۇرت پۇقرالىرى پېقىرنىڭ قولىدىن تۇز يېۋاتىدۇ، پېقىر بارچە پۇقرانىڭ بېشىنى سىلاۋاتىدۇ! گېپىم يالغان بولسا، بىرنېمىدەپ بېقىڭلار قېنى؟— دەپ چاقچاق قىلىپ قوياتتى.

ئۇنىڭ چاقچىقىنىڭ تېگىگە يەتكەن كىشىلەرنىڭ چىرايىدا كۈلكە پەيدا بولاتتى. بەزىلەر ئۇنى ئالمان - تالمان ئاگاھلاندۇرۇپ:

— «كېچىسى گەپ قىل قۇلاقنى قۇلاقتا يېقىپ، كۈندۈزى گەپ قىل يان - يېنىڭغا بېقىپ» دەپتىكەن، بۇ گەپنى ئابلىزقارىنىڭ ئادەملىرى ئاڭلاپ قېلىشتىن خۇدا ساقلىسۇن،— دەيتتى.

ئەمما، نۇرەك باخشىنىڭ ھەرقانداق قورقۇنچلۇق ئاگاھتىن پەرۋايى پەلەك ئىدى. «جان بىر، قوۋۇرغا ئونسەككىز، ئالسا كونا ئۆيۈم بىلەن تۆت - بەش پارچە تۇزنى ئالار» دەپ يولىغا كېتىۋېرەتتى.

تۈنۈگۈن قاش قارايغان مەزگىلدە مەھەللىدىن ئايرىلغان نۇرەك باخشى يېرىم كېچە بولغاندا تۇزلۇق سايغا يېتىپ كەلدى - دە، تۆت ئاي مۇقەددەم تىكلەپ قويغان قارا تاشنى ئاسانلا تېپىۋالدى. ئۇچىدا يۇلغۇن ئۆسكەن ئۆي ئېگىزلىكىدىكى كىچىك دۆڭنىڭ يېنىغا توغرا كېلىدىغان بۇ يەر كىشىلەر ئادەتتە تۇز كولايدىغان جايدىن خېلى يىراقتا بولسىمۇ، لېكىن تۇزى پۈتۈن ۋە ناۋاتتەك سۈزۈك ئىدى. باشقىلاردىن ئارتۇقراق جاپا چېكىدىغانلىقى ئۈچۈنلا

نۇرەك باخشىنىڭ ئۆزى ئۇ بازاردىن بۇ بازارغا ئېشىپ قالمايتتى.

ئۇ چولاق كەتمىنى بىلەن بىردەمنىڭ ئىچىدىلا يوغان ئۈچ پارچە تاشتۇزنى قومۇرۇپ چىقاردى-دە، چامبۇل ئې-شەككە ئارتىپ، مەھەللىگە قاراپ يول ئالدى.

كەپتەر تۇخۇمىدەك چوڭلۇقتىكى شېغىل بىلەن قاپلانغان ساي تىك ئۆرلىگەن تولۇن ئاينىڭ سوغۇق نۇرى ئاستىدا تېخى-مۇ كەڭ ۋە پايانسىز بولۇپ كۆرۈنەتتى. يىراقلاردا چەمبەر-سىمان قارىيىپ تۇرغان ئۇپۇق سەتھى پۈتۈن سايىنى دوم كۆم-تۈرۈلگەن قازان ئاستىدا تۇرغاندەك يۇمىلاق كۆرسىتەتتى. كۆز كۈنلىرىدىلا بولىدىغان سۈزۈك ئايدىڭ ئاسمان گۈمبىزى-كى سان-ساناقسىز يۇلتۇزلارنىڭ كۆپىنچىسىنى خىرەلەشتۈ-رۈپ، ئاپئاق شايى پەردىنىڭ كەينىگە يوشۇرغان، پەقەت شالاڭ مېۋە تۇتقان بىر ساپاق ئۈزۈمگە ئوخشاپ كېتىدىغان ھۈكەر يۇلتۇزىلا ئۆز يېنىدا ئۈزۈپ يۈرگەن ئاي بىلەن ئۇزەڭگە چېقىشتۇرماقچى بولغاندەك جىمىرلاپ تۇراتتى. ئالەم-دىكى ئۆدرىنى تامام قىلىپ، ھاۋا قاتلىمىغا بۆسۈپ كىرگەن ئاقار يۇلتۇزلار كۈمۈشتەك ئىز قالدۇرۇپ، ئاسمان-زېمىننى بىر-بىرىگە چېتىپ تۇرغان ئوت ئارغامچىدەك، ھەيۋەتلىك كۆ-رۈنۈش ھاسىل قىلاتتى.

ساي سوغۇق ۋە جىمجىت ئىدى. كونا كورەك جۇۋىسى-نى مەھكەم يۆگىنىپ، قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇۋالغان نۇرەك باخشى ئۆزىگە تونۇش بولۇپ كەتكەن يولدا قىليورغىندەك يورغىلاپ كېتىۋاتقان ئېشەكنىڭ كەينىدىن سوكۇلداپ كېتىپ باراتتى. ئېشەكنىڭ ئايىغى ئاستىدىنلا ئۇچۇپ چىققان تور-غايلار، يۇلغۇن تۈۋىدىن قېچىپ كېتىۋاتقان ساي چاشقانلىرى تۈن نىسپىي بولغاندا ئادەمزاتسىز سايدىن قورقماي ئۆتۈپ

كېتىۋاتقان بۇ يولۇچىغا ۋەھىمە سالالمايتتى.

نېمىشقىدۇر مۇشۇنداق ئايدىڭ كېچىلىرى تەنھا يول يۈرۈش نۇرەك باخشىغا باشقىچە بىر ھۇزۇر بەخش ئېتەتتى. ئۇ كەڭ سايدا يالغۇز كېتىۋاتقىنىدا ئۆزىنى شۇنچە ئازادە ۋە ئەركىن ھېس قىلاتتى. ساپ ھاۋادىن نەپەس ئالغانسېرى كۆكسى كېڭىيىپ، ياشىرىپ قالغاندەك، پۈتكۈل زېمىندا بىر ئۆزى ھەرىكەت قىلىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلەتتى-دە، ياشلىق چاغلىرىدىكى تاتلىق ئەستىلىكلەرنى كۆز ئالدىدىن بىرمۇ بىر ئۆتكۈزەتتى. قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىقىپ ئارام بەرمەيۋاتقان ۋە جامائەت بار يەردە ئېيتقىلى جۈرئەت قىلالمايدىغان شوخ ناخشىلار ساي ئاسمىنىنى لەرزىگە كەلتۈرەتتى...

زوھور ۋاقتىغا يېقىن قۇرۇپ كەتكەن قاغىلىق ئۆستەڭدىن ئۆتۈپ، مەھەللىنىڭ دەرەخلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان چوڭ يولغا كەلگەندە، نۇرەك باخشى گۇلاخما تەرەپتىن كېلىۋاتقان رەۋەندىلەرگە يولۇقۇپ قالدى-دە، ئادەتنى بۇزۇپ، كېچىلەپ يول يۈرگەن رەۋەندىلەردىن قىزىقىپ سورىدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم كارۋان بېشى، بىقارار يولغا چىققان بىلەن ئېشەك-قېچىرلىرىڭلارنى ھاردۇرۇپ قويىسىلەر، ئەمدى چىرىيە بازىرىغا چۈشەرسىلەر؟!

تۇيۇقسىز ئۇچراپ قالغان بۇ جىنىدەك يالغۇز يولۇچىدىن گۇمانسىراپ ئالاقزادە بولغان رەۋەندىلەر ئېشىكىنىڭ بويىنىدىكى قولدۇرمىلىرىنى تۇتۇۋېلىشتى ۋە ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالدى. بۇ ھالنى ھېچ چۈشىنەلمىگەن نۇرەك باخشى:

— ھەرقايسىڭلار دامىكۇدىن كېلىۋاتامسىلەر، دېڭىنى بىلمىسەڭلار باشلاپ بارايمۇ؟ — دېدى قىزغىنلىق بىلەن.

ئەسلى ئۇ، بۇ رەۋەندىلەرنى دامىكۇ كەنتىدىن كېلىۋاتسا كېرەك، بىرەر تونۇش ئادەمنى ئۇچرىتىپ قالسام ئەجەب ئە-

مەس، دەپ ئويلىغانىدى.

بىرەيلەن نۇرەك باخشىنىڭ يېنىغا يېقىن كېلىپ ئۈستىبېشىغا بىر قۇر سەپسېلىپ قاراپ چىقتى. ئارقىدىنلا بىر چەتتە ياۋاشلىق بىلەن قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىپ تۇرغان چامبۇل ئېشەكنىڭ ئۈستىگە ئارتىلغان تاشتۇزنى كۆردى-دە، يۈرىكى جايىغا چۈشتى بولغاي، ناتونۇش يولۇچىنىڭ سالامىغا جاۋاب قايتۇرۇپ بولۇپ:

— كىرىيىدىن بوغازلەڭگەرنىڭ ئۈزۈمىنى ئېلىپ ئېلچىگە يولغا چىققانىدۇق، تونۇگۈن گۇلاخما بازىرىغا كەلسەك، بازاردا تىجارەتمۇ توختاپتۇ، كوچىدىمۇ ئادەمزات يوق. بىر تونۇشىمىزنىڭ ئۆيىنى تېپىپ ئەھۋالنى ئۇقتۇق. كىرىيىدىن چىرىيىگە كېلىدىغان چېرىكلەر گۇلاخما بازىرىغا كېلىپ چاچاڭ قۇرغانىكەن. بىزمۇ ئەسلىدە گۇلاخمادا بىر كېچە قونماقچىدۇق. بۇ گەپنى ئاڭلاپلا مېلىمىزنى بولاڭتالاڭغا ئۇچراتمايلى دەپ يولىمىزنى داۋام قىلدۇق، — دېدى.

ئۇلار چېرىكلەرنىڭ ئەڭ كېچىككەندە بۈگۈن چۈشتە چىرىيىگە يېتىپ كېلىشى مۇمكىنلىكى، ئۆزلىرىنىڭ تاڭ ئاتقۇچە چىرىيە دائىرىسىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولغانلىقى ئۈستىدە سۆزلەپ بولۇپلا، ئېشەك، قېچىرلىرىنىڭ ساغرىسىغا شەپقەتسىزلىك بىلەن قامچا ياغدۇرۇپ، خىت دېسە خىت دەپ كېتىپ قالدى.

رەۋەندىلەر ۋە ئېشەك كارۋىنى توخۇ ماڭغانچىلىكمۇ شەپە چىقارماي ئىلچى يولىغا بۇرۇلدى-دە، كۆزدىن غايىب بولدى. لېكىن ئۇلار قالدۇرغان مەلۇمات نۇرەك باخشىنىڭ قۇلىقى تۈۋىدە ئارقىمۇ ئارقا يۈز بەرگەن پارتلاش ئاۋازىدەك توختاۋسىز جاراڭلىماقتا ئىدى.

«چېرىك كەلدى دېگەنلىك ئاپەت كەلدى دېگەن گەپ.

بالا-قازا كەلدى دېگەن گەپ. ئۇلار يۇرتداشلارنى قىڭغىرقاق-
شىتىدۇغۇ ئەمدى» دېگەنلەرنى چاقماق تېزلىكىدە خىيالىدىن
ئۆتكۈزگەن نۇرەك باخشى ھېچ ئىككىلەنمەيلا تارتقۇ ئارغام-
چىنى يېشىۋەتتى. تەگنە چوڭلۇقىدىكى ئۈچ پارچە تۇز يۇم-
شاق توپىلىق يولغا خۇددى بىرئۇ مۇدۇرۇپ، ئورىغا چۈشۈپ
كەتكەندەك، «گۇپپىلا» قىلىپ چۈشتى.

ئۇ تۈكلىرى چۈشۈپ، داسلانغان ياغاق تېرىگە ئوخشاپ
قالغان تەلپىكىنى ئېلىپ قايناۋاتقان قۇم قازاندەك بۇس
ئۆرلەپ تۇرغان بېشىنى، تامچىلاۋاتقان تەرىنى
سۈرتتى-دە، تەلپىكىنى قوينىغا تىقىپ، بېلىگە باغلى-
ۋالغان شويىنىنى چىگىۋالدى. ساغرىسىغا تۈك تۈزىتىپ ئۇرۇل-
غان ھۆل چىۋىقنىڭ زەربىسىگە چىدام بېرەلمىگەن چاپىبۇل
ئېشەك كەينى پۇتلىرىنى كۆتۈرۈپ چىچاڭشىپ قويدى-دە،
ئۈستىگە چەبدەسلىك بىلەن تاشلانغان ۋاقىتلىق ئىگىسىنى
ئېلىپ مەھەللىگە قاراپ بار كۈچى بىلەن چاپتى.

«چېرىكلەر كېلىدىكەن» دېگەن ئەندىشىلىك خەۋەرنى
ئاڭلاپ، قىيامەت قايىم بولىدىغاندەك ساراسىمىگە چۈ-
شۈپ، قوشخانىغا سۆرەپ كېتىلىۋاتقان قويدەك داد-پەرياد
چېكىپ، ئەجەل سائىتىنى كۈتۈۋاتقان بەختسىز يۇرتداشلىرى-
نىڭ تەقدىرى نۇرەك باخشىنىڭ كۆز ئالدىدا گەۋدىلەنمەكتە
ئىدى. ئۇ تېخى تۈنۈگۈنلا «ئۇلۇغ خۇدا، چېرىك ئەۋەتكۈچە
ۋابا ئەۋەتسەڭمۇ سەندىن يەنىلا رازى بولار ئىدۇق» دەپ
ئاھ ئۇرغانلارنىڭ كۆز يېشىنى ئۆز قولى بىلەن سۈرتۈپ
قويغانىدى. تۇغۇلغان يۇرتىغا بىر بېشىنى سىغدۇرال-
ماي پاناھلانغۇدەك يەر ئىزدەپ يۈرگەنلەرنى كۆرگەنىدىن
كېيىن، ھۆكۈمەتنىڭ بىرەر ئەمەلدارىنى ئۆلتۈرۈپ، ئەزىز
جېنىنى ئەل يولىدا قۇربان قىلىشقا قەسەم قىلىپ، بىلەپ،

تەييارلىغان خەنجىرىنى كورەك چۈۋىسىنىڭ ئىچىگە ئېسىپ
يۈرگىنىمگە بىرەر ھەپتە بولغان. شۇڭا، ئۇ قىماس سائىتىنىڭ
يېقىنلاپ كېلىۋاتقىنىدىن تولىمۇ مەمنۇن ئىدى. ئەقىل-پا-
راسەت بابىدا نى-نى بىلەرمەنلەردىن تۆۋەن تۇرمايدىغان بۇ
ئادەم چىرىيىمگە قاراپ بېسىپ كېلىۋاتقان يەجۈجى-مەجۈجىلەر-
نىڭ ئاپىتىدىن يۇرت خەلقىنى تېزرەك خەۋەرلەندۈرۈپ، چوڭ-
راق قىماس ئېلىش كويىدا، قاراشەھەر ئاتلىرىدەك چېپىپ
كېتىۋاتقان ئېشىكىنى ھەدەپ دىۋىتەتتى. ئەقىدىر ئۆزىگە قا-
نات ئاتا قىلمىغىنىغا تىت-تىت بولاتتى.

ئۇ زاراتگاھلىقتىن ھېچ ئەيمەنمەي كېسىپ ئۆتۈپ، جىن-
دەك يېگانە قىيسىيىپ تۇرغان ئۆيىگە كەلدى-دە، ئېشەك-
نى باغلاشنىمۇ ئۇنتۇپ ئىشىكنى ئاچتى. بۆلۈكىدىكى لاقتا-لۇق-
قىلار ئارىسىدىن تۆكمەنچىلىك قىلغان دادىسىدىن قالغان بىر-
دىنبىر مىراسىنى — ئۆز ۋاقتىدا كاراماتنى تازا كۆرسەتكەن
مۆڭگۈز بۇرغانى تېپىۋالدى، ئۆگزىگە چىقىپ بار كۈچى
بىلەن پۈۋلىدى.

«دۇت... دۇت... دۇت...»

بۇغۇق، ئەمما بوم بۇرغا ئاۋازى سۇۋۇپ كەتكەن سە-
ھەر ھاۋاسىنى تىترىتىپ، ئۇزاق-ئۇزاقلارغا تارقالماقتا، تۆت
تەرەپكە يېزىلىنىپ، مەھەللىلەرگە ئاگاھلاندۇرۇش بې-
رىۋاتقان نۇرەك باخشى بۇرغا ئاۋازىنى بارغانسېرى ئەۋجىگە
كۆتۈرمەكتە ئىدى. بىشەكشىرىن قوغىنىدەك ئېسىلىپ كەتكەن
قوۋۇزلىرى پېشانىسىدىن ئېقىپ چۈشكەن تەر بىلەن ھۆللەن-
گەن، گۆرەن تومۇرلىرى ھىلىلا ئېتىلىپ كېتىدىغاندەك قې-
زارغانىدى. تومۇرچىنىڭ يەل توشقان كۆيىدەك كېڭەيگەن
كۆكرەك قەپىسىگە تولغان ھاۋا بۇرغا ئارقىلىق چۆچەكتىكى
باھادىرلارنىڭ تارتقان نەرىسىگە ئايلىنىپ، بىنىھايەت كۈچ-

لۇك سادا ھاسىل قىلماقتا ئىدى. بۇ سادادىن تىترەپ كەتكەن ئۆششۈك كاۋا يوپۇرماقلىرى بەستىدە مەرۋايىتتەك چاقناپ، لىغىرلاپ تۇرغان شەبنەم تامچىلىرىنى تاشلىۋېتىشكە مەجبۇر بولاتتى.

سەممىي ئاگاھ، مەردانە چاقىرىق، قورقۇنچلۇق خەۋەرنى يۈكلەپ تارقالغان ئاۋاز توغرىقېغىل زاراتگاھلىقى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدىغان مەھەللىلەرنىڭ ھەممىسىگە يېتىپ باردى. سەھەر جىمجىتلىقىغا ئەسىر بولغان بازار ئاسمىنىمۇ دىر-دىر تىترىدى...

— ھوي دادىسى، قۇلاق سالسىلا، بىر كىم بۇرغا چېلىۋاتىدۇ-يا؟

چۈشىدە ئامراق ئوغلى بىلەن مۈڭدىشىپ، چالا ئۇيقۇدا ياتقان چىنارئايىم ئالدى بىلەن ئويغىنىپ بۇرغا ئاۋازىنى ئىلغا قىلدى-دە، ئېرىنىڭ بىلىكىنى ئاستا مىدىرلىتىپ تۇرۇپ دېدى.

مۇھەممەتئەلىنىڭ خىيالىدىكى ھەر بىر جۈملە ئۈستىدە قايتا-قايتا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ چىققان سۈپۈرگەئاخۇن ئەمدىلا تەكىيىگە يانپاشلاپ، كۆزىنى يۇمغانىدى.

ئۇ ئايالىنىڭ پىچىرلاپ دېگۈدەك چاقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلاپلا بېشىنى كۆتۈردى ۋە سەل زەن قويغاندىن كېيىن:

— راستىنلا بۇرغىنىڭ ئۈنىغۇ بۇ، — دېدى-دە، يەكتىكىنى يېپىنچاقلاپ، ئىشتىك تاشقىرىغا چىقتى.

ئۇ بۇرغا ئۈنىنىڭ توغرىقېغىل مەھەللىسى تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىقىغا ھۆكۈم قىلدى.

«بۇ نېمە ئىشتۇ؟ يا توغرىقېغىل تەرەپتە توگمەن بولمىسا، بۇرغا چېلىپ ئوينايدىغان بالىلار بۇنداق سەھەردە

نېمە ئىش قىلسۇن؟» — دەپ ئويلىدى ئۇ ئەجەبلەنگەن ھالدا. سۇپۇرگەئاخۇن دەرۋازىنىڭ ئالدىغا چىقىپ يەنە قولاق سالدى. ئاڭلىدىكى، توغرىقبېغىل تەرەپتە خورازلار ۋاقىتسىز قىچقارماقتا، ئىتلار قولىقىنى تولغىغاندەك قاۋاشماقتا ئىدى. ئىشىكلەرنىڭ ئېچىلىپ، يېپىلغان ئاۋازىمۇ ئارىلاپ-ئارىلاپ ئاڭلىنىپ قالاتتى. كۈنچىقىش تەرەپ ئەمدىلا بېلىق قورسىقىدەك ئاقارغىنىغا قارىماي، ئېشەكلەر ھاڭرىشاتتى، كالىلار مۆرىشەتتى.

ھەدەپ كۆچىيىۋاتقان بۇرغا ئاۋازى ئەتىيازنىڭ يامغۇرلۇق ئاسمىنىدا گۈلدۈرلىگەن گۈلدۈرمامىدەك ياڭراق ياڭغۇ بېرەتتى. سوزۇلۇپ چىقىۋاتقان بۇ سادانىڭ قات-قاتلىرىغا قانداقتۇر تاسادىپىيلىك يوشۇرۇنغاندەك قىلاتتى.

— مەن توغرىقبېغىل تەرەپكە بېرىپ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ كېلەي، كۆڭلۈم قانداقتۇر بىر كېلىشمەسلىكنى تۇيۇپ تۇرىدۇ، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن قولىقىنى ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە توغرىلاپ تۇرغان ئايالىغا بۇرۇلۇپ.

چىنارئايىم ئېرىنىڭ خاھىشىغا نارازىلىق بىلدۈرمىدىيۇ، بەك ئۇزاپ كەتمەسلىكىنى، يولدا پەخەس بولۇشىنى جېكىلەپ قويدى.

مىراب بېگى توپا بىلەن توغرىقبېغىل چېگرىسىدىكى سەگۈ تېرەك يېنىغا بېرىشىغىلا، يامانلاپ ماڭغان خوتۇندەك بوپىسىنى قولتۇقلاپ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئىتتىك كېلىۋاتقان ئىككى كىشىگە دوقۇرۇشۇپ قالدى. توغرىقبېغىللىق تۇرسۇنمەت لاپچى بىلەن شېرىپ قولاق «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دېگەن تورلۇق ئاۋازىدىنلا ئالدىدا تۇرغان كىشىنىڭ مىراب بېگى ئىكەنلىكىنى تونۇۋالدى، يۈرىكى جايىغا چۈشكەندەك بولۇپ، چوڭ بىر تىن ئېلىۋالدى.

— بۇنچە سەھەردە سەپەر قاياققا؟

ئۇلار: «سەن گەپ قىل، سەن دە» دېگەندەك بىر-بىرىنى نوقۇشۇۋالغاندىن كېيىن، شېرىپ قۇلاق دۇدۇقلاپ تۇرۇپ گەپ باشلىدى:

— نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنى ئاڭلىمىدىڭمۇ بېگىم، چېرىكلەر كېلىۋېتىپتۇ...

— نېمە دېدىلە؟

— چە... چە.. چېرىكلەر كېلىۋېتىپتۇ!

— قەيەردە كېلىۋېتىپتۇ؟

— تۈنۈگۈن كېچە گۈلاخمادا قونۇپتۇ. ئاش ۋاقتىغا قالمايلا بۇ يەرگە يېتىپ كەلگۈدەك.

تۇرسۇنمەت لاپچى سۈپۈرگەئاخۇننىڭ سوئالىغا تەمتىرەمەي جاۋاب بەردى. سۈپۈرگەئاخۇن ئۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ بىرئاز جىددىيلەشتى، تۇرسۇنمەت لاپچىنىڭ بىرنى ئىككى، ئىككىنى تۆت قىلىپ كۆرسىتىدىغان ئادىتىنىڭ بارلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ يەنە سورىدى:

— چىنپىشىق گەپ قىلسىلا تۇرسۇنمەتئاخۇن، چېرىكلەرنىڭ گۈلاخماغا كەلگەنلىكىنى كىم كۆرۈپتۇ، بۇ گەپنى سىلىگە كىم دېدى؟

— كىم... كىم... كىم دەيتتى...

تۇرسۇنمەت لاپچى ھەمراھىنىڭ تولا ۋالاقلاپ ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ، سەپىرىگە ھالاقەت يەتكۈزۈشىدىن قورقتىمۇ، ئۇنىڭ بېقىنىغا تازا كېلىشتۈرۈپ بىرنى نوقۇپ قويدى.

— نۇرەك باخشى تۇزغا بارغانىكەن، قايتىپ كېلىشىدە ئۇچراپ قالغان رەۋەندىلەر شۇنداق دەپتۇ. بۇرغىنىڭ ئۈنىنى ئاڭلاپلا نۇرەك باخشىنىڭ يېنىغا باردىم. بۇ گەپنى ئۇنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىدىم.

سۈپۈرگەئاخۇننىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، قوشۇمىسى

تۇرۇلدى، ئۇ سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ھەربىكە ئېگىلگەن تولۇن ئاينىڭ ئاجىز شولىسىدا دىرىلدەپ تىترىگىنىچە بوپىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرغان ئىككىيلەنگە قاراپ:

— نەگە ماڭدىڭلار مۇشۇنچە قورقۇپ؟ — دېدى.

— جېنىمىزنى جايلىغىلى بېگىم.

توخۇ يۈرەكلىك قىلىپ قېچىپ كېتىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرغان بېچارىلەرنىڭ قىياپىتىگە ئېچىنغان مىراب بېگى:

— «يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆل» دېگەن گەپ بار، ئاغىنىلەر، چېرىكلەر كەلسە قېچىپمۇ قۇتۇلالمايمىز، يۇرتنى ئوت ئىچىگە تاشلاپ قويۇپ قېچىپ يۈرۈش ئوغۇل بالىنىڭ ئىشى ئەمەس. ئالتە توك-توك چېرىكتىن قورقتۇق دېگىلى نومۇس قىلىڭلار...

— ئەمدى ... ئەمدى ... چېرىكلەر سىلى دېگەندەك ئالتە بولسىغۇ ...

ئۇلار مىراب بېگىگە تەزىم قىلغاچ كەينىچە مېڭىپ، جاڭگال يولىغا سۇرۇلگىلى تۇردى. بۇ ھال سوپۇرگەئاخۇننىڭ سەپراسىنى ئۆرلىتىۋەتتى.

— ئىست، ئاناڭلارنىڭ سىلەرنى ئوغۇل بالا دەپ تۇغقىنى. مەن ئەركەك دەپ بېلىڭلارنى باغلاپ يۈرگۈچە، ياغلىق ئارتىۋالساڭلار بولماسمىدى، توخۇ يۈرەكلەر!

— ئەمدى ... ئەمدى ...

سوپۇرگەئاخۇن ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كېتەي دېدى. ھەننىۋا يۇرت جامائىتىنىڭ بۇ قورقۇنچاقلاردەك لەقۋا ئىكەنلىكىگە زادىلا ئىشەنگۈسى كەلمىدى، نۇرەك باخشى بىلەن كۆرۈشۈپ بۇ خەۋەرنىڭ قانچىلىك راستلىقىنى بىلىپ كەلمەك بولۇپ، بۇرغا ئاۋازى كەلگەن تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇ 200 قەدەم ماڭمايلا قازان-قومۇچلىرىنى ئېشىكىگە يۈكلەپ، خۇرجۇن-خالتىلىرىنى يۈدۈپ، ماڭالايدىغان

قىرى - چۇرىلەرنى يۆلەپ - يېتىلەپ كېلىۋاتقان بىر توپ كىشىنىڭ ئالدىدىن چىقتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھوشۇر قاغا، ئاسىر ئاتقۇچىغا ئوخشاش ياپىياش يىگىتلەرمۇ بار ئىدى.

مىراب بېگى ئۇلار بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن قەستەن سورىدى:

— قەيەرگە كېتىپ بارىسىلەر، قاق سەھەردىلا يولغا چىقىپسىلەرغۇ؟

تۆت - بەش كىشى ئېشەكلىرىنى تارتقۇشلاپ يولنىڭ ئۇ ئەرىپىگە ھەيدىدى - دە، مىراب بېگىدىن قەستەن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يولىنى داۋام قىلدى. مىراب بېگى بىلەن يۈزمۇ يۈز دوقۇرۇشۇپ قالغانلار ئامالسىزلىقتىن جاۋاب بېرىشكە مەجبۇر بولدى:

— قەيەرگە بولاتتى بېگىم، چېرىكلەر كېلىۋېتىپتۇدەك، شۇڭا، جانگالغا پاناھلانغىلى كېتىپ بارىمىز.

— ھەممىڭلار ئەل - يۇرتنى تاشلاپ قېچىپ كەتسەڭلار يۇرتنى كىم مۇھاپىزەت قىلىدۇ، قېرى - چۇرىلەردىن كىم خەۋەر ئالىدۇ؟

— يۇقىرۇ بېگىم، كىمنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن يۇرتنى تاشلاپ سەرسان بولغۇسى بار؟ لېكىن چېرىكلەر بۇ دورامىمۇ قەتلىئام قىلىپ قالسا جاننى ساقلىماق تەسكە توختايدۇ. شۇڭا ئىلاجىمىزنىڭ يوقلۇقىدىن ئەل - يۇرتنى خۇداغا ئامانەت قىلدۇق. ئامان بولساق يەنە قايتىپ كېلەرمىز...

— نۇرەك ئاكامنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىغا يىغىلغان جامائەت ئۆزلىرىنى سېيىت ھاجىنىڭ پاناھىغا ئېلىشنىڭ پارىڭىنى قىلىۋاتىدۇ، — دېدى ھوشۇر قاغا ھەمراھىنىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ، — بىزتېگى - پۇشتىنى بىلمەيدىغان ياقا يۇرتلۇققا يالۋۇرۇشقا كۆڭلىمىز ئۇنىمىغانلىقى ئۈچۈنلا چۆل سەپىرىنى خالاپ قالدۇق، ئۆزلىرىنىڭ بىزدەك گۇناھكار پۇقرالارنى ئەيىبكە

بۇيرۇماسلىقلىرىنى ئۆتۈنىمىز بېگىم، خوش ئەمىسە، خۇدا يەنە
سالامەت ئۇچرىشىشقا نېسىپ قىلار، مۇبادا چۆل ـ جەزىرىدە ئۆ-
لۈپ ـ تارتىپ قالساق رازى بولارلا، بىز سىلىنىڭ ياخشىلىقلى-
رىنى جىق كۆرگەن ...

مىراب بېگى ئۇلار بىلەن قول بېرىشىپ خوش-
لاشتى. ھوشۇر قاغىنىڭ كۆزىدىن تامغان ئىسسىق ياش قول
دۈمبىسىگە كېلىپ چۈشۈشى بىلەنلا ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، يۈرى-
كى بېگىز سانجىغاندەك ئېچىشىپ كەتتى. كىندىك قېنى تۆ-
كۈلگەن ماكانىنى تاشلاپ چۆل ـ جەزىرىلەردىكى يانتاق، قو-
رايلار ئارىسىدا ياۋايى ھايۋاندەك ھايات كەچۈرۈشكە مەجبۇر
بولغانلارنىڭ قارىسى يوقالغۇچە قاراپ تۇرغان سۇپۇرگەئاخۇن
ئەمدى نۇرەك باخشى بىلەن ئۇچرىشىشنىڭ ھاجىتى قالمىغانلى-
قىنى ھېس قىلدى ـ دە، سەپەر بوۋاينىڭ ئۆيىگە ئاپىرى-
دىغان چىغىر يولغا راۋان بولدى.

17. غەلىتە باشپاناھلىق

مايسارەك كاھىشلىق ھەيۋەتلىك قۇببىسى كۆككە تاقى-
شىپ تۇرىدىغان ئاق مەسچىتتە ئەچچە ئۇن يىللاردىن بېرى
بۇرچىنى ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئادا قىلىپ كەلگەن چولاق
مۇئەززىنىنىڭ ئەجەل قايغۇسى يۇرت بېشىدا ئەگىپ يۈرگەندىمۇ
بەندىلەرگە بۇيرۇلغان مۇقەددەس نامازنى ئۈزۈپ قويغۇسى
كەلمىدى. مۇبادا ئەزان ۋاقتى ـ قەرەلىدە ئوقۇلماي قېلىپ،
بەندىلەر نامىزىنى قازا قىلىۋەتسە، ئۇ ئۆزىنىڭ ئەڭ پاسىق،
گۇناھكار بەندىگە ئايلىنىپ، روزى قىيامەتتە دوزاخ-
نىڭ ئەڭ تېگىدە ھەق جازانىڭ چوغىغا گىرىپتار بولىدىغانلىقىنى

بىلەتتى. قالغان ئۆمرىنىڭ ھەممىسىدە ئىتتىكاپتا ئولتۇرۇپ، دۇئا
تەلەپ قىلغان بىلەنمۇ ئاللانىڭ بۇنداق ئېغىر گۇناھنى مەغ-
پىرەت قىلمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتەتتى.

360 كۈن تەرەتسىز يەرگە دەسسىمەيدىغان
بۇ مۇئەززىن قوشنىلىرىنىڭ ئاللا- تۇۋىسى تەسىر قىلىپ قورقۇم-
سىراپ قالغان بالا- چاقىلىرىنى يەپىلەپ، تىنچىتىپ قويدى
ۋە تەرەت يېڭىلاپ، قانداقتۇر بىر سۈرىنى تەكرارلىغاچ، مەس-
چىت تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

سەھەر ھاۋاسى ھېلىلا قار ياغىدىغاندەك تۇتۇق ۋە سو-
غۇق ئىدى. بىر كېچىدىلا يۇرت ئىچىنى ئارىلاپ بولغان
ئوغرى ئۈششۈك كاۋا- قاپاق يىلەكلىرىنى داتلاشقان تۆمۈر-
دەك قارامتۇل رەڭگە كىرگۈزۈپ، يوپۇرماقلارنى تامامەن سو-
لاشتۇرۇۋەتكەن، ئېرىق- ئۆستەڭ بويلىرىدا كۆكلىگەن چىم-
لارمۇ تىغ بىلەن قىرغىن قىلغاندەك سۇۋارىسىغا يىقىلغانىدى.
دەل- دەرەخ شاخلىرىدىن ئۈزۈلۈپ چۈشكەن بىتەلەي يوپۇر-
ماقلار يەر يۈزىنى مەھكەم باغاشلىغانىدى. مۇئەللەقتە قاپقى-
نى تۇرۇپ، قورسىقىنى سىلىپ تۇرغان پارچە- پارچە ئېغىر بۇ-
لۇتلار ھازىرلا يەر يۈزىگە يىقىلىپ، باغ- ۋاران ۋە ئوچا-
لىغ- تىمىتالىغلارنى مىجىپ تاشلايدىغاندەك تۆۋەنلىگەنىدى.

ئۈششۈك پەيدا قىلغان بۇ كۆڭۈلسىز مەنزىرىلەر ۋە چاش-
قان تۆشۈكى ساراي بولغان پۇقرالارنىڭ قىيا- چىيالىرى مۇ-
ئەززىنىنىڭ يۈرىكىگە قىزىق ياغ چاچقاندەك تەسىر قىلدى. ئۇ
يول ئۈستىدە توختاپ- توختاپ ئۆتتى- دە، تەرەپ- تەرەپكە
ئۆزىنى ئۇرۇۋاتقان ئاجىز، بىچارىلەرنىڭ ھالىغا ئېچىنىپ، ئال-
لاغا: «بەندىلىرىڭنى كاپىرلار ئالدىدا شەرمەسار قىلمىغايسەن،
ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن» دەپ تېۋىنىپ قويدى.

يېشى يەتمىشلەرگە بېرىپ قالغان مۇئەززىن ئۆمرىدە بۇن-

داق يامان كۈنلەرنىڭ بىرقانچىسىگە شاھىت بولغانىدى. تېخى تۇنۇگۈنكىدەك ئېسىدە، ھىجرىيە 1324 - يىلى رەجەپ ئېيىدا چېرىيە پۇقرالىرىنىڭ مەنچىڭ مۇشتۇم- زورلىرىغا قارشى كۆتۈرگەن ئىسيانى تالاپەتكە يۈز- لەنگەندىمۇ خۇددى بۈگۈنكىدەك ئېغىر مىنۇتلار ھۆكۈم سۈر- گەنىدى. ئۇ چاغدا مانجۇخان ئۇستىمىزدە زۇلۇم - سىتەم قام- چىسىنى ئوينىتاتقان زالىملارنى ئەدەبلەپ، چىداشلىق بېرەلمەي قارشىلىق كۆرسەتكەن ئىسيانچىلارنى ئەپۇ قىلار، دېگەن خام خىيال مەلھىمى بىلەن بىخۇدلاشقان خەلقنىڭ بىرمۇنچىسى ئەزىز باشلىرىدىن جۇدا بولغان. تىرىك قالغانلىرىمۇ خۇددى جامالدىن تۆمۈرچىدەك تۇتۇپ كېتىلگەنىدى. شۇ قىرغىندىن كېيىن «زالىمدا رەھىم يوق» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنى تو- قۇپ چىققان پۇقرا بۇ دورەم خام خىياللىرنى يەتتە قات ئاسماننىڭ قەھرىگە چۆرۈۋېتىپ، جېنىنى ساقلاپ قېلىش تەدبىر- لىرىنى ئۆز قولىغا ئالغانىدى.

چولاق مۇئەززىن مۆمىن مۇسۇلمانلارنى بامدات نامىزى- غا چاقىرىپ، بار ئاۋازى بىلەن ئەزان قىچقارغان بولسىمۇ، مەسچىتكە ئېلىشىپ قالغان ئىككى - ئۈچ تەلۋە نامازخاندىن ئۆزگە ھېچكىم كەلمىدى. ساخاۋەتچى مۇسۇلمانلارنىڭ ۋەجى بىلەن ئالەمگە ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ، ئەقەللىسى بىرۋاخ نامىزىمۇ ئۈزۈلۈپ قالمىغان، قىرائەت ۋە مۇڭلۇق سۈرە ئاۋازى ھەرمەھەل ياڭراپ تۇرىدىغان بۇ مەسچىتنىڭ ئەمدىلىكتە بىر- دىنلا چۆلدەرەپ قالغانلىقى مەزىنگە ئەلەم قىلدى. ئۇ ئەزان- خاندىن سالماق قەدەملەر بىلەن چۈشۈپ مەسچىت ئىچىگە سەپسالدى.

تاناپتەك سەپراس بولۇپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئاللاغا تاپ- شۇرۇپ، جىممىي ئىخلاسى بىلەن ناماز ئوقۇيدىغانلار دەسسەپ

تۇرىدىغان بورا، گىرىمسەن يورۇپ تۇرغان مەسچىتتە تىرىمسىز قالغان بوزدەك ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى. تىنىقى بوغۇلغان ئادەمنىڭ چىرايىدەك كۆكىرىپ تۇرغان تاملار ھېچقانداق ئەكس سادا قايتۇرمايتتى. «ئاللاھۇئەكبەر» دېگەن تەكبىر بىلەن تەڭلا ھەق ئىگىسىگە تەزىم بىلدۈرۈپ، ئوتلۇق ئىمان بىلەن مەنەن ئىخلاسىنى ئىزھار قىلىدىغان نامازخانلار تۈگۈل، مېھراب ئالدىدا ئۆرە تۇرىدىغان ئىمامىمۇ مۇقەددەس بۇرچىدىن باش تارتقانىدى.

نامازنى تەرك ئەتكەن، مۇسۇلمانچىلىقتىن باش تارتقان بۇ يۇرتقا ئاللا تەرىپىدىن ئەۋەتىلىدىغان ئاپەتتىن، جازادىن قورقتىمۇ ياكى مەسچىت ئەنئەنىسىنىڭ تۇيۇقسىز ئۈزۈلۈپ قالغانلىقىدىن كۆڭلى يېرىم بولدىمۇ، مۇئەززىننىڭ كۆزلىرىگە ياش قاپلاشتى.

ئۇ، ئۆزى ئىمام بولۇپ، بارى-يوقى ئىككى نامازخان بىلەن بامدات نامىزىنى ئادا قىلدى ۋە كۇپۇرلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ، دەردمەن پۇقرالارغا ئاسايىش تىلەپ دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن تاشقىرىغا چىقتى، كۆڭلى قالغان مەسچىت جامائىتىنىڭ ئىز-دېرىكىنى قىلىپ، 200 قەدەمچە نېرىدا تۇرغان قەسىر تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

كۈن كۆتۈرۈلىدىغان چاغ بولۇپ قالغىنىغا قارىماي، قەسىر دەرۋازىسى تېخى ئېچىلمىغان. دەرۋازىنىڭ ئېچىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقان ئەللىك-ئاتمىشچە كىشىنىڭ كۆزلىرى قاپقارا ئېغىر قاناتلارغا تىكىلگەنىدى. كېچىچە ئۈششۈپ كەتكەن پىلە كىلەردەك سولغان مىسكىن ئالامان دەرۋازا ئېچىلسا، ئۆزلىرىگە پاناھلىق ئىشىكى ئېچىلىدىغاندەك، بېسىپ كېلىۋاتقان ئاپەتلىك كۈنلەرنىڭ ۋەھىمىسىدىن بىر يولىلا خالاس بولىدىغاندەك بىر-بىرىنى چەينەكلىشىپ ئالدىغا سۈرۈلەتتى. بوينىنى سوزۇپ قارىشاتتى. ئۆرە تۇرۇشقا مادارى يېتىشمىگەن ياشانغانلار ۋە

ئىگە ـ چاقىسى يوق تۇل خوتۇن، يېتىم باللار قەيسەر تېمىغا
يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئېڭىكىنى تىزىغىچە شەپقەتچىسىنىڭ مەر-
ھەمەتىگە تەلمۈرمەكتە ئىدى.
ھەممەت قاشقا قەيسەر پەلەمپەيىنىڭ ئەڭ يۇقىرى
باسقۇچىدا تۇرۇۋېلىپ، بارماق سۆڭەكلىرى كۆرۈنۈپ
تۇرغان مۇشتۇمى بىلەن دەرۋازىنى ئۇرۇپ، دەرۋاز-
ۋىنى ھەدەپ تىللايتتى. بۇ يەردە ۋەدە قىلىنغان پاناھلىققا
ئېرىشەلمەي، يۈگۈرگەندەك تېز ئۆتۈپ كېتىۋاتقان قىممەتلىك
پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپ، مانجۇ لەشكەرلىرىنىڭ قىر-
غىنىغا دۇچار بولۇپ قېلىشتىن ئەنسىرەۋاتقانلار گاھ ـ گاھ
كەينىگە بۇرۇلۇپ يول ئېغىزلىرىغا، چىغىر يوللارغا قورقۇم-
سىراپ قاراپ قوياتتى.
بىراق، دەرۋازا قاناتلىرى ماغدۇر ـ ماجالسىز بىچارە ئا-
دەمنىڭ يېلىنىپ، يالۋۇرۇشلىرىغا، داد ـ پەريادىغا پىسەنت قىل-
ماي قاراپ تۇرغان باغرى قاتتىق ئادەمدەك، مىدىرلاپمۇ قويمايت-
تى. قاناتلاردا ساڭگىلاپ تۇرغان يوغان ئىككى قارا ھالقا بې-
شىغا كۈن كەلگەن پۇقرالارنى مازاق قىلىپ ھىجىيىۋاتقان
ياكى تىنچلىقنى بۇزدۇڭ، دەپ چەكچىيىۋاتقان كۆزلەرنى ئە-
كە سالاتتى.
چولاق مۇئەززىن دۈگدەرىشىپ، شام تىكلىگەندەك تۇ-
رۇپ كەتكەن ئادەملەر ئارىسىغا سىغدىلىپ كىردى ۋە ئۇدۇل
كەلگەن بىر كىشىدىن سورىدى:
— بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسىلەر؟ ئابلىزقارىم
ياكى سېيىت ھاجىم سىلەرنى چايغا چىللاپتۇمۇ يا؟
ئۆزى توۋلىغان ئەزاننى ئېتىبارسىز قالدۇرۇپ، ئۇلۇغ
بامدات نامىزىنى قازا قىلغان ئىمانى سۇس كىشىلەرگە قارىتا
نارازى بولغان مۇئەززىننىڭ تىكەنلىك ئىبارىلىرىدە خېلى تە-

ئەددى بار ئىدى. ھېلىقى كىشى ئازراق ھودۇققاندىن كېيىن، ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— يۇرتنى تاشلاپ كېتىشكە كۆزىمىز قىيمىدى مۇئەززىن ئاخۇنۇم، ئاسمانغا چىقىپ كېتەلى دېسەك ئاسمان يىراق، يەرگە كىرىپ كېتەلى دېسەك يەر قاتتىق. نېمە ئامال، ئاخىر سېيىت ھاجىمدىن پاناھلىق تىلەپ كەلدۇق.

— سېيىت ھاجىم پاناھلىق ۋەدە قىلغانمىدى؟

چولاق مۇئەززىن يەنە تەئەددى قىلدى.

— سېيىت ھاجىم بېشىڭلارغا كۈن چۈشكەندە مېنى ئىزدەڭلار دەپتىكەن دەپ ئاڭلىدۇق، — دەپ جاۋاب بەردى يەنە بىرەيلەن گەپكە ئارىلىشىپ: — ھاجىمنىڭ دەردمەنلەرنىڭ دەردىگە يېتىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىمىزغۇ؟

— غەلەت گەپ قىلماڭلار، بەندىنى بىر ئاللادىن ئۆزگە ھېچبىر ئىنسان پاناھىدا ساقلىيالمايدۇ. ئاللا بۇيرۇغان پەرزنى ئادا قىلمىغاننىڭ ئۈستىگە، بىر بەندىدىن مەدەت تىلەشنىڭ ئۆزى كۇپۇرلۇق. ئاللاتائالا بەندىسىنى پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىغاندەك ساقلىغۇچىدۇر. بۇ توغرىسىدا ھەدىستىمۇ رىۋايەت بار...

— لېكىن، مۇئەززىن ئاخۇنۇم. ئاللا «يارىتىشتا مەن ياراتتىم، يارىلىشىڭ ئۆزۈڭدىن» دېگەن ئىكەنمىش. بەندىگىمۇ سەۋەب قىلماق لازىم. ئامان بولساق بىر ۋاخ ناماز قازاسىنى 100 ۋاخ بىلەن تولدۇرۇۋالارمىز.

چولاق مۇئەززىن بۇ بىنامازلاردىن ئاچچىقىنى يېتەرلىك دەرىجىدە چىقىرىۋالغىنى ئۈچۈنمىكىن، كېيىنكى گەپ قىستۇرغۇچىغا گەپ ياندۇرۇپ ئولتۇرمىدى. ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن: «باشقا بىر چارە بىلەن سەۋەب قىلماي، بىر يات تائىپىگە باش ئۇرغىنىڭلارنى قارىمامدىغان» دېگەن سۆزنى

تۇۋەتتى.

— ئېچكىرىدە سېيىت ھاجىمنىڭ ئۈنى چىقىۋاتىدۇ.

— كەينىڭلارغىراق تۇرۇڭلار جامائەت، قىستالماڭلار!

— ئەنە دەرۋازا شاراقلاۋاتىدۇ!

سۇنايلىنىپ ياتقان ھالسىزلار تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى، ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى، ئۆرە تۇرغانلار ئالدىغا ئىنتىلىشتى. دەرۋازا ئۆتكۈن ئۆتكەندەك غارقىراپ ئېچىلدى. غوجىدار جاپپار موللىنىڭ رۇخسىتى بىلەن ھويلىغا كىرىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەن پۇقرالار پاكىز، رەتلىك كىيىنىپ كۆزىنى يۇمغان پېتى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجىنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدى.

ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا ھاپىز مەخسۇم قولىنى كەينىگە تۇتقان پېتى كىمدەيگەن، بېشى سەل- پەل قىيسايغان بولۇپ، يېرىم يۇمۇق كۆزىدىن ئەۋلىيا- ئەنبىيالار بىلەن غايىبانە سۆھبەت قۇرۇۋاتقاندەك ئالامەتلەر چىقىپ تۇراتتى. بىر كىچىنىڭ ئى- چىدىلا ئىككى ئىلىك يىگىلەپ، بىر ئاي قورساق ئاغرىقى تارت- قان بىماردەك ئورۇقلاپ كەتكەن ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ كەينىدىنرەك ئورۇن ئالغان، خاتىپ بەگزادىمۇ ئۆكسۈلى ئۆچ- كەن ھالدا تال باراڭلىقنىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ تۇراتتى.

ئىككى- ئۈچ كۈندىن بېرى قەسىردە يۈز بېرىۋاتقان چۈشىنىكسىز ھادىسىلەردىن، مەخپىي پىلانلاردىن خەۋەرسىز ھالدا: «چېرىكلەر كەلسە، كەلگەندە كۆرمەمدۇق» دەپ بەخە- رامان يۈرگەن ئابلىزقارى زوھور ۋاقتىدا چېلىنغان بۇرغا ئۈنىنى ئاڭلاپلا، چاكىرى رەھمەتنى نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ باققىلى ئۇرەك باخشىنىڭ يېنىغا ئەۋەتكەنىدى. «چېرىكلەر كەلگۈدەك» دېگەن خەۋەردىن ئۇ ئەس- ھوشىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس- تاماس قالدى. ھاپىز مەخسۇمنىڭ: «چېرىكلەر

كەلسە تاپشۇرۇلمىغان باج ـ خىراج ھېسابىغا قازناقلىرىنى قۇرۇقداپلا قالماي، ئۆي ـ ۋاقا، مال ـ دۇنيالىرىنىمۇ تارتىۋېلىشى مۇمكىن» دېگەن سۆزى بىلەن تەڭ خاتىپمۇ ئىشنىڭ چىڭىغا چىقىپ قالىدىغانلىقىنى بىلىپ يەتتى. كەلگۈسىدىكى خوجايىنلىق ئورنىدىن ۋە ھەددى ـ ھېسابسىز مال ـ دۇنيانىڭ مىراسخورلۇقىدىن كۆڭلىنى توق تۇتۇپ يۈرگەن بىلەن، ئەمدى قورقۇنچقا، ساراسىمىگە چۈشكەنىدى.

تاڭ سەھەردىن بېرى پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بىئارام بولۇپ، قازناقتىن قازناققا قاتراۋېرىپ ئابلىزقارىنىڭ بېشى تاشتەك قېتىپ كەتتى. ئاخىرىدا بىرەر ئەقىل كۆرسىتەرمىكىن دېگەن ئۈمىدتە خوتۇنىنىڭ يېنىغا كىرىپمۇ باقتى. ئۇنىڭدىنمۇ چىدىغۇسىز دەشنەمدىن ئۆزگە، بىرەر پايدىلىق مەسلىھەت چىقمىدى. «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك، ئوغلىنىڭ تاپا ـ تەنىلىرىمۇ ئۇنىڭغا ھار كەلدى. مانجۇچە كىيىم ـ كېچەك كىيىپمۇ، ئەجدىھا سۈرەتلىك ئەلەمنى ئاسمانپەلەك لەپىلدىتىپمۇ قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، بىر يەردىن ئۆلۈم خېتى كەلگەندەك پۈچۈلىنىپ كەتتى ـ دە، ئاخىر سېپىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كىرىپ نالە ـ زار قىلدى:

— مۆرۋەتلىك ھاجىم، بىر ئاللا ۋە بىر ئۆزلىرىدىن ئۆزگە ھېچقانداق يۆلەنچۈكۈم يوق. رەھىم قىلىپ كەمىنىلىرىنى باشپاناھلىققا ئالسىلا، ئاتا ـ بوۋامدىن قالغان، ھوشۇقۇمغا چالما تىزىپ يۈرۈپ يىغقان دەپنە ـ دۇنيارىم تۈگمىشىدىغان بولدى. خۇدا ھەققى، ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ھەققى، باش ـ كۆزلىرىنىڭ سادىغىسى ئورنىدا پېقىرغا بىر يول كۆرسەتسىلە...

تۆردىكى جاينامازدا كۆزلىرىنى يۇمغان پېتى تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان سېپىت ھاجى نالە قىلغۇچىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغاندەك، بىر ئېغىزمۇ زۇۋان سۈرمىدى. ئۇنىڭ قايسى

سۆزىنى ئوقۇپ، نېمىلەرنى پىچىرلاۋاتقانلىقىنى بىر ئاللادىن ئۆزگە ھېچكىم بىلمەس ئىدى.

— قۇل دېسىلە قۇللىرى بولاي، ماڭغان يوللىرىنى كۆز يېشىم بىلەن ئەمدەپ، ساقىلىم بىلەن سۈپۈرەي، قادىر ئاللا گۇۋاھ بولۇپ تۇرۇپتۇ، 30 پارە قۇرئان ئالدىدا قىلغان سۆزۈمدىن تېنىۋالسام، قىيامەت كۈنى گۆرۈمدىن قارا يۈز قوپاي ...

سېيىت ھاجى مېھمانخانىغا ئىتتىك كىرىپ كەلگەن ھاپىز قۇلىقىغا نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىغاندىن كېيىنلا كۆزىنى ئاچتى، ئالدىدا بېشىنى سىلىپ ئولتۇرغان ئابلىزقارىنى ئەمدىلا كۆرۈۋاتقاندەك ئۇنىڭغا ئوبدان بىر قارىۋالدى-دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، دەرۋازىنى ئېچىشقا ئىجازەت بەردى. دەرۋازا ئېچىلغاندا پۇقرالارنىڭ كۆرگىنى بايام تەسۋىرلەنگەن ھالەت ئىدى.

— ئەدەب ... ئەدەب ...

شامال سوققان قومۇشلۇقتەك داۋالغۇپ، قايناۋاتقان قازاندەك چۇرۇقلىشىۋاتقان جامائەت ھاپىز مەخسۇمنىڭ قول شىلتىپ تۇرۇپ ۋارقىرىشى بىلەن تەڭلا تىمتاس بولۇپ قالدى.

— ئاللانىڭ مەرھەمىتى بىلەن ئەۋلىيالىق دەرىجىسىدە تۇرغان، يەتتە ئىقلىم، ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىكى ھەممە ۋاقىئاتلاردىن خەۋەردار بولمىش سېيىت ھاجىم رەئىيەنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان قىيامەت بەختسىزلىكىدىن خەۋەر تاپتى. ئەمدى ھاجىمنىڭ مۇبارەك ئاغزىدىن ئىككى كەلىمە سۆز ئاڭلايلى.

ھاپىز خوجايىنىغا قاراپ بېشىنى قىيشايتىپ كۈلۈمسىرىدى. سېيىت ھاجىنىڭ كۆزى بىر تال يىپتەك ئېچىلدى. ئازاب ئوچقىدا ئۆرتىنىۋاتقان ئادەمدەك، كۆكرەك قەپىسىنى چىڭ تولدۇرۇپ چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىۋېلىپ، تىترەپ تۇرغان ئاۋاز بىلەن:

— كىتابى ھەدىستە «ئاللاتائالا ھەر بىر ئىشتا ئۆز بەندى-
سىگە ياردەم بېرىدۇ» دېيىلگەن. ئاللا بەندىلىرىنى ئۆز پاناھىدا
ساقلىغۇچىدۇر، مۈشكۈللىرىنىڭلارنى ئاسان ئەتكۈچىدۇر. يەنە بىر
كىتابتا: «ئەگەر كىشىلەردە مەيلى پادىشاھلىق ھوقۇقى بولسۇن،
ياكى باشقا مەنسەپلەردە ئېگىشلىك مەرتىۋىدە بولسۇن، شۇ ھو-
قۇق ۋە مەرتىۋە نىسبىتىدە ئاجىزلارنىڭ، ھال ئېيتىپ كەلگۈ-
چىلەرنىڭ ھاجەتلىرىنى راۋا قىلىپ بېرىشى پەرزدۇر» دەپتۇ.
يەنە بىر ھەدىستە: «مۆمىن كىشىنىڭ كۆڭلىگە خۇرسەنلىك
يەتكۈزۈشىنىڭ ئۆزى ساۋاب جەھەتىدە ئادەم ۋە پەرىلەرنىڭ
قىلغان ئىبادەتلىرىگە باراۋەردۇر» دەپ قەيت قىلىنغان.

مانا ئەمدى، مۆمىن پۇقرالىرىمىزنىڭ ئەمىنلىك قۇياشى
قانخور كاپىرلارنىڭ زۇلۇم بۇلۇتى بىلەن توسۇلۇپتۇ. كەمىنە
مۆئمىنگە شۇنداق ئايان بولدىكى، كاپىرلاردا نە ئىنساپ، نە ئەد-
لى - ئادالەت يوق، بۇ تائىپىلەر كەلسە ئېشىگلارغا توپا چېچىپ،
بالىنى ئاتىسىدىن، ئەركەكلەرنى مەھبۇبىدىن ئايرىيدۇ. ياپىسىغا
قەتلىئام يۈرگۈزۈپ، مۇسۇلمانلارنىڭ قېنىنى دەريا قىلىپ ئاق-
قۇزىدۇ. كۆرۈپ تۇرۇپسىلەركى، يۇرت بېگى ئابلىزقارىمۇ پۇق-
رالىرىنىلا ئەمەس، ئۆزىنى ھىمايە قىلىشتىنمۇ ئاجىزدۇر، — دېدى.

چىدىغۇسىز مۇسىبەتكە دۇچار بولغاندەك يىغا - زار قى-
لىشقا باشلىغان پۇقرالارنى بىر پەسكە ئۆز ئەركىگە قويۇۋەت-
كەندىن كېيىن، سېيىت ھاجى سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى:

— مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئاھ - زارى پەلەك گەر-
دىشىدىن ئاشتى. بۇ ئاھ - زار ئالدىدا يۈرىكىم سۇ بولۇپ كەتتى.
ئاللاتائالا يۇرت پۇقرالىرىنى ئۆز پاناھىغا ئېلىپ، بۈيۈك ئىس-
لام ھەيۋىتى، ئىمانىنىڭ غايىب، ئەمما تەگداشسىز كۈچى
بىلەن كاپىرلارنى تارمار قىلىشنى دىلىمغا سالدى.

— باشپاناھىمىز سېيىت ھاجىمنىڭ ھەققىدە دۇئا قىلايلى!
— ئامىن ...

تولا يىغلاپ يېشى قۇرۇپ كەتكەن كۆزلەردىن ئۈمىد نۇرى چاقنىدى. پۈرلىشىپ كەتكەن يۈزلەردە ھاياتلىق ئاپتىپى بالقىدى. دۇئادىن كېيىن سېيىت ھاجى يەنە دېدى:

— ھەممىڭلار «سەۋەب قىلساڭ، سېۋەتتە سۇ توختايدۇ» دېگەن ماقالنى بىلىسىلەر، شۇنداقمۇ، كاپىرلارنىڭ ۋەھشىيىتىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بىزگە سەۋەب قىلماق لازىم. مەسىلەنىسگە ئېيتايلۇق، پېقىرنىڭ باشپاناھلىقىغا ئېرىشمەكنى خالىغانلارنىڭ ئۈچ تەڭگە خىراج تەييارلاپ، ئۇلۇغ ئاقپاششا ئېلىنىڭ پۇقرالىق گۇۋاھنامىسىنى ئېلىشى شەرتلەرنىڭ شەرتى، سەۋەبلەرنىڭ سەۋەبىدۇر. كىمىكى ئاقپاششانىڭ گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشىپ، ئۆزىنى ئۇ زاتنىڭ پۇقراسى دەپ بەيئەت قىلسا، ئۇ پۇقرا ھەرقانداق ئاپەتتىن ئاماندۇر، قۇدرەتلىك ئاقپاششانىڭ نامىنى ئاڭلىغان ھەرنە زوراۋان ئىز پۈكمەي مۇمكىن ئەمەس. قادىرئاللا بۇ كارامەتنى پات-ئارىدا ئالدىڭلاردا ئايان قىلىدۇ. كىمىكى بۇ سۆزۈمنى غەلەت دەپ ھېسابلاپ، كۆڭلىگە تېرىقچىلىك شەك كەلتۈرسە، ئۇل كىشى ھەرقانداق باشپاناھلىقتىن مەھرۇمدۇر!

سېيىت ھاجى سۆزىنى تۈگىتىپ، رەئىيىگە مەغرۇر قىياپەت بىلەن قارىغاچ ئاستا كەينىگە بۇرۇلۇپ، سالماق قەدەملەر بىلەن مېھمانخانا تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. گۇۋاھنامە ھەققىگە ئۈچ تەڭگە تەسەررۇپ قىلىنىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان ھاجەتمەنلەرنىڭ زوۋانى تۇتۇلۇپ، نائۈمىدلەرچە ئاھ تارتىشتى.

مۇردىدەك تاتىرىپ تۇرغان ئابلىزقارىغا غايىبتىن جان كىرگەندەك بولدى. ئۇ ئىتتىكلا ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا يۈتۈپ، يېلىندى:

— ھېلىغۇ، ئۈچ تەڭگە ئىكەن، 3000 تەڭگە تۆلەشكە-

مۇ رازىمەن، قېنى، ئاقپاششانىڭ ھېكمەتلىك گۇۋاھنامىسىنى تۇتىيا بىلىپ، پاتراق كۆزۈمگە سۈرەي!

— ماڭىمۇ بىرنى ئىلتىپات قىلسىلا مەخسۇم.

باياتىن بېرى ئىككىلىنىپ تۇرغان ھېمىت قاشقا بىردىن غەيرەتكە كەلدى-دە، توپ ئارىسىدىن چىقىپ خاتىپنى ئىتتىرىپ دېگۈدەك ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا قالماقدۆك ھاشىرىدا سېيىت ھاجىدىن ئىنئام ئالغان كۈمۈش تەڭگە پارقىراپ تۇراتتى.

— ئالدىرىماڭلار، بىردىن-بىردىن كېلىڭلار!

ھاپىز مەخسۇم ھويلىغا شىرە قويۇپ ئۇلگۈرگەن خەتچىگە مەلۇم قىلغىلى باشلىدى:

— نام-شەرىپى ئابلىزقارى، شەھىرى ئەندىجاندا تۇغۇلغان، بالاغەت يېشىدا شەھىرى قەشقەرگە ئۆتۈپ، كېيىن چىرىيىدە يەرلەشكەن.

— بەگزادە خاتىپ، پەدەرى مۇبارەك ئابلىزقارى ئەندىجان مۇھاجىرى، مۇھاجىر نەسلى مۇھاجىر ھېسابلانمىشتۇر.

— ھېمىتئاخۇن سەپەر ئوغلى، قاچانىكى بىر قۇتلۇق مىنۇتتا ئاقپاششا ئىبلىنىڭ سەمەرقەنت شەھىرىدە تەۋەللۇت بولغان، 30 يىلدىن بېرى بۇ يۇرتقا مۇھاجىر.

جان دېگەن تاتلىق نەرسە، قالماقدۆك ھاشىرىدا رىيازەت چەككەنلەرنىڭ ئەمدى ئامېتى ئوڭدىن كەلگەنىدى. ئۇلار ئارىسىدىكى ھەدىيە ئالغان تەڭگىلىرىنى خەجلەشكە كۆزى قىيمىغاي ئىشتانلىرىنىڭ كارىكىدا، يانچۇقلىرىدا ساقلاپ كەلگەنلەر بىر ھازا ئارىسالدى بولدىيۇ، ھېمىت قاشقىنىڭ يولىنى تۇتۇپ، ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا كېلىشكە مەجبۇر بولدى.

— نۇرۇللا ھەمدۇللا ئوغلى، شەھىرى ئوشتا تۇغۇلغان، بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن مازار شېرىپ زىيارىتى بىلەن بۇ

مەنزىلدە تۇرۇپ قالغان!

— تۆردى ساقال، ئاتىسى شەھىرى ئەندىجاندىن، شۇ سەۋەبتىن مەزكۇر ھەم مۇھاجىر جۈملىسىدىندۇر!

— سۇلايمان ئوغلى ھاشىم، بۇۋىسى نەمەنگانلىق سودىگەر.

— ئاۋۇت كۆكبېشى، قوقان مۇھاجىرى.

— ......

«ئېشەكنىڭ ساغرىسىغا ئاپتاپ چۈشسە، قولۇڭنى قاقلا» دېگەن ھاقارەتلىك تەمسىلنىڭ ھىمايىسىدە يات تائىپىگە پۇقرايىتەۋەلىك بىلدۈرگەن ئادەملەر مۆلدۈر بولۇتىدەك بېسىپ كېلىۋاتقان ئاپەت قورقۇنچىدا بۇ لەنىتى گۇۋاھنامىگە قول ئۇزاتتى. قول ئۇزاتقاندا، قارا خەت بېسىلغان ئالقانچىلىك سېرىق قەغەزنىڭ ئېمىلەردىن بېشارەت بېرىدىغانلىقى ئۈستىدە كاللا قاتۇرۇپ ئولتۇرمىدى. ئىلاجىنىڭ يوقىدىن بۇ تۈزكورلارچە تەۋەككۇلغا يول قويغان ئەقىللىق كىشىلەر قولىنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان گۇۋاھنامىنى پۇكلەپ، پۇرلەپلا ئىشتانلىرىنىڭ يانچۇقىغا، سەللىسىنىڭ قېتىغا قىستۇرۇشتى. ئەيىبلىك ئىش قىلىپ قويۇپ، ئۇيالتقا قالغان كىشىدەك بىر- بىرىدىن كۆزلىرىنى قاچۇرۇشتى.

— تا قىيامەتكىچە يادىڭلاردا بولسۇن، ھەرقايسىڭلار ئۇلۇغ ئاقپاششاغا ئىختىيارىڭلار بىلەن بەيئەت قىلدىڭلار، 30 پارە قۇرئان ئالدىدا بارمىقىڭلارنى ئەھدىڭلارغا ۋەكىل قىلىپ رويخەتتىكى نام- ئەمالىڭلار ئۈستىگە باستىڭلار، كىمكى پادىشاھنىڭ كىم دېگەن سوئالىغا دۇچ كەلسە، ئاقپاششا دەپ جاۋاب بەرسۇن، پايتەختنىڭ قەيەر دېسە، ئۇرۇنبورگ ① دېسۇن. ئامىن!

---

① ئورۇنبورگ — روسىيە ئىمپېراتورى پېتىر I (مىلادى 1696- يىلىدىن 1725- يىلىغىچە ئىمپېراتور بولغان) نىڭ زامانىسىدا روسىيە 1708- يىلى سەككىز مەمۇرىي گوبېرنىيىگە بۆلۈنگەن، مەمۇرىي جەھەتتىن ھازىرقى ئۆلكىگە يېقىن كېلىدىغان بۇ گوبېرنىيالارغا گوبېرناتور (باش ۋالىي) لار قويۇلغان.

پېتىر I- نىڭ ۋاقتىدا دوندىن ئورال بويلىرىغا كۆچۈپ كېلىپ ئورۇنلاشقان قا-

تولا ۋاقلاپ ئاغزىغا كۆپۈك كېلىپ قالغان ھاپىز دۇئاغا قول كۆتۈردى. تۇيۇقسىز ئاڭلانغان دۇپۇرلىگەن ئاۋاز ۋە ئۇش-شاق بالىلارنىڭ «چېرىك كەلدى، قاچ!» دەپ ۋارقىراشلىرى دۇئا-غا خالار-خالىماس قول كۆتۈرگەن كىشىلەرنى چۆچۈتۈۋەتتى. سانىڭ چاڭگىلىغا دۈچ كەلگەن چۈجىدەك تىترەپ، ياكى قېچىشنى، ياكى ۋارقىراشنى بىلمەي، يۈرىكى ئېغىشقا باشلىغان پۇقرا يول تەرەپكە بۇرۇلۇپ قاراشقا ئاران جۈرئەت قىلالىدى.

توخۇدەك كىچىك ۋە جىنازىدەك ئورۇق ئاتلارغا مىنىشكەن ئوتتۇزچە چېرىك پۆپۈكلۈك تەقىي كىيىۋالغان باشلامچىسىنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۈستىدىكى قارا كالتە چاپىنىنىڭ ئالدىدىكى سېرىق دۈگلەكچە كىچىككىنە قالقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇزۇن قونداقلىق قارا مىلتىق كۆتۈرۈۋالغان ئون نەچچىسىدىن ئۆزگىلىرى نەيزە ۋە قىلىچ بىلەن قوراللانغان، ھەممىلا چېرىك گويا تاللىۋالغاندەكلا پاپە ۋە ياشانغانلار ئىدى.

سالپايغان، روھسىز چېرىكلەر ئاتلىرىنى مېڭىشىغا قويۇپ بېرىپ، ئۇدۇل قەسىر دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدى. ھېلىقى چې-رىك باشچىسى ئالدىغا ھېچكىم چىقمىغاندىن كېيىن ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپ، ئۆزەڭگىنىڭ يېنىدا خۇددى پەرۋانىدەك پىرقىراپ يۈرگەن ياش تىلماچقا ئىشارەت قىلدى. تىلماچ قەددىنى رۇسلاپ، پۈتىنى جۈپلىگەندىن كېيىن ۋارقىرىدى:

— كىرىيە ناھىيىسىنىڭ ئالتىنچى جەرىكىلىك چېرىكچى

زاق، رۇسلار بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن، پېتىر I نىڭ بۇيرۇقى بىلەن 1720 - يىلى يايىق دەرياسىنىڭ بويىغا ھەربىي قورغانلار سېلىنغان. ئورۇنبورگ دەپ ئاتالغان بۇ شەھەر ئەنە شۇ چاغدىن تارتىپ رۇسلار، قازاقلار، باشقىرتلارنى باشقۇرىدىغان گېنې-رال گوبېرناتور تۇرىدىغان شەھەرگە ئايلانغان. تارىختا تورغاي ئوبلاستىغا قارىغان چاغلىرىمۇ بولغان. ئورۇنبورگ — تاشكەنت تۆمۈريولى ياسالغاندىن كېيىن چاررۇسىيىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مۇسۇلمان رايونلىرىغا قارىتىلغان سودىسى، سىياسىتى جەھەتتە مۇھىم ئورۇندا تۇرغان.

ئامبلی جۇ دارىن جانابلىرى كەلدى!

تىلماچ ئارقىمۇ ئارقا ئىككى مەرتەم ۋارقىرىغان بولسىمۇ، ھاڭغىرقاي ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن ھېچكىم چىقمىدى. بۇ ھال ھار كەلدىمۇ ياكى رەسمىيەت شۇنداقمۇ، جۇ دارىن ئالدى بىلەن ئاتتىن چۈشتى-دە، لەشكەرلىرىنى كەينىگە سىلىپ، مېكمىيانلارنى ئەگەشتۈرۈپ كېتىۋاتقان بازغىغان خورازدەك دەرۋازا بوسۇغىسىدىن ئاتلىدى.

— كىرىيەنىڭ ئالتىنچى جەرىكىلىك چېرىكچى ئامبىلى جۇدارىن كەلدى!

— ھىم، جۇ دارىن كەپتۇمۇ؟ — دېدى ئابلىزقارى رەسمىيەت ئۈچۈن كۆرۈشۈپ قويماقچى بولۇپ چېرىك باشلىقىنىڭ ئالدىغا كەلدى، — ھە، نېمە خىزمەت دارىن جانابلىرى؟

قۇرغۇيدىن قورققان قۇشقاچتەك دۈگىدەرىشىپ تۇرغان پۇقرالار ئابلىزقارىنىڭ بىھۆرمەتلىك قىلىپ، چېرىكلەرنىڭ چىشىغا تېگىپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلىشقا باشلىدى.

ئابلىزقارى چېرىكچى ئامبالنىڭ ئالدىدا قولىنى كەينىگە تۈتقىنىچە تۇراتتى. ئۇنىڭ ئەتىگەنكى ھالىدىن ئەسەرمۇ قالمىغان، خۇددى رەھمەتكە سۆزلىگەنىدەك، دىمىغىدىلا گەپ قىلاتتى.

— كەمىنە چېرىكچى ئامبال، كىرىيە ئامبىلىنىڭ يارلىقى بىلەن يېتىپ كەلدىم.

— قېنى، يارلىقنى ئوقۇڭ!

تىلماچ جۇ دارىننىڭ قولىدىن بىر سېرىق لىپاپىدىكى يارلىقنى ئالدى-دە، ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى:

«مەقسەت-مۇددىئا ئۇشبۇ يارلىق بىلەن روشەن بولغايكى، چىرىيە پۇقرالىرى ۋە چىرىيىگە ھۆكۈمىتىمىز تەرىپىدىن تەيىن قىلىنغان بەگ ئابلىزقارى يەتتە ئايدىن بېرى

تېگىشلىك غەللە-پاراقنى خەزىنىسىگە تاپشۇرۇشتىن باش تارت-قىنى ۋەجىدىن تۆۋەندىكىلەرنى بۇيرۇپ، ئالاھىدە پەرمان قىلىمەن: يۇرت بېگىنىڭ جىمىي تەئەللۇقاتى باج-خىراج ھېسابىغا ھۆكۈمەت خەزىنىسىگە يېزىلسۇن. بەگلىك مۇھۇرى تارتىۋېلىنسۇن! غەللە-پاراق تاپشۇرۇشتىن قاچقان، ئىتائەتتىن چىققان پۇقرالار ئارىسىدىن 100 چېرىك تۇتۇلسۇن، مەزكۇر يارلىققا بويسۇنمىغان ھەرقانداق كىشى ئاسىيلار قاتارىدا ھەپسىگە ئېلىنسۇن.»

يارلىقنىڭ ئۈستىگە بېسىلغان تۆت بۇرجەك يوغان مۆھۈرنى كۆرگەن ئابلىزقارىنىڭ چىرايى يەنە قانسىرىتىلغان ئۆپكىدەك ئۆڭدى، ئۇ بىردەم چېرىكچى ئامبالغا، بىردەم ھاپىز مەخسۇمغا قاراپ ئالاقزادە بولۇپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. باياملقى توك مۇئامىلىسى ئەمدى قانداق نەتىجە بېرىدىغانلىقىنى چۈشەن-گەندەك، چىرايىغا زورمۇزور كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ئىنكىسىگە ئەركىلىگەن مۈشۈكتەك سۈۋۈنغىلى تۇردى:

— جۇ دارىن، جۇ دارىن...

ئامبالنىڭ بۇ تەرىقە قاتتىق سىياسەت قىلغىنى ۋە ئابلىزقارىنىڭ مۈز تەلەت چېرىكلەرگە ئۆزىنى ئۆزى تۇتۇپ بەرگەنلىكىدىن قورققان پۇقرالارنىڭ تېنىدىن دەرمان قاچتى. «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق» دېگەندەك مەنا بىلەن ئاستىرتتىن بىر-بىرىگە قارىشىۋاتقانلار قېچىپ كەتمىگىنىگە پۇشايمان يېمەكتە، ئۆزلىرىنى چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بەرگەن ھىممەت قاشقىنى ۋە سېيىت ھاجىنى ئىچىدە تىللاشماقتا، كېزى كەلسە دەرۋازىدىن ياكى تامدىن غىپپىدىلا قېچىپ قۇتۇلۇش-نىڭ يوللىرىنى ئىزدەپ ئەتراپىغا مارىلاپ باقماقتا ئىدى. ھېچكىممۇ تەرلەپ كەتكەن قوللىرىدا جۇپتەك نەملىشىپ تۇرغان گۇۋاھنامىنى چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئاقپاشىشانىڭ پۇقراسى

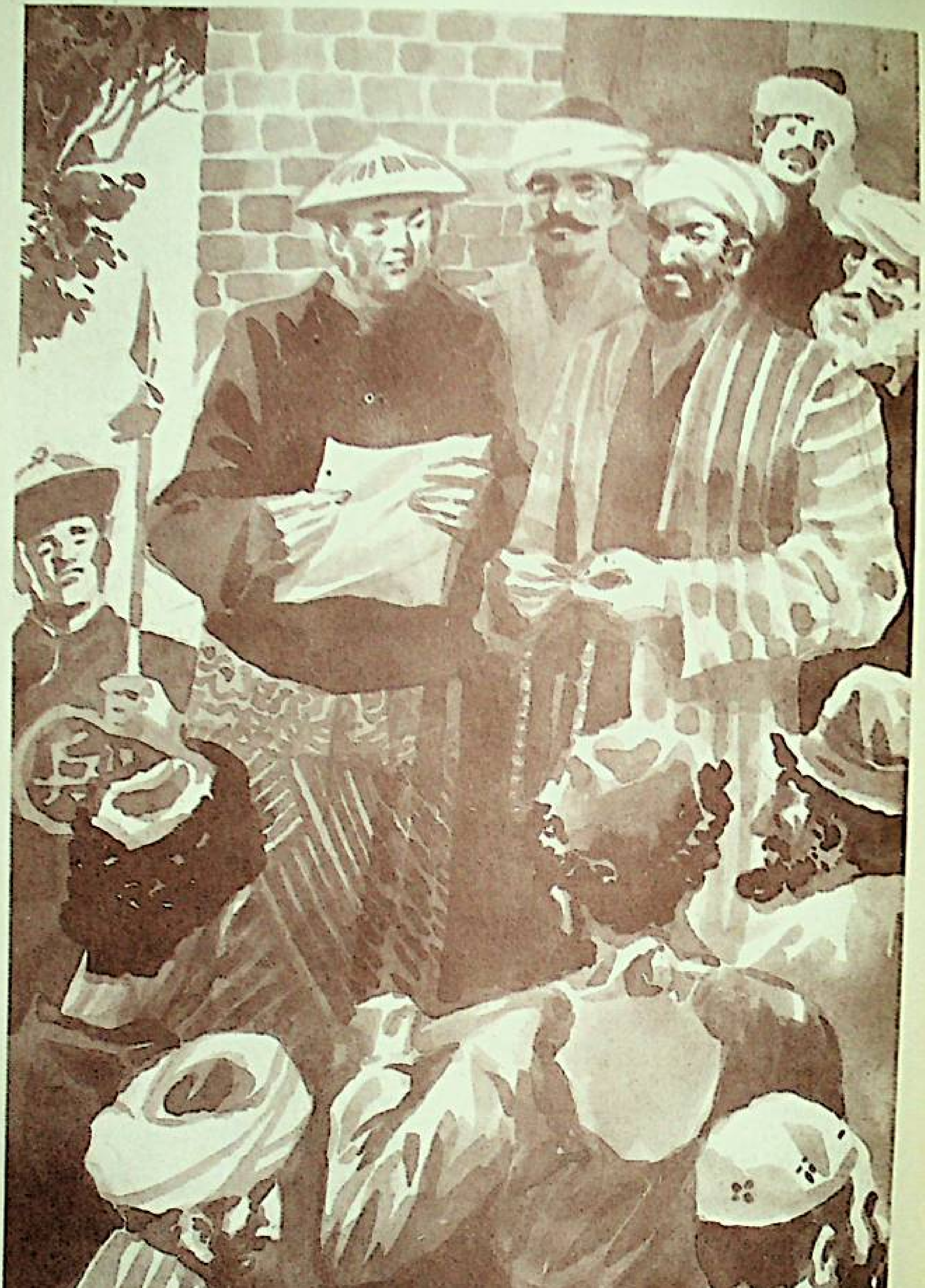

— كەمىنە چىرىكچى ئامبال كرىيە ئامبىلىنىڭ يارلىقى بىلەن يېتىپ كەلدىم!

— قېنى، يارلىقنى ئوقۇڭ، — دېدى، ئابلىز قارى دىمىغىدا سۆزلەپ.

ئىكەنلىكىنى ئىپلان قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

— ھە، ئېمە ئىش بولدى بۇ يەردە؟ يولۇڭلارغا ماڭماي قاراپ تۇرۇۋشىسىلەرغۇ؟

بۇ چېرىكلەرنىڭ ئالدىدا پەيدا بولغان سىيىت ھاجىنىڭ پۇقرالارغا قارىتىپ ئېيتقان سۆزى ئىدى.

— بۇ... بۇ...

ئابلىزقارى يەنە دۇدۇقلىغىلى تۇردى. يارلىقنىڭ مەزمۇنىدىن ئىشتىن بۇرۇنلا خەۋەر تېپىپ بولغان سىيىت ھاجى چېرىكچى ئامبال ئالدىدا تەنتەنىلىك ھالدا جاكارلىدى:

— كەمىنە سىيىت ھاجى ئاقپاشىشا مەملىكىتىنىڭ مۇشۇ يۇرتتا تۇرۇشلۇق سودا ئاقساقىلى بولىمەن، كىرىيە ئامبىلىنىڭ چېرىيىدىكى مۇھاجىرلىرىمىزغا سېلىق سېلىپ، باج-خىراج ئالماقچى بولغانلىقىغا قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرىمەن!

چېرىكچى ئەمەلدار سىيىت ھاجىنىڭ ئالدىدا ئىككى ئايىغىنى جۈپلەپ تىك تۇردى-دە، سەركەردىگە مەلۇمات بېرىۋاتقاندەك جاراڭلىق تەلەپپۇز بىلەن:

— مۇبارەك نامىلىرى ئامبالغا ۋە پېقىرغا ئۆزۈڭدىن بۇيان تونۇش، ئۇقۇشماسلىق بولمىسۇنكى، ئۇشبۇ يارلىق پەقەت خاقانى چىن پۇقراسىغىلا قارىتىلغان. ئاقپاشىشا مۇھاجىرلىرىغا كەلسەك...، —دېدى.

— ئىككى مەملىكەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇجاھىدە مەزمۇنلىرى ۋە جاھان ئارا خارجى قائىدىلەر بويىچە بولغاندا، بىر مەملىكەت ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككىنچى بىر مەملىكەت پۇقراسىغا باج-سېلىق سېلىش ھەقلىق ئەمەستۇر، — دېدى سىيىت ھاجى تەمكىن ئاھاڭدا، — چېرىيىنىڭ بېگى بولمىش ئابلىزقارىم ۋە قولىدا گۇۋاھنامىسى بولغانلىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى مۇھاجىرلاردۇر، جانابلىرىغا مالال كەلمىسە، پۇقرالىرىمىزنىڭ ئۆزىدىن سوراپ

كۆرسۇن.

ئابلىزقارى سەللىسىنىڭ قېتىدىن سىياھسى ئەمدىلا قۇرۇغان گۇۋاھنامىنى چىقاردى ۋە بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ، چېرىكچى ئامبالغا ھۆركىرىدى:

— مانا بۇ ئىسپات، پېقىر تۇغۇلما ئاقپاششا پۇقراسى، ماڭا خاقانى چىنىنىڭ ئەمرىنى تۇتماق جايىز ئەمەس، شۇنداقمۇ جۇ دارىن!

— ئەمىسە، ئەمىسە، پۇقرالارغىچۇ؟

ھاپىز مەخسۇم پۇقرالارغا ئىشارەت قىلىۋىدى، ھېمىت قاشقا چېرىكچى ئامبالنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى ۋە گۇۋاھنامىنى ئۇنىڭ كۆزىگە تىققۇدەك بولۇپ:

— گۇۋاھنامىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈپ باقمىغۇچە ئىشەنمەيدىغان ئوخشايدىلا دارىن، مانا پېقىر ئاقپاششا پۇقراسى، شۇ مەملىكەتنىڭ سەمەرقەنت شەھرىدە تەۋەللۇت بولغانمەن، — ئۇ جامائەت تەرەپكە قاراپ سورىدى، — سىلەر كىمنىڭ پۇقراسى؟

— مانا مەنمۇ ئاقپاششا پۇقراسى، ئەندىجاندىن كەلگەنمەن!

— مەنمۇ شۇنداق، دادام قوقانلىق!

— مەنمۇ شۇنداق...

توپ ئىچىدىكى كۆپ سانلىق كىشىلەرنىڭ قولىدا ئوخشاش رەڭدىكى بىر ۋاراق قەغەز تۇرغانلىقىنى كۆرگەن چېرىكچى ئامبال سېيىت ھاجىغا:

— ئىشەندۇق، ئۆزگە مەملىكەت پۇقرالىرىغا ئالۋان سالغىلى ھەددىمىز ئەمەس. ئەمما... ئەمما...، — دېدى.

— ھە، ئاقپاششا پۇقراسى ئەمەسلەر ئۈستىدە ئامبالنىڭ ھۆكۈمىنى ئىجرا قىلىمىز دېمەكچىمۇ؟

سېيىت ھاجى چېرىكچى ئەمەلدارنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلە-

دىغاندەك، ئاغزىغا گەپ سېلىپ بەردى.
— شۇنداق... شۇنداق...
سېيىت ھاجى بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:
— بار مەسلىھەت ئىش قىلايلى، مۇنداق بولسۇن، جۇدارىن كىمنىڭ گۇۋاھنامىسى بار، كىمنىڭ يوق دەپ سوراپ، ئىنقىلاپ ئاۋارە بولمىسۇن، يەنە ئىككى ھەپتىگىچە خاقان پۇقراسى كىم، ئاقپاشا پۇقراسى كىم دېگەنلەرنى يۇرت بېگى رويخەت قىلىپ، ئامبالغا يوللىسۇن، ئاقپاشا پۇقراسى ئەمەسلەر ئۈستىدە ھۆكۈمىتىمىزلارنىڭ يۈرگۈزىدىغان سىياسىتىگە بىز زىنھار ئارىلاشمايلۇق. دېگىنىم دۇرۇسمۇ؟
— دۇرۇس... دۇرۇس.
بۇ كېڭەشنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغان پۇقرالار بېشىنى بېسىپ تۇرغان چوڭ تاغنىڭ بىردىنلا غۇلاپ چۈشكەنلىكىنى ھېس قىلىشتى. گۇۋاھنامە ئېلىشقا كۆڭلى ئۇنىمىغان ۋە ياكى ئۈچ تەڭگىلىك بىساتى يوق تەڭقىسلىقتا قالغانلارنىڭ بېشىغا بولسا، يەنە بىر تاغ يىقىلدى، يەنە ئىككى ھەپتىدىن كېيىن تەقدىر ئىلاھى بېشىغا نېمە كۈنلەرنى سالىدىغانلىقىنى ئويلاپ غەمگە مۇپتىلا بولدى.
چېركىلەر مېھمانخانىغا باشلىنىپ، ئەجەل سائىتى يېتىپ كەلگەن قوي-قوزىلار جان ئاچچىقىدا مەرەشكە باشلىغان چاغدا بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈۋالغانلارمۇ، بېشىنى ئىچىگە تىقىۋالغانلارمۇ ئۆي-ئۆيلىرىگە تارقاشتى.
جامائەت يول ئاچىلىغا كەلگەندە مۇئەززىن: «مانا مەن دېمىگەنمۇ، سېيىت ھاجىم لەۋزىدە تۇردى ئەمەسمۇ» دەپ ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەۋاتقان ھېيت قاشقىغا قاراپ يەپ كەتكۈدەك ئالىيىۋالدى.

18. سادائقا چۇشكەن ئوق

سۈپۈرگەئاخۇن ئەڭ يېقىن چىغىر يول بىلەن ساراڭ-نىڭ چېچىدەك قالايمىقان ساڭگىلاپ تۇرغان كاۋا پېلەكلىرى بىلەن چۈمكەلگەن ۋەيرانە ئۆيگە يېتىپ كەلگەندە، تاڭ يورۇپ قالغانىدى. بىر ياز ئەجىر قىلىپ كۆكلەتكەن يېشىل ھاياتلىقنى بىر ئاخشامدىلا نابۇت قىلىشقا پېتىنغان لەنىتى ئۆششۈككە قېيدىغان قۇياش تەبىئەت قوينىدىكى ئېچىنىشلىق ھالغا توغرىدىن توغرا نەزەر سېلىشتىن باش تارتقاندەك، ئۆز يورۇقلۇقىنى قاپاق سالغان ئاسماندىكى سۇر بۇلۇتلارنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىقلا تاراتماقتا ئىدى.

ئۇ كەڭ دېڭىزدا قويۇق تۇمان ئارىسىدا قېلىپ، نىشانىنى ئىلغا قىلالماي ياكۇر تاشلىغان كېمەكەبى يېگانە تۇرغان ئۆيدىن ئاتا-بالا ئىككىيلەننىڭ تاكاللاشقان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى.

— شەيتان ئازدۇردىمۇ سېنى ئابدۇللا، يۈگۈرگىن، ئۇرەك باشىغا دە، بۇرغىسىنى ئەكىلىپ بىزنىڭ ئۆگزىگە چىقىپ چالسۇن. ئۆزىنى ئەركەك چاغلاپ يۈرگەنلەر بۇ يەرگە جەم بولسۇن، مانا مەن قىلچىنى بىلەپ ئۈستىرىدەك قىلىۋەتتىم، چېرىكلەرنى تاختا كۆۋرۈكتىن بىر قەدەممۇ سىلجىتماي قاپسىۋالىلى!

سەپەر بوۋاي شارتىلدىتىپ قىلىچ بىلىگەچ ئوغلىغا كايىماقتا ئىدى. ئارقىدىنلا ئابدۇللانىڭ غودۇڭشىغان ئاۋازى چىقتى:

— ئوبدان دادا، مېنىڭ گېپىمگىمۇ قۇلاق سالسىلا، بۇرغىنى ھەرقانچە چالغان بىلەنمۇ مەيدىسىگە مۇشتلاپ مەيدانغا چىقىدىغان مەرد تايىنلىق، «يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى چىقماس»

دېگەن گەپ بارغۇ، تاشقىرىدا قاچىدىغانلار قېچىۋاتىدۇ، يوشۇ-رۇنىدىغانلار يوشۇرۇنۇۋاتىدۇ. بەزىلەر سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا پاناھلىق تىلەپ بارغۇدەك تېخى، مېنىمۇ تولا تەڭلىككە سالمىسىلا!

— نېمە دېدىڭ، قاچقۇنلار قەيەرگە جۈنەپتۇ؟

— ئۇقمىدىم، ئىشقىلىپ پىتىرىشىۋاتىدۇ!

— ھېلىقى كەلگۈندىدىن پاناھلىق تىلىگۈدەكمۇ تېخى؟

— شۇنداق دېيىشىۋاتىدۇغۇ.

— ماڭا يول باشلا! — دەپ گۈركىرىدى بوۋاي ئاۋازىنى يەنە كۆتۈرۈپ، — ئاتا-بوۋىسىنىڭ قەبرىسىنى تاشلاپ قېچىشنى راۋا كۆرگەن نومۇسسىزلارنىڭ يۈزىگە تۈكۈرمەمەن، ئىززەت-ھۆرمىتىنى قايرىپ قويۇپ، يات تائىپىدىن پاناھلىق تىلىگەنلەرنىڭ ئوشۇقىنى چاقىمەن، ئىست، ئىست، چېرىكلەر شۇ ھالغا چۈشۈپ قاپتۇمۇ ئەمدى، يۇر!

ئارقىدىنلا ئابدۇللا يالۋۇرغىلى تۇردى:

— جېنىم دادا، گېپىمنى ئاڭلىسىلا، پۇقرالار ھازىر ئوڭ-سولىنى تاپالمايۋاتىدۇ، ئۇلارنىڭ پاراكەندە كۆڭلىگە ئازار بېرىپ نېمە قىلىمىز، «ئۆزۈڭنى بىل، ئۆزگىنى قوي» دېگەن گەپ بىكار ئېيتىلمىغان، ئۇلارمۇ بىلگىنىنى قىلسۇن، بىزمۇ بىلگىنىمىزنى قىلايلى.

— سېنىڭچە، ئەل-يۇرتنى چېرىكلەرگە تاشلاپ بېرىمىزما؟ ئاتا-بوۋىلارنىڭ روھىنى رەنجىتىمىزما؟ بۇ بىكار گەپنى قوي، قېرى جېنىمنى تىكىپ قويدۇم، چېرىكلەر ئاسان ئانىمي بولىدىغان خەق ئەمەس!

— دادا، ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا.

— ئۆزۈمنى بېسىۋالماي نېمە قىلىپتىمەن؟ ياكى مەنمۇ ھېلىقى توخۇ يۈرەكلەردەك قۇيرۇقۇمنى چاترىقىمغا قىسىپ قېچىپتىمەنمۇ؟ ياكى سېيىت ھاجىنىڭ ئايىغىغا باش قويۇپتىمەنمۇ؟ ياكى...

بوۋاينىڭ ئاۋازى تۇيۇقسىز ئۈزۈلۈپ قالدى، تاشقا چۈشكەن قىلىچ جاراڭلاپ كەتتى.

سۇپۇرگەئاخۇن كىرىپ كەلگەندە، چىرايى شامدەك تاتىرىپ كەتكەن بوۋاي ئابدۇللانىڭ قۇچىقىدا ياتاتتى. ھەسەن بىلەن ھۈسەن بۇرنىنى كولىغاچ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ھاڭۋېقىپ قاراپ تۇرۇشاتتى.

ئۇ بوۋاينىڭ نېمە بولغانلىقىنى سورۇشتۇرۇپ ئولتۇرمىدى. ئىتتىك بېرىپ، نوگاي بىلەن سۇ ئەكەلدى-دە، بوۋاينىڭ لەۋلىرىگە تەگكۈزدى.

بوۋاي مۇزدەك سوغۇق سۇنىڭ تومۇر-تومۇرلىرىغا تەسىر قىلىشى بىلەن كۆزلىرىنى تېز-تېز چىمچىقلاتتى-دە، ئۆزىنى يۆلەپ نوگاي تۇتۇپ تۇرغان مىراب بېگىگە، ئاندىن ئوغلىغا قارىدى. ئىككى قولى بىلەن يەرگە تايىنىپ، ئىنجىقلاپ ئاياغقا تۇردى، بورا ئۈستىدە ئۆتكۈر بىسلىرىدىن جەزبىلىك شولا چېچىپ تۇرغان قىلىچىنى تېپىۋالدى. ئاجىزلىقىنى چاندۇرۇپ قويغىنىنى تەن ئالغۇسى كەلمىگەندەك، ئوغلىغا قاراپ بېشىنى چايقاپ، تۇمشۇقىنى پۇرۇشتۇردى:

- ئىسىت، ئىسىت، نېمە بولۇپ كەتتى بۇ چىرديلىكلەر، — دېدى ئۇ سوغۇق كۈلۈپ قويۇپ، — تېرىق ئۇنىڭ خېمىرىدەك، پاختىلىقنىڭ قومىدەك زادى قام كېلەلمەيۋاتىدۇ يا؟ بىز ياش چاغدا...

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ شۇ تاپتىكى ھېسسىياتى بوۋاينىڭكى بىلەن ئوخشىشىپ كېتەتتى. يۈرىكى يېرىلغۇدەك بولۇپ قېچىۋاتقانلار ئۇنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىپ، تېرىكتۈرگەنىدى. بىراق، تىنچ تۇرمۇش كەچۈرۈش ئەركىدىن مەھرۇم بولغانلارنىڭ مۇڭ-زارى ئۇنى قېچىش يولىنى بىردىنبىر ئامانلىق يولى دەپ ھېسابلاپ، چۆل-جەزىرە جەبرىنى زالىملار ئالدىدا تىز پۈكۈشتىن

ئەلا بىلگەنلەرنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىشكە قىستايتتى. شۇڭا، ئۇ قاچقۇنلارنى ئۇچراتقان چېغىدا ئۇلارنى تىل قامچىسى بىلەن رەسۋا قىلىپ، يۈزىگە تۈكۈرۈۋېلىش ۋەسۋەسىسى ئۈستىدىن غالىب كەلگەنىدى.

نادان پۇقرالاردىكى نادانلىق تۈپەيلى تۇغۇلغان ۋەتەن قىممىتىنى كەم ساناش، مىللەت غۇرۇرى دېگەن قىممەتلىك نەرسىگە سەل قاراش، ئۆز قەدرىنى چۈشەنمەسلىك خاھىشلىرى تارىخ تەرىپىدىن پاك ۋىجدان ئۈستىدە قالدۇرۇلغان داغ ئىدى. بۇ داغ لەنەتلىك تەقدىر زەربىسى بىلەن سۇندۇرۇلغان جاسارەتتىن، ئاسارەت ئاتەشى بىلەن كۆيدۈرۈلگەن جەڭگىۋار-لىقتىن قېپقالغان كۆل — قۇللۇقتىن بېشارەت بېرەتتى.

دېمىسىمۇ، كۇئېنلۇن تاغلىرىنىڭ كۆكسىدىن ئۇرغۇپ ئاق-قان چىرىيە دەرياسىنىڭ شەربىتىنى ئىچىپ ئاۋۇغان، بۇ دەريا ۋادىسىدا بۇ تەرىقە شۆھرەتلىك ماكانىنى گۈللەندۈرگەن چې-رىيە خەلقىنىڭ ئۆز ئەمگەك مېۋىسىنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ يې-گەن چاغلىرى بەكمۇ ئاز بولدى، يىللارسېرى ئۇساللىشىۋات-قان تەبىئەت ئۇلارنىڭ قاۋۇل، زەبەردەس جىسمىدا مۇشەققەت ئىزلىرىنى، تىلىم-تىلىم يېرىقلارنى پەيدا قىلسا، كۈن بىلەن تۈندەك ئالمىشىپ تۇرىدىغان سۇلالىلەرنىڭ رەھىمسىز سىيا-سەتلىرى يۈرىكىدە ساقايماس يامان يارىلارنى قالدۇردى.

بەزەن-بەزەن يانار تاغ مىسالى پارتلاپ تۇرىدىغان قەھر-غەزەپلىك كۆتۈرۈلۈشمۇ شەپقەتسىز باستۇرۇشلار ئارقىسىدا بىردەملىك ھادىسىگە، شىرىن ئەستىلىككە ئايلىنىپ قالدى. بۇنداق پارتلاشنىڭ كۈچى ھارغىنلىق يەتكەن قەلبلەردە بارغانسېرى ئاجىزلاپ كەتتى، ئۇرغۇپ تۇرىدىغان تۇيغۇ ھالسىزلاندى...

بۇنداق ھالسىزلىقتا ئەمدى شەربەتتى شىپامۇ، مەجۇنى

كۆمۈلىيامۇ تەسىر قىلماس بولۇپ قالغان، پەقەت روھنى قۇۋۋەتلەندۈرۈشلا بىردىنبىر ئەملەش چارىسى ئىدى. بىراق بۇ چارە كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچىلا ئەمەس، بەلكى، مەلۇم پۇرسەت ئىچىدە ئاندىن ئۆز كۈچىنى كۆرسىتەلەيتتى.

— ئاكا، خاپا بولمىسىلا، پۇقرانى ئەيىبكە بۇيرۇغىلىمۇ بولمايدۇ، — دېدى بىر پەس ھۆكۈم سۈرگەن جىمجىتلىقتىن كېيىن سۇپۇرگەئاخۇن بوۋاينىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ.

— نېمىشقا ئەيىبكە بۇيرۇغىلى بولمايدىكەن، ئۇلارنى، «جاندىن كەچمىسەڭ جانانغا يەتكىلى بولمايدۇ» ئەمەسمۇ؟ — دېدى ھاسىغا تايىنىپ دۈمچىيىپ ئولتۇرغان سەپەر بوۋاي. ئۇ ھېلىمۇ توختىماي تىترەپ، چوڭ - چوڭ تىن ئېلىۋاتاتتى.

سۇپۇرگەئاخۇن شەرەت قىلىپ، تامغا ئالدىنى قىلىپ ئۆرە تۇرغان ئابدۇللانى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى. سەللىسىنىڭ ئارىسىدىن مۇھەممەتئەلىدىن كەلگەن خەتنى ئېلىپ ئوقۇۋېتىپ، خەت مەزمۇنى ئۈستىدە ئۇدۇللۇق مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ كېلىپ، ئاخشام كۆرگەنلىرىنى بىرەۇبىر بايان قىلدى ۋە گۇمانىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— ئۇزۇندىن بېرى غەللە - پاراق ئېلىشىنىلا بىلىپ، بۇ يۇرتقا دەسسىمەيدىغان بولۇپ قالغان ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەمدى بىردىنلا چېرىك ئەۋەتكىنىگە تولىمۇ ھەيران بولۇۋاتىمەن. قەشقەردىكى ھۆكۈمدارلار سەلتەنىتىنى ساقلاپ قېلىش كويىدا يىراق - يېقىندىكى چېرىكلىرىنى ئوردا - قەسىرلىرى ئەتراپىغا توپلاۋاتقاندا، كىرىيىدىكى ئەمەلدارلارنىڭ چېرىكلەرنى ئۆز يېنىدا تۇتماي بۇ يەرگە ئەۋەتكىنى قىزىق.

— ئىشقىلىپ نېمە دېسەڭلار، مەن يېگەن تۇز سىلەر ئىچكەن سۇدىنمۇ كۆپ، — گەپكە ئارىلاشتى سەپەر بوۋاي سەپراسى ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، — راست، بۇنىڭدا

سىر باردەك قىلىدۇ، مەمتىلاخۇن قاشقىدىن گەپ ئېلىپ باقسام، «چېرىكلەر كەلگۈدەك، پوقىرالارنى بولاپ، لەشكەر تۇتقۇدەك» دېگەن گەپنى ئالدى بىلەن ھاپىز تارقاتقانىكەن، ئەجەب ئىش، چېرىكلەرنىڭ نېمە قىلىدىغىنىنى ئۇلار قانداق بىلىدىغاندۇ؟ ئاق خان بىلەن قاراخان بىر ئىشتان كىيىپ يۈرەمدۇ يا؟

— شۇنى دەيمەنا؟!

— چېرىك كەلدى! چېرىك كەلدى!

ئالدىدا نۇرەك باخشى، كەينىدە قادىر تۆمۈرچىنىڭ شىددەت بىلەن ئېچىلغان ئىشكتىن ۋارقىراشقان پېتى كىرىپ كېلىشى بوۋاينىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ قويدى، ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. سەپەر بوۋاي يېرىم غۇلاچ ئۇزۇنلۇقتىكى قىلىچىنى دەرھال قولىغا ئېلىپ سورىدى:

— كىمدىن ئاڭلاپ كەلدىڭلار، نۇراخۇن؟

— چېرىكلەرنىڭ قەسىرگە كىرىپ كەتكىنىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇق، ئالدى بىلەن ئابلىزقارى بىلەن گەپلەشسە كېرەك.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ سوپۇرگەئاخۇن بىلەن سەپەر بوۋاي خۇددى كېلىشىپ قويغاندەك بىر-بىرىگە قاراشتى. ھەر ئىككىسىنىڭ چىرايىدىن: «قانداق قىلىش كېرەك؟» دېگەن سوئال ئىپادىسى ئوخچۇپ چىقتى.

— مۇنداق بولسا قانداق؟—دېدى سوپۇرگەئاخۇن كۆپچىلىككە قاراپ،— پوقرا باج-سېلىقنى ئۆز ۋاقتىدا تۆلەپ تۇرغان، لېكىن ئۇقۇشمىزچە، ئابلىزقارى ئۇنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرماپتۇ. ئەگەر چېرىكلەر ئابلىزقارى بىلەن دەيدىغاننى دېيىشىپ، ئالىدىغىنىنى ئېلىپ، كەشتى كەلگەن يېرىگە توغرىلىسا، بىزمۇ ئۇلارغا قول سالمايلى، مۇبادا پوقرالارنىڭ

بىر تال مويىغا چېقىلىدىكەن، ئۇ چاغدا گەپ باشقا، «ئاللا»
دەپلا مەيدانغا چۈشەيلى، ئانا-مانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتەيلى،
بۇ گېپىم خوپمۇ؟

ئابدۇللا بىلەن نۇرەك باخشى دەرھال ماقۇل كۆرۈشتى.
سەپەر بوۋاي بىلەن قادىر تۆمۈرچى قانداق بولۇشىدىن
قەتئىينەزەر، چېرىكلەرگە قارشى دەرھال ئاتلىنىش تەرەپدار-
لىرى بولسىمۇ، لېكىن بۇ مەسلىھەت سوپۇرگەئاخۇنىنىڭ ئاغ-
زىدىن چىققانلىقى ئۈچۈن بىردىنلا رەت قىلىشقا ئامالسىز
قېلىشتى.

— ھەي... سىلەرنى، — دېدى سەپەر بوۋاي كۆڭلىدىكى
نارازىلىقىنى يوشۇرالماي، — راستتىنلا بۇ زاماندىكى ئادەملەر
بارغانسېرى توخۇ يۈرەكلىشىپ كەتتىمۇ؟ ئىمامىلارنىڭ غەزى-
پىگە ئۇچراپ، ھەممىمىزنى كۈنلەردىن بىر كۈنى يەر يۇت-
مىسا ھېساب ئەمەس.

ئۇنىڭ سۆزى تۈگەش بىلەن تەڭ ئۆيگە مۇئەززىن كى-
رىپ كەلدى. ئۇ ئاددىيلا پاتىھە قىلغاندىن كېيىن، چېرىك-
لەرنىڭ ھېچكىمگە چېقىلماي قايتىپ كەتكەنلىكىنى خەۋەر
قىلىۋىدى، كۆپچىلىك قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەيلا قالدى.

— غەلەت سۆزلەۋاتمايدىغانلا مەزىن ئاخۇنۇم؟ — دەپ
سورىدى سەپەر بوۋاي ھەيران بولغان ھالدا، — قوي قوتى-
نىغا گۆش يەيمەن دەپ كىرگەن چىلبۆرىنىڭ ئاغزىنى قان
قىلماي چىقىپ كەتكىنى نەدە بار؟ مەن ئۆمرۈمدە پۇقراغا
رەھمى كەلگەن چېرىكنى كۆرۈپ باقمىغان!

چولاق مۇئەززىن بوۋاينىڭ گۇمانخورلۇقىدىن خاپا
بولدىمۇ ياكى باشقا بىر دەردى بارمۇ، چىرايى بۇلۇتلۇق
ئاسماندەك تۇتۇلغانىدى. ئۇ، بوۋاينىڭ سۆزىنى جاۋابسىز
قالدۇردى-دە، مەيۇسانە ئاھاڭدا:

— بىرەۋنچە ئادەم ئاقپاشاغا يۇقىرا بولۇپ، گۇۋاھنا-
مە ئالدى، ھەرقايسىلىرىنى بۇ خەۋەردىن ۋاقىپلىنىپ قالسۇن
دەپلا بۇ يەرگە كېلىشىم، — دېدى.

— نېمە دېدىلە؟ ئىسسىتمىلىرى ئۆرلەپ قالمىغاندۇ ئا-
خۇنۇم؟ — تېخىمۇ ھەيران قالغان سۆپۈرگەئاخۇن بۇ سوئال-
نىڭ ئاغزىدىن قانداق چىقىپ كەتكەنلىكىنى تۇيماي قالدى.

— يوقسۇ، ئاللاغا شۈكرى تەندۇرۇستمەن، — دېدى مۇئەز-
زىن رەنجىگەن تەلەپپۇزدا، — 30 نەچچە يۇقىرانىڭ گۇ-
ۋاھنامە ئالغىنى راست، بۇ سۆزۈمنىڭ راستلىقىغا ئىمانىم
كېپىل.

سۆپۈرگەئاخۇن سېپىت ھاجىنىڭ ھاجەتمەن يۇقىراغا
مۇھاجىرلىق گۇۋاھنامىسى سېتىش بەدىلىگە پاناھلىق بەر-
گەنلىكىنى، خان چېرىكلىرىنىڭ ئابلىزقارى ئىككى ھەپتىدىن
كېيىن يوللايدىغان رويخەت بويىچە ئىش كۆرۈش شەرتى
بىلەن قايتىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغاندا، شاۋقۇن سېلىپ
كۆۋەجەۋاتقان دەريا دولقۇنىدەك قايناپ-تاشقان غەزىپىنى
زادىلا باسالمىدى. ئۇنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا قوي
تېرىسىگە ئورىنىپ، قوي ئارىسىغا كىرىۋالغان ئاچ بۆرە — سې-
پىت ھاجىنىڭ ئەسلى قىياپىتى بىردىنلا ئاشكارىلانغانىدى.

19. سۆرۈك مەزگىلىدىكى سورۇقچىلىق

تەتۈر چۆگىلەۋاتقان پەلەك ۋە قارغىش تەگكۈر تەقدىر-
نىڭ مالامىتى تەشۋىشىدە تا دوزاخ بوسۇغىسىغىچە قىستاپ
بېرىلغان يۇرت چېرىكلەرنىڭ قارىسى يوقىلىشى بىلەنلا ئاستا-
ئاستا جانلىنىشقا باشلىدى. ئالدى بىلەن ئۆلۈم تەشۋىشىنىڭ

نېمە ئىكەنلىكىنى ئۇقمايدىغان باللار، ئاندىن كېيىن يۈرىكى ھېلىمۇ دۈپۈلدەپ تۇرغان چوڭ كىشىلەر زۇلمەتتەك قاراڭغۇ گەمىلەردىن، ئەسكى تاملىقلاردىن، سامانلىقلاردىن بېشىنى چىقىرىپ، تالا - تۈزگە ئېھتىيات بىلەن سەپسالدى - دە، تاشقىرىغا چىقىشتى. ھالال بىلەن ھارامنى ئايرىپ ئولتۇرمايلا ھەممىنى ھاپ ئېتىپ كېتىدىغان چېرىكلەرنىڭ بالادەك نەپسىدىن ساقلىنىش مەقسىتىدە ئاغزىغا مەھكەم قاپلىتىۋېتىلگەن كۆشۈكلەردىن ئازاد بولغان مال - چارۋىلارنىڭ ھاڭرايدىغانلىرى ھاڭرىدى، مەرەيدىغانلىرى مەرىدى. مەھەللە - مەھەللىلەردىن تىرىكلىكنىڭ ساداسى كۆتۈرۈلدى.

تەبىئەت دۇنياسىدا تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن جىمجىتلىقتىن چۆچۈشۈپ، كامارلىرىغا مەھكەم بېكىنىۋېلىشقان ئاق قۇشقاچلارمۇ بىر - بىرىگە ئۆز تىلى بىلەن بۇ يېڭى جانلىنىشتىن خەۋەر بېرىشتى - دە، سوغۇق كۆك توپىلىق يوللارغا، ئېتىز قىرلىرىغا ئۇچۇپ چۈشۈپ، تىرىكلىككە تۇتۇش قىلدى.

چولاق مۇئەززىن يەنە مەسچىت مۇنارىسىغا چىقتى، ئۇنىڭ يىغلاۋاتقاندەك چىققان تىترەك ئاۋازى قارا بوران ياكى دەھشەتلىك قويۇن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىنكى سۈكۈنات ھالىتىدە تۇرغان چىرىيە ئاسمىنىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

قايتا - قايتا غۇسلى تەرەت قىلىپ، قازا بولغان نامىزىنى ناماز ئەسرگە قوشۇپ ئادا قىلىش يولى بىلەن روزى قىيامەت ئازابىدىن ساقلاپ قالغان ئىگىسىگە ھەمدۇ سانا ئېيتىپ، گۇناھىنى تىلەش ئۈچۈن مەسچىتكە كەلگەن جامائەتنىڭ چىرايىدا پەيدا بولغان خاتىرجەملىك پاتلا ھەسرەتلىك ئالامەتلەر بىلەن ئالماشتى. قىلىچلىرىنى قىنىدىن چىقارمايلا كەشىنى تۇغرىلاشقان چېرىكلەرنىڭ خەلق بېشىغا سالىدىغان زۇلۇم - ستەملەرنى ئىككى ھەپتىلىك سۈرۈكنىڭ كەينىگە قوي-

خالىقى ھەققىدىكى خەۋەر ھايال ئۆتمەيلا ئۆرەك باخشى بۆرغا چالغاندىن باشلاپ تاكى قۇياش قۇم بارخانلىرى ئۈستىگە كەلگۈچە يوشۇرۇنۇپ ياتقان كىشىلەرنىڭ سەممىگە يەتتى، ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئىپتىزىغا ئەندىشە ئۇرۇقلىرىنى چاچتى. ئەسىردىن ئۇزاق ئىككى ھەپتىنىڭ سارىسىمىسىدە دىققىتى چىپچىلغانلارنىڭ بەزىسى نامازدىن ئازغانلىقىنىمۇ سەزمەي قىلىشتى.

نامازئەسىردىن پارىغ بولغان جامائەت باشلىرىنى سالغىنچە مەسچىت ئالدىغا چىقىشتىمىۇ، ھېچكىم ئالدىراپ تارقىمىدى. مەسچىت ئالدىدىكى چوڭ يولدا تۆتتىن، بەشتىن بولۇپ، ئۆتكەن ۋەقەلەر ۋە بولىدىغان ۋەقەلەر ئۈستىدە پاراڭلىشىۋاتقانلارنىڭ سۆھبىتى قىزىپ كەتتى.

پۇقرالىق گۇۋاھنامىسىنىڭ يېرىمىنى ماتا سەللىسىنىڭ قېتىدىن چىقىرىپ، پادىشاھلارنىڭ سەلتەنەت تاجىغا ئوخشىتىپ قىستۇرۇۋالغان ھېمىت قاشقىنىڭ غەم-غۇسسىدىن ئەسەر بولمىغان چىرايى ياز ئەتىگىنىدىكى ئاسماندەك ئېچىلىپ كەتكەنىدى. تار پېشانىسىدىكى ئىرماش-چىرماش چوڭقۇر قورۇقلار يوقالغان، كەيپىمۇ ئوشۇقى ئالچە چۈشكەن قىمارۋازدەك ساز ئىدى. ئىچ-ئىچىگە پاتماي كەتكەن خۇشاللىقى تېپىپ چىققانمۇ، سارغىيىپ كەتكەن چىشلىرى روشەن كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئۇ ئىككىلا قولىنىڭ چوڭ بارمىقىنى بېلىگە باغلىۋالغان كەندىر شويىنىسى ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈپ، بېلىنى تىرىگىنىچە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى پىشقان ۋايىزلاردەك ھېكايە قىلماقتا ئىدى.

— ۋاي-ۋۇي، بوگۈنكى تاماشانى دېمەيسىلەر، سېيىت ھاجىم ئۆزىنى شۇنداق كۆرسەتتىۋىدى، چېرىكچى

ئامبال قورققىنىدىن تىزلانغىلى تاسلا قالدى. چىرىكلەرنىڭ ھالىچۇ تېخى، ھەممىسى بىردىنلا بەزگەك بولۇپ قالدىمىكىن دەپتىمەن، لاغىلداپ تىترەۋاتىمدۇ كاپىرلار...

ئۇ سۆزلەۋېتىپ قوللىرىنى بېلىدىن ئاجرىتىۋالاتتى-دە، ھاۋادا پۇلاڭلىتاتتى، تەگىنىدىن تېشىپ چىققان سوپۇن ماغزىپىدەك كۆپۈك ئۆرلەپ قالغان ئاغزىدىن چېچىلغان تۈكۈرۈكلەر ئاغزىنى ئېچىپ تۇرغانلارنىڭ ئاغزىغا ياكى يۈز-كۆزلىرىگە چاچرايتتى.

— ئاڭلاپ تۇرۇڭلار جامائەت، كەپىنىڭ قىزىقى تېخى مايەردە، سېپىت ھاجىم ئۆزىنىڭ ئاقپاششانىڭ سودا ئاقساقىلى ئىكەنلىكىنى بىر ئاشكارىلىۋىدى، چىرىكلەرنىڭ يۈرىكى ئېپىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولدى. ھاجىم بىز ئاجىزلارغا ئىنئام قىلغان مۇنۇ گۇۋاھنامىنىڭ قانچىلىك كۈچى بار ئىكەن بىمەسىلەر؟ ھەيھات، ئاقپاششا پوقراسى دېگەندىن بۇ چېرىكلەر شۇنچىلىك قورقۇدىكەنكى، «ئەييۇ، ئەييۇ» دېيىشىپلا كەتتىغۇ تاڭ. ئاخىر نېمە بولدى دېسەڭلار ئۇنىمۇ دەپ بېرەي، ئاقپاششا پوقراسىغا چېقىلىشقا ھەددىمىز يوق، دېيىشكىنىچە بىرگە 30 تەزىم قىلىپ قايتىپ كېتىشتى، شۇنداقمۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

گۇۋاھنامە ئالغانلارنىڭ ھېچبىرى ھېمىت قاشقىنىڭ سوئالىغا لام-جىم دېمىدىيۇ، كۆرپىگە سىيىپ قويۇپ ئىزا تارتقان بالىدەك، ھۇپپىدە قىزارغىنىچە بىراۋنىڭ كەينىگە ئۆزىنى ئالدى.

— ھېمىتئاخۇننىڭ تىلى چىقىپ قاپتۇغۇ، بىر يەردىن كەلگەن ۋايىزمىكىن دەپتىمەن، — مەسچىت دەرۋازىسىنى قۇلۇپلاپ بولۇپ، توپ ئارىسىغا قىسىلىپ كىرىپ كەلگەن چولاق مۇئەززىن زاڭلىق قىلغان ئاھاڭدا دېدى، — «قازان تەكتىم

كۈمۈش دىسە، چۆمۈچ ئۇنداقتا مەن نەدىدىم» دەپتىكەن، سىلى بار يەردە بىزمۇ بار، قۇلىقىمىزغىمۇ ماز تىقىقلىق ئەمەس ئىدى، كەپكە قانات-قۇيرۇق چىقىرىۋەتتىلىغۇ تازا!

قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ ۋەز ئاڭلاپ تۇرغان جامائەت بىر-بىرىگە قارىشىپ پىچىرلىشىشقا باشلىدى. بەزىلەر قەستەنگە يۆتىلىپ، بۇرنىنى تاشلىدى. بەزىلەر ئىچىگە سىغدۇرالماي قالغان كۈلكىسىنى كۈلەلمەي، تاشلىمايۋاتقان قازاندەك پىخىلداپ قالدى.

بۇ ھالدىن ئوڭايسىزلانغان ھېمىت قاشقا ياغاق تىرە تەلپىكىنى ئېلىپ يۈزىنى سۈرتكەن بولۇپ، ئۆزىنى سەل تىنچلاندۇرۇۋالدى-دە:

— ئالىمادىس يالغان ئېيتقان بولسام، قارايۈز بولۇپ كېتەي مۇئەززىن ئاخۇنۇم، ئۆزلىرى ئۈچ تەڭگىگە چىدىماي گۇۋاھنامە ئالمىدىلا، پىخسىقلىقلىرىغا باقماي ئەمدى مېنى يالغانچىغا چىقىرىۋاتامدىلا نېمە؟ — دېدى تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك مۇئەززىنگە ئالىيىپ.

— ئىست نادانلىق، ئىست نادانلىق...

چولاق مۇئەززىن ئۇنىڭ كۆزىگە كىرىۋېلىپ تۇرۇپ سوغۇق كۈلدى، بېشىنى چايقىغاچ، توپ ئارىسىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ، ھېمىت قاشقا بىلەن مۇنازىرىلىشىشنى خالىمىغان ۋە مەيداننى ئەپسىز كۆرگەنىدى.

— بايام دېگەنلىرىم راستمۇ، يالغانمۇ؟ قېنى، گۇۋاھنامە ئالغانلار لىللا گەپ قىلىپ بېقىڭلار...

ھېمىت قاشقىنىڭ گېپىگە ھېچكىم پەرۋا قىلمىدى، گۇۋاھنامە ئالغانلارمۇ نېمىدىندۇر قورۇنۇۋاتقاندەك، ئۇنىڭ سوئالىغا بىر نېمىدەپ جاۋاب بەرگۈسى كەلمىدى.

— تېخى سىلەر بىلمەيسىلەر، — دەپ ۋارقىرىدى چولاق

مۇئەززىنىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ تارقىلىپ كېتىۋاتقانلارنىڭ كەينىدىن بويىنىنى سوزۇپ تۇرۇپ ۋارقىراپ ھېمىت قاشقا- شلەر بىلمەيسلەر، ئاقپاشىشا پات ئارىدا ئون سەككىز مىلق ئالەم، يەتتە ئىقلىمىنىڭ سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرغۇدەك. «قىشىڭدا كىم بولسا چىرايلىقنىڭ شۇ، بېشىڭنى كىم سىلىسا ماشايىقنىڭ شۇ» دېگەن گەپ بار، چېرىكلەرنىڭ دەردىنى تارتقۇچە، ئۈچ تەڭگىنىڭ مەرىدىن كەچكۈلۈك...

نېمىلا دېگەن بىلەن، ھېمىت قاشقىنىڭ ۋارقىراپ تۇ- رۇپ دېگەن گېپى ئۇزاپ كېتىۋاتقانلارنى قوغلاپ يەتتى- دە، سەزگۈر قۇلىقىدىن كىرىپ مېڭىسىدىن ئورۇن ئالدى. دۇنياغا تۆرىلىشى بىلەنلا ئارتۇقچە ئاق كۆڭۈللۈك يۆگىكىگە يۆگىلىپ، ئازاب تۇگمىنىدە تۆپە- تۆپىلەپ ئېزىلىپ، سەز- گۈسىنىڭ يېرىمى يوقالغان بىر بۆلۈك كىشىلەر بۇ سۆزلەر- نىڭ ئۆزى ئانچە ئېتىبارغا ئېلىپ كەتمەيدىغان ھېمىت قاشقى- نىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقانلىقى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇر- مىدى. دەرۋەقە، ئاقپاشىشا پۇقراسى بولغانلارنىڭ چېرىكلەرنىڭ قىلىچ سىياستىدىن ئامان قالغانلىقى دەر ھەقىقەت، راست ئىدى. خۇدا بۇيرۇسا ئۇلار ئىككى ھەپتىدىن كېيىنمۇ يەنە ئامان قېلىشىۋېرەتتى.

«قايىم بولۇش سائىتى كەينىمگە سۈرۈلگىنى بىلەن، قى- يامەت بەرىبىر قىيامەت. ئۇ ھامان قايىم بولماي قالمايدۇ، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ سۈرۈكى بەكمۇ قىسقا، ئىككى ھەپتە دېگەن كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچىلا ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن، ئۇنىڭدىن كېيىن...»

ئۆلۈم، پاراكەندىچىلىك — ئادەمىزات ئۈچۈن، بولۇپمۇ ئەقىل- پاراسەت كۆزى نادانلىق پەردىسى بىلەن تو سۇلۇپ قالغان ئادەمىزات ئۈچۈن تېخىمۇ قورقۇنچلۇق بولسا كېرەك.

ئالقانچىلىق قەغەزنىڭ ھىمايىسىدە ئۆلۈم، پاراكەندىچىلىك
ۋەھىمىسىدىن بىر يولىلا قۇتۇلۇپ قالغانلارغا بەزى كىشىلەر-
نىڭ زوقى كېلىشتى. سېيىت ھاجىنىڭ «ئادەمگەرچىلىك»
ۋەجىدىن ئىلتىپات قىلغان خاسىيەتلىك گۇۋاھنامىسىگە مەست-
لىكى كەلدى. ئۇلار:

— بالا-قازا تۇيدۇرمايلا يېتىپ كەلسە «ئەلھۆكمىللا»
دېمەي چارە يوق. چېرىكلەر قاچان كېلىپ بوغۇزىمىزغا قىلىچ
سۈركەركەن دەپ دەككە-دۈككىدە يۈرگۈچە، گۇۋاھنامە
ئالساق ئالايلىيا، قالغىنىنى كېيىن كۆرەرمىز، يامان ئىش
قىلمىساقلا بولدىغۇ، — دېيىشتى-دە، ئۆتنە يېرىم قىلىپ
بولسىمۇ گۇۋاھنامە ئېلىش قارارىغا كېلىشتى.

نەق پۇلى بارلار نەق پۇل تۆلىدى، نەق پۇلى يوقلار
پۇلغا يارىغۇدەك سەرەمجانلىرىنى ئېلىشىغا ساتتى. رەنىگە
قويدى، ئۈچ تەڭگىگە چاغلىق ۋەجى يوقلار ئابلىزقارىدىن
ئېيىغا يېرىم تەڭگە ئۆسۈم تۆلەش شەرتى بىلەن قەرز ئې-
لىپ، گۇۋاھنامە سېتىۋالدى-دە، ئۆزلىرى ئاڭلاپ باقمىغان
بىر شەھەرنىڭ پۇقراسى بولۇپ كۆڭلى تىنىدى...

«ئاقپاشا»، «نىكوۋنەي» دېگەن گەپلەر ئېغىزدىن-ئې-
غىزغا كۆچۈپ، قۇلاقتىن-قۇلاققا ئاڭلاندى. قەسىرنىڭ ئالدى
كېلىپ-كېتىۋاتقان مەپىلەر، سۆلتى زىيادە بەگزادىلەر، باغ-
لاقلىق تۇرغان ئات-ئېشەكلەر بىلەن مىسلى قايناق با-
زارغا ئايلىنىپ كەتتى. يېقىنى گۇلاخمادىن تارتىپ، يىر-
ىقى دامىكۇغىچە بولغان كەنتلەردىكى يۈزبېشى، ئاقساقاللار،
مال-دۇنياسىنى مانجۇلارنىڭ بۇلاڭ-تالىڭىدىن ساقلاپ قېلىش-
نىڭ ئامالىنى ئىزدەپ يۈرگەن دۆلەتمەنلەر نامدار ئىشانغا
قول بەرگىلى كەلگەن سادىق مۇرىتلاردەك قەسىرنىڭ ئالدىدا
پەيدا بولۇشتى.

«ئاقپاشا پات - ئارىدا يەتتە ئىقلىمنىڭ سەلتەنەت تەخ-
تىدە ئولتۇرغۇدەك» دېگەن سۆزلەرگە چىنپۈتۈپ، بەخت-
ئىقبالىغا يول ئاچماقچى بولغانلارمۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بى-
لىشتى. بىر چاغلاردا ئەقىل - ئىدراكىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە
ئىش قىلماي، يات تائىپىلەر قۇرۇپ قويغان ئوچۇق قىس-
ماقنى چوقۇپ، ئۆمۈرلۈك پۇشايمانغا قالغىنىنى يادىدىن چى-
قارمىغان يۇرت ئاقىللىرىنىڭ كەسكىن ئاگاھلاندۇرۇشىمۇ، يات
تائىپىنىڭ جۇۋىسىدا تەرلىنىشتىن جاھىلانە باش تارتىپ تۇر-
غان بىرمۇنچە پۇقرانىڭ ئىبرەتلىك نەسىھەتلىرىمۇ ئۇلارغا
تەسىر قىلمىدى. بىر قېتىم ئەمەس، بەلكى بىرقانچە قېتىم
پاتقاقا پاتقان «ئېشەك» پاتقاقا پاتقان يەرگە يەنە
دەسسىدى.

ئاتا مىراس سەلتەنىتىنىڭ، نىجات - ئىقبالىنىڭ بىر-
دىنلا ھالاكەت گىردابىدىن قايتىپ، تەلەي چوققىسىغا ئۆر-
لەپ كەتكەنلىكىدىن خۇشال بولۇۋاتقان ئابلىزقارىنىڭ يالقى
يېرىلىپ، ئاغزى قۇلاق تۈۋىگىچە يەتتى. پۇقرانىڭ «تاپتىن
چىققانلىقى»، مانجۇلارنىڭ ھەيۋىسى تۈپەيلى تەكتى سارىغا
چۈشۈپ قالغان ئىناۋىتىنىڭ بىر ئۆرۈلۈپلا ئاسمانغا تاقاشقان-
لىقى ئۇنى تولىمۇ يايرىتىۋەتتى.

ئۇ، چېرىكلەر كەتكەن كۈنى كەچقۇرۇن جەددى- جە-
مەتىنى ئۆز خانىسىگە چاقىرتقۇزدى. سېيىت ھاجىدىن ئال-
لىبۇرۇن بېشارەت بولغان مېھماندارچىلىق ئىشىنىڭ ھازىرلى-
قىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ كېلىپ:

— ئالدى بىلەن ياراتمىش ئىگەمگە، ئاندىن قالسا رەسۇ-
لىللانىڭ ئەۋلادى بولمىش سېيىت ھاجىمغا رەھمەتلەر بولسۇن.
مانا بۈگۈن بۇ خاسىيەتلىك سائەتتە چېرىكلەرنىڭ دەپىي-
دۇنيايىمىزنى تارتىۋېلىپ، نەسلىمىزنى قۇرۇتۇۋېتىشىدىن ئامان

قالدۇق، دوست ـ دۈشمەن ئالدىدا شەرمەنسىز بولمىدۇق. راست گېپىمنى قىلسام، ئاتام رەھمەتلىمۇ پېقىرغا بۈنچىلىك مېھرىبانلىق كۆرسەتمىگەن. ئەل ئارىسىدا «قول قولنى يۇسا، قول يۈزنى يۇيۇپ- تۇ» دېگەن گەپ بار، پېقىر ھاجىمنىڭ بۇ ئاتىدارچىلىقىغا ئوبدان مىننەتدارلىق بىلدۈرسەك، دېگەن يەرگە كەلدىم. قېنى، ھەر- قايسىڭلارمۇ بىرنېمە دەڭلار، قانداق قىلساق ھاجىمنى ئوبدان رازى قىلغىلى بولار؟ — دېدى.

خېلى كۆنلەردىن بېرى ئېرىنىڭ ھۇزۇرىغا قەدەم باس- ماس بولۇپ كەتكەن ھەنىپە خېنىممۇ بۈگۈنكى كېڭەشكە ئىختىيارەن قاتناشقانىدى. خوتۇنىنىڭ يالۋۇرۇپ، يېلىنى- شىنى تەلەپ قىلمايلا ئۆز ئىتائىتىگە كىرىپ، گېپىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئابلىزقارى پۇقرا ئالدىدىكى ئىناۋىتىلا ئەمەس، بەلكى ئەرلىك ھۆرمىتىنىڭمۇ ئۆسۈپ قالغان- لىقىنى ھېس قىلدى:

— گەپ قىلمايسىلەرغۇ، خوتۇن، مېھمان تەييارلىقى دېگەن خوتۇن كىشىنىڭ ئىشى، قېنى بىر نېمىدەپ بېقىڭلار، — دېدى ئۇ ئۆمرىدە ئايالىغا تۇنجى قېتىم ئۇنلۇكرەك قىلىپ.

— نېمە دەيدۇ ماۋۇ كىشى، مېھمان سىلىنىڭ مېھمىنىڭ- لار، ئۇنىڭ ياخشىلىقىنى كۆرسەڭلار سىلى كۆردۈڭلار، يەنە مېنى ھازىرلىق قىل دەيسىلىيا تېخى! — دېدى ھەنىپە خېنىم بوينىدا شاپتۇل قېقىپ.

— ئاپلا ماۋۇ خوتۇننى، ئەر ـ خوتۇن دېگەننىڭ ئارىس- دىمۇ سېنىڭ، مېنىڭ دېگەن گەپ بارمۇ؟ ھاجىمنىڭ شۇنچە كۆپ ياخشىلىقىنى كۆرگەن تۇرساق، يەنە ئاغزىغا تۇپا سۇركە- ۋاتقىنىنى، توۋا قىلدىم، توۋا...

ئېرىنىڭ ياقىسىنى چىشلەپ، بېشىنى چايقاۋاتقىنىنى كۆر- گەن ھەنىپە خېنىم تازا بولغان ئارپا خېمىردەك سويۇلۇپ

تۇرغان ساغرىسىنى ياغۇنچاقنىڭ تېشىنى چۆرگەندەك چۆرىدى ۋە ئېرىگە تەتۈر قاراپ تۇرۇپ دېدى:

— تاي-تاي گەزماللار ئىلكىدە تۇرۇقلۇق، قۇشناچىمغا بىرەر-ئىككى كىيىملىك ھىندىستان چىتى سوۋغا قىلىۋېتەي دېمىگەن ئادەمنى ياخشىلىق قىلدى، دېگىلى بولامتى ئەمىسە؟

— ۋاي-ۋويي، خوتۇن خەق دېگەن لاتىنىڭ قۇلى دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن-دە. مۇبادا ھاجىم جەمەتىمىزگە ئاتىدارچىلىق قىلمىغان بولسا ئالتۇن جابدۇقىڭلىدىنمۇ، سولەيسۇن تۇمىقىڭلىدىنمۇ، كۆپە جۇۋاڭلىدىنمۇ قۇرۇق قالماتتىڭلار خوتۇن، كىيىمگەننى كىيىۋالغىلى بولىدۇ، ئىناپ قىلىڭلار ئىناپ، مۇشۇ گېپىڭلارنى ھاجىم ئاڭلاپ قالسىزە...

ئېرىنىڭ چىرايىنىڭ پۈرمە خالتىدەك پۈرلىشىپ، سىم بۇرۇتىنىڭ تالىشىۋاتقان مۇشۇكلەرنىڭ بۇرۇتىدەك لىكىلداشقا باشلىغىنىنى كۆرگەن ھەنپە خېنىم ئوغلىنىڭ ئارىغا كىرىشى بىلەن ئۇنىڭ ھارامزادىلىكىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىش نىيىتىدىن يېنىپ قالدى-دە، ئاچچىقىنى زورىغا يۇتۇۋەتتى.

ئۇ ئېرى بىلەن ياقىلىشىپ قالسا، ئېرىنىڭ يۈزسىزلىك قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرىدى. ئابلىزقارىنىڭ ئۆزۈندىن بېرى ئۇنىڭ يوغانچىلىقلىرىغا چىداپ، ئەمرىدە ساقلاپ كېلىشىنىڭ سىرىنى ھەنپە خېنىم بەكمۇ ئوچۇق بىلەتتى. ئۇ ئېرىگە مەسلىھەت بېرەلەيتتى، ئېرىنى سىزغان سىزىقتى بويىچە ماڭدۇراتتى. ئېرىمۇ شۇنچىلىك ئاقىل خوتۇنىنىڭ بولغانلىقىدىن رازى ئىدى. ئەمدىچۇ، ئەپتىدىن قارىغاندا ئالىمادىس ياقىلىشىپ قالغۇدەك بولسا، ئابلىزقارى قېيىن ئاتىسىدىن قورقىدىغاندەك قىلمايدۇ. سېپىت ھاجىنىڭ كۈندىن-كۈنگە ئۆسۈپ كېتىۋاتقان ئىناۋىتى ئېرىنى مانجۇلارنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان يەردە، ئىقلىمشاھنىڭ ھەيۋىسىدىنمۇ، ئۆزىنىڭ ھەيۋىسىدىنمۇ ئەلۋەتتە

ساقلاپ قالالايدۇ ـ دە!؟

ئەلەك ـ سەلەك بولۇپ، خۇمارلىشىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن مەستلىك ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان خاتىپ بەگزادىنىڭ سۆھبەتكە ئارىلىشىشى ئارىدىكى قاتمال ھالەتنى بۇزۇپ تاشلىدى. ئۇ، باياتىن بېرى بۇرجەككە قىسىلىپ، ئاغزىدىن شايلا ئېقىتىپ ئولتۇرغىنى بىلەن، پاراڭلارنىڭ راۋاجىغا يېقىندىن دىققەت قىلغانىدى. ئۇ تىلى قىسقىراپ قالغان ئانىسىغا ئىچ ئاغرىتتى ـ دە، ئەپلىك يول بىلەن ياردەم قولىنى سۇندى:

ــ ھۆرمەتلىك دادا، دېگەنلىرى تامامەن دۇرۇس، بىز ھاجىمنىڭ ياخشىلىقىنى كۆپ كۆردۇق، ئەمدى ئۇنىڭغا لايىقىدا جاۋاب قايتۇرمىساق بولماس، قېنى ئىش بولسا تاپىلاۋەرسىلە، پېقىر پەرمانلىرىغا ھازىر...

خاتىپ ئادەتتە ھەممە ئىشتا ئانىسىنىڭ تەرىپىنى ئالاتتى. بۈگۈن ئۇ بىردىنلا دادىسى تەرەپكە ئۆتتى. ۋاپادار ئوغلىنىڭ ئۆزىنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈنلا مۇشۇنداق قىلىۋاتقانلىقىنى ھەنىپە خېنىم چۈشىنىپ ئولتۇراتتى.

خاتىپ بەگزادە ئانىسىنىڭ كۆزىگە كەچۈرۈم سورىغان قىياپەتتە قاراپ قويۇپ، رەھمەت كەلتۈرگەن بىر چىنە دوغاپنى جاۋغىيىدىن ئېقىتىپ تۇرۇپ كۆتۈرۈۋەتتى ـ دە، يەنە دېدى:

ــ مېنىڭچە، دادا، پولۇغا ئۇلاي گۆشى باسىلى، ئېيىق تاپىنى تېپىپ قالساقمۇ ئەجەب ئەمەس، جاپپار موللام تونۇر كاۋىپى قىلغىلى يېشىغا يەتمىگەن پاقلاندىن تەييار قىلسۇن!

ــ مانا... مانا... يارايسەن ئوغلۇم، يارايسەن، ئوغۇل بالا دېگەن مەرد بولمىقى كېرەك، مەردلىك ــ خوتۇن كىشى بىلەن ئەر كىشىنى ئايرىيدىغان بىر ئالامەت!

ئابلىزقارى ئوغلىنىڭ مۈرىسىنى قېقىپ قويۇپ دېدى.

ھەنپە خېنىم ئېرىنىڭ بۇ گەپ ئارقىلىق ئۆزىنى چېقىۋېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى.

— غوجىدار قېنى؟

— لەببەي بېگىم!

ئىشىك تۈۋىدە خېلىدىن بېرى ساقلاپ تۇرغان جاپپار موللا يېنىك قەدەملەر بىلەن كىرىپ كەلدى-دە، ئاراشتىلا قول باغلاپ تۇردى.

— قېنى موللام، ئايىغىمىزنى ئىتتىك قىلىلى، تاغلىقلار تۆت ئېيىق تاپىنى، تۆت ئۆلاي يەتكۈزۈپ بەرسۇن، كاۋاپ قىلىدىغان پاقلاننى ئۆزۈڭلە بېرىپ خىللاپ تۇتۇپ كېلىڭلار، پۇرسەت ئۆتۈپ كەتمىسۇن، ھۆل مېۋە-چېۋىلەر گەمىدە بارغۇ؟

جاپپار موللا چىقىپ كېتىۋېتىپ، تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا ئالغاندەك كەينىگە بۇرۇلۇپ ئابلىزقارىدىن سورىدى:

— قارىم، مېھمانلارنىڭ ئالدىغا مانجۇچە پەرىجە، تەقىي كىيىپ چىقامدىلا ياكى...

— يوق يېمە! — ئابلىزقارى ھەرە چېقىۋالغاندەك سەكرەپ كەتتى ۋە بىگىزدەك ئىنچىكە كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى غوجىدارنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىغا تاقاپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى، — قايسى زاماننىڭ گېپىنى قىلىۋاتىسەن دۆت؟! ئاشۇنداق سەت بىر نېمىلەرنى كىيگىلى مېنى ئېلىشىپ قالدى دەپ ئويلاۋاتامسەن — يا؟

بېشىدىن بىر قاپاق سۇنى دۇم كۆمتۈرۈۋەتكەندەك چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ ئۆلگۈرگەن غوجىدار دۇدۇقلاپ تۇرۇپ:

— خاپا بولمىسىلا، بېگىم، بىلمەسلىكىم، ئۇنى ھەزرەتلىرى كىيىپ قالسا تەقلەپ قويايى دېۋىدىم، ئۇنداقتا بۇ سەت

ئېمىنى مالايلارغا تاشلاپ بېرەيلى، بۇزۇپ، خوتۇنلىرىغا ئىشتان تىكىپ بەرسۇن،— دېدى ئابلىزقارىغا يېلىنغان قىياپەتتە.

يېرىلىپ كەتكۇدەك چىڭقالغان ئابلىزقارى باياتىنقىدىنمۇ بەكرەك تېرىكىپ ۋارقىرىدى:

— ئېمىدەپ جۆيلۈيسەن ئانقىپىي!؟ بەگلەر كىيىدىغان ئۇستىباشتا مالايلار ئىشتان تىكىپ كىيسۇن دەمسىنا؟

— بەربىر سىلى كىيمىگەندىن كېيىن دەيمەنا...

— كىم ساڭا كىيمەيمەن دەپتۇ ساراڭ، تولا ئۇستاتلىق قىلماي، ئۇنى ئوبدان قاتلاپ ساندۇققا سېلىپ قوي، چېرىكلەر دەرۋازامنىڭ ئالدىدىن كەتكىنى بىلەن ئىلچىدىن كەتتىمۇ-يا؟

— كەتمىدى بېگىم، كەتمىدى...

ئابلىزقارى تورۇسقا سەپسېلىپ، شالاڭ ساقىلىنى سىيلاپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن يەنە تۇيۇقسىز:

— ھە، بىلدىم، دۇردۇن ئەخمىنى مالايلارغا ئىشتان قىلىپ كىيگۈزۈپ قويۇپ، مانجۇلارغا مېنى شۇنداق قىلدى دەپ چاقىماقچى بوپسەن — دە تۈزكور! بىلىپ قوي، مانجۇلارغا گەپ توشۇيدىكەنسەن، ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ، بازارمۇ بازار سازايە قىلىمەن...، — دېدى.

جاپپار دوللا قورققىنىدىن ئىشتىنىغا چىقىرىۋەتكۇدەك بولدى - دە، كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

— چېچىلمىسىلا مۇسۇلمان، چېچىلمىسىلا، بۇ يەرگە كەلسىلە، بىر پىيالە چاي ئىچىۋالسىلا.

ئاچچىقىدىن تامدەك تاتىرىپ كەتكەن ئېرىگە كۆيۈنگەندەك،— دېدى ھەنپە خېنىم.

— خاپا بولمىسىلا دادا، ئۇنىڭ ئۆزلىرىگە يامانلىق قىلغىلى چېنى ئۇن ئەمەس!

ئابلىزقارى بىرمۇنچە تەسەللىلەردىن كېيىن تەسلىكتە تىنچلاندى - دە، كۆرپە ئۈستىدە بەدەشقان قۇرۇپ، تاماغا يۆلەندى. قولىغا پىيالىنى ئېلىپ پۈۋلەپ - پۈۋلەپ چاي ئوتلاشقا باشلىدى. خاتىپ سورىدى:

— مېھمانلارغا قاچان خەۋەر قىلىمىز، دادا؟

— ئەتە بامداتتىن كېيىن خەۋەر قىلىلى، چاپپار دېگەن بۇ لەقۋا ھېچ ئىشنى قاملاشتۇرالمايدۇ، مېھمانلارنىڭ ھۆرمەتى ئۈچۈن ئۆزۈڭلا خەۋەر قىلساڭ بولارمىكىن بالام.

— باش ئۈستىگە دادا، كىملەرگە خەۋەر قىلىمىزكىن؟

ئابلىزقارى ئويلىنىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— قېنى، ئاناڭ بىر نېمىدەپ باقسۇن، بۇنداق كاتتا سورۇنغا كىملەرنى چىللاش زۆرۈرلۈكىنى ئاناڭ ئوبدان بىلىدۇ.

ئېرىنىڭ يەنە ئۆزىدىن مەسلىھەت سوراشقا باشلىغىنىنى كۆرگەن ھەنىپە خېنىم بىر كىم قولتۇقىدىن قىچىقلاۋاتقاندەك تولغىنىپ، نايناقشىپ ئېرىنىڭ يېنىغىراق سۈرۈلدى - دە:

— باشقىنىغۇ ئۆزۈڭلار بىر نېمە دەڭلار، مېنىڭچە نادىرخاننى چىللاپ قويساق بولارمىكىن؟ — دېدى.

— بولمايدۇ، بولمايدۇ.

ئېرىنىڭ بۇنداق كەسكىن رەت قىلغانلىقىغا خاپا بولغان ھەنىپە خېنىم ئۇنىڭ ساقىلىغا ئېسىلماقچى بولدىيۇ، پايدىسىز ۋەزىيەتنى ھېسابقا ئالدى:

— مېنىڭ تۇغقانلىرىمغا سىلى نېمانچە ئۆچ؟ ئۇنداق قىلماڭلار ئادەم، مېھمان چىللىغىنىمىزنى ئۇ ئاڭلاپ قالسا، خاپا بولۇپ يۈرمىسۇن يەنە.

— خاپا بولسا، بولىۋەرمەمدۇ، ئۆز ۋاقتىدا مېنىمۇ خاپا بولار دېمىگەنتىغۇ!

— شۇنداق قىلىلى، دادا، ئانام دۇرۇس ئېيتىدۇ، ئۇنى

چىللاپ قويمىساق بولماس.

— تېزىنى باسسا مېزى، مېزىنى باسسا تېزى قوپتىغۇ، سەنمۇ قوپتۇڭمۇ ئەمدى، بولمايدۇ دېدىممۇ، بولمايدۇ. بۇنداق كاتتا سورۇنغا ئاقپاشىشا پوقراسى بولغان يۈز-ئابرويلۇق ئادەملەرنىلا چىللايمىز، ئۇنداق نەشكەشنى چىللاپ يۈرسەك، هاجىمنىڭ ئالدىدا سەت ئەمەسمۇ؟

ئابلىزقارى جىلىخور خوتۇنىنىڭمۇ، مەمەدان ئوغلىنىڭمۇ ئۆز قارارىغا قارشى چىقىشقا پېتىنالمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەنە تەنتەنىلىك هالدا:

— يادىڭلاردا بولسۇن، بۇ يۇرتنىڭ بېگى بۈگۈندىن باشلاپ ئاقپاشىشا پوقراسى، بۇنىڭدىن كېيىن ئاقپاشىشا پوقراسى ئەمەسلەر ئۆزىدىن هېزى بولسۇن، بوسۇغامغىمۇ دەسسىمىسۇن! — دېدى.

20. تور يېيىلماقتا

قەسىرنىڭ كونا، يېڭى خوجايىنلىرى بىر كېچە-كۈندۈز داۋام قىلغان شاهانە زىياپەتتىن كېيىن، يوغىناپ كەتكەن قورساقلىرىنى ساڭگىلىتىشىپ، بوغاز كالىدەك ئېغىرلىشىپ قالغان مېهمانلارنى ئۇزىتىپ چىققاندا، كەچكى قۇياش تاغ تەرەپتىن توختىماي ئۇرۇۋاتقان سوغۇق شامال بىلەن بىللە كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنغانىدى. قەسىر سېپىلىنىڭ قوقتىسىدىن ئۇشقىرتقان ئاۋاز چىقىۋاتاتتى. تامغا چاپلىشىپ ئۆسكەن ئېگىز سەگۇ تېرەكلەرنىڭ يالىڭاچلىنىپ قالغان شاخلىرى نېپىز قوۋزاقلىرىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان نەم، سوغۇق شامالدىن ئۆزىنى قاچۇرماقچى بولغاندەك توختىماي ئېغاڭلىشاتتى. قاياقتىندۇ تېرىپ كەلگەن قوناق شېخى ياكى چۆۋا-چاتقاللارنى يۇدۇۋالغان، دۇگدەرەشكەن كىشىلەر

قەسر ئالدىدىكى يولدىن ئەيمىنىپ ئۆتۈشەتتى.

— داستىخىنىمىز لايىقلىرىدا بولمىدى، خاپا بولۇشمىسلا، خۇدايىمغا ئامانەت.

— يوقسۇ، يوقسۇ، ئۇنداق دېگىلى بولامدىغان، ھەرقايسىلىرىنى بەك ئاۋارە قىلىپ قويدۇق، يېگەن تۇزىمىز بىزدىن يانمىسا، خۇدادىن يانار...

بىرمۇنچە تۇزۇت گەپلەردىن كېيىن مەپىلىك كەلگەنلەر مەپىلىرىگە جايلاشتى، ئاتلىقلار ئاتلىرىغا مىنىشتى. مەپىلىك ۋە ئاتلىقلار تاختا كۆۋرۈككە كەلگەندىلا ئۈچ يولغا بۆلۈنۈپ، يوق بولدى.

— قانداق، زىياپىتىمىز كۆڭۈلدىكىدەك بولدىمۇ دەيمەن، — سورىدى مېھمانخانىغا قايتىپ كىرىپ تەكيىگە يانپاشلىغاندىن كېيىن سېيىت ھاجى ھاپىز مەخسۇمغا قاراپ.

ھاپىز يېڭى دەملەنگەن بىر چەينەك چاينى ئابلىزقارىنىڭ قولىدىن بوسۇغا ئۈستىدىلا تاپشۇرۇۋېلىپ، ئۇنى باشقا بىر ئىشقا بۇيرۇۋەتتى-دە، چەبدەس قەدەم بىلەن سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— بەك ئوبدان بولدى، بەك ئوبدان بولدى، دېگەنبىلەن، ئۆزلىرىنىڭ پەمى ھەقىقەتەنمۇ قالتىس، پېقىر بۇنىڭغا بۇگۈن يەنە بىر مەرتەم ئىشەندىم، — دەپ جاۋاب بەردى كوركىرىتىپ چاي قۇيۇۋېتىپ.

سېيىت ھاجى ساقىلىنى سىيلاپ، تاڭلىيىنى قېقىپ قويۇپ، ماختانغاندەك:

— بۇ تېخى ئاددىي ئىشلار، بۇنداقلارنى دەريابويىغا ئاپىرىپ، سوغارماي ئەكىلىشكە كۆپ كۈچ كەتمەيدۇ ئەمەسمۇ؟ — دېدى.

— مەن سىلىگە دېمىگەنمۇ ھاجىم، بۇ يۇرتنىڭ خەلقى بەك ساددا، قۇرتتەك ياۋاش، پاختىدەك يۇمشاق، ئەل قىلى-

ماق تولىمۇ ئاسان دەپ، مانا دېگىنىمدەك بولدى. ھېلىغۇ سىلى بار، بۇرۇن مەن جېنىمدا بۇلارنىڭ بۇرنىغا تۇيدۇرماي چۈلۈك ئۆتكۈزگەن تۇرسام....، —دېدى.

— ياق، ياق، ياق،— دېدى سېيىت ھاجى قولىنى سىلكىپ قويۇپ،— زامان ئوخشاشمايدۇ، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بۇلارنىڭ كۆزى ئېچىلىپ قالدى. ئەمدى ساددا دېگىلى بولمايدۇ بۇ خەقلەرنى. پېقىر بۇ يەرگە كارۋان تارتىشتىن بۇرۇن سودا قىلىپ ئۇ تەرەپلەرگە بېرىپ قالغانلاردىن ھازىرقى خوتەنلىكلەرنىڭ مىجەز-خۇلقى توغرىسىدا كۆپ گەپلەرنى ئاڭلىدىم. ئۇلار سىرتىدىن قارىغاندا، ياۋاشتەك تۇرغىنى بىلەن ئىچى كۈچلۈك، مۇبادا ئانىي تاپىمەن دېسەڭ سېنى ئەسلا كەچۈرمەيدۇ. بىرنى بىر دەيمىز دەپ، ئۆز ئەقىدىسىدە چىڭ تۇرۇپ، سەن بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىدۇ. ئۇنداق چاغلاردا بۇلار بىر ئاپەت، توسقىلى بولمايدىغان بىر سەل. تۈركىستان تارىخىغا نەزەر تاشلايدىغان بولساق، بۇنداق ئىشلار ئازئەمەس.

مەسىلەن ئالايلۇق، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان 12 يېشىدا ئەبۇ نەسىر سامانى بىلەن تونۇشۇپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ، تاغىسى ھارۇن بۇغراخاننى قەتل قىلغاندىن كېيىن خانلىق تەختىگە ئولتۇرغان. دىنىي ئىسلامنىمۇ خاقانلىق پەرمان يولى بىلەن يۈرگۈزۈشكە باشلىغان. بىراق بۇغراخان خوتەن دىيارىنى پەتىھى قىلغىلى قوشۇن ئەۋەتكەندە، بۇلار ھەرگىز بوي بەرمىگەن، تالاي لەشكەر ۋە لەشكەر بېشىنى شېھىت قىلغان، ئىسلام لەشكەرلىرى ئاخىرىدا مۇبارىزە مەيدانىدا ھىيلە ئىشلىتىپ، خوتەن لەشكەرلىرىنىڭ چوڭى سەنسۇل دېگەننى ئالدىن كولاپ نىقابلاپ قويۇلغان خەندەككە دەسسىتىپ يوق قىلىش يولى بىلەنلا مەقسەتلىرىگە يەتكەن.

— خوتەنلىكلەر نېمىلا دېگەنبىلەن تەقدىرىگە تەن بېرىپتۇ-

غۇ، ئاخىر.

سېيىت ھاجى ئادەتتىكى بۇزۇپ سۆزىگە لوقما سالغان شېرىكىگە قاراپ ھومىيىپ قويۇپ، گېپىنى داۋام ئەتتى:

— نەدىكىنى، يۇسۇپ قادىرخان قەشقەرىيىگە خوجا ئوبۇلقاسىم بىغەم قەشقەرنى سەردار قىلىپ قويۇپ، قاراخانىلارغا قارشى كۆتۈرۈلگەن تاشكەنت، پەرغانە تەرەپلەرگە لەشكەر تارتىپ كەتكەن چاغدا خوتەنلىكلەر ئىسلامدىن يېنىۋالغان. ئۆزى يېنىۋېلىپلا قالماي، قەشقەرلىكلەرنىمۇ ئىسلامدىن چىقىرىپ، بۇتقا چوقۇندۇرغان.

— توۋا قىلدىم، كونا چاپان ئىچىدە دۇگدەرىشىپ يۈرگەن بۇ خەقلەرنى ياۋاش چاغلىغىلى بولمايدىكەن.

— دۇرۇس ياۋاش چاغلىغىلى بولمايدۇ. دېمەكچىمەنكى، يۇسۇپ قادىرخان قەشقەرىيىنى قايتا پەتىھ قىلىپ، 40 مىڭ لەشكەر ۋە نۇرغۇن ئىماملار بىلەن خوتەنلىكلەرنىڭ ئۈستىگە قايتا يۈرۈش قىلغان. ئارىدىن ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتۈپ، قانلىق ئۇرۇش داۋامىدا ئىسلام لەشكەرلىرى قىرىلىپ تۈگەي دېگەندىلا خوتەن دىيارىنى بەيئەت قىلدۇرغان. خوتەنلىكلەر مانا مۇشۇنداق جاھىل خەقلەر.

سېيىت ھاجى تەكىيىدىن كۆتۈرۈلۈپ، تامغا يۆلەندى ۋە پەي تەكىيىنى نېرىراق ئىتتىرىپ قويۇپ جىددى تۈس ئالدى:

— چىرىيىنىڭ ھەر بىر تېشى ئۆزگە يۇرتتىن كەلگەنلەرنىڭ قېنى بىلەن بويالغان. ھەربىر زەررە تۇپرىقى سىرتتىن جاھات ئېچىپ كەلگەنلەرنىڭ يېشى بىلەن نەمدەلگەن. ئاشۇ قېتىمقى جەڭدە شېھىت بولغان يىگىرمە نەچچە مىڭ لەشكەرنى قويۇپ تۇرايلى، مەشھۇر لەشكەر باشلىقلىرى ۋە سىپاھلاردىن ئىمامى نەسرىددىن، ئىمامى موئىددىن، ئىمامى زوھورىددىن، ئىمامى قەۋمىددىن، قاسىم ئۇشنلارنىڭ قەبرىسى مانا مۇشۇ يۇرتتا ياتىدۇ. بۇ قەبرىلەر ۋە

بۇكەڭ شېھىتلىكتىكى مازارلارنىڭ خادىملىرى بىزنى قورال كۈچى بىلەن ئەمەس، ئەقىل كۈچى بىلەن ئىش كۆرۈشكە ئۈندەيدۇ.

ئولتۇرغان يېرىدە خۇددى ھەيكەلدەك قېتىپ قالغان ھاپىز ياقىسىنى چىشلىدى-دە، خورسىنىپ:

— ياپىرىم، بۇ خەقلەرنىڭ يامانلىقىنى، پۈتكۈل تۈركىستاننى ئۆزىگە قارام قىلىپ، شۆھرەت قازانغان قۇدرەتلىك لەشكەرلەرنى شۇ ھالغا كەلتۈرۈپتۇ-دە، «شېھىدانە خوتەن» دېسە نېمىشقا مۇنداق دەيدىكىن دەپتىمەن؟! — دېدى.

— يەنە بار تېخى، — سېيىت ھاجى بېشىغا بىراۋ قىلىچ تەڭلەپ تۇرغاندەك قورقۇنچقا چۈشكەن ھاپىز مەخسۇمنى مەسخىرە قىلغاندەك سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — بەدۆلەت ئالىيلىرى خوتەن پادىشاھى ھەبىبۇللاخان خوجىنى ھىيلە شارابى بىلەن مەستۇ مۇستەغرەق ئەيلەپ خوتەننى پەتھى قىلغاندا، ئىلچىغا بېرىپ «ھاجى ئاتامنى تېپىپ بەر» دەپ غوۋغا قىلىپ، غازاتچىلار بىلەن كالتەك، چوماق ئارقىلىق تۇتۇشقان نەچچە تۈمەن ئادەمنىڭ يېرىمى چېرىيىلىك، بۇلار مانا مۇشۇنداق توپىلاڭچى خەق، ئاچچىقى كەلسە خۇدادىنمۇ، ئۆلۈمدىنمۇ قورقمايدۇ.

— ئەمىسە، ئەمىسە...، — ھاپىز ئۈستىدىن ئېغىر بىر نەرسە بېسىپ تۇرغاندەك ئىنجىقلاپ تۇرۇپ سورىدى، — ئەمىسە ھاجىم نېمىدەپ باشقا بىر يۇرتنى خالىماي، بۇنداق نائەھلى يۇرتنى خالاپ قالدىلىكىن؟

سېيىت ھاجى ھەمراھىغا ئىشارەت قىلىپ، ئىشىك-دېرىزىلەرنى مەھكەم ياپقۇزۇۋەتكەندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

— پېقىر ئەزەلدىن ئاجىز رەقىب بىلەن ئېلىشىشنىڭ مەززىسى يوق دەپ قارايمەن. مەسىلەنسىگە ئالساق، بالىغ ئادەم تۇرۇپ، بىر سەبىي بالا بىلەن تۇتۇشۇشتىن نېمە لەززەت؟ چوڭ ئادەمنىڭ غالىب كەلمىكىغۇ تەھقىق. بىراق، چوڭ ئادەم

بۇنىڭلىق بىلەن باتۇر ھېسابلانمايدۇ - دە!

— دۇرۇس... دۇرۇس...

— سىلى مۇھەممەت سىدىق زەلىلى(1) دېگەن بىر چوڭ شائىرنىڭ نامىنى ئاڭلىغانمۇ؟

— مۇھەممەت سىدىق؟ مۇھەممەت سىدىق دەيدىغان ئادەمدىن نەچچە ئۇننى تونۇيمەن، شۇغىنىسى، — ھاپىز بېشىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ، چوڭقۇر ئويلانغان قىياپەتتە بىر پەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن دېدى، — شۇغىنىسى زەلىلى، شائىر دېگەن ئادەملەرنىڭ نامىنىمۇ ئاڭلىمىغان، ئۆزىنىمۇ تونۇمايمەن تەقسىر!

— ۋاي - ۋۇي، نادان بىلەن سۆھبەت قۇرۇشقۇ ئۇينىڭ قۇلىقىغا ساتار چالغاندەكلا بىر ئىش، زەلىلى دېگەن تەخەللۇس، شائىر دېگەن غەزەل توقۇيدىغان ئادەم دېگەن گەپ. ئۇقتىلىمۇ؟

— ئۇقتۇم... ئۇقتۇم...

— ئۇن نەچچە يىل بۇقەددەم، ئاشۇ مۇھەممەت سىدىق زەلىلى شائىرنىڭ «سەپەرنامە» دېگەن داستانى قولۇمغا چۈشۈپ قالدى. «سەپەرنامە»نى ئوقۇغاندىن كېيىن يۈرىكىمگە بىر ئوت-ئىشتىياق چۈشتى، ئۇ شائىر چىرىيە دىيارىنى قانداق ماختىغان دەيدىلا؟

(1) مۇھەممەت سىدىق زەلىلى — XVIII ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر شائىر، ئەينى چاغدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يىرىك نامايەندىسى. ئۇ مىلادى 1674 - يىلى يەكەندە دۇنياغا كەلگەن. 40 يېشىدا مەلۇم ئىجتىمائى سەۋەبلەر تۈپەيلى مازار - ماشايىقلار زىيارىتىنى خالاپ قالغان ۋە قەشقەر مەشھەتتە ئۈچ يىل تۇرغاندىن كېيىن ئانا يۇرتى— يەكەنگە قايتىپ كەلگەن. ئۇ ئىنىسى دەلىلى ۋە ئاغىنىسى موللا غەزەلىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىككىنچى قېتىم سەپەرگە ئاتلىنىپ، خوتەنگە كەلگەن. خوتەننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئېلىپ بارغان زىيارەت - سەپەرلىرىنىڭ تەسىراتىنى 2800 مىسرالىق «سەپەرنامە» داستانىغا كىرگۈزگەن. مىلادى 1720 - يىللىرى يېزىلغان بۇ داستاندا خوتەن دىيارىنىڭ ھەرقايسى بۆلەكلىرىنى ئۆز ئالاھىدىلىكىگە يارىشا يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى بىلەن تەرىپلىگەن.

شائىر 1755 - يىلى 80 يېشىدا خوتەندە ۋاپات بولغان. نامى ئۇلۇغلانغان يەرلىك خەلق تەرىپىدىن «ئالتۇن مازار» غا دەپنە قىلىنغان.

چىرە چۇنان مەۋنىد نېكۇ سىرىشت،
ياد بىرۇر ئابى ھاۋاسى بېھىشت.
تۆت تەرىپى چىرە ھەممە باغلار،
كۆرمىگەن ئادەم يۇرەكى داغلار.
مېۋىسى ھەددىدىندۇر ئانىڭكى فۇزۇن،
نەشپۇتۇ، شاپتۇلۇ ھەم ئۈزۈم، قوغۇن.
قىش كۈنىدە ئالما، چىلان قاقىدۇر،
مېۋە مەھەللىسىدە چىرە تاقىدۇر.
جەننەت بولسا ئەگەر تېگىدە تۇرۇر،
پەيزى - فۇتۇنى جان رەگىدە تۇرۇر.

سېيىت ھاجى بۇ مىسرالارنى ھاياجان بىلەن ئۈنلۈك ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن:

— مانا بۇ چىرىيىنىڭ 190 يىلچە بۇرۇنقى سۈرىتى، بۇ سۈرەت پېقىرنى توپتوغرا ئون نەچچە يىل قىزىقتۇردى، ئۇخلىساممۇ، قوپساممۇ كۆز ئالدىمدىن زادى نېرى كەتمىدى. كۆڭلۈمگە بۇ جەننەتتىن پەيزى ئېلىش ۋەسۋەسىنى سالدى. بۇ، بۇ يۇرتقا كېلىشىمدىكى بىر خۇسۇسىي سەۋەب، — دېدى.

— ھە، گەپ مۇنداق ئىكەن - دە، ئەمدى چۈشەندىم، چۈشەندىم...

— بۇمۇ بىر سەۋەب، بىراق، بۈيۈك ئاقپاششا ئېلىنىڭ مەنپەئەتىگە لايىق چوڭ ئىش قىلماق ئۈچۈن، مۇشۇنداق بىر يۇرتنى ئالماق لازىم. بۈگۈنكى زاماندا، ھەممە مەملىكەت مۇداپىئە نەزەرىنى چېگرىغىلا قاداۋاتىدۇ، چېگرىغا كېلىپ ئوسۇرساڭمۇ ئۇلار سېنى توپ ئاتتى دەپ ئەيىبلەيدۇ، ھازىر چېگرىنىڭ خېلىلا ئىچكىرىسىگە جايلاشقان بۇ يۇرتتا نېمىلا قىلساق قىلىۋېرىمىز. پەقەت يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئازراق مەنپەئەت بەرسەڭلا، ئۇ ساڭا ئىش قىلىپ بېرىدۇ.

— دۇرۇس، دۇرۇس. مانا بۇ قېتىم كىرىيە ئامبىلى

بىرگە ماسلاشقاندەك.

— شۇنداق، مال ئەشيا جەھەتتە باغ دېسە بېغى بار، تاغ دېسە تېغى بار بۇ يۇرت بىزنى ئالاھىدە قىزىقتۇرىدۇ. مەسىلەنسىگە ئېيتساق، بايام زىياپەتتە دېگەندەك، ئىمامىلىرىم كەنتىمدە ئالتۇن قېزىش ئىشىنى پات يېقىندا باشلىۋېتىمىز، ئىككى تاغ كەنتىدىن چىقىدىغان قاشتېشى، چارۋا مەھسۇلاتلىرى بىرگە بەك زۆرۈر بولغان نەرسىلەردۇر. ئەتە-ئۆگۈن گىلەم كارخانىمىز ئىشقا كىرىشىپ كەتسە، ئۇنىڭدىن كېلىدىغان پايدىنىڭ ھېسابى يوق. گۈلخانىنىڭ پاختىسى، چىرىيەنىڭ قۇرۇق مېۋىلىرى سودىگەرلىرىمىزنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرىدۇ.

— ئىراق ھاجىم، — دېدى ھاپىز ئېڭىكىنى يۆلەپ ئولتۇرۇپ، — بايام دېگەن گەپلىرىگە قارىغاندا، بۇلار بىلەن مۇئامىلە قىلىش خەتەرلىك ئوخشايدۇ، ئىشىمىزنى كۆڭۈلدىكىدەك ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن شۈبھىلىنىپ قېلىۋاتىمەن. ئىلكىمىزدە بۇلارغا تاقابىل كەلگۈدەك ياراغ يوق تۇرسا.

سېيىت ھاجى ئورنىدىن تۇردى، قىپقىزىل گىلەم سېلىنغان كەڭرى سۇپا ئۈستىدە مېڭىپ يۈرۈپ:

— بەش بارماقنى بىراقلا ئاغزىمىزغا تىققىلى بولمايدۇ، ياراغ ھازىر بولمىسا، كېيىن بولۇپ قالىدۇ، ئەمما ئەقىللىق ئادەم قىلىچىنى ئالدىراپ قىنىدىن چىقارمايدۇ، — دېدى.

— ئۇنداقتا...

— دېمىدىممۇ، بىز بۇ يەردە يۈسۈپ قادىرخاننىڭ يولىنى تۇتمايمىز، بەلكى بەدۆلەت ئالىيلىرىنىڭ يولىنى تۇتىمىز.

— ئۇ ئالىيلىرى قانداق يول تۇتقان ئىدىكىن؟

— قانداق يول تۇتاتتى، خوتەنلىكلەرنىڭ قىلىچ-نەيزە بىلەن بويسۇندۇرالمىغان قەلبىنى دىنىي ئېتىقاد مايىللىقى بىلەن ئەيۋەشكە كەلتۈرگەن! رىۋايەتلەردىن مەلۇمكى، نىياز

ئىشىك ئاغىسى ھەبىبۇللاخانغا ئەجەل شەربىتى ئىچكۈزۈپ، نۇرغۇن ئادەمنىڭ قېنىنى دەريا قىلىپ ئاققۇزۇپ، خوتەن تەختىدە ئولتۇرغان بولسىمۇ، پۇقرانىڭ مەنەن مايىللىقىنى زادى قولغا كەلتۈرەلمىگەن. بىرنى ئۆلتۈرسە، مىڭى تىرىلىپ قوپقان. ئىسيان، قوزغىلاڭ زادى بېسىقمىغان. ئاخىردا ئۇ خوتەنلىكلەرنىڭ مىجەز-خۇلقىنى پۇختا بىلىۋالغاندىن كېيىن، خەزىنىدىن ئانچە-مۇنچە پۇل ئاجرىتىپ، ماڭدامدا بىر مەسچىت سالغان. مازارلارنى تىكلەپ، ئىستىقامەتنى باشلىۋەتكەن. ئوردىدىمۇ نۇرغۇن راست-يالغان قارىيلارنى قىرائەت قىلدۇرغان. شۇنىڭ بىلەن پۇقرانىڭ كۆڭلى ئېرىپ، كالتەك-توقماقلىرىنى تاشلاپ، ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ، ئىسيان قىلىشىنى ئۇنتۇپلا كەتكەن. مانا بۇ يۇرتتىكى ئىمامى جەئفەر تەيران مازىرى ھەم شۇ چاغدا كېڭەيتىلىپ، بۈگۈنكى ھەيۋەتكە كىرگۈزۈلگەن، رەسمىي تەزكىرە تۇرغۇزۇلغان. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئۇرى كەنتىدىكى تۆت ئىماملىرىم مازىرىنى نىياز ھېكىم بەگ ئىشىك ئاغىسى ئۆز خىراجىتى بىلەن زىننەتلەپ، 40 قوينىڭ گۆشى پاتقۇدەك داش قازان ياساتقانىمىش، ھەتتا ئۆزى بۇ مازار زىيارىتىدە بوپتىكەنىمىش.

— ھە، مۇنداق دېسىلە، ھاجىمنىڭ نۇرغۇن تەدبىرلىرىنى پېقىر بۈگۈنگىچە چۈشەنمەپتىكەنمەن تېخى،— دېدى ھاپىز ۋە تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا ئالغاندەك سورىدى:—

بايام زىياپەتتە ئىسلام ئەقىدىسىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش ۋەجىدىن يۇرت پۇقرالىرىغا بىر كاتتا مەدرىسە بىنا قىلىپ بېرىمەن، دېگەنلىرىدە مەن كەم ئەقىل تېخى ھەيران بوپتىمەن. مەدرىسە بىنا قىلىپ بۇ نادانلارنىڭ كۆزىنى ئېچىپ قويساق، قانداق بولار دەپ غەم يەپتىمەن. ئەمدى چۈشەندىم، چۈشەندىم.

— پېقىرنى مەدرىسە سېلىپ، قارىغۇنىڭ كۆزىنى ئېچىپ قويسا كېرەك، دەپ ئويلاپ قاپتۇلا - دە!— دېدى سېيىت هاجى هاپىز مەخسۇمنى زاڭلىق قىلغاندەك يېخىلداپ كۈلۈپ كېتىپ،— ئەيساننىڭ ئېشىكى مەككىگە 40 قېتىم بارسىمۇ، يەنە ئېشەكلىكىچە قېلىۋېرىدۇ، شۇنىڭغا ئوخشاش، قارىغۇ يەنە قارىغۇ پېتىچە تۇرۇۋېرىدۇ ۋە يېتىلىگەن يېرىگە ياق دېمەيلا مېڭىۋېرىدۇ!— سېيىت هاجى بىردەم توختىۋالغاندىن كېيىن شېرىكىگە سوئال قويدى،— سىلى قارچىغا بىلەن ئوۋ قىلىپ باققانمۇ مەخسۇم؟

بۇ تۇيۇقسىز قويۇلغان غەلىتە سوئالنى ئېمىدەپ چۈشەنىپ قالدىكىن، هاپىز كۆزىنى بىردەم چىمچىقلاتقاندىن كېيىن جاۋاب بېرىپ:

— يوقسۇ، ئۆمرۈمدە بىرنى ئىككى قىلمىغان دەپلا يۈرگەن ئادەممەن، ئۇنداق چاكىنا ئىشلار بىلەن ھەپىلەم يوق، توشقان گۆشى دېگەن تولا ئېبىمىغۇ، شۇنچە جاپا تارتىشنىڭ نېمە هاجىتى،— دېدى.

ئۇ سېيىت هاجىنى ئۆزىنى سىناۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ قالغانىدى.

ها... ها... ها...

سېيىت هاجىنىڭ قاقاقلاپ كۈلۈشىدىن ئۇ هەيران قالدى.

— شىكار قىلىپ ئوۋ ئوۋلاش توشقان گۆشى ئۈچۈنلا ئەمەس. بۇ بەكمۇ كۆڭۈللۈك بىر ئىش. ئادەمگە ئەقىل ئۆگىتىدۇ، ئېتىلىپ كېلىۋاتقان قارچىغىدىن قاچقان توشقاننىڭ جان ئاچچىقىدا ئۆزىنى ھەرتەرەپكە تاشلىشىنى، قارچىغىنىڭ چاڭگىلىدىكى ئېچىنىشلىق ھالىتىنى كۆرۈشنىڭ ئۆزى بىر راھەت-دە!

— ئۇنداقتا ئۆزلىرى بۇ جەھەتتىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىدىكەنلا - دە، هاجىم؟

— پېقىر ياشلىقىمدىن باشلاپ قارچىغا ئوينايتتىم. ياش-
لىقىمدىلا ئەمەس، تېخى مەملىكەتتىن بۇ تەرەپلەرگە كارۋان
تارتقۇچە خارەزمنىڭ چۆللىرىدە پۇرسەت بولسىلا قارچىغا قوش-
لايتتىم. قارچىغىنىڭ ئۆزىنى ئالساق، ئوۋ قىلىمىغان چاغلاردا
بېشىغا قارا قاپچۇق كىيگۈزۈپ، قاراڭغۇ ئۆيدە ساقلاشقا توغرا
كېلىدۇ. ئوۋ قىلىدىغان جانىۋارنى كۆرگەندىلا ئۇنىڭ بېشىدى-
كى قاپچۇقنى ئېلىۋېتىپ، گاھ دەپ قوشلايمىز - دە، ئۇ ئۇدۇل
بېرىپ ئولجىغا چاڭگال سالىدۇ. مۇبادا، ئادەتتە زۇلمەت ئى-
چىدە ساقلانمىسا، ئۇ جاھاننىڭ رەڭلىرىنى بىلىۋالىدۇ - دە،
كۆرسەتكەن يېرىگە قاراپ ئېتىلمايدۇ، ھەتتا قوشلىغۇچىنىڭ
كۆزىنى چوقۇۋالىدۇ. مانا بۇ ساڭا رەئىيەنى ئاسارەت ئىچىدە
تۇتۇشقا ئۆگىتىدۇ.

— دۇرۇس، دۇرۇس، ھاجىم قالتىس جۇمۇ.

— ياق، قالتىس دېگىلى بولمايدۇ، چۈنكى پېقىر قول ئاستىدىكىلىرىگىمۇ ھەم مۇشۇنداق ئەقلىنى ئۆگىتىپ كېتەل-
مىدى - دە!

ھاپىز سېيىت ھاجىنىڭ بۇ سۆزىنىڭ تېگىگە يېتەلمىدى،
كۆزلىرى چەكچىيىپ، ھاڭۋېقىپلا قالدى.

— مەخسۇم، — دېدى سېيىت ھاجى گاڭگىراپ تۇرغان
شېرىنگە، — ئۆزلىرى بىر تېتىم ئوۋغا چىقىپ كەلسىلە بولى-
دىغاندەك قىلىدۇ.

— مەن... مەن بۇ ئىشنى قىلىپ باقمىغان، ئەپلەشتۈ-
رەلمەيدىغانلىقىمنى تۈيۈپلا تۇرىمەن، ھاجىم.

— ياق، ھازىر توشقانلارمۇ سەمرىپ قالدى، تۇتماقمۇ
تەس ئەمەس، خاتىپ بايۋەچچىنىڭ قارچىغىسى يامان ئەمەس-
تەك قىلىدۇ.

— يوقسۇ، يوقسۇ ھاجىم، باشقا ھەر ئىشقا بۇيرۇسىلا

پەرمانبەردارلىق بىلەن ئورۇنداي، مېنى ئۇزىغا چىققىن دېمىسىلە،
بىر كۈن ئاۋارە بولۇپ بىرمۇ توشقان ئوۋلىيالمىسام. قايسى
يۈزۈم بىلەن ئالدىلىرىغا كېلەلەيمەن! — سېيىت ھاجىنىڭ بايام
«قارچىغا قۇشلىغۇچىنىڭ كۆزىنى چوقۇيدۇ» دېگەن سۆزىدىن
قورقۇپ كەتكەن ھاپىز يالۋۇرغان ئاھاڭدا:

— سىلىنىڭ ئوۋلايدىغانلىرى توشقان ئەمەس، بەلكى ئادەم!
ئادەم! — دېدى.

سېيىت ھاجى تامغا ئالدىنى قىلىپ تۇرۇپ، «ئادەم» دې-
گەن سۆزنى كۈچلۈك ئۇرغۇ بىلەن سوزۇپ ئېيتتى:

— ئادەم؟

— ھەئە ئادەم، — سېيىت ھاجى شېرىكىنىڭ ھەرقانچە
قىلغان بىلەن بۇ سۆزنىڭ تېگىگە يېتەلمەيدىغانلىقىغا ئىشەندى-
دە، دېمەكچى بولغانلىرىنى يالىڭاچلا ئېيتتى، — توشقان، تۈلكە
ئوۋلاشنىڭ ئادەم ئوۋلاش بىلەن نۇرغۇن ئوخشايدىغان يەرلىرى
بار. بىراق، بۇ قېتىم ئوۋلايدىغانلىرى راستىنلا ئادەم. بۈگۈنكى
زىياپەتتە نۇرغۇن ئىشلارنى يۈرگۈزىمىز، دېدۇق ئەمەسمۇ؟ قۇ-
رۇلۇش قىلىدىغانىمىزمۇ، ئالتۇن كانى ئاچىدىغانىمىزمۇ، شايى-
ئەتلەس، گىلەم ئۇستىخانىلىرىنى يۈرگۈزىدىغانىمىزمۇ ئۇلارنىڭ قولى
كېرەك. ئاڭلىساق، ئۇ يەردە سەرسان بولۇپ يۈرگەنلەرنى ئىك-
كى يۈزدىن ئاشىدۇ دەيدۇ. تېخى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۇستا
ھۈنەرۋەنلەرمۇ بار ئىكەن. خاتىپ بايۋەچچە يول باشلاپ بەر-
سۇنىيۇ، كۆزگە كۆرۈنمەي ئۆز قوشىنى ئۇۋىغا سالسۇن،
سىلى ئۇلارغا چېرىكلەرنىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ قاچقانلىقىنى
دەۋەرسىلە، پۇقرالىق گۇۋاھنامىسى ئالسا تېخى ياخشى، ئالمى-
سىمۇ كېرەك يوق، پەقەت قايتىپ كەلسىلا بولىدۇ، قالغىنىنى
كېيىن توغرىلارمىز!

— ئىچكىرى ئۆلكىدىكى مانجۇ خاننىڭ يىقىلغانلىقىنى، ئۇ-

لارنىڭ زامانىنىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى توپتوغرا ئېيتساملا ...

— ھە؟! — سېيىت ھاجى تۇيۇقسىز چۆچۈپ، ئارقىسىغا داجىپ كەتتى، — نېمىدەپ پوق چاينايدىلا، بۇ گەپنى سىلىگە كىم دېدى؟

— ھېچكىم ... ھېچكىم ...

سېيىت ھاجى بىر يالماپلا يۇتۇۋېتىدىغان ئەلپازدا ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا قىستاپ كەلدى-دە، ئۇنىڭ چېقىر كۆزىگە قاتتىق تىكىلدى. تونۇشقان ئىككى يىلدىن بېرى ئادەتتە ناھايىتى سىلىق مۇئامىلىدە بولىدىغان، مۇلايىم، تەقۋادار خوجايىنىنىڭ بۇ دەرىجىدە غەزەپلەنگەنلىكى ئۇنىڭ تېنىدىن دەرمانىنى قۇرۇتىۋەتتى. ئۇ ھەرقانچە ئۇرۇنۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، سېيىت ھاجىنىڭ ئولجىغا تىكىلگەن قارچىغىنىڭ كۆزىدەك ئۆتكۈر، قورقۇنچلۇق نۇر چاقنىتىپ تۇرغان كۆزىدىن قۇتۇلالمىدى.

— ھېلىقى كۈنى ... ھېلىقى كۈنى ...

— ھېلىقى كۈنى نېمە بولدى؟ ھە!

ھاپىز قەدەممۇ قەدەم تاپ بېسىپ قىستاپ كېلىۋاتقان سېيىت ھاجىدىن قورقۇپ مەھكەم يېپىقلىق تۇرغان ئىشىككە يۆلىنىپ قالغاندىلا، ئاندىن راستىنى ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى:

— ھاجىم، قۇللىرى يامان ئىش قىلىپ قويدى. مەن پوق يېدىم، مەن شەيتاننىڭ كەينىگە كىردىم. ئالدىلىرىدا يۈزۈم يوق...

ئۇ ئۆزىنى ئۆزى تەستەكلەپ، يۈزى ئانارنىڭ دانىسىدەك قىزىرىپ كەتكەندىلا خوجىسىنىڭ ئالدىغا گۆپپىدە يىقىلدى.

— ھېلىقى كۈنى، دە ... دە ... دەرۋىش كېلىپ كەتكەن كۈنىنىڭ ئەتىسى ... ئۆزلىرى تەرەت ئالغىلى چىقىپ كەتكەنلىرىدە ھېلىقى ... ھېلىقى پوپكىدىكى ... خە ... خەتنى نېمىكىن دەپ ئېلىپ ئوقۇپ ... ئو ... ئوقۇپ ساپتىمەن.

ئۇ يەنە ئۆزىنى ئۆزى ئاچاتلاپ ھۆكۈرەپ يىغلاپ تۇرۇپ كەچۈرۈم سورىغىلى تۇردى.

سېيىت ھاجىغا ھەممە ئىش ئايان بولدى. ئەسلىدە ئۇ قەشقەردىكى كونسۇل ئەپەندىدىن ھېلىقى دەرۋىش ئەكەلگەن مۇھىم خەتنى ئوغرىلىقچە ئوقۇۋالغانىكەن. تەرەتكە بارسىمۇ بىللە ئېلىپ يۈرىدىغان، ھەتتا بەدىنىنىڭ مۇھىم بىر ئەزاسىغا ئايلىنىپ كەتكەن ئەپچىل سېرىق پوپۇكىنى بۇ شەيتاننىڭ ئېچىپ قويىدىغانلىقى ئۇنىڭ ئۇخلىسىمۇ چۈشىگە كىرمەيتتى.

بۇ مۇھىم خەتتە 1911 - يىل 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ۋۇچاڭ شەھىرىدە چىڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى پارتلىغان چوڭ كۆلەملىك قوزغىلاڭنىڭ ① تەپسىلاتى ۋە ئىچكى، خارجى ئىشلارغا بولغان تەسىرى يېزىلغان بولۇپ، سېيىت ھاجىغا بېرىلگەن مۇھىم ۋەزىپىنىڭ يېڭى يۆزلىنىشى قوشۇمچە قىلىنغان. پوپۇكىدا يەنە كونسۇلغا يوللىنىدىغان بىر قىسىم ھۆججەتلەر، سانلىق مەلۇماتلار، مۇھىم پىلان لايىھىسى بار ئىدى.

دەسلەپىدە، بۇ مۇھىم، پارتلاش خاراكتېرلىك خەۋەردىن خەۋەردار بولغان سېيىت ھاجىنىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپلا كەتتى. مەنچىڭ ھۆكۈمىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن پەيدا بولىدىغان بوشلۇق، قالايمىقانچىلىقنى ئۆز پىلانى ئۈچۈن تازا قولاي پۇرسەت دەپ ھېسابلىدى. يولىيورۇق بويىچە قەدەمنى تېزلىتىپ، يېڭى ھۆكۈمەت تەختكە چىققۇچە مەقسەت - مۇرادلىرىنى ھاسىل قىلىپ، چىرىيە ئاسمىنىدا ئۆزگىچە بىر ئەلەمنى جەۋلان قىلدۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يەتتى.

سېيىت ھاجى دەرۋىش قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، پات - پات تۈن قاراڭغۇسىدا پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان ئالاقچىنى ئۈزۈتۈۋەتكەندىن كېيىن، جايناماز ئۈستىدە كۆزىنى يۇمۇپ يېرىم كۈن

① «شىنخەي ئىنقىلابى» نى كۆرسىتىدۇ.

ئولتۇرۇپ قايتا - قايتا ئويلاندى ئويلانغانسېرى مەنچىڭ ھۆ-
كۈمىتىنىڭ ئەندۇرۇپ تاشلانغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنى
ئاشكارىلاشقا بولمايدىغانلىقىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتتى - دە، بۇ
گەپنى ئىنس - جىنسقا تىنمىدى.

چۈنكى، يۇقىرىلار ئۆزى خېلى كۆپ پۇل خەجلەپ تەك-
لىپ قىلىپ كەلگەن مانجۇ چېرىكلىرىدىن ئىبارەت يوغان توق-
ماقنىڭ دەيۈسى بىلەنلا گۇۋاھنامە ئېلىۋاتاتتى. ئەگەر بۇ
خەۋەر ئاشكارىلىنىپ قالىدىغان بولسا، گۇۋاھنامە ئالماق تۇگۇل،
ئالغانلارمۇ خۇددى يۈسۈپ قادىرخان زامانىسىدىكىدەكلا لەۋ-
زىدىن يېنىۋېلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. شۇڭا، ئۇ بۇ خەۋەرنى
15 كۈنگىچە ياكى ئۇنىڭدىن ئۇزۇنراق مەخپىي
ساقلاش قارارىغا كەلدى.

ئۇ بۈگۈنكى زىياپەتنى پەقەت تورنى تېخىمۇ كەڭرى
يېيىش، يۇرت ئەھۋالىنى تىڭ - تىڭلاش ئۈچۈنلا ئالاھىدە ئو-
يۇشتۇرغانىدى. سېيىت ھاجى بىرمۇنچە يۇرت كاتتىلىرىنىڭ
خېلى ئاسانلا ئىندەككە كەلگەنلىكىدىن رازى بولدى-يۇ، زى-
ياپەت ئەھلىدىن ئاڭلىغان بەزى ئەھۋاللاردىن دەككە - دۈككى-
گە چۈشتى. سۈپۈرگە مىراب بېگى قايتا - قايتا تەكلىپ قىلىن-
سىمۇ «ساقلىقىم يوق» دېگەن باھانە بىلەن تەكلىپنى رەت
قىلدى. ئۇنىڭ ئابدۇللا چاقچان، نۇرەك باقشى، چولاق مۇئەز-
زىن، قادىر تۆمۈرچى، ھەتتا ئىماملىقتىن بىكار قىلىنغان رو-
زۇل دېگەنلەر بىلەن پىنھاندا مەجلىس قۇرۇپ، ئۆزىگە زىت
گەپ - سۆزلەرنى تارقىتىپ يۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ تولىمۇ
سەگەكلەشتى. بۇغۇ مەيلى، ئۇلارنىڭ قولىدا يەتتە يىل بۇرۇن
مانجۇلارغا قارشى قوزغالغان چاغدا قالغان قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ
بارلىقى ئۇنى چۆچۈتتى. مۇبادا ئۇلار تۇيۇقسىز كۆتۈرۈلۈپ
قالسا، تاقابىل تۇرۇشقا ئامالسىز قالىدىغانلىقى بىر خۇداغا، بىر

ئۆزىگە ئايان ئىدى. ئۇ قورال-ياراغ ۋە ئادەم سوراپ كونسۇلغا يازغان مەكتۇبىنى ھېلىقى دەرۋىشتىن يوللىۋەتكەن بولسىمۇ، بۇ قورال-ياراغنىڭ يېتىپ كېلىشىگە ئانچە ئىشەنچ قىلالمايۋاتاتتى. تېخىچە مانجۇلارنىڭ قول ئاستىدا تۇرۇۋاتقان يوللار، مانجۇلارنى ئۆچ كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ پېيىگە چۈشۈپ، ھەممىلا يەردە قوتراپ يۈرىدىغان قارا سېپەچىلەر قورال ئەكەلگەن كارۋاننى بۇلىماي قويمايتتى.

سېيىت ھاجى ئاقپاششا مەملىكىتىگە ئەڭ يېقىن، ئەڭ خاتىرجەم تاغ يولى بىلەن كارۋان ئەۋەتىش پىكرىگە كەلدى ۋە مال-دۇنيا دېسە جېنىنى ئايىمايدىغان نادىرخان بازار بېگىنى يادىغا ئالدى. يەنە كۆزىدىن يوقاتمىسا بولمايدىغان بىرقانچە پۇقرانى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى.

ئۇ سۇپۇرگە ئاخۇنۇنىڭ قەشقەردىكى ئوغلىنىڭ بۇ تەرەپلەرگە يۈرۈشۈپ تۇرىدىغان كارۋاندىن پات-پات خەۋەر-نامە ئەۋەتىپ تۇرىدىغانلىقىنىمۇ ئاڭلىدى. ئۇ ھېلىقى خەۋەرنىڭ بۇ يۇرتقا ۋاقىتسىز تارقىلىپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ، قەشقەردىكى كونسۇلغا گەپ ئەۋەتكەن ۋە بەشتوغراق تەرىپىدىن كېلىدىغان ئېلچى يولىنىڭ ئاغزىنى ساقلاش ئىشىنى تېخى تۇنۇگۈنلا خاتىپ بەگزادىگە 20 تەڭگە بىلەن قوشۇپ تاپشۇرغانىدى...

ھاپىزنىڭ بۇ خەۋەرنى بىلىپ قالغانلىقى، يەنە كېلىپ بۇ خەۋەرنى جاڭگالدا يۈرگەنلەرگە ئىپتىماقچى بولغانلىقى ئۇنىڭ ئەرۋاھىنى قىرىق گەز ئۇچۇرۇۋەتتى. ئۇ: «خۇدايا شۈكرى، ھېلىمۇ ھەم بالدۇرراق ئۇقۇپ قالغىنىم، بولمىسا بۇ ئەبلەخ چاتاقنى تېرىيدىكەن-دە!» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى-دە، ۋارقىرىدى:

— ئۆز خوجىسىنىڭ مەخپىيىتىگە قول سېلىش ئاللا ئالدىدا

كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزگەنلىك!

— تووۋا قىلدىم، تووۋا قىلدىم. ئەمدى بۇنداق ئىشنى ئىككىنچى قىلمايمەن، ھاجىم.

سېيىت ھاجى شېرىكىنى جاسۇسمىكىن دەپ گۇمان قىلدى-يۇ، لېكىن ئۇنىڭ جاسۇس ئىكەنلىكىگە ئىشەنمىدى. چۈنكى ئۇ گېنېرال گۇبېرناتورنىڭ ئۆزىگە قوشۇپ قويغان ئادىمى ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئۆزىدىن ئۆزگە ھېچكىمگە ئىشەنمەيدىغان سېيىت ھاجى ھاپىزنى قەسەم قىلدۇرماقچى بولدى-دە، قۇرئانغا ئىشارەت قىلدى.

— مۇبادا بىلگەنلىرىم ئاغزىمدىن چىقىپ كەتسە، خوجامغا تۇز كورلۇق قىلسام، 30 پارە قۇرئان جېنىمنى ئۇتسۇن، جايىم دوزاختا بولسۇن!

سېيىت ھاجى كۆلۈمسىرىدى، ھازىر ئۇ پەقەت كۆلۈمسىرەيتتى. بۇرۇنقى چاغلاردىكىدەك، مەخپىيەتنى بىلىۋالغۇچىنىڭ نۆۋىسىغا قەسەمگە قاراپ تۇرماي ئۈزۈل-كېسىل يوق قىلىۋېتىش ھازىر قولىدىن كەلمەيتتى. ئۇ تىترىگى ئەمدىلا بېسىلىشقا باشلىغان ھاپىز مەخسۇمغا قاراپ:

— ئۇۋ ئەتىدىن قالمىسۇن، ئۇقتىڭىزمۇ؟ — دېدى.

— خەزمەن دېگەنلىرىڭىزدەك بەجا كەلتۈرىمەن ھاجىم.

ھاپىز ئىككى پۈكۈلگۈدەك بولۇپ تەزىم قىلىپ، يەنە بىر نېمىلەرنى دەپ قەسەم قىلدى.

21. «دۆلەت قۇشىمۇ ياكى قۇزغۇنمۇ»

ئايىغى ئۈزۈلمەيۋاتقان بەختسىز كەچۈرمىشلەر بىلەن كۆڭلى سۇنغان چىرىيە نامراتلىرى روزى ھېيتنىڭ قانداق

كېلىپ كەتكىنىنى بىلمىگىنىدەك، ئارىدىن يەتتىمىش نەچچە كۈن ئۆتۈپ، قۇربان ھېيت ئايىمىنىڭ قانداق كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ تۇيمايلا قېلىشتى. رەھىمسىز ۋابا ئىلاھىي ئىبلىس قولىنى ئۇزاتقاندىن باشلاپ تا بۈگۈنكى كۈنلەرگىچە، ئۇلارنىڭ قورسىقى تويغۇدەك بىر ۋاخ غىزا يېيىشنى ھېيت ئورنىدا ھېسابلاشقا ئۆگىنىپ كەتكەنلىكى بۇنىڭ بىر سەۋەبى ئىدى.

يۇرتتا ئاسايىشلىق، پۇقرا كۆڭلىدە ئەمىنلىك بولغان يىللىرى بۇنداق ئۇلۇغ ئايەمنىڭ مۇبارەك قەدىمىگە ھەركىم تەقەززالىق بىلەن تەلمۈرەتتى. بىرەر ھەپتە، ھەتتا بىرەر ئاي بۇرۇن باشلىنىدىغان ھېيت ھازىرلىقى ھارپا ئاخشىمى ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىقاتتى. گۈگۈم بىلەن تەڭ ئىمامى جەئفەر تەيران مازىرىغا جەم بولغان جامائەت مازار مەيدانىدىكى بوز توپىلىقتا ھەر خىل سورۇنلارنى تۈزىشەتتى. مەشھۇر خەلق ناخشىچىلىرى، راۋابچىلار، ۋەقەشۇناسلار جامائەتنىڭ «قايناپ» دېگەن ساداسى ئىچىدە ئۆز كارامەتلىرىنى نامايىش قىلاتتى. ئىشانلار ۋە ئۇلارنىڭ مۇرىتلىرى مەسچىت يېنىدىكى چوڭ خانىقادا ھۆكمەت ئوقۇشۇپ، كېچە شاۋقۇنىغا شاۋقۇن قوشاتتى. تارىخنىڭ سىرلىق سەھىپىلىرىنى ئۆز ئاڭلىغۇچىلىرىغا ئايىماي تەقدىم قىلىدىغان ۋايىزلار سۆزمەنلىكى بىلەن ھەركىمنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. جامائەت تاڭغا يېقىن ئولتۇرغان يېرىدىلا ئۇيقۇغا كېتەتتى ۋە شېرىن چۈشلەرنىڭ قۇچىقىدا تازا ئەركىلەشكە باشلىغانلىرىدا مۇئەززىنىنىڭ ئەزىنى ياكى قولۇم-قوشنىلىرىنىڭ نوقۇپ قويۇشى بىلەن ئويغىنىپ، ئالدىراپلا غۇسلى تەرەت قىلىشىپ، نامازنىڭ ئالدىنقى سېپىنى تالىشىپ، مەسچىتكە ئېتىلاتتى.

بىراق، ھەرقانچە قىلغان بىلەن تۆت-بەش مىڭغا يېقىن جامائەتنىڭ بىرەر مىڭ ئادەم سىغىدىغان مەسچىتتىن ئورۇن ئالالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. يەنە نەچچە مىڭى مەسچىت تې-

شىدىكى مەيدانىنىڭ بىرەر يېرىدىن بىر تاپانلىق جاي تېپىشاتتى - دە، كۆك توپا ئۈستىدىلا ناماز ئوقۇيتتى.

ھېيت نامىزىدىن پارىغ بولغان جامائەت ئالدى بىلەن مازار يېنىدىكى ناغرا - سۇناي ساداسىغا چۆمۈلگەن كىچىك بازارغا كېلەتتى. ئەكەلگەن قىزىغىراقلىرىنى قىل يارغۇدەك چاقىلىشىپ بولۇپ، كەنتكە قاراپ سەلدەك ئاقاتتى ۋە مەھەللىلەرگە تاراپ كېتەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي پۈتلىرى چۈشەپ قۇربانلىق قىلىنىۋاتقان قويلارنىڭ جان ئاچچىقىدا سوزۇپ - سوزۇپ مەرەشلىرى ھويلا - ھويلىلاردىن ئاڭلىنىشقا باشلايتتى.

دەل مۇشۇنداق چاغلاردا ھېيتلىق كىيىملىرىنى كىيىشكەن ئوغۇل باللارنىڭ، تال - تال قىلىپ ئۆرۈلگەن چاچلىرىنى مەجنۇنتالدەك لەپىلدىتىپ، ئەتىۋار ئېسىلغان قوينىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەپ يۈرگەن قىزلارنىڭ خۇشاللىقى تازا ئەۋجىگە يېتەتتى.

ئۆزىنىڭ ھېيتلىق كىيىملىرىنى تەكتۇشلىرىغا كۆز - كۆز قىلىشنى كۈتۈپ ئۇزۇن كېچىنى تەسلىكتە تاڭ ئاتقۇزغان باللار سېمىز قوي گۆشى قازانغا تىققىلىشى بىلەنلا كوچىلارغا چىقاتتى - دە، رەڭمۇ رەڭ بويالغان تۇخۇملىرىنى چېشىغا ئۇرۇپ تۇرۇپ، ئۆزىگە رىقابەتچى چاقىراتتى. ھېيتلىق پۇللىرىنى ئاغىنىلىرىنىڭ كۆزىچىلا ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن سانايتتى. شوخ كۆلكىلەر، بىر - بىرىنىڭ ئايىمىنى تەبرىكلەش ئاۋازلىرى بىلەن قوشۇلۇپ پۈتۈن يۇرتنى خۇشاللىق دېڭىزىغا چۆمدۈرەتتى...

بۇ يىلقى قۇربان ھېيت ئايىمى تازا قاملاشمىغان بىر چاغقا توغرا كېلىپ قالدى. ھاپىز مەخسۇمنىڭ «خۇش خەۋەر» يەتكۈزۈشى بىلەن جاڭگالدىكى ھايۋانلارچە ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ قايتىپ كەلگەنلەر ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - يارانلىرى بىلەن جەم بولغان بولسىمۇ، قول ئىلكىدە ئازراق

ۋەجى بارلاردىن ئۆزگىلەر ئالەمدىن ئۆتكەن ئەجدادلىرىنىڭ روھىغا ئاتاپ چوجىمگە چاغلىق بىر نەرسە قۇربانلىق قىلالمىدى. ماتا ياكى تالىمىدىن قىلىنغان ئىشتانلىرى چوۋا-چاتقال ۋە تىكەنلەرنىڭ ئىلىۋېلىشى بىلەن تىلىم-تىلىم يىرتىلىپ، قارا، ئورۇق پاقالچاقلىرى كۆرۈنۈپ قالغان بىچارىلەرنىڭ ھېيتلىق كىيىم كىيىشكىمۇ قۇربى يەتمىدى. ئۆتكەن چاغلاردىكى كۆڭۈللۈك ئەسلىمىلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان، غەملەنگەن، پۈتۈن ئوزايىغا يىغا ئۇلاشقان سەبىي بالىلار ئاپتاپتا يورۇپ تۇرغان تام تۈۋىدە خۇددى ئىگەچاقسىز يېتىمدەك، ئېڭەككىنى تىرەشكەن ھالدا ئولتۇرۇشاتتى.

سوپۇرگەئاخۇن ھېيت نامىزىنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن، دادىسىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا خېلى ئۇزاق ئولتۇرۇپ قالدى. ئوقۇلىدىغان سۈرىنىمۇ بىر نەچچە قېتىم تەكرارلىدى. قاچاندۇر بىر چاغلاردا دادىسىنىڭ ئۆزىگە قىلغان بىر قېتىملىق ياخشىلىقىنى ئۇنتۇمىغان ھاشىم قاپاق دېگەن يالغۇز دېھقاننىڭ قەرەللىك سۇ قۇيۇپ تۇرۇشى بىلەن كۆكلەپ قالغان تېرەك خادىسىغا ياشلىنىپ تۇرغان كۆزىنى تىكتى. دادىسىنىڭ بومبا ساقال، دائىم كۈلكە چىقىپ تۇرىدىغان چىرايىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئۇنىڭ پۇقرالارغا ئاتىدارچىلىق قىلىدىغان خىسلىتىنى ئويلىدى. «ئوغلۇم، ئادەم ئادەم بىلەن ئادەم. ھەممە ئادەم يارىتىلىشتا تەڭ يارىتىلغان، رىزقىمۇ ئوخشاش تەقسىم قىلىنغان، زۇۋۇلىسىمۇ تەڭ ئۈزۈلگەن. بىراق، بەزىلەر بەزىلەرنىڭ رىزقىغا خوجا، توقلارغا قارىغاندا ئاچلار كۆپ، ئەگىنى پۈتۈنلەرگە قارىغاندا يالىڭاچلار كۆپ. سەن ئۆمرۈڭدە يوقسۇلنىڭ ياتىمىنى ئېلىپ ئۆت، ئوڭ قولۇڭغا ئەزان، چەپ قولۇڭغا تەكبىر ئېيتىپ ئېتىڭنى سوپۇرگەئاخۇن دەپ قويغىنىممۇ بىكار ئەمەس، ئەلگە سوپۇرگىدەك خىزمەت قىل،

تەمەسسىز بول، ئەلدىن يانمىسا، خۇدادىن يانىدۇ» دېگەن سۆزىنى يادىغا ئالدى.

ئۇ، راستتىنلا دادىسىنىڭ بۇ ۋەسىيىتىنى ئۆزىگە قىبلىنامە قىلدى. بۇ يىل كۆز كىرىشى بىلەن چىرىيە دەرياسىدىكى، قالماقدۇڭ ئۆستەڭدىكى سۇ ئۈزۈلۈپ قالدى. قۇدۇقلارنىڭ سۈيىمۇ خۇددى ئەجدىھا دەم تارتىپ كەتكەندەك قۇرۇپ كەتتى. پۇقرالارنىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ موھتاجلىققا چىداپ تۇرالمىغان سۇپۇرگەئاخۇن ئاخىر ئۆز تەجرىبىسىگە تايىنىپ، توغرىقبۇلاق مەھەللىسىدىكى ئۆستەڭ بويىدىن بىر قۇدۇق ئورنىنى تاللىدى-دە، ئىككى ھەپتە ئۈزۈلدۈرمەي ئىشلەپ ئاخىر سۇ چىقاردى. ئىچىدىغان سۇدىن بولسىمۇ ئامىتى كەلگەن پۇقرا ئۇنىڭغا كۆپتىن كۆپ رەھمەتلەر ئېيتتى. ئۇ خۇددى سۇپۇرگىگە ئوخشاش خىزمەت قىلدىيۇ، رەھمەت تەمە قىلمىدى...

ئۇ مازارغا يېقىنلا يەردىكى ئاغىنىسى ئابدۇكېرىمنىڭ تېرەكلىكىدىن بىلەك توملۇقىدا ئىككى تال خادا كېسىپ كەلدى-دە، بىرىنى مەرھۇم دادىسىنىڭ قەبرىسىگە، يەنە بىرىنى قېيىن ئاتىسىنىڭ قەبرىسىگە قويدى. يەنە ئۆزىگە تونۇشلۇق بولغان بىرقانچە قەبرىلەرنى ئارىلاپ، ئۇلارنىڭ روھىغا ئاتاپ قىسقىلا دۇئا قىلىپ بولۇپ، مەھەللىگە قاراپ يول ئالدى. قەبرىستانلىقتىكى مۇڭلۇق قىرائەت، ئېچىنىشلىق مۇناجات، يىغا-زارلار ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ئېرىتىپ، يۈرىكىنى خېلىلا ئەزگەنىدى.

ئۇ ھويلىنى سۈپۈرۈپ سۇ چېچىپ، خۇددى چىنىدەك پارقىرىتىۋەتكەن چىنارئايىمنى كۆرۈپلا ھېيتىنى مۇبارەكلىدى:

— ئايىمىڭىزگە مۇبارەك بولسۇن، ئايىم!

— ئۆزلىرىدىن كەلسۇن، بېگىم!

سۇپۇرگەئاخۇن ئەتىگەندىلا پۇراتقان ياغنىڭ سۈس

ەيدى تېخى تارقىلىپ بولمىغان ئايۋاندا چارسىلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتنى كۆرۈپ ئايالىنىڭ قۇربانلىق قىلىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقانلىقىنى پەملىدى-دە، ھويلىنىڭ بىر تەرىپىدىكى ئېغىلدىن ئورۇق-سېمىزلىكى جايىدا بولغان بىر يۇڭلۇق توقلىنى سۆرەپ چىقتى. چىنارئايىم توقلىنىڭ پۇتىنى باغلاشقا ياردەملەشكەن بولسىمۇ، ئېرى «ئاللاھۇئەكبەر» دەپ پىچاقنى قولىغا ئېلىشىغىلا يۈزىنى چەتكە ئالدى.

ئەسلىدە سۈپۈرگەئاخۇن كۈن ئۆرلىگەندىراق سەپەر بوۋايلارنىڭكىنى ئالدى بىلەن پاتىھە قىلماقچى ۋە قايتىشىدا بوۋاينى، ئۇنىڭ بالا-چاقىلىرىنى باشلاپ كېلىپ ھېيتلاتماقچى بولغانىدى. بىراق، ئۇ تۇپراق بېشىدىن قايتىپ كىرىۋاتقاندا، بۇ تەرەپكە كېتىۋاتقان بوۋاينى يىراقتىن كۆرۈپ قالدى. ئۇنىڭ مازار كەنتىگە بېرىپ كېلىشى ئۈچۈن خېلى ۋاقىت كېتەتتى. شۇڭا ئۇ ئوچاقنىڭ ئوتىنى كۈچەيتكەچ، ئايالى بىلەن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى.

— سېيىت ھاجى ئابلىزقارى بىلەن شېرىكلىشىپ ئۇ تەرەپلەرگە كارۋان ماڭدۇرۇشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقۇدەك، يېقىندا يۇقىرىلار ئارىسىدىن كارۋان ئالۋىنىغا ئادەم تاللايدىكەن، دېگەن مىش-مىش پاراڭلار بار، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن قولىنىڭ كەينى بىلەن ئوت يالقۇنىنى توسۇپ تۇرۇپ.

بايىقى بىرى: ئوغلىمىز مۇھەممەتئېلى يېنىمىزدا بولغان بولسا، ھېيتلىق گۆشتىن بىر توغرام ئاغزىغا سالاتتى ئەمەسمۇ دەپ مىشىلداپ كۆز يېشى قىلىپ ئولتۇرغان چىنارئايىم گەپ قىستۇرۇپ:

— بۇ كەلگۈندى يەنە نېمە يامانلىقلارنى ئويلاۋاتىدىكىنتاڭ، — دېدى.

سۈپۈرگەئاخۇن ئادەتتە ئايالىدىن گەپ يوشۇرمايتتى،

ئۆزى تېگىگە يېتەلمىگەن ۋاقىئاتلارنى ئايالىغا سۆزلەپ بېرەتتى ۋە گاھىدا ھەيران قالغۇدەك چۈشەنچىلەرنى ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولاتتى. ئۇنىڭ ھازىر ئايالىغا ئېيتىپ بېرىشۋاتقىنى تۈنۈگۈن تۈنەكتە قۇلىقى ئۇزۇن ھىممەت قاشقىدىن ئاڭلىغان گەپلەر ئىدى.

— ئىشقىلىپ بۇلار پۇقراغا ياخشىلىق ئويلىمايدۇ، بەئەينى شەيتاندەك، كىشىلەرنى ئازدۇرغىنى ئازدۇرغان، قايسى كۈنى مەن بارمىغان زىياپەتتە تېخى بىر كۆمەك① قۇرۇپ، باشلىق سايلاپ چىقىپتۇمىش، ئاقپاششاغا پۇقرا بولغانلار سېيىت ھاجىنىڭلا ئاغزىغا قارىشى لازىم ئىكەن.

ئېرىنىڭ گېپى ئۈزۈلمەستىنلا چىنارئايىم سۆزلەپ كەتتى:

— شۇنچە ئۇزاق مەملىكەتتىن كەلگەن بىر يات تائىپە مۇشۇنداق كۆمەك تۈزەپ يۈرسە، كىرىيە ئامبىلىنىڭ كارى بولمىغىنىغا ھەيرانمەن، لەشكەر دېسە لەشكىرى، ياراغ دېسە يارىغى بولغاندىكىن، بىچارە پۇقرانى بوزەك ئېتىپ يۈرگۈچە، يامان بولسا، ئاشۇلارنىڭ ئەدىبىنى بەرسە بولمامدىغاندۇ؟

سوپۇرگەئاخۇن دىمىغىدا كۈلۈپ قويۇپ:

— مەن بىر لەتىپە ئېيتىپ بېرەي، بولامدۇ؟ — دېۋىدى، چىنارئايىم رازىلىقىنى بىلدۈرۈپ، بېشىنى لىڭشىتتى.

— بۇرۇنقى زاماندا بىر ئادەم بار ئىكەن، — دەپ لەتىپىنى باشلىدى سوپۇرگەئاخۇن، — ئۇ بىر كۈنى بازاردىن بىر ئېشەك سېتىۋاپتۇ. ئېشەكنى ئەكىلىپ ئېغىلغا سولاپ قويۇپتۇ-دە، ئۇخلاشقا يېتىپتۇ. لېكىن ھېلىقى ئېشەك ھاڭراۋېرىپ زادى ئارام بەرمەپتۇ. ئاغزىنى تۇۋۇرا كېيگۈزۈپ بېقىپتۇ، يەنە بولماپتۇ. ئاخىر ئېشەكنى ئىگىسىگە

① كۆمەك — بىر يامان مەقسەت ئۈچۈن ئۇيۇشقان گۇرۇھ.

ياندۇرۇپ بېرىپ پۇلنى ئېلىۋالماقچى بولۇپ، بېدىكنى ئەز-
دەپتۇ. بېدىك ئېشەك ساتقۇچىغا قانچە سۆزلەپ باقسىمۇ،
ئېشەك ساتقۇچى ئېشەكنى ياندۇرۇۋالغىلى ئۇنىماپتۇ. ئېشەك
ئىگىسى نائىلاج نەسرىدىن ئەپەندىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ھاڭراپ
ئارام بەرمەيدىغان ئېشەك ئۈستىدىن داد ئېيتىپتۇ. ئەپەندى
كۈلۈپ كېتىپ:

— بۇنىڭ چارىسى ئاسان، ئېشەكنىڭ كۆتىنى بىر چىراغ-
لىق ياغدا ياغلاپ قويۇڭلار، — دەپتۇ.

ئېشەك ئىگىسى ئەپەندى ئېيتقاندەك قىپتۇ. قارىسا!
ئېشەك ھاڭرايمەن دەپ تازا چىڭقالسا، يەل ئۇنىڭ كۆتىدىن
چىقىپ كېتىۋاتقۇدەك، شۇنداق قىلىپ ئېشەك ئىگىسىمۇ خا-
تىرجەم ئۇخلىيالايدىغان بولغانىكەن.

ئەر-خوتۇن ئىككىسى بىر ھازا كۈلۈشكەندىن كېيىن،
سۈپۈرگەئاخۇن چۈشەندۈرۈپ:

— ئامبالمۇ ئاشۇ ئېشەككە ئوخشاش ھاڭرايدىغىنىدىن،
سېيىت ھاجى ئۇنىڭ ئاغزىنى باغلاپ تۇرسا، ھاڭرايمەن
دەپ ھەرقانچە كۈچىگەن بىلەنمۇ ھاڭرىيالمايدۇ-دە! — دېدى.

— ھوي، قازان تاشتى!

سۈپۈرگەئاخۇن تۇۋاقنى كۆتۈردى-دە، ئايالىنىڭ قو-
لىدىكى چۆمۈچنى تارتىۋېلىپ، قازاننى سورۇدى، ئاپئاق
كۆپۈك يوقالدى.

— ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، كىرىيە ئامبىلى پارىغا بەك
ئامراق دېگەن گەپ بار، ئۇغۇ سېيىت ھاجىنىڭ پارىسىنى
يەپ، ئۇنىڭ قىلمىشىنى كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سالدى، دەيلى،
خوتەن دوتيسىمۇ شۇنداق قىلارمۇ؟

چىنارئايىم تالا-تۈزگە ئانچە تولا چىقمىغىنى بىلەن،
قوشنا ئاياللار بىلەن پات-پات ئۇچرىشىپ تۇراتتى. ھەر

خىل پاراڭلار ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ قالاتتى.

— خوتەن دوتەيى بەلكى بۇ ئىشلاردىن خەۋەر تاپمىغان بولسا كېرەك. خەۋەر تاپسىمۇ خەق ئۆزىنى ئاقپاشا پۇقراسى دەپ تۇرۇۋالسا ئۇمۇ ئىلاجى قىلالماس. ئىشقىلىپ، سېيىت هاجىنىڭ نىيىتى يامان، ئۇ تېخى هاپىزنى ئەۋەتىپ، سەپەر ئاخۇن ئاكامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنى-بۇنى كوچىلاپ يۈرۈپتۇ. بوۋاي هاپىز مەخسۇم بىر يىللىرى ئابلىزقارى بىلەن شېرىكلىشىپ ماتا سودىسى قىلىپ يۈرگەن ئادەم شۇ دەيدۇ.

— ئۇ نېمىدەپ سېيىت هاجى بىلەن تېپىشىۋالدىكىنە؟

— بۇنىسى تېخى قاراڭغۇلۇق.

......

ئۇلار جىم بولۇپ قېلىشتى. تالادا ئەتىگەندىن باشلاپ چىقىۋاتقان سوغۇق شامال هاسا تېرەكنىڭ قويۇق شاخلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ ئۇشقىرتىۋاتاتتى. ئوچاقتا كۆيۈۋاتقان ئوت پورۇقلاپ تۇرغان قازاندىن قويۇق هور ئۆرلەتمەكتە ئىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم بېگىم!

بىراۋنىڭ دەرۋازىدىن كىرمەي تۇرۇپ ئۈنلۈك سالام بېرىشى بىلەن ئىككىلەن تەڭلا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى-دە، ئايۋان ئىشىكىدىن چىقتى. هەر ئىككىسىلا سەپەر بوۋاينى هېيتلاپ كەلدى، دەپ ئويلاپ قېلىشقانىدى. بىراق، ئۇلارنىڭ كۆرگىنى قازاندەك سەللە ئوراپ، ئۇزۇن پەرىجە كىيىۋالغان سېيىت هاجى بىلەن ئابلىزقارى بولدى.

ئايەمنىڭ تۇنجى كۈنى بوسۇغىدىن بىرىنچى بولۇپ ئاتلىغان بۇ پاتىهەچىلەرنى كۆرگەن سۇپۇرگە ئاخۇننىڭ كۆڭلى بىردىنلا غەش بولدىيۇ، لېكىن غەشلىكىنى چاندۇرمىدى. ئۆرپ-ئادەت كۈچى ئۇنى مېهمانلىرىغا سالام بېرىشكە مەجبۇر قىلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!

— ھېيتلىرىڭغا مۇبارەك بولسۇن بېگىم!

— ئۆزلىرىدىن بولسۇن!

ئوپۇل-توپۇل رومىلىنى چۈشۈرۈپ ئۈلگۈرگەن چىنارئايىم ئۆزىنى سارايىنىڭ ئىچىگە ئېلىشقىلا مېھمانلارمۇ ھويلىغا كىرىپ كەلدى. سېيىت ھاجى ھاسا تېرەكنىڭ ئەتراپىنى ئىككى قېتىم ئايلىنىپ، تېرەكنىڭ ھەربىر تال شېخىغىچە سەپسېلىپ چىقتى-دە، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىۋەتكەندىن كېيىن:

— ھەيھات، قادىر ئاللانىڭ كارامىتى نېمىدېگەن ئۇلۇغ، بۇنداق زور، بۇنداق ئېگىز ئۆسكەن تېرەكنى پېقىر ئۆمرۈمدە كۆرمەپتىكەنمەن، چىنارمۇ بۇ ياكى تېرەكمۇ؟ — دېدى.

— تېرەك، تېرەك، بۇنى ھاسا تېرەك دەيمىز ھاجىم، — ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ كەينىدىن خۇددى سايىدەك ئەگىشىپ يۈرۈپ گەپدانلىق قىلىشقا باشلىدى، — بۇ تېرەك ئەۋلىيانىڭ ھاسىدىن كۆكلىگەنىكەن، بۇ بەكمۇ خاسىيەتلىك تېرەك ھاجىم...

— قادىر ئاللا ئۆز كارامىتىنى خالىغان يېرىدە، خالىغان شەكىلدە ئايان قىلىدۇ، بۇنداق كارامەتلىك نامايەندىنى ھۆرمەتلىك بېگىمنىڭ ھويلىسىدا ئايان قىلغان يەردە، بۇنىڭ خىسلىتى بېگىمگىمۇ تەئەللۇقتۇر. پاھ... پاھ... نېمىدېگەن چوڭ تېرەك، نېمىدېگەن كارامەت!

سېيىت ھاجى تېرەكنى ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي ماختىغاچ، ئۆي ئىگىسىنىڭ تەكەللۇپىنى كۈتمەيلا ئايۋانغا كىرىپ كەلدى-دە، كەڭ سۇپا ئۈستىگە راسلانغان داستىخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، يۈكۈنۈپ ئولتۇردى.

— بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم... ئىلاھە ئامىن!

ئۇ نەپەس ۋە ساز ئاۋازى بىلەن پاتىھە ئوقۇ-

قالدىن كېيىن، چوڭ چىنە بىلەن كەلتۈرۈلگەن شورپىنى ئوتلاپ قويدى-دە، ئابلىزقارىنى خوش ئېتىپ قويۇپ داستىخاندىكى گۆشكە قول ئۇزاتتى.

«ئىست سەپەر ئاكامنىڭ رىزقى، ئىست!» — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن ئىچىدە خۇرسىنىپ.

ھېلىمۇ ياخشى، سېيىت ھاجى بىر چىشلەملا گۆشنى ئوبدان چايناپ يۇتقاندىن كېيىن، دۇئاغا قول كۆتۈردى. بىر پۇت گۆشنى بېشىنى كۆتۈرمەي يالماۋاتقان ئابلىزقارىمۇ ئائىلاج دۇئاغا قوشۇلدى.

سېيىت ھاجى دۇئادىن كېيىن چىقىپ كېتىشكە ئالدىرىمىدى. ئۇ پۇتىنى ئوڭلاپ، بەدەشقان قۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئايۋاننىڭ يوغان خەسىنى، ۋاسىلىرىنىڭ ياپساغا كەلتۈرۈلگەنلىكىنى، نەقىشلەنگەن تۈۋرۈكىنى بىر قۇر ماختاپ چىققاندىن كېيىن، گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى:

— ئىسلام ئۆلىمالىرىنىڭ ئادىتىمىز بايانىدا بىردەك قەيت قىلىنىشىچە، ئۇلۇغ ئايەم كۈنىدە ئۇرۇق-تۇغقان ۋەھەم تۇغقاندىن چارە يېقىنلىرىنى ئەڭ ئالدى بىلەن ھېيتلىماق لازىم. پېقىر يۇرتلىرىڭىزغا مۇساپىرمەن، مۇساپىرچىلىق دەردىدە ئاۋارىمەن، بۇگۈن نامازدىن كېيىنلا ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك قەدىمگە تەلمۈردۈم. تەلمۈردۈمۇ، تەلمۈرۈپ كۆزۈمنىڭ گۆھىرى تالدى. ئاخىر ئۆزۈم بولسىمۇ پاتىھە قىلىپ كېلەي دەپ كەلدىم. قارىمنى ھەمراھ قىلىۋېلىشىممۇ شۇ ئۈدۈمنى ئەسلىتىش ۋە ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن بولدى.

سۇپۇرگەئاخۇن ئەسلىدە: سېيىتھاجى جەزمەن زىياپەتكە دەپ ئەۋەتكەن تەكلىپىنى رەت قىلغىنىمنى ئېغىزغا ئالدۇ، دەپ ئويلىۋىدى، نەتىجە ئويلىمىغان يېرىدىن چىقتى. شۇڭا ئۇ پاتىھەچىلەرنىڭ پاتراق چىقىپ كېتىشىنى تىلەپ، مۇنداق

چىلا تۈزۈت قىلىپ قويدى:
— رەھمەت ھاجىم، نىيەتلىرىڭگە، ئەتىگەن دېگەندە ئىش كۆپرەك بولىدىكەن، يەنە كېلىپ، تۇپراق بېشىدا تۈزۈنىراق ھايال بولۇپ قالدىم.
— ئايەم كۈنى تۇپراق بېشىنى يوقلاپ ياخشى قىپتىلا. بالا دېگەن ئاتىنى دۇئادا بولسىمۇ ياد ئېتىپ تۇرماق لازىم.
— مىراب بېگىمنىڭ دادىسى بەك ئوبدان ئادەم ئىدى، «ياخشىغا كۆرۈم يوق، يامانغا ئۆلۈم» دېگەن گەپ راست ئىكەن، ۋاقىتسىز قازا تاپتى رەھمەتلىك، — ئابلىزقارى گەپ قىستۇردى.
— دېمەكچىمەنكى، — دەپ سۆز باشلىدى سېيىت ھاجى يەنە يۆتىلىپ قويۇپ، — بېگىم باشقا يۇرتلارغا سەپەر قىلىپ باققانمىكىن؟
— يوقسۇ، پېقىر ئۆمرىدە يەر، سۇ بىلەنلا ھەپىلىشىپ يۈرگەن ئادەممەن.
— «كۆچۈكنىڭ بارىدا يۇرت كۆر، چىشىڭنىڭ بارىدا گۆش يە» دېگەن گەپ بار، ئوغۇل بالىغا سەپەر يارىشىدۇ، پېقىر تېخى ئۆزلىرىنى ئاقپاششا ئېلىنى ۋە باشقا ئالدىن كەتكەن ئەللەرنى كۆرگەن بولۇشلىرى مۇمكىن دەپتىمەن.
— يوقسۇ، كۆرمىگەن.
— دېمەكچىمەنكى، ئاقپاششا ئېلىنىڭ شۆھرىتىنى ئاڭلىغان بولغىيتتىلە ھېچ بولمىسا.
— ئاڭلىشىمغۇ ئاڭلىغان...
— ھە، مانا ئوبدان گەپ، ئاقپاششا مەملىكىتى بەئەينى سىلى ئاڭلىغاندەك، شۆھرەتتە مەشھۇر، داڭ-تۇۋشىپى جاھانغا تارقالغان بىر مەملىكەت، دېڭىزىدا پاراخوتى بار، يول يۈرگەنلەر پويىزغا ئولتۇرىدۇ، زاۋۇت دېگەنمۇ تولا گەپ،

ھەي، ئېمىسنى دېسەم بولار، ئۇ مەملىكەتتە ياشىغانلار چەت-ئەتتە ياشىغاندەك ئۆتىدۇ...

— يۇرتىمىز راستىنلا نامرات، يول ماڭغاندا ئېشەك تاپالىغانىغا خۇش بولىمىز، بولمىسا پىيادىلا...

— دۇرۇس... دۇرۇس...

سېيىت ھاجى ساھىبخانىنىڭ تەنىسنى چۈشەنمىدىمۇ ياكى خۇپسەنلىك قىلدىمۇ، ئىشقىلىپ قاش-كۆزىنى ئوينىتىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— دۇرۇس دەيدىلا، بۇ يۇرت بەكمۇ قالاق، مەئىشىتى يامان.

— ھۆرمەتلىك ھاجىم، ئەمىسە سىلى ئېيتقاندەك شۇ را-ھەت ئىچىدە مەئىشەتنىڭ مېغىزىنى چاقماي، بۇنداق قالاق يۇرتتا جاپا چېكىپ يۈرۈيدىلا؟

سۆپۈرگە ئاخۇننىڭ ئويلىمىغان يەردىن قويغان سوئالى خۇددى كەچ كۈز شامىلى ئۇششۇكتىن يوپۇرماقنى سۆپۈرۈپ تاش-لىغاندەك، سېيىت ھاجىنىڭ چىرايىدىكى كۈلكە ۋە كۆرەڭلىك ئالامەتلىرىنى بىر يولىلا سۆپۈرۈپ تاشلىدى. ئۇ نەپەس يولىغا تۇۋۇپتىق قاپلىشىپ قالغاندەك، بىر پەسكە جىمىپ قالدى-دە، ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ:

— دېمەكچىمەنكى...بۇ...بۇ باشقا-باشقا گەپ، ئىلگىرى كەتكەن ئۇلۇس جاھالەتتە قالغان ئۇلۇسنىڭ قالاقلىقتىن قۇ-تۇلۇشىغا ياردەمدە بولماق لازىم، ئۇلارنىڭ نادانلىقتا قال-غان دىلىغا مەرىپەت نۇرىنى چېچىپ، قالاق ئىگىلىكىنى گۈل-لەندۇرمەك كېرەك. مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈچۈن تېخىمۇ شۇنداق، تېخىمۇ.... — دېدى.

ئابلىز قارى ئۈچكە ساقىلىنى تىترىتىپ تۇرۇپ، سېيىت ھا-جىنىڭ گېپىنى كۆچلەندۇرمەكچى بولدى:

— ھاجىم يۇرتىمىزغا مەرىپەت نۇرۇقىنى ئەكەلدى،

مانا بۇ كەمدە ئۇنى تېرىيمەن، چېچەكلىتىمەن دەپ رىيازەت چېكىۋاتىمدۇ، ھاجىمنىڭ بۇ ياخشىلىقى بەندىدىن يانمىسا، ئاللادىن يانغۇسىدۇر!

— بۇنداق مەرىپەت قۇرۇپ كەتسۇن! — سوپۇرگەئاخۇن خۇددى بۈرگە چېقىۋالغاندەك بىئارام بولۇۋاتقان ئىككىيلەننىڭ كۆزلىرىگە نۆۋەت بىلەن تىكىلىپ قويۇپ دېدى، — ئەل-يۇرتنى ئازدۇرۇپ، ئاقپاشاغا پۇقرا قىلىش مەرىپەت تارقاتقانلىق بولامدىكەن ئۆزى؟!

— شۇنداق... ياق.

سېيىت ھاجى ئاغزىغا كەلگەننى سۆزلەپ قىزىشىۋاتقان ئابلىزقارىنىڭ ئىشنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭ تىزىنى ئاستا بېسىپ قويدى ۋە زورىغا كۈلۈمسىرىدى:

— زالىم مانجۇلارنىڭ پۇقرانى قەتلىئام قىلىشىدىن ساقلاپ قالماق ئۈچۈن، ئۇلارنى كامالەتتە تەڭداشسىز، زېمىنى كۈن چىقىشتىن كۈنپېتىشقىچە سوزۇلغان بۈيۈك ئاقپاشا سەلتەنىتىنىڭ سايىسىگە جەم قىلماق ئەڭ ئۈنۈملۈك چارىدۇر، ئاقپاشا پۇقراسىنىڭ خاقانى چىن پۇقراسىغا ئەبەدىلئەبەد مەنسۇپ بولمايدىغان مەرىپەتتىن ۋە مەئىشەتتىن خالىغىنىدىن ئارتۇق مەنپەئەت ئالمىقى شەكسىزدۇر. ھاسىل كالام، پېقىر پەقەت ئاقىل كىشىلەرگىلا مانا مۇشۇ ھەقىقەتتىن ئاشكارا بېشارەت بەردى. بۇ بېشارەت ئاقىللار ۋە ئاقىللارچە يول تۇتىدىغانلار ئۈچۈن كۈندۈزدەك ئايان، قۇياشتەك روشەن، نادانلار ۋە تەقدىرى نادانلىقتىن پۈتۈلگەنلەر ئۈچۈن يۇلتۇزسىز كېچىدەك قاراڭغۇدۇر.

سوپۇرگەئاخۇن سېيىت ھاجىغا قاراپ سوغۇق كۈلۈپ قويدى. كۆزلىرىدىن ئوچاقتا كۆيۈۋاتقان ئۆرۈك ئوتىنىدىن چاچرىغان ئوت مىسالى ئوت چاچراشقا باشلىدى. ئابلىزقارى چىرايىدىن غوجىسىنىڭ مەنىلىك سۆزلىرىنىڭ تېگىگە يېتەلمەي،

مەنسىتمەسلىك ئالامەتلىرى چىقىپ تۇرغان سۇپۇرگەئاخۇنغا جىددىي يوسۇندا:

— مىراب بېگىم، ئەقىللىق ئادەم تۇرۇقلۇق ھاجىمنىڭ بېشارىتىنى چۈشەنمىگەنلىرىگە ھەيرانمەنكى، پۇرسەت غەنىيمەت، باشلىرىڭغا قوناي دەپ قالغان دۆلەت قۇشىنى كەم ئەقىللىق قىلىپ ئۈركۈتۈۋەتمىسىلە، — دېدى.

— دۆلەت قۇشىمۇ، قوزغۇنمۇ، كىم بىلىدۇ؟ بەلكىم، دۆلەت قۇشى سۈرىتىدە نىقابلانغان قوزغۇنمىكىن دەيمەن، قونۇۋالغاندىن كېيىن كۆزۈمنى چوقۇيدىغانلىقىنى تۇيۇپ تۇرۇپتىمەن...

ئابلىزقارى تەلۋىلەرچە ۋارقىرىغان پېتى يەڭلىرىنى شىمايلىدى. سېيىت ھاجىنىڭ تاتىرىپ، بەكمۇ ئوسال ئەھۋالدا قالغىنىنى كۆرگەندىن كېيىن بولسا، ئاۋازىنى تېخىمۇ ئۆرلەتتى ۋە مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ:

— ئاقپاششا پۇقراسى بولغان يۇرت بېگىنىڭ ئەمرىدىن باش تارتقان ئادەم مىراب بېگى بولالمايدۇ! — دېدى.

سۇپۇرگەئاخۇن قولىنى كەينىگە تۇتۇپ تۇرۇپ مەردانە قىياپەتتە:

— يات تائىپىنىڭ يالىقىغا باغلانغان ئىت بولغۇچە، كەتمىنىمنى چېپىپ، پۇقرالىقىمنى قىلغىنىم تۈزۈك، ھەشقاللا! — دېدى.

— بەس! بەس!

سارايدا تۇرۇپ، تالاش-تارتىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئېنىق ئاڭلاپ، ئۆزىنى ئاران بېسىپ تۇرغان چىنارئايىم ئاخىر تاقەت قىلالمىدى-دە، ئايۋاندا پەيدا بولۇپ، ئايۋاننىڭ ئىشىكىنى چوڭ ئېچىپ قويۇپ، مېھمانلارغا:

— قېنى ھۆرمەتلىك مېھمانلار، ھېيت پاتنىسى ھېيت پاتنىسىچە بولسۇن، مەرھەمەت! — دېدى.

— دۇرۇس... دۇرۇس، خان قوشناچىم دۇرۇس ئېيتتى، — سېيىت هاجى ئابلىزقارىغا ئەيىبلەش نەزەرىدە قاراپ قويدى، ئۇنى ئولتۇرۇشقا دەۋەت قىلىپ، — ئۇلۇغ ئايەم مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ خۇشال جەم بولۇپ، قېرىنداشلىق رىشتىنى مەھكەملەپ، نىزا-خۇسۇمەتلەرنى يوق قىلىشقا يارىتىلغان، بۇ تەرىقە كۆڭۈلسىزلىككە يول بېرىش، شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىگە كىرىپ دەۋزىخى كاپىرلارنىڭ يولىنى تۇتماق بىلەن باراۋەر. بايام پېقىرنىڭ بىپەرۋالىقى تۈپەيلى، ئابلىزقارىم ھۆرمەتلىك بېگىمنىڭ كۆڭلىگە ئازار بېرىپ قويدى، مىراب بېگىم دىنىي قېرىنداشلىقنىڭ ھەققى-ھۆرمىتى ئۈچۈن ئەپۇ قىلىپ، ئاداۋەت، گىنە تۇتمىغايلا...، — دېدى.

سېيىت هاجى كۆزىنى يۇمۇپ، قىرائەت باشلىدى، ئۇنىڭ ئاۋازى گۈلدۈرمامىلىق يامغۇردىن كېيىنكى غۇر-غۇر شامالدەك ئايۋان ئىچىنى ئارىلىدى، كۆڭۈللەردە كۆتۈرۈلگەن دولقۇنلارمۇ تىنچىغاندەك بولدى.

22. «قارچىغا» ھەققىدە پاراڭ

بۇ جاھان شۇنداق جاھان ئىكەنكى، بىرى ئۆلسە، بىرى تىرىلىدىكەن، بىرى كۈلسە، بىرى يىغلايدىكەن. كۈلگەنلەر يىغلاۋاتقانلارنىڭ بېشىدا بىپەرۋا ياڭاق چېقىپ يەيدىكەن، يىغلىغاننىڭ يىغىسىدىن گويا جاننى يايراتقۇچى نەغمە-ناۋا ئاڭلىغاندەك ھۇزۇرلىنىدىكەن، بەزىدە تېخى يىغلىغۇچىنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ قويغان بولۇپ، يۈزىنى تاتىلىۋېلىشقا پۇرسەت تاپىدىكەن...

«ئۆچكە جان قايغۇسىدا، قاسساپ ياغ قايغۇسىدا» دېگەن-

دەك، تاغارلار قۇرۇقدىلىپ، ياغ ئاپاقلىرى ياغىراپ قالغاندا يېتىپ كەلگەن بۇ ھېيت نامراتلارغا غەمكىنلىك ۋە مىسكىنلىك ئەكەلدى. سېيىت ھاجىغا بولسا تېپىلغۇسىز غەنىيمەت پۇرسەتنى ئاتا قىلدى. ئۇ تەڭسىز مۇجاھىدىنىڭ ھاقارەتلىك ماددىلىرىنى بېشىغا سايە قىلىپ، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ دەخلى-تەرۇزى ۋە ئەمىر-پەرمانلىرىدىن مۇستەسنا بولغان سودا ئاقساقىلى سۈپىتىدە بۇ دىيارغا ئاياغ باسقاندىن بۇيان، خالىغان يەردە ئاشكارا بولۇشنى بىئەپ ھېسابلاپ، خۇددى ئولجىسىنىڭ يېقىنلاپ كېلىشىنى كۈتۈپ دالدىدا ياتقان تۈلكىدەك پەيت كۈتمەكتە ئىدى. بىرەر ئايدىن بۇيان بۇ تۈلكە ئۇۋۇسىدىن بېشىنى چىقىرىشقىمۇ باشلىغانىدى، ھېيت كېلىشى بىلەن تەڭلا ئۇۋۇسىدىنمۇ چىقتى-دە، يەنە ھىد ھىدلاپ ئۆز ئولجىسىنىڭ ماكانىغا قەدەر بېشىنى تىقىشقا جۈرئەت قىلدى.

ھېيتلاش دېگەن بۇ باھانە 360 كۈنىنىڭ ھەرقاندىقىدا تېپىلىۋەرمەيتتى. ئۇ ئالدى بىلەن سۈپۈرگە ئاخۇنىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ئۇنى چېكىپ كۆرۈش مەقسىتىگە يەتتى. ئۇنى چىشلىگەن پېتى ئۆز ئۇۋۇسىغا ئەكەتەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قەيىرىدىن چىشلەشنى بىلىۋالدى.

سېيىت ھاجى يەنە سەپەر بوۋاينىڭ ئۆيىگىمۇ باردى. ئۇ بۇ يەردىن لالما ئىتتەك قوغلانغان بولسىمۇ، دەردىنى ئېچىگە يۇتۇپ، چىرايىدىكى كۈلكىنى ئۆچۈرمىدى. ئۆيىنىڭ سىرتىدىلا تۇرۇپ، ئاللادىن بۇ بوۋايغا ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلىشنى، مال-دۇنيا بېرىشنى تىلىدى.

ئۇرەك باخشىنىڭ پارقىراپ تۇرغان «بالاخور» بۇرغىسىنى ئۇيان-بۇيان ئۆرۈپ تاماشا قىلدى. دۇئا قىلىۋېتىپ، ئۇنى پات-ئارىدا كۆكۈم-تالقان قىلىۋېتىدىغانلىقىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى...

ئۇ بەزى كۆك نامراتلار مەھەللە كۆلالچىلىرى ياسىغان قوپال ھېجىر بىلەنلا تۈتقان قۇدۇق سۈيىنى مەككە مۆكەررەمدىكى ئابىزەمزەم قاتارىدا تەرىپلەپ، ھېلىلا چۆلدىن كەلگەن تەشنا كىشىدەك بىر كۆتۈرۈشتىلا ئىچىۋەتتى. ساھىبخانلار ئۇنىڭ قاتتىق بورا ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ قىلغان قىرائىتى بىلەن كۆزىگە ياش ئېلىشتى. نامراتنى نامرات كۆرمەيدىغان، نەزىرىدە، پۇقراپەرۋەرلىكتە نۇشىرۋان ئادىلدىن① قېلىشمايدىغان بۇ زاتنىڭ پاتىھەسىنى ئالغان ھېممەت قاشقىنىڭ كۆز يېشى كۆكلەم يامغۇرىدەك قۇيۇلدى.

— ھە، سورايمەن دەپ ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن،— دېدى سېيىت ھاجى يېقىندىلا ياستىۋالغان ياسداق مەيدە ئۆزى بىلەن يانمۇ يان ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمغا.— قارچىغا بىلەن ئۇۋ ئوۋلاشتىن ھاسىلاتلىرى نېمە؟

سېيىت ھاجى توغرىقىغىل، سېرىق، توپا مەھەللىرىنى ھېيتلاپ بولغاندىن كېيىن، ئابلىزقارىنى تاشلاپ قويۇپ، ھاپىزنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىۋالغانىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئۆۋەتتىكى ھېيتلايدىغان نىشانى ئاددىي پۇقرالارنىڭكىگە ئوخشىمايتتى.

— ھاسىلاتىم شۇكى... ھاسىلاتىم شۇكى...

شېرىكىمنىڭ بىر نەرسە دەپ بېرەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن سېيىت ھاجى ئۆز سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بېرىپ:

— قارچىغا ئاۋۋال ئولجىسىنىڭ تۇرغان جايىنى، يۈگۈرۈش سۈرئىتىنى، يوشۇرۇنماقچى بولغان چاتقاللىقىنى، جۈغىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ، ئاندىن ئول-

① نۇشىرۋان ئادىل — مىلادى 224 - يىلى قۇرۇلغان ئىران سامانىيلار سۇلالىسىنىڭ 20 - پادىشاھى بولۇپ، تارىختا ئۆزىنىڭ ئادالەتپەرۋەرلىكى بىلەن «نۇشىرۋان ئادىل» دەپ شۆھرەت قازانغان.

جىسمىغا قاراپ تۇيۇقسىز ئېتىلىدۇ. قارچىغا ئۈچۈن ئولجىنى كۆزىتىش بەكمۇ مۇھىم، ئولجىنى كۆزىتىش ئۇنىڭغا ئولجىغا قامال سېلىش بىلەن ئوخشاش دەرىجىدە ھوزۇر بېغىشلايدۇ! — دېدى.

— دېگەنلىرى بەرھەق، راستىنلا شۇنداق ئىكەن...

— دېمەكچىمەنكى، ئولجىنى ئوبدان كۆزەتمىگەن قارچىغا قانچە كۈچلۈك، قانچە زېرەك بولسىمۇ، ئولجا ئەمەس، بەلكى بىر تۇتام پاخالنى چاڭگاللاپ قالىدۇ.

— بەرھەق... بەرھەق...

— بىر تۇتام پاخالنى چاڭگاللايدىغان، ھەتتا ئولجىنى قاچۇرۇپ قويىدىغان ئىقتىدارسىز قارچىغىنى ئىگىسى ئەتىۋارلىمايدۇ، ئۇنى باشقىلارغا سېتىۋېتىدۇ، ھەتتا بوغۇزلىۋېتىدۇ...

— دەل شۇنداق، ئۇنداق قارچىغىدىن ئىككى سەر گۆشى چىقىدىغان قۇشقاچ ياخشى...

سېمىز تورۇق ئاتنىڭ تىك تۇتۇپ كېتىۋاتقان بويىنىدىكى قوڭغۇراقلارنىڭ، كۈمۈش جابدۇقلارنىڭ بىر خىل رىتىمدا جىرىڭلاشلىرى، يۇمشاق توپىلىق يول بىلەن كېتىۋاتقان مەپىنىڭ تەۋرىنىشلىرى يوغان بىر بوغچىغا ئوخشاش تۈگۈلۈپ ئولتۇرغان ھاپىزنى ئۇيقۇ ئالەمىگە ئەكەتتى. مەپە پەشتىقىغا قونۇۋالغان رەھمەتنىڭ قامچىسىنى ئارىلاپ-ئارىلاپ قارسىلدىتىپ قويۇشلىرىمۇ ئۇنىڭ ئۇيقۇسىغا دەخلى قىلالمىدى.

ئاغزىنى مىدىرلىتىپ، تەسۋى سېيرىتىش بىلەن بەند بولۇۋاتقان سېيىت ھاجى سازلىقتىكى قاقىردەك بېشىنى تۈكلىرى ئۇزۇن جۇۋىسىنىڭ ئىچىگە تىقىۋېلىپ، يېنىك خورەك تارتىۋاتقان ھاپىز مەخسۇمغا يىرگەنگەندەك ھومىيىپ قويدىيۇ، گەپ قىلمىدى.

مەپىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى روجەككە تارتىلغان يېشىل شايى پەردىنى قايرىپ ئۇرۇپ تۇرغان سوغۇق شامال بىلەن

سەگەكلىشىپ قالغان سېيىت ھاجى مەخمەل دۇستىگىنىڭ تاختا كۆۋرۈكىگە كەلگەندىلا رەھمەتكە بۇيرۇدى:

— مەخسۇم ھاجىنىڭ سارىيىغا ھەيدەك!

مەپە، ئادەملىرى شالاڭ كوچىدىن ئۆتۈپ، كونا جۇۋا مەيدانىدىن كۆنپىتتىش تەرەپكە قايرىلدى ـ دە، نادىرخان بازار بېگى تۇرۇشلۇق سارايىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. سېيىت ھاجى تېخىچە پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان شېرىكىنى نوقۇپ ئويغاتتى ـ دە، رەھمەتنىڭ ياردىمىدە مەپىدىن چۈشۈپ، دەرۋازىنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، سوغۇق شامالدىن پاناھلىنىۋاتقان زەڭگىدەك قارا چىراي دەرۋازىۋەننىڭ ئالدىغا كېلىپ، سالام بەردى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بازار بېگى ھۇزۇرىدا بارمىكىن؟

ئەزمىلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرغان دەرۋازىۋەن سېيىت ھاجىنىڭ تاپىنىدىن بېشىغىچە سەپسىلىپ چىققاندىن كېيىن، جاۋابەن دېدى:

— بولۇشىغۇ بار، لېكىنزە، بېگىم تونۇمىغان ئادەمنى كىرگۈزمە، دەپ قاتتىق تاپىلىغانىدى.

سېيىت ھاجىنىڭ دەرۋازا ئالدىدىن نەتىجىسىز قايتىپ كەتكۈسى كەلمىدى. بازار بېگىنىڭ ھۇزۇرىدا ھېيىت پاتىھەسى قىلىشنىڭ ئۆزى ئۇنىڭغا ھەر تەرەپلىمە ئوڭايلىق يارىتىپ بېرەتتى. ئۇ بىر چالمىدا ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق پاختەك سوقۇشنىڭ تەمەسىدە نەچچە كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزدى. خاتىپنى تالاي قېتىملاپ گەپكە سېلىپ، بازار بېگى ئۈستىدە ئەتراپلىق كۆزىتىشلەر ئېلىپ بارغاندىن كېيىنلا بۇ شەخسنىڭ ئۆزىنىڭ شەخسىي تۇرمۇشىدىمۇ، ئۇلۇغ ئىشىدىمۇ كەم سانىغىلى بولمايدىغان توسالغۇ ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى. ئالدى بىلەن بىر توپ ئەن رەخت بەدىلىگە ئىنىدەككە

كەلگەن ھەممە خېنىم ئارقىلىق ئۆزىنىڭدا دەز پەيدا قىلغاندىن كېيىن، ھېيت باھانىسى بىلەن بۇ توسالغۇنى ئۈزۈل-كېسىل تۈگىتىشنىڭ تۇنجى قەدىمىنى باستى.

سېيىت ھاجى ھاپىزغا ئىشارەت قىلىۋېدى، ھاپىز بىرنەچچە يارماق چىقىرىپ دەرۋازىۋەنگە تۇتقۇزدى، دەرۋازا ئېچىلدى.

تورۇسى ۋاسا جۈپ قىلىپ سېلىنغان بۇ چوڭ ئۆي خۇددى ئەمدىلا ئوت يېقىلغان تونۇردەك ياپيېشىل ئىس بىلەن تۇشۇپ كەتكەنىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

ئىككى-ئۈچ ئاغىنىسى بىلەن سورۇن قۇرۇپ ئولتۇرغان بازار بېگى بىر قاراشتىلا سېيىت ھاجىنى تونۇدى-دە، ئالدى بىلەن چاقىرىلمىغان بۇ مېھماننى باشلاپ كىرگەن دەرۋازىۋەنگە ئالىيىپ قويدى.

— ھېيتلىرىغا مۇبارەك بولسۇن، بازار بېگى.

نادىرخان بازار بېگى نېمىلا دېگەنبىلەن تەسۋى سىيىرىپ تۇرغان بۇ رەقىبىنى كۆرۈپ ھودۇقمايمۇ قالمىدى. ئۇ ئاغىنىلىرىگە ئىشارەت قىلىپ، پۈرقىراپ ئىس چىقىپ تۇرغان چىلىمنى يوشۇرۇشقا ئۈلگۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۆيدىكى قاڭسىق نەشە پۇرىقى ھەممىنى ئاشكارا قىلىپ تۇراتتى.

— ئۆزلىرىنىڭمۇ ھېيتلىرىغا مۇبارەك بولسۇن، ھاجىم!

سېيىت ھاجى تەكەللۇپ بويىچە تۆردىكى گىلەم ئۈستىگە ئۆتۈپ ئولتۇردى ۋە پاتىھە ئوقۇپ، دۇئا قىلدى. ئۇ بازار بېگىنى تېخىمۇ ئۇيالدۇرماقچى بولغاندەك، يەكتەكنىڭ يېڭى بىلەن تۇرۇپ-تۇرۇپ بۇرنىنى توسۇپ، كۆز ئالدىنى يەلپۈپ قوياتتى.

— ئەمدى ... ئەمدى... ياشلىق دېگەن مۇشۇنداق بولىدىكەن، ئانچە-مۇنچە چېكىپ كۆڭۈل ئاچىساق...

سېيىت ھاجى «ھېچ ۋەقەسى يوق» دېگەندەك كۈلۈمسىرىدى-دە، گەدىنىنى قاشلاپ تۇرۇپ ئوڭايسىزلىنىۋاتقان بازار بېگىگە:

— دېمەكچىمەنكى، ياشلىق دېگەنىنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق يارىشىقى بولىدۇ، لېكىن بۇنى گۇناھ دېگىلى بولمايدۇ، چۈنكى دىنىي ئەھكاملاردىمۇ نەشە-تاماكا چېكىشنى مەكرو دېگەنۇ، ھارام دېمىگەن. ھارام دەپ مەنئىي قىلىنغان نەرسە بىلەن مەشغۇل بولۇش گۇناھتۇر. مەكرو بىلەن مەشغۇل بولغانلىق گۇناھ جۈملىسىگە كىرمەيدۇ. مەسىلەن ئالساق، پېقىر ھەج سەپىرى قىلغاندا ئەرەبلەرنىڭمۇ بىر غۇلاچ كېلىدىغان ئۇزۇن چىلىم بىلەن تاماكا چەككىنىنى كۆرگەنمەن، — دېدى

سېيىت ھاجى ئالدىغا كېلىپ ياش ئىيقىپ تۇرغان كۆز-لىرىنى ئۆزىگە قاداپ، خاتىرجەملىنىشكە باشلىغان بازار بېگىگە ۋە ئۇنىڭ ئاغىنىلىرىگە قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— تارتىنىپ قېلىشمىسىلا، پېقىر قورسىقى كەڭ ئادەم، مەھەللە مولللىرىدەك جاھىل پىكىرلىك ئەمەس، چېكىدىغانلىرىنى چېكىۋەرسىلە، بىز مۇڭدىشىۋېرەيلى، ھەرئىش ئۆز يولى بىلەن ئەمەسمۇ؟

— دۇرۇس...دۇرۇس...

بارغانسېرى قويۇقلىشىۋاتقان ئىس ئۆي ئىچىنى خۇددى كۆكۈم مەزگىلىدەك قاراڭغۇلاشتۇرۇشقا باشلىدى. سېيىت ھاجى بىلەن بازار بېگىنى يالغۇز قويۇشقا تىرىشىپ، بازار بېگىنىڭ ئاغىنىلىرىنى گەپ بىلەن باغلاپ تۇرۇۋاتقان ھاپىز تۇرۇپ-تۇرۇپ يۆتىلىپ كېتەتتى. سېيىت ھاجى بولسا، ئوڭۇشلۇق كېتىۋاتقان سۆھبەتتىن مەمنۇن بولغاچ، ئۆي ھاۋاسىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن ئۆپكىسىگە تولدۇراتتى. ھاۋادىكى قويۇق نەشە ھىدى ئەستىلىكلىرىنى غىدىقلاپ، ئۇنىڭ دەل مۇشۇنداق ئۆيدىن باشلانغان مۇستەقىل ھاياتىنىڭ كارتىـ

نىلىرنى ئالدىغا ياپماقتا ئىدى.

سېيىت ھاجى ئاۋات ئىلچى شەھىرىدە تۇغۇلدى. ئۇ ئېسىنى بىلگەندە ئانىسى ئاللىبۇرۇن ئاخىرەتكە سەپەر قىلغان، ئاتىسى جامالباي شايى-ئەتلەس ئېلىپ ساتقاندىن تاشقىرى، كىچىكرەك بىر سارايىنى باشقۇرۇپ يۈرەتتى. ساراي كىچىك بولغىنى بىلەن، ئاۋات كوچىنىڭ دوقمۇشىغا جايلاشقانلىقتىن بولسا كېرەك، كىرىمى يامان ئەمەس ئىدى. ئىلچىگە كېلىپ-كېتىپ تۇرىدىغان ھىندى، ئافغان ۋە باشقا مۇسۇلمان ئەللەرنىڭ سودىگەرلىرى بۇ سارايغا چۈشۈشكە ئامراق ئىدى. سېيىت يەتتە ياشقا تولغاندىن باشلاپ، دادىسىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە پۇل تېپىشنىڭ ئاماللىرىنى ئۆگىنىشكە كىرىشتى. ئۇ ھەر كۈنى ئاتخانىلارنى، تۆگەخانىلارنى زېرىكمەي ئارىلاپ چىقىپ، ئوقۇرنىڭ بۇزۇلغان جايلىرىنى تېپىۋالاتتى-دە، بۇ پاكىتلارنى كارۋان خىزمەتچىلىرىنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ تۇرۇپ، زەخمىگە لايىق تۆلەم تەلەپ قىلاتتى، ئۇنىڭ قولىغا تۆت-بەش يارماقتا چاغلىق بىر نېمە تۇتقۇزۇپ قويغانلار ئاسانلا قۇتۇلۇپ كېتەتتى. پېخسىقلىق قىلغانلار ياكى بۇ «كىچىك ماڭقا»نىڭ يولسىز تەلىپىنى پەرۋايىغا ئالمىغانلار تۈگىمەس بالاغا گىرىپتار بولاتتى. سېيىت ئۇلارنىڭ پۇتىغا بوغما يىلاندەك يامىشىپ، چىرقىراپ يىغلاپ يېتىۋالاتتى. ياكى بولمىسا خىزمەتچىلەر تويىماي قالغاندا ئېشىغا تۆگە قۇمىلىقى تاشلىۋېتەتتى، ياكى توپا چېچىپ، يېگەنلىرىنى ھارام قىلاتتى.

بەزىدە ئۇ ئېغىل ۋە ئوقۇرلارغا قانچە سەپسالسىمۇ، بۇزۇلغان يەرنى تاپالمايتتى. ئاخىردا ھېچكىم تويماي قالغاندا، ئوقۇرنىڭ بىرەر تاختىيىنى تاش بىلەن ئۇرۇپ سۇندۇراتتى-دە، مۇتتەھەملىك قىلىپ، ئۈچ-تۆت يارماق ئۇندۇرۇۋالاتتى. ئات-ئېشەكلەرنىڭ ئارىسىدا قوغۇنلۇققا كىرگەن ئوغرىدەك

تىمىسقىلاپ يۈرۈپ، ھەر بىر تۈۋرۈكىدىن بىرەر تۆپچۆمىدىن بوغۇز ئىلىنىپ، يوغان بىر سېۋەتكە تۆكەتتى. پۇلنىڭۋە بوغۇزنىڭ ھېسابىنى قىلىپ بولغان كۈنلەردە، دادىسى ئۇنىڭغا ئانچە-مۇنچە بىر نېمە ئايرىپ بېرىپ، «ئۆزىدەك ئادەم بولغان» ئوغلىنى مۇكاپاتلايتتى.

بۇ سارايدا يەنە ئۆز زامانىسىدا بولىدىغان بۇزۇقچىلىقلارنىڭ ھەممىسى تېپىلاتتى. يېقىن-يىراقتا داڭقى پۇر كەتكەن تەۋكا چەت ئەللىك سودىگەرلەرنىلا ئەمەس، يۇرت-يۇرتلاردىكى مەيدىسىگە مۇشتلاپ يۈرىدىغان داڭلىق قىمارۋازلارنىمۇ ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. جامالباي تەۋكادىكى قىمارۋازلارنىڭ بېشىدا پەرۋانىدەك چۆگىلەپ يۈرۈپ چۆتۈر ئالاتتى. ۋاقتىسائىتى كەلسە، ئۆزىمۇ ئوشۇقنى قىرلاپ تۇرۇپ: «دەتتىكام پىرىم» دەپلا ئېتىۋېتەتتى-دە، كۆپىنچە ھاللاردا ئاتقان ئوشۇقى ئالچە قوپاتتى. بۇنداق چاغلاردا چۆتۈر ئېلىشىمۇ، چىلىم سۈيىنى يېڭىلاپ، نەشە سېلىپ تۇتۇپ، چاي پۇلى ئېلىشىمۇ سېپىيتقا ئۇڭچە قالاتتى.

سەككىز ياشقا كىرگەن يىلى ئۇنىڭ ھاياتىدا ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش يۈز بەردى. دادىسى بىر كۈنى ئەندىجان رەستىسىدە ئۆي بىسات تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان بىر سودىگەرنى كۈتۈۋالدى. ئۇنى تەۋكا كۆرمىگەن قىمارۋازچاغلاپ، بابلاشنىڭ كويىغا چۈشۈپ، ئۇڭچە تەۋكا قۇردى. كىم بىلسۇن، تۈنجى قېتىمدىلا جامالباي ئۇتتۇرۇپ قويدى، كاللىسى نەشە بىلەن قىزىپ كەتكەنلىكتىنمۇ ياكى شەيتىنى غالىب كەلدىمۇ، بارى-يوق تەڭگىسىنىڭ ھەممىسىنى تەۋكاغا قويدى. تەلىيى يەنە تەتۈردىن كەلدى. چىلىمنى يەنە بىر سۈمۈرگەندە ئۇنىڭ مېڭىسىدە بىر يامان پىكىر ئويغاندى-دە، پۈتكۈل سارايىنى ئاتخانا، تۆگەخانا بىلەن قوشۇپ دوغا تىكتى. پىرىنىڭ

نامىنى تىلغا ئېلىپ، ئوشۇقنى ئېتىپ، مەيدىسىگە ئۇردى...

جامالباينىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى. ئۇت تام چاقپەلەكتەك چۆگىلەپ، تورۇس بىلەن يەر ئاستىن-ئۈستۈن بولدى. ئۇ دەردكە پايلىماي قولىنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا ئۇزىتىۋىدى، ھېلىقى سودىگەرنىڭ يېنىدا رۇستەمدەك قاۋۇل يىگىتلەردىن تۆت-بەشى تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، بىراقلا ھوشىدىن كەتتى.

جامالباي ھوشىغا كەلگەندە، ئۆزىنى توختى ناۋاينىڭ دۇكىنى يېنىدىكى يوندا تۆكىدىغان پاتقاقلىقتا كۆردى. ئۇ ھەممە ۋەجىنىڭ، ھەتتا ئۆزىنىڭمۇ تۈگەشكەنلىكىنى بىلدى. كۆزىنى ئېچىپ بېشىدا مىشىلداپ تۇرغان ئوغلىنى كۆرۈپ، ئايىغىنى يالاۋاتقان بىر سەت ئىتنى ھەيدىۋېتىشكە ماغدۇرىنىڭ ھەممىسىنى يىغىپ ئىشارەت قىلدى-دە، لەۋلىرىنى ئاران مىدىرلىتىپ تۇرۇپ:

— ئوغ... ئوغلۇم، مەن تۈگەشتىم، ھۆد دەس تۇ... گەشتىم، سەن يېتىم بولۇپ قالدىڭ، ئۇن... ئۇنتۇما، مېنى ھېلىقى... ھېلىقى سودىگەر تۈگەشتۈردى. سەن بىر سۇپۇرگە، بىر سو... سوغا ئېلىپ، ھېلىقى سودىگەرنىڭ ئىشىك ئال... ئالدىنى سۇپۇرگىن، سۇ چاچقىن... قالدىسىنى...،— دېدى.

جامالباي ھەسرەت ئىچىدە كۆز يۇمدى. شەھەر ئاخۇنلىرى ئۇنى «نەشە چېكىپ، ئۆلدى، نامىزىنى چۈشۈرۈش گۇناھ» دەپ، يۇيۇپ، تارىخىلى ئۇنىمىدى. باغرى يۇمشاق توختى ناۋاي بىلەن ئۇنىڭ شاگىرتلىرى مېيىتنى زاراتگاھلىققا ئاپىرىپ دەپنە قىلدى.

سېيىت دەسلىپىدە مەرھۇم دادىسىنىڭ ئاخىرى چۈشمىگەن ۋەسىيىتىنى زادى چۈشىنەلمىدى. ئاتامنى ۋەيران قىلغان ئادەمنىڭ ئىشىكىنى سۇپۇرۇپ، سۇ چېچىپ يۈرەمدىمەن، دەپ ئويلىدى-دە، زاراتگاھلىقتىن قايتىپلا ئۇدۇل سارىيىنىڭ ئالدىغا

باردى. سارايدىكى ناتونۇش دەرۋازىۋەنلەر ئۇنى سۆڭەك ھەيلاپ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ تەمسىتلاپ يۈرگەن ئىككە-چاقىسىز قوتۇر كۈچۈكنى ھەيدىگەندەك ھەيدىۋېتىشتى. ئۇنىڭ سەبىي، ئەمما زامان ئەسكىلىكلىرى بىلەن بۇلغانغان كىر قەلبىدە دادىسىنى قان يىغلىتىپ ئۆلتۈرگەن، ئۆزىنى ماكانسىز، پاناھسىز قىلىپ كوچىغا تاشلىۋەتكەن ھېلىقى سودىگەرگە تۇنجى قېتىم نەپرەت تۇيغۇسى ئويغاندى. پەقەت شۇ چاغدىلا قىساس ئېلىش غەرىزى ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرىپ كەلدى. دادىسىنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى بىرقانچە ئېغىز سۆزى تولۇق مەنىسى بىلەن كۆز ئالدىدا ئاش-كارا بولدى.

ھېلىمۇ ياخشى، ئۇ يەتتە-سەككىز يارماقنى دادىسىنىڭ تار-تەۋپىلشىدىن ئەنسىرەپ، ساراي ئېشىدىكى تام تۈۋىگە كۆمۈپ قويغانىكەن. ئۇ دەرۋازىۋەننىڭ كۆزىنى باغلاپ، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ تام تۈۋىگە باردى، تەرەت قىلغان بولۇپ زوڭ-زايدى-دە، پۇللىرىنى تېپىۋېلىپ، كىچىككىنە بىر سوغا ۋە بىر سۇپۇرگە سېتىۋالدى. شۇ كېچىسى ئۇ دادىسىنىڭ ئۆلۈمى ئۆزىتىلغان ناۋايخانىنىڭ تونۇر بېشىدا بىر كېچىنى تەسلىكتە تاڭ ئاتقۇزدى-دە، تاڭ يورۇشىغىلا سۈرۈشتۈرۈپ يۈرۈپ، ھېلىقى سودىگەرنىڭ قورۇسىنى تېپىۋالدى.

زامانىسىدا ئىلچى شەھىرى بويىچە كۆزگە چېلىققۇ-دەك ھەشەمەتى بار بۇ قورۇنىڭ دەرۋازىسى كۈنچىقىشقا قا-رايتتى. دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئاسمان-پەلەك ئېگىز ئىككى تۈپ ياڭاق دەرىخى بار ئىدى، ياڭاق دەرىخىنىڭ قويۇق يوپۇرماقلىرى دەرۋازا ئالدىدىن ئۆتىدىغان توپىلىق يولنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە سايە تاشلايتتى.

تۇنجى كۈنى ئۇ دەرۋازىنىڭ ئالدىنى پاك-پاكىز سۈ-پۈردى، ھايۋان تېزەكلىرىنى ئۈۋۈتىغىچە قويماي تېرىپ، ئەخ-

لەتلىككە تۆكتى. 200 قەدەمچە كېلىدىغان كۆلدىن سۇ
ئەكىلىپ، يامغۇر ياغقاندەك تەكشى چېچىپ چىقتى. ئۇ،
ئەمگەكتىن قانائەت ھاسىل قىلدىمۇ، لېكىن خېلىغىچە كۈتۈپ تۇر-
سىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى.

ئىككىنچى، ئۈچىنچى، تۆتىنچى كۈنلىرىمۇ شۇنداق قىلى-
ۋەردى. سېيىت بۇنىڭلىق بىلەن كۆڭلىنى سۇۋۇتمىدى، بەلكى
سۇپۇرگەن دائىرىنى تېخىمۇ كېڭەيتتى، سۇنى تېخىمۇ جىق
چاچتى.

پەقەت بەشىنچى كۈنىگە كەلگەندىلا ئادەتتە دەرۋازىدىن
كۆپرەك كىرىپ-چىقىپ تۇرىدىغان، ئۇ، «بەلكى گاچا بولسا
كېرەك» دەپ قىياس قىلغان چوڭ ياشلىق بىر كىشى دەرۋا-
زىدىن ئىتتىك قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەلدى-دە، سېيىتنىڭ
قولىدىن خۇددى ئوغرى تۇتۇۋالغاندەك «كاپلا» قىلىپ تۇتۇپ،
يېتىلىگىنىچە ھويلىغا ئەكىردى.

ھويلا سېيىتنىڭ پەرىزىدىن تاشقىرى ئەمەس ئىدى. دالان
بىلەن ئايۋان ئارىسىدىكى پېشايۋانغا ئالتە-يەتتە توپ گەزمال
تاشلاپ قويۇلغان، دالاننىڭ بىر تەرىپىدە تايلانغان يۇڭ ئۈس-
تىگە بېسىۋېتىلگەن تېرىلەر دۆڭدەك دۈۋىلىنىپ تۇراتتى.

— ئېتىڭ نېمە؟

پېشايۋان سۇپىسىغا سېلىنغان كۆرپىدە بەدەشقان قۇرۇپ
ئولتۇرۇپ، نېمىندۇر يېزىۋاتقان 39-40 ياشلار چامىسىدىكى بۇ-
رۇتلۇق كىشى سورىدى بېشىنى شىرە ئۈستىدىكى قەغەزدىن
كۆتۈرمەي تۇرۇپ.

— ئېتىم... ئې... ئېتىم سېيىت.

— ئاتا-ئاناڭ يوقمۇ؟

سودىگەر يەنە بېشىنى كۆتۈرمىدى. سېيىت
ئۆزىنى مۇشۇ كۈنلەرگە گىرىپتار قىلغان بۇ كىشىنى

تونۇمايتتى. قايسى كۆنى ئۇ دادىسى بىلەن تەۋكادا ئۇچراش-قاندا، تاڭگازا ئېلىپ يەيمەن دەپ چىقىپ كېتىپ بەكمۇ كەچ قايتقانىدى. سېيىت رەقىبىگە جاۋاب بەردى:

— ئاتا-ئانام ئۆلۈپ كەتكەن.

سودىگەر ئۇنىڭغا لاپ قىلىپ قاراپ قويدى. شۇ چاغدىلا سېيىت رەقىبىنىڭ بوغداي ئۆڭلۈك، ساقال-بۇرۇتىنى پاكىز ياساتقان، خېلى سۆلەتلىك بىر كىشى ئىكەنلىكىنى كۆردى.

— ئىشىك ئالدىمنى سۈپۈرۈشتىن مەقسىتىڭ نېمە؟

— جانابلىرىنى ياخشى ئادەم دەپ ئاڭلىدىم، قىلىدىغان ئىشىم بولمىغاندىكىن، ئۆزلىرىنىڭ ئىشىكىنى سۈپۈرۈپ بولسىمۇ دۇئالىرىنى ئالاي دېدىم.

— دۇئادىن نېمە چىقىدۇ؟

— ساۋاب، ياخشى كىشىلەرنىڭ دۇئاسى يېتىمنى مۇرادىغا يەتكۈزىدۇ، دېيىشىدۇ.

سودىگەر ئالدىدا تەلمۈرۈپ تۇرغان بالىنى ئۇنتۇپ، ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشىۋاتقاندەك پىچىرلاپ، بارماقلىرىنى ئېگىپ بىرنېمىلەرنى ھېسابلىدى ۋە قومۇش قەلىمىنى قەغەزگە تەگ-كۈزۈپ تۇرۇپ يەنە سورىدى:

— قولۇڭدىن نېمە ئىش كېلىدۇ؟

— ھەممە ئىش كېلىدۇ غوجام، يەر سۈپۈرۈش بولامدۇ، سۇ سېپىش بولامدۇ...

— بۇنى بىلمەن، يەنە نېمە ئىش قىلالايسەن دەيمەن؟ ئات بېقىشنى بىلەمسەن، بىدە توغراپ، بوغۇز تەييارلاشنىچۇ؟

— بىلمەن غوجام، بىلمەن، مەن بۇرۇن...

سېيىت ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغان گەپنى ئىتتىكلا يۇتۇۋەتتى. ئەگەر كىچىكىدىن باشلاپ ئات ئېغىلى بىلەن ھەپىلىشىپ چوڭ بولغىنىنى ئېيتىپ سالدىمۇ، بۇنىڭدىنمۇ خە-

تەرلەك سوئاللارغا دۇچ كېلىدىغانلىقىنى، بۇ يەردىن ساراي ئالدىدىن قوغلانغاندەك قوغلىنىدىغانلىقىنى تۇيۇپ قالدى.

— ھە، بۇرۇن نېمە بولغان؟

— بۇرۇندىن باشلاپ ئات بېقىشنى ئويلايتتىم.

— قولۇڭ ئەگرى ئەمەستۇ؟

— يوقسۇ غوجام...

شۇنداق قىلىپ، ئۇ سودىگەرنىڭ ھوزۇرىدا تۇرۇپ قالدى. ھويلا - ئارامنى كۆنىگە ئۈچ قېتىم سۈپۈرۈپ - سۈپۈرۈپ، ئەي - نەكتەك پارقىرىتىۋەتتى. ۋاقتى - قەرەلىدە ئوت - سامان، يەم - بوغۇز بېرىپ، ئات - قېچىرلارنى تولۇمىدەك سەمرىتىۋەتتى. كەمسۆز خوجىدار بەلەنمۇ چىقىشىپ قالدى. سېپىتىنىڭ ئىشچانلىقى، چەبدەسلىكى سودىگەرگىمۇ ياراپ كەتتى. ئۇ چۆپ- قەتلىرىگە: «باشتىلا كۆزۈم خاتا كۆرمەپتىكەن، مۇشتەكتەك تۇرۇپلا ھەممە ئىشنى سۇدەك يۇرۇشتۇرۇۋاتىدۇ» دەپ ماختاپ بېرىدىغان بولۇپ قالدى.

بۇ سودىگەرنىڭ قولىدا خوتۇن توختىمايتتى، ئۇ ئۇيۇن- تاماشىغا شۇنچىلىك ئامراق ئىدىكى، شەھەردىكى ئۈچ دۈكى - نىنى ۋەكالەتچىگە، ئۆي ئىگىلىكىنى سېپىتقا تاشلاپ قويۇپلا ئىككى - ئۈچ كۈنلەپ چىقىپمۇ كېتەتتى. تاشقىرىدىن نەشە چېكىپ، مەست - ئەلەس قايتىپ كەلگەنلىرىدە ئۆزى تاپشۇرغان ئىشنى جايى - جايىدا تەقلەپ قويغان سېپىتقا مەستلىكى كېلىپ بەزىدە تېخى «ئوغلۇم» دەپ بېشىنى سىلاپمۇ قوياتتى. دادى- سىنىڭ ئالايغان كۆزلىرى، كۆكىرىپ كەتكەن لەۋلىرى، تىتى- رەۋاتقان بارماقلىرى ۋە قولىدىن كەتكەن مال - مۈلكى كۆز ئالدىدىن بىردەممۇ كەتمەيۋاتقان سېپىت بۇنداق چاغلاردا «دادىسى» نىڭ قۇچىقىدا ئەركىلىگەچ، چىشىنى غۇچۇرلىتاتتى. تىنىمسىز دۇپۇلدەپ تۇرغان يۈرىكى قىساس ئوتىدا ئۆرتىنەتتى.

ئۇ كۈتكەن ۋاقىت ئاخىر كېلىپ قالدى. سېيىت 15 ياشقا تولغان يىلى سودىگەر بار ۋەجىنى پۇلغا ئايلاندۇرۇپ، ھەج سەپىرىگە ئاتلاندى. بۇ كىچىككىنە شەھەردىكى مەنىسىز-مەززىسىز ھايات ۋە ئاپاۋەتسىز تىجارەت ئۇنىڭ كۆڭلىگە سەپەر ھەۋىسىنى سالغانىدى.

— ئوغلۇم، — دېدى بىر كۈنى سودىگەر تاشقىرىدىن كەيپى چاغ ھالدا قايتىپ كىرىپ، — يۇرت كۆرۈشنى خالامسەن؟ ئەگەر خالىساڭ، ماڭا ياردەمدە بول، توخۇ كاتىكىدەك بۇ كىچىك شەھەردە تارتىشقۇدەك يەنە نېمە بار دەيسەن؟ ئاتاممۇ ئەنجان شەھىرىدىن كېلىپ بۇ يۇرتتا تۇرۇپ قاپتىكەن. خالىساق، ھەج سەپىرىدىن كېيىن تۇغقانلىرىمىزنى تېپىۋالارمىز، — دېدى، ۋە قېرىلىق يېتىپ قالغان غوجىدارىنى ئۇنداقچى، دۇنداقچى دەپ يامانلاپ بەردى. بەش ۋاخ نامازنى تاشلىمايدىغان، مۇسۇلمانچىلىقنى ئۇنتۇمايدىغان غوجىدارنىڭ ھەجگە بىللە ئاپىرىش توغرىسىدىكى ئۆتۈنۈشلىرىمۇ بىكارغا كەتتى. بۇنداق قولاي پۇرسەتنى قولدىن بەرگۈسى كەلمىگەن سېيىت بىچارە غوجىدارنىڭ ھەممە «قىلمىشى» نى سودىگەر ئالدىدا پاش قىلىۋەتتى...

ئۇلار ئالتۇن-كۈمۈشلەرنى خۇرجۇنغا تولدۇرۇپ، ھەجگە ئاتلاندى. سانجۇ يولى بىلەن خېلى كۈنلەر ماڭغاندىن كېيىن، پاكىستان تەۋەسىگە ۋە ئۇ يەردىن بومبايغا كەلدى. پاراخوتقا ئولتۇرۇپ، دېڭىز سەپىرىنى باشلىدى. يەنە بىر سەپەر يول بېسىپ، ئەرەبىستاننىڭ جىددە شەھىرىگە يەتتى.

ئۇلار جىددىگە كەلگەندە ھەج مەزگىلى بەكمۇ قىستاپ قالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن سودىگەرنىڭ نەشە ئىسىدىن قارداپ كەتكەن لەۋلىرى دەرھال ھەرىكەتكە كەلدى، ئالتۇن-كۈمۈشلىرىنى، ئۆزى تاغدەك ئىشىنىدىغان سېيىتنى سارايۋەنگە

ئامانەت قىلىپ، «لەببەيكە، ئاللاھۇممە لەببەيكە» دەپ سىلكەبى ئېقىۋاتقان ئادەم توپىغا قوشۇلۇپ مەككىگە يۈرۈپ كەتتى.

دېگەندەك، سېيىتنىڭ ئامىتى ئوڭدىن كەلدى. تەقدىر ئۇنىڭغا ئەندىجانلىق بىر تاۋاپچى مۇسۇلماننى ئۇچراشتۇردى. ئۇلار تۇنجى تونۇشۇشتىلا سىردىشىپ، چىقىشىپ قالدى. 49-50 ياشلارغا بېرىپ قالغان، قارىماققا كۈن بويى ئىستىقامەت بىلەنلا ئۆتىدىغاندەك كۆرۈنىدىغان بۇ كىشى ئالتۇن - كۈمۈشنىڭ كېپىنى ئاڭلاپلا، ھەج ھەۋىسىدىنمۇ ۋاز كەچتى - دە، سېيىت بىلەن تىلنى بىر قىلىپ، سارايۋەننى بىر ئامالار بىلەن ئالداپ، دەپنە - دۇنيانى قولتۇقلاپلا تىكىۋەتتى.

— ھازىر مۇشۇ شەھەردە پىنھان تۇرۇپ تۇرىلى، كۆرىدىغان تاماشا بار تېخى، — دېدى سېيىت شەيتاندەك ھەييار يولدىشىغا، — بۇ تاماشىنى كۆرىمەن دەپ مەن چەكمىگەن ئازاب قالمىدى، ئەمدى پەيتى كەلدى.

ھەج - تاۋاپ ئىشلىرى ئاخىرلاشتى. سودىگەر ئېھرامىدىن چىقىشقا ئۈلگۈرمەيلا جىددە شەھىرىگە قايتىپ كەلدى.

ئۇ دەسلەپتە سارايۋەننىڭ ئېيتقانلىرىغا زادىلا ئىشەنمىدى ۋە «ئالتۇن - كۈمۈشلىرىمنى چىقىرىپ بەر، بولمىسا قازىخانىغا بارىمەن، يۈزۈڭگە كۆيە سۈرتۈپ، سازايى قىلغۇزىمەن» دەپ پوپوزا قىلىپ باقتى. ئاخىردا ئەرز قىلىشقا توغرا كەلدى. ئىناۋەتلىك ئىككى نەپەر گۇۋاھچىنىڭ قازىنىڭ ئالدىدا «پالانى ئامانەت قىلغان مال - دۇنيانى ئوغلى پالانىنىڭ ئەكەتكىنى راست» دەپ گۇۋاھلىق بېرىشى بىلەن دەۋا سودىگەرنىڭ زىيىنىغا ئاخىرلاشتى.

سودىگەرنىڭ بارمىغان رەستە، ئارىلىمىغان سارايلىرى قالمىدى. سېيىت خۇددى بىر ئەپسۇن بىلەن غايىب بولىدىغان دىۋىلەردەك قەيەرلەرگىدۇ يوقالغانىدى.

«مال ـ دۇنيانىڭ بىر ئۇچى بىلەكتە، بىر ئۇچى يۈرەكتە» دېگەن گەپ راست بولسا كېرەك، بۇ ئىش سودىگەرگە ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالغاندىنمۇ بەتتەر تەسىر قىلدى. كوچا ـ كويلاردا يۈرۈپ: «ئىت باقماي، ئادەم بالىسى باققاننىڭ جازاسى شۇ» دەپ ۋارقىراپ يۈرۈپ، ئېلىشىپ قالدى.

بىر كۈنى ئۇ كوچىدىلا يىقىلدى. ئاغزىدىن كۆشەۋاتقان كالىنىڭ ئاغزىدىن چىققان كۆپۈكتەك ئاق كۆپۈك ئۇرلىدى، لەۋلىرى كۆكەردى، كۆزلىرى ئالايدى، بارماقلىرى تىترىدى... ئاخىردا چۈشىنىكسىز بىر نەرسىلەرنى پىچىرلاپ بولۇپ ئىچىنىشلىق يوسۇندا جان ئۈزدى...

نەچچە كۈندىن بېرى ئەرەبچە كۆڭلەك كىيىپ، بېشىغا چەمبىرەكلىك ئاق ياغلىق ئارتىپ، «دادىسى» نىڭ كەينىدىن قالماي ئەگىشىپ يۈرگەن سېيىت «ھاجى» يۈز بەرگەن پاجىئەلىك تاماشىنى ئاخىرغىچە كۆرۈپ، پوخادىن چىققاندىن كېيىنلا، جىددە پورتىدىن ئايرىلىپ، ئەندىجان شەھىرىگە يېتىپ كەلدى ـ دە، تېپىۋالغان «تۇغقانلىرى» نىڭ ياردىمى بىلەن «ئەندىجان پوقراسى» بولۇپ، ئوقۇشقا كىرىش پۇرسىتىگە ئېرىشتى.

بىراق، ھېلىقى چۈپقەتتى بىلەن ئولجا بۆلۈشۈشكە توغرا كەلگەندىلا چاتاقنىڭ چوڭى چىقتى. ئالتۇن ـ كۈمۈشنىڭ ئوندىن يەتتىسىگىمۇ قانائەت قىلمىغان چۈپقەت ئۇنداق ـ مۇنداق ئادەملەردىن ئەمەس ئىكەن. ئۇنىڭ «رەسۋا قىلىمەن» دەپ ھەيۋە قىلىشى بىلەن سېيىت ھاجى ئۆمۈچۈك تورىغا ئىلىنىپ قالغان چىۋىندەك، بىر سىرلىق تور ئىچىگە تاشلاندى. بۇ تور ئىچىدە تەربىيە كۆردى. خۇددى ئۆزى داۋاملىق دەپ يۈرگەندەك، خوجايىنى قەيەرگە قارىتىپ «گاھ» دېسە، شۇ ياققا قاراپ ئۇچۇشنى ئۆگەندى، ئۇچۇپ بېرىپ، ئولجىنىڭ نەق كۆزىگە قا-

مال سالدى. ھەر قېتىملىق «ئوۋ» دىن كېيىن مۇكاپات تەر-
قىسىدە تاشلاپ بېرىلىدىغان بىر پارچە شەررەك گۆش يىگەنسېرى
تاتلىق تېتىشقا باشلىدى...

يىراق يەردىن قوشلانغان بۇ قارچىغا ئاخىر چىرىيىدىن
ئىبارەت بۇ «ئولجا» ئۈستىگە قونغان ۋە بوگۇن يەنە ئوۋغا
چىقىپ، نادىرخان بازار بېگىمنىڭ ھوزۇرىدا ئولتۇرماقتا ئىدى...

ئۇلار ئۇزۇن پاراڭلاشتى. بازار بېگىمنىڭ ھەمسۆھبەتلە-
رىنى يوقىلاڭ گەپلەر بىلەن مەلىكە قىلىپ ئولتۇرغان ھاپىز
ئۇلارنىڭ پارىڭىنى ئاڭلىيالمىغاچقا، مەيگە چىقىپ بولغاندىن
كېيىنلا سېيىت ھاجىدىن سورىدى:

— بۇ نەشكەشنى بەك جاھىل دەپ ئاڭلىۋىدىم، ئىندەككە
كېلىدىغاندەكمۇ؟

— ھا... ھا... ھا...

سېيىت ھاجى كۈلۈۋەتتى. ئۇ كەيپى ساز ھالدا:

— تام تېشىدىغان ئوغرىمۇ تامنىڭ ئاجىز يېرىدىن تېشىدۇ،
بۇ بايۋەچچىنىڭ ئاجىز يېرى مال - دۇنياغا ئامراقلىقىدا، بىز
بۇ تامنىڭ ئاجىز يېرىنى تاپتۇق - دە، بىر كوچەپلا قەغەز تەش-
كەندەك «پوسىدە» تېشىۋەتتۇق!—دېدى.

— راستىمۇ؟

— مال - دۇنيا ئالدىدا شەيتانمۇ ئازىدۇ ئەمەسمۇ؟

23. «چەككە چېكىلدىماك»

— ئەيھانناس، ئىشتىكلار ئاۋمۇ خاس، مەندىن دېمەكلىك،
سىلىدىن ئىشتىمەكلىك. ئاقپاششا پۇقراسى، خاقانى چىن پۇق-
راسى بولمىش بالىغ ئەركەكلەرنىڭ جىمىيسى پېشىن نامىزىدىن
پارىغ بولۇپ كونا جۇۋا مەيدانىغا جەم بولسۇنلار، كىممىكى

جەم بولمىسا...

يوغان قارا ئۈكۈزگە جايلىشىۋېلىپ، ناماز بامداتتىن كېيىنلا مەھەللە ئارىلاپ ۋارقىراشقا باشلىغان جاكارچى چۈش بىلەن تەڭ بازارغا ئەڭ يېقىن بولغان تۇزاقچى مەھەللىسىگە يېتىپ كەلگەنىدى. بېشى خاپانىدەك يوغان، بويىنى ئون ياشار بالىنىڭ بىلىدەك توم، بەستى-قامىتى ساندۇقتەك سېمىز كەلگەن بۇ جاكارچىنىڭ چىڭقىلىپ تۈرۈپ ۋارقىرىغان ئاۋازى شۇنچىلىك توم ۋە ياڭراق ئىدىكى، قۇلىقى تۇۋىدە توپ ئاتسىمۇ تۇيمايدىغان ئايشەمخان مومايمۇ ھاسىسىغا تايانغان پېتى ئىشىكى ئالدىغا چىقىپ، نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى ئۇقۇپ باقماقچى بولدى.

جاكارچى ۋارقىرىغان چاغدا، مانجۇلاردىن قالغان رەسىم-ئادەت بويىچە لېگەنگە ئوخشاپ كېتىدىغان تۈچ جاغنى توختىماي ئۇراتتى. جاغنىڭ سەت ئاۋازى قۇلاق مېڭىنى يېگۈدەك رەۋىشتە يىراق-يىراقلارغا تارىلاتتى.

—ھوي موللامۇھەممەت جاكارچى، پۇقرالارنى يىغىپ نېمە قىلغۇدەك ئۇلار؟

جاكارچى ئالقىنى بىلەن كانايچە ياساپ ۋارقىراپ گەپ قىلىۋاتقان ئايشەمخان مومايىنىڭ ئوغلى مەتقاسىمغا ئالىيىپ قويدىيۇ، جاۋاب بەرمىدى. مەتقاسىم خېلى يەرگىچە ئەگىشىپ، سوئالىنى تەكرارلاۋەرگەندىلا:

— ئىشقىلىپ ھەرقايسىڭنى تويغا چاقىرمىسا كېرەك، قالغىنىنى بارغاندا كۆرەمسەن! — دېدى موللا مۇھەممەت جاكارچى تەنە ئارىلاش.

دوقا دېگەن لەقىمى بولغاچقا دوقا بولۇپ قالغانمۇ ياكى دوقا بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ لەقەم سىڭىپ قالغانمۇ، ئىشقىلىپ، مەتقاسىمنىڭ پېشانىسى بىر سويما چاپلاپ قويغاندەك بۆرتۈپ چىققانىدى. دېھقانچىلىقنىڭ قاتلاڭچىلىق

مەزكۇرلەردە مەدىكارچىلىق قىلىپ، باشقا چاغلاردا تاماق، بوقۇسا قاتارلىق ئۇششاق سايمانلارنى ياساپ سېتىپ جېنىنى جان ئېتىدىغان بۇ يىگىتنى «دوقا» دېگەن لەقىمى بىلەن كۆپ كىشىلەر تونۇيتتى. مەتقاسىمنى پەقەت دوقىسى بولغانلىقى بىلەنلا تونۇش بولۇپ كەتكەن دېسە ئۇۋال بولار، ئۇ يەنە ئۆز ھۈنىرىدە ئادىل، خالىس ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىراقسانلىق نۇقسانىنى مەرھۇم دادىسىمۇ، قېرى ئانىسىمۇ، تەگتۇشلىرىمۇ تۈزىتىپ كېتەلمىگەن، ئۇ ياسىغان نەرسىلىرىنى بازارغا ئاچىقاتتىيۇ، خېرىدار ساقلاشقا زادى تاقەت قىلالمايتتى. يولدا كېتىۋاتقان كىشىنى چاقىرىپلا ئېلىشقا ساتاتتى ۋە بىردەمدىلا باشقا بىر يەردە پەيدابولاتتى. گەرچە يېشى يىگىرمە ئىككىلەرگە ئۆلشىپ قالغان بولسىمۇ، قولى قىسقا بولغاچقا، تېخىچە ئۆيلىنەلمىگەنىدى.

مەتقاسىم بۆلۈتلار ئارىسىدا تۇرغان كۈنگە قاراپ چۈش بولغانلىقىنى تەسلىكتە ئىلغا قىلدى-دە، ئانىسىغا ئېيتىپ قويۇپلا بارغانسېرى يىراقلاپ كېتىۋاتقان مولا مۇھەممەت جاكارچىنىڭ كەينىگە ئەگىشىپ، بازار تەرەپكە يول ئالدى. ئۇنىڭ بەربىر قىلىدىغان زۆرۈر ئىشى يوق بولغاچ، پېشىن نامىزىنى بازاردىكى جەمئىي مەسچىتىدە ئۆتەپلا كونا جۇۋا مەيدانىغا بېرىپ، زادى نېمە يېڭىلىقلارنىڭ بارلىقىنى بىلگۈسى كەلگەنىدى.

چىرىيە بازىرىغا يېقىن مەھەللىلەردىكى ئەركەكلەرنىڭ كۆپىنچىسى مەتقاسىم دوقا ئويلىغاندەك ئويلىدى. ئۇلارمۇ ئىككى-ئۈچتىن بولۇپ، بازارغا قاراپ يول سالدى. مانجۇلار مانا مۇشۇنداق پەرمان جاكارلىغاندا، «نېمە بولسا، باشقىلاردىن ئاڭلىۋالمىزغۇ تېخى» دەپ بىپەرۋالىق قىلىپ قو-

يۇپ، ئۆلگۈدەك تاياق يېگەنلىكىنى ئۇنتۇمىغانلار قولىدىكى زۆرۈر ئىشلىرىنىمۇ تاشلىدى. يۇرت بېگىنىڭ جاكارىنى ئاڭـ لىمىغانلارغا بۇ جاكارنى خالىسلىق بىلەن يەتكۈزۈشتى.

خېلى چاغلاردىن بۇيان چۆلدەرەپ تۇرغان كونا جۇۋا مەيدانى پېشىن نامىزىدىن كېيىن مىغ - مىغ ئادەم بىلەن توشتى. يىغىلغانلار ئارىسىدا ئاتىلىرى يېتىلىۋالغان سەبىي با- لىلارمۇ، ھاسىغا تايىنىپ يىلتىزى بوشاپ قالغان قېرى دەرەختەك تىترەپ تۇرۇۋاتقان قېرىلارمۇ، پۈۋلىسىلا ئۇچۇپ كەتكۈدەك ياداپ كەتكەن كېسەلمەنلەرمۇ تۇراتتى.

پۇقرالارنىڭ ئۈستىبېشى شۇنچىلىك كونا ۋە رەزگى ئى- دىكى، جاھاندا بار بولغان دىۋانىلەرنىڭ ھەممىسى مۇشۇ مەي- دانغا يىغىلغاندەكلا قىلاتتى. كونا جۇۋا مەيدانى بۈگۈن راست- تىنلا كونا جۇۋىلىقلار بىلەن تولغان بولۇپ، ئادەتتە ناغرى- خانا دەپ ئاتىلىدىغان ئېگىز ئۆگزىدە تۇرۇپ قارىغاندا، مەيدان خۇددى ئەخلەت دۆۋىسىگە ئوخشايتتى.

بۈگۈن خۇداغا شۈكرى، ھاۋا ئانچە سوغۇق ئەمەس، نېمە ۋەقە بولىدىغانلىقىنى پەملەشكەن كىشىلەر بويۇنلىرىنى ئۇزۇن- راق سوزۇشقا، قوللىرىنى چىقىرىپ ئىشارەت بىلەن قوشۇپ گەپ قىلىشقا جۈرئەت قىلىشماقتا ئىدى.

مەتقاسىم تۆت - بەشتىن غۇژمەك بولۇۋېلىپ، نېمىلەر ئۈستىدىدۇ قىزىشىپ سۆزلىشىۋاتقان كىشىلەر ئارىسىنى ئارىلاپ يۈرۈپ، ئاران دېگەندە سۇپۇرگە مىراب بېگىنى تېپىۋالدى - دە، ئۇنىڭغا ۋە ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان ئابدۇللا چاقىقانغا سالام بەردى. قادىر تۆمۈرچى، نۇرەك باخشىلارمۇ گۇررىدە كېلىشىپ، تونۇشلۇقى بار بۇ يىگىتكە سالام بەردى:

— خېلىدىن بېرى كۆرۈشەلمىدۇق ئۇكام، نېمىلەرنى قى- لىپ يۈرىسەن؟

سۈپۈرگەناخۇن ئوغلى مۇھەممەتئەلىدىن بىر-ئىككى ياشلا پەرق قىلىدىغان بۇ خارەت يىگىتكە سەنلەپ گەپ قىلاتتى.

— نېمە قىلاتتىم بېگىم، — جاۋاب بەردى مەتقاسىم گەدىنىنى قاشلاپ تۇرۇپ. — ھەرقايسىلىرىنىڭ دۇئاسى بىلەن تىرىكچىلىك قىلىپ يۈرۈپتىمىز.

— ئايشەمخان ئاچامنىڭ تېنى ساقتۇ؟

— ھەي، نېمىسىنى دەيدىلا، يەيدىغان رىزقى بار ئوخشايدۇ، قۇلىقىمۇ ئېچىلىپ كېتىۋاتسا كېرەك، بايام ئۇ موللا مۇھەممەت چاكارچىنىڭ ئاۋازىنى مەندىنمۇ بۇرۇن ئاڭلاپتۇ، خارەتچىلىك قىلىپ ئولتۇرسام، ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ كىرىپ: «ئوغلۇم ئاڭلىدىڭمۇ، چاكارچى ۋارقىراۋاتىدۇ» دەيدۇ تېخى.

مەتقاسىمنىڭ گېپى بىلەن چىرايلارغا كۈلكە يۈگۈردى. نۇرەك باخشى:

— موللا مۇھەممەت چاكارچىنىڭ ئۈنىنى ئاناڭلا ئەمەس، يەتتە قات ئاسماننىڭ ئۈستىدىكى پەرىشتىلەرمۇ ئاڭلايدۇ، — دېدى.

كونا جۇۋۇدا قارا قورايدەك تۇرۇشۇپ كەتكەن پۇقرالار مەخمەل ئۆستەڭگى تەرەپكە قاراشتى. ئاسمان-پەلەك چاڭ-توزان توزۇتۇپ پەيدا بولغان ئىككى ھەشەمەتلىك مەپە خۇددى بەس-بەسكە چۈشكەندەك تېزلىك بىلەن كونا جۇۋا مەيدانىغا يېتىپ كەلدى-دە، ئادەملەر ئارىسىدىن يېرىپ ئۆتۈپ، ناغرىخانا ئالدىدىكى پەشتاق يېنىغا كېلىپ توختىدى. ھازىرلا يۈز بېرىدىغان، تىرىكچىلىكى بىلەن قانداقتۇر مۇناسىۋىتى باردەك تۇرغان بۇ كاتتا يىغىلىشنىڭ مۇددىئاسى ئۈستىدە تۈرلۈك قىياسلارنى قىلىشىۋاتقان كىشىلەر تاقەتسىزلىنىشكە باشلىدى.

يۇرت كاتتىلىرى نەچچە يۈز جۈپ كۆزنىڭ نازارىتىدە

مەيدىن چۈشتى ـ دە، ئۈچ باسقۇچلۇق پەلەمپەي بىلەن پەش-
تاققا چىقتى. جامائەتكە تونۇشلۇق بولغان نادىرخان بازار
بېگىنىڭ ئالدىنقى مەيدىن، سېيىت ھاجىنىڭ كەينىدىنلا
ئۆمىلەپ چىقىشى پۇقرالار ئۈچۈن شۇ قەدەر يېڭىلىق بولۇپ
تۇيۇلدىكى، ئۇلار ھەيران بولغان ھالدا بىر ـ بىرىگە قاراپ كۆز
بېقىشىۋالدى. پىچىرلاشقان ئاۋازلار خۇددى شارقىراتمىنىڭ
شاۋقۇنىدەك، مەيداننى بىر ئالدى.

— تىنچلىنىڭلار، جامائەت تىنچلىنىڭلار!

پەشتاقتا تۇرغانلار ئۈستىبېشىدىكى چاڭ ـ توزاننى
قېقىشتۇرغاچ، جۇۋىسىنى، سەللىسىنى تۈزەشتۈرۈپ، تەكەببۇرانە
قىياپەتتە جامائەتكە يۈزلەندى. ئابلىزقارى ئورۇق قوللى-
رىنى خۇددى لەگەن سوزغاندەك ھەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ،
چىرقىراق ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى. قوماچ قورۇغاندەك قىزىپ
كەتكەن كىشىلەر بىردىنلا جىمىقتى. ئابلىزقارى سۆزىنى
داۋاملاشتۇردى:

— ئى جامائەت، ئاقپاششا پۇقرالىرى ۋەھەم خاقان
پۇقرالىرى، ھەرقايسىڭلارنى بۇ يەرگە جەم قىلىشتىن مۇددىئا
شۇكى، بۈگۈنكى كۈندە ئاقپاششا مەملىكىتى بىلەن سودا ـ سې-
تىق ئالاقىسىنى ئورنىتىش، سودا تاپاۋىتى بىلەن پۇقراغا
مەنپەئەت يەتكۈزۈش ۋەجىدىن كارۋان ئەۋەتىش زۆرۈرىيىتى
تۇغۇلدى. ھەممىگە ئايانكى، تۆگە ۋە قېچىر ئادەمنىڭ يول
باشلىشىغا موھتاج، يۇرت نامىدىن يوللانغان بۇ كارۋان خىز-
مەتچىلەرنىڭ قوغدىشىغا موھتاج. دېمەكچىمەنكى، كارۋانغا خىز-
مەت قىلىش ئىشى ئەلۋەتتە يۇرت پۇقرالىرىنىڭ زىممىسىگە
يۈكلەنگەندۇر. ئاۋامنىڭ بۇ ئىشنى كىمنىڭ زىممىسىگە تەيىن
قىلىش مەسىلىسىدە، پېقىر ۋە پېقىرنىڭ دىيانەتلىك ئۇستازى
بولمىش سېيىت ھاجىم ئادالەت يولىنى تۇتۇپ، ئاللانىڭ بەن-

دىلىرىگە تەڭ كۆزدە قاراشنى دۇرۇس دەپ بىلىدۇ…

بىر-بىرىگە سىغدىشىپ، ئىختىيارسىز ھالدا پەشتاقىقا يېقىنلىشىۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئاغزى قوشقاچ كاۋىرىدەك ئېچىلماقتا، بەش ئەزاسىنىڭ سەزگۈسىنىڭ ھەممىسى قۇلىقىغا جەملەنمەكتە ئىدى.

— بىز خەقلەرنىڭ ئارىسىدا قەدىمدىن قالغان «چەككە چېكىلىدىمالىڭ» دېگەن بىر خاسىيەتلىك گەپ بار. يەنە كېلىپ چەكنىڭ كۆزى يوق، مۇبادا چەك كىمگە چىقىدىكەن ئۇ ئۆز پېشانىسىدىن كۆرسۇن، چەككە چېكىلىدىغانلار جامائەت ئىشىدىن باش تارتقان ھېسابلىنىپ، ئەبەدىلئەبەد لەنەت، نەپرەتكە قالغۇسىدۇر.

ھاپىز مەخسۇمنىڭ كارۋان بېشى بولىدىغانلىقىنى، كارۋان خىزمەتچىلىكىگە ئارانلا بەش ئادەمنىڭ تاللىنىدىغانلىقىنى ئاڭلىغاندا، كىشىلەرنىڭ قەپەس شادىسىغا ئۇرۇلۇۋاتقان تاقەتسىز قۇشتەك دۇپۇلدەۋاتقان يۈرەكلىرى بىردىنلا جايىغا چۈشتى. ئۈستىدىن تاغ ئۆرۈلۈپ چۈشكەندەك يېنىكلەپ قالغانلار «مۇشۇنچىلىكلا ئىش ئىكەنغۇ» دېيىشىپ، خاتىرجەملىك ھېس قىلىشتى. بۇ چاغدا ھەركىمنىڭ كۆڭلىدە: «نەچچە يۈز ئادەم ئىچىدە بىرەر چەكنىڭ ماڭا چىقىپ قېلىشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس» دېگەن بىر ئىشەنچ مۇتلەق ھۆكۈمران ئورۇندا تۇراتتى.

توپ ئارىسىدىن: «چەكنى تېزرەك تارقاتسۇن، ئۆيدە زۆرۈر ئىشىمىز بار ئىدى» دېگەن ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىغاندا، ئابلىزقارى يۆتىلىپ قويۇپ، جامائەتكە:

— ھاجىم ئېيتىدۇرلەركىم، ئاقپاششا ئېلىدىكى پۇقرالار ھەرقانداق ئالۋان-ياساقتىن ئازاد ئىكەن. شۇنىڭغا مۇناسىپ بۇ يەردىكى ئاقپاششا پۇقرالىرىمۇ ھەرقانداق ئالۋان-ياساقتىن ئازاد قىلىنمىقى لازىمدۇر. ئەگەرچەندە، ئاقپاششا پۇقرالىرى

ئىچىدىن كىمىكى كارۋان بىلەن يۈرۈپ، ئۇ ئەلنىڭ كارامەتلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ساياھەت ۋە تاپاۋەت قىلىشنى ئىختىيار قىلسا، بۇنىڭغىمۇ رۇخسەتتۇر ۋە تەشەككۇرلەر ئېيتىلغۇسىدۇر. ئۇنداقلار قايتىپ كەلگەندىن سوڭرە، ئەڭ شەرەپلىك ئاقپاششا پۇقراسى سانىلىدۇ، شۇنداقلا تېگىشلىك ئىنئام ھەم بېرىلىدۇ، مۇبادا خالىمىسا زورلۇق يوقتۇر،— دېدي.

— مانا مەن،— باياتىن بېرى سېيىت ھاجى بىلەن نېمەلەرنىدۇ پىچىرلىشىپ تۇرغان نادىرخان بازار بېگى چوڭ بىر قەدەم تاشلاپ ئابلىزقارىنىڭ ئالدىغا ئۆتتى ۋە جۇۋىسىنى قايرىپ، گۆشلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ دېدى،— ئانام مېنى ئوغۇل بالا دەپ تۇغقان، مەن ئۇنداق قورقۇنچاق لىگتاسىملاردىن ئەمەس، پېقىر كارۋاننى ھەرقانداق قاراقچىلاردىن مۇداپىئە قىلىپ، قارارگاھىغا يەتكۈزۈشكە كېپىل، مۇبادا چۆل قاراقچىلىرىغا تۆگىمىنىڭ بىرتال تۈكىگە چاغلىق بىر نەرسە ئالدۇرۇپ قويسام، نادىرخان دېگەن ئېتىم ئۆچۈپ كەتسۇن!

ئۇ غالىب پالۋان قىياپىتىدە، پەشتاقنى بىر ئايلىنىپ چىقتى-دە، مەيدىسىگە يەنە بىرنەچچىنى مۇشتلاپ قويدى.

— يەنە پېقىرمۇ بار!

كىشىلەر ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراشتى ۋە پەشتاقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن كىشىلەرنى ئۇيان-بۇيان ئىتتىرىپ كېلىۋاتقان ھىممەت قاشقىنىڭ ۋىجىك گەۋدىسىنى كۆرۈشتى. ئۇ پەشتاقنىڭ ئالدىغا كېلىپ، يۇرت كاتتىلىرىغا چوڭقۇر تەزىم قىلغاندىن كېيىن:

— ھەرقايسىلىرى رۇخسەت قىلىشسىلا پېقىرمۇ يۇرت ئىشى ئۈچۈن كۆچىنى ئايىمايدۇ. مېنى كۆسەيدەك ئۇرۇق بىرنېمەكەن دەپ قېلىشمىسىلا، تۆگە يېتىلەشنى، غىزا تەييارلاشنى

ئوبدان بىلمەن. ھاجىمنىڭ جىق ياخشىلىقىنى كۆردۈم، يەنە كۆرەرمەن دېگەن ئۈمىدتىمەن. ئانچە-مۇنچە ئىنئام ئېلىپ، كۆڭلۈمنى كۆن ئەتسەم ئەجەب ئەمەس! — دېدى.

— بەللى، يارايسىلەر پۇقرالىرىم، يارايسىلەر، — سېيىت ھاجى بازار بېگىنىڭ مۈرىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ كۈلۈمسىرىدى، — شان-شەرەپلەر بولسۇن سىلەرگە. ئاقپاششا پۇقراسى دېگەن مانا مۇشۇنداق مەرد، مانا مۇشۇنداق قورقماس كېلىدۇ، پۇقراچىلىقىمنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئادا قىلىدۇ!

بازار بېگى مەغرۇر قىياپەتتە پۈتكۈل جامائەتكە بىر-بىر دېگۈدەك قاراپ چىققاندىن كېيىن، سېيىت ھاجىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ تۇردى. تەلپىيى ماقۇللانغان ھېممىت قاشقىمۇ پەشتاقتىكىلەرگە يەنە بىر تەزىم قىلىپ، تۇرغان يېرىدە قېقىپ قويغان قوزۇقتەك تىك تۇرۇپ، ئابلىزقارىنىڭ كېيىنكى سۆزىگە قۇلاق سالدى.

— ئى شۆھرەتلىك ئاقپاششا پۇقرالىرى، ئاراڭلاردىن چىققان نادىرخان بايۋەچچىدەك مەردۇ مەردانىلاردىن، ھېممىت قاشقىدەك مۆمىن پۇقرادىن پەخىرلىنىڭلار، بېشىڭلار ئاسمانغا تاقاشسۇن!

ئۇ قولىنى شىلتىپ قويۇپ، ئاۋازىنى تېخىمۇ كۆتۈردى:

— قولىدا گۇۋاھنامىسى بار بولغان ئاقپاششا پۇقرالىرى، سىلەرگە ئۆيۈڭلارغا قايتىپ، مەئىشەتىڭلار بىلەن مەشغۇل بولۇشقا ئىجازەت. بىراق، ئاقپاششا پۇقراسى بولمىغانلار تۇرغان يېرىڭلاردىن مىدىرلىغۇچى بولماڭلار، چەك ئېلىشنى ھازىرلا باشلايمىز!

— دېمىدىممۇ؟ ئاقپاششا پۇقراسى بولغانىنىڭ پايدىسىنى ئەمدىغۇ كۆرگەنسىلەر، يۇرۇڭلار، يەنە نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر!

يۇرت كاتتىلىرىنىڭ كۈتۈلمىگەن شاپائىتىگە ئېرىشكەن «ئاقپاششا پۇقرالىرى» يا كېتىشنى، يا تۇرۇشنى ئۇقماي، بىر پەسكە مەڭدەپ قېلىشتىيۇ، ئاخىر ۋارقىراپ-جارقىراپ يۈرگەن

ھەممە قاشقىنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ، توپ ئىچىدىن ئايرىلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇلار ئۆز قولىقىغا ئىشەنمىگەندەك، كونا جۇۋا مەيدانىنىڭ تېشىغا چىقىپ بولۇپ يەنە كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراشتى.

سېيىت ھاجىنىڭ، ئابلىزقارىنىڭ چىرايلىرىدىن ئىشەنچ ئالامەتلىرىنى كۆرگەندىن كېيىنلا، ئارقىسىدىن بىراۋ ھەيدىسىلا قوغلاپ كېلىپ، كارۋان ئالۋىنىغا تۇتۇۋالىدىغاندەك يۈرەكسىزلىدىلىق بىلەن كوچا - كوچىلارغا ئۆزىنى ئېلىپ، بىردەمدىلا كۆزدىن يىراق بولۇشتى.

پەشتاقتا «نەسىھەتكە كۆنۈپ گۇۋاھنامە ئالمىغاندىكىن، كۆرگۈلۈكۈڭلارنى كۆتۈڭلار» دېگەندەك مەسخىرىلىك كۈلۈپ، گىدىيىپ تۇرغان لەنتىلەرنىڭ بىرپارچە توپراقتا تۇغۇلۇپ، ئىسسىق - سوغۇقنى تەڭ بېشىدىن كەچۈرۈپ، تەقدىرنىڭ قىسمىتىنى تەڭ تارتىپ كېلىۋاتقان كىشىلەرنى ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈپ، ئوتتۇرىدا بىر سېپىل پەيدا قىلغان قىلىقلىرى سوپۇرگە-ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغانلارنىڭ يۈرىكىدە غەزەپ ۋولقانىنى پەيدا قىلدى. ئەسلىدە سوپۇرگەئاخۇن پەشتاققا ئېتىلىپ چىقىپ، سېيىت ھاجى ۋە ئابلىزقارى بىلەن يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ زاكۇنلاشماقچى، ياقىسىدىن ئېلىپ پەشتاقتىن سۆرەپ چۈشۈپ، قىلمىشلىرىنى يۈزىگە سالماقچىدى. بىراق، ئۇ ئۆزىنى يەنە زورىغا باستى. مۇبادا ئەنە شۇنداق قىلىدىغان بولسا تەلىيى «ئۇلۇك» دىن كېلىپ، كارۋان ئالۋىنىدىن قۇتۇلۇپ قالغان يۇرتداشلىرىنىڭ كۆڭلىدە ئۇقۇشماسلىق پەيدا قىلىپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى.

«تۇفى...»

ئۇردىك باخشىنىڭ پەشتاق تەرەپكە قاراپ «شالاققىدە» تۈكۈرۈشى ۋە جامائەتنىڭ پىخىلداپ كۈلۈشلىرى بىلەن قويرۇقنىڭ ئاستىغا يانتاق قىستۇرغان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ كەتكەن ئابلىزقارى

بىر بىمە دېيىشكە تەمشىلىپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى، بىراق سېيىت هاجىنىڭ يۆتىلىپ قويۇشى بىلەن پەيلىدىن ياندى. سېيىت هاجى پۇقرالارنىڭ ئۇندىمەي تۇرغانلىقىغا قاراپ، ئۇلارنى ئاقپاششا پۇقراسى بولمىغىنىغا پۇشايمان قىلىۋاتسا كېرەك، دەپ ئويلاپ قالغان چېغى، جامائەتكە قاراپ:

— ئى مۇسۇلمانلار، ھەدىسلەردە قەيت قىلىنىدۇكى، پادىشاھنىڭ ئەمرىنى تۇتماقلىق ۋاجىپ جۈملىسىدىندۇر، يەنە، «جان — تەنىنىڭ، تەن — پادىشاھنىڭ» دېگەن ھېكمەتلىك گەپمۇ بار، ھاسىل كالام، ئابلىزقارىم يۇرت مەنپەئىتى ئۈچۈن كارۋان ماڭدۇرۇش، كارۋانغا خىزمەتچى ئاللاش نىيىتىگە كەلگەنىكەن، پۇقرا بۇ بەگنىڭ خاھىشىنى ۋاجىپ ھېسابلىشى لازىمدۇركى، پېقىر ھەم بۇنىڭغا مەدەتكاردۇر. ئۇ ئاقپاششا پۇقرالىرىنى ئاقپاششا ئېلىنىڭ ئادىتى بويىچە بۇنداق ئاۋاندىن ئازاد دەپ ھېسابلىدى، بۇ ھەم پېقىرغا، پېقىرنىڭ پۇقرالىرىغا كۆرسىتىلگەن ھۆرمەتتۇر. دېمەكچىمەنكى، پېقىرنىڭ كۆڭلى پاختىدىن يۇمشاق، قىلىدىن ئىنچىكە بولغىنىدىن، خاقان پۇقرالىرىنىڭمۇ بۇ تەرىقە زېمىستاندا يول ئازابى تارتىشنى ئەسلا خالىمايمەن. كۆردۈڭلاركى، ئاقپاششا پۇقرالىرىدىن بولغان نادىرخان بايۋەچچەم ۋەھەتتا ئاۋامنىڭ ئەڭ تۆۋىنىدە تۇرغۇچى ھېمىتئاخۇنمۇ ئەسلى بۇ جاپانى تارتىشقا لايىق ئەمەس ئىدى. خەيرىيەت، ئۇلارنىڭ ئارزۇ - مۇددىئاسىمۇ خاقان پۇقرالىرىنى بۇنداق ئازابلىق سەپەردىن ئازاد قىلىشتۇر. بۇ دىياردىن قورۇلغىچە بولغان يول نى ئازاب، نى خەتەر! ئى پۇقرالار، ھېلىھەم ۋاقتى كەچ ئەمەس، ئاقپاششاغا پۇقرا بولۇڭلار - دە، چەك ئېلىپ ئازاب تارتىش خەۋپىدىن بىر يولى قۇتۇلۇڭلار، قېنى كىم ئىختىيار قىلىپ گۇۋاھنامە ئالىدۇ؟ دېمەكچىمەنكى...، — دېدى.

— ھۆرمەتلىك تەقسىرلەر، تولا سۆزلەپ ئاغزىڭلارنى

ئۇپراتماڭلار، — سۈپۈرگەئاخۇن نۇرەك باخشىنى ئىتتىرىۋېتىپ پەشتاققا يېقىنلاشتى - دە، سېيىت ھاجىنىڭ كۆزىگە قاراپ سوغۇق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ دېدى، — تارقىتىدىغان چېكىڭلارنى تارقىتىڭلار، پېشانىگە كەلگەننى كۆرىمىز، خۇدا خالىسا تېخى ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم دېيىشۋالىدىغان چاغلارمۇ كېلىدۇ...

سېيىتھاجى سۈپۈرگەئاخۇننىڭ چىرايىدا ھېلىقى كۈنى كۆرگەن غەزەپ ئالامەتلىرىنى يەنە كۆردى، خۇددى غورا چايىنغاندەك يۈزىنى پۈرۈشتۈردى - دە، ئابلىزقارىغا ئىشارەت قىلدى. ئۇ سۈپۈرگەئاخۇننىڭ يۇمشىمايلا قالماي، پۇقرالارنىمۇ ئازدۇرۇپ ئىش تېرىشىدىن ئەندىشە قىلىپ قالغانىدى.

پەشتاق ئۇستىدىكىلەر ئۆرتىتۆپە بولۇشۇپ، بۇ مۇشكۈل ۋەزىيەتنى بىر - بىرىگە ئىتتىرىشتى. ئاخىردا ئابلىزقارى نەچچە تۇتام چىغ سېلىنغان بىر مىس چۆگۈننى پەشتاق ئالدىغا قويدى ۋە:

— مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر جامائەت، چىغنىڭ بىر ئۇچى چۆگۈننىڭ ئىچىدە، بىر ئۇچى تېشىدا، بۇنىڭ ئىچىدە ئۈچ تال چىغنىڭلا تۆۋەنكى ئۇچى قارا رەڭدە بويالغان، كىمىكى ئۇچى قارا چىغنى ئالسا، ئۇ چەككە چېكىلدىمىسۇن، ئۆز پېشانىسىدىن كۆرۈپ، كارۋانغا ئىتائەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلسۇن، يۇرتىمىزنىڭ قائىدىسى بويىچە ئۈچ تال قارا چىغ ئاشكارا بولۇپ بولغان ھامان چەك ئېلىش توختىتىلىدۇ...، — دېدى.

سېيىت ھاجى كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن، چەك ئېلىشقا رۇخسەت بېرىلدى. «ھەر ئىشنىڭ بېشى بىلەن» دېگەن ئەقىدىگە ئىخلاس قىلىدىغانلار ئالدىراپ چۆگۈن ئالدىغا كەلدى - دە، چەك ئېلىشقا باشلىدى. بىردەمنىڭ ئىچىدە ئىككى چەك ئاشكارا بولدى. سىرىق مەھەللىسىدىن كەلگەن ئىككى دېھقان ئاللا - توۋا قىچقارغىلى تۇردى:

— ۋاي ئەمدى قانداق قىلاي، قۇشقاچنىڭ باللىرىدەك

قىزىلگۆش تۆت بالام بار ئىدى، قىشنى قانداق ئۆتكۈزەر بۇ بىچارىلەر؟...

— ۋاي شورپېشانەم، 80 ياشقا كىرىپ قالغان بىچارە دادامنى كىم باقىدۇ ئەمدى؟ ھەممە كەلگۈلۈك بىزگىلا كېلەمدۇ بۇ جاھاندا؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئەس باسقان چېغىنى مەھكەم سىقىمداپ تۇرۇپ، قېرىندىشىغا ماتەم تۇتقاندەك قايغۇغا چۆمگەن كىشىلەرگە قاراپ ئېچىنى ئاغرىتتى، سۇپا ئالدىدا تۇرغان بىر توپ كىشىلەر ئارىسىدىن تۇنجى بولۇپ چەككە قول ئۇزاتتى.

— چىقتى، چەك چىقتى!

سۈپۈرگەئاخۇن تەۋەككۇل قىلىپ بىرتال چېغىنى سۇغۇرۇشىغىلا چىغ ئېلىۋاتقانلارغا كۆزلىرىنىڭ پۈتكۈل قۇۋۋىتىنى جەملەپ تىكىلىپ تۇرغانلار ئارىسىدىن خاتىپ بەگزادە بىرىنچى بولۇپ ۋارقىراپ تاشلىدى. ئوغلىنىڭ تەنتەكلىك قىلىپ، چاندۇرۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ تۇرغان ئابلىزقارى چىغ چۆگۈنىگە چاشقانغا ئېتىلغان گۈزگىنەكتەك ئېتىلدى-دە، چۆگۈننى مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرۇپ تۇۋلىدى:

— كارۋان ئالۋىنىغا ئۈچ ئادەمدىن ئارتۇقى لازىم ئەمەس، ئەمدى چەك ئېلىش ھاجەتسىز، نېرى تۇرۇڭلار، پەشتاق ئالدىغا توپلىشىۋالماڭلار دەيمەن!

ئۇ تۈگمەنچىدەك ۋارقىرىغاچ، چىغ چۆگۈننى كەينىدە تۇرغان ھاپىزغا سۇنۇۋەتتى. ھاپىز ئۇنى ئوغرىدەك چەبدەسلىك بىلەن قەيەرلەرگىدۇر يوشۇردى.

— بىزمۇ چەك ئالىمىز.

— بىزگە نېمىشقا چەك بەرمەيدىكەن؟

— يۇرتنىڭ ئەزەلدىن تارتىپ داۋام قىلىپ كەلگەن قائىدىسىنى بۇزماقچىمۇ سىلەر، — دەپ ھۆركىرىدى نادىرخان

بازار بېگى سوقۇشقاق چۈجە خورازدەك ھۈرپىيىپ تۇرۇپ، — بايام نېمشقا مۇشۇ گەپنى قىلمايسىلەر، چەك چىقسا چىدىمىسىدىڭلارمۇ ئەمدى!؟ مەندەك مەيدەڭلەرگە مۇشتلاپ چىقىشقىغۇ پېتىنالمايسىلەر!

نادىرخان بازار بېگىنىڭ يەڭلىرىنى شىمايلاپ، ئەلپازىنى بۇزۇپ ھۆركىرىشى بىلەن سۇپىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىگە جان كىردى. ئۇلارمۇ خۇددى بازار بېگىگە ئوخشاش يەڭلىرىنى شىمايلاپ، پەستىكىلەرگە دېۋەيلەشتى.

بۇ چاغدا سۇپۇرگەئاخۇن بارى - يوقى ئاران ئىككى غېرىچلا كېلىدىغان، لېكىن زامانلاردىن بېرى زالىملارنىڭ ئىرادىسىنى نەچچە يۈزلىگەن ئاجىز پۇقرالارغا تېڭىپ، جاپا جاڭگىلىدا زار - زار قاقشاتقان قارا ئەنلىك چىغقا تىكىلىپ، قىمىر قىلماي تۇراتتى. قارىماققا ئۇ يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان غەزەپنى كۆزىگە توپلاپ، كۆز نۇرى بىلەن بۇ لەنەتلىك چىغنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىۋەتمەكچى بولغاندەك قىلاتتى. ئادالەتسىز-لىكنى ئادالەت قىلىپ كۆرسىتىپ، ئادالەتنى ئادالەتسىزلىككە ئىتائەتمەنلىك بىلەن بويسۇندۇرىدىغان، نەچچە ئەۋلاد ھۆكۈمرانلارنىڭ ھىيلىدىن ياسىغان ھالۋىسىنى ئېچىرقاپ كەتكەنلەرگە ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن يېگۈزۈپ كەلگەن بۇ چىغقا نەپرەت ياغدۇراتتى.

«ھەي، زالىملارنىڭ بۇ ھىيلىسىنى نېمشقا چەك تارتىشتىن بۇرۇنلا ئېچىپ تاشلاپ، ئۇلارنى خەلقى ئالەم ئالدىدا لەت قىلمىدىم - ھە؟»

سۇپۈرگەئاخۇن ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئۆزىگە نەپرەت ياغدۇراتتى، يەنە بىرياقتىن بۇ قارا ئەنلىك ئاپەتنى باشقا بىر غېرىب- غۇرۋاغا ئەمەس، ئۆزىگە نېسىپ قىلغان قىسمەتكە شۈكرى قىلاتتى. ئۇ: مۇبادا بۇ لەنىتى چىغ ھېلىقى كىشىلەردەك كۈنى تەس بىراۋغا چىقىپ قالغان بولسا بەكمۇ ئەپسۇسلىنارلىق

ئىش بولار ئىدى. مېنىڭ ھەم ھال-كۈنۈم يامان ئەمەس، ئۆيدە چىنارئايىم بار، بىر-ئىككى ئايلىق ئالۋان يىغلاپ-قاقشاپ يۈرۈپ ئۆتۈپمۇ كېتەر، دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ۋە قايتماق بولۇپ ئۈن-تىنسىزلا كەينىگە بۇرۇلدى.

— مىراب بېگىم، توختىسىلا!

سۈپۈرگەئاخۇننىڭ قارا ئەنلىك چەككە قاراپ تۇرۇپ، خىيالىدىن نېمىلەرنى ئۆتكۈزگەنلىكىنى پەملىگەن ئابدۇللا سۈپۈرگە ئاخۇننى يېڭىدىن تارتقۇشلاپ توختىتىۋال-دى-دە، تېز-تېز قەدەملەر بىلەن پەشتاق ئالدىغا كېلىپ:

— بىر ئېغىز گېپىم بار ئىدى، قىلىۋالسام بولامدۇ؟ —، دەپ سورىدى پەشتاقتىكىلەرگە قاراپ.

نادان پۇقرالارنى ئۆز رازىلىقى بىلەن تالىۋالغان بىر تال چىغ بىلەنلا ئىندەككە كەلتۈرىدىغان ئەپچىل چارىنىڭ بۇ دوراممۇ ئويلىغىنىدەك نەتىجە بەرگەنلىكىگە ئىشىنىپ، مەيگە قاراپ مىڭىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقانلار گۈلدۈرمامىدەك ئاڭلانغان بۇ ئاۋازدىن چۆچۈپ، قانداق ھەرىكەت قىلىۋاتقان بولسا، شۇ قىياپەت بىلەن قېتىپ قېلىشتى.

— بىر ئېغىز گېپىم بار ئىدى، قىلىۋالسام بولامدۇ؟ — دەپ تەكرارلىدى ئابدۇللا چاققان يەنە.

— ئىش تۈگىدى ۋەسسالام، يەنە نېمىدەپ ئەزمەكىنى ئەزمەكچىسەن؟

ئابامزارنىڭ ئۆزىنى توساتتىنلا سەنلەپ چۈشكەنلىكى-گە قورسىقى كۆپكەن ئابدۇللا ۋۇجۇدىغا ئولاشقان تىترەكنى بېسىپ تۇرۇپ:

— مۇبادا چەك چىققانلارنىڭ تۇغقانلىرىدىن بىرى ۋەكا-لىتەن ئالۋان ئۆتەشنى ئىلتىماس قىلسا رۇخسەت قىلىنامدىكىن؟

— ئەلۋەتتە رۇخسەت قىلىنىدۇ، — ئابدۇللانىڭ سوئالىنى

«شۇنچىلىكلا گەپ ئىكەنغۇ» دەپ ھېسابلىغان ئابلىزقارى كەسكىنلا جاۋاب بەردى، — تۇغقىنىغا ۋەكالىتەن بۇنداق چاپا-لىق ئالۋانغا ئۆزىنى تۇتۇپ بەرگەن ئەخمەقنى پېقىر زادىلا كۆرمەپتىكەنمەن، ھا... ھا... ھا...

— شۇنداق ئەخمەق چىقىپ قالسچۇ، قارىم؟

— چىقىپ قالسا؟ — ئابلىزقارى ئابدۇللانى مازاق قىلغان-دەك ئەتراپىدىكىلەرگە قاريۇېلىپ دېدى، — چىقىپ قالسا، ئۆزى-نىڭ شورى!

ئابلىزقارى مەززىسىز سوئال-جاۋابلار بىلەن ئۆزىنى ئاۋارە قىلىشنى خالىماي، پەشتاقتىكىلەرگە مەيسىگە چۈشۈپ قايتىش تەكلىپىنى بەردى-دە، يەنە ھېلىقى پەلەمپەيگە ئايىغىنى قويۇشىغىلا ئابدۇللانىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى.

— ئالدىراشمىسىلا تەقسىرلەر، پېقىر ئابدۇللا چاقچان سۇ-پۇرگە مىراب بېگىنىڭ ئورنىدا كارۋان ئالۋىنىغا بېرىشنى خالايمەن، بايام سىلى ئېيتقان ئەخمەق دەل مەن ئۆزۈم!

ئابدۇللا چاقچاننىڭ تۇيۇقسىز چاكارلانغان مەردانە قارارى پەشتاقتىكىلەرگىمۇ، پەستە تۇرغان جامائەتكىمۇ خۇددى ئوچۇق ھاۋادا گۈلدۈرماما گۈلدۈرلىگەندەك تەسىر قىلىپ، ھەممەيلەن-نى تەمتىرىتىپ قويدى. چوچۇپ كەتكەن سۇپۇرگە-ئاخۇن ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك چەبدەس قەدەم بىلەن ئابدۇللانىڭ يېنىغا كەلدى-دە، ئۇنىڭ كۆزىگە سەپسالدى. ئابدۇللانى جىن چاپلاشتىمۇ دېگەن گۇمان بىلەن سىلكىپ باقتى.

بىراق، ئابدۇللا چاقچان بۇ سۆزنى چىن دىلىدىن چى-قىرىپ ئېيتقانىدى. ئۇنىڭ سۇپۇرگەئاخۇنغا، يۇرتداشلىرىغا قاراپ خاتىرجەم كۈلۈمسىرەپ قويۇشى بۇنىڭغا گۇۋاھلىق بېرەتتى.

ئابلىزقارىمۇ ئاخىر ئۆز قۇلىقىغا ئىشىنىشكە مەجبۇر بولدى ۋە كاللا ئىشلەتمەيلا بېرىپ قويغان جاۋابى بىلەن

ئۆز نەزەرىدىكى گالۋاڭ پۇقراغا ئالدىنىپ قالغىنىنى تۇيۇپ، زۇۋانى تۇتۇلدى. ئورغۇن باش قاتۇرۇشلار ئارقىلىق قۇرۇپ چىققان خىيالىي ئىمارەتنىڭ كۈتۈلمىگەندە يۈز بەرگەن يەر تەۋرەش بىلەن بىردىنلا ۋەيران بولغانلىقىنى، بۇ ئىمارەتنى قايتا قۇرۇپ چىقىشنىڭ ئابلىمىزقارىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغانلىقىنى سەزگەن سېيىت ھاجىنىڭ ئەقلىگە يەنە بىر ئوي كەلدى. ئۇ ئابدۇللانىڭ كېيىنگە چايناپ باقمايلا ھەدەپ قويغىنىغا ئابلىمىزقارىنى ئىچىدە تىللاپ تۇرۇپ كاۋاك ئىزدىدى:

— قارىم دېگەندەك، قېرىنداشلار ۋە ياكى قانداش تۇغقانلار بىر-بىرىگە ۋەكالىتەن ئالۋانغا ماڭسا بولىدۇ، بىراق، پېقىرنىڭ بىلىشىچە، ئابدۇللاخۇننىڭ مىراب بېگى بىلەن تېرىقچىلىكمۇ تۇغقانچىلىقى يوق، شۇنداق ئىكەن، ئىلتىماس قىلغۇچىنىڭ ئىلتىماسى ئەقىلغىمۇ، ئادەتكىمۇ سىغمايدۇ.

— ۋەھەتتا ئاڭلاشقىمۇ ئەرزىمەيدۇ!

— مانا، مانا، ھاجىم يامان يەردىن تۇتتى، گەپنىڭ بولىدىغان يېرىنى قىلدى، ئابدۇللانىڭ لەقىمى چاققان، مىراب بېگىنىڭ بولسا تۆگە، بۇ تۇغقانچىلىقنىڭ ئىسپاتى، شۇنداقمۇ جامائەت؟

سېيىت ھاجى كۆرسىتىپ بەرگەن كاۋاكقا دەرھال بېشىنى ئۇشلاپ، ئۆمىلەپ كىرىۋالغان ئابلىمىزقارى گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ كەتتى-دە، جامائەتتىن يەنەسورىدى:

— مىراب بېگى بىلەن ئابدۇللا چاققاننىڭ تۇغقانلىقىغا قېنى كىم گۇۋاھلىق بېرەلەيدۇ، قېنى كىم؟

بۇ سوئالغا پۇقرا ئىچىدىن ھېچكىم جاۋاب بېرەلمىدى. دېمىسىمۇ، بۇ ئىككىيلەننىڭ ھېچقانداق تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ يوقلۇقىنى ھەممەيلەن بىلەتتى.

— مانا ئەمدى ئاغزىڭ تۇۋاقلاندىمۇ، ئەمدى ئوسماڭغا قاندىڭمۇ، تاۋۇزۇڭ قولتۇقۇڭدىن چۈشتىمۇ؟

— يوقسۇ، پېقىرنىڭ ئاغزى ھەرگىز تۈۋاقلانمايدۇ، خۇدا ئاغزىمنى گەپ قىلسۇن دەپ بەرگەن، ئۇنى تۈۋاقلاش ھېچ كىمنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ.

— ئەمسە گەپ قىلە قېنى، ئاغزىڭ تۈۋاقلانمىغىنىنى بىر كۆرەي!

ئابدۇللا چاققان ئابلىزقارى بىلەن ئاكاللىشىشىنى بىر يۇدە ئاۋارىچىلىق دەپ ھېسابلىدى بولغاي، ئۇدۇل سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا بېرىپ دانە-دانە قىلىپ:

— مالال كەلمىسە ئۆزلىرىدىن سوراپ باقاي، سىلى ئاق پاشاغا يۇقىرا قىلىۋەتكەن چىرىيىلىكلەرنىڭ ئاقپاشا تائىپىسى بىلەن تۇغقانچىلىقى بارمىدى؟— دېدى.

سېيىت ھاجى ئابدۇللانىڭ سۆز ، ئاڭلاپ كۆزىنى تازا بىر چەكچەيتتىيۇ، يەنە يۇمۇۋالدى، پەشتاقتا قىمىر قىلماي تۇرۇپ تەسۋى مارجانلىرىنى بارماقلىرى ئارىسىدىن ئۆتكۈزۈشكە، لەۋلىرىنى بىراۋنى قارغاۋاتقاندەك مىدىرلىتىشقا باشلىدى.

ئابدۇللا ھېلىقى سوئالىنى قايتا تەكرارلىدى:

— كېچىم قۇلاقلىرىغا كىرىۋاتامدۇ ھاجىم، ئەجەب ئۆرە تۇرۇپ ئۇخلاۋاتىدىلىمىيا؟

جامائەت ئارىسىدا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. سۇپۇرگە ئاخۇنمۇ، ئابدۇللامۇ جامائەتكە قوشۇلۇپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇزۇندىن بۇيان گۆرىستان جىمىلىقىدا غېرىبسىنىپ قالغان كونا جۇۋا ئاسمىنى بىردىنلا جانلىنىپ كەتتى. كىشىلەر بىر ئېغىز گەپ بىلەنلا ھېچكىمگە گەپ بەرمەيدىغان يۇرت كاتتىلىرىنىڭ ئەدىبىنى تازا بېرىپ، يوقىرانىڭ ئابرويىنى كۆتۈرگەن قىرىندىشىغا بارىكاللا ياغدۇرۇشتى ۋە كۈلكىسىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈردى.

مۇشۇكتىن قورققان چاشقاندەك تېپىرلاپ قالغان ئابلىزقارى سېيىت ھاجىغا ئېگىلىپ تۇرۇپ:

— ھاجىم، بۇ ساراڭلارنىڭ گېپىنى كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا،

ساراڭ بوپتۇ بۇلار، ساراڭ، — دېدى ۋە تۇرۇۋاتقان سۇرىسىنىڭ
ئاخىرىنى چۈشۈرەلمىدىمۇ-نېمە، تېخىچە كۆزىنى ئاچماي
تەسۋى سىيرىۋاتقان سىپىيت ھاجىنى قارىغۇنى يېتىلىگەنىدەك
يېتىلەپ مەيە تەرەپكە ئەكەتتى.

ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىنكى بىر ئەتىگەن.
نېپىز كۆل رەڭ بۇلۇت پەردىسى كەينىدىكى قۇياش سۈرتۈپ
پارقىرىتىۋېتىلگەن تۈچ لېگەنىدەك پارقىراپ تۇرغىنى بىلەن،
ھاۋا يەنىلا سوغۇق ئىدى. ئاق باش كۇئىنلۇن
تاغلىرىنىڭ مۇزدەك سوغۇق دېمىنى ھاپاش قىلىپ كەلگەن
رەھىمسىز جەنۇب شامىلى كۆڭۈلسىز مەھەللىلەر-
نى ئارىلاپ يۈرۈپ، كونا چاپانلىقلارنى ئالدى بىلەن ئۆز
قەھرى قۇچىقىغا ئالاتتى-دە، ئۇششۇك ھەرىدەك نەشتەر سان-
جىپ، ئىلىكنى تۈگىلىتىۋەتكۈدەك ھەيۋە بىلەن ئۇشقىرتاتتى.

ئۇچۇپ كېتىۋېتىپ، كۆتۈلمىگەندە مۇئەللەقتىكى بىر پارچە
مۇزغا ئايلىنىپ قېلىشتىن قورقۇپ كەتكەنمۇ، ئادەتتە يوللاردا،
خامان ئىزلىرىدا گۇگۇلىشىپ دانلايدىغان پاختەكلەرمۇ، ئەخلەت-
لىكلەردە، تام تۆۋىلىرىدە دىككىلدىشىپ يۈرۈپ، تىنىمسىز ۋى-
چىرلىشىدىغان قۇشقاچلارمۇ، ئاسماننىڭ قەھرىگە
چىقىۋېلىپ تۈرلۈك ئويۇنلارنى ئوينايدىغان دوللاقچى كەپتەرلەرمۇ
دۈككۈۋېلىشقانىدى.

— 12- ئاي كىرە-كىرمەي تۇرۇپ بۇنداق سوغۇق
بولۇپ كەتسە، بۇ يىل قىشتا جەزمەن ئادەم ئۆلىدىغان
ئوخشايدۇ، — دېدى كارۋانلارنى كۈتۈپ تۇرغان
بىرەيلەن.

— ئاغزىڭغا مۇشت! خۇدا ھەممىمىزنىڭ ئۆمرىنى بېرىدۇ،
ئاغزىڭنى تولا ئۇششۇتمە!

سەپەر بوۋاي ئانچىكىم ئېيتىلغان بۇ گەپكە راستىنلا

قايناپ كەتتى.

ئۇنىڭ سوغۇقتىن كۆكىرىپ كەتكەن لەۋلىرى گەپ قىلـ غاندا ئانچە قولىشىپ بەرمەيۋاتاتتى. پەقەت ۋۇجۇدىـلا ئەمەس، قىراۋ باغلاپ، پاختىدا ئىشلىگەن قوپال يىپقا ئوخشـاپ قالغان ساقاللىرىمۇ توختىماي تىترەيتتى. ئۇ ئەسكى لاتىلارغا ئورالـ غان نەۋرىلىرىنى ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن جۇۋىسـىنىڭ ئىككى پېشى بىلەن يۆگەپ تۇرغاچقا، سوغۇق شامال ئۇدۇل كېلىپ مەيدىسـگە ئۇرۇلاتتى.

ــ ئادەمنىڭ ئاغزى دېگەندىن سائەت چىقىدۇ، قېرىنداشـ لىرىمىزنى سەپەرگە ئۇزىتىدىـغان چاغـدا بۇنـداق يامان گەپـ نى قىلمىغۇلۇق.

سەپەر بوۋاي بارغانسېرى ئەزۋەيلەۋەردى. پەقەت بىر ئېغىز گەپنى ئويلاشمايلا قىلىپ قويۇپ، بالاغا قالغان ھېلىقى كىشى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ناماقۇل بولغاندىلا بوۋاي غۇتۇلـ داشتىن توختىدى.

دېمىسىمۇ تاغدەك يۆلىكى، بىردىنبىر ئوغـلى ئابدۇللانى يىراق سەپەرگە ئۇزىتىۋاتقان چاغدا بوۋايغا بۇنـداق گەپلەر يامان تەسىر قىلماي قالمايتتى، يۈرىكىنى بېسىپ تۇرغان غەمـ ئەندىشىلەرنى بارغانسېرى ئېغىرلاشتۇرۇپ، كۆڭلىنى يېرىم قىلاتتى.

چەك تاشلانغان كۈنى يۇرت كاتتىلىرى ئىگىسىدىن دۇمبا يېگەن ئىت قۇيرۇقىنى چاتـرىقىغا قىستـۇرۇپ ئۆۋىسـىغا كىرىـ ۋالغاندەك، مەيىگە ئۆزلىرىنى جايلاشتۇرۇپلا بەدەر تىكىۋەتـ كەندىن كېيىن، كونا جۇۋا مەيـدانىـدا قالـغانلار يوتىلىرىغا مۇشتلاپ تۇرۇپ تازا كۇلۇشتىمـۇ، بىر پەستىن كېيىن، بىرـ بىرىگە قاراشقىنچە تـۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلار باشـقا نەرسىنى ئەمەس، ئابدۇللانىڭ نىمجان دادىسىنى ۋە نارەسىدە ئىككى بالىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكەنىدى.

سۇپۇرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ مۈرىسىگە قولىنى قويۇپ تۇرۇپ:

— مەن بىلىمەن ئابدۇللا، بايام ھېلىقى ئائىلىلەرنىڭ ئەدەبىنى بېرىش ئۈچۈنلا شۇنداق دەپ قويدۇڭ، شۇنداقمۇ؟ — دېدى.

ئابدۇللانىڭ چىرايى جىددىي تۈس ئالدى. ئۇ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ قولى ئۈستىگە ئالقىنىنى قويۇپ تۇرۇپ:

— پېقىر بۇ گەپنى چىنپىشىقلادىن دېدىم، بۇنىڭغا ھەيران قالىدىغان نېمىسى بار، بىز تۇغقان ئەمەسمۇ-يا؟ — دېدى ۋە سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆزىگە تىكىلدى.

— سەن بىلەن بىز نېمىشقا تۇغقان بولالمايدىكەنمىز ئۇكام؟ ئەمما تۇغقانچىلىق باشقا گەپ، چاقچاق باشقا گەپ.

— پۇقرانىڭ بېشىدا ئوت كۆيۈۋاتقان بۇنداق چاغدا سىلى يۇرتتىن ئايرىلسىلا بولمايدۇ مىراب بېگىم. سىبىيت ھاجى بىلەن ئابلىزقارىمۇ سىلىنى پۇقرادىن يىراق قىلىش ئۈچۈنلا بۇ ئويۇننى ئوينىغانلىقىنى بىلمەيۋاتامدىلا؟

— بۇنىمۇ بىلىۋاتىمەن، ئەمما مەن كەتسەم سەن بار ئەمەسمۇ، باشقا يۇرتداشلارمۇ بار ئەمەسمۇ، ئەمدى نېمىدىن غەم قىلغۇلۇق ئۇكام؟

— ياق ... ياق، سىلى كۆپنى كۆرگەن ئادەم، پۇقرانىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە، دۇرۇس مەسلىھەت بېرەلەيدىلا. گەپ شۇنداق بولسۇن، سەپەرگە مەن بېرىۋېرەي، ئۆلمىسەك، خۇدا سالامەت كۆرۈشكىلى نېسىپ قىلار.

— ھوي، قېرى داداڭنى، نارەسىدە بالىلىرىڭنى تاشلاپ كەتكىنىڭ بىلەن بولامدۇ؟ بولدى قوي، مۇنداق چاقچاقنى قىلىۋەرمە!

— خۇدا ھەققى، چاقچاق قىلىۋاتقىنىم يوق، ئۆيدىكىلەرنىڭ ھالىدىن سىلىمۇ خەۋەر ئېلىپ تۇرۇۋاتىدىلىغۇ، يۇرتداشلارمۇ

قاراپ تۇرماس، ئەلۋەتتە.

— ئۇنىڭ شۇنداق، لېكىن ياشلىق قىلما ئۇكام، چاقچاق قىلما دېگەندىكىن چاقچاق قىلما.

— ......

ئىككىيلەننى ئارىغا ئېلىۋېلىپ، دەتالاشلارغا قۇلاق سېلىپ تۇرغانلارمۇ راستتىنلا تەڭلىكتە قالدى. چىن گەپنى قىلغاندا سۇپۇرگەئاخۇن كەتسە، ئۇلار ھاسىسىدىن ئايرىلغان قارىغۇغا ئوخشاپ قالاتتى. ئەگەر ئابدۇللانىڭ دېگىنىدەك بولىدىغان بولسا، ئۆزلىرى ئۈچۈن تازا ئوبدان ئىش بولاتتىيۇ، سەپەر بوۋاي بىلەن ئىككى بالا خۇدانىڭ يولىدا تاشلىنىپ قالاتتى.

ئاخىر ئۇلار شۇ سۆرەشكىنىچە كونا جۇۋا مەيدانىدىن ئۇدۇل سەپەر بوۋاينىڭ يېنىغا كەلدى-دە، بوۋاينىڭ ئالدىدا ھەركىم ئۆز دەلىللىرىنى تولۇق شەرھلەشتى ۋە ئەڭ ئاخىرىدا ئۆزلىرىگە پايدىلىق ھۆكۈم چىقىرىپ بېرىشنى تىلىگەندەك، بوۋاينىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىشتى.

باشتا بوۋاينىڭ كۆزلىرى توپا بىلەن تىندۇرۇۋېتىلگەن بۇلاق كۆزىدەك ئاستا-ئاستا نەملەشتى، تۇرۇپلا ئىككى تامچە ياش مەڭزىگە سىرغىپ چۈشتى. ئۇ يىقىلغان تامدەك تۇيۇقسىزلا ئوغلىغا تاشلاندى.

— يارايسەن ئوغلۇم، مانا ئەمدى ئادەم بوپسەن! — دېدى ئۇ ئوغلىنى باغرىغا مەھكەم بېسىپ تۇرۇپ، — سېنى قاچان مۇشۇنداق ئادەم بولار دەپ كۈتتۈم، كۈتۈپ مۇشۇ ياشقىچە ياشىدىم. مانا ئەمدى ئەل-يۇرتنىڭ قەدرىنى بىلىپسەن، ئەل-يۇرتنىڭ غېمىنى ئۆز غېمىم دەپ بىلىپسەن. ئەمدى ئۆلسەممۇ ئارمىنىم يوق، بار ئوغلۇم، بار، مەندىن، بالىلىرىڭدىن غەم قىلما، ئالدى بىلەن خۇدايىم، ئاندىن قالسا مىراب

بېگىم بار.

بوۋاي ساراڭ بولۇپ قالغاندەك بىردەم ئاۋازىنى قويۇۋې-
تىپ يىغلىدى، بىردەم كىچىك بالىدەك قاقاقلاپ كۈلدى. ئاب-
دۇللانىڭ پېشانىسىگە قايتا-قايتا سۆيۈپ كەتتى. ئاخىردا
نېمە دېيىشىنى بىلمەي بىر چەتتە قاراپ تۇرغان سۇپۇرگە-
ئاخۇنغا:

— بۇ كۈنلەردە ئەل-يۇرت سىلىدىن ئايرىلسا بولمايدۇ
بېگىم، بۇ پەسەندىلەر يەنە نېمە شۇملۇقلارنى ئويلىدى تېخى،
ئابدۇللا كىمنىڭ ئوغلى دېسە، سەپەر چاققانىنىڭ ئوغلى دې-
گۈدەك بەلەن ئىش قىپتۇ. ئوغۇل بالا دېگەن پېشانىسىگە
پۈتۈلگەننى كۆرگۈلۈك، ئۇمۇ پېشانىسىگە نېمە پۈتۈلگەن
بولسا شۇنى كۆرەر...، — دېدى.

ھاياتنىڭ تالاي قېتىملىق سىناقلىرىدىن ئۆتۈپ، تۇرمۇش-
نىڭ ئىسسىق-سوغۇقىنى يەتكۈچە تارتقان بۇ بوۋاي كۆڭلىگە
قانداقتۇر بىر پېشكەللىكنى كەلتۈرگەنىدى. ئۇ خىيالىدىن
لاپلا قىلىپ كەچكەن يامان بېشارەتنى ئاغزىدىن چىقارمىدى،
ئۇنى ئىككىنچى كۆز ئالدىغا كەلتۈرمەسلىككە قەسەم
قىلدى. ئۆلۈم-يېتىم توغرىسىدىكى مۇنداقچىلا ئېيتىلغان سۆز-
گە بوۋاينىڭ شۇنچىۋالا تېرىكىپ كېتىشىدىكى سىرمۇ مانا مۇشۇ
يەردە ئىدى.

سۆگەتتىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان زىمىستان سوغۇقىغا پەرۋا
قىلماي، بەشتوغراق يولى ئاغزىدىكى باشلەڭگەرگە ئەت-
گەندىلا يېتىپ كەلگەن كىشىلەر قەسىر تەرەپتىن كېلىۋات-
قان تۆگىلەر قاتارىنى كۆرۈپلا تەۋرىنىپ كەتتى. ئەسلىدە
كارۋان قەسىردىنلا قوزغىلاتتى. لېكىن ئابلىمىزقارى تونۇگۈن-
كى پېشىن نامىزىدىن كېيىنلا پەرمان جاكارلاپ، ئۇزاتقۇچى-
لارنى قەسىرگە يېقىن يولاشتىن مەنئى قىلغان، ھەتتا يىغا-

زار قىلىشىمۇ ئىسلام ئەقىدىلىرىگە خىلاپ، دەپ ئېلان قىلىنغانىدى.

كارۋان ئالۋىنىغا چەك چىقىلانلارنىڭ ئۇرۇق-تۇغقان، بالا-چاقا، دوست-يارانلىرى نېمىلا بولمىسۇن، ئۇزاق سەپەرگە كېتىۋاتقان كىشىلەرنى ئاخىرقى دىدار بىلەن ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن خېلىدىن بېرى بۇ يەردە ساقلىماقتا ئىدى. بۇلار ئارىسىدا كەنتتىن ئوغرىلىقچە قېچىپ چىققان «ئاقپاشا پۇقرالىرى»مۇ بار ئىدى.

كارۋان مۇزلاپ كەتكەن كولدۇرمىسىنى دەز كەتكەن جاغدەك گۇمبۇرلىتىپ لەڭگەرگە يېقىنلاپ كەلدى. ئالدىنقى تۆگىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى بېلىگە باغلاپ، ئېشەكلىك كېلىۋاتقان ھېمىت قاشقا بىرىنچى تۆگە ئۈستىدە قاما تەلپەك كىيىۋالغان، بېشىنى جۇۋىسىنىڭ مويلىرى ئارىسىغا چۆكۈرۈپ تىك قويۇلغان سامان تاغىرىدەك ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمنىڭ جېدەللىتىشىگە پىسەنت قىلماي، ئېشىكىدىن چۈشتى. خۇددى ئادەملەرگە ئوخشاش پەرىشان كۆرۈنگەن تۆگىلەرمۇ توختاپ قېلىشتى.

— تۇغقانلىرىڭلار بىلەن خوشلىشىۋېلىڭلار، قانغۇدەك دىدارلىشىۋېلىڭلار!

ھېمىت قاشقىنىڭ ئاۋازى خۇددى يەر تېگىدىن چىقىۋات-دەك ئاجىز ئىدى. ئۇنىڭ ئەپتىدە بۇرۇنقى مەردانىلىقتىن ئەسەرمۇ قالمىغان، بەلكى تۇغقانلىرىغا ئۇزۇن زامان كۆرۈشمىگەندەك تەشنالىق بىلەن ئېتىلغان كىشىلەر ئارىسىدىن ئۆزىگە خوش دەيدىغان بىرەر ئىنساننىڭ چىقمىغىنىنى كۆرۈپ، ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم تۇغقانىنىڭ، بۇرادەرچىلىكىنىڭ قەدرىگە يەتكەن بولسا كېرەك، جىملە بولغان ھاپىزنىڭ ئىزا-ئاھانىتىگە پىسەنت قىلماي قۇچاقلىشىپ، چاپلىشىپ كەتكەن

كىشىلەرگە قاراپ كۆڭلى بىر قىسما بولدى ۋە ھېلىقى گېپىنى يەنە تەكرارلىدى:

— ئوغىلانلىرىڭلار بىلەن خوشلىشىۋېلىڭلار، قانغۇدەك دىدارلىشىۋېلىڭلار، جان دېگەن تەندە ئامانەت، كىم بار، كىم يوق؟...

سۇپۇرگەئاخۇن ئابدۇللا مىنگەن ئېشەكنى يېتىلىگەن پېتى كارۋاننىڭ ئەڭ ئاخىرىدا كەلمەكتە ئىدى. ئىككى سەبىي بالىنى قانات ئاستىغا ئالغان سەپەر بوۋاينىڭ ئۆزلىرىگە قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقىنىنى ئۇلار تەڭلا كۆرۈشتى-دە، ئېشەكنى تاشلىغىنىچە شامالدەك يۈگۈرۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردى. قادىر تۆمۈرچى، قولىدا ئىككى دانە پىشۇرۇلغان تۇخۇمنى تۇتۇۋال-غان ئورەك باخشى، چولاق مۇئەززىن، مەتقاسىم دوقا دېگەنلەر-مۇ پەيدا بولۇپ، بالىلىرىنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرغان ئابدۇللاغا ئاقيول تىلەشتى.

— ئوكام ئابدۇللا، پەخەس بول، خۇدا سېنى ئۆز پا-ناھىدا ساقلىغاي، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ قولىنى مەھكەم سىقىمداپ تۇتۇپ.

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئاۋازىنىڭ تىترىشىدىن، ئۆپكى-دىشىدىن ئۇنىڭ ياش تۆكۈۋاتقىنىنى پەملەپ قالغان بوۋاينىڭ سەپرا پىلتىسىگە يەنە ئوت تۇتاشتى. ئۇ غەزەپلەنگەن شىردەك ھۆرپەيدى-دە، ھاسىسىنى يەرگە سانجىپ تۇرۇپ ۋارقىراپ كەتتى:

— كىم ئۇ ياش تۆككەن؟ ھاسام بىلەن تازا ئەدىبىنى بېرىمەن ھېلى!

ھېلىلا ھۆكىرەپ يىغلاپ تاشلايدىغان ئەلپازدا تۇرغان سۇپۇرگە-ئاخۇن دەرھال ئۆزىنى بېسىۋالدى، كەيپىياتىنى يۇمشىتىش ئۈچۈن ئىككى بالىنىڭ زاڭقىنى ئالقىنى بىلەن كۆتۈرۈپ تۇرۇپ سورىدى:

— داداڭلار سەپەرگە كېتىۋاتىدۇ، سىلەر يىغلامسىلەر

بالىلىرىم؟

ئالدى بىلەن ھەسەن چاقماقتەك سۆزلەپ جاۋاب بەردى:

— يىغلىمايمىز، بوۋام يىغلاش ئەسكىنىڭ، قورقۇنچاقنىڭ ئىشى دېگەن!

— بىز يىغلىمايدىغان، پالۋان ئادەم بولىمىز!

ھۆسەن قارلىغاچتەك ۋىچىرلاپ ئاكىسىنىڭ سۆزىنى تولۇقلىدى.

مىسىت قاشقا ئېشىكىگە مىنىپ، ساغرىسىغا بىر ياغاچ سانجىۋىدى، ئېشەكمۇ، تۆگىلەرمۇ ئېغىر قەدەملىرىنى ئاستا يۆتكەشكە باشلىدى. باياۋانغا قاراپ بارغانسېرى ئىستىكلەپ كېتىۋاتقان كارۋان ۋە ھاپىزنىڭ قامچىسى ئاتىدىن بالىسىنى، قېرىنداشتىن قېرىنداشنى، يۇرتداشتىن يۇرتداشنى ئايرىدى. قەدەممۇ قەدەم يىراقتا قېلىۋاتقان يۇرت، يۈرەكلەرگە مەھكەم ئورنىشىپ كەتكەن ئەل مېھرى كارۋان بىلەن كېتىۋاتقانلارنى بۇرۇلۇپ-بۇرۇلۇپ كەينىگە قاراشقا، كۆزلىرىدىن ئىسسىق ياشلىرىنى تۆكۈشكە مەجبۇر قىلدى.

— خۇداغا ئامانەت!

— ئۇلۇغ خۇدا ئامان قىلسۇن!

سېپۇرگە ئاخۇن ئابدۇللانى كۆزى قىيمىغان ھالدا ئۇزىتىپ قويدى-دە، كارۋان كەتكەن تەرەپكە ھېلىغىچە قاراپ تۇرغان، سەپەر بوۋاينى باشلاپ، تۈنۈگۈن كەچتە كېلىشىۋالغىنى بويىچە ئۆيىدە تۇرغۇزۇش ئۈچۈن ئەكەتتى.

24. كېيىنكى ۋەقەلەر

مىلادى 1911-يىلىنىڭ ئاخىرى ۋە 1912-يىلىنىڭ باشلىرىدا زۇلمەتلىك شىنجاڭ تارىخىدا ئاجايىپ يېڭىلىقلار،

شۇنداقلا مىسلىسىز داۋالغۇشلار يۈز بەردى.

ئەسىرلەردىن بېرى ئاۋام بېشىدا قانلىق قامچا ئوينىتىپ، چېرىكلىكتە ئۇچىغا چىققان چىڭ ئىستىبداتىغا قارشى كۆتۈ-رۈلگەن ۋۇچاڭ قوزغىلىڭىدىن كېيىن، جۇڭگونىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسىم ئۆلكىلىرى ئارقا-ئارقىدىن مۇستەقىللىق جاكارلىدى. زىمىستان قىشنى قوغلاپ، ئۇيقۇدا ياتقان كۆللى مەۋجۇداتلار-نى ئىللىق تەپتى بىلەن ئويغاتقۇچى باھار شامىلىنى تەبى-ئەت ۋە تەبىئەتتىن تاشقىرى ھەرقانداق كۈچ توسۇۋالال-مىغىنىدەك، بۇ ئىنقىلابنىڭ ئۇچۇرىنىمۇ ھېچكىم توسۇپ قالالمىدى.

بۇ چاغدا، 1875 - يىلى زو زوڭتاڭنىڭ يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتىگە جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇنى بىلەن بىللە كەلگەن، چيەنلۇڭ خان زامانىسىدا ئىچكىرى جۇڭگودا ئەل ئىچىدە تەشكىللەنگەن گېلاۋخۇي ئەزالىرى تەڭرىتېغىنىڭ جە-نۇبىدىكى ھەرقايسى شەھەرلەردە چىڭ ئىستىبداتى ئۈستى-دىن مەخپىي تېررورلۇق يۈرگۈزۈپ، زۇلۇم ئوچاقلىرىنى پارا-كەندە ۋە ئەمەلدارلارنى ئالاقزادە قىلماقتا ئىدى. يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتىنى تالاپەتكە يۈزلەندۈرۈپ، ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىۋالغۇچە بولغان ئارىلىقتا پۇقرا ئۈستىدىكى باج - سېلىقنى ئاز - تولا يەڭگىللىتىپ، ئەلنىڭ كۆزىنى بويىغان، لېكىن، پۇت تىرەپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىنلا قول-دىن كەلگەنلىكى ئەسكىلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى قىلغان زو زوڭتاڭنىڭ ئەپتى - بەشىرىسىنى ئاشكارا كۆرگەن ئۇيغۇرلار، تۇڭگانلار، قىرغىزلارمۇ بۇ تەشكىلات بىلەن بىللە ھەرىكەتلى-نىپ، چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ پېيىنى سىرقىرىتىۋاتاتتى.

ئىچكىرى جۇڭگو ئۆلكىلىرىنىڭ مۇستەقىللىق ئېلان قى-

لىشى چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭدىكى ئەمىرى يۈەن داخۇا①نىڭ ئۈۋىسى بولغان ئۈرۈمچىدە پۇرسەت كۈتۈپ ياتقان ئىن-قىلابىي پارتىيە ئەزالىرىنىمۇ چوڭ تۈرتكە ئەكەلدى.

1912-يىل 12-ئاينىڭ 28-كۈنى يېرىم كېچىدە ليۇ شيەنجۈن باشچىلىقىدىكى ئىنقىلابىي پارتىيە ئادەملىرى ئۈرۈمچىدە تۇيۇقسىز قوزغىلاڭ كۆتۈردى. ليۇ شيەنجۈننىڭ ھەربىي ئىشداشلىرى ئارىسىدىن چىققان توخۇ يۈرەك خائىن-لارنىڭ مەخپىيەتلىكنى پاش قىلىپ قويۇشى ئارقىسىدا ئالل-قاچان تەييارلىنىپ تۇرغان ھىيلىگەر يۈەن داخۇا شەھەر مىقياسىدا ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپ، قوزغىلاڭچىلارنى قانلىق باستۇرۇۋەتتى.

بۇ قېتىمقى ئەمەلگە ئاشمىغان سىياسىي ئۆزگىرىشتە 143 نەپەر سەپدىشىنىڭ جېنىدىن جۇدا بولغانلىقىنى كۆرگەن ۋەن شاڭچۈن قاتارلىق قوزغىلاڭچىلار قان ئازگاللىرىدىن ئۆمىلەپ قوپۇپ، ئىلىغا قېچىپ باردى ۋە فېڭ تېيمىن، لى ياچۈەنلەر② بىلەن كۆرۈشۈپ، يۈەن داخۇا ئۈستىدىن يىغلاپ تۇرۇپ دەرد تۆكتى.

شۇ چاغلاردا چىڭ قوشۇنلىرى ئارىسىدا پائال ھەرىكەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ياڭ زەنشۈي (ياڭ مازا)، فېڭ تېيمىن، لى ياچۈەنلەر دەرھال باش قوشۇپ، «يېتىپ ئۆلگىچە، ئېتىپ ئۆ-لۈش» قارارىغا كېلىشتى-دە، ئىلى گېنېرال مەھكىمىسىنىڭ

---

② يۈەن داخۇا — يەنە بىر ئىسمى شىلىڭ شۈن، ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ خۇيالى ناھىيىسىدىن، ئەمەلدار ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، گۇاڭشۈي خاننىڭ ئاخىرقى مەز-گىللىرىدە شەرقىي ئۈچ ئۆلكە ئالتۇن-كان مەھكىمىسىنىڭ دۇبەنى بولغان. كېيىن خېنەنگە ھەربىي-مەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ يۆتكەلگەن، ئۇندىن كېيىن شىنجاڭغا ئەمىر بولغان.

① فېڭ تېيمىن، لى ياچۈەن — ئىلى شىنخەي ئىنقىلابىنى تەشكىللىگۈچى ھەربىي سەركەردىلەر.

يۇرىكى ھېسابلىنىدىغان كۇرەدە 1912 - يىلى 1 - ئاينىڭ 7 - كۇنى ئىنقىلاب ئوتىنى يالقۇنجاتتى. جاھىل ھەربىيلەر-نى رەھىمسىزلىك بىلەن باستۇرۇپ، قورال - ياراغ ئامبىرىنى تىنچ يول بىلەن ئۆزىگە قارىتىشقا مۇۋەپپەق بولۇپ، ئىلى ۋەزىيىتىنى كونترول قىلدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ مىللىي زۇلۇمى ۋە مىللىي كەمسىتىشىدىن تويۇپ تۇرغان ھەرمىللەت خەلقى ئىنقىلابىي پارتىيىنىڭ بۇ كۈرىشىنى بار كۈچى بىلەن قوللاپ قۇۋۋەتلىدى. مەشھۇر بايلاردىن ھۇسەنباي بىلەن ياقۇپباي ئۇلارنى ئۆتۈك ۋە ئېگەر - توقۇم بىلەن تەمىن ئەتتى.

1 - ئاينىڭ 8 - كۇنى چۈشتىن بۇرۇن سائەت توققۇزدا ئىلى يېڭى دودۇ مەھكىمىسى قۇرۇلدى. جىنايەتلىك ئەجدىھا سۈرەتلىك بايراق يۇلۇپ تاشلىنىپ، سۇن جۇڭسەن ئەپەندى ئۆزى لايىھىلىگەن بەش رەڭلىك، بەش بالداقلىق بايراق چىقىرىلدى.

ئۇ چاغدا ئىچكىرىدىكى ھەرقايسى ئۆلكىلەر ئۆز ئالدى-غا يۇرت سوراۋاتقىنى بىلەن، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى خانى پۇيى تېخى تەختتىن چۈشمىگەنىدى. پۇيىدىن ئۈمىدىنى ئۈزمىگەن يۈەن داخۇا ئىلى ھۆكۈمىتىنىڭ جۇمھۇرىيەتنى ئېتى-راپ قىلىپ، ھەققانىيەت يولىغا مېڭىش توغرىسىدىكى تېلېگ-راممىسىنى جاھىللىق بىلەن رەت قىلدى، ئۇرۇمچى ۋە ئۇرۇم-چى ئەتراپىدىكى قوشۇنلىرىنى توپلاپ، ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ئۈستىگە ئاتلاندۇردى.

ئىلى ئىنقىلابى غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، ئىلى ئىن-قىلابچىلىرى ياڭ زەڭشىنىڭ: «يەنىلا كونا ھۆكۈمەتنىڭ ئى-ناۋىتىدىن پايدىلىنىش، شۇ ئارقىلىق تويۇقسىز قوزغالغان ئىنقىلابنىڭ تەسىر كۈچى تۈپەيلى ھەربىيلەرنىڭ ۋەجامائەت-نىڭ ئېڭىدا پەيدا بولىدىغان تاسادىپىيلىق تۇيغۇسىنى پە-

سەيتىش» توغرىسىدىكى تەكلىپىگە ئاساسەن، ئۇز ۋاقتىدا چىڭ
ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن ئىلى گېنېرالى گۇاڭ
فۇنى ئۆلۈم بىلەن قورقۇتۇپ، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ دۇدۇلىقىغا
سايلانغان بولسىمۇ، ئۆلۈۋاتقان ھۆكۈمەتنىڭ سادىق مالىيى
بولغان يۈەن داخۇانىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغىيالمىدى. ئۇ يە-
نىلا ئىلىدىكى قوشۇنغا بېرىلىدىغان مائاش ۋە تەمىناتنى
بىراقلا توختاتتى.

بۇ ھال ئىلى ئىنقىلابچىلىرىغا مىسلىسىز ئېغىر قىيىن-
چىلىقلارنى كەلتۈردى. يۈەن داخۇا قوزغالغىچە، ئۇرۇمچىگە
قاراپ ئالدىن يۈرۈش قىلىش قىزغىنلىقى ئوتتەك يېلىنجاپ
تۇرسىمۇ، لېكىن، ئەمدىلا ئەل قىلىنغان، ھېلىمۇ تەۋرىنىپ
تۇرغان ھەربىيلەرنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇش ۋە مائاش بې-
لەن تەمىنلەش چوڭ بىر مەسىلە بولۇپ قالدى.

شۇنىڭدىن خېلى بۇرۇنلا تەسىس قىلىنغان، خەنزۇ ۋە
ئۇيغۇر يېزىقلىرىدا نەشىر قىلىنىدىغان «يېڭى بەيخۇا گېزىتى»
نىڭ سەھىپىلىرىدە زېمىن كېڭەيمىچىلىكى چۈشىنى كۆرگەن
ئاقپاششانىڭ ئاتلىق كازاك سولداتلىرىنى كىرگۈزۈش يولى
بىلەن قورغاس دەرياسىنىڭ سۇ بايلىقىنى قارىنىغا بېسىۋالغان-
لىقىنى غەزەپ بىلەن پاش قىلغان ئىلى ئىنقىلابچىلىرى، ئا-
خىر يەنىلا چاررۇسىيە ئالدىغا تىلەمچىلىك خالتىسىنى كۆتۈ-
رۈپ بېرىشقا مەجبۇر بولدى. چاررۇسىيىنىڭ داۋشىڭ بانكى-
سىدىن 550 مىڭ سەر پۇل قەرز ئالدى. بۇنداق پۇرسەت-
نى تىلەپمۇ تاپالماي يۈرگەن چاررۇسىيە ھۆكۈمىتى ئىچكى
ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىغا غەرق بولغان شىنجاڭدىكى ھەر-
كەتلەرنى دەرھال يېڭى بىر بالداققا كۆتۈردى.

19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى، 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرى
جاھانگىرلىك باسقۇچىغا كىرگەن جاھان كاپىتالىزمى سىرت-

قا كاپىتال چىقىرىش قەدىمىنى تېزلىتىشكە باشلىغاندىن بېرى، بىر قاتار تەڭسىز شەرتنامىلەرنىڭ سايىسىدە سودا تورلىرىنى شىنجاڭنىڭ ئىچكى جايلىرىغىچە كېڭەيتىپ، 40 ناھىيىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك سودا ئاقساقاللىرىنى تۇرغۇزۇپ بولغان چاررۇسىيە بۇ ئەپچىل پۇرسەتتىن چېنىنىڭ بارىچە پايدىلىنىشقا باشلىدى، سودىگەر ياكى سودا ئاقساقىلى قىياپىتىدە نىقابلانغان ھەرخىل كىشىلەر ھەممىلا يەردە يامراپ كەتتى.

ئۆز زامانىسىدە كىرىيە ناھىيىسىگە قارايدىغان، لېكىن قەدىمىي يىپەك يولىنىڭ باي، مۇنبەت بەلبېغىغا جايلاشقان يىگىرمە نەچچە مىڭ ئاھالىلىك① چىرىيە كەنتىگە سەل بورۇنلا تۇمشۇقىنى تىقىۋالغان سېيىت ھاجى ئەمدىلىكتە خۇددى مۇنبەت تۇپراقتا تاشلانغان يانتاق ئۇرۇقىدەك ناھايىتى تېزلىكتە كۆكلەپ، شاخلاپ قالغانىدى. ئەل-يۇرت مەنپەئەتىنى خۇشامەت تەخسىگە ئېلىپ، مىللەت ئايىغىغا كويزا-كىشەن تەڭلەپ كەلگەن يات تائىپىگە تىرناقچىلىق ئەمەل ھېسابىغا ئۇستەك قىلىپ بېرىۋېتىدىغان تۈزكورلار بۇ يانتاقنى ساتقۇنلۇق سۈيى بىلەن سىراپ ئېتىپ، ئاسىيلىق ساداقىتى بىلەن پەرۋىش قىلدى.

ئۇ، پوتلىكاشاڭ، ئاچكۆز بازار بېگىنى ئەرزىمەس يەمچۈكنى قۇربان قىلىش ھېسابىغا سۈيىقەست قارمىقىغا ئىلىندۈردى. چەك تاشلاش ھىيلىسى ئارقىلىق، «قورقۇنچلۇق» سۇپۇرگە ئاخۇننى قاپقانغا دەسسەتتى. كەلگۈسى ئىشنى قو-

---

① تارىخىي ھۆججەتلەردە خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئاھالىسى 1776-يىلى 44 مىڭ 603 ئىدى. 1909-يىلىغا كەلگەندە كۆپىيىپ 419 مىڭ 122 كىشىگە يەتكەن دېيىلگەن. كېيىنكى سان كىتابىمىزدىكى ۋەقە يۈز بېرىۋاتقان مەزگىلدىكى سان بىلەن بەكمۇ يېقىن، بەزىلەر شۇ چاغلاردا چىرىيىدە 20 مىڭدىن ئارتۇق، 30 مىڭغا يېقىن ئاھالە بار ئىدى، دېيىشىدۇ.

رال بىلەن كاپالەتكە ئىگە قىلىشنى ئويلاپ، «بىر چالما بىلەن ئۈچ پاختەكنى سوقۇش» مەقسىتىدە ئاقپاششا ئىلىگە كارۋان ئەۋەتتى. كارۋان توگىلىرى بەشتوغراق يولى ئاغزىدا غايىب بولۇشقىنىدىلا بۇ يەردە كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ۋەقەلەر ئارقىمۇ ئارقا يۈز بەرگىلى تۇردى.

يۇرت بوسۇغىسىدا پات-پات پەيدا بولۇپ قالىدىغان ھېلىقى دەرۋىش سىيىت ھاجىنىڭ ھوزۇرىدا بىر كېچە تۇرۇپ قايتقاندىن كېيىنلا تەرەپ-تەرەپتىن يېتىپ كەلگەن سودىگەرلەر چېرىيە بازىرىدا خۇددى توخۇ پىتىدەك يامراپ كەتتى. چىنە-قاچا، قايچا، پىچاق دېگەندەك كۈندىلىك لازىمەتلىكلەرگە قىزىقىپ قالغان پۇقرالار جازانىخور سودىگەرلەردىن «نىكونەي پۇلى» قەرز ئالدى. بۇ بازاردا ئەۋلادتىن-ئەۋلادقىچە سودا-تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەلگەن چوڭ-كىچىك تىجارەتچىلەر ئىككى ھەپتىگە بارا-بارمايلا دۇكانلىرىنى تاقاشقا مەجبۇر بولدى. ئۆزىنى دەخلىسىز ھېسابلاپ يۈرىدىغان رەسۇل ئىمامىمۇ بىر تۇل خوتۇننىڭ ئىككى تېرىسىنى سېتىۋالغىنى سەۋەبلىك نادىرخاننىڭ ئورنىغا بازار بېگىلىك مەنسىپىگە دەسسىگەن خاتىپ بايۋەچچە تەرىپىدىن رەھىمسىزلەرچە بۇلاڭ-تالاڭ قىلىنىپ، مەدرىسە قۇرۇلۇشىغا ھەيدەلدى.

سىيىت ھاجى پات-ئارىدا يەر-جاھاننىڭ ئاستىن-ئۈستۈن بولىدىغانلىقىنى، گۇۋاھنامىنى تېگىپ تارقىتىشنىڭ ئانچە ئەھمىيىتى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، گۇۋاھنامىنىڭ باھاسىنى بىردىنلا 20 تەڭگىگە كۆتۈردى-دە، گۇۋاھنامە ئېلىشنى رەت قىلغانلارنى، قۇربى يەتمىگەنلەرنى توققۇز كۈنلۈك تاغ ئارىسىدىكى ئالتۇن، قاشتېشى كېنىغا ۋە قەسىرنىڭ يېنىدىلا ئىش باشلىغان شايى-ئەتلەس، كىلەمچىلىك ئۇستىخانىلىرىغا ئەۋەتىپ، ئەدىبىنى بەردى. ئۆز ئىشىغا خەۋپ يەتكۈ-

زۇش ئېھتىمالى بولغان گۇمانلىق كىشىلەرنى مەدرىسە قورۇلۇشىدا كېچە-كۈندۈز نازارەت ئاستىدا ئىشلەتتى. فەيەرلەردىندۇ «تەكلىپ» قىلىپ كېلىنگەن ئابدۇراخمان كۆك كۆز دېگەن كىشى قامچا تۇتقان ھالدا ئىش بېشىدا خۇددى روچېۋىندەك ئايلىنىپ يۈرىدىغان بولدى. كىشىلەر ئارىسىدا: «ئۇ مۇسۇلمان بولغان يات تائىپە ئىكەن» دېگەن گەپلەرمۇ تارقالدى.

يامان غەزەرلىك كىشىنىڭ ئىشى راۋاج تاپسا، شەھۋانىيىتىمۇ تەڭ قوزغىلىدىغان ئوخشايدۇ. كارۋان قوزغىلىشى بىلەنلا سېيىت ھاجى ئاستا-ئاستا قىلىق چىقىرىشقا، خوتۇن جىنىستىكىلەرنىڭ قارىسىنى كۆرسىلا قاش-كۆزىنى ئوينىتىشقا باشلىدى. پەقەت زىناخور، شەھۋەتپەرەس ئەركەكلەردىلا بولىدىغان بۇ ھالنى ئەڭ بۇرۇن سېزىپ قالغان ھەنىپە خېنىم بىر كۈنى ئېرىگە مۇنداق تەكلىپ بەردى:

— ھوي ئادەم، قىزىمىزنى تۇغقانلىرىڭىزدىن قايتۇرۇپ كەلسەك ئوبدان بولاتتى. ھاجىمنىڭ ئۇنىڭغا ئىچ-پەش تارتىپ قالغىنىنى يادىڭلىدىمۇ؟

ئابلىزقارى زاراخەتمە بولغان كۈنى يۈز بەرگەن كىچىككىنە كۆڭۈلسىزلىكتىن كېيىن، سېيىت ھاجىنىڭ تەكلىپى بويىچە ئىلچىدىكى تۇغقىنىنىڭكىگە ئاپىرىۋېتىلگەن قىزىنى بىردىنلا يادىغا كەلتۈردى. خوتۇنىنىڭ ئۆلگۈدەك يامان كۆرىدىغان بۇۋىمەريەم خېنىمنى بىر چىرايلىق ئاغزىغا ئالغانلىقىنى ئاڭلاپ، نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەنگەندەك:

— ماڭا يەنە باش ئاغرىقى تېرىپ بېرەي دەمسىلە خوتۇن؟ سېيىت ھاجىم قىزىمىزنى ئاللىقاچان يادىدىن چىقىرىۋەتكەن تۇرسا، بىكاردىن-بىكار يەنە خاپىچىلىق تېرىغانىڭ نېمە پايدىسى؟ نادىرخان قايتىپ كەلسە، ئىشنىڭ چوڭى چىقىدۇ. تېخى ياكى سىلى بۇ تۇغقىنىڭلارغا گەپ

ئاڭلىتالمىساڭلار، — دېدى.

— نادىرخان قايتىپ كەلسە ئۇنىڭ ئىشىنى ئوڭشاشنى ماڭا قويۇڭلار، ئەتىكى قويرۇقتىن بۈگۈنكى ئۆپكە ياخشى ئەمەسمۇ، ھاجىمنىڭمۇ خىيالىغا بىر نېمە كىرىپ قالغاندەك تۇرىدۇ.

ھەنىپە خېنىم ئەمدى سېيىت ھاجىنىڭ كۈندىن-كۈنگە ئۆسۈۋاتقان ئابرويىغا، تويلۇق ئۈچۈن كېلىدىغان رەڭمۇرەڭ گەزلىمىلەرگە قىزىقىپ قالغانىدى. مۇبادا نادىرخان قايتىپ كېلىپ بىرەر چاتاق تېرىغۇدەك بولسا، گۇناھىنى ئېرى ئۈستىگە دۆڭگەپ قويسىلا ئىش پۈتەتتى.

ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ:

— ھاجىمغا خىيال كىرىپ قاپتۇ دېدىڭلىمۇ، قويۇڭلار بۇنداق بىكار گەپنى، كېچە-كۈندۈز ئاللانىڭ ئىشقىدا دۇئا-تىلاۋەت بىلەن ئۆتىدىغان ئەۋلىيادەك پاكىز ئادەمنىڭ كۆڭلىگە ئۇنداق خىياللار يېقىن يولامدۇ؟ — دېدى ۋە قورقۇنسىراپ بېشىنى چايقىدى.

ھەنىپە خېنىم كۆكسىنى تىترىتىپ تۇرۇپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— دۇنيادا گۆش يېمەيدىغان مۈشۈك يوق. يەنە كېلىپ، ئۆي-ئوچاقلىق بولۇش، بالا-ۋاقا تېرىش ئۇلۇغلىرىمىزدىن قالغان ئادەت. سىلىزە راستىنىلا قاپاقباش جۇمۇ، كاللاڭلار تۈزۈكرەك ئىشلىمەيدۇ!

ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ مەسلىھەتىنىڭ نورغۇن قېتىملاپ ئۆزىگە پايدا كەلتۈرگەنلىكىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى-دە، ئاخىر ئۇنىڭ دېگىنىچە ئىش تۇتماققا ماقۇل كەلدى.

بىراق، ئۇ سېيىت ھاجىدىن ئاتىسىدىن ھېيىققاندىنمۇ بەتتەر ھېيىققاچقىمۇ، بىرنەچچە قېتىم ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ، ھېلىقى گەپنى ئاغزىدىن چىقارماقچى بولدىيۇ، لېكىن يەنە

قاملاشتۇرالمىدى. خوتۇنىنىڭ كۆڭلىگە يەتتە ۋاخ سۆيلەپ تۇرۇشى بىلەن قولاي پەيت كۈتۈپ يۈرگەندە، بۇ پەيت ئاخىر يېتىپ كەلدى.

— ئەتىياز كېلىۋاتىدۇ، قۇرت-قوڭغۇزلارمۇ جېنىدا تىرىلىۋاتىدۇ، قارىسلا ئاۋۇ قۇشقاچلارنى، تۇمشۇقىنى سۈركىشىۋاتىدۇ، بەلكى يېقىندا ئۇۋا تۇتۇپ، بالا چىقارسا كېرەك، — دېدى سېيىت ھاجى ئابلىزقارىغا مەدرىسە قورۇلۇشى ئورنىدىن قايتىپ كېلىۋېتىپ، ئۈجمە شېخىدا ۋىچىرلىشىۋاتقان قۇشقاچلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

ئۇ، قېرى قىز بولسىمۇ، لېكىن قاش-كۆزى يامان ئەمەس چوڭ بولغان بىۋۇمەريەم خېنىمنى يادىدىن چىقىرىۋەتمىگەنىدى. پەقەت ۋاقتى-سائىتىنىڭ يېتىپ كېلىشىنىلا كۈتەتتى. بىۋۇمەريەم خېنىم ئۆزى بىلەن بىر قەسىردە تۇرۇۋەرسە قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغان نادىرخان بازار بېگىنىڭ گۇمانىدىن خالىي بولالمايدىغانلىقىنى، ھەتتا ئالدىراپ توي قىلىۋېلىپ، ئۆزىنى ئاق يەردە قويىدىغانلىقىنى بىلگىنى ئۈچۈن، ئۇ ئابلىزقارىغا ئۇنى ۋاقتىنچە كۆزدىن يىراق تۇتۇش تەكلىپىنى بەرگەنىدى.

ئابلىزقارى قۇشقاچلارنىڭ ۋىچىرلىشىپ، پەيلىرىنى پاخپايتىپ، قوغلىشىشىنى تاماشا قىلغاندەك ھەۋەسلىنىپ قاراپ قويدى ۋە كۆزىنى يۇمۇپلا بۇ گەپنى دەۋەتتى:

— ھاجىمنىڭ خوتۇن-بالىلىرى بۇ يەردە يوق. خوتۇن-بالا دېگەننىڭمۇ مېھرى باشقىچە، ئە... ئەگەرچەندە ھاجىمنىڭ كۆڭلى خالىسا، بۇ... بۇ... بىۋۇمەريەم بىلەن توي قىلىپ قويساق، شەرىئەتتە بىر ئەركەككە ئۈچ خوتۇن ھالال بولغاندىكىن...

— نەبى ئەلەيھىسسالامىمۇ بىرقانچە خوتۇن ئالغان، — دېدى سېيىت ھاجى ئابلىزقارىنىڭ گېپىگە جاۋابەن، — بىزنىڭمۇ ساقىلىمىزغا ئاق سانجىپ قالدى. لېكىن قوناقنىڭ پوپۇ-

كى ئاقارسا، مەدىكى قاتىدۇ دېگەن گەپلەرمۇ بىكار ئەمەس، يەتتە خوتۇن ئېلىشقا چامىمىز يەتمىسىمۇ، بىرەر خوتۇنىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىغۇدەك ماغدۇر تېخى بىزدە بار.

— شۇنداق، شۇنداق...

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ ئالدى-كەينىگە ئۆتۈپ، ئۇنىڭ ھەر بىر ئېغىز سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ تۇردى. شۇنداق قىلىپ، ئارام بەرمەيۋاتقان قورقۇنچىنى ئاشكارا قىلىۋەتتى.

— بۇۋىمەريەم خېنىمغۇ ھاجىمنىڭ تەرىتىگە سۇ ئىسسىتىپ بەرسە بۇنىڭ ساۋابى ئۆزىگىمۇ، بىزگىمۇ بولار، بېشىمىزمۇ ئاسمانغا تاقىشار، لېكىنزە، لېكىنزە، ھېلىتى ھارامدىن بولغان نادىرخان قايتىپ كەلسە، يەنە ئۆتكەنكىدەك ئاسمانغا تېپىپ چاتاق تېرىپقۇ يۈرمەس؟

— قايتىپ كەلسە؟ — سېيىت ھاجى تەشۋىشىدىن بىرقانچە مارجاننى تېز-تېز ئۆتكۈزۈۋەتتى ۋە ھەيران بولغان قىياپەتتە سورىدى، — كۈننىڭ كۈنپېتىشتىن چىققىنىنى كۆرگەنمىدىلە، ئۆستەڭدىكى سۇنىڭ كەينىگە ئاققىنىنى ئاڭلىغانمىدىلە؟

— يوقسۇ، يوقسۇ، پەقەت ئاڭلىمىغانىكەنمەن، بۇ مۇمكىن ئەمەس-دە!

— شۇنداقمۇ؟ — سېيىت ھاجى جاۋابتىن قانائەت ھاسىل قىلىپ كۈلۈپ قويدى ۋە گەپنى بۇرىدى، — ئىشقىلىپ پېقىر ھۇزۇرلىرىدىكى بىر مېھمان، مېھمان دېگەن قوينىڭ قوزىسىدەك ياۋاشكى، ئۇ ساھىبخانىنىڭ ھەرقانداق ھىممىتىنى ئەسلا رەت قىلمايدۇ.

— ھەممە ئىش مېھماننىڭ خاھىشى بويىچە بولىدۇ، ھاجىم، ئەقىللىق ساھىبخان ئەلۋەتتە مېھماننىڭ خاھىشىنى چۈشەنمىكى، ئۇنىڭ بويىچە ئىش كۆرمىكى زۆرۈر. ھېلىغۇ بىر قىزىمىز بارئىكەن، ئون قىزىمىز بولسىمۇ ئۆزلىرى ئۈچۈن

تەسەددۇق!

ئابلىزقارىنىڭ سۆزى تۈگىگۈچە ئۇلار قەسىرگە كېلىپ قالدى. ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنى مېھمانخانىدا يالغۇز قالدۇرۇپ، قاناتلانغاندەك تېزلىك بىلەن خوتۇنىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ، بۇ يېڭىلىقتىن ئۇنى خۇشال قىلىۋەتتى.

ئۇلار شۇ كۈنىلا مەسلىھەتنى پىشۇرۇپ، توي كۈنىنىمۇ بېكىتىپ ئۈلگۈردى. ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن چىرىيە تارىخىدا ئىسلى كۆرۈلمىگەن كاتتا توي بولۇپ ئۆتتى.

شۇنىڭدىن باشلاپ، بەزمە زىياپەت تەكلىپلىرى سېيىت ھاجىنىڭ ھۇزۇرىغا خۇددى قار ئۇچقۇنلىرىدەك ئۇچۇپ كەلگىلى تۇردى. ئۇنىڭ ھىندى گەزلىمىلىرى ۋە كەشمىر، پەرەڭ ياغلىقلىرى بىلەن ئىسكەتكە كىرىپ، ناز-كەرەشمىنى خېلى جايىدا قاملاشتۇرالايدىغان بولۇپ قالغان رەپىقىسىنى مەپىگە ئولتۇرغۇزۇپ، قەيەلەرگىدۇر كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن قىرساللار بىر-بىرى بىلەن: «خۇدايا تۇۋا، ئۇنى ئەۋلىيا دەپ يۈرۈپتۇق. ئەسلىدە مۇنداق ئادەم ئىكەنغۇ، ئۇ تېخى شەيتان ساندۇقىدىن چىققان غەزەللەرنى ئاڭلارمىش» دەپ پىچىرلىشىپ، ياقىسىنى چىشلەيدىغان بولۇپ قالدى.

ئۇ بىر كۈنى بۇرۇنقىدىن بەكرەك بېزەلگەن مېھمانخانىدا كونسۇل ئەپەندى قەشقەردىن كەلگەن بىر سودىگەردىن ھەدىيە قىلىپ ئەۋەتكەن پاتېفوننى ئاڭلاپ ئولتۇراتتى. دەرۋازىۋەن ئابدۇراخمان كۆك كۆزنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى.

پاتېفوننىڭ يوغان كانىيىنى «شەيتان ساندۇقى» دىن قانداق ئاۋاز چىقىدىغانلىقىنى زادىلا ئەقلىگە سىغدۇرالماي، بويۇنلىرىنى سوزۇپ، تىنىقلىرىنى ئىچىگە بەند قىلىپ ئولتۇرۇشقان قېيىن ئاتا، قېيىن ئانىسىغا قارىتىپ، بىر تال ئەنجۈر-

گە ئوخشاپ كېتىدىغان تىرىپكىنى قارا بۇغداي ئۇنىدا يېقىلغان كاكچىدەك قارا پىلاستىنكا ئۈستىگە توغرىلاپ تۇرغان سېيىت ھاجى:

— كىرگۈزۈۋەت! — دېدى چىرايىنى بىر قىسماقىلىپ. ئۇ ھېلىقىچە ئۆزى ۋە ئامراق خوتۇنىلا بەھرە ئېلىپ كېلىۋاتقان پاتېفوننى بۈگۈنلا ئاشكارىلىغان ۋە كارامەت كۆرسىتىپ، ئۇلارنى ھەيران قالدۇرماقچى بولغانىدى.

ئابدۇراخمان ئىشىكتىن كىرىپلا سېيىت ھاجىنىڭ ئىجازىتىنى كۈتمەي، سۇپىنىڭ لېۋىدە ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئىككى تال يېشىل پۇرچاقتەك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى دېرىزىنىڭ قاپقاقلىرى ئېتىۋېتىلگەن غۇۋا ئۆيدە بىر ئەر جىددىيلىكتىن بېشارەت بەرگەندەك، غەلىتە پارقىراپ تۇراتتى.

ئۇ يوغان بەستىنى قىمىرلىتىپ، ئەستەرلىك يەكتەكنىڭ ياقىسىنى ئېچىۋەتتى ۋە خۇددى ئىسسىقلاپ قالغاندەك يەلپۈنۈپ تۇرۇپ:

— ھاجىم، ئىش چاتاق! — دېدى.

— نەدىكى گەپنى قىلىپ يۈرىدىلا ئەپەندىم؟ — چىرايىدىن كەيپىزلەنگەنلىكى روشەن بىلىنىپ تۇرغان سېيىت ھاجى ئابدۇراخمان ئىشىبېشىنىڭ بوز جۇۋىسىنىڭ پېشىدەك توكلۇك مەيدىسىگە قاراپ قويۇپ، پەرۋاسىز سورىدى.

ئۇ خۇددى سوغۇق سۇ سېپىلگەندەكلا ئۆزىگە كېلىپ، قولاقلىرىنى دىڭلاپ، بىر پاتېفونغا، بىر ئابدۇراخمانغا سەپسېلىپ ئولتۇرۇشقان ئىككىيلەنگە قاراپ قويۇپ، ئابدۇراخمانغا يەنە دېدى:

— قېنى ئەپەندىم، ئۇسساپ كەتكەن ئوخشايدىلا، ماۋۇ چاينى ئوتلىۋەتسىلە، ئاندىن كېيىن ئالدىرىماي سۆزلەشمەمدۇق.

سېيىت ھاجى ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى سوۋۇپ كەتكەن بىر پىيالە چاينى قەلەندەرلەرگە نان تاشلاپ بەرگەندەك دوككىدە

قويۇپ قويدى ۋە پاتېفون تۇرۇپكىسىغا قول ئۇزاتتى. بۇ ھال ئابدۇراخماننىڭ چىرايىدىكى تەمكىنلىك ئالامەتلىرىنى بىراقلا سۇپۇرۇپ تاشلىدى. ئۇ پىيالىنى سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا زەردە بىلەن قويۇپ قويغاندىن كېيىن:

— جانابلىرى، مۇبادا پېقىرنىڭ كېپىنى چاقچاق دەپ چۈشەنگەن بولسىلا، بۇ مەيلى، بۇنىڭغا پەقەت بىر ئېغىز ئاگاھلاندۇرۇشنىڭ ئۆزىلا كۇپايە، ئەگەر كېپىمگە قەستەن ئېتىبارسىز قارىغان بولسىلا، بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى مۆلچەرلەش قىيىن، — دېدى ئورنىدىن تۇرۇپ پەگاھدا مېڭىۋېتىپ.

قانداقتۇر تەھلىكە ئۇرغۇسى بىلەن ئېيتىلغان بۇ سۆز يەتتە قات يەرنىڭ تېگىدە يىلان كۆشىمۇ تۈيۈپ تۇرىدىغان سېيىت ھاجىغا پاتلا تەسىر قىلدى. ئۇ دەرھال ئابدۇراخماننىڭ سۆزىگە قۇلاق سالغان قىياپەتكە كىردى-دە، مىجەزى يوقلۇقىنى باھانە قىلىپ، بايامقى سۆزىنى يەنە بىر تەكرارلاشنى ئىلتىماس قىلدى.

— ئىش چاتاق، قوروللۇق قىلىۋاتقان يەردىكى ھارامزادىلەردىن ئوتتۇز نەچچىسى خوتەن دوتەيىگە ئۇستىمىزدىن ئەرز قىپتۇ!

— ھە، ئەرز قىپتۇمۇ، مەن تېخى ئالەمنى مالەم قىلىۋەتتىمىكىن دەپتىمەن.

سېيىت ھاجى چوڭقۇر بىر تىنىن ئېلىۋېلىپ، سۆزنى داۋاملاشتۇردى:

— ئۆلگەندىن كېيىن سورى ياسىن ئوقۇغاننىڭ پايدىسى يوق، ھازىر جۇمھۇرىيەت ئېلان قىلغان ئىسلاھاتلار بىلەن ئەمىر يۇەن داخۋا تەلكە تېغىنىڭ بۇ تەرىپىدە ئورۇش قىلىۋاتىدۇ، خوتەن دوتەيى بولامدۇ، قەشقەر تىتەيى بولامدۇ، ھەممىسىنىڭ كۆزى ئاشۇ ئورۇشتا. پېقىر بېشى يانجىلغان يىلاننىڭ قۇيرۇ-

قى مىدىرلىغىنىنى ئۆمرىدە كۆرمىگەن. ئەتىگىنى ئاخشىمىغا كۆزى يەتمەيۋاتقان دوتەيىنىڭ ئالتە توك-توك ئىنغۋاچىنىڭ دەۋاسىنى سوراشقا نەدە چولىسى تەگسۇن!

سېيىت ھاجى ئۆز سۆزىدىن ئۆزى خۇشال بولغاندەك پىسسىڭىدە كۈلۈپ قويدى. ئابدۇراخمان ئىشىبېشىنىڭ ئارتۇقچە ئەندىشىخور، قورقۇنچاق ئادەم ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىپ قويماقچى بولغاندەك ئۇنىڭ مۈرىسىگە يېنىك ئىككىنى شاپىلاقلىدى. ئابدۇراخمان سېيىت ھاجىنىڭ خېنىملارنىڭكىدەك ئاپئاق قولىنى مۈرىسىدىن ئاستا ئېلىپ تاشلىدى-دە، سوغۇق كۈلۈمسىرەپ:

— بۇگۈنكى كۈندە پەقەت غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقان ئادەملەرلا جانابلىرىدەك مەززىسىز دەللەر بىلەن ئۆزىنى ئالدايدۇ، ئىلى جۇمھۇرىيەتچىلىرىنىڭ ئىلى بىلەن ئۈرۈمچى ئارىسىدىكى قۇمبۇلاق، كۈلئۆتەك دېگەن يەرلەردە تۇتۇشۇۋاتقىنىغۇ راست، ئەمما جانابىي ھاجىم ئىلى جۇمھۇرىيەتچىلىرىنىڭ قازداق ئادەملەر ئىكەنلىكىنى تازا ئوبدان ئۇقمىسا كېرەك. ئۇلار ئىسيان كۆتۈرۈپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ليو چىمىڭ قاتارلىق 13 كىشىنى خوتەن ۋە قەشقەردە باش كۆتۈرۈۋاتقان قارا سىپەچ دېگەنلەر بىلەن ئالاقە باغلاشقا ئەۋەتكەن. ئۇلارنىڭ ھەيۋىدىن چۆچۈپ كەتكەن قەشقەر تىتەيى يوەن خۇڭيۇ ھازىر جۇمھۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلىشقا تەييارلىنىۋاتىدۇ. خوتەن دوتەيى تاڭ يۇنجۇڭمۇ ئۇلارغا مايىل بولۇۋاتسا كېرەك. بۇنداق يامان چاغدا بۇ ھارامزادىلەرنىڭ ئەرزى بىزنى بىرەر پالاكەتكە يولۇقتۇرمايدۇ، دەپ ھۆددە قىلالامدىلا؟ مۇبادا خاقانى چىن لەشكەرلىرى كارۋان يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن بۇ يەرگە موداخىلە يۈرگۈزسە قوللىرىدا ئۇلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك ئادەم ۋە ياراغ بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

سېيىت ھاجى كۆتەكتەك يوغان بەستى ۋە تەڭنىدەك تور-
سىقىدىن كىشىگە، «پەقەت يەپ-ئىچىش ئۈچۈنلا دۇنياغا تۆ-
رەلگەن بەتبەشىرە بىر نېمىكەن» دېگەن تەسىراتنى بېرىدىغان
ئابدۇراخمان ئىشىبىشىنىڭ مۇنچىۋالا كۆپ نەرسىلەرنى بىلى-
دىغانلىقىغا تولىمۇ ھەيران قالدى.

ئابدۇراخماننىڭ «لەشكەرلەر مۇداخىلە يۈرگۈزسە» دېگەن
سۆزىنى ئاڭلاپ چۈشىدە قارا باسقان ئادەمدەك تەرلەپ كەت-
كەن ئابلىزقارىمۇ «بۇ ئەمدى نېمە گەپ» دېگەن مەنىدە
كۆزلىرىگە تىكىلگەن خوتۇنىغا مەيۈسانە قاراپ قويۇپ، ئەج-
دىها سۈرەتلىك بايراقتا دېدەكلەرگە ئىشتان تىكىپ بەرمەكچى
بولغان خوجىدارنى ئىچىدە قارغاشقا باشلىدى. «خۇداغا شۈك-
رى، ھېلىمۇ ئەقلىمنى ئىشقا سېلىپ، قارا نىيەت غوجىدار-
نىڭ دامىغا چۈشمىگەنىكەنمەن، ئەگەرچەندە ...» دېگەن-
لەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ۋە غېپپىدىلا تالاغا چىقىپ،
رەھمەتىكە ئەلەم، تەقىيە ۋە پەرىجىلىرىگە قاراپ بېقىشنى
تاپشۇرۇپ، قايتىپ كىردى-دە، ئىككىيلەن ئارىسىدىكى سۆزنىڭ
ئۇرانىغا سەزگۈرلۈك بىلەن قۇلاق سالدى.

سېيىت ھاجى ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى ھېس قىلىپ قالدى.
ئۇ بىر مىنۇتقا كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن،
«سەن تاز دېگۈچە مەن تاز دەۋالاي» دېگەندەك، ئەيىبنى
ئابدۇراخمانغا دۆڭگىمەكچى بولدى، «قېنى نېمە دەيسەن»
دېگەن نەزەر بىلەن جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان ئابدۇراخمانغا
ئۇنىنى كۆتۈرۈپ دېدى:

—شۇنداقمۇ بىخۇدلۇق قىلغان بارمۇ ئەپەندىم؟ سىلىنى
ئىش بېشىدا تۇرغاندىكىن، چاتاق چىقماس دەپ ئويلاپتىمەن.
«ئىشەنگەن تاغدا كىيىك ياتماپتۇ» دېگەن شۇ ئىكەن-دە، ئۆز ۋە-
زىپىسىنى تولۇقى بىلەن ئادا قىلمىغان ئادەمنى كونسۇلغا مەلۇم

قىلماي بولمايدۇ، كونسۇل ئۆزى بىر نېمە دېسۇن بۇ ئىشقا!

— ھاھ... ھاھ... ھاھ...

ئابدۇراخمان كۆك كۆز كۈلگەندە، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى مۈرىسىدىن تۇتۇپ سىلكىگەندەك تەۋرىنىپ كەتتى. ئۇ كۈلكىسىنى تەسلىكتە بېسىۋالدى-دە، كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى سېيىت ھاجىغا چىنەپ تۇرۇپ:

— ۋاي ئەخمەق مۇسۇلمانلارەي، سىلەرنىڭ مېڭەڭلار ئاناڭلار بۆشۈككە بۆلەپ تەۋرەتكەن چاغدىلا چايقىلىپ كەتكەن-دە، بولمىسا مۇشۇنداق ئەخمىقانە گەپلەرنى قىلىپ يۈرەمسىلەر؟ — دېدى.

— ھە، نېمە؟

ئابدۇراخمان سېيىت ھاجىنىڭ ئۆكسۈپ ۋارقىرىشىغىمۇ، ئابلىمىزقارىنىڭ سىم بۇرۇتلىرىنى تىترىتىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشىگىمۇ قىلچە پەرۋا قىلماي، مەسخىرە ئاھاڭىدا سورىدى:

— كونسۇل ئەپەندىم مەن تۇرغان يەردە سىلەرنىڭ گەپلىرىگە ئىشىنەرمۇ؟ ھاھ... ھاھ...

— بۇ... بۇ...

گىلەم ئاستىغا سېلىنغان قومۇش بورىدىن «غىچ-غىچ» ئاۋاز چىقىرىپ، قەپەسكە سولانغان قاپلاندەك پوشۇلداپ مېڭىپ يۈرگەن سېيىت ھاجى ئابدۇراخماننىڭ ئۆزىگە ئىشەنگەن ھالدا قىلغان كېپىدىن قۇلاق تۈۋىگە راسا كېلىشتۈرۈپ بىر مۇشت يېگەندەك دەلدۈگۈنۈپ كەتتى، ئادىتى بويىچە ئۆرە تۇرغان پېتى كۆزلىرىنى يۇمۇپ، تەسۋى مارجانلىرىنى بارماقلىرى ئارىسىدىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى.

ئۇ كونسۇل تەرىپىدىن مەخسۇس ياردەمچىلىككە ئەۋەتىلگەن بۇ ئىبىقتەك يوغان، غورا قاپاق ئادەم بىلەن تېخى يېقىندىلا تونۇشقان، ئۇنىڭ قولىنى ئامبۇردەك قىسىپ، مۇغەم-

پىرانە نەزەر بىلەن قاراشلىرىدىنلا خوجايىنلاردا بولىدىغان تەكەببۇرلۇقنى ھېس قىلغان. ھەممە ئادەم ۋە ھەممە نەرسىنى گۇمان دائىرىسىنىڭ سىرتىدا قالدۇرمايدىغان سېيىت ھاجى ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن يەتتە-سەككىز كىشىنىڭ بەزىسىدىن چاندۇرماي گەپ ئېلىپ باققان بولسىمۇ، ئۇنىڭ تېگى-تەكتىنى بىلىشكە مۇيەسسەر بولالمىغانىدى. ئەمدى تېپىشماقتەك سىرلىق بۇ كىشىنىڭ يۈزىدىن قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن بىشارەتنى سېزىپ قالدى-دە، خاۋاتىرلىنىشكە باشلىدى. بەراق، ئۇ گۇماننى ئالدىراپ ئاشكارىلىماسلىق قارارىغا كېلىپ، كۆزىنى ئېچىپ كۈلۈمسىرىدى.

— ھى... ھى... كونسۇل ئەپەندىم قالتىس ئادەم جۇمۇ، قالتىس ئادەم، — دېدى سېيىت ھاجى باشمالتىقىنى چىقىرىپ تۇرۇپ، — ئۇنداق قابىل ئادەم كەمدىن كەم تېپىلىدۇ جۇمۇ...

— ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق، ھاجىم؟

ئابدۇراخمان زەدىۋالغا يۆلىنىپ، بىر پۇتىنى سوپىنىڭ يان ياغىچىغا قويۇپ بەخىرامان يەلپۈنۈپ ئولتۇرۇپ، يېنىغا كېلىپ بەدەشقان قۇرغان سېيىت ھاجىدىن سورىدى.

— ئەمدى... ئەمدى، ئۆزۈم تەدبىر قوللىناي ئەمدى.

— قانداقراق تەدبىر قوللانغۇلۇق؟

— قانداق بولاتتى؟ قانچىلىك بەدەل بېرىشتىن قەتئىينەزەر، دوتەيىنىڭ ئاغزىنى ياغلايمەن-دە!

— دوتەيىنىڭ ئاغزىنى ياغلاپ بولغۇچە چاتاق چىقىپ قالسىچۇ؟

— بۇنى... بۇنى...

— ھاھ... ھاھ... ھاھ...

ئابدۇراخمان يۇڭلۇق كۆكسىنى بېسىپ تۇرۇپ كۈلۈپ تاشلىدى، سەللىسىنىڭ قېتىدىن قاتلانغان سامان

قەغەزنى چىقىرىپ، سېيىت ھاجىغا ئۇزىتىپ تۇرۇپ:
— ئالدى بىلەن مۇنۇنى كۆرۈپ باقسلا! — دېدى.
سېيىت ھاجى يەكتىكىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن بىر كۆزلۈك كۆزەينەكنى ئېلىپ كۆزىگە تارتتى-دە، قەغەزنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇ قەغەزگە قارا سىياھ بىلەن يېزىلغان ئەرزنى زىر-زىۋەرىگىچە كۆرۈپ چىقىپ ۋارقىراپ تاشلىغىلى تاس-تاماس قالدى، كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ تورۇپ سورىدى:
— نېمە كارامەت بۇ؟ بۇ ئەرزنى دوتەيىنىڭ يېنىدىن قايتۇرۇپ كەلدىلمۇ؟
— يوقسۇ، — دېدى ئابدۇراخمان ماختانغان ھالدا، — بۇنى ئۇ يالاڭتۆشلەر ئىلچىغا ئۆتىدىغان كارۋاندىن يوشۇرۇن يوسۇندا يوللىغانىكەن، ئادەملىرىم ئاختۇرۇپ تېپىۋاپتۇ، بۇنداق ئىشلارنى ھېچكىمگە تۇيدۇرماي قىلدۇق دېگەن بىلەن پېقىرنىڭ ئالقىنىدىن قېچىپ قۇتۇلمىقى تەس!
سېيىت ھاجى ئۆز ياردەمچىسىنىڭ ئانداق-مۇنداق ئادەم ئەمەسلىكىگە يەنە بىر قېتىم ئىشەندى، ھېلىغىچە سوپا يان ياغىچىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان ئابدۇراخماننى ئالمان-تالمان تۆرگە تەكلىپ قىلدى، ئۇنىڭغا ئوب-دان بىر قاراپ قويۇپ، ئەرزگە ئىمزا قويغانلارنىڭ ئىسىملىكىگە كۆز يۈگۈرتتى.
— ھۇ ئەبلەخلەر، تۈزكورلار! — دېدى ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇر-لىتىپ، — كەڭچىلىك قىلغاننى بىلمەيدۇ تېخى، سۇپۇرگە، نۇرەك باخشى، قادىر تۆمۈرچىلەرغۇ مەن بىلەن دۈشمەنلىشىپلا كەلگەن خۇمپەرلەر، ماۋۇ رەسۇلنىڭ، مۇئەززىنىنىڭ نېمە قىلغىنىدۇ بۇ، بۇ نەس باسقان يۇرتتا ئوڭلۇقراق ئادەملەر يوقمۇ نېمە؟
سېيىت ھاجى ئىتتىك پەگاھقا چۈشتى-دە، مەسلىك پۇتىنى كەشىگە سېپىپ، ئابلىزقارىنىڭ ياردىمىدە تونىنى كىيدى.

— قەيەرگە ھاجىم، شۇنچە ئالدىراپ؟

جىملە بولغىنىدىن ئارانلا نەپەس ئېلىۋاتقان سېيىت ھاجى سۇپىدىن قوزغالماي ئولتۇرغان ئابدۇراخماننىڭ سوئالىغا جاۋاب بەردى:

— قەيەرگە بولاتتى؟ تازا تېتىغۇدەك بىر ئەدىبىنى بەرمىسەم بۇ ئوغرىلارنىڭ، تېخى مېنىڭ ئۈستۈمدىن ئەرز قىلغۇچە بوپتۇمۇ؟!

— بەس، ھاجىم!

سېيىت ھاجى، بولۇپ ئۆتكەن گەپلەردىن ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمىسىمۇ، ئۆزى بىلەن تەڭ غەزەپلىنىپ، قامچىسىغا تۈكۈرۈۋاتقان ئابلىزقارىنى بىر تەرەپكە قايرىپ، ئابدۇراخمانغا قارىدى.

— بەس ھاجىم، بەس! چورۇق بىلەن خامپىغا سەكرىگەننىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوق. قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ قوراي دېگەن يېرىدىكى پۇقرالار يېقىندا تۆمۈر خەلپە دېگەن باشلامچىسىنىڭ دەۋىتى بىلەن شامەخسۇت ۋاڭغا① قارشى كۆتۈرۈلدى.

① شامەخسۇت — قۇمۇل ۋاڭى بېشىرۋاڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، 1867-يىلى ئۇنىڭ ئوغلى غولام مۇھەممەت قۇمۇل ۋاڭلىقىغا تەيىنلەنگەن. لېكىن ئۇ تۇغما ئەما، پالەچ بولغاچقا، ھاكىمىيەت ئىشىنى بېشىرۋاڭنىڭ كىچىك خوتۇنى مېھرىبانۇ ۋەكالىتەن باشقۇرغان. غولام مۇھەممەت 1869-يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، مېھرىبانۇ خانلىق يارلىقى بىلەن ۋاڭلىقنى رەسمىي ئۈستىگە ئالغان. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرلىرىدا ھاكىمىيەتنى كىمگە قالدۇرۇش مەسىلىسى ئۈستىدە چىق باش قاتۇرۇپ، ئاخىردا بېشىرۋاڭنىڭ تەيجىسى ھەم يېقىن تۇغقىنى تاجىددىننىڭ ئوغلى مەخسۇت بەگنى ۋاڭ نامزاتلىقىغا لايىق كۆرۈپ، كۈيئوغۇل قىلىۋالغان. مەخسۇت ئىككى يۈزلىمىلىك ۋاسىتىلەر بىلەن ئاخىر 1876-يىلى ۋاڭلىق تەختىگە چىققان، ئىسمىغا «شاھ» سۆزىنى قوشقان. ئۇ ۋاڭلىق تەختىدە ئولتۇرغان ئەللىك نەچچە يىل داۋامىدا قۇمۇل خەلقىگە ھەددى-ھېسابسىز زۇلۇملارنى سالغان. چوڭ خەلق قوزغىلىشلىرىنى دەھشەتلىك تۈردە باستۇرغان. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ «تۆھپە»سىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى ئۇدا 18 قېتىم ئۆستۈرگەن.

شامەخسۇت مىنگونىڭ 17-يىلى (1928-يىلى) 5-ئاينىڭ 10-كۈنى 81 يېشىدا ئۆلگەن (مىنگونىڭ 19-يىلى 6-ئاينىڭ 6-كۈنى ئۆلگەن دەيدىغانلارمۇ بار). شۇنىڭ بىلەن قۇمۇلدا 323 يىل ھۆكۈم سۈرگەن ۋاڭلىق تۈزۈمى زاۋاللىققا يۈز تۇتقان.

ۋاڭ دېگەن نېمە؟ بۇنى سىلى بەلكى بىلمەيدىلا، ئۇ خېلىدىن بېرى بىۋاسىتە خاقانى چىن ھۆكۈمىتىگە قاراپ كەلگەن تەڭداشسىز ھوقۇقتا، قورال-ياراغقا ئىگە ھۆكۈمران. مانا ئەمدى ئاددىي پۇقرالارمۇ ئۇنىڭغا مۇشت تەڭلەشكە پېتىنىۋاتىدۇ. سۇيۇرگە دېگەننىڭ يۇرت-يۇرتتا ئادەملىرى بار، ئۇلار بۇ خەۋەرنى ئۇقمايدۇ دەمدىلا؟ مۇبادا جىم ياتقان يىلاننىڭ بېشىغا دەسسەپ قويساق، يىلان چاققىلى نەشتىرىنى تەڭلەپ كەلسە، زادى نېمە بىلەن ئۆزىمىزنى مۇھاپىزەت قىلىمىز؟

— نېمە بىلەن بولاتتى، مانا مۇشۇنىڭ بىلەن!

«جىلە بولغان ئىت تامدىن سەكرەپتۇ» دېگەندەك، ئەرزىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان سېيىت ھاجى تەمكىنلىكىنى يوقاتقانىدى. ئۇ ئابلىزقارىنىڭ قولىدىن قامچىنى تارتىۋېلىپ، پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى.

— يېقىندىن بۇيان ھاجىمنىڭ كاللىسى ئەيشى-ئىشرەت بۇسلىرى بىلەن گاراڭلىشىپ، ئانچە ئىشلىمەس بولۇپ قىلىۋاتىدۇغۇ دەيمەن، — ئابدۇراخمان بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ پەگاھقا چۈشتى، سېيىت ھاجىمنىڭ قولىدا سويلاپ تۇرغان قامچىنى ئاستا قولىغا ئالدى-دە، ئابلىزقارىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ دېدى، — مۇبادا بۇ ئەھۋال كونسۇل ئەپەندىنىڭ سەمىگە يېتىپ قالسا ئۇ شۇبھىسىزكى، خاپا بولماي قالمايدۇ، ئۇنىڭ ئەيشى-ئىشرەتكە بېرىلىپ، زىممىسىدىكى تاپشۇرۇقنى يادىدىن چىقىرىپ قويغان كىشىنى ۋە توشقان ئالالمىغان قارچىغىنى قانداق يامان كۆرىدىغانلىقى ئۆزلىرىگىمۇ ئايان بولسا كېرەك!

سېيىت ھاجى كونسۇلنىڭ گېپى چىقىشى بىلەنلا ئالدىغا دار ئارغامچىسى تاشلانغاندەك ھودۇقتى. «ئەگەر بۇ نائەھلى ئۈستۈمدىن نازارەت قىلىشقا ئەۋەتىلگەن بولسا، — دەپ ئويلىدى ئۇ كۆزلىرىنى يۇمۇپ تۇرۇپ، — يوق يەردىن توك ئۇن-

دۇرۇپ، كونسۇلغا ئاغزىغا كەلگەننى مەلۇم قىلسا ئۇ چاغدا...»
— ئەمىسە پىقىرغا قانداق مەسلىھەت بېرىدىلا؟
— قامچا يەنىلا يەرلىك بەگنىڭ قولىدا تۇرغىنى تۈزۈك، ئۆچكىنىڭ چۈپۈرىدىن ئارغامچا ئېشىپ، يەنە ئۆچكىنىڭ بوينىدىن باغلاش، ئۆزىنىڭ يېغىدا ئۆزىنى قورۇش ھەممە تەدبىرلەرنىڭ ئۇلۇغراقىدۇر. لېكىن سىلىدەك ئادەمگە ھەسەلدەك تاتلىق گەپ، كۆلۈمسىرەپ تۇرغان چىراي، مۆڭلۈق قىرائەت ئاۋازىدىن ئۆزگە ۋاستە يېتىشمەيدۇ. ھازىرچە بۇ ھارامزادىلەر ئەرزىنى سوراي-دىغان دوتەيىنىڭ يولىغا كۆزلىرى تېشىلگۈدەك بولۇپ قاراۋەر-سۇن، كارۋان قايتىپ كەلگەندە ئاندىن ئۇلار بىلەن ئالدىرىماي ھېساب-كىتاب قىلىشىۋالىمىز، كېيىم دۇرۇسمۇ ھاجىم؟
— دۇرۇس... دۇرۇس...
سېيىت ھاجىنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپلا كەتتى. «مانا كۆرۈك، غوجامنىڭ غوجىسى بار، دېگەندەك بولۇۋاتقىنىنى،— دەپ ئويلىدى ئۇ ئابدۇراخمانىڭ كونسۇل بىلەن ناھايىتى يېقىن ئالاقىدە ئىكەنلىكىدىن ھېچ گۇمانلانماي،— بولمىسا ئۇ شۇنچىۋالا مۇھىم خەۋەرلەرنى نەدىن بىلەتتى؟! ئۇنىڭ ئۆزىنى تۇتۇشلىرىمۇ تامامەن باشقىچە.»
سېيىت ھاجى ئابدۇراخماننىڭ بۇ يەرگە كەلگەن بىر ئايدىن بېرى ئۆزىگە كۆز-قۇلاق بولۇپ يۈرگەنلىكىگە قىلچە شۇبھە قىلمىدى. ئۇنىڭ ئەيشى-ئىشرەتكە بېرىلىپ، بۇرچىنى ئادا قىلالمايۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى ئەيىبلەشلىرىنى كۆڭلىدە ئېتىراپ قىلماي تۇرالمىدى. لېكىن، ئۇ ئابدۇراخماننىڭ ئۆزى مىگبىر مۇشەققەتلەرنى چېكىپ، ۋۇجۇدقا چىقىراي دەپ قالغان ئىشىغا ئۇچچە خوجايىن بولۇپ قىلىش ئېھتىمالىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە، پۈتۈن جىسمىدىكى قان يېرىلىپ كېتەي دەپ قالغان تومۇرلىرىدا غەلىيان كۆتۈرۈپ، بېشىغا قويۇلدى، كۆز

ئالدى غۇۋالاشتى. كېكىردىكىمۇ سۇسىز قالغان بىنەمدەك قۇرۇپ، كۆپۈپ كېتىۋاتقان تىلى ئاغزىغا قاپلاشتى. ئىتتىن قورققان قەلەندەرنىڭ يۈرىكىدەك ئەنسىز دۈپۈلدەۋاتقان يۈرىكىنى ئاران سىغدۇرۇپ تۇرغان گەۋدىسى تىترەپ كەتتى، ئاياغلىرى خۇددى ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك بوشاشتى.

كۆز ئالدىدىن چاقماق تېزلىكىدە ئۆتۈپ ئۆلگۈرگەن تارىخ كارتىنىلىرى سېيىت ھاجىنى بۇ نۇقتىغا ئىشىنىشكە مەجبۇر قىلغاندا، ئۇ بۇرۇنقى چاغلاردا ئۆنۈم بەرگەن نۇرغۇن چارىلەرنى خىيالىغا كەلتۈردى-دە، ئۆزىگە: «ھازىرچە چاندۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ، قالغىنىنى كېيىن كۆرىمىز، قويۇق تىكەن بىلەن قاپلانغان جاڭگالدىن ئۆتۈشتىمۇ، ماڭماي تۇرۇپ يول تاپقىلى بولمايدۇ» دېگەن بۇيرۇقنى بەردى.

— ئېيتقانلىرى تامامەن دۇرۇس، ئەپەندىم، — دېدى ئۇ تەسۋىسىنى چاققانلىق بىلەن سول قولىنىڭ بېغىشىغا سېلىپ، ئاپتاپتەك ئېچىلىپ، — دېمەكچىمەنكى، ھەرقانچە زور ئىمارەتنىڭ ئۆگزىسىنىمۇ لىم كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ، لىم بولسا تۈۋرۈككە تايىنىدۇ ۋە شۇنىڭدەك بىزنىڭ قۇرۇۋاتقان ئىمارىتىمىزمۇ ھەم لىمغا، ھەم تۈۋرۈككە موھتاج...

ئۇلار قەسىر دەرۋازىسىدىن ئاتلىق چىقىپ كەلدى، كۆرۈشمىگىلى ئۇزۇن بولغان قەدىناسلاردەك پاراڭلاشقاچ، مەدرىسە قۇرۇلۇشچىلىرى ئارىسىغا يېتىپ كېلىپ، ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى. بىر-بىرىنىڭ كىملىكىنى باياتىنلا تونۇپ يەتكەن بۇ ئىككى كىشى يۈرگۈزۈۋاتقان كاتتا ئىشلىرىنى تاماشا قىلىش ئىستىكى بىلەن ھاشارچىلار ئارىسىنى ئارىلاشقا باشلىدى. ئابدۇراخمان ئىشبېشى تۇتقۇزۇپ قويغان قامچىنى خۇددى جەننەتكە كىرىدىغان دەستەكتەك مەھكەم سىقىمدىۋالغان ئابلىزقارى ئۇلارنىڭ كەينىدىن كەربالانىڭ كوچىكىدەك سوكۇلداپ، قاپ-

قىدىن قار ياغدۇرغىنىچە تاپ بېسىپ كېلىۋاتاتتى.

ئەتىياز ئايلىرى كىرىپ قالغاچقا، بۈگۈنكى ھاۋا خېلى ئىللىق ئىدى. شاختىن شاخقا سەكرەپ ۋىچىرلىشىۋاتقان قۇشقاچلار قاياقتېرەك بەرگىنى ئەمدىلا يېرىپ چىققان تىرناقچىلىك پوتىلىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن تالىشىپ، بىر-بىرىگە رەھىمسىزلىك بىلەن پەشۋا ئۇرۇشاتتى. گۈنىسىز پارقىراۋاتقان قۇياش قىزىل خىشتىن قوپۇرۇلغان مەدرىسە تېمىنى قان رەڭگىدە يورۇتماقتا ئىدى. مەدرىسە يېنىدىن ئۆتىدىغان ئېرىقنىڭ كۆكىرىپ قالغان چىملىق قېشىدا ئولتۇرۇپ، تارقىتىپ بېرىلگەن قاتتىق زاغرىنى غاجىلاۋاتقان پۇقرالار ئۆزلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقانلارنى كۆردىيۇ، لېكىن پەرۋاسىز ھالدا ئولتۇرۇۋەردى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مۇسۇلمانلار!

— ......

— ھوي بەتبەختلەر، سالامغا سالام قايتۇرمايدىغانغا شۇنچىۋالا يوغىناپ كېتىشتىڭمۇ ھەرقايسىڭ؟

ئابلىزقارى چوڭجە خوراز چىلىلىغاندەك ئىنچىكە، سەت ئاۋاز بىلەن ۋارقىراپ، جامائەت يېنىغا دېۋەيلەپ كەلدى-دە، ئوق يىلاندەك تولغىنىپ تۇرغان قامچىسىنى نۇرەك باخشىنىڭ بېشىغا تەڭلىدى. شۇ ئارىدا قويۇندەك تېزلىكتە يېتىپ كەلگەن سوپۇرگەئاخۇن ئابلىزقارىنىڭ قولىنىڭ بېغىشىنى ئامبۇردا قىسقاندەك قىسىۋىدى، ئابلىزقارى ۋارقىرىۋېتىشكە تاس قالدى. ئاندىن ئالاق-جالاق بولغان كۆزلىرىنى سوپۇرگەئاخۇنغا قاداپ:

— سەن... سەن... مىرابلىقىڭدىنمۇ قۇرۇق قالدىڭ، ئەمدى جېنىڭمۇ ئارتۇقلۇق قىلغان ئوخشىمامدۇ ساڭا!؟ — دېدى دۇدۇقلاپ تۇرۇپ.

سوپۇرگەئاخۇن مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى ۋە ئۇند-

ـەي يېقىندىلا تۆرغان ياغاچ دۆۋىسىگە قاراپ ماڭدى.

بۇ يەردىكى مۇشەققەتلىك ئەمگەك سۇپۇرگەئاخۇننى خېلىلا ھارغۇزدى. ئۇ ئىككى يىلدەك توپۇلغان ئىككى ئاي ئىچىدە ئون ياش قېرىپ كەتكەندەك مۇكچەيدى. بىراق تاغلىق كەنتلەردىن ئۇچ ئادەمنىڭ غۇلچى يەتمەيدىغان توم، ئۇزۇن ياغاچلارنى قوتاز ۋە توگىلەرگە سۆرىتىپ ئەكىلىش، ئۇنى ئابدۇراخماننىڭ تەلپى بويىچە تاراشلاپ، تۆت ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى تام ئۈستىگە ئاچىقىش چاقچاق قىلىدىغان ئىش ئەمەس ئىدى. ئۇ ھەر كۈنى كۆز باغلانغاندىلا ئۆيىگە قايتىپ، سەپەر بوۋايغا ۋە ئۇنىڭ بالىلىرىغا ھەمراھ بولاتتى. ئابدۇللانىڭ يوقلۇقىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، بوۋاي بىلەن كېچىلەپ مۇڭدىشاتتى. سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ، تاڭ ئاقارغاندىلا يەنە ئىش ئورنىغا جۈنەيتتى.

ئۇ ئەسلىدە بۇنداق جاپالىق مېھنەتتىن باش تارتار ۋە يامىنى كەلسە جانىنى ئالقانغا ئېلىپ، مەيدانغا چۈشەر ئىدى. ئاھانەتلىك قۇللۇقنىڭ، ئاچچىق يۇتۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنىڭ مالامىتىدىن بۇ ھەم ئاسانغا توختار ئىدى. بىراق، شايىچىلىق ئۇستىخانىسىغا تۇتۇلۇپ كېتىش خەۋپى ئىچىدە تۇرغان سەپەر بوۋاي ئۇچۇنلا ئۇ يېرىلاي دەپ قالغان ۋولقاننى ئىچىگە سىغدۇرۇپ، ۋىجدانىنىڭ ئەيىبلىشىگە چىداپ، بۇرۇقتۇملۇق سۈكۈناتنىڭ ئۇپرىتىشلىرىغا چىشىنى چىشىغا قويۇپ بەرداشلىق بېرىۋاتاتتى. قادىر تۆمۈرچى، نۇرەك باخشى قاتارلىق جىمگەرلىك ئادەملەرنىڭ ئىسيان توغرۇلۇق ئەسكەرتىشلىرىگە قۇلىقىنى يوپۇراتتى، سۈكۈت ساقلايتتى. ئۇ ئادالەت قىلىچىنى كۆتۈرۈپ مەردلەرچە مەيدانغا چىقىشتىن قورقاتتىمۇ؟ ياق، قورقۇش دېگەن نەرسە ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا بولۇپ باققان ئەمەس، مۇبادا مەيدانغا چىققىنىدا، قازاۋۇ- قەدەر نۇسرەت قېچىپ قالسا، دادىسىنىڭ،

پەرزەنتلىرىنىڭ، يۇرت ئەھلىنىڭ ئاماللىقىنى ئۆزىگە تاپشۇرغان ئابدۇللا نېمىدەپ ئويلار؟ ئۆزىنىڭغۇ كارى چاغلىق، شۇ مۆك-چەيگەن مويسىپىت، شۇ يېتىم پەرزەنتلەر نېمە قىسمەتلەرگە دۇچار بولار؟

سۇپۇرگەئاخۇن ۋاقىت تولپارىنىڭ تېزرەك چېپىشىنى، ئابدۇللانىڭ قايتىپ كېلىشىنىلا كۈتەتتى.

قېرىغىنى بىلەن قېنى قىزىپ تۇرىدىغان سەپەر بوۋاي سۇ-پۇرگەئاخۇننىڭ كۆڭلىدىكىنى تۇيۇپ قالدى. ئۇ ئۇنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپ، ئۇنىڭدىن ئىككى ئالەم رازى ئىكەنلىكىنى، ئۆزى بىلەن كارى بولماي، ئالۋاستىلارنى قوغلاپ چىقىرىشقا ماقۇل كېلىشىنى ئۆتۈندى.

سۇپۇرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ ئەتە-ئۆگۈنلا كېلىپ قالى-دىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆز قارارىنى ئۆزگەرتىشتىن پەم بىلەن باش تارتقان بولسىمۇ، لېكىن، بوۋاينىڭ كۆزىچىلا بىر ئەرز يېزىپ، قەشقەر تىمدۇسىغا تەگسۇن دەپ ئىشەنچلىك كىشىلەر-دىن ئوغلى مۇھەممەتئىمىنگە ئەۋەتىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بوۋاي ئاز-تولا بېسىققان بولدى. ئۇ كارۋان يولىغا قارايتتى، ئابدۇللانى سېغىناتتى، ئابدۇللانى كۈتەتتى...

قىلىمەن دېگىنىنى قىلالماي، ئۆزىنى ھاقارەتلەنگەندەك ھېس قىلغان ئابلىزقارى پوقرالارنىڭ ئۆزىگە نەپرەتلىك كۈلكىلەرنى ھەدىيە قىلىپ، سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كەينىدىن كې-تىۋاتقىنىغا زادى چىداپ تۇرالمىدى-دە، پوقرانىڭ بۇرۇن-قىدەك ئىتائەتمەن ئەمەس، بەلكى تېگىپ كەتسىلا پارتلايدىغان ھالەتكە كېلىپ قالغانلىقىنى سېزىپ تۇرغان ئىككىيلەندىن مەدەت تىلىگەندەك:

— ماۋۇ... ئۆلەرمەنلەر پېقىرغا قول سالدى، جاجى-سىنى بىر بەرمىسەم خەپ! — دېدى.

سېيىت ھاجى ئۆز ئىشىنى قولىغا ئېلىشقا باشلىغان پۇقرالار تەرەپكە قاراپ دېۋەيلەۋاتقان ئابلىزقارىنى توختىتىۋالدى ۋە ئۇنى ئەدەبلىگەندەك:

— قامچا كۆتۈرمەك ئاجىزلارنىڭ ئىشىدۇر، ئاقىللارغا قامچا كۆتۈرۈش جايىز ئەمەستۇر. ئاللاتائالا پۇقراغا بىر جۈپ قۇلاق ئاتا قىلغان، ئۇلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولغۇچى ئاقىل ئاغزى بىلەن سۆزلەپ، قۇلاق ئارقىلىق گەپ ئۇقتۇرىدۇ. ئاجىز پۇقرا بېشىدا جازا قامچىسىنى ئوينىتىماسلىق كېرەك ئىدى، — دېدى.

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ سۆزىنى ئاڭقىرالمىغاندەك، كۆزلىرىنى چىمچىقلاتتى، دەرھال ئابدۇراخمان ئىشىبېشىغا بۇرۇلۇپ:

— بايام ... پېقىرغا ... قامچا ...، — دەپ غودۇڭشىدى.

— بەس!

ئابلىزقارىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى چۈشەنگەن ئابدۇراخمان ئۇنىڭ ئاغزىنى يىغىشتۇرماقچى بولدى - دە.

— ھاجىمنىڭ گېپى ئورۇنلۇق، قېنى، پۇقرالارنىڭ قانداق ئىشلەيدىغانلىقىنى كۆرۈپ كېلەيلى ئەمدى، — دېدى:

ئابلىزقارىنىڭ «تۆگىنى ئوسۇلغا سالسا، بىر تاختا قوغۇننى بۇزۇپتۇ» دېگەندەك ئىش قىلىپ قويۇشتىن يانمايدىغانلىقىنى بىلگەن سېيىت ھاجى قەدىمىنى ئىتتىكلىتىپ، ياغاچ كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان سوپۇرگەئاخۇننىڭ كەينىدىن يېتىشىۋالدى - دە:

— يۇرت بېگى دېگەن پۇقرانىڭ ئاتىسىغا ئوخشايدۇ، ئۇ گاھىدا باللىرىنى ئەركىلىتىدۇ، بەزىدە باللىرىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىپمۇ قويىدۇ. ئابلىزقارىمنىڭ بايامقى گېپىنى ئېغىر ئالمىسىلىكەن، مىراب بېگىم! — دېدى، يالۋۇرۇش تەلەپپۇزىدا.

— پېقىر مىراب بېگى ئەمەس، يۇرت بېگىنىڭ بالىسىمۇ ئەمەس!

سۈپۈرگەئاخۇن ئۆشنىسىدىكى ياغاچنى تام تۈۋىگە زەردە بىلەن تاشلىدى ـ دە، ھېجىيىپ تۇرغان سېيىت ھاجىغا قاراپمۇ قويماي، گۈس ـ گۈس دەسسەپ يۈرۈپ كەتتى.

25. كارۋان قايتىپ كەلدى

كىرپىكلىرى ئىلىنگەن ھامان چۆل تەرەپتىن كۆتۈرۈلىدىغان سېرىق بوران، كۆزىگە تىقىلغان قۇم، كەينىدىن ئۇرۇلغان رەھىمسىز زەرب بىلەن تىك يار لېۋىدىن يىقىلىش، قاپقارا ھاڭ، ئۈنۈمسىز تىركىشىش، ھاڭ تېگىدە ئاغزىنى كويقاپتەك ئېچىپ ياتقان ئەجدىھا، خەنجەردەك ئۆتكۈر چىشلار، ئېچىنىشلىق ۋارقىراش...

سەپەر بوۋاي ئاخشامدىن بېرى تۈزۈكرەك ئۇخلىيالمىدى، ھاسا تېرەكنىڭ قۇرۇپ قالغان بىر تال شېخىنى قونداق قىلىۋالغان كەندىرچا خوراز چىللىماستىن بۇرۇنلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

ئىمان ھۆرۈلگەن پىچاقنى تەكىيە ئاستىغا باستۇرۇپ ياتقىنىغا قارىماي، ئۆزىنى تۈن بويى قورقۇتۇپ چىققان چۈش كارتىنىلىرى دۇرۇت ئوقۇغاچ، غۇسلى ـ تەرەت قىلىۋاتقاندىمۇ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن زادىلا نېرى كەتمىدى. تاڭغا يېقىن ئېچىلىپ كەتكەن ئاسماندىكى پارقىراق يۇلتۇزلارنىڭ ئايۋان شادىلىرى ئارىسىدىن چۈشۈۋاتقان يورۇقىدا سەپەر بوۋاي پەگاھدىكى ئۆرۈقنى سىيلاشتۇرۇپ يۈرۈپ تېپىۋالدى ـ دە، تەرەت ئېلىپ جاينامازغا كېلىپ ئولتۇردى. قىبلە تەرەپكە يۈزلىنىپ، دۇئاغا قول كۆتۈرۈشى بىلەنلا كۆز چاناقلىرىدا پەيدا بولغان ياش بىردەمدىلا كۆز جىيەكلىرى ئارقىلىق مەڭـ

زىگە ئېقىپ چۈشتى. ئېخپە دۈپۈلدەپ تۇرغان يۈرىكىنىڭ قات - قاتلىرىدىن ئاپىرىدە بولۇپ، بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەۋاتقان جىسمىنى يېرىپ چىققان ئىلتىجا ئۇنىڭ قارىدەك ئاپپاق بۇرۇت بىلەن قورشۇلۇپ تۇرغان لەۋلىرى ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىقتى.

«ئى، كېرەملىك خۇدا، — دېدى ئۇ بوينىنى سەل قىيشايتىپ، ئېگىزگىرەك قاراپ، — بىقۇۋۇل بەندەڭنى كۆرۈنەر - كۆرۈنمەس بالا - قازادىن، يامانىنىڭ يالاسىدىن، تۆھمەتخورنىڭ تۆھمىتىدىن، پىتنىخورنىڭ پىتنىسىدىن ساقلىغايسەن! بىچارىلەرگە رەھىم قىلغۇچىمۇ ئۆزۈڭسەن، ئۆز بەندەڭنى ھىمايەڭ بىلەن ساقلاشقا قادىرسەن، سەندىن باشقا تىۋىنغۇچىم، مۇرەببىيىم يوق، سەندىن ئۆزگە يۆلەنچۈكۈم يوق. ئۆزۈڭدىن ئوغلۇم ئابدۇللاغا، يېنىمدىكى يېتىملىرىمگە، ئاچ - زار قالغان قېرىنداشلىرىمغا ئامانلىق تىلىدىم!...»

ئۇزۇنىسىغا يەتتە قەدەم كېلىدىغان سۇپىنىڭ بىر تەرىپىدە ياتقان سۇپۇرگەئاغزىن بوۋاينىڭ يامغۇر پەسلىدىكى قىيان سۈيىدەك ئۇلغىيىۋاتقان كۆز يېشىغا ئەگىشىپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان مۇڭلۇق مۇناجاتى بىلەن ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ ئىتتىك كۆزىنى ئېچىپ باشلىقىنى كىيگەچ، جەينىكى بىلەن تەكيىنى تىرەپ بېشىنى كۆتۈردى - دە، بوۋاي ۋە ئۇنىڭ نەۋرىلىرى ياتقان تەرەپكە قارىدى.

شىپاڭنىڭ شادىلىرى ئارىسىدىن ئېتىلىپ كىرگەن ئىككى يول شولا جايىنامازدا ئولتۇرغان بوۋاينىڭ يۈزىنى گىرىمسەن يورۇتۇپ تۇراتتى. پاك قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىن ئۇرغۇن ئالغان ھىدايەتچىسىگە تەلپۈنۈپ، بۈيۈك ئېتىقاد دەتىقلىرىدە سۇدەك ئېرىپ كېتىۋاتقان بوۋاينىڭ مەڭزىدە توختاپ قالغان ئىككى تامچە ياشتا كۈمۈشتەك نۇرلىنىپ تۇرغان بىر جۈپ يۇلتۇز

ئەنسىز ئېتەتتى. بۇ بىر جۈپ يۇلتۇز تۇرۇپ پەسكە سىرغىيتتى-دە، ئۇنىڭ نۇرىنى تەسۋىنىڭ سەدەپ مارجانلىرىدەك سېيرىلىپ چۈشكەن ئىككى نۇر توچكىسى ئىگىلەيتتى. بۇ ئىككى توچكا يەنە ھايال ئۆتمەيلا ئىككى تال سۈزۈك مەرۋايىت بىلەن ئورۇن ئالماشتۇراتتى.

سۈپۈرگەئاخۇن ئالمان-تالمان كىيىنىپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسىگىنىچە تامغا ئويۇپ ياسالغان ئوچاق يېنىغا كەلدى-دە، مورا بېشىدىن گۈڭگۈرت ئېلىپ كۈل ئارىسىدا يېلىنجاپ تۇرغان چوغقا تەگكۈزدى. تىرىق چوگىلۇقىدىكى يېشىل يالقۇن بارغانسېرى چوڭىيىپ، گۈڭگۈرتنىڭ بىر بېشىغا تۇتاشتى. ئايۋان تۈۋرۈكىنىڭ ئادەم بويى ئېگىزلىكىگە چاپلانغان چىراغپايدىكى قارا چىراغقا ئوت يېقىلدى، چىراغ پىلىكىدىن كۆتۈرۈلگەن قاپقارا ئىس خۇددى بىر تال قارا تاياقتەك ئۈدۈل تورۇسقا تاقىشىپ، چۈچۈلىدەك قارىيىپ كەتكەن ۋاسلارنى بويلاپ يېيىلىشقا باشلىغاندىن كېيىنلا ئايۋان ئىچى كۈن پاتقاندىن كېيىنكى دالادەك، غۇۋا نۇرغا تولدى.

ئۇ پانىي دۇنيانىڭ بارلىق رەھىمسىزلىكلىرىنى، جاننى ئۆرتىغۇچى مۇشەققەت-رىيازەتلىرىنى تامامەن ئۇنتۇپ، يارىتقۇچىسى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن بوۋاينىڭ قاشتېشىدىن ئويۇپ ياسالغان ھەيكەلدەك تۈيغۇ بېرىدىغان گەۋدىسىگە، ئاندىن ئۇنىڭ يېنىدا يېنىك پۇشۇلداپ، شېرىن چۈشلەر بىلەن چېلىشىپ ئۇخلاۋاتقان باللارغا زەن قويۇپ قارىۋالدى. تەرەت ئېلىپ، بوۋاينىڭ يېنىغا جايىنامازنى يېيىپ، يۈكۈنۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، گۈرجەكتەك يوغان ئالقانلىرىنى جۈپلەپ، بوۋايغا ھەمدۇئا بولدى.

سەپەر بوۋاينىڭ بىر ھەپتىدىن بۇيان كەم سۆز، جىمىغۇر بولۇپ قالغانلىقى سۈپۈرگەئاخۇننى خېلى ئەندىشىگە سېلىپ قويدى. ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ ئاخىر ئۇنى يېشى

ئۇلغىيىپ قالغانلىقى سەۋەبلىك ساقىز بولۇپ قالدىمىكىن دېگەن گۇمانغا كەلدى. بىر كۈنى كەچتە ھېرىپ - ئاچقىنىغا قارىماي، مەدرىسە ئىش ئورنىدىن ئۇدۇل سېرىق مەھەللىسىگە بارىدى - دە، ئۆزى ئىخلاس قىلىدىغان داڭلىق تېۋىپنى باشلاپ كېلىپ، تومۇرىنى تۇتقۇزدى.

— ئارتۇقچە ئەندىشە قىلىشمىسىلا، — دېدى تېۋىپ تومۇر تۇتۇپ ئۇنى - بۇنى سورىغاندىن كېيىن، — سەپەرئاخۇنىڭ تېنىدە ھېچقانداق مۇزەررەت يوق، ئەتىياز كۈنى دېگەندە ئادەمنىڭ يىلىكى سۆيۈلۈپ كېتىدىغان گەپ، پەقەت گېلىغا قۇۋۋەتلىك يەپ بەرسىلا بولىدى.

بۇ گەپ بىلەن سوپۇرگەئاخۇنىڭ ئەندىشىسى خېلى ئازايدى. بوۋايىنى ئۆز ئاتىسىدىنمۇ چارە كۆرىدىغان چىنارئايىم سەپەر بوۋاي ياخشى كۆرىدىغان غىزالارنى چامىسى يەتكەن دەرىجىدە مەززىلىك قىلىپ تەييارلىدى ۋە ئۇنى ئەتىۋار مېھماندەك كۈتۈشكە باشلىدى.

سوپۇرگەئاخۇن بىلەن چىنارئايىمنىڭ ئۆزى ئۈچۈن بۇ تەرىقە پايىپېتەك بولۇپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن بوۋاي خىجىل بولغان ھالدا:

— ئۆز پۇشتۇمدىن تامغان پەرزەنتلىرىممۇ ماڭا بۇنچە ياخشىلىق قىلماس ئىدى. سىلەردىن ئىككى ئالەم رازىمەن، ھال - ئەھۋاللىرىمۇ چاغلىق، مېنى دەپ بۇنچە ئاۋارە بولماڭلار، — دەيتتى - دە، «ئىشتىھايىم يوق تۇرىدۇ» دېگەن تەكەللۇپ بىلەن ئاتايەن تەييارلانغان غىزالارنى بىرەر قوشۇق تېتىپ كۆرۈپلا بولدى قىلاتتى.

كۈندۈزلىرى ئۇنىڭ قولى بىكار تۇرمايتتى. چىنارئايىمنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قارىماي، پالتىچاقنى ئېلىۋېلىپ ئوتۇن پارچىلايتتى، توخۇلارغا دان چاچاتتى. ئاخشاملىرى سوپۇرگە-

ئاخۇن بىلەن بىردەم مۇڭدىشاتتى - دە، نەۋرىلىرىگە ھېكايە-
چۆچەك ئېيتىپ بېرىپ ئۇخلىتىپ قويۇپلا جايىنامازدا ئولتۇراتتى.
ئېغىر ياتقۇ بولغاندىن كېيىنلا تەكىيىگە يانپاشلايتتى.

سۇپپۇرگە ئاخۇن ئالدىنقى كۈنى كەچتە سەپەر بوۋاينىڭ نەۋ-
رىلىرىگە چۆچەك ئېيتىپ بېرىۋېتىپ، كۆز يېشىنى سۈرتۈۋات-
قانلىقىنى تۇيۇپ قالدى - دە، بىردىنلا كۆڭلى بۇزۇلدى، نامە-
لۇم بىر ھارارەت يۈرىكىگە سوۋۇنۇپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ بو-
ۋاينىڭ يېنىغا بېرىپ، ئىككى ئېغىز تەسەللى بېرىش ئويىغا
كەلدى، بىراق، بۇ ئويىنى يەنە ئۆزىچە ئىنكار قىلىۋەتتى. بو-
ۋاينىڭ تىزلىرىغا بېشىنى قويۇپ، دادىسىنى پات - پات تىلغا
ئېلىپ قەغىش قىلىۋاتقان نەۋرىلىرىگە قاراپ مېھرىبان ئوغلىنى
يادىغا ئېلىپ، سېغىنىش ئوتىدا ئازابلىنىۋاتقانلىقى ئۇنىڭغا مە-
لۇملۇق ئىدى. مۇبادا سۆھبەت ئارىسىدا ئابدۇللانىڭ ئېتى ئې-
غىزغا ئېلىنىپلا قالسا، بوۋايمۇ، ئۆزىمۇ قەلبىنى ئۆرتەۋاتقان
جۇدالىق يالقۇنىنى باسالماي ھۆكرەپ يىغلاپ تاشلىشى مۇم-
كىن ئىدى. بۇ جۇدالىق يارىسىغا ھېكىم لوقماندەك دانا تېۋىپنىڭ
ئەك شىپالىق شەربىتىمۇ، جەننەتى فىردەۋسنىڭ تائاملىرىدەك
مەززىلىك غىزالارمۇ كار قىلمايدىغانلىقىغا سۇپپۇرگە ئاخۇن
تامامەن ئىشىنەتتى.

يېڭى بىر مۇشەققەتلىك كۈندىن بەلگە بېرىپ چىللىغان
خورازنىڭ ئاۋازى بېسىقماستىنلا ھويلىنىڭ دەرۋازىسى جىددىي
تاقىلداپ كەتتى. تۇيۇقسىز، شۇنداقلا خېلىلا شەپىلىك چىققان
بۇ ئاۋازنى ئىككىيلەن تەڭلا ئاڭلىدى - دە، ئەجەبلەنگەن
نەزەر بىلەن بىر - بىرىگە قارىشىپ، قوللىرىنى دۇئادىن چۈشۈ-
رۈشتى.

— مەن نۇرەك باخشى، دەرۋازىلىرىنى چاپسان ئاچسىلا
بېگىم، مەن نۇرەك باخشى...

سۆپۈرگە ئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ يىگىتلەرنىڭكىدەك چا-
قىلداپ تۇرىدىغان ياڭراق ئاۋازىنى بىر ئاڭلاشتىلا تونۇۋالدى،
سەندەل كەشىنى پۇتىغا سىپىپلا دەرۋازىغا قاراپ يۈگۈردى.

بۇ چاغدا كۈنچىقىش تەرەپ كۆزگە تاشلانغۇدەك ئاقى-
رىپ قالغانىدى. خورازلارنىڭ چىللاشلىرى، ئىتلارنىڭ ئۈزۈپ-
ئۈزۈپ قاۋاشلىرى يىراقلاردىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى. سەھەرنىڭ
سوغۇق شامىلى ئادەمنى شۈركەندۈرەتتى.

— شۇنچە سەھەردە كېلىپ قاپسىلا نۇراخۇن، چېرىك
كەلمىگەندۇ يەنە؟ — سورىدى سۆپۈرگەئاخۇن تاقىتىنى ئارانلا
بېسىپ، سالام-سائەتتىن كېيىن چاقچاق ئارىلاش.

— ئىلاھىم كۆرسەتمىسۇن ئۇ چېرىكلەرنى، — نۇرەك
باخشى سۆزلەۋېتىپ توختىماي ھاسىرايتتى، گەپلىرىمۇ ھە دې-
گەندىلا ئۈزۈلۈپ قالاتتى، — بۇ دورەم خۇش خەۋەر ئې-
كەلدىم... كارۋان كېلىۋاتىدۇ، كارۋان! رەۋەندىلەر توپا مەھەل-
لىسىگە ئاش ۋاقتىغا يېقىن يېتىپ كېلەرمىكىن دەيدۇ!

سۆپۈرگەئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ يالغان سۆزلىمەيدىغان-
لىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇ ھاياجانلىق تىترەك ئاۋازى بىلەن:

— ئاغزىڭغا مۇشتەك ياغ! — دەۋەتتى.

— بېگىم، بۇرغىنى ئۆگزىگە چىقىپ تۇرۇپ راسا بىر
چېلىۋەتمەيمۇ، پۇقرالار خەۋەر تېپىپ كارۋاننىڭ ئالدىغىلا
چىقىشسۇن، — دېدى نۇرەك باخشى يېنىدا تۇرغان ئىشىكنىڭ
نۇختىسىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ.

— يوقسۇ، يوقسۇ نۇراخۇن، پۇقرالارغا ئاغزىمىزدىلا خەۋەر
قىلىلى. كارۋاننىڭ ئالدىغا چىقىدىغىنىمىزنى ئابدۇراخمان
كۆك كۆز بىلىپ قالدىمۇ، يولىمىز توسۇلدى دېگەن گەپ!

سۆپۈرگەئاخۇن نۇرەك باخشىغا خۇش دېيىشكىمۇ ئۈل-
گۈرمەي كەينىگە بۇرۇلدى، ئۇ قىتەك ئىتىلغان پېتى ئايۋانغا

كىرىپ كېلىپ، پەگاھدا نېمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى بىلىشكە تەقەززا بولۇپ تۇرغان بوۋاينى قۇچاقلاپ يىقىتىۋەتكىلى تاس-تاماس قالدى.

— كارۋان قايتىپ كېلىۋېتىپتۇ سەپەرئاخۇن ئاكا، تېز بولسىلا، باللارنى كىيىندۈرەيلى! قېنى سىلى، چىنارئايىم؟

چىنارئايىم دەرۋازا قېقىلغاندىلا ئويغىنىپ كەتكەندى. ئۇ كارۋان كېلىۋېتىپتۇ دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ، چالا ئۇيقۇلۇق ھالدا كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىشىپ تۇرغان باللارنى كىيىندۈرۈۋاتقاندا ئىرىنىڭ چاقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلىدى.

— لەببەي!

— ئوبدان خوتۇن، — دېدى ئوبدانلا ھاياجانلانغان سوپۇرگەئاخۇن يار ئېلىپ كەتكەن ئىغىزنى توسۇشقا قوماندانلىق قىلىۋاتقاندىكىدەك ئۈنلۈك ئاۋازدا، — مەن سەپەرئاخۇن ئاكام بىلەن باللارنى ئېلىپ ئابدۇللائاخۇننىڭ ئالدىغا چىقاي، سىلى راسا ئوخشىتىپ بىر سۈيۈقئاش ئەتكەچ تۇرۇڭلار، بىچارە ئابدۇللا ئىسسىققىنا ئىچىپ ھاردۇقىنى چىقىرىۋالسۇن، يەنە قاتلىما پىشۇرۇپ قويۇشنىمۇ ئۇنتۇماڭلار!

— ئەجەبمۇ تولا تاپىلاپ كەتتىلىغۇ ئادەم، ئابدۇللائاخۇن ئۆزۈمنىڭ ئىنىسى تۇرسا، قانداق قىلىشنى بىلمەيدۇ دەپ ئويلاپ قالدىلىمۇ نېمە؟ — دېدى چىنارئايىم ئىرىگە ئەركىلىگەن ئاھاڭدا.

نۇرەك باخشى سوپۇرگەئاخۇننىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە شاتۇردەك تېزلىك بىلەن ئۇدۇل كەلگەن ئىشىكنىڭ بىرىنى قېقىپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— كارۋان قايتىپ كېلىۋاتىدۇ، چىرىيلىك بولساڭ تۇغقانلىرىڭنىڭ ئالدىغا چىق!

— كارۋان قايتىپ كېلىۋاتقانمىش!

— تۇغقانلىرىمىزنىڭ ھالى نېچۇك بولدىكىن؟

ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، دوست بۇرادەرلىرى كەتكەن تەرەپكە قاراپ كۆزى تۆت بولغانلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇ خەۋەرنى ئۇۋرىققا قول ئۇزاتقانلىرىدا ياكى جايىنامازدا ئولتۇرۇپ مۇناجات ئوقۇۋاتقىنىدا ئاڭلاشتى. ئالۋانغا تۇتۇلۇپ قەھرىتان سوغۇقتا سەپەرگە چىقىشقا مەجبۇر بولغانلارنىڭ ئەمەلدە ئەل بېشىغا كەلگەن مۇشەققەتلىك ئىشنى بىر ئۆزىلا تارتىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىدىغان كىشىلەر، ئۇلار بىلەن ھېچقانداق تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بولمىسىمۇ، ھېچ ئىككىلەنمەيلا تويا مەھەللىسىگە قاراپ ئاتلاندى ۋە كۈن كۆتۈرۈلمەستىن بۇرۇنلا مەھەللىنىڭ غەربىدىكى باش-تېرەك دەپ ئاتىلىدىغان يالغۇز تېرەكنىڭ يېنىغا جەم بولۇشتى.

ئېگىزلىكى 40 - 50 گەز كېلىدىغان، ئىككى مولۇق يەرگە سايە تاشلايدىغان باشتېرەك چىرىيە بوستانلىقى بىلەن تەكلىماكان دەشتىنى ئايرىپ تۇرىدىغان تەكشىلىككە جايلاشقانىدى. تېرەك ئەتراپىدىكى يىل بويى يوپۇرماق توختىمايدىغان يۇلغۇن، سۆكسۆك، قامغاق ئۆسۈملۈكلىرى ئەمدىلەتىن ياشىرىشقا باشلىغان، قوي مايىقى ۋە تۆگە قۇمىلىقى بىلەن ئارىلىشىپ تۇرغان قۇمساز تويا ئارىسىدىن ئۇشلاپ قويغان قوزۇقتەك بۆرتۈپ چىققان قومۇش نوتىلىرى ھەدەپ بېسىپ كېلىۋاتقان قۇمغا بوي بەرمەسلىككە قەسەم ئىچكەندەك، چوڭقايماقتا ئىدى.

باشتېرەكنىڭ يوغان غولىغا يۆلىنىپ تۇرغانلار، بىر-بىرىنى قولتۇقلىشىۋالغانلار قېتىپ قالغان دەريا ئۆركىشىدەك مىڭگىشىپ ياتقان بارخانلار ئارىسىدىن ئۆتىدىغان يولغا تەقەززالىق بىلەن كۆز تىكەتتى. ئايمىغى يېنىك باللار بار-خانلارغىچە يۈگۈرۈپ بېرىشىپ، ئۇنىڭ ئۈستىدە بوۋاقنىڭ كۆكۈلىسىدەك غۇژمەك ئۆسكەن يۇلغۇن تۆۋىگە چىقىپ

كارۋان يولغا بويىنى سوزۇپ قارشاتتى. كۆككە تاقىشىدىغان سەگۈلەرگە، ئاجىز شاخلارغا چىقىپ قوشقاچ ۋە تورغاي تۇخۇملىرىنى ئېلىشتا داڭقى بار ئۈچ-تۆتەيلەن باشتېرەككە چىقىپ كارۋاننىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن ئەڭ بۇرۇن خەۋەر بېرىش كويىدا ئۆزىنى سىناپ كۆرۈشەتتىيۇ، ئىككى ئادەم بويى ئۆرلىمەيلا يوغان قۇم ئۈستىگە «گۈپ» قىلىپ يىقىلىپ، ئۇچىيى ئۈزۈلگۈدەك قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى.

باشتېرەك تۈۋىدىكى يۇقرالار «كارۋان كېلىۋاتىدۇ» دېگەن خەۋەرنىڭ راست-يالغانلىقىنى ئېنىقلاش مەقسىتىدە نۇرەك باخشىنى ئىزدەپ يۈرگەندە، باشتېرەك غولىغا قولىقىنى چاپلاپ تۇرغان مەتقاسىم سۇس ئاڭلىنىۋاتقان كولدۇرما ئاۋازىنى ئىلغا قىلالىدى ۋە كارۋاننىڭ يېقىنلاپ قالغىنىدىن ئىشەنچلىك خەۋەر يەتكۈزدى.

كارۋان يولغا ئىنتىزار بولۇپ تۇرغانلار «ئەنە كەلدى، مانا كەلدى» دېيىشىپ چۆل تەرەپكە قاراپ قاش بۈزغان سەلدەك ئېقىپ بىرەر يۈز قەدەم ئىچكىرىلىگەچە، كارۋان ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولدى.

كىشىلەر ئالدى بىلەن ئالدىنقى تۆگىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى بېلىگە باغلاپ، قولىنى قوشتۇرۇپ، يالىڭاياق ھالدا كېلىۋاتقان ھىممەت قاشقىنى، تۆگە ئۈستىدە گىدىيىپ ئولتۇرغان ناتونۇش كىشىلەرنى كۆردى. ئادەملەر توپى كارۋان بىلەن كېلىۋاتقان تۇغقانلىرىغا، يۇرتداشلىرىغا ئېتىلدى، چۆل قوينىنى ئۆزلىرىنى پاناھىدا ساقلاپ تۇغقانلىرى بىلەن سالامەت كۆرۈشۈشكە نېسىپ قىلغان ئاللاغا بېغىشلانغان تەشەككۈرلەر، ۋىسال سائەتلىرىدە ئۇرغۇپ چىققان خۇشاللىق ۋە ھاياجان يىغىسىنىڭ سادالىرى بىرئالدى. قۇچاقلىشىپ، كۆز يېشى دەرياسىغا غەرق بولغان كىشىلەر كارۋاننى يۇرتقا تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن يەتكۈزۈش مەقسىتىگە

يېتەلمەي جىلە بولغان ھاپىزنىڭ قامچىسىغا ۋە تىل-ئاھانەت-لىرىگە ھېچ پىسەنت قىلمايتتى.

ھەسەن بىلەن ھۈسەننى يېتىلەپ كېلىۋاتقان سۈپۈرگە-ئاخۇن ئۇدۇل كەلگەن يۇرتلۇقلىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈش-كەچ، تۆگىلەر قاتارىنى بويلاپ سۈرۈلمەكتە ئىدى، نۇرەك باخشى يۆلەپ كېلىۋاتقان سەپەر بوۋايمۇ سالام بەرگەنلەرگە سالام قايتۇرغاچ، سۈپۈرگەئاخۇنغا ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى.

سۈپۈرگەئاخۇننىڭ تەقەززالىق تېشىپ تۇرغان كۆزى رۇخسەتسىزلا چۆكۈۋېلىشقان تۆگە ئەتراپىدىكى مىغ-مىغ ئادەملەر ئۈستىدە بۈركۈتنىڭ كۆزىدەك چاپسانلىق بىلەن ۋگۇردىيتتى.

ئۇ بىرەر چىرايىنىمۇ نەزەرىدىن قاچۇرماي زەن قويۇپ كۆزەتكەنچە، ئەڭ ئاخىرقى تۆگىنىڭ يېنىغىمۇ يەتتى. ئىزلىگەن ئادىمىنى — قوشۇما قاشلىق، بۇغداي ئۆڭلۈك، بەستىدىن مەردانىلىق يېغىپ تۇرىدىغان يىگىتنى تاپالمىدى. يامانلار ھېيىقىدىغان، ياخشىلار ۋاپادارلىق مېھرى ۋە كۆكلەم ئەكسىنى كۆرۈپ تۇرىدىغان قوي كۆزلەرنى ئۇچرىتالمىدى.

— سۈپۈرگەئاخۇن ئاكا، دادام قەيەردە، ئۇ كۆرۈنمەيدۇغۇ؟

— ئاۋۇ ئادەم دادامغا زەپمۇ ئوخشايدىكەن!

— سۈپۈرگەئاخۇن ئاتىلىق مېھرىنى يۈرىكىگە تېگىپ، قانچە ئاخشاملارنى سېغىنىش تۇيغۇسى بىلەن ئۆتكۈزگەن، دادىسىنى چۈشىدە كۆرگەنلىرىدە نەچچە قېتىم تاتلىق كۈلۈپ، بوۋىسىنىڭ ساقىلىغا قولى تېگىشى بىلەنلا ئويغىنىپ كەتكەن باللارنى ئاۋۇندۇرۇپ قويۇپ، ئادەملەر توپى ئارىسىنى چاقماقتەك يېرىپ يۈرۈپ ئۇچرىغانلا كىشىدىن: «ئابدۇللائاخۇننى كۆردۈڭلارمۇ؟» دەپ سوراشقا باشلىدى.

كارۋان ئالۋىنىدىن قايتىپ كەلگەنلەر نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ

سوئالىدىن ئۆزىنى قاچۇراتتى. بىرەر ئەسكى ئىش قىلىپ قويغاندەك ۋەياكى كىچىكلىك شولىغا دىق كەلگەندەك، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قادىلىپ قارىيالمايتتى. ئانىسىنى يىتتۇرۇپ قويغان قوزىچاقلاردەك ھەريان چېپىپ، بۆلەك ئىغىلغا سولانغان بوتىلاقلاردەك بوزلاپ يۈرگەن باللارنىڭ كەينىدىن قاراپ ئوتلۇق ئۇھ تارتىپ، كۆزلىرىگە ياش ئالاتتى. لەۋلىرىنى چىشلەيتتى.

— ئابدۇللائاخۇن قەيەردە؟

— دادامنى كۆردۈڭلارمۇ ئاكىلار؟

— ......

بىر قورقۇنچلۇق يامان پەرەز سۇپۇرگەئاخۇننىڭ دىلىگە رۇخسەتسىزلا كىرىپ كەلدى-دە، ئۇنىڭ تومۇر-تومۇرلىرىنى بويلاپ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى سىرقىرىتىپ، يۈرىكىگە چاڭگاھتەك قامال سالدى. ئۇ بۇ پەرەزنى ھەيدەپ باقتى، قوغلاپ باقتى، لېكىن ئۇ ئۇنىڭ ھەربىر ئۈگىسىگە چاپلىشىۋالغاندەك، زادى نېرى كەتمىدى.

ئۇ قامچىسىنى قارسىلدىتىپ، توغراكەلگەنلا كىشىنى ئۇرۇۋاتقان ھاپىزنىڭ ئالدىغا كەلدى-دە، كەسكىن ئاھاڭدا:

— بۇ باللارنىڭ دادىسى قېنى؟ — دەپ سورىدى.

ھاپىز ھەسەن بىلەن ھۆسەنگە قاراپ چىقتى-دە، پەرۋاسىز قىياپەتتە تۇرۇپ:

— بۇ يېتىمئوغلاقلارنىڭ دادىسىنىڭ كىملىكىنى نەدىن بىلەي؟ — دېدى.

— تولا خۇپسەنلىك قىلما، مۇتتەھەم، ئابدۇللا قېنى دەۋاتىمەن؟

— ھە ئابدۇللا چاققانمۇ؟ ئۇ خۇدانىڭ دەرگاھىغا كەتتى، تىلىكى ئىجاۋەت بولغان بولسا ھازىر ئۇ جەننەتتە تويغۇدەك

نانغا ئېرىشىپ قالغاندۇ؟

— نېمە دېدىڭ؟ يەنە بىر دېگىنە شۇ گېپىڭنى!

— توغرىسىنى ئېيتسام، ئۇ خۇدانىڭ بەرگىنىگە شۈكرى قىلماي، ئۆزىنى ياردىن تاشلاپ ئۆلتۈۋالدى، — دېدى ھاپىز بەخىرامان ھالدا، — بۇنداق ناشۈكرىلەرگە جەننەت نەدە تۇرۇپتۇ، ئۇ بەلكى دوزاخ ئوتىدا كۆيۈۋاتىدىغاندۇ!

— تۇفىي!

سۈپۈرگەئاخۇن ھاپىزنىڭ يۈزىگە تازا كېلىشتۈرۈپ بىرنى تۈكۈردى-دە، يىغلامسىراشقا باشلىغان باللارنى يېتىلەپ، كەلگەندىن بېرى ھېچكىم بىلەن كارى بولماي، بىر چەتتە خىيالغا پېتىپ ئولتۇرغان ھىمىت قاشقىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ يېنىغا سەپەر بوۋاي، نۇرەك باخشى، تۆمۈرچى قادىر-ئاخۇنلارمۇ پەيدا بولدى. ھاپىزنىڭ شۇم گېپىنى بايا ئۇلارمۇ ئاڭلىغان ۋە يېرىلىپ كېتىشكە تەييار بولۇپ قالغانىدى.

سۈپۈرگەئاخۇن ھىمىت قاشقىدىن ھال-ئەھۋال سورىغان-دىن كېيىن، زوڭزىيىپ ئولتۇردى-دە، سورىدى:

— ھىمىتئاخۇن ئاكا، ئابدۇللائاخۇنغا زادى نېمە ئىش بولدى؟ ھاپىزنىڭ گېپىگە زادى ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ، ماۋۇ نارەسىدە باللارنىڭ يۈزى ئۈچۈن بولسىمۇ راست گەپ قىلسىلا!

قارىيىپ، دومدىن ياسالغان ھەيكەلگە ئوخشاپ قالغان ھىمىت قاشقا ۋەتۆەرىكى چىقىپ كەتكەن چاپىنىنىڭ پېشى بىلەن ئېچىلىپ قالغان يوتىسىنى ئالمان-تالمان يۆگىۋالدى. سۈپۈرگەئاخۇنىنىڭ ئۆزىگە ئادەم قاتارىدا كۆرۈپ سالام بەر-گىنى ۋە ھال-ئەھۋال سورىغىنى سەۋەبلىك ئېرىپ تۇرغان كۆڭلى بىردىنلا بۇزۇلدى-دە، تارام-تارام ياش تۆكۈپ تۇرۇپ:

— ھاپىزنىڭ دېگىنى راست، ھاپىزنىڭ دېگىنى راست، ئاللا ئۇنى ئۆز دەرگاھىغا ئەكەتتى...، —دېدى.

— ھۇ ئۆلگۈر تاپ، كۆتۈك يەرگە چاپلىشىپ قالدىمۇ سېنىڭ، قوپ، تۆگىنى تارت دەيمەن! ئاقپاششا پۇقراسى دېگەن مۇشۇنداق لامزەللە، لىگىتاسىما بولامدۇ؟

تاراسلاپ تەگكەن قامچا ھىممەت قاشقىنىڭ كونا تەلپىكىنىڭ يۈگىنى خۇددى ئاتقۇچنىڭ دۈكىنىدىن توزۇغان پاختىدەك توزۇتىۋەتتى. ئۇ ھاپىزغا ھومىيىپ قويۇپ، تۆگە چۇلۋۇرىنى بېلىگە باغلىدى - دە، تۆگىلەرگە بۇيرۇق قىلدى. بۇ جاپاكەش مەتەنىڭ بۇيرۇقىغا ئۆگىنىپ كەتكەن تۆگىلەر ئۇنىڭ تاياق يېگىنىگە ئىچ ئاغرىتقاندەك، بوزلىشىپ ئاياغقا تۇرۇشتى.

— ۋاي دادام، ۋاي مۇرەببىيىم دادام، بىزنى تاشلاپ قەيەرگە كەتتىڭ دادام؟!...

كارۋان مەھەللىگە قاراپ يول ئالدى، كارۋانغا خۇددى جىنازىغا ئەگەشكەن نامازخانلاردەك ئەگىشىپ كېلىۋاتقان پۇق- رالار ئىچىدە بېشىنى سىلىپ مېڭىۋاتقان بوۋايغا ۋە بوۋىسىنى قۇچاقلاپ ئاھ ئۇرۇپ كېتىۋاتقان نارەسىدە يېتىملارغا قاراپ ياقىسىنى يىرتمىغان، كۆز يېشى قىلمىغان بىرمۇ ئىنسان قالمىدى. تەقدىرگە ئوقۇلغان لەنەت - نەپرەتلەر، لەنىتى زالىم- لارغا ياغقان قارغىشلار، نالە - زارلار بىر خىل رىتىمدا گۈمبۈرلەۋاتقان گۈلدۈرماما ئاۋازىدەك غولداپ ئېچىنىشلىق بىر ماتەم ساداسىغا ئايلاندى - دە، پۈتكۈل چىرىيە زېمىنىغا گويا تاغ كەلكۈنىدەك يامراپ كەلدى.

مەغرىب ئۇپۇقىدا مىنگىشىپ تۇرغان قۇم بارخانلىرى ئار- قىسىدىن ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بىلەن تەڭ كۆتۈرۈلگەن ماغان كۆك ئاسمان گۈمبىزىنى تۈكۈلگەن غازاڭ رەڭگىدە سارغايت- تى، ئۇزۇن ئۆتمەي قۇياشنىمۇ ئۆز قارنىغا يۇتۇپ كەتتى.

شامال ئىلاھى كويقاپىنىڭ ئاغزىنى ئېتىپ تاشلىدىمكىن، ئەتىگەندىن بېرى غۇيۇلداپ ئۇرۇۋاتقان شامال چىپپىدىلا توختىدى، يەر-ئاسمان ئارىسىدا سۈرلۈك بىر سۈكۈنات پەيدا بولدى. كەڭ ئاسمان گۈمبىزىنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ، سىل كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بىتاپنىڭ چىھرىدەك سارغىيىپ تۇرغان ماناندىن يەر يۈزىگە تۆكۈلگەن كۆزگە كۆرۈنمەس زەررىلەر ئۆرۈك دەرىخىنىڭ شاخلىرىدا ئاندا-مۇندا ئېچىلغان تۇنجى چېچەكلەرنىڭ قىزغۇچ رۇخسارىنى بىر قەۋەت نېپىز توپا بىلەن خۇنۇكلەشتۈرۈپ، كۆكلەم ئەلچىسىنىڭ يارقىن نۇرىنى ئۆچۈرۈشكە باشلىدى.

جىنايەتلىك كارۋاننى جېرىق مەھەللىسىگە كەلمەستىنلا كەينىدە قالدۇرغان ھازىچىلار كۈتۈلمىگەن زەربىدىن ئۆزىنى يوقىتاي دەپ قالغان سەپەر بوۋاينى يۆلەشتۈرۈپ، دەرۋازىدىن كىرىپ كەلگەندە، «ۋاي دادەي» ئاھاڭىغا ئىڭشىغاچ، خېمىر پىلتە قىلىۋاتقان چىنارئايىم ئوچاق يېنىدىكى تۈۋرۈككە يۆلەنگىنىچە قېتىپ قالدى. ئۇ كىرىۋاتقانلارنىڭ چىرايىغا ئىتتىك زەن سېلىپ چىققىنىيۇ، ئابدۇللانىڭ ئوت يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى، مەغرۇر چىرايىنى كۆرمىدى. سەپەر بوۋاينىڭ بىر سائەت ئىچىدىلا شىرنىسىنى شورىۋالغان شاپتۇلدەك پۇچۇلۇپ كەتكەن چىرايىدىن، نارەسىدە بالىلارنىڭ ياش داغلىرى قېتىپ قالغان مەڭزىدىن، ئېرىنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن ھەممە ئەھۋالنى چۈشەندى بولغاي، ئۆزىنى توختىتالماي قوشاق قېتىپ يىغلاشقا باشلىدى:

— ۋاي شور پېشانە ئىنىم، جاھان سىلىگە باقمىدىمۇ ئىنىم، بىچارە دادىلىرىنى، نارەسىدە بالىلىرىنى تاشلاپ كەتتىلىمۇ ئىنىم، كېچە-كۈندۈز يوللىرىغا تەشنا بولغان قارچىغىدەك بالىلىرىنىڭ مەڭزىگە بىر سۆيۈۋالسىلىچۇ ئىنىم... ۋاي ئىنىم...

سەبىي باغرى يېتىملىكنىڭ دەردىدە زەردابىغا تولۇپ، ماتەم چاڭگىلىدا تىتىلىپ كەتكەن ھەسەن بىلەن ھۈسەيننى باغرىغا مەھكەم بېسىپ، ئىچىنىشلىق داد-پەرياد قىلىۋاتقان چىنارئايىمنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ھازىدار مويسىپىتتەك سۆكۈتتە تۇرغان ھاسىتبەرەكتىن ھالقىپ ئۆتۈپ، پۈتۈن مەھەللىگە تارىلىپ كەتتى. قانىتىدىن ئايرىلغان لاچىندەك قىقاس سېلىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇن ياش دەرياسىغا غەرق بولدى، ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان ئەر-ئايال يۇرت پۇقرالىرى بىردەمدىلا ھويلىغا توشۇپ كەتتى.

— يىغلاشمىسىلا خانىلىرىم، غوجىلىرىم، ھەممىمىز ئاللانىڭ دەرگاھىدىن كەلدۇق، يەنە ئاللانىڭ دەرگاھىغا كېتىمىز، رىزقىمىز ئاللانىڭ خاھىشىغا باغلىق، ئۆلگەنگە يىغلاش ئاللانىڭ تەندە ئامانەت قويغان جاننى ئەكەتكەنلىكىگە نارازى بولغانلىق بولىدۇ، يىغلاشمايلى، يىغلاشمايلى...

ھازىدارلار قايتىپ كېلىشى بىلەن تەڭ سۈپۈرگەئاخۇننىڭ ھويلىسىدا خۇددى يەردىن ئۈنۈپ چىققاندەكلا پەيدا بولغان رەسۇل ئىمام ماتەمدارلار ئارىسىدا ئارىلاپ يۈرۈپ، يىغا-زار قىلىۋاتقانلارغا تەسەللى بەرگەچ، سۈپىغا چىقىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇردى-دە، پاتىھە ئوقۇشقا باشلىدى.

ئارىدا ئابدۇراخمان كۆك كۆز ئەۋەتكەن ئىككى ئادەم قامچىسىغا تۈكۈرگەن پېتى يېتىپ كېلىپ، پۇقرالارغا: «ئۆز بېشىمچىلىق قىلىپ ئىش تۇختاتتىڭ» دەپ خېلى سىياسەت قىلىپ باقتى، لېكىن تۆگۈلگەن مۇشتلاردىن، گۆلەيگەن كۆزلەردىن ئەيمىنىپ، بەدەر تىكىۋېتىشتى.

بىر كۈن داۋام قىلغان يىغا ئاۋازى قاش قارايغاندا ئاستا-ئاستا ئۆچۈشكە باشلىدى. رەسۇل ئىمامنىڭ كىشىلەر تەرىپىدىن ئۈنتۇلۇپ كېتەي دېگەن قىرائەتتى قارىلىق

تۇتۇپ جايناмازدا ئولتۇرغان جامائەتنىڭ يۈرىكىنى تىترەتتى. ئۇنىڭ ئەركەك مىجەز ئاياللارنىڭ ئاۋازىدەك ئىنچىكە، تاشلىقتا بادرا سۆرىگەندەك ئېگىز-پەس چىقىدىغان ئاۋازى بۇ چاغدا ھېچكىمگە يېقىمسىز بولۇپ تۇيۇلمىدى.

— تالاغا چىقسام، دەرۋازا ئالدىدىكى ئۇجمە تۈۋىدە بىر قارا نەرسە تۇرىدۇ، — دېدى ئېرىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ ئاق ياغلىق سېلىۋالغان چىنارئايىم، — كىم دېسەم، مەن دېمەيدۇ، يۈرىكىم قېپىدىن چىقىپ كەتكىلى تاسلا قالدى، باشقا بىر نەرسىمىكىن دېسەم تېخى...

ئۇ سۆزلەۋېتىپ، ھېلىغىچە شىددەت بىلەن دۈپۈلدەۋاتقان يۈرىكىنى ئىزدىغا چۈشۈرمەكچى بولغاندەك، كۆكسىنى بېسىپ قويدى. ئايالىنىڭ چىرايىنىڭ باشقىچە بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن سوپۇرگەئاخۇن قوللىرى بىلەن يەرنى تىرەپ، كەينىچە سۇرۇلۇپ سۇپىدىن چۈشتى-دە، ھېچكىمگە تۇيدۇرماي تالاغا چىقتى.

تالا خېلى قاراڭغۇ ئىدى. بىر ھازا تىكىلىپ قارىغاندىلا كۈن چىقىش تەرەپكە قاراپ چۈمۈلە ماڭغاندەك ئاستا سۇرۇلۇۋاتقان مانان ئارىسىدىن يىراقتىكى تاغ بېشىدىكى كۆيۈۋاتقان چىراغتەك پىلدىرلاۋاتقان يۇلتۇزلاردىن تۆت-بەشىنى كۆرگىلى بولاتتى. قۇدۇق چىغىرىقىنىڭ قارغىشخور بالا يىغلاۋاتقاندەك غىچىرلىشىدىن ئۆزگە ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى.

ئۇ ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراپ چىققاندىن كېيىن، چىنارئايىم ئېيتىپ بەرگەن ئۇجمە دەرىخى تۈۋىگە قارىدى. شېخىنى كېسىۋېرىپ، بىر تال كۆتەككىلا ئايلىنىپ قالغان يوغان چېقىر ئۇجمىنىڭ تۈۋىدە راستتىنلا بىر قارا گەۋدە تۇرغاندەك قىلاتتى. تۇغۇلغاندىن باشلاپ ئەتە-ئاخشاملىرى بۇ ئۇجمە

دەرىخى يېنىدىن كۆزىمىڭ قېتىملاپ ئۆتۈپ، ھەر بىر كامار، ھەر بىر چۇقاتماقمۇ كۆزىگە سىڭىپ قالغان سوپۇرگەئاخۇن بۇ گەۋدىنى ئاسانلا سېزىۋالدى ۋە ۋارقىرىدى:

— كىم؟

— ......

ئۇنىڭ ياڭراق ئاۋازى تۈن قوينىغا سىڭىپ كەتتى. ھېلىقى گەۋدىدىن ھېچقانداق سادا كەلمىدى. ئۇ يەنە ۋارقىرىدى:

— كىم ئۇ يەردە تۇرغان؟

قارا گەۋدە سەل- پەل مىدىرلىغاندەك قىلدى. ئاسلان مىياڭلىغاندەك بىر ئاجىز، مىسكىن ئاۋاز سوپۇرگەئاخۇننىڭ قۇلىقىغا كىرگەندەك بولدى.

ئۇ كەينىدىن چىقىپ كەلگەن چىنارئايىمنىڭ قولىدىن پىلىدىرلاپ يېنىپ تۇرغان قارا چىراغنى ئېلىپ، چېقىر ئۇجمە تۈۋىگە ئاستا- ئاستا يېقىنلاپ باردى. ئۇجمىگە يۆلىنىپ تۇرغان گەۋدىنى ئېنىق كۆردى، ئۇنى تونۇدى ۋە تولغۇنىتى:

— ھوي، ھىمىتئاخۇن ئاكامغۇ بۇ، بۇ يەردە نېمە قىلىپ تۇرىدىلا؟

مولليىدىن ئەدەپ يېگەن كىچىك بالىدەك بېشىنى سىلىپ، تىرنىقىنى كولاپ تۇرغان ھىمىت قاشقا چىراغ يورۇقىدىن كۆزىنى قاچۇرغاندەك. زادى ئۇستۇن قارىيالمايتتى. ئاشىقىنىڭ قوراق جەندىسىدەك كونا چاپان ئىچىدە تۇرغان بەستى شىۋىرغانغا دۇچ كەلگەن غازاڭدەك تىترەيتتى. ئۇ ئۇجمە دەرىخى تۈۋىدە خېلى ئۇزۇن تۇرغان بولسا كېرەك، كاداڭ جىگدە قوۋزىقىدەك قارىداپ، يېرىلىپ كەتكەن يالىڭاياغلىرى يىغلىپ قالغان قۇمساز توپىغا خېلى چوڭقۇر پېتىپ كەتكەنىدى.

ئۇ، سۈپۈرگەئاخۇننىڭ ئۆز يېنىغا كەلگىنىنى كۆرۈپ، قۇشقاچ چاڭگىسىدەك تىتىلىپ كەتكەن تەلپىكىنى قولىغا ئالدى ۋە چوققىسىدىن ئۆچكە چۈپۈرىدا ياسىغان تەپكۈچتەك بۆرتۈپ چىققان بىر تۇتام يۇڭنى سىلاشقا باشلىدى. سۈپۈرگە-ئاخۇن «ھېمىتئاخۇن» دەپ خىتاب قىلغاندىن كېيىنلا ئاغزى، ئۇمچەيدى، يول-يول توغرا سىزىقچىلار بىلەن تولغان لەۋلىرى تىترىدى، كۆزلىرى نەملەشتى.

سۈپۈرگەئاخۇن ئۇنىڭ بۇ ھالىغا زادى چىداپ تۇرالمىدى-دە:

— بۇ يەردە تۇرغانلىرى نېمىسى ھېمىتئاخۇن ئاكا، يۈرسىلە ئۆيگە، — دېدى ئۇنىڭ يېڭىنىڭ بىر تال يىپ بىلەنلا تۇتىشىپ قالغان بىر يېرىنى تارتىپ تۇرۇپ.

— يوقسۇ، يوقسۇ!

— نېمىشقا ئەمدى، تۇزۇت قىلمىسىلا ھېمىتئاخۇن!

— تۇزۇت قىلىشقا ھەددىم ئەمەس بېگىم، — ھېمىت قاشقىنىڭ كۆزى سۈپۈرگەئاخۇنغا يالۋۇرغان نەزەردە تىكىلدى، — ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشۈۋالدىم، مەرھۇم ئابدۇللائاخۇنغا بىر پاتىھە قىلىپ كېلەي دېۋىدىم، خوش بولاي بېگىم، ئۆيگە كىرمەي، ئۆيگە كىرسەم يۇرتداشلىرىمنىڭ يۈزىگە قانداق قارايمەن؟ ئۇلارغا قانداق يۈز كېلەلەيمەن؟

سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن چىنارئايىم بىر باغلام قورايغا ئوخشاپ قالغان بۇ زامان بېچارىسىنى ئۇنىمىغىنىغا قارىماي ئايىۋانغا باشلاپ كىردى ۋە دەرھال داستىخان سالدى. يەنە بىر قانچە كىشى داستىخاندا ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇشتى.

ھېمىت قاشقا جامائەتنىڭ زورلىشى بىلەن بىر قاچا سۈيۇقئاشنىڭ يېرىمىنى ئىچىپلا «كۆڭلۈم تارتمايۋاتىدۇ» دېگەن ئۆزرە بىلەن دۇئا قىلدى-دە، رەسۇل ئىمامنىڭ قى-

رائىتىگە قۇلاق سالدى.

قۇرئان كەرىمنىڭ جەزبىلىك قىرائىتى ئىككى قولىنى تىزى ئۈستىگە قويۇپ، بېشىنى سەل قىيسايتىپ ئولتۇرغان ھېمىت قاشقىنىڭ قەلب ئىشىكىنى شىددەت بىلەن قېقىشقا باشلىدى، ئىشىك ئېچىلدى. ئۇنىڭ نەزەرىدىكى ئەتىگەنلىك ئۈچۈق ھاۋادا پارلىغان قۇياشتەك ئوتلۇق، قاشتېشىدەك سۈزۈك، پەرىشتىدەك پاكىز بولغان ئىمان نۇرى خۇددۇك قەلب ئۆيىنى بىردىنلا يورۇتۇۋەتتى. ھەقىقەت سۆيىسى بىلەن سۇغىرىلغان نەۋرىشىم، چېۋەر قوللار ئۇنىڭ روھىنى ئاستا سۇغىرىۋالدى ۋە جىمى گۇناھى-كەبىرلەردىن خالاس قىلىپ، ئۇنى ئانا قارنىدا قايتا ئاپىرىدە قىلدى. شەپقەتلىك ۋە كارامەتلەر ئىگىسى ئۇنى قايتىدىن تۇغدۇرۇپ، كەۋدە ئىگىسىنىڭ ئەينەن سۈرىتىگە كەلتۈردى-دە، قايتا تەۋەللۇت قىلدۇردى. يېڭى جان ۋە يېڭى تەن شۇ دەرىجىدە پاك ۋە بىغۇبار ئىدىكى، ئۇ ئۆزىگە كۆرسىتىلگەن مېھرىبانلىقنى مۇسۇلمانچىلىقنىڭ توپ نېگىزى دەپ چۈشىنىپ، ھەرقانداق تۈزكورلۇقنى ئىككى ئالەملىك گۇناھ دەپ بىلدى. بۇ يېڭى جان ۋە يېڭى كەۋدە شۇ قەدەر ئېسىل ئىدىكى، ئۇ تىرناقچىلىك يالغاننى ئامۇ-خاستىن پىنھان تۇتۇشنى ئۆمۈرلۈك بىدئەت دەپ قارىدى. شۇنچىلىك نومۇسخور ئىدىكى، ئۆز قەۋمىگە، ۋەتىنىگە ساداقەتسىزلىك قىلىش بۇ ئالەمدىمۇ، قىيامەتتىمۇ كەچۈرۈلمەيدىغان گۇناھ ئىكەن دەپ تونۇپ، نومۇس ئوتىدا كۆيۈپ، خىجالەت يالقۇنىدا ئۆرتەندى.

ھېمىت قاشقىنىڭ تۇختىماي ئۆپكىدەۋاتقىنىنى كۆرگەن مەتقاسىم ئۇنىڭ يېنىغا يېقىن كېلىپ سورىدى:

— ھېمىتئاخۇن ئاكا، نېمە دەرد يەتتى سىلىگە؟ بىز ئۆز تۇغقانلىرى، نېمە گەپلىرى بولسا ئېيتىۋەرسىلە!

— قولىمىزدىن كەلسە، ھەمدەم بولىمىز!

— قېرىنداشلىرىم، تۇغقانلىرىم، — دېدى ھېمىت قاشقا ۋە پاڭگىدە ئېتىلىپ كەتتى. سوپۇرگەئاخۇنغا ئۆزىنى تاشلاپ ھۆكىرەپ يىغلاشقا باشلىدى، — مېنى ئەپۇ قىلىڭلار، مەن سىلەردىن، يۇرتۇمدىن يۈز ئۆرۈدۈم، ئۇلار ماڭا نىجاسەتنى يە دېسە، يېدىم...

ئەسلىدە، كارۋان قەسىردىن كىرىشى بىلەنلا كارۋان خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەممىسى تەقىپ ئاستىغا ئېلىنىپ، سولاپ قويۇلۇپتۇ. خۇپتەن نامىزىغا تەرەت ئېلىش باھانىسىدە تاشقىرىغا چىقىۋالغان ھېمىت قاشقا تەقىپ ئاستىدىكىلەرنىڭ ياردىمىدە رەھمەتىنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ، بەدەر تىكىۋېتىپتۇ-دە، ئىچكە تولۇپ كەتكەن دەرد-ئەلەمنى تۆكۈۋېلىش ئۈچۈن ئۇدۇل مۇشۇ يەرگە كەپتۇ.

— ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا ئاكا، سىلى بىر يامان ئىش قىلغانلىرى يوقتۇ!

— ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن نېمە، سېپىت ھاجىنىڭ مۇشۇنداق يامان غەرەزلىك ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسىلا گۇۋاھنامىمۇ ئالماس ئىدىلە!

— رەھمەتلىك ئابدۇللائاخۇندەك بىر ئەر پېشكەللىككە ئۇچرىغان بولسىمۇ ھېچنېمە دېگىلى بولمايتتى، ھېلىمۇ ساق-سالامەت قايتىپ كەپتىلا.

— ياق، ياق قېرىنداشلىرىم، — دېدى ھېمىت قاشقا كۆز يېشىنى ئېرتىپ تۇرۇپ، جىددىي تەلەپپۇز بىلەن، — مەن ئەمدى بىلدىم، بۇلار يامان غەرەزلىك ئادەملا ئەمەس، بەلكى چىلبۆرىلەر ئىكەن، چايانلار ئىكەن، خۇنخورلار ئىكەن!

سوپۇرگەئاخۇن ھېمىت قاشقىنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە

يەنە گەپ بارلىقىنى پەملىدى-دە:
— ھېمىتئاخۇن ئاكا، جان دېگەنىڭىزغۇ ئاللا خالىسا بېرىدۇ،
خالىسا ئالىدۇ، ئاللادىن بىئىزنى قىل تەۋرىمەيدۇ، لېكىن-
زە، كۇپىرانىلىق بولسىمۇ سورىۋالاي، ئابدۇللائاخۇننى ئۆزىنى
قاشتىن تاشلىۋالدى، دېگەن گەپكە ھەرگىز ئىشەنگۈم كەل-
مەيۋاتىدۇ، بۇ ئىشقا سىلە نېمە دەيلا؟ — دەپ سورىدى.
— دۇرۇس... دۇرۇس، ئۇ ئۇنداق ئادەملەردىن ئەمەس!
ھېمىت قاشقا كۆزىگە: «قېنى ئاكا، راست-يالغانىغا
ئۆزۈڭ گۇۋاھلىق بەر، بىز ساڭا ئىشىنىمىز» دېگەندەك ئۆتكۈر
نەزەر بىلەن تىكىلىپ تۇرغان كۆزلەرگە بىرمۇ بىر قاراپ
چىقتى-دە، ئىچىنى رەھىمسىز قۇرتتەك غاجىلاپ، بىئارام
قىلىۋاتقان سىرنى بىراقلا تۆكۈۋەتتى. رەسۇل ئىمامىمۇ قىرا-
ئەتنىنى كەلگەن يېرىدە توختىتىپ، ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇردى...
ساندۇق-ساندۇقلاپ مەشۇت-گەزلىمىلەرنى نادىر-
خان بازار بېگى بىللە بىلەن قوشۇپ قورۇلنىڭ ئۇ تەرىپىـ
دىكى تېگىشلىك چۆپقەتلىرىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەن ھاپىز
مەخسۇم بىر كېچە ئىچىدىلا تۆگىلەرگە قانداقتۇر يۈك-
لەرنى ئارتقۇزدى-دە، قايتىش سەپىرىگە قەدەم
قويدى. ئەسلىدىكى تۆگىلەرگە يەنە شۇ بارابىرىدە تۆگە
ۋە قانداقتۇر ئادەملەر قوشۇلغان كارۋان ئۈچ كۈنلۈك سە-
پەردىن كېيىن بىر قونالغۇغا كېلىپ چۈشكۈن قىلدى.
يىلاندەك ئەگرى-توقاي ۋە تۆگە دۈمبىسىدەك ئېگىز-
پەس يوللاردا پۈتۈن بىر كۈن بۆشۈكتىكىدەك تەۋرىنىپ مېڭىپ
بەللىرى سىرقىراپ كەتكەن خىزمەتچىلەر تاشتەك قېتىپ كەت-
كەن نان ۋە سوغۇق سۇ بىلەنلا قورسىقىنى ئانچە-مۇنچە
ئەستەرلىگەندىن كېيىن، قورۇپ كەتكەن چۆپلەر ئارىسىغا
كىرىپ، تاۋۇزدەك تۈگۈلگىنىچە كۆزلىرىنى يۇمدى.

دالا خۇددى چوڭ مۇزخانا ئىچىدەك سوغۇق ئىدى. كۆتۈلگەندە توڭلاپ ئۆلۈپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلغان ھېمىت قاشقا ئابدۇللانىڭ يېنىغا بېرىپ، بارى-يوق چاپانلىرىنى ئۈستىگە تاشلاپ، تۆگە چۈمىنى بېشىغا قويۇپ ياتتى. ئۇ يۇرتتىن ئايرىلغاندىن بېرى خۇددى نېمىسىنىدۇ يوقىتىپ قويغاندەك كۈن بويى مۇڭلۇق ئۇھ تارتىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئابدۇللا ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ، بىر چاپىنىنى بەردى ۋە مۇڭداشقاچ ئۇيقۇغا كەتتى.

ئېھتىمال يېرىم كېچە بولسا كېرەك، پۈتۈن ئۇزايىغا نەشتەردەك سانجىلىۋاتقان سوغۇق ھېمىت قاشقىنى ئويغىتىۋەتتى. ئۇ بۇنداق سوغۇق ھاۋادا ئۇخلاپ قېلىشنىڭ توڭلاپ ئۆلۈش بىلەن باراۋەر ئىكەنلىكىنى پەملىدى ۋە جەينىكى بىلەن يېنىدا ياتقان ئابدۇللانى نوقۇدى:

— ھوي، تۇرغىن ئىنىم، تۇرغىن، مۇڭداشقاچ مېڭىپ يۈرۈپ تېنىمىزنى ئىللىتىۋالساق بىكاردىن-بىكار توڭلاپ ئۆلىدىغان ئوخشايمىز...

بىراق، ھېمىت قاشقىنىڭ جەينىكىگە ھېچ نەرسە ئۇرۇنمىدى. ئاخىر ئۇ بىرلا دومىلاپ كەينىگە قارىۋىدى، كۆزىگە تۆگە چۈمى ۋە بىر چاپاندىن ئۆزگە ھېچنېمە كۆرۈنمىدى.

شۇ ئەسنادا، ئۇ نېرىراقتا كىمدۇ بىرىنىڭ بىراۋنى دۈشكەلەۋاتقان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى-دە، قۇرۇپ قالغان قورايلار ئارىسىدىن ئارىلىغىنىچە ئاۋاز كەلگەن ياققا قاراپ ماڭدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ كۆزىگە تۆت گەۋدە چېلىقتى. ئۇ بىر ئازگاللىغا جايلىشىۋېلىپ، يېتىپ كېتىۋاتقان ئاي يورۇقىدا ئالدى تەرەپكە نەزەر سالغاچ، قۇلىقىنى دىڭ قىلدى.

ھاپىزنىڭ سوغۇق كۈلۈپ تۇرۇپ ئېيتقان گېپى ھېمىت

قاشقىنىڭ قۇلىقىغا كىردى:

— ئەمدى تىركەشكىنىڭمۇ بىكار، يىگىت، تۆگىلەرگە ئارتىلغان يۈكنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغانىكەنسەن، بۇ مەخپىيەتنى ئۇدۇل گۆرۈڭگە بىللە ئەكەتكىنىڭ تۈزۈك، پېقىر مەخپىيەتنى ساقلاشنىڭ چارىسى نېمە ئىكەنلىكىنى بەكمۇ ئوبدان بىلىدۇ! ھازىرلا تىك ياردىن يىقىلىسەن-دە، ئۆزۈڭنى ئاللانىڭ دەرگاھىدا كۆرىسەن!

ئابدۇللانىڭ قول-پۇتى ئىسكەنجىگە ئېلىنىپ، ئاغزىغا بىر نەرسە قاپلانغان بولسا كېرەك، چۈشىنىكسىز بىر نېمىلەرنى دەپ تىركەشكەندىن كېيىن ئاۋازى بىردىنلا كۆتۈرۈلدى:

— چۈچۈرىنى خام ساناشما، جىمى مەخپىيەتلەرنىڭ ھامان بىر كۈنى ئاشكارا بولماي قالمايدۇ. سەللىلىك يىرتقۇچلار، قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىلىش، سەن ئالۋاستىلارغا يالۋۇرىدىغان ئاغزىم يوق!

— ئوبدان گەپ قىلدىڭ يىگىت، پېشانەڭگە پۈتۈلگەننى كۆرمەي ئىلاجىڭ يوق، قانچە ۋارقىرىساڭمۇ ئاۋازىڭ ھېچ يەرگە يەتمەيدۇ. ساڭا بۇ چۆلدە ھېچكىممۇ ياردەم بېرەلمەيدۇ. ياردەم بەرمەكچى بولغانلارمۇ ئۆزىنى يار تۈۋىدە كۆرىدۇ.

ھېمىت قاشقا قالايمىقانلىشىشقا باشلىغان پىكرىنى ئۆز ئىزىغا سېلىپ ئېتىلىپ چىقماقچى بولغاندا، يار ئۈستىدە تۆت گەۋدىنىڭ ئۈچىلا قالغان ۋە ئابدۇللانىڭ ئاۋازىمۇ ئۆچكەنىدى.

نېمە ئىلاج، ھېمىت قاشقا قانچىلىك غەزەپلەنسىمۇ يەنىلا شۇ ئاجىز، ئورۇق، ماغدۇرسىز ھېمىت قاشقا ئىدى. چۈمۈلە ھەرقانچە قىلغىنى بىلەن ئۆزىدىن نەچچە يۈز ھەسسە چوڭ پىلغا تەڭ كېلەلىسۇنمۇ؟

ئىنسان قېلىپىدىن چىقىپ كەتكەن ۋەھشىيلەرنىڭ رە-
زىل قىلمىشىغا شاھىت بولۇپ، كولتوك قار بىلەن تولغان
ئورىدا يېتىپ، كۆز يېشى بىلەن كەكە ساقىلىنى نەمدەۋاتقان
ھېمىت قاشقا ئەقلىنىڭ بىردىنلا ئۆسۈپ قالغانلىقىنى، ئەمدى
ھېچكىممۇ ئېتىبار بىلەن قارىمايدىغان ھېمىت قاشقا ئەمەس،
بەلكى دۇنيادا كەم بولسا زادى بولمايدىغان ئادەملىكىنى
ھېس قىلغاندەك بولدى. چۈنكى جىنايەتلىك كارۋاننىڭ ھە-
قىقىي ئەپتى-بەشىرىسىنى يۇرتداشلار ئالدىدا ئاشكارا قىلىش
بۇرچى ئۆز ئۈستىگە يۈكلەنگەنىدى. ئۇ بۇ كېچىدە يۈز بەرگەن
پاجىئەگە بىردىنبىر گۇۋاھ ئىدى! شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىش-
تىنىنىڭ يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ يۈرۈپ، يۇقىرالىق گۇۋاھنامىسىنى
تاپتى-دە، ئۇنىڭغا نەپرەت بىلەن قاراپ چىققاندىن كېيىن،
پارچە-پارچە قىلىپ، قار ئۇچقۇنلىرىغا ئارىلاشتۇرۇۋەتتى...
ئابدۇللانىڭ ئېچىنىشلىق كەچۈرمىشىنى ئاڭلاۋېتىپ، ئال-
لىبۇرۇنلا مىشىلداپ يىغلاشقا باشلىغانلار ھېمىت قاشقىنىڭ
سۆزى تۈگىشى بىلەنلا ئايۋاننى بېشىغا كىيگۈدەك نالە-زار
قىلدى. بېشىغا كەلگەن قىسمەتكە كۆكسىنى مەردلەرچە كې-
رىپ بېرىپ، جېنىنى قۇربان قىلىشتىنمۇ ئايانمىغان، ھايا-
تىي بەدىلىگە ئەل-يۇرت قەدرىنى ساقلاپ، دۈشمەنگە تىز
پۈكمىگەن قېرىنداشنىڭ جۇدالىق دەردى سۆيۈرگەناخۇننىڭ
يۈرىكىنى پارە-پارە قىلىپ تاشلىدى. ئابدۇللانىڭ كونا جۇۋا
مەيدانىدىكى كەسكىن قىياپىتى، خوشلىشىش ۋاقتىدىكى
زورىغا كۈلۈمسىرەۋاتقان كۆرۈنۈشلىرى كۆز ئالدىغا كەلگەن-
دە بولسا، ياش دەرياسىغا غەرق بولۇپ، ماتەم ئۇچۇقىدا
ئۆرتەندى. «نېمىدەپ ئۇنىڭ تەلپىگە ماقۇل كەلگەندىمەن»
دەپ يۈزمىڭ پۇشايمانلار يېدى. ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمى سە-
ۋەبى بىلەن ۋۇجۇدىدا قايناۋاتقان غەزەپ ئىسيان ئارزۇسى

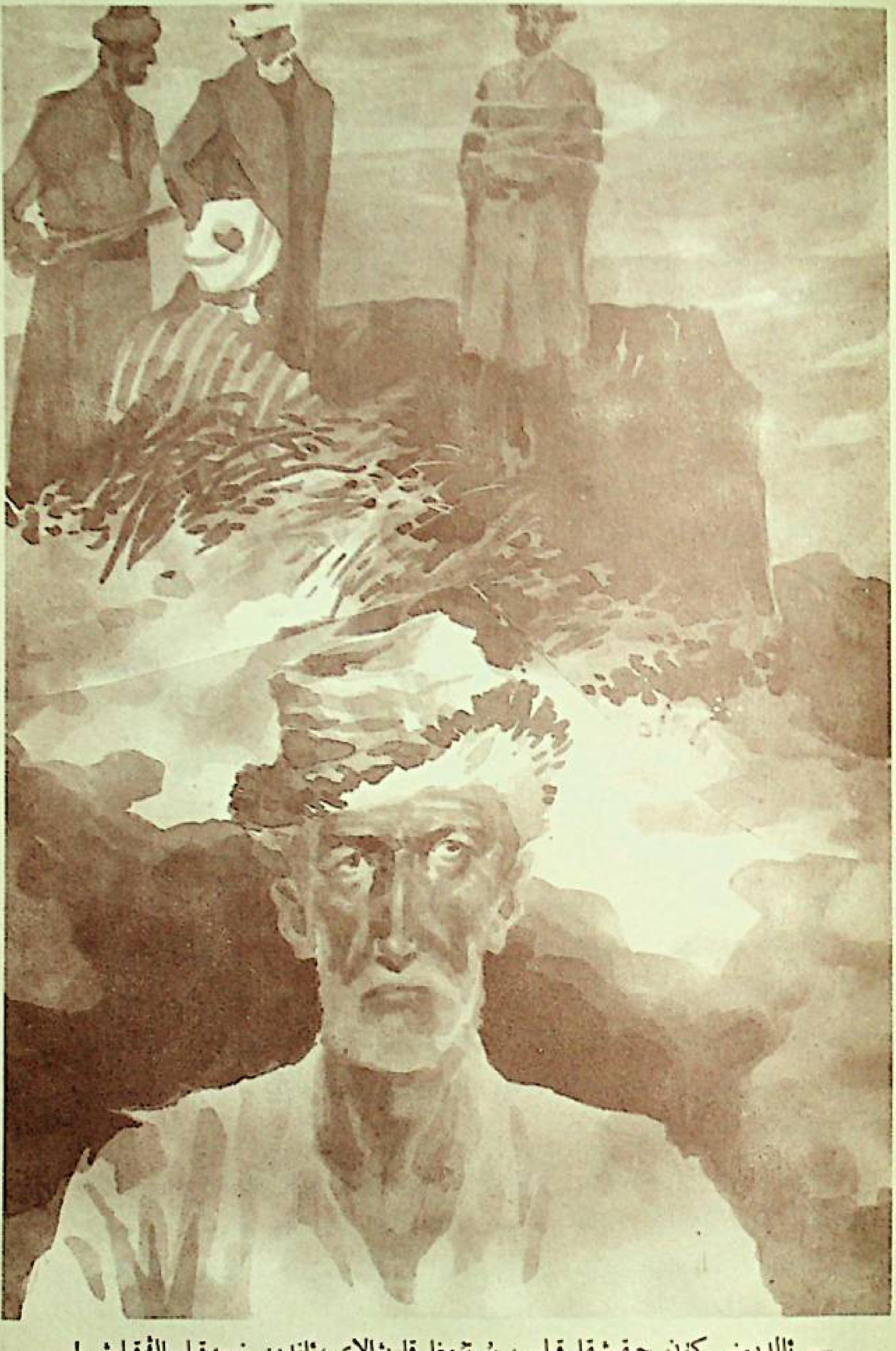

— ئالدىمنى كۈن چىقىشقا قىلىپ يۇرتۇمغا قارىۋالاي، ئاندىن نېمە قىلساڭ قىلىش!

— قارىساڭ قارىۋال يىگىت، تۇ نەرەپ پات ئارىدا سىنىڭ يۇرتۇڭ بولماي قالىدۇ!

شەكىلدە ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈۋاتقان چاغدا سەپەر بوۋاي ھاسىسى بىلەن تۈۋرۈككە بىرنى سالدى-دە، كۆزىدىكى ياش دېغىنى يېڭى بىلەنلا ئېرتىۋېتىپ:

— بولدى يىغلاشماڭلار، قانچە كۆز يېشى قىلغان بىلەنمۇ ئابدۇللائاخۇن بالام تېرىلىپ قوپمايدۇ. ئەمدى باشقىلارمۇ يىغلاپ باقسۇن! — دېدى.

— قېرىنداشلار، مەرھۇم ھايات ۋاقتىدا يىغلاشنى بەك يامان كۆرىدىغان. ئۇنىڭ روھىنى ئارام تاپقۇزسىمىز دېسەك، سەپەرئاخۇن ئاكام ئېيتقاندەك، باشقىلارمۇ يىغلاپ باقسۇن، — سۈپۈرگەئاخۇننىڭ ئاۋازى بارغانسېرى كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى، — ئاغزىدىن ئىمان، قولىدىن تەسۋى چۈشمەيدىغان بۇ قاتىللاردىن قانغا قان، جانغا جان تۆلىتىۋالماي بولمايدۇ!

— دۇرۇس، يۇرت بىزنىڭ، يەر، سۇ بىزنىڭ، يات تائىپىلەرنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، نومۇسنى ئاقلايمىز!

— سۈپۈرگەئاخۇن ئاكا، بىز نېمە قىل دېسىڭىز شۇنى قىلىمىز!

— سەپەر ئاكا، دۇئا بېرىڭ، ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتىمىز ئۇ جاللاتلارنىڭ!

ئايۋان ئىچى كۈچلۈك ئۇتتا قايناۋاتقان داش قازاندەك قايناپ كەتتى. مۇشتلار تۈرۈلدى، كۆزلەردىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقنىدى. بەزىلەر قولىغا چىققانلىكى نەرسىلەرنى ئېلىپ، سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن سەپەر بوۋاينى ئورىۋېلىپ، دۇئا تەلەپ قىلىشتى.

— قېنى ئاتلىنىڭلار ئەزىمەتلەر. پېقىرنىڭ قىساسىنى ئېلىشنىمۇ ئۇنتۇماڭلار. ئۇ ھارامزادىلەر مېنىڭ ئىماملىقىمنى تارتىۋالدى، تىرىكچىلىك يولۇمنى توسۇۋەتتى، — دەپ ۋارقىرىدى غەزەپلەنگەن رەسۇل ئىمام.

جاننى ئالقىنىغا ئالغان پۇقرالارنىڭ ئىشىك تەرەپكە قاراپ ئوقتەك ئېتىلغانلىقىنى كۆرگەن ھەمىت قاشقا ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ۋە قوللىرىنى كېرىپ تۇرۇپ:

— ئالدىرىماڭلار، ئالدىرىماڭلار قېرىنداشلار. ئۇ جاللاتلارنى سەل چاغلاپ، چورۇق بىلەن خامچىغا سەكرىسەك بولمايدۇ. ئۇلار يۈك ئارىسىغا يوشۇرۇپ نۇرغۇن قورال-ياراغ ئەكەلدى. كارۋان بىللە كەلگەن ئادەملەرلا يىگىرمە نەچچەدىن ئاشىدۇ. مۇبادا مۇشۇ پېتىمىز بىلەن يۈگۈرۈپ بارىدىغان بولساق...،— دېدى.

— بۇ گەپلىرى راستمۇ، ھەمىتئاخۇن؟

ھەمىت قاشقا ئېيتقانلىرىنىڭ راستلىقىغا قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچىپ بېرەلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرگەندىن كېيىن، سۈپۈرگەئاخۇن قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ:

— ئۇنداق بولسا، بۇ ئىش ئۈستىدە پىششىقراق ئويلانماي بولمايدۇ، بۇرۇنقى ئاچچىق ساۋاق تېخى يادىمىزدىن چىققىنى يوق،— دېدى.

ئۇلار قىساس ئېلىش ئىشى ئۈستىدە سەگەكلىك بىلەن خېلى ئۇزۇن كېڭەشتى. چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، ھەمىت قاشقا دەرھال قەسىرگە قايتىپ كېتىدىغان، بامدات نامىزىغا ئاق مەسچىتكە بېرىپ، ئابدۇللانىڭ ئۆلۈش سەۋەبىنى جامائەت ئالدىدىلا ئاشكارىلايدىغان، ئاندىن كۆپچىلىك مەسچىتتىنلا قوزغىلىدىغان بولۇپ بىر قارارغا كېلىشتى. قادىر تۆمۈرچى كېچىلەپ نەيزە، قىلىچ سوقۇشقا، سۈپۈرگەئاخۇن پالۋانلارنى جەملەپ، چاچما ئوقلۇق مىلتىقلارنى تەقلەپ، بامدات نامىزىدىن بۇرۇن ئاق مەسچىتكە يېقىنراق بولغان بېرەر دالدىدا يوشۇرۇنۇپ، «ئاللاھۇئەكبەر» دېگەن سادا ئاڭلىنىشى بىلەنلا قوزغىلىشقا تەيىن قىلىندى.

ئاسمان بۇلۇتلۇق ئىدى. تىمتاسلىق ئىچىدىكى تۈن قوي-نىغا بىردىنبىر ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ھۇقۇشلارلا جاھان ئىسسىق-سوغۇقىدىن مۇستەسنا بولغان پادىشاھلاردەك، ھېچ-نېمىدىن خەۋەرسىز ھالدا توختىماي ھۇۋۇلايتتى. كىمنىڭدۇ ئاچ قالغان خورىزى بىرەر شۇملۇقتىن ئاگاھ بەرگەندەك ئۇ-زۇپ-ئۇزۇپ چىللايتتى.

يول بويلىرىدىكى قاتار تېرەكلەر 18 ياشلىق يىگىتتەك كۆچىگە كېلىپ، خۇددى پەيدەك يەڭگىلىشىپ قالغان ھېمىت قاشقىغا ئۇنى ئۇلۇغ ئىشقا ئۇزىتىۋاتقان قارا-ۋۇللاردەك تۇيۇلاتتى. ھاۋا قاراڭغۇ بولسىمۇ، ئۇنىڭ كۆزى خۇددى كېچىسىمۇ كۆرىدىغان بولۇپ قالغاندەك، كەڭ يولنىڭ كىچىككىنە ئوڭغۇل-دوڭغۇللىرىنىمۇ ئېنىق پەرق ئېتەتتى. ئۇ غايىبتىن كەلگەن كۈچنىڭ بىرەر كارامىتىگە مۇشەررەپ بولۇپ، كەچتىن بېرى ئىلىپتەك تۈزلىنىپ قالغان قەددىنى رۇسلاپ مېڭىپ، ئەتە پەيدا بولىدىغان ھاياجانلىق مەنزىرى-لەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى.

تاغ قىيانىدەك ئۇلۇغ ئېقىن، ئېقىن زەربىسى بىلەن كۆمپەيكۈم بولۇپ، لەنەت سۆيمىگە غەرق بولۇۋاتقان قەسىر، ئادالەت دارى ئارغامچىسىنىڭ ئالدىدا ئۆلۈكتەك سارغىيىپ، بەزگەكتەك تىترەپ، ئەزرائىلنىڭ ئالقىنىدا تۇرغاندەك قورقۇپ كەتكەن سىيىت ھاجى، ئابلىزقارى، ھاپىز مەخسۇم ۋە يەنە...

ھېمىت قاشقا يول بويىدا خۇددى ئۆرە تۇرغان دىۋە-دەك قارىيىپ تۇرغان سۆگەت كەينىدىن غىل-پال پەيدا بولۇپ، يەنە غايىب بولغان قارا گەۋدىنى كۆرۈپ، چۆچۈپ كەتتى ۋە قەدىمىنى توختىتىپ ۋارقىرىدى:

— كىم سەن؟

قارا گەۋدە تەرەپتىن سادا بولمىغاچ، كۆڭلى بىر نەرسىدىن خاۋاتىرلىنىپ، ئۆزىنى يولنىڭ يەنە بىر تەرىپىدىكى ئېرىق بويىغا ئېلىۋىدى، «مەن ئەزرائىل» دېگەن ئاۋاز بىلەنلا، بىر كۈچلۈك قول كېكىردىكىنى ئامبۇردەك قىستى.

ھېمىت قاشقا ھەرقانچە يۇلقۇنۇپمۇ بۇ كۈچلۈك قولنىڭ ئىسكەنجىسىدىن ئۆزىنى ئاجرىتالمىدى. ۋارقىراي دېۋىدى، كېكىردىكى ئۈزۈلۈپ كەتكەندەك، ئاۋاز چىقمىدى.

— راستىڭنى ئېيت ئەبلەخ، سۈپۈرگىگە نېمىدەپ كاپشىدىڭ؟

ھېمىت قاشقا گەپ سورىغۇچىنىڭ ئاۋازىنى تونۇغاندەك قىلدى. بىراق، ئۇنىڭ يۈزى پوتا بىلەن ئورالغان بولغاچقا، ئېنىق تونۇيالمىغان بولسىمۇ، خىرىس قىلغۇچىنىڭ ئاللانىڭ قۇدرىتىنى نامايان قىلغۇچى ئەزرائىل ئەمەس، بەلكى، سېيىت ھاجىنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرگۈچى جاللات ئىكەنلىكىگە ئىشىنىپ:

— ھېچنېمە دېمىدىم، سەنلەر قەتل قىلغان بىگۇناھ قېرىندىشىمغا ھازا تۇتتۇم! — دېدى.

— راستىڭنى دەمسەن يوق!

— ......

ئىككى قارا گەۋدە جىننىڭ بارىچە تىركىشىۋاتقان ھېمىت قاشقىنى تېرەككە نىقتاپ تۇرۇپ گېلىنى چىڭ سىقتى-دە، تىنىقى ئۈزۈلگەنلىكىگە ئىشەنگەندىن كېيىن، جەسەتنى تاپ سۆرىگەندەك سۆرەپ، سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ ئۆيىنىڭ كەينىگە ئەكېلىپ تاشلىۋەتتى.

ئۈچىنچى بۆلۈم

غەزەپ تاشقىنى

ئاق يۈزلەر قارا بولدى، يۈزى كۈلەر يارا بولدى،
دەرت-ئەلەمنى تارتقان خەق يات يەرگە بارار بولدى،

ماكانىدىن ئايرىلىپ، ياتقان يەر تالا بولدى،
مەسلىھەت قىلمىغان ئىشلار بۇ باشقا بالا بولدى.

ئاق خان بىلەن قاراخان ئىنتىماق ئىكەن باشتا،
كەتمەككە بايان ئەيلەپ كېيمە ياسىدۇق قاشتا.

— سېيىت مۇھەممەت ھېيىت مۇھەممەت
ئوغلى: «كۆچ-كۆچ قوشاقلىرى»دىن

26. قانلىق پەيشەنبە

كويقاپ ئاغزىنى ئۈچ كۈندىن بېرى مەھكەم ساقلاۋاتقان شامال ئىلاھىغا ئەمدى ھارغىنلىق يەتكەن بولسا كېرەك، يۇرت ئاسمىنىدا ئۇيۇپ تۇرغان مانان تاڭغا يېقىن ئۈيۈر-ئۈيۈر پادىلاردەك كۆچۈشكە باشلىدى. تەرەتكە سۇ ئىسسىتىلىۋاتقان ئۆيلەرنىڭ مورىسىدىن تىك كۆتۈرۈلۈۋاتقان تۈتۈن كۆچۈۋاتقان مانانلارنىڭ كەينىدىنلا ئۇرۇلغان كۈچلۈك ھاۋا ئېقىمى بىلەن يىلاندەك تولغىنىپ، چاڭ-توزان ئارىسىدا غايىب بولدى. ياپيېشىل جالا ئېسىشقان سۆگەت تاللىرى خۇددى تاغاق بىلەن تارىغاندەك كۈنچىقىش تەرەپكە ئېگىلىپ، قۇياشقا «تېزرەك ئالەمنى يورۇت» دەپ ئىلتىجا قىلغاندەك، بېشىنى لىڭشىتتى. يۇمران يوپۇرماقلىرىنى بوران زەربىسىدىن قوغداپ، ئاپەتكە بوي بەرمەيۋاتقان سۆۋادان تېرەكلەر تاكى يىلتىزىغىچە لەرزىگە كەلدى. باھار پەسلىنىڭ تىنىچ بىر پۇرسىتىنى كۈتۈپ، بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا پورەكلەپ ئېچىلغان ئۆرۈك، شاپتۇل چېچەكلىرىنىڭ كۆزىگە توپا تىقىلدى ...

ئۆتكەن پەيشەنبىدىن بېرى قىزىتمىسى ئۆرلەپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان چولاق مۇئەززىن ئابدۇللا چاقىقانىنىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدىكى شۇم خەۋەردىن تونۇگۈن ئاخشام ئېغىر ياتقۇدىلا خەۋەر تاپتى. ئۇ خەۋەر ئەكەلگەن نۇرەك باخشىنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئىسلام تەرىقەتلىرىنى تىلىدىن چۈشۈرمەيدىغان، ئەمما، دىلىدا مۇسۇلمانچىلىقتىن قىلچە ئەسەر بولمىغان ئۇ مۇناپىقلارنىڭ رەزىللىك-

لىرىدىن ئەل-جامائەتنى بۇرۇنراق خەۋەردار قىلمىغىنىغا ئۆزىنى ئۆزى كايىدى.

«ئۇلۇغ ئاللانىڭ ئىنسانىنى ھىدايەت قىلغۇچى دىنىنى مۇشرىكلارنىڭ بۇلغىشىغا چەك قويۇش، ئاسىيلار بېشىدا غازات قىلىچىنى ئوينىتىش پەيتى يېتىپ كەلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن جان تەسەددۇق» دەپ ئويلىدى ئۇ قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ.

ئابدۇللا كارۋان ئالۋىنىغا كەتكەندىن كېيىن، ئۇسەپەربوۋاينى پات-پات يوقلاپ تۇردى. چىڭ مۇستەبىتلىرىگە قارشى قوزغىلاڭدىكى ھەر ئىككىلەنگە ئورتاق بولغان ئۇنتۇلماس كەچۈرمىشلەرنى يادىغا ئېلىشتى. بەزىدە سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن ئىلىمنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرى بويىچە قىزغىن مۇنازىرىلەر قىلىشتى. ئۇ ھەر قېتىم مۇنازىرىدە ئاچا يولغا كىرىپ قالغاندا، سۈپۈرگەئاخۇنى ماختاپ:

— يېقىر ئىلىم ساھەسىدە ئۇنداق-مۇنداق ئۇلىمالارنى ئانچە كۆزگە ئىلىپ كەتمەيدىغان ئادەم، بىراق، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا قانداقتۇر بىر تالىپتەك ھېسقا كېلىپ قالىمەن، بۇ نېمىشقىدۇ، — دەيتتى. ئارقىدىنلا ئىككىيلەن كۆڭۈل-كۆكسىدىن چىقىرىپ كۈلۈشۈپ كېتەتتى.

«يۇرت قارىچۇغىسى» — ئابدۇللانىڭ ئۇلۇغى توپەيلى قەلبىدە پەيدا بولغان ماتەم ۋە يات تائىپىلەرنىڭ مۇشتۇمزورلۇقى سەۋەبلىك تۇغۇلغان غازات ئارزۇسى مەدەت بولغان بولسا كېرەك، ئۇ ئانچە كۆچمەيلا ئورنىدىن تۇردى-دە، تەرەت ئېلىپ، تالاغا چىقتى.

چولاق مۇئەززىن بورانىنىڭ دەھشەتلىك گۈرۈلدىگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئاسمانغا قاراشقا پېتىنالمىدى. ئۆتكۈن ئۆتكەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدى ئىچىدە ئۇ «ئايىتەل كۇرۇس» نى ئوقۇۋېتىپ.

ئۇ مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدىلا تالىپلارنىڭ: «چىلتەنـ
لىرىم قارا بوران چىقىرىپ ئاسماندىن ئۆتىدۇ، گۈلدۈر-غاراس
قىلغان سادا ئۇلار ئولتۇرۇپ ئۆتكەن جەڭ ھارۋىلىرىنىڭ ئۈنى،
چاراڭ-جۇرۇڭ قىلغان ئاۋاز قىلىچ-نەيزىلەرنىڭ ساۋۇت-قالـ
قانلارغا ئۇرۇلغان شەپىسى، كىمكى ئۆتكۈن ئۆتكەندە ئاسمانغا
قارايدىكەن، تۇرغان يېرىدە تۇرۇپلا قېتىپ، مۇزدىغا ئايلىنىدۇ،
ئاسمانغا قاراپ قاۋىغان ئىتمۇ ئاغزىنى ئاچقان پېتى ئۆلۈپ
قالىدۇ» دېيىشكىنىنى ئاڭلىغانىدى.

ئۇ توختىماي ئۇرۇلۇۋاتقان قۇم دانىچىلىرىدىن يەكتىكـ
نىڭ پېشى بىلەن يۈز-كۆزىنى دالدا قىلىپ، 15 يىلدىن
بېرى كۈنىگە بەش قېتىم مېڭىپ ئۆگىنىپ كەتكەن يول
بىلەن ئاق مەسچىت يېنىغا كېلىۋالدى.

بۇ چاغدا تەبىئەت قوينىدا غەلىتە بىر ھال يۈز
بەرگەن. بوران ھېسابسىز قاغىنىڭ قانىتىدەك، يەر-زېمىن
ئۈستىنى قاراڭغۇلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنسىمۇ، قۇياش ھېچنېمىدىن
تەپ تارتمايدىغان جاسارىتى بىلەن ئۆز ئادىتى بويىچە يېڭى بىر
تاڭغا يول ئاچماقتا ئىدى. كۈنچىقىش تەرەپ قۇياش بىلەن
بوران، يورۇقلۇق بىلەن زۇلمەت ئېلىشقان چاغدا قان تۆكۈلـ
گەندەك سۈس قىزارغان، بۇ قىزىللىق بورانىنىمۇ، زۇلمەتنىمۇ
چېكىنىدۇرمەكتە ئىدى.

ئۇ مەسچىت دەرۋازىسىنى ئېچىپ، مۇنارنىڭ كىرىش
ئېغىزىدا قارا چىراغنى ياندۇردى-دە، ئۈچەيدەك تار
ۋە تىك پەلەمپەيلەرنىڭ باسقۇچلىرىغا مەزمۇت قەدەملەر بىلەن
دەسسەپ، خۇددى يەتتىنچى ئاسماندىكى ئۇلۇغلارنىڭ دىدارىغا
مۇشەررەپ بولۇش ئارزۇسىدا ئەرشئەلاغا ئۆرلەۋاتقان پەرىشـ
تىلەردەك ھاياجانلىق ھېسسىيات ئىچىدە ئەزەنخانىنىڭ چوققىسىغا
چىقتى. چىراغنى ئويۇققا قويۇپ، يەكتىكىنىڭ ياقىسىنى تۈزەشـ

تۇردى ۋە قەددى - قامىتىنى يىكتەك رۇسلاپ، چولاق قولىنى قۇلىقىغا تەگكۈزدى.

«ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر، ئەشھەدۇ ئاللا ئىلاھە ئىللاللاھۇ، ئەشھەدۇ ئاللا ئىلاھە ئىللاللاھۇ...»

چولاق مۇئەززىننىڭ يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان ياڭراق، مەردانە سادا قۇتراۋاتقان بوراننىڭ ئاچ بۆرىدەك ھۇۋلاشلىرىنى بېسىپ كەتتى.

بۇ ئۇنىڭ ئۆمرىدە ئىككىنچى قېتىم مانا مۇشۇنداق چەن ئىشتىياق بىلەن ئەزان ئوقۇپ، غەپلەتتە ياتقانلارنى ئويغىتىپ، مۇقەددەس پەرزنى ئادا قىلىشقا، ھەق بىلەن ناھەقنى ئادالەت تارازىسىدا ئۆلچەپ، بىر ياقىدىن باش چىقىرىشقا، زالىملارنىڭ ئۈستىگە كەلگۈن مىسالى باستۇرۇپ بېرىشقا چاقىرىشى ئىدى.

تۇنجى قېتىمقىسى ئەلۋەتتە بۇنىڭدىن يەتتە يىل مۇقەددەمكى ئىش. ئۇ چاغدا ئۇ جامائەتنى مانا شۇنداق ياڭراق ئەزان بىلەن غازات مەشئىلىنىڭ ئوتى يېقىلغان مانا مۇشۇ مەسچىتكە جەم قىلغانىدى.

شۇ قېتىم ئۇ ئۇڭ قولىنىڭ بەش بارمىقىدىن ئايرىلىپ قالغان. بىراق، بۇ قېتىم نېمىسىدىن ئايرىلىدىغانلىقى ئۈستىدە قىلچە ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا، ئىككىنچى ئەزاننى بۇرۇنقىسىدىنمۇ زىيادە ئىشتىياق بىلەن توۋلىدى.

ئاجىز دەرەخلەرنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ تاشلىغان بوران ئېتىقادىغا سادىق بولغان جامائەتنىڭ يولىنى توسۇپ قالالمىدى. بۈگۈنكى بامدات نامىزىنىڭ ئەھمىيىتىدىن خەۋەر تاپقانلارمۇ، تاپمىغانلارمۇ دېگەن قەرەلىدە مەسچىتكە يىغىلىپ، سەپراس بولۇپ تۇرۇشتى.

بامدات نامىزى بەكمۇ تەنتەنىلىك ۋە سۈرلۈك ئوقۇلدى. خۇددى بەزى جامائەت ئويلىغاندەك، سېيىت ھاجى «بوران»

سەۋەبىدىن مەسچىتكە كېلەلمەيچكە، چولاق مۇئەززىننىڭ ئىمامەتچىلىك قىلىشىغا توغرا كەلگەنىدى.

مۇئەززىن ناماز ئوقۇۋېتىپ، ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن تاناپ تارتقاندەك تۈز تۇرغان ھەر بىر سەپنى ۋە سەپ ئىچىدىكى ھەربىر ئادەمنى تەكرار كۆزىتىپ چىققان بولسىمۇ، مەسلىھەت بويىچە مەسچىتكە تۇنجى بولۇپ كېلىپ، ئالدىنقى سەپتىن ئورۇن ئالماقچى بولغان ھىممەت قاشقىنى زادى ئۇچرىتالمىدى.

«ئۇ ئاغرىپ يېتىپ قالغانمىدۇ؟ ئەزاننى ئاڭلىيالماي قالدىمىكىن؟ ياكى سوپۇرگەئاخۇننىڭ تاپىلىغانلىرىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانمىدۇ؟»

بامدات نامىزى ئوقۇلۇپ بولدى، ئەمدى جامائەتنى توختىتىپ بولمايدىغانلىقىنى بىلگەن چولاق مۇئەززىن سەپ ئالدىدىكى تەقەززا، بىئارام بولۇۋاتقانلارنىڭ «ئەمدى قانداق قىلىمىز؟» دېگەن مەنادىكى قاراشلىرىغا كۈلۈمسىرەش بىلەن جاۋاب بەردى-دە، مېيىت نامىزىغا ئەزان ئوقۇدى. ھىممەت قاشقىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۆزى ئۈستىگە ئېلىپ، جىنازا نامىزى چۈشۈرۈشنىڭ قائىدىلىرىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن:

— مەسچىتىمىزنىڭ تەقۋادار جامائەتلىرى، ئى پاك مۇسۇلمانلار، شۇ تاپتا كىمنىڭ نامىزىنى چۈشۈرگەنلىكىمىزنى بىلمەيۋاتامسىلەر؟ مەسچىتتە مېيىت ياتقۇزۇلغان جىنازىنى كۆرمىگەنلىكلەرگە ھەيران بولۇۋاتامسىلەر؟ ئۇقۇۋېلىڭلاركى، بىز مەسچىتىمىزنىڭ ئىخلاسمەن جامائىتىنىڭ بىرى، يۇرتىمىزنىڭ ئېسىل ئوغلانى، قېرىندىشىمىز ئابدۇللائاخۇننىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈۋاتىمىز. ئۇنىڭ تېنى ئۆز زېمىنىنىڭ تاغلىرى ئارىسىدا ياتىدۇ، روھى ئاللىبۇرۇن جەننەتتىن جاي تاپتى. نامى بولسا تىلىمىزدا! — دېدى.

مۇئەززىننىڭ ئىلگىرىكىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان كەسكىن

تەلەپپۇز بىلەن قىلغان سۆزىگە ۋە ئېيتىشماقتەك تۇيۇلغان جىنازا نامىزىنىڭ تەكتىگە يېتەلمەي ئەقلى لال بولغان بىر بۆلۈك جامائەت ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدىكى شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ، ھەيرانۇ ھەس قالدى. چولاق مۇئەززىن دېمىنى تولۇقلىغاچ، پۇقرالارنىڭ كەيپىياتىنى كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىزدە «قازاغا رىزا» دېگەن گەپ بار، ئەمما ھەرقانداق مۇئەللەق قازانىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق سەۋەبى بولىدۇ. قېرىندىشىمىز ئابدۇللائاخۇن بەزىلەر دېگەندەك يار-دىن ئۆزىنى تاشلاپ ئۆلۈۋالدىمۇ؟ ياق، ھەممىمىزگە بەش قولدەك ئايانكى، ئۇ ئۇنداق قورقۇنچاقلار زاتىدىن تۆرەلمىگەن. ئەمىسە، مەرھۇمنىڭ جېنىغا بىراۋ زامىن بولدىمۇ؟ زامىن بولدى، بىگۇناھ قېرىندىشىمىز ناھەق كەتتى...

15 – 20 ئادەمنىڭ ماتەم قوشاقلىرىنى ئېيتىپ، پوتلا-ماڭقىلىرىنى ئېقىتىپ جىنازا كۆتۈرۈپ مەسچىتكە كىرىپ كېلىشى مۇئەززىنىنىمۇ، جامائەتنىمۇ قاتتىق تەئەججۈپلەندۈردى. يېقىن-يىراق مەھەللىلەردىن بىرەر كىمىنىڭ قازا قىلغانلىقىدىن ئەسلا خەۋىرى بولمىغان مۇئەززىن گېپىنى توختىتىپ، غەلىتە ماتەمدارلارغا ھەيرانلىق نەزەرى بىلەن قارىدى.

— ۋاي قېرىندىشىم، دۈشمەن جېنىڭغا قەست قىلدى قېرىندىشىم، ۋاي بىچارە قېرىندىشىم...

— ئاقپاششانىڭ مۆمىن پۇقراسى ئىدىڭ قېرىندىشىم، پۇق-رانى دەپ كۆلپەت تارتقان ئىدىڭ قېرىندىشىم، ۋاي قېرىن-دىشىم...

ئۇنىڭغا تېخىمۇ غەيرىي تۇيۇلغىنى شۇ بولدىكى، قاردەك ئاپئاق يوپۇق يېپىلغان جىنازىنى رەھمەت ۋە ئابلىزقارىنىڭ بىرقانچە مالىيى كۆتۈرگەن، جىنازىغا ئەگەشكەنلەر ساپلا

«ئاقپاشا پۇقرالىرى» بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىرقانچە ئونبېشى، يۈزبېشىلارمۇ بار ئىدى.
چولاق مۇئەززىن دەسلەپىدە: قەسىردىكىلەردىن بىرەرسىنىڭ رىزقى ئۈگەنگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدىيۇ، چىرايىدىن جاللاتلىق يېغىپ تۇرغان خاتىپ بازار بېگى دۆشكەلەپ كېلىۋاتقان سەپەر بوۋاينى كۆرۈپ، بۇ قىياسىنىمۇ ئىنكار قىلدى.
كېلىۋاتقانلار ئاسماننى ئۆرۈۋەتكۈدەك يىغا-زار قىلىشقان پېتى جىنازىنى جامائەت ئارىسىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇدۇل خاتىپ مۇنبىرى ئالدىغا ئەكەلدى-دە، چولاق مۇئەززىننىڭ ئالدىغا قويدى.
چولاق مۇئەززىن بۇرنىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ قالغان بۇرجىكىگە پۈتلىشىپ يىقىلىپ كەتكىلى تاس قالغان سەپەر بوۋاينى ئىتتىك بىرىپ يۆلىۋالدى ۋە ئۇنىڭدىن:
— بۇ كىمنىڭ مېيىتى؟ — دەپ سورىدى.
خاتىپ ئاغزىنى ئۆمەللىگەن سەپەر بوۋاينى ئىتتىرىۋەتتى-دە، چالۋاقاپ تۇرۇپ:
— ئاقپاشا پۇقراسى ھەمىتئاخۇن قاشقىنى خاقانى چىن پۇقرالىرى ئۆلتۈرۈۋەتتى، — دېدى.
مۇئەززىن خاتىپنىڭ گېپىدىن ھېچنېمە چۈشەنمەي، ھاسىغا تايىنىپ، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ تۇرغان سەپەر بوۋايغا سوئال نەزەرىدە تىكىلدى.
— ئۆز قېرىندىشىنى ئۆزى ئۆلتۈرىدىغانغا چىرىيىلىك سارالڭ بولۇپ قالمىدى، — دېدى بوۋاي جامائەتكە ئاگىلىتىپ تۇرۇپ، — بۇ يەردە بىر ئويۇن بار. ھەمىتئاخۇننىڭ قاتىلەنىڭ كىم ئىكەنلىكى ئاللاغا ئايدىڭ!
چولاق مۇئەززىننىڭ سەزگۈر مېڭىسى دەرھال ئىشقا

كىرىشتى. تەسەۋۋۇر كۆچى بىلەن سەپەر بوۋاي ئېيتقان «ئۈيۈن» نىڭ ئېگىگە يەتكەندەك بولدى. ئەھۋال ئۇنىڭ قىيا-سىدىكىدەك بولغاندا ئىش تازا چىڭىغا چىققان، قان تۆكۈلۈش ئېھتىمالى بەكمۇ يېقىنلاپ قالغانىدى.

ئۇ، مۇۋاپىق بىر چارىنى ئېيىپ، قەستەن چاتاق تېرى-ماقچى بولغان سېيىت ھاجىنىڭ سۈيىقەستىگە تاقابىل تۇرۇش ۋە بۇ ئەھۋالدىن مەسچىتكە يېقىنلا يەردىكى كونا ئۆيدە يېرىم كېچىدىن بېرى مۆكۈنۈپ يېتىۋاتقان سۈپۈرگەتاخۇنلارنى خەۋەرلەندۈرۈش ئۈچۈن بىرئاز ۋاقىت كېرەكلىكىنى ھېس قىلدى. ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، جامائەتكە سەپراس بولۇشنى ئېيتتى.

مۇئەززىننىڭ ناماز چۈشۈرمەكچى بولغانلىقىنى كۆرگەن خاتىپ كۆكۈيۈن چاقان ئىشەكتەك چىچاڭشىپ كەتتى:

— چۈچۈرىنى خام سانىما چولاق، — دېدى ئۇ مۇئەز-زىنگە مۇشتىنى چىنەپ تۇرۇپ، — بۇنداق ئاسان ئىش نەدىكەن؟ ھىممەت قاشقىنى كۆمۈۋەتسەكلا ئىش توگەيدۇ دەپ ئويلامسەن؟ ئالدى بىلەن ئۇنى ئۆلتۈرگەن قاتىلنى چىقىرىپ بېرىش. ئاندىن كېيىن ئالدىرىماي گەپلىشىمىز!

چولاق مۇئەززىننىڭ بۇ يولسىزلىقتىن ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچتى-دە، خاتىپنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە تىكى-لىپ تۇرۇپ:

— ئۆلگەن ئادەمنى بۇنچىۋالا خارلاشنىڭ ئاللا ئالدىدا كەچۈرگۈسىز گۇناھ بولىدىغانلىقىنى بىلمەمدىلا بەگزادەم؟ — دېدى ئۇ زەردە بىلەن.

— گۇناھ بولامدۇ — يوقمۇ؟ بۇنىڭدىن پەرۋايىم پەلەك، ئال-دى بىلەن قاتىلنى ئېيىپ، ئېرىسىنى تەتۈر سويۇش كېرەك. ئاق-پاششا پۇقراسىنى ئۆلتۈرگەنلىك ئاقپاششاغا مۇشت كۆتۈرگەنلىك!

خاتىپ جىنازىنى قورشاپ تۇرغان كىشىلەرگە تەرىنى تۇرۇپ،

شۇنداق بىر ئالىيمۇۋىدى، ئۇلار: «ئاقپاششا پۇقراسىنى ئۆلتۈرگەن قاتىلنى تاپماي قويمايمىز!» دەپ ئالا - تاغىل جارقىراشتى.

— ھەي جامائەت، ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، — خاتىپ ياغلانمىغان كانايىنىڭ ئۈنىدەك سەت ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى، — ئاقپاششا پۇقراسى بولغان ھەممەتئاخۇننى كىم ئۆلتۈردى؟ بىلەمسىلەر، مەن سىلەرگە دەي، ئۇنى ئاقپاششا پۇقرالىرىغا ئۆچمەنلىك قىلغۇچى سوپۇرگە تۆگە ئۆلتۈردى. ئۆلۈكنى ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىكى ئېرىقىقا تاشلاپ قويۇپ، گۇناھىدىن قورقۇپ قېچىپ كەتتى.

ئۇ سەپەر بوۋاينىڭ ياقىسىنى تۇتۇۋېلىپ، كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

— قېنى، گۇۋاھلىق بەر قېرى، سوپۇرگە تۆگىنىڭ ھەممەتئاخۇننى ئۆلتۈرگىنى راستمۇ؟

— تۆھمەت!

— ھە، ئەمىسە دېگىنە، ھەممەتئاخۇننىڭ جەسىتىنى ئۇنىڭ ئۆيى ئارقىسىدىكى ئېرىقتىن تېپىۋالغىنىمىزدىنغۇ تانالماسەن؟

— تۆھمەت!

— ئەمىسە سوپۇرگە نېمىشقا قېچىپ كېتىدۇ، ئۇنىڭ شېرىكلىرى قەيەرگە كەتتى؟ دەپ باقە!

— دېگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسى تۆھمەت، سوپۇرگەئاخۇن ئادەم ئۆلتۈرگىنى يوق، قېچىپ كەتكىنىمۇ يوق!

بوۋاي خاتىپنىڭ قولىدىن ئاجراش مەقسىتىدە يۇلغۇنۇپ باقتىيۇ، ياۋا توڭگۇزدەك كۈچى بار بەگزادىنىڭ چاڭگىلىدىن بوشىنالمىدى. شۇنداقتىمۇ خىرقىراپ تۇرۇپ، جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ:

— جامائەت، بۇداپ يۈزيالغانچىنىڭ گېپىگە ئىشەنمەڭلار! ھەممەت

قاشقىنىمۇ، ئوغلۇم ئابدۇللائاخۇنىمۇ...مۇشۇ ئىپلاسلار...، — دېدى،

«چىدىمىغان ئىشتانغا چىقىرىپتۇ» دېگەندەك، سىرنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن قورققان خاتىپ بازغاندەك مۇشتىنى باش ئۈستىدىن ئايلاندۇرۇپ كېلىپ بىرنى سېلىۋىدى، بوۋاي ئىككى-ئۈچ قەدەم نېرىسىغا بېرىپ تىك موللاق چۈشتى. بۇرنىدىن بۇلاقتەك ئېتىلىپ چىققان قان ئاپئاق بۇرۇت-ساقاللىرىنى شەلپەردەك قىزارتىۋەتتى.

— ئى جامائەت، ئۇرۇڭلار بۇ ئىپلاسنى! ئابدۇللائاخۇنىمۇ، ھەممىت قاشقىنىمۇ ئۆلتۈرگەنلەر مۇشۇ، — مۇشت ئاتىمەن دەپ دەلدۈگىنىپ كەتكەن خاتىپ ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە چولاق مۇئەززىن مۇنبەرگە چىقىپ قانغا مىلىنىپ ياتقان سەپەر بوۋايغا قاراپ غەزەپ ئوتىدا يېنىۋاتقان جامائەتكە دېدى، — ئاللانىڭ ئۆيىدە قان تۆككەن جوھۇتلارنى تالاغا سۆرەپ ئاچىقىڭلار! كۆزى ئوچۇق كەتكەن قېرىنداشلىرىمىز ئۈچۈن قىساس ئېلىش پۇرسىتى كەلدى، ئاللاھۇ ئەكبەر!

ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپلا يىرتقۇچلارچە غالجىرلاشقان خاتىپنىڭ قولىغا مەھكەم ئېسىلدى. مۇنبەر ئالدىغا ئېتىلىپ چىققان جامائەتنىڭ بەزىسى سەپەر بوۋاينى يۆلىسە، بەزىسى قاپقاندىن قۇتۇلۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقان بۆرىدەك ئالىچاڭلاۋاتقان خاتىپنىڭ قولىغا چىققان يېرىدىن قاماللاپ، تاپىنى سۆرىگەندەك سۆرەپ، مەسچىتنىڭ ئالدىغا ئاچىقىشتى. خاتىپقا ئەگىشىپ ھازىدار قىياپىتىگە كىرىۋالغان «ئاقپاششا پۇقرالىرى» مۇ بۈركۈتتىن ئۈركۈگەن تۈلكىدەك ھەرقايان پىتىراپ، جانلىرىنى دالدىغا ئېلىشتى.

— قېرىندىشىمىزغا قەست قىلغان جوھۇت سەنمۇ؟!

— يوغان گەپ قىلغان ئاغزىڭ مۇشۇمۇ؟!

— سەپەرئاخۇننى ئۇرغان قولۇڭ مۇشۇمۇ ئىپلاس!

ئۇزۇندىن بېرى يىغىلىپ قالغان دەردىنى بىراقلا چىقارماقچى بولغان يۇقرالار خاتىپنىڭ باش-كۆزىنى بىردەمدىلا كوداڭدىن چىققان ئىنتقا ئوخشىتىۋەتتى. قولى يەتكەنلەر قولى بىلەن ئۇردى، پۇتى يەتكەنلەر پۇتى بىلەن تەپتى. خاتىپقا ئولاشقان ئادەملەرنىڭ تولىلىقىدىن قولىمۇ، پۇتىمۇ يەتمىگەنلەر ئۇنىڭ ئاتىمىش پۇشتىدىن، يەتمىش پۇشتىغىچە تۇتۇپ تارتىپ، پۇخادىن چىققۇدەك تىللىۋېلىشتى.

— ۋايجان، ئادەم بارمۇ، مېنى قۇتۇلدۇرۇڭلار، دادا... ئانا!...

قىلغان-ئەتكەنلىرى بۇرنىدىن بۇلاق بولۇپ ئېقىۋاتقان خاتىپنىڭ داد-پەريادى ئۇزاق-ئۇزاقلارغىچە تارالدى. ئاللىقاچان كۆرىدىغىنىنى كۆرگەن خاتىپ بىلەن ھەپىلىشىپ يۈرۈشنىڭ ئەھمىيىتى قالمىغانلىقىنى چۈشەنگەن چولاق مۇئەززىن مەسچىت پەشتىقىغا چىقىپ جاكارلىدى:

— ئى باتۇر يۇقرالار، يۇرتىمىزنى پوكىنىغا باسقان، قېرىنداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرگەن يىلان-چايانلار ئەنە ئاۋۇ يەردە، — ئۇ قەسىر تەرەپكە قولىنى چىنىدى، — يىلان-چاياننىڭ ئۇۋىسىنى ۋەيران قىلىپ، بېشىنى يانجىمىغۇچە بىزگە ئاسايىشلىق يوق! قېنى، قولۇڭلارغا چىققاننى ئېلىڭلار، كەرەملىك ئاللا بىزگە مەدەت قىلغۇچىدۇر!...

شۇ ئارىدا قەسىرگە يېقىنلا بىر يەردىن «پاڭ» قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى.

مىلتىق ئاۋازىدىن چۆچۈگەن يۇقرالار پەشتاقتا تۇرغان مۇئەززىننىڭ سۆزى چورتلا ئۈزۈلگەنلىكىنى، ئاندىن كېيىن قىپقىزىل قان ئوخچۇپ چىقىۋاتقان مەيدىسىنى مەھكەم قامالاپ، تەڭپۇڭلۇقى بۇزۇلغان لەگلەكتەك سەنتۈرۈلۈۋاتقىنىنى كۆردى.

توپ ئارىسىدىن ئېلدام يۈگۈرۈپ بارغان نۇرەك باخشىمۇ ئۇنى يۆلىۋېلىشقا ئۈلگۈرەلمىدى. مۇئەززىن كۆزىنى جامائەتتىن ئۈزمەي تۇرۇپ: «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدەن رەسۇلىللا» دەپ ئۈنلۈك ۋارقىرىدى-دە، ئۆگزىدىن تاشلىغان كۆتەكتەك، مەسچىت بوسۇغىسىغا يىقىلدى.

نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئاڭقىرالمىغان جامائەتنىڭ بىر قىسمى كۆرۈنگەنلا تەرەپكە بەدەر قېچىشتى. بەزىلىرى مەسچىت ئالدىدىكى سەينادا دالاغا تاشلانغان تاپتەك سوزۇلۇپ، ۋايجانلاپ ياتقان خاتىپنى ئاچچىقى بىلەن بىر-ئىككىنى تېپىپ قويۇپ، قانغا مىلىنىپ ياتقان مۇئەززىننى كۆتۈرگەن پېتى يېقىندىكى ئەسكى تاملىق ئارىسىغا ئۆزىنى ئالدى.

چولاق مۇئەززىننى يىقىتقان مىلتىق ئاۋازىنىڭ ئەكس ساداسى بېسىقماستىنلا مەسچىت ۋە قەسىرگە ئوخشاشلا 200 قەدەم يىراقلىقتا روبىرو تۇرغان تاشلاندۇق ئۆينىڭ ئۆگزىسىدىنمۇ گۈمبۈرلىگەن ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ھاۋارەڭ ئىس كۆرۈلۈشكە باشلىدى.

بۇ يەرگە تاڭ ئاتارغا يېقىن بورانىنىڭ ھىمايىسىدە خېلى ئەپلىك جايلىشىۋالغان سوپۇرگە ئاخۇن، قادىر تۆمۈرچى ۋە بىرقانچە پالۋانلار چاچما ئوقلۇق مىلتىق بىلەن قەسىر تەرەپكە ئوق ئېتىۋاتاتتى.

ئۇلار ئەسلىدە، ئۇ جاللاتلارنىڭ ھىممەت قاشقىنى ئۆلتۈرۈپ، بىر قەدەم ئالدىدا قول سالىدىغىنىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن، پەقەت مەسچىتتىن قوزغىلىپ چىققان جامائەتنى ۋە نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنىڭ ئاۋازىنى كۈتمەكتە ئىدى. بىراق، نەتىجە ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ قالدى. ئۇلار مۇئەززىن ئوق تېگىپ يىقىلغاندىن كېيىن ئوق چىقارمىسا بولمايدىغانلىقىنى بىلدى. قەسىر تەرەپتىن ئاڭلىنىۋاتقان مىلتىق ئاۋازىمۇ

پارغانسىرى قويۇقلىشىشقا باشلىدى.

مىلتىق ئاۋازىدىن ۋە مۇئەززىنىنىڭ كۆكسىدىن بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىققان قاندىن قورقۇپ قېچىشقان پۇقرالار بىر پەستىن كېيىن ئەقلىنى يىغىۋالدى - دە، كونا ئۆيدىن مىلتىق ئېتىۋاتقانلارنىڭ سوپۇرگەئاخۇنلار ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، خېلى روھلىنىپ قالدى. كىمدۇ بىرى بىر قوچاق نەيزە ئەكېلىپ ياش ۋە قاۋۇل ئەركەكلەرگە تۇتقۇزدى. نۇرەك باخشىمۇ ئون نەچچە قىلچىنى ئىختىيار قىلغانلارغا تارقىتىپ بەرگەندىن كېيىن، جەڭگە كىرىشكە ئالدىراپ تۇرغانلارغا قاراپ:

— ئەي باھادىر چېرىدىيلىكلەر، قېرىندىشىمىز ئابدۇللانى، مۆمىن مۇسۇلمان ھەمىتنىاخۇننى، ئاغزىمىزغا ئىمان سالغان مۇئەززىن ئاخۇنۇمنى ئۆلتۈرگەن قان ئىچەرلەر ئەنە ئاشۇ قەسىردە، ئاللا يولىدا غازات قىلايلى، ئۆلسەك شېھىت، ساق قالساق غازى، ئاللاھۇ ئەكبەر! — دەپ تىۋۋلىدى.

ئۇ تۇمەن مىڭ جەڭچىنى جەڭگە چاقىرغاندەك، پەشتاقتا چىقىپ، بۇرغىسىنى راسا كۆچەپ چالدى. ئىسراپىلنىڭ نەرىسىدەك كۈچلۈك سادا ياڭرىدى.

«دۇت ... دۇت ... دۇت ...»

«— ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر!»

نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنىڭ جاسارەت بېغىشلىغۇچى ئاۋازى ئەزىمەتلەرگە ئىلھام بەردى. ئۇلار باش ئۈستىدىن ۋىڭىلداپ ئۆتۈۋاتقان ئوقلارغا پىسەنت قىلماي، دەرھال ئورۇن يۆتكىدى - دە، 50 قەدەم ئالدىدىكى ياڭاق دەرەخزارلىقنىڭ يېنىغا بېرىپ جايلىشىپ، ھۇجۇمغا ئۆتكەنلەرنى مۇھاپىزەت قىلدى.

قەسىردىكىلەر ئوت كۈچىنى ياڭاقلىققا مەركەزلەشتۈردى. نۇرەك باخشىنىڭ باشلامچىلىقىدا يولۋاستەك ئېتىلىپ كەلگەن

پۇقرالار مەسچىت ئالدىدىكى بوشلۇقتا تېخىچە ئېڭىراپ، ئېشەك-تەك ئېغىناپ ياتقان خاتىپنى ئەكېتىشكە كەلگەن بىر توپ كىشىلەر بىلەن تۇتۇشۇپ قالدى. تەئەججۇپلىنىدىغان يېرى شۇ ئىدىكى، پۇقرالارغا ھېچقانداق تونۇشلۇقى بولمىغان بۇ كىشىلەرنىڭ قامىتى قاۋۇل، تۇرقى تامدەك ئىدى، قىلىچۋازلىق ۋە نەيزىۋازلىقا كەلگەندە توشقاندەك تاقلاپ، يولۋاستەك ئوخچۇيتتى.

قىلىچ بىلەن قىلىچنىڭ يالت-يۇلت ئۇچقۇن چىقىرىپ جاراڭلاشلىرى، گىرەلەشكەن نەيزىلەرنىڭ پاراس-پۇرۇس سۇنۇشلىرى، ئىككى تەرەپنىڭ ئۇر-چاپلىرى مىلتىق ئۈنى ۋە بورانىنىڭ گۇرۇلدىشى بىلەن قوشۇلۇپ، ئەجەل شاۋقۇنىغا ئاي-لانغان، يالقۇنلۇق تەكبىر بىلەن قۇچاقلاشما جەڭنىڭ قايناپ تۇرغان يېرىگە ئۆزىنى پەرۋانىدەك ئۇرۇۋاتقان پۇقرالار ئۆلۈپ-تىرىلىشىگە باقماي جەسۇرلۇق، جانبازلىق كۆرسەت-مەكتە ئىدى. ھەر ئىككىلا تەرەپ بۇ قاينامغا ئوق ئۈزۈشكە پېتىنالمايتتى. كۈن چۈشكە يېقىنلاشقاندا، قەسىرنىڭ مەسچىت تەرەپتىكى يان تېمىدىن بىر سۈڭگۈچ ئېچىلدى-دە، سۈڭگۈچتىن يەنە بىرتوپ ناتونۇش قوراللىقلار ئېتىلىپ چىقتى. قىساس تىغى بىلەن يەر چىشلىگەن دۈشمەنلەرنىڭ ئورنى ئۇلار بىلەن تولۇقلاندى. كۆۋەجەپ تۇرغان دەريادىكى قاينامدەك غۇجمەكلىشىپ كەتكەن توپنىڭ مەركىزىدە قالغان خاتىپ خۇددى ماھىر چەۋەندازلارنىڭ ئارىسىغا تاشلانغان ئوغلاقتەك، قولدىن قولغا ئۆتۈپ تۇردى. جەڭ بارغانسېرى شىددەتلىك تۈس ئالدى.

پېشىن نامىزىغا ئەزان چىقىدىغان چاغدا جەڭ ۋەزىيى-تىدە ئۆزگىرىش بولۇشقا باشلىدى. پۇقرالار سېپى يىراق-يېقىندىن ئۆزىنى جەڭگە ئاتاپ كېلىۋاتقانلار بىلەن زورىيىپ

تۇرسىمۇ، ئاخىر ئۇلارنىڭ ئاددىي قىلىچلىرى ئالاھىدە ياسالغان ھەربىي قىلىچلارغا تەڭ كېلەلمىدى. كەتمەن سېپى تۇتۇپ كۆنگەن قوللار نەيزە سېپىغا ماسلىشالمىدى.

— ئىش يامانغا ئۆرۈلۈۋاتىدۇ، ئوق ئاتقاچ ئۆيدىن چىقىپ پۇقرالارنى مۇھاپىزەت قىلىلى، — دېدى يۈزى پۈرۈخ ئىسى بىلەن قارىداپ، زەڭگىگە ئوخشاپ قالغان سوپۇرگەئاخۇن جانپىدالىق كۆرسىتىۋاتقانلارغا قاراپ.

سوپۇرگەئاخۇن مەرھۇم ھېيت قاشقىنىڭ: «سېيىت ھاجى ئورغۇن سەرخىل قورال-جابدۇق ۋە بىر مۇنچە ئادەم ئەكەلدى» دېگەن سۆزىگە ئەمدى ئىشەندى. قەسىردىكى مىلتىق-لار شۇنچىلىك تېز ۋە توغرا ئېتىلاتتىكى، نەچچە تال ئوق ئۇنىڭ قولاق تۈۋىدىن ئەجەل ناخشىسىنى توۋلاپ ئۆتۈپ كەتتى. ھەتتا تۆمۈرچىنىڭ بىر قولىقىمۇ ئۇشكە قويغاندەكلا تېشىلىپ كەتتى. ئۇ ئارقىمۇ ئارقا گۈمبۈرلەۋاتقان ئاۋازلارغا قاراپ ئۇلارنىڭ مىلتىقلىرىنى ئۆزلىرىنىڭكىدەك ئاغزىدىن ئوق-دورا قاچىلىنىدىغان مىلتىقلاردىن ئەمەس، بەلكى ئارقىمۇ ئارقا ئاتقىلى بولىدىغان مىلتىق دەپ قىياس قىلدى.

ئۇ ئۆكۈپ-تاتىرىپ ئادەم سىياقىدىن چىقىپ كەتكەن رەسۇل ئىمامغا مىلتىققا ئوق-دورا قاچىلاپ بېرىشكە بۇيرۇق قىلىۋاتقاندا، مەسچىت ئالدىدىكى پومىلاقلىشىۋاتقان پۇقرالارنىڭ جاي مەھەللىسى تەرەپكە سۈرۈلۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدى. دۈشمەنلەرنىڭ ئۇلارنى سىر توقاي قىلىپ كېتىپ بارغانلىقى ئۇنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ تاملىرى غەل-ۋىرنىڭ شىرىسىدەك ئۆتىمتۆشۈك بولۇپ كەتكەن كونا ئۆيىنى تاشلاپ چىقىپ، چېكىنىپ كېتىۋاتقانلارنى قوغداش قارارىغا كەلدى. ئۇنداق بولمىغاندا، ئورغۇن كىشىلەرنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىش ئېھتىمالى كۆزگە كۆرۈنۈپلا

تۇراتتى. سۇپۇرگەئاخۇن:

— قېنى، ئوق ئاتقاچ چېكىنىڭلار، ئاۋۇ قىلچىلىقلارنىڭ كەينى تەرىپىدىن بېرىپ ئەدىبىنى بېرەيلى، ئايىغىڭلارنى ئىتتىك قىلىڭلار! — دەپ بۇيرۇق بەردى ۋە ئۆزى ئۆيدىن ئەڭ ئاخىردا ئايرىلدى.

مىلتىقچى ۋە ئوق-دورا قاچىلىغۇچىلاردىن بولۇپ ئون نەچچە كىشى دەرەخلىقلەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ، قەسىردىكى-لەرنىڭ ئوقىدىن پاناھلانغاچ، پۇقرالارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كېتىۋاتقانلارنىڭ ئىزىغا چۈشتى.

ئۇلارغا ئايان ئىدىكى، قوغلىغۇچىلارنىڭ دەل كەينىدىن ئوق ئۈزۈشكە بولمايتتى. بولمىسا چاچما ئوق پۇقرالارغا زەرەر يەتكۈزۈپ قويۇشىمۇ مۈمكىن ئىدى. ئېرىقلاردىن، قىر تۈۋىدىن، تاملارنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقانلارغا يول كۆرسىتىپ كېلىۋاتقان سۇپۇرگەئاخۇن:

— بىر ئامال قىلىپ ئۇ ئەبلەخلەرنى پۇقرالاردىن ئايرىۋې-تەيلى، ئەڭ ياخشىسى يان تەرەپتىن پەيدا بولۇپ، ئۇلارغا قارىتىپ تەڭلا ئوق چىقارساق، ئۇلار بۇ يەردىمۇ يوشۇرۇنۇپ تۇرغان مىلتىقلىقلار بار ئوخشايدۇ، دەپ بەدەر تىكىۋېتىدۇ، — دېدى ۋە ئۇلارنى باشلاپ بىر قۇرۇق ئۆستەڭگە شۇڭغۇدى.

كۈن كەچ بولغانىدى، بوران كۈچىيىپ كەتتى. بوران-نىڭ زەربىسىگە تاكى يېرىم كېچىدىن بېرى مەردلەرچە كۆكرەك كېرىپ قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان تېرەكلەرنىڭ بەزىلىرى «قاراس-قۇرۇس» قىلىپلا قاق بېلىدىن ئۈزۈلدى. گەرچە كۈن پاتمىدىغان چاغ بولمىغان بولسىمۇ، ئاسمان قاراڭغۇلىشىپ، توپا-چاڭ قويۇقلىشىپ كەتتى.

— ئېتىڭلار!

تۆت-بەش مىلتىقتىن تەڭلا ئوت ئېچىلدى. راست

دېگەندەكلا، «يان تەرىپىمىزدە بۆكتۈرمە بار ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ قېلىشقان قەسىر نۆكەرلىرى ئالاقزادە بولۇپ، ئالدى-كەينىگە باقمايلا بەدەر قاچتى. شۇنىڭ بىلەن سۇپۇرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ مىلتىقچى ئەزىمەتلىرى يوقىرا بىلەن دۈشمەننىڭ ئارىسىغا كىرىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى.

مىلتىقچىلارنىڭ ئەڭ كەينىدە كېلىۋاتقان تۆمۈرچى قوم چاچقاندەكلا تېگىۋاتقان توپا ئېقىمىنى بوسۇپ ئۆتۈپ، ھاسىراپ-ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلدى-دە، سۇپۇرگەئاخۇنغا قەسىردىن چىۋۋىلىپ چىققان مىلتىقچىلارنىڭ يەنە قوغلاپ كېلىۋاتقىنىدىن خەۋەر بەردى.

— چاتاق بوپتۇ، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن ئالدىدا بۈيرۈق كۈتۈپ تۇرغان نۇرەك باخشىغا، — بورغاڭنى چال ئاكا، توزۇپ كەتكەن يوقىرالارنى توپلاپ، مازار كەنتىدىكى كونا تۈگمەن كويلىسىغا بېرىپ بىزنى كۈتۈڭلار. بىز ئۇ خۇمسىلارنى مۇشۇ يەردىلا توسىۋالىلى!

— بورغىنىڭ ئۈنىنى ئاڭلىيالمايدۇ، ھېلىھەم خاتىرجەم بولسىلا بېگىم، ئۇلارنى كونا تۈگمەنگە ئۆزۈم باشلاپ بارىمەن.

نۇرەك باخشى كەينىگە ياندى-دە، قارا كۆرۈنۈش كېتىۋاتقان يوقىرالارغا يېتىشىۋالماقچى بولۇپ، كۈچىنىڭ بارىچە يۈگۈردى.

سۇپۇرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى قەسىر تەرەپتىن قەدەممۇ قەدەم قىستاپ كەلگەن مىلتىقچىلار بىلەن جاي مەھەللىسىنىڭ ئايىغىدا بىر قەپەس ئېلىشتى. ھەممە ئەتراپ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە يوشۇرۇنغان ۋە تەكلىماكاننىڭ كۆچمە قۇملىرىنى ئۇچۇرۇپ، گۇرۇلدەۋاتقان بوران كۆز ئاچقۇزمىغاچقا، ھېچكىمنىڭ ئاتقان ئوقى ھېچكىمگە تەگمىدى.

بىراق، بەزى ئالامەتلەر ئىككى تەرەپنىڭ ئارىلىقى بەكمۇ

قىسقىراپ قالغانلىقىنى ئىسپاتلىماقتا ئىدى. مۇبادا قاراڭغۇدا ئىسسىقلاپ يۈرگەن رەقىبلەر كۈتۈلمىگەندە ئۇچرىشىپ قالسا، ئىككى رەقىب يالغۇز ئاياغلىق كۆۋرۈك ئۈستىدە دوقۇرۇشۇپ قالغاندەك ھال يۈز بېرەتتى. بۇ ھال پۇقرا مىلتىقچىلارغا تولىمۇ پايدىسىز بولاتتى-دە، قىرغىنچىلىق كېلىپ چىقاتتى.

«بىز ھەرنېمە بولساقمۇ مەيلى،— دەپ ئويلىدى سوپۇرگە-ئاخۇن،— لېكىن كوناتۇگمەن بېشىدا بىزنى كۈتۈپ تۇرغان پۇقرالار دۈشمەننىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتسە قانداق بولغىنى؟»

ئۇ، چۈشتىن بۇرۇن نۇرەك باخشىدىن سەپەر بوۋاينىڭ پۇقرالار ئارىسىدا بارلىقىنى ئاڭلىغان ۋە ئۇنىڭغا بۇ ئاجىز بوۋاينى نېمىلا بولمىسۇن ئوبدان ئاسراپ، ھەر ئامالار بىلەن چىنارئايىمنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ قويۇشنى قاتتىق جېكىلىگەنىدى. «ئەگەر ئۇ بوۋاينى ئۆيگە ئاپىرىپ قويۇشقا ئامال قىلالمىغان بولسىچۇ؟»

ئاخىر، ئۇ يېقىنلا يەردە ئوق چىقىرىۋاتقان قەسىر نۆكەرلىرىنىڭ دىققىتىنى باشقا ياققا بۇرىۋەتتى-دە، ئۇلارنىڭ كۆزىنى باغلاپ، مىلتىقچىلارنى باشلاپ مازار ئۈستى-ئىنى بويلىغانچە كوناتۇگمەن بېشىغا قايتىپ كەلدى.

جاي مەھەللىسىنىڭ ئەتراپىدا خېلى قويۇق ئېتىلغان ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئۆز ئادەملىرىدىن ئەندىشە قىلىپ تۇرغان پۇقرالار ئۇلارنى ئۈمىد ئەلچىسىدەك كۆرۈپ قارشى ئالدى. قول-ئاياغلىرى تېڭىلغانلار، باش-كۆزىدىن ھېلىغىچە قان ئېقىۋاتقانلار ئۇلار بىلەن يىغلىشىپ تۇرۇپ كۆرۈشتى، سوپۇرگە-ئاخۇن بۇرغىسىنى پوتىسىغا قىستۇرۇۋېلىپ، قىزىق-قىزىق گەپلىرى بىلەن كىشىلەرنىڭ روھىنى ئاۋۇندۇرۇۋاتقان نۇرەك باخشىدىن سەپەر بوۋاينىڭ ئىز-دېرىكىنى قىلدى. ئۇ، ئۇنىڭ ئايالىنىڭ يېنىغا تىنچ-ئامان ئاپىرىپ قويۇلغانلىقىنى ئاڭلىغا-

ىدىن كېيىنلا ئەندىشىسى يوقىلىپ، يۈرىكى جايىغا چۈشتى.
سۈيۈرگەئاخۇن شىراقلىق مىلتىقنى تىزىغا قويۇپ تۇگمەن كويلىسىدىكى كۆتەك ئۈستىگە ئولتۇردى ـ دە، ئويغا پاتتى.
ئۆز مىلتىقچىلىرىنىڭ ھېچقانداق چىقىم تارتماي قايتىپ كەلگىنىنى كۆرگەن جامائەتنىڭ يۈرىكى خېلى جايىغا چۈشۈپ، ئەنسىرەشتىن خالىي بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇنىڭدىن كېيىن يۈز بېرىدىغان ۋەزىيەت ئۈستىدە ناھايىتى كەم ئويلىشاتتى. قەسىردىكىلەر ئادىمىنىڭ ۋە ئەسلىھەلىرىنىڭ سەرخىللىقىغا ئىشىنىپ يۈرت بويىچە تىنتىش ئېلىپ بېرىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. ئۇ ھالدا پېتراپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ ئۆز مەھەللىرىگە قايتىشى مۇمكىن ئەمەس، لېكىن كىچىككىنە مازار كەنتىدىكى دېھقانلار ئىككى يۈزچە ئۆي ـ ماكانسىز، ئاش ـ ئوزۇقسىز كىشىلەرنى باقالامدۇ؟ ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرى، قېرىسال ئاتا ـ ئانىلىرى قانداق قىلىدۇ؟ دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ قالماقتىن ئۆزگە يول قالمىدىمۇ؟
سۈيۈرگەئاخۇن ئاخىرقى ئويىدىن ئۆزىمۇ چۆچۈپ كەتتى. «ياق، قىرىلىپ تۈگەشسەك تۈگىشىمىزكى، دۈشمەنگە ئۆزىمىزنى تۇتقۇزمايمىز» دەپ قەتئىي نىيەتكە كەلدى ئۇ ئاخىردا.
ئۇ قورسىقىنىڭ غولدۇرلاپ، مەيدىسىنىڭ ئېچىشىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى ـ دە، ئۆزىنىڭمۇ، يۇقرالارنىڭمۇ تاڭ ئاتقاندىن بېرى ئاغزىغا چىگىتچىلىك بىر نەرسە سالمىغانلىقىنى يادىغا ئالدى.
تۇساتتىن يېقىنلا بىر يەردە «گۇم» قىلىپ ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى. ئارقىدىنلا تېخى بايىلا «ئەھۋالنى تىڭ ـ تىڭلاپ كېلىمەن» دەپ

200 قەدەم نېرىسىدىكى كۆچۈم دەرەخلىككە كىرىپ كەتكەن
قادىر تۆمۈرچىنىڭ نەرە تارتقاندەك ۋارقىرىغان ئاۋازىنى
ئاڭلىدى:

— سېيىت ھاجىنىڭ جاللاتلىرى كەلدى، ئۆزۈڭلارگە
ھېزى بولۇڭلار!

سۈپۈرگەئاخۇن بىر پېيىمغا دورا ۋە بىر پېيىمغا پىتىر
قاچىلانغان خورجۇننى بېشىغا قويۇپ ئۇيقۇغا كەتكەن رەسۇل
ئىمامنى ئويغاتتى:

— ئىمام، ئوق - دورا تەلمۇ؟

— تە ... تەل ئەمەس، 10 - 12 قېتىم ئاتقىلى يېتەر!

سۈپۈرگەئاخۇن تېخىچە كۆزىنى ئۇۋۇلاۋاتقان رەسۇل
ئىمامنىڭ قولىدىن خورجۇننى سىلكىپ تارتىۋالدى - دە، پۇقرا-
لارغا كويلا ئىچىدە قىمىر قىلماي يېتىشنى بۇيرۇپ، دەرەخ-
زارلىققا قاراپ قاپلاندەك ئېتىلدى.

ئۇ مىلتىققا ئوق - دورا قاچىلاش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان
قادىر تۆمۈرچىنىڭ يېنىغا چۆكتى - دە، سورىدى:

— قانچىلىك ئادەمدەك قىلىدۇ، بەرداشلىق بېرەلەمدۇق؟

— ئىش چاتاقراق تۇرىدۇ، — دېدى تۆمۈرچى ئوق - دورىنى
غىپچىدۇۋېتىپ سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ سوئالىغا توغرىدىن توغرا
جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا، — تاپقا يوپۇرۇلغان تاز قارىدەك
كېلىۋاتىدۇ بۇ جوھۇتلار. چاپسان بولسىلا بېگىم، بۇلارنى ماڭا
قويۇپ بېرىپ، ئەل - جامائەتنى خاتىرجەمرەك بىر يەرگە
يۆتكەپ كېتىشنىڭ ئامالىنى قىلسىلا!

— قەيەرگە يۆتكەيمىز، شۇ تاپتا چىرىينىڭ قەيىرى
خاتىرجەم؟

— قانداقلا بولمىسۇن كونا تۆگمەن بېشىغا قايتىپ بېرەر

ئامالىنى قىلسىلا!

شۇ چاغدا قارشى تەرەپنىڭ 50 قەدەممۇ كەلمەيدىغان يەرگىچە قىستاپ كەلگەنلىكى مەلۇم بولدى. ئوق ئاۋازىمۇ قويۇقلاشتى.

— ھازىر بىرلا چارە چۆلگە قاراپ قېچىشلا مۇمكىن. بىر كېچە - كۈندۈز ماڭغاندا، بەشتوغراقتا بارغىلى بولىدۇ، قالدىسىنى شۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن ئاندىن بىر نېمە دېيىشەرمىز، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن ۋارقىراپ تۇرۇپ.

— سىلى نېمە دېسىلە شۇ، ئىزداھام جامائەتنىڭ قېشىغا قايتسىلا، بۇلارنى مەن بىردەم توسۇپ تۇرۇپ، ئارقىلىرىدىن يېتىمەن.

مازار كەنتى چىرىيىسىنىڭ ئەڭ چېتىگە جايلاشقاچقا، ئۇنىڭ قومۇلۇققا تۇتىشىدىغان ئۈچ تەرىپى ئوچۇق ئىدى. سۈپۈرگەئاخۇن بايام كىشىلەرنى بۇ يەرگە چېكىنىدۇرۇشنى قارار قىلغاندىمۇ مازار كەنتىنىڭ مۇشۇ ئەپچىل شارائىتىنى كۆزدە تۇتقانىدى.

قادىر تۆمۈرچى قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ جەددى - جەھەتىنى ئاتاپ تىللاپ تۇرۇپ، بىر پاي ئوق ئېتىۋەتكەندىن كېيىن، مىلتىقىغا ئوق - دورا قاچىلاۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇنغا كەسكىن تۇردە ئىلتىماس قىلدى:

— خۇدا ھەققى بېگىم، پۇقرالارنى دەرھال بۇ يەردىن ئەكەتسىلە، يەنە بىردەم كېچىكسەك ھەممىمىز يات تائىپىلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىمىز!

ئۇ، تۆمۈرچىنىڭ كەسكىن ئىلتىماسى بويىچە ئوق - دورىسىنى مىلتىقى بىلەن قوشۇپ ئۇنىڭغا قالدۇردى - دە، قارشىلىق كۆرسىتىش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان تۆمۈرچىگە قىيماسلىق نەزەرى بىلەن قاراپ قويۇپ، كەينىگە بۇرۇلدى...

كونا تۆگمەن بېشىدىكى كەسكىن جەڭ ئەتىسى تاڭ ئاتقۇچە داۋام قىلدى. قەسىردىن كەلگەنلەر ئاخىر كونا تۆگمەن بېشىنى ئىگىلەشكە مۇۋەپپەق بولدى. ئۇلار ئوق-دورىسى تۈگەپ، قانغا مىلىنىپ ھوشسىز ياتقان قادىر تۆمۈرچىنى قولغا چۈشۈرگەن چېغىدا پۈتۈن بىر كېچە پەقەت بىرلا ئادەم بىلەن ئېلىشىپ چىققانلىقىنى بىلدى-دە، جىنى تۆمۈردەك چىڭ تۆمۈرچىنىڭ جاسارىتىگە ۋە ھىيلىسىگە ھەيرانۇھەس قالدى.

بوران توختاپ، كۈن چېچىلىشقا باشلىغاندا، ئۇلار پۇقرالار غايىب بولغان چۆلگە بىر ھازا تىكىلىپ تۇردى، كەتكەنلەرنىڭ ئۇسسۇزلۇق دەستىدىن قىرىلىپ تۈگەيدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىپ، تېخىچە ھوشىغا كەلمەيۋاتقان تۆمۈرچى بىلەن كونا تۆگمەن كويلىسىدا بېشىنى چۆمكەپ تىترەپ ياتقان پېتى قولغا چۈشكەن رەسۇل ئىمامنى ئېلىپ ئۇۋىسىغا قايتىشتى.

27. تۈلكە يولۋاسنىڭ پېيىدا

— ھۇ لانەزەللەر، نانقىپلار! — دەپ چېچىلدى ئابلىز قارى ئۆيىگە باش-كۆزى قانغا بويالغان ھالدا كىرىپ كېلىشكەن جاپپار موللا ۋە يەنە بىر كىشىنى كۆرۈپ ئەلپازىنى بۇزۇپ، — سەنلەرنى باققۇچە بىر ئىت باقسام بولماسمىدى؟! ھېچ بولمىسا دەرۋازامنى ساقلاپ بېرەر ئىدى، مانا بۈگۈن ئىككى كۈن بولدى، «پۇۋ» دېسە ئۇچۇپ كېتىدىغان بىرقىرىنىمۇ تۇتالمايۋاتىسىلەر، ھاجىمنىڭ بۇنىڭغا ئاچچىقى كېلىۋاتىدۇ!

جاپپار موللا ئوڭ بىلىكىنى سىيلاپ، چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ ئىڭراپ قويدى ۋە ئابلىز قارىغا يېقىنلىشىپ:

— تۇتتۇق بېگىم، تۇتتۇق، ئەكىلىپلا سولىۋەتتۇق، شۇغىنىسى بۇ قېرى بەكمۇ كۈچلۈك ئىكەن، ئۇنى ئۆگزىدىكى

كەپتەرخانىنىڭ ئارقىسىدىن تېپىۋالغان چېغىمىزدا بىلىكىمگە بىر سالماسمۇ، سۇنۇپ كەتكىلى تاس قالدى. ھېلىقى چىنار دېگەن قانجۇقنىڭ يامانلىقىنى دېمەمدىغان تېخى، يۈزىمىزنى تاتلاپ...— دېدى، بىر كاتتا ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارغاندەك تەلەپپۇزبىلەن.

— بولدى، بولدى، تۇتۇپ كەلدىڭلارمۇ ئىشقىلىپ؟

— تۇتۇپ كەلدۇق، تۇتۇپ كەلدۇق، بېگىم.

— چىقىڭلار، ئەمدى سىلەرنىڭ ئىشىڭلار تۈگىدى.

جاپپار موللا بوسۇغىدىن ئاتلاپ بولۇپ يەنە كەينىگە بۇرۇلدى-دە، ھىجىيىپ تۇرۇپ ئابلىزقارىغا:

— قارىم، ياق، بېگىم، ھېلىقى... ھېلىقى...،— دېدى.

— ھېلىقى نېمە؟ نېمىدەپ پوقىقىنى ئېزىدۇ بۇ؟

— سەپەر سەپرانى تۇتۇپ بەرگەنلەرگە 30 تەڭگە ۋەدە قىلغان ئىدىلە...

ئابلىزقارى پەگاھدا تۇرغان جاپپار موللىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ باردى:

— يەنە نېمە 30 تەڭگە؟ يەيدىغانمۇ مەندىن، كېيىدىغانمۇ مەندىن، يەنە قارىنىڭ تويمايۋاتامدۇ؟ چىقىش، كۆزۈمدىن يوقىلىش!

— ماقۇل... ماقۇل... مەن كۆزلىرىدىن يوقىلاي... ھازىرلا يوقىلاي...

تۆردە چالا بوغۇزلانغان توڭگۇزدەك تېپچەكلەپ، سۇنۇپ كەتكەن قوۋۇرغىسىنى ئاڭدۇرۇۋاتقان خاتىپ سەپەر بوۋاينىڭ تۇتۇپ كېلىنگىنىنى ئاڭلاپ جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىدى:

— ئەمدى قولۇمغا چۈشتىمۇ ئۇ پوق ساقال قېرى، ئالدىمىغا ھازىر قىلىڭلار، بۇ ھارامزادىنىڭ تېرىسىنى تولۇمچىلاپ سويۇپ، ئىچىگە سامان تىققۇزىمەن، دەرھال ئەكىلىڭلار!

— چېنىم ئوغلۇم، بىردەم چىدا، ئالدى بىلەن سۇنغان

قوۋۇرغاڭنى تاڭدۇرۇۋالىلى. ئۇ قېرىننى ئىشەككە تەتۈر مىنگۈ-
زۈپ، بىر جۇمە سازايى قىلىپ، ئاندىن جاچىسىنى بېرىمىز. ئۇ-
نىڭ جېنىنى ئۆز قولۇڭ بىلەن ئالىسەن، ھەددىدىن ئاشقان
گادايلاغا ئىبرەت قىلىسەن!

ئابلىزقارى خاتىپنى يۆلەپ ئولتۇرغان خوتۇنىغا ئىشا-
رەت قىلىۋىدى، ئۇ تالاغا قاراپ توۋلىدى:

— ھوي رەھمەت، بەگزادەڭگە چىلىم كەلتۈرمەمسەن؟

تېۋىپ، دادىسىنىڭ، ئانىسىنىڭ كۆزىچىلا نەشە چېكىۋات-
قان خاتىپقا ۋە ئابلىزقارىغا قاراپ ھەيران بولغان ھالدا:

— بۇ... بۇ... بۇ نېمە ئىش؟ — دەۋەتتى بۇرنىنى قو-
لى بىلەن توسۇپ تۇرۇپ.

— سۈيدۈك پۇرىغان ئىشەكتەك قىلىپ كەتكىلى بۇ يەر-
دە بىر كىمنىڭ ئەۋرىتى ئىچىلىپ قاپتۇمۇ موللام؟ — دېدى
ئابلىزقارى تېۋىپقا كۆزلىرىنى ئالايتىپ تۈرۈپ.

تېۋىپ ھەنىپە خېنىمنىڭمۇ ئۆزىگە ئالىيىۋاتقىنىنى كۆ-
رۈپ سەل قورقۇپ قالدى ۋە ئۈنچىقماي ماتاغا تۇخۇم ئىقى
سوۋاشنى داۋام قىلدى.

— ھوي، بىرىنىڭ ئاۋازى چىقىۋاتىدۇغۇ تالادا، قاراپ
بېقىڭلار!

ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن دىككىدە پەگاھ-
قا چۈشتى-دە، ئىشىك يوچۇقىدىن تالاغا سەپسىلىپلا ئوغلىغا:

— چاپسان بول بالام، ئۇ نېمەڭنى يىغىشتۇرغىن، ھا-
جىملار كېلىۋاتىدۇ، چاپسان بول دەيمەن! — دېدى.

خاتىپ دادىسىنىڭ گېپىگە پىسەنت قىلماي، چىلىمنى
يەنىمۇ قاتتىقراق شورىغىلى تۇردى، ئۇ دادىسىنىڭ: «خۇش
بولۇپ كېتەي بالام، ئۇن تەڭگە بېرەي، بۇ قاملاشمىغان قاپە-

قىڭنى يىغىشتۇرغىن، يۈزۈمنى يەرگە قاراتما» دەپ يالۋۇرۇشىنىمۇ پەرۋايىغا ئالمىدى.

ئۆلۈشكىنىكى چەڭدىن كېيىن خاتىپ «قالتىس باھادىرلىق كۆرسەتتىم» دەپ تەمەننا پەيدا قىلىپ، ھېچنېمىنى ۋە ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدىغان بولۇپ كەتكەن. ھازىرمۇ كاللىسىدا «سېيىت ھاجىنىڭ ۋە دادامنىڭ كەتمىنىنى چاپمەن دەپلا مۇشۇنچە دىشۋارچىلىقلارغا يولۇقتۇم. ئەمدى ھەر نېمە قىلسامۇ ئۇلار غىڭ-پىڭ قىلالماسلىقى كېرەك» دېگەن بىر ئوي بار ئىدى.

سېيىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان يوغان بىر بوپىنى كۆتۈرۈۋالغان ھاپىزنى ئەگەشتۈرگىنىچە كىرىپ كەلدى-دە، ئابلىزقارىنىڭ تەكەللۇپى بىلەن تۆرگە چىقىپ جايلاشتى.

سېيىت ھاجى چىلىمنى دىرىلدىتىپ تىترىتىپ بەك چېكىۋاتقان خاتىپقا ھەۋەسلەنگەندەك قاراپ قويۇپ:

— مۇشۇ بىرنېمىنى پۈرسام كۆڭلۈم ئېلىشىپ، ھۆ قىلغۇم كېلىپلا كېتىدۇ، — دەپ ۋايساپ قويدى.

— ئۇ... ئۇغلىمىز ھۆددەس كەيىپ قىلمايدىغان ھاجىم، — ئابلىزقارى پەگاھدا تۇرۇپ «سەن بىر نېمە دە» دەپ قانچە ئىشارەت قىلسىمۇ كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قاراپ تۇرغان خوتۇنىغا ھومىيىپ قويۇپ دېدى، — سۇنغان قوۋۇرغىنى تاڭغاندا بەك ئاغرىپ كېتىدىكەن، شۇڭا... تېۋىپ موللام ئازراق كەيىپ قىلسا، ئاغرىقنى تۇيمايدۇ دېۋىدى.

— راست... تېۋىپ موللام شۇنداق دېگەن...

بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجى تېۋىپنىڭ ئابلىز قارىغا نارازىلىق بىلدۈرگەندەك قاراپ قويغانلىقىنى سېزىۋالدى ۋە قاقاقلاپ كۈلۈپ، ئابلىزقارىنىڭ كۆڭلىنى ياساپ قويماقچى بولۇپ:

— مۇبادا كېسەلگە شىپا بولىدىغان بولسا ھارامنىمۇ يېمەي ئامال يوق، بۇنى ئاللا كەچۈرىدۇ. ھېچ ۋەقەسى يوق، ھېچ ۋەقەسى يوق. دېمەكچىمەنكى، خاتىپمىناخۇن بازار بېگى ئاقپاششا پۇقراسى دېگەن شۆھرەتلىك نامغا مۇناسىپ ئىش قىلىپ، ئاقپاششا پۇقراسىنى قەتل قىلغان چاتاقچىلار بىلەن بولغان جەڭدە تولىمۇ باتۇرلۇق كۆرسەتتى، — سېيىت ھاجى «يەنە نېمە دەيسەنكى» دېگەندەك كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ چىلىم شوراپ ئولتۇرغان خاتىپنى ئېڭىكى بىلەن ئىما قىلدى، — كۆپ رىيازەت ۋە ئەزىيەت چەكتى. بەگزادىنىڭ بۇ تۆھپىسىنى كونسۇل ئەپەندىگە مەلۇم قىلىش بىلەن بىللە، ئازغىنە مال بىلەن ھال سورىماقچىمىز، — دېدى.

— شۇنداق... شۇنداق...

سېيىت ھاجى يۆتىلىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— بۇ ھەدىيە ئاز بولسىمۇ، ئاقپاششانىڭ ئۆز پۇقراسىغا بولغان مەرھەمىتى دەپ بىلگەيلا.

ھاپىز پەتنۇس ئەكەلدۈرۈپ، بوپىنى ئاچتى. ھەممەيلەننىڭ كۆزى كۆز چېقىپ تۇرىدىغان پەرەڭ گەزلىمىلىرىگە، تۈندىكى يۇلتۇزدەك پارقىراپ تۇرغان ئۈنچە-مەرۋايىتلارغا، ئاقپاششانىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن بىر باغلام تىزىغا چۈشۈپ، تامقىنى تامشىپ كەتتى. مۇشۇنداق ئېسىل ماللار ئوڭىدىمۇ، چۈشىدىمۇ خىيالىدىن چىقمايدىغان ھەنىپە خېنىمنىڭ گەزلىمە ۋە زىبۇزىنەتلەرنى ئېتىلىپ بېرىپلا باغرىغا باسقۇسى كېلىپ كەتتى. نادىرخان «باي» بولۇپ كېلىشكە كەتكەندىن بېرى، بازار بېگىلىك مەنسىپىنى قولىغا ئالغان خاتىپنىڭ ھازىر يېنى خېلىلا توم ئىدى. ئەمدى دادىسىنىڭ تۆت-بەش تەڭگە پۇلىغا قىزىقىپمۇ ئولتۇرمايتتى. ئۇنداق-مۇنداق سوۋغا-سالامنى نەزەرىگە ئالمايتتى.

لېكىن، ئۇ قوۋۇرغىسىنى ئۇۋۇلاش بىلەن ئاۋارە بولىۋاتقان تېۋىپنى بىرلا ئىشارە بىلەن ئىشىدىن توختاتتى-دە، ئېتقى بىلەن قارىسى ئارىلىشىپ، خومالىشىپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىۋېتىپ، پەتنۇسقا بەئەينى مالغا باھا قويماقچى بولغان سىنچى سودىگەردەك تىكىلدى.

ھەنىپە خېنىم:

— ھەشقاللا ئەممە، ئۇنچە بەك كايىپ كەتمىسىمۇ بولاتتى، ئوغلىمىزنىڭ بېشىنى ئوگشاپ قويغاندا لازىم بولار، — دەپ پەتنۇسنى كۆتۈرۈپ، ساندۇق يېنىغا بارديۇ، خاتىپنىڭ مەقسەتلىك يۆتىلىشى بىلەن ئۇنى ئوغلى يانپاشلىغان تەكىيىنىڭ يېنىغا قويۇپ قويدى.

— راست دېگەندەك، خاتىپ بازار بېگىنى ئۆيلەپ قويساق بولاتتى. بىرەر يەرگە گۈل قويۇپ قويدۇقمۇ قارىم؟

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ سۆزىگە جاۋابەن:

— «ئېشەك ئالساڭ يېقىندىن ئال، قىز ئالساڭ يىراقتىن» دېگەن گەپ بار، كۆزىمىزنى يىراقلىراق تىكىپ تۇردۇق، يۇرت تىنچىغاندىراق بىرنېمە دەرمىز! — دېدى.

— دۇرۇس، بەكمۇ ئوبدان خىيال قىلىشىپتىلا، ئالدى بىلەن ئەل-يۇرتنى تىنچلاندۇرايلى، ئۇنىڭدىن كېيىن بىزمۇ قاراپ تۇرماسمىز! ئۇ تەرەپلەردە شۇنداق نازىنىن قىزلار باركى، ھەي... ھەي...

— ۋاي قويسىلا، ئۇ تەرەپلەرنىڭ قىزلىرىنى، چېچى سېرىق، كۆزى كۆك دەيدۇ، ئاڭلىسام...

سېيىت ھاجى خۇددى يىگىنە ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك قىمىرلاپ، بىئارام بولۇۋاتقان ئابدۇراخماننىڭ ھەنىپە خېنىمنىڭ كېيىدىن خاپا بولۇپ قالغانلىقىنى سەزدى ۋە گەپنى بۇرىدى:

— سەپەر سەپرانى تۇتۇپ كەلدى دەيدىغۇ، راستمۇ؟

— شۇنداق ھاجىم، ئادەملىرىمىزنىڭ قولىدىن شەيتانمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، ئاسمانغا چىقىپ كەتسە تاپىمىزدىن، يەرگە كىرىپ كەتسە، كۆكۈلىسىدىن تارتىپ چىقىمىز!

— ئۇ قاقباشنىڭ كاللىسىنى چېقىپ، مېڭىسىدە ئۆتۈكۈمنى ياغلىمىسام دەردىم چىقمايدۇ مېنىڭ، — خاتىپ ئۇلارنىڭ كېپىگە ئارىلاشتى.

سېيىت ھاجى ھاپىز ئارقىلىق تېۋىپنى چاقىرغۇزۇۋەتكەندىن كېيىن:

— دۇرۇس، دۇرۇس ئېيتتىڭىزلا بەگزادە، بىراق، ئۇنى ئاستا-ئاستا ئۆلتۈرسەك دەيمەن، — دېۋىدى، ئابلىزقارى:

— ئاستا دەمدىلا، بۇنداق جېدەل ئۇرۇقىنى بىراقلا يوق قىلمىساق، يەنە جىم ياتمايدۇ، ئۇ قېرى شۇنداق يامانكى، ئۆز ۋاقتىدا... — دەپ دۇدۇقلىدى.

ئۇ گېپىنىڭ داۋامىنى ئېيتىشقا پېتىنالمىدى.

— كونسۇل بىزنى جېدەللىتىۋاتىدۇ، سودىگەرلەر بىلەن پۇتۇشكەن شايى-ئەتلەس توختامىنىڭ ۋاقتىمۇ توشاي دەپ قالدى. مەشۇت تارتىدىغان، شايى-ئەتلەس توقۇيدىغانلارنىڭ كۆپىنچىسى كۆرگەن كۈنىگە قانائەت قىلماي قېچىپ كەتتى.

— ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟

— مېنىڭچە، سەپەر سەپرانى بەك بالدۇر يوق قىلىۋېتىشتىن پايدا يوق، ئۇنى ئۇستىخانىغا ئېلىپ بارساق، قالغان-قاتقان پۇقراغا مەشۇت تارتىشنى، شايى-ئەتلەس توقۇشنى ئۆگەتسە.

— مۇبادا ئۇ يەنە قېچىپ كەتسىچۇ؟

— ھەددى ئەمەس، كۈندۈزى ئۇستىخانىدا ئىشلەيدۇ، كېچىسى بۇ يەرگە ياندۇرۇپ كېلىپ سولاپ قويىمىز-دە!

— بۇمۇ بولىدىغان گەپ ئىكەن، شۇنداق قىلامدۇق ئوغلۇم، ئۆزۈڭ بىر نىمە دەپ باقە!؟

خاتىپ قاپاقتەك ساڭگىلاپ كەتكەن بېشىنى ئاستا لىڭشىتتى، شۆلگەي ئېقىۋاتقان كالپۇكىنى غەلىتە بىر تۈستە مىدىرلاتتى...

سېيىت ھاجى يېرىم ئۆلۈك بولۇپ قالغان قادىر تۆمۈرچى بىلەن توخۇ يۈرەك رەسۇل ئىمامنى تۇتۇۋېلىپ، بىرەر مەملىكەتنىڭ زېمىنىنى ئۆزىگە قارىتىپ، پادىشاھنى باش ئەگدۈرگەندەك گىدىيىپ قايتىپ كەلگەن ئابدۇراخماندىن چاتاقچى يۇقرالارنىڭ قۇملۇق چېتىدە كۆزنى يۇمۇپ-ئاچقۇچىلا غايىب بولغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن بېرى ئۆزىنى تولىمۇ بىئارام ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئۇ چىرىيە زېمىنىنىڭ ئاقپاشا يۇقرالىرىنىڭ قولىغا ئۆتكەنلىكى ھەققىدە كونسۇلغا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈپ ئىنئام ئېلىشقا ئالدىراۋاتقان ئابدۇراخمان بىلەن دەل مۇشۇ مەسىلە ئۈستىدە قىزىرىشىپ قالدى.

— تۇيۇپ تۇرۇپتىمەنكى، بۇ چاتاقچىلار پەقەت تەشنالىق دەستىدىنلا ئادەمزاتسىز چۆلدە تامامەن قىرىلىپ تۈگەيدۇ. مۇبادا بىرى تىرىك قالىدىغان بولسا، قولىقىمنى كېسىپ بېرەي، — دېدى ئابدۇراخمان مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ.

— پېقىر بۇ يۇرتقا قەدەم تاشلاشتىن بۇرۇن بۇ خەقلەر ئۈستىدە كۆپ ئاڭلاپ، كۆپ مۇلاھىزە قىلغىنىمنى سىلىگە ئېيتقانىدىم. بۇ خەقلەر ياۋاشتەك تۇرغىنى بىلەن نىيىتىدىن ئاسانلىقچە يانمايدۇ، بىر مەقسەتنى كۆزلىگەنىكەن، كۆزلىگىنىگە يەتمىگۈچە توختىمايدۇ. مۇبادا چۆلدىن سالامەت چىقىپ كېتىپ، ئايىغى پاتقۇچىلىكلا يەر تاپالىسا، شۇ يەردە تۇرۇپ يۇلغۇندەك كۆكلىۋالىدۇ-دە، بىزگە ھەر بىر دەقىقىدە تەھلىكە سالالايدۇ، ھازىر بۇ چاتاقچىلارنىڭ مۇشۇ سەپىرىدە بارىدىغان، تۇرىدىغان مەنزىلىنى ئۇقۇش بىزگە ھەممىدىن مۇھىم.

ئۇنىڭ ئابدۇراخمانغا قىلغان سۆزلىرى ئاخىر كېلىپ

ئۆز بېشىدا ئۇرغۇن قورقۇنچلۇق خىياللارنى پەيدا قىلدى. ئۇيقۇدىمۇ، تاماق - غىزادىمۇ تۈزۈكرەك لەززەت ئالالمايدىغان يەرگە يەتتى. يۈرىكىمۇ خۇددى پىلىشقاق ئاتتەك، تۇرۇپ - تۇرۇپلا رىتىمىدىن ئازىدىغان بولۇپ قالدى.

ئۇ ئابلىزقارىنىڭ ئۆيىدىن قايتىپ چىقىپ، جايناماز ئۈستىدە خېلى ئۇزۇن ئولتۇرغاندىن كېيىن، تۇيۇقسىز قادىر تۆمۈرچىنى يادىغا ئالدى.

«دۇرۇس، — دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ، — ئۇنى نېمىلا بولمىسۇن زۇۋانىغا كىرگۈزۈش كېرەك، ئۇ، چاتاقچىلارنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنى جەزمەن بىلىدۇ. مۇبادا چاتاقچىلار يەتتە قات يەرنىڭ تېگىگە كىرىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ تاپمايدىغان بولسام، ماڭا ئاراملىق يوق ئوخشايدۇ.»

سېيىت هاجى قاچقانلارنى ئىزدەپ تېپىپ، بىتەرەپ قىلىش ئىشىنى ئۆزى باش بولۇپ ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئويىدا قادىر تۆمۈرچىنى خۇپىيانە سوراق قىلدى.

ئۈچ - تۆت قوراللىق ئادەم كىشەنلەنگەن ئايىغىنى ئاران سۆرەپ كېلىۋاتقان تۆمۈرچىنى هەيدەپ، مېهمانخانىغا ئەكىردى.

— بۇ نېمە قىلغىنىڭلار زالىملار؟ مۇسۇلمان بالىسىنىمۇ مۇشۇنچە قىينىغان بارمۇ؟ — دېدى سېيىت هاجى تۆمۈرچىنىڭ هالىغا ئىچ ئاغرىتقاندەك ئالدىراپ، ئۇنى هەيدەپ كىرگەنلەرگە سىياسەت قىلىپ، — مۆمىن بەندىگە ئازاب يەتكۈزگۈچى تۆمۈر - تەرسەكلەرنى هازىرلا يوق قىلىڭلار.

— قېنى، سۇپىغا چىقسىلا قادىرئاخۇن، — دېدى ئۇ يەنە پۇت - قوللىرىدىكى كويزا كىشەنلەر ئېلىۋېتىلگەن تۆمۈرچىگە خۇشامەت تەلەپپۇزى بىلەن.

قادىر تۆمۈرچى دەسسەپ تۇرغان يېرىدىن قىمىر قىلىپمۇ قويمىدى. ئۇ دۈشمىنىنىڭ كۆزىگە قاراشنى گۇناھ هېسابلى-

خاندەك، يۈزىنى تام تەرەپكە قىلىپ تۇراتتى.

ئۇنىڭ قايتا ـ قايتا قىلىنغان تەكەللۇپقا پىسەنت قىلمىغىنىنى كۆرگەن سېيىت ھاجى كۆڭلۈمىسىرەشتىن ھۆرپىيىشكە ئۆتتى ۋە سوراقنى ئەگىتىپ قىلىشقا باشلىدى:

— ئاڭلىسام، ئۇقادىلىقلارنىڭ قۇيرۇقى بار دەيدۇ، قۇيرۇقى ئىتنىڭكىگە ئوخشامدۇ ياكى مۈشۈكنىڭكىگە ئوخشامدۇ؟

تۆمۈرچى چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئاغرىپ، ئازابلاۋاتقان بىلىنى رۇسلىۋېلىپ، ھەزىل بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئىتنىڭكىمۇ ئەمەس، مۈشۈكنىڭكىمۇ ئەمەس، يولۋاسنىڭكىگە ئوخشايدۇ.

— ئەمدى چاقچاقنى قويۇپ، رەسمىي گەپكە كۆچەيلى، — دېدى گەپتە چۈشۈپ كەتكەن سېيىت ھاجى يەنە ھەييارلارچە كۆلۈمسىرەپ، — مانجۇلار يىغىلدى، كونىلار «ئاكاڭ كىمنى ئالسا يەڭگەڭ شۇ» دەپ بىكار ئېيتمىغان، ئاقپاشىشا بېشىڭلارنى سىيلاپ قويايى دېسە، ئەجەب ھارامزەدىلىك قىلىۋاتىسىلەرغۇ!؟

— بىز ئىلگىرىمۇ بېشىڭلارنى سىيلايمىز دەپ، بېشىمىزنى يېرىۋەتكەنلەرنى جىق كۆرگەن. شۇڭا، بېشىمىزنى ھىمايە قىلمىساق بولمايدىغان بولۇپ قالدى.

سېيىت ھاجى چىرايىمدىن تارتىپ سۆڭىكىگىچە ئىسلىشىپ، قارىيىپ كەتكەن ئاددىي بىر تۆمۈرچىنىڭ شۇنچىۋالا چەك باستۇرۇپ گەپ قىلالايدىغانلىقىغا ھەيران بولۇپ يەنە سورىدى:

— بۇنداق يارىماس گەپلەرنى كىمدىن ئۆگەنگەن؟

— ئەگەر، ئۆگەندى دېيىلسە سۈپۈرگە مىراب بېگىمدىن ئۆگەندىم.

— ئۇ قەيەردىن ئۆگىنىپتىكەن؟

— قەيەردىن ئۆگىنىپتىكەن؟ مىراب بېگىمنى بىلمەيدىغان

ئۇخشايدىلا، ئۇ سىلىدەك ئادەمدىن يەتتىنى قاتلاپ يانچۇقىغا بىر سالىدۇ! تېخى...

— بەس!

سېيىت ھاجى كۆزىنى يۇمۇپ تەسۋى سىيرىشقا باشلىدى. بىر پەستىن كېيىن كۆزىنى ئاچماي تۇرۇپ تۇمۇرچىگە:

— گەپنىڭ توغرىسىنى ئېيتاي، سۈپۈرگىنىڭ چاتاقچىلىرى قەيەرگە كەتتى؟ ئەگەر ئېيتىپ بەرسەڭ، بىساتلىرىمنىڭ تېگىنى ئالدىلىرىدا قويىمەن. مۇبادا رەت قىلسلا، ئاتىدارچىلىق قىلمىدى دەپ پېقىردىن رەنجىمىسىلە! — دېدى.

—مەن نەدىن بىلەي، ياخشىسى، ئۇزلىرى ئەۋلىيالىق ئەرتىۋىسىدىكى زات بولغاندىكىن، بىرەر كارامەت ئىشلىتىپ بىلىۋالارلا!

— يەنە بىر سوراي، «خاننىڭ دورى ئۇچ» دەپتىكەن، چاتاقچىلار قەيەرگە كەتتى، مەسىلەن، قايسى تەرەپكە؟

— خاننىڭ دورى ئۇچ بولسا، پېقىرنىڭكى بىر، بىلمەيمەن دېدىممۇ، بىلمەيمەن، ئامبۇردا قىسىپ تارتسائۇلارمۇ ئاغزىمدىن چىقىدىغىنى مۇشۇ بىرلا گەپ!

— ئاچىقىغلار بۇ قارا زەڭگىنى، كۆرگۈلۈكىنى كۆرسىتىپ قويۇڭلار!

دورغىلار ئاياغلىرىنى كېرىپ، قولى بىلەن بېلىنى تايىنىپ تۇرغان تۇمۇرچىنى قايتا كىشەنلەپ ئاچىقىپ كېتىشتى. سېيىت ھاجى دورغىلار ئارىسىدىكى گەۋدىلىك كەلگەن بىرىنى توختىتىۋالدى ۋە قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى...

يېرىم كېچە بىلەن ئويغىنىپ، تالادىكى ھەر بىر شەپىگە دىققىتىنى بۆلۈپ، ۋاقتىنى ئۆتكۈزگەن سېيىت ھاجى تاڭ سۈزۈلۈشىگىلا تالاغا چىقتى. قەسىر تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشكەن ئالما شېخىدا بىر تۇتام پاختىنى ئارتىپ قويغاندەكلا قو-

يوق ئېچىلىپ كەتكەن چېچەكلەر باشقىچە كۆرۈنۈپ، ئىمامى جەئفەر تەيران مازىرىدىكى يۇلغۇن شېخىغا ۋە كونا تۇگمەنگە ئەرز داد ياكى جىن - شاياتۇنلارنى قوغلاش مەقسىتىدە ئېسىپ قويۇلغان لاتا قورچاق ۋە پاختىلار كۆز ئالدىغا كەلدى.

ھەتتا قەسىر دەرۋازىسى يېنىدىكى مەجنۇنتاللاردىن ساڭگىلاپ چۈشكەن جالالىق شاخلارمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە بىراۋنى پۈتلىشىپ يىقىلسۇن دەپ قەستەن تاشلانغان كۆك ئارغامچا بولۇپ كۆرۈندى. «بۇ نېمە بولغىنى، كۆزۈم ئاجىزلاپ كەتكەنمىدۇ ياكى چۈش كۆرۈۋاتامدىمەن؟» دەپ، بۇرنىنىڭ ئۇچىنى خېلى قاتتىق چىمدىۋىدى، بۇرنى خۇددى ھەرە چاققاندەكلا ئاغرىپ كەتتى. كۆزىنى ئۇۋۇلىۋېتىپ قارىۋىدى، ھېلىقى تاللار ئەمدى بىر ئۇچى ھالقىسىمان سىرتماقلارغا ئايلاندى.

سەگۇ تېرەكلەرنىڭ شاخلىرىنى بېزەپ تۇرغان تەڭگىسمان يوپۇرماقلار يېنىك شامالدا شىلدىرلىغاندا بولسا، ئۇ ئەتراپىغا ئالاق - جالاق بولۇپ نەزەر سالدى ۋە «ئۇچۇق ھاۋادا گۇلدۇرماما گۇلدۇرلىگىنى نېمىسى؟» دېگەندەك، قۇلىقىنىمۇ كولاپ باقتى.

يەنە شۇ ئاق پاختا، سىيرتماق، گۇلدۇرماما ...

— ۋاي ئادەم بارمۇ، قادىر تۆمۈرچى قېچىپ كېتىپتۇ، ۋاي خالايىق ...

ھېلىقى گەۋدىلىك دورغىنىڭ قەسىر ھويلىسىنى بېشىغا كىيىپ ۋارقىرىشى ئۇنىڭغا پاشىنىڭ غىڭشىغىنىچىلىكمۇ تەسىر قىلمىدى. ئابلىزقارىدىن تارتىپ رەھمەتكىچە ھويلىغا يۈگۈرۈپ چىقىشقاندىلا ئاندىن دورغىدىن خۇپسەنلىك بىلەن سورىدى:

— تۆمۈرچى قېچىپتۇمۇ؟ قانداق قېچىپتۇ، قاچانراق قېچىپتۇ؟

— ھەپىسىدىن قانداق قېچىپ چىققانلىقىنى ئۇققىلى بولمايدۇ. ئىزغا قارىغاندا، سېپىلدىن ئارتىلىپ، تاڭ ئاتماستىلا قاچقان بولسا كېرەك.

— خۇداغا مىڭ شۈكرى، ھېلىمۇ قېچىشنىڭ ئالدىدا بىرەرسىمىزنىڭ كېلىنى سىقمۇەتمەپتۇ!
سېيىت ھاجى دەرۋازا تەرەپكە قاراپ يۈگۈرگەن دورغىلارنى، چاكارلارنى توختىتىۋالدى.
— قوغلىماڭلار، بۇ ئىشنى پىقىرگە قويۇپ بېرىڭلار!
سېيىت ھاجى تۆمۈرچىنى قوغلاشقا رۇخسەت قىلمىغىنىغا ئۇچۇقتىن - ئۇچۇق نارازى بولۇپ، سەۋەبىنى كوچىلاۋەرگەن ئابلىزقارىنى مېھمانخانىغا باشلاپ كىرىپ:
—ھۆرمەتلىك قارىم، ئەگەر تۇغىۋاتقان مېكىيان ئۇۋىسىنى يۆتكەپ، تۇخۇمىنى باشقا بىر يەرگە تۇغۇپ يۈرگەن بولسا، ئاشۇ تۇخۇملارنى تاپماقچى بولسىلا قانداق چارە قىلىشلىرى مۇمكىن؟— دەپ سورىدى، پەس ئاۋازدا.
ئابلىزقارى سەللىسىنى كۆتۈرۈپ، بېشىنى تاتىلىدىيۇ، خېلىغىچە خىيال سۈرۈپمۇ بىر نەرسە دەپ جاۋاب بېرەلمىدى.
— ئۇنداق بولسا، پىقىرنىڭ چارىسىگە قۇلاق سالسىلا، ئالدى بىلەن مېكىياننىڭ كۆتىگە ئاچچىق تۇز لېيى سۈركەپ، پۇتىغا شوينا باغلاپ قويۇۋەتكۈلۈك، شۇ چاغدا مېكىياننىڭ تۇغىدىغان كېلىدۇ - دە، ھېچنېمىگە قارىماي يېڭى ئۇۋىسىغا قاراپ يۈگۈرىدۇ. ئۇ پۇتىغا باغلانغان شوينىنىڭ كەينىدە ئىز قالدۇرۇپ كېلىۋاتقىنىغا ئەسلا دىققەت قىلمايدۇ، شۇ چاغدا ...
— ھە، مۇنداق گەپ ئىكەن - دە ،— ئابلىزقارى سېيىت ھاجىغا بولغان قايىللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي توۋلىۋەتتى،— ئەمدى بىلدىم، ئەمدى بىلدىم!
— ئەمىسە بىلگەن بولسىلا دەرھال رەسۇل ئىمامنى مېھمانخانىغا ھازىر قىلسىلا، — دېدى سېيىت ھاجى ۋە،— بۇ پاراڭ خۇدادىن باشقا ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدىلا قالسۇن، — دەپ قوشۇپ قويدى.

28. چۆلدىكى توغراق

توغراق — تۈرلۈك - تۈمەن خىسلەتلەرنى ئۆز جىسمىدا جەم قىلغان ئاجايىپ خاسىيەتلىك دەرەخ. تەبىئەت دۇنياسىدىكى مەۋجۇداتلارنىڭ خىسلەتلىرىگە ئادالەت كۆزى بىلەن قارايدىغان، كۆڭلى - كۆكسى دېڭىزدەك كەڭ كىشىلەرنىڭ ھەر قاندىقى توغراقنىڭ بۇ خىسلەتلىرىگە قايىللىق بىلدۈرمەي قالمايدۇ.

ئۇ ئىشچان، باتۇر، ئۈمىدلىك ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېشىل ئابىدىسىدەك، چۆل - جەزىرىلەردە قەيسەرانە قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا تارلىقى تۇتۇپ، ئۇنى تەبىئەت ئالىمىدىن يوق قىلىشقا ئاتايەن ئاپىرىدە بولغان، ياۋا تۇڭگۇزدەك چىقىراپ، قۇتراپ تۇرىدىغان بورانمۇ ئۇنى كۆمۈۋېتەلمەيدۇ. ئۇ يەر چوڭقۇرلۇقىدىن ئوزۇق سۈمۈرۈۋالىدۇ - دە، مەۋجۇتلۇقىنى دۈشمىنىنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ قويماقچى بولغاندەك، بارغانسېرى باراقسانلاپ، ئاسمان - پەلەك بوي سوزىدۇ. تۇۋىدە بوران باشلاپ كەلگەن قۇم دۆۋىلىرى بىرگەز ئۆرلىسە، ئۇمۇ كۆك قەرىگە قاراپ بىرگەز كۆتۈرۈلىدۇ. لەنىتى بىچارە قۇم پەستە قالىدۇ. توغراق بولسا، ھامان ئېگىزدە تۇرىدۇ ۋە قىلىن يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ، ئۆزىنى چاغلىمىغان قۇم ئۈستىدىن مەسخىرە قىلىپ كۈلىدۇ.

تەقدىر تارازىسىدىكى ھەقنى ناھەق، ئادالەتنى جاھالەت بېسىپ كەتكەن چاغلاردا بوران، قۇمنىڭ ئامتى ئۇڭدىن كېلىپ قالىدىغان چاغلارمۇ بولىدۇ. بوران كويىقاپتىن ئوق شىددىتىدە ئېتىلىپ چىقىپ، توغراق دېگەن بۇ جاھىل نەرسىنى تۈپ يىلتىزىدىن قومۇرۇپ، نەسلى بىلەن قوشۇپ قۇرۇتۇۋەتمەكچى بولىدۇ، نىھايەت ئۇنىڭ بىر تال شېخىنى سۇندۇرۇشقا مۇۋەپ-

پەق بولالايدۇ. لېكىن بوران بىلمەيدۇكى، سۇنغان شاخ ئاخىرقى بىر تال قوۋزىقى ئۈزۈلمىگەن ئەھۋال ئاستىدا يەنىلا ياشناۋېرىدۇ، بەلكى ئۆز تۇپرىقى ئىنئام قىلغان شىپالىق ئابىكەۋسەر بىلەن يارىسىنى پات ئارىدا ساقايتىپ، بورانغا قارشى كۆكرەك كېرىدۇ. مۇبادا بىرەر تۈپ توغراق چورتلا ئۈزۈلۈپ، يىقىلغان تەقدىردىمۇ، ئۇ يەنىلا بوراندىن ئۆچ ئېلىشنى يادىدىن چىقارمايدۇ ـ دە، بوران ۋە قۇم ئالدىدا توغرىسىغا يېتىۋېلىپ، مۇھاپىزەتتە دائىرىسىدىكى بوستانلىقلارنى، بوستانلىقتا ياشىغۇچى ئادەمزاتنى ئاپەتتىن ساقلايدۇ.

بىنا بولۇش تارىخى ھاياتلىق ئىراسىنىڭ قايسى دەۋرىگە توغرا كېلىدىكىن، ئىشقىلىپ، چىرىيە كەنتى بىلەن لوپ بوستانلىقى ئارىسىدىكى بىپايان دەشتنىڭ دەل كىندىكىدە كۆكىرىپ تۇرغان بىر پارچە ئىپتىدائىي توغراقلىق ئۆزىدەك جاپاكەش ۋە ئۈمىدلىك بىر توپ مۇساپىرغا قۇچىقىنى كەڭ يايدى. نائىلاج يۇرتىدىن ئايرىلىپ، سەرسانلىق قاينىملىرىدا قايناپ، ئۈچ كۈنلۈك گۆر ئازابى دەستىدىن جېنى ھەلقۇمىغا كەلگەن مۇساپىرلار ئاخىر بۇ توغراقلىققا يېتىپ كەلدى.

— «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن، — دېيىشتى بەزىلەر ئۇسسۇزلۇقتىن سېغىزدەك قۇرۇپ، قۇشقاچ كامىرىدەك ئېچىلىپ قالغان ئاغزىنى تەسلىكتە گەپكە كۆندۈرۈپ، — يەنە يەيدىغان رىزقىمىز بار ئوخشايدۇ!

دېمىسىمۇ، 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قىزىپ كەتكەن قۇمغا دەسسەش — قىزىتىلغان تۆمۈرگە دەسسىگەندىنمۇ ئارتۇق ئازاب ئىدى. ئانچە ـ مۇنچە كۆزگە چېلىقىپ قالىدىغان سالما، پاتمىچۇقلاردىن ئۆزگە ھېچبىر جان ـ جانىۋار ئۇۋا سالمايدىغان بۇ چۆلدە ئەسىرلەردىن بېرى سۇ كۆرمەي ياتقان ئاچكۆز قۇملار

كىشى بەدىنىدىكى سۇ تەركىبىنى بىردەمدىلا ئۆزىگە تارتىپ، يىگىلەپ كەتكەن قورۇق مۇردىغا ئوخشىتىپ قوياتتى.

قاچ - قاچ بولغان ئاخشىمى ھېچكىم سۇ ئېلىۋېلىشقا ئۈلگۈرەلمىگەنىدى. ئۇلار پەقەت قولىدىن - قولىغا يۆتكەپ ئەكېلىنگەن چولاق مۇئەززىن بىلەن ھېمىت قاشقىنىڭ مېيىتىنى دەپنە قىلغىلى گۆر كولىغاندا قۇم تەكتىدىن چىققان قومۇش يىلتىزىنى چاينىپ، ئاز - تولا دەرمان تاپتى. قومۇلۇقتا ئېچكىرىلەپ كىرگەنسېرى قومۇش يىلتىزىمۇ ئۇچرىمايدىغان بولۇپ قالدى. تەشنالىق ھەممەيلەننى ھارغۇزدى.

بىراق، بۇ ھالسىز ئادەملەر ئانا ماكانىدىكى سۈزۈك بۇلاقلارنى، سوغۇق سۇلۇق قۇدۇقلارنى سېغىنىدىمۇ، ھاسراپ كېلىۋېتىپ بەزەن - بەزەن كەينىگە قايرىلاتتى - دە، كۈنچىقىش تەرەپكە قىيماسلىق نەزەرى بىلەن قاراپ قوياتتى. تەندۇرۇس ئادەملەرلا ئەمەس، يەنە كۆزلىرىگە ئېغىر تالاپەت يەتكەچ، نۇرەك باخشىنىڭ ياردىمى بىلەن ئىلگىرىلەۋاتقان بىر زەخمىدار كىشىمۇ قەدەمدە بىر دېگۈدەك توختاپ يۇرت تامان قايرىلىپ قارىۋېلىپ، ئاندىن ئېغىر قەدەملىرىنى يۆتكەيتتى.

ئۇنىڭ بۇ قارىشى قىزىق تۇيۇلدىمۇ ياكى كەم ئەقىللىق قىلدىمۇ، ئىشقىلىپ، مۇساپىرلار توپىدىكى 14 - 15 ياشار بىر بالا قاملاشمىغان بىر سوئال قويۇپ قالدى:

— كۆزى كور بولمىسىدى كاشكى، يۇرت تەرەپكە ئېمىدەپ بۇنچە قاراپ كېتىدىكىن بۇ كىشى؟

كېتىۋاتقانلار سوئال قويغۇچىنىڭ چىرايىغا تەئەججۇپلۇق نەزەرى بىلەن سەپسىلىۋېلىپ باشلىرىنى چايقاشتىيۇ، بۇرۇتى تېخى خەت تارتمىغان بالا بولغاچقىمۇ، ئۇنى سارائلىقتا - ساددىلىقتا ئەيىبلەپ ئولتۇرمىدى. لېكىن، ھېلىقى بالا بالىلىقىنى چاندۇرۇپ قويغىنىغا خىجىل بولغان بولسا كېرەك، قۇلاقلىرى

غىچە قىزدىرىپ، يەرگە قارىۋالدى. سوپۇرگە ئاخۇن ئۇنىڭغا خە-
يالەن تەسەللى بەردى:

«خىجىل بولما بالام، سەن ئەجەبلەنگەن ئۇ كىشى ئانا يۇرتىغا تىكىلىپ قارىغىنىدا پۈتكۈل ۋۇجۇدى مىڭلىغان كۆزلەرگە ئايلىنىدۇ، يۇرت دىدارىنى كۆزى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى ئانا يۇرتىغا مۇھەببەت قويغانلاردىلا بولىدىغان ئالاھىدە بىر سەزگۈ بىلەنمۇ كۆرۈۋېرىدۇ. سەن تېخى بىلمەيسەنكى، ئىنسان بالىسى-نىڭ يىغلاپ تۇغۇلۇشىدا سەۋەب نېمە؟ شەيتان ئۇنىڭ چۆچۈر-دەك قۇلىقىغا پىچىرلايدۇ:

— ئى جان ئىگىسى، سەن كۆز ئاچىدىغان دۇنيانىڭ بورى-نى بار، يامغۇرى بار، ئىسسىقى بار، سوغۇقى بار، كۆرىدىغىنىڭ مۇشەققەتتىن ئۆزگە نەرسە ئەمەس!

بوۋاق ئازدۇرغۇچى شەيتاننىڭ بۇ گېپىگە ئىشىنىدۇ ۋە ئانا قارنىدىن ئايرىلىپ، جەبىر-جاپالىق بىر دۇنياغا كۆز ئې-چىۋاتقىنىغا ئاھ ئۇرۇپ، قىقىراپ يىغلاپ كېتىدۇ. ئۇ يىغلايدۇ-يۇ، لېكىن ئانا يەر ئۇنى ئۆز قۇچىقىغا ئالىدۇ-دە، ساپ ھا-ۋاسى بىلەن نەپەسلەندۈرىدۇ. چوڭقۇر قاتلاملىرىدىن ئۈسۈپ چىققان قومۇشنى شەيتان ۋەسۋەسىگە ئىشىنىپ كەتكەن بو-ۋاققا شەپقەت ياغدۇرۇشقا ئەۋەتىدۇ... كىندىكىنى ئاۋايلاپ كېسىپ پۈتۈنسۇرۇك بىر جانغا ئايلاندۇرىدۇ. بۇ جان كىندىكى-دىن تۇنجى تامچە قان تۆكۈلۈشى بىلەنلا يەر بىلەن تەقدىر-داش بولۇپ كېتىدۇ ۋە تۇپراقتىن ئىبارەت كىندىك ئانىسىنىڭ قۇچىقىدا ئەركىلەشكە باشلايدۇ، ئەركىلەۋېتىپ چۈش كۆر-دۇ، چۈشىدە لەنىتى شەيتان ئۇنى يەنە ئازدۇرۇشقا ئۇرۇنىدۇ ۋە ئۇنىڭغا دەيدۇ:

— ئى سەبىي جان ئىگىسى، دۇنيا ھازىرچە سېنى ئەركى-لىتىۋاتىدۇ، لېكىن، مەن ئاگاھ بەرگەن مالامەتلىك ئالامەتلەر پات-

ئاردا زاھىر بولدۇ!

بوۋاق چۆشىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ، يەنە يىغلايدۇ، ئەركىلىتىشكىمۇ، پەپىلەشكىمۇ پىسەنت قىلمايدۇ. ھەتتا «نىككى يۈزلىمە» دۇنياغا تۇغۇلۇپ قالغىنىغا پۇشايمان يەپ، قىزىيدۇ، ئاغرىيدۇ، قاقشايدۇ.

ئەمما، ئانا يەر ئۆز كىلىماتىنىڭ مۆجىزىسى سۈپىتىدە شىپالىق شامال ئەۋەتىپ، ئۇنى سەگىتىدۇ. ئانىنىڭ قولى ئارقىلىق كۆز يېشىنى سۈرتىدۇ. ھالال سۈت ۋە ئابىھايات بىلەن سەبىي قەلبىدىكى، تۇغاچتەك مەگزىدىكى ياش داغلىرىنى يۇيۇپ، تەشنالىقىنى قاندۇرىدۇ، كۈندۈزى كۈننى، كېچىلىرى ئاي - يۇلتۇزنى بېشىدا دەۋر قىلدۇرۇپ، ئۇنى ئويىنىتىدۇ، ئۇخلىتىدۇ. يۇمشاق يۆگەككە ۋە كۆرپىلەرگە يۆگەپ ئىسسىق - سوغۇقتىن ھىمايە قىلىپ، تېنىگە ئەت ۋە بويىغا بوي قوشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇدرۇق بوۋاق تاتلىققىنە كۈلىدۇ - دە، مەگزىدە بەكمۇ چىرايلىق زىننەخلار پەيدا بولىدۇ. بىلەمسەن، بوۋاقنىڭ بۇ تۇنجى كۈلكىسى ئانا يەرگە بولغان يۈرەك تەشەككۈرى ۋە رازىمەنلىكى، كىندىك ئانىسىنىڭ شەپقىتىگە تۆلىگەن تۇنجى بەدىلى، يالغانچى شەيتانغا بىلدۈرگەن ئېتىرازى ۋە مەسخىرىسى. ئۇ يەنە يۆشۈككە قولىقىنى يېقىپ، ئۇنىڭ غىچىرلىشىنى، ياق، مۇڭلۇق ناخشىسىنى ئاڭلايدۇ. ئانا تۇپراقنىڭ ئۇزاق تارىخىدىن، ياخشى-يامان كەچۈرمىشلىرىدىن ھېكايەتلەر تىڭشايدۇ. بۆشۈكتە يېتىپ، كۆك ئاسمانغا، ئاق بۇلۇتلارغا، كەڭ تەبىئەتنىڭ رەڭمۇرەڭ بىزەكلىرىگە كۆز سالىدۇ - دە، بۇ جىمى مۆجىزاتلارنى ئۆزىنىڭ تۇغقىنى، كۆللى مەۋجۇداتنىڭ پەرۋىشكارى بولغان مۇقەددەس تۇپراقنى مېھرىبان ئانىسى دەپ بىلىپ، ئۇنىڭغا مېھىر قويىدۇ. ئۆمۈر رىشتىسىنى ئەنە شۇ تۇپراق بىلەن چەمبەرچاس باغلايدۇ.

ھايات ۋە ھەممىنى بەرگەن ئانا تۇپراق ئىنسان نەزەرىدە شۇنچىلىك ئۇلۇغ ئورۇننى ئىگىلەيدۇكى، بىرىمىز بىرى ياشيالمايدۇ، ھەرقانداق ۋاپالىق ئادەم ئۇنى بىزنىڭ ھېلىقى شېھىتلىرىمىزدەك جان بەدىلىگە ئاسرايدۇ. ئەنە ئاۋۇ زەخمىدار كىشىدەك ئۇنىڭغا تويماي تەلمۈرىدۇ، تەلپۈنىدۇ...»

ئۇ پۇشايمان يېشى تۆكۈۋاتقان بالىغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ:

— خىجىل بولما ئوغلۇم، ھېچ ۋەقەسى يوق، بىلمىگەننى ئەمدى بىلىسەن، سەن تېخى كىچىك... — دېدى.

ئېغىزلىرىنى قاقىرامدا قالغان بېلىقنىڭ ئاغزىدەك ئېچىپ، ئوشۇقىغىچە قۇم كېچىپ كېلىۋاتقان مۇساپىرلارنى كۆرۈپ، سوپۇرگەئاخۇننىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى. خەلقنىڭ بۇ ئېچىنىشلىق ھالى، ئۆلۈم گىرداۋىدىكى جان تالىشىشلىرى مۇددەت بىلەن سوقۇۋاتقان بورانغا ئايلىنىپ يۈرىكىدە يېنىۋاتقان قىساس ئوتىنى ئۇلغايتتى. ۋىسالىدىن مەھرۇم بولغاندىن بېرى مىنۇتسىرى كۈچىيىۋاتقان يۇرت مۇھەببىتى قىساس ئوتى ئۈستىگە ياغ بولۇپ چېچىلغىلى تۇردى.

«ئى پەرۋەردىگار، يىلان-چايانلاردىن قان قەرزىمىزنى، ئەزىز يۇرتىمىزنى قايتۇرۇۋالغۇچە بىچارە بەندىلىرىڭنىڭ رىزقىنى بەر، جېنىنى تېنىدە ئامان قىل، — ئۇ بىر قېرىسال كىشىنى يۆلەپ كېلىۋېتىپ ئالىلاغا چىن يۈرىكىدىن ئىلتىجا قىلدى، — كۆرسىتىدىغان كارامىتىڭنى كۆرسەت، ئاتىغان شەپقىتىڭنى ئايان قىل!»

سوپۇرگەئاخۇن ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتقان ئاياغلىرىنى يۆتكەپ كېتىۋېتىپ، تەرەپ-تەرەپكە سەپسالدى. كۆزىگە ئاجىز-ئورۇقلارنى يۆلەشتۈرۈپ كېلىۋاتقان نۇرەك باخشى ۋە مەتقاسىملارنىڭ كەينىدە قالغان ئويۇم-ئاياغ ئىزلىرىدىن، يىراقلاردا خۇددى ئەزىم دەريادەك تۆركەشلەۋاتقان ئېزىتقۇدىن، ئالقانچىلىك بۇ-

لۇت بولمىغان كۆك ئاسماندىن ئۆزگە، كارامەتكە ھامىي بولغۇچى ھېچقانداق ئالامەت كۆرۈنمىدى.

تىلەك يەنىلا تىلەك بويىچە قالدى، سۇپۇرگەئاخۇن يىل - يىللاپ يامغۇر بولۇتى يېقىن يولىمايدىغان، تونۇردەك يېلىنجاپ تۇرغان قۇرغاق ئاسماندىن يامغۇر كۈتۈشنىڭ ياكى ئاياغ ئاستىدىنلا بىر بۇلاقنىڭ بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلىشنىڭ پەقەت قۇرۇق خىيال ئىكەنلىكىنى چۈشەندى - دە، ئاخىر مەرھۇم ئاتىسىنىڭ مۇنداق بىر سۆزىنى يادىغا ئالدى:

«مەيلى تاغلىق ۋە مەيلى قوقاستەك قىزىپ تۇرغان قۇملۇق بولسۇن، سۇ بولمايدىغان يەر يوق، — دېگەندى بىر چاغلاردا ئۇ توپا مەھەللىسىنىڭ ياقىسىدىكى قۇملۇقتا دەسسەپ تۇرۇپ، — گەپ ئۇنى ئەقلىڭگە تايىنىپ تاپالىشىڭدا.»

سۇپۇرگە ئاخۇن يول تاشاپ، يۆنىلىشىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن 100 قەدەمچە يىراقلىقتىكى ئاتايىن دۆۋىلەپ قويۇلغاندەكلا چوخچىيىپ تۇرغان بارخان يېنىغا كەلدى - دە، قۇم ئارىسىغا قولىنى تىقتى، نېمىنىدۇ كۆزەتتى. ئۇنىڭ تۈرۈلگەن قوشۇمىسى ئاستا - ئاستا بوشىشىپ، كۆزلىرىدىن ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقناپ كەتتى.

— توختىئاخۇن، مەتقاسىمئاخۇن، بۇ يەرگە كېلىڭلار!

ئىككى پۇقرا بارخان يېنىغا يېتىپ كەلگەندە، سۇپۇرگەئاخۇن قوقاستەك شىرىلداپ تۇرغان قۇمنى كولاپ، خېلى چوڭقۇرلاشتۇرغانىدى.

— نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر؟ سىلەرمۇ كولىمامسىلەر؟

—بېگىم، بۇ يەردە قىزىق قۇمدىن ئۆزگە ھېچنېمە بولمىسا، بىكار ئاۋارە بولۇپ نېمىمۇ قىلارمىز؟

— كولاڭلار دېگەندىكىن كولاڭلار، نېمە بارلىقىنى ھېلى كۆرىسىلەر!

ئۇچەيلەن تەرلەپ - پىشىپ كولاشقا باشلىدى. زامانلاردىن بېرى ئۇخلاپ ياتقان يېرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمىگەن جاھىل قۇم دانىچىلىرى ئۆزلىرى ھەيدەپ چىقىرىلغان كاتەككە قاراپ سۇدەك ئاقىسمۇ، بوشاشماي ھەرىكەتلىنىۋاتقان ئۇچ جۈپ قولنىڭ جاسارىتىگە ئاخىر تەن بەردى.

— ھوي، بۇ يەردىكى قۇم نەم ئىكەنغۇ بىگىم!

دەسلەپتە بىر تونۇر چوڭلۇقىدا كولانغان يەر ھەش - پەش دېگۈچىلا چامغۇر ئورىسىدەك ھالغا كېلىپ، ئادەمنىڭ بېلىگە يەتكۈدەك چوڭقۇرلىدى. سۇپۇرگەئاخۇن بىر ئۇچۇم نەم قۇمنى ئېلىپ چىڭ سىقىۋىدى، قۇم بىر مونەككە ئايلاندى.

— ئەمدى بولدى قىلايلى، — دېدى ئۇ ئىككىيلەنگە قاراپ، — سەل تەخىر قىلىپ كۆتەيلى، قېرىنداشلارمۇ بۇياققا كەلسۇن!

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىنى زادى چۈشىنەلمەي، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تۇرغان توختىئاخۇن ئورەك تېگىدە بىر ئوچۇم كەلگۈدەك سىزما سۇنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈپلا:

— سۇ ... سۇ ... سۇ ....، — دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى.

— سۇ! سۇ! مەيەرگە چاپسان كېلىڭلار ...

سۇپۇرگەئاخۇن بايا تەكشى كەتكەن قۇملۇقتا يېگانە تۇرغان بارخاننى كۆرۈپلا بارخان ئورنىدا قاچاندۇ بىر چاغلاردا قومۇش ياكى يۇلغۇن ئۆسكەن دەپ پەرەز قىلغان ۋە بۇنداق يەردە يەر ئاستى سۈيىنىڭ تېيىز بولىدىغانلىقىنى يادىغا ئالغان، قولىنى قۇم ئارىسىغا تىقىپ كۆرۈپ، قۇم تەكتىدىكى ھارارەتنىڭ قۇم ئۈستىدىكىگە قارىغاندا خېلىلا تۆۋەن ئىكەنلىكىنى تۇيۇپ، ئورەك كولاش قارارىغا كەلگەنىدى.

موھتاجلىق دەردىنى تولا تارتقان، كۆڭلى سۇنۇق كىشى ئادەمگەرچىلىكنى ئۆز نەپسىدىن ئارتۇق بىلسە كېرەك، تولىمۇ ئاستا

سىرغىپ چىقىۋاتقان سۇنى ھېچكىم بىر-بىرىدىن قىزغىنىشمىدى، تىللىرى بىر غېرىچ ساڭگىلاپ قالغانلارمۇ ئالدى بىلەن ياشانغانلارغا، ئاجىزلارغا نۆۋەت بېرىشتى.

سۇپۇرگەئاخۇن قۇم ئۆرىكىدىن چىققان قاڭشىق، تۇزلۇق سۇنىڭ چاڭقىغانلارغا پەقەت بىردەملىكلا ئارام بېرىدىغانلىقىنى بىلگەچ، كىشىلەرنى سۇنى كۆپ ئىچمەسلىككە ئاگاھلاندۇرۇپ تۇردى، ئەڭ ئاخىردا بىر ئوچۇم سۇ ئېلىپ لەۋلىرىنى نەملىۋالغاندىن كېيىن، ئۇلارنى باشلاپ يولنى داۋام قىلدى...

ئۇلار بەشتوغراق بوستانلىقىغا يېتىپ كەلگەندە، قۇياش غەربكە ئېگىلگەن بولۇپ، ھاۋا يەنىلا دىمىق ۋە قۇرغاق ئىدى. كۈنبويى تىشتىن قوزغالغان تەڭگىسىمان بۇلۇت چۆل شامىلىدىن بېشارەت بېرىپ، قۇياش يۈزىگە قاراپ يېپىلىۋاتاتتى.

مۇساپىرلار يىقىلغان توغراق كۆتەكلىرى، چىرىپ قارىيىپ كەتكەن شاخ-شۇمبىلار، غازاڭلار ئارىسىدىكى كىچىك كۆلچەككە قويۇلۇپ تۇرغان بۇلاق سۈيىدىن قانغۇچە ئىچىپ، ھاردۇقىنى چىقارغاندىن كېيىن، توغراقلىقنىڭ ئىچكىرىسىگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. چۈنكى، بۇلاق سۈيى تەشنالىقىنىلا قاندۇرالايتتىكى، پۈتۈنسىغا توگۇۋېلىشقا ئۈلگۈرگەن ئازغىنە يېمەكلىكلىرىنى ئاللىبۇرۇن يەپ تۈگەتكەن پۇقرالارنىڭ ئاچلىقىغا ئارا تۇرالمايتتى. قانداقلا بولمىسۇن، يەيدىغان بىرەر نەرسە تېپىپ، ھەددىدىن زىيادە ئىچكەن سۇ بىلەن لاسىدە بوشىشىپ كەتكەن تېنىنى قۇۋۋەتلەندۈرۈشى كېرەك ئىدى.

ئىپتىدائىي توغراقلىق ئىچكىرىلىگەنسېرى قويۇقلىشىپ باراتتى. رەھىمسىز تەبىئەتنىڭ ۋە ئۆزگىرىشچان كىلىماتنىڭ جەبرىگە چىداشلىق بېرىپ كەلگەن يوغان توغراقلار بىر-بىرىگە يۆلەنگەن، نەچچە گەز ئېگىزلىكتىكى بوشلۇقتا ئىرماش-چىرماش كىرەلىشىپ كەتكەن شاخلار خۇددى غايەت

زو سايىۋەندەك، يەر يۈزىنى قاراڭغۇ قىلىپ كۆرسەتتى. توغراق
تۈپلىرىنىڭ ئارىسىدا ئۆسكەن ئاقتىكەن، قامغاق، قومۇش ۋە
چاتقال ئۆسۈملۈكلىرى شۇنچىلىك قويۇق ئىدىكى، توغراقلىقنى
ھەرقانداق جانلىقلارنىڭ يامان غەرەزلىك ھۇجۇمىغا توسقۇن پەيدا
قىلماقچى بولۇپ ئاتايىن بىنا قىلىنغان چىتلاققا ئوخشايتتى.

تۇۋى غازاڭ ۋە قۇم قاتلاملىرى بىلەن ئادەم بويى، ئې-
گىزلەپ قالغان توغراقلارنىڭ كامارلىرىدىن بېشىنى چىقىرىپ،
يۇمىلاق كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ تۇرغان كىملەرگە قارىغان
كىشىنىڭ تېنى ئىختىيارسىز جۇغۇلداپ كېتەتتى. يازنىڭ ھا-
رارەتلىك تەپتى بىلەن كۆيۈپ، تازا ساغرىپ پىشقان زاغ-
رىدەك قىزىرىپ كەتكەن توپا ئارىسىدىن تۈيۈقسىز يۈگۈرۈپ
چىققان ئۇزۇن قۇيرۇقلۇق سالما، سەمرىپ كەتكەن چۆل
چاشقىنى ئاياغ ئاستىدىنلا شىرىلداپ ئۆتكەندە بولسا، تاغ
يۈرەك ئادەمنىمۇ كىيىكتەك تاقلاپ، ئەندىكىشكە مەجبۇر قىلاتتى.

مۇساپىرلار ئاز-تولا ئىزناسى بار چىغىرىيوللارنى
بويلاپ، ئاقتىكەنلەرنى ئېھتىيات بىلەن قايرىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇ-
لارنىڭ بىردىنچىسى سۇ بىلەن تۇپرىقى ماسلاشقان بۇنداق
بوستانلىقتا ئادەمزاتنىڭ بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس، دەپ
باغلىشىش دەرىجىسىگە يەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ھېلىغىچە
ئادەمزاتقا تەئەللۇق ھېچقانداق ئىز ۋە نىشانە ئۇچراتال-
مايۋاتاتتى.

— ۋايجان!

سۇپۇرگەئاخۇن بىرنەچچە پۇقرانى ئەگەشتۈرۈپ، ئا-
دەم بويى ئۆسۈپ كەتكەن ئاقتىكەنلەرنى توغراق
تايىقى بىلەن خۇددى يۇڭ ساۋىدىغاندەك ساۋداپ كېلىۋې-
تىپ يېقىندىلا بىر يەردىن چىققان ئەنسىز ئاۋازنى ئاڭلاپ
ئىتتىك بۇرۇلدى-دە، تولغىنىپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان توپا-توزان-

نى كۆزلەپ ئوقتەك يۈگۈردى.

ئۇ يېتىپ كەلگۈچە، بوغۇناقمۇ توغراق يوپۇرماقلىرىنى ياڭاق تاسقىغاندەك شاراقلىتىپ ئۆتكەن قۇيۇنسىمان شامال بىلەن قوشۇلۇپ ئۇچۇپ كەتتى. كۆردىكى، توختىماي ئىڭراپ، قاقشاۋاتقان نۇرەك باخشى تۇپا-چاڭغا كۆمۈلگەن پېتى يوغان قاپقانغا قىسىلىپ ياتاتتى. بېلىگە قىستۇرۇۋالغان بۇرغىسىمۇ تۇپا توشۇپ كەتكەن. ئۇ قازاننىڭ ئاغزىدەك يوغان قاپقاننىڭ قىسمىقى ئارىسىدا شورۇلداپ قان ئېقىۋاتقان پۇتىنى قۇچاقلاپ يېتىپ سوپۇرگەئاخۇننى كۆرۈپلا:

— ئوبدان بولدى بېگىم، توغرا قىلىقتا ئادەم بار ئىكەن. بولمىسا بۇ قاپقاننى جىن-شاياتۇن قويامتى؟ ئادەم بار ئىكەن، ئادەم بار ئىكەن...،— دېدى، قالتىس بىر سىرنى يەشكەندەك خۇشال بولۇپ

نۇرەك باخشىنىڭ ھۆكۈمىگە راستىنلا قىل سىغمايتتى، ياۋايى ھايۋانلارنىڭ چىغىر يولىغا پەم بىلەن قويۇلغان بۇ قاپقان چىمەلتەك قول تومۇقىدىكى زەنجىر بىلەن كۆشەۋاتقان كالىدەك سوزۇلۇپ ياتقان بىر يوغان توغراق كۆتىكىگە باغلانغانىدى.

سوپۇرگەئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىشقىمۇ ئۈلگۈرمەي قاپقانغا تاشلاندى-دە، تۇتقامىش يېتىپ كەلگەن ھەمراھلىرىنىڭ ياردىمىدە قاپقاننىڭ قىسمىقىنى تەسلىكتە بوشىتىپ، نۇرەك باخشىنىڭ، ئوشۇقىنىڭ ئۈستىدىن خېلى ئېغىر جاراھەتلەنگەن پۇتىنى ئاجرىتىپ چىقاردى.

چىرايى تاتىرىپ كەتكەن، لېۋىنى قاتتىق چىشلىۋالغان نۇرەك باخشى يەرگە خېلى تەسلىكتە ئاياغ باستى-دە، ئاغرىقنى سەزمىگەندەكلا كۈلۈمسىرەپ ھېلىقى گېپىنى تەكرارلاۋەردى.

— توختاپ تۇرسىلا بېگىم،— دېدى ئۇ سوپۇرگەئاخۇننىڭ قاپقاننى غەزەپ بىلەن ئېتىۋەتمەكچى بولغىنى-

نى كۆرۈپ ئالدىرىغان ھالدا، — بۇ قاپقاننىڭ بىر يېرى كۆ-زۈمگە ئىسسىق كۆرۈنۈۋاتىدۇ-يا؟

نۇرەك باخشى سۇپۇرگەئاخۇننىڭ قولىدىن قاپقاننى ئې-لىپ يەرگە قويدى، ئۇنىڭ قىسمىقىنى كۆچ بىلەن قايرىپ تۇ-رۇپ، ئۇ يەر-بۇ يېرىگە سىنچىلاپ سەپسېلىشقا باشلىدى. ئۇ قارىداپ كەتكەن قىسماقىنىڭ ئىچكى يۈزىدىكى چوڭقۇر ئويۇلغان ئالتە بۇرجەك بەلگىنى كۆرۈپلا:

— تونۇدۇم، تونۇدۇم، بۇ جامالىدىن ئۇستامنىڭ سوققان قاپقىنى، بۇنداق تەيلىك، يوغان قاپقاننى شۇ كىشىلا سوقا-لايتتى، — دېدى ۋە ھاياجانلانغان ھالدا ھېلىقى خاس بەل-گىنى سۇپۇرگەئاخۇنغا كۆرسەتتى.

— ھەي، جامالىدىن ئاكام بەكمۇ ئۇستا تۆمۈرچى ئىدى، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن قاپقاننىڭ قىسمىقىدىكى بەلگىنى سىيلاپ تۇرۇپ خۇرسىنغان ھالدا، — ئۆز ۋاقتىدا مانجۇلار قوزغىلاڭ-چىلارغا قىلىچ-نەيزە سوقۇپ بەردىڭ دېگەن گۇناھنى ئارتىپ، كا-جۇۋىغا سولاپ ئەكەتكەنچە قايتىپ كەلمىدى ئۇ بىچارە. مانا ئارىدىن ئالتە-يەتتە يىلمۇ ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇلار ئەل-يۇرت يولىدا ھۈنىرىنىمۇ، جېنىنىمۇ ئايىمى-غان مەشھۇر جامالىدىن تۆمۈرچىنى ياد ئېتىپ، تەرىپىنى قى-لىشتى-دە، نۇرەك باخشىنىڭ قولتۇقىدىن يۆلىگىنىچە، قان بەدىلىگە تېپىلغان چىغىرنى بويلاپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇلار چىغىر بىلەن بىرەر يۈز قەدەم ماڭا-ماڭمايلا ئاسمان-پەلەك توغراقلار بىلەن قورشالغان بىر پار-چە بوشلۇققا چىقىپ قالدى. بەلگە كېلىدىغان يۇمران قومۇش ۋە چىم-چاتقاللار قاپلاپ كەتكەن بۇ بوشلۇقنىڭ بىر تەرى-پىدە تۇرغان كەپە ھەممەيلەننىڭ نەزەرىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلدى.

توغراق بادرىسى ۋە قومۇش بىلەن يېپىلغان كەپىنىڭ
يۇلغۇندىن توقۇلغان ئىشىكى قىيا ئېچىقلىق تۇراتتى. كەپىدە
ئىككى-ئۈچ پارچە تېرە، يوغان بىر قاپاق ۋە بىر دۈۋە لاتا-
پۇتىدىن ئۆزگە تىرىك جان كۆرۈنمىگەندىن كېيىن، سۇپۇرگە ئاخۇن
ئۈمىدسىزلەنگەن كۆزلىرىنى ھەر تەرەپكە تاشلاپ، توغراقلارنىڭ
تۈۋىدىن تارتىپ تۆپىسىگىچە كۆزىتىپ چىقتى-دە، ۋارقىرىدى:

—بۇ يەردە ئادەم بارمۇ؟ بىز چىرىيىدىن كەلگەن مۇساپىرلار...

ئۇنىڭ ئالقىنىنى كاناي قىلىپ تۇرۇپ توۋلىغان ئاۋازى
«بۇ نېمە ئادەملەردۇ؟» دەپ پىچىرلىشىۋاتقاندەك شىلدىرلى-
شىپ تۇرغان يوپۇرماقلار ئارىسىغا سىڭىپ، غايىب بولدى.
تۆپىراقتىن بىخ يېرىپ چىققاندىن بېرى بۇنچىلىك كۆپ ئادەم-
نى كۆرگىنىگە ھەيران بولۇپ كىمدىيىپ تۇرغان توغ-
راقلار ھېچقانداق ئەكس سادا قايتۇرمىدى. چۆچۈپ كەتكەن
چۆل قۇشلىرى ئۆزلىرى بىلەن خېلىدىن بېرى بىللە ئۆتۈۋات-
قان بىر ئادەمزاتنىڭ كەپىسىنى مارىلاۋاتقانلاردىن خاپا بول-
غاندەك، شاختىن-شاخقا قونۇپ، ئۆز تىللىرىدا ئېتىراز
بىلدۈردى.

بىرەر ئادەم بىلەن دىدارلىشىش تەقەززاسىدا قىلىنغان
ھەرىكەتلەر، ۋارقىراشلارنىڭ نەتىجىسى چىقمايۋاتقانلىقىنى
كۆرگەن جامائەت ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە بوشىشىپ كەتتى-دە،
بىرى بىرىنى دوراپ قومۇشلۇققا يانپاشلىدى. قۇياش غەربكە قىي-
سايغانسېرى شامال ئەدەشكە باشلىدى.

چىرىيە بىلەن ئىلچى ئارىسىدىكى بۇ دەشتتىن ھېچكىم
كېسىپ ئۆتۈپ باقمىغاچقا، ئىلچىغا يەنە قانچىلىك مۇساپە بار-
لىقىغا ھېچكىم بىر نېمە دېيەلمەيتتى. سەپەرنى ئىلچىغا قا-
راپ داۋام قىلىش يېرىم جان بولۇپ قالغان كىشىلەرگە يەنە
ئۇرغۇن دىشۋارچىلىقلارنى ئەكىلەتتى. ئىلچىغا يېتىپ

بارغان بىلەنمۇ قانداق تەقدىرنىڭ كۈتۈپ تۇرىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. بولۇپمۇ يېقىندىن بۇيان ئىلچى تەرەپتىن كېلىدىغان خەۋەر ئۈزۈلۈپ قالغان بولغاچقا، بۆرىدىن قېچىپ، يولۋاسقا يەم بولۇش خەۋپىمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىدى.

يۇمشاق قومۇشنى سېلىنچا قىلىپ، چىرىيە تەرەپكە كەچ قالغان بازارچىدەك ئالدىراپ كۆچۈۋاتقان مانانىنى كۆزەتكەچ ئوڭدىسىغا ياتقان نۇرەك باخشىنىڭ خىيالىغا بىرەر ئوي كىردى بولغاي، ئۇ قان ساقىپ تۇرغان پۇتىنى ئاستا يىغدى-دە، يېنىدىكىلەرگە ئۆزىنى يۆلەپ تۇرغۇزۇشنى ئىلتىماس قىلدى. ئاندىن بۇرغىسىنى ئېلىپ، قېقىپ، پۈۋلەپ پاكىزلىدى، ئاغزىغا تەگكۈزۈپ ئۆپكىسى تۇشقۇدەك چوڭ بىر نەپەس ئالدى.

«دۈت...دۈت...دۈت...»

قۇياش نۇرىدىن مەھرۇم بولغان ھامان تېزلىكتە سوۋۇشقا باشلىغان ھاۋا بۇرغىنىڭ «دۈت...دۈت» قىلغان ساداسى بىلەن تەڭلا ھەركەتكە كەلدى. چاڭگاللاردا ئېچىرقاپ ياتقان بالىلىرىغا كەچلىك غىزا ئەكېلىپ، يېقىنلا يەردە مارىلاپ يۈرگەن قۇشلار بۇ زىلزىلىنىڭ ھەيۋىسىدىن ئۈركۈپ، ھاۋاغا تىك قاڭقىشتى-دە، بوشلۇق ئاسمىنىدا بىرقانچە نۆۋەت پىرقىراشقاندىن كېيىن يەنە شاخلار ئارىسىغا قايتىپ كېلىشتى.

«دۈت...دۈت...دۈت...»

تولا كۈچەپ كەتكەنلىكتىن، بەستىدىكى جىممىي قان چېرايىغا ئۇرۇپ، يۈز-كۆزىنى تېخىمۇ قارايتىۋەتكەن، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتكەن نۇرەك باخشى سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ نەسىھىتى بىلەنلا بۇرغىسىنى چۈشۈردى، نېمىنىدۇ ئىزلىگەندەك، تەرەپ-تەرەپكە كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى.

ئۇناڭ ئۆتكۈر نەزەرى توساتتىن كەپە كەينىدىكى قويۇق ئاقـتـىكەنلىكتە توختاپ قالدى. تىكەن ئۇچىنىڭ مىدىرلىشى ۋە شىرىقلىغان ئاۋاز ئەتراپتىكىلەرنىڭمۇ دىققىتىنى قوزغىدى.

— كىم؟

— ......

ئاۋاز بىلەن تەڭ، تىكەنلەرنىڭ مىدىرلىشى بىردىنلا توخ-تاپ قالدى، لېكىن تىكەنلىكتە غىل پال كۆرۈنگەن بىر پاخما باش گەۋدە كۆزنى يۇمۇپ-ئاچقۇچە كەپە يېنىدىكى قومۇشلۇقتا پەيدا بولدى-دە، كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ قاراپ تۇرغانلارغا تازا بىر سەپسىلىۋالغاندىن كېيىن، قولىدىكى كالتەكنى چۆرۈۋېتىپ، ئۇدۇل نۇرەك باخشىغا قاراپ تاشلاندى.

ئۇلار كۆزلىرىنىڭ تەگ-تېگىدە تىكىلىشتى-دە، چىر-ماشقان توغراق شاخلىرىدەك قۇچاقلىشىپ، چاپلىشىپ كەتتى.

— نۇراخۇن...

— جامالىدىن ئۇستام...

ئۇستىبېشى تىتما-تىتما بولۇپ كەتكەن، چېچى ئاشقـلارنىڭكىدەك ئۇزارغان، ساقال، بۇرۇتى ئارىسىدىن ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن قاڭشالىق بۇرنى ئاران كۆرۈنۈپ ئەنـتۇرغان بۇ كىشىنىڭ نۇرەك باخشىغا بىرەر قەست قىلىشىدىن سەرەپ چىددىيلىشىپ تۇرغان كىشىلەر، «جامالىدىن ئۇستام» دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا كۆز يېشى قىلىشىۋاتقان ئىككىيلەننى ئارىغا ئېلىۋالدى.

— ھوي، راستتىنلا جامالىدىن ئۇستام ئىكەنغۇ، بۇ!

— مەن سۈپۈرگەئاخۇن، يادىلىرىدىمۇ، نەزەرغوجىنىڭ ئوغلى سۈپۈرگەئاخۇن!

— پېقىرنى تونۇدىلىمۇ جامالىدىن ئاكا، مەن...

تۆگە تاپىنىدەك قېتىپ كەتكەن قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن كۆز يېشىنى سۈرتۈۋاتقان جامالىدىن بوۋاي قول بېرىۋاتقان ھەر بىر كىشىگە قاراپ بېشىنى لىڭشىتىماقتا ئىدى. رەڭگىنى يوقاتقان ماتا كۆڭلىكىنىڭ تىتىلىپ كەتكەن يەڭلىرى شامالدا ئۈچۈشۈپ تۇراتتى.

— ھەرقايسىڭلارنى قانداقمۇ ئۇنتاي، شۇ يەتتە يىلدىن بېرى چىرايىڭلارنى كۈندە 100 قېتىم كۆز ئالدىمغا ئەكىلىپ تۇردۇم، — دېدى ئۇ سۈپۈرگەئاخۇنغا ۋە تونۇش چىرايلارغا تويىماي سەپسېلىپ تۇرۇپ، — تەقدىر دېگەن مانا شۇنداق ەرسە، مېنى بىر سەۋەب بىلەن يۇرتۇمدىن، يۇرتداشلىرىمدىن يرىۋەتتى، مانا بۈگۈن ئۆيلىمىغاندا بۇ جەزىرىدەيەنە ھەرقايسى ىرى بىلەن ئۇچراشتۇردى. بۇ چۈشۈم ئەمەستۇ؟

— ياق، چۈشلىرى ئەمەس جامالىدىن ئۇستام، خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن يېڭىباشتىن دىدارلىشىپ، مۇڭدىشىپ تۇرۇۋېتىمىز.

— راست گەپنى قىلسام، كۆزۈم تورلىشىدىغان بولۇپ قاپتۇ، ھەرقايسىلىرىنىڭ قارىسى كۆرۈنۈشىگىلا كەپەمنى تاشلاپ ئاۋۇ يوغان توغراقنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ تۇرغانىدىم. چىرايىڭلارنى كۆردۈمۇ، تونۇيالمىدىم، مۇبادا ئۇراخۇن بۇرغىسىنى چالمىغان بولسا، ئۆزۈمنى قورقماي ئاشكارىلىيالايتتىممۇ؟

— جامالىدىن ئاكا، بۇرغامنىڭ ئۈنىنى ئۇنتۇپ قالماپ لىمدە تېخى؟

— قانداقمۇ ئۇنتاي؟ ھېلىقى يىلى دۆيۈز چېرىكلەرنىڭ ۋايجېنىنى چىقارغان چېغىمىزدا قولاق تۈۋىمىزدە ئاڭلىنىپ تۇرغان ئاۋاز ئەستىن چىقامتى؟

جامالىدىن بوۋاي ئۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنى قولىغا ئېلىپ، ئۇنىڭدىن ئۆتكەن كۈنلەرنىڭ ئەسلىملىرىنى كۆرمەكچى بولغاندەك، ئۆرۈپ-چۆرۈپ قاراپ چىقتى ۋە ئۇھ تارتىپقويدى.

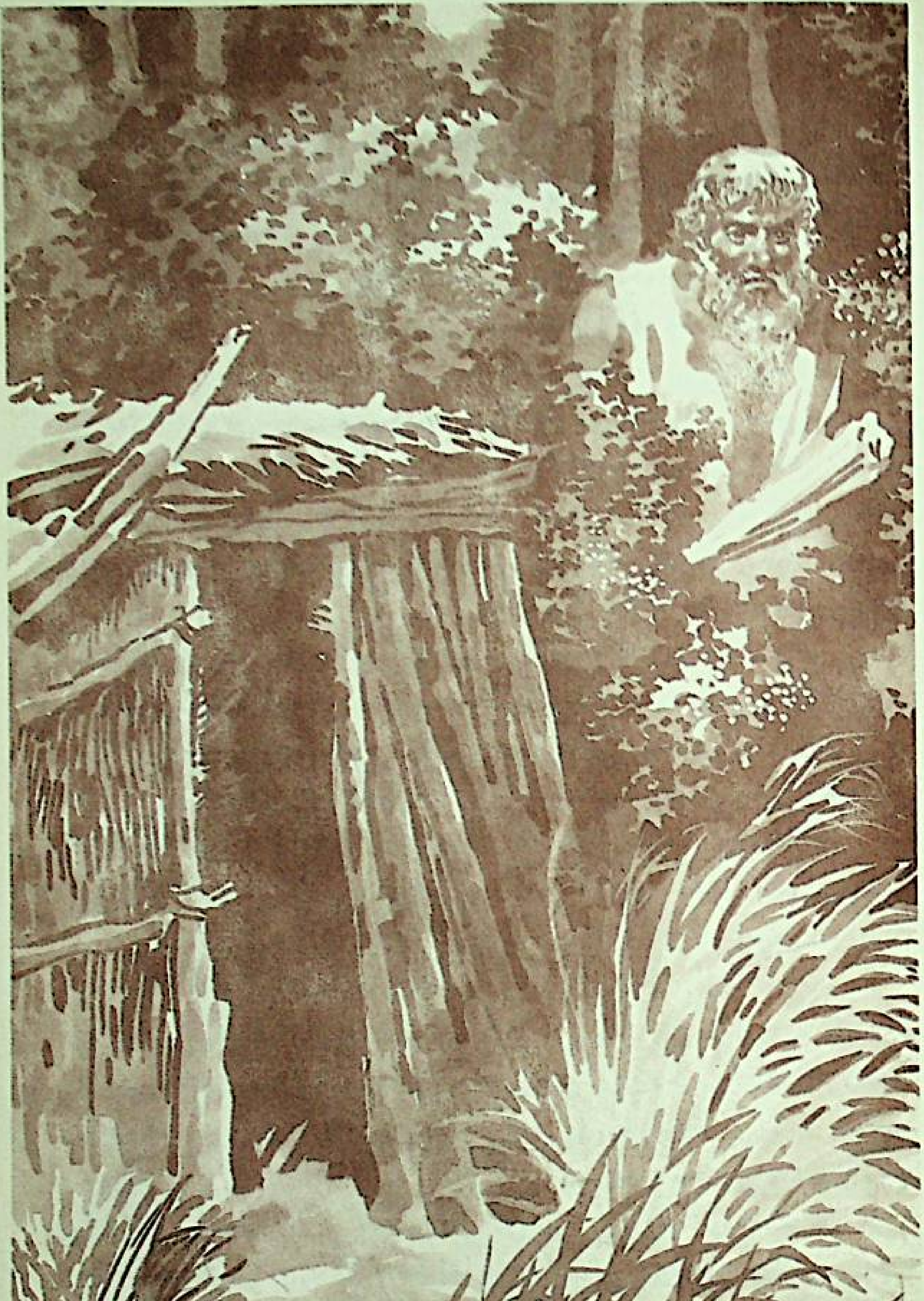

تىكەنلەرنىڭ قىمىرلىشى توختاپ، بىر پاخما باش گەۋدە كەپە يېنىدىكى قومۇشلۇقتا پەيدا بولدى ـ دە، قولىدىكى كالتەكنى چۆرۈپ تاشلاپ، نورەك باقىشىغا قاراپ تاشلاندى.

ئۇ مەيدىسىدە ساڭگىلاپ تۇرغان بىر باغ قورايدەك يوغان
ساقىلىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ قويغاندىن كېيىن، نۇرەك
باخشىنىڭ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ياردىمى بىلەن تەسلىكتە ئۆرە
تۇرۇۋاتقىنىغا ئەجەبلەندى، ــ دە ئايىغىدىن تامچىلاۋاتقان
قاننى كۆرۈپلا چۆچۈپ كەتتى:
ــ نۇراخۇن ئۇكام، پۇتلىرى؟...
ــ ھە، تېرىسىنى ئازراق سۇرۇۋەتتى بولغاي، ــ دېدى
نۇرەك باخشى كۆلۈمسىرەشكە تىرىشىپ نېرىراقتا تۇرغان قاپ-
قاننى ئېڭىكى بىلەن ئىما قىلىپ، ــ بۇمۇ ئوبدان بولدى،
مۇبادا مۇشۇ قاپقان ئۆزىنى ئاشكارىلىمىغان بولسا، بۇرغا چې-
لىشمۇ يادىمىغا كەلمىگەن بولاتتى!
ــ ئەستاغپۇرۇللا، مۇشۇ تۇرقىدا بەك خىجىل بولۇۋاتى-
مەن ئۇكام، يۇرسىلە، كەپىگە كىرىپ ئەمەن قويۇپ تېڭىۋېتىلى،
بۇ نەرسە تېرىنى سۇرۇۋەتتى دېگىلى بولمايدۇ، بۇرۇن كې-
يىكنىڭ پۇتىنى ئۈزۈۋېتىپ ئارام بەرمەيدىغان، ھەي...
جالالىدىن بوۋاي نۇرەك باخشىنى يۆلەپ كەپە تەرەپكە
كېتىۋېتىپ، باشقا پۇقرالارنىڭ تۇرغان يېرىدىن قوزغالمىغانلى-
قىنى كۆرۈپ:
ــ كېلىڭلار توغقانلار، كېلىڭلار، «ئاۋۋال تائام، ئاندىن
كالام» دەپتىكەن، بارنى تەڭ يەپ، قورسىقىمىزنى ئازراق
ئەستەرلىۋالايلى، ئاندىن كېيىن نە سەۋەب بىلەن بۇ دەشتى-با-
ياۋانغا كېلىپ قالغىنىمىزنى سۆزلىشەيلى. بۇ توغرىدا گەپلەش-
مىدۇققۇ تېخى؟! ــ دېدى.
جامالىدىن بوۋاي نۇرەك باخشىنىڭ يارىسىنى ئەمەن
سۈيى بىلەن يۇيۇپ، تازىلاپ بولغۇچە، كۆكۈم پەردىسى توغ-
راقلىق ئۈستىنى چۈمكەپ ئۈلگۈردى. كۈندۈزى ئۇزۇق ئىزدەپ
ھاردۇق يەتكەن قۇشلارنىڭ ئاۋازى بارا-بارا ئۆچۈپ، ئۇنىڭ

ئورنىنى كىملەرنىڭ، قۇرت - قوڭغۇزلارنىڭ چىرىلداشلىرى ئىگىلىدى. مۇشۇكياپىلاقنىڭ ئۆتكۈر چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالدىمكىن، يېقىنلا بىر يەردىن تۈلۈم چاشقاننىڭ جان ئاچچىقىدا ۋىچىرلىغان ئۈنى كەلدى.

كەپە جايلاشقان بوشلۇق ئوتتۇرىسىغا يېقىلغان گۈلخان ئاسمان - بەلەك تۇغراقلارنى تاكى ئۇچلىرىغىچە قىزارتىۋەتتى. يۈزلىرى ئەتىگەنلىك تاڭ شەپىقىگە يۈزلەنگەندەك قىزىرىپ، جۇلالىنىشقا باشلىغان كىشىلەر گۈلخان گىرۋەكلىرىدىكى قوقاسقا كۆمۈلگەن تېرىق كۆممىچىنى پىشار - پىشمايلا ئېچىپ، بەئەينى ياغلىق توقاچ يېگەندەك ئىشتىھا بىلەن يېيىشكە اشلىدى. كۆمەچ كۆمگىچىنىڭ قىپقاس تەگمىگەن ياكى ئالمىدەك ىمىرنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ پىشۇرۇپ يېيىش ئويىدا نەپسى بېسىپ تۇرغانلارنىڭ ئاغزىغا بولسا، سېرىق سۇ يىغىلماقتا ئىدى.

— تۇغقانلىرىم، ئاز بولسىمۇ كۆپكە تاۋاپ قىلىپ يەپ، ئاللانىڭ ھەققىدە دۇئا قىلىڭلار، ئېلىڭلار، ئېلىڭلار، — دەيتتى گۈلخان ئەتراپىدا تەرلەپ - پىشىپ كۆمەچ كۆمۈۋاتقانلارنىڭ يېنىدا تۇرۇپ جامالدىن بوۋاي.

بوۋاي پاراڭ ئارىسىدا پۇقرالارنىڭ يۇرتتىن قوغلىنىشىنىڭ سەۋەبىنى ئاڭلىغاندا، بازغاندەك مۇشتى بىلەن توغراق غولىغا زەردە بىلەن بىرنى سالدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئاھ خۇدا، نېمىشقىمۇ ئەتۇر پېشانە بولۇپ يارالغاندىمىز؟ — دېدى بارغانسېرى ئۆلغىيىپ، ئېگىزلەۋاتقان گۈلخان يالقۇنىنىڭ ئۇچىغا تىكىلىپ تۇرۇپ، — ئەمدى ئاقپاششا دېگىنى قاپتىكەنمۇ بىزنى بوزەك قىلمىغان؟!

يەتتە يىلدىن بۇيان كۆز ئالدىدىن بىردەممۇ نېرى كەتمىگەن سەپەر سەپرانىڭ، ھۈنىرىنىڭ ۋارىسى قادىر تۆمۈرچىنىڭ بېشىغا كەلگەن مالامەتلەر ئۇنىڭ سەمىگە يېتىپ، يۈرى-

كىدە بۇرۇقتۇم بولۇپ ياتقان غەزەپ ئوتىنى تېخىمۇ ئۇلغايتتى. ئۇ سۆكۈتكە چۆككەن پۇقرالارنىڭ كۆزىگە بىردىنبىر قاراپ چىققاندىن كېيىن سوئال تەرىقىسىدە:

— ئەيىب بىز خەقتىمۇ بار، كۆڭلىمىز مەشۇتتەك يۇمشاق، ئىشىكىمىزنىڭ ئالدىغا كەلگەن ناتونۇش كىشىنى كىم ئىكەنلىكىنى سۈرۈشتۈرمەيلا ئۆينىڭ تۆرىگە باشلاپ، تاپقان - تەرگىنىمىزنىڭ ھەممىسىنى ئالدىغا تۆكۈمىز، كۈلۈمسىرەپ قويسىلا ئىچ - قارنىمىزنى تەتۈر ئۆرۈپ بېرىمىز، يالغان - ياۋىداق ۋەدىلىرىگە ئالدى - كەينىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا چىنپۇتۇپ كېتىمىز. كېيىن كۆزىمىزنى ئېچىپ قارىغۇدەك بولساق، ئۇلارنىڭ گەدىنىمىزگە مەھكەم مىنىپ بولغانلىقىنى كۆرىمىزۇ، پۇشايماننى ئالغىلى قاچا ئىزدەيمىز، — دېدى.

جامالدىن بوۋاي قەپەستىن قۇتۇلالماي تىت - تىت بولۇۋاتقان يىلپىزدەك پۇشۇلداپ، گۇناھكارنى سوتلاۋاتقان قازىدەك قىياپەت بىلەن بىر پەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن:

— ئۇنىمۇ دەيمىز، بۇنىمۇ دەيمىز، بىزدە ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان، ھەق يولدا شېھىت بولۇشنى خالايدىغان ئەركەكلەر بەك ئاز، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىدىغان ئادەت بىزدە يوق، — دەپ غودۇڭشىپ قويۇپ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

— ئەمدى گەپنى سىلىدىن ئاڭلايمىز ئۇستام، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن بىردەملىك جىمجىتلىقتىن كېيىن — سىلىنى بىز تېخى...

— ھە، مېنى ئۆلدى دەپ ئويلاپ قالدىڭلارمۇ، ئاللا ئۆمرىمىزنى بەرسىلا ئۇنداق ئاسان ئۆلىدىغان ئىش يوق. چېرىكلەرگە ياندىقچىلىق قىلىپ بېشىمىزدا ياڭاق چاققان ئابلىزقارىنىڭ يۈزىگە بىر تۈكۈرۈۋالمىسام كۆزۈم ئوچۇق كەتمەمدۇ مېنىڭ!؟

— ياق، سىلىنى ئۆلدى دەپ ئويلايدىغان كىمنىڭ ھەددى ئىكەن، بىگىم سىلىنى چېرىكلەر تۇتۇپ كەتكەندىن كېيىن قانداق بولدىكىن دەپ سورىغان گەپ.

بوۋاي نۇرەك باخشىغا ھومىيىپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— چېرىكلەر توپىلاڭچىلارغا قىلىچ-نەيزە سوقۇپ بەردىلىك، دەپ شادىلىق ھارۋىغا سولاپ ئېلىپ ماڭغىنىنى سۆزلەپ ئولتۇرمىسامۇ بولار، شۇ مېڭىشىمىزدا ئۈچ كۈندىن كېيىن ئىلچىغا كەلدۇق. مېنى سېپىل ئىچىدىكى ھەپسىگە سولاپ قويدى. ئۇ يەردە تۆت يىلچە يېتىپتىمەن، ئۇندىن كېيىن تۆمۈرچىلىككە سالدى. لېكىن پۇتۇمدىن ئىشكەل ئېلىنمىدى. ئۆلۈپ-تىرىلىپ بىر يىل تۆمۈرچىلىك قىلغان بولدۇم، نەيزە بىلەن قىلىچنى سوغۇرمايلا سوقۇۋەردىم، سوقۇۋەردىم. ئاخىردا بىر كۈنى بىر چېرىك قولىقىمغا پىچىرلىمامدۇ، ئۇقسام جەڭ قىلغاندا مەن سوققان قىلىچ-نەيزىنى تۇتقان چېرىكلەر ياپىسىغا ئۆلۈپ تۈگەپتۇ، شۇڭا ئۇلار مېنى سازايى قىلىپ، ئاندىن كېيىن ئۆلتۈرمەكچى بولغانىكەن. تووا خۇدايىم، چېرىك دېگەنىڭمۇ كۆڭلى ئاقلىرى بار ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئاق كۆڭۈل چېرىكنىڭ ياردىمىدە بىر كېچىسى پۇتۇمدىكى ئىشكەلنى سۇندۇرۇپ سېپىلدىن سەكرەپ قاچتىم، شۇ قاچقانچە مۇشۇ توغراقلىققا كېلىپ ئاندىن تىنىدىم. قېشىڭلارغا بارايى دېسەم، چېرىكلەرنىڭ يەنە تۇتۇۋېلىشىدىن، ھەرقايسىڭلارغىمۇ ئەزىيەت يېتىپ قېلىشىدىن قورقتۇم. بارماي دېسەم، بۇ توغراقلىقتا ئۆلۈپ تۈگەشكۈدەكمەن، شۇنىڭ بىلەن بىر كېچىسى يۇرۇڭقاشقا بېرىپ مەندىن نەچچە يىل بۇرۇن مۇشۇ قاپقاننى سېتىۋالغان بىر تونۇشۇمنى تېپىپ قاپقاننى سورىۋىدىم، ئۇمۇ ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ، بېرىۋەتتى. توشقان، كېيىك دېگەندەك ھايۋانلارنى تۇتۇپ يەپ جېنىمنى جان ئەتتىم، كېينچە ئازراق ئۇرۇق

تېپىپ كېلىپ، ئاۋۇ يەردىكى بۇلاقنىڭ قېشىدىن بىرەر مۇچە بىنەم ئىچىپ، ئانچە - مۇنچە دان ئالالايدىغان بولدۇم.

جامالىدىن بوۋاي تىترەك ئاۋاز بىلەن سۆزلىمەكتە ئىدى. لاپ - لاپ قىلىپ چۇشۇۋاتقان شولا ئۇنىڭ كۆز جىيىكىدە توختاپ قالغان ياشنى يورۇتاتتى.

— ئادەم بالىسىنىڭ يەيدىغان رىزقى تۈگىمىسە ئۆلمەيدىغان گەپ ئىكەن، يۇرۇڭقاشتىكى تونۇشۇمنىڭكىگە بارمىغىلىمۇ بىرەر يىلدىن ئېشىپ كەتتى، ئاخىرقى قېتىم بارغىنىمدا ئۇ چېرىكلەرنىڭ ئادەم تۇتۇپ ئەسكەرلىك قىلىۋاتقىنىنى دېۋىدى، جاھاننىڭ كارى بىر گەپ بولار دەپ هايۋانلار بىلەن ئۈلپەت بولۇپ ياشاۋاتىمەن. تۇرغان تۇرقۇمنى هەرقايسىڭلارمۇ كۆرۈۋاتىسىلەر. بايا سىلەردىن سېيىت هاجى دېگەننىڭ قىلمىش - ئەتمىشىنى ئاڭلاپ، يۈرىكىم مۇجۇلۇپلا كەتتى. هەي، ئازراق مەنسەپ بىلەن مەئىشەت بەرسە، ئانىسىنى ئۆلتۈرۈپ بېرىشتىن يانمايدىغان ئابلىزقارى دەۋزىخىينى قانداق قىلساق بولار؟...

— هامانەم بىر كۈنى ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ قويىمىزغۇ ئاخىر، — دېدى بىرەيلەن بوۋاينىڭ سۆزىگە جاۋابەن.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان جامالىدىن بوۋاي يەنە ئەزۋەيلەپ كەتتى. ئۇ ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قاراپ قويۇپ:

— هامانەم بىر كۈنى، هامانەم بىر كۈنى، قاچان كېلىدۇ شۇ بىر كۈن، يېشىم ئاتمىشتىن ئاشتى، كۆزۈمنىڭ ئوچۇقچىلىقىدا كەلسە بولاتتىغۇ شۇ بىر كۈن! — دېدى.

29. ۋەھىمىلىك بىر پاي ئوق

ئۇلار قۇملۇق دەشتتە تۈيۈقسىز ئۇچرىشىپ قالدىيۇ، لېكىن بۇ ئۇچرىشىشتىن هېچبىرى تاسادىپىيلىق هېس قىل-

ەدى. بۇ چاغدا ئىشىك باقار دورغىلارنىڭ «ئۇيقۇغا كەتكەن»
پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، قەسىردىن قېچىپ چىققان قادىر تۆ-
مۈرچى ئۇزۇن ماڭمايلا قېرىنداشلىرىنىڭ ئىزىنى تېپىۋالغان ۋە
بۇ ئىزنى بويلاپ ئوق تەگكەن كېيىكتەك ئاسقاقلاپ مېڭىپ،
ھېلىقى سۇ ئۆرىكىگە يېتىپ كەلگەنىدى. سېيىت ھاجى بى-
لەن بولغان سوئال-جاۋابتىن كېيىن، دورغىلارنىڭ ياردىمىدە
تۆمۈرچىنىڭ ئىزىغا چۈشۈۋالغان رەسۇل ئىمام ئۆرەكتە ئاغزى-
نى نەملەۋاتقان تۆمۈرچىنىڭ خۇددى كۆمۈپ قويغان نەرسى-
سىنى ئىزلەۋاتقان قاغىدەك مىدىرلاپ تۇرغان كوناكۆرپە تەلپى-
كىنى كۆردى-دە، دۆڭنىڭ كەينىگە مۆكۈپ تۇرۇپ توۋلىدى:
— ئۆرەكتىكى كىم، نوچى بولساڭ مارىلاپ ياتماي ئال-
دىمغا چىق، سېيىت ھاجىغا، ئابدۇراخمان كۆك كۆزگە بوي
بەرمىگەن رەسۇل ئىمام دېگەن مەن بولىمەن!
ئاغزىنى نەملەپ بولۇپ، ئۇيەر-بۇ يەردە قان قېتىپ
قالغان ئەڭنىنىڭ يىرتىقلىرىنى بىر-بىرىگە چىگىۋاتقان تۆ-
مۈرچى ئادەمزاتسىز باياۋاندا ئاڭلانغان ئاۋازدىن سەل چۆ-
چۈدى، لېكىن، قۇلىقىغا سىڭىپ كەتكەن بۇ چىرقىراق، يېقىم-
سىز ئاۋازنى پاتلا ئىلغا قىلىۋېلىپ، ئۆرەك تېشىغا چىقتى-
دە، ئايسمان قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە تۇرغان سەللىنى كۆردى.
سەللە ئاستا-ئاستا كۆتۈرۈلۈپ، رەسۇل ئىمامنىڭ سوقچاق
يۈزى ئاشكارا بولدى.
— ۋاي، سىلىمدىلە قادىرئاخۇن، — رەسۇل ئىمام دۆڭدىن
چاڭغا بىلەن سىيرىلغاندەك ئىلدام چۈشۈپ كەلدى ۋە ئىچ ئاغ-
رىتقان قىياپەتتە ئىككى قولىنى سەل-پەل ئالدىغا سوزۇپ
تۇرغان تۆمۈرچىنىڭ قۇچىقىغا كومىدە تاشلاندى، — يەيدىغان
رىزقىم بار ئىكەن، ئۇلۇغ خۇدا بەندىسىنىڭ دۇئايىنى ئىجاۋەت

قىلدى، ئاخىر سىلىنى تېپىۋالدىم، ۋاي قولۇم، ۋاي پۇتۇم...

رەسۇل ئىمامنىڭ ئۆز باغرىغا بېشىنى قويۇپ، دادىسىغا دادلانغان كىچىك بالىدەك ھۆكرەپ يىغلاۋاتقىنىنى كۆرگەن قادىر تۆمۈرچىنىڭ يۈرىكىدە ئۈرەكتىكى سىزما سۇدەك پەيدا بولغان ھېسداشلىق يېشى كۆزىدىن سىرغىپ چىقتى. ئۇ رەسۇل ئىمامنىڭ كۆكرىپ كەتكەن يۈزىنى ۋە بىر پارچە قازان تۈتەكۈچتەك پاسكىنا ماتا بىلەن بوينىغا ئېسىۋالغان بىلىكىنى سىيلاپ قويۇپ:

— ئىت نەسلىدىن تامغان ئۇ تاش يۈرەكلەر تازا قىيناپتۇ سىلىنى، قولنىڭ سۆڭىكى سۇنمىغاندۇ؟ — دەپ سورىدى.

ھېلىقى كۈنى ئەتىگەندە كونا تۆگمەن بېشىدىن قەسىرگە ھەيدەپ كېتىلىۋاتقاندا رەسۇل ئىمامنىڭمۇ يېقىنلا بىر يەردە تىل - تاياق ئاستىدا كېتىۋاتقىنىنى كۆرگىنى ئۇنىڭ يادىدا ئىدى.

— ۋاي قادىرئاخۇن، نېمىسىنى دەي ئۇ دەۆزىخىلەرنىڭ، جەڭ بولغان كۈنى يۇرتنى تاشلاپ قېچىشقا كۆزۈم قىيماي، پۇقرالارنى قوغلاپ كەلگەنلىكى دۈشمەننىڭ كېلىنى سىققۇۋېرىپتىمەن. بىر چاغدا قارىسام يېنىمدا بىرمۇ ئادەم يوق، شۇنداقتىمۇ نېمە بولسام مەيلى، بۇ لەنىتىگە ئۆزۈمنى بىر تونۇتۇپ قوياي دەپ ئېلىشىۋېرىپتىمەنۇ، ئاخىر ئابدۇراخمان كۆك كۆزنىڭ قولىغا چۈشۈپ قاپتىمەن. قەسىرگە ئاپىرىپ باش - كۆزۈمگە ئۇرۇۋەردى، مانا بۇ قولۇمنىمۇ كالتەكلەپ سۇندۇردى.

رەسۇل ئىمام سۆزلەۋېتىپ، بىلىكىنى تۇتۇپ، ئاغرىق ئازابىغا چىدىيالمايۋاتقاندەك ۋايجانلاپ، ئىنجىقلاپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— تۈنۈگۈن تاڭ ئاتارغا يېقىن قەسىر ئىچىدە قىيامەت-قايىم بولغاندەك دۈپۈر - دۈپۈر بولۇپ كەتتى، شۇنداق قۇلاق سالسام، دورغىلار «قادىر تۆمۈرچى قېچىپ كەتتى» دېيىشىۋاتى-

مامدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلۇغ ئاللانىڭ نامىنى زىكرى قىلدىم، ياكى ئۆلۈم، ياكى كۆرۈم دېدىم ـ دە، يۇرتداشلىرىمنىڭ مۇھەببىتى غالىب كەلدى، ئىشىكنىڭ ئۈلگۈچىكىنى شۇنداق كۆتۈرۈۋىدىم، شالاققىدە قىلىپ ئاچىردى، ئىنىسى ـ جىنىغا تۇيـدۇرماي تامـنىڭ سۆڭگۈچىدىن چىقىپ، چۆل تەرەپكە قاراپ يـول سالدىم، مانا تېنىمدە ماغدۇر تۈگىمگەندە قادىر ئاللا ئۆزلىرىگە ئۇچراشتۇردى. ئاللاتائالا ئىگەم بەندىسىنىڭ غېمىنى يەيدىكەن...

ئـازاپ چـەكـكەن بۇ بىچارىنىڭ بىر ـ ئىككى ئېغىز گەپ بىلەن دەردىنى ئېيتىپ تۈگىتەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن تۆمۈرچى:

— ئىمام، ئۇ ئىبلىسلارنى چايناپ پۈركۈۋەتسەكمۇ دەر-دىمىز چىقمايدۇ، كۈننىڭ بارىدا مېڭىۋالغىنىمىز تۈزۈكمىكىن، شامال كۆتۈرۈلۈپـلا قالسا ئالدىمىزدىكى ئىزلارنى كۆمۈۋېتىدۇ،— دېۋىدى، رەسۇل ئىمام:

— ئۇ ئىمانسىزلارغا ئاللاتائالا كۆرسىتىدۇ تېخى، بىركۆ-زىدىن ياش، بىر كۆزىدىن قان ئاقـقۇزمىسا ھېساب ئەمەس، توختاپ تۇر ئوغرىلار! — دەپ زەردە قىلىپ قويۇپ، ساق قولىنى بىراۋغا مۇشت ئېتىۋاتقاندەك شىلتىپ، يەرگە قوم تـوزىتىپ تۇرۇپ بىرنى تـېپىۋالدى — دە، تۆمۈرچىـنىڭ كەينىگە كىرىپ يۈرۈپ كەتتى.

قادىر تۆمۈرچى مەھەللىنىڭ ياقىسىدىن قېچىپ چىقىۋاتقاندا سۇنـدۇرۇۋالغان بىر تال تاياقنى ھاسا قىلىپ، چورۇق تارتىلـغان پۇتىنى ئاران يۆتـكەپ كېتىۋاتاتتى. پـېتىپ كېتەي دەپ قالغان قۇياشنىڭ قانـدەك شـولىسى ئۇنىڭ جاراھـەتلەنـگەن قۇلىقىنى قىزارتىۋەتكەن، دەشت يۈزىدىكى كۈن بويى قىزىپ چىققان قۇمدىن تارىلىۋاتقان ئىسسىق ئاچكۆزلۈك بىلەن ئىچـكەن تۇزلۇق سۇنى باش ـ كۆزىدىن تەپچىرىتىپ، يارىلىرىنى تۇز قويغاندەك ئېچىشتۇرماقتا ئىدى. چاچ ـ ساقاللىرى ئاپئاق

شوربىلەن قاپلىنىپ، كەچ كۈزدىكى قىراۋ باسقان چىغدەك ئاقىرىپ كەتكەن تۆمۈرچى بەزىدە توختاپ كەينىگە بىر نەچچە قەدەم ياناتتى ـ دە، پۈتىنى قۇمدىن تارتىۋالالماي قىينىلىۋاتقان رەسۇل ئىمامغا ياردەمدە بولاتتى.

بىراق، ئەمدىكى ھەرقانداق مۇشەققەت مۇددىئاسىغا يول تېپىۋالغان رەسۇل ئىمامغا مۇشەققەت بولۇپ تۇيۇلمايتتى. ئۇ دەسلەپىدە سېيىت ھاجىنىڭ تاپشۇرۇقىنى زىممىسىگە ئېلىشتىن بويۇن تولغاپمۇ باقتى. ئۇنىڭ بويۇن تولغىشى باشقا سەۋەبتىن ئەمەس، بەلكى، قادىر تۆمۈرچىدەك مۇھىم ئادەمنىڭ ئىزىغا چۈشۈشتىن قورققانلىقتىن ئىدى. ئاۋادا ئۆكۈزدەك كۈچلۈك، ھەر بىر مۈشتى كىچىك بالىنىڭ بېشىچىلىك كېلىدىغان بۇ ئادەم ئۆزىدىن گۇمانلىنىپ قالدىمۇ، بىردەمدە ئىقرارىغا كەلتۈرۈپ، جېنىنى جەھەننەمگە ئۇزىتىۋېتىشىدىن قىلچە شۈبھىلەنمەيتتى. لېكىن، كۆزىگە يەپ كەتكۈدەك تىكىلىپ تۇرغان سېيىت ھاجى ئالدىدا ئۇ يەنىلا ئاجىز كەلدى. ئاخىردا كاللىسىنى بىر سىلكىپلا ئەقىل تېپىپ، چەپ قولىنى ئازراق زەخىملەندۈرۈپ، باش ـ كۆزىنى كۆكەرتىپ قويۇشنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلدى.

— بەللى، ئەقىللىق بەندە دېگەن مانا مۇشۇنداق ئاقىلانە ئىش قىلىدۇ، ئاللانىڭ نامى بىلەن قەسەمكى، پېقىرنىڭ دەۋىتى بىلەن چەككەن رىيازەت، ئەزىيەتلىرى پېقىردىن ئىش پۈتكەن ھامانەم يانغۇسىدۇر...

سېيىت ھاجى ھەيۋە بىلەن ماختاش گىرەلىشىپ كەتكەن تەدبىرىنىڭ ئۇنۇم بېرىدىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئايىغى ئاستىدا كۈچۈكلىنىپ يۈرگەن رەسۇلنى يەنە بىر قېتىم ماختاپ، كۆكلەرگە ئۇچۇردى ـ دە، ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى بەجا كەلتۈرۈشكە ئىجازەت بەردى...

«مېڭىسىنى دات بېسىپ كەتكەن تۆمۈرچى، ئەقلىڭ قەيەرگە يېتەتتى، — دەپ ئويلايتتى رەسۇل تۆمۈرچىنىڭ كەينىدىن سادىق شىكار ئىتىدەك سوكۇلداپ كېلىۋېتىپ، — پېقىرنى تاچقونلارنىڭ قارارگاھىغا باشلاپ بارساڭلا بولدى، قالغىنىنى ئۆزۈملا جۆندەۋېرىمەن، پېقىرنىڭ ئاق مەسچىتكە ئىمام، داڭلىق بايغا ئايلىنىپ، دەۋران سۈرمىگىنىمنى كۆر، سەن بولساڭ تەقدىرنىڭ قولى، زامانىنىڭ ساقىندىسى بولۇپ قېلىۋېرىسەن!»

بىر-بىرىگە «ھەمدەرد» بولۇپ مۇشەققەتلىك مۇساپىنى تۈگەتكەن بۇ بىر جۈپ «ھەمراھ» ئوخشاش بىر يۇرتتىن ئوخشىمىغان مەقسەت بىلەن قېچىپ چىققان كۈنىنىڭ ئۈچىنچىسى كەچقۇرۇن مەزگىلىدە بەشتوغراق بوستانلىقىنىڭ گىرۋىكىگە ئۇلىشاي دەپ قالدى. لېكىن ئىمىشقىدۇر توز كەتكەن قوملۇق ئۈستىدە ئىككىلەن تەڭلا ھالدىن كەتتى.

توغراقلىقتىكى سېسىق كۆلچەكنىڭ يېنىدىراق ئوزۇق ئىزلەپ يۈرگەن ئىككى مۇساپىر يۇرتى تەرەپكە تەلمۈرۈپ قاراۋېتىپ، يىراقتا پەيدا بولغان ئىككى قارا چېكىتنى كۆرۈپ قالدى-دە، ساداقتىن ئايرىلغان ئوقتەك تېزلىك بىلەن ئۇلارنىڭ يېنىغا يېتىپ كېلىشتى.

— ھوي، بۇ قادىرئاخۇن ئۇستام ئىكەنغۇ؟

ئىككىلەن تاياقتا تايىنىپ ئۆرە بولۇشقا ئىنتىلىۋاتقان تۆمۈرچى بىلەن قەدىناسلارچە قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ۋە تۆمۈرچىنىڭ يېنىدا تاپتەك سوزۇلۇپ، دۈم ياتقان رەسۇلنى يۆلەشكە باشلىدى.

رەسۇل ئۇستىخىنى يوق ئادەمدەكلا سىيرىلىپ چۈشەتتى. يۈزىدە تەر بىلەن بىللە ئويۇپ قالغان قوم دانىچىلىرى ئەينەك پارچىلىرىدەك پارقىرايتتى. كۆزلىرى بوغۇزلانغان قوينىڭ كۆزىدەك يېرىم يۇمۇلغان بولۇپ، قارىچۇقلىرى تارتىلىپ كەتكەن-

دەك قىلاتتى.

— بۇ بىچارە ھوشىدىن كەتتى، ئاستا يۆلەڭلار، قول-
دىن ھېچ بولۇڭلار، يارىسى ئانچە يېنىك ئەمەس، — دېدى
يۇرتداشلىرىنى كۆرۈپلا روھلىنىپ قالغان قادىر تۆمۈرچى رە-
سۇل ئىمامنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

ئۇلارنىڭ بىرى قادىر تۆمۈرچىنى يۆلىدى، يەنە بىرى
ھېلىغىچە ھوشىغا كەلمەيۋاتقان رەسۇلنى تاغار يۇدۇگەندەك
يۇدۇپ، توغراقلىققا قاراپ مېڭىشتى.

قادىرئاخۇن ئۇستام، ئەنە ئاۋۇ كىم؟ — سورىدى
بىرەيلەن توغراقلىقنىڭ گىرۋىكىگە يېقىنلىشىپ قالغاندا، ئۆز-
لىرى تەرەپكە نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي كۆزىنى
چىمچىقلىتىپ قاراپ تۇرغان جامالىدىن بوۋاينى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

قادىر تۆمۈرچى ئۇستىسىنى تونۇدى ۋە ئۇنىڭ ساقال-
بۇرۇتلىرىنى سىيلاپ تۇرۇپ، كىچىك بالىدەك ئۈن سېلىپ يىغ-
لاپ كەتتى. جامالىدىن بوۋايمۇ ئۆزىنى توختىتالماي يىغىغا
قوشۇلۇپ، شاگىرتىنىڭ كۆزلىرىگە، يارىدار جىسمىغا ئۇزاقتىن-
ئۇزاق تىكىلدى، ئۇلار ئۆپكىدەۋاتقاندا نېمە ئىش يۈز بېرى-
ۋاتقىنىنى بىلمەكچى بولۇپ، كۆزىنى ئاچقان رەسۇلمۇ ئۇپۇل-
توپۇل ئۆمىلەپ كېلىپ ئىككىيلەننىڭ ئارىسىغا قىستۇرۇلدى...

ئۆتكەن-كەچكەنلەر ئۈستىدە ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي
سۆزلىشىۋاتقان ئۇستا-شاگىرت يۇرتداشلىرى ئارىسىغا يېتىپ
كەلگەندە، ئۇلارنىڭ دىدارىنى بىر-بىرىدىن يوشۇرۇشقا ئالدى-
رىغاندەك بېسىپ كەلگەن گۇگۇم توغراقلىقنى ئۆز قۇچىقىغا
ئالغانىدى. سۈپۈرگەئاخۇن جامالىدىن بوۋاي بىلەن قادىر
تۆمۈرچىنى كەپە ئالدىغا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، بوشلۇققا
دۈۋىلەنگەن ئوتۇنغا ئوت يېقىۋەتتى. گۈلخان دۈشمەن قولىغا
چۈشۈپ كەتكەن يۇرتداشلىرىنىڭ ساق-سالامەت يېتىپ كەل-

گىنىنىڭ خۇشلۇقىدا ۋىسال شادلىقى ئۇرغۇپ تۇرغان جىلۋىلىك چىرايلارنى يورۇتۇۋەتتى.

مۇساپىرلار قادىر تۆمۈرچىنى خۇددى مەككىدىن قايتىپ كەلگەن ھاجىنى كۈتۈۋالغاندەك ئارىغا ئېلىۋالدى. جامالىدىن بوۋاي قاراڭغۇدا سىيلاشتۇرۇپ يۈرۈپ، قەيەردىندۇ تېپىپ كەلگەن ئەمەن يوپۇرمىقىنىڭ شىرنىسى بىلەن شاگىرتىنىڭ يارىسىنى يۇيۇپ، تېڭىپ بولغاندىن كېيىن بارغانسېرى ئىششىپ، قىزىرىشقا باشلىغان پۇتىنى سۇنۇۋالغان نورەك باخشىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى، قادىر تۆمۈرچىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالدى.

— ماۋۇ يەرگە كېلىڭلار جامائەت، مەيەرگە، ئۇلارنى ئارامخۇدا مۇڭداشقىلى قويۇڭلار، — دېدى جانلىنىپ قالغان رەسۇل ئىمام كىشىلەرگە خېلى چەتتىكى بىر توغراق تۈۋىنى كۆرسىتىپ.

مۇساپىرچىلىقتا، ئارىسىدا بىر ئىمام پەيدا بولغىنىغا ئىچ-ئىچىدىن خۇشال بولۇۋاتقان كىشىلەر رەسۇلنىڭ گېپىنى خۇددى مەسچىتتە سەپكە چاقىرغاندىكىدەك ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئاڭلىدى-دە، ئۇ كۆرسەتكەن يەرگە يۆتكىلىشتى. دېمىسىمۇ، ئۇلار يەتتە يىلدىن كېيىن كۆرۈشكەن قەدىناسلارنىڭ قىلىشىدىغان گەپلىرى ئاز ئەمەس دەپ، ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىشنى ئويلاپ تۇرۇشاتتى.

ئىمام ساق قولىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ، قىرائەت قىلغاندىكىدەك تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھاي-ھاي، تۆگەن بېشىدا شۇنداق قاتتىق جەڭ بولۇپ كەتتىكى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەككە مۇشرىكلىرى بىلەن ئوھود تېغىدا قىلغان جەڭمۇ① بۇنداق دەھشەتلىك بول-

① ئوھود جېڭى — ئوھود — ھازىرقى سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى مەدىنە شەھرىنىڭ يېنىدىكى بىر كىچىك تاغ بولۇپ، بۇ يەردە مىلادى 625-يىلى 3-ئايدا مۇھەممەت پەيغەمبەر مەككىدىن ئارتۇق قوشۇن بىلەن ئىسلام دىنىغا كىرمىگەن ئەبۇ سۇفىيان باشچىلىقىدىكى 3000 قورەيش مۇشرىكلىرىگە قارشى جەڭ قىلغان. بۇ جەڭدە شېھىت بولغان «ئوھودئەھلى» دەپ ئاتالغان مۇسۇلمانلارنىڭ قەبرىسى مۇشۇ تاغنىڭ يېنىدا.

ماس، ئوق «ۋىژ - ۋىژ» قىلىپ قۇلاق تۈۋىمدىن ئۇچۇپ كېتى-
ۋاتىدۇ، ئەزرائىل كۆزۈمگە كۆرۈنۈپلا تۇرىدۇ، ئۆزۈمنىڭ بۇ
تەرىقە قورقماس ئىكەنلىكىمگە ئۆزۈممۇ ھەيرانۇھەس قالدىم.
مىراب بېگىم: «ھە ئىمام، قېنى ئوق، قېنى دورا» دەپلا تۇ-
رىدۇ، پېقىر بولسام بەكمۇ چەبدەسلىك بىلەن ئىشلەۋاتىمەن،
ئۆلۈم دېگەن نەرسە خىيالىمدىمۇ يوق ... بىر چاغدا قارىسام
ئابلىزقارىنىڭ سولاقخانىسىدا يېتىپتىمەن، ئايىغىمدا چىدە،
قولۇمدا ئىشكەل. خاتىپ ھارغىچە ئۇردى، ئەمما بۇ پېقىرغا
چۈۋىن چاققانچىلىك تۇيۇلمىدى. ئابدۇراخمان كۆك كۆز دېگەن
دەۋزىخىي بىلىكىمنى چۇل - چۇل قىلىۋەتتى. چىشىمنى چىش-
لەپ بىر، ئېغىزىمۇ دادلىمىدىم، «ئاغزىڭغا قان كەلسە، دۈشمىنىڭ-
نىڭ ئالدىدا تۈكۈرمە» دەيدۇ ئەمەسمۇ؟

رەسۇل ئىمام ئالدىنىئالا يادلىۋالغانىدەك، شۇنچە رەتلىك
ۋە تەسىرلىك قىلىپ سۆزلەيتتىكى، ئىشتىياق بىلەن ئاڭلاپ
ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ ئاغزىدىن بىر دەممۇ كۆز ئۈزەلمەيتتى.
مۇبادا دوست تارتىدىغان شاگىرتلىرى بولغان بولسا، ئۇ جەڭ-
نامىلەردىن رىۋايەت قىلغۇچى ۋايىزغىلا ئوخشاپ قالغانىدى.

— قاراڭغۇ چۈشۈپ، كېچىمۇ بولدى، ئېھتىكاپتا ئولتۇر-
غانىدەك ئولتۇرۇپ، شاپائەت قىلغۇچى ئىگەمدىن ئۇ جوھوتلار-
نى جازالاشنى، بەندىسىگە ئاسانلىق بېرىشنى تىلىدىم. ئاھىم ئال-
لاغا يەتكەنمۇ نېمە، تاڭغا يېقىن «يائاللا، بەندەڭگە ئىلتىپاتىڭ-
نى كۆرسەت» دەپ بىر ئاھ ئۇرۇۋىدىم، پۇت-قولۇمنى چۈشە-
ۋەتكەن زەنجىر شالاقىدە قىلىپ بەندە-بەندىدىن ئاجراپ كەت-
تى، ئىشىكنىڭ زەنجىرىمۇ يەرگە چۈشتى. يائاللا، بەندەڭگە
پاناھ بەرگەيسەن، دەپلا تامدىن سىيرىلدىم. قاچا...قاچا ... ئاخىر
قادىرئاخۇنغا يېتىشىۋالدىم، ئۇنى يۆلىدىم، كېيىن نېمە بولغانلى-
قىنى بىلمەيمەن، بىر چاغدا قۇلىقىم تۈۋىدە: «ئىمام ئاخۇنۇم،

كۆزلىرىنى بىر ئاچسىلا» دەپ يىغلامسىرىغان ئۇن ئاڭلانغاندەك بولدى، كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام، يۇرتداشلارنىڭ قۇچىقىدا يېتىپتىمەن...

— شۈكرى خۇدايىم، ئىمامنىڭ ئىمانى ئۇنى قوللاپتۇ!

— ئىمامىمۇ ئەۋلىيالىق مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلگەن چېغى!

— شۇنى دېمەمدىلا، پۇت-قولىدىكى زەنجىر-كىشەنلەر-نى ئاللا بىر كارامەت بىلەن يوق قىلىپ، ئۇنى دورغىلارنىڭ كۆزىدىن غايىب قىلمىغان بولسا، ئابلىزقارىنىڭ ئۇ قەپەستىن قۇشقاچمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ ئەمەسمۇ؟

— دۇرۇس... دۇرۇس...

ئىمامنىڭ ئالدىدا ئىشان ئالدىدىكى مۇرىتتەك ئىتائەت ساقلاپ ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ باھادىرلىقىغا ئىچ-ئىچىدىن قايىل بولۇشتى. ئاللاغا يېقىن بولغان بۇ زاتنىڭ سۈرىتىنى كۆڭۈل دەپتىرىگە ئورناشتۇرۇۋالماقچى بولغاندەك، ئۇنىڭ مەغرۇرلۇق كۈلكىسى ئويناپ تۇرغان چىرايىغا ئىنچىكىلىك بىلەن سەپسېلىشتى...

1912-يىلىنىڭ 5-ئېيى 6-ئايىغا ئۇلىشا-ئۇلاشمايلا، توغراقلىقتا 7-ئاينىڭ تومۇزى ئۆزىنى كۆرسەتتى. كەڭ بىر پارچە قوقاسلىقنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا تاشلاپ قويۇلغان بىر سىقىم كوكاتتەك تۇرغان بۇ بوستانلىق مەزگىلسىز ئۇرۇپ تۇرىدىغان ئىسسىق شامالنىڭ خورىتىشى بىلەن سارغۇچ تونىنى ۋاقىتسىز يېپىنىۋالدى. قىزىل توپىلىق يەردە ئۆسكەن، يېتىم بالىدەك رەزگى، ئاجىز توغراقلارنىڭ ئۇچىدىكى يوپۇرماقلار ئوچاقتا تىقىپ تارتىۋالغاندەك قورۇلۇپ، سارغىيىشقا باشلىدى.

— توشقانلارمۇ، ئوچار-قۇشلارمۇ ئۇۋىسىدىن چىقمايدىغان بولۇۋالدى، بۈگۈن يەنە ئاچ قالىدىغان بولدۇق، — دەپ خورسىندى ئىككى-ئۈچ يىگىت بىلەن ئوۋ قىلىشقا چىققان سوپۇرگە-

ئاخۇن بىر كۈنى كەچقۇرۇن تۇغراقلىقنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى چاتقاللىقتا كېتىۋېتىپ.

— راست، كۈن تىكلەنگەندىغۇ ئاپتاپتىن قورقۇپ ئۆۋدىسىدىن چىقىشمىسۇن، ھاۋا سەگىنگەندىمۇ كۆرۈنمەيدۇ-يا، بۇ ھارامزادىلەر، — مەتقاسىم دوقا بېشىنى قاشلاپ غۇدۇراپ قويدى، — قانداق قىلارمىز ئەمدى بۇ گالىنى؟

سۇپۇرگە ئاخۇن ئۇلۇغ-كىچىك تىنىۋالدى-دە، پوتىسىنى چىڭىتىپ قويۇپ، چاتقاللىقلارنى ئارىلاپ ئەتراپنى كۆزەتكەچ، يۈرۈپ كەتتى.

دېمىسىمۇ، يۈز نەچچە ئادەمنىڭ بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىنكى ھالى بارغانسېرى خارابلاشماقتا ئىدى. نەچچە يىلدىن بېرى تونجى قېتىم ئادەمزاتنى، يەنە كېلىپ ئۆز يۇرتلۇقلىرىنى كۆرۈش ئامىتىگە ئېرىشكەن جامالدىن بوۋاي ئىككى يىلدىن بېرى چىشىنىڭ كاۋىكىدا دېگۈدەك ساقلاپ كەلگەن ئاشلىقىنى يۇرتداشلىرىنىڭ ئالدىغا ھېچ ئاياپ ئولتۇرمايلا تۆكۈپ بەرگەن بولسىمۇ، يۈز نەچچە ئادەمدە يۈز نەچچە ئېغىز، يۈز نەچچە قورساق بار-دە!

توختىماي كورۇلداۋاتقان قورساق تاياق-توقماق كۆتۈرگەن كىشىلەرنى تەرەپ-تەرەپكە يۈگۈرۈشكە مەجبۇر قىلغان بولسىمۇ، دەككە-دۈككىگە چۈشكەن ھايۋانلار، قۇشلار ھېچكىمگە ئۆزىنى تۇتقۇزمىدى.

ئاچلىق كىشىلەرنى قىيناشقا باشلىدى. دىمىق ھاۋادا دۈملەنگەن قاسقاننىڭ ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك بۇرۇقتۇم بولۇۋاتقان مۇساپىرلارنىڭ بېشى ئېسىلىپ، ساقلىقى ناچارلاشتى. نۇرەك باخشىنىڭ يارىسىمۇ بارا-بارا شەلۋەرەپ، تاكى تىزىغىچە يېتىپ كەلدى. تۇرۇپ-تۇرۇپ كاۋاپتەك قىزىپ، مۇزدەك سوۋۇپ، جامالدىن بوۋاينىڭ كەپىسىدىن نېرى بارالمايدىغان

ھالغا چۈشۈپ قالدى. چۆلدىكى تۇرمۇشنىڭ ئۆپرىتىشىدىن بىزار بولۇپ، ئاتا ـ ئانىسى، بالا ـ چاقىسىنى سېغىنىپ، يوشۇرۇن كۆز يېشى قىلىدىغانلارمۇ پات ـ پات كۆزگە چېلىقىپ قالاتتى.

«بۇنداق ھايۋان كۈننى كۆرۈپ، ئۆلۈمنى كۈتۈپ ياتـقۇچە تەۋەككۇل كەمەرىنى بېلىمىزگە باغلاپ، سېيىت ھاجى بىلەن ئېلىشىپ بىر ياقىغا چىقايلى، ياكى شېھىت بولارمىز، ياكى غازى» دېگۈچىلەرمۇ بارغانسېرى كۆپەيگىلى تۇردى. ئەگەر سۈپۈرگەئاخۇن بۇ ئومۇمىي تەلەپكە كۆنۈپ، «قېنى ئەزىـمەتلەر، ئاتلىنىڭلار» دەپلا بەرسە، كىرىچقا تىرەلگەن ئوقتەك تەييار بولۇپ تۇرغان مۇساپىرلار يۇرت تەرەپكە قاراپ بورانـدەك يوپۇرۇلۇپ، دۈشمەن ئۈستىگە باتۇرلارچە تاشلىنىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى.

شۇغىنىسى، سۈپۈرگەئاخۇن بۇنداق ئىجازەت بىلەن يۇرتداشلىرىنىڭ ھايات ـ ماماتىغا چېتىشلىق چوڭ ئىشتا يېنىكـلىك قىلالمايتتى. دورۇس، دەسلەپتە ئۇمۇ پۇقرالار ئۇيلىغاندەك ئويلىغان، ئويلىغانلىرىنى ھېچكىمگە تىنمىغىنى بىلەن، جەڭ پىلانى ئۈستىدە ئەتراپلىق باش قاتۇرغان، ھەتتا يامىنى كەلسە، ئاخىرقى بىر تامچە قېنىنى كىندىك قېنى تۆكۈلگەن تۇپراققا ئاققۇزۇپ، ئەجدادلىرىنىڭ خاكزارلىقىدىن مەڭگۈلۈك ئورۇن ئېلىپ، ئانا يۇرت مېھرىنى قۇچاقلاش خىيالىدىمۇ بولـغان، لېكىن ...

«لېكىن ئادەمزات قوۋمىنىڭ ھايات يولىدىكى ئورۇنۇشـلىرىدىن ئاخىرقى مەقسەت ئۆلۈم ئۇچۇنمۇ؟ ئەركىنلىك، ئەمىنلىك ئىشتىياقىدا تىركىشىشتىن ئاداققى مۇددىئا باقىي ئالەمدىكى مەڭگۈلۈك تىنچلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۇچۇنمۇ؟ ئۇمىدلىك ھاياتقا يول ئېچىشنىڭ ئىمكانى ئىلكىدە تۇرۇقلۇق، ھايات قايىنىمىدىكى ساقلانغۇسىز مۇشەققەت ئاۋارىچىلىقىدىن بىر يولىلا

قۇتۇلۇش كويىدا ئۆلۈمگە ئۆزىنى ئۇرۇشنىڭ ھاسىلاتى باھا-
دىرلىقىنىڭ بەلگىسىمۇ ياكى ئاجىزلىقىنىڭمۇ، ئاقىلنىڭ ئىشىمۇ،
ياكى ئەقىلسىزنىڭمۇ؟»

سۇپۇرگەئاخۇن تولا ئويلاپ ئاخىر قورال-ياراغ جەھەتتە ئۈستۈنلۈكتە تۇرۇۋاتقان، ئالدىنقى قېتىملىق قارشىلىقتىن چۆچۈپ، كېيىنكى ئېلىشىش ئېھتىمالىغا ھازىرلىق قىلىش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويمايدىغان مەككار سېپىت ھاجىنىڭ ئۈستىگە يۇرۇش قىلىشنىڭ ھازىرچە تۇخۇمنى تاشقا ئۇرۇشتىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى تەھقىقلەشتۇردى-دە، نىجاتلىق تېپىشنىڭ باشقا يوللىرى ئۈستىدە ئەتراپلىق ئىزدىنىشكە باشلىدى. ئالچى تەرەپنىڭ ئەھۋالاتى قاراڭغۇلۇق بولسىمۇ، لېكىن شۇ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە شۇڭغۇپ كىرىپ، قولدىن كەتكەن بىر پارچە ئالتۇن زېمىننى قايتۇرۇۋېلىشنى ياقلايدىغان ئادالەتپەرۋەر كىشىلەرنىڭ، ھەتتا خوتەن دوتەيە-نىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئۇرۇنۇپ بېقىش قارارىغا كەلدى. بۇ قارار گەرچە نۇرغۇن قىزىققان كىشىلەرنىڭ رايىغا مۇخالىپ كەلسىمۇ، لېكىن پەقەت مۇشۇ يوللا مېڭىش مۇمكىن بولغان بىردىنبىر يول بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇ بۇ يولنى ئېچىش-نىڭ بەسى مۈشكۈل ئىكەنلىكىنىمۇ ئالدىنئالا ھېسابقا ئالدى. بۇرۇنقى ئاداۋەتنى يادىدىن چىقارمىغان دوتەيىنىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن ئالدىغا كەلگەن رەقىبلىرىدىن ئۆچ ئېلىش ئېھتىمالى ئۇياقتا تۇرسۇن، بۇ توغرىدا گەپ چىقسىلا: «دوتەيدىن مەدەت تىلىگۈچە ئۆلۈكىمىز چۆلدە قالسۇن» دەپ قايناپ كېتىدىغان جامالدىن بوۋاينىڭ ھەيۋىسىمۇ يوغان بىر ئاگاھلاندۇرۇش بەلگىسى بولۇپ كۆز ئالدىدىن نېرى كەتمەيتتى. ئەل-يۇرت يولىدا تىرىك تۇرۇپ دوزاخ ئازابىنى تارتقان بۇ ئاقساقالنىڭ گېپىنى يېرىش ئابلىزقارىنىڭ قەسىرىنى ئېلىشتىنمۇ تەسكە توختايدىغان مۈشكۈللەرنىڭ بىرى ئىدى.

«بىچارە سەپەر بوۋاي نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتىدىغاندۇ، ھەسەن بىلەن ھۈسەنچۇ؟» — سۈپۈرگەئاخۇن پۇرسەت تاپسىلا توغراقلىقنىڭ ياقىسىغا چىقىپ يۇرت تەرەپكە يۈزلىنەتتى-دە، بىپايان قۇملۇقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن ھاسا تىرەكنى، ھاساتىرەك تۇۋىدە ئىگىكىنى تۇتۇپ، مەرھۇم ئوغلىنىڭ سىماسىنى ياد ئېتىپ ئولتۇرغان سەپەر بوۋايىنى، بالىلارغا غىزا يېگۈزۈپ، ئانىلىق مېھرىنى يەتكۈزۈۋاتقان چىنارئايىمنى كۆرمەكچى بولغاندەك، ئۇزاقتىن ئۇزاق قاراپ كېتەتتى. چۆلدە پەيدا بولغان قۇيۇن ياكى شامال ئۇچۇرۇپ كەلگەن مانان يۇرت بىلەن مۇستەھكەم باغلانغان نەزەرنى رەھىمسىزلىك بىلەن كېسىپ تاشلىغاندىلا كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىغاچ، كەپە يېنىغا قايتاتتى ۋە بۇنداق سېغىنىش ئوتىنىڭ بىر ئۆزىنىگىلا ئەمەس، بەلكى جىمى يۇرتداشلىرىنىڭ ۋۇجۇدىدا كۆيۈۋاتقىنىنى ئويلىغىنىدا زىممىسىدىكى بۇرچىنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلاتتى.

ئۇ، نۇرغۇن قېتىملىق سۆھبەت ئارقىلىق تاش چىشلەپ تۇرغان جامالىدىن بوۋايىنى ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ يۇرۇڭقاشتىكى تونۇشىنىڭ ھەمكارلىقىدا ئىلچىنىڭ ئەھۋالىنى ئوقۇپ كېلىشكە ئاران كۆندۈردى. بوۋايىنىڭ نىشانىنى ئالغان ئىككى كىشىنىڭ يۇرۇڭقاش تەرەپكە كەتكىنىگە مانا بۈگۈن سەككىز كۈن بولدى، ئۇلارنىڭ يولىغا تەلمۈرگەن پۇقرالارنىڭ كۆزى تېشىلەي دېدى. ھەر كىم ئۇلارنىڭ ئاش-تاماق ئەكەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. بىراق، بىرەر نىجاتلىق خەۋىرى ئەكىلىشىدىن ئۈمىدلەنمەيمۇ قالمايتتى.

نۇرەك باخشىغا ئاز-تولا دەرمان بولغۇدەك بىرەر جانەۋار ئوۋلاپ كېلىش جانىپىدىن ئىككى-ئۈچ ھەمراھى بىلەن توغراقلىقنىڭ ئىچكىرىسىگە كىرىپ كەلگەن سۈپۈرگەئاخۇن

كەچ كىرىۋاتقىنىغا قارىماي، چاتقاللار ئارىسىدا ئارىلىماقتا ئىدى.

ئۇلار قومۇش ئۈۋىدىن «پارت» لا قىلىپ قېچىپ چىققان كۆل رەڭ توشقاننى قورشاپمۇ، قوغلاپمۇ، كالتەك ئېتىپمۇ ئۇتالمىدى، يۇلغۇن شېخىنى ئېكىپ، قورۇپ قويغان ساغانىغىمۇ ھېچ نەرسە چۈشمىگەنلىكىنى كۆردى. ئاسماندا چوڭ-چوڭ يۇلتۇزلارنىڭ بەش-ئالتىسى كۆزگە ئېنىق تاشلانغۇدەك پارقىراشقا باشلىغاندا، ئامالسىز قايتماقچى بولۇپ تۇراتتى، كۈتۈلمىگەن بىر ۋەقە يۈز بەردى.

«گۇم» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا بىر تال ئوق سوپۇرگەئاخۇننىڭ قولاق ئۈۋىدىن خۇددى قارا ھەرىدەك ۋىژىلداپ ئۆتۈپ كەتتى. بېشىنى شۇنداقلا قىيسايتتىيۇ، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشمۇ يادىغا كەلمىدى.

«بۇ نېمە ئىش؟ — دېدى ئۇ ئۆز-ئۆزىگە سوئال قويۇپ، — بۇ چۆلدە بىزدىن باشقا يەنە كىم بولۇشى مۇمكىن؟ نېمىشقا ماڭا قارىتىپ ئوق ئۈزىدۇ؟»

ئوق ئۈزگۈچى مىلتىقىنىڭ تەپكىسىنى يەنە بىر قېتىم بېسىشقا جۈرئەت قىلالمىدىمۇ، 30 قەدەمدەك يىراقلىقتىكى توغراق ئارقىسىدىن ئىككى ئاق ئاتلىق گەۋدىنىڭ ئۆلە-تىرىلىشىگە قارىماي چۆل تەرەپكە قاراپ قېچىۋاتقانلىقى كۆرۈندى. سوپۇرگەئاخۇن مېڭىسىدە تۇغۇلغان سوئالنى ئۆز پېتىچە قالدۇردى ۋە خۇددى ئۆزىگە ئوخشاشلا مەڭدەپ قالغان ھەمراھلىرىغا سەپسالدى. ئۇنىڭ بۇ قارىشىنى: «نېمىگە قاراپ تۇرىسىلەر؟ قوغلاڭلار» دېگەن مەنىدە چۈشەنگەن ھەمراھلار ئىككى-ئۈچ قەدەملا يۈگۈرۈۋىدى، سوپۇرگەئاخۇن ئۇلارنى توختىتىۋېلىپ:

— بولدى، قويۇڭلار، ئۇلار ئاتلىق، بىز پىيادە! — دېدى.

— ھەي، مىلتىقىنىڭ يوقلۇقى، — دېدى ئۇلارنىڭ بىرى

توغراقلىقتىن چىقىپ، قۇملۇقتا ئۇزاپ كېتىۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ قارىسىدىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ، — مىلتىق بولغىنىدا بۇ ئۆل گۆرلەرنىڭ كاللىسىدىن تۆشۈك ئېچىۋېتەتتىم!

— بۇ كىملەردۇ بېگىم؟ بىزدە نېمە قەستى باردۇر؟ — سورىدى يەنە بىرەيلەن توغراق غولىغا قولىنى تىرىگىنىچە خىيال سۈرۈۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇنغا، — ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغانلا بىر ئىشقۇ بۇ؟

— كىملەر بولاتتى، جىن - ئالۋاستىدۇ، كۆزىمىزگە ئادەم سىياقىدا كۆرۈنگەن بولسا كېرەك!

— چاقچاق قىلىۋاتامدىلا بېگىم؟

— چۆل ئالۋاستىلىرىنىڭ بايامقىدەك گولدۇر - غاراس شەپە چىقىرىپ، ئاتلىق ئادەم سۈرىتىدە كۆرۈنىدىغانلىقىنى بىلمەيسىلەر!

ئۇلار كەينىگە قاراپ ماڭدى. سۈپۈرگەئاخۇن توغراقلىقتا يات ئادەملەرنىڭ پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ قالسا، قورقۇنچ ۋە پاتىپاراقچىلىقنىڭ جامائەت ئارىسىدا ۋابادەك تارقىلىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ھەمراھلىرىغا چۆل ئالۋاستىسى توغرىسىدا سۆزلەپ بەرگەنىدى.

ئۇلار يۇرتداشلىرى ئىلچى سەپىرىدىن قايتىپ كەلگەن ئىككىيلەندىن ھاردۇق سوراۋاتقانىنىڭ ئۈستىدىلا چۈشتى. سۈپۈرگەئاخۇن ئۈستىبېشى توپا - چاڭ بىلەن كۆمۈلۈپ، لاي ئادەمگىلا ئوخشاپ قالغان ئىككىيلەن بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى - دە، ئۇلارنى باشلاپ كەينىگە كىردى.

بايىقى ئوق ئاۋازى ۋە سىرلىق ئىككى «ئالۋاستى» ئۇنى خېلى سەگەكلەشتۈرۈپ قويغاچقا، مۇھىم پاراڭلاردا ئېھتىيات قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىپ قالغانىدى.

سۈپۈرگەئاخۇن يۇرۇڭقاشتىن ئەكېلىنگەن دورا-

دەرمەكنى ئۆرەك باخشىغا يېگۈزۈپ بولغۇچە، كەينىگە جامالدىن بوۋاي، رەسۇل ئىمام، قادىر تۆمۈرچىلەرمۇ كىرىپ كەلدى. ئۇ سەپەردىن قايتقانلارغا سوئال نەزەرىدە تىكىلدى.

— خۇداغا شۈكرى، ئېلچىگە بارغىنىمىزمۇ ئوبدان بوپتىكەن، — سۆز باشلىدى شاپ بۇرۇتى قۇلىقىغا قاشاغا ياماشقان چىڭگىلىكتەك يامىشىپ تۇرغان بىرەيلەن، — جامالدىن ئۇستامنىڭ تونۇشى بەكمۇ تۈزۈك ئادەم ئىكەن. ئۇ بىزنى تىجارەت قىلغان بولۇپ ئېلچىگە ئەكىردى، خېلى-خېلى ئىناۋەتلىك، ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەردىنمۇ تويدۇرماي گەپ ئېلىپ باقتۇق. چېرىكلەرنىڭ ئۇرۇمچىدىكى چوڭلىرى ئىلىدا ئىسيان كۆتۈرگەن لەشكەر باشلىقلىرى بىلەن چۆچەك دېگەن يەردە كېڭەشمە ئۆتكۈزۈپ ئاۋارە بولۇۋاتسا كېرەك، قەشقەردىكى قارا سىپەچلەرنى ھۆكۈمەتنىڭ ئىتائەتىدىن باش تارتىپتۇدەك.

— يەنە نېمىلەرنى ئاڭلىدىڭلار دەمسىلەر، — ھېلىغىچە تەخىر قىلىپ ئولتۇرغان يەنە بىرەيلەن سۆز قىستۇرۇپ دېدى، — بىز تېخى بىر ئوڭلۇق ئادەم بىلەن كۆرۈشۈپ قالدۇق، ئۇ بىزچە گەپنى بەكمۇ بەلەن سۆزلىيەلەيدىكەن. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، چېرىكلەر ئارىسىدا ئوبدان ئادەملەر كۆپىيىپ قاپتۇ، بۇرۇن چېرىكلەرگە مۇشت كۆتۈرۈپ ھەپسىگە چۈشۈپ قالغانلارنىمۇ قويۇپ بەرمەكچى بولۇۋېتىپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ، يۈزىنى كەكرى چايناۋالغاندەكلا پۈرۈشتۈرگەن جامالدىن بوۋاي:

— قويسىلا بۇ گەپلىرىنى، ئۇنداق ئادەمنىڭ گېپىگىمۇ ئىشەنگىلى بولامدۇ، چېرىكلەرنى ئىنسابىغا كەلدى دېگەن گەپ، غالجىر ئىتنى ئادەم چىشلىمەيدىغان بولۇپ قالدى دېگەن گەپ بىلەن باراۋەر، نەدىكى گەپنى قىلىپ ...، — دېدى.

— چېرىكلەر پۇقرالارغا ئانچە قاتتىق زۇلۇم سالمايدىغان

بولۇپتۇممش، بۇ نېمە سەۋەبتىنكى دېسەك، ھۆكۈمەت سوراپ ئولتۇرغان تاڭ دارىن دېگەن كىشى خىيلى پۇقراپەرۋەر ئەمەلدارتىمش.

— يەنە نېمە گەپلەر بار؟

— يەنە ... يەنە ... باشقا گەپلەرمۇ يوق، بىر ئېغىز گەپ باردى، دەۋالايمۇ؟

سۈپۈرگەئاخۇن سۆزلىگۈچىگە «دەۋە» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى. ئۇ ئىككى قولى بىلەن تىزىنى تارتىپ، ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ ئولتۇرغان جامالدىن بوۋاي تەرەپكە ئەيمەنگەندەك قارىتۇپلىپ:

— غاچچىدە ئىلچىغا بىرىپ تاڭ دارىن دېگەنگە سىيىت ھاجى ئۈستىدە ئەرز بەرسەكمىكىن، دەيمەن. ئىشىمىز ئوڭغا تارتىدىغىنىنى كۆڭلۈم تۇيۇپلا تۇرىدۇ، — دېدى.

— كاپىر! — جامالدىن بوۋاي غال - غال تىترىگەن ھالدا ھېلىقى سۆزنى قىلغۇچىغا ۋارقىراپلا كەتتى، — ئەمەلدارلارنىڭ قولىدىن پۇقراغا ياخشىلىق كەلگىنىنى سەن قەيەردە كۆرگەن؟ مۇبادا يۇرتداشلارنىڭ قېنىنى ئىچكەن چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا بىرىپ، قول بېرىدىغان بولساڭ قىيامەتتە گۆرۈڭدىن توڭگۇز قوپىدۇ. ئۇ زالىملارنىڭ زۇلۇمىدىن مانا مەن ئۆلسەممۇ ئۆتمەيمەن!

جامالدىن بوۋاي تالاغا قاراپ مېڭىۋىدى، سۈپۈرگەئاخۇن يالۋۇرۇپ دېگۈدەك توختىتۇۋېلىپ:

— ئۇستام، چېرىكلەرنىڭمۇ ئوبدىنى يوق دېگىلى بولمايدۇ، بىزنىڭ ئارىمىزدىن ئابلىزقارىدەك قارا يۈزلەرمۇ چىقىدۇ، مانا سىلىدەك تۈزۈك ئادەملەرمۇ چىقىدۇ ئەمەسمۇ؟ — دېدى.

— ئۇستام، مىراب بېگىم بىزنى بىر قېتىممۇ زىيانلىق يولغا باشلىغان ئەمەس، قېنى ئۇ بىر يول كۆرسىتىپ باقسۇن، — دېدى نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنى پىرقىرىتىپ ئوينىپ

ئۆلتۈرگەن قادىر تۆمۈرچى.

— بۇ، دۇرۇس گەپ، — دېدى دورىسىنىڭ كۆچى بىلەن روھى سەل - پەل كۆتۈرۈلۈپ قالغان نۇرەك باخشى يېنىچە يېتىپ تۇرۇپ، — بۇرۇنمۇ مىراب بېگىمنىڭ ئاغزىغا قاراپ كەلدۇق، ھېلىمۇ ھەم ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغىنىمىز تۈزۈك.

سۇپۇرگەئاخۇن كۆڭلى قىلدىنىمۇ ئىنچىكە بولۇپ قالغان جامالىدىن بوۋاينى قايىل قىلىشىنىڭ تەسلىكىنى ئويلاپ، ئاۋۋال بايا ئۇچراتقان «ئىككى ئالۋاستى» ھەققىدە سۆزلەپ بېرىپ، ئىشنىڭ زىل يەرگە كېلىپ قالغانلىقىنى ئىزاھلاپ ئۆتتى.

— بايام سالتىق ئۇنىنى ئاڭلىغاندەك قىلىۋىدۇق، ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمەپتىمىز.

— ئۇ ئىككى ئادەم زادى كىمدۇ، نېمىنى پايلاپ كەلدىكىنە بۇ يەرگە؟

ئارقىمۇ ئارقا قويۇلغان سوئاللارغا جامالىدىن بوۋاينىڭ ئۆزىلا جاۋاب بەردى:

— پېقىر ئىككى يىلچە ۋاقىتتىن بېرى بۇ يەردە ئادەم تۇگۇل ئىنسى - جىنسىنىمۇ ئۇچراتمىغان، سۇپۇرگەئاخۇنغا ئوق ئۈزگىنىدىن قارىغاندا، ھېلىقى سېپىت ھاجى دېگەن نائەھلى ئەۋەتكەن پايلاقچىلار ئىكەنلىكىدە گەپ يوق.

— جەزمەن شۇ، — دېدى نۇرەك باخشى ھازىرلا جەڭ بولىدىغاندەك بۇرغىسىنى قولىغا ئېلىپ، — ئۇلار قەست قىلغىلى كەلگەن!

— ھەرقايسىڭلارنىڭ دېگىنى دۇرۇس، پېقىر شۇنىڭغا ھەيرانكى، ئۇ تائىپىلەر جاھاننىڭ بىر چېتىدىكى بۇ توغراقلىقتا ئىكەنلىكىمىزنى قانداق بىلىپ قالغاندۇ؟

— بۇنى ئاللاتائالا بىلمىسە، بىز نەدىن بىلەلى؟ يا بىزنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىمىز ئۇلارنىڭ چۈشىدە ئايان بولغاندۇ!

كەپىدىكىلەر رەسۇل ئىمامنىڭ بۇ غەلىتە قىياسىغا ھەيران بولۇپ، بىر-بىرىگە قاراشقان بولسىمۇ لېكىن، دىققىتىنى پاتلا جامالىدىن بوۋاينىڭ ئاغزىغا قاراتتى:

— ئەمدى ئىش چاتاق، ئۇ ئۆلگۈرلەر بۇ يەرنى بىلىپ قالدىمۇ، بىزگە ئاراملىق بەرمەيدۇ. يۇرتداشلارنىڭ ئۇرۇشقۇدەك ھالى يوق تۇرسا، قېنى سۇپۇرگەئاخۇن، بىر نېمە دېمىسىلە بولمىغۇدەك، قانداق قىلغۇلۇق ئەمدى؟

— قېنى ئۇستام، ئۆزلىرى كۆپنى كۆرگەن ئادەم، ئۆزلىرى بىر نەرسە دەپ باقسىلا، ھازىر باشنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قاتتى.

جامالىدىن بوۋاي سۇپۇرگەئاخۇننىڭ گېپىدىن سەل ئوڭايسىزلانغاندەك بولدى ۋە ھەممەيلەننىڭ ئۆزىگە تەلمۈرۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ:

— ئىلچىدىكى چېرىكلەرگە مەلۇم قىلىشتىن ئۆزگە يول قالمىغاندەك تۇرىدۇ، «بېشىڭنى كىم سىيلىسا، ماشايىقىڭ شۇ» دەپتىكەن، ئۇلۇغ خۇداۋەندە كېرىم چېرىكلەرنىڭ كۆڭلىگە ئىناپ بەرگەن بولسا ئەجەب ئەمەس! — دېدى.

تەڭ كېچە بولۇپ، مۇساپىرلار شاخ-شۇمبا بىلەن ياسىۋالغان كەپىلەردە ئۇيقۇغا كەتكەن چاغدا، ئۇلار كېڭەشنى بىر يەرگە پىششۇرۇشتى. سۇپۇرگەئاخۇن بىلەن قادىر تۆمۈرچى جامالىدىن بوۋاينىڭ ھەمراھلىقىدا ئىلچى شەھىرىگە بېرىپ تاڭ دارىنىغا ئەرز تۇتىدىغان، نۇرەك باخشى بىلەن رەسۇل ئىمام مۇساپىرلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدىغان بولۇپ كېلىشتى.

30. سەكرات پەيتىدىكى پەم

مىلادى 1912 - يىلىنىڭ 5 - ئېيى زۇلمەتلىك تارىخ سەھىپىسىگە بورانلىق كىلىماتقا دۇچ كەلگەن دېڭىزدەك داۋالغۇش ۋەزىيىتى بىلەن كىرىپ كەلدى.

شۇ يىلى 2 - ئاينىڭ 27 - كۈنى جۇمھۇرىيەت جاكارلاشقا مەجبۇر بولغان شىنجاڭ ئەمىرى يۈەن داخۇا 4 - ئايغا كەلگەندە قەشقەرنىڭ ئىتائەتتىن چىققانلىقى توغرىسىدىكى تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋېلىپلا، ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ھالاكەت گىردابىغا بېرىپ قالغانلىقىنى بىلدى. خۇددى يانار تاغدەك لاۋۇلداۋاتقان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى ① ئۇنىڭ يۈرىكىنى پوكۇلدىتىۋەتتى. 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئەمىرلىكتىن ئىستىپا بەرگەنلىكىنى ئې-

① قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى — 1912 - يىلى ياڭ زەنشۈي باشلىق ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ئۆلكە مەركىزىگە قاراپ ھەربىي يۈرۈش قىلىپ، ئۆز ۋاقتىدىكى شىنجاڭ ئەمىرى يۈەن داخۇانىڭ قوشۇنى بىلەن جىڭ ئەتراپىدا تۇتىشىپ قالىدۇ ۋە ئۆلكە ئارمىيىسى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرايدۇ. يۈەن ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن يەرلىك فېئوداللار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈشتىنمۇ يانمايدۇ. قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇتتىن ئەسكەر ئېلىپ ئالدىنقى سەپكە ئاتلاندۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن شامەخسۇت 1912 - يىلى ئەتىيازدا 200 ئەسكەرنى ئاتلاندۇرىدۇ. ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان تۆمۈر خەلپە يول ئۈستىدىلا موھاپىزەتچىلەرنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋېلىپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ قورايغا قايتىپ كېلىدۇ.

شامەخسۇت كۈندىن - كۈنگە يالقۇنجاۋاتقان قوزغىلاڭ ئوتىنى ئۆچۈرەلمەي، 1907 - يىلدىكى تورپاقلار قوزغىلىڭىنى باستۇرغان جاللات يې شىڭفۇنى 2000 سەركولۇشكە ياللىۋېلىپ، قوزغىلاڭچىلارغا قارشى ئەۋەتىدۇ. لېكىن، يې شىڭفۇ ئۆلتۈرۈلىدۇ. بۇ قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا يۈەن داخۇامۇ بىۋاستە قول تىقىدۇ.

سۇيىقەستچى ياڭ زېڭشىن يۇمشاق ۋاسىتىلەرنى ئىشقا سېلىپ، قوزغىلاڭچىلار بىلەن ئەھدە تۈزۈپ، تۆمۈر خەلپىنى 1913 - يىلى 3 - ئايدا مەنسەپ بېرىش باھانىسىدە ئۈرۈمچىگە يۆتكىۋالىدۇ. كېيىن ئۇنى توپىلاڭ كۆتۈرمەكچى دېگەن بەتنام بىلەن يوشۇرۇن ھالدا ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ مەشھۇر دېھقانلار ئىنقىلابى مەغلۇپ بولىدۇ.

لان قىلىپ، قەشقەر تىتەيى يۈەن خۇڭيۇنى شىنجاڭ دۇدۇلىقىغا كۆرسەتكەن بولسىمۇ، يۈەن خۇڭيۇ قەشقەردىن ئايرىلىشنىڭ هارپا ئاخشىمىدىلا قەشقەر قاراسىپەچىلىرى — بىيەن يۇڭفۇ، ۋېي دېشىلار تەرىپىدىن قەتل قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بۇ رەزىل ئەمىر-نىڭ تەگرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى قارا قولى كېسىپ تاشلىنىپ، يۇرتدىشى يۈەن خۇڭيۇ بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ، ئىلى ئىنقى-لابچىلىرى ئۈستىگە جازا يۈرۈشى قىلىش، قايتا تىرىلىش چۈشى تامامەن بەربات بولدى.

ھەر مىللەت قاراسىپەچىلىرىنىڭ ئاساسلىق پائالىيەت را-يونى بولغان جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئۈزۈلمەي كېلىۋاتقان يې-ڭى خەۋەرلەر ئۇنىڭسىزمۇ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكەن يۈەن داخۋانى تېخىمۇ ئالاقزادە قىلىۋەتتى.

1912 - يىل 4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى توپچى ئەسكەرلەر كوماندىرى تاڭ يۈنىڭ يۈەن داخۋانىڭ ئاقسۇدىكى يۈرەك پا-رىسى — دوتەي چېن جىگيۈەن ۋە كونا شەھەر ئامبىلى ۋاڭ نەيغانى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كۇچا ئامبىلى ماۋ يىڭۋېي يەرلىك پۇقرالار تەرىپىدىن جەھەننەمگە يوللاندى.

يەنە شۇ ئاينىڭ 4 - كۈنى قاراشەھەر ئۇيغۇرلىرى زىيا-پەت بېرىش باھانىسى بىلەن، قاراشەھەر ھاكىمى جاڭ شيەن-نى ئۆلتۈردى.

......

ئىلى تەرەپكە جازا يۈرۈشى قىلغان ئۆلكە ئارمىيىسى ئىلى - ئۈرۈمچى ئارىسىدىكى جىڭ، شىخو ئەترابلىرىدا تۇمشۇقى-غا يەپ، سورۇندا يېڭىلگەن نالايىق ئىتتەك قۇيرۇقىنى ئىچىگە تىقىپ قاچقان پېتى قايتىپ كەلدى. يۈەن داخۋانىڭ ئاخىرقى ئۈمىدىگە لايىق، 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئىلى بىلەن ئۆلكە

تەرەپنىڭ چۈچەكتە باشلانغان سۆھبىتى شىنجاڭنىڭ جەنۇب، شىمالىنى ئايرىپ باشقۇرۇش مەسىلىسى ئۈستىدە قاتمال ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئاخىر ئۇ يۈەن خۇڭيۈنىڭ ئاقسۇتىكە قىلمىش-تىن ئەنسىرەپ، يۈەن شىكەينىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇندى ۋە ھا-كىمىيەتنى ياڭ زېڭشىنغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن پوكىنىغا بېسىپ ياتقان ھەددى-ھېسابسىز ئالتۇن-كۈمۈشلەرنى ئېلىپ قومۇل تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى.

ياڭ زېڭشىن مىلادى 1889 - يىلى تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ، 26 يېشىدا بىر ناھىيىنىڭ ھاكىملىق مەنسىپىگە ئولتۇرغان، ئۇزۇن ئۆتمەيلا يەنە سەنشى - گەنسۇ ئۆلكىلىرىنىڭ باش ۋا-لىيلىق مەنسىپىنى قولىغا كىرگۈزۈۋالغانىدى. 1907 - يىلى چىڭ خاندانلىقىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ، ئىلگىرى-كېيىن قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىپىنىڭ مۇشاۋىرى، ئاقسۇ ۋىلا-يىتىنىڭ دوتىيى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. ياشلىقىدىن باشلاپلا ئۆزىدە ئاجىز پۇقرالارغا تاش يۈرەكلىك، خوجا ئاكى-سىغا قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ، كاززاپلىق قىلىش قابىلىيىتىنى يې-تىلدۈرگەن بۇ قارانىيەتچى سىشى تەيخۇنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن ۋە ئۆلكىنىڭ ئەدلىيە تەپتىشلىكىگە تەيىنلەنگەنىدى. ئىلى ئارمىيىسى بىلەن ئۆلكە ئارمىيىسى ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش پارت-لىغاندىن كېيىن، ئەسكىرى ھوقۇقنى ئىگىلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يېتىپ يۈننەنلىك جىنايەتچى مافۇشىڭنىڭ ① قول-قا-نات بولۇشى بىلەن، ئۈرۈمچىدىكى ھەرقايسى مەسچىتلەردىن ئەس-كەر ئېلىپ، مۇسۇلمان لەشكەرلەر باتالىيونىنى قۇردى. ئالدىنقى

① مافۇشىڭ — يەنە بىر ئىسمى ماشىڭ. خۇيزۇ، يۈننەن ئۆلكىسىنىڭ مېڭ-زى دېگەن يېرىدىن، گۇاڭشۈينىڭ ئاخىرقى يىللىرى جىنايەت بىلەن شىنجاڭغا پالانغان، ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن ئەتىۋارلىنىپ، خۇيزۇ قىسىملىرىنىڭ قوماندانى، ھۆكۈمەت يول ئىدارىسىگە باش باشقۇرغۇچى بولۇپ تەيىنلەنگەن.

سەپكە بىرىپ ئۈرۈشقا قاتنىشىش باھانىسىدا ئۈرۈمچىنىڭ
تېشىغا چىقىۋېلىپ، ھەدەپ ھەربىي تەربىيە ئېلىپ باردى.
شۇنىڭ بىلەن بىر تەرەپتىن ئەمەلىي كۈچ بىلەن يۈەن داخۇا-
غا بېسىم ئىشلەتسە، بىر تەرەپتىن قۇدىسى ۋاڭ شۈيجىڭنى بېيـ-
جىڭغا ئەۋەتىپ، سوۋغا-سالام ئارقىلىق ۋەتەن ساتقۇچ يۈەن
شىكەينىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈردى. ئۇنىڭ ئۇ يېڭىلا
تەختكە چىققاندا يىراق شىنجاڭدىن ساداقەتلىك تېلېگرامما-
سى يوللاپ، بەيئەت بىلدۈرگىنىنى يادىدا ساقلاپ كەلگەن
يۈەن شىكەي، ئاخىر 5-ئاينىڭ 18-كۈنى ياڭ زېڭشىنىنى
ئۆلكە ئەمىرلىكىگە تەيىنلىدى. شۇنىڭدىن تارتىپ شىنجاڭنىڭ
اراڭغۇ تارىخىدا يەنە بىر زۇلمەتلىك دەۋر باشلاندى. خەلق
زغىلاڭلىرىنىڭ ئۈمىد ئاسمىنىدا ئەمدىلەتىن كۆرۈنۈشكە
شلىغان يۇلتۇزلار ئاسارەت پەردىسى بىلەن خىرەلەشكىلى
ردى. تارىخ يەلكىنى خەلق دۈشمەنلىرىگە پايدىلىق تەرەپكە
قاراپ سۈرۈلۈشكە يۈزلەندى.

بىراق، ياڭ زېڭشىن ئەمىر بولۇۋالغان دەسلەپكى چاغلار-
دا ئۇنىڭ تەسىر دائىرىسى شىمالدا شىخودىن، جەنۇبتا تۇرپان-
دىن ئاشمايتتى. تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇيغۇر خەلقى-
نىڭ ھەققانىي كۆرەشلىرى ۋە قەشقەرنى مەركەز قىلغان قارا-
سىپەچىلەر ھەرىكىتى ئۆز پائالىيىتىنى ئۆز ئىنېرتسىيىسى ھېسابى-
غا داۋام ئەتمەكتە ئىدى. ئۆلكە مەركىزىدە ھاكىمىيەت بايـ-
رىقى ئالماشقىنى بىلەن، يەنىلا پۇقرا شىللىسىگە مىنىپ تۇر-
غان چىڭ خاندانلىقىنىڭ قالدۇق جاللاتلىرى جاي-جايلاردا
مۇئەللەق ئەجەل بىلەن ئۆلتۈرۈلمەكتە ئىدى.

ئۆز ۋاقتىدا ئۆلكە ئەمىرلىكىگە تەيىنلىنىپ، يېڭى تەخت-
نى كۆزلەپ ئۈرۈمچىگە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغان يۈەن خۇڭيۇ-
نىڭ قاراسىپەچىلەر تەرىپىدىن يوشۇرۇن قەتلى قىلىنىش ئېھتىـ-

مالىنىڭ بارلىقىنى سېزىپ قالغان چارروسىيە كونسۇلخانىسى يۇەن خۇڭيۇغا كونسۇلخانا نامىدىن مۇھاپىزەتچى ئەۋەتىپ، مۇھاپىزەت قىلىش تەكلىپىنى بەرگەنىدى. بىراق، ئۆزىنى جاھاندا بىر چاغلايدىغان يۇەن خۇڭيۇ بۇ تەكلىپنى رەھمەت ئېيتىپ تۇرۇپ رەت قىلدى ۋە ئاخىر ئەجەل شەربىتىنى ئىچتى. كونسۇل ئەمدى ئۇمىد نەزەرىنى يېڭى ئەمىر — ياڭ زېڭشىنغا تىكتى. بىراق، تۇرپاننىڭ جەنۇبىنى ئىختىيارىغا قارىتىشتىن تېخى يىراق تۇرغان بۇ ئەمىر ياردەم قولىنى سوزۇشقا ئاجىز ئىدى. ئۇنىڭ قانداق يول تۇتىدىغانلىقى ھەم نائېنىق ئىدى. شۇنىڭ بىلەن كونسۇل كەمدىن كەم تېپىلىدىغان داۋالغۇش پۇرسىتىنىڭ تولىمۇ غەنىيمەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، قوشقاچ تۇتىدىغان قارپەسلىنى ئۆتكۈزۈپ قويماسلىقنى ئەسكەرتىپ، سېيىت ھاجىنى ئالدىراتقىلى تۇردى.

«مەن ئالدىرايمەن كەتكىلى، ئىشكىم ئالدىرايدۇ ياتقىلى» دېگەندەك، كونسۇلنىڭ ئالدىرىتىشى بىر ئايدىن بېرى ساراسىمە ئىچىدە ئىككى ئىلىك ئېتىدىن چۇشۇپ كەتكەن سېيىت ھاجىغا تەشۋىش ۋە ۋەھىمىدىن ئۆزگە ھېچنېمە ئەكەلمەيۋاتاتتى.

ئابدۇراخمان كۆك كۆز مەيدىسىگە قېقىپ تۇرۇپ:

— جېدەلخورلارنىڭ غوللۇق ئادەملىرىنى بىرلا چەك بىلەن كۆزدىن نېرى قىلدۇق. قالغانلىرى ئەمدى شىلتىڭ ئاتالمايدۇ، كۆل بويىدا تۇرغان مەدرىسىنى بىكار سالمىدۇققۇ، تالىپلارغا «بىسمىللا» بىلەن «خوش - خوش» دىن تەلىم بەرسەك بولمىدىمۇ، — دېگىنىدە، سېيىت ھاجى سوغۇق كۈلۈپ قويۇپلا، تەسۋى سىيرىشنى داۋام قىلىۋېرەتتى.

دۇرۇس، ئۇلار يېڭىلا پۈتكەن مەدرىسكە يۈز - ئابرويلۇق كىشىلەرنىڭ باللىرىنى يىغىپ، ئۇلارغا يۈزبېشىلارنىڭ بايۋەچچىلىرىنى خەلپەت قىلىپ دەرس باشلىغىنىغا 10 - 20

كۈن بولدى. تىلى يۇمران بالىلارنىڭ ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان مۇدەررىسلەرگە ئەگىشىپ، ئەتە - ئاخشاملىرى خەندەك ئوقۇغاندەك تەڭ ئاۋاز بىلەن: «پايتەختىمىز قەيەردە، ئورۇنبورگتا، پادىشاھىمىز كىم، ئاقپادىشا» دەپ توۋلاشلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

كوئنلۇن تاغلىرىدىن ئېقىپ كەلگەن تەبىئەت نېمىتىنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ، ئۇ ئاقما ئارغامچىنى ئۆزىگە پۇقرا بولمىغانلارنىڭ بوغۇزىغا سىيرتماق قىلىپ سېلىپ، ئۇلارنى ئالتۇن، قاشتېشى كانلىرىغا سۆرەپ ئاپاردى. نۇرى چاقار كەنتلىرىدىن كەلتۈرۈلگەن يۇڭ بىلەن مېڭىۋاتقان گىلەمچىلىك ئۇستىخانىلىرى، كېرىيە ۋە يۇرۇڭقاشتىن ئەكېلىنگەن پىلە بىلەن يۈرۈشۈۋاتقان مەشۇت، ئەتلەس - شايىچىلىق كارخانىلىرى قورۇلىنىڭ ئۇ تەرەپىدىكى بازارلارنى تەمىن ئېتىپ تۇرسىمۇ، لېكىن سىبىيىت ھاجىنىڭ كۆڭلىدىكى تەشۋىشنى زادىلا ئازايتالمىدى.

ئۆمۈرلۈك كەچۈرمىشى خاتىرىسىدىكى مۇشۇنىڭغا ئوخشاپراق كېتىدىغان ئەستىلىكلەر ئۇنى ئالدىراپ خۇشال بولماسلىققا ئاگاھلاندۇرۇپ تۇردى. بۇنداق ئاگاھلاندۇرۇش ھەددىدىن زىيادە سەزگۈر مېڭىسىدىكى ئېپتىدائىي تەشۋىش - ساراسىمە بىلەن قوشۇلۇپ، ئۇنى تۈگىمەس قورقۇنچقا مۇپتىلا قىلدى. كۆزى يۇمۇلا - يۇمۇلمايلا قارا بېسىشقا باشلىغاندا ئۆزىنى يەردە ئەمەس، بەلكى پىلىرات كۆۋرۈكىدە كېتىۋاتقاندەك، ھەر دەقىقىدە پارتلاش ئېھتىمالى بار يانار تاغ ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالدى.

«بۇ بەلكى، قېرىلىق يەتكەنلىكىنىڭ ئالامەتلىرى بولسا كېرەك، — دەپ ئويلايتتى ئۇ بەزىدە ئۆز تومۇرىنى ئۆزى تۇتۇپ بېقىپ، — شۇ سەۋەبتىن ئەندىشخور بولۇپ قالغاندىمەن. ئېھتىمال مەن ئويلاۋاتقان ئىشلار ئەسلىدە مۇنچە چوڭ ئەمەستۇ

ۋە بەلكى ماڭا شۇنداق تۇيۇلۇۋاتىدىغاندۇ؟»

ئىمىلا دەپ ئويلىساۋىن، ئۇ ئاخىردا يەنە رەھىمسىز رېئاللىققا قايتىپ كېلىپ، تىنچىق ھاۋادەك بۇنداق جىمجىت ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتىشنىڭ يولى ئۈستىدە باش قاتۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى. ئۆمۈر تارىخىنى تىنماي ۋاراقلاپ، تامغا مىدىنىپ ئولتۇرۇشتىن قۇتۇلۇشىنىڭ شىپالىق دورىسىنى ئىزدەيتتى.

بىر كۈنى ئۇ كۈگۈم پەيتىدە قايتىپ كېلىۋېتىپ، قەسىر سېپىلىنىڭ بۇرجىكىدە يىغىلىپ قالغان غازاڭ ئارىسىدىن چىققان «شىرىق - شىرىق» شەپىنى ئاڭلاپ ئىختىيارسىز ھالدا ئىچ كىيىمىنىڭ يانچۇقىدىكى تاپانچىغا قول ئۇزاتتى - دە: «كىم؟» دەپ ۋارقىرىدى.

بۇنى كۆرگەن ئابدۇراخمان شۇنچىلىك قاتتىق كۈلۈپ كەتتىكى، بۇ مەسخىرە كۈلكىسى ئۇدۇل بېرىپ سېيىت ھاجىنىڭ دۈپۈلدەپ تۇرغان يۈرىكىنىڭ بىغىشىغا خۇددى خەنجەردەك سانجىلدى.

— چاشقان، چاشقاندىن شۇنچە قورققان بارمۇ...ھا... ھا...ھا...

ياردەمچىلىكتىن بارا - بارا رىقابەتچىگە ئايلىنىۋاتقان ئابدۇراخماننىڭ بۇ كۈلكىسى ئۇنىڭغا ھار كەلدى - دە، ئىچ - باغرىنى بەئەينى ئوغا ئىچىۋالغاندەك ئادىتتۇۋەتتى. يۈز مىڭلاپ مەسخىرە، مەنسىتمەسلىك، تۆۋەن چاغلاش ئالامەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە يوشۇرغان كۈلكە ئۇنىڭ قۇلاق پەردىسىنى تىترىتىپ، مېڭىسىنى قوچىدى.

«ئۆمرۈمدە كىم مېنى مۇشۇنداق مازاق قىلىشقا پېتىنالىغان، كىم مېنى بۇنداق كۆزگە ئىلماسلىققا جۈرئەت قىلالىغان؟ مەن كىم؟ ئۇ كىم؟» ئەگەر ئۇ شەپىنى ئۆزىگە شەكىلسىز تەستەك ئۇرۇۋاتقان، ئۈستىنى تاغدەك بېسىپ، نەپسىنى بوغۇۋاتقان

بەشتوغراقتىكى چاتاقچىلار دەپ ئويلاپ قالمىغان بولسا، «چاش-قانغا تاپانچا تەگلىدى» دېگەن ھاقارەتلىك مازاققا قالارمىدى؟

«باياۋان تەرەپكە كەتكەن چاتاقچىلار سۇسىزلىقتىنلا قىرىلىپ تۈگەيدۇ» دېگەن ھۆكۈمى رەسۇل يەتكۈزگەن تۇنجى مەلۇمات بىلەن بەرباد بولغان ئابدۇراخمان كۆك كۆز بىر دومىلاپلا: «ئۇلار ئەمدى قايتىپ كېلىشكە پېتىنالمايدۇ» دېگەن يېڭى پەتىۋانى چىقاردى. بىراق، سېيىت ھاجى بوغۇزىغا قىلىچ تەگلەپ تۇرسىمۇ بۇنداق ئەخمىقانە ھۆكۈمگە ئىشەنمەس ۋە سالاك بولۇپ كەتسىمۇ بۇنداق باللارچە ھۆكۈمنى چىقارماس ئىدى. ئۇ، ئابدۇراخماننىڭ پۈتۈن قورال ۋە جىمى ئادىمىنى ئىشقا سېلىپ، بەشتوغراقتىكى ئاپەتنى تۈپ يىلتىزىدىن قۇرۇت-ماقچى بولغان تەۋەككۈلچىلىكىنىڭ مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلى-شىدىغانلىقىنى بىلگەچ، كىرىيە ئامبىلىدىن ئىبارەت كونا چۆپ-قىتىدىن ياردەم سوراش قارارىغا كېلىپ تۇرغاندا يەنە بىر شۇم خەۋەر ئاڭلاندى.

«كىرىيە ئامبىلى جاڭ ۋېنلىن دارىن① قاراسپەچلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپتۇ»، — دېگەن گەپنى كۆتۈرۈپ كەلدى بىر كۈنى ھاپىز مەخسۇم.

سېيىت ھاجىنىڭ گۆردىن ئېچىۋالغان مۇردىدەك ساغىرىپ، ئاتىسى ئۆلگەندەك قايغۇغا چۆككىنىنى كۆرگەن ئابدۇراخمان يەنە قاقاقلاپ كۈلۈپ، تېلىقىپ كەتتى-دە، چايناۋاتقان بىر كاپام پولۇنى تەسلىكتە يۇتۇۋەتكەندىن كېيىن، چاقچاق ئارىلاش:

— ئۇنچە مۇڭلىنىپ كەتمىسىلە ھاجىم، ئۇ بىرى ئۆلسە مىڭى تۇغۇلۇپ تۇرىدىغان خەق، ھا...ھا...ھا...، — دېدى.

سېيىت ھاجى ھاپىزنىڭ ئابدۇراخمانغا نېمىندۇ چۈشەن-

① جاڭ ۋېنلىن — شۇ چاغدىكى كىرىيە ئامبىلى.

دۇرمەكچى بولۇۋاتقىنىنى سەزگەن ھامان قولىنى بىر شىلتىدى-
دە، ئۇنىڭ بوغۇزىغا كېلىپ بولغان گەپنى يۇتقۇزىۋەتتى، داس-
تىخانىنىمۇ تاشلاپ ئالاغا قاراپ ماڭدى. ئۇ چىرىيىلىكلەرنى ئىندەككە
كەلتۈرۈش ئۈچۈن، جاڭ دارىننىڭ ھالقىلىق پەيتتە
قانچىلىك كۈچ چىقارغانلىقىنى رىقابەتچىسىگە سۆزلەپ ئولتۇ-
رۇشنىڭ ھاجىتى يوق دەپ قارىغان ۋە شۇنىڭ ئۈچۈنلا ھا-
يىزنىڭ سۆزلىشىگە يول قويمىغانىدى.

ئۇ مېھمانخانا ئىشىكىنىڭ بوسۇغىسىدا مېھمانخانىغا ئىتتىك
قەدەملەر بىلەن كىرىپ كېلىۋاتقان مەللە يەكتەكلىك، سەللىسىنى
چوكۇرۇپ كىيىۋالغان، دىقماقىقىنە كەلگەن بىر كىشىگە دوقۇ-
رۇشتى - دە، بىگىزگە ئوسۇۋالغاندەكلا بىر قەدەمچىكىنىپ تۇرۇپ،
كىرگۈچىدىن:

— يېڭى گەپ بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— بار...بار...— ئۇ قامچىسىنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا تىقىپ
قويۇپ، قويىنىدىن چاسىلاپ پۈكلەنگەن بىر قەغەزنى چىقاردى-
دە، سېيىت ھاجىغا بېرىۋېتىپ دېدى، — ھاجىمنىڭ ئۆز قولىغا
تەگكۈزۈشۈمنى تاپىلىغانىدى، خۇداغا شۈكرى...

سېيىت ھاجى قەغەزنى گويا غايىب بولۇپ كېتىشىدىن
ئەنسىرىگەندەك، كاپلا قىلىپ ئالدى - دە، تەرگە چۆمۈلۈپ،
ھاسىراپ تۇرغان كىشىگە ئىجازەت بېرىۋېتىپ، ئۇدۇل ئىچ-
كەركى ئۆيگە ماڭدى. ئۇ قەغەزنى ئېچىپ تۇرۇشىغىلا ئابدۇ-
راخمانىمۇ كىرىپ كېلىپ، بويىنىنى غازنىڭ بويىنىدەك سوزۇپ
قاردى. سېيىت ھاجى ئۇنىڭغا «يالت» قىلىپ كۆز تاشلىۋېلىپ،
خەتنى پەس ئاۋاز بىلەن ئوقۇدى:

«ئەنئى جانابىي ئىززەتلىك ۋە ھۆرمەتلىك، مېھىر-
شەپقەتلىك، بىر كۆرمەككە ئارزۇلۇق بولغان، مۇڭداشقىلى
مۇڭلۇق بولغان...»

تاقەتسىزلەنگەن سىيىت ھاجىنىڭ نەزەرى تەكەللۇپ قۇر-لىرىدىن بىر سەكرەپلا مەقسەت سەھىپىسىگە كۆچتى:

«... ئۇتتەك ۋە ئاتەشتەك قىزغىن سالاممىدىن كېيىن مەلۇم بولغايكى، جەھەننەمدىن زىيادە مۇشەققەتلىك بەشتوغ-راق دەشتىگە جەم بولغان چاتاقچىلار ئاچلىق ۋە تەشنالىق دەستىدىن ئالاپەتكە يۈزلەندى. ئايان بولغايكى، سوپپۇرگە نۆگە، قادىر تۆمۈرچى ئۇقادىلىق جامالىدىن تۆمۈرچىنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئەلچى دوتىيى تاك دارىنغا ھەزرەتلىرى ئۈستىدىن ئەرز بەرمەككە تۈنۈگۈن تاڭ سەھەردىلا يولغا راۋان بولدى. قالدى پۇقرانىڭ تەقدىرى پىقىر بىرلە نۇرەك باخشىغا تاپشۇرۇلدى. نۇرەك باخشى ياردار ھالەتتە جېنى تۈمشۇقىدا. پىقىر كۆرسەتمىلىرى بويىچە پۇقرانىڭ مايىللىقىنى ئۆزۈمگە قارىتىۋاتىمەن، ئىنشائاللا ئاغزىمدىكى ئىمانىمنىڭ يۈزىنى قىلىپ، لەۋزىمگە كىرسە ئەجەب ئەمەس. بۇ قاچقۇنلارغا قورال- ياراغتىن كۆرە، يۇمشاق گەپ لازىمدەك قىلىدۇ. مەز-كۇر مەكتۇپنى ئوقۇپ، ئەقلى تۈگمىنىدە ئېزىپ، كېيىنكى ئىشلارنىڭ رىجىسى باردا پىقىرنى ۋاقىپلاندۇرۇپ، يول كۆرسەتمەكلىرىنى تىلەيمەن. ئېھتىيات جۈملىسىدىن پىقىرغا يوللانغان نامە ھېلىقى ئۈچ ئاچماقلىق توغراقنىڭ كامبىرد-غا بەند قىلىنسا. ئاخىردا، پىقىرغا ۋەدە قىلىنغان ئىمتىيازنى ئۇلۇغ ئاللا سەمىلىرىدىن يىراق قىلمىغاي، نامە تامام ۋەسسالام.»

بىر ئايدىن بېرى سىيىت ھاجىنىڭ چىرايىدا تۈنجى قېتىم كۈلكە ئالامەتلىرى كۆرۈلدى. ئۇ خەتنى يېنىشلاپ ئوقۇپ چىقىپ، ھەر بىر ھەرپ، ھەربىر سۆزنى ئىنچىكىلىك بىلەن دىققەت كۆرۈپ، رەسۇلنىڭ قولىدىن مۇشۇنچىلىك ئىش كېلىدىغانلىقىغا ھەيران بولغان ھالدا ئاقىلىرى كۆپىيىپ

قالغان ساقىلىنى تۇتاملاپ قويدى.

ئۇ ئابدۇراخماننىڭ بەشتوغراقتىكى پۇقرالارغا ئۆزى شەخسەن ئەسكەر تارتىپ، جازا يۈرۈشى قىلىدىغانلىقى توغ-رىسىدىكى تەلىپىگە سوغۇق كۈلۈمسىرەش بىلەن جاۋاب بەردى-دە، «ئەمدى مېنىڭكىنى كۆر» دېگەندەك، ئىنچىكە بارماقلىرى بىلەن، مەكتۇپنىڭ ئەڭ ئاخىرقى جۈملىلىرىنى كۆرسىتىپ قويدى. ئۇ ئابدۇراخماننىڭ ئاچلىق ۋە تەشنالىق دەستىدىن جان تالىشىپ قال-غان پۇقرالارنى ھېچ كۈچىمەيلا قولغا چۈشۈرۈپ، تۆھپىگە ئۆزى يالغۇز ئىگە بولۇۋېلىش كويىغا چۈشكەنلىكىنى تۇيۇپ تۇرماقتا ئىدى.

— پۇقرانى يوق قىلىۋېتىش بىزنىڭ مەقسىتىمىز ئەمەس، بەلكى ئۇنى ئىتائەتكە كىرگۈزۈپ كۈچىدىن پايدا ئېلىش، «ئېشەكنىڭ گۆشى ھارام، كۈچى ھالال» دېگەن گەپ دەل مۇشۇنىڭغا قارىتىلغان! — سېيىت ھاجى ئۆزىگە مەڭسىتمەسلىك بىلەن تىكىلىپ تۇرغان ئابدۇراخمانغا گويا «مېنىمۇ بىلىپ قوي» دېگەندەك مەنىدە قاراپ قويغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئۆزلىرى پۇقراسىز پادىشاھنى، لەشكەرسىز سەركەردىنى كۆرگەنمىدىلە تەقسىر؟!

ئابدۇراخمان ئۆز كېپىنى يورغىلاتماقچى، مۆرىتى كەل-سە سالاھىيىتىنى بىراقلا ئاشكارىلاپ، تۆھپىنى ئۆز دەپتىرىگە يېزىش پەيتىنى ئۇستىلىق بىلەن ئىگىلىمەكچى بولۇپ تۇراتتى، سېيىت ھاجى سۆزىنى ئۇلىدى:

— چاتاقچىلار ئارىسىدا نۇرغۇن ھۈنەرۋەن بار، ئۇلار تىنچ ئەل بولسا، بىزگە بىھېساب پايدا بەرگۈسىدۇر. شۇ مەنىدىن ئالغاندا پايدىلىق ئادەملەردىن ئېپى بىلەن پايدىلانماي، قوپاللىق بىلەن قىرغىن قىلىش كونسۇلنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپتۇر! — ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپلا ئىشىكنى زەردە بىلەن

ئېچىپ، مېھمانخانىغا چىقتى.
سېيىت ھاجىنىڭ كۆزىگە جىمىدەك كۆرۈنۈۋاتقان ئابدۇ-راخمانىنى كونىۋلىنىڭ نامىنى توقماق قىلىپ تۇرۇپ قورقۇتۇ-شى، بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ تەييار بولۇپ قالغان تۆھپىگە ئۆزىتىلغان قولىنى كېسىپ تاشلاش بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، كۈتۈلمىگەن ئوڭۇشسىزلىقتا يۈزلىنىپ، يېڭىلىپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىدى. ئۇ ئالدىنقى قېتىملىق ئېلىشىشتا چىرىيىلىكلەرنىڭ ئاسان بوزەك بولمايدىغان، جاھىل خەق ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلغانىدى.
يەنە، بەشتوغراقتا ئۇرۇش ئوتى تۇتىشىپ قالسا، بۇ ئوت ئىلچىنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ، خېلى-خېلى يەرلەرگىچە يامراپ كېتىش ئېھتىمالى كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى. پەقەت بىرلا يول — يەنى «يەل ملتىقى» نى ئىشقا سېلىش يولىلا ئۇنى نۇسرەتكە يۈزلەندۈرەلەيتتى. ئۇ چاغدا ئەرز قىلغانلارنىڭ ئەرزىمۇ كېچىككەن ھېسابلىناتتى.
سېيىت ھاجى مېھمانخانىدىن چىقىپ، ئۇ يەردە كۆزلىدى-رىنى تام تۆشۈكىدەك ئېچىپ، قاراپ ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمنى كۆز ئىشارىسى بىلەنلا قوغلاپ چىقاردى-دە، كەينىدىن چىقىپ كەلگەن ئابدۇراخمانغا ئۇستىخانىدىكى سەپەر چاقتان قاتارلىق گۇمانلىق ھۆنەرۋەنلەرنى ھېچ بولمىسا بىر ھەپتىگىچە قاتتىق نازارەت قىلىشنى تاپشۇرۇپ، جايناماز غا كېلىپ ئولتۇردى. تەسۋىنى قولىغا ئېلىپ، كۆزلىرىنى يۇمدى...
كۈنىگە نەچچە باغلام پىششىق مەشۈت، توپ-توپ شايى-ئەتلەس ئىشلەپ چىقىرىدىغان ئۇستىخانا ئاق مەسچىت بىلەن قەسىر ئارىسىدىكى كونا خانىقاغا قوشۇپ سېلىنغان لاي تاملىق، ئاددىي لاپاس ئۆيلەرگە جايلاشقان. مەشۈت تارتىدى-

غان ئۇچاقلار ئۈستىخانىلار بىلەن قورشالغان تۆت چاسا مەيدان-
غا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. قاپقارا ئىس تۇرتۇپ تۇرغان ئالتە
ئۇچاقتا ئېسىلغان يوغان داش قازانلاردا پىلە غوزەكلىرى توخ-
تىماي قاينىتىپ تۇراتتى. قوللىرى سۇغا چىلىشۋېرىپ كالا تام-
قىدەك ئاقىرىپ كەتكەن ئۇستىلار ئۇچاق بېشىدا زوڭزىيىپ
ئولتۇرۇپ، يۇمشاق پىلىلەرنى چوكا ① بىلەن ئارىلاشتۇراتتى-
دە، چوكىغا ئېسىلىپ چىققان مەشۇتلار ئارىسىدىن بىرتال
مەشۇتنىڭ ئۇچىنى تېپىۋېلىپ، داۋانغا ② سانچىلغان
گېجەكتىن ③ خۇددى بىرتال نۇردەك ئۆتۈۋاتقان يىپەككە
ئەپچىللىك بىلەن چاپلايتتى. گېجەكتىن ئۆتكەن مەشۇت
ئۇچاق يېنىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئاياللار بار كۈچى بىلەن
چۆرگىلىتىۋاتقان يوغان چاق ④ ئۈستىدىن چۈشكەن بەش
تال تاناپنىڭ كۈچى بىلەن يۇقىرى سۈرئەتتە پىرقىرىغۇچى
مەشپىرەلەرگە ⑤ يۆگىلەتتى. توختىماي پىرقىراۋاتقان ئالتە
چاقنىڭ ئاۋازى كىشىگە خۇددى ئۈۋۈسىدىن چۇۋۇلۇپ چىققان
بىر توپ ھەرىنىڭ غوڭۇلدىشىنى ئەسلىتەتتى.

ئۇچاق بىلەن ئۇچاق ئارىسىدىكى بىر پارچە بورا پاتقۇ-
چىلىك جايدا بىرقانچە كىشى مەشپىرىلەردىكى مەشۇتلارنى
كىچىك غالتەكلەرگە يۆتكەپ، تەلىگە ⑥ سېلىپ، كالىۋا قىلىۋا-
تاتتى. ئىككى ئۇستا تام بويلىتىپ قويۇلغان تېنىگە ⑦ نىڭ
ئىككى تەرىپىگە يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ئۇرۇش تارتىۋاتاتتى.
ئاسقۇغا ⑧ ئورۇنلاشتۇرۇلغان نەچچە ئون غالتەكلەر ئۇرۇش
تارتقۇچى ئۇستىلارنىڭ سۈرئىتىگە ئەگىشىپ، شالاقلاپ ئايلى-

① ②، ③، ④، ⑤، ⑥، ⑦، ⑧ — يەرلىك يىپەكچىلىك سايمانلىرى.

ناتتى. كالۋا مەشۇتلار شاخار ① ۋە خوشنا ② ئىرىتمىسىدە قاينىۋاتاتتى، سەل چەتتىرەك، قازاندىن چىققان ئاپئاق پىششىق مەشۇتلار ئۆز كالۋىسى بويىچە چوپىلار ③ غا ئىلىنىپ، سىپتا پالازلارغا يېيىنىك ئورۇلۇپ، قۇرۇتۇلۇۋاتاتتى.

هويلىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە جايلاشقان شايىچىلىق ئۇستىخانىسىدا بولسا باشقا بىر مەنزىرە هۆكۈم سۈرەتتى. خۇددى نامازشام ۋاقتىدىكىدەك كىرىمسەن بۇ چوڭ ئۆيدە قاتار دەستىگاھلار ۋە ئاپئاق ئورۇشلەر خىرە - شىرە كۆرۈنەتتى. ساقىلى مەشۇتتىنمۇ بەكرەك ئاقىرىپ كەتكەن سەپەر بوۋاي دۇكانلارنى ئارىلاپ، بىلىنىڭ ئاستىنى زەي ئورىلارغا سولاپ، تەپكە ④ بېسىپ، مۇكا ئىتىۋاتقانلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ، هەركىمگە پەس ئاۋازدا سۆزلەيتتى:

— ئابلىزئاخۇن ئۇستام، پەركا ⑤ نىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تاشتىن بىردىن ئىلىۋەتسىلە، هىلىقىلار كۆرۈپ قالمىسۇن جۇمۇ!

— ماقۇل ئۇستام، تاشنى ئىلىۋەتسەك، دەپتىن ⑥ بەك يېنىك بولۇپ قىلىپ، شايى بوش، پاتىسز چىقىپ قالارمىكىن؟

— پاتىسز چىقىپ قالسۇن دەپ شۇنداق دەۋاتىمەن، دۈشمەننىڭ بىرتال تۈكىنى يۇلساڭمۇ هېساب!

— خوش ... خوش!

— نۇرمۇهەممەتئاخۇن، ئورۇشكە ئاها ⑦ پۈركۈپ ئاۋارە بولماي بولۇشىچە توقۇۋېرەيلى، ماقۇلمۇ؟

— ماقۇل، ماقۇل، شۇغىنىسى، ئاها پۈركۈمىسەك، لەخ ئۈزۈپ ئارام بەرمەيدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە...

---

①، ② — يىپەك ئاقارتقۇچى ئەشقار ۋە ئۇسۇملۇكلەر. ③، ④، ⑤، ⑥، ⑦ — يىپەك توقۇمىچىلىق دۇكىنىنىڭ بۆلەكلىرى، ⑧ — شايىغا پات كىرگۈزىدىغان سۇس ئەلىيىم.

— ئەخ ئۈزسە ئۈزۈۋەرمەمدۇ، ئاپىمىز نېمە، سېيىت ھاجىنىڭ شايى دەپ تۇتقۇچىنى ماتاغا ئايلىنىپ كەتسۇن ئىلاھىم!

— ھوي ئاۋۇ ئىككىڭلار، كەرىگۇ① نى ئېلىۋېتىپ تەپكە- نى ئالدىرىماي بېسىڭلار!

مۈكچىيىپ قالغان بوۋاي تۇرۇپ-تۇرۇپ قاتتىق يۆتىلىپ كېتەتتى ۋە بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۈستىخانىنىڭ ئىشكى تۈۋىدە خۇددى ئىچ يەرلىكنىڭ ئاغزىغا قويۇلغان يوغان چالمىدەك، ئەگرى قىلىچىنى تىزىنىڭ ئۈستىگە توغرىسىغا قويۇپ مۈگدەپ ئولتۇرغان دورغىغا پات-پات قاراپ قوياتتى.

سۆپۈرگەئاخۇنلار يۇرتتىن مۇساپىر بولۇپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن جىنارئايىم يوشۇرۇپ قويغان ئازگالدىن تۇتۇۋېلىنغان سەپەر بوۋاي كەپتەر قۇيرۇقى قىلىپ باغلىنىپ، قەسىرگە ئەكېلىندى. ئۆلتۈرىمىز، ئۆلتۈرمەيمىز دېگەن دەتالاشتا ئاخىر سېيىت ھاجى ئۇتۇپ چىقتى-دە، ئاللانىڭ شەپقىتى بىلەن ئۆلۈمدىن ئازاد قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ، مۇشۇ قاراڭغۇ گۆرگە ئەكىلىپ تاشلىدى.

سەپەر بوۋاي سېيىت ھاجىنىڭ يەنىلا كاززاپلىق قىلىۋاتقىنىنى، ئۆزىنى ئاللانىڭ يۈزى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى كۈچىدىن، ھۈنىرىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈنلا ۋاقىتلىق كىنەچۈر- گەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا ئۇ «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېدى-دە، ئۈستىخانىدا قامالغانلارغا ھەر خىل «ھۈنەر» لەرنى ئۆگىتىشكە باشلىدى.

دەسلەپتە ئۇ تۇتۇپ كېلىنگەندىن تارتىپ ئىككى ھەپ- تىگىچە جانجىگەر نەۋرىلىرىنى كۆرەلمەي، ئورغۇن كېچە-

① كەرىگۇ — يەرلىك توقۇمىچىلىق سايمىنى.

لەرنى سىغىنىش ئىلكىدە ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈۋەتتى. كېيىنگە پايلاقچىدەك ئەگىشىپ يۈرىدىغان دورغا كۈندۈزى ئۈستىخانى-نىڭ ئىشىكىنى توسۇپ ئولتۇرسا، گۈگۈم چۈشۈشى بىلەن قەسىرنىڭ ئاتخانىسى يېنىدىكى ئۆيگە سولاپ، تاڭ سۈزۈلۈشى بىلەنلا كۆز يېشىدەك سۈيۈق ئوماچتىن بىر ھېجىر ئىچكۈزۈپلا ئۈستىخانا تەرەپكە ھەيدەپ كېلەتتى. يول ئۈستىدە ئۇچرىغان تۇل خوتۇن، قېرى سالارغا يىراقتىن سالام بېرىشكىلا رۇخسەت قىلاتتى. پەقەت ئۈستىخانا ئىشىكىدىن كىرىپ كەتكەندىن كېيىن «ھۈنەر» ئۆگىتىش زۆرۈرىيىتى ئۈچۈنلا ئېغىز ئېچىشقا ئانچە ئارىلىشىپ كەتمەيتتى.

ئۇ تۇتۇۋېلىنغاندا بىچارە چىنارئايىم بىراۋ يۈرەك-باغرىنى سۇغۇرۇپ كېتىۋاتقاندەك داد-پەرياد سالدى. دور-غىلارغا يېلىمدەك يېپىشىۋېلىپ، يۈز-كۆزلىرىنى تاتلاپ، توخۇ چوقۇلىغان شاپاقتەك ئالا-چىپار قىلىۋەتتى، تىل قامچىسى بىلەن ئۇردى. بىراق، قىزىل قوناق شېخىدەك ئورۇق، ئاجىز بۇ مەزلۇم ئۈچ دورغىغا تەڭ كېلەلە-يەتتىمۇ؟

شۇ كۈندىن تارتىپ، ئۇ مېھرىبان بوۋىسىنىڭ مېھرىدىن ئايرىلىپ، ئۆزىنى قانات ئاستىغا ئالىدىغان ئانىسىنى يوقاتقان چۈجىلەردەك بىئارام بولۇۋاتقان ھەسەن بىلەن ھۈسەننى يېتىلەپ، قەسىر ۋە ئۈستىخانا ئارىسىدا ئەگىپ يۈرىدىغان بولۇپ قالدى. كۆز ئالدىدا دائىم پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان ئېرى ئۇنىڭغا غايىبانە: «بوۋاينى ساڭا ئىشىنىپ تاپشۇرۇۋىدىم، ئەمدى ئۇ قېنى؟» دېگىنىدە يۈزى لاپپىدە ئوت ئېلىپ، خىجالەتچىلىكتىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالاتتى.

چىنارئايىم ئېرىنىڭ بوۋاينى جېنىدىن ئەتىۋار كۆر-

دىغانلىقىنى، چەك پاتمىپاراقچىلىقىغا چىداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى ئويلاپلا ئۆيگە ئەۋەتىۋەتكىنىنى ئوبدان بىلەتتى.

بىراق...

ئۇ، بوۋاينىڭ نەۋرىلىرىگە ئانىلىق مېھرىنى يەتكۈزدى. مۇڭلۇق چۆچەكلەرنى ئېيتىپ بېرىپ، گۆدەك قەلبىدە مەۋج ئۇرۇۋاتقان سېغىنىش ھېسسىنى ئازراق بولسىمۇ تىنچىتىشقا تىرىشتى. ئەمما، ھەر ئاخشىمى ئاي كۆتۈرۈلگەندە، يۇلتۇزلار ئايۋاننىڭ شىپىڭىدىن مارىلاپ قارىغاندا، باللار يوتقانغا بېشىنى تىقىۋېلىپ ئۈن-تىنسىز مىشىلداپ يىغلايتتى، چىنارئايىم ئەتىگىنى ئورۇننى يىغىشتۇرغاندىلا تەكىيە ئۈستىدىكى چىمىنىڭ ئاغزىچىلىك يەردىكى ھۆلنى كۆرۈپ، بۇنى بىلەتتى.

تۇغۇلغاندىن باشلاپ بوۋىسىدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلىپ باقمىغان گۆدەكلەرنىڭ كۈندىن-كۈنگە جىمغۇر، غەمكىن بولۇپ كېتىۋاتقانلىقى چىنارئايىمنى قەتئىي قارارغا كېلىپ، ئۇلارنى بوۋىسى بىلەن كۆرۈشتۈرۈشكە ھەيدەكچى بولدى.

چىنارئايىم ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ئىرادىسىگە خىلاپ ئىش قىلىپ، سەپەر بوۋاينى قەسىردىن ئۈستىخانىغا، ئۈستىخانىدىن قەسىرگە ھەيدەپ يۈرىدىغان دورغىنى سېتىۋالماقچى بولدى. ئۇ زىبۇ زىننەت ساندۇقچىسىدىن مەرھۇم ئانىسىدىن قالغان تەۋەررۈك بىلەزۈكىنى ئالدى-دە، دورغىغا خۇپىيانە شۇڭغۇتۇۋەتتى.

بوۋاي بىلەن باللار قەسىر بىلەن ئۈستىخانا يولى ئارىسىدىكى كاداڭ ياڭاق تۈۋىدە يىغا-زار قىلىشىپ كۆرۈشكەندە، چىنارئايىمنىڭ چىرايىدا قانائەتلىنىش كۈلكىسى پەيدا بولدى.

— يىغلاشماڭلار باللىرىم، مېنىڭ ئەۋلادىم ھەرگىز يىغلىمايدۇ، داداڭلارمۇ يىغلىمىغان، سىلەرمۇ يىغلىماڭلار، — دېدى بوۋاي كۆز چانىقىنى، تولدۇرغان ياشنى ئەۋرىلىرىدىن يوشۇرۇپ تۇرۇپ.

باللار بوۋىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، يىغلىمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، خوشلىشىشتى. بوۋاي ئالدىرىتىۋاتقان دورغىغا ھومىيىپ قويۇپ، باللار تەرەپكە بۇرۇلدى-دە:

— باللىرىم، ھېلىقى تۆگە بىلەن پاشىنىڭ ھېكايىسى يادىڭلاردىمۇ؟ — دەپ سورىدى. باللارغا جاۋاپ بەردى:

— يادىمىزدا بوۋا يادىمىزدا!

— ھە، يادىڭلاردا بولسا ئوبدان، — دېدى بوۋاي كۆز يېشىنى سۈرتۈپ، بىر چەتتە قاراپ تۇرغان چىنارئايىمغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ، — قايتىڭلار ئەمدى، چىنار ئاچاڭلار شۇ ھېكايىنى يەنە ئېيتىپ بەرسۇن!

ئۇلار ئايرىلىشتى. يېيىق سۈيىگە قانغان مايسىلاردەك جانلىنىپ قالغان چىنارئايىممۇ، باللارمۇ قەسىر دوقمۇشىدىن قايرىلدى. بوۋاينىڭ: «قىزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا» دېگەندەك، بېشارەت بىلەن تاپىلىغان سۆزى چىنارئايىمنىڭ كۆز ئالدىغا ھېلىقى چۆچەكنى باشلاپ كەلدى.

بوۋاينىڭ باللارغا ھەر كۈنى كەچتە ئېيتىپ بېرىدىغان بۇ چۆچىكى سۈپۈرگە ئاخۇنىمۇ، چىنارئايىمغىمۇ يادا بولۇپ كەتكەنىدى.

— بۇرۇن بۇرۇندىكەن، تېرىق تۇلۇمدىكەن، يېتىم بۇلۇڭدىكەن، بىر سازلىقتا بىر پاقا بىلەن بىر پاشا ياشايدىكەن، ئۇلار يېقىن دوستلاردىن ئىكەن، — دەپ ھېكايىنى باشلايتتى ئۇ قولتۇقىغا بېشىنى تىقىپ ئولتۇرۇشقان

ئەۋرىلىرىنىڭ بېشىنى سىيلاپ،— بىر كۈنى بىر كۆرەڭ تۆگە سازلىققا كەپتۇ-دە، پاقىنىڭ ھەمراھىنى دەسسەپ ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ. پاقىنىڭ ئانىسى زارىغىمۇ پەرۋا قىلىپ قويماپتۇ، پاقا لەۋلىرىنى چىشلەپ تۇرۇپ:

— خەپ توختاپ تۇر، كۈنلەرنىڭ بىرىدە قىساسىمنى ئالمايدىغان بولسام،— دەپ قەسەم قىپتىكەن، تۆگە كىردىيىپ تۇرۇپ كۈلۈپ كېتىپتۇ ۋە:

— جۇغۇڭ قۇيرۇقۇمنىڭ ئۇچىچىلىكمۇ، بىر تال قومۇلەقىمچىلىكمۇ يوق، يەنە قىساس ئالىمەن دەپ پو ئاتقىنىڭنى قارا سېنىڭ،— دەپ ئىغاڭلىغىنىچە كېتىپ قاپتۇ.

تۆگىنىڭ ئۆزىنى چوڭ چاغلاپ، يوغانچىلىق قىلغانلىقىنى كۆرگەن پاقا بىلەن پاشىنىڭ تازا ئاچچىقى كەپتۇ-دە، بىر توپ قومۇشنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، تۆگىدىن قىساس ئېلىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىپ، گېپىنى بىر قىپتۇ.

پاشا «غىڭ، غىڭ» قىلىپ ئۇچۇپ يۈرۈپ، تۆگىنى بىر تاغنىڭ باغرىدىن تېپىۋاپتۇ، كۆزىنى ئىككى-ئۈچ قېتىملا چېقىپ، قارىغۇ قىلىپ تاشلاپتۇ. ھېچ نەرسىنى كۆرەلمىگەن تۆگە بارا-بارا ئۇسساپ ھالىدىن كېتىپ، جېنى تۇمشۇقىغا كەلگەندە، تۇيۇقسىز يېقىنلا بىر يەردە پاقىنىڭ كۆكىرىگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ قاپتۇ. پاقا بار يەردە جەزمەن سۇ بار، ئەمدى تاپتىم، دەپ ئويلاپ، يىقىلىپ، مۆدۈرەپ پاقا بار يەرگە قاراپ مېڭىپتۇ. پاقىنىڭ ئۈنىمۇ ئاڭلىنىۋېرىپتۇ، تۆگىمۇ مېڭىۋېرىپتۇ. قارىغۇ تۆگە ئاخىر پاقا بار يەردىكى سۇنى تاپىمەن دەپ، بىر يار لېۋىگە بېرىپ قاپتۇ-دە، قەدىمىنى شۇنداق تاشلىشىغا ياردىن يىقىلىپ، شۇ ھامانلا جان بېرىپتۇ.

— كىچىكنى كىچىك دەپ، ئاجىزنى ئاجىز دەپ

بوزەك ئەتكەن بىلەن، پاقىنىڭ قىساسى تۆگىدە قالمايدۇ، پۇقرانىڭ قىساسىمۇ ئابلىزقاردا قالمايدۇ، سىبىت ھاجىدا تېخىمۇ قالمايدۇ، — دەيتتى بوۋاي بالىلىرىغا.

سەپەر بوۋاي سۈپۈرگەئاخۇن ۋە يۇرتلۇقلىرىنىڭ ھامان بىر كۈنى قايتىپ كېلىپ، يۇرتنى قايتۇرۇۋالىدىغانلىقىغا خۇددى ئىمانىغا ئىشەنگەندەك ئىشىنەتتى. قادىر تۆمۈرچىنىڭ قېچىپ قۇتۇلغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بۇ ئىشەنچىسى تېخىمۇ چىڭىدى. ئارام تاپسىلا كۈنپېتىش تەرەپكە قاراپ قېرىنداشلىرىنى ياد ئېتىدىغان، ئۇلار ھەققىدە خەۋەر تىڭ-تىڭلايدىغان بولدى. بىراق بارغانسېرى سىرلىق تۈس ئېلىۋاتقان ۋەزىيەت ۋە دورغىلارنىڭ ئىسكەنجىسى ئاستىدىكى شارائىت ئۇنى يۇرتداشلىرىنىڭ خەۋىرىنى ئۇقۇش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قىلدى.

— سەپەر سەپرا، نان-پانلىرىڭنى ئېلىۋال!

ئىشىك توسۇپ ئولتۇرغان دورغا ۋارقىرىدى. چىنار ئايىمنىڭ يەنە غىزا ئەكەلگەنلىكىنى پەملىگەن بوۋاي قاتار-قاتار سوزۇلغان ئۆرۈشلەر ئاستىدىن بېشىنى ئېگىپ ئۆتۈپ ئىشىك ئالدىغا باردى. ئۇ چىنار ئايىمنىڭ ئىشىك سىرتىدا تۇرۇپلا ئۇزاتقان قولىدىن ياغلىقتا چىگىلگەن غىزانى ئېلىپ تۇرۇشىغا ئابدۇراخمان كۆككۆز ھويلىدا پەيدا بولدى ۋە ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپلا دورغىلارغا بۇيرۇدى:

— ماۋۇ قانجۇقنى ھەيدەپ چىقىرىڭلار، كىمكى ئۇنى ئۇستىخانىنىڭ ئەتراپىغا يېقىن يولىتىدىكەن، ئۆزىنى جەھەننەمدە كۆرسۇن!

تاپانچىسىنى قولىغا ئالغان ئابدۇراخماننىڭ ئادەم يېگۈدەك ئەلپازدا تۇرغىنىنى كۆرگەن دورغىلار ئېتىلىپ كېلىپ، سەپەر

بۇۋاينىڭ قولىدىن ياغلىقنى تارتىۋالدى ـ دە، ئۇستىخاننىڭ ئۆگزىسىگە چۆرۈۋەتتى. چىنارتايىمنىمۇ ئىتتىرىپ، دۆشكەلەپ ھويلا دەرۋازىسىدىن قوغلاپ چىقاردى.

31 . قەسەمخور يەنە قەسەم قىلماقتا

ئىلچىگە ئاتلانغانلارنى كۆز يېشى بىلەن ئۇزىتىپ قالغان نۇرەك باخشى دورا ئۈزۈلۈپ قېلىشى بىلەن تەڭلا يەنە ھالسىزلىنىشقا يۈز تۇتتى. ئەمدىلا نېپىز قەقەش باغلىغان جاراھەت ئاغزى يېڭىباشتىن شەلۋەرەپ، داغلىغاندەك ئاغرىشقا باشلىدى، تاكى يوتىسىغىچە يامرىغان ئىششىق ھەر ئىككىلا ئايىغىنى خۇددى توگمەن تېشى ئېسىپ قويغاندەكلا ئېغىرلاشتۇرۇۋەتتى.

«ئاھ، لەنىتى ئاغرىق ماجالىمنى سۇغۇرۇۋالمىغان بولسا، مەن مۇشۇنداق تەييارغا ھەييار بولۇپ ياتىدىغان، بىقۇۋۇل بەندىمىدىم؟ — دەپ ئويلايتتى ئۇ شوخ كېيىكتەك سەكرەپ ماڭالايدىغان چاغلىرىنى يادىغا كەلتۈرۈپ، — يەنە كېلىپ تازا يامان چاغدا ھە، تەقدىرنىڭ يەنە قانداق ئويۇنلىرى بارئىكىن ماڭا كۆرسىتىدىغان؟»

دېگەنىبىلەن، يىگىتلەرنىڭكىدەك شىددىتى ئۇنى ئۆز ھاجىتىدىن ئۆزى چىقىشقا، ھەتتا تاياققا تايىنىپ كەپە ئەتراپىدىن 20 – 30 قەدەم سىلجىشقا ئىمكان بېرەتتى. ئۇ كىملەردۇ ئەكەلگەن قارا مارجاندەك پارقىراپ تۇرغان قاراقاتنى قوبۇل قىلغۇسى كەلمەي، توغراقلىققا كىرىپ، ئۆز ئەمگىكى بىلەن ئۆزىنى قامداشقا تەرەددۇت قىلغاندا، رەسۇل ئىمام شۇ ھامان يۈگۈرۈپ كېلەتتى ـ دە:

— ھوي ... ھوي، كەپىدىن چىقمىسىلا نۇراخۇن، جاراھەتلىرى ئەدەپ كېتىدۇ. سۈپۈرگەئاخۇن بېكىتىم پېقىرغا شۇنداق تاپىلىغان، — دەيتتى ـ دە، ئۇنى ئىتتىرگەنچە ئىتتىرىپ، كەپىگە سۇلاپ قوياتتى. ئۆزى بولسا پۇقرالارنى قابىل سەرداردەك كەينىگە سىلىپ قەيەرلەرگىدۇ ئەكىتەتتى. غىجەك تارتقاندەك غىڭشىپ، ئارام بەرمەيدىغان ئۆلگۈر پاشىلارغا ھەمراھ بولۇپ يالغۇز قالغان چاغلىرىدا، ئۇ مۇڭگۈز بۇرغىسىنى قولىغا ئېلىپ، ھەر بىر سىزىقلىرىغىچە قاراپ چىقاتتى. ئۇنى ماتا كۆڭلىكىنىڭ پېشى بىلەن سۈرتۈۋېرىپ، خۇددى خرۇستالدەك پارقىرىتىۋېتەتتى ـ دە، دېمىنىڭ يەتمىگىنىگە قارىماي، پۈۋلەپ «دۇت ... دۇت» قىلىپ سادا تارتاتتى. ئادەم يامراپ كەتكەن توغراقلىقتىن ئېچىپ كېلىپ، كەپە ئەتراپىدىكى توغراق شاخلىرىدا قاناتلىرىنى سالپايتىپ تۈكلىرىنى پاخپايتىپ ئارام ئېلىۋاتقان قۇشقاچلار قىزىپ تۇرغان ھاۋانى تىترىتىۋاتقان بۇرغا ئاۋازىدىن چۆچۈپ، ئورۇن يۆتكەشكە مەجبۇر بولاتتى.

سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن خوشلاشقاندا، ئۇ كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا:

— خۇداغا ئامانەت، قايتا دىدار كۆرۈشۈشكە نېسىپ بولمىسا پېقىردىن ئىككى ئالەملىك رازى بولارسىلەر، كۆڭلۈڭلەرگە كەلگۈدەك ئىش قىلىپ قويغان بولسام ...، — دېگىنىدە، سۈپۈرگەئاخۇن ئۇنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ:

— بۇنداق كەپنى قىلمايدىغان نۇراخۇن. ئادەم دېگەننىڭ ئاغزىدىن يەل ئەمەس، سائەت چىقىدۇ، — دەپ خاپا بولغانىدى.

ئاغزىدىن راستتىنلا سائەت چىقىپ كەتتىمىكىن، ئۇنىڭ ھالى كۈنسېرى ئوساللىشىپ، ماغدۇر ـ دەرمانى تۈگەپ، زەئىپلىككە قاراپ يۈزلەنمەكتە، قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن ۋەھىمە

بېشىدا ئەگىمەكتە ئىدى. بۇ ئىپلاس كېسەلنىڭ ئەڭ يامان ئاقىۋىتى خىيالىغا كىرىپ كەلگىنىدە يۈرىكى بىر ئۆرۈلۈپ، كۆزىگە ياش قاپلىشاتتى.

بۇنداق چاغلاردا ئۇ: «بۇ دۇنيانىڭ يەنە نېمە قىزىقى بولسۇن؟ تارتىشىدىغان، تاشلاپ كېتىشكە قىيمايدىغان يەنە نېمەم بار ئىدى؟» دەپ يېرىم بولغان كۆڭلىگە تەسەللى بەرمەكچى بولاتتىيۇ، ئارقىدىنلا بۇ خىيالىنى كاللىسىدىن سۈرۈپ چىقىراتتى. ياشاشنىڭ قىممىتى كۆز ئالدىدا يېڭىباشتىن نامايان بولۇپ، بارغانسېرى چوڭىياتتى. رەڭمۇرەڭ قىزىقچىلىقلارغا — مۇھەببەت بىلەن نەپرەتكە، زۇلۇم بىلەن قىساسقا، ياخشىلىق بىلەن يامانلىققا ئۆز قوينىدىن ئورۇن بەرگەن بۇ دۇنيادا ئۆزىنى كەم بولسا بولمايدىغان بىر ئادەم، دەپ ھېس قىلاتتى.

دۇرۇس، جان — بەندىگە ئامانەت قىلىنغان نەرسە، ئامانەتنى قاچان، قەيەردە قايتۇرۇۋېلىش ھەق ئىگىسىنىڭ ئىشى. مۇبادا ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى كېلىپ، ئەزرائىل ھايات چىرىغىنى ياغىسراتسا، ئامانەت ئىگىسى ئامانەتنى تەلەپ قىلسا، ئۇنىڭغا ئىلاجىكامنىڭ ئۆيى يىراق. يەنە كېلىپ، ئۇنىڭ بۇ دۇنيادا قېلىپ قالغۇدەك مال-دۇنياسىمۇ، مېھرىنى ئۈزەلمەيدىغان بالا-چاقىسىمۇ، بىرەر ئۇرۇق-تۇغقىنىمۇ يوق، دۇنياغا كەلسىمۇ بولىدىغان، كەلمىسىمۇ بولىدىغان، لېكىن دۇنياغا ئاپىرىدە بولۇپ قالغىنى ئۈچۈنلا ياشىشىغا توغرا كەلگەن بىر ئەرزىمەس ھاشارات قانداق دەبدەبىسىز ئۆلۈپ كەتسە، ئۇمۇ شۇنداق تىۋىشسىز كۆز يۇمىدۇ. ئۇنىڭدىن قالغان ئاددىي قەبرە تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ تىلىنى بىلىپ بولمايدىغان بۇ زاماندا ئون كۈن، بىر ئاي، كۆپ بولسا بىر يىلدا تۈزلىنىپ كېتىدۇ-دە، بۇ دۇنيادا شۇنداق بىر ئىنساننىڭ ياشاپ ئۆتكەنلىكە-

دىن ھېچقانداق نام ـ نىشان قالمايدۇ. يەنە خەيرىيەتكى، ئۇ ـ نىڭ كۈنىنى قانداق ئالار ئىكەن دەپ غەم قىلىدىغان قېرى ئاتا ـ ئانىسى، تۆلىيەلمەي قالارمەنمىكىن دەيدىغان بىر يارماق ـ مۇ قەرزى يوق.

بىراق، ئىككىلا نەرسە ــ مۇتتەھەملەردىن ئېلىنىدىغان قى ـ ساس ۋە تۇنجى مۇھەببىتىنىڭ قۇربانى بولغان بىر قەبرە ئۇ ـ نىڭغا ھەرقانداق شەكىلدىكى ئۆلۈمنى قورقۇنچلۇق قىلىپ كۆرسەتتى. بۇ ئالەمدىن تىنچقىنا خوشلىشىپ، ھەتتا جەن ـ نەتكە كىرىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ئىككى سادا ئۇنى ئازۇ نېمەتلەرنىڭ بەھرىدىن ۋە كەرەشمىلىك ھۆرۈ ـ غىلمانلارنىڭ لەززىتىدىن مەھرۇم قىلاتتى.

ــ نۇرەك باخشى ئۆلۈپتۇ، ھېلىقى نۇرەك كەلگۈندى ئۆ ـ لۈپتۇ! ھا ... ھا ... ھا ... نۇرەك باخشى ئۆلۈپتۇ!! قىساس ـ مۇ ئۆلۈپتۇ ... ئۆلۈپتۇ ...

ــ نۇر، مەن ساپ مۇھەببىتىمىز ئۈچۈن جىنىمنى قۇربان ئەيلىدىم، شۇ چاغدا سەن قەبرەمنى مەڭگۇ تاشلىماسلىققا ۋەدە بەرگەن ئەمەسمىدىڭ، ھاياتىڭ ياپرىقىغا ئۇششۇك تېگىپ بەرگىدىن ئۈزۈلگەندە ماڭا ھەمراھ بولماقچى ئەمەسمىدىڭ!؟ ئەمدى قەبرەمنى، قەبرەم ياتقان تۇپراقنى تاشلاپ كەتتىڭمۇ؟ ۋاپاسىز ... ۋاپاسىز ... ۋاپاسىز!...

نۇرەك باخشى ئۆزىنى ئاللانىڭ دەرگاھىدا، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، ساۋاب بىلەن گۇناھ ئۈستىدە ھېساب قىلغۇچى پەرىشتىلەر ئالدىدا، دەپ قىياس قىلدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ يۈزى ئاق، ئاق بولۇپمۇ قۇياشتەك نۇرانە ئىدى. چۈنكى ئۇ دۇنياغا كەلگەندىن تارتىپ بىرەر چۈمۈلىنىمۇ رەنجىتمىدى، ھېچ ـ كىمگە يامانلىق قىلمىدى. قۇربىنىڭ يېتىشىچە كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئالدى، بېشىنى سىلىدى، تۇز بەردى. شۇنداقتىمۇ،

ئۇ يۇرت ئالدىدا، قىساسى ئالدىدا، ئالەمدىن ياش كەتكەن يارى ئالدىدا يۈزى قارا ئىدى. قارا بولۇپمۇ، قاغا قانىتىدىنمۇ، قازان قارىسىدىنمۇ، زۇلمەتتىنمۇ ئۆتە قارا ئىدى. پەرىشتىلەرنىڭ سوراق سوئالى ئالدىدا قورقۇمسىز، مەردانە ئىدىيۇ، ۋىجدان، لەۋزى ئالدىدا ئاجىز، بىچارە، ئۆلۈمتۈك ئىدى. ئاللا ئىمتىھان قىلىدىغان پىلسىرات كۆۋرۈكىدىن يوغان، دادىل، مەزمۇت قەدەملەر بىلەن خۇددى شامالدەك ئۆتۈپ كېتەتتىيۇ، يۇرت ئالدىدىكى بۇرۇچ، ۋەدە ئالدىدىكى ۋاپا بىنا قىلغان پىلسىراتتىن بىر قەدەم باسا-باسمايلا موللاق ئېتىپ يىقىلاتتى — دە، تۇۋى يوق ھاڭغا چۈشۈپ، يىلان-چايانلارغا يەم بولاتتى...

ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە غايىبتىن كەلگەن «ئۆلۈم — قورقۇنچاقلارغا بېرىلگەن جازا» دېگەن سادا ئاڭلاندى. يۇرتمۇ تارتىۋاتقان مۇشكۇلاتلىرىدىن شىكايەت قىلغاندەك بولدى، يىراقتىكى قەبرىدىنمۇ ئاۋاز كەلدى. كىمدۇ «ئۇ، ئۆلۈپتۇ» دەپ مەسخىرىلىك كۈلدى. ئۇنىڭ مېڭىسى مىڭلىغان ھەرە كىرىۋالغاندەكلا زىڭىلداپ كەتتى...

«ئى شەپقەتلىك، ھىدايەت قىلغۇچى ئاللا، سەندىن ئۆتۈنىمەن، پېقىرنى بەندەم دېسەڭ، يۇرت چېھرىنى ئىپلاس داغلاردىن خالاس قىلىپ، كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن يەر بىلەن، ئۆزۈڭ قوشقان قېرىنداشلىرىم بىلەن، جانانىم ياتقان قەبرە بىلەن دىدارلىشىۋالغۇچە پۇرسەت بەر، دەرگاھىڭدىن ئارمان بىلەن كەلدىم، يەنە ئارمانسىز كېتەي!»

ئۇ قىمىرلىۋىدى، ئۆزىنى مالائىكىلەر بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈۋالغاندەك يېنىك، روھلۇق ھېس قىلدى. تاياقىنى تايىنىپ كەپە ئالدىغا چىقتى. چوغ سۈپەت يېلىنجاپ تۇرغان ئاسمانغا، بېشىنى بۇلۇتقا تۇغرىلاپ، تېزدىن ئۆسۈپ كېتىۋاتقان مەزمۇت توغراقلارغا بىر-بىر قاراپ چىقتى-دە، پوتىسىغا قىس

تۇرۇۋالغان قەدىناس بۇرغىسىنى ئېلىپ، كۆڭلىدە يېڭىدىن ئا-
پىرىدە بولغان ئۈمىدىنى ئايان قىلىش ئۈچۈن كۈنچىقىشقا،
كۈنپېتىشقا قارىتىپ ھەۋەس بىلەن پۈۋلىدى.

«دۈت ... دۈت ... دۈت ...»

ئۇ ھەرنە تۇسالغۇلارنى تېشىپ ئۆتۈۋاتقان نەزەرى بىلەن
كۆرۈپ تۇراتتىكى، ئانا يۇرت ئۈيقۇلۇق جاناندەك نازلىق تول-
غىنىپ، ئۆزىگە تونۇش ئاۋازدىن ئۈمىد تېپىگىنىڭ ناۋاسىنى
ئاڭلاپ، ئۇھ تارتماقتا ئىدى. ئۇنى زارىقىپ كۈتۈپ ياتقان
ئامرىقى ۋىسال خەۋىرىنى ئاڭلىغاندەك، كۆكسىنى تىترىتىپ،
ۋىلىقلاپ كۈلەتتى. ئىلچى شەھىرىنىڭ قايناق بازىرىدا كې-
تىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇن ھەمراھلىرىنى، نوقۇپ: «پاھ، مانا بۇ
بىزنىڭ نۇرەك باخشى، ئۇ ئۆلمەپتۇ!» دەۋاتاتتى...

غەرب ئۈپۈقىدا ئۈيۈپ قالغان قان پارچىسىدەك قىزىرىپ
لەيلىشىپ يۈرگەن بۇلۇت پارچىلىرى ئاستا-ئاستا قانسىرىغان
ئادەمنىڭ چىرايىدەك ساغىرىشقا باشلاپ، ھەش-
پەش دېگۈچە كۆل رەڭگە ئۆرۈلدى. مىنۇتسېرى روشەنلىشىۋات-
قان يۇلتۇزلار كۆك قەھرىگە مىخلانغان زەر مىخلاردەك پارقى-
راپ، كەمتۈك ئاي كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغاندا بولسا، ئۆزىنى
گۈگۈم لىباسى قوينىغا يوشۇرۇپ، سۈتتەك ئاق نۇر بىلەن
سىڭىشىپ كەتتى.

«يۇرتلۇقلار ئەجەب قايتىپ كەلمەيدۇغۇ، بىرەر پېشكەل-
لىككە ئۇچرىغان بولمىغىيدى؟» تىنچسىق ھاۋادا خۇددى
خۇمدانغا كىرىپ قالغاندەك قىينىلىۋاتقان نۇرەك باخشى چېكەت-
كىلەر بەس-بەستە چىرىلدىشىۋاتقان توغراقلىققا قاراپ تۇرۇپ
ئۆزىگە سوئال قويدى. قورسىقىنىڭ تولىمۇ ئېچىرقاپ كەتكەن-
لىكىنى سەزدى. ياخشى كۆڭۈل پۇقرالارغا تۇغۇلغان تەمەسىز
ئۈمىدتىن ئۆزگە، ئىنسانىي مۇھەببەت ۋە يۇرتداشلىق مې-

رى ئۇنى سېغىندۇرغانىدى.

ئۇ، ئۇن قەدەمچە ئىچكىرىلەپ توغراقلىققا قولاق سالدى. تۇرۇپلا لاپپىدە كۆيۈپ كېتىدىغاندەك ئىسسىق توغراقلىقتىن چېكەتكە، ھاشاراتلارنىڭ چىرىلدىشىدىن، ئاچلىق ۋە تىنچىقتىن پەرياد سېلىۋاتقان ھۇقۇشنىڭ ئاجىز ھۇۋلىشىدىن ئۆزگە ھېچقانداق سادا كەلمەيتتى. قورۇپ كېتىۋاتقان يوپۇرماقلارنى ساپايى چالغاندەك شىرىقلىتىپ تەبىئەتنىڭ تىرىكلىكىدىن بېشارەت بەرگۈچى شامالمۇ يوق. دۇنيا نۇرەك باخشىنىڭ ئەنسىز دۇپۇلدەۋاتقان يۈرىكىدىن ئۆزگە، ھېچقانداق تىرىكلىك نىشانىسى قالمىغاندەك سۈكۈناتقا غەرق بولغانىدى.

ئېغىر كۆنلەردە مۇرەببە بولغان قېرى شەيختىن ئايرىلغاندىن بېرى زاراتگاھلىق يېنىدىكى ئاشۇ قىيسىق كەپىدە ئۇزۇن تۆنلەرنى، زېرىكىشلىك ئاخشاملارنى يالغۇز ئۆتكۈزۈشكە ئۆگىنىپ كەتكەن نۇرەك باخشى ئەتراپىنى قوم قورشاپ تۇرغان بۇ توغراقلىقنىڭ جىمجىتلىقىغا چىداپ تۇرالمىدى. ئاخىر تەۋەككۈل قىلدى-دە، ئۆزى بىلىدىغان چىغىر بىلەن توغراقلىققا ئىچكىرىلەپ كىرىپ كەتتى. قوۋۇق شاخلار ئارىسىدىن بىلەپ پارقىرىتىلغان قىلىچ بىسىدەك ئېتىلىپ كىرگەن ئاي نۇرى تىكەن، چاتقاللار ئارىسىدىكى بۇ چىغىرنى سۇس يورۇتۇپ تۇراتتى.

ئۇ بىرەر يۈز قەدەمچە ئارىلىقنى تۈپتوغرا بىر ئاش پىشىم ۋاقىت سەرپ ئېتىپ بېسىپ بولغاندا، ئالدى تەرەپتىن بىر يورۇپ، بىر سۇسلىشىپ تۇرغان شولىنى كۆرۈپ قالدى-دە، يۈرىكىنى بېسىپ تۇرغان يوغان تاش ئاغدۇرۇلۇپ كەتكەندەك، يېنىكلىشىپ قالدى. پۈتۈن دەرمانىنى بىر پۇتىغا يۆتكەپ، سۆر ئېتىنى ئىتتىكلەتتى.

ئۇ بىر-بىرىنىڭ دىدارىنى كۆرۈپ ئولتۇرۇش مەقسىتىدە

يېقىلغان گۈلخاننى يىراقتىن چۆرىدەپ، شەلپەردىن نىقاب تارتقاندەك قىزىرىپ كەتكەن يۈزىنى پەسكە قارىتىپ، بېشىنى سېلىپ ئولتۇرۇشقان يۇرتداشلىرىنى كۆردى. كىمدۇ بىرىنىڭ ئېغىز راۋابىغا تەڭكەش قىلىپ ئېيتقان مۇڭلۇق ناخشىسىنى ئاڭلاپ، گۈلخاننىڭ ئون قەدەم نېرىسىدا قەدىمىنى توختاتتى-دە، توغراققا يۆلەندى.

كۆزلىرىڭنى يۇمغاندا، ئانام، ئانام، ئانام،
ئۇخلاپ كەتتى دەپتىمەن، ئانام، ئانام، ئانام.
جىنازىغا سالغاندا، ئانام، ئانام، ئانام،
ئاتقا مىندى دەپتىمەن، ئانام، ئانام، ئانام،
ۋاي... بىچارە ئانام!
ئاھ... رەھمەتلىك ئانام، كۆز نۇرۇم ئانام...

نۇرەك باخشى شۇنداق زەن قويۇپلا ناخشا ئېيتقۇچىنىڭ ھېلىقى ئايشەمخان موماينىڭ يالغۇز ئوغلى مەتقاسىم ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئادەتتە كەم سۆز، جىمغۇر بۇ يىگىتنىڭ يۇرتتا قالغان يالغۇز ئانىسى يادىغا يەتكەن بولسا كېرەك، ئاغزىدىن ناخشا ئەمەس، بىر پارچە داد-پەرياد ئوتى ئېتىلىپ چىقىۋاتاتتى. يۈرىكىگە پەۋەس تولۇپ كەتكەن سېغىنىش مۇڭلۇق ئاھاڭغا، پەريادلىق ئىبارىلەرگە ئايلىنىپ، جۇدالىق زارى تۆكۈلۈۋاتقان تىلىدىن يامراپ، سەۋر قاچىسىدىن تاشماقتا ئىدى.

ئاھاڭ بىلەن ئارىلىشىپ كەلگەن يىغا ئاخىر غالىب كەلدى بولغاي، ناخشا تۇيۇقسىز ئۈزۈلۈپ قالدى. ناخشىنىڭ ئاخىرى يىغا بىلەن داۋاملاشتى. مەتقاسىم يېنىدىكى بىرەيلەننىڭ قۇچىقىغا تاشلاندى.

— ئى جامائەت، ئى مۆمىن مۇسۇلمانلار، مەتقاسىمناخۇندەك بىر تەمبەل يىگىتنىڭ، سوقا-سەندەلدەك، يېگەن-ئىچكەندەك بىر ئەركەكنىڭ كۆز يېشى قىلىۋاتقىنىغا ھەيران

قىلىۋاتىسىلەر؟ — توپ ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولغان رەسۇل ئىمام گۈلخان ئەتىپىنىڭ كۆپۈلدەپ ئۆرۈۋاتقىنىغا قارىماي، قوللىرىنى سوزۇپ سۆزلەشكە باشلىدى، — بىز مۇسۇلمانلار ئاللانىڭ كارامىتى بىلەن بىر ئۇيۇل قاندىن ئانا قارنىدا ئاپىرىدە بولدۇق. مېھرىبان ئانىمىز توققۇز ئاي، توققۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ، تولغاق يەپ بىزنى تەۋەللۇت قىلدى. قىزىل قاندىن ئاق سۈت ئايرىپ بېرىپ، بىزنى ئېمىتتى، تۈن بويى كىرپىك قاقماي يۆگىكىمىزنى قۇرۇقدىدى. ھالا بۆگۈنكى كۈنگە يەتكەندە، ئۇلار قېرىپ، دالدەك مۈكچەيدى، چاچلىرى ئۈچتەك ئاقىرىپ، كۆچىدىن قالدى. ئەپسۇسكى، كۆرمىڭ ئەپسۇسكى، ئۇلار ئۆز پەرزەنتىنىڭ ۋاپا بەدىلىگە يەتكۈزىدىغان پەرزەنتلىك مېھرىگە تەشنا بولۇپ، بۇرچىمىز تۆپەيلى يەتكۈزىدىغان بىر بۇردا نېنىمىزغا ھاجىتى چۈشكەندە، بىز ئۇلارنىڭ يېنىدىن نېرى كەتتۇق. موھتاجلىقتا سەۋەبكار بولدۇق. مۇشۇنداق چاغدا بىز يىغلىماي كىم يىغلايدۇ، ۋاپاسىزلىقتا بىز پۇشايمان قىلماي، كىم پۇشايمان قىلىدۇ؟ ئانا ئۇلۇغ، ئانىنىڭ دىلىنى رەنجىتكەن كىشى ئاللانىڭ قەھرىگە ئۇچرىغۇسىدۇر...

رەسۇل ئىمام جاۋغىيىدا ماغزاپتەك ئاقىرىپ تۇرغان كۆپۈكلەرنى ئېرتىۋېتىپ، گۈلخان ئەتراپىدا ھالقىسىمان شەكىل تۈزۈپ ئولتۇرغانلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى-دە، ياش دەرياسىغا غەرق بولۇپ، ئېچىنىشلىق نالە-زار قىلىۋاتقان بىر بۆلۈك كىشىلەرگە قاراپ تۇرۇپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— يىغلاڭلار جامائەت، يىغلاڭلار، پۇخادىن چىققۇچە يىغلىۋېلىڭلار، كۆز يېشىڭلار مېھرىبان ئاتا-ئاناڭلارنى يىراق يۇرتتا بىر تال ئېتىبارسىز خەستەك تاشلاپ قويغان گۇناھىڭلارنى ئاز-تولا بولسىمۇ يېنىكلەتسە ئەجەب ئەمەس. ئانىسىدىن ئايرىلغان قوزىدەك بىئارام بولۇپ، يېڭەنىڭ ئاغزىغا، كېيگەن-

نىڭ ئۇچىسىغا تەلمۈرۈۋاتقان، تاش بۈرەك ئاتىسىنى قاغاۋاتقان پەرزەنتلىرىڭلارنىڭ ئىشتىياقىدا پارە-پارە بولۇۋاتقان يۈرەكىڭلارغا ئاز-تولا بولسىمۇ شىپالىق بېرەر. كۆز يېشى پۇشايمانىنىڭ دەللىدۇر. ئاللا بولسا پۇشايمان قىلغۇچىنىڭ پۇشايمانىنى، تەۋۋا قىلغۇچىنىڭ ئىستىغپارىنى قوبۇل قىلغۇچى شەپقەتلىك زات!

مۇساپىرلار ئىچىدە كىمنىڭ ئاتا-ئانىسى، پەرزەنتى، ئۇرۇق-تۇغقىنى، خۇدا قوشقان مەھبۇبى يوق؟ ئۇلارنىڭ ئىككى ئايغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە پەيدىنپەي پەيدا بولغان تەركىدۇنيالىق ھەسرىتى ۋە جۇدالىق دەردى بىلەن تۇشۇپ قالغان سەۋر قاچىسى رەسۇل ئىمامنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەنلا پاككىدە يېرىلىپ كەتتى. توپ ئىچىدە ھۆكرەپ يىغلىمىغان ھېچكىم قالمىدى. ماتەم شاۋقۇنى پەلەككە يەتتى. ئۆچۈپ قالاي دېگەن گۈلخاننىڭ شولىسىدا قىزىرىپ، ھېچكىمگە ئۆزىنى تەڭ قىلمايدىغان پالۋان سۈپەت گىدىيىپ تۇرغان توغراقلارمۇ بۇ ھازىغا قوشۇلغاندەك، ياشلىق باھارىنى يوقىتىۋاتقان يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ قويدى.

ھاسىسىنى تۇتۇپ، خىيال قۇشىنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋەتكەن نۇرەك باخشى يۆلىنىپ ئولتۇرغان توغراققا چاپلىشىپلا كەتتى.

«ۋاھ، ئانا مېھرى دېگەن شۇنچىلىك ئۇلۇغمىدۇ، پەرزەنت دېگەنچۇ؟» ئۇ ھەرقانچە ئويلاپمۇ ئۈچ ياش ۋاقتىدا ئۆزىنى تاشلاپ كەتكەن مەرھۇم ئانىسىنىڭ چىرايىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمىدى. دادىسى كۆز يۇمۇشتىن بۇرۇن «ئاناڭ بەكمۇ مۇلايىم، ئوبدان مەزلۇم ئىدى» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان بولسىمۇ، لېكىن، ئۇنىڭ بىرەر چىراي ئالاھىدىلىكىنى ئېيتىپ بەرمىگەن، مۇبادا ئۇ ئانىسىنى ئۆزى بىلىدىغان قانـ

داقتۇر بىرەر موماينىڭ قىياپىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلىگەن بولسا، نېمىدىگەن بەختلىك بولار ئىدى-ھە؟ ئۇ چاغدا ئۇ پۇقرالار ئارىسىغا ئېتىلىپ بېرىپ، ئۇلار بىلەن قۇچاقلىشىپ تۇرۇپ تازا بىر يىغلىۋالار ئىدى!

نۇرەك باخشى گۇناھسىز ئۆلۈپ كەتكەن سۆيگۈنىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا ۋىجدانەن بەرگەن قەسىمىگە بىنائەن، ئۆمۈرۋايەت ئۇنىڭغا قارىلىق تۇتۇپ، ئۆيلىنىش ئويىدا بولمىدى. شۇ سەۋەبتىن پەرزەنتمۇ كۆرمىدى. پەرزەنت مېھرىنى ئۇ ھېلىغىچە ئۆزى ئامراق بولغان، ھېكايە-چۆچەكلىرىنى بېرىلىپ تىڭشايدىغان بىرقانچە بالىغا بولغان ئامراقلىقى دائىرىسىدە چۈشىنىپ كەلدى، توغراقىقا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ «پەرزەنت مېھرى دېگەن ئەسلىدە مۇنداق ئىكەن-دە» دەپ قويىدۇ ئىچىدە.

ئۇ ھۆكىرەپ يىغلىيالمىغان بولسىمۇ، يىغلاۋاتقان يۇرتداشلىرىغا ئىچى ئاغرىپ، كۆزىگە بىرنەچچە قېتىم ياش ئالدى. رەسۇل ئىمامنىڭ ئۇلارغا تەسەللى بەرمەكتە يوق، ئوت ئۇستىگە ياغ چېچىۋاتقانلىقىنى زادىلا چۈشىنەلمىدى...

بۈگۈنكى بامدات نامىزىدا ئۈچ-تۆت كىشى «ئاللاھۇئەكبەر» دەپ ئېڭىشقىنىچە ئىككىنچىلەپ ئورنىدىن تۇرالمىدى.

— مىدىرلىغۇدەك ماغدۇرىمىزنىڭ بارلىقىدا بۇ دوزاختىن چىقىپ كەتمىسەك، ئاتا-ئانىمىزنىڭ، بالا-چاقىلىرىمىزنىڭ دىدارىنى كۆرەلمەيدىغان ئوخشايمىز، قېنى ئوراخۇن، بۇنىڭغا بىرنېمە دېمىسىلە بولمىغۇدەك! — دېدى بىرەيلەن ناماز تۈگىگەندىن كېيىن كەپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ. بۇ گەپ يەنە بىرقانچەيلەننىڭ گەپ خالتىسىنى تېشىۋەتتى. كىملەردۇر تېتىقسىز بىرنېمىلەرنى دەپ غودۇڭشىدى.

ئۆزىگە قانداقتۇر بىرسۈرلۈك، سوغۇق نەزەر بىلەن تىك قادىلىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىدىكى ئالامەتلەرنى كۆزىگە

سىغدۇرالمىغان نۇرەك باخشى كۈچەنىپ ئورنىدىن تۇردى ۋە چۇ-
شەنچە بېرىشكە تەمشەلدى. تۈنۈگۈن كەچتە مۇساپىرلاردىن
گۈلخان يېنىدىلا ئايرىلىپ قالغان ۋە بۈگۈن ناماز پارىغ بولۇ-
شى بىلەنلا ئالۋاستىدەك غايىب بولغان رەسۇل ئىمام بىردىنلا
پەيدا بولۇپ:
— نۇراخۇن بىلەن تاكاللاشماقچىمۇ سىلەر؟ ئۇ سىلەرنىڭ
كۆڭلىڭلىدىكىنى چۈشىنەلمەيتتىمۇ-يا؟ ئۇنىڭ بۇ دۇنيالىق بىر بۇر-
غىسىدىن ئۆزگە يا ئاتا-ئانىسى يوق، يا خوتۇن-بالىسى يوق،
بۇ ئادەمنى ئاۋارە قىلغىنىڭلار بىكار — دېدى.
ئۇ ھەقىقەتنى چۈشەندۈرۈشكىمۇ، رەددىيە بېرىشكىمۇ بىر قا-
رارغا كېلەلمەيۋاتقان نۇرەك باخشىنىڭ سۆزلىشىگە ئىمكان بەرمە-
دى. كۆزلىرىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان مەمەدانە كۆلكە پۇقرالارنىڭ
سوغۇق نەزەرلىرىگە قوشۇلۇپ شەكلىسىز ئامبۇرغا ئايلاندى-دە،
سادا، تۈز كۆڭۈل نۇرەك باخشىنىڭ تىلىنى قاتتىق ئىسكەن-
جىگە ئالدى.
— ئى مۆمىن مۇسۇلمانلار، سەۋر قىلىڭلار، كونىلار
«سەۋر قىلساڭ غورىدىن ھالۋا پۈتەر» دېگەن، — رەسۇل ئىمام
نۇرەك باخشىنى بۇ سوغۇق نەزەرلەرنىڭ مۇھاسىرىسىدىن قۇتۇلدۇر-
ماقچى بولغاندەك، پۇقرالارغا بۇرۇلۇپ دېدى، — قېرىنداشلىرى-
نىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە قولىدىن كېلىشىچە ياخشىلىق قى-
لىش — ئەھلى ئىلمى مۇسۇلماننىڭ خىسلەتلىرىنىڭ بىرىدۇر،
پېقىر تۈنۈگۈن كېچىدىن ئېتىبارەن ئۇيقۇمنى تەرك ئېتىپ،
قېرىنداشلىرىمغا نۇسرەت تىلىدىم، ئاداشقان بەندەڭنى توغرا
يولغا سال، دەپ ئۆتۈندۈم. ئۇلۇغلار نامىدىن بېشارەت بولۇ-
شىچە، يېقىن كۈن، يېقىن سائەتلەردە بىزنى بىر يولغا سال-
غۇسىدۇر. بۇ يول ئەلۋەتتە تىكەنلەردىن خالىي ئەمەستۇر ۋە
ئەمما ئۇ تىكەنلەر ئاللا بەخشەندە قىلغان يولىمىزنى توسال-

ھايدۇ، شۇ يولنىڭ كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولۇشىنى سەۋر بىلەن كۈتەيلۇق!

ئەتىگەندىلا ئوتلۇق شاردەك يېلىنجاپ كۆتۈرۈلگەن قۇياش ئېگىز توغراقلارنىڭ ئۇچى بىلەن تەڭلەشكەندە رەسۇل ئىمام كۈتكەن كارامەت يۈز بەردى. ئەتىگەندىن بېرى، ئۆزىگە مەنەن ۋە جىسمانەن باغلانغان مۇساپىرلارنى يېپىچى خوتۇننىڭ گېپىدەك كوتۇلداشلىرى بىلەن مەھكەم باغلاپ، كەپە جايلاشقان بوشلۇقتىن بىر قەدەممۇ نېرى سىلجىتمىغان رەسۇل ئاتلارنىڭ كىشنىگەن ئاۋازىنى بىرىنچى بولۇپ ئاڭلىدى. بۇ تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن كارامەتتىن ئەقلى خىرەلىشىپ، ئاغزىنى ئېچىپ قالغان مۇساپىرلار «ئۇلار كىمدۇ؟» دەپ ئۇلگۈرگىچە، «كارامەت» ئەلچىلىرى توغراقلىقتىن چىقىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم جامائەت! — توغراقلىقتا يېتىپ كەلگەندىلا ئېتىدىن چۈشۈپ پىيادە كېلىۋاتقان سېيىت ھاجى كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىشىپ، داڭ قېتىپ تۇرغان پۇقرالارنى كۆرۈپلا ئوڭ قولىنى تەنتەنە بىلەن كۆكسىگە ئېلىپ، سەللە كىيگەن بېشىنى مۇلايىملارچە ئەگدى.

سېيىت ھاجىنى كۆرۈپلا پۇقرالارنىڭ تېزدىكى قېتىشۋېلىشىدىن ئەندىشە قىلغان رەسۇل ئۆزىنى بىردىنلا ئاشكارىلاشنىڭ تولىمۇ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى بىلگەچ، پۇقرا تەرەپتە تۇرغان قىياپەتتە ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇ قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، مەنسىتمىگەن قىياپەتتە سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭ باش-ئايىغىغىچە قاراپ چىققاندىن كېيىن سورىدى:

— ھاجىمنىڭ نېمە ۋەجىدىن بۇ تەرىقە مۇشەققەتلەرنى چېكىپ، باغرى سۇنۇق پۇقرالارغا سالام-سائەت قىلغىلى كەلگىنىنى بىلگىلى بولارمۇ؟

سېيىت ھاجى بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىشكە ئالدىراپ كەت-

مىدى. تەسۋىسىنى تولۇق بىر قاتار ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، بېشىنى كۆتۈرۈپ رەسۇلغا ۋە مۇساپىرلارغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ:

— ئى، ئاللانىڭ سادىق بەندىلىرى، بىر يوقىلاڭ ئۇقۇشماسلىق تۈپەيلى دىدارىمىزدىن جۇدا بولغىلى خېلى كۈنلەر بولدى. ھەرقايسىلىرىنى قېرىنداشتىنمۇ چارە، تۇغقاندىن ئەزىز كۆرگىنىمىز ئۈچۈن سېغىنىشىمىزنى زورىغا باستۇق. شەيتان ۋەسۋەسىگە كىرگەن ئابدۇراخمان ئىشىبېشى ھەرقايسىلىرىنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتىپ، گۇناھ قىلدى. پەقەت ئاللاتائالالا بۇ سۈپەت گۇناھكارغا جازا بەرگۈچى ۋە ئازار يېگەن بەندىسىگە ئۆزرە ئېيتقۇچىدۇر. غايىبتىن مەلۇمكى، قادىر ئاللا ھەممىمىزنىڭ كۆڭلىگە ئاداۋەت-ئازارنى ئۇنتۇپ، دوستلىشىش كويىنى سالدى. مۇشۇ بېشارەت ۋە ئۇرۇق-تۇغقان، ئاتا-بالا، قولۇم-قوشنىلارنىڭ دەۋىتىلا بىزنى بۇ مۇشەققەتلىك سەپەرگە ئاتلاندۇردى. بۇ چۆلدە مۇساپىرلىقنىڭ دەردىنى تارتمىسىلا، يۇرتقا قايتايلۇق، بارنى تەڭ يەپ، يوقنىڭ دەردىنى تەڭ تارتايلۇق! — دېدى.

— دۇرۇس ... دۇرۇس ...، — سېيىت ھاجىنىڭ ھەربىر قاراشلىرىدىن نېمە قىلىشنىڭ لازىملىقىنى بىلىۋېلىشقا ئۆگىنىپ كەتكەن ئابلىزقارى ھاپىزنىڭ قولىدىن بىر بولاقنى ئالدى-دە، ئۇنىڭدىن ئوسمانىي قۇرئاننى چىقىرىپ، تاختايدەك قاتتىق مەيدىسىگە بېسىپ تۇرۇپ دېدى، — مۇقەددەس قۇرئان شېرىپ ئالدىدا قەسەمكى، پېقىر بۇ تۆت كۈنلۈك دۇنيادا ھېچبىر پۇقرانىڭ دىلىنى ئاغرىتمايمەن، مۇبادا قەسەمنى ئادا قىلمىسام، 30 پارە قۇرئان جىنىمنى تۇتسۇن!

يۈگۈرۈپ كەلگەن رەسۇل ئابلىزقارىنىڭ ئاغزىنى ئالقىنى بىلەن توسۇۋالدى ۋە ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتقاندەك:

— ھوي بۇنداق گەپنى قىلمايدىغان، سېيىت ھاجىمدەك

بىر زات ئالدىمىزغا كېلىپ، ئۆزرىخاھلىق قويغان يەردە بىزنىچ‑
لىك چوڭ قەسەم قىلمىسىمۇ بولاتتى، پوقرالىرىمىزمۇ ئىمانى‑
دوست تۇتقان خەق. بۇ تەرىقە زاتنىڭ ساقال-سۈمبەت بىلەن
يۈز نەچچە قىزىل يۈز ئالدىدا قىلغان لەۋزىمۇ يېتىپ ئاشات‑
تىغۇ، قانداق دېدىم جامائەت؟ — دېدى.

— ......

— قۇرئان شېرىپ مۇقەددەس، قۇرئان شېرىپ ئالدىدا
قىلغان قەسەمدىن ھېچكىم تانالمايدۇ، قېنى مۇسۇلمانلار،
يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ كۆڭلىگە ئىناپ، لەۋزىگە ھالاللىق
تىلەپ دۇئا قىلىلى، ئىلاھە ئامىن!

كەپىنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ تۇرۇپ كىشىلەرنىڭ
بىر-بىرلەپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈۋاتقىنىنى كۆرگەن نۇرەك باخ‑
شى يىگىنە يۇتۇۋالغاندەك بىئارام بولۇپ كەتتى. كۆز ئالدىدا
ھىممەت قاشقىنىڭ كۆكىرىپ كەتكەن چىرايى، ئابدۇللانىڭ يې‑
تىم باللىرى، چولاق مۇئەززىنىنىڭ قانغا بويىلىپ ياتقان
گەۋدىسى پەيدا بولۇپ، ئۇنى ئەيىبلەشكە باشلىدى. ئۇ كەپە يا‑
غىچىغا ھاسىسى بىلەن بىرنى ئۇرۇپ، مۇساپىرلارغا ۋارقىرىدى:

— ھەي ئادەملەر، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قانداق جان ئۈز‑
گەنلىكىنى، كىملەرنىڭ قولىدا ھالاك بولغىنىنى ئۇنتۇدۇڭ‑
لارمۇ؟ ئابلىزقارى قانچە مەرتەم قەسەم قىلمىغان، سېيىت ھا‑
جى قانداق شېرىن ۋەدىلەرنى بەرمىگەن!؟

بەك كۆچەپ كەتكەنلىكتىن بولسا كېرەك، ئۇنىڭغا ئېگىز
توغراقلار بىردىنلا جانلىنىپ، ئۆزىنى دەۋر قىلىپ چۆگىلەۋات‑
قاندەك تۇيۇلۇپ، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى، پۈتۈن
جىسمىدىكى پەيلەر چورتلا ئۈزۈلگەندەك، ئاستا سىيرىلىپ، كەپى‑
نىڭ قومۇش تېمىغا يۆلىنىپ قالدى.

سېيىت ھاجى يەنىلا كۈلۈمسىرەپ تۇرغىنىنى بىلەن، رى‑

سۇل ئىمامنىڭ چىرايى خۇددى غورا چاينىغانىدەك پۈرۈلۈپ كەتتى. ئۇ دۇئادىن قولىنى تاشلاپ، نۇرەك باخشى تەرەپكە قاراپ ئۇچلىغان تۆت-بەش كىشىنىڭ ئالدىنى تورىدى-دە، ئۇلارغا قاراپ:

— نۇراخۇننىڭ گېپىگە چىنپۇتۇپ قالماڭلار، ئۇنىڭ ئىستىمىسى بەلكى مېڭىسىگە چىققان بولسا كېرەك، ئىختىيارىغا قويۇۋەتسەك ھېلىلا ئۆكۈشلەپ قالىدۇ، — دېدى.

— ئاتا-ئانىلىرىمىز، خوتۇن-باللىرىمىز بەلكىم ئىشىك ئالدىغا چىقىپ بىزنى ساقلاپ تۇرىدىغاندۇ، نۇراخۇننىڭ بولسا ساقلايدىغان ھېچكىمى يوق. ئۇ خالىسا بىردەم تۇرۇپ كەينىمىزدىن يېتەر!

— دۇرۇس، — مەتقاسىم دۇرۇس گەپ قىلدى.

— قېنى جامائەت، قىلىچ، نەيزە، چوقماق دېگەنلەر شەيتان ۋەھشىيىتىدىن تۇغۇلغان ئۇچ-ئاداۋەتنىڭ قوراللىرى، ئۇنى تاشلاڭلار، يۈرتىمىزغا ئاق دىلىمىزنى ۋە پاك قولىمىزنى ئېلىپ قايتايلى!

— مەرھەمەت!

. . . . . .

نۇرەك باخشى ھوشىغا كەلگەندە، كۆزىگە تۇنجى بولۇپ چېلىققىنى بوشلۇقتا قالايمىقان چېچىلىپ ياتقان ئىگىسىز قىلىچ-نەيزىلەر بولدى. ئۇ، بۇنىڭدىن ھەممىنى ئېنىق چۈشەندى-دە، يىقىلىپ، توپا-چاڭغا مىلىنىپ توغراقلىق ئارىسىغا تاشلاندى.

«ھەي ئادەملەر، ھەي ئەخمەق نادانلار، ئۆتمۈش يادىڭدىن كۆتۈرۈلدىمۇ، ھەر قېتىم ئالدانغىنىڭدا لەۋلىرىڭنى چىشلەپ «خەپ» دەيسەنۇ، شېرىن-شېكەر يالغان ۋەدىلەر ئالدىدا ئەتىياز ئاپتىپىغا دۇچ كەلگەن قالدۇق قاردەك ئېرىپ،

قىساسىڭنى، لەۋزىڭنى ئۇنتۇيسەن. شۇڭا مەھكۇملۇق بويۇنتۇ-
رۇقى بويىنۇڭدىن مەڭگۈ چۈشمەيدۇ، بۈگۈن يەنە ئالداندىڭ!
يەنە ئالداندىڭ!»

ئۇ ئالدىنقى كۈنى ئاخشىمى ئېيتىلغان مۇڭلۇق ناخشىغا ۋە ھاياجانلىق ۋەزگە گۇۋاھ بولغان گۈلخاننىڭ ئۆچۈپ كەتكەن كۈلى ئۈستىدىن دەسسەپ ئۆتكەندە، كۆز ئالدىنى توسۇپ تۇرغان گۇمان پەردىسى بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. پەردىنىڭ كەينىدە تۈلكىدەك ھىجىيىپ تۇرغان رەسۇل ۋە ئۇنىڭ بەتبەشىرىسى ئايان بولدى.

ئۇ تۇغراقلىقنىڭ چېتىگە كەلدى، پايانسىز چۆلدە يۇرت تەرەپكە سوزۇلغان گىرىمسەن ئىزلارنى كۆردى-دە، بۇرغىسىنى بىرنەچچە قېتىم چىلىۋەتكەندىن كېيىن، غەزەپ بىلەن توۋلىدى:

«ھەي سادا، ئەخمەق، گول جامائەت! سىلەر ئالداندىڭلار، ئاسىي رەسۇل سىلەرنى يولۋاسنىڭ ئاغزىغا تىقىپ بەردى! مەن بۇنى سۈپۈرگە ئاخۇنغا دەيمەن، ئۇ سىلەرنى ... ئۇ...»

32. قانلىق ياش

ئۇلار كاۋاپدانىدەك قىزىپ كەتكەن جەزىرە يولىنى تېزلىك بىلەن كەينىگە تاشلاپ، سەپەرنىڭ ئىككىنچى كۈنى كەچقۇرۇن لوپ بوستانلىقىغا يېتىپ كەلدى-دە، ئەل ئايىغى بېسىققان بىر غەنىيمەت پۇرسەتتە غىپپىدە قىلىپ يورۇقچاش بازىرىغا كىرىۋالدى. يېڭى، كونا مېھمانلار جامالدىن بوۋاينىڭ تونۇشى بىلەن بوسۇغا ئۈستىدىلا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، چاي ئۇتلىغاچ، قىزغىن سۆھبەتكە كىرىشىپ كەتتى.

بەدۆلەت زامانىسدا چىرىيىدىن كېلىپ، ئېسىل زىلچە-

گىلەم، رەڭدار شايى ـ ئەتلەسلىرى بىلەن داڭ چىقارغان بۇ بازاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان بەستىلىك، ساقاللىق بۇ كىشىنىڭ ئىسمى توختىمۇھەممەت بولۇپ، ئاتمىشلارغا تاقاپ قالغىنىنى بىر قاراپلا تەخمىن قىلىشقا بولاتتى. مۇشۇياشقىچە پەرزەنت كۆرمىگەن بۇ كىشى ئايالى بىلەن گىلەمچىلىك ھۈنىرىگە تايىنىپ كۈننى قەدىر ـ ئەھۋال ئۆتكۈزەتتى. ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي، ھەرىكىتى چاققان، كۆزلىرى روشەن ئىدى. گەپكە كەلگەندىمۇ خۇش پېئىل، چاقچاقچىدەك قىلاتتى.

ئۇ ئۆزىدىن خېلىلا ياش كۆرۈنىدىغان ئايالىنى غىزا راسلاشقا بۇيرۇۋېتىپ، قېتىپ كەتكەن كاكچىنى كاراسلىتىپ چايناپ، ئىشتىھا بىلەن يۇتۇۋاتقان جامالىدىن بوۋايغا ھەۋەس بىلەن قاراپ بېشىنى چايقاپ، ساقىلىنى تاراپ قويىدى ۋە:

— توۋا، ئادەم بالىسىمۇ مۇشۇنداق مەزمۇت بولىدىكەن. مەن تېخى ئۇستامنى چىرىيىگە كەتكەن بولسا كېرەك، دەپ يۈرۈپتىمەن. شۇ دوزاخ چۆلىدىمۇ يەنە راۋۇرۇس، تەمبەل تۇرغىنىنى، 32 چىشىنىڭ بىرىمۇ كەم ئەمەس! — دېدى.

— ئالدى بىلەن ئاللانىڭ ئىلتىپاتى، ئاندىن قالسا ھەر ـ قايسىلىرىنىڭ دۇئاسى بىلەن مۇشۇنچىلىك تۇرۇۋېتىمىز، — جامالىدىن بوۋاي بىر پىيالە چاينى كۆتۈرۈپلا ئىچىۋېتىپ، ئاغزىنى بوشاتقاندىن كېيىن دېدى، — چۆلدە ھايۋاننىڭ كۈننى كۆرگەن بولسامۇ، قىساس ئېلىش ئويى بىر كۈنمۇ يادىمدىن چىققىنى يوق. زالىم چېرىكلەر بىلەن ئابلىزقارى دېگەن نائەھلى بېشىمىزغا نېمە كۈنلەرنى سالمىغان دەيدىلا!

ئۇلار نەچچە يىل بۇرۇن چىرىيىگە گىلەم ساتقىلى بارغاندا ئەكەلگەن قاپقاننىڭ يەنە نەچچە يىلدىن كېيىن ئۇنى سوققان تۆمۈرچىنىڭ ئۆزىگە قانداق ئەسقاتقانلىقى،

توغراقلىقتا تېنەپ قالغان مۇساپىرلار بىلەن جامالدىن بوۋايىنى قانداق ئۇچراشتۇرغانلىقى ئۈستىدە پاراڭلىشىۋاتقاندا، غىزامۇ يېشىپ قالدى.

— توختىمۇھەممەت ئاكا، — سۆيۈرگەئاخۇن ئۆزىدىن نەچچە ياش پەرق قىلىدىغان ساھىبخانىغا ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئاكا دەپ خىتاب قىلدى، — غىزالانغاچ پاراڭلىشايلى - يا، ۋاقىت بەك قىس تۇرىدۇ. توغراقلىقتا يۈرۈپ قۇلىقىمىز پاڭدەكلا بولۇپ قالدى. ئىلچىدا نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدىكىنتاڭ؟

توختىمۇھەممەت ئۇستا ئالاغۇرا سېلىپ ئوخشىتىپ ئېتىلگەن سۆيۈقئاشتىن بىر قوشۇق ئىچتى - دە، غورىنىڭ ئۈچكىسىنى چىقىرىپ داستىخانغا قويغاندىن كېيىن ئالدىرىماي:

— خاتىرجەم بولۇڭلار توغقانلار، ئۆتكەن - كەچكەنلەردىن ئۇقۇشۇپ باقتىم، كېلىشكىلارنى كۆڭلۈم تويغانىدى. ئىلچىنىڭ ئەھۋالى خېلى ئوڭشىلىپ قاپتۇمىش، شەھەر دەرۋازىسىمۇ ئانچە قاتتىق تۇسۇپ كەتمەيدىكەن. دوتەينىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈشىمۇ ئازلاپتۇ، بەلكىم ھېلىقى قارا سېپەچ دەيدىغان تائىپىنىڭ كۆپىيىپ قالغانلىقىدىن شۇنداق بولسا كېرەك، — دېدى.

سۆيۈرگەئاخۇن ئۆزىگە بەكلا تېتىپ كەتكەن سۆيۈقئاشنى ماختاپ قويۇپ:

— دوتەي بىلەن كۆرۈشۈشنىڭ ئامالىنى قىلغىلى بولارمۇ؟ يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ شىكايەت قىلساق ئوبدان بولاتتى، — دېدى ۋە قوشۇقنى چىنىگە سېلىپ قويۇپ، توختىمۇھەممەت ئۇستىغا سوئال نەزەرىدە تىكىلدى.

— دېدىمغۇ، خاتىرجەم بولۇڭلار دەپ. پېقىرمۇ چىرىيە دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغان، توغقانلىرىنىڭ

بىشىغا كۆن كەلگەندە مەنلا ئەمەس، ھەرقانداق ئەھلى مۇسۇلمان قاراپ تۇرمايدۇ.

ئۇ مېھمانلارنى ئاشقا زورلاپ تۇرۇۋېلىۋىدى، سۇپۇرگە ئاخۇن: «ياخشى تائام ئېشىپ قالغۇچە، يامان قورساق يېرىلىپ كەتسۇن» دەپتىكەن، دەپ ئۇچىنچى قاچىغا قول ئۇزاتتى. ئاشتىن بىر قاچىلا ئىچىپ بولدى قىلغان توختىمۇھەممەت ئۇستا ئاق سانجىغان بۇرۇتىغا يۇقۇپ قالغان ئاش سۇيىنى ئېرتىۋېتىپ:

— ئىلچىدا بىر خىتاي تونۇشۇم بار، ئۇزى ئاق كۆڭۈل ئادەم. بۇرۇن دوتەي يامۇلدا چېرىك بولغانىكەن، شۇ بىر ئامالىنى قىلار دەيمەن، — دېۋىدى، سۇيۇقئاشنى ئىشتىھا بىلەن ئىچىۋاتقان جامالدىن بوۋاي چىنىنى داستىخانغا دوككىدە قويدى ۋە قوشۇقنى چىنىگە تاشلاپ، خۇيلىنىپ قالدى:

— تونۇشۇم بار دېسىلە تېخى بىرەر ئەھلى ئىلمى ئادەممىكىن دەپتىمەن، يەنە شۇ چېرىك ئىكەنغۇ، چېرىك دىگەننى يەتتە كۆن ئېقىن سۇغا چىلاپ قويسىمۇ ئېرىمەيدۇ، دەيدىغان گەپ بار. ئۇنداق پاسىق بىرنېمىدىن ئۇمىد كۆتكۈچە توغراقلىققا كەتكەنمۇ تۈزۈك! — دېدى ئۇ قوللىرىنى ساقىلى ئۇستىدە ئالماشتۇرۇپ تۇرۇپ.

— ھا ... ھا ... ھا ...

توختىمۇھەممەت ئۇستا كۈلمەن دەپ قېقىلىپ كەتكىلى تاسلا قالدى. ئۇ بويىنىنى تولغاپ ئولتۇرغان جامالدىن بوۋاينىڭ ئالدىغا كەلدى-دە:

— كونا كېسەللىرى يەنە قوزغىلىپ قاپتۇغۇ ئاداش، ئالدى بىلەن گېپىمنى ئاڭلىسىلا، مەن تونۇيدىغان ئۇ كىشى چېرىك

ئەمەس، ئىجارەتچى، — دېدى.

مانجۇلارنىڭ گېپى چىقسىلا ئىجىلى قولىشىپ قالىدىغان جامالىدىن بوۋاينىڭ ئىشنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلغان سۈپۈرگەئاخۇن ئالمان-تالمان بوۋايغا نەسىھەت قىلىشقا باشلىدى:

— ئەمىسە نېمىدەپ تاڭ دوتەينىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەرز قىلىمىز؟ ئۇ تېخى چېرىكلەرنىڭ چوڭى ئەمەسمۇ ئۇستام، قېنى، ئادى بىلەن بۇ ئۇستامنىڭ گېپىنى تولۇق ئاڭلاپ باقمامدۇق؟

سۈپۈرگەئاخۇن توختىمۇھەممەتئاخۇننى بوۋاينىڭ گېپىدىن قېيداپ قالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىۋىدى، بىراق ئۇ پىسەنتىگىمۇ ئېلىپ قويمىدى.

— قورۇق گەپكە مۇشۇك ئاپتاپقا چىقمايدۇ. شۇڭا ھەر-قايسىڭلارنى دەپ ئاۋۇ گىلەمنى بۈگۈن كەچتىلا توقۇپ بولدۇق، — ئۇ ئۆينىڭ بىر تەرىپىدىكى دەستىگاھدا تۇرغان لوڭقا نۇسخا گىلەمنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ دېدى، — ئۇنى دۇكاندىن چۈشۈرۈپلا ئاپىرىپ، ھېلىقى تونۇشۇمنىڭ قولى بىلەن دوتەيگە شۇڭغۇتۇۋېتىمىز، شۇنىڭ بىلەن ئىش تامام-ۋەسسالام!

— بۇنداق بولسا سىلىگە زىيان سالغان بولمايمىزمۇ ئاداش؟

چىرايى بىردىنلا ئېچىلىپ كەتكەن جامالىدىن بوۋاي شارتتىدە كەينىگە بۇرۇلۇپ تونۇشىنىڭ بۇ مەردلىكىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرگەندەك سورىۋىدى، توختىمۇھەممەتئاخۇن ئۇلاپلا:

— ئەل-يۇرتنىڭ سېپىت ھاجى دېگەن ئاشۇ كەلگۈندىنىڭ تاپىنى ئاستىدا قالغىنىنى ئاڭلاپ، بەكمۇ خورلۇقۇم تۇتۇپ كەتتى ئاداش، ئۆزۈم شۇ يۇرتتا تۇغۇلۇپ ئۆستۈم، مەرھۇم ئاتا-ئانامنىڭ قەبرىسىمۇ شۇ يەردە.

ھەرقايسىڭلار ئەل-يۇرتنى يات تائىپىنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرىمىز دەپ شۇنچە جاپا چېكىۋاتقان يەردە، مەن «ئۆزۈڭنى بىل ئۆزگىنى قوي» دەپ جىم يېتىۋالسام بولامدۇ؟ ئەل-يۇرتقا، ئاتا، ئانامنىڭ روھىغا قانداق يۈز كېلەلەيمەن؟! — دېدى.

جامالىدىن بوۋاي ئۆزىگە كاتتا مېھرىبانلىق كۆرسەتكەن بۇ كىشىنى ئۇندە گەپ قىلىپ رەنجىتىپ قويغىنىغا ئۆكۈنگەندەك بېشىنى ئەگدى. تۇغۇلغان يېرىنى ياد ئېتىپ، ئاتا-ئانىسىنىڭ قەبرىسى ياتقان تۇپراقنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتى ئۈچۈن بارىنى قۇربان قىلىشتىن يالتايمايدىغان بۇ كىشىنىڭ ئۆزىگە ئۆزى قويغان سوئالى سۆپۈرگەئاخۇننى قاتتىق ھاياجانغا سالدى.

باياتىن بېرى بولۇۋاتقان پاراڭلارغا قۇلاق سېلىپ، ئۆڭلىدە چوت سوقۇپ ئولتۇرغان قادىر تۆمۈرچى ئۆي ئىچىدىكى سۈكۈناتنى تۈگىتىپ سۆھبەتنى ئۆز ئىزىغا سالماقچى بولدى-دە:

— توختىمۇھەممەت ئۇستامغۇ ئوبدان ئويلاپتۇ، دوتەي بىر پارچە گىلەمگە نەزەر كۆزىنى سالارمۇ؟ — دېدى ئۆزىچە.

— نېمىشقا سالمايدىكەن؟ — توختىمۇھەممەت ئۇستا كەيپىياتنى جىددىيلەشتۈرۈپ قويغان گۇناھىنى ئاقلىماقچى بولغاندەك، ئوچۇق چىراي بىلەن دېدى، — «ئاچنىڭ كۆزى ئاشتا، تازنىڭ كۆزى چاچتا» دېگەن گەپ بار. بۇ ئەمەلدارلار گىلەم، قاشتېشى دېگەننى جېنىدىنمۇ ئەتىۋار بىلىشىدۇ. ئىلچىنىڭ مۇشۇ نەرسىلىرىنى دېمىسە، شۇنچە ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ بۇ يەرگە كېلەرمىدى؟

بۇ گەپ قىزىق تۇيۇلدى بولغاي، ھەممەيلەن پاراقىدە كۈلۈۋېتىشتى. چىرايلاردىكى ئىپادىسىز ئالامەتلەر كۈلكە بىلەن تەڭلا غايىب بولدى.

— ئەمىسە، ئەتە تاڭ بىلەن تەڭ يولغا چىقامدۇق

توختىمۇھەممەت ئاكا؟
— ئالدىرىماڭلار، دەۋا دېگەن قېرىمايدۇ. بىرەر ـ ئىككى كۈن ئارام ئېلىپ، ئادەم سىياقىغا كىرمىسەڭلار ئاتى دوتەي سىلىنى كۆرۈپ ئېيىق كېلىپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ قېچىپ كەتمىسۇن يەنە!
— دوتەي قېچىپ كەتسە تېخى ياخشى، — سۈپۈرگەئاخۇن چاقچاقلىق بىلەن جاۋاب بېرىپ دېدى، — بەشتوغراقتىكى يۇرتداشلارنىڭ بىر كۈنمۇ چىدىغۇچىلىكى قالمىدى، ئۇلار جىمى ئۈمىدىنى بىزگە باغلىغان تۇرسا، بىز تەكىينى قىرلاپ ياتساق قاملاشماس.
— شۇكۈنلەردە يۇرۇڭقاش دەرياسىدا كەلكۈن بەك ئۇلۇغ، سۇ تارتىلمىسا دەريادىن ئۆتۈش خەتەرلىك ـ دە!
— شۇنداق بولسىمۇ تەۋەككۈل قىلىپ باقايلى، خۇدايىم ئۆز پاناھىدا ساقلار!
ئۆز يولىغا پۈتلىكاشاڭ بولغانلىكى توسقۇنلارنى رەھىمسىزلىك بىلەن يالماپ يۇتۇپ، تومۇز تەپتىگە بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتقان كۆئىنلۈن تاغلىرى ئارىسىدىن رەقىبىگە تاشلانغان قەھرىلىك شىردەك نەرە تارتىپ كېلىۋاتقان تاغ سۈيى قىرغاقلىرى ئارلىق قىلىۋاتقان يۇرۇڭقاش دەرياسىدا قولاقنى يارغۇدەك شاۋقۇن سېلىپ ئاقماقتا ئىدى. ئاقىرىپ تۇرغان مەغرۇر چوققىلار بىلەن تەشنالىقتىن ئاتارغان تەكلىماكان دەشتىنى باغلاپ تۇرغۇچى ئەجدىھا سۈپەت لۆمشىۋاتقان دەريا توپتوغرا 42 يىلدىن بۇيان ئۆز قىنىغا بوئچىلىك ئۇلۇغ سۇنى سىغدۇرماقتا ئىدىكى، زەرب بىلەن ئۇرۇلۇۋاتقان ئۆپقۇنلار قىرغاقتا تۇرۇپ قارىغان كىشىنىڭ كۆڭلىگە قورقۇنچ سېلىپ، بېشىنى بەك تارتقاندەك پىرقىرىتاتتى. قەيەرلەردىدۇ، ئۆتكۈر ئېقىمىنىڭ ئۆپرىتىشى بىلەن تەكتى

كېسىلگەن سىبرىق تۆپىلىق قىرغاقنىڭ گۆمۈرۈلگەن بىر پارچىسى ئۆركەشلەر ئۈستىگە شەپە بىلەن يىقىلاتتى - دە، ئاسمان - پەلەك بۆزغۇن ئۆرلىتىپ، بىلەي رەڭلىك سۇدا خۇددى قاي- ناق سۇغا تاشلانغان بىر چاقماق قەنتتەك پاتلا ئېرىپ كېتەتتى. ئۈستى - ئۈستىگە مىنگىشىپ كېتىۋاتقان دولقۇنلار ئارىسىدا گاھ - گاھ يىلتىزى بىلەن قومۇرۇلۇپ تاشلانغان دەل - دەرەخ- لەر، تۈرمەللەر، ياغاچ - تاشلار غىل - پال كۆرۈنۈپمۇ قالاتتى.

ئۇلار كۆن چېچىلغاندا دەريا بويىغا يېتىپ كەلدى. توختىمۇ- ھەممەت ئۇستا ھەمراھلىرىنىڭ شارقىراتمىدەك شارقىراپ، شىددەت بىلەن ئېقىۋاتقان سۇغا قاراپ، گەپ - سۆزسىز تۇرۇپ قالغانلى- قىنى كۆرۈپ، نىمىتىدىن يېنىپ قالغان بولسا كېرەك دەپ ئويلىدى - دە:

— دېمىدىممۇ، كېپىمگە ئەمدىغۇ چىنپۇتكەنسىلەر، بونداق بالايى ئەزىم سۇ ئادەمنىلا ئەمەس، نار تۆگىنىمۇ بىر تال ياخالدەك ئېقىتىپ كېتىدۇ، ياخشىسى، كەلكۈن تارتىلغىچە كۈتكىنىمىز تۈزۈك،— دېدى. جامالىدىن بوۋاي ئۇنىڭ تەكلىپىنى كەسكىن رەت قىلدى:

— پېقىر يامۇلدىن قاچقاندا سۇ بۇنىڭدىن ئۇلۇغ ئىدى. ئادەم دېگەن باشقا كەلسە باتۇر بولۇپ كېتىدىكەن. قوغلاپ كەلگەن چېرىكلەردىن قۇتۇلاي دەپ، شۇنچە ئۇلۇغ سۇغا تەۋەككۇل قىلىپ ئۆزۈمنى تاشلىۋىدىم، خۇدانىڭ خەيرىخاھلىقى بىلەن ساق - سالامەت بۇ قاتقا ئۆتۈۋالدىم. ھېلىھەم...

— جامالىدىن ئۇستام دۇرۇس گەپ قىلدى. بۇ كەلكۈننىڭ قاچان تارتىلىدىغانلىقى بىر ئاللانىڭ ئۆزىگىلا مەلۇم. «ئۈجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دەپ كۈتۈپ ياتساق، قاچانغىچە ياتىدىغانلى- قىمىزنى ھېچكىم بىلمەيدۇ، ئاللانىڭ ھەققىدە دۇئا قىلىپ، ئۆتۈپ كېتىدىغاننىڭ ئىشىنى قىلايلى، بولمىسا، بەشتوغراقتا

قالغانلار، يۇرتتىكى پۇقرالار ناھەق-نەرۋا تۆكىشىپ كېتىدۇ، ئۇستام!

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كەسكىن قارارى توختىمۇھەممەت ئۇستىغا تەسىر قىلدى بولغاي، ئۇ ھەمراھلىرىنىڭ كۆزىدىن ئىشەنچ ۋە قەتئىيەتنى كۆردى-دە، يېقىنلا يەردىن بىر قېرى سالچىنى تېپىپ، بەش تەڭگە بېرىمەن دەپ ئۇنىڭغا يالۋۇردى.

— بويۇم بىلەن تەڭ ئالتۇن بەرسەڭلارمۇ بۇنداق ئۇلۇغ سۇغا سال سالمايمەن، تۆت بالامنى يېتىم قىلاي دەمسىلەريا؟!

توختىمۇھەممەت ئۇستا بۇ كاج سالچىغا گەپ يېگۈزۈشنىڭ تەسلىكىنى پەملەپ، تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك گەپ قىلىدىغان سالچىنى ئېتىبارسىز قالدۇردى-دە، كونا كېچىك يېنىدىكى كەپىدىن ئۆزىگە ئانچە-مۇنچە تونۇشلۇقى بار بىر تۇلۇمچىنى ئىزدەپ تاپتى. ئۇ، سۇپۇرگەئاخۇن ئۆزىگە قانداق تەسىر كۆرسەتكەن بولسا، ئۇنىڭغىمۇ شۇ ئۇسۇل بىلەن تەسىر كۆرسىتىش ئۈچۈن، بۇ بىچارە دەردمەنلەرنىڭ بېشىغا كەلگەن جىمى كېلىشمەسلىكلەرنى قىسقا قىلىپ سۆزلەپ بەردى. تۇلۇمچى مەڭزىگە غىلدىرلاپ چۈشكەن ياشنى ئېرتىۋېتىپ، قازاۋۇ قەدەر كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپ قالسا خۇن دەۋاسى قىلماسلىق شەرتى بىلەن توختىمۇھەممەت ئۇستىنى گۇۋاھلىققا تارتقاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تەلىپىگە كۆندى.

تۇلۇمچى ھۆل ئازگالغا تاشلاپ قويۇلغان بەش تۇلۇمنى سۆرەپ، قىرغاققا ئەكەلدى. بەشەيلەن قولمۇ قول تۇتۇشۇپ، قوۋۇزلىرىنى كۆپتۈرۈپ، پۇۋلەشكە باشلىدى. قويىنىڭ تولۇمچىلاپ سويۇلغان تېرىسىگە يەل توشۇپ، تۆت پۇتى ئۆرە بولدى. تولۇمچى تولۇملارنىڭ ئاغزىنى كالا تېرىسىدىن تىلىنـ

غان ئاسما بىلەن بوغۇپ بولۇپ، بىر-بىرلەپ تېپىپ، يەل قاچىدىغان-قاچمايدىغانلىقىنى تەكشۈردى-دە، قانائەتلىنىپ ھەممەيلەننى سەپكە تۇرغۇزۇپ، ئىككى رەكەت نامازلى بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئېھتىيات قىلىدىغان ئىشلاردىن ئۇلارنى خەۋەرلەندۈردى.

«بىسمىللاھىر رەھمانى رەھىم، مۆمىن بەندىلىرىڭنى پاناھىڭدا ساقلىغايسەن!»

ئۇلار تۇلۇمچىنىڭ ئارقىسىدىن تومپىيىپ تۇرغان تۇلۇمنى مەھكەم قۇچاقلاپ، ئانىسىغا ئەگىشىپ سۇغا چۆشكەن ئۆردەك چۆجىلىرىدەك، قايناقغا ئارقىمۇ ئارقا ئۆزىنى تاشلاشتى. كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇرغان يامان ئاقىۋەتكە پىسەنت قىلمىغان بۇ تەۋەككۇلچىلەرگە قاراپ تۇرۇشقان بىر توپ كىشىلەر بىراۋ كۆز ئالدىدىلا قەتل قىلىنىۋاتقاندەك چۆچۈپ، چۇرقىرىشىپ كېتىشتى.

— تۇلۇمنى سۇنىڭ ئېقىشىغا قويۇپ بېرىڭلار، ئۇنى ھەرگىز قويۇۋەتمەڭلار!

دەريا قاسنىقىدىن قويۇندەك پىرقىراۋاتقان شىددەتلىك قاينام مەركىزىگە بارغۇچە ئۇلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قېتىم چالاپۇچۇق ئاڭلىغىنى تۇلۇمچىنىڭ ئاۋازىنىڭ بېرىچە توۋلاپ ئېيتقان مۇشۇ تاپشۇرۇقى بولدى.

ئۇلار ياكى ماقۇل، ياكى ياق دەپ جاۋاب قايتۇرۇشقا ئۇلگۈرەلمىدى. قايىنامدىن ئېتىلىپ چىققان ھەيۋەتلىك دولقۇن بىر چۆكۈپ، بىر لەيلەپ كېتىۋاتقانلارنىڭ ئۈستىگە خۇددى تاغدەك تاشلاندى. كىمدۇ ئۆزىنى تېگى يوق ئۆڭكۈرگە چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلدى، كىمدۇ ئېغىرلىقىنى يوقىتىپ، ھاۋادا لەيلەۋاتقان پەيدەك، دولقۇننىڭ ئۇچىغا چىقىپ قالدى، يەنە كىمدۇ يوتىسىنىڭ بىر پارچە گۆشىنى كېسىۋالغاندەك

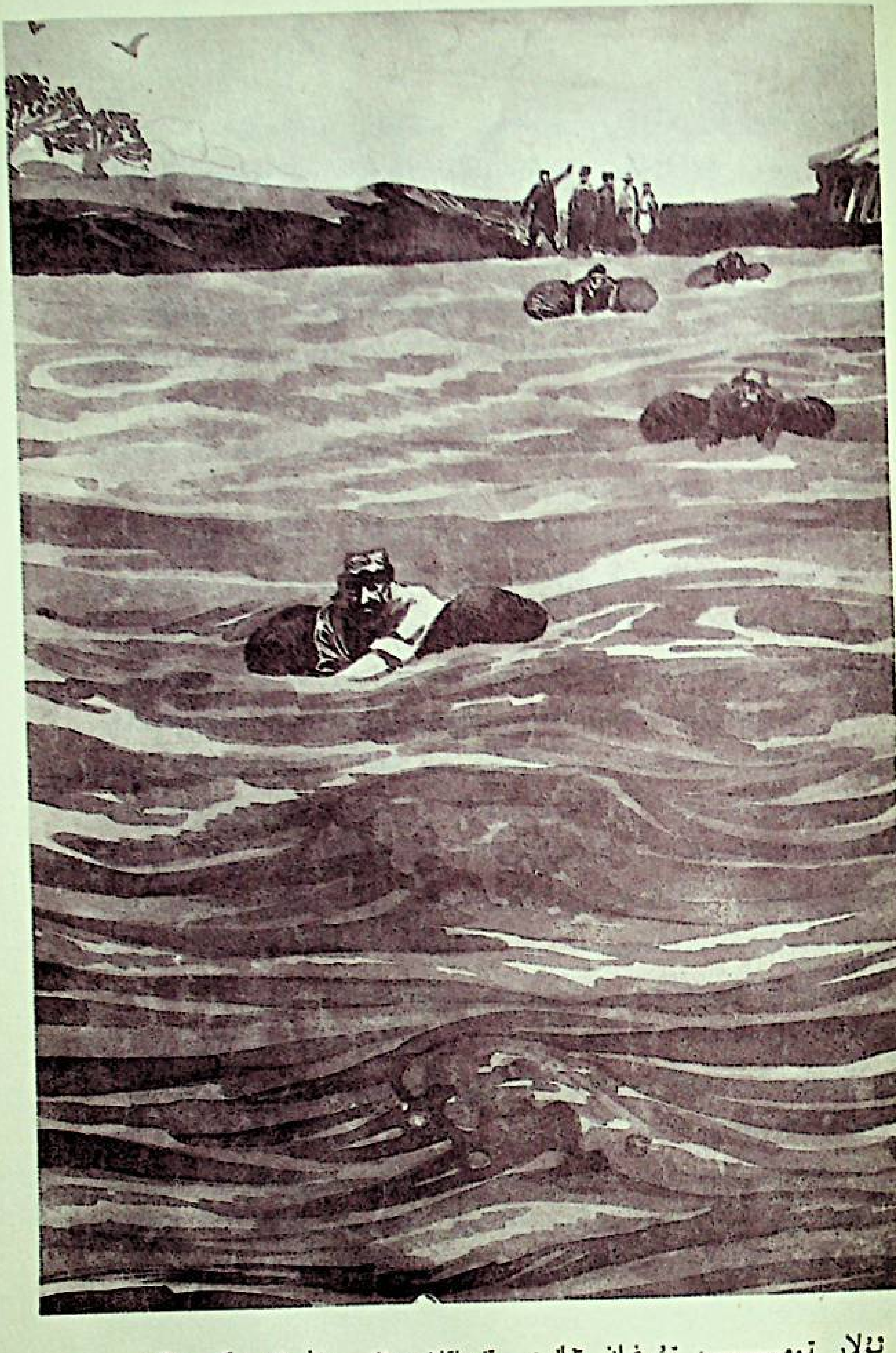

ئۇلار تومپىيىپ تۇرغان تۇلۇمنى قۇچاقلاپ، ئانىسىنىڭ كەينىگە ئەگىشىپ سۇغا چۈشكەن ئۆدەك چۈجىلىرىدەك، ئۇمشۇۋاتقان قاينامغا ئارقىمۇ - ئارقا ئۆزلىرىنى تاشلاشتى.

ئاغرىۋاتقىنىنى تۇيۇپ، چىشىنى چىشىغا باستى...

سۈپۈرگەئاخۇن شىۋاقلىقلار ئارىسىدىن لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ بېشىنى كۆتۈردى-دە، يۈزىگە چاپلىشىپ كەتكەن سېغىز لايىنى سۈرتۈپ، كۆزىنى تەسلىكتە ئاچتى. ئېسىنى يىغىپ يېقىن-يىراقنى شۇنداق قاراپلا ئۆزىنىڭ كونا كېچىكنىڭ قارشىسىنىڭ ئالاھازەل 500 قەدەمچە تۆۋىنىدە تۇرغانلىقىنى پەملىدى.

— جامالىدىن ئاكا، توختىمۇھەممەت ئۇستام، قادىرئاخۇن، سىلەر قەيەردە؟

تۇلۇمچى يېقىنلا بىر يەردىن تۇلۇمىنى سۆرىگەنچە يېتىپ كەلدى، توختىمۇھەممەت ئۇستىمۇ ئۆزىنىڭ تىرىكلىكىدىن بېشارەت بەردى. ئۇچەيلەن بىرلىشىپ، قالغان ھەمراھلىرىنىڭ ئىسمىنى توۋلىغانچە، ئېقىمنىڭ تۆۋىنىگە قاراپ ماڭدى.

— سۈپۈرگەئاخۇن، بىز ماۋۇيەردە! مانا بىز ماۋۇ يەردە!

ئۇلار تۇلۇملىرىنى كەلگەن يېرىدىلا تاشلاپ، ئاۋاز چىققان يەرگە يېتىپ كەلگەندە، قادىر تۆمۈرچى جامالىدىن بوۋاينىڭ تەپچىرەپ قان ئېقىۋاتقان يوتىسىنى كۆڭلىكىنىڭ پېشى بىلەن تېڭىۋاتاتتى. ھەمراھلىرىنىڭ ئەندىشىلىك نەزەر بىلەن تىكىلىپ تۇرغىنىنى كۆرگەن بوۋاي ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى غەمدىن خالاس قىلماقچى بولغاندەك:

— نېمىگە قاراپ تۇرىسىلەر؟ ئەڭگىلارنى قورۇتۇشقا ھەرىكەت قىلىڭلار، مەن ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا تۇرۇپ كېتىمەن، — دېدى.

ئۇلار يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان مەسچىت قوۋبىسىغا، بالىخانىلارغا قاراپ تۇرۇپ كۆڭلى-كۆكسىدىن يايراپ كۈلۈشتى-دە، تۇلۇمچى بىلەن خوشلىشىپ، ئىلچى شەھىرىنى قارالاپ مېڭىپ كەتتى.

ئۇلار ئاۋات رەستىلەردە، مەززىلىك پۇراق دىماققا ئۇرۇپ تۇرىدىغان ئاشپەزخانىلار جايلاشقان كوچىلاردا بىر دەقىقىمۇ توختاپ قالماي، ئۇدۇل ھېلىقى ئوقەتچىنىڭ ئالدىغا باردى-دە، مەقسەتنى بىر-بىرلەپ بايان قىلدى.

— مەن سىلەرنى...شۇ...تاڭ دوتەيىنىڭ ئالدىغا باشلايدۇ،— دېدى ئۇ ئۇلارنىڭ كەچمىشىگە ئىچ ئاغرىتىپ، ھېسداشلىق بىلەن،— دوتەيىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بارالمىسا مەن...شۇ... سىلەر قۇلىقىمنى، كېسىۋېتىدۇ، شۇ.

44-45 ياشلار چامىسىدىكى بۇ ئېلىپپاتار بەكلا ئاق كۆڭۈل كىشى ئىكەن. ئۇ مېھمانلىرىنىڭ گېپىنى چۈشىنەلمەي قېلىشىدىن ئەندىشە قىلغاندەك، سول قولى بىلەن سوزۇپ تۇرغان قۇلىقىغا ئوڭ ئالقىنىنىڭ قىرىنى پىچاق قىلىپ سۈركىدى-دە، ئۆزىچىلا كۈلۈپ تاشلىغان جامالىدىن بوۋاينىڭ ساقىلىغا مەستلىكى كەلگەندەك سىقىمداپ قويدى.

ئۇ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چاي قويۇپ، نان كەلتۈردى، ئاندىن ئاق كۆڭۈل تۇلۇمچى تۇلۇمنىڭ ئىچىگە سېلىپ، دەريادىن ئۆتكۈزۈپ بەرگەن گىلەمنى قولتۇقلاپ چىقىپ كەتتى.

— بۇ بىر نېمە بىزنى ئالداپ، كولدۇرلىتىپ يۈرمەس!

— كۆرمىدىلىمۇ ئۇنىڭ رايىشلىقىنى؟ ئەسكى ئادەم ئەمەستەك تۇرىدۇ. ھېلىقى ئابلىزقارى دېگەنگە تېخىمۇ ئوخشمايدۇ!

سۈپۈرگەئاخۇنلار پۈتۈشكىنى بويىچە ئەتىسى ناشتىدىن كېيىنلا دوتەي يامۇل ئالدىغا باردى-دە، قائىدە بويىچە قىزىل سىرلىق دەرۋازا ئالدىدىكى يوغان دۇمباقنى ئۈچ مەرتەم ئۇردى. كۆپ ئۆتمەي دەرۋازا ئېچىلىپ، پاكار، سېمىز كەلگەن بىر ئەمەلدار ئۇلارنى دەۋاخانىغا باشلاپ ماڭدى.

ئۇلار بادرا يۈتۈۋالغاندەك تىمىك كېتىۋاتقان ئەمەلدارغا

ئەگمىشىپ، كالتە قىزىل چاپانلىق، كەمەر بىلەن بېلى چىڭ باغلانغان، بۇتخانىدىكى ئارخاتلاردەك قېتىۋالغان چېرىكلەرنىڭ گىرەلەشتۈرۈلگەن ئايپالتىسى ئالدىدىن ئۆتۈپ، دەۋاخانا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— چىرىيە كەنتىدىن كەلگەن سۇپۇرگە مىراب بېگى باشلىق بەش پۇقرا جانابلىرىنىڭ قوبۇلىنى كۈتىدۇ!

پاكار ئەمەلدارنىڭ مەلۇماتى يەنە بىر تەكرارلىنىپ، دوتەيگە يەتكۈزۈلدى. دوتەيدىن ئىجازەت كەلدى بولغاي، دەرۋازا ئىككىنچى ئوقتا چۆگىلەۋاتقان جوۋازدەك غاچىلداپ ئېچىلدى.

— داد، جانابىي دوتەي ئالىيلىرى!

«سۈكۈت»، «ئۆزۈڭلەرنى چەتكە ئېلىڭلار» دېگەن خەتلەر چاپلانغان، ئىككى تاختاينىڭ ئارىسىدىكى قارا سىرلىق شىرە ئالدىدىكى ئېگىز يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان ساڭگىلىما قاپاق، قېشىنىڭ تايىنى يوق، كەكە ساقال دوتەي قېتىپ تۇرغان ئەمەلدارغا قاراپ قولىدىكى يەلپۈگۈچنى بىلىنەر-بىلىنمەس قىمىرلاتتى. بۇ ئىشارەت شىرە ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان سۇپۇرگەئاخۇنغا يەتكۈزۈلدى. ئۇ ئىككى قولى بىلەن قىپقىزىل گىلەمگە تايىنىپ تۇرۇپ شىكايەت باشلىدى:

— جانابىي ئالىيلىرىغا رىيازەت چېكىۋاتقان 20 مىڭ چېرىيىلىكنىڭ ئاھۇ زارىدىن دادكى، ئاقپاششا ئېلىدىن كەلگەن سېيىت ھاجى دېگەن بىر مۇتتەھەم يۇرتىمىزدا پەيدا بولۇپ، پۇقرانى ھەزرەتلىرىنىڭ ئىتائىتىدىن چىقىشقا قىستىدى، ئادەم ئۆلتۈرۈپ، بايلىقىمىزنى بۇلاپ تالىدى. ئىتائىتىگە كىرمىگەنلەرنى بوزەك قىلىپ قورال ئىشلىتىپ، چۆللەرگە ھەيدىۋەتتى. مۇبادا بۇنداق يولسىزلىققا چەك قويۇلۇپ، ۋاقتىدا تەدبىر كۆرۈلمىسە، بۇ ئىنساپسىزنىڭ ناپاك قەدىمى پۈتۈن

خوتەن دىيارىغا يەتكۈسىدۇر!

سۈپۈرگەئاخۇن خېلىدىن بېرى كۆڭۈل يېپىغا مارجان-دەك تىزىپ كېلىۋاتقان غەزەپلىك جۈملىلىرىنى بىرمۇ بىر بايان قىلدى. قادىر تۈمۈرچى بىلەن جامالىدىن بوۋايمۇ ئۇنىڭ گېپىنى ئېچىنىشلىق كەچۈرمىش سۆپىتىدە كىشىنى يىغ-لاتقۇدەك دەرىجىدە تولۇقلاپ تۇردى. ئۇلار سۆزلەپ ئابدۇللا چاقىقانىنىڭ، ھىممەت قاشقىنىڭ، چولاق مۇئەززىننىڭ بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن يېرىگە كەلگەندە، كۆزى چانىقىدىن چىقىپ كې-تەي دەپ قالغان دوتەي ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى-دە، سىياھ-دانىنى شىرەگە پاققىدە ئۇرۇپ، كىملەرنىدۇ تىللىغاندىن كېيىن، تىزلىنىپ ئولتۇرغان شىكايەتچىلەرگە:

— ئېيتقانلىرىڭلار راستمۇ، مۇبادا يالغان چىقىپ قالسا بېشىڭلار كېتىدىغانلىقىنى بىلەمسىلەر؟ — دېدى.

تىلماچىنىڭ ئاۋازى بېسىقار-بېسىقمايلا ئۇلار تەڭلا جا-ۋاب بېرىشتى:

— ئېيتقانلىرىمىز ئەزبىرايى خۇدا راست، يالغان سۆز-لىگەن بولساق بەشىمىزنىڭ جېنى جانابلىرىنىڭ قولىدا!

— گۇۋاھچىڭلار بارمۇ؟

ئۇلار تۇيۇقسىز قويۇلغان بۇ سوئالغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى ئۇقماي، بىر-بىرىگە قارىشىپلا قالدى. دېمىسىمۇ، بە-شەيلەن بىر-بىرىگە گۇۋاھلىق بېرىشكە رازى ئىدىكى، ئۆز-لىرىدىن ئۆزگە بىرەر گۇۋاھچىنى تېپىشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

شىرە ئالدىدا ئۇياقتىن-بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن دوتەي بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ، بايامقى سوئالنى يەنە تەكرارلىدى.

— گۇۋاھچىڭلار بارمۇ؟

ئەسلىدە، دەۋا-دەستۇر ئىشلىرىدا شىكايەت قىلغۇچى

مەلۇم سانىدا مال-بىساتى بولغان بەشىنچى چەرىكلىكتىن
يۇقىرى بىر ئابرويلۇق كىشىنى گۇۋاھلىقتىن ئۆتكۈزۈشى كېرەك
ئىدى. بۇنداق گۇۋاھچى بولمىسا دەۋا سورالمايلا قالماي،
دەۋاگەر دەۋاخانىدىن ھەيدەپ چىقىرىلاتتى. ۋەزىيەتنىڭ قىل
ئۇستىگە كېلىپ قالغىنىنى سەزگەن ھېلىقى پاكىنەك ئەمەلدار
تەقىيەسىنى رۇسلاپ كىيىپ، تونىنىڭ ياقىسىنى تۈزەشتۈردى-
دە، بىردىنلا دوتەيىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ تۇرۇپ گۇۋاھلىقتىن
ئۆتتى:

— بۇنىڭدىن يېرىم يىل مۇقەددەم سىبىيت ھاجىنىڭ
قىلمىش-ئەتمىشلىرى جانابلىرىنىڭ سەمىگە يەتكەندە، پېقىر
پەرمانلىرىغا بىنائەن چىرىيىگە بېرىپ، مەخپىي يوسۇندا تەك-
شۈرۈش ئېلىپ بارغان. ئەھۋالنىڭ ئېغىرلىقىنى نەزەردە تۇ-
تۇپ، كېرىيە ئامبىلى جاڭ دارېن جانابلىرىنىڭ تەدبىر قوللى-
نىشىغا ھاۋالە قىلغان. مەلۇم بولۇشىچە، جاڭ دارېن چەت
ئەلدىن كەلگەن بۇ ئىغۋاگەرگە تەدبىر قوللانماقتا يوق، پا-
رىسىنى يەپ، يول قويغان، ھەزرەتلىرىگىمۇ مەلۇم قىلمىغان،
بۈگۈنكى كۈندە جاڭ دارېن قىلمىشىغا لايىق جەھەننەمدىن
جاي تاپتى. ئەمدى بۇ يات تائىپىنىڭ قىلمىشلىرىغا چەك قو-
يۇش ئىشى ھەققىي يوسۇندا دوتەي جانابلىرىنىڭ زىممى-
سىدىدۇر!

«ئېسىم قۇرۇسۇن» دېدى سۇپۇرگەئاخۇن يېنىدا تىزلى-
نىپ ئولتۇرغان پاكىنەك ئەمەلدارغا ئاستىرتىن كۆز يۇگۇر-
تۇپ چىققاندىن كېيىن. بۇ چاغدا ئۇ، ئۆتكەن يىلى كەچ
كۈزدە «يولۇچىمەن» دېگەن نام بىلەن چىرىيىدە بىر ھەپتىچە
تۇرۇپ، كىشىلەردىن ئۇنى-بۇنى سوراپ يۈرگەن بىر كىشىنى
كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئۈلگۈرگەنىدى. ئۇ «يولۇچى»نىڭ
بۈگۈنكى كۈندە ئۆزلىرىگە ئەڭ زۆرۈر چاغدا ياردەم

قىلغىنىغا غايىبانە مىننەتدارلىق بىلدۈردى. لېكىن ئۇ بۇ كۆرۈمسىز ئەمەلدارنىڭ خوتەن قارا سېپەچىلىرىنىڭ مۇھىم بىر كاتتىبېشى ئىكەنلىكىنى زادىلا خىيالىغا كەلتۈرەلمەيتتى.

— ئېھتىرام ئىلىك ئېلىندى!

تېزلىنىپ ئولتۇرۇۋېرىپ پۇتلىرى ئۇيۇشۇپ، بەللىرى سىرقىراپ كەتكەنلەر دوتەينىڭ ئىجازىتى بىلەن، پاكىنەك ئەمەلدارنى دوراپ قەددىنى رۇسلىدى ۋە يەڭلىرىنى قېقىۋەتتى.

تاڭ دوتەي دەۋاخانىنىڭ توغرىسىنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى قەدەملەپ چىقماقچى بولغاندەك، يەلپۈگۈچىنى توختاتماي ھەرىكەتلەندۈرۈپ مېڭىپ چىققاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ پاتراق بىر قارارغا كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشقان ھېلىقى ئەمەلدارنى ۋە بەشەيلەننى كۆرمىگەندەك ئۆز-ئۆزىگە دېدى:

«لېكىنزە، بۇ بەك چوڭ ئىش، ئىككى مەملىكەتنىڭ خارجى مۇناسىۋىتىگە چېتىلىدۇ. سەللا ئېھتىيات قىلمىساڭ سېنى پالاكەت باسىدۇ...»

مەلۇەچىنىڭ ئىشىك تېشىدا تۇرۇپ: «يەكەن شەھىرىنىڭ چېرىكچى ئامبىلى شيۇڭ گاۋشېڭ جانابلىرى دوتەي ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى ئىلتىماس قىلىدۇ» دەپ توۋلىغان ئاۋازى بىلەن، دوتەينىڭ خىيالى يېپى ئۈزۈلدى. ئۇ ئىشىك تەرەپكە قارىماي تۇرۇپلا يەلپۈگۈچىنى «شارت» قىلىپ ئېچىۋىدى، 40-41 ياشلاردىكى تەمبەل كەلگەن سالاپەتلىك بىر ئەمەلدار دەۋاخانىدا پەيدا بولۇپ، تىزلىنىپ سالام بەرگەندىن كېيىن، بىر قىزىل رامكىلىق چوڭ لىپاپىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ دوتەيگە سۇندى.

ئوت بىلەن سۇ ئارىسىدا تەمترەپ، تەڭلىكتە قالغان دوتەي لىپاپىنى ئادەتتىكى ھۆكۈمەت ئالاقىسى دەپ قارىدى بولغاي، پاكىنەك ئەمەلدارغا ئوقۇشقا بۇيرۇدى.

«جانابلىرىغا سالام ۋە ئېھتىرام، قېرىنداشلار بىرلىكىنىڭ
ياراملىق ئادىمى، خوتەنلىك مۇھەممەتئەلىنىڭ مەلۇماتى ۋە ئىشەنچ-
لىك ئەمەلدارلىرىمىزنىڭ گۇۋاھلىقىدىن ئۆتۈشىدىن ئايان بولدىكى،
ئاقپاشا مەملىكىتىدىن كەلگەن سودا ئاقساقىلى سېيىت ھاجى
ئاسىي بەگ ئابلىزقارى بىلەن بىرلىشىپ، ئىككى مەملىكەت
ئارىسىدىكى سودا نىزاملىرىغا خىلاپ ھالدا ھەزرەتلىرىگە
قاراشلىق خوتەن دىيارىدىكى چىرىيە كەنتى پۇقرال-
رىنى يولدىن چىقارغان، پۇقرالىق گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ،
غەللە-پاراقنى ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىۋېلىپ، ھۆكۈمەتكە قارشى
پىتنە پەيدا قىلغان. مەزكۇرنىڭ قوراللىق كۈچىنى تارمار
قىلىپ، زېمىنىنى ۋە پۇقرانى قايتۇرۇۋېلىپ، كېيىنكىلەرگە
ئىبرەت قىلىش يۈزىسىدىن يەكەن شەھىرىنىڭ چېرىكچى ئا-
بىملى شىيۇك گاۋشىبگنى مەزكۇر يارلىق بىلەن ھۇزۇرلىرىغا يول-
لىدۇق. سېيىت ھاجىنىڭ خورىكىنى يەرگە ئۇرۇپ، ئاقىۋىتىنى
ۋاقتىدا بىزگە مەلۇم قىلغايلا.

ئېھتىرام ئىلە: قەشقەر تىتەيى»

يارلىقتىن ئوغلىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان سۇپۇرگەئاخۇن
قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، «يارايسەن ئوغلۇم» دەپ ۋارقىراپ
ئاشلىغىلى تاس-تاماس قالدى. ئۆتكۈنچى كارۋاندىن بىر چاغ-
لاردا خۇپىيانە ھالدا ئەۋەتكەن ئەرزىنى تاپشۇرۇۋېلىپ
قەشقەر تىتەيىگە يەتكۈزگەن ئوغلىدىن چەكسىز ئىپتىخارلىق
ھېس قىلدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئۆز قولى بىلەن قىلغان
ياردىمى دادىسىنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرماقتا ئىدى.

— چېرىكچى سەركەردە ھۇزۇرۇمغا چاقىرىلسۇن!

يارلىقنى قايتا-قايتا ئوقۇتۇپ ئاڭلاپ، مەزمۇنىنى ئەستا-
يىدىل ھەزىم قىلغان دوتەي يارلىقنىڭ مەخسۇس بىر چېرىك-
چى ئامبال بىلەن قوشۇپ ئەۋەتىلگىنىنى كۆرۈپ، ئىشىنىڭ

چەددىيلىكىنى ھېس قىلدى، خوتەن چېرىكچى سەركەردىسىنى باش سەركەردە، شىيۇڭ گاۋشېڭنى ياردەمچى سەركەردە قىلىپ، ئۈچ كۈن ئىچىدە 50 چېرىك بىلەن چېرىيىگە جازا يۈرۈشى قىلدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

33. قەپەستىكى مەھبۇس

ئانا قاغا ئۈچۈم بولۇش ئالدىدا تۇرغان بالىسىغا ئۆمۈرلۈك نەسىھەت تەرىقىسىدە دەپتۇ:

— ئى بالام، ئادەمزات دېيىدىغان بىر تائىپە باركى، ئۇنىڭ ھىيلىسىدىن ھەرۋاقىت ئاگاھ بول، ئۇ ئېگىشكەن ھامان ئۇچۇپ كەت، بولمىسا ئۇ، يەردىن تاش ئېلىپ ئېتىپ، سېنى ئۆلتۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن!

— يوقسۇ ئانا، — دەپ بېشىنى چايقاپتۇ قاغا بالىسى، — ئادەمزاتنىڭ ھىيلىسى تولا، يەرگە ئېگىشمەستىن بۇرۇنلا ئۇچۇپ كېتىمەن، چۈنكى، ئۇ تاشنى قوينىغا سېلىپ ئەكەلگەن بولۇشى ھەم مۇمكىن!

سېخىي، كەرەملىك تەبىئەت چېرىيە ۋۇقرالىرىنى ئادەمزات تائىپىلىرىنىڭ مۇنەۋۋەرلىرى سۈپىتىدە ئاپىرىدە قىلىپ، ئەقىل خەزىنىسىنى قاغا نەسلىدە بولمىغان ئېسىل جەۋھەرلەر بىلەن تولدۇرغان بولسىمۇ، ئەپسۇسكى، ئۇلارنىڭ بىر بۆلىكى مەلئۇنلارنىڭ ھىيلىسى ئالدىدا قاغا بالىسىچىلىك سەزگۈر ۋە چېچەن بولالمىدى. ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئارىسىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان كىشىلىك جەمئىيەتتە ياشاپ كەلگەنلىدىن تارتىپ، سانسىز قېتىملاپ ئالدىنىشنىڭ ئاچچىق ساۋىقى سۈپىتىدە بىر- بىرىنى «قەسەمخورنىڭ سۆزىگە ئەمەس، كۆزىگە

قارىغۇلۇق» دەپ ئاگاھلاندۇرۇپ كەلگەنلەر ئىچىدە كۆرۈمسىز،
ئېتىبارسىز ئۇرەك باخشىدىن ئۆزگە ھېچكىم لەنىتى قەسەم-
خورلارنىڭ كاززاپلىق، ھىيلىگەرلىك ئالامەتلىرى مانا مەن دەپ
چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە ئەسلا دىققەت قىلمىدى. ئۆتمۈش-
دىن خۇدۇكسىرەيدىغان، بۈگۈنىگە ئىشەنچ قىلالمايدىغان،
ئەتىسىگە كۆزى يەتمەيدىغان لەۋزى ھارام بەندىلەر ئۈچۈن
ئالايىتەن يارىتىلغان قەسەمخورلۇققا! نەشىگە خۇمار بولغاندەك
ئۆگىنىپ كەتكەنلەر بۇ دورەم يەنە شەيتان ھەدىيە قىلغان
ئاشۇ قورالى بىلەن ساددا، ئاق كۆڭۈل كىشىلەر ئۈستىدىن نۇس-
رەت قازاندى. قۇرئان كەرىمگە كەلتۈرگەن ھاقارىتى بەدىلى-
گە روزى قىيامەت كۈنى تارتىمىش دوزاخ ئازابىنى نۇسرەت
تەنتەنىسى ئىچىدە تامامەن ئۇنتۇدى.

ھاسىل كالام، ئالدىغانلارغا بېرىلىدىغان جازا نېمىي قال-
دى، ئالدانغانلارغا بېرىلىدىغان جازا بولسا نەقلەشتى. بەش-
توغراقتىن ئالداپ كېلىنگەنلەر توپا كەنتىگە كىرە-كىرمەيلا
قامچا ئويىنىتىپ تەييار بولۇپ تۇرغان ئابدۇراخمان كۆك كۆز-
گە ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، ئۇدۇل سىپىل ھاشارىغا ھەيدەپ
بېرىلگەندا، پۇقرا يۈرىكى پۇشايماندا پۇچۇلاندى، پۈتۈن جا-
ھان كۆزلىرىگە قارا كۆرۈندى...

ئېچىرقاپ كەتكەن ئىككى لالما ئىت يىراقتىن كۆ-
رۈنگەن بىر تال سۆڭەككە ئىنتىلىپ كېتىۋاتقىنىدا، ھەرقانچە
غالجىر بولۇپ كەتكىنىگە قارىماي، بىر-بىرىگە خىرىس قى-
لىشمايدۇ. ھەتتا سۆڭەككە ئورتاق بولماقنى قەستلىگەن ئۇ-
چىنچى بىر ئىتقا بىللە ھۇجۇم قوزغايدۇ، كۆزلىگەن ئولجىغا
يېقىنلاشقىنىدا بولسا ئەھۋال باشقىچە، ئۇلار دەھشەتلىك تۇر-
دە قاۋىشىپ، چىشىنى دوغا تىكىپ بوغۇشىدۇ، چىشلىشىدۇ.

ئالدانغانلار بازار ئەتراپىغا بىنا قىلىش پىلانلانغان

سېپىل ھاشارىغا بەند قىلىنىپ، ئىككىنچى كۈنى سېيىت ھاجىنىڭ ھۇزۇرىدا باشلانغان ئىتلارچە تالىشىش تاكى چۈشكىچە داۋاملاشتى. بۇ تالىشىشتا سۆڭەك ئەمەس، بەلكى ئابدۇراخمان كۆك كۆزنىڭ تويۇقسىز قەشقەر سەپىرىنى خالاپ قالغانلىقى سەۋەب بولدى.

— سۈپۈرگە باشلىق چاتاقچىلار ئەلچى شەھىرىدە قاتراپ يۈرۈۋاتقاندا، مۇھتەرەم ئەپەندىمنىڭ ئالدىراپ سەپەرگە ئاتلانماقچى بولغىنىدىن تولىمۇ ئەپسۇسلانماقتىمەن، — دەپ ئېتىراز بىلدۈردى سېيىت ھاجى دېگىنىدىن يانمايۋاتقان ئابدۇراخمانغا قاراپ چىرايىنى ئۆزگەرتمەيلا.

سېيىت ھاجى ھېسابسىز باھانە - سەۋەبلەرنى تەييارلاپ، توسالغۇ تاش قىلىپ دۆۋىلىۋەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ قارارىنى زادىلا ئۆزگەرتەلمىدى. ئابدۇراخماننىڭ گەپ ئارىلىقىدا: «ئۆتكەن قېتىم جىدەلخورلارغا مىشەك مانتىسىنىڭ تەمىنى تېتىتىپ قويمىغان بولسام، بۇ دورەم ئۇلار شۇنچە ئاسان ئەيۋەشكە كېلەلمەيدى» دېگەن سۆزىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىپ، قەشقەر سەپىرىنىڭ مۇددىئاسىنى ئېنىقلىۋالغان سېيىت ھاجى يەنە تىركەشمەكچى بولدى.

بۇ ھالدىن ئابدۇراخماننىڭ سەپرايى ئۆرلەپ، جەھلى قاتتى:

— ھۆرمەتلىك ھاجىم، خاتىرىلىرىنى جەم قىلىسىلىكى، كونسۇل بىلەن كۆرۈشكىنىمدە، ئۆزلىرىنىڭ يوشۇرۇن يېغىرلىرىنى، خۇسۇسەن مۇھىم تاپشۇرۇقنى ئەستىن چىقىرىپ، نەپسى بالا كەينىدە قورۇل تەرەپلەرگە خۇسۇسىي كارۋان ئەۋەتكەن سەۋەنلىكلىرىنى تاتىلاپ ئولتۇرمايمەن. لېكىن، تۆھپە بىلەن مال - دۇنيانىڭ ئىككىسىنىڭ بىرى پېقىرغا تەئەللۇق بولىدىغانلىقىنى ئۇنتۇمىغايلا!

چىڭ يېرىگە كەلگەندە، ئابدۇراخمان ئارىلىقتىكى پەر-
دىنى بىردىنلا ئېچىۋەتتى. سېيىت ھاجىنىڭ ئېچىلىپ قالغان
يېغىرى خۇددى تۇز قۇيغاندەكلا ئېچىشقا باشلىدى. بۇ
ئېچىشىش تولىمۇ ئازابلىق ۋە دەھشەت ئىدىكى، تىرىك تۇر-
غۇزۇپ، ئۇنىڭ جېنىنى ئېلىشى مۇمكىن ئىدى.

«ساقلىمنىڭ ئاستىغا كىرىۋېلىپ، پۈتكۈل سىرىمنى بى-
لىۋاپسەن ئەبلەخ، ئەمدى بۇ دۇنيادا يا سەن تۇرىسەن، يا
مەن تۇرىمەن»، — سېيىت ھاجى كۆڭلىدىن ئاشۇلارنى ئۆتكۈزدى
ۋە تىنىك ياردىن غۇلاپ چۈشۈۋاتقاندەك، ۋارقىرىۋەتكىلى تاس
قالدى.

ئۇ مەسخىرە كۈلكىسى چاقناپ تۇرغان ئۇسىمدەك كۆپ-
كۆك كۆزلىرىنى ئۆزىگە سانجىپ: «ئەمدى قانداق قىلىسەن؟
چالماڭ سۇغا چۈشتىغۇ» دېگەندەك ھېجىيىپ تۇرغان ئابدۇ-
راخماننى نەق مەيداندىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىپ، پۇخادىن چىقماق-
چى، تىترەپ تۇرغان قولىنى يېنىغا ئۇزاتماقچى بولدى-
يۇ، يەنە بۇ ئويىدىن يېنىپ قالدى. چۈنكى ئۇ ئۆزىنىڭ
ئېيىقتەك تەمبەل، تامدەك تەۋرىمەس بۇ ئادەمگە ئاسانلىقچە
تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. سەللا بىخەستەلىك قىلسا،
قوراللىق تەھدىتكە دۇچ كېلىپ، ئىككىلا ئەمەتتىن مەھرۇم
قالغاننىڭ سىرتىدا دوغا تىككەن ھاياتىنىمۇ ئۇتتۇرۇپ قويۇ-
شى مۇمكىن ئىدى.

ياراتقان ئىگىسى ئۆمۈرلۈك بەخشەندە قىلىپ بەرگەن
تەمكىنلىك ئۇنىڭ سەرراغا دۇچ كەلگەن دېڭىزدەك داۋالغۇ-
ۋاتقان كەيپىياتىنى تېزدىنلا ئۆز ئىزىغا قايتۇردى. ئاجايىپ
كارغا يارايدىغان «كۈلۈمسىرەش»تىن ئىبارەت كۈچلۈك قو-
رالىنىڭ بۇ رەقىبىگە كار قىلمايدىغانلىقىغا زادى ئىشەنمىدى.
ئۇ تاشقا تېگىپ بىسى يانغان پىچاقتەك ئاللىشىپ قالغان

ئەقلىنى بىلەپ، ئىتتىكلىتىش ئۈچۈن ۋاقىت كېرەكلىكىنى ھېس قىلدى. چېكىپ كەتكەن بۇلجۇڭ گۆشلىرىنى، پەيلىرىنى ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىۋىدى، چىرايىدا قەدىناس دوست-يارانلىرىغا يارالغاندەكلا تەبەسسۇم، يېقىملىق كۈلكە پەيدا بولدى. ئۇ ئابدۇراخماننىڭ مۈرىسىگە بۇرادەرانىچە ئۇرۇپ قويۇپ:

— چاقچاق، ھەممە گەپ چاقچاق، پېقىرنىڭ چاقچاققا ئامراق ئادەم ئىكەنلىكى سىلىگە ئايدىڭ، سىلىمۇ چاقچاققا كەلگەندە بوش كەلمەيدىلا جۇمۇ! قىخ... قىخ... قىخ...، — دېدى.

بۇنىڭ يالغان قىياپەت ۋە ساختا كۈلكە ئىكەنلىكىنى تۇيۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئابدۇراخماننىڭ كۆڭلىدە سېيىت ھاجىدەك بىر كۈچلۈك رەقىبىنى يول قويۇشقا مەجبۇر قىلالىغىنى سەۋەبلىك ئالەمشۇمۇل تەمەننا پەيدا بولدى-دە، ئۇنىڭدىن چوڭراق كوزۇرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش خىيالىدىن ۋاز كېچىپ، يۇمشاپ قالغان ۋەزىيەتتىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىش قارارىغا كەلدى. ھېچ بولمىسا، قەشقەرگە بېرىپ كەلگۈچە بولغان بىر ئايچە ۋاقىت ئىچىدە ئۇنىڭغا تىنچ ۋەزىيەت لازىم ئىدى. ئۆزى قايتىپ كەلگەندە بولسا، سېيىت ھاجىنىڭ ئىشىنىڭ كونسۇل تەرىپىدىن توغرىلىنىپ بولىدىغانلىقىغا تاغدەك ئىشەنچ قىلاتتى.

— چاقچاق، راستتىنلا چاقچاق، — دېدى ئابدۇراخمان سېيىت ھاجىنىڭ كۈلكە يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە ئۇدۇل تىكىلىپ تۇرۇپ، — بۇ چاقچاق بولمىسا نېمە بولاتتى؟ سىلى بىلەن پېقىرنىڭ ئارىسىدا تالىشىدىغان ھېچ نەرسە مەۋجۇت ئەمەسقۇ!

ئابدۇراخمان ئەتىلا يولغا چىقىشىنىڭ مۇمكىنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇستىخانىغا بۇيرۇتۇپ قويغان گىلەمنى جىبدەللەت-

كىلى چىقىپ كەتتى.

«ھىم، چاقچاقلىشىش تېخى! خوجا ئاكاڭ ئەزەلدىن بۇنداق چوڭ ئىشقا چاقچاق قاتارىدا مۇئامىلە قىلغان ئەمەس، ئوت بىلەن ئويناشتىڭمۇ، ئەمدى كۆيۈپ كۈل بولمىغىنىڭنى كۆرەي!»

سېيىت ھاجىنىڭ يۈز مۇسكۇللىرى يەنە چىڭىپ كەتتى. چوڭ دەرۋازىدىن غالىبلارچە گىدەيگەن پېتى چىقىپ كېتىۋاتقان ئابدۇراخمانىنىڭ كەينىدىن ھومىيىپ «تۇفى» دەپ تۈكۈرۈپ قويدى، چىشلىرىنى غەزەپ بىلەپ غۇچۇرلاتتى.

«بىراق، بۇ بىر زىل ئىش، زادى قانداق يول بىلەن تاقابىل تۇرۇش كېرەك؟»

ئۇ ئەتىدىن كەچكىچە يېيىقلىق تۇرىدىغان جايىنامازغا ئولتۇردى-دە، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، تەسۋىنى قولغا ئالدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ھاجىم!

سەندەل كەشنىڭ «شىرىق، شىرىق» قىلغان تىۋىشىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ، كەينىگە بۇرۇلغان سېيىت ھاجى پەگاھدا قولىنى كۆكسىگە قويغان پېتى تۇرغان ھاپىزنى كۆرۈپ، «نامازدا ئولتۇرغىنىمنى كۆرمىدىڭمۇ؟» دېگەندەك ئالايدى.

— ھە، نېمە گەپ؟

— دېگۈدەك زۆرۈر گەپمۇ يوق، ئەمدى... مۇنداقلا ئولتۇرۇپ چىققاي دەپ كېلىۋىدىم.

سېيىت ھاجى ئىچىدە: «ۋاي لايغەزەلەي، كىشىنىڭ بېشىدا ئوت كۆيۈۋاتسا، سېنىڭ سالپىيىپ يۈرگىنىڭنى!» دەپ ئويلىدى-دە، تەسۋى سىيرىشتىن توختاپ سورىدى:

— سېپىل سوقۇۋاتقان پۇقرالار قانداقراق، چاتاق تېرىيدىغاندەك ئەمەستۇ؟

— چاتاق تېرىغىلى جېنى ئۇن ئەمەس، ئۇن ئادەمنىڭ ئارقىسىدا بىردىن دورغا قويدۇق، تۇغقانلىرى بىلەن كۆرۈ-

شۇشكىمۇ رۇخسەت قىلمىدۇق.

بىرنەچچە كۈندىن بېرى سېپىل سوقۇۋاتقان پۇقرالارغا نازارەتچىلىك قىلىۋاتقان ھاپىزنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، سېيىت ھاجى بارماقلىرى ئارىسىدا توختىتىۋالغان بىر مارجاننى ئۆتكۈزۈۋەتتى.

— بۈگۈن كېچە مۇشۇ مېھمانخانىدا ياتامدىلا ياكى باشقا يەردە قونۇپ قالامدىلا، ھاجىم؟

— تازا غەلىتە سوئال بولدى-دە، مۇشۇ ئۆيدە ياتماي يەنە نەدە ياتاتتىم، ئالادا ياتسام بولامتى-يا؟ — ھاپىزنىڭ نەدىكى گەپنى قىلىپ ئەرۋاھىنى ئۇچۇرغانلىقىغا تېرىككەن سېيىت ھاجى ئۇنى ھەيدەپ چىقارماقچى بولدىيۇ، لېكىن بۇ قاملاشمىغان سوئالدىن ئۇشتۇمتۇت غەيرىيلىك ھېس قىلدى، — ئەجەب قەيەردە ياتىدىغىنىمنى سوراپ قالدىلىغۇ؟

گىلەم چۆچىسىنى ئويناپ ئولتۇرغان ھاپىز بېشىدىن بىر قاپاق سوغۇق سۇ قۇيغاندەك چۆچۈپ، دۇدۇقلاپ قالدى:

— مۇنداقچىلا... مۇ... مۇنداقچىلا سوراپ قويدۇم، باشقا ھېچ... ھېچقانداق مە... مەقسىتىم يوق... ياق... ياق... بە... بەزىمگە بارغان يە... يەردە قو... قونۇپ قالامدىكىن دەپ...

ھاپىزنىڭ توساتتىنلا جىددىيلىشىپ، دۇدۇقلىشى سېيىت ھاجىنى تېخىمۇ قىزىقتۇردى ۋە ئۇنىڭ سەگەك نېرۋىلىرىدا گۇمان ئالامەتلىرىنى پەيدا قىلدى. ئۇ جايىنامازدىن سۇرۇلۇپ، ھاپىزنىڭ ئالدىغا باردى-دە، ئۇنىڭ قان قاچقان چىرايىغا، تىترەپ تۇرغان ساقىلىغا، قىزىرىپ كەتكەن سالپاڭ قۇلاقلىرىغا سەپسېلىپ، قارىچۇقى ئەينەكنىڭ ئۈستىگە قويغان ساقىدەك لىغىرلاپ تۇرغان كىچىك كۆزلىرىگە تىك قارالدى.

ھاپىز ئۇنىڭ قارىشىغا چىداپ تۇرالمىدى، كۆزلىرىنى قاياققا ئەپقاچسىمۇ ئاجايىپ سىرلىق بىر نۇر چاچراپ

چىقىۋاتقان دەھشەتلىك كۆزلەردىن قۇتۇلالمىدى. سېيىت ھاجىنىڭ كۆزىدىن ئوقتەك چاچراپ چىققان نۇر ئۇنىڭ كۆز پەردىسىنى تېشىپ ئۆتۈپ، يۈرەك باغرىغا قادالدى. رەھىمسىز ئوق بىلەن بىللە تارالغان سوغۇق ئېقىم ئوق تەشكەن تۆشۈكتىن ئۆتۈپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى مۇزلىتىۋەتتى. پالاكەت مەنـ پەسى بولغان تاشۇ كۆزلەر بارغانسېرى چوڭايدى، پىيالىدەك، چۆچەكتەك، كاسىدەك، كۆلدەك بولدى. ھاپىز تاشۇ كۆزلەر ئىچىگە چۆكۈپ كەتتى، نەپسى بوغۇلدى، تۇنجۇقتى...

— چىدىيالمىدىم، چىدىيالمىدىم، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ھەممىنى دەيمەن، قالدۇرماي ئىقرار قىلىمەن، مەن ئەسكى، مەن تۇزكور، مەن پاسىق...

تىترىكىنى زادى باسالمىغان ھاپىز مەخسۇم ئۆزىنى ئۆزى تەستەكلىدى، سېيىت ھاجىنىڭ ئايىغىغا تاشلىنىپ، پۇتىنى مەھكەم قۇچاقلىدى. سېيىت ھاجى نىجاسەتتىن يىرىـ گەنگەندەك، پۇتىنى زەردە بىلەن سىلكىۋەتتى. ئۇ جانسىز مۇردىدەك، گىلەم ئۈستىگە پالاقىدە يىقىلىپ، يوغان بۇرنى شاپتۇلدەك مىجىلدى.

— راستىڭنى ئېيت، راستىڭنى ئېيتمايدىغان بولساڭ!...

— راستىمنى ئېيتاي، — دېدى ھاپىز، — سىلىگە بىر كىشى قەست قىلماقچى، قەست قىلماقچى!

— ھە؟!

— بۇ راست گەپ، قەست قىلماقچى!

سېيىت ھاجىدا ھېچقانداق جىددىيلىشىش ئالامەتلىرى كۆرۈلمىدى. ئۇ سەل ئويلىنىپ تۇرۇۋالدى-دە:

— ئىشىك-دېرىزىلەرنى يېپىۋەت! — دېدى پەگاھدا پىرـ خۇندەك پىرقىراپ يۈرگەن ھاپىز مەخسۇمغا بۇيرۇق ئاھاڭىدا.

— ھە، ئەمدى ئالدىرىماي سۆزلە، ماڭا قەست قىلغۇچى

گىم، قاچان قەست قىلماقچى، مەندە نېمە ئۆچى بارئىكەن؟
— سىلىنىڭ خىياللىرىغا كىرىپ چىقمىغانلا بىر ئادەم...
ئۇلارنىڭ خۇپىيانە پارىڭى ئۇزۇن داۋام قىلمىدى. بىردىنلا ئېچىلىپ كەتكەن چىرايىغا خاتىرجەملىك ھەتتا خۇشاللىق ئالامەتلىرى بالقىپ چىققان سېيىت ھاجى تۆش يانچۇقىدىن سائىتىنى چىقىرىپ قارىدى - دە، ئىككى پۆكلىنىپ، ئىتائەتمەن قولىدەك قول باغلاپ تۇرغان ھاپىز مەخسۇمغا بۇيرۇدى:
— ئابدۇراخمان ئەپەندىگە يەتكۈزسىلە، بۈگۈن كەچقۇرۇن ھۇزۇرۇمغا قەدەم تەشرىپ قىلغاي، ئۇنى يوللۇق تۇتۇپ ئۇزىتىپ قويىمەن.
— خوش ھاجىم، خوش!
سېيىت ھاجى كەينىگە بۇرۇلۇۋاتقان ھاپىز مەخسۇمغا يەنە ئالاھىدە تاپىلىدى:
— خوش خەۋەر يەتكۈزگەندە جەزمەن كۆلۈمىسىرەش كېرەك، مانا مۇنداق...
تۈن تەڭ بولغان چاغ. ئاسماندا قارامتۇل بۇلۇتلار ئۇركۈگەن پادىلاردەك كۆچمەكتە، بۇلۇتلار ئارىسىدا كۆز قىسىشىۋاتقان يۇلتۇزلارلا غۇۋا پىلدىرلاۋاتقان سانسىز چىراغلاردەك كۆرۈنىدۇ. تەبىئەتتە ئازراقمۇ شامال يوق. قەيەرلەردىدۇ تام كامارلىرىدا، ئۆي پەرمانلىرىنىڭ يېرىقلىرىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان چېكەتكىلەر دېمى سىقىلغاندەك توختىماي چىرىلدىشىدۇ. پات - پات ھۆكمەتكە چۈشكەن ئاشىق سوپىلاردەك ھوقۇلداپ قويىدىغان ھۇقۇش كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزىدۇ.
دەل شۇ ئەسنادا، قارا كېپەن كىيگەن ئەرۋاھدەك بىر گەۋدە قەسىرنىڭ تاغ تەرىپىگە جايلاشقان سۆگەتلىك ئارىسىدا پەيدا بولدى. شاخلىرى سەكسەنپۇتنىڭ ئاياغلىرىدەك يېيىلغان

قېرى سۆگەتنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، قەسىر تە-
رەپكە قاراپ تامدىن ئارتىلىپ چۈشكەن ئۈزۈك شېخىدا ساڭ-
گىلاپ تۇرغان ئاق پوتىنى كۆردى. ئەتراپقا زەن قويۇپ،
ھېچقانداق غەيرىي شەپە سەزمىگەندىن كېيىن، كۆكۈچ پار-
قىراپ تۇرغان خەنجەرنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا جايلاشتۇر-
دى-دە، ئېرىق ئىچىدە يىلاندەك سويلاپ قەسىر تېمىنىڭ
تۈۋىدىكى سۆگۈچ يېنىغا كېلىپ، غايىب بولدى.

كېچە سۈكۈناتىغا چۆمگەن قەسىر ئىچى كىچىككىنە شە-
پىنىمۇ ئۆزىگە سىڭدۈرۈۋالمايدىغان دەرىجىدە سۈرلۈك ئىدى.
ئاتخانىدا بولسا كېرەك، كۈندۈزى ھۆرۈنلۈق قىلىپ، تۈن ھەس-
سىدە ئىشتىھاسى ئېچىلىپ كەتكەن مەپە ئېتى بېدە چاين-
ماقتا. قونداقتا سىغدىشىپ ياتقان توخۇلار تومۇزدىن زارلان-
غاندەك تۇرۇپ-تۇرۇپ «غىق، غىق» قىلماقتا ئىدى.

قارا گەۋدە ئۆزىگە بەش قولدەك تونۇش بولغان قىرلار-
دىن، ئېرىقلاردىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، تال بارىنگى ئاستىغا كەل-
دى، مېھمانخانىدىن كېلىۋاتقان خورەك ئاۋازىنى نىشانلاپ،
قىيا ئېچىلغان ئىشىكتىن خۇددى ياغلاپ قويغاندەك «غىپلا»
قىلىپ كىرىپ كەتتى.

ئۇ دېرىزە تۈۋىگە سېلىنغان تاۋار كۆرپىلەرگە
چۆكۈپ، يۈزىنى تامغا قارىتىپ ياتقان رەقىبىگە ئۆچمەنلىك
نەزەرى بىلەن تىكىلدى، ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىن ئىككى غېرىچ كېلە-
دىغان خەنجەرنى چىقىرىپ، شېرىن چۈش ۋە خورەك بىلەن ئاۋارە
بولۇۋاتقان كىشىنىڭ دۈمبىسىگە زەرب بىلەن سانجىدى. خەنجەر-
نىڭ ئۈتكۈر ئۇچى نەق يۈرەككە تەگدىمىكىن، خەنجەر يېگۈچى
قىمىرلاشقىمۇ ئۈلگۈرمەي، قارا گەۋدە يەنە ئىككىنچى، ئۈچىنچى
خەنجەرنى ئۇردى، پوخادىن چىققۇچە قوچىدى، يەنە قوچىدى.

ئۇ قان يۇقى خەنجەرنى ئېگىشىپ تۇرۇپ ئۆتۈكىنىڭ

قونچىغا سالدى، قولىنى كەينىگە قىلىپ تۇرۇپ تەنتەنە قىل-
غان قىياپەتتە ئۇك پۇتىنى سوزۇلۇپ ياتقان جەسەتنىڭ بول-
دۇقلاپ ئىبقىپ چىققان قاندىن قارىيىپ تۇرغان مۇرىسىگە قوي-
دى ۋە كۆچەپ ئىتتەردى، جان تالاشقاندا تەكىيىنىڭ قى-
رىغا كىلىپ قالغان جەسەت خۇددى قايتىدىن جان كىرگەندەك-
لا «پولتۇك» قىلىپ دومىلاپ چۈشتى.

— ھە!؟

قارا گەۋدە دىرىزىدىن چۈشۈۋاتقان سۇس يورۇقتا يو-
رۇپ تۇرغان جەسەتنىڭ يۈزىگە ئىڭىشىپ قاراپلا چۆچۈپ
كەتتى. ئۇ قولىنى خەنجىرىگە ئۇزىتىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدى.
گەجگىسىگە تەگكەن كۈچلۈك زەرب بىلەن كۆزلىرىگە «يالت»
قىلىپ ئىككى چوغ كۆرۈندى، بۇرنى قىزىلمۇچ قۇيغاندەك ئې-
چىشتى، كاللىسى گەجگىسىدىن ئاجراپ كەتكەندەك، بىشىدىن
ئاشۇرۇپ يەرگە ئۇرۇلۇپ چۆل-چۆل قىلىۋىتىلگەندەك تۇيۇلدى.

بولارنىڭ ھەممىسى بىر دەقىقىنىڭ ئىچىدىلا يۈز بەردى.
قارا گەۋدە گۈپلا قىلىپ كەينىچە يىقىلدى.

— ئادەم بارمۇ؟ قاتىلنى تۇتۇڭلار! قاتىلنى تۇتۇڭلار!...

چۆچۈگەن توخۇلار قوندىقتىن قاقاقلىغان پىتى ئۇچۇپ
چۈشۈپ، چالا ئۇيقۇلۇق ھالدا توۋلاپ، جارقىراپ يۈرگەن
رەھمەتنىڭ ئايىغىغا پۇتلىشىپ، ھويلىنى بىشىغا كىيدى. ئات-
خانىنىڭ يىنىدىكى سولاقخانا ئالدىدا مۈگدىشىپ ئولتۇرغان
ئىككى دورغا سەپەر بوۋاينى قىچىپ كەتتى، دەپ قالدى
بولغاي، ئويغىنىپلا «ئوغرى قاچتى» دەپ ۋارقىرىغىلى تۇردى.
قورقۇپ ئىسىنى يوقاتقان ئابلىزقارى ئىشتانچاقلا
ئىتىلىپ چىقىپ، ئالدى تەرەپتىن كىلىۋاتقان بىر دورغىنى
بىكاردىن - بىكار ئىككى تەستەك ئۇرۇۋەتتى. ئارقىدىنلا ئالەم-
نى بىشىغا كىيىپ، ھەنپە خىنىم ئادەملەر ئارىسىدا پەيدا

بولدى، جاپپار موللا ۋە باشقا مۆلازىملارمۇ ئۈۋىسىغا سۈكىرىپ كەتكەن چاشقانلاردەك شىپىرلاشتى. ئىتلار قاۋىشىپ، توغرىقىغىل كەلتىنى ۋەھىمە باستى.

سېيىت ھاجى قەتلى قىلىنغۇچىنىڭ ۋە قاتىلنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمىدى. قەسىردە تاڭ ئاتقۇچە بېسىقمىغان يىغا - زار، تاراق - تۇرۇقلار چالا ئۇيقۇلۇق ياتقانلىرىدا قۇلىقىغا كىرىپ قالغان كىشىلەر بامدات نامىزىغا كېتىۋېتىپلا ھەممىدىن خەۋەر تاپتى.

— نادىرخان بازار بېگى كەتكەن يېرىدىن خۇپىيانە قايتىپ كېلىپ، ئابدۇراخمان كۆك كۆزنى ئۆلتۈرىۋېتىپتۇ، سەككىز يېرىگە پىچاق ساپتۇدەك.

— ئۆمرىدە تىرناقچىلىكمۇ ساۋابلىق ئىش قىلمىغان پاسىق ئىدى، بۇ دورەم ئەجەب ئوبدان ئىش قىلىپتۇ - يا؟

— خوتۇندىن، مەنسەپتىن ئايرىلىپ قالغىنىغا چىدىيالمىغان بولسا كېرەك ئىھتىمالىم!

— قىزىق گەپ، بۇنىڭ ئابدۇراخمان بىلەن نېمە ئالاقىسى؟

— كىم بىلىدۇ، بەلكىم ئابدۇراخماننىڭ يەيدىغان رىزقى تۈگىگەن بولغىيدى ياكى يامانلىقى بېشىغا چىققاندۇ!

ئابدۇراخماننىڭ نامىزى چۈشۈرۈلىدىغانلىقى ئۈچۈنلا بامدات نامىزىنى ئاق مەسچىتتە ئوقۇشقا رۇخسەت قىلىنغان جامائەت تۈرلۈك غۇلغۇلالار بىلەن كېتىۋاتقاندا جىنازىسىمۇ يېتىپ كەلدى.

يېپيېڭى يوپۇق يېپىلغان جىنازىنىڭ ئالدى تەرىپىنى ھاپىز مەخسۇم بىلەن ئابلىزقارى كۆتۈرگەنىدى. كەينىدىكى ئىككى پۇتىنى خاتىپ بازار بېگى بىلەن رەھمەت كۆتۈرگەن. قايغۇغا پاتقان سېيىت ھاجى جىنازىنىڭ ئالدىدا داد - پەرياد ئۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى. كۆزىدىن تۆكۈلگەن

ياش، تولا سۈرتۈپ قىزىرىپ كەتكەن بۇرنىدىن قۇيۇلغان پوتلا
بىلەن قوشۇلۇپ بۇرۇتى ئۈستىدە توختاپ قالغانىدى. ئۇ كېتى-
ۋېتىپ، ئاھ ئۇرۇپ يىغلايتتى.

— ئاقپاشانىڭ قارىچۇغىسى ئەدىلە قېرىنداشىم، بىزنى
نېمدەپ تاشلاپ كەتتىڭلە قېرىنداشىم، سىلى كەتكۈچە بىر
كەتسەك بولماسمىدۇ قېرىنداشىم، ئاھ قېرىنداشىم، باغرى يۇم-
شاق تۇغقىنىم...

ھاپىزمۇ جىنازىنى كۆتۈرۈپ كېلىۋېتىپ، توختىماي ئۆپ-
كىدەيتتى، سىلكىنەتتى، قىزغۇچ كەلگەن قويۇق ساقىلى
سۇ كەچكەن قوتازنىڭ قۇيرۇقىدەك نەملەشكەنىدى...

قىل ئارغامچا بىلەن چەمبەرچاس قىلىپ باغلى-
ۋېتىلگەن نادىرخان شەھى گۆردەك قاراڭغۇ، ئىت ئۇۋۇسى-
دەك سېسىق بىر ئۆيدە ھوشىغا كەلدى. قولىنى مىدىرلاتماق-
چى بولۇۋىدى، بولجۇڭ گۆشلىرىگە پېتىپ كەتكەن ئارغامچا
ئەسلا ئىمكان بەرمىدى، ئىششىپ كەتكەن بېشىمۇ خۇددى
ئۆزىنىڭ ئەمەستەكلا تۇيۇلدى. تىلىنى ئاستا مىدىرلىتىپ، لەۋ-
لىرىنى يالىۋىدى، تۇزلۇق بىر تەم بىلەن تەڭلا كۆڭلى ئاي-
نىغاندەك بولدى. قاياقتا قارىسىلا زۇلمەت، پەقەت ئىشىك
تاختايلىرىنىڭ يوچۇقىدىن ئېتىلىپ كىرگەن پىچاق بېسىدەك
يورۇقلۇق كۆزىگە تاشلانغاندىلا، ئۇ ئۆزىنىڭ گۆردە ئەمەس،
بەلكى تىرىكلەر دۇنياسىدا ياشاۋاتقىنىنى تۇيدى. بىر ئايال
كىشىنىڭ ئۆزىگە تونۇشتەك بىلىنگەن يىغا ئاۋازى ۋە چۈچە
خورازنىڭ پات-پات قىچقىرىپ قويۇشلىرى كەچكىسىگە تەگ-
كەن تاياق بىلەن تەڭلا ئىلكىدىن قېچىپ كەتكەن ئەس-
ھوشىنى قايتۇرۇپ بەردى. پىكرىنى قانچە ئىشقا سېلىپمۇ
خەنجەر ئاستىدىكى رەقىبىنىڭ تۇيۇقسىز ناتونۇش بىركىشىگە
ئايلىنىپ قالغانلىقىنى زادىلا چۈشىنەلمىدى. ئاخىر: «بەل-

كى قورقۇنچلۇق يامان چۈش كۆرۈۋاتسام كېرەك» دېگەن يەرگە كەلدىيۇ، بۇ پەرىزى ئۆزى ياتقان ئۆينىڭ ئىشىكى قاتتىق مۇشتلىنىپ، نەۋرە ئاچىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىشى بىلەن ئۆزۈل - كېسىل بەربات بولدى.

— ئۆزۈڭگەمۇ قىلدىڭ، بىزگىمۇ قىلدىڭ، ئاقپاشانىڭ ئادىمىنى ئۆلتۈرگۈچە سورىقى يوق پۇقرادىن يىگىرمىنى ئۆلتۈرسەڭ بولماسمىدى؟! ۋاي شورپېشانەم، سەن هاراملىق بىلەن تۇغقان بولغىنىمغا بۇرۇن - قۇلىقىمغىچە تويدۇم...

ئۇ مېڭىسىنى قوچۇپ ئارام بەرمەيۋاتقان بۇ قورقۇنچلۇق ئاۋازدىن قۇتۇلماقچى بولۇپ، قۇلىقىنى مەھكەم يوپۇردى، لېكىن بۇ ئاۋاز يەنە ئاڭلىنىۋەردى. «ھەي قارا يۈز قانجۇق، ھەممە بالايى گەردانىغا مۇپتىلا قىلغان ئۆزۈڭ، سېيىت ھاجىنىڭ لاتا - پۇتىلىرىغا قىزىقىپ، مېنى يات ئەلگە بېرىپ باي بولۇپ كېلىش ۋەسۋەسىگە سالغانمۇ ئۆزۈڭ، گېپىڭگە كىرمىگەن بولسام سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىمىغا چۈشكىلى ساراڭمىدىم؟! سەن مېنىڭ ئاچام ئەمەس، سەن دۆيۈز، سەن سېتىلما جەددال!» دەپ تىللاپ ئىچىنى بوشىتىۋالماقچى بولۇپ، يەنە يالتايدى.

ئاچىسىنى كىمدۇ بىرى دۆشكەلەپ، تۇرتۇپ كەتتى. قۇلىقى تىنچىپ قالغان نادىرخان بىرلا دومىلاپ تامغا يۆلەندى ۋە بىر پاي ئۆتۈككە تىقىلغاندەك كېرەككە كەلمەيۋاتقان پۇتىنى تەسلىكتە رۇسلاپ، قىسقا، ئەمما قورقۇنچلۇق كەچۈرمىشىنىڭ سۈرەتلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى.

... شۇنداق قىلىپ، تاغدەك ئىشىنىدىغان نەۋرە ئاچىسى شېكەر سۈيى بىلەن ئۇسا قىلغان يۈرىكىگە سېيىت ھاجى تەرىپىدىن تاشلانغان ھىيلە - مىكىر ئورۇقى بىردەمنىڭ ئىچىدىلا بىخ سۈردى. تەسەۋۋۇرىدا ئۆزىگە تەبەسسۇم قىلىپ، چاقىرى-

ۋاتقان جەننەتتەك زېمىنغا بېرىپ، بىر ئەتىگەندىلا باي بو-
لۇپ قايتىش چۈشىنى كۆرۈپ، مەيدىسىگە مەردلەرچە مۇشت-
لاپ، كارۋان بىلەن بىللە ئاتلاندى. ئۆلگۈر ھاپىز قورۇلىدىن
ئۆتۈپلا ئۇنى تۇڭگۇز تەلەتلىك بىر كىشىگە خۇددى بىر تاي
يۇڭنى ئۆتكۈزگەندەكلا ئۆتكۈزۈۋەتتى. كىم بىلسۇن، كارۋاننىڭ
قارىسى يوقىلىشىغىلا ئۇنىڭ ئېتىبارى ئاسماندىن يەرگە چۈشكەن-
دەكلا چۈشۈپ كەتتى. ئارزۇ قىلغان نازۇ نېمەت تۇگۇل، قور-
سىقىنى تويغۇزۇشنىڭ ئۆزىمۇ بىر گەپ بولۇپ قالدى. پەقەت جان
ئالغۇچى ئەزرائىل قولاي پەيتىنى پايلاپ، بېشىدا ئەگىپ يۈر-
گىنىنى چۈشەنگەندىلا ئۆزىنىڭ ئوچۇق تۇرغان قاپقانغا دەس-
سەپ، بازار بېگىلىك مەنسىپىدىن، پۇللۇق قىزدىن ئايرىلىپ
قالغانلىقىنى ھېس قىلدى.

ئۇنىڭ كاللىسىدىن تۈتۈن چىقىپ كەتتى. مال دېسە،
مېلى بار، نام دېسە نامى بار پۈتۈنسۈرۈك بىر بايۋەچچى تۇ-
ۋۇقلۇقىمۇ ئەخمەقلەرچە ئالدانغىنىدىن تۈگىمەس خورلۇق
ھېس قىلدى. ئۆزىنى گوللاپ ئەكىلىپ، بۇ تەرىقە قىس-
مەت قۇچىقىغا تاشلاپ كەتكەن ھاپىزنى قويرۇق شىپاڭلىتىپ
تۇرغان ئىت تەرىقىسىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈردى.

ئاخىر ئۇ دىۋانىلاردەك قەدىرسىزلىنىپ، ئوغرىدەك يو-
شۇرۇنۇپ يۈرۈپ، بىر ئاق كۆڭۈل مۇساپىر ئورۇسنىڭ ياردىمى
بىلەن قورۇلدىن قېچىپ چىقتى، ھاپىزدىن تارتىپ جەدال
سۈپەت ئاچچىسىغىچە قىرىپ تاشلاپ، ئۆچ ئېلىشقا قەسەم ئىچ-
تى-دە، كەنت ئەتراپىغا يېتىپ كېلىپ، ئەرۋاھتەك مۆكۈپ
ياتتى.

ئۇنىڭ قىياسى خاتا چىقمىدى. مەنسىپىنىڭ خاتىپىغا،
پۇلدار قىزىنىڭ تۇزكور سېپىت ھاجىغا تەئەللۇق بولۇپ كەت-
كەنلىكىنى بىلگەندە، قىساس خەنجىرى رەشىك ئوتىدا تاۋلاندى.

ئۇ ئالدىنقى ئاخشىمى ئەلىياتقۇدا قاراڭغۇلۇقتىن ئۆمىلەپ چىققىنى-دە، سېپىل سوقۇلۇۋاتقان يەردىن كېچىكىنە ئىش بىلەن قەسىرگە قاراپ يالغۇز كېتىۋاتقان ھاپىز مەخسۇمنىڭ كېكىردىكىنى بوغۇپ، قوناقلىقتا سۆرەپ كىردى. قورقىنىدىن كۆزلىرى ئالاق-جالاق بولۇپ كەتكەن ھاپىزنىڭ يۇڭلۇق بويىنىغا خەنجىرىنىڭ بىسىنى پاتۇرۇپ تۇرۇپ، چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن چىقىرىپ:

— خوجاكاڭنى تونۇدۇڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ......

— كۆزلىرىڭنى يوغان ئېچىپ قارا مۇتتەھەم، نادىرخان بايۋەچچى دېگەن مەن بولىمەن!

— ھە؟!

نادىرخان بايۋەچچىنىڭ كېكىردىكىنى ساتىراشنىڭ گەز ئامبۇرىدەك سىقىپ تۇرغان كۈچلۈك بىلىكىدە گۈلەڭگۈچ ئۈچۈپ تۇرغان ھاپىز ئۇنىڭ قورقۇنچلۇق يېشىل نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپلا ھوشىدىن كەتكىلى تاس-تاماس قالدى. نادىرخان ئۇنىڭ ئىككى ئېڭىكىگە بىردىن تەستەك ئىنئام قىلىپ سەگىتكەندىن كېيىن:

— بىلىپ قوي، مەن سەندىن ئۆچ ئالىمەن، دۇنيادىن ئازاب تارتماي كېتەي دېسەڭ راستىڭنى ئېيت، سېيىت ھاجى كېچىلىرى قەيەردە ياتىدۇ؟ يېنىدا بۇۋىمەريەم بارمۇ-يوق، خاتىپ قەيەردە؟

ئۆزىنىڭ ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكىگە جەزىم قىلالمايۋاتقان ھاپىز نادىرخان بايۋەچچىنىڭ ئارقىمۇ ئارقا قويۇلغان سوئاللىرىنى چالا-پۇچۇق ئاڭلىدى-دە، لاغىلداپ تىترەپ يېلىنغىلى تۇردى:

— بىلمەسلىكىم، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ ئۆزلىرىگە

ئەرەج ساپتىمەن. ئەمدى تووۋا قىلدىم، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، ھەممىنى دەپ بېرىمەن، ھەممىنى...

ھاپىزنى ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا يىغىشتۇرۇۋېتىسە، ئۇخلاپ ياتقان يىلاننىڭ بېشىغا دەسسەپ، رەقىبىنىڭ چوگىنى قاچۇرۇپ قويىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن نادىرخان ئالدى بىلەن ھاپىزدىن گەپ ئېلىۋېلىش قارارىغا كېلىپ، بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

ھاپىز جېنىدىن ئۈمىد پەيدا بولغانلىقىغا مىڭ قەتلە شۈكرى قىلىپ، سىپىيت ھاجىنىڭ بەزىدە بەزمىگە بارغان يەردە قونۇپمۇ قالىدىغانلىقىنى، خوتۇنىنىڭ كۆپىنچە ھاللاردا ئەلچىدىكى تۇغقىنىنىڭكىدە تۇرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، سىپىيت ھاجى قەسىردە قونغاندا سىپىلدىن ساڭگىلاپ چۈشكەن ئۆرۈك شېخىغا پۇتىنى ئېسىپ قويۇشقا ۋەدە بەردى.

ئىشنى ئالدى بىلەن سىپىيت ھاجىنى ئۆلتۈرۈشتىن باشلىماقچى بولغان نادىرخان ئاق پېتىنى كۆرۈپ، ھاپىزمەخسۇم ئېچىپ قويغان سۆڭگۈچتىن ئۆمىلەپ ئۆتۈپ، رەقىبلىرىنىڭ ئۇۋىسىغا كىرگەنىدى...

نادىرخان قاراڭغۇ جاڭگالدا ئادىشىپ قالغان يولۇچىدەك، ھەر خىل تېپىشماقلار بىلەن چىلىشىۋاتقاندا، ئىشىكنىڭ تاراقلاپ ئېچىلىشى بىلەن تەڭ ئېتىلىپ كىرگەن تۆت چاسا شولىدىن كۆزىنى ئەپقاچتى-دە، بىرقانچە قېتىم يۇمچۇكلىگەندىن كېيىن يەنە قارىدى.

ئۇ تۆت چاسا شولىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا بەيگىدە ئۇتۇپ چىققان چەۋەندازنىڭ تەلەتىدىلا بولىدىغان قانائەت كۈلكىسىنى كۈلۈپ تۇرغان سىپىيت ھاجىنى كۆردى، ئۇنىڭغا چاشقانغا ئېتىلغان ھۇقۇشتەك ئېتىلماقچى بولۇۋىدى، يەنە دوملاپ كەتتى.

— ھا...ھا...

— تۇفى!

— ھا...ھا...

نادىرخان بايۋەچچى سېيىت ھاجىنىڭ ئۆزىنىڭ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغىنىنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈۋاتقىنىنى ياكى كىشىگە ئېيتقىلى بولمايدىغان باشقا بىر خۇشاللىقىنىڭ بارلىقىنى زادىلا بىلەلمىدى. شۇنداقتىمۇ، قايناپ تۇرغان ياغقا تاشلانغاندەك تولغىنىپ، ۋارقىراپ تاشلىدى:

— پېشانەڭ ئوڭ ئىكەن ئېپلاس ئالدامچى. خەنجىرىمنىڭ قەھرىدىن ئامان قالدىڭ! ئەمدى مېنى تېزرەك ئۆلتۈر!

— ھا...ھا...

سېيىت ھاجى قوۋۇزلىرى تىلىپ كەتكۈچە كۈلكەندىن كېيىن، يىراقتىراق قاراپ تۇرۇشقان دورغىلارنى نېرى كەتكۈزۈۋېتىپ:

— ئۇنداق ئاسان ئۆلۈم يوق بايۋەچچى، پېقىر ئاقپاششانىڭ ئەلچىسىنى ئۆلتۈرگەن مۇھىم جىنايى پاكىتنى ئاسانلىقچە قولدىن چىقىرىۋەتمەيمەن، بۇ تىرىك پاكىتنى قەپەسكە سولاپ، قەشقەردىكى كونسۇلغا يوللاپ بېرىمەن. ئۇ يەردە نېملا دەپ جۆيلۈگىنىڭ بىكار، ئۇلار سېنى دارغا ئېسىپ، تېرەڭنى تەتۈر سويىدۇ، گۆشۈڭنى قاغا - قۇزغۇنلارغا تاشلاپ بېرىدۇ. ھا...ھا ..ھا...ئىسىت ياش ئۆمرۈڭ، ئىسىت! — دېدى.

— ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا سورىۋالاي قارا يۈز، ئورنۇڭدا نېمىشقا باشقا بىرى يېتىۋالغان؟ مەن قانداق بولۇپ قولۇڭغا چۈشۈپ قالدىم؟

— ئاللا بەندىسىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، يامان نىيەت بىلەن دىلى بۇلغانغانلارنى غەپلەتكە ئاشنا قىلغۇچىدۇر. ھا...ھا...

سېپىت ھاجى بالا ۋاقىتلىرىدا نەس باسقان ئات باقارلار-دىن دېگەنلىنى ئۇنىدۇرۇۋالغاندىمۇ بۇنچىلىك خۇشال بولۇپ كەتمىگەن بولغىيدى، ئۇ ھېلىقى گەپنى قىلىپ، نادىرخان بايۋەچچىنى خىيال قاينىمىغا غەرق قىلدىيۇ، ھاپىزنىڭ كۆزىدىكى مەخپىيەتنى قانداق ئۇستىلىق بىلەن بىلىۋالغىنىنى، يوللۇق ھېسابىدا بويى بىلەن تەڭ شايى - ئەتلەس، زىلچە گىلەملەرنى ئالدىدا قويۇپ، ئابدۇراخمانىنى قانداق قوندۇرۇپ قالغىنىنى، قانداق قارا باستۇرغىنىنى... ئەسلا ئېيتمىدى. بۇ سىرنى ئۇ بەلكى ئۆزى بىلەن بىللە ئۇ ئالەمگە ئەكەتىشى مۇمكىن ئىدى...

34. «يۇرت بىزنىڭ، ھەقىقەت بىزنىڭ»

مىلادى 1912 - يىل 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى.

خوتەن دوتىيى تاڭ يۇنجۇڭنىڭ دەستىكىنى ئېلىپ جازا يۈرۈشكە ئاتلانغان چېرىكلەر تاڭ ئالدىدا قوزغىلىپ، ئىلچى شەھىرى بىلەن لوپ بوستانلىقىنىڭ شەرقىي گىرۋىكىگىچە بولغان مۇساپىنى نەق يېرىم كۈندە بېسىپ بولدى - دە، كۈن تىكلەنگەن مەزگىلدە چېرىيىگە تۇتىشىدىغان دەشت يولىغا قەدەم تاشلىدى.

تەبىئەت ئىلاھىنىڭ خەيرىخاھلىقى تۇتۇپ كەتتىمۇ يا ئادالەت يولىدا قىلغان سەپەر ئاقىۋەتلىق بولدىمۇ، ئەللىكچە چېرىك ۋە چېرىكلەرگە ئەگىشىپ يۇرتىغا قايتىۋاتقان ئاتمىشچە مۇساپىر پۇقرانىڭ بېشىغا سايە سېلىپ ئىلاچى تەرەپتىن سۈرۈلۈپ كەلگەن يوغان بىر پارچە سۇررەڭ بۇلۇت دەشت ئاسمىنىغا كېلىپ چىپپىدە توختىدى - دە، بىرلا سىلكىنىپ يەنە

ئۆزۈپ كەتتى. قىزىپ تۇرغان قۇم ئۈستىگە ياققان پۇرچاق-
تەك - پۇرچاقتەك يامغۇر قوقاسقا چۈشكەن سۇ تامچىسىدەك
پاژ - پۇژ قىلىپلا پار زەررىلىرىگە ئايلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ،
ھاۋا ئانچە - مۇنچە سەگىنگەندەك بولدى. بىمارنىڭ يۈزى-
دىكى ياۋا چېچەك ئاسارىتىدەك چېكىم - چېكىم توچكىلار بى-
لەن نەقىشلەنگەن قۇم بېتى توزغاقتەك توزۇشتىن توختاپ،
شىپالىق يامغۇر شەربىتىنى ئىچىپ، ئىسسىتمىسى يانغاندەك
تىنچلىنىپ قالدى. پەقەت، كۆز ئايلىرىنىڭ قارىسىنى كۆرمەي-
لا قىسقا ۋە ئېتىبارسىز ئۆمرى بىلەن خوشلىشىپ، يىلتىزى-
دىن بىمەھەل مەھرۇم بولغان تۇرالغۇسى يوق قامغاقلارلا
ئاستا - ئاستا ئېسىۋاتقان ئىسسىق شامال بىلەن تەك يۈگۈ-
رۈپ، يۈرۈش قىلىۋاتقانلارنىڭ ئالدىدا خالىس يول باشلىغۇچى-
دەك دوملايتتى.

ئوخشاشلا قارا ئاتقا مىنگەن بۇرۇتلۇق باش سەركەردە
ۋە چېرىكچى ئامبال شيۇڭ گاۋشېڭغا ئەگەشكەن پىيادە چې-
رىكلەر قىلىچ - نەيزىلىرىنى يالت - يۇلت چاقنىتىپ، كۆمۈ-
لۈپ كەتكەن كارۋان يولىدا قۇم كېچىپ كەلمەكتە. يوغان
قاپاقلارنى يۈدۈۋالغان سۈپۈرگە ئاخۇن، قادىر تۆمۈرچى ۋە جا-
مالىدىن بوۋايمۇ قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز مىسالى سوزۇلغان سەپ
بويلاپ قاتىراپ يۈرۈپ، ئۇسسىغانلارنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇ-
رۇپ، ھارغانلارنىڭ يۈك - تاقلىرىنى كۆتۈرۈشكە ياردەملىشەتتى.
كۆكگۈل ئاۋۇتقۇچى گەپلىرى بىلەن ئايرىلغىنىغا بىر-
ئىككى يىل بولغان سۆيۈملۈك يۇرتىغا تەلمۈرۈپ، ئۈمىد رىش-
تىسىنى نەزەربەندىكى ئادالەت جەڭچىلىرىگە باغلاپ كېلىۋاتقان يا-
ياق پۇقرالارنى روھلاندۇرۇپ، ئاجىزلىرىنىڭ ھاجىتىنى راز-
مەنلىك بىلەن بەجا كەلتۈرەتتى.

بىپايان خامانغا يېيىتىلغان تىرىقتەك سۇس سېرىق پار-

قىزىۋاتقان قۇملۇقتا ئۆمىلەۋاتقان قارا ئەجدىھادەك سوزۇلۇپ
يۈرۈش قىلىۋاتقان قوشۇن لوپ بوستانلىقىدىن ئايرىلىپ ئۇ-
زۇن ئۆتمەيلا بەشتوغراق تەرەپكە بۇرۇلدى. گەرچە يېرىم
كۈنلۈك مۇساپە ئۇزۇراپ كەتسىمۇ، ئۇ يەردىكى پۇقرالارنى سەپ-
كە قوشۇۋالغاندا ئەل رايىنى ئۇتقىلى، جازا قوشۇنىنىڭ ھەي-
ۋىسىنى ئۆستۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى ئالدىن پەملىگەن دو-
تەي سۇپۇرگەئاخۇننىڭ بۇ ھەقتىكى تەلىپىگە تارتىشىپ ئول-
تۇرمايلا ماقۇل كەلگەن ۋە يولغا چىقىشنىڭ ئالدىدا باش
سەركەردىگە ئېنىق پەرمان بەرگەنىدى.

قىساس سائىتىنىڭ قەدەممۇ قەدەم يېقىنلىشىپ كېلىۋات-
قانلىقى ئۈچۈنمىكىن، سۇپۇرگەئاخۇن تولىمۇ ھاياجانلانغان-
غاندەك قىلاتتى. ئۇ تاپىنىنىڭ قىزىق قۇمدا قىزىرىپ كەتكە-
نىگە قارىماي، يول يۈرۈشكە ئەپلىك بولسۇن دەپ قاغجىراپ
تارىشىدەك قېتىپ كەتكەن كېپىشىنى قولىغا ئېلىۋالغانىدى.
ئىچىدىن تەسىر قىلغان دەرد ۋە تېشىدىن تەسىر قىلغان ھا-
رارەت تۈپەيلى، ياغ قاپىقىدەك قارىداپ، پارقىراپ كەتكەن
چىرايىدا يوشۇرۇپ بولمايدىغان ھاياجان ئالامەتلىرى ئەكس
ئېتەتتى. ئۇ قۇملۇقتا ئەمەس، بەلكى مۇزلۇقتا تېيىلىپ كې-
تىۋاتقاندەك چاققانلىق بىلەن، قوشۇننىڭ كەينىگە سوكدىشىپ
ھاسىراپ-ھۆمۈدەپ ئىلگىرىلەۋاتقان پۇقرالارنىڭ يېنىغا كې-
لەتتى-دە، ئۇلارغا:

— غەيرەت قىلىڭلار، ئالدىڭلاردا سىلەرنى ئىككى خۇ-
شاللىق كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. بىرى، بەشتوغراقتا تۇرۇۋاتقان يۇرت-
داشلار بىلەن كۆرۈشىسىلەر، يەنە بىرى، يۇرتتىكى ئۇرۇق-
تۇغقان، بالا-چاقىلىرىڭلار بىلەن دىدارلىشىسىلەر! — دەيتتى.

ئۇ «چېرىك كېلىدىكەن» دېگەن ۋەھىمىلىك خەۋەر تار-
قالغاندا، يۇرتىنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن بىر كىشى بىلەن

پاراڭلىشىپ كېلىۋېتىپ، چېرىكلەرنىڭ تۇساتتىن توختاپ قالغا-
نلىقىنى كۆردى ۋە نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئۇقۇپ باقماق
بولۇپ سەپنىڭ بېشىغا قاراپ يۈگۈردى.

ئۇ يۈگۈرۈپ كېلىۋېتىپ، باش سەركەردە مىنگەن ئات-
نىڭ ئالدى ئاياغلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، نېمىدىندۇر خەۋەر
بەرگەندەك كىشنەۋاتقانلىقىنى، توختاۋسىز سىيرىلىۋاتقان تىز-
گىنگىمۇ پەرۋا قىلماي چاپچىپ، قوم توزىتىۋاتقىنىنى كۆر-
دى-دە، كەلگەن پېتى ئاتنىڭ ئېغىزدۇرۇقىغا ئېسىلدى.

تەرلەپ، تۈكلىرى تېرىسىگە چاپلىشىپ كەتكەن ئات ئې-
غىزدۇرۇقىغا تۈگمەن تېشىدەك ئېسىلغان سۈپۈرگەئاخۇننىڭ
زورى بىلەن سەل-پەل تىنچلانغاندەك بولدىيۇ، ساغرىسىغا
قامچا تېگىشى بىلەنلا يەنە كىشنەپ، چاپچىپ، بىر قەدەممۇ
ئىلگىرىلىگىلى ئۇنىمىدى.

— ھوي، ئاۋۇ دۆڭنىڭ كەينىدىكى يۇلغۇنلۇققا قاراپ
بېقىڭلارچۇ، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن ئاتنىڭ بېشىغا ئىككى
قوللاپ ئېسىلىپ تۇرۇپ. ئۇ باش سەركەردە بىرەر پالاكەتكە
ئۇچرىسىلا ھەممە ئىش بۇزۇلۇپ كېتىدىغاندەك ئەندىشىگە
چۈشكەنىدى.

باش سەركەردىنىڭ مەھرەمى يېڭى ئايسىمان قوم دۆڭى-
نىڭ يېنىدا ئۇتقاشتەك گۈللەپ تۇرغان بىر توپ يۇلغۇننىڭ
كەينىگە ئۆتتى-دە، قىسماققا دەسسىگەن كېيىكتەك تاقىلاپ
تۇۋلىۋەتتى:

— ھوي بۇ يەردە بىر ئادەم ياتىدۇ، بىلىنىڭ ئاستىنى
قوم بېسىپ كېتىپتۇ!

— «قورقانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ» دېگەن مۇشۇ-دە، ئىنسى-
جىن يوق بۇ چۆلدە ئادەم نېمە ئىش قىلسۇن؟ بەلكى تەش-
نالىقتىن ئۆلگەن جەرەننىڭ ئۆلۈكىدۇر ياكى بولمىسا...

سوپۇرگەئاخۇن ھېلىھەم چۆچۈپ جىم تۇرمايۋاتقان ئاتنىڭ ئېغىزدۇرۇقىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپ، ياردەملىشىشكە تەمشىلىپ كەلگەن قادىر تۆمۈرچىگە «ئۆزۈڭ بىر قاراپ باقمامسەن؟» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى.

قادىر تۆمۈرچى شاش ئاتتىنمۇ بەكرەك چۆچۈپ كەتكەن مەھرەمدىن يانداپ ئۆتۈپ، ئۇ كۆرسەتكەن يەرگە كەلدى ۋە يۇلغۇننى قايرىدى.

— بۇ ... بۇ ... نۇراخۇن ئەمەسمۇ بۇ؟!

— نۇراخۇن؟

سوپۇرگەئاخۇن باش سەركەردىنىڭ ئېتىنى ئىختىيارىغا قويۇۋەتتى - دە، تۆمۈرچىنىڭ سۆزىگە ھەيران بولغان ھالدا يۇلغۇننىڭ كەينىگە ئۆتتى، شۇنداق قاراپلا كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ، ئېڭىشتى.

قادىر تۆمۈرچى خاتا كۆرمىگەنىدى. ياتقىنى راستتىنلا نۇرەك باخشى ئىدى. ئۇ تۈنۈگۈن كەچتە ياكى شۇ كۈنى ئەتىگەندە نەپەستىن قالغان بولسا كېرەك، نېپىز بىر قەۋەت قۇم بىلەن كۆمۈلۈپ قالغان ئايىغىدىن تەپچىرەپ چىققان قان ۋە زەرداب قۇم ئۈستىدە ياغاچلىق بىر جىگەررەڭ مونەك ھاسىل قىلغانىدى، ئۇ زېمىن تەكتىدىن چىقىۋاتقان قانداقتۇر بىر ئاجىز تىۋىشنى ئېنىقراق ئاڭلىۋالماقچى بولغاندەك، بىر يۈزىنى يەرگە يېقىۋالغانىدى. قادىر تۆمۈرچى ئۆز قولى بىلەن سوقۇپ بەرگەن ئەگرى قىلىچنىڭ سېپىنى مەھكەم سىقىملىغان قولى باش ئۈستىگە تاشلانغان بولۇپ، بۇ ھالەت خۇددى زۇلمەت پەردىسىنى يىرتماقچى بولۇپ تىغ كۆتۈرۈپ، قىقاس سېلىپ جەڭ قاينىمىغا كىرىپ كېتىۋاتقان باھادىرنىڭ زەبەردەس قىياپىتىگە ئوخشايتتى. ئەزرائىلنىڭ قورقۇنچلۇق تەلەتى كۆزىگە كۆرۈنگەن چاغدا ئۇ ئاخىرقى نەرسىنى ئارقىلىق قىساسى نېسىي قالغان

يۇرتىمدىن كەچۈرۈم سوراپ، ئۇ يەردىكى يالغۇز قەبرە بىلەن ئاخىرقى قېتىم خوشلىشىۋالماقچى بولغانىمۇ، سول قولىدىكى بۇرغىنىڭ بىر تەرىپى مۇھىم مەخپىيەتنى ئاشكارىلايدىغاندەك يېرىم ئېچىلىپ تۇرغان لەۋلىرىگە تېگىپ تۇراتتى. تاشتاشلانغان سۇ يۈزىدە پەيدا بولغان قاتمۇ قات دولقۇنلاردەك قورۇقلار ئارىسىدا غۇۋا پارقىراپ تۇرغان قارىچۇقىدا ئۆمۈرلۈك قايغۇ-ھەسرەت ۋە كىرەلىشىپ كەتكەن مۇھەببەت-نەپرەت بىر يولىلا ئۇيۇپ قالغاندى. بۇرۇنقىدىن خېلىلا ئاقىرىپ قالغان چىرايىدىن كۈلۈمسىرەشكىمۇ، نەپرەت كۈلكىسىگىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان بىرلا ئالامەت كۆرۈنەتتى. تەقدىر بىلەن باتۇرلارچە ئېلىشىپ، مەردلەرچە جان بەرگەن بۇ ئىنسانغا ماتەم تۇتۇۋاتقان قىياپەتتە ئېگىلگەن يۇلغۇننىڭ ئۇچىدا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان مەشئەلدەك قىزىرىپ تۇرغان بىر تۇتام چېچەك ئۇنىڭ مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى.

بۇ دۇنياغا ئازاب چېكىش، ساۋابلىق ئىش قىلىشقىلا تۆرەلگەن، ئەمما مالامەت ئوقى بىلەن شىكەستىلىنىپ، ئۆمۈر گۈلى توزىغان بۇ يۇرتدىشىغا كۆز يېشى قىلىۋاتقان سۇپۇرگە ئاخۇن ئۇنىڭ يۈزىگە چاپلىشىپ قالغان قۇم دانىچىلىرىنى ئاۋايلاپ سۈرتۈۋەتكەندىن كېيىن، بارماقلىرىنى بىر-بىرلەپ بوشىتىپ خىسلەتلىك بۇرغىنى قولىغا ئالدى-دە، ئۇنىڭ پارقىراق يۈزىگە سىنچىلاپ قارىدى، بىردىن قۇلاق تۈۋىدە بۇرغا ئاۋازى ياڭراپ كەتتى. يېقىنقى 20 يىلدىن بۇيانقى جاھالەتلىك تارىختىن، كەچۈرمىشلەردىن خەۋەر بەرگۈچى بۇ بوم، ئەمما ياڭراق ئاۋاز ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سېلىپ، يۈرىكىدە غەلىيان كۆتۈردى. ئۇ غەلىيان بىلەن تەڭ پەيدا بولغان بىر خىل كۈچ تومۇر-تومۇرلىرىنى بويلاپ ئۇرغۇپ، مۇسكۇللىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈردى.

— كۈن ئىسسىق، جەسەتنى يۆتكىگىلى بولمايدۇ، مۇشۇ

يۇلغۇن تۈۋىگىلا دەپنە قىلىۋەتسەك بولامدىكىن، — دېدى سۇپۇرگە ئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ جېنىغا زامىن بولغان جاراھەتكە تەكىلىپ، مېيىتنىڭ ئايىغىدا يۈكۈنۈپ، بېشىنى گۇناھكاردەك سېلىپ ئولتۇرغان جامالىدىن بوۋايغا مەسلىھەت تەرىقىسىدە.

— يۇرتقا ئەكىتىپ، ھەزرىتى مازار غوجامنىڭ قېشىغا قويساققۇ ئوبدان بولار ئىدى، لېكىنزە، ھاۋا بەك ئىسسىق، جەسەت چىدىمايدۇ، — بوۋاي ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ تاقەتسىزلىنىۋاتقان باش سەركەردىگە ۋە قىزىق قۇم ئۈستىدە يالىڭاياق پۇتلىرىنى خۇددى تەپكە بېسىۋاتقان باپكاردەك يۆتكەپ، چىداشلىق بېرەلمەيۋاتقان پۇقىرالارغا قاراپ قويۇپ دېدى، — دېگەنلىرىڭدەك بولسۇن، خۇدايىم رەھمەتلىككە جەننەت ئاتا قىلسا، قەيەردە ياتسىمۇ ئوخشاش!

خېلىدىن بېرى كۈتۈپ كەلگەن ئۈمىد تېڭىنىڭ شولىسى كۆرۈنگەن سائەتتە ئارمان بىلەن كۆز يۇمغان ئاددى، ئەمما ئۇلۇغ ئىنسانغا دەشت ئوتتۇرىسىدا كۆكلىگەن قەيسەر يۇلغۇن تۈۋىدىن يەرلىك قېزىلدى. مېيىت نامىزىنى ھەرقانداق چاغدىكىدىنمۇ تەنتەنىلىك چۈشۈرگەن مۇسۇلمانلار مەرھۇمنىڭ ھەققىدە ئۇزاقتىن ئۇزاق دۇئا قىلىشقاندىن كېيىن، كۆپكۆك ئاسماندا دومىلاۋاتقان قۇياش قۇم دېڭىزىدىكى سارغىيىپ تۇرغان ئۇپۇققا يېقىنلاشقاندا، يولنى يەنە داۋام قىلىشتى.

نۇرەك باخشىنىڭ يەرلىكى ۋە يەرلىك مۇھاپىزىتىدە تۇرغان يۇلغۇنلۇق بارا-بارا يىراقتا قالدى. بىراق، نۇرەك باخشىنىڭ ئويلىمىغان چاغدا، ئويلىمىغان يەردە جان ئۈزگەنلىكىدىن ئىبارەت بۇ تاسادىپىيلىق سۇپۇرگە ئاخۇننىڭ كاللىسىغا نۇرغۇن چىگىش ئويلارنى باشلاپ كەلدى.

«قانداق زۆرۈرىيەت ئۇنى بەشتوغراقتىن ئايرىلىشقا مەجبۇر قىلغاندۇ؟ ئۇ نېمە مەقسەت بىلەن ئىلچى يولىنى تاللىۋالغاندۇ؟»

خىيالدىن تۇغۇلغان قىياس، قىياستىن تۇغۇلغان ۋەھ-
مىلىك كۆرۈنۈشلەر يول بويى بېشىنى ئىچىگە تىقىپ كېلىۋاتقان
سۇپۇرگەئاخۇننىڭ پىكرىنى تامامەن بەند قىلىۋالدى. ئۇ پات-
پات بېشىنى سىلكىپ، خىيالدا بېزار قىلغۇچى كۆكۈيۈندەك
ئەگىشىپ يۈرگەن، پۇرسەت تاپسىلا يۈرىكىگە نەشتەر سانجىپ
ئازار بېرىۋاتقان ئويلارنىڭ قاماللىدىن قۇتۇلماقچى بولاتتىيۇ،
مەقسىتىگە زادىلا يېتەلمەيتتى.

قوشۇن ئېغىر ئەلىياتقۇغىچە سەپەر قىلىپ، بىر پارچە
قويۇق چاتقاللىقنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا ئۆسكەن يالغۇز توغراق
تۈۋىگە يېتىپ كېلىپ چۈشكۈن قىلغاندىمۇ، ئۇ يەنىلا تىنچلى-
نالمىدى، قوم تىققاندەك ئېغىرلىشىپ كەتكەن ئاياغلىرىنىڭ
چېقىۋەتكەندەك سىرقىراپ ئاغرىشلىرى، قورسىقىنىڭ تۆت-بەش
پاقا كىرىۋالغاندەك كوركىراشلىرى خىيالىغا زادىلا كىرىپ
چىقمىدى. ئوخشاش بىر تېپىشماققا جاۋاب ئىزلەپ ئاۋارە
بولىۋاتقان جامالدىن بوۋاي بىلەن قادىر تۆمۈرچىمۇ بىر بېسىپ،
ئىككى بېسىپ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ يېنىغا كەلدى-دە، قوچاقلى-
ۋالغان تىزىنىڭ ئۈستىگە ئېڭەكلىرىنى قويۇپ، ئۈن-تىن
قىلىشماي ئولتۇرۇشتى.

بۇ چاغدا ئوخشىمىغان ئۈچ كاللىدا ئوخشاش بولغان بىرلا
خىيال ئەگىمەكتە ئىدى. لېكىن، ئۆز جاۋابىدىن ئۆزگىلەرنى
ئورتاقلاشتۇرۇشقا ھېچكىممۇ جۈرئەت قىلالمايتتى. قىياس
دېگەن بەربىر قىياس-دە، ئۇ پەقەت بەشتوغراققا يېتىپ بار-
غاندىن كېيىنلا ئىسپاتلىنىدىغان، ئۇنىڭغىچە ئۆزىنىڭ سىرلىق،
ۋەھىمىلىك كۈچىنى زادىلا يوقاتمايدىغان بىر زىل
نەرسە ئىدى.

كۆكتە بۇلۇت بىلەن مۆككۈشمەك ئويناۋاتقاندەك بىر
كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي ئۈزۈۋاتقان ئاي ئۇچەيلەننىڭ ئالدىدا

بىراۋنىڭ سايىسىنى ئايان قىلدى. ئۇلار تەڭلا دېگۈدەك باشلىرىنى كۆتۈرۈپ، كۆز نۇرىنى بىر يەرگە جەم قىلدى ۋە چىرىكچى ئامبالنىڭ يېنىدا ئۆرە تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئالمان-تالمان ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ھۆرمەت كۆرسەتتى.

— ئولتۇرۇڭلار، ئولتۇرۇڭلار، — دېدى ھېلىقى كۈنى دوتەي ئالدىدا ئۆزىنى شىيۇڭ گاۋشىڭ دەپ ئاتىغان بەستلىك بۇ كىشى ئولتۇرۇشقا تەمشىلىپ.

بۇ كاتتا كىشىنىڭ توپا ئۈستىدىلا ئولتۇرماقچى بولغىنىنى كۆرگەن سۇپۇرگەئاخۇن تەكەللۇپ يۈزىسىدىن قاتتىقراق يەردىن ئورۇن كۆرسەتتى-دە، ئۆزىمۇ ئىككىيلەنگە ئىشارەت قىلىپ ئۇنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئېلىشتى، نامازدا ئولتۇرغاندەك يۈكۈنۈشتى.

بىر كېچە-كۈندۈزلۈك سەپەر داۋامىدا ئۇلار شۇنى ھېس قىلىشقان ئىدىكى، ئات ئۈستىدە قويۇپ قويغان ھەيكەلدەك ئولتۇرىدىغان، سەپ بېشىدىكى مۇناسىپ ئورنىنى زادى قولدىن بەرمەيدىغان بۇرۇتلۇق باش سەركەردە مۇز چىراي، كەم سۆز ۋە تولىمۇ سۈرلۈك بىر ئادەم ئىدى. مەھرىمى ئۇنىڭ جىسمانەن بىر پارچىسىدەك، ھەممىلا ھاجىتىدە ئۇنىڭغا تايىناتتى. بىرەر ئىشى قورسىقىغا ياقمىدىمۇ، قىمىسىق كۆزلىرىنى ئالايتىپ، ھومىيىپ، تىلسىز ئاھانەتلەردىن بىر تاغار ياغدۇراتتى. قول ئاستىدىكىلەر بىلەن ئارىلىق ساقلاشقا دىققەت قىلامدۇ ياكى باشقا بىر سەۋەب بارمۇ، پۇقرالار تۇگۇل، چېرىكلەر بىلەن ھەتتا ياردەمچى سەركەردە بىلەنمۇ كەمدىن كەم سۆزلىشەتتى.

بىراق، ياردەمچى سەركەردە مەيلى چىراي تۇرقىدىن بولسۇن، ئۆزىنى تۇتۇشلىرىدىن بولسۇن، باش سەركەردىگە ئانچە ئوخشاپ كەتمەيتتى. سوقىچاق، ئاق پېشماق كەلگەن چىرايىمۇ كۆزگە سىڭىشلىق ئىدى. ئويچان كۆزلىرىدىن كۆپىنى

كۆرگەن، توختاملىق ئادەم ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇيغۇرچە سۆزنىمۇ ساپ قەشقەر تەلەپپۇزىدا راۋان سۆزلىيەلەيتتى. پۇرسەت يار بەرسىلا ئېتىدىن چۈشۈپ، پۇقرا ۋە چېرىكلەر بىلەن قاتارلىشىپ مېڭىپ، قىزغىن ئەھۋاللىشاتتى، ئۇنى-بۇنى سۈرۈشتۈرەتتى. كىملەردۇ ئالدىدا چېرىكچى ئامبال تۇرغىنىنى ئۇنتۇپ، ئەمەلدارلارنى، چېرىكلەرنى يامان سۆزلەر بىلەن تىللىغىلى تۇرسا، ئۇ دەرد ئېيتقۇچىغا ئىچ ئاغرىتقان-دەك ئۇھ تارتىپ قوياتتى. ئىگەرنىڭ قوشبېشىغا ئېسىپ قويۇل-غان سۇدىنىنى ئېلىپ، پۇقرالارغا خوش ئېيتىپ، يېمەكلىكى بىلەنمۇ ئورتاقلاشتۇراتتى. باش سەركەردىنىڭ ئەيىبلىگەن نەزەر بىلەن ئاگاھلاندۇرۇشلىرىغا پەرۋامۇ قىلمايتتى.

بولۇپمۇ چۈشتىن كېيىن، جەزىرىدە ئېچىنىشلىق جان ئۈزگەن نۇرەك باخشىنىڭ جەسىتىنى ئۇچراتقان پۇقرالار ئۆ-زىنى توختىتالماي يىغا-زار قىلىشقاندا، كىملەردۇر بىر چەتتە بېشىنى سىلىپ تۇرغان شيۇڭ گاۋشىڭنىڭ كۆزىدە ياش تامچى-سىنىڭ سىمابتەك لىغىرلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ۋە بۇ پەۋقۇل-ئاددە خەۋەر بىردەمنىڭ ئىچىدىلا پۇقرالار ئارىسىغا تارىلىپ كەتكەن. چېرىكچى ئامبالنىڭ ئاددىي بىر پۇقراغا شۇ دەرىجىدە ئىچ ئاغرىتقىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلەرنىڭ بىرى بولغان جامالىدىن بوۋايمۇ ھەيران بولغان ھالدا: «بىلمەسلىكىم توۋا، چېرىكنىڭ ئىچىدىمۇ مۇشۇنداق باغرى يۇمشاق ئادەم بار ئى-كەن» دەپ، بارمىقىنى چىشلىگەنىدى.

شيۇڭ گاۋشىڭ ئۇلارغا تەكەللۇپ قىلغاچ، داق يەردە ئوبدان جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئۇنى-بۇنى سوراپ يۈرۈپ، سۇپۇرگەئاخۇننىڭ مۇھەممەتئەلىنىڭ دادىسى ئىكەنلىكىنى بىلگىنىدە، خۇددى يىتتۈرۈپ قويغان تۇققىنىنى تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ كەتتى، سۇپۇرگەئاخۇندىن يېڭىباشتىن ھال-

ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن:
— قارايمەن، قارايمەن، قارىغانسېرى بىر كىمگە ئوخشى-تىپلا تۇرىسەن، ھەي، «كۆڭۈل كۆرمىسە، كۆز دېگەن تام تۆشۈكى» دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن-دە! نېمىشقا دوتەيىنىڭ ئالدىدا كۆرۈشكەن چېغىمىزدا گەپ قىلمىدىڭلا؟
سۇپۇرگەئاخۇن خىجىل بولغاندەك پېشانىسىنى سىيلاپ قويۇپ جاۋاب بەردى:
— ئۆزلىرىدەك بىر ئامبالنىڭ ئالدىدا تىلىمىزنى تارتىماسلىق بولامدۇ؟ يەنە كېلىپ، ئۇ چاغدا ئوغلۇم بىلەن تونۇشىدىغانلىقلىرى پېقىرغا تېخى قاراڭغۇلۇق ئىدى.
— مۇھەممەتئىمەلى بىلەن تونۇشقىنىمغا ئىككى يىلچە بولدى. ئۇ تالىپلار ئىچىدىكى جىگەرلىك، ئەل سۆيەر يىگىتلەر-نىڭ بىرى!
شيۇڭ گاۋشىنىڭ مۇھەممەتئىمەلى بىلەن تونۇشۇشىنىڭ جەريانىنى، ئىككىيلەننىڭ سۇپۇرگەئاخۇن ئەۋەتكەن ئەرزنى تىنتەيگە قانداق قىلىپ يەتكۈزگەنلىكىنى قىزىق قىلىپ سۆز-لەپ بەردى.
چۆل كېچىسى تولىمۇ جىمجىت ئىدى، بىر كېچە-كۈن-دۈزلۈك ھەربىي يۈرۈشتە ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن چېرىكلەرنىڭ توخۇ يۈرەك سەركەردىنىڭ بېشىدا تىكلەپ قويغان خادىدەك تىك تۇرۇپ كۆزەت قىلىشىۋاتقىنىدىن ئۆزگىلىرى توغرا كەلگەنلا يەرگە مەلەقتەك يىقىلغان، پۇت-قوللىرىنى ھەمراھلىرىنىڭ ئۈستىگە تاشلىغان ھالدا ئۇشتەك چالغاندەك خىرىلداپ خورەك تارتىشماقتا ئىدى. بەزىلىرى يىراق سەددىچىنىڭ ئۇ تەرىپىدە قالغان يېقىن يورۇقلىرى بىلەن مۇڭدىشىۋاتامدۇ، ئىشقىلىپ ئۇققىلى بولمايدىغان بىر نېمىلەرنى دەپ جۆيلۈيتتى. باش سەركەردىنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن چېرىكلەر بىلەن خېلى

ئارىلىق ساقلاپ، غۇژمەك بولۇۋېلىپ تۈنەۋاتقان مۇساپىر
پۇقرالار ئارىسىدا كىمنىڭدۇر ئۇيقۇسى قېچىپ قالغان بولسا
كېرەك، تۇرۇپ-تۇرۇپ قۇرۇق يۆتىلىپ، تولىمۇ ئاستا ئۆتۈ-
ۋاتقان ۋاقىتنىڭ زېرىكتۈرۈشىنى ئۇنتۇشقا تىرىشاتتى. كىمـ
لەردۇر يىراق تەرەپكە يۈزلىنىپ، ئېڭىكىنى تىرەپ، بارچە
زېمىنغا ئورتاق بولغان يۈكۈرۈك ئاي رۇخسارىغا ئىمىندۇ
كۆرمەكچى بولغاندەك تىكىلىپ، خىيال سۈرەتتى.
شىۋىڭ گاۋشىڭنىڭ شامەخسۇت، يۈەن داخۇا، تۇلكە ياڭ
زېڭشىنلارنىڭ دەھشەتلىك تۈردە باستۇرۇشىغا بوي بەرمەي،
قوزغىلاڭ ئوتىنى كۈنسېرى لاۋۇلدىتىۋاتقان قۇمۇل دېھقانلىرى
توغرىسىدىكى، تەسىرلىك ھېكايىسىنى ئۇچەيلەننى قالتىس ھاياجانغا
سېلىۋەتتى. بولۇپمۇ ئۇلار مانجۇلارغا، سېيىت ھاجى ۋە ئۇنىڭ
يالاقچىلىرىغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنىڭ داڭقى-تۆۋسىپى
تاكى قەشقەر شەھىرىگىچە يېتىپ بېرىپ، ھەققانىيەتچى چېرىك-
لەر ئارىسىدا كۈچلۈك تەسىر قوزغىغانلىقىنى ئاڭلىغان چاغدا
قانلىرى ئۇرغۇپ، ئېسىلگەن يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان ياش
كۆز چاناقلىرىنى لىپمۇ لىپ تولدۇردى.
قىزغىن ۋە سەمىمىي سۆھبەتلەر ئارىلىقتىكى خەندەكنى
تولدۇرۇپ، تارتىنىش پەردىسىنى كۆيدۈرۈپ، كۆل قىلىۋەتتى.
ئورتاق تىل ۋە ئوخشاش مەقسەت ئىككىلا تەرەپكە ئىشەنچ
سوۋغىسىنى ئىنئام قىلدى. سۈپۈرگەئاخۇن شىۋىڭ گاۋشىڭنىڭ
ئوغلى مۇھەممەتئەلىنى كۆرگەن كۆزىگە تىكىلىپ ئولتۇرۇپ،
نۇرەك باخشىنىڭ خىسلەتلىرىدىن باشلاپ، ئەل يۇرت بېشىغا
كەلگەن دىشۋارچىلىقلارغىچە قالدۇرماي سۆزلىدى. ئۇ نۇرەك
باخشىنىڭ سىرلىق ئۆلۈمىنى بەشتوغراقتا تۇرۇۋاتقان مۇساپىر-
لارنىڭ تەقدىرى بىلەن باغلاپ، پىكرىگە ئارام بەرمەيۋاتقان
ئەندىشىسىنى ئاشكارا قىلغاندا، شىۋىڭ گاۋشىڭ مۇلاھىزە چاقمى-

قىنى ئۇت ئالدۇردى ۋە مۇرەككەپ تېپىشماققا جاۋاب تاپقاندەك جىددىيلىشىپ:

— ئالامەتلەردىن قارىغاندا ياخشىلىق ئاز، يامانلىق كۆپتەك قىلىدۇ باش سەركەردىگە ئىلتىماس قىلاي، ھازىرلا يولغا چىقمىساق بولمىغۇدەك، — دەپلا ئورنىدىن تۇرماقچى بولدى.

— يوقسۇ دارىن، ھازىر يولغا چىقساق، بەشتوغراققا تاڭ يورۇماستىنلا بىرىپ قالىمىز. ئورمان ئىچى قاراڭغۇ، ياخشىسى، زوھور ۋاقتى بىلەن قوزغالساق بولارمىكىن؟ يەنە كېلىپ، سەركەردىنىڭ شېرىن ئۇيقۇدىن ۋاز كېچەلىشىمۇ ناتايىن.

— بۇمۇ بار گەپ، — شيۇڭ گاۋشىڭ چېرىكلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياتقان سەركەردە تەرەپكە قاراپ قويۇپ دېدى، — ئەمىسە، زوھور ۋاقتىغىچە مۈگداشقاچ ئولتۇرمايلىمۇ، كۆزىمىزگە بەرىبىر ئۇيقۇ كىرمەيدۇ...

قاتمۇ قات بۇلۇتلار قورشاۋىنى بۆسۈپ چىققان سەھەر قۇياشى قىزغۇچ نۇرلىرىنى ئايىماي چېچىشقا باشلىغان بولسىمۇ، يېتىمنىڭ چىرايىدەك سارغىيىپ تۇرغان توغراقلىق ئۇيقۇسىنى ئاچالمايۋاتقان خامۇش ئادەمدەك، جىمجىت ۋە ھەرىكەتسىز سوزۇلۇپ ياتاتتى. يۈزىنى بېسىپ كەتكەن توپا دەستىدىن نەپەسى بوغۇلۇپ، ھاياتلىق كاپالىتىدىن ئۈزۈل-كېسىل مەھرۇم بولغان غازاڭلار ئارىسىدا بىر تۇتام چوۋۇق مەشۇتتەك ئېسىلىپ تۇرغان ئۆمۈچۈك تورلىرى بىر مەركەزدىن تەرەپ-تەرەپكە تارالغان شولىلاردەك پارقىرايتتى. تورنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان چوڭ ئۆمۈچىكىلا ئۇششاق ھاشاراتلارنى ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىپ، نەپسى ئاۋارچىلىقىدا تورغا ئېلىنىشقا ئىمكان بەرگەن ئاڭغا تەنتەنە قىلىپ، ئۇزۇن ئاياغلىرىنى ئۇسسۇل ئوينىغاندەك ھەرىكەتلەندۈرەتتى.

چالا قۇرۇق بولۇپ قالغان شاخلىرىنى ئاران كۆتۈرۈپ

تۇرغان توغراقلار نېمىدىندۇ ئۈمىدسىزلىنىپ بېشىنى ساڭگىلات-
قان ئادەمدەك سالپايغان، تەبىئەتنىڭ بوران ياكى چېقىنغا
ئوخشاش جازالىرى بىلەن يىقىلىپ، چۆل-چۆل بولۇپ كەتكەن
قېرى، پور كۆتەكلەر تۈن ۋە تاڭدىن بىخەۋەر ھالدا ئىچ باغرى
چۇۋۇۋېتىلگەن جەڭچىنىڭ جەسىتىدەك يېرىمى قۇمغا كۆمۈلگەن
تەرىزدە سوزۇلۇپ ياتاتتى. ئادەتتە ئاشۇ پور توغراقلارنى
تىنىماي چوقۇپ ھاياتلىق ساداسىنى تارقىتىدىغان ئۇچار قۇشلار
يېڭى تاڭنى تۈيمىغانمۇ ياكى كاج تەقدىرنىڭ قۇربانى بولغان
بىرەر بەختسىزگە ماتەم تۇتتۇۋاتامدۇ، ئىشقىلىپ قەيەرگىمدۇ پاناھلانغان.
توغراقلىق ئاسمىنىدا تاڭ ئاپتىپىنىڭ كۆشەندىسىدەك قاپقارا
قاناتلىرىنى لەپىلدىتىپ، دائىرىسىمان چۆگىلەپ يۈرگەن بىر
توپ قاغا يامان خەۋەر ئەكەلگەن شۇم ئېغىز ئەلچىدەك،
ئەنسىز قاقىلدىشاتتى. سالقىن تاڭ شامىلى ئارىلاپ ئۆتكەن
تىكەنلىكلەردىن، قومۇشلۇقلاردىن زاراتگاھلىقتىكى تۈن بالىسىنىڭ
شۇم ئاۋازىدەك ۋە ياكى بۆرىنىڭ تارتىپ مىشىلداپ يىغلى-
نىدەك غەلىتە بىر شەپە كېلەتتى.

بوشلۇقتىكى مەنزىرە توغراقلىقتا تۇنجى بولۇپ ئېتىلىپ
كىرگەن سۈپۈرگەئاخۇننى ھەيران قالدۇردى. تاپ بېسىپ
يېتىپ كەلگەن جامالىدىن بوۋاي بىلەن قادىر تۆمۈرچىمۇ
بوشلۇققا كېلىپلا كەينىگە ئىككى قەدەم داجىپ كەتتى. ئۇچەي-
لەننىڭ ھاڭۋېقىپ تۇرغانلىقىنى چۈشىنەلمىگەن چېرىكلەرمۇ بوش-
لۇق گىرۋىكىدە توختاشتى.

«بۇ، نېمە كارامەت؟!»

جامالىدىن بوۋاينىڭ ھازىرلا ئۆرۈلۈپ كېتىدىغاندەك
قىيسىيىپ تۇرغان كەپىسىنىڭ ئالدىدا سېپى سۇندۇرۇلغان نەي-
زىلەر، بېسى ياندۇرۇلغان قىلىچلار، كىرىچى ئۈزۈلگەن يالار
قالايمىقان چېچىلىپ ياتاتتى. بوشلۇقتىمۇ، توغراقلىقتىمۇ ئادەمزاتنىڭ

قارىسى تۈگۈل، سايىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. خېلى كۈنلەردىن بۇيان
سۇۋۇپ، كۆكىرىپ ياتقان دۆۋە-دۆۋە كۆل بۇ يەردىكى ھاياتلىق
كۆلخانىسىنىڭ خېلى بۇرۇنلا ئۆچۈپ كەتكەندىن نىشانە بېرەتتى.
سۈپۈرگەئاخۇننىڭ يامان ئاقىۋەتكە گۇۋاھلىق بەرگۈچى
ئالامەتلەرگە ئىشەنگۈسى كەلمىدى. ئۇنۇرەك باخشىنىڭ خىسلەتلىك
بۇرغىسىنى يادىغا كەلتۈردى-دە، ئۇنى ئېلىپ توغراق كۆتىكىنىڭ
ئۈستىگە چىقتى، ئۆپكىسىنى پۈتۈن ئالەمدىكى ھاۋانى سىغدۇر-
غاندەك كۆپتۈرگەندىن كېيىن، چىڭقىلىپ تۇرۇپ پۈلەشكە
باشلىدى:

«دۇت...دۇت...»

ئۇ كۈنچىقىشقا قاراپمۇ، كۈنپېتىشقا قاراپمۇ پۈۋلىدى.
تاغ تەرەپكىمۇ، قۇملۇق تەرەپكىمۇ قاراپ چالدى. بىراق،
مۇھەببەت، سېغىنىش، ئاگاھلاندۇرۇش، ئىلتىجا ئاھاڭى بىلەن
تولغان بۇ كۈچلۈك ئاۋاز بۇرۇنقىدەك ئەكس سادا قايتۇرمىدى.

«ئاھ تاغلار، بۇرغا ئاۋازىنى يەپ كەتتىڭمۇ؟ ئاھ قۇملۇق-
لۇقلار، ئاۋازىمنى ئاچكۆز دانىچىلىرىڭ ئارىسىغا يوشۇردۇڭمۇ؟
قېنى مېنىڭ ئىلتىجايىم، قېنى مېنىڭ كۈتكەن ئەكس سادايىم،
قېنى مېنىڭ قېرىنداشلىرىم؟!»

شاتۇردەك يۈگۈرۈپ يۈرۈپ، توغراقلىقنى چالا قويماي ئى-
دىرىپ چىققانلار سالپايغان ھالدا قايتىپ كېلىشتى-دە، ئۈمىدسىز
خەۋەر يەتكۈزدى:

— كۈنپېتىش تەرەپنى قويماي ئاختۇرۇپ چىقتۇق،
ئادەم يوق!

— ئۇ تەرەپتە ئات تۇيىقىنىڭ ئىزى تۇرىدۇ، بۇ قانداق ئىشتۇ!

— ھە، ئات ئىزى؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئەجەبلەنگەن ھالدا سورىدى. بۇ توغ-
راقلىقتا ئەقەللىسى ئىككى يىلدىن بۇيان ئات-ئېشەك كېلىپ

باقمىغىنىنى ئوبدان بىلىدىغان جامالىدىن بوۋاي تېخىمۇ ھەيران بولدى.

ئۇلار ئۆزلىرى تۇرغان بوشلۇقتىمۇ قومۇش تۆۋىگە خۇددى تامغىدەك بېسىلغان ئات ئىزىنى ناھايىتى تېزلىكتە بايقاپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن تۇرلۇك-تۈمەن قىياسلار ئارىسىدا بىر قىياس باش كۆتۈردى. كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشمۇ قىيىن بولغان بۇ قىياس بىر ئۆرۈلۈپلا ھەقىقەتكە ئايلاندى.

سۈپۈرگەئاخۇن غايىبتىن كەلگەن بىر قول جىگەر باغرىنى بىر قامال بىلەن سۇغۇرۇۋالغاندەكلا ئازابلاندى. بوشلۇقنىڭ بىر تەرىپىدىكى دوڭغاق توغراقنىڭ كامىرىغا يوشۇرۇپ قويغان مىلتىقىنى ئېلىپ، ئۆشنىسىگە سالدى-دە، چىرىيە يولىغا قاراپ ئاتلانغان قوشۇننىڭ ئالدىغا چۈشۈپ، مەردانە قەدەملەر بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

35. ئەلچىگە «ئۆلۈم»

خوتەن دوتەي يامۇلىنىڭ جازا قوشۇنى ۋە يۇرتىغا قايتىپ كېلىۋاتقان مۇساپىرلار 6-ئاينىڭ 24-كۈنى چۈش مەزگىلى بىلەن چىرىيە بوستانلىقىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە جايلاشقان باشلەڭگەر بوستۇغىدا پەيدا بولدى. قارشى تەرەپتىن راۋۇرۇس كېيىنگەن ئالتە دورغىنىڭ قورشاۋىدا، نالە-پەرياد قىلىۋاتقاندەك غىچىرلاپ چىقىپ كەلگەن مەھبۇس ھارۋىسى نەچچە ئون جۈپ كۆزلەرنىڭ نەزەرىنى ئۆزىگە جەلپ قىلغۇچى بىر ئالامەت سۈپىتىدە ئۇلارنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە، سۇرلۇك باش سەركەردىنىڭ سورىقىغا دۇچ كەلدى:

— بۇ مەھبۇس كىم، قەيەرگە ئېلىپ كېتىۋاتىسىلەر؟

ئېھتىمال دورغا بېشى بولسا كېرەك، قىزىل يۈز، گەۋدى-لىك، سېرىق ساقاللىق بىرەيلەن ئات ئۈستىدە سالاپەتىنى كۆز-كۆز قىلىۋاتقاندەك كېرىلىپ ئولتۇرغان باش سەركەردىگە مەنسىتمىگەن نەزەر بىلەن قاراپ قويدى-دە، كۆزىنى ھەييار-لارچە قىسىپ تۇرۇپ:

— مەھبۇسنىڭ كىملىكى بىلەن قىلچە چاتىقىمىز يوق، لېكىن، كىمىكى ئاقپاشىشا پۇقراسىغا قارا ساناپدىكەن، كۆرەر كۈنى مانا مۇشۇنداق بولىدۇ! — دېدى.

— قايسىبىر ھۆكۈمرانىڭ پەرمانى بىلەن كېتىۋاتىسلەر؟

— بۇ تەرەپلەردە سىپىت ھاجىمدىن قۇدرەتلىكرەك يەنە بىر ھۆكۈمرانىنى بىلمەيمىز.

— سىپىت ھاجى؟!...

دورغابېشى سىپىت ھاجىنىڭ نامىنى قايتا-قايتا تەكرارلاۋاتقان سەركەردىگە قاراپ كۆرەڭلىگەن ھالدا بېشىنى لىڭشىتىپ، مۇرىسىنى ئوينىتىپ قويدى-دە، قول ئاستىدىكىلەرگە قوزغىلىشقا ئىشا-رەت قىلدى.

«دورغىسى مۇنداق بولسا، خوجىسى قانداقتۇر» دىگەن سوئال بىلەن تېنى جۇغۇلدىغان سەركەردە دورغىلارنىڭ ئۆشنىسىدىكى ئىتتىكلىرى ھېلىلا زاۋۇتتىن چىققاندەك يالتىراپ تۇرغان يېپيېڭى بەشئاتار مىلتىقلارغا سىنچىلاپ قارىغىنىدا، ئېغىۋاتقان يۈرىكىدىن قوزغالغان تىترەك يوغان قامىتىنى «زىر» قىلىپلا سىلكىپ ئۆتۈپ كەتتى.

— ھوي، بۇ ھېلىقى پوچى بازار بېگى ئەمەسمۇ؟

سەپنىڭ كەينىدە تۇرۇپ يۇرت تەرەپتىن كەلگەنلەر بىلەن باش سەركەردىنىڭ نېمىدۇ دېيىشىۋاتقانلىقىغا قىزىقسىن-غان پۇقرالار بىردىن-ئىككىدىن بولۇپ سەپ ئالدىغا سۈرۈلدى. سۇپۇرگەئاخۇن مەھبۇس ھارۋىسىنىڭ ئېگىز قەپىسىدە پۈتلىرى

زەنجىرلەنگەن، بويىنى ئاقاقلانغان قىياپەتتە ئۆرە تۇرغان نادىرخاننى ئالدى بىلەن تونۇۋالدى. باش-كۆزى خىمىردەك ئىششىپ كەتكەن نادىرخان ئۆز ۋاقتىدا كونا جۇۋا مەيدانىدا بۇقىدەك ھۆركىرىگەن مەغرۇر نادىرخانغا زادىلا ئوخشىمايتتى. سېسىق قوناقتەك قارىداپ كەتكەن چىشلىرىنى چىقىرىپ، ئۆزىگە قوللىرىنى چىمەۋاتقان كىشىلەرگە قاراپ توختىماي ھىجىياتتى. نىجاسەتكە چاڭگال سالغاندەك مەينەتلىشىپ كەتكەن بارماقلىرىدىن تاياق ئۆشتىقاندەك قاس چىقىرىپ تۇرۇپ، قانداقتۇ بىر ئاھاڭغا غىڭشىيتتى. تۇرۇپلا يالاڭ بېشىنى ئىغاڭلىتىپ، بىر نەرسىدىن ئۈركۈگەندەك كەينىگە تاشلايتتى-دە، قاساپنىڭ قولىدا پۇتى چۈشەلگەن ئۆچكىدەك جارقىراپ، ياش تۆكۈپ يىغلايتتى. تۇرۇپلا ھەزىلكەش ئادەمدەك قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتەتتى.

— ئۇ ساراڭ بولۇپ قاپتۇ!

— خوپ بوپتۇ، كۆرىدىغىنى شۇ ئىدى بۇ بەچچىغەرنىڭ!

— ئىشقىلىپ ئىت بىلەن ئىت تالاشقان گەپ، — دەپ جاۋاب بەردى سۈپۈرگەئاخۇن كىمنىڭدۇ: «ئۇ نېمە گۇناھ قىلغان بولغىيدى؟» دېگەن سوئالىغا، — ئۆز ۋاقتىدا ئاقپاششا پۇقراسى مەن دەپ جاھانغا پاتماي كەتكەن، ئەمدى شۇنىڭ جازاسىنى تارتىپ باقسۇن!

دورغا بېشى كۆتۈلمىگەندە بىرەر چاتاق چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ قالدىمۇ، باش سەركەردىگە مەھبۇس ھارۋىسىغا ئولىشىۋالغان پۇقرالارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— سىلەر نېمە قىلماقچى؟ ھازىرلا يولنى بوشاتمايدىغان بولساڭلار،... — دېدى، يۇڭلۇق قولىنى سىلكىپ.

باش سەركەردە دورغىلارنىڭ قولىدىكى مىلتىققا يەنە «يالت» قىلىپ كۆز يۈگۈرتۈۋالغاندىن كېيىن، پۇقرالارغا يۈزلىنىپ:

— كىمنىكى مەھبۇسنى بۇلىماقچى بولىدىكەن دەرھال ئېتىپ تاشلايمەن، يولنى بىكارلاڭلار! — دېدى زەردە بىلەن.

سۇپۇرگە ئاخۇن پوقرالارنىڭ نىيىتىنى خاتا چۈشىنىپ، ئورۇنسىز ئەندىشە قىلىۋاتقان سەركەردىنى: «ئۇ بۇلىغىلى تېپىلماسنىڭ خورىسىمىسكەن» دەپ چىپقۇالماقچى بولدىيۇ، بىر ئېغىز گېپىنى ئاياپ قالدى. لېكىن توپ ئىچىدە پاراققىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

مەھبۇس بەند قىلىنغان كۆتەك ھارۋا نەشە ئۈتكۈزۈۋەتكەندەك جىمىپ قالغان بازار بېگىنى ئېلىپ، قولاق مېڭىنى يەپ كەتكۈدەك غىچىرلىغىنىچە چۆل يولغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. سەركەردە ئۇزاپ كېتىۋاتقان دورغىلارنىڭ كەينىدىن بىر ھازا قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، ئېچىشىۋاتقان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ قويۇپ، چىرىكلەرگە دىققەتتە تۇرۇشقا بۇيرۇق قىلدى. ئارقىدىنلا ۋەقەنى قان تۆكمەي بىتەرەپ قىلىش ئىمكانىيىتىنى يارىتىش ئۈچۈن سىيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا ئەلچى ئەۋەتىلىدىغانلىقىنى، ئەلچى قايتىپ كېلىپ، نەتىجىنى مەلۇم قىلغۇچە ھېچكىمنىڭ بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ، قارشى تەرەپكە بېسىم پەيدا قىلىشىغا يول قويۇلمايدىغانلىقىنى جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئالدىن نىشانلانغان قەددى - قامەتلىك، سۆلىتى زىيادە ئىككى ئەلچى چىرىك سىيىت ھاجىغا يوللىنىدىغان مەكتۇپنى ئېلىپ، تىزگىنىنى سىيرىپ تۇرغان ئاتلىرىنى ئويناقلىتىپ، مەغرۇر قىياپەت بىلەن كەنت تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

سىيىت ھاجىنىڭ يېنىدىن يىغا قوپۇپ، ئۇيلىمىغان يەردىن تۇمانلىشىشقا باشلىغان ئۈمىد ئاسمىنى تەقدىر ئىلاھىنىڭ يەنە بىر قېتىم كۈلۈپ بېقىشى بىلەن بىردىنلا ئېچىلىپ كەتتى. تاۋاقتا تەييار بولۇپ قالغان ئېشىغا قوشۇق تەگلىگەن ئابدۇراخمانمۇ، جېنىغا تېگىلىنىپ كەلگەن نادىرخان بايۋەچچىمۇ پەم

بىلەن ئېتىلغان بىر چالمىدا يىقىلغان ئىككى پاختەك مىسالى ئارىدىن كۆتۈرۈلدى. خوجىسىنىڭ بۇ تەرىقە قىسمەتكە قورۇل بولۇشى بىلەن يېڭى يۆلەنچۈككە ھاجىتى چۈشكەن قوراللىق يىگىتلەر خۇددى بىراقلا سىيرىلغان تەسۋى دارچىنىدەك، تۇر-غان-پۈتكىنى بويىچە ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتتى. «ئۇينىڭ مۆڭ-گۈزىگە ئۇرسا، تۇيىقى سىرقىراپتۇ» دېگەندەك، تۇغقىنىنىڭ كاساپىتىگە كېتىپ قېلىشتىن قورقۇپ قالغان ئابلىزقارى تېخە-مۇ يۇمشاپ، جەمەتى بىلەن كېلىپ ئۇنىڭ ئاياغ ئاستىغا يىقىلدى... بۇ ئامەتلەردىن كۆڭلى سۆيۈنگەن سېيىت ھاجى ئەقلىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىگە، پېشانىسىنىڭ ئوڭلۇقىغا يەنە بىر قېتىم ئىشەندى. بېشىغا قونغان ئامەت قۇشىنىڭ ئەبەدىي ئۇچۇپ كەتمەيدىغانلىقىغا چىنپۈتۈپ، يەتتە ئىقلىمغا پادىشاھ بولغاندەك كېرىلىپ كەتتى.

ئۇ نادىرخان بايۋەچچە ياتقان ھەپىسگە كىرىپ، ئۇنىڭ قار-چىغىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشكەن تولكىنىڭ جان ئاچچىقىدا ئازابلانغىنى-دەك رەللە بولۇشىدىن قانغۇدەك مەززە قىلىپ قايتىپ چىققان-دىن كېيىن جايىنامازدا ئولتۇرۇپ، تەۋەررۈك تەسۋىنى قولىغا ئالدى ۋە كۆزلىرىنى يېرىم يۇمدى. تەسۋى دارچانلىرى ئىلۋىشە-ۋاتقان يۆگىمەچ قۇرتىدەك مىدىرلاۋاتقان بارماقلىرى ئارىسى-دىن ئون نەچچە مەرتەم ئۆتكەندىن كېيىن، ئىگىسىنىڭ بوسۇ-غىسىغا بېشىنى قويۇپ ياتىدىغان سادىق ئىتتەك ياۋاشلاپ قالغان ھاپىز مەخسۇمنىڭ زېھنىگە ئەتىكى زىياپەتكە باغاق تارقىتىش ۋەزىپىسىنى يۈكلىدى.

ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بىلەن يېتىپ كەلگەن مېھمانلار قەسىر ئالدىدا تىترىشىپ تۇرۇپ، كەچۈرگۈسىز جىنايەت ئۆت-كۈزگەن شور پېشانە نادىرخان بايۋەچچىنىڭ مەھبۇس ھارۋىسىغا بەند قىلىنىپ، قانداق ئاقىۋەتلەرگە مەھكۇم قىلىنغىنىنى ئۇز

كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۆمۈرۋايەت خاتىرىسىدىن چىقمىغۇدەك ئىبرەت ئېلىشتى. ھارۋا تاختا كۆۋرۈكتىن بۇرۇلغاندىلا ئاندىن تەكلىپ بويىچە مېھمانخانىغا كىرىپ، داستىخانغا ئولتۇردى.

قاق ناشتىدا كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان بىر مەنزىرىگە داخىل بولۇپ قالغىنى، ئۈچۈنمۇ ياكى تونۇگۇنلا ئۆز سېپىمدە ئويناپ كۈلۈپ يۈرگەن، بۈگۈن بولسا قەپەستىكى مەھبۇسقا ئايلانغان بايۋەچچىنىڭ ساراڭلارچە كۈلۈشلىرى، يۈرەكنى جىغىلداتتۇۋېتىدىغان تەلەتى كۆز ئالدىغا كېلىۋالدىمۇ، ئىشقىلىپ، مېھمانلار خېلىغىچە ھور ئۆرلەپ تۇرغان قايماق چايغىمۇ، نازۇنېمەتلەرگىمۇ قول ئۇزاتماي ئولتۇرۇپ قېلىشتى. «جۇۋىلىقنى ئوراي، جۇۋىچىغا توركەتسۇن» دېگەندەك، مېھمانلىرنى نادىرخاندىن ئىبارەت سۆزۈك ئەينەكتىن ئۆز تەقدىرىنى قانغۇچە كۆرۈۋالسۇن دەپ ئەتەي ئۆزىنى چەتكە ئالغان سېيىت ھاجى مېھمانخانىغا كىرىپ كېلىپ ھېچنېمە كۆرمەگەندەك، ئۇقمىغاندەك ئوچۇق چىراي تەكەللۇپ قىلىشقا باشلىغاندىلا سورۇن كەيپىياتى ئاستا-ئاستا جانلىنىشقا باشلىدى.

— كىچىككىنە زۆرۈرىيەت بىلەن قوللىرىغا ئۆزۈم سۇ بىرەلمىدىم مېھمانلىرىم، شۇنداق بولسىمۇ داستىخانغا مەرھەمەت قىلىشسىلا، — دەيتتى سېيىت ھاجى ھەر بىر كىشىنىڭ ئېتىنى ئاتاپ گەپدانلىق قىلىپ، — ھەرقايسىلىرى بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇش پېقىرغا كۆندە نېسىپ بولۇۋېرىدىغان ئىش ئەمەس، قەدەم تەشرىپ قىلغانلىرىغا بەكمۇ خۇش بولۇۋاتىمەن!

ئابلىزقارى پەگاھدا تۇرۇپلا بۇيرۇتما تاپشۇرۇۋېلىپ، موكىدەك يۈرۈشۈۋاتقان خىزمەتكارلارغا غىزا تەرتىپىنى ئەسلىتىپ، قەدەمدەبىر ئاگاھلاندۇراتتى. بەزىدە ئىشىك تېشىغا چىقىۋېلىپ، لېگەنلەردە ئەكىرىلىۋاتقان مېۋە-چېۋىلەرنى،

ئوتقاشتەك قىزىرىپ پىشقان توغاچلارنى، ياڭاق مېغىزىدەك سېرىق كاكچىلارنى ئۆز قولى بىلەن تۈزەشتۈرۈپ تىزاتتى. ياماق كىيىم كىيگەنلەرنىڭ قولىدىكى لېگەن-تەخسىلەرنى تارتىۋېلىپ، ئاشخانا بىلەن مېھمانخانا ئارىسىدا پايپېيتەك بولۇپ يۈرگەن جاپپار موللىغا تۇتقۇزاتتى. تۇرۇپلا مېھمانخانىغا كىرىپ تاتلىق گەپلىرى بىلەن مېھمانلارنىڭ ئىشتىھاسىنى قوزغىماقچى بولۇۋاتقان سېيىت ھاجىنىڭ قۇلىقىغا يېقىن كېلىپ، نېمىلەرنىدۇ پىچىرلاپ قوياتتى. ئۇنىڭ تەكەللۇپ سۆزلىرىنى خۇددى شاتۇتىدەك تەكرارلاپ، مېھمانلارنى داستىخانغا ئىلتىپات قىلىشقا ئۈندەيتتى.

گۈلى گۈلىگە كەلتۈرۈپ تىزىلغان نازۇنېمەتلەر داستىخاننى شۇنچە باي قىلىۋەتكەن ئىدىكى، سۆڭەك-سۆڭەكلىرىدىن ئاجراپ پىشقان سېمىز پاقلان گۆشى، تۇخۇم ئېقى ۋە دورا-دەرمانلار بىلەن شىرە بېرىلگەن قىپقىزىل تونۇر كاۋىپى، يىڭناغۇچنىڭ قانىتىدەك نېپىز توغرالغان پىيازلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان پېتىر مانتا، ياغلىرى تەپچىرەپ چىققان گۆش گىردە مەززىلىك پۇراقلىرى بىلەن مېھمانلارنىڭ دىمىقىنى غىدىقلاپ، ئىشتىھاسىنى ئېچىۋەتتى. مېھمانلار بىر-بىرىگە خوش ئېتىشىنمۇ ئۇنتۇپ بىر پارچىدىن گۆشنى قولىغا ئېلىشقاندا، بايامقى كۆڭۈلسىز كۆرۈنۈشتىن پەيدا بولغان غەشلىكمۇ پاك-پاكىز ئەستىن كۆتۈرۈلدى. «غىزا يېۋاتقاندا گەپ قىلغان يامان» دېگەن ئەقىدىگە ئېتىقادى كۈچلۈكمۇ ياكى ئۆزىدىن ئۆزگە بارلىق ئادەم ئۇنتۇلدىمۇ، ئىشقىلىپ ھېچكىم ھېچكىمگە گەپ قىلمايتتى. يالىڭاياق سۇ كەچكەندە چىقىدىغان غەلىتە شەپىلا زىياپەت تەرتىپىنىڭ قايسى دەرىجىگە يەتكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ، مېھمانخانىنى بىر ئالغانىدى.

دۇنيادا تولمايدىغان ئورا، تويمايدىغان قورساق بولمىسا

كېرەك، ئۇزۇن ئۆتمەيلا «ئالىلا، باقىلا» دەيدىغان
تەكەللۇپلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ھېلىلا ھاممىدىن
چىققاندەك تەرلەپ، قىزىرىپ كەتكەن مېھمانلار نەشى-
كەش خورەك تارتقاندەك كېكىرىشىپ، تامغا يۆلىنىشتى. ئابلىز-
قارىنىڭ ئىشارىتى بىلەن كىرىپ كەلگەن ئىككى-ئۈچ مالاي
قورسىقىنى قۇچىقىغا ئېلىپ، قىمىراز تۇپىدا ئەتكەن لايدەك
بوشىشىپ كەتكەن مېھمانلارنى نوغۇچقا ئارتىلغان داستىخان
بىلەن يەلپۈشكە باشلىدى. تائامنى يەپ بولۇپ، كالامنى كۆتە-
مەيلا ئۇيقۇ ئالىمىگە سەپەر قىلىشقا تەمشىلىۋاتقانلارغا ئىچ-
ئىچىدىن ئۆچلۈكى كېلىۋاتقان سېيىت ھاجى كۈلۈچەپ تۇرۇپ
بىرنى يۆتىلىۋىدى، تام بويلاپ سوۋارىسىغا قىڭغايغانلار قولاق
تۈۋىدە زەمبىرەك ئېتىلغاندەكلا چۆچۈپ، ئەسنەشكەن پېتى
ئۆرە بولدى. سېيىت ھاجى پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ،
قاشلىرىنى ھېمىرىپ تۇرۇپ:
— پۇقرالىرىمىزنىڭ كاتتىلىرىنى ھۇزۇرىمىزغا چاللاشتىن
مەقسەت، پېقىرغا كۆرسەتكەن ھىممەتلىرىگە تەشەككۈر بىلدۈ-
دۈرمەك ئۈچۈندۇر. تەشەككۈر بىلەن بىللە، يۇرتىمىزنىڭ
كېيىنكى ئىشلىرى ئۈستىدە كېڭەشمەكمۇ مەقسەتلىرىمىزنىڭ
زۆرۈر مەزمۇنىنىڭ بىرىدۇر، — دېدى، مېھمانلىرىغا ئەدەب بىلەن.
— دۇرۇس ... دۇرۇس، كايىمسىلىمۇ بولاتتى ھاجىم...
— بۈگۈنكى كۈنگە يەتكەندە ھۆكۈمەتسىز، باشپاناھسىز
قالغان بۇ يۇرتقا قويغان مەقسەت كۆچىتىمىز ھەربىرلىرىنىڭ
پەرۋىش-ياردەملىرى بىلەن يىلتىز تارتىپ، كۆكلەپ، كۆتكە-
نىمىزدەك مېۋە بەردى. سۈپۈرگە قاتارلىق بىرنەچچىلا نادان
بۇ دەرىخىمىزنىڭ سايىسىدىن بەھرە ئېلىشتىن باش تارتىپ
قېچىپ كەتكەندىن ئۆزگە، ھەممە پۇقرا ۋە ھەممە ئەھلى
مۇسۇلمان بۇ دەرەخ سايىسىدىن ھۇزۇرلانماقتىدۇر. مەزكۇر

دەرەخكە خىرىس قاماقچى تىكەنلەرمۇ يۇلۇپ تاشلانغانلىقى كۆزى بارلارنىڭ كۆزىگە كۆرۈندى، قۇلىقى بارلارنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلاندى. شۇ كەمدە كەرەملىك ئاللا بىزگە شۇنداق بىر پۇرسەت ئاتا قىلدىكى، ھەرقايسىلىرىنىڭ گۇۋاھلىقى، ئىختىيارى-لىقىدىن ئۆتكۈزۈپ بىر مەكتۇپ تەييارلاپ، خاقانى چىن ئىس-تىلاسىدىن باش تارتىپ، ئاقپاششاغا مەندىن ۋە جىسمانەن تەۋەلىك بىلدۈرۈش تولا زۆرۈردۇر. پېقىر ئىشىنىدۇكى، ئاق-پاششا پۇقراسى بولۇپ ئامەت كۆرگەن ئاقىل مېھمانلىرىمىز ئۆزىنىڭ پايدىسىغا تەييارلانغان بۇ ھۆججەتكە مۇبارەك بار-ماقلىرىنى بېسىشتىن باش تارتماس...

— ھېلىقۇ قەغەزگە شۇنداقلا قول باسىدىغان يېنىك خىزمەت ئىكەن، بۇنىڭدىن مۇشكۈلراق خىزمەت بۇيرۇلسىمۇ جېنىمىز تەسەددۇق! — بىلەكلىرىنى چەينىكگىچە تۈرۈپ، بىگىز قولىنى يىمكتەك رۇسلاپ تەييار بولغان ئابلىزقارى ئالدى بىلەن پەرمانبەردارلىق كۆرسەتمەككە ھازىرلىنىپ دېدى.

كىمدۇ بىرى بۇرنىغا ئارام بەرمەيۋاتقان روچىۋىنىنى ئالقىنى بىلەن قوروپ تۈرۈپ:

— شۇنچىلىكلا خىزمەت ئىكەنغۇ، تېخى قولۇمدىن كەل-مەيدىغان بىر ئىشقا بۇيرۇمدىكىن دەپتىمەن! — دېدى جۆيلۈ-ۋاتقاندەكلا ئېڭىراپ، كۆزىنى ئاچماي ئولتۇرۇپ.

— نەچچە يەرگە قول قويىمىز ھاجىم؟

— پەقەت بىرلا يەرگە، شۇنداقلا...

— ئاسان گەپقۇ بۇ، يۈز يەرگە دېسىلىمۇ ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا...

مېھمانلارنىڭ جاۋابىدىن قانائەتلەنگەن سېيىت ھاجى قولىنى يەنە بىر شىلتىۋىدى، ھايىز مەخسۇم قەغەز قويۇلغان پەتنۇسنى شۇ ھامان مېھمانلارنىڭ ئالدىدا ھازىر قىلدى.

— مەكتۇپنى ھەرقايسىلىرى بىر ئوقۇپ كۆرۈشەمدىلا؟
— ياقـەي، خۇدا بىـزنى قارىـتۇرۇك قىلىپ ياراتـقاـ نىكەن ...
شۇ ئەسنادا مېھمانخانا ئىشىكى قاتتىق ئىتتىرىلدى. ئىشىكنى كەينىچە دەملەپ تۇرغان خاتىپ بازار بېگى تىك موللاق چۈشكىنى تاسلا قالدى.
— ھاجىم ... ھاجىم، چا ... چا ... چاتاق چىقتى، — دېدى مىلتىقنى مەھكەم قۇچاقلىۋالغان دەرۋازىۋەن دورغا تىلىنى ئۇساپ كەتكەن ئىتنىڭ تىلىدەك بىر غېرىچ ساڭگىلىتىپ تۇرۇپ.
— قانداق چاتاق چىقتى، دەججال قوپۇپتىمۇ، توپان بالاسى كەپتىمۇ؟
— يوقـسۇ ھاجىم، خاقانى چىننىڭ ئىككى چېرىكى كېلىپ، ئۆزـ لىرىنىڭ قولىغا تاپشۇرىدىغان دەستەك بار دەپ دەرۋازا تۈۋىدە بېزىرىپ تۇرۇۋالدى!
— ھاھ ... ھاھ ... ھاھ قارا سەن توخۇ يۈرەكنى، ئىشتىـ نىڭغىغۇ سىيىۋەتمىگەنسەن؟
— يوقسۇ ... يوقسۇ ...
— ھە، دەپ باقە، چېرىكلەر كاپىرمىكەن ياكى مۇسۇلمانمۇ؟
— كاپىرئىكەن، كاپىرئىكەن، كاپىر بولغاندىمۇ ئەسكىمى ئوخشايدۇ.
— كۆتمىگە تۆتنى تېپىپ ھەيدىۋەت ئۇلارنى، ئىشى بولسا ئەتە كەلسۇن، — دېدى سېيىت ھاجى دورغىنى ئالدىرىتىپ.
— باش ئۈستىگە!
ئىككى ئارىدا تەڭلىكتە قالغان دورغا ئىشىك تېشىغا چىقىپلا يەنە قايتىپ كىردى ـ دە، تاپان چېلىپ تۇرۇپ مەلۇم قىلدى:

— ئۇلار كىردى ھاجىم، ئۇلار كىرىۋاتىدۇ...

مۇگدەۋاتقانلار ئۇيقۇسىنى ئېچىپ بۇرجەككە قىسىلىپ، مۇساپىرنىڭ كۆچۈكىدەك تۈگۈلۈۋالغانلار ئىشككە توغرىلىنىپ بولغۇچە قىياپىتى قاتمال ئىككى چېرىك مېھمانخانىغا كىرىپ كەلدى- دە، ئاياغلىرىنى جۈپلەپ تىك تۇرۇپ، كىمنىڭ سېيىت ھاجى ئىكەنلىكىنى سورىۋالغاندىن كېيىن، قىزىل خەتلىك يوغان لىپاپىنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى.

بۇ چاقىرىلمىغان مېھمانلارنى ھەيدەپ چىقىرىشقا ئۇلگۇ- رەلمىگەن سېيىت ھاجى ئەلچى چېرىكلەرنىڭ تۇرقىغا بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن:

— كاپىرنىڭ خېتىنى ئوقۇپ، ئىمانىمنى بۇلغىمايمەن، ئوقۇ! — دېدى ۋە لىپاپىنى قولىنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان چوغنى تاشلىۋەتكەندەك، چېرىكلەرگە تاشلاپ بەردى.

«قەشقەر ئىتتەيىنىڭ يارلىقى ۋە ئەلچى دوتىيى تاڭ دارېننىڭ پەرمانى بىلەن چېرىيە كەنتىگە چېرىك باشلاپ كەلمىش باش سەركەردىنىڭ مۇبارەك نامىدىن ئاگاھلاندۇرۇ- مەنكى، — ئېگىز بويلۇق چېرىكنىڭ بىرى لىپاپىنى ئېلىپلا مەك- تۇپنى چىقىرىپ ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى، — يات مەملىكەتتىن كېلىپ، چېرىيە كەنتىدە ۋەقە تۇغدۇرۇپ، خاقان پۇقراسىنى ئىتائەتتىن چىقارغان ئاقساقال سېيىت ھاجى ھازىردىن باش- لاپ 12 سائەت ئىچىدە دەرھال...»

— جۆيلۈمە!

سېيىت ھاجىنىڭ بويۇن تومۇرلىرىنى گۆرۈچ تىققان ھېسپىتەك كۆپتۈرۈپ ۋارقىرىشى بىلەن چېرىكمۇ يارلىقنى ئوقۇشتىن توختاپ قالدى. مۇگدەپ ئولتۇرۇشقان مېھمانلارمۇ بىردىنلا سەگەكلەشتى.

— مۇنۇ قارا كاپىرنىڭ ساقلىنى قىرقىپ، ئاتلىرىنىڭ

قۇيرۇقىنى كېسىپ، كۆتىكە يانتاق قىستۇرۇپ ھەيدەپ چىقى-
رىڭلار!

سېيىت ھاجىنىڭ ئاۋازى بېسىقمايلا دۈپۈرلىشىپ كەلگەن بىر توپ قوراللىق دورغا نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي قالغان چېرىكلەرنى مەھكەم قاپسىدى-دە، تارتقۇشلاپ، ئىتتىرىپ ئاچىقىپ كەتتى.

ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تۇتقامىش ھاپىز مەخسۇم كىرىپ كەلدى:

— بولمىدى، ھاجىم بولمىدى، دوتەي يامۇلدىن كەلگەن لەك-لەك چېرىكلەر توپا مەھەللىسىدىكى باشلەڭگەردە سەپ-سەپ بولۇپ تۇرۇپ كېتىپتۇمىش، سېپىل سوقۇۋاتقان نادان پۇقرالار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قېچىپ كېتىپتۇ!

— شۇنداقمۇ ھەم، بۇنىڭ قورقۇدەك نېمىسى بار؟!

چىرايى ئۆڭۈپ سۈت قەغىزىدەك تاتىرىپ كەتكەن سېيىت ھاجى ئۆزىنى قانچە تەمكىن تۇتۇپ باققان بولسىمۇ، لېكىن مېھمانخانىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا مېھمانلارنىڭ كۆزىچىلا تاشلانغان بۇ بومبىنى پارتلاشتىن توسۇپ قالالمىدى. زامان ئاخىر بولغاندەك ئۆرتۈپ-ە بولۇشۇپ، تونلىرىنى ئۆڭ-تەتۈر كېيىشىپ، قامچىسىنى ئىزلەشكە باشلىغان مېھمانلار سېيىت ھاجىنىڭ سوغۇق كۈلكىسىگە دۈچ كەلدى:

— ئەزىز مېھمانلىرىم، ياخشى كۈنلەردە بىللە بولۇپ، يامان كۈنلەردە ئايرىلامدۇق؟ — دېدى ئۇ تەلەتى بىر قىسىملا بولۇپ كەتكەن كىشىلەرگە بىرمۇ-بىر تىكىلىپ، — ئەمدى قايتىمەن دەپ ئاۋارە بولۇشمىسىلا، چېرىكلەرگە خەۋەر قىلىپ قويۇپ، ئەمدى پېقىرنى تاشلاپ كەتمەكچى بولۇشامدىلا؟ يوقسۇ، يوقسۇ! — ئۇ ئارقىدىنلا ھاپىزغا بۇرۇلدى، — مۇنۇ مۆھتەرەم مېھمانلىرىمغا بىردىن نەيزە، بىردىن قىلىچ

كەلتۈرۈلسۇن!

سېيىت ھاجى 12- ئاينىڭ سوغۇقىدا يالىڭاچ قالغاندەك لاغىلداپ تىترەۋاتقان مېھمانلار بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان پەيتتە ئابلىزقارى غېپپىدىلا قىلىپ تاشقىرىغا چىقىۋالدى-دە، جاپپار مولىلىنى باراڭ ئاستىغا چاقىردۇۋېلىپ:

— چىرىكلەر يەنە كەپتۇمىش، ھېلىقى ئەلەم بىلەن پەرىجە تەيياردۇ؟ — دەپ ئاستا پىچىرلىدى.

— تەييار ھاجىم، تەقسىمدۇ تەييار...

ئەچچە كۈندىن بېرى دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، توپا مەھەللىسى تەرەپكە بارلىق سەزگۈسى بىلەن دىققەت قىلىپ كېلىۋاتقان مەتقاسىم سېپىلغا لاي تاشلاۋېتىپ، سۈس بۇرغا ئاۋازىنى بىرىنچى بولۇپ ئاڭلاپ قالدى-دە، نىجات قۇياشى تۇغقاندەك ۋارقىرىۋەتتى:

— قېرىنداشلىرىم، ئاڭلاۋاتامسىلەر، نۇرەك باخشى بۇرغا چېلىۋاتىدۇ!

بۇ ئۆزى ئىشەنگەن لەنىتى رەسۇل ئالدانغان پۇقرالارنى سېپىل ھاشارىغا تۇتۇپ بېرىپ قەسرگە كىرىۋالغاندىن بېرى، ئانىسىنى كۆرەلمىگەنىنىڭ ئۈستىگە، تاپا-تەنە مالامەتلىرىدىن تويۇپ، ئۇچەككە چۈشكەن قۇرتتەك تولغۇلۇۋالغان يىگىتنىڭ تۇنجى قېتىملىق ئېغىز ئېچىشى ئىدى.

شۇنىڭ بىلەن، پۇقرالار كەتمەن-گۈرجەكلىرىنى تاشلىۋېتىشنىمۇ ئۇنتۇپ، ھاپىز زىياپەت بىلەن بولۇپ كەتكەن پۇرسەتتە توپا مەھەللىسى بوسۇغىسىدا تۇرغان يۇرتداشلىرى ئالدىغا قېچىپ كېلىشتى. ئۇلار بەشتوغراقتا ئايرىلىشقاندىن بېرى بېشىدىن ئۆتكەن كەچمىشلەرنى سۆزلىشىشكىمۇ ئۇلگۈرمەي كۆز يېشى قىلىشىۋاتقاندا، ئەلچى چىرىكلەرمۇ قايتىپ كەلدى.

بۇ چېرىكلەرنىڭ دورا-دەرمان سۈركەپ، تاراپ-تىرمى-لاپ پەرۋىش قىلىپ يېتىلدۈرگەن كەكە ساقىلى تۈنجى ئۇرام كۆدىدەك چورتلا قىرقىپ تاشلانغانىدى. ئاستىدىكى قاراشەھەر نەسلىدىن بولغان جەدە ئاتلىرىنىڭ كۆمۈرچەككە يەتكۈزۈپ كېسىۋېتىلگەن قۇيرۇقىمۇ كۆكۈيۈن ئارام بەرمەيۋاتقان چاترىقىغا قىسقىلىق تۇراتتى.

— بۇ نېمە ئىش؟ — پىيازلىقتىكى قارانچۇقتەك سالپاي-غان ھالدا كېلىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ ئەلپازىغا قاراپ، ئەل-چىلىكنىڭ ئاقىۋىتىنى قىياس قىلىپ يەتكەن باش سەركەردە سەل چۆچۈگەندەك بولۇپ سورىدى، — سېيىت ھاجى دەستەككە پىسەنت قىلماپتۇ-دە. ئۇنداقتا...

— پىسەنت قىلمىسىغۇ مەيلىدى، ئۆلتۈرۈۋەتكىلى تاس قالدى، بىز ئۇچرىغان ھاقارەتمۇ ئۆلۈمدىن كەم ئەمەس.

— ئۇ يەردە يەنە نېمىلەرنى كۆردۈڭلار؟

— قەسىر ئەتراپىغا سېلىنغان ئېگىز ھەم قېلىن سېپىلنى، سېپىل ئۈستىدە بەشئاتار مىلتىقلارنى تۇتۇپ تۇرغان نۇرغۇن ئادەملەرنى كۆردۇق. يۇرت كاتتىلىرىمۇ بىزگە ئالدى بىلەن قول سېلىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە كىرىپ قاپتۇمىز.

— ھىم...

باش سەركەردە كۆپ ئويلىنىپ تۇرمايلا قاقرامدا قاقلى-نىپ ئولتۇرغان چېرىكلەرنى دىققەتكە چاقىردى-دە، كوماندا بەردى:

— ئارتقا بۇرۇل!

«ئارتقا بۇرۇل» دېگەن كوماندىنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان شيۈك گاۋشىڭ سۈپۈرگە-ئاخۇن بىلەن سېلىشىۋاتقان پارىڭىنى توختاتتى-دە، يۈگۈرۈپ

بىرسى باش سەركەردىنىڭ ئېتىنىڭ نوختىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ سورىدى:

— سەركەردە جانابلىرى، نېمىشقا ئارقىغا بۇرۇلىمىز؟

— بۇ توغرىدا تاڭ دوتەيدىن پېقىرغا شەخسەن ھوقۇق بېرىلگەن، ئىككى مەملىكەتنىڭ خارجى مۇناسىۋىتىگە چېتىلىدىغان بۇ چوڭ ئىشتا ئېھتىياتچان ۋە سەگەك بولۇشۇمنى جېكىلىگەن!

— ئۇنداقتا سېيىت ھاجىنى جازالاش توغرىسىدىكى پەرمانچۇ؟

سەركەردىنىڭ ئۈچ كۈنلۈك ئاپتاپتا تېزدىنلا قارىداپ، قارا- قىزىمغا ئوخشاپ قالغان يۈزىگە مەسخىرە كۈلكىسى ئولاشتى، ئۇ شىۋۇڭ گاۋشىڭغا:

— جانابلىرى ئاقىل سەركەردە سۇن زىنىڭ ھەربىي دەستۇ- رىنى① ئوقۇمىغان بولسىلا كېرەك، ھەربىي ئادەم كۆز ئالدىدىكى تالا- پەتكە ھەرگىز ئۆزىنى ئۇرمايدۇ. دۈشمەن ئاجىز بولسا، ھۇجۇمغا ئۆتمەك كېرەك. قاچسا قوغلىماق كېرەك. ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلىش زۆرۈركى، دۈشمەن ئۆزىدىن كۈچلۈك بولسا، 36 تەدبىر② ئىچىدىكى پەشنى قېقىپ كېتىش يولىنى تۇتماق لازىمدۇر... — دېدى، تىلىنى چايناپ.

① سۇن زى — يەنى سۇن ۋۇ، چۇنچيۇ دەۋرىدىكى مەشھۇر ھەربىي ئالىم، چى بەگلىكىدىن. ئۇ 13 بابلىق «ھەربىي دەستۇر» دېگەن كىتابنى يېزىپ چىقىپ ۋۇۋاڭ- نىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەن ۋە ۋۇۋاڭ تەرىپىدىن سەركەردىلىككە تەيىنلەنگەن، ۋۇ بەگلى- كىنىڭ قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلىپ چۇ بەگلىكىنى تارمار كەلتۈرگەن. ئۇ «ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلگەندە ھەممە جەڭدە غەلىبە قىلغىلى بولىدۇ» دېگەن ستراتېگىيىلىك ۋە تاكتىكىلىق جەڭ مىزانىنى ئىلگىرى سۈرگەن. «سۇن زى ھەربىي دەستۇرى» دېگەن كىتاب جۇڭگودىكى ئەڭ بۇرۇنقى مۇنەۋۋەر ھەربىي دەستۇرى.

② 36 تەدبىر ئىچىدە پەشنى قېقىپ كېتىش ھەممىدىن ئەلا — بۇ بىر تەمسىل بولۇپ، بۇ تەمسىل ئەڭ دەسلەپ «جەنۇبىي چى بەگلىكى دەستۇرى، ۋاڭ جىڭ زې تەزكىرىسى» دېگەن كىتابتا ئىشلىتىلگەن. كۈچلۈك دۈشمەنگە يولۇققاندا ياكى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىپ تاقابىل تۇرۇشقا چارىسىز قالغاندا پەشنى قېقىپ كېتىشنىڭ ئەڭ ياخشى ئامال ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

باش سەركەردىنىڭ بىردىنلا بەل قويۇۋەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۈمىد يىپى ئۈزۈلگەن يۇقرالار گۈررىدە كېلىپ، غەزەپلىنىۋاتقان شيۇڭ گاۋشىڭنى ئورىۋېلىشتى، بەزىلەر ئاچچىقىغا پايلىماي يىغلاپ تاشلىدى.

— بۇ توخۇ يۈرەكنىڭ مۇشۇنداق قىلىدىغانلىقىنى كۆڭلۈم تۇيۇپلا تۇراتتى، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن ئاغزىنى قويۇۋېتىپ، — بۇ قورقۇنچاققا يالۋۇرۇپ ئاۋارە بولمايلى دارېن، ئۆزىمىزگە ئۆزىمىزنىڭ ئىچى ئاغرىمىسا، بىزگە ھېچكىمنىڭ ئىچى ئاغرىمايدىكەن بۇ جاھاندا.

— مەن دېمىدىممۇ، كېيىم راستىمىكەن؟ — دەپ تاپا قىلدى جامالىدىن بوۋاي.

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ سۆزى ۋە بەشتوغراقتىن ئېلىۋالغان نەيزە-قىلىچلارنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ جەڭگە جېنىنى تىككەن يۇقرالارنىڭ مەردانە سادالىرى شيۇڭ گاۋشىڭغا جاسارەت بېغىشلىدى بولغاي، ئۇ «قەدەملەپ مارش» دېگەن كوماندا بىلەن ئىلچى تەرەپكە قاراپ قەدەم تاشلىغان چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا ئۆتتى-دە، غۇلچىنى كېرىپ تۇرۇپ ئىلتىجا قىلدى:

— ھەي بۇرادەرلەر، ياردەمچى سەركەردىلەر سىلەردىن ئىلتىماس قىلدۇكى، بۇ بىچارە يۇقرالارغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن، ئاياغ ئاستى قىلىنغان زېمىنغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن! يۈرىكىدە ئازراق بولسىمۇ ھەققانىيەت ئوتى بارلار مېنىڭ ئارقامدىن مېڭىڭلار. سىلەر ئۇچۇن دوتەي ئالدىدا بېشىم بىلەن جاۋاب قىلىمەن!

سەپ ئىچىدىن يەتتە-سەككىز چېرىك ئايرىلىپ چىقتى ۋە شيۇڭ گاۋشىڭنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا شيۇڭ گاۋشىڭ

يەكەن شەھرىدىن ئۆزى بىللە ئەكەلگەن جۇشۇي- تاڭ، ۋېي دېيىشى دەيدىغان ئىككى چېرىكتىن ئۆزگە، خوتەن دوتەي يامۇلىغا قاراشلىق چېرىكتىن يەنە بەش-ئالتىسى بار ئىدى.

— مانا بۇ قېرىنداشلىرىڭلاردىن ئۆرنەك ئېلىڭلار، يەنە كىم ئادالەت يولىدا جەڭ قىلىدۇ؟ سەنچۇ قېرىنداش؟

شيۇڭ گاۋشىڭ ئۆزىگە ئەگەشكەن چېرىكلەرنىڭ بىرىنىڭ مۈرىسىگە شاپىلاقلاپ تۇرۇپ، ئۆزگىلەرگە چاقىرىق قىلدى ۋە سەپتىن يەنە بىر كىشىنىڭ چىقمىغىنىنى كۆرۈپ، يەرگە قاراپ تۇرغان بىر ياش چېرىكنىڭ ئالدىغا كېلىپ سورىدى.

— پېقىرنىڭ يۇرتى گەنسۇدا، چېرىك بولسام ياشىنىپ قالغان ئاتا-ئانامنى باقارمەن دېۋىدىم، مۇبادا ئۆلۈپ كەتسەم...

— سەنچۇ قېرىنداش؟

— پېقىر ئىچكىرىدىن قېچىپ كەلگەندە مۇسۇلمان قېرىنداشلارنىڭ ياخشىلىقىنى كۆپ كۆرگەن، ئەمدى ياخشىلىقنى ياندۇرىدىغان چاغ كېلىپ قاپتۇ، مەيلى چىقسام چىقاي! ئۇنداق تۇزكور ئۆلۈپ كەتسەكمۇ بولماس!

باش سەركەردە ئىشنىڭ چاتاققا تارتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قوشۇنغا قوزغىلىش بۇيرۇقىنى بەردى ۋە شيۇڭ گاۋشىڭغا قاراپ غەزەپ بىلەن:

— قېنى كۆرەرمىز؟ — دەپ قويۇپ ئېتىنىڭ ساغرىسىغا زەردە بىلەن قامچا ئۇردى.

پۇقرالار دىيانەت ۋە ئادالەت يولىدىن باش تارتقان ۋاپاسىز قوشۇننى پۈتمەس-تۈگىمەس نەپرەت تاشقىنلاپ تۇرغان نەزەرى بىلەن ئۇزىتىپ قالدى-دە، ئۆز مەقسەتلىرى ئۈستىدە كېڭەشكە كىرىشىپ كەتتى. ناماز ئەسرنى تامام قىلىپ، ئاللادىن نۇسرەت تىلەپ دۇئا-تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن، ياكى غازى، ياكى شېھىت بولۇشقا ئىختىيار قىلىپ ئىككى يول بىلەن

قەسىرگە ئاراپ ئاتلاندى. سۈپۈرگەئاغىزىن بىلەن شىيۇڭ گاۋ-شىڭ «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن ئىلھامبەخش سادانى پەلەككە يەتكۈزۈپ تۇۋلاۋاتقان پۇقرالارنىڭ ئەڭ ئالدىدا ماڭدى.

36. غەزەپ يالقۇنى

مىلادى 1912-يىل 6-ئاينىڭ 25-كۈنى.

قەھرلەنگەن پۇقرالارنىڭ بەھەيۋەت تاغلاردىن ئېتىلىپ كەلگەن كۆكلەم قىيانىدەك يامرىغان غەزەپ ساداسى ئالدىدا بىر تال رەزگى غازاڭ مىسالى سۈرۈپ تۇقاي قىلىنغان كەلگۈندىلەر جىنايەتكارانە ئۇۋىسىدا قامىلىپ ياتقىنىغا بىر كېچە-كۈندۈز بولاي دەپ قالدى. مۇشۇنداق بىر كۈننى تۆت كۆزى بىلەن كۈتكەن كىشىلەر چىراغ يورۇقىنى كۆرگەن پەرۋانىدەك ئېتىلىپ كېلىپ، مۇھاسىرىچىلەر قاتارىغا قېتىلدى. چىرىيە پۇقرالىرىنىڭ تىغ كۆتۈرگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان گۇلاخما، دامىكۇ تەرەپلەرنىڭ پىدائىيلىرىمۇ بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا توغرىقبېغىل مەھەللىسىگە يېتىپ كېلىپ، قەسىر سېپىلىنىڭ شىمال تەرىپىنى ئۆزلىرىنىڭ نازارىتىگە تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلىشتى. يوغان تەۋەڭلەرنى بېشىغا قوندۇرۇۋاتقان ناۋايىلار پۇقرالار ئارىسىدا ئارىلاپ يۈرۈپ، يۇرت نومۇسىنى ئاقلاشقا ئۆزىنى ئاتىغان جەڭچىلەرنىڭ تېنىگە ماغدۇر، بىلىكىگە كۈچ قاتتى. لەنىتى رودۇپايلارنى شىللىسىدىن ئۇرۇپ چۈشۈرۈشكە قەسەم قىلغانلارنىڭ مەردانە نەرىسى تومۇز ئازابىنىڭ تېۋىپلىرى بولغان راخاپچىلارنىمۇ قەسىر ئەتراپىغا چىللاپ كەلدى، ئۇلار غالىتەكىنى ئېتتىرىپ يۈرۈپ، ھېچىرغا تاشلانغان ناۋاتتەك سۈزۈك مۇزلارنى شىلدىرلىتىپ ئېرىتىپ، قايسىبىر نەيزىلىك پۇقراغا

تەگلەيتتى ۋە دەيتتى:

— جاننىڭ راھىتى راخاپ، قانغۇدەك ئىچۋېلىڭلار. ئالۋاستى ئۇۋۇسىنى بۇزغىچە يۈرىكىڭلارغا تەپ، تېنىڭلارغا دەرد يەتمىسۇن!

قىلىچ-نەيزە ياكى ئارا، پالتىلارنى كۆتۈرۈپ، ئۇياقتىن-بۇياققا يۈگۈرۈپ يۈرگەنلەرنىڭ ئارىسىدا چاچلىرى ئاقارغان مومايلارمۇ، بوۋايلارمۇ كۆرۈنەتتى. ئۇلار ئۇزۇن كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىگە تېرىپ كەلگەن ساپسېرىق قەھرىۋادەك ئۆرۈكلەرنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ:

— ئاغزىڭلارغا بىردىن سېلىۋېلىڭلار، چىرىيىلىكلەرگە ئۆرۈكتىن باشقىسى بىكار، ئېلىڭلار، ئېلىڭلار، چوڭنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرماڭلار، — دېيىشەتتى ۋە نەۋرىلىرى تەييارلىغان تىزىق-تىزىق مېغىزلارنى ئۇلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزاتتى.

بىر-بىرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ ۋارقىراشلار، قىزىق تاماشانى ئۆتكۈزۈۋەتكۈسى كەلمەي، كىشىلەرنىڭ پۇتلىرىغا پۇتلىشىپ يۈرگەن باللارنىڭ چۇقان-سۈرەنلىرى ئاپتاپلىق ھاۋادا لەيلىشىپ يۈرگەن توپا-تومانلار بىلەن سىڭىشىپ، ئاسمان گۈمبىزىنىڭ مەركىزىدىن غەرب ئۇپۇقى تەرەپكە سىلجىۋاتقان قۇياشقا قاراپ ئۆرلەيتتى.

شيۇك گاۋشىڭ بىلەن بىللە قەسىر دەرۋازىسىغا قارىمۇقارشى كېلىدىغان كونا تاملىقنىڭ كەينىدە تۇرۇپ، ئادەم دېڭىزى بىلەن قورشالغان بۆرە ئۇۋۇسىدىكى ھەر بىر ئۆزگىرىشكە پۈتۈن زېھنى بىلەن كۆز تىكىۋاتقان سۇپۇرگەئاخۇن ئۇ يەردە تاملىپ ياتقان سەپەر بوۋاينى بىر دەقىقىمۇ يادىدىن چىقارمايتتى. بوۋاينىڭ كۆڭۈل خاتىرىسىدە ئۆز پېتىچە ساقلىنىپ قالغان سۈرەت-سىماسىنى ھەر قېتىم كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە ئەسەبلىرى بارغانچە جىددىيلىشىپ، ئەندىشىسى بىر بالداق

يۇقىرى ئۆرلەيتتى. قەسىر تەرەپكە تىكىلىپ قارىغانسېرى قېلىن تاملاردىن نەيزىدەك تېشىپ ئۆتكەن نەزەرى قان تامغان قىلىچنى كۆزلىرىدىن پۈتمەس غەزەپ تېشىۋاتقان بوۋاينىڭ بوغۇزىغا تاقاپ، قانداقتۇر بىر قارا دەقىقىنى پايلاپ تۇرغان رەھىمسىز جاللاتقا چۈشكەندەك، نەپسى بوغۇلۇپ، يۈرىكى تىنىمسىز تېپچەكلەيتتى. قەسىر تەرەپتىن كۆزىنى شۇنداق ئۈزسىلا بوۋاينىڭ قىل بىلەن قىلىچ ئارىسىدا تۇرغان ھايات يىپىنى ئۈزۈلىدىغاندەك ئەندىشىلىك ھېس ئۇنىڭ پىكرىنى ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئالغانىدى.

تۈنۈگۈن ئۇ، بۇرغا نەرىسى ساداسى ئىچىدە كەنتكە كىرىپ كېلىۋېتىپ، ھەسەن بىلەن ھۈسەننى يېتىلەپ ئالدىغا چىققان چىنارئايىم بىلەن يېرىم يولدىلا ئۇچرىشىپ قالدى. سېغىنغان قەلبلەردىن ئېتىلىپ چىققان مۇھەببەتلىك قاراشلار ئىككى جۈپ ئوتلۇق كۆزلەر ئارىسىدىكى بوشلۇقتا مەھكەم قۇچاقلاشتى. بىر-بىرىنىڭ دىدارىغا تىكىلگەن كۆزلەرگە خۇشاللىق، ھاياجان يېشى قاپلاشتى...

ئېرىنىڭ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە، پېشانىسىدىكى قورۇقلارغا، گىجەكلىشىپ ئۆسۈپ كەتكەن ساقال-بۇرۇتلىرىغا، ياغاق سۆڭەكلىرى بۆرتۈپ چىققان يۈزىگە، قان قېچىپ، بېلىق قاسىرقىدەك يىرىكلىشىپ كەتكەن مەڭزىگە قاراپ يىغىسىنى ئاران بېسىۋاتقان چىنارئايىم:

— بەكلا ياداپ كېتىپتىلا مۇسۇلمان، — دېدى ئىچىنى تارتىپ تۇرۇپ.

— ياراتقان ئىگەمگە مىڭ شۈكرى مەزلۇم، ھېلىھەم ھەرقايسىلارنىڭ، ئەل-يۇرتنىڭ دىدارىغا نېسىپ قىلدى، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن چۆل ھاياتىنىڭ، زامان تەشۋىشلىرىنىڭ چىرايىدا قالدۇرغان ئىزلىرىنى رەپىقىسىنىڭ نەزەرىدىن يوشۇرۇشقا

تىرىشىپ، — خۇدا بۇيرۇسا، بۇنداق مالامەتلىك كۈنلەر ئەمدى ئاخىرلىشار دەيمەن!

چىنارئايىم بېشىغا كەلگەن دىشۋارچىلىقلار توغرىسىدا ئېرىگە بىر ئېغىزمۇ تىنمىدى. ئۇ بۇرۇندىنلا ئېرى مەيلى يېنىدا بولسۇن ياكى بولمىسۇن، ھەرقانداق ئېغىرچىلىق تارتىسىمۇ قىلچە زارلانمايتتى. بىراق، ئۇنىڭ كۆزگە تاشلانغۇدەك ئاقىرىپ كەتكەن چېكە چاچلىرى، سۇرمە سۈرگەندەك كۆكىرىپ تۇرغان ئاستىن قاپاقلىرىدىكى ئىرماش-چىرماش ئىنچىكە قورۇقلار، سومۇرۇۋالغاندەك ئىچىگە تارتىلىپ كەتكەن قوۋۇزلىرى، ئورۇقلاپ تەمبۇر بېشىغا ئوخشاپ قالغان يۈزى، ئامۇتتەك ئۈزىرىغان ئېڭىكى خۇددى تىلسىز مەلۇماتچىدەك، سۇپۇرگەئاخۇنىغا ھەممىنى سۆزلەپ بەرمەكتە ئىدى. چىنارئايىم ئاشۇ ئالامەتلەرنىڭ جىممىسىنى كۈلكە ئارىسىغا يوشۇرۇپ تۇراتتى.

ھازىرقى پەيتنىڭ مۇگدىشىدىغان چاغ ئەمەسلىكىنى چۈشەنگەن سۇپۇرگەئاخۇن بۇزۇلۇپ تۇرغان كۆڭلىنى زورىغا تىنچلاندۇردى، نەزىرىنى رەپىقىسىدىن يۇلۇۋېلىپ، قوللىرىغا ئېسىلىپ، ئۆزىنى قۇچاقلاپ تۇرغان ئىككى نارەسىدىنىڭ بېشىنى سىيلاپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ بوۋىسىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. ئۇ سەپەر بوۋاينى ئاغرىپ تارتىپ قالغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلىغانىدى.

— بوببام ... بوببام ...

سۇپۇرگەئاخۇن باللارنىڭ ئاغزىنى ئۇمچەيتىپ، ياش يۇگۈرگەن كۆزلىرىنى چىنارئايىمغا تىكىپ، گەپ قىلالمايۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، تەقەززالىق، تەشۋىش تۆكۈلۈپ تۇرغان كۆزىنى ئىتتىكلا رەپىقىسىگە قادىدى.

چىنارئايىم ئېرىگە يۈز كېلەلمەيدىغان بىر ئىش قىلىپ

قويغاندەك، بېشىنى سىلىپ تىرنىقىنى كولاپ تۇرۇپ، سادىر بولغان ۋەقەنى يىپىدىن يىڭنىسىغىچە سۆزلەپ بەردى. ئاخىر-دا دورغىلارنىڭ ئۈچ كۈندىن بېرى ئۆزىنى ياكى بالىلارنى بوۋاي بىلەن كۆرۈشكىلى رۇخسەت قىلمايۋاتقىنىنى ئېيتتى.

— ئى پاختا ئىچىدە چوغنى ساقلىغۇچى كەرەملىك ئاللا، شۇ بىچارە بوۋاينى ئۆز پاناھىڭدا ساقلاپ قالساڭ نېمە بو-لاتتى؟! — دېدى سوپۇرگەئاخۇن ئالقىنىغا بىر مۇشت ئۇرۇپ قويۇپ.

ئۇ، بۇ ھەسرەت-نادامەتنى ئاللاغا ئەمەس، بەلكى «ئىشەنچىگە يارىمىغان» رەپىقىسىگە ئېيتقاندەك، ئۇنىڭغا بىر قاراشلىق رەنجىش، ئاغرىنىش نەزەرىنى تەقدىم قىلدى-دە، يېنىدىن دۈپۈرلىشىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقان پۇقرالار ئارىسىغا قوشۇلۇپ، قەيەر تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى...

سوپۇرگەئاخۇن غەزەپ ساداسى بىلەن يەر-ئاسماننى تىترىتىپ، ئۇلۇغ يولغا پاتماي كېلىۋاتقان بۇ شىددەتلىك قىيان ئۇدۇل قەيەر ئۈستىگە باشلانسىلا، ئالۋاستى ئۇۋىسىنىڭ كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە كۇكۇم-تالقان بولۇپ، يەر يۈزىدىن يوق قىلىنىدىغانلىقىغا زادى شۇبھە قىلمايتتى. لېكىن ئۇ نەزە-رىنى يىراققا تاشلىدى، شىۋاڭ گاۋشىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىھۇدە قان تۆكۈلۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، سەيەر بوۋاينى زىيانكەشلىكتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، قەيەرنى كۈچلۈك قورۇمغا ئېلىپ، سېيىت ھاجىنى تەسلىم بولۇشقا ئۈندەش قارارىغا كېلىشتى. قادىر تۆمۈرچى، جامالىدىن بوۋاي، مەتقا-سىملارنىڭ ھەر بىرىنى بىردىن مەھەللە پۇقرالىرىغا باش قىلىپ، ئۈچ تامغا تارقاتتى. ئۆزلىرى بولسا سېرىق مەھەللىسىدىن كەلگەن يۈزچە پۇقرا بىلەن دەرۋازا تەرەپنى قورشاۋ ئاستىغا ئالدى.

شۇنداق قىلىپ، بىر كېچىمۇ ئۆتۈپ كەتتى. تاڭ يورۇشى بىلەنلا يا ئوقىغا باغلاپ قەسىرگە تاشلانغان ئىككى دەۋەتنامىمۇ يەنە قۇمغا سىڭگەن سۇدەك ھېچ نەتىجىسىز يوقالدى. سەپەر بوۋاينىڭ ئۆلۈك-تىرىكلىكى توغرىسىدىمۇ دېرەك ئېلىشقا مۇمكىن بولمىدى. ئەتلەس-شايىچىلىق ئۇستىخانىسىدا ئىشلىگەنلەردىن بوۋاينىڭ ئەھۋالىنى سوراشتۇرۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇلار «تۈنۈگۈن چۈشتىن كېيىن ئالمان-تالمان يېتىپ كەلگەن ئىككىيلەننىڭ بوۋاينى قەسىرگە ئەكەتكەنلىكىنى كۆرۈۋېدۇق» دېگەندىن ئۆزگە ھېچنېمە دەپ بېرەلمىدى.

كۆپنى كۆرگەن شيۇڭ گاۋشىڭنىڭ: «بۇ ئۇلارنىڭ سەپەر بوۋاينى گۆرە ئورنىدا تۇتۇپ تۇرماقچى بولغىنى، شۇڭا بوۋاينى ھازىرچە ھېچنېمە قىلمايدۇ» دېگەن سۆزى بىلەن سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئەندىشىسى سەل ئازايغان بولسىمۇ، لېكىن ۋەھىمىلىك كۆڭلى يەنە ئارام تاپالمايۋاتاتتى.

ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ئۆزىگە: «مۇبادا كۆزۈم مىدىرلاپلا تۇرىدىكەن، بوۋاينى ھېچكىمگە تاك ئېتىپ چەككۈزمەيمەن. مەرھۇم ئابدۇللائاخۇن يەتكۈزۈشكە ئۈلگۈرەلمىگەن پەرزەنتلىك بۇرچىنى ئەبەدىلئەبەد زىممەمگە ئالىمەن» دەپ قەسەم ئىچكەن ئەمەسمىدى؟ يىراق تاغلار ئارىسىدىكى نىشانسىز قەبرىدىن ئۇچۇپ كېلىپ، باش ئۇستىدىلا ئەگىپ يۈرگەن ئاغىنىسىنىڭ روھى ئەمدىلىكتە دادىسىنى خەۋپ ئىچىدە كۆرۈپ، ئۇنى قەسەمخورلۇقتا، يالغانچىلىقتا، ۋاپاسىزلىقتا ئەيىبلىسىچۇ؟ «ئىنسابىڭغا، ھىمايەڭگە تاپشۇرغان بىچارە دادام قېنى؟» دېگەن كەسكىن سوراققا ئۇ ئەمدى نېمە دەپ جاۋاب بېرىدۇ؟ مەھشەرگاھتا ئۇنىڭغا قانداق يۈز كېلىدۇ؟

تۈنۈگۈن ئايرىلغىنىغا ئۇزۇن بولغان يۇرتىغا سالامەت قايتىپ كەلگەن جامالىدىن بوۋاي ئۇرۇق-تۇغقانلىرى، يارۇ

بوۋادەرلىرى بىلەن كۆرۈشتى. ئارقىدىنلا قەدىناس ئاغىنىسى، بىللە قان تۆككەن سەپدىشى سەپەرنىڭ ۋەھشىي دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، يىغلىۋەتكىلى ئاز قالدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزىگىلا ئەمەس، بەلكى يەر-زېمىنىنىڭ، قۇياشنىڭ، يۇلتۇزلارنىڭ، دەل-دەرەخلەرنىڭ ئۆزىگە بوۋاينىڭ ئىز-دېرىكىنى قىلغاندەك تىكىلگەنلىكىنى تۇيمىدىمۇ؟ يۈرىكى ئارغاقتا ئاتلانغاندەك، جىگىرى بىخشىدىن ئۈزۈلگەندەك ئازاب ھېس قىلمىدىمۇ؟!

قەسىر قورشالغىنىغا توپتوغرا بىر كېچە-كۈندۈز بولدى. يالغۇز قېيىق مىسالى تۇرغان قەسىرنى شىددەتلىك دولقۇنلىرى ئارىسىغا ئېلىۋالغان قەھرلىك دېڭىزدەك داۋالغۇپ تۇرغان مۇھاسىرىچى پۇقرالار ئۆز جايىدا تۇرۇپ نامازدىگەر نامىزىنى ئوقۇشقا باشلىغاندىلا دەرۋازا ئۈستىدىكى قوقتىدا بىر قانچە سەللىلىك باش كۆرۈندى. ئارقىدىنلا تالىپلارچە ئىنچىكە ئاۋازدا قىلىنغان قىرائەت ئاۋازى كەلدى. نامازدا تۇرغان پۇقرالارنىڭ ئەڭ نازۇك يېرىگە قىلىنغان بۇ قىرائەت ھۇجۇمى دۈشمەننىڭ بىر كېچە-كۈندۈزدىن بۇيان تۇنجى قېتىم ئۆزىنى كۆرسىتىشى ئىدى.

بۇنداق قىرائەت تەھلىكىسىدىن قىلىنغان ھالۋىغا غىدىقىتە تېيىۋېپ كەتكەن پۇقرالارنىڭ بەزىسى ئالمان-تالمان قولىقىنى ئېتىۋېلىشتى. بەزىسى قەسىر تەرەپكە قاراپ دىمىغىدا كۈلۈپ قويدى. كىمدۇ بىرى «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ بىرلا باشلاپ بېرىۋىدى، تۆت تەرەپتىن تەڭلا ياڭرىغان سادا ئۈزۈلمەي گۈلدۈرلەۋاتقان گۈلدۈرماما ئاۋازىغا ئايلىنىپ، پۈتۈن زېمىننى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

بىراق، كانىيى ئاغرىپ، ئەپسى ئۈزۈلگۈچە ۋارقىرىغان پۇقرا بەرىبىر بەرداشلىق بېرەلمىدى، «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن

سادىنىڭ شالاڭلىشىشىغا ئەگىشىپ، دەرۋازا ئۈستىگە مەجبۇرەن ھەيدەپ چىقىرىلغان بىتەلەي ياش تالىپلارنىڭ مۇڭلۇق قىرائىتى بارغانچە كۈچىيىشكە باشلىدى. بىرەر سۈرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىسىلا بۇ دۇنيادا كۆرۈۋاتقان قىيامەت ئازابىنى ئۇنتۇپ ۋە قىيامەت قىسمىتىگە تەن بېرىپ، ئۇ دۇنيا قىيامىتىنىڭ ئەندىشىسى بىلەن ئاۋارە بولۇشقا باشلايدىغان بەزى مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىدىكى ئىرادە قەلئەسى قىرائەت ئاۋازىنىڭ شەكىلسىز، غايىب زەربىسى ئارقىسىدا تىڭغىيىشقا يۈز تۇتتى. قىرائەت قىلىپ تۇرۇپ تەڭلەنگەن ئەجەل قىلىچىغا ئاجايىپ ئىتائەت بىلەن بويىنىنى تۇتۇپ بېرىشكە ئۆگىنىپ كەتكەن بەزى پۇقرالار ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ، نەيزىسىنى چۈشۈردى، بەزىلەرنىڭ چويۈن توپتەك تۈگۈلگەن مۇشتى بوشىشىپ كەتتى. كىملەردۇ ئۆزىنى جەڭ مەيدانىدا ئەمەس، بەلكى مەسچىتتە تۇرغاندەك ھېس قىلدى بولغاي، ئېرىپ كېتىۋاتقان ۋۇجۇدىنى باسالماي، مىشىلداپ كۆز يېشى قىلغىلى تۇردى.

ئۆتكۈر نەزەرى بىلەن ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغان سۇپۇرگەئاخۇن بۇ ھالدىن تولىمۇ غەزەپلەندى. ئۇ: «ئەي ساددا خەلقىم، مەن پەخىرلىنىدىغان خەلقىم، دۈشمەنىنىڭ دوپپىمىزغا سالغان جىگدىسىنى پۇدىمەي ھاپ ئېتىپ كۆرگەن كۈنىمىز ئازمۇ؟ ئىست، ئىست!» دەپ لەۋلىرىنى چىشلەپ، بېشىنى چايقىدى-دە، قىلىچىنى شارت قىلىپ قىنىدىن چىقاردى. ئۇ، مۇشۇنداق كېتىۋەرسە پۇقرا قەلبىدىكى مۇداپىئە سېپىنىڭ تامامەن يىمىرىلىپ كېتىشى مۇمكىنلىكىنى پەملىگەن ۋە ئۆز قوۋمىنىڭ يېغىرى ئېچىلىپ قالغىنىغا شىيۇڭ گاۋشىڭ ئالدىدا ئىزا تارتقانىدى.

— شىيۇڭ دارىن، ئەمدى چىداپ تۇرغۇدەك يېرى قالمىدى. قەسىرگە تېگىش قىلايلى، پۇرسەت قولدىن كەتمىسۇن، —

دېدى سوپۇرگەئاخۇن شيۇك گاۋشېڭغا قەتئىي قىلىپ.

سوپۇرگەئاخۇننىڭ ساقلىنىڭ تىترەۋاتقىنىغا سەپسېلىپ تۇرغان شيۇك گاۋشېڭ ئۇنىڭ بۇنداق تاسادىپىي قارارغا كېلىشىنىڭ سەۋەبىنى ئوبدان چۈشىنەتتى. يۇقىرىنىڭ كۈچلۈك ئوت تەپتىگە دۇچ كەلگەن ياغدەك ئېرىپ كېتىۋاتقىنىغا ئۆلىمى-مۇ ئاچچىقى كەلگەنىدى. ئىراق، قورال-ياراغ جەھەتتە ھەس-سىلەپ ئەۋزەللىككە ئىگە بولغان دۈشمەنگە ئالدىراپ ئېتىلىش سەپەر بوۋايغىمۇ، يۇقىرىغىمۇ ياخشى ئاقىۋەت ئەكەلمەس-لىكى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا، ئۇ كۆڭلىنىڭ بىر بۇرجىكىدە ساق-لىنىپ تۇرۇۋاتقان كىچىككىنە ئۈمىدىنى يەنە بىر قېتىم تە-لىمگە دەۋەت قىلىپ كۆرۈش چارىسىگە باغلىدى-دە:

— خاننىڭ دورى ئۈچ دەپتىكەن، يەنە بىر قېتىم دەۋەت قىلىپ كۆرەيلى. بۇ قېتىممۇ دەۋەتنى رەت قىلسا، ئاندىن تېگىش قىلساقمۇ ئۆلگۈرىمىز، — دېدى سوپۇرگەئاخۇنغا مەس-لىھەت تەرىقىسىدە.

سوپۇرگەئاخۇن ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ بۇ مەسلى-ھەتنىڭ خېلى ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى، يېنىغا ئۈچ تەرەپنىڭ باشچىلىرىنى چاقىرتقۇزغاندىن كېيىن:

— بىر تەرەپتىن تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلىنلى، بىرتە-رەپتىن جەڭگە ھازىرلىنىلى. مۇبادا ئاخىرقى قېتىم يەنە جاھىل-لىق قىلسا...، — دېدى.

شۇنداق قىلىپ، يەنە بىر دەۋەتنامە پۈتۈلۈپ، يا ئوقى بىلەن قەسىرگە تاشلاندى. ئارىلىقتىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا قىياستىن تاشقىرى پەۋقۇلئاددە بىر ۋەقە يۈز بەردى، بەش غولاچ ئېگىزلىكتىكى خادىنىڭ ئۇچىغا چىگىلگەن بىر غەلىتە ئەلەم دەرۋازا بېشىغا كۆتۈرۈلۈپ، ھارغىنلىق يەتكەن تازقارى-نىڭ قانىتىدەك لەپىلدىگىلى تۇردى، ئارقىدىنلا قىرائەت ئاۋازى

بېسىقىپ، داقا-دۇمباق، ناغرا-سۇنايلارنىڭ ئۇنى ياڭرىدى. روشەنكى، بۇ، جاھىلانە دۈشمەننىڭ ئەڭ ئاخىرقى دەۋەتكە قايتۇرغان مۇتتەھەملەرچە جاۋابى ئىدى!

— بەگ دادا، سۇپۇرگەئاخۇن بەگ دادا...

«بەگ دادا؟»

بىر نېمە دېيىشكە ئاغزىنى ئۆمەللىگەن سۇپۇرگەئاخۇن ئىككى پەرزەنتى كۆز يۇمغاندىن بېرى «بەگ دادا» دېگەن يېقىملىق، مۇھەببەتلىك خىتابنى ئاڭلاپ باقمىغىنى ئۈچۈنمىكىن، قولىقىغا ئىشەنمىگەندەك تۇرۇپ قالدى-دە، شارتتىلا كەينىگە بۇرۇلدى.

— بەگ دادا، بۇۋامنى بەك كۆرگۈمىز كەلدى، ئۇنى تاپىلى-يا...

ئۇ، ئۆزىنى تۇنجى قېتىم «دادا» دەپ ئاتىغان ھەسەن بىلەن ھۈسەننى مەھكەم قۇچاقلاپ باغرىغا بېسىپ، يۈز-كۆزىگە نەچچىنى سۆيدى، كىچىك تۇرۇپ ئاتا-ئانا مېھرىدىن ئايرىلغان كۆڭلى سۇنۇق يېتىملارنىڭ يۈزى ئۇنىڭ ئىسسىق يېشى بىلەن يۇيۇلدى. يۈرىكىدىن توغان بۇزۇپ يامرىغان سۇدەك ئېتىلىپ چىققان ئاتىلىق مېھرى باغرىغا مەھكەم چاپلىشىۋالغان نارەسىدىلەرنىڭ دىل جامىغا قۇيۇلدى.

سۇپۇرگەئاخۇن كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان باللارغا، ئۇلارنى باشلاپ كەلگەن چىنارئايىمغا قەسەم بېرىۋاتقاندەك تىكىلىپ قاراپ، كۆزىنى سۈرتتى-دە، ئۇيۇق ئۈستىدىن قىيپاش چېچىلىۋاتقان قۇياش نۇرىدا ھېلىلا ئوتتىن تارتىۋالغاندەك قىزىرىپ كەتكەن قىلىچىنى قەسىر تەرەپكە شىلتىپ تۇرۇپ:

— ئېتىڭلار، چېپىڭلار، ئۇ كونا لاتىنى كۆرەرگە كۆزىمىز يوق!-دەپ ئۈنلۈك توۋلىدى.

ئۇ شۇنداق دەپ تۇۋلىدى-دە، يانپىشىدا خۇددى جان كىرگەندەك پىلدىرلاپ تۇرغان بۇرغىنى ئېلىپ پۈۋلەشكە باشلىدى.

«دۈت... دۈت... دۈت...»

بۇرغا ئاۋازى ئاسماندىن، يەردىن ئەكس سادا قايتۇرۇپ، ئابدۇللائاخۇننى، نۇرەك باخشىنى، ھېمىت قاشقىنى، چولاق مۇئەززىننى پۇقرالارنىڭ يادىغا سالدى. قانلىق قىساس ئوتى غەزەپلىك سادالارنى ئەرشئەلاغا يەتكۈزدى. ئوق ئېتىلىۋاتقان سېپىلغا قاراپ مەردانە كۆكرەك كېرىپ ئېتىلغانلارنىڭ ئاياغ ئاستىدىن كۆتۈرۈلۈپ، بۇرمىسىمان پىرقىراۋاتقان توپا-چاڭ بۇلۇتلار بىلەن قوشۇلۇپ قاندەك قىزارغان قۇياش يۈزىنى خىرەلەشتۈردى. ئاللانىڭ نامىغا قىلىنغان زىكرىلەر، «ئۇر، چاپ» سادالىرى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى دىمىق تومۇز ھاۋاسىنى تىترەتمەكتە، ۋىژىلداپ ئۇچۇۋاتقان ئېبلىس ئوقلىرى بىلەن مەنجاناق ۋە سالغۇيلاردىن ئېتىلغان تاش بوشلۇقتىكى يېرىم يولدىلا بىر-بىرىنى خوراتماقتا ئىدى...

تۈنجى قېتىملىق شىددەتلىك ھۇجۇم تاكى گۇگۇم چۈشكۈچە داۋام قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ھېچقانچە نەتىجە چىقمىدى. قەسىر دەرۋازىسىنى قامالىغا ئالغان مىلتىقچىلار ئارىسىدىن شيۇڭ گاۋشېڭنىڭ جۇ شۇيتاڭ دېگەن چېرىكى ئوق تېگىپ قازا تاپتى. يەنە بىر چېرىكمۇ قورسىقىدىن يارىلىنىپ قاتاردىن چىقتى. ئارقا سېپىلغا شوتا قويۇپ ياماشقان ئون نەچچە پۇقرا شوتا بىلەن بىللە غۇلىتىۋېتىلگەچ، قولىدىن، پۇتىدىن ناكار بولغانلارمۇ خېلى كۆپ بولدى. قېلىن تامنى تېشىپ، يوچۇق ئېچىش مەقسىتىدە سېپىل ياقىلاپ كەتكەن مەتقاسىمنىڭ بىلىكى يېنىك جاراھەتلەندى، پۈتكۈل جەڭ تىركىشىش باسقۇچىغا كىردى.

دۈشمەننىڭ قولىدىكى مىلتىق تەسەۋۋۇردىكىدىنمۇ كۆپ

ئىدى. مۇبادا بىرەر كەسكىن تەدبىر قوللانمىسا، ئۇلارنىڭ ئوت كۈچىنى بېسىپ چۈشۈش خېلى تەسكە توختايدىغاندەك قىلاتتى. يەتكۈدەك ئوزۇق - تۈلۈك ۋە باشقا لازىملىقلىرى تولۇق بولغان دۈشمەن نەچچە ھەپتە، ھەتتا نەچچە ئايغىچە چىداشلىق بېرىپ، مۇھاسىردىكىلەرنىڭ ئىرادىسىنى بوشاشتۇرۇۋېتىشى مۇمكىن ئىدى. قەسىرگە ئېقىپ كىرىدىغان ئېرىقنىڭ سۈيى ئاللىقاچان توختىتىۋېتىلگەن بولسىمۇ، قەسىر ئىچىدە سۈيى ئەنۋەك قۇدۇقنىڭ بارلىقىنى كۆپ كىشىلەر بىلەتتى.

سۇپۇرگەئاخۇن، شيۇڭ گاۋشىڭ ۋە ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ باشچىلىرى ھېلىقى كونا تاملىقتا جىددىي باش قوشتى. ھەركىم ئۆز تەھلىلىنى قويۇپ، ئەقىل - پاراستىنىڭ جەۋھەرلىرىنى ئوتتۇرىغا تۆكتى. ئاخىردا يەنىلا سۇپۇرگەئاخۇننىڭ تەدبىرى ئەقىلگە مۇۋاپىق ئىكەن دەپ قارالدى. شيۇڭ گاۋشىڭ بۇ تەدبىرگە بىرىنچى بولۇپ ماقۇللۇق بىلدۈردى.

— بۇ ئىشقا پېقىرنىلا قويۇڭلار، — دېدى قادىر تۆمۈرچى مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ، — ئۇ مۇتتەھەملەرگە ئۆزۈمنى بىر تونۇتۇپ قويمىسام خەپ!

ئۇ نەدىندۇ بىر ئۆكۈز تۇلۇمى تېپىپ كەلدى - دە، تۇلۇمنىڭ ئۈستىگە ئون نەچچە قاپاق سۇ تۆكۈپ، بولدى دېگۈچە نەملىدى. ھۆل تۇلۇمنى دۈمبىسىگە ئارتىپ، بېشىنى ئىچىگە تىقىپ، بىر باغلام قۇرۇق قوناق شېخىنى سۆرىگەنچە قەسىر دەرۋازىسىغا قاراپ ئۈمىلەپ يۈرۈپ كەتتى.

كېچە قاراڭغۇ بولسىمۇ، لېكىن يەر يۈزىدە يۈز بەرگەن قىزىقچىلىقلارغا ھەيرانۇھەس قالغاندەك كۆزىنى چەكچەيتىپ تۇرغان يۇلتۇزلارنىڭ يورۇقى سارغۇچ قوناق شېخىنى دۈشمەن نەزەرىدىن يوشۇرۇشقا توسقۇنلۇق قىلاتتى. ئېرىقلارنىڭ قىشتىدىن سەكرەپ، دەل - دەرەخلەرگە سوقۇلۇپ سۆرۈلۈۋاتقان شاخ

غەلۋىردە گۈلە تاسقىغانـدەك شىرىقلاپ، دۈشمەن سەزگۈسىنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى.

قادىر تۆمۈرچى دەرۋازىغا يەتكىلى 15 قەدەمچە قالغانـدا پاك - پۈك قىلىپ ئوق ئېتىلىشقا باشلىدى. مىلتىقلارنىڭ ئاغزى-دىن ھوقۇشىنىڭ كۆزىدەك پارقىراۋاتقان ئوت دەرۋازا ئالدىدى-كى بوشلۇقىنى خۇددى چېقىن چېقىلغانـدەك پال - پۇل قىلىپ يورۇتـتى. لېكىن ئەجـەل ناخشىسىنى تـوۋلاپ كـەل-گەن ئوق ھۆل توقۇمـىنىڭ قاتمۇ قات كىگىزلىرى ئارىسىغا كىرىپ سۇغا تاشلانغان تاشتەك غايىب بولاتتى. قادىر تۆمۈر-چى نۇرغۇن ئوقىنى ئۆزىگە سۈمۈرۈۋالغان توقۇمنى قالقان قىلىپ، تاشپاقىدەك ئۆمىلەپ ئالغا ساجىماقتا ئىدى. ھېچنېمە كار قىلمايدىغان بىر ئاچ سىرتلان ئۆزىگە قاراپ ئېتىلىپ كېلىۋاتقاندەك قورقۇنچقا چۈشكەن دۈشمەنلەر ئوت كۆچىنى ئاشۇ توقۇم ئۈستىگىلا مەركەزلەشتۈرگەنىدى. قوقتىلار ئارىسىدىن سىرغىپ چۈشكەن ئوتلار خۇددى ئاسماندىن ئېقىپ چۈشكەن ئاقار يۇلتۇزدەك ئاق ئىز قالدۇرۇپ، ئاشۇ تاشپاقىسىمان تو-قۇمغا جەم بولاتتى.

تۆمۈرچى ئۆمىلەپ يۈرۈپ ئاخىر دەرۋازا تۈۋىگە يېقىن-لاپ باردى. ئۇ سوپۇرگەئاخۇن، شىيۈڭ گاۋشىڭ ۋە ئۇنىڭ باتۇر چېرىكلىرىنىڭ ئوت كۈچى ھىمايىسىدە توقۇم ئاستىدىن ئايرىلىپ چىققىتى - دە، بىرلا ھەرىكەت بىلەن قوناق شېخىنى دەرۋازىنىڭ قىلىن قارا قانىتىغا يۆلىدى.

— ئەنە، ئۇ ئوت ياقتى!

— مانا ئوت ياقتى!

تېرىقتەك يالقۇن چۈشىلا قۇرۇپ قاقشال بولۇپ كەتكەن قوناق شېخى لاپپىدە ئوت ئېلىپ گۈرۈلدەپ كۆيۈشكە باشلايت-تى - دە، دەرۋازا ھەش - پەش دېگۈچە بىر دۆۋە كۈلگە ئايلى-

نىپ، ھاڭغىرقاي يول ئېچىلاتتى. بۇ يول مۇھاسىرىچىلەرنى ئۇدۇل بۆرە ئۇۋىسىغا ئەكىرەتتى. ئۇ چاغدا...

شۇ ئەسنادا كۈتۈلمىگەن بىر ئىش يۈز بېرىپ، يۇلتۇز-دەك پىلدىرلاۋاتقان ئوت يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ھەممە ئۈمى-دىنى ئاشۇ كىچىككىنە ئۇچقۇنغا باغلاپ، سەزگۈسىنى كۆزىگە توپلاپ قاراپ تۇرغانلار كۈتە-كۈتە، ئاخىر ئۈمىد-سىزلەندى. تۈمۈرچىنىڭ ھېچقانداق ھەرىكىتى كۆزگە چېلىق-مىدى، پاراسلاپ ئېتىلىۋاتقان مىلتىقلارنىڭمۇ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

— قادىر ئاخۇنغا ئوق تەگدى بولغاي، — دېدى بىرەيلەن ئۇھ تارتىپ قويۇپ، — ئاللا ئۇنىڭ جايىنى جەننەتتە قىلسۇن، بەك بەلەن ئادەم ئىدى...

— ئاغزىڭغا مۇشت! — دەپ ۋارقىرىدى سۈپۈرگەئاخۇن قاراڭغۇدا ھېلىقى گەپنى قىلغان كىمىكىندۇ ھۆركىرەپ، — ئاللا ئۇنى ئۆز پاناھىدا ساقلايدۇ!

سەپەر بوۋاي قەسىرگە ھەيدەپ كېلىنگەندىلا، پات-ئارى-دا ئادەتتىن تاشقىرى بىرەر ۋەقەنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىنى سەز-گەنىدى. ئۇ ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى قاراڭغۇ ئۆيگە سولىنىپ ئۇزاق ئۆتمەي قەسىر ئىچىدىن ئاڭلىنىۋاتقان ئاچچىق ئاگاھ-لاندۇرۇشلار، تىل شەمشىرىنى ئوينىتىشلار، تاراق-تۇرۇقلارغا قاراپ يۈز بەرگۈسى ۋەقەنىڭ قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىغا كېلىپ قالغانلىقىغا ئاسانلا ھۆكۈم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھېلىلا يەر تەۋرەيدىغاندەك ئەنسىزلىك بىلەن ئۇلغىيىۋاتقان ۋەھىمىلىك كەيپىيات ئىچىدىكى ھەربىر ئۇششاق تىۋىشنىمۇ دىققەت دائىرىسىنىڭ تېشىدا قالدۇرمايدىغان بولدى.

«بۇ نېمە ۋەقەدۇ؟ ئۇلارنىڭ بۇنچىۋالا ساراسىمىگە چۈشكىنىگە قارىغاندا...»

بوۋاي نۇرغۇن ئۇيقۇسىز تۈنلەرنى مانا مۇشۇ ھەپسىدە ئۆتكۈزگەن، پەقەت ئاتلارنىڭ زېرىكىشلىك كىشنەشلىرى، قاشاڭ خورازلارنىڭ چىللاشلىرى بىلەنلا ھاياتلىقنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بىلىش مۇمكىن بولىدىغان بۇ سىرلىق، سۈكۈناتلىق دۇنيا ئۇ قامالغاندىن بېرى بۇ دەرىجىدە پاتىپاراق بولۇپ باقمىغانىدى. ئۆزىنى كۆپكۈندۈزدىلا ئۈستىخاندىن ھەيدەپ كېلىپ، كېچىلەرىلا تۈنەيدىغان بۇ ھەپسگە بەند قىلىپ قويۇشلىرىمۇ ئەھۋالنىڭ باشقا كۈنلەردىكىگە ئوخشىمايدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

بوۋاي تاشقىرىدىكى تىۋىشلارغا سەگەكلىك بىلەن قۇلاق سالغاچ، خىيال تۈلپىرىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. ئۇ مەزمۇت قاناتلىرى بىلەن قىياس تۇمانلىرىنى يېرىپ ئۆتۈپ، تەپەككۇر ئاسمىنىنى بىر ئايلىنىپ چىقتى-دە، تۈنجى خۇش خەۋەرنى ئېلىپ قايتتى:

«سۇپۇرگەئاخۇن، سۇپۇرگەئاخۇن قايتىپ كەلدى! پەقەت سۇپۇرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىلا بۇ ئالۋاستى ئۇۋىسىدا بۇ تەرىقە قورقۇنچ پەيدا قىلالايدۇ!»

ئۇ بۇ خەۋەرگە ئىشەندى. راست، پەقەت يۇرتلۇقلىرىلا ئاسارەت كۆكىدە قىساس چاقمىقىنى چاقتۇرۇپ، جىنايەت، ناشايان ئىشلار بىلەن توشۇپ كەتكەن بۇ گۆرنى كۆيدۈرۈپ، كۈل قىلالايدۇ! بەتبەشىرە قىياپىتىنى كۈلكە، ئىمان پەردىسى كەينىگە يوشۇرۇپ، بىراۋنىڭ يۇرتىغا قانلىق قولىنى ئۇزاتقان مەخلۇقلارنى ھالاكەت گىردابىغا غۇلىتالايدۇ! ئۇ مانا مۇشۇ كۈننى، مانا مۇشۇ سەلتەنەتلىك دەقىقىنى قانچىلىك سېغىنمىدى-ھە؟!

خەزىنە بۇلاپ قاچقان قاراقچىلاردەك دۈپۈرلىشىپ ھەپسە ئىشىكى ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتكەن ئىككى دورغىنىڭ زامان

ئاخىر بولىدىغاندەك ئەندىكىپ، تىترەك ئاۋازى بىلەن: «سۇپۇرگە مىراب كەپتۇ» دەپ پىچىرلىشىشنى ئاڭلىغان بوۋاينىڭ كۆلقەقلىرى ئېچىلىپ كەتتى. ئارقىدىنلا ھەنىپە خېنىمنىڭ ئۇستىگە قايناق سۇ چېچىلغان قانچۇقتەك غىڭشىپ، ئاللا - تۇۋا كۆتۈرگىنى، سۈس قىقاس سادا سى ئاڭلاندى.

قاراڭغۇ چۈشتى. ئۇمۇ خۇددى مۇھاسىرىچى يۇقىرالارغا ئوخشاش ھاياجان بىلەن دۈپۈلدەپ سوقۇۋاتقان يۈرىكىنىڭ سادا سىنى تىڭشىغاچ، زىنھار كۆز يۇممىدى.

تاڭ ئاتتى. كۈن تىكلەندى. كۈن غەربكە ئېگىلدى. مانا ئەمدى ئۇ نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنىڭ تونۇش، ئىلھامبەخش ئاۋازىنى، مىلتىقلارنىڭ گۈپۈلدەپ، ئوقلارنىڭ ۋىژىلداپ ئۇچۇشىنى ئېنىق ئاڭلىدى.

بوۋاي مۇشۇنداق تەنتەنىلىك مىنۇتلاردا ئۆزىنىڭ ھېچ ئىش قىلالمىغىنىغا تولىمۇ ئەپسۇسلانماقتا ئىدى. قىچىشىپ كەتكەن قولىنى توختىماي ئۇۋۇلاپ، قاراڭغۇ ھەپسىدە ئۇيان - بۇيان ماڭاتتى. ئىشىك يوچۇقىدىن ئېتىلىپ كىرگەن پوروخ ھىدىنى خۇددى ئەمدىلا ئېچىلغان ئەتىرگۈلنى پۇرىغاندەك، ئاچكۆزلۈك بىلەن پۇرايتتى. مىلتىق ئاۋازىغا قاراپ جەڭ ۋەزىيىتىگە باھا بېرەتتى. «ئېتىڭلار، ئالۋاستىلارنىڭ يۈرىكىنى چەنلەپ ئېتىڭلار، ئەزىمەتلەر» دەيتتى ۋە ھەق يولغا جانلىرىنى ئاتاشقان جەسۇر يۇرتداشلىرىغا غايىبانە مەدەت بېرەتتى. تۇرۇپلا قولىرىنى جۈپلەپ ئېگىز كۆتۈرەتتى - دە، ئاللادىن يۇقىراغا نۇسرەت تىلەيتتى.

سەپەر بوۋاي يىراقتىن كېلىۋاتقان مىلتىق ئاۋازىنىڭ بارا - بارا شالاڭلاپ، ئاخىرىدا بىردىنلا توختاپ قالغانلىقىدىن تولىمۇ غەيرىيلىك ھېس قىلدى. ئۇ ياش چېغىدا خىلى - خىلى جەڭلەرگە قاتناشقان بولغاچقا، شىراقلىق مىلتىق بىلەن

بەشئاتار مىلتىقنىڭ ئۇنىگە قاراپ، ئىككى تەرەپنىڭ ئوت كۆچى ئارىسىدىكى پەرقىنىڭ كۆرۈنەرلىك چوڭ ئىكەنلىكىنى بايامىلا پەملىگەنىدى.

ئۇنىڭ پۇتىمۇ، بارماقلىرىمۇ، كۆزىمۇ ھەرىكەتتىن توختىدى. تىنىقىمۇ بىردىنلا ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

«ئاپلا، بىزنىڭكىلەرگە پالاكەت يەتتىمۇ نىمە؟» ئوق دورىسى تۈگەپ قالغانمىدۇ؟ ياكى...»

ھەرخىل پەرەزلەر ئۇنىڭ جىددىيلىشىپ، تارتىشىپ كەتكەن نېرۋىسىنى نەچچە مەرتەم كېزىپ چىقتى. ئۇ يەنىلا يۇرتلۇق-ىرىنىڭ سېيىت ھاجىغا تەڭ كېلەلمەيۋاتقىنىنى پەملىدى-دە، ھەپسىنىڭ ئۇ تېمىدىن بۇ تېمىغىچە مېڭىپ چىققاندىن كېيىن، مېڭىسىدە لاپپىدە پەيدا بولغان ئەقىلنىڭ تۈرتكىسىدە تام ياقىلاپ ھەپسىنىڭ بۇرجىكىگە يېتىپ كەلدى. زامانلاردىن بېرى تاشلىنىپ ياتقان كونا ئوتۇردىن ئانچە كۆچمەيلا ئىككى تال تاختاي ئاجرىتىۋېلىپ يەرگە قويدى. ئۆزىگە ياستۇق ئورنىدا خىزمەت قىلدىغان كونا چاپىنىنىڭ ئەستىرىنى يىرتىپ، قولاق-چىلىك بىر پاختىنى سوغۇرۇۋالدى ۋە تاختايلارنىڭ ئارىسىغا قويۇپ، كۈچ بىلەن سۈركىگىلى تۇردى...

— ئادەم بارمۇ؟ ۋاي ئادەم بارمۇ؟ ئاتخانىغا ئوت كەتتى، ئوتنى ئۆچۈرۈڭلار، ئىسسىت ئاتلىرىم، ئىسىت ئاتلىرىم...

سەللىسىنى قەيەرلەرگىدۇ چۆرۈپ تاشلاپ، يالاڭباش، يالىڭاياغ بولۇۋالغان ئابلىزقارى خۇددى ساراڭ بولۇپ قالغاندەكلا ۋارقىراپ، ئۇدۇل مېھمانخانىغا كىرىپ كەلدى-دە، دۇنيا غوۋغاسىدىن ئۆزىنى چەتكە ئالماقچى بولغاندەك، ئاپئاق جاي-ناماز ئۈستىدە كۆزىنى يۇمۇپ تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا دوم چۈشتى. سېيىت ھاجى يەر چىشلەپ يېتىپ توختىماي: «ئادەم بارمۇ؟ ئوت كەتتى» دەپ تولۇۋات-

قان ئابلىزقارىغا ھومىيىپ قويدى، جاينامازدىن سەكرەپ قوپۇپ تالاغا چىقتى.

كۆردىكى، ئاتخانا ۋە ئاتخانا ئۈستىدىكى تاغدەك دۆۋەلەنگەن قۇرۇق پىچان قاپقارا ئىس پۈركۈپ، چارسىلداپ كۆيۈۋاتاتتى. كېچە ئاسمىنىنى كۈندۈزدەك يورۇتۇپ، ئاسمان-پەلەك ئېگىزلىككە يەتكەن يالقۇن خۇددى شامالچە بىلەن پۈۋلىگەندەك ئۆلغىيىپ، ئاتخانىدىن قازناققا، قازناقتىن مېھمانخانىغا قاراپ يامرىماقتا ئىدى. بۇ ئوت ئالدىدا نە دۇرۇت، نە ئىلتىجا، نە ھەيۋە، نە ئادەم ھېچبىر ئامالسىز ئىدى!

قورقۇنچ، ئامالسىزلىق، ئىقتىدارسىزلىق ئالامەتلىرى قېتىپ قالغان چىرايىنى قىلچە ئۆزگەرتمەي، ئەجدىھادەك تولغىنىپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا يۈزلەنگىنىچە تەسۋى سىيرىپ تۇرغان سېيىت ھاجى ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى ئۆينىڭ ئوت ھۇجۇمىدىن خالىي ئىكەنلىكىنى كۆرۈپلا ۋەقەنىڭ تەكتىگە يەتكەندەك بولدى-دە، ئۆزىنىڭ قانچىلىك چوڭ،ئورنىنى تولدۇرۇپ بولمايدىغان سەۋەنلىككە يول قويغانلىقىنى چۈشەندى، ئوتنىڭ بۇ كىچىك ئۆيگە ئەمدىلا تۇتىشقا باشلىغىنىنى سېزىپ ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى.

ئۇ، بۇ ئۆينىڭ كۆيۈپ كۈل بولۇشىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگۈسى بار ئىدىيۇ، لېكىن پۇرسەت ئۇنىڭغا يول قويمايتتى. ئۇ ئاخىرقى ئۈمىدىنى ھېلىلا ئاتخانىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىلغان ئارغىماقلارغا ۋە دەرۋازىغا باغلىۋېدى، دەرۋازىنىڭمۇ كۆيۈشكە باشلىغىنىنى كۆردى.

ئۇ ئەمدى ئىككى تەرەپتىن يالماۋۇزدەك قىستاپ كېلىۋاتقان ئوت ئارىسىدا قالدى. ئۆلۈمگە كۆزى يېتىپ، ياغلانمىغان چىغىرىقتەك چىرقىرىشىۋاتقانلارنىڭ پەريادى ئۇنى ھوشىغا كەلتۈردى. ئوت ئارىسىدىن چاڭگىلىنى سوزۇپ، تاماقنىڭ چىشلىرىدەك ئۇزۇن چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ كېلىۋاتقان ئەزرائىلنى

كۆرگەندە جان دېگەن نەرسىنىڭ شۇنچىۋالا تاتلىق، قەدىرلىك ئىكەنلىكىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلدى.

ئۇ تەسۋىنىڭ بىرقانچە مارجىنىسىنى بارماقلىرى ئارىسىدىن ھەيدەپ، چىقاردى-دە، قانداقتۇر بىر بوپىنى باغرىغا يېقىپ، يېنىدىن شامالدەك ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ھاپىزنى توختىتىۋېلىپ، ئۇنىڭغا: «ھالىڭ شۇمىدى؟» دېگەندەك دىمىغىدا كۈلۈپ قويۇپ، قەستەنگە سوردى:

— ئاۋۇ ئۆينى كۆردىڭمۇ؟

— كۆردۇم، كۆردۇم...

— ئۇ يەرگە كىم قامالغان؟

— سەپەر سەپرا...

— ھە، ئۇنداق بولسا، — دېدى سېيىت ھاجى ھاپىزمەخسۇمنىڭ ئۆلگەن كاللىنىڭ يۆگىلىرىدەك چالىشىپ كەتكەن ساقىلىدىن كۆزىنى ئۈزمەي، — سەپەر سەپرانى دەرۋازا ئۈستىگە ئاچىقىپ، چاتاقچىلارغا قارىتىپ تۇرغۇزسىلا-دە، دەرۋازىنىڭ قاماقنى بوشاتسا، ئۇنى قويۇپ بېرىدىغانلىقىمىزنى جاكارلىسىلا!

— بۇ... بۇ... ئوت...

سېيىت ھاجىنىڭ قولىنىڭ تون ئىچىگە ئۈزىتىلگىنىنى كۆرگەن ھاپىز بوپىنى تاشلىۋېتىپ كەينىگە بۇرۇلدى-دە، ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى ئۆيگە قاراپ ئېتىلدى. ئەمدىلا ئوت تۇتاشقان ئىشىكنى بىرلا تېپىپ بىلەن ئېچىۋەتتى.

باش-كۆزلىرى قازانچىنىڭ چىرايىدەك قارىداپ، قىيسىق كۆزىلا پىلدىرلاپ كۆرۈنۈپ قالغان ئابلىزقارى پوت-قولىنى سىلكىپ، رودۇپايدەك چاپلىشىۋالغان خوتۇنىنى ئىرغىتىپ تاشلىدى-دە، نەچچە كۈندىن بېرى ساتقۇنلۇقىنىڭ بەدىلىگە مال-دۇنيا تەمە قىلىپ، كەينىدىن قالماي ئەگىشىپ يۈرگەن رەسۇل

ئىمامنى باشلاپ سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ھاجىم، مېھمانخانىغا... مېھ... مېھمانخانىغا ئوت تۇتاشتى، ئە... نە كۆيۈۋاتىدۇ... ئۇ يەردىكى گەزماللار، قىممەت باھالىق...

سېيىت ھاجى ئالدىرىماي، ئەتىرىمەي كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى. مېھمانخانىنىڭ راستىنلا ئوت دېڭىزىغا غەرق بولغانلىقىنى كۆردى. توپ-توپ گەزماللار، ئۆمرىدە كۆرمىلىك خەۋپ-خەتەرگە ئۆزىنى ئۇرۇپ يىغقان تەئەللۇقاتلىرى، شاھانە ئۈستەباشلار، ئالتۇن بارىۋىردە تۇرىدىغان قەدىمىي بۇيۇملار، قىممەتلىك مەلۇماتلار، ھۆججەتلەر كۆز ئالدىدىن قىممىتى، رىتى بويىچە تىزىلىپ ئۆتتى. ھەربىر تەڭگىنىڭ قولىغا ئۆتۈش تارىخىغا چېتىشلىق بولغان ئىپلاس سودىلار، ئالداشلار، تۆكۈلگەن قان-ياشلار پارچە-پارچە جانلىق سۈرەتكە ئايلىنىپ ئايان بولدى.

بۇ نەرسىلەر ئەمدى ھاياتىنى دوغا تىكىپ، ئەجەللىك تەرىزدە ئۇتتۇرغان بۇ قارام قىمارۋاز ئالدىدا بىر تىيىنغا ئەرزىمەيدىغان ئەخلەت-چاۋاغا ئايلانغانىدى. چۈنكى: «رەقىبىم پېقىرنى ئۆلسۇن دەپ چوڭقۇر قۇدۇققا تاشلىۋەتسىمۇ، قۇدۇق تەكتىدىن بىنەم ئىچىپ، يۇرت بەرپا قىلىپ بەگ مەئىشتىدە ياشاۋېرىمەن» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان، نى-نى قىيىن ئۆتكەللەردىن ھېچ توسالغۇسىز ئۆتۈپ كېتىۋېرىمەن، دەپ مەيدىسىگە مۇشتلايدىغان «باتۇر»نىڭ ئۆزىگە قەپەستەك تار بىلىنگەن بۇ دۇنيادا ھايات قېلىش-قالماسلىقى گۆرۈدە تۇرغان ئاشۇ ئېتىبارسىز بىر چالغىلا باغلانغانىدى. ئۇ تەقدىر ئاتا قىلغان بىر كىشىلىك نېمەتكە شۈكرى-قانائەت قىلماي، بىراۋنىڭ زېمىنىغا، باشقىلارنىڭ رىزقىغا چاڭ سالغانىنىڭ جازايى ئۆزىگە قانداق قىسمەت، قانداق جازا ھۆكۈم قىلىدىغىنىنى

بىلمەيتتى. بىراق، «ئەل قىساسى مىنەلھەق» دېگەن بىر ھېك-مەتلىك سۆز قاچان، قەيەردە ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ قېلىۋىدى-كىن، ئىشقىلىپ بۇ قىسمەت، بۇ جازانىڭ ھېچ بولمىغاندا، چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئاچچىق ئىكەنلىكىگە شەك كەلتۈرمەيتتى.

بەك چۆچۈپ، چارچاپ كەتكەنلىكتىنمىكىن، ئۇنىڭ بېشى قايغاندەك بولدى. تولغىنىپ-تولغىنىپ ئۆرلەۋاتقان ئوت تۈت ئەتراپىدا ئەمەس، بەلكى كاللىسىدا كۆيۈۋاتقاندەك، بېشى چەڭقىلىپ، كۆزلىرى تورلاشتى. ھېسابسىز مال-دۇنيانىڭ كۆ-يۈپ كېتىۋاتقىنىغا چىداپ تۇرالمىغان ئىككىمىلەننىڭ يەنە بىر قېتىملىق ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەن كۆزىنى ئاچتى-دە، ھاپىز، خاتىپىنىڭ ئالدىدا كۆكرىكىنى كەرگىنىچە كېتىۋاتقان سەپەر بوۋايغا ھەۋەس قىلغاندەك قاراپ قويغاندىن كېيىن، ئىككىمىلەنگە:

— ئېلىڭلار، مال-دۇنيانى سىلەرگە ئاتىۋەتتىم، باش-كۆزۈمنىڭ سادىقىسى بولسۇن! — دېدى.

تەلەتلىرى ئىنسانىنىڭكىگە ئوخشىماي قالغان ئابلىزقارى بىلەن رەسۇل ئىمام بۇ سېخىيلارچە قارارنى چۈشىنەلمىگەن-دەك، بىر-بىرىگە قاراپ تۇرۇپ قېلىشتى، سېيىت ھاجىنىڭ مىدىرلاپ تۇرغان ئاغزىغا تىكىلىشتى.

— تۈزۈت قىلماڭلار پۇقرالىرىم، ھېلىم سىلەرگە بەرىكەت قىلسۇن!

ئەگەر ئۇنىڭدا ئەۋلىيالىق كارامەت بولسا ئىدى، مۇشۇ تاپتا دەھشەتلىك يەر تەۋرەش پەيدا قىلىپ، يەتتە ئىقلىمنى ئۆزى بىلەن بىللە قوشۇپلا ھالاك قىلار ئىدى ياكى بىرلا ئەپسۇن ئوقۇپ، ئۆزىگە ئۇمۇرلۇك ۋەيرانچىلىق كەلتۈرگەن، مۇشۇ كۈنگۈچە ئىنتىلىپ كەلگەن نىيەت-ئىقبالىنى تامامەن تۈگەشتۈرگەن بۇ يۇرتنى يەر-يۈزىدىن غايىب قىلىۋېتەر ئىدى. بىراق، مىڭ ئەپسۇس، يۈزمىڭ ئەپسۇس، ئۆزىدە بۇنداق

كارامەت يوق ئىدى.

مۇبادا زەھەردەك ئاچچىق ھالاكەت شەربىتىنى ئىچىش نېسىپ بولسىمۇ، ئۇ چىدىيالايتتى. ئەمما، ئۆزىدىن كېيىن كۆك ئاسماندا قۇياشنىڭ يەنىلا نۇر چېچىپ تۇرۇۋېرىدىغانلىقىنى، ئادەمىزاتنىڭ، تەبىئەتنىڭ ئۆز يولى بويىچە ياشاۋېرىدىغىنىنى، بۇ دۇنيانىڭ ئۆزىدىن ئېشىپ قالىدىغىنىنى ئويلىغىنىدا، بۇ قىسمەتكە ئەسلا چىداشلىق بېرەلمەيتتى!

ئۇ بايىقى كېپىنى يەنە تەكرارلىدى. مال-دۇنيا ۋەسۋەسىدىن ئۆزگە ھەممىۋا تەشۋىشلەرنى يادىدىن چىقارغان ئىككىلەن سېيىت ھاجىغا چوڭقۇر تەزىم قىلىپ، تەشەككۈرىنى بىلدۈردى-دە، بىرى بىرىدىن قىزغىنىپ دېگۈدەك يالقۇن بىلەن قورشىلىپ تۇرغان مېھمانخانا ئىشىكىدىن كىرىپ كەتتى. بىراق، بۇ ھارام، ئەمما سېخىيلارچە ئىنئام قىلىنغان مال بۇ بىتەلەيلەرگە بۇيرۇلمىغان بولسا كېرەك، چۆچۈلىگە ئايلانغان ئۆگزە «گۈپ» قىلىپلا بېسىپ چۈشتى. سېيىت ھاجى گۈمۈرۈلگەن مېھمانخانىغا قاراپ ساراڭلارچە كۈلۈپ كەتتى.

37. ئاھ خۇدا، بىزنى نېمىدەپ...

ئادالەت بىلەن جاھالەت ئارىسىدىكى يەكمۇ يەك ئېلىشىشتا قانغا بويالغان بۇ كېچە بىنىھايەت تەشۋىشلىك ۋە ۋەھىملىك ئىدى. گۈگۈم قاغىسى قارا قانىتىنى يېيىشى بىلەن تەڭلا قان-مىسالى قىزارغان ئۇپۇق مەگزىدە پەيدا بولغان ئەگىم ئاي جەڭ غەلۋىسى بىلەن تىترەپ، پورۇخ ئىسى بىلەن تۇمانلاشقان يەر يۈزىگە بىرلا نىگاھ تاشلىدىيۇ، خۇنۇك چېھرىنى ئەل كۆزىدىن يوشۇردى. قورقۇنچاقنىڭ كۆزىدەك چەكچەيگەن يۇل-

تۇزلار بۇ قانلىق تاماشاغا تازا قىزىققان بولسا كېرەك، مەجىل-
خان قالغاندەك دۈم كۆمتۈرۈلگەن ئاسمان گۈمبىزىنىڭ قاق
ئوتتۇرىسىغا جەم بولۇپ، قەسىر ئۈستىگە تىكىلىگەن. قەسىردىكى
ئەمىنلىك، ئاسايىشلىق دۈشمەنلىرىگە زامان-زامانلاردىن بېرى
خۇسۇمەت ساقلاپ كەلگەن دەل-دەرەخلەر بولسا، ئۆزلىرىنى
زۇۋانسىز يارىتىپ، ئەتراپىدىلا ياڭراۋاتقان غەزەپ ساداسىغا
ئاۋاز قوشۇشتىن مەھرۇم قىلىنغان تەبىئەتكە قېيىدىغاندەك جىم-
خىنا غادىيىپ تۇراتتى.

ئەجەبا، پۇقرانىڭ ئۈمىدىنى زېمىنغا يۆكلەپ، قەسىر
تامامەن يۇرۇپ كەتكەن قادىر تۆمۈرچى بىر دەقىقىلىق غەنىي-
مەت پۇرسەتكە بېخىللىق قىلغان تەقدىرنىڭ زورى بىلەن تالا-
پەت ياستۇقىغا باش قويىدىمۇ؟ قىساس ئارزۇسىنى ئىبلىس
ئوقىنىڭ قۇربانى بولمىش شېھىت جەسىتىغا ھەمراھ قىلىپ ئاخى-
رەتكە بىللە ئەكەتتىمۇ؟

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆڭلىگە جىمجىتلىق تۇپەيلى، بەھې-
ساب تەشۋىش ۋە غەشلىك قوشۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ نى-
نى يامان ئۆتكەللەردىن بۆسۈپ ئۆتكەن، خەۋپ-خەتەر دېڭى-
زىدىن ئۈزۈپ چىققان بۇ شىر يۈرەك ھەمراھىنىڭ بۇنداق
كېرەكلىك پەيتتە ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىغا زادى ئىشەنگۈسى
كەلمەيتتى. كۆز ئالدىدا يۈز بەرگەن بۇ رېئاللىق-
نى جاھىللارچە رەت قىلىپ، بېشىنى چايقايتتى. «ئۇ بەلكى
ئەپلىك پۇرسەتنى كۈتۈپ ياتسا كېرەك» دەپ ئۆزىگە تەسەللى
بېرەتتى.

بىراق، كۈتكەنسېرى شۇنچە ئاستا ئۆتۈۋاتقان ۋاقىت
ئاخىر ئۇنىڭ كاللىسىدىكى تەسەللىلىك ئويلارنى بىر-بىرلەپ
سىقىپ چىقاردى. رەھىمسىز ئەمەلىيەت غايەت زور قۇدرەتلىك
كۈچكە ئايلىنىپ، ئۇنىڭ جاھىلانە خىيالىنى بويسۇندۇردى.

تۆمۈرچىگە باغلىغان ئۈمىدىنىڭ ئاخىرقى بىر تال يىپىمۇ چورتلا كېسىلدى!

ھېچقانداق كۈچنىڭ، ھېچكىمنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىغان ۋاقىت دېگەن بۇ گىگانت ئادەم بىر تەرىزدىكى سالماق قەدىمى بىلەن پۇرسەت دالاسىنىڭ داغدام يولىدا يەنە ئاۋۋالقىدەكلا ئىلگىرىلەپ، يۇقىرى باشچىلىرىنىڭ تەقەززاسىنى تاقەت گىردابىنىڭ گىرۋىكىگىچە سۆرەپ باردى.

كۈتۈشتىن ھېچقانداق نەتىجە چىقمىدى. كەچ كىرگەندىن باشلاپ داۋام قىلىۋاتقان ھۇجۇم ۋە ئۇرۇنۇشلارنىڭ ئۈزۈلۈپ قالغىنى سەۋەب بولدىمۇ، قوقتىدا پارقىراپ، گۈمبۈرلەپ تۇرغان مىلتىقلارمۇ جىمىپ كەتتى. ھېلىغىچە يۆلەكلىك تۇرغان بىر باغلام قوناق شېخىنىلا خىرە-شىرە كۆرگىلى بولىدىغان دەرۋازىمۇ ئەھرىمەن دىۋە ئۆڭكۈرىنىڭ ئاغزىدىكى تاقاقتەك ياكى ئۆزىگە رەقىب ئىزلەپ، مەيدىسىنى كېرىپ تۇرغان كۈرەك پالۋاندەك تېخىمۇ ئېگىز، تېخىمۇ مەزمۇت، تېخىمۇ سەت كۆرۈنگىلى تۇردى. بۇ ھال سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئاچچىقىنى تازا كەلتۈردى.

— پېقىرغا بىر قارا كىگىز تېپىپ بېرىڭلار، ئوتىنى ئۆز قولۇم بىلەن يېقىۋېتىپ، تۆمۈرچىنى ئەكىلەي، — دېدى ئۇ كۆيگەندەك ئېچىشىپ، ئاغرىپ كېتىۋاتقان گېلىنى سىلاپ تۇرۇپ پەس ئاۋاز بىلەن، — ئەمدى كۈتمەيلى، بولمىسا...

ئۇ گېلىنى ياسىغان بولۇپ، گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋەتتى. ئەسلىدە، ئۇ، بىر ئىشتىن ئاسانلا زېرىكىدىغان، كونا قاپاق، كونا سوغىسىدىن، ئۇن يارماقمۇ ۋەجى بولمىغان ئۆيىدىن ئۇرۇنسىز ئەندىشە قىلىدىغان يۇقىرىلارنىڭ بىردىن-ئىككىدىن بولۇپ تۇزۇپ كېتىش ئېھتىمالى بارلىقىنى ئېيتىپ، ھەمراھلىرىغا بۇنداق ھالەتتىن ھەزەر ئەيلەشنى تاپىلىماقچى بولغانىدى.

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ بۇنداق تەۋەككۈلگە ئۆزىنى ئۇرۇشىنى

ھېچكىم خوپ كۆرمىدى. ئارىدىن شۇنداق گاۋشىڭ گەپكە ئارىلاشتى:
— ئەگەر شۇنداق زۆرۈرىيەت بولسا، ئۇنى مەنلا ياققى-نىم ياخشى، چەڭنىمۇ كۆپ كۆرگەنمەن، تارتىشىدىغان بالامۇ، كالامۇ يوق، ئەمما ھازىرچە ماۋۇ نەرسىنىڭ كارامىتىنى بىر كۆرۈپ باقساق، — ئۇ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ يانپېشىدا تۇرغان ھېلىقى بۇرغىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ دېدى، — بۇ مۇڭگۈز بەكمۇ خاسىيەتلىك بىر نېمىدەك قىلىدۇ. ئۇنى چالساق، قادىرئاخۇن ھاياتلا بولسا، بىر نېمىدەپ جاۋاب بېرىدۇ، مېنىڭچە!
— ئەستاغپۇرۇللا، بۇنى نېمىشقىمۇ يادىمىغا ئالمىغاندىمەن؟
«دۇت... دۇت... دۇت...»
قەسىر تەرەپتىن كۆز ئۈزمەي تۇرغانلار قەسىرنىڭ ئىچكىرىسىدىن خۇددى قارا قۇيۇندەك تولغىنىپ كۆتۈرۈلگەن ئىسلىق ئارقىدىنلا «گوپپىدە» ئوت ئالغان پىچان دۆۋىسىنى كۆردى-دە، خۇشاللىقىدىن تەڭلا دېگۈدەك ۋارقىراپ تاشلىدى:
— قاراڭلار، قەسىرنىڭ ئىچكىرىسىدىن ئوت كۆتۈرۈلدى!
— ۋاي، دەرۋازىمۇ كۆيۈۋاتىدۇ، قادىرئاخۇن ئۆلمەپتىكەن!
ئاتخانىدىن كۆتۈرۈلگەن ئوت بىردەمنىڭ ئىچىدە ئاسمانغا تاقاشقان چوڭ يانغىنغا ئايلاندى. ئېغىر جاراھەتلەنگەن تۆمۈرچى بۇرغىنىڭ ئىلھامبەخش ئۈنىنى ئاڭلاپ، ئۆز ۋەزىپىسىنى ئورۇنداش ئۈچۈنلا ھوشىغا كەلگەن بولسا كېرەك، دەرۋازىنىڭ قارا قاناتلىرىمۇ قوناق شېخىدىن كۆتۈرۈلگەن ئوت پەردىسى بىلەن قاپلاندى.
قەسىر ئەتراپىدا سانجاق-سانجاق تۇرۇپ كەتكەن مۇھاسىرىچىلەر ئارىسىدىن دۈشمەنگە تەشۋىش سالغۇچى ئوت بىلەن تەڭلا ئۆرلىگەن تەنتەنىلىك سادالار ئارىسىدا سۇپۇرگەئاخۇن

ئالدى بىلەن ھاياتى خەتەر ئىچىدە تۇرغان سەپەر بوۋايىنى
ۋە قادىر تۆمۈرچىنى يادىغا ئالدى. يۈرىكى كۆكرەك قەپىسىنى
بۆسۈپ چىقىپ كېتىدىغاندەك سەكرىگىلى تۇردى.

ئۇ پۈتكۈل قەسىر ئەتراپىنى يورۇتۇۋەتكەن يانغىنغا
يۈزلىنىپ، مۆجىزە تەرىقىسىدە يېتىپ كەلگەن قىساس مىنۇت-
لىرىغا تەنتەنە قىلىشىۋاتقانلار ئارىسىدىن «غىپپىدە»لا سوغۇرۇ-
لۇپ چىقتى-دە، ئېگىلىپ، ئۆمىلەپ سېپىل تۈۋىگە
يېتىپ بېرىۋالدى. قەسىر مىلتىقچىلىرى جان قايغۇسىدا قالغان
پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، يانغىنغا كەينىنى قىلىپ، قارىيىپ تۇر-
غان سېپىلغا خۇددى كاكىل لايدەك چاپلىشىپ ۋە ئەمدىلا
تام ياقىلاپ مېڭىشنى ئۆگەنگەن گۆدەكتەك، بىر بېسىپ، ئىككى
بېسىپ دەرۋازا ئالدىغا كەلدى. يېنىدىلا كۆيۈۋاتقان كۈچلۈك
ئوتتىن ئۆزىنى قاچۇرۇشقىمۇ ئامالسىز ھالدا ياتقان قادىر تۆمۈر-
چىنى يۆدۈگەن پېتى ئەگرى-توقاي يۈگۈرۈپ، ھېلىقى كونا
تاملىققا ئەكەلدى.

— مىلتىقلارنى ئوقلاپ، قىلىچ-نەيزىلەرنى تەقلەپ تەييار
بولۇڭلار! دەرۋازا ئۆرۈلۈشىگىلا قەسىرگە بېسىپ كىرىمىز. ئېسىڭ-
لاردا بولسۇنكى، بىچارە سەپەر بوۋاي ھېلىمۇ ئاشۇ يەردە!

سۈپۈرگەئاخۇن شۇلارنى دېدى-دە، كۆزىنى ئاران تەس-
تە ئېچىپ، ئىككى يەردىن تېشىلگەن مۈرىسىنىڭ ئاغرىقىنى ھەم-
راھلىرىدىن يوشۇرماقچى بولغاندەك كۈلۈمسىرەپ ياتقان تۆمۈر-
چىنى بىراۋغا تاپشۇردى ۋە مىلتىقىنى ئېلىپ ئوقلاشقا باشلىدى.

ئۇ كۈچلۈك رەقىبىگە دۇچ كەلگەن قىساسكارلارغا مۆل-
چەرلىگۈسىز ياردەم كۆرسەتكەن ئۇلۇغ ئوتنىڭ باشقا يەردىن
ئەمەس، دەل ھەپسە يېنىدىكى ئاتخانىدىن كۆتۈرۈلگەنلىكىگە
قاراپ، ئۆزى كېچە-كۈندۈز خاۋاتىرلەنگەن سەپەر بوۋاينىڭ
ھېلىمۇ ھايات ئىكەنلىكىگە شەكسىز ئىشەنگەن ۋە ئۇنىڭ پەم-

پاراسىتىگە، جاسارىتىگە تۈمەننىڭ مەرتەم ئاپىرىن ئوقۇغانىدى. بىراق، «ئوت دېگەن رەھىمسىز نەرسە، ئۇ دۈشمەن بىلەن دوستىنى، ياخشى بىلەن يامانىنى ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ. سەپەر بوۋاي يەنىلا خەتەر ئىچىدە» — دېگەنلەرنى ئويلىغان سۈپۈرگە-ئاخۇن تەشۋىشى ئاشقانسېرى جىددىيلەشمەكتە ۋە بوۋاينى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ئامالىنى ئىزدىمەكتە ئىدى.

— قېنى باتۇر ئەزىمەتلەر، كۆيۈۋاتقان دەرۋازىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئۇدۇل ھەپسىگە ئۆسۈپ كىرمەكتىن ئۆزگە ئامال يوق. بوۋاينى سالامەت قۇتۇلدۇرۇۋالساق، دۈشمەننىڭ ئىشىنى ئوتقا قويۇپ بەرسەكلا كۇپايە.

سۈپۈرگەئاخۇن مىلتىقىنى مۈرىسىگە تاشلاپ، قىلىچىنى دەرۋازا تەرەپكە چىنەپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى.

سەۋر قاچىسى تېشىپ تۇرغان يۈزلىگەن كىشى تاقەت دۇلدۇلىنى قامچىلىدى-دە، ئوت ئەجدىھاسىنىڭ چاڭگىلىدا مىجىلىپ، كونا تامدەك لىڭشىپ قالغان دەرۋازىنى كۆزلەپ، خۇددى زەمبىرەك سۇمبىسىدىن ئايرىلغان ئوقتەك ئېتىلدى. گۈلدۈرماما سىياقىدا چۇقان كۆتۈرۈپ، چاقماق سۈرئىتى باراۋېرىدە ئېتىلغان بۇ ئوق ئۆزىدە شۇ قەدەر قۇدرەت ۋە شىددەتنى جەم قىلغان ئىدىكى، تۆت غۇلاچ قېلىنلىقتىكى سېپىلنى قوقان قەغەزى قاتارىدا بۆسۈپ ئۆتۈپ، قەسىر خانىمانىنى كۆكلەرگە ئېتىپ، كۆل ياكى توزغاق سىياق توزۇتار ئىدى. شۇغىنىسى، بۇنداق پۈرسەتلەر ئۇلارغا ۋاقىتىنچە نېسىپ بولمىدى. سەپنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇن كەينىدىن كېلىۋاتقان ھۇجۇمچىلارغا توختاش بۇيرۇقىنى بەردى. ئالدىدىكىسىنىڭ دۈمبىسىگە ئۆسۈپ، بىر-بىرىنىڭ پۇتىغا پۇتلىشىپ دېگۈدەك ئىختىيارسىز ئالغا سىلجىپ تۇرغان جىسمىنى تەسلىكتە توختاتقانلار كېلىشىۋالغاندەك، سېپىل قوقتىسىغا تىكى-

لىشتى-دە، ئوت ئىچىدە ئۆزلىرىگە يۈزلىنىپ تۇرغان ئۈچ كىشىنى كۆرۈپ قالدى.

— ئى مۇسۇلمانلار، سەۋر قىلىڭلار! — دەپ ۋارقىراشقا باشلىدى ھاپىز مەخسۇم كۆكرەك كېرىپ تۇرغان سەپەر بوۋاينىڭ كەينىدىن يوغان بېشىنى چىقىرىپ تۇرۇپ تىترەك ئاۋاز بىلەن، — ئاگاھلاندۇرايكى، مۇرتەد چېرىكلەرنىڭ شەيتانى ئازدۇرۇشلىرىغا ئالدىنىپ، قېرىنداشلىق ئەھدىگە خىلاپ ھالدا تىغ كۆتۈرگەن ئازغۇنلارنى جازالىغۇدەك كۈچ-قۇدرەت بىزدە باردۇر، لېكىن مۇرۇۋۋەتلىك سېيىت ھاجىم ناھەق-نەرۋا قان تۆكۈلۈشتىن ساقلىنىش تەرەپدارىدۇر. مۇبادا دەرۋازىنىڭ مۇھاسىرىسىنى بوشىتىپ، مازار-ماشايىقلار زىيارىتىگە يول بەرسەڭلار ئاللا سىلەرگە ئەمىنلىك ئاتا قىلغۇسىدۇر. ئەگەرچەندە ياخشى نىيەتكە ياخشى ھەرىكەت بىلەن جاۋاب قىلمىساڭلار سەپەر سەپرامۇ ئاللانىڭ قارغىشىغا كەتكۇسىدۇر. ئالدى بىلەن ئاراڭلاردىكى چېرىكلەرنى ئۆلتۈرۈڭلار، ئاندىن ئۇلار تۇتقۇزغان شەيتان تۇرالىرىنى تاشلاپ، ئۆيىڭلارغا كېتىپ، تىنچ-ئامان پۇقراچىلىقىڭلارنى قىلىڭلار!

ھاپىز بىلەن خاتىپ سېيىت ھاجىنىڭ سەكرات ئالدىدىكى ئاخىرقى ھىيلىسى ھېسابىدا سەپەر بوۋاينى سېپىل قوقتىسىغا ئاچىقىپ، قۇتۇلۇش يولىنى ئىزدىمەكتە ئىدى.

ئالدى ۋە كەينىدىن ئۇرغان شولا بىلەن پۈتۈن ئەزايى يورۇپ تۇرغان سەپەر بوۋايغا بۇ ئالۋاستىلارنىڭ ئالدامچىلىقى بەكمۇ ئايان ئىدى. ئۇ بىرلا سىلكىنىپ، كەينىدە ئىتتىن قورققان يېتىمچىدەك تىترەپ تۇرۇپ، ئۆزىنى گەپ قىلىشقا زورلاۋاتقان لەنتىلەرنىڭ ئىسكەنجىسىدىن ئاجرىتىۋالدى-دە، قوللىرىنى زەردە بىلەن پۇلاڭلىتىپ، قىپقىزىل شولا بىلەن بىر يورۇپ، بىر خىرەلىشىپ تۇرغان چىرايلارغا قاراپ ئاچچىق

بىلەن ۋارقىرىدى:

— نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر؟! بۇ ئىت ئۇۋىسىغا بۇ-سۇپ كىرىپ، كەلگۈندى ئوغرىلارغا كۆرگۈلۈكىنى كۆرسەتمەمسىلەر؟! قىساس ...

خاتىپ بوۋاينى كەينىدىن قۇچاقلاپ، ئاغزىنى مەھكەم ئېتىۋالدى. ھاپىز ئالدىراپ-تېنەپ ئۇنىڭ قوللىرىنى قايرىپ، پۇتىغا بىرنى تەپتى ۋە بوۋاينى قوقتا ئۈستىدە تىزلاندۇرۇشقا ئۇرۇندى.

سۇپۇرگەئاخۇنمۇ، ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ بوۋاينىڭ ئۆزلىرىگە قارىتىپ قىلغان يالقۇنلۇق خىتابىنى ئېنىق ئاڭلىدى، سېپىل ئۈستىدىكى ۋەھشىيلەرچە قىلىقلارنى ئوچۇق كۆرۈپ، لەۋلىرىنى مەھكەم چىشلىدى. ئۇلار قانداق قىلغاندا بوۋاينى قۇتۇلدۇرغىلى بولىدىغانلىقى ئۈستىدە دەماللىققا بىر قارارغا كېلەلمەي تېڭىرقاپ تۇرغىنىدا، ھاپىزنىڭ خىرقىراق ئۈنى ئاڭلاندى:

— ئەگەرچەندە بىر قەدەم ئالدىڭغا مىڭىشساڭ، بۇ قېرىنى مۇشۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا بوغۇزلاپ تاشلايمەن!

ھاپىز ھەيۋە قىلغاچ، بوۋاينىڭ بېشىنى كەينىگە قايرىپ، يالتىراپ تۇرغان خەنجەرنىڭ ئۆتكۈر بىسىنى ئۇنىڭ ئاۋۋالقىدىن خېلىلا كىچىكلەپ، قارىيىپ قالغان ساقىلىنىڭ ئاستىغا باستى.

كۆز ئالدىدىلا يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئۆكتەملىكتىن چۆچۈپ كەتكەن سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆزى چانىقىدىن چاچراپ چىقىپ كېتەيلا دېدى. خەنجەر بوۋاينىڭ بوغۇزىغا ئەمەس، بەلكى ئۆز يۈرىكىنىڭ بېغىشىغا تاقالغاندەك تېپىرلاپ قالدى. ئۇنىڭ ئېلىكىدىكى قىلىچمۇ، مىلتىقمۇ، ئەقلىمۇ ھېچ نەرسىگە كېرەككە كەلمىدى! ئۇ نېمە قىلارىنى بىلمەي، بۇرغىنى ئىختىيارسىز ھالدا لېۋىگە تەگكۈزدى-دە، كۆزلىرىنى يۇمدى ...

«دۇت ... دۇت ... دۇت ...»

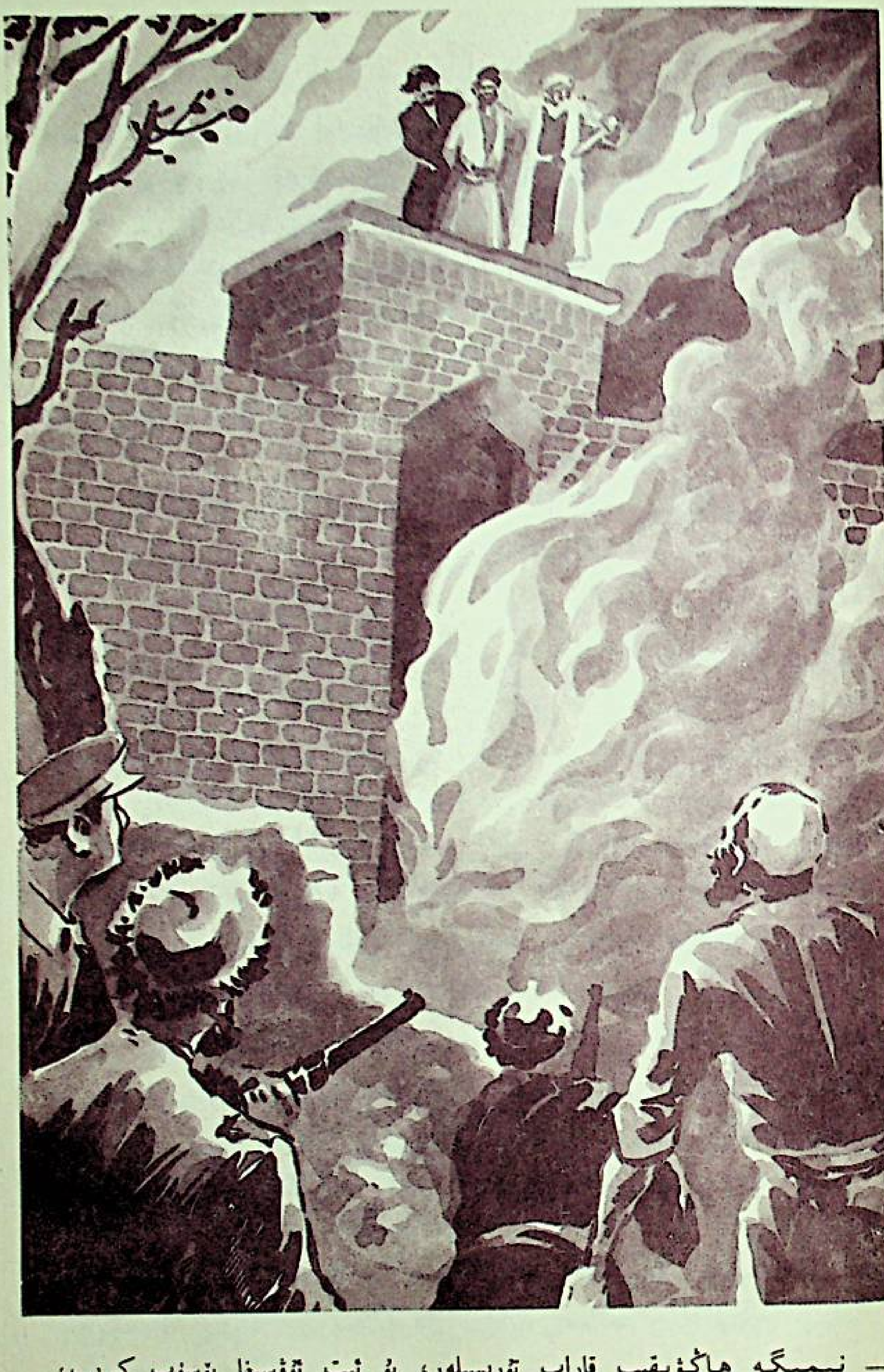

— نېمىگە ھاڭۋېقىپ قاراپ تۇرىسىلەر، بۇ ئىت تۇۋۇسىنا بۇسۇپ كىرىپ، كەلگۈندىلەرنىڭ كۆرگۈلىكىنى كۆزىگە كۆرسەتمەسىلەر؟! قىساس! قىساس! ...

بوۋاي غەزەپلەندى، جېنىنى ئالقىنىغا ئالدى. بەلكى جېنى-نى قۇربان قىلىپ، ئۆزىنى ئاياش يۈزىسىدىنلا ھۇجۇمنى توختاتقان يۇرتداشلىرىغا داغدام يول ئاچماقچى بولدى.

ئۇ قولىنى غەزەپ بىلەن سىلكىپ، خاتىپنىڭ قولىدىن ئاجرىۋالدى، يەنە شۇنداق چەبدەسلىك بىلەن بوغۇزىنى ئېچىشتۇرۇپ تۇرغان خەنجەرنى ئۇرۇپ چۈشۈرۈپ، رەقىبلىرىنىڭ بېشىنى قولتۇقىغا خۇددى ئاۋۇز قىستۇرغاندەك قىستۇردى-دە، كۆچىنىڭ بارىچە سىقىپ تۇرۇپ:

— ئوغلۇمنى ھالاك قىلغانمۇ ھەرقايسىڭ، يۇرتداشلىرىمنى ۋەيران قىلغانمۇ ھەرقايسىڭ، كۆرىدىغان كۈنۈڭ مانا!— دېدى-دە، ئىككەيلەننى سۆرىگەن پېتى سېپىلدىن ئۆزىنى ئاتتى.

ئۇلار ئەمدىلا يىقىلغان دەرۋازىنىڭ كۆيۈپ تۇرغان قاناتلىرى ئۈستىگە چۈشۈپ، يالقۇن ئارىسىغا شۇڭغۇدى.

ئەمدى ھېچكىم-ھېچكىمگە بۇيرۇق بېرىشنىڭ ھاجىتى قالمىدى. پۈتۈن سەپ بىلەن تەۋرەپ كەلگەن پوقرالار يوتىسىدىن يارىلىنىپ بىھوش ياتقان سەپەر بوۋاينى ئوت ئىچىدىن ئېپىۋالدى-دە، چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان ياغاچلاردىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، ھاڭگىرقاي ئېچىلىپ قالغان دەرۋازىدىن كىرىپ كېتىشتى...

قەسىردىن كۆتۈرۈلگەن قاپقارا ئىس-تۈتەك بىلەن تېخىمۇ قارىيىپ كەتكەن تۈن زۇلمىتى ئاجايىپ ۋەقەلەر يۈز بەرگەن سەلتەنەتلىك بىر كېچىنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن، كۈنچىقىشتىن قىستاپ كەلگەن سۇبھى نۇرىغا ئورۇن بەردى. شۇنىڭ بىلەن چىرىيە تارىخىنىڭ نەق پېشانىسىگە پۈتۈلمىش 1912-يىل 6-ئاينىڭ 26-كۈنىگە تاڭ ئاتتى.

كېچىچە كۆيۈپ چىققان ئوت چىرىيە ئاسمىنىنى ماكان قىلىپ يېتىۋالغان جىمجىت بۇلۇت ۋە چاڭ-توزانلارنى كۆيدۈرۈپ

تۈگەتكەنىدۇ، ئېشقىلىپ، بۇ تاغنىڭ ھاۋاسى ئادەتتىن تاشقىرى ئوچۇق ئىدى. تۇتاش ھاۋارەڭ شايى بىلەن يۆركەپ قويغاندەك كۆكىرىپ تۇرغان كۆك گۈمبىزى خىيالىلا ئېگىزلەپ قالغان، گۈپۈلدەپ ئۇرۇپ تۇرغان ئۆرۈك پۇرىقىغا ئارىلىشىپ كەلگەن بىر بەتبۇيىغا ئۆز ئاستىدىن ئورۇن بەرگەنىدى. تاغ تەرەپتىن توختىماي ئۇرۇپ تۇرغان سالقىن شامال تېخىچە تۇرتەپ تۇرغان چۈچۈلىلەرنى، قوقاسلارنى قايتا ياندۇرماقچى بولغاندەك پۈۋلىمەكتە. خارابىلىقلار ئارىسىدىن كۆتۈرۈلگەن كۆكۈچ تۈتۈنلەرنى ئوت تەپتى بىلەن قىزىرىپ كەتكەن تاملارغا ئۇرۇپ، تاكى ئارىلىپ كەتكۈچە قوغلىماقتا ئىدى.

خارابە تاملارغا ئېسىلىپ تۇرغان لىملار قانداقتۇر بىر يېردە تېخىچە يېلىنجاۋاتقان چوغنىڭ خۇددى ئوت چىشلىق قۇرتتەك ئارام بەرمەي غاجىلىشى بىلەن ئۆپىراپ، كۆتۈلمىگەندە ئۈزۈلۈپ چۈشەتتى-دە، ھېلىمۇ ھارارىتى كەتمىگەن كۆپكۈك كۈللەرنى ئاسمانغا ئاتاتتى. ئۇ يەر، بۇ يەردە ئاتايەن تۆكۈپ دۆۋىلەپ قويغان مورا كۆيىسىدەك قارىيىپ تۇرغان يۇڭ قالدۇقلىرىدىن ئارىلىۋاتقان سېسىق پۇراق دىماغنى ئېچىشتۇرۇپ، ئادەمنى بىزار قىلاتتى. يوپۇرماق ۋە نوتىلىرىنى ئوت يالاپ كەتكەن بىدىشلەر تال باراڭلىق ئورنىدا بىر-بىرى بىلەن گىرەلىشىپ سوقۇشۇپ، ھالىدىن كەتكەن قارا يىلانلاردەك ھەر تەرەپكە سوزۇلۇپ ياتاتتى. تام بويلاپ ئۆسكەن سەگۈ تېرەكلەرمۇ شاخ-پۇتاقلىرىدىن ئايرىلىپ، تۇجۇپىلەپ يۆگەپ، تىكلەپ قويۇلغان قارا كىگىزگە ئوخشاپ قالغانىدى. يوشۇرۇلغان يېرىدىلا كۆيۈلۈپ قالغان، چوڭ يانغىننىڭ تەپتىنى ئەمدىلەتتىن سېزىشكە باشلىغان ئوق-دورىلار ئاگان-ئاگاندا گۈمبۈرلەپ ئېتىلىپمۇ قالاتتى. قەيسەر سەيناسىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا يېقىلىپ ئەجەل سائىتىنى كۈتۈۋاتقان پېتى قولىغا چۈشكەن يىگىرمە نەچچە

ئادەم ھازىرغىچە شۇ يەردە سۇغا چۈشكەن مۈشۈكتەك دۈگدەرىشىپ تۇرۇۋاتتى. يۈزىگە قارا سۈركەپ سازايى قىلىنغان گۇناھكارلارنىڭكىدەك قارىيىپ كەتكەن، كىرپىدەك تۈگۈلۈۋېلىشقان بۇ كىشىلەر ئارىسىدىن تۆت چاسا ساندۇقتەك يوغان ھەنىپە خېنىمنى ئاسانلا تونۇۋېلىش مۇمكىن ئىدى. چاكار رەھمەتمۇ بىر پېشى تامامەن كۆيۈپ كەتكەن چاپانغا يۆگىنىپ، پوتلىسىنى ئېقىتىپ، شۈمشەرەپ تۇراتتى. تالىپلارنىڭ قارا قازاندەك سەللىسى چۇۋۇلۇپ، ھوشۇقىدا ساڭگىلىشىپ يۈرەتتى. بەلكى پېشانىسىگە پۈتۈلگەن بۇ قەدەر ئۇسال قىسمەتكە تەن بەرگەنىمۇ ياكى ئەقلىدىن ئازغانىمۇ، يۈزبېشى، مىڭبېشىلار يەرگە چاپلىشىپ دۇم يېتىشاتتى.

پۇقرالار تاڭ نۇرىدا يورۇپ كەتكەن خارابىزارلىقتا يېيىلىپ، كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان ئۆيلەرنى، ئوتنىڭ كۆيدۈرگۈچى تەپتىدىن ئامان قالغان بۇلۇڭ-پۇچقاقلارنى، يېرىم كۆيۈپ، قىڭغىيىپ ياتقان لاپاسلارنى ئاختۇرۇپ، ئۆلۈكلەرنى ئۆلۈك پېتىچە، تىرىكلەرنى تىرىك پېتىچە ئېنىقلاشقا كىرىشىپ كەتتى. جاراھەتلەنگەنلەرنىمۇ كۆل ئارىسىدىن تارتىپ چىقىرىپ، سۈپۈرگەئاخۇنىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە مەھەللە تېۋىپلىرىنىڭ ئەلىشىگە تاپشۇرۇشتى. ئابلىزقارى بىلەن رەسۇلنىڭ ئۆلۈكى بولسا، كۆل خامىنىغا ئايلىنىپ كەتكەن ئېلىقى سىرلىق مېھمانخانا خارابىسىدىكى قارا تاۋۇتقا ئوخشاپ قالغان تۆنۈر قاپلىق ئورۇس ساندۇقنىڭ يېنىدىن تېپىلدى. ئۆمرىنى مال-دۇنيا كويىدا كۆيدى-پىشتى بولۇپ ئۆتكۈزگەن بۇ تويىمغۇرلار بىر يىلدىن بېرى ئۆزىنى تولىمۇ قىزىقتۇرۇپ كەلگەن بۇ ساندۇققا يالغۇز ئىگە بولۇشنىڭ كويىغا چۈشۈپ، ئاخىرقى دەملىرى قالغۇچە ياقىلاشقان بولسا كېرەك، كۆسەيدەك سوزۇلغان قوللىرى بىر-بىرىنىڭ كېكىردىكىدە تۇراتتى. ساندۇقنىڭ ئاچقۇچى

ئابلىزقارىنىڭ ئۆگىلىگەن كاللىنىڭ چىشىدەك ھېڭگىيىپ تۇرغان چىشلىرى ئارىسىدا چىشلەگىلىك ئىدى.

ئۇلار جىمى كۆل دۆۋىلىرىنى، يوشۇرۇن تۇرىلارنى، سۆڭگۆچلەرنى ئاختۇرۇپ چىققان بولسىمۇ، لېكىن سېپىيىت ھاجىنىڭ تىرىكىنىمۇ، ئۆلۈكىنىمۇ ئۇچرىتالمىدى. تىرىك بولسىمۇ، ئۆلۈك بولسىمۇ ئادالەت دارى ئالدىغا سۆرەپ ئاپىرىپ، جىمى كەلگۈندىلەرگە ئېسىدىن چىقمىغۇدەك دەرىجىدە بەرھەم بېرىش ئويىدا يۈرگەنلەر گۇمان قىلغانلىكى يەرنى ئالا قويماي ئاختۇردى. خۇددى يىڭنە ئىزدىگەندەك ئىزدىدى. ئەمما، ئۇرۇنۇشلىرى بىكارغا كەتتى.

سۈپۈرگەئاخۇن بىر قانچە كىشىگە ئۆلۈككە ئاداۋەت تۇتماسلىقنى، جەسەتلەرنى ئۆلگۈچىنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى، ئىگە-چاقىسىزلىرىنى بولسا، لايىقىدا دەپنە قىلىۋېتىشنى تاپىلاپ تۇرۇشىغا تاڭ ئاتقاندىن بېرى كۆرۈنمەي كەتكەن جامالىدىن بوۋاي مىلتىقنى ئۆشنىسىگە سېلىپ، ھاسىرىغان پېتى يېتىپ كەلدى-دە، پېشانىسىدىكى تەرنى ئېرتىپ تۇرۇپ:

— بېگىم، قىزىل نىمچە، يېشىل پەرىجە كىيگەن بىر مەزلۇم كىشى مۇزخانىغا كىرىۋاپتىكەن، چىق دېسەك چىققىلى ئۇنىمىدى، ئۆلۈكتەك زۇۋان سۈرمەي ياتقىنى ياتقان! — دېدى.

— بۇ مەزلۇم كىم بولغىيدى؟ قەسىردىكى خوتۇن جىنىستىكىلەر بارماق بىلەن سانىغۇچىلىكلا ئاز تۇرسا، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن بۇ مەلۇماتقا كۆڭۈل بۆلگەن ھالدا.

ئۇ كۆپ ئويلىنىپ تۇرمايلا جامالىدىن بوۋاي بىلەن بىللە مۇزخانىنىڭ بېشىغا يېتىپ كەلدى ۋە مەتقاسىمنىڭ قولىدىن ئوتقاشنى ئېلىپ، مۇزخانىنىڭ تەكتىگە قارىدى. دېگەندەكلا، قىزىل دوپپا كىيىپ، تاۋار-دۇردۇنلارغا ئورالغان بىر مەزلۇم

كىشى مۇز پارچىلىرىنىڭ ئارىسىدا ئاۋۇزدەك تۈگۈلۈپ ياتقا-
نىكەن.

زەبەردەس ئىككى يىگىت شوتىسىز مۇزخانىنىڭ چىدەل-
ىگە خۇددى دارۋازلاردەك ئېسىلىپ، قىش ئايلىرىدەك سوغۇق
مۇزخانىنىڭ تېگىگە چۈشتى ۋە ھېلىقى مەزلۇم كىشىنى بىردەم-
دىلا تارتىپ چىقاردى. ئۆرە تۇرغۇچىلىك ماجالى قالمىغان بۇ
كىشىنىڭ تاڭ قۇياشىنىڭ شولىسى بىلەن پارغانسېرى رەڭگىلىنىپ
كەتكەن ئەڭگىنىنى كۆرۈپ كىمدۇ تۇۋلاپ تاشلىدى:

— ھوي، بۇ بىر مانجۇغۇ؟!

— ئابلىزقارىمۇ نېمە؟

سۇپۇرگە ئاخۇن قىزىل تەقىيە، رەڭدار پەرىجە كىيىۋالغان
بۇ كىشىنىڭ يۈزىنى توسۇپ تۇرغان ئالقانلىرىنى ئېچىۋېتىۋە-
دى، چىرايى تاتىرىپ، سامان رەڭگىگە كىرىپ قالغان جاپپار
موللىنىڭ بەشىرىسى جامائەت ئالدىدا بىردىنلا ئاشكارا بولدى.

— سەن مانجۇمۇ؟

— خوش ... خوش پېقىر مانجۇ!

سۇپۇرگەئاخۇنىنىڭ تەنىلىك سورىقىغا شۇنداق دەپ جاۋاب
بەرگەندىن كېيىن، تىترىكىنى باسالمايۋاتقان جاپپار موللا
بېشىنى ئاستا يۇقىرى كۆتۈردى-دە، ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان
تونۇش كۆزلەرنى كۆرۈپلا:

— ياق ... ياق. پېقىر مانجۇ ئەمەس، ئەلھەمدۇلىللا مۇ-
سۇلمان، ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمان، — دېدى ۋە يېڭىدىن ئىمان
ئېيتقاندەك «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدەن رەسۇلىللا» دەپ
تەكرارلىغىلى تۇردى.

ئۇنىڭ ئەپتىدىن «چېرىك كەلدى» دېگەن سۆزگە ئىشە-
نىپ، ئابلىزقارىنىڭ ئۆز ئىگىدارچىلىقىغا تاپشۇرغان «قىممەت-
لىك» تەقىيە، پەرىجىلىرىنى ئوغرىلىقچە كىيىۋالغانلىقىنى چۈ-

شەنمەك تەس ئەمەس ئىدى. مەتقاسىم مۇزخانا تېگىدىن تېپىپ چىققان ئەجدىھا سۈرەتلىك ئەلەممۇ بۇنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى.

جامالىدىن بوۋاي جاپپار موللىدىن سېيىت ھاجىنىڭ ئىزدېرىكىنى قىلىۋدى. ئويلىمىغان يەردىن يىپ ئۇچىغا ئېرىشىپ قالدى. قەسىر خارابىسىنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئەگىپ، سېيىت ھاجىنى دارغا ئېسىشقا ئالدىراپ يۈرگەنلەرمۇ گۆرردە يېتىپ كېلىپ، جاپپار موللىنىڭ ئىقرارىغا قۇلاق سېلىشتى.

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسەڭلار، مەن راستىمنى ئېيتاي. كېچىدە سېيىت ھاجى سەپەر سەپرا، ياق، سەپەرئاخۇن ئاكامنى ئېتىپ چۈشۈرگەندىن كېيىن پېقىرغا ئوتتىن پاناھلانغۇدەك بىر يەر تېپىپ بەر، سېنىمۇ ئۆزۈم بىلەن بىللە ئەكېتىمەن، دېدى. مەن ئۇنىڭغا خوتۇنۇمنىڭ كۆڭلەك، ياغلىقىنى بەردىم-دە، مۇزخانىغا باشلاپ باردىم. كېچىنى تولىمۇ تەشۋىش ئىچىدە ئۆتكۈزدى، تاڭغا يېقىن چىدەگەنى يامىشىپ چىقىپ، بىردەم تىنىڭ تىڭشاپ تۇرغاندىن كېيىنلا غايىب بولۇپ كەتتى. ئۇ نائەھلى ۋەدىسىگىمۇ ۋاپا قىلمىدى. پېقىرنى تاشلاپ كەتتى، سەئىد دېگەنمۇ شۇنداق ۋاپاسىز بولامدۇ؟...

— يوقىلاڭ گەپنى قىلىپ يۈرمەي، گەپنىڭ بولىدىغان يېرىنى دە، ئۇ ئەبلەخ قاچانراق قاچتى؟ ئۈستىبېشىدا قانداق ئىگىن بار؟

سېيىت ھاجىنىڭ قاچقانلىقىنى ئاڭلاپلا تاپىنى قىچىشىشقا باشلىغان جامالىدىن بوۋاي تاقەتسىزلىنىپ سورىدى. جاپپار موللا ئۇنىڭ يوغان مۇشتىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— ئۇ ۋاپاسىز تاڭ ئالدىدىلا قاچتى. خوتۇنۇمنىڭ قىزىل گۈللۈك ئاق چىت كۆڭلىكىنى كىيىپ، گۈل تىككەن ياغلىق بىلەن يۈزىنى يۆگەپ قاچتى!

— ۋاي ئىست، ۋاي ئىست، «ئەقىل كۆرمىسە، كۆز دېگەن تام تۆشۈكىسى» دېگەن گەپكە ئەمدى چىنپىششىقلادىن ئىشەندىم، — دەپ توۋلىۋەتتى مەتقاسىم پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ، شۇنداق بىر مەزلۇم كىشى ئالدىمدىن ئۆتۈپ كېتىۋىدى، مېڭىـ شىغا قاراپ ئەجەبلەنگەنىدىم. بىراق، كىملىكىنى سورۇشتە قىلمايلا ئۆتكۈزۈۋەتكەنىكەنمەن ...

— قوغلايلى، ئۇ پىيادە بولسا ئۇزاققا كېتەلمەيدۇ!

چېرىكلەرنىڭ ئات تاپقىنى ئاتقا، ئېشەك تاپقىنى ئې- شەككە مىنىپ، «قاچقاننى قوغلا» دەپ سۈرەن كۆتۈرگىنىچە تو- پا مەھەللىسى تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. «سېيىت ھاجى قېچىپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغانلىكى پۇقرا توپاققا، ھەتتا كۆندۈرۈلمىگەن تەخەيلەرگە مىنىۋېلىپ - ئالدىن يۈرۈپ كەتكەن يۇرتلۇقلىرىنىڭ ئىزى بىلەن ئاتلاندى. ياياق قالغانلار پالتا- توقماقلىرىنى ئوينىتىپ «قوغلا، تۇت» دېگەن چۇقان بىلەن بىر - بىرىگە مەدەت بېرىشكىنىچە يۈگۈرۈشتى. سالاپىتى ئادەمنى ئەيمەندۈرىدىغان سېيىت ھاجىنىڭ بۈگۈن شەرمەندە قاچقۇنغا ئايلانغانلىقىغا قىزىققان باللار، ئۆزلىرىچە چىۋىقنى ئات ئې- تىپ مىنىپ، كوچا - كوچىلارغا چېپىۋېلىپ ۋارقىراشتى. ھويلى- لىرىدىكى سايىلەردە ئاران - ئاران نەپەس ئېلىپ ئولتۇرغان قو- لىقى ئېغىر قېرى-سالالارمۇ بۇ ھەيۋەتلىك شاۋقۇننى ئاڭلاشتى ۋە دىمىنى يىغىپ تۇرۇپ «تۇت، تۇر» دەپ ئاۋاز قوشۇشتى. تۇر - تۇرغا قالغان چاشقاندەك شەرمسار بولۇپ تىكىۋەتكەن يات تائىپىنىڭ ئىزىدىن پۈتۈن چېرىيە قوزغالدى، ئادالەت غەليانى باشلانغان ئىككى كۈندىن بۇيان سەگەك كۆزەتچىدەك تىك تۇرغان دەل - دەرەخلەر ئەتىگەنلىك سەلكىندە «قاچقۇن ھېلىلا مۇشۇ يەردىن ئۆتكەن» دەپ گۇۋاھلىق بەرگەندەك شى- ۋىرلىشىپ، باشلىرىنى توپا مەھەللىسى تەرەپكە ئېگىپ، قوز-

غالغانلارغا يول كۆرسىتىشتى. كۈنچىقىش تەرەپتىن كۈن كۆ-
تۈرۈلۈشى بىلەن تەڭلا ئېتىلىپ چىققان پارچە-پۇرات ئاق بۇ-
لۇتلارمۇ يەر يۈزىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاسمان-پەلەك بوغۇناققا
ھەمراھ بولۇپ، كۈنپېتىشقا قاراپ سۈرۈلۈۋاتقان سۈرئىتىنى
ئىلداملىتىشقا باشلىدى. ھەتتا ئوچۇق ھاۋادا موللاق ئېتىپ،
ئەركىن پەرۋاز قىلىشقا پۇرسەت تاپقان كەپتەرلەرمۇ يۇرتقا
بېھېساب دىشۋارچىلىقلارنى باشلاپ كەلگەن نەكەببۇر قاچقۇن-
نىڭ ئەمدى قانداق لەت بولىدىغانلىقىنى تاماشا قىلغۇسى كەل-
گەندەك قاناتلىرىنى «پاق، پاق» ئۇرۇپ، كۈنپېتىش تامان ئۇچ-
ماقتا ئىدى...

ئۇلار ئۇزۇن ماڭمايلا ئالاقزادە قاچقۇننىڭ ئاياغ ئىزىنى
تېپىۋېلىشتى، باشلەڭگەر بىلەن باياۋان چېگرىسىدىكى كەڭ
ئوچۇقچىلىقتىن ئۇنىڭ قارىسىنى كۆردى. شيۇڭ گاۋشىڭ بىلەن
ياندىشىپ، ئېتىغا ھەدەپ قامچا ئۇرۇپ ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان
سۇپۇرگەئاخۇن كەينىگە بۇرۇلۇپ، ئەگىشىپ كېلىۋاتقانلارغا
ۋارقىرىدى:

— ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، قاچقۇننى تىرىك قولغا چۈشۈ-
رۈپ، يۈزىگە قازان قارىسى سۈركەپ، يەتتە كۈنگىچە سازايى
قىلىمىز. بىزنى ئانىي تاپماقنى خىيال قىلغان باسقۇنچى تا-
ئىپىلەرگە يەتكۈچە ئىبرەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن دارغا ئاس-
مىز، ھېچكىم ئۇنىڭ ئەجەللىك يېرىگە زەخمەت يەتكۈزمىسۇن!

يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان پۇقرالارنىڭ كۆزىگە بارغانچە
روشەن تاشلىنىۋاتقان «ئايال» قاچقۇن چۆلگە ئۇلاشقاندىن كې-
يىنلا يولىنى تاشلاپ چىقىپ ئۇدۇل كەلگەن بارخانغا ئۆلە-تى-
رىلىشگە باقماي ياماشماقتا. شارقىراتمىدەك ئېقىپ چۈشۈۋات-
قان قۇم ئېقىمىغا قارشى سۇ ئۈزۈۋاتقان مېيىپتەك قالايمىقان
غۇلاچ ئاتماقتا ئىدى. بارخان چوققىسىغا ئەمدىلا يېقىنلىشاي

دېگەندە قۇمنى قۇچاقلىغان پېتى پەسكە سىيرىلىپ كېتەتتى-دە،
ئەۋرەزدىن چىقالمايۋاتقان ئۆلۈمتۈك پاقىدەك كەينىچە موللاقلاپ بېرىپ، يۇمشاق قۇمغا بېشىچە شۇڭغۇپ كېتەتتى. قۇم ئارىسىدىن ئۆمىلەپ چىقىپ يەنە يامىشاتتى، يەنە موللاقلاپ بېرىپ تېخىمۇ پەسكە شۇڭغۇيتتى...

ئۇ ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى ھېس قىلىپ، قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ قارىسىغا قارىتىپ «گۇم» قىلىپلا بىر پاي ئوق ئۈزدى. شامال سوققان ياپراقتەك تىترەپ تۇرغان تاپانچىدىن چىققان ئوق ھېچكىمگە تەگمىدى. پۇقرالار تىرىك تۇتۇش غەرزىدە قاچقۇن يامىشىۋاتقان بارخان ئەتراپىغا ئورغاقسىمان يېيىلىپ، كىچىك-كىچىك قۇم دۆۋىلىرىنى، يۇلغۇنلارنى، قورايلارنى ئۆزىگە توساق قىلىپ يېتىشتى-دە، ئۇنىڭ ئوقىنى تۈگىتىش ئۈچۈن ئۈچ-تۆت سالۋا تەلپەكنى تاياققا كىيگۈزۈپ، توساقنىڭ ئۈستىدە پۇلاڭلاتتى.

قۇۋۇلۇقتا تۈلكىگىمۇ ھۈنەر ئۆگىتىدىغان قاچقۇن بۇ ھىيلىنى بايقاپ قالدىمۇ، ئىككىنچىلەپ ئوق ئۈزمىدى. قاچقۇننىڭ ئۆلمەيدىغان يېرىگە ئېتىپ، نىمجان ھالغا كەلتۈرۈپ تۇتۇش قارارىغا كەلگەن سوپۇرگەئاخۇن مىلتىقنى، تاغاردەك كۆپۈپ تۇرغان ئاق ئۇزۇن كۆڭلەككە چېنەپ، دېمىنى توختىتىپ تۇرۇشىغا، ئۇنىڭ كۆرۈش سىزىقى ئۈستىدە بىر توپ ئاتلىق كىشى پەيدا بولۇپ، بىر پەستىلا قورۇلغا ئېلىنغان نىشانىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋالدى.

— بۇ ئادەملەر ئاسماندىن چۈشتىمۇ ياكى يەردىن ئۈندىمۇ؟ — دېدى سوپۇرگەئاخۇن گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ، مەيدىسىگە چاپلىشىپ قالغان قۇمنى قېقىشتۇرۇپ تۇرۇپ.

شىيۇڭ گاۋشىڭ دەماللىققا ئۈندىمىدى. ئۇ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ، كۆتۈلمىگەندە پەيدا بولۇپ قالغان ناتونۇش كىشىلەرگە

تازا سىنچىلاپ قارىۋالغاندىن كېيىن ئەجەبلەنگەن ھالدا:

— بۇ دۇتەي يامۇلنىڭ چېرىكلىرىغۇ، ئۇلار يەنە نېمىشقا كەلگەن بولغىيدى بۇ يەرگە؟ — دېدى ئۆز-ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك قىلىپ.

— چېرىك؟! ئۇلار بىزنى ئاجىز چاغلاپ قولقانات بولغىلى كەلگەن بولمىسۇن يەنە!

— بۇنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ، ئۇلارغا بەلكى بۇنداق ۋىجدان ئاتا قىلىنمىغان بولسا كېرەك.

شيۇك گاۋشىك چېرىكلەرنىڭ سەكراتقا چۈشكەن قاچقۇننى يۆلەۋاتقانلىقىنى غىل-پال كۆرۈپ قالغاچقا شۇنداق دەۋاتاتتى. ئۇ، بۇ غەلىتە ھالنى ئىسپاتلاپ ئۈلگۈرگۈچە ناتونۇش ئادەملەر بىردەمنىڭ ئىچىدىلا پۇقرالارنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدى.

ئۇلار كۆردىكى، كەلگەنلەر شيۇك گاۋشىك ئېيتقاندەك، دۇتەي يامۇلنىڭ چېرىكلىرى ئەمەس، بىردىنىلا تېتىكلىشىپ، روھلىنىپ قالغاندەك كۆرۈنگەن ئىككى يۈزچە چېرىك ئالدىدا ھېلىقى قورقۇنچاق باش سەركەردە ئىنچىكە، ئۇزۇن بۇرۇتىنى سىيلىغان پېتى ياغاچتەك قېتىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ مۇنار ئۈستىدە تۇرۇپ پەسكە نەزەر تاشلىغاندەك مەمەدانە قاراشلىرى ئۆتكەنكىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان بىر قىياپەتنى نامايان قىلاتتى. ئات ئۈستىگە بەند قىلىنغان بۇ ئارخاتنىڭ ئاخىر ئاغزى مىدىرلاشقا باشلىدى:

— مەنكى خوتەن دىيارىنىڭ چېرىكچى سەركەردىسى ئالىي پەرمانىنى شۇنداق يەتكۈزىمەنكى، ئاقساقال سېيىت ھاجىنىڭ تىنىچ مەئىشىتىگە مالاللىق يەتكۈزۈپ، ئىككى مەملىكەت ئارىسىدا نىزا-خۇسۇمەت پەيدا قىلغان قوراللىق مۇداخىلە دەرھال توختىتىلسۇن! — دېدى ئۇ خۇددى تاماكا خالتىسىدەك ساڭگىلاپ قال-

غان قاپقىنى سۈزۈپ تۇرۇپ، — باشباشتاقلىق ۋەقەسىگە سەۋەبكار بولغان سۈپۈرگە، ھەربىي بۇيرۇقتىن باش تارتىپ ئادان پۇقراغا بولۇشقان سابىق چېرىكچى ئابال شيۇڭ گاۋشىڭ، ۋېيى دېشى، گۇناھىغا توۋا قىلمىغان جاماللىدىن تۆمۈرچىلەر تۇتۇلۇپ، قەشقەر تىتەيى جانابىي جاۋداجۇي دارىننىڭ ھۇزۇرىغا يوللانسۇن. قالغان پۇقرا چاتاقچىلىرىنىڭ گۇناھى سۈرۈشتۈرۈلۈپ، تېگىشلىك جازاغا تارتىلسۇن. مەزكۇر پەرمانغا بويى بەرمىگەنلەر شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا ئەدەبكە تارتىلسۇن!

ھۆل تامغا ئېشەك تەپكەندەك ئاڭلانغان بۇ پەرمان تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى سېھىرلەنگەندەك قاتۇرۇپ قويدى. بەزىلەر قۇلىقىغا ئىشەنمەي، سەركەردىنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى يېنىدىكىلەردىن سوراپ كۆردى. كۆزلەر چەكچەيدى، مۇشتلار تۈگۈلدى، لەۋلەر تىترىدى، بەزىلەر ئۆزىنى 6 - ئاينىڭ تومۇزىدا توڭلاۋاتقاندەك ھېس قىلدى.

— جانابىي سەركەردە، بىزگە بىرئاز مۆھلەت بەرسىلە، قاچقۇننى تۇتۇۋالغىنىمىزدىن كېيىن نېمە دېسىلە، نېمە قىلسىلا مەيلى، — دېدى شيۇڭ گاۋشىڭ سەركەردىنىڭ ئېتىنىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ تۇرۇپ.

سەركەردە مەھرىمىگە تۈمشۇقى بىلەن ئىشارەت قىلىۋىدى، ئۇ بىر پەستىلا كۈمۈش جابدۇقلار بىلەن بېزىتىلگەن بىر قارا ئاتنى تىزگىنىدىن تۇتۇپ يېتىلەپ كەلدى.

سۈپۈرگەئاخۇنمۇ، شيۇڭ گاۋشىڭمۇ ۋە باشقا پۇقرالارمۇ كۆزلىرىگە ئەمدى زادىلا ئىشىنەلمىدى، ئىشىنەلمىدىلا ئەمەس، ئىشىنىشكە جۈرئەت قىلالمىدى. كۆرۈۋاتقىنى چۈشمۇ، ئوڭمۇ زادىلا ئايرىيالماي قالدى!

بۇ چاغدا چېرىك ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەگىنىنى ئالماشتۇرۇپ ئۈلگۈرگەن سېيىت ھاجى ئات ئۈستىدە خۇددى باش سەركەر-

دىدەكلا قېتىپ ئولتۇراتتى. ئەڭ يامىنى ئۇ مەسچىتتە خاتىپ مۇنبىرىدە ئولتۇرغاندىكىدەك كۈلۈمسىرىمەكتە، ھېچ ئىش بول-مىغاندەك تەسۋى سىيرىماقتا ئىدى.

پوقرالار ئارىسىدا ئارىلاپ يۈرگەن چېرىكلەرنىڭ قولىدىكى مىلتىق، نەيزە، تاياق-توقماقلارنى قانداق ئەكـەتكەنلىكىنى تۈيمىغانمۇ، سوپپۇرگەئاخۇن مىلتىقنى ئىزلىدى، لېكىن تاپال-مىدى. ئۇ مىلتىقنىڭ قەدرىگە يەتتى، ئۇ نەرسە بولغىنىدا تەپ-كىنى بىرلا بېسىۋېتىپ ئاندىن بېشىغا كەلگىننى كۆرەر ئىدى!

— دوتەي تاڭ دارىننىڭ روخستى قەيەردە قالدى؟ ئادالەت قەيەردە قالدى؟— دېدى سوپپۇرگەئاخۇن باش سەركەردىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ بېرىپ.

باش سەركەردە يەنە چىرايىنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ جا-ۋاب بەردى:

— تاڭ دارىن؟ ئەمدى ئۇ تاڭ دارىن ئەمەس، بەلكى، ئا-دەتتىكى تاڭ يۈنجۈڭ، ئۇنىڭ ئەتىكى تەقدىرى تېخى نامەلۇم!

— ئەمىسە بۇنداق ناھەق پەرمانىنى قايسى قارايۈز چۈشۈردى؟

— بۇ يۈەن شىكەي ① دازۇڭتۇڭنىڭ، ئەمىر ياڭ زېڭشىن جا-

---

① يۈەن شىكەي — يۈەن شىكەي (1859 — 1916) شىمالىي مىلىتارىستلارنىڭ كاتتىبېشى، خېنەن شاڭچېڭلىق، ياش ۋاقتىدىلا يېڭىلىق ھەرىكىتىنىڭ مەنپەئەتىنى سېتىپ، سىشى تەيخۇنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن، گېرمانىيە تاجاۋۇزچىلىرىغا ماسلىشىپ، يىخېتۇەن ھەرىكىتىنى قانلىق باستۇرغان. 1901 - يىلى لى خۇڭجاڭنىڭ ئورنىغا باش مۇپەتتىش بولغان. 1911 - يىلى شىنخەي ئىنقىلابى داۋامىدا جاھانگىرلىكنىڭ قوللىشى بى-لەن ئىچكى كابىنېتنىڭ زۇڭلىسى بولۇۋېلىپ، ئەسكەر چىقىرىپ، ئىنقىلابىي پارتىيىگە، سۇن جۇڭسەنگە تەھدىت سالغان، جۇڭخۇا مىنگونىڭ ۋاقىتلىق دازۇڭتۇڭلۇق ئورنىنى قولغا كىرگۈزۈ-ۋالغان ۋە بېيجىڭدا شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىنى تەشكىللىگەن. سۇن جۇڭسەن باشچىلى-قىدىكى جازا قوشۇنىنى باستۇرۇپ، دۆلەت پالاتاسىنى تارقىتىۋېتىپ، مۇستەبىتلىك ھاكىمى-يىتىنى يۈرگۈزگەن، ياپونىيە بىلەن ۋەتەن ساتقۇچ «21 ماددىلىق كېلىشىم»نى ئىمزالىغان. ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئېلان قىلىشقا تەييارلانغان. 1916 - يىل 3 - ئاينىڭ 22 - كۈنى پادىشاھلىق تۈزۈمىنى بىكار قىلىشنى ئېلان قىلىشقا مەجبۇر بولغان. شۇ يىلى 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئەيىبلىشى ئارىسىدا تورتۈنچ ئىچىدە جان بەرگەن.

ئابلىرىنىڭ پەرمانى!
ئۇلار چالا - پۇچۇق ئاڭلىغان بۇ ئىسىملارنى ئاستا تەكرار-لىدى، تەكرارلىغانسېرى ھەيرەتتە قالدى. بۇنداق ئادالەتسىز، نومۇسسىز پەرمان چىقارغان ئادەملەر دىۋىدىمۇ، ئادەم يەيدى-غان ياۋۇز ئەجدىھادىمۇ، قان شورايدىغان يەتتە باشلىق يەلما-ۋۇزدىمۇ سەت قىياپەتتە كۆز ئالدىغا كەلدى.
چۆچەكتە ئىمزالىنىۋاتقان «11 ماددىلىق كېلىشىم» نىڭ ئۇتەك پەردىسى بىلەن ئىلى - شىنجاڭ ئىنقىلابىنىڭ ئۇتىنى ئۆچۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولغان قارانىيەت ياڭ زېڭشىنىڭ ۋەتەن ساتقۇچ يۈەن شىكەي بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ۋەتەنىنىڭ ئىز-زەت - ھۆرمىتىنى دەپسەندە قىلغانلىقى ئۇلارغا شۇ كۈنلەردىكى تارىختەك قاراڭغۇلۇق ئىدى.
باش سەركەردە پۇقرالارنى چەمبەرسىمان مۇھاسىرىگە ئېلىپ تۇرغان چېرىكلەرگە پەرماننى ئىجرا قىلىش كوماندىسى-نى بەردى، ئۇلار خۇددى چوجىگە ئېتىلغان سادەك ئېتىلىپ كېلىپ، ئۇچەيلەننى چەمبەرچاس قىلىپ باغلىدى - دە، توپ ئىچىدىن ئايرىپ چىقتى.
— ئۇلۇغ پەرماننىڭ داۋامى شۇلكى، — دېدى باش سەر-كەردە تەقدىرنىڭ بۇ تەتۈرىسىگە يانغان چاقپەلىكىدە ئولتۇرۇپ، بېشى قېيىپ، كۆزى تورلىشىپ كەتكەن پۇقرالارغا ئۇنلۇك قى-لىپ، — بەشىنچى جەرىكلىك ئەمەلدار ۋاڭ دارىن مۇشۇ پەرمان جاكار قىلىنغان كۈندىن باشلاپ چىرىيە پۇقرالىرىنىڭ ھۆكۈم-رانىدۇر، ھەركىم ئۇنىڭ ھۆكۈمىدىن چىقماي، ئەمرىنى تۇت-قايكى، ئىبرەت قامچىسى ئۇنىڭ بېشىدا ئوت ياندۇرمىسۇنلەر! پەرمان تامام - ۋەسسالام.
چېرىكلەر ئىككىگە بۆلۈندى، بىر بۆلىكى ۋاڭ دارىن ئولتۇرغان تەختىراۋاننى كۆتۈرۈپ، ئالدىدا داقا - دۇمباق، كا-

ناي-سۇناي چالغان پېتى كەنتكە راۋان بولدى.

بىر بۆلىكى، مەيدىسىنى كېرىپ، قېرىنداشلىرى بىلەن قەتئىيەت نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەنلا ۋىدالىشىپ مېڭىۋاتقان ئۈچەيلەننى ئالدىغا سېلىپ، ئارغامچا بويى نېگىزلەپ قالغان قۇياش نۇرىدا قىزىتمىسى ئۆرلەشكە باشلىغان ئىلچى يولىغا قەدەم تاشلىدى.

يەر-زېمىن تۇيۇقسىز مۈڭگەك توپاقتەك مۈكۈپ، بېشىغا توپا چېچىۋاتقان قوم بارخانلىرى قوتاز كەبى ئۆسۈشكەندەك بولدى. ئاسماندىكى بۇلۇتلار يەرگە قونۇپ، يەردىكى ھەممە نەرسە بۇلۇتلار ئورنىدىن ئورۇن ئالدى. سۈپۈرگە ئاخىرىنىڭ كۆز ئالدى خۇددى قارا بوران بېسىپ كەلگەندەك تۇمانلاشتى، سېپىل قوقتىسىدىن ئۇچۇپ چۈشۈپ ئىككى نائەھلىنى دوزاخقا سۆرەپ كېتىۋاتقان سەپەر بوۋاي، تەمبۇرنىڭ زىل تارىدەك جاراڭلىق، زىل ئاۋازى بىلەن: «بەگ دادا» دەپ خىتاب قىلىۋاتقان پەرزەنتلەر، ئۇلتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە ئۆك تولغان چىنارئايىم، قان ئارىسىدا يېتىپمۇ كۈلۈۋېرىۋاتقان تۆمۈرچى كۆز ئالدىدا بىر يولىلا ئايان بولدى. بويۇنلىرىغا تىلەمچىلىك خالتىسىنى ئېسىپ، يۇرتتىن تېزىپ كېتىۋاتقان تونۇش دىۋانىلەرنىڭ «ھەق شەيدۇللا» دەپ ئاھ ئۇرۇپ ئىلتىجا قىلىشلىرى، ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقان قاقشال ھاسا تېرەكنىڭ ھالسىز شىۋىرلىشى، گۆرىستانلىقتا ئايلىنىپ كەتكەن چىۋىيە ئاسمىنىنى تۈن زۇلمىتىدەك قاپلاپ، تاپ ئىزدەپ ئەگىپ يۈرگەن تۇك قاغىلارنىڭ، خارابىزارلىقتا ئۇۋا سالغان ئۆلگۈر ھۇقۇشلارنىڭ شۇم ئاۋازلىرى قۇلاق پەردىسىنى تىترەتتى. گۆرىدىن تىرىلىپ قوپقان شېھىتلەر ئارمانلىق ئۇھ تارتىشتى...

— خۇداغا ئامانەت قېرىنداشلىرىم، ئامان بولساق يۇرت بوسۇغىسىدا، ئۆلۈپ كەتسەك جەننەتتە كۆرۈشەرمىز.

سۇپۇرگەئاخۇن كېتىۋېتىپ كەينىگە بۇرۇلدى - دە، يۇرت تەرەپكە قاراپ ئېھتىرام بىلەن تەزىم قىلىپ، خوشلاشتى.

«دۇت...دۇت...»

پۇقرالار ئارىسىدىن سادا كەلدى. مەتقاسىم بولسا كېرەك، تەۋەررۈك بۇرغىنى راسا ۋايىغا يەتكۈزۈپ چېلىۋەتتى. ئۇلار-دىن كىمدۇ بىرى ئۈن سېلىپ يىغلاپ تاشلىدى:

— ئاھ خۇدا، بىزنى نېمىدەپ بۇنچە تەتۈر پەشانە ياراتقانسەن!

خاتىمە

مىڭلىغان ئەل سۆيەر خەلقىنىڭ ۋەتەن ھەققى ـ ھۆرمىتى يولىدا ياقۇنجاتقان ئوت ـ ئاتەشى، شۇنداق قىلىپ ئەڭ رەزىل، ئەڭ ئىپلاس، ئەڭ ۋەھشىيانە ۋاسىتىلەر بىلەن ئۆچۈرۈپ تاشلاندى. بىراق، زۇلمەتلىك تۈن ئاسمىنىدا كۆز چېقىپ چاقناپ ئۆتكەن بۇ چاقماق ئۆز چاقنىشىدىن يېراق-يېراقلارغىچە شولا تارقاتتى. ئۇنىڭ گۈلدۈرمامىلىق ئاۋازى جاھان مىقياسىدا زىلزىلە پەيدا قىلدى.

زامانىسىدا، ئىچكىرى جۇڭگودا چىقىدىغان «خەلق ئىستىقلال گېزىتى»، «ۋاقىت گېزىتى»، «جۇمھۇرى بۈيۈك كۈندىلىك گېزىتى» خەۋەر ۋە تەقرىزلەر ئېلان قىلىپ، چىرىيە خەلقىنىڭ ھەققانىي كۈرىشىنى كەڭ تونۇشتۇردى. سان پېتېربۇرگتا نەشر قىلىنىدىغان «يېڭى دەۋر» ژۇرنىلىمۇ «چىرىيە ۋەقەسى» نىڭ ئۆتمۈشى ئۈستىدە ماقالە بېسىپ، ئەپكار ئاممىنى كاززاپلارچە ئالدىدى.

ئىش بۇنىڭلىق بىلەن تۈگىمىدى. ۋەتەن ساتقۇچ يۇەن شىكەي ھۆكۈمىتى چەت ئەل ئاغدۇرمىچى كۈچلىرىنىڭ تەھدىتىگە قۇللارچە تىز پۈكۈپ، شىنجاڭ ئەمىرى ياڭ زېڭشىن ۋە قەشقەر تىدۇسى جاۋداجۈيگە ئارقىمۇ ئارقا تېلېگرامما يوللاپ، «چىرىيە ۋەقەسى»نى تېزدىن بىر تەرەپ قىلىپ، «جىنايەتچى» لەرنى قاتتىق جازالاشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. شىن-

جاڭ دائىرىلىرى سۇپۇرگەئاخۇن، شيۇك گاۋشىڭ قاتارلىق
بىرمۇنچە ئادالەتپەرۋەرلەرنى «تۇتۇپ تۇرۇپ تەكشۈرۈش»
دېگەن نام بىلەن قولغا ئالدى. خوتەن دوتەيى تاڭ يۈنجۇڭ-
نى بوشاڭلىقتا ئەيىبلەپ، ئەمەلدىن ئېلىپ تاشلىدى. بېيەن يۈڭفۇ
باشلىق قەشقەر قاراسپەچىلىرىنى قوشۇن بويىچە ئۈرۈم-
چىگە چاقىرتىۋالدى.
مىلادى 1913 - يىل 2 - ئاينىڭ 21 - كۈنى «چىرىيە
ۋەقەسى» نى بىر تەرەپ قىلىدىغان ئاتالمىش «ئوچۇق سوت»
قەشقەر شەھىرىدە باشلاندى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەپتىش
ئەمەلدارى، تىدۇسى ۋە يېڭى شەھەر ئامبىلى سوتچى بولدى.
كىشىنى تولىمۇ ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇ ئىدىكى،
بۇ سوتتا سۇپۇرگەئاخۇن ۋە شيۇك گاۋشىڭ قاتارلىق
18 كىشى جاۋابكار ئورنىدا، 26 نەپەر راست-يالغان ئاقپاشا
پۇقرالىرى دەۋاگەر ئورنىدا تۇرغۇزۇلغانىدى.
سوت زالى مۇنازىرە مەيدانىغا ئايلاندى ۋە بۇ مۇنازىرە
بارغانسېرى كەسكىن تۈس ئالدى. راست-يالغان ئاقپاشا پۇق-
رالىرى قىلمىشىغا لايىق ئىت ئۆلۈمىدە ئۆلگەن 29 ئادەمى
ئۈچۈن 80 مىڭ سەر خۇن ھەققى تۆلەپ بېرىشنى، 180 پۇق-
رانى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشنى يولسىزلىق بىلەن تەلەپ قىلدى.
ئاقپاشا پۇقرالىرىنىڭ بۇ تەرىقە مۇتتەھەملىكىگە ۋە يەرلىك
ھۆكۈمەتنىڭ غالچىلارچە يول قويۇشىغا غەزەپلەنگەن سۇپۇرگە-
ئاخۇن ئاخىر چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ بىردىنلا دەۋاگەر ئور-
نىغا ئۆتۈپ، تاجاۋۇزچىلىق چاڭگىلىنى چىرىيىگە ئۇزىتىپ
خالىغىنىچە گۇۋاھنامە تارقاتقان، ۋەھشىيلەرچە ئادەم ئۆلتۈرۈپ
قانلىق ۋەقە پەيدا قىلغان سېيىت ھاجىغا ئۆلۈم جازاسى بې-
رىشتە چىڭ تۇردى ①. سېيىت ھاجى بىرمۇنچە ئويدۇرما پاكىت-

① «شىنجاڭ جەمئىيەت تارىخىنى تەكشۈرۈش ماتېرىيالى».

لار بىلەن جىنايى قىلمىشىنى ياپماقچى بولدىيۇ، مەقسىتىگە يېتەلمىدى. بۇ غەلىتە سوت ئاخىر ئۈزۈلۈپ قالدى①.

سوتتىن ھېچقانداق نەتىجە چىقىرالمىغان كونسۇل يەرلىك پۇقراغا ۋە يەرلىك ھۆكۈمەتكە بېسىم پەيدا قىلىش يۈزىسىدىن قەشقەردە تۇرۇشلۇق سولداتلىرىدىن يەنە مىڭنى كۆپەيتىپ، ھەربىي تەھلىكە پەيدا قىلدى. ھېچنېمە دىن ھېچنېمە يوق، قەشقەر شەھەر سېپىلىنى پارتلىتىپ، يوغان بىر يوچۇق ئېچىۋەتتى. شۇ ئارىدا «11 ماددىلىق تىنچ-لىق كېلىشىمى» دىن كېيىن زالىم، ئىككى يۈزلىمىچى ياڭ زېڭ-شىنىڭ ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى پارچىلاپ يوقىتىش ھىيلىسىنىڭ قۇربانى سۈپىتىدە قەشقەرگە ئەۋەتىلىپ، تىمدۇلۇق ۋەزىپى-سىنى تاپشۇرۇۋالغان ياڭ زەنشۇي (ياڭ مازا) «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېگەندەك قورۇقلۇق ئارمىيە 1-بىرىگادىسىنى قەشقەرگە يۆتكەپ كەلدى. پۇقرا پىدائىيلىرى بىلەن قوشۇننى ورايتتى.

شۇ يىلى 7-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا چار پادىشاھ ھۆكۈ-مىتى يۈەن شىكەي ھۆكۈمىتىگە ئۇلتىماتوم تاپشۇرۇپ، قەشقەر تەپتىش ئەمەلدارى ۋاڭ بىڭكۈننى ئەمەلدىن ئېلىپ تاشلاشنى، «چىرىيە ۋەقەسى» نى تېزدىن ھەل قىلىشنى ئۆكتەملەرچە ئوت-تۇرىغا قويدى. بۇ يولسىز تەلەپ جاھانگىرلارنىڭ ساخاۋىتىگە موھتاج بولۇۋاتقان يۈەن شىكەينى ئاسانلا تىز پۈكتۈردى.

ھاقارەتلىك «روسىيە-چىرىيە كېلىشىمى» ئاخىر 1913-يىل 10-ئاينىڭ 1-كۈنى قەشقەردە رەسمىي ئىمزالاندى. جۇڭگو ھۆكۈمىتى كېلىشىم ماددىلىرىغا بىنائەن چار ھۆكۈمىتىگە 69 مىڭ سەر تۆلەم تۆلىدى. تاڭ يۈنجۇڭغا ناھايىتى ئېغىر جەرىمانە قويۇل-دى، سۈپۈرگەئاخۇن، شىيۇڭ گاۋشىڭ باشلىق 30 نەچچە نەپەر بې-

① سكرانىي: «ھاجىيى قەشقەردە» 30-باب.

گۇناھ پۇقرا ۋە چېرىكلەرگە تۆت يىللىقتىن 14 يىللىققىچە قاماق جازاسى بېرىلدى. جىنايىتى چېكىدىن ئاشقان سېيىت ھاجى بولسا ھېچ دەخلىسىز ھالدا ئۆز ئۇۋىسىغا قايتىپ كەتتى. ئاسارەتلىك تۈن تېخىمۇ قاراڭغۇلاشتى...

مىلادى 1917-يىل 11-ئاينىڭ 7-كۈنى دۇنيا پرولېتارىياتىنىڭ ئۇلۇغ ئۇستازى لېنىن رەھبەرلىكىدىكى ئۇلۇغ ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابى ئالەمشۇمۇل غەلىبىگە ئېرىشىپ، سوۋېت ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى، قان قەرزىگە بوغۇلغان چار پادىشاھ نىكولاي I نىڭ مۇستەبىتلىك ۋە تاجاۋۇزچىلىق قارا قولى كېسىپ تاشلاندى. لېنىن ۋەكىللىكىدىكى سوۋېت ھاكىمىيىتى چار پادىشاھنىڭ چەت ئەللەرگە تاڭغان بارلىق تەڭسىز شەرتنامىلىرى، كېلىشىملىرىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقىنى تەنتەنە بىلەن جاكارلىغاندىن كېيىنلا «چىرىيە كېلىشىمى» مۇناسىپ ھالدا كۈچىدىن قالدى. سۈپۈرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىنىڭ تۈرمىدىن بوشىتىلغانلىقىنى ئاڭلىغان چىرىيە خەلقى تاكى قاغىلىققىچە يېتىپ كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئىپتىخارىنى، ئېگىلمەس-سۇنماس ئوغلانىنى داغدۇغا بىلەن قارشى ئېلىپ، بېشىدا كۆتۈرۈپ دېگۈدەك يۇرتىغا ئەكىلىشتى. ئۇنىڭ نامىمۇ خەلق قەلبىدىن مەڭگۈلۈك ئابىدە سۈپىتىدە ئورۇن ئالدى.

ئەل ئاغزىدا، سۈپۈرگەئاخۇن قاماقتىن بوشىنىپ چىرىيىگە قايتىپ كەلگەندە ئۆز يۇرتىنىڭ قۇمساز تۇپرىقىنى كۆزىگە سۈرتۈپ، دەرەخلەرنى مەجنۇنلارچە قۇچاقلاپ، قۇرۇپ كەتكەن قالماقدۆڭ بولىقىغا تىكىلىپ كۆز يېشى قىلغان، دېگەن گەپلەر بار.

1988-يىل مايدا ئۈرۈمچىدە تاماملاندى.

مۇقاۋا ۋە قىستۇرما رەسىملىرىنى
مۇھەممەت ئايۇپ، ھۆسىن خەتلىرىنى
ئوبۇلقاسىم مۆمىن ئىشلىگەن

تۈندىكى چاقماق

*

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى قۇرۇلۇش يولى 9 - قورۇ)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1168×850 مم، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 19·5
1988 - يىل 8 - ئاي 1 - نەشرى
1988 - يىل 10 - ئاي 1 - بېسىلىشى
ISBN 7—5371—0287/I·135
قاتتىق مۇقاۋىلىقىنىڭ سانى: 1—3·500
ئاددىي مۇقاۋىلىقىنىڭ سانى: 1—13·500

باھاسى: 4·60 يۈەن